105. ÉVFOLYAM 1992 MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Hermann Róbert
Hatvani Imre szabadcsapatának
szervezése

Szabó Miklós
A Magyar Királyi Honvéd Légierő
szervezeti fejlődés
1941–1945

Huszár János
Két év a magyar
katonai ejtőernyőzés
történetéből
1940–1941

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

105. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1992. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dombrády Lóránd, a hadtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet ny. igazgatója, ny. főigazgató-helyettes (Budapest); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *Kemény János* levéltáros, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, (Kecskemét); *Keresztes Lajos* egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, (Budapest); *Lenkefi Ferenc* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *Szabó Miklós* vezérőrnagy, a hadtudomány doktora (Dunaharaszti); *Szabó Péter*, a hadtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Budapest—Bécs)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240,— Ft, negyedévre 60,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly

TANULMÁNYOK

HERMANN RÓBERT

HATVANI IMRE SZABADCSAPATÁNAK SZERVEZÉSE

Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc fegyveres erőinek történetén végighúzódik a regularitás és irregularitás kettőssége. Ezt a kettősséget több tényező is magyarázza. Az első az, hogy 1848 előtt Magyarországnak nem volt saját hadserege, csupán a cs. kir. hadseregnek voltak magyar sorozású gyalog- és huszárezredei. Az 1848 áprilisi pozsonyi törvénycikkek között nem volt kimondottan az ország fegyveres erejére vonatkozó törvénycikk; a nemzetőrség felállítására vonatkozó 22. törvénycikk a belső rendfenntartó erő megteremtését szolgálta, a többi törvénycikkek pedig csak járulékos, bár igen fontos kérdésekben (kinevezési jog, az országhatárokon kívüli alkalmazás joga) érintették a hadsereg kérdését. A békésnek induló polgári átalakulási folyamatot azonban már 1848 májusától beárnyékolták a délvidéki szerb fegyveres mozgalmakról érkező hírek. Emiatt a kormánynak önálló fegyveres erőt kellett teremtenie, ám már ennek (a honvédségnek) létrejötte előtt bevethető erő után kellett néznie. A szerb felkelés lokalizálására és felszámolására az országban állomásozó, és május 7-én a kormány alá rendelt cs. kir. haderő nem látszott sem elégségesnek, sem megbízhatónak, ezért a Batthyány-kormány már júniustól kezdve intézkedett az eredetileg más célra szánt nemzetőrség egy részének mozgósításáról. Ezek a nem túl jól felfegyverzett és éppen csak kiképzett nemzetőri zászlóaljak — a nyári munkák kellős közepén — nem váltották, nem is nagyon válthatták be a hozzájuk fűzött reményeket, s így pótlásukról gondoskodni kellett. Erre csak részben voltak alkalmasak a május közepe óta szervezett honvédzászlóaljak; ugyanakkor a védelmi vonal egyre hosszabb lett, hiszen számolni kellett a Dráva vonalán fegyverkező Jellacic horvát bán határőrcsapatainak betörésével is. Batthyány Lajos miniszterelnök ebben a helyzetben határozta el az önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljak megszervezését, majd négy kerületi táborba történő összpontosításukat. Ezeknek az alakulatoknak a harci szelleme ugyan meghaladta a mozgósított nemzetőrzászlóaljakét, felszerelésük és vezetésük is jobb volt; harcértékük azonban — az első összecsapásokig — nemigen érte el a honvédzászlóaljakét. A szervezés eredményei ezek esetében csak szeptember végén mutatkoztak — igaz, éppen ekkor lett rájuk szükség az időközben Magyarországra támadó Jellacic hadai ellen szervezett dunántúli magyar táborban. A népképviseleti országgyűlés augusztus végén elfogadta ugyan az újoncállításról szóló törvényt, ám ezt az uralkodónak is szentesíteni kellett volna. Batthyány és Deák azonban hiába utazott ennek érdekében Bécsbe, az uralkodó nem szentesítette a törvénycikket. Így az újoncozás megkezdését Batthyány — már mint ügyvezető miniszterelnök — 1848. szeptember 14-én az uralkodó szentesítése nélkül, de Jellacic betörése miatt a körülmények nyomása alatt, a képviselőház határozata alapján rendelte el. Az újoncozás eredményei azonban csak kb. egy hónap múlva mutatkozhattak meg, s ebben az időszakban is szükség volt minden, gyorsan mozgósítható és bevethető fegyveres erőre. Az ügyvezető miniszterelnök, majd a helyébe lépő

Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) tehát kénytelen volt ideiglenes, illetve rendkívüli eszközökhöz is folyamodni. Ilyen volt a népfelkelés elrendelése az ellenség által fenyegetett vidékeken, illetve az egyes megyék nemzetőrségének meglehetősen esetleges mozgósítása; végül pedig újabb önkéntes- vagy szabadcsapatok szervezése.[1]

Az önkéntes, vagy szabadcsapatok (Frey-Corps) létrehozásának ez volt a katonai indoka. Megszervezésüknek azonban voltak közjogi és napi politikai okai is. A közjogi ok az volt, hogy az ilyen alakulatok létrehozása — mivel egyedi esetekről volt szó — egyedül a magyar kormány hatáskörébe tartozott, nem igényelt törvényi rendezést, s a törzstiszti kinevezéseken kívül a nádornak sem volt köze a szervezéshez. Így anélkül lehetett a kormány rendelkezésére álló fegyveres erőt növelni, hogy abba az uralkodó környezete (mint pl. egy hadügyi törvény esetében) beleszólhatott volna. Az — elsősorban belpolitikai — indok pedig az volt, hogy pl. Kossuth a Hunyadi-csapat szervezésével saját fegyveres erőt kívánt teremteni, amely egy belpolitikai válsághelyzet kialakulása esetén megakadályozhat egy számára kedvezőtlen fordulatot; ugyanezzel a célzattal kívánta létrehozni a radikális baloldal nagy részét tömörítő Egyenlőség Társulat a maga ezredét 1848 szeptember elején. Végül nem hagyhatunk figyelmen kívül még egy tényezőt — az önkéntességet. Ezeknek a csapatoknak a létrejöttében ez is komoly szerepet játszott, mint a nevükből is kiderül. Az önkéntesség egyéni indokai sokfélék lehetnek: szociális helyzet, kalandvágy, magasabb zsold, az egyéni hőstettek remélt lehetősége, a toborzást kezdeményező személy, (illetve a mögötte álló szervezet vagy csoport) iránti lojalitás stb.[2]

Az előbbiekben önkéntes, vagy szabadcsapatokról beszélünk, ez a megfogalmazás azonban így nem egészen pontos. Az önkéntes csapatok kategóriája ugyanis lényegesen tágabb, mint a szabadcsapatoké; az utóbbi beletartozik az előbbibe. Hiszen önkéntes csapatoknak tekinthetjük az első 12 honvédzászlóalj katonáit csakúgy, mint — többnyire — az önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljak tagjait is. A legfontosabb eltérés ezek és a szabadcsapatok között az volt, hogy míg a honvédség és az önkéntes mozgó nemzetőrség országos intézmény volt, illetve jogilag egy országos intézményen, a nemzetőrségen alapult, addig a szabadcsapatok szervezése egyéni és eseti megbízásokra épült, ahol a szervező rendszerint kezdeményező is volt. Egy részük esetében más lett volna a feladatuk is, mint a reguláris katonaságot jelentő, vagy azt pótolni hivatott honvéd- és önkéntes mozgó nemzetőralakulatoknak, mégpedig az irreguláris, a gerillataktika alkalmazása egyrészt a szerb felkelőkkel szemben, másrészt Jellacic horvát hadseregének hátában. Az események kényszere

1 A Batthyány-kormány hadseregszervezésére és a rendelkezésére álló erőkre l. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973.; *uő.:* Batthyány és a honvédelem 1848-ban. *Századok,* 1982/6. 1229—1250. o. és *uő.:* Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. 548—591. és 660—693. o.

2 A szabadcsapatok többségének története mindmáig feldolgozatlan. Korántsem teljes és pontos listáikat közli *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Bp., é. n. II. k. 59—60. o. (a továbbiakban: *Gelich*); *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 39—40. o. (a továbbiakban: *Bona* 1988.); *Somogyi Győző—Barczy Zoltán:* A szabadságharc hadserege. Bp., 1986. 170—178. o. Az egyes szabadcsapatok történetére l. *Kerekes Zoltán:* A pesti szabad portyázó csapat története. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1967/1. 65—103. o.; *Urbán Aladár:* Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. HK 1988/4. 638—665. és *uő.:* Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. HK 1991/1. 77—107. o. A szabadcsapatok szervezésének politikai és közjogi indokaira l. e két utóbbi tanulmányt. Az Egyenlőségi Társulat csapatára l. *Urbán Aladár:* Kormányválság és Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége 1848 szeptemberében. In: A nagy év sodrában. Bp., 1981. 484—486. o. és *Spira György:* Pest a negyvennyolcas forradalom szeptemberi fordulatának kezdetén. Tanulmányok Budapest múltjából. XIX. k., Bp., 1972. 343—344. o.

alatt azonban erre nem került sor; az 1848 szeptember végéig szervezett szabadcsapatok lényegében reguláris alakulatok feladatait látták el, s később át is szervezték őket honvédzászlóaljakká csakúgy mint az önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljak több mint felét. Így a Woroniecki-vadászokból szervezték meg a 38., a Zrínyi-csapatból a 35., a Hunyadiból az 50. és a Bocskai-csapatból az 52—53. honvédzászlóaljakat.

Mi volt ennek az oka? Valószínűleg az, hogy kiderült, az ilyen szabadcsapati ténykedéshez nincsenek meg a kellő feltételek; így a legénység kiképzettsége, megfelelő fegyverzete, kellő mozgékonysága, illetve maguk a hazai terepadottságok. Emellett a Délvidéken a kisháború 1848 október közepétől igazi „nagy" háborúvá növekedett; a gerillataktika értelmét veszítette. Az újabb önkéntes csapatok, köztük a külföldi légiók létrehozására 1848 novemberétől immáron szintén a regularitás keretei között került sor.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke azonban úgy gondolta, hogy „Magyarország független szabadságát a guerilla háború vívandja ki." A különböző kormánybiztosoknak és hadvezéreknek írott levelei és utasításai tele vannak ilyen és ehhez hasonló kijelentésekkel. Ezek alapján a későbbi történeti irodalom hajlamos volt Kossuthban afféle álmodozót látni, aki a valósággal számot nem vetve, reguláris katonaság nélkül is kivívhatónak látta Magyarország függetlenségét. E levelek és utasítások alaposabb elemzéséből azonban kitűnik, hogy Kossuthnak ezek a megjegyzései két különböző dologra vonatkoznak. Egyrészt valóban sürgette gerilla- (szabad-) csapatok szervezését, másrészt viszont gerillaharc alatt értette a kis erőkkel folytatott aktív határvédelmet is. Mindezt azért fontos megjegyzenünk, mert arra mutat, hogy Kossuth nem annyira le-, mint inkább túlbecsülte a magyar hadsereg reguláris alakulatait, hiszen ilyen bonyolult harcászati eljárás eredményes alkalmazására is képesnek hitte akkor, amikor — Görgei tanúbizonysága szerint — a tisztek egy része még azt sem tudta, hogyan kell megtölteni egy puskát . . .[3]

1848 december közepén Kossuth immáron arra tett kísérletet, hogy az önkéntes mozgó nemzetőrség és a szabadcsapatok lehetséges előnyeit egyesítve „gyalog és lovas mozgó nemzetőrségi csapatokat" alakítson. Az erről szóló rendelet kibocsátásnak közvetlen oka a hadihelyzet alakulásában keresendő. Megkezdődött a cs. kir. csapatok összpontosított támadása Magyarország ellen. December 11-én a felső-magyarországi hadtestet érte csúfos vereség Budamérnél. Ezen a napon Budatinnál az ott állomásozó magyar csapatok visszaverték a Trencsén megyébe betört cs. kir. hadoszlopot. December 14-én Simunich altábornagy elfoglalta a nádasi szorost és az ottani magyar különítményt vissszaszorította Nagyszombat felé. Kossuth ebben a helyzetben úgy látta, hogy ismét minden, azonnal előteremthető erőre szükség van az ellenség előrenyomulásának meg-

3 Az egyes szabadcsapatok átalakulására l. az előző jegyzetben felsorolt műveket. A terminológia pontatlanságát mutatja *Kerekes Zoltán* hivatkozott tanulmánya, amelyben a szerző ugyan kísérletet tett a különböző kategóriák elkülönítésére, de nála is összemosódik a népfelkelés, az önkéntes mozgó nemzetőrség és a szabadcsapatok közötti határ. Így pl. Görgeinek a háború végéig szolgálatot nem vállaló önkéntes mozgó nemzetőri zászlóaljak feloszlatására és hazaküldésére vonatkozó javaslatát a szabadcsapatokra is vonatkoztatja; a gerillataktika alkalmazásának lehetetlenségéről írott sorait szintén, holott Görgei ez esetben a rendes katonaság ilyen jellegű akcióiról fejtette ki véleményét. (71—73. o.) Görgei hivatkozott leveleit közli *Steier Lajos:* Görgey és Kossuth. Bp., é. n. 152—155. és 157. o. Kossuth idézett szavait l. Batthyány Kázmérhoz intézett, 1848. november 12-én kelt levelében. Közli: Kossuth Lajos összes munkái. (Szerk. *Barta István*) XIII. k., Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I. Bp., 1952. 421. (a továbbiakban: KLÖM XIII.) Görgei szavait l. Kossuthnak írott december 29-i levelében közli *Steier:* 266. o.

állítására. Ezért december 16-án kibocsátott rendeletében arra szólította fel a cs. kir. csapatok által leginkább veszélyeztetett törvényhatóságokat, hogy a nemzetőrökből és más önkéntesekből alakítsanak gyalogos és lovas mozgó nemzetőrcsapatokat olyan felszereléssel, amilyen éppen van. A lovasok használják saját lovaikat. A rendelet célja az volt, hogy minden törvényhatóságban legyen egy „organizált kész védőerő", amely a reguláris hadseregnek az illető területen azonnal rendelkezésére áll, és gerillataktikájával elősegíti annak működését. A rendelet szerint az így nyert haderő összevonásától szétoszlatásáig rendes katonai fizetést kap, s a felszerelésében esett károkat a kormányzat megtéríti. Két nappal később az OHB újabb rendeleteket adott ki „a népfelkelés és a szabad mozgó (guerilla) csapatok iránt." Az első rendeletben főleg a népfelkelés alapelveiről volt szó; ezt Magyarország minden törvényhatóságához intézte az OHB. A felhívás szerint a „szabad mozgó csapatok" és a népfelkelés együttes feladata lett volna a reguláris hadsereg harcának támogatása. A második, nyílt rendelet szerint egy-egy megyében több ilyen „önkéntes mozgó csapat is felállítható." A csapatvezér megválasztása a megye főispánját, ennek távollétében az alispánt vagy a kormánybiztost illeti. A 100—200 fő közötti csapat vezére századosi, a legalább 400 főből állóé őrnagyi illetményt kap. A szolgálat legalább négy hónap, ezalatt rendes katonai zsold jár a csapat tagjainak. A csapat köteles önmagát felfegyverezni, „azonban mérsékelt fegyverváltsági díjt az állománytól fog nyerni." A rendelet legfontosabb pontja szerint „ezen szabad mozgó csapatok a rendes hadsereghez nem csatoltatnak, hanem minden csapat maga kezére szabadon fog az ellenség ellen működni, azonban ha megyéjökben nincs ellenség, tartoznak a kormány felhívására a szomszéd és második szomszéd törvényhatóságába is átalmenni." Ez a pont azért volt lényeges, mert — hasonlóan a kinevezési jogra vonatkozó rendelethez — ezeket a csapatokat teljes egészükben a polgári kormányzat alá rendelte. A további rendelkezések szerint e csapatok feladata nem az, „hogy csatarendben álljanak az ellenség ágyúi elé, hanem hogy hangya mód az ellenséget körüllepjék, azt szüntelen nyugtalanítsák, soha békét ne hadjanak, az élelmiszereket elülle eltakarítsák, társzekereiket elfoglalják, éjjelenként az előttük ösmeretes utakon és ösvényeken oldalt és hátul megtámadják s pusztítsák." A zsákmány a csapat tagjait illeti; a foglyokért és a szuronyos fegyverekért külön díjat kapnak.

A rendelet kétségkívül szükséghelyzetben született, s annak minden vonását magán viselte. Ezekben a hetekben folyt az egységes hadügyminisztérium megszervezése; az egyes hadseregek parancsnokai pedig hetek óta próbálkoztak a hadrendi egységesítéssel. Tehát éppen azokban a napokban, amikor a honvédsereg egységesülése megkezdődött, amikor a nemzetőrség és a katonaság egységes irányítás alá került, ezeket a mozgó csapatokat mind a kinevezések, mind az alkalmazás szempontjából kivették a katonai irányítás alól. Az alkalmazásra vonatkozó szabályozás szerint pedig egy-egy ilyen mozgó csapat 7—9 megyét is bekóborolhatott anélkül, hogy bármelyik hadsereg parancsnokának utasítását követnie kellett volna. Kossuth és a hadügyminiszter, Mészáros Lázár viszonyát ismerve azt sem zárhatjuk ki, hogy az OHB elnöke azért sietett ennyire a rendeletek kiadásával, mert a hadügyminiszter december 14-én elutazott a fővárosból, hogy átvegye a felső-magyarországi csapatok vezérletét; ugyanakkor a helyettesévé kinevezett Vetter Antal vezérőrnagy még nem érkezett meg a fővárosba, így Kossuth különösebb konzekvenciák nélkül nyúlhatott bele — szokás szerint — a hadügyek irányításába. A rendelet kedvezőtlen következ-

ményei azonban egyelőre elmaradtak. A katonai helyzet ugyanis szinte tragikus fordulatot vett. Két héttel a rendelet kibocsátása után a Felvidék nagy része és a Dunántúl egésze az ellenség kezére került, így ott e mozgó nemzetőrcsapatok szervezése meg sem kezdődhetett. A Kossuth és az OHB által december végéig kiadott egyes megbízatások már jóval több gondot jelentettek a későbbiekben; elsősorban azért, mert e megbízatások nem határolták egyértelműen körül a fölé- és alárendeltségi viszonyokat, s így egy néhányszáz főnyi gerillacsapat vezére is önálló hadvezérként tevékenykedhetett. Az ilyen megbízások rendszerint visszautaltak a december 16—18-i rendeletekre, amelyekben, mint láttuk, egyetlen szó sem esett arról, hogy ezek a csapatok a hadügyminisztérium, vagy a seregparancsnokok fennhatósága alá tartoznának. Az egyes megyei mozgó nemzetőrcsapatokat is rendszerint alacsonyabb rangú és beosztású tisztek parancsnoksága alá rendelték. A zűrzavart csak növelhette, hogy pl. a regulárisnak szánt lengyel csapatok szervezésére kiadott nyílt rendeletek is homlokegyenest ellenkező rendelkezéseket tartalmaztak a közvetlen parancsnokság tekintetében — alig néhány napnyi eltéréssel.[4]

December 19-én az OHB felhívást bocsátott ki a főváros lakosságához is, amelyben önkéntes szabadcsapatok alkotására szólította fel a vállalkozókat. A felhívásnak lett is némi foganatja. A Radikál Kör december 20-i közgyűlésén döntött egy szabadcsapat alakításáról, s annak szervezésével Oroszhegyi Józsát bízta meg. A megbízás tényét közölték Nyáry Pállal, az OHB tagjával, aki beleegyezését adta a szervezéshez. (Valószínűleg tanultak az Egyenlőségi Társulat 1848 szeptemberében tervezett ezredének dicstelen sorsából). Oroszhegyi december 21-én tette közzé felhívását egy „szabad portyázó guerilla csapat" alakításáról. A január elején a főváros kiürítése miatt megszakadt toborzás idején a csapat 120 főt számlált, az eredetileg tervezett 400 fő helyett.

A baloldal másik szervezete, az Egyenlőségi Társulat is elhatározta egy 1000 főből álló csapat felállítását „a budapesti kétfejű sas bálványozói fékezésére." A Társulat december 21-i ülése előtt megjelent tudósításában a Marczius Tizenötödike már utalt arra, hogy mind ez a csapat, mind a Radikál Kör csapata „a fővárosban fognának maradni, s mintegy látható képviselői lennének a mostani kormány s országgyűlés auktoritásának." A Társulat aznapi ülésén Madarász József elmondta, „miképp a rend fenntartására és a Honvédelmi Bizottmány gyámolítására időhelyesnek látná alakítását egy olyan csapatnak, minő az Egyenlőségi Társulat által már egyszer tervezett, de a volt kormány tétlensége és habozása miatt nem foganatosított." Horárik János még egyértelműbben fogalmazott: „A csapat felállítása másodszor azért is szükséges, hogy támogassuk helybeli zavarok ellen a képviselőházat, mely ugyan nem olyan, minőnek lennie kellene, de olyan vezér alatt, mint Kossuth (harsány éljen) megbecsülhetetlen testület." Ábrányi Emil pedig azt tekintette a csapat fő hivatásának „a kormány

4 Kossuth és az OHB december 16-i és 18-i rendeleteit közli *Gelich* II. 55—59. o.; KLÖM XIII. 767—770. o. és 794—797. o.; *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848—1849. Pest, 1869. II. k., 271—276. o. Az egységes hadügyminisztérium létrehozására és a honvédsereg hadrendi egységesítésére l. *Urbán Aladár:* Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése (1848. április—december) HK 1976/1., 50—66. o. Az eseti megbízatásokat l. KLÖM XIII. 808. (Albrecht százados, Vas megye), 810. (Festetich Miklós képviselő, Somogy megye), 821. (Nemegyei Bódog őrnagy, Dunántúl), 911. (Kosztolányi Károly nemzetőr százados, Bars és Nyitra megye), 912. (Nógrád, Hont és Esztergom megyék szabadcsapatait Szodtfridt Ferdinánd őrnagy parancsnoksága alá helyezik), 918. (Nemegyeit kinevezik a Veszprém megyei népfelkelés parancsnokává is). A lengyel csapatok alárendeltségi viszonyai körüli zűrzavarra l. *Kovács István:* A légió. Bp., 1989. 91—179. o. és *Włodzimierz Mus:* Lengyel légió szervezése Magyarországon, 1848. november—1849. március. HK 1978/3. 341—356. o.

rendeleteinek pontos végrehajtásán kívül", hogy elfojtsa „az itteni demokrata elemnek netalán gyengítésére történhető törekvéseket", és „a veszély nagyobbulásával" meggátolja, „hogy valaki a győzelemről csak kétkedni is merjen." A Társulat a csapat alakításához szükségesnek mondta „a kormányi beleegyezés és gyámolítás" kieszközölését, s ezzel Ábrányit, Horárikot és Zerffy Gusztávot bízza meg.

Az Egyenlőségi Társulat december 29-i ülésén Zerffy közölte, hogy Kossuth beleegyezik a csapat megalakításába, „ha a csapat vezére jóváhagyása alá terjesztik." Erre a Társulat Asztalos Pál képviselőt választotta meg a csapat vezérévé, az egyes városrészekben szervezendő századok parancsnokságával pedig Zerffyt, Horárikot, Kornis Károlyt, Töltényi Miklóst és Vanczák Józsefet bízta meg. A csapat szervezésének tényleges eredményeiről semmit sem tudunk. Valószínűleg a nem nagy számú vállalkozót már Oroszhegyi csapata „felszívta", s a túlzottan későn kezdett szervezés sem kecsegtethetett nagy eredményekkel. Arról sem tudunk, hogy Asztalos egyáltalán elfogadta-e a felkérést. 1849. január 17-én ugyan jelentkezett Kossuthnál Paraicz Iván, a budai nemzetőrség I. zászlóalja 6. századának őrmestere azzal, hogy szívesen alkotna egy, a pesti egyenlőségi csapathoz hasonló csapatot, amelynek feladata volna „a nemzetgyűlést és kormányt bárhová is követni, s ahol megállapodnék, az egész vidék bátorságát életükkel és vérükkel biztosítani." Mindezt olyan fiatalok nevében írja, akik nem kötelezhetik magukat hosszú időre. Arról azonban nem tudunk, hogy Kossuth ezzel az ajánlattal kapcsolatban bármilyen intézkedést is tett volna.

Az Egyenlőségi Társulat tervezett csapatára vonatkozó adatokat azért tartottuk fontosnak ilyen részletesen ismertetni, mert egy figyelemreméltó tanulságot hordoznak magukban. Azt, hogy az Egyenlőségi Társulat — Kossuth december 19-i felhívását ürügynek tekintve, de annak szellemétől idegenül — egy belső rendfenntartó csapat alkotását tartotta szükségesnek a válságos decemberi napokban, akárcsak 1848 szeptember elején. Mindezt pedig egy olyan pillanatban tette, amikor nem állt fenn egy jobboldali belpolitikai fordulat veszélye, ám annál erőteljesebb volt a fenyegető külső veszély, a közeledő cs. kir. fősereg. Ám ezúttal — tanulva a szeptemberi kudarcból — már fontosnak tartották a kormány beleegyezésének megszerzését, sőt, mintegy az OHB támaszaként igyekeztek beállítani leendő csapatukat; ugyanakkor a Társulat december 21-i ülésén elhangzott szónklatból kitűnt, hogy elsősorban a „demokrat elemek", tehát a Madarász László által képviselt politikai irányzat támogatását tartják fontosnak az OHB-n belül is. Kossuth viszont — átlátva a helyzetet — ragaszkodott ahhoz, hogy a csapatot olyan személy vezesse, aki elsősorban iránta, nem pedig a Madarászok iránt viseltetik lojalitással; ezért adott olyan feltételes beleegyező választ Zerffyék kérdésére. Asztalos személye Kossuth számára is

megbízhatónak látszott; annál is inkább, mert tudhatta róla, hogy nem a konfliktusok kiélezését, hanem a békés megoldásokat tartja előbbrevalónak.[5]

A főváros kiürítése és az OHB Debrecenbe távozása után Kossuth továbbra is fontosnak tartotta a gerillacsapatok szervezését, illetve a gerillataktika alkalmazását. Mindezt kombinálni akarta a népfelkelés erőinek mozgósításával is. Erre sarkallhatták olyan hírek, mint pld. az, hogy Vasvári Pál január 2-án Nagykőrösön 500 ember jelenlétében „jó hatású" népgyűlést tartott, vagy hogy a Kunság lakosságában hajlamot látott ilyen csapatok alakítására. Ezért aztán egyrészt a különböző dunántúli szabadcsapatok és a népfelkelés erőinek Eszékre támaszkodó működésétől várt eredményt, másrészt a feldunai hadtestet gerillataktika alkalmazására utasította. Ugyanakkor megtiltotta, hogy a sereget úgy darabolják fel, hogy az „guerilla" színét vegye fel." Guerilla harcnak kell lenni, de nem a fősereg által, sőt, amaz csak úgy lehetséges, ha ez van. Tehát a vezérek defigálják [határozzák meg — H. R.] a pontokat, s pontokból alakuló kört, melyet a *sereg* fog védeni, ezen a körön kívül kell működnie a guerilla csapatoknak az ellenség hátában, oldalában." Debrecenbe érkezése után pedig egymás után írta újabb mozgó nemzetőrcsapatok szervezését sürgető leveleit az egyes törvényhatóságoknak, s utalványozta az ezekhez kért összegeket. Az újonnan szervezett vagy szervezendő csapatok alárendeltségi viszonyait azonban továbbra sem tisztázta; volt olyan, amelyet előbb katonai irodájának vezetője, Bikkesy őrnagy, majd pedig közvetlenül Perczel tábornok alá rendelt azzal, hogy azt ne ossza be hadseregébe; egy másik, szintén Perczel alá rendelt szabadcsapattal kapcsolatban pedig úgy instruálta a tábornokot, „hogy azt, mint guerilla csapatot milyen iránybani működése iránt utasítsa."[6]

Még 1849. január 2-án, Szolnokon kereste fel Kossuthot Hatvani Imre ügyvéd azzal, hogy szeretne felállítani egy éves szolgálatot vállaló szabad mozgó csapatot. Kossuth az írásban beadott tervezetet hátirattal látta el, s utasította Madarász Lászlót, az OHB önálló osztályának, az Országos Rendőri és Postaosztályának a vezetőjét, hogy utaljon ki Hatvani Imre számára 150 pengőforintot. Nem tudni, hogy a Hatvani által beadott tervezet mennyire volt részletes;

5 Az OHB december 19-i felhívását közli KLÖM XIII. 807. A Radikál Kör csapatára l. *Kerekes:* i. m. 76—82. o. Oroszhegyi ezzel kapcsolatos két felhívását közli *Kerekes:* i. m. 81. o. és *Rózsa György—Spira Görgy:* Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., 1973. 242. o. Nyáry beleegyező nyilatkozatára l. *Marczius Tizenötödike* (a továbbiakban: MT) 1848. dec. 21., 965. és 968. o. Az Egyenlőségi Társulat csapatára l. *Jövő,* 1848. dec. 22., 75—76. o., MT 1848. dec. 21., 965. o. A Társulat december 29-i ülésére l. *Jövő,* 1848. dec. 30., 100. o. Asztalos felkérésére l. még Madarász József 1848. dec. 29-i levelét Modrovich Ignáchoz, közli *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp., 1952. II. k. 404. o. (a továbbiakban: *Waldapfel* II.) Paraicz Iván Kossuthnak írott levelét l. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai (a továbbiakban: OHB) 1849:710. A csapat történetére nagyjából ezen források alapján l. *Spira György:* A forradalmi ország szíve 1848—1849. In: *(Vörös Károly* szerk.) Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest története, IV. k., Bp., 1978. 72. o. *Spira György* azonban úgy véli, hogy a társulat csapatába jelentkezett „mintegy ezer fiatal (. . .) a főváros kiürítésekor szervezetlenül is mindenesetre elvonult Debrecenbe, hogy ott más keretek között mégiscsak közreműködhessék majd a császáriak elleni harcban". Mindezt Paraicz említett levele alapján véli így, noha egyrészt Paraicz levelében arról van szó, hogy az általa tervezett csapat *hasonló* lenne az egyenlőségi csapathoz (tehát nem azonos vele); másrészt Paraicz 1000 főnyi *tervezett* csapatról ír, és nem ténylegesen rendelkezésre álló 1000 főről. S míg a Radikál Kör csapatáról, vagy a haditanoda hallgatóiból alakult egyetemi légióról a forrásokban később is számos adatot találunk, addig erről az állítólagos 1000 főről egyetlen forrás sem szól.

6 Vasvári népgyűlésére l. KLÖM XIV. (Szerk. *Barta István)* Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén II. Bp., 1953. 28. A kunok között állítandó szabadcsapatra l. uo. 33. A dunántúli gerillacsapatokról l. uo. 40., 74. és 81. A feldunai hadtestnek adott utasítás: uo. 31. (Csányi Lászlóhoz, 1849. jan. 4.) Kossuth sürgető levelei és utalványozásai: uo. 93—94., 102—104., 137—138., 143—144. A Bikkesy és Perczel alá rendelt nagykunsági lovas szabadcsapatra l. uo. 102. és 161. Kossuth szerint „a szabadcsapatoknak nem az a rendeltetése, hogy a hadseregbe besoroztassanak, hanem hogy önnállólag annak működéseit elősegítsék".

az eredeti példány nem ismeretes. A kiutalt összeg nagysága nem mutat valami túl részletes tervre. Ezt erősíti meg az is, hogy Hatvani 1849. január 9-én egy újabb tervezetet nyújtott be az OHB-nak, amelyben „Debrecenben és tájékán egy mozgó gerillacsapat alakítására kér engedélyt." A tervezetről csupán egy iktatókönyvi bejegyzésből tudunk; két nap múlva azonban — a január 9-i beadvány iktatószámára visszautalva — megszületett a nyílt rendelet „melynek erejénél fogva Hatvani Imre meghatalmaztatik Bihar megyében egy szabad lovas csapat alakítására, s evégre 5000 p[en]gő forint utalványoztatott." Sajnos, ezt a rendeletet is csak későbbi utalásokból ismerjük. A szűkszavú iktatókönyvi bejegyzések alapján talán kissé merész végleges következtetéseket levonni, de két dolog megjegyzésre méltó. Az első az, hogy az OHB Hatvani megbízatását Bihar megye egészére kiterjesztette; noha az eredeti tervezetben csak Debrecenről és környékéről volt szó. A második az, hogy Hatvani lovascsapat alakítására kapott felhatalmazást.

Hatvani 1849. január 14-én délutáni fél négy órára a debreceni Szabadság térre népgyűlést hirdetett. A megadott időpontban „roppant mennyiségben" sereglett össze a nép. Négy órakor a Szilágyi-ház erkélyén megjelent Hatvani „őrnagyi ruhában és szivarozva", több honvédtiszt és polgári személy kíséretében, s „hosszas tanakodás után" előadta, „hogy ő a kormánytól *egy szabad gyalog- és lovascsapat* alakítására van megbízva, s fölhíja Debrecen város lakosait, hogy őt holnap toborzással kezdődő működésében segéljék." Ezután átengedte a szót Vasvári Pálnak és Horárik Jánosnak; Vasvári szónoklata sikert aratott, Horárikét azonban nem nagyon lehetett érteni, ezért a tömeg zúgni kezdett. Ekkor valahonnan előkerült Besze János országgyűlési képviselő, aki a nép ízléséhez idomított szónoklatával megmentette a helyzetet. A tömeg éljenezni kezdett. „Végül, midőn már a nép oszlani kezdett, Hatvani úr egy fehér pokrócba burkolt egyént hozott elő, ki nehány, általunk nem értett szót intézvén még a néphez, a népgyűlésnek vége szakadt."

A népgyűlés ismertetése két tényező miatt érdemel figyelmet. Egyrészt úgy tűnik belőle, mintha a csapat tényleges szervezése csak január 15-én kezdődött volna meg; másrészt Hatvani egy szabad gyalog- és lovascsapat alakításáról szólt, holott a megbízatása csak lovascsapat alakítására vonatkozott. A tervezett létszámról nincs utalás; azonban az a figyelemreméltó tény, hogy Hatvani valódi rang nélkül őrnagyi egyenruhában jelent meg, arra mutat, hogy csapatát legalább 400 főre tervezte, hiszen az OHB december 18-i rendelete csak a legalább ekkora létszámú csapatok parancsnokainak ígért honvédőrnagyi illetményt (igaz, egyenruhát nem). Erre mutat az is, hogy a népgyűlésen két fegyvernemből álló csapat szervezését hirdette meg.[7]

7 A Hatvani-szabadcsapat születésének körülményeire l. Hatvani 1849. február 28-án Kossuthnak benyújtott elszámolását. OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok (a továbbakban: HM Ált.) 1849:5786. (OHB-iktatószáma 1849:3130); OL OHB-iktatókönyvek, 4. k. 1849:139. és 258. Hatvani népgyűlésére l. *Alföldi Hírlap*, (a továbbiakban: AH) 1849. jan. 16., 19. o. Megemlékezik a népgyűlésről *Jókai Mór* is, „Emléksorok" c. munkájában, azzal, hogy azt az Egyenlőségi Társulat rendezte, „ez pláne nevetségesen ütött ki. A szónok, Hatvani Imre (...) szivarral a szájában jelent meg a nép előtt, és elménckedésekkel fárasztotta magát ez igen komoly időben. Otthagyták beszédje derekán". *Jókai Mór:* Elbeszélések. (S. a. r. *Győrffy Miklós*) Bp., 1989. 2/B k. 170. o. A rosszindulatú beállítás oka az, hogy Jókai mindenképpen a Madarászok kreatúrájaként kívánta beállítani Hatvanit, holott az idézett sajtótudósításból az ugyan kiderül, hogy az Egyenlőségi Társulat több tagja is ott volt; a Társulat debreceni újjáalakulására azonban csak közel egy hónap múlva, február 12-én került sor.

De ki is volt ez a Hatvani Imre? Volt-e katonai előképzettsége? Milyenek voltak a politikai kapcsolatai? Hogyan került az erdélyi hadszíntérre és hogyan szerepelt ott csapatával együtt? A továbbiakban ezekre a kérdésekre kívánunk választ találni.

A szabadcsapat szervezője

Hatvani Imre arcképét nem ismerjük. Külsejéről a kortársai és későbbi feljegyzések is keveset mondanak. Jókai szerint „ökölnyi termetű, éleshangú, obskúrus ember volt." Kovács Zsigmond szerint „kis vézna alak, fennkölt homlokkal." Termetéről mindenesetre árulkodik Jókai azon gonoszkodó megjegyzése is, hogy Hatvani még Madarász Lászlónál is kisebb volt.

Hatvani Imre 1820 körül született a Bihar megyei Monostorpályiban. Tanulmányait a debreceni jogakadémián végezte, ezután Debrecenben ügyvédeskedett. 1846. október 12-én kötött házasságot. Az 1840-es években a Konzervatív Párthoz csatlakozott, s annak vezérszónoka volt. A konzervatívok szócsöve, a Budapesti Híradó „magasztaltsággal" írt róla. 1848 februárja előtt váltót hamisított Temes megyében; ezért a megye február 8-i közgyűlésén Kulterer központi főbíró megtámadta a megye kisgyűlésének tagjait, mert Hatvanit „erélyes intézkedések nélkül szabadlábon hagyták." Hatvani ekkortájt Pozsony megyében tartózkodott; Kulterer tehát indítványozta, „kerestessék meg Pozsony megye, hogy nevezett ügyvédet őrizet alatt küldesse le." Az indítványt heves vita követte; a megyei konzervatívok igyekeztek mindenfélét felhozni Hatvani mentségére. Végül is az indítványt azzal a módosítással fogadták el, „hogy a vádlott vezérszónoknak adassék előbb két hónapi határidő a megjelenésére s csak ennek elteltével, ha nem jelenne meg, tétessenek meg Pozsony megye útján a szükséges intézkedések."[8]

Nem tudni, 1848 áprilisában visszatértek-e Temes megyében erre az ügyre. Hatvaniról ezután hosszú ideig nem tudunk semmit. 1848 májusában aztán a fővárosban tűnt fel.

A Marczius Tizenötödike 1848. május 25-én adta hírül, hogy Magyar Mihály könyvárusnál megjelent Hatvani egyetlen hosszabb munkája, a „Szózat az oláhfaj ügyében".

A „Honfiak" megszólítással kezdődő röpirat a Pesti Hírlap egyik régebbi cikkét idézi bevezetőjében, amely szerint a románság „Bukovinától kezdve le a török szélekig hazánknak egész keleti határát lakja, s lakja némely székely székeket kivevén Erdélynek minden megyéjét, székét és kerületét, tehát éppen azon vidékeket, melyek — tekintve ama körülményt, ha az alsó Duna (mi nem éppen hihetetlen, sőt nagyon valószínű) fontos események színhelyévé lenne —

8 Hatvani külsejére l. *Jókai Mór:* i. h. és *uő.:* A gyémántos miniszter. In: Elbeszélések 2/A k. 14. és *Kovács Zsigmond:* Pár adat Hatvani őrnagy életéből. *Igazmondó,* 1871. 51. szám, 407. o. Életrajzi adatai: *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848—49. 2. jav. kiad., Bp., 1987. 169. o.; *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. IV. k. Bp., 1896. 502—503. hasáb; *Bodolay Géza:* Irodalmi diáktársaságok 1785—1848, Bp., 1963. 732. o.; OL K 57. Belügyminisztérium ‚Honvéd Segélyalap, 1867:910. Konzervatív vezérszónokságára és váltóhamisítási ügyére l. *Pesti Hírlap,* 1848. márc. 16., 220. o., „Temesből, febr. 8-án" c. tudósítás. A lap egy példányát 1849-ben mellékelték a Hatvani ellen lefolytatott egyik magyar hadi igazságügyi vizsgálat anyagához. H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály. 5. doboz. 1849:2438. (a továbbiakban: HM Iü.) Arról, hogy ez a Hatvani azonos a debrecenivel, tanúskodik saját, 1848-ban megjelent röpirata, amelyben bánsági „laktát" említ. *Hatvani Imre:* Szózat az oláhfaj ügyében, Pest, 1848. 6. o.

figyelmünket legnagyobb mértékben megérdemlik." Ez a tényező — az idézett cikk szerint — már csak azért is fontos, mert a román nép keleti vallású, s köztudomású, hogy a keleti kereszténység az a „varázseszköz, melynek Oroszország keleten egész befolyását, protektorátusát, sőt birodalmának olyan hallatlan gyors terjedését is köszöni."

Hatvani szerint 1848 márciusa óta ugyan megváltozott a románok helyzete, ők is részesülnek a polgári jogegyenlőség áldásaiban, de nem szabad elfeledni, „miképp hazánkban a létezett elnyomatási rendszer sokoldalú terhei egyetlen néposztályt sem törpített úgy el, mint éppen az oláhokat, . . . s mi századokon keresztül egyik iránt sem viselteténk oly csekély részvéttel, mint e szegény faj iránt . . ." Márpedig e nép „depravált, [megromlott, lezüllött — H. R.] állásából különös nemzeti gondoskodás nélkül nem lesz képes kiemelkedni", már csak azért sem „mivel minden koncessziók mellett is, e nép nem szabadult fel azon nyűgök alól, melyek iszonyú elaljasodásnak közvetlen tényezői valának."

Ennek ellenére — Hatvani szerint — kevés történt a román nép felemelésére. Pedig ha az ország „ismerné e népet saját tűzhelyénél, és mint bölcshez illik, politikai számvetést tartana afölött, minő fontosságra vergődhetik e nép Magyarhon politikai mérlegében a nemzet javára vagy ellene? . . . akkor hihetetlen, hogy összefont karokkal nézné kétmillió polgár erkölcsi és anyagi szenvedéseit . . ."

Hatvani saját bánsági tapasztalataira hivatkozik a következőkben leírtak előtt. Az Arad és Csanád megyei románságot szerinte a „jellemtunyaságnak . . . árnyékai" jellemzik, s ezért olyan gyakori e vidéken lakó románok között az ínség. Az erdélyi román lakosság nyomorának oka — szerinte — „nem annyira a nép dologtalansághozi hajlamában, hanem a földesúri önkénytől függő helyzet s mindent meghaladó elnyomatás rendszerében" keresendő. A bánsági románok erkölcsi állapotáról riasztó képet fest.

E megdöbbentő állapotnál is fontosabb azonban, hogy „az oláhfaj — legkivált a déli részeken lakó görög nem egyesült óhitűek, úgy az erdélyhoniak is általánosan muszka eszméktől szaturált emberek, kiknek képzelete gyakran elfordul e hontól, s egy jobblét reményében amott a délkeleti bérceken túl tévedez, hol egy roppant óriás terjeszkedik protektori hatalmával, nemzetiség- s vallási nivellációjával, két nagy világrész között. ."

Hatvani szerint tehát segíteni kell ezen a népen, már csak azért is, mert „nyelvén soha nem hangzottak davoriák [a szerbek magyarellenes harci dalait nevezték így — H. R.] országunk érdeke ellen," nyolc évszázada a magyarok mellett áll, „s most is, midőn más háládatlan fajok bűnös reményletekkel támadják meg közérdekeinket, hazánk egységét s nemzetiségünket, egyedül az oláh marad nyugton, békével s követelés nélkül"; miattuk nem tudnak még nagyobb erővel fellépni a szerbek és horvátok, s „ha az Al-Duna mentében megkondulna véletlenül a vészharang," szintén a románokra lehet számítani, „mivel a többi népiség (. . .) legcsekélyebb mértékét tartja honunk s nemzetiségünk iránti rokonszenévnek. . ."

Hatvani ezek után áttér a román nép szegénysége és erkölcsi süllyedése okaira. Szerinte nem a „hűbéri elnyomatás" a fő ok, hiszen ezt a más nemzetiségűek sem kerülték el, s „mégis láthatjuk, miképp ezek annyira el nem szegényültek, s erkölcsiségöket szűzen megőrizték." A fő okok szerinte a következők: 1. „Az oláh nép nevelési állapota," tehát az, hogy az iskolázottság ennél a

nemzetiségnél áll a legalacsonyabb szinten. Hatvani szerint talán minden 500 közül egy tanul. 2. Az „oláh papok (...) rendkívüli tudatlansága." Többségük nem részesül egyházi képzésben, ezért sem műveltségben, sem erkölcsiségben nem haladják meg híveiket; pálinkát isznak, a kocsmai verekedésekben „gladiátori szerepet játszanak," sok közöttük a köztörvényes bűnök miatt bebörtönzött. 3. „A görög n[em] e[gyesült] egyházkormány." Hatvani szerint a szerb túlsúlyú ortodox egyház elnyomja a románokat; nem képezi papjaikat, rosszul fizető parókiákra helyezi őket; papszentelés címén iszonyatos összegeket zsarol ki belőlük; nem számol el sem közalapítványaival, sem egyéb jövedelmeivel; a román lakosságú területek iskoláiban is szerbül oktat; „rácosítja" a tanítók és papok neveit. Emellett „haza elleni bűn"-ként „a keleti vallás leple alatt az oláh nép szívében a magyar iránt gyűlöltség magva hintetett el s e nép szüntelen muszka eszmékkel szaturáltatik, s idegen vágyakra és szeparatizmusi igényekre ébresztetik gátolatlanul papjai által..."

Amilyen hosszan fejti ki e röpirat az „oláh nép szellemi és anyagi elmaradását", olyan rövid és lényegretörő az „oláh-reformok" ismertetése. Eszerint a kormánynak különös gonddal kell lennie a románokra, „mert e nép az ország déli részein áradozó veszedelemnek, territoriális viszonyainknál fogva is, fenntartó védpartul szolgál." Ezért fel kell szabadítani a románokat a szerb egyházi hierarchia alól, s meg kell teremteni önálló egyházukat. A románok ne menjenek el a következő karlócai egyházi kongresszusra, hanem a kultuszminisztérium hívja össze képviselőiket Budapesten. A kultuszminisztérium alakítson önálló osztályt a románok részére; ennek osztályfőnöke Pap Zsigmond legyen. A Bánságban szintén fel kell állítani egy önálló nevelési osztályt Eftimie Murgu vezetésével. A közalapítványi pénzeket arányosan el kell osztani a szerb és a román egyház között. A szerzetesrendeket meg kell szüntetni. Ezek vagyonából létesítsenek papneveldéket és tanítóképző intézeteket. A papszentelés díját alacsonyan kell megszabni. A községek maguk választhassák meg papjaikat; a püspökök kinevezési joga szűnjön meg. A román és szerb papokat saját nyelvi közegükben kell parókiához juttatni. Egy faluban csak egy pap legyen. A román iskolákból és templomokból „a rác nyelv korbácsoltassék ki." Végül „a rácosodás és muszka eszmék iránt e nép felvilágosíttassék."

Érdekes írás ez a röpirat. Józan javaslatok és naiv elképzelések sajátos keveréke, amely nem mentes az ellentmondásoktól. A románok jóindulatúak a magyarok iránt, meg „muszka eszméktől szaturáltak" is. Kettős a mérce is: Erdélyben a hűbéri rendszer, a Bánságban nemzetkarakterológiai tényezők befolyásolják a románok nyomorát; igaz, ez utóbbiakat Hatvani szintén történeti tényezőkből vezeti le. A röpirat külpolitikai meggondolásai azonosak a korabeli magyar politikai közvélemény nézeteivel; a fenyegető orosz előretörés megállításában Magyarország még mindig a románokra számíthat leginkább, hiszen a pánszlávizmus eszméjét itt nem a nyelvi rokonság, csak az azonos vallás segítheti elő. A Hatvani által megfogalmazott reformok nagy részét a magyar kormány is szükségesnek tartotta. Igazából kevés a teljesen új, eredeti gondolat ebben a röpiratban. Ami figyelemreméltó, az a megközelítés módja. Hatvani nem elégedett meg az állapotrajzzal, hanem az okok feltárására is törekedett. Mindaz, amit a szerb egyházi hierarchia túlsúlyáról ír, meg is állja a helyét. Jó szemre vall a magyarországi és erdélyi románság közötti különbségek észlelése is (még ha e különbségek okainak elemzése nem is túl mélyreható). Naivitást mutat viszont az, hogy a román nemzeti törekvésekben csak

a pánszláv propaganda áttételes következményét látja, s így csak egy félmondatban utal a román egységtörekvésekre. A röpiratban kifejtett gondolatok közül azonban nem egy később is megjelenik, pl. Vasvári Pál írásaiban is.[9]

Hatvani 1848 augusztusában — mint annyian a konzervatívok támogatói sorából — a radikális baloldal szervezetében, az Egyenlőségi Társulatban tűnt fel. Ismereteink szerint először a Társulat augusztus 13-án délelőtt 10 órakor tartott ülésén szólalt fel. Bizonyos azonban, hogy nem ekkor fordult meg először a Társulatban, hiszen ekkor kellett volna felolvasnia „a román dolgokról értekezését". Kérte azonban ennek elhalasztását, „minthogy azok, kiket e tárgy leginkább érdekel, jelen nincsenek". Hatvani utalása a „román ajkúak" küldöttségére vonatkozott, akik személyesen szerettek volna megjelenni a gyűlés előtt. A Társulat ezt az indítványt, ti. a halasztást, el is fogadta.

Augusztus 20-án a Társulat következő, Madarász László elnöklete alatt tartott ülésén Hatvani 5. napirendi pontként „a kitűzött román ügyet hozta szőnyegre, s előadá, hogy a románok a magyarok iránt mindég rokonszervvel viselkedtek, — hogy pedig az oláh a magyar iránt jelenleg néhol ellenszenvet tanúsít — annak a rác papok az okai; — ugyanezért indítványa e következőkben központosult: 1. Az oláhok nevelésére — mely nagyon elhanyagolt állapotban van — terjessze ki minél előtt a kormány figyelmét. 2. Vegye ki az oláhokat a rác papi uralom alól. [Itt a bánsági románokról van szó, akik a karlócai szerb metropolita fősége alá tartoztak.] 3. Az oláhoknak saját papi igazgatásuk legyen." A Társulat mindezt elfogadta, „és nyilatkozni fog, hogy ő az oláhoknak mind szellemi, mind anyagi kifejlődésüket óhajtja. Az ittlévő oláh társulatnak pedig barátságát kikéri, s jelenleg az Egyenlőségi Társulat az említett oláh egylet iránt rokonszenvét kinyilatkoztatja" — szólt a határozat. Mint látható, Hatvani májusi röpiratának rövidebb változatát adta elő az ülésen.

Az Egyenlőségi Társulat szeptember 8-án tartott nagygyűlését nagy várakozás előzte meg. A nagygyűlés feladatát az előző, szeptember 3-i ülésen Vasvári Pál úgy fogalmazta meg, hogy „adjunk irányt a középponti szellemnek és ellenőrködjünk." A Társulat szeptember 8-i közgyűlése arról intézkedett, hogy — amíg Bécsből Batthyány és Deák tárgyalásairól, illetve a szeptember 5-én elutazott országgyűlési küldöttség fogadtatásáról és a neki adott válaszról hír nem érkezik — egy 41 tagból álló komitét választanak. A választmány még aznap éjjel felhívást adott ki a főváros nemzetőrségéhez, meghívva a nemzetőröket a Társulat üléseire, és készenlétre intve őket. Másnap a Társulat által tartott nagygyűlés elhatározta, hogy „aláírást nyit (...) egy honvédi seregre, fővezérül választott Perczel Mór, segédekül Kovács Ferenc, Hatvani, Horarik és Gajzágó, századosoknak Bangya, Nyíri, Perczel Vince, Mérei, Ágoston, Antal Mihály, Petőfi, Vasvári, Csernátoni, Funták." Az elfogadott szabályok szerint e „honvédi ezrednek" bárki tagja lehet, aki feliratkozik. A honvédi kötelezettség szeptember 10—13-áig tart. A 4. pont szerint minden tag, „kinek fegyverre volna szüksége, a választmány által láttatik el." A 2. és 3. pont szerint a „hon-

9 Hatvani az Egyenlőségi Társulatban: OL H 15. Belügyminisztérium, Rendőri osztály napi jelentései. 23. d. b. fasc. No. 42. (aug. 13.), 48. (aug. 20.), 55. (szept. 3.); Népelem, aug. 13. Az Egyenlőségi Társulat tervezett ezredében és a Társulat bizottmányában: uo. szept. 10., ennek alapján *Endrődi Sándor:* Petőfi napjai a magyar irodalomban, 1842—1849. Bp., 1911. 502. o. Az Egyenlőségi Társulat ezredére l. *Urbán Aladárnak* a 2. jegyzetben hivatkozott tanulmányát. *Hatvani* röpirata: Szózat az oláhfaj ügyében... Ismerteti és méltatja *Asztalos Miklós:* Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés Bp., 1928. 115—116. o. és *Lukácsy Sándor:* Szózat Hatvani Imre ügyében. *Élet és Irodalom,* 1983. február 25.

védi ezred" tagjai a már említett választmánynak fogadnak engedelmességet, és tartoznak annak parancsait „minden ellentmondás nélkül" teljesíteni.

Mindez jogos aggodalmat keltett Szemere Bertalan belügyminiszterben és Hajnik Pál rendőrfőnökben. Hiszen ez nem volt más, mint az Egyenlőségi Társulat félig-meddig nyílt felkészülése a hatalomátvételre. S a választmány tagjai között hiába voltak a Madarászoknál mérsékeltebb politikusok; a választmány egésze mégis az országgyűlésen belüli és kívüli baloldalt reprezentálta. Ezért aztán nem csoda, ha Szemere és Hajnik intézkedett a „honvédi ezred" toborzását meghirdető falragaszok eltávolításáról. Ehhez járult, hogy maga Kossuth is érzékeltette a Társulat vezetőivel, hogy fellépésüket időszerűtlennek tartja; így aztán a Társulat lapja, a Népelem szeptember 10-i száma a lap utolsó hasábjain közölte, hogy a Társulat választmánya „tanácsosnak tartotta honvédelmi rendszabálya műtételét felfüggeszteni, mígnem ezen védelemre a törvényhozó testület hívandá fel a hon polgárait."

A Társulat ezredének tisztikara azért érdemel külön figyelmet, mert abból — tudomásunk szerint — csak Perczel Mór, Bangya János, és Petőfi bírtak némi katonai képzettséggel, a többiek nem. Másrészt a nevek között ott van Hatvani mellett az 1849. január 14-i debreceni népgyűlés másik két leendő szónoka, Horárik János és Vasvári Pál is. A segédek egyikéről sem tudjuk, hogy bármilyen katonai tanulmányt folytattak volna; ellenben Horárik és Gajzágó a Társulat legtöbbet szereplő tagjai közé tartoztak. Ugyanakkor a honvédi ezred tervezett tisztikarából Kovács Ferenc, Hatvani, Antal Mihály és Funták Sándor nem voltak tagjai a Társulat választmányának, míg a többiek igen. Ez némileg jelzi, hogy Hatvani milyen szerepet játszott a Társulaton belül; inkább a második, mint az első vonalba tartozott; személyes kapcsolatai is inkább a Társulat plebejus, mint nemesi szárnyához kapcsolhatták — ha mindebből lehetséges következtetéseket levonni.

A szeptemberi napok után Hatvaniról meglehetősen keveset tudunk. A Marczius Tizenötödike november 6-i számában jelent meg Hatvani hirdetése arról, hogy 1849 elejétől megjelenik „A Forradalom" című, általa szerkesztett politikai és szépirodalmi hírlap, „Az előfizetés e napokban fog megnyittatni." A lapot a hirdetés szerint Kövér Ignác adta volna ki. December 29-én jelent meg a próbaszám Hatvani és Magos (Grosz) Ernő szerkesztésében, Kozma Vazul nyomtatásában. Magos Ernő szintén az Egyenlőségi Társulat tagja volt, radikális újságíró és műfordító, aki a francia forradalom bűvöletében élt, s barátait szívesen ruházta fel a forradalom hőseinek szerepével. Magos 1848 szeptember 8. után a Társulat választmányának tagja volt. A lapnak csak ez a mutatványszáma jelent meg, másfél ív terjedelemben. A lap erőteljesen republikánus irányát jól jelzi a 6. oldalon Tóth Kálmántól közölt „Beteljesült" című vers, amely szerint „Vérpadra húzni, nem tisztelni kell./ A népölő szentségtörő királyt!!!" Egy ilyen jellegű lap kiadása után nem csoda, ha Hatvani és Magos is biztosabbnak érezte a Pestről való távozást 1849 január elején. Ezek után kevéssé valószínű, hogy Windisch-Grätz hozzájárult volna a hetenként tervezett négy szám megjelentetéséhez. . .[10]

10 A Forradalomra l. MT 1848. nov. 6. 810. o.; *Kosáry Domokos:* A forradalom és a szabadságharc sajtója, 1848—1849. In: *Kosáry Domokos—Németh G. Béla* (szerk.): A magyar sajtó története, 1849—1867, II/1. k., Bp., 1985. 135. o.; *Endrődi S.:* i. m. 514—515. o. (Tóth Kálmán verse); Magos Ernőre l. *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Bp., 1885. 10. o. A lap bibliográfiai adatait közli *Busa Margit:* Az 1848—49. évek sajtóbibliográfiája. In: *Kemény G. Gábor:* Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Bp., 1957. 122. o. A lapnak ezt az egyetlen példányát sajnos nem sikerült fellelnem az Országos Széchényi Könyvtárban.

A szabadcsapatok szervezése

Amikor Hatvani Imre szabadcsapatának alakításához fogott, a magyar fennhatóság alá eső megyék száma egyre csökkent. Görgei tábornok ekkortájt fordult Léváról a bányavárosok felé, nyomában az ellenséggel; Perczel Mór ezekben a napokban adta fel a Duna-Tisza közét, s fenyegette meg az OHB-t és az országgyűlést, hogy szétkergeti őket; a délvidéki magyar csapatok ekkor kezdték meg a Bácska és a Bánság kiürítését, s húzódtak vissza a Szeged-Arad vonalra; igaz, Erdélyben Bem tábornok megindult Nagyszeben felé, de mindez csak halvány vigasz lehetett; s ezekben a napokban adta fel Miskolcot a felsőtiszai magyar hadtest parancsnoka, Klapka György, s rendezkedett be védelemre a Tisza mentén. Mindebből következően a magyar kormány igazán csak a tiszántúli megyékkel rendelkezhetett; ezekre hárult a háború legtöbb terhe, itt kellett felállítani a hadiüzemeket, raktárakat; itt kellett kiképezni az újonczászlóaljakat, s innen kellett ellátni az egyre növekvő hadsereget. Ebben a feladatban kitüntetett szerep jutott a vegyesen magyar és román lakosságú Bihar vármegyének. Az ellenzéki érzelmű megye — minden morgás, húzódozás ellenére — eleget is tett a rá háruló kötelezettségeknek; székhelye, Nagyvárad a hadiipar és hadfelszerelés központjaként működött; Bihar megye nemzetőrei ott voltak az erdélyi hadszíntéren és a Tisza mentén egyaránt; s emellett a megyében január elejétől több szabadcsapat szervezése is folyt.

Az első ilyen „gyalog vadász-csapatot" Reviczky László táblabíró és gazdálkodó kezdte szervezni, az OHB december 16—18-i rendeletei alapján, Beöthy Ödön erdélyi teljhatalmú országos biztos felhatalmazásával. A csapat négy hónapra alakult volna, legalább 100 és legfeljebb 300 fővel. A csapat tagjai önmagukat fegyverezték volna fel. A december 30-án kibocsátott toborzási felhívás szerint „a csapat a rendes hadsereghez nem csatlakozik, csatarendben az ellenség elé nem állíttatik, hanem külön fog az ellenség megsemmisítésére működni." Reviczky csapatának létszáma január közepén 203 fő volt, ám mire erről szóló jelentését megtette, ennél már jóval többen, mintegy 400-an jelentkeztek a csapatba. Hodossy Miklós megyei kormánybiztos ugyan húzódott attól, hogy pénzt utalványozzon e csapat számára, de a megye január 18-i közgyűlése — visszautalva az OHB december 16—18-i rendeleteire — felszólította őt a csapat ellátására. Emellett Reviczky is — megváltoztatva csapata nevét — már egy „önkéntes szabad csapat vagyis másképpen mozgó nemzetőr" csapat szervezéséről beszélt, hogy ezzel is lehetővé tegye a csapat felszerelését az említett OHB-rendeletek alapján. A csapat alakulási idejéül és helyéül Reviczky január 24-én Váradolaszit jelölte ki; a megye azonban Püspökibe telepítette a csapatot. A szabadcsapat szervezésének további menetéről azt tudjuk, hogy a négy hónapos szolgálati kötelezettségből két év lett. A csapat április közepén

már a zarándi hadszíntéren szolgált; csak április végén rendelték a zarándi reguláris erők alá.[11]

Csanády Istvánt szintén Beöthy Ödön bízta meg „egy szabad vadász csapat alakítására". A Csanády által január 9-én kibocsátott felhívás szerint a szolgálati idő 1849. november 1-jéig tartott volna; későbbi jelentései szerint a csapat legalább hat hónapra alakult volna, 400 főből. A csapatot a Bihar megyében beszedendő vadászfegyverekkel szándékozta felszerelni; ám ezeket közben a kormányzat már összegyűjtötte. Csanády az új erdélyi teljhatalmú országos biztoshoz, Csány Lászlóhoz fordult segítségért; ám tőle is csak bíztatást kapott, fegyvert nem. A csapat február 23-án 300 főt számlált; ekkor Csanády Beöthy Ödön főispánt kérte meg tisztikarának megerősítésére és a fegyverek kiszolgáltatására. Csanády úgy vélte, március 4-re csapata elérheti a tervezett 400 főt, s akkor Erdélybe indíthatja azt. Egyedül a fegyver hiányzott; mindössze 30 embere rendelkezett lőfegyverrel. Beöthy erre írt az OHB-nak, hogy véleménye szerint Csanády csapatát, amely már készen áll, előbb kéne fegyverrel ellátni, mint Vasvári Pál még csak alakulóban lévő Rákóczi-csapatát. Kossuth helyeselte Beöthy nézetét. Beöthy erre Nagyváradon Láhner György tábornokhoz, a fegyverkezési főlelügyelőhöz utasította Csanádyt. Láhner azonban közölte Csanádyval, hogy amíg a hadügyminisztériumtól erre vonatkozó rendeletet nem kap, egyetlen fegyvert sem szolgáltathat ki neki. Csanády ismét Beöthyhez fordult, aki írt is az OHB-nak ez ügyben; az OHB azonban egyszerűen áttette az iratot a hadügyminisztériumnak. Közben Csanádynak elfogyott a pénze, s kérte Csanádyt, hogy lássa el őt pénzzel, mert különben fizetés híján a csapat feloszlik. Csány rosszkedvűen válaszolta, hogy semmi kedve felszeretlen és szervezetlen csapatokkal bajlódni. Csanády ismét Beöthyt kereste meg; Beöthy azonban két levelére nem válaszolt. Közben a csapat szervezője már saját pénzéből fizette embereit. Március 19-én Hodossy kormánybiztos felszólította Csanádyt, hogy a bihari nemzetőrök felváltására mielőbb siessen csapatával Halmágy vidékére. Csanády még aznap válaszolt Hodossynak, s hosszú levélben panaszolta el neki a szabadcsapat alakításának történetét. Kérte Hodossyt, hogy egyrészt fizesse ki neki az elmaradt zsoldokat; utalványozza a rendeletek alapján járó fegyverváltságot; a lőfegyverrel felszerelteknek juttasson egy-egy tölténytáskát és a csapat számára egy „töltényhordó szekeret". Kérte, hogy még legalább annyi fegyvert juttasson számára, amennyivel a csapat már rendelkezik. (A csapat létszáma március 24-én 387 fő volt, 165 lőfegyverrel).

Hodossy március 21-én közölte: mivel a csapat alakítása nem az ő intézkedései alapján történt, csak annyit ígérhet, hogy az indulás pillanatától

11 A Hatvani-szabadcsapattal párhuzamosan szervezett Bihar megyei szabadcsapatokra l. *Hegyesi Márton:* Biharvármegye 1848—49-ben. Nagyvárad, 1885. 145—156. o. Reviczky felhívását l. uo. 305—306. o. A csapatra l. Reviczky 1849. január 13-i levelét Beöthy Ödönhöz, Bihar megye 1849. jan. 18-i bizottmányi ülésének 174. sz. határozatát, OL H 106. Hodossy Miklós kormánybiztos iratai 3. doboz. dátum szerint. (a továbbiakban: Hodossy-ir. d. sz.), Reviczky 1849. jan. 22-i levelét gróf Esterházy Mihályhoz, OL H 114. Különböző kormánybiztosok iratai. Esterházy Mihály iratai. Január 30-i levelét Kossuth-hoz, OL OHB 1849:1181, Beöthy Ödön 1849. februári leveleit Kossuthhoz, OL OHB 1849:2026. és 3586. A csapat létszáma 1849. márc. 13-án 77, április 1-jén 111 fő volt. OL HM Ált. 1849:7825. és *Hegyesi Márton:* Az 1849-ik évi hadjárat történetéhez (Bölönyi Sándor okmánygyűjteményéből). *Hazánk* (szerk. *Abafi Lajos*) 4. k. 784. o. (a továbbiakban: *Hegyesi*, Hazánk) A csapat április végi beosztására l. KLÖM XV. k. (Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Szerk. *Barta István*) Bp., 1955. 142—143. o. Egy 1849. május 17-i kimutatás szerint a szabadcsapat létszáma összesen 229 fő volt; ebből 173 fő a táborban, 35 fő május 15-én indult oda, 3 fő „központon", 6 fő a toborzásnál működött; két fő kórházban volt, 3 megszökött, 3 pedig meghalt. OL Hodossy-ir. 6. d. d. sz. A csapat 400 főről 229 főre történő leolvadását az is magyarázhatja,hogy az érmelléki járásban az a Dömsödy Ferenc toborzott, aki később a Hatvani-szabadcsapat századosa lett; elképzelhető, hogy az általa toborzott 100 fő ez utóbbi szabadcsapat létszámát növelte. MOL OHB 1849:1181.

kezdve állami pénzből fizeti a csapatot, illetve a Rákóczi-csapat által még ki nem vett fegyvereket átadja neki; egyéb követeléseit Csanády terjessze fel az OHB-hoz. Ebben aztán Csanády is megnyugodott; március 24-én elindult két századba beosztott, 388 főnyi csapatával, s 26-án már Belényesben volt. 29-én Vaskohra, 30-án Kristyórra, onnan pedig Csutak Kálmán őrnagy parancsára Nagyhalmágyra vonult. Itt is maradt május elejéig; a csapat ekkori létszáma 375 fő volt. A csapat egy fél százada Brádon teljesített szolgálatot.[12]

A többi szabadcsapat alakítását már nem Beöthy, hanem Kossuth és az OHB inspirálták. Kossuth január 15-én rendelte magához „lovas csapatok alakítása tárgyábani szóbeli értekezés végett" Dobozy Istvánt, Gázsy Imrét és Szunyogh Albertet. Január 26-án megbízta Dobozyt és Gázsyt egy-egy 600 főnyi szabadcsapat alakításával. A csapatok feladata, hogy „a legközelebbi táborvezér által kiszabandó irányban s annak hadi munkálatait előmozdítva, az ellenség ártalmára és nyugtalanítására" önállóan működjenek. A csapatot lovasokból kell alakítani; a lovak és lószerszámok megszerzése azonban a csapatvezér feladata. A tiszteket a csapatvezér alkalmazza; a csapatvezérnek őrnagyi rang jár.

Mindkét kinevezett csapatvezér nagy lelkesedéssel látott munkához; az eredmény annál szerényebb volt. Dobozy, aki Bihar megyei főszolgabíró is volt, úgy értelmezte az önkéntességet, hogy a járásban lévő községeknek megszabta, hány *önkéntest kell* kiállítaniuk. Beöthy Ödön főispán úgy vélte, „az ilynemű hatalmasságok semmi jót nem szülnek"; Dobozy — őrnagyi kinevezésével — megszűnt polgári tisztviselő lenni, s így „kettős szerepet ne vigyen." A toborzás eredménye így sem volt komoly; a csapat létszáma június 18-án 141 fő volt. Gázsy Imre még a megyeházán raboskodó, kisebb vétkekért bebörtönzött köztörvényeseket is feleskette csapatába, s így is alig 80 embert sikerült kiállítania.[13]

A következő Bihar megyei szabadcsapat, a Vasvári Pál által szervezett Rákóczi-szabadcsapat története több ponton is kapcsolódik Hatvani szabadcsapatáéhoz; ezért itt csak az előzmények rövid ismertetését tartjuk feladatunknak.

A Hatvani, Vasvári és Horárik által közösen tartott január 14-i népgyűlés után nem sokkal, január 16. előtt Vasvári, Kléh István, Kopcsányi József, Vas Gereben, Dobsa Lajos, Emődi Dániel és Funták Sándor közös beadványt nyújtottak be Kossuthnak. Az aláírók mindegyike a forradalmi publicisztika többékevésbé neves képviselői közé tartozott; általában a radikális baloldalhoz tartoztak, de közöttük voltak a kormánylapok szerzői is. Az 1848 szeptemberében szervezni tervezett egyenlőségi társulati „honvéd ezrednek" a tisztikarában csak ketten, Vasvári és Funták szerepeltek közülük; a Társulat szeptemberi bizottmányában pedig csak Vasvári; tehát többségük nem exponálta magát

12 Csanády szabadcsapatára l. Csanády felhívását (Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai 52a/21. (a továbbiakban: HL 48—49.) 1849. január 10-i levelét Hodossyhoz, OL Hodossy-ir. 3. d. d. sz.: február 25-i és márciusi levelét Kossuthhoz, OL OHB 1849:3013. és Kossuth Polizei Akten 629. Beöthy Ödönét márc. 5-ről Kossuthhoz Hodossy-ir. 5. d. d. sz. (OHB-iktatószáma 1849:2915., HM-iktatószáma 1849:5486.), Csanády március 19-i és 21-j jelentéseit Hodossyhoz és a HM-hez uo. 5. d. d. sz. Ez utóbbiból kiderül, hogy az eredetileg 407 főnyi csapatból 13 fő átállt Reviczky csapatába. Hodossy utasításait l. uo. 9. d. fogalmazványok. No. 819. és 840. Az OHB intézkedéseit közli KLÖM XIV. 567. és 645. A csapat harctéri szereplésére l. *Hegyesi:* Hazánk 4. k., 779—780., 783—787. o., 5. k. 67—72. o. Május 4-i létszáma: HL 48—49. 25/894.

13 Dobozy és Gázsy szabadcsapatára l. KLÖM XIV. 138., 245—246.; OL OHB 1849:2026. Dobozy csapatának június 18-i létszáma: OL P 876. A Gyalókay-család levéltára, 1848—49-es iratok 2. tétel, No. 36. Az erdélyi hadsereg gyalogsága és tüzérsége 1849. június 18-án. (a továbbiakban: Gyalókay-lt., 48—49.) Gázsy csapata az aradi ostromsereg, az V. hadtest táborába került; létszámának alakulására l. HL 48—49. 18/145., 23/448., 24/298., 28/172.; április 3-án még nem, 24-én már ott volt a táborban.

azokban a napokban. A beadvány szerint az aláírók vállalják, hogy mint „népfelvilágosítók" bejárták a magyar kézen levő, illetve az ellenség által még kellően meg nem szállt vidékeket, s ott népgyűléseket tartva, felszólítják a népet gerillacsapatok alakítására. A beadvány szerint Vasvári néhány nappal azelőtt beutazta a Tisza-vidéket, s úgy tapasztalta, hogy a hatóságok megelégszenek „a legszárazabb hivatalos rendeletek felolvasásával, s a nép nem lelkesül, nem áll csapatokba." Ugyanakkor néhány helyen népgyűlést tartva, azt tapasztalta, „hogy a nép nem rossz, az lelkesülni tud, csak fel legyen a veszélyről világosítva; s százanként íratták be magukat gerillákba." Ezért az aláírók kérték, hogy Kossuth lássa el őket megbízó levéllel, s ebben utasítsa a megyei tisztviselőket, „hogy eljárásainkban támogassanak, a nép előtt bemutassanak"; így a nép kormánymegbízottnak tekinti majd őket. Ha a tiszai síkságon „elhatározó ütközet" történne, s a kormány elrendelné a népfelkelést, „a felvilágosítás mellett felkelésre is fognók a népet lelkesíteni." A beadványhoz Vasvári mellékelt egy hozzávetőleges költségvetést is, s felvilágosítást kért afelől, „vajon lesz-e a Tisza-vidékén népfelkelés rendezendő, és mikor, ha lesz?" Egyben kérte, hogy megbízólevelükben szerepeljen az utasítás a népfelkelés és gerillacsapatok szervezése elősegítésére, s kért egy proklamációt is „kormányelnök Kossuth Lajos úr neve alatt." Az OHB január 16-án ki is állította a kért nyílt rendeletet, és utasította a pénzügyminisztérumot, hogy a hét „népfelvilágosítónak" szolgáltassa ki a megfelelő összegeket. A nyílt rendelet — a kérvényben foglaltakon kívül — arra is feljogosította a „népfelvilágosítókat," hogy ha egy, agitációjuk következtében alakult önkéntes csapat bármelyiküket „vezetőjéül óhajtaná, vagy valamely tisztség elvállalására felszólítaná, ezt a kormányhoz tett jelentés mellett elfogadni feljogosíttatik." A névsorban egyetlen változás történt; a Bácskába és a Bánságba küldendő Funták Sándor helyét egy bizonyos Theodorovics vette át; akit talán azonosíthatunk a dunaföldvári, 25 éves Theodorovics (később Tomori) Anasztázzal. A népfelvilágosítók számára Madarász László által kiállított nyílt rendeletben viszont már sem Funták, sem Theodorovics neve nem szerepel.

Január 25-én Vasvári már az eredményről számolhatott be Kossuthnak. Eszerint Dobsával együtt utazott Csanádba, s ott kérdezősködésükre Návay Tamás kormánybiztos azt felelte, hogy a megyében egyetlen gerilla sincs, neki pedig embere nincs, aki fellelkesítené a népet; de ha a kormány megparancsolja, „ő ezreket állít ki erőhatalommal." Vasvári szerint „e hajdúrendszer minket célra nem vezet." Ugyanakkor úgy vélte, a négy hónapos gerillacsapatok sem jelentenek jó megoldást, mert a beállók többsége hajlamos feljogosítva érezni magát a szabad rablásra, s fegyvereit alkalomadtán saját honfitársai ellen is fordíthatja. A nemzetőrség sem alkalmas rendszeres hadviselésre, a népfelkelés pedig „egy lelkesítő óriási frázis, de ezt ily üdőben országos alakba várni nem lehet". Ugyanis „a magyar nép sokkal indolensebb és szenvedélytelenebb, minthogy fegyvertelenül kirohanna a csatasíkra." Ezért egyetlen megoldás marad: a rendes haderő növelése. Ezért Vasvári „tágas körű" meghatalmazó levelének azon pontját figyelembe véve, amely szabadcsapat alakítására jogosítja fel, Bihar megye szalontai járásában és Békés megyében szabadcsapat toborozásába kezdett. Egyéves szolgálati időt tűzött ki, de úgy, hogy annak letelte után a csapat tagjai még 3 évig a csapat tagjai maradjanak. Úgy vélte, csak a magyarok kezébe szabad fegyvert adni, mert ha „mi most katonákká tesszük a tótokat és oláhokat, ezek akkor a lázadók hadseregét fogják organizálni, mint a horvát határőri

katonák tevék." Ezért ő csupa magyarokat gyűjt. Kérte, hogy Kossuth lássa el őt fegyverrel és pénzzel, s akkor néhány napon belül kész századokkal fog előállni. Csapatába nemzetőrök és volt önkéntesek álltak be, ezért a szervezés igen egyszerű lesz.

Nem sokkal ezek után Vasvári újabb beadványt nyújtott be Kossuthoz, amelyben közölte, hogy immáron 500 embere áll együtt, s kérte az OHB elnökét, hogy nevezze ki a csapat „organizáló őrnagyául" Asbóth Adolfot. Kossuth ilyen értelemben utasította a hadügyminisztériumot. Január 31-én pedig immár hosszú utasítást adott ki Vasvárinak a csapat szervezéséről. Az utasítás szerint elkerülendő „mindazon rendetlenséget és fegyelmezetlenséget, mely egy ruha és fegyver nélküli tömegben — mint ezt a Bocskai, Hunyadi és más csapatok alakításánál eléggé tapasztaltuk — ki szokott fejlődni," mind pedig a fegyvertelen és fegyelmezetlen tömeg tartásával járó kiadásokat, Vasvári 500 főnként állítsa ki a csapatát, s ha az első 500 fő együtt van, azonnal kap számukra ruhát Nyáry Pál OHB-tagtól. A következő 500 fő kiállítását csak az első 500 felruházása után kezdheti meg. Mivel a fegyvergyár kapacitását a még fegyvertelen zászlóaljak felfegyverzése hosszú időre igénybe veszi, Vasvárit az OHB felhatalmazza Bihar és Békés megyékben a magánfegyverek összeszedésére; e fegyverek kiigazítására és szuronnyal való ellátására Vasvári magánszerződéseket köthet; ezek költségét az állam átvállalja. A rendelet szerint az OHB már utasította a hadügyminisztériumot Asbóth őrnagy kiküldésére „a rendezésnek szigorú katonai értelemben leendő biztosítására," a pénzügyminisztériumot pedig 8000 pengőforint utalványozására.

Február 1-én Madarász László, az OHB önálló osztályának, az Országos Rendőri és Postaosztályának a vezetője kiadta Vasvári számára a nyílt rendeletet a Bihar és Békés megyei fegyverbeszedés iránt. Ugyanezen a napon Vasvári levélben kérte az OHB-t, hogy az időközben Komáromba küldött Asbóth őrnagy helyett a — február 1-étől Rákócziról elnevezett — szabadcsapat szervezését bízzák Darabant Ignácra, a 63. honvédzászlóalj századosára. (Megjegyzendő, hogy Asbóth Adolf 1849 januárjától a hadügyminisztériumban szolgált; Komáromba viszont nem őt, hanem Asbóth Sándor őrnagyot küldte a hadügyminisztérium.) Az OHB a kérvényt áttette a hadügyminisztériumhoz, amely válaszában úgy vélte, hogy helyesebb lenne, ha a Vasvári által kiállított önkénteseket besoroznák a Hajdúszoboszlón alakítandó, de egyelőre csak tisztikarral rendelkező 53. zászlóaljba. Az OHB azonban válaszában azt felelte, hogy „az önkénytesek, éppen mert önkénytesek, önként választott zászlótól és csapatból el és ki nem parancsoltathatnak, — mivel továbbá ha a Vasvári-önkéntesek szabad akaratú ajánlkozásuk ellenére a rendes honvédzászlóaljakba besoroztatnának, akkor a szabadcsapatok alakítása többé aligha történhetnék"; így az OHB nem egyezhet bele a hadügyminisztérium javaslatába. A kiképzőtisztekkel Vasvárinak továbbra sem volt szerencséje; Darabant — Vasvári előtt tett nyilatkozata ellenére — ugyanúgy vonakodott elvállalni a szabadcsapat kiképzésének irányítását, mint a hadügyminisztérium által felkért Kürthy István, az 53. zászlóalj kinevezett őrnagya.

Február 10-én azonban Vasvári örömmel jelentette Mészáros Lázár hadügyminiszternek, hogy csapatába több volt sorezredi és honvédtiszt állt be, akik képesek „az egyes alakuló századokat rögtön katonai fegyelem mellett rendszeresen tanítani." Ez már a minisztériumnak is feltűnt, s február 12-én kelt válaszában felhívta Vasvári figyelmét arra, hogy ha a fent említett tisztek a

hadsereg létszámához tartoznak, azoknak a szabadcsapatokhoz történő csatlakozásába nem egyezhet bele. Közben Kossuth is sürgette a hadügyminisztériumot, hogy nevezzen ki kiképző tisztet a Rákóczi-szabadcsapathoz; a hadügyminisztérium ki is nevezte Simonffy József Nyitra megyei vadász őrnagyot; ám közben Simonffyt az OHB Bereg megye nemzetőrségének őrnagyául javasolta. Végül is egyik kinevezésből sem lett semmi, hanem Simonffy átvette a nagyváradi dandár parancsnokságát.

Vasvári ennek ellenére nagy lendülettel látott a szervezés munkájához. Február 3-án Monostorpályiból értesítette Hodossy Miklós Bihar megyei kormánybiztost felhatalmazásáról, s kérte, hogy az általa a fegyverek beszerzésére kiküldött Vári József hadnagyot segítse eljárásában. Február 11-én tudatta Hodossyval, hogy csapata törzsállomáshelyét az érmelléki járásban fekvő Köbölkút helységében állítja fel. Kérte a kormánybiztost, hogy a megyei hatóság útján tegye meg az intézkedéseket a csapat ellátására. Másnap Nagyváradon kiadott „Honpolgári szózat"-ában felhívta Bihar, Békés, Szabolcs és Szatmár megyék lakosait a Rákóczi-szabadcsapatba való beállásra. A szolgálati idő legkevesebb egy év, de 3, sőt 4 évre is be lehet állni a csapatba. Mivel Vasvárinak ekkor még nem volt fegyvere, vagy abban reménykedett, hogy el tudja látni embereit rövid időn belül, vagy pedig nem volt még együtt az az 500 ember akikre hivatkozva Kossuthtól megkapta a megbízatását a szabadcsapat szervezésére. Vagy pedig együtt volt ugyan 500 ember, de ezeket nem Vasvári toborozta. Február 13-án Nagyszalontáról írott levelében Vasvári már Vukovics Sebőt, a Délvidékről felrendelt bácskai és bánsági hadtestek mellé kinevezett teljhatalmú országos biztost kérte, hogy az általa Békés megyébe küldött Péterffy Józsefet segítse a toborzás és a fegyverbeszedés munkájában. Péterffy sikerrel járt; a bánsági hadosztály parancsnoka, Damjanich János tábornok — valószínűleg a Békés megyében begyűjtöttekből — nagy mennyiségű fegyvert küldött Vasvári szabadcsapata részére Hodossy Miklós bihari kormánybiztosnak. Ettől a ponttól kezdve azonban a Vasvári által szervezett Rákóczi-szabadcsapat története összefonódik Hatvani szabadcsapatáéval, s ezért itt elbeszélésünket rövid időre megszakítjuk.[14]

Kell még néhány szót szólnunk a Bihar megye által szervezett önkéntes csapatokról is. Hankovics György százados január 22-én azt jelentette Kossuthnak, hogy a Bihar megyei nép megunta a mozgó nemzetőri szolgálatot, s ehelyett örömest kiállítana mozgó csapatokat hosszabb szolgálatra. Kossuthnak tetszett az ötlet, s január 25-én értesítette Hodossy kormánybiztost arról, hogy ha a megye kiállítana egy 2000 főnyi mozgó sereget, akkor „a nemzetőrség az általá-

14 A Vasvári és társai által benyújtott kérvényt, költségvetést, s az OHB által kiadott rendeleteket közli *Bene János—Takács Péter:* Források Vasvári Pál életéhez. Tiszavasvári, 1989. 106—113. o. (a továbbiakban: *Bene—Takács);* csak a kérvényt *Vasvári Pál:* „A márciusi ifjak egyike én valék". (S. a. r. *Danyi Gábor és Simor András*) Bp., 1988. 310—311. o., csak a nyílt rendeletet KLÖM XIV. 145. Madarász nyílt rendelete: OL H 95. Országos Rendőri és Postaosztály iratai (a továbbiakban: ORPO) 1849. 30. kútfő, 50. tétel. Vasvári jan. 25-i jelentését l. OL OHB 1849:2127. Vasvári következő beadványáról csak Kossuth január 30-án a HM-hoz intézett utasításából tudunk; közli KLÖM XIV. 273—274. A másnap Vasvárihoz intézett utasítást közli KLÖM XIV. 276—277. Madarász rendeletét l. OL Hodossy-ir. 4. d. d. sz. Vasvári febr. 1-i beadványát közli *Bene—Takács:* 117. o., téves jelzettel, a helyes: OL HM Ált. 1849:1995. A HM válaszát l. uo. 119—120., a fogalmazvány alapján; az eredeti tisztázat OL OHB 1849:1392. Az OHB válaszát közli KLÖM XIV. 311. és *Bene—Takács:* 121. o. A HM a kiképzőtisztek vonakodásáról: *Bene—Takács:* 122—123. o. Vasvári február 10-i jelentése a HM-hoz: OL HM Ált. 1849:2554. A HM válasza uo., másolata OL OHB 1849:5999. Kossuth sürgetése: KLÖM XIV. 457., a HM válasza OL HM Ált. 1849:3446. Vasvári febr. 3-i és 11-i levelét l. OL Hodossy-ir. 4. d. d. sz. A „Honpolgári szózat"-ot fényképmásolatban közli *Rózsa—Spira:* 306. o. A Vukovicsnak írott levelet l. HL 48—49. 52b-2/7. A Damjanich által küldött fegyverekre l. Vasvári február 28-i és Péterffy febr.. 10-i levelét Hodossyhoz, OL Hodossy-ir. 4. d. d. sz.

nos népfelkelés esetét kivéve a kimozdítás kötelessége alól fel fog menteni." Ugyanakkor az erről szóló értesítést csak február 16-án küldte meg Bihar megye közönségének. A megye el is határozta egy 2000 főnyi mozgó sereg március 20-ig leendő kiállítását, amelyet később „Bihari Önkéntes Őrhad Zászlóaljnak" neveztek el Mészáros Lázár hadügyminiszter rendelete nyomán. A szervezés számszerűleg jó eredménnyel folyt; az április elején kivonuló zászlóalj 1903 főt számlált. A sok beteg miatt azonban a zászlóalj gyors fogyásnak indult; állandó létszáma 1780 fő körül mozgott. A zászlóaljat májusban honvédzászlóaljjá szervezték át, és a 123. számot kapta. Július végéig a román felkelők ellen működött a gyulai havasokban; Bem segesvári veresége után csatlakozott a Nagyszeben visszavételére induló hadosztályhoz, s az augusztus 5-i nagycsűri vereség alkalmával ez a zászlóalj is megsemmisült.[15]

Szinte e felszólítással egy időben, január 26-án értesült Kossuth arról, hogy a Haller Sándor őrnagy vezette bihari nemzetőr zászlóalj, parancsnokának távozása után, feloszlott. Január 26-án tehát meghagyta mind Bihar megyének, mind Hallernak, mind Hodossynak, hogy mielőbb igyekezzenek újra összeszedni ezt a zászlóaljat, s azzal Haller vonuljon Balmazújvárosra, az ott alakuló tartalék sereg táborhelyére. Február 9-én pedig — Bihar megye egy feliratára válaszolva — felmentette ugyan a zászlóaljat a Balmazújvárosra vonulás kötelezettsége alól, de elrendelte, hogy a zászlóalj azonnal vonuljon a csucsai szoros őrizetére. Február 12. körül Beöthy Ödön bihari főispán már azt jelentette Kossuthnak, hogy Haller zászlóalja néhány napon belül elfoglalja helyét a csucsai vonalon. Valószínűleg az előbb említett, Szépszögi Ferenc őrnagy vezette „Bihari Önkéntes Őrhad Zászlóalj" váltotta fel ezt a zászlóaljat április első felében. Létszámáról nincsenek pontos adataink.

Az eddigieket összeszámolva kitűnik, hogy Bihar megye igencsak kitett magáért az önkéntesek kiállításában — nem számítva a honvédzászlóaljak kiállítására adott újoncokat. Reviczky, Csanády, Dobozi és Gázsy szabadcsapataiba kb. 800 fő állott be; ehhez járult a Rákóczi-csapat több mint 600 főnyi állománya. Hatvani 900 embere és az említett őrhadi zászlóalj közel 2000 embere. Haller zászlóaljját nem számítva, a megye kb. 4300 embert állított ki három és fél hónap alatt.[16]

Visszatérve immáron témánkhoz, Hatvani szabadcsapatához, feltűnő, hogy — ellentétben Csanády vagy Vasvári szabadcsapataival — ennek az önkéntes csapatnak a szervezése milyen csendben történt. Ugyanakkor a Hatvani által február 28-án benyújtott elszámolásnak köszönhetően viszonylag jól követhető a csapat felállása. Hatvani ugyan csak január 14-én hirdette meg a csapat felállítását, elszámolása szerint azonban már január 12-től folytatott toborzást. A létszámnövekedés naponkénti számszerű eredményeit az *1. kimutatás tartalmazza.* (A táblázatban csak a legénységi állomány szerepel, alhadnagytól lefelé; *55. o.)*

A táblázatot látva két következtetést lehet levonni. Az egyik az, hogy Hatvani csapatszervezése viszonylag rövid időn belül hozott viszonylag jelentős ered-

15 Kossuth jan. 25-i levelét Hodossyhoz közli KLÖM XIV. 232., a febr. 16-án Bihar megyéhez küldött értesítést *Hegyesi:* Bihar 319. o. A zászlóaljra l. uo. 153—156. o. A zászlóalj parancskönyve megtalálható OL R 293. Bihar megye iratai. 1. tétel 1848—1849. No. 105. A zászlóaljra vonatkozó legfontosabb iratokat l. OL HM Ált. 1849:18 370. és 18 502. és *Hegyesi:* Bihar 327—330. és 336—339. o.

16 Haller zászlóaljára l. KLÖM XIV. 244—245. és 382—383., Beöthy Ödön levelét, OL OHB 1849:2026. és az OHB jan. 26-i utasítását Hodossynak, OL Hodossy-ir. 3. d. sz.

ményeket. Ezek az eredmények magyarázzák egyben azt is, hogy a viszonylag későn szervezni kezdett Dobozy- és Gázsy-szabadcsapatok szervezése miért járt olyan kis eredménnyel. Feltűnően magasak az eredmények a Csanády- és Reviczky-csapatok szervezési mutatóihoz képest is. Ennek az lehet a magyarázata, hogy e két utóbbi szabadcsapat mindegyike Váradolaszi központtal szerveződött — a megye határozatai ellenére is — s így egymás elől is elszívták az emberanyagot.

A másik következtetés az, hogy a csapat létszáma január végén közel 650 fő volt; abban a pillanatban viszont, amikor január 25-én Vasvári már rendelkezésére álló, de még alkalmas helyeken összevonandó önkéntesekről szólt Kossuthnak írott levelében, a csapat létszáma éppen az 500 főhöz közelített. Ez pedig megerősítheti azt a gyanút, hogy amikor Vasvári január végén 500, rendelkezésére álló, s csak a felfegyverzést váró csapatról beszélt, nem saját embereit értette, hanem Hatvani már meglévő önkénteseit. Úgy tűnik tehát, hogy a Hatvani- és Rákóczi-szabadcsapatok a szervezés kezdeti időszakában nem különíthetők el egymástól, csupán február közepén válnak ketté; ami magyarázatot adhat arra is, hogy Vasvári február 11-én miért határozza el törzsállomásának áthelyezését Köbölkútra, s hogy miért másnap adja ki „Honpolgári szózatát" a csapat szervezéséről.

A szétválás körülményeinek ismertetése előtt érdemes néhány szót szólni a Hatvani-csapat toborzási körzetéről, és tisztikarának kialakulásáról is. A csapat toborzása főleg Bihar megye sárréti járásában folyt, előbb Monostorpályi, majd február 22-től Álmosd központtal. A csapat egésze február 2-ig Monostorpályiban állomásozott; február 2-án azonban a 2. századot Hatvani átirányította Álmosdra (177 fő). Február 21-éig egy újabb század is Álmosdon, a másik kétkét század pedig Kakadon, illetve Bagaméron szállásolt be, egészen március 2-ig, amikor Hatvani az 1. és 6. századokat Erdélybe indította.

A szabadcsapat tisztikarának többségét már katonaviselt férfiak adták; a Hatvani által 1849. március 19-én felterjesztett tiszti névsor szerint két nemzetőr százados, egy nemzetőr főhadnagy, és három nemzetőr hadnagy, egy volt önkéntes nemzetőr főhadnagy, három volt haditanodai hallgató, egy „kiszolgált katona," három „kiszolgált huszár" és egy kiszolgált huszártiszt, s végül egy-egy honvédzászlóalji hadnagy, őrmester és tizedes alkották a tisztikart. A tisztikar összetételét és beállásának időpontját a *2. kimutatás tartalmazza. (55—58. o.)*

A tisztikar névsorában három név azonnal feltűnik; Péterffy József főhadnagyé, Hidassy Elek lovaskapitányé és Vári József hadnagyé. E három névvel már a Rákóczi-szabadcsapat szervezésénél is találkoztunk, s ez megint megerősítheti előbbi gyanúnkat a két szabadcsapat kezdeti azonosságáról. S e három név talán magyarázatot adhat a szétválás okaira is.[17]

Vasvári 1849. április 5-én Mészáros Lázár hadügyminiszterhez szóló jelentésében, szabadcsapata alakításáról szólva, a következőket írta. „Azonban a fátum úgy akarta, miszerint Hatvani Imre szinte Bihar megyében alakított sza-

17 Hatvani február 28-i számadásai mellett található az akkor 801 főnyi zászlóalj teljes névsora és rangjegyzéke: OL HM Ált. 1849:5786., 55 db nyugtával (OHB-iktatószáma 1849:3130.) Ebből rekonstruálható a szabadcsapat gyarapodása és tiszti névsora. A 801 főből március 10-ig Horváth Pál, Oláh Lajos és Galli Balázs „őrvitézek" megszöktek (No. 269—270., 630.), három őrvitéz, Katonka Péter, Hatházi Ferenc és Vida József (No. 694., 716. és 736.) meghaltak. A nevek alapján kb. 10% tekinthető nem magyarnak; kb. 30 fő német, kb. 20 fő román, a többi más nemzetiségű. A csapat 2. századának átvezénylésére l. OL HM Ált. 1849:7837. A február 21-i állapotra l. Hatvani aznapi jelentését Kossuthnak, közli *Bene—Takács:* 125—127. o. A március 19-én felterjesztett tiszti névsort l. OL HM Ált. 1849:7341.

badcsapatot, s én már e közös célnál fogva is hajlandó voltam, általa felszólítva, vele kezet fogni." Ebből az idézetből úgy tűnik, hogy Hatvani és Vasvári közös megegyezés alapján kezdték meg a szabadcsapat szervezését Monostorpályi központtal. Ennek okait csak találgatni tudjuk. Egy — alább ismertetendő — politikai indítékon kívül a következők képzelhetők el: egyrészt az, hogy Hatvani — cserébe Vasvári támogatásáért — felajánlotta, hogy az alakítandó szabadcsapat Vasvári parancsnoksága alá kerül; ez emelte volna Vasvári presztizsét a politikai és katonai vezetés szemében. Hatvanit pedig mindazon segédeszközökhöz juttatta volna, amelyeket Vasvári felhatalmazása és politikai kapcsolatai jelentettek Másrészt elképzelhető az is, hogy volt valamiféle közös megállapodás arról, hogy ha a szervezendő szabadcsapat létszáma elér egy bizonyos szintet, a két csapat kettéválik, s azontúl külön folyik szervezés. Az azonban így is valószínűnek látszik, hogy Hatvani részéről volt némi rosszhiszeműség e megállapodás kötésekor, s eleve a megszegés szándékával kötötte azt Vasvárival.

A szabadcsapatok körüli zűrzavart jelzi, hogy február első napjaiban Vasvári mint „a Honv. Bizottmány felhatalmazottja a Rákóczi-csapat alakítására" írta alá leveleit; Hatvani viszont „Rákóczi-szabadcsapat vezérparancsnoksága" fejlécű levelén mint „csapatvezér", egy másikon pedig mint a Rákóczi-csapat „alkotó vezére" írta alá magát. A helyzet zavarosságát jelzi, hogy amikor Bihar megye február 13-i bizottmányi ülésén szóba kerültek a megyében szervezett szabadcsapatok, a határozat úgy említi Hatvani szabadcsapatát, mint amely „ezúttal történt szóbeli jelentés szerint Köbölkúton szándékoltatik törzsszállásra egybevonatni" holott ez Vasvárié volt; s a határozat a megyében alakuló szabadcsapatok között Hatvanién kívül csak Reviczkyét, Csanádyét és Gázsyét, illetve Haller Sándor nemzetőrzászlóalját említette; Vasváriét nem.

A Hatvani- és a Rákóczi-szabadcsapat kettéválására végül is a felfegyverzés és felruházás kapcsán került sor — nem éppen békés körülmények között. Vasvári még február 3-án bízta meg Vári József hadnagyot (akinek a neve február 1-én szerepel először a Hatvani-szabadcsapat számadásaiban), hogy a „Bihar megyében kint levő magánfegyverek" beszedésében Hodossy kormánybiztossal együttműködjön. A január 27-én a Hatvani-csapatba beállott Péterffy József február 13-án indult el Vukovics Sebőhöz, hogy a Békés megyében beszedendő fegyverekből a csapat számára szükségeseket elhozza. Ugyanide küldte Vasvári Terabek László hadnagyot is. Valószínűleg e megbízatással egy időben felhatalmazta Hidassy Eleket, hogy a Rákóczi-csapat részére a Nyáry Pál által utalványozandó, s Lukács Sándor felszerelési kormánybiztos által kiadandó ruhaneműket átvegye. Hidassy nemsokára — Vasvári jelentése szerint — átlépett a Hatvani által szervezni szándékolt lovascsapathoz; mire Vasvári a ruhák átvételével Vári Józsefet bízta meg. (Hidassy január 28—29. óta szerepelt a Hatvani-szabadcsapat névsorában).

Február 15-én Mészáros Lázár hadügyminiszter megbízta Kálmány Lajos honvéd őrnagyot, hogy a Hatvani-szabadcsapat megszemlélésére induljon ki Monostorpályiba, s „a vizsgálat eredményéről a hadügyminisztériumot tudósítani ne terheltessék." Hatvani — talán a készülő vizsgálatról értesülve — ki akart tenni magáért, s amíg Vasvári hivatalos ügyben Nagyváradon volt, felnyittatta Vasvári ruharaktárát, s több mint 300, csaknem teljes egyenruhát kiosztott emberei között. Vasvári erről értesülve szekerekre rakatta a még meg-

maradt felszerelési tárgyakat, s elindította azokat Köbölkútra. Hatvani azonban résen volt, s feltartóztatta a szekereket, és Kakadra irányította azokat; a két szállítmány együttesen 500 attilát, kb. 400—400 nadrágot és köpenyt, közel 350 bakancsot, 350 tölténytáskát és egyéb felszerelési tárgyakat tartalmazott. Nem sokkal ezután — Vasvári tiltakozása ellenére — újabb 70 borjút (hátizsákot) foglalt le Vasvári egyik emberétől, majd február végén Hidassy Elek jelent meg Nagyváradon, s ott Vári Józseftől Hatvani lovassága számára átvett 122 csákót, 200 magyar kalapot és 100—100 db inget és gatyát. Emellett a Damjanich által küldött fegyverekből is kiválogatta a karabélyokat, s azokat is magával vitte. Vári Vasvári előtt Hidassy erőszakos fellépésére hivatkozott; ám az a tény, hogy Vári később Hatvani lovasságának felterjesztett tisztikarában szerepel, arra mutat, hogy ez csak afféle magyarázkodás volt részéről. Vasvári Várit „gyávasága vagy kétszínűsége" miatt eltávolította, s helyette Szikra Ferencet bízta meg a számára érkező fegyverek átvételével. Hatvani ugyanígy elvetette az egyes járások szolgabíráitól a Vasvári számára beszedett fegyvereket, amit Vasvári még csak eltűrt volna, de azt már nem volt hajlandó eltűrni, „hogy a nevem és felelősségem terhe alatt számomra kiadott fegyvereket is erőszakkal elszedesse." Ezért egyrészt kérte Hodossyt, hogy a Békés megyéből küldött fegyverek átvételi jegyzékének másolatát küldje meg számára; másrészt pedig írt Szőlényi József alezredesnek, az Országos Ruhabizottmány főnökének, s kérte, hogy a Rákóczi-csapat részére még hátralévő felszerelési cikkeket szolgáltassa ki.

Hatvani azonban nem elégedett meg a Vasvári raktáraiban található készletek eltulajdonításával. Február 25-én az álmosdi szabóktól és csizmadiáktól erőszakkal lefoglalta az államilag kiosztott nyersanyagokból általuk készített ruházati cikkeket; majd az akciót utólagosan jelentette Hodossynak, illetve Lukács Sándor felszerelési kormánybiztosnak. A Vasváritól erőszakkal elvett felszerelési tárgyak és az álmosdi mesteremberektől elkobzott cikkek ügye aztán összeért Lukács Sándornál. Lukács már március 2-án kérte mind Kossuthot, mind a hadügyminisztériumot, hogy szorítsák fegyelemre Hatvanit, mert ő ugyan szívesen kiszolgáltat neki felszerelési cikkeket, de nem teheti ki magát annak, hogy egy szabadcsapatvezér önkényeskedése miatt ő, Lukács, több készlettel számoljon, mint amennyivel ténylegesen rendelkezik. Kérte tehát mind Kossuthot, mind a minisztériumot, hogy utasítsák Hatvanit szükségletei rendes kimutatására és felterjesztésére. Másnap pedig — immár Vasvári esetének ismeretében — már úgy vélte, „hogy ezen szabadcsapatok nem a legtisztábban kezeltetnek, miért is nem tarthatom meg azon meggyőződésemet, nyilvánítani, miképp célszerűbb volna ezen szabadcsapatokat, még mielőtt veszélyesebb kicsapongásokra fajulnának, a rendes zászlóaljakba beosztani". Lukácsot azért is külön felháborította Hatvani eljárása, mert úgy tudta, hogy már 500 emberre való felszerelési cikket bocsátott a szabadcsapatvezér rendelkezésére, mielőtt ez az eset történt volna.

Ugyanakkor Vasvári tartózkodott attól, hogy — mint kézenfekvő lett volna — egyenesen Kossuthnál vádolja be Hatvanit. Egyrészt Hatvani állandóan azt ígérgette neki, hogy a tőle lefoglalt felszerelési cikkeket „3 nap múlva, egy hét múlva stb." vissza fogja adni; másrészt Lukácstól is ígéretet kapott arra, hogy „a Hatvani csapatja részére kiadandó ruhaneműk közül letartóztat számomra annyi darabot, amennyit Hatvani tőlem lefoglaltat." Vasvári csak 1849. április 5-én tett szabályos feljelentést Mészáros Lázár hadügyminiszternél; akkor,

amikor erre kénytelen volt, hiszen a hadügyminisztérium az ő csapatát is a harctérre rendelte, de csapatának felszereletlensége miatt Vasvári képtelen volt eleget tenni ennek az utasításnak.

Ilyen előjelek mellett indult meg a Hatvani-szabadcsapat szervezése, ám a folytatás sem volt sokkal biztatóbb. Hatvani igyekezetére nem lehetett panasz, ám ez olyan rámenősséggel párosult, ami gyakran túllépte az erőszakosság és önkényesség határát.[18]

Hatvani is — akárcsak Vasvári — Nagyváradon plakátokat rendelt, január 25-én 200, majd február 8-án újabb 600 példányt. Január 28-án az OHB-tól 10—15 000 forintot és ruhautalványokat kért. Az utalványozott pénzből megkezdte a környékbeli magánfegyverek készpénzfizetés ellenében történő beszedését. Kossuth február 8-án Bihar megye területén erre fel is hatalmazta. Február végéig ezen az úton 49 puskához és karabélyhoz, és két pisztolyhoz jutott. Emellett lándzsákat készíttetett Álmosdon és Monostorpályiban. A csapat felszereléséhez tartozott még 12 dob (századonként kettő) és 16 vasbográcsis. Február 28-ig Hatvani különböző címeken összesen 15 150 forintot vett fel; ebből február 28-ig 12 007 forint 4 krajcárt költött el. Ennek az összegnek a legnagyobb részét a foglalók, napidíjak, toborzási költségek és tiszti fizetések alkották. Fegyverre összesen 837 forint 54 krajcárt költött. Nagyobb tételt jelentett még a tervezett lovascsapat számára megvásárolni szándékozott „120 megvizsgált lóra" foglalóul kifizetett 1000 forint.

Az OHB utalványozására Lukács Sándor felszerelési kormánybiztosnak 500 öltöny ruhát kellett volna kiszolgáltatnia Hatvani szabadcsapata számára. Ehhez járultak volna a Vasváritól és az álmosdi mesteremberektől illegálisan megszerzett készletek. Ennek alapján úgy vélhetnénk, hogy február végén a szabadcsapat egésze megfelelően el volt látva ruházattal. Ennek azonban ellentmondanak mind Hatvani jelentései, mind pedig a zarándi dandárparancsnok, Csutak Kálmán őrnagy beszámolója a csapat állapotáról. Hatvani szerint a Kossuth által utalványozott 500 öltönyről Nyáry Pál azt mondta neki, „hogy ruházat jelenleg nincs." Ezért aztán április közepéig állandóan 500 emberre való ruházatot kért mind az OHB-tól, mind a hadügyminisztériumtól. Ugyanakkor Lukács Sándor felszerelési kormánybiztos március 2-án azt jelentette Kossuthnak, hogy „nevezett csapatvezérnek kellő úton intézett felszólítására 500 emberét szereltem föl." Az ellentmondás ezek alapján feloldhatatlannak látszik — ha csak nem feltételezzük, hogy Hatvani elsikkasztotta a ruhákat. Erre utaló nyom azonban nincs. Hatvani szerint Lukács még a Rákóczi-csapat számára szolgáltatott ki 500 öltönyt, s ő már ezeket dézsmálta meg, amikor Vasvári raktárait felnyittatta. Az sem elképzelhetetlen, hogy a két szabadcsa-

18 Vasvári április 5-i jelentését Mészároshoz l. OL HM Ált. 1849:10 405. (eredeti iktatószáma 1849:9391.) Vasvári említett aláírásait l. a 14. jegyzetben hivatkozott levelein; Hatvaniéit OL HM Ált. 1849:7837. és HL 48—494. 11/313. Bihar megye febr. 13-i határozatát l. OL Hodossy-ir. 4. d. d. sz. Vári és Péterffy megbízatására l. Vasvárinak a 14. jegyzetben hizatkozott leveleit, Péterffy febr. 10-i levelét Hodossyhoz (uo.). Hidassyra l. Vasvári február 28-án Szőlényi József ezredeshez intézett levelét, másolata: OL HM Ált. 1849:5093. Kálmány megbízatását l. uo. 1849:3295. Vasvári raktárának kifosztására l. előbbi hivatkozott február 28-i levelét és ezen a napon Hodossyhoz intézett levelét: OL Hodossy-ir. 4. d. d. sz, és fentebb hivatkozott ápr. 5-i jelentését Mészároshoz. A Vasváritól „kölcsönvett" tárgyak listáját közli *Bene—Takács:* 126—127. o., egy teljesebb példányát: OL HM Ált. 1849:10 405. Lukács március 2-án az OHB-hoz és a HM-hoz intézett beadványát l. OL HM Ált. 1849:4951. és 21 819. (utóbbi az OHB-nál 1849:2840. sz. alatt iktatva, majd áttéve a HM-hoz) és 1849:5093. (Az OHB-nál 1849:2861 alatt iktatva, majd áttéve a HM-hoz.)

pat kezdeti, együttes szervezése idején a ruházatra vonatkozó kérést Hatvani továbbította Lukácsnak, de az az öltönyöket már Vasvárinak szolgáltatta ki.[19]

A csapat szervezése körüli botrányok azonban ezzel még nem értek véget. Már maga a diszlokáció is problémákat okozott. Hatvani ugyanis február 2-án csupán a saját feje után telepítette át a csapat 1. (vagy 2.) századát Álmosd községbe. Bertalan István főbíró már február 6-án jelentette Thurzó János Bihar megyei alispánnak, hogy Hatvani csapata nyugta, és nem készpénzfizetés ellenében követel ellátást; s megkérdezte, mitévők legyenek hát. Thurzó alispán a folyamodványt az ellátásra vonatkozó rendelet hiányában áttette Hodossy Miklós kormánybiztosnak. Hodossy — hivatkozva a kormányrendeletekre — úgy vélte, hogy egy szabadcsapatot csak akkor illet meg az „álladalmi ellátás," ha fegyverrel ellátva alakul. Ezért utasította az álmosdiakat, kérjék ki a csapat parancsnokától azt a rendeletet, amelynek alapján Álmosdra szállásoltak be, s ha abban szó van az élelmezésről, akkor azt utalvány alapján is teljesíthetik. Ha ilyen rendelete a csapatnak nincs, fel kell szólítani a parancsnokot annak mielőbbi kieszközölésére; addig is azonban „hogy baj ne legyen, a szükségeseket teljesítsék." Az álmosdiak a rendelet tartalmát február 13-án közölték Hatvanival, hozzátéve, hogy amíg Hatvani az OHB rendeletét elő nem mutatja, csak készpénz ellenében kötelesek ellátni csapatát. Hatvani azonban nem törődött a beadvánnyal; sem az OHB ilyen értelmű rendeletével nem szolgált (mert nem is volt ilyen), sem a kiszolgáltatott élelmiszerek készpénzzel történő kifizetéséről nem intézkedett. Sőt, a csapat tisztjei minden térparancsnoki rendelet nélkül állandóan előfogatokat csikartak ki a helység lakóitól. A község vezetői végül megunták a visszaéléseket, s március 26-án panaszlevelet nyújtottak be a hadügyminisztériumhoz. A minisztérium március 27-én utasította Hatvanit, hogy adjon magyarázatot az álmosdiak vádjaira. Hatvani tagadta, hogy tisztjei indokolatlanul használták volna az előfogatokat; megvádolta viszont a község elöljáróit, hogy „sürgetős hivatalos ügyben" is csak vonakodva szolgáltatták ki azokat. A lakosság által nyújtott élelmezésről azt jelentette, hogy azért a lakosok nyugtáikat meg is kapták, és azok kifizetésére meg is tették a szükséges intézkedéseket.

Úgy tűnik, a többi olyan község sem volt jobb helyzetben, ahová Hatvani szabadcsapata beszállásolt. Március elején a kakadi elöljárók nyújtottak be panaszt az OHB-hoz. A panaszt — Kosuth távollétében — Nyáry Pál küldte át a hadügyminisztériumhoz azzal, hogy „miután a botrányig sűrűn érkeznek panaszok a Hatvani Imre s Vasvári Pál vezérkedése alatt álló szabadcsapat visszaéléséről, úgyhogy eddigelé ezen csapatnak inkább kárát, mint hasznát tapasztalja a haza; szíveskedjék a minisztérium néhány erélyes s kellő szigorral eljárandó tiszti egyént kiküldeni, kik ezen szabadcsapat állásáról, kötelességeihez mikénti alkalmazkodásáról s egész szelleméről magoknak biztos tapasztalást szerezve, tudni lehessen, vajon méltó-e, hogy az álladalom továbbra is költséget és gondot fordítson reájuk?" A minisztérium igazságügyi osztálya a panaszt továbbította a táborkari osztályhoz. A minisztérium az OHB-hoz intézett vála-

19 A plakátokra l. Hatvani számadását (17. jegyzet). A jan. 28-i kérés: OL OHB-iktatókönyvek, 1849:3291. A febr. 8-i felhatalmazást közli KLÖM XIV. 380. A felszerelési tárgyak és költségek jegyzékét l. a számadásokban. A ruházatra l. Kossuth febr. 8-i utasítását Nyáryhoz, OL OHB 1849:1628. és Lukácsnak az előző jegyzetben hiv. márc. 2-i jelentését. Nyáry szavait idézi Hatvani febr. 21-i levele, közli *Bene—Takács:* 124—126. o. Hatvani verziója az 500 ruháról: OL HM Ált. 1849:21 819. (márc. 19-i jelentése Cserey Ignác alezredeshez, a 6. és 8. hadmegyék főparancsnokához; eredeti HM-iktatószáma 1849:7380.)

szában úgy vélte, egyetlen ellenszer van a visszaélések további elkerülésére; az, ha minden szabadcsapatot a hadügyminisztérium fennhatósága alá rendelnek. Az ügy már csak azért is tanulságos, mert az OHB — az átirat tanúsága szerint — továbbra is egy csapatnak tekintette Hatvani és Vasvári csapatait. Ezt a téveszmét csak erősítették olyan tényezők, mint pld. Vasvári egy március 10-én Hodossyhoz intézett jelentése, amelyben csapatáról úgy emlékezett meg, mint amelynek „több századai szállásolnak január hó közepétől fogva Monostorpályiban, Kakadon, Bagamérban s Vértesen;" holott a három első község a Hatvani-szabadcsapat szálláshelye volt. — Az álmosdiak és a kakadiak mellett a bagaméria is nehezen viselték a csapat tartását; március 20. előtt az álmosdi és bagaméri elöljárók írásban kérték Hatvanit, hogy a községek szegénysége miatt igen kívánatos volna, ha néhány hétre megszabadulnának a katonatartás gondjaitól. Hatvani ezért kérte Hodossyt, hogy szabadcsapatának századait áttelepíthesse Várad közelébe. Hodossy azonban úgy vélte, hogy Hatvani ne új szálláshelyek után nézzen, hanem mielőbb vezesse a harctérre csapatát.

A szabadcsapat körül állandóan lengedező botrány szellője lassan a tisztikar orrát is facsarni kezdte. Az Álmosdon beszállásolt 1. század parancsnoka, Béró Ferdinánd százados a század kiindulásakor hátramaradt, mert a csapat csak március 10-ig volt ellátva zsolddal, s a keletkező zavar elkerülése végett szerette volna, ha a hihetőleg megérkező zsoldot mielőbb a század után viheti. Emellett már hírek keringtek arról, hogy a Hatvani-szabadcsapat elszámolásai körül nincs minden rendben, s hogy a hadügyminisztérium annak tisztázásáig nem utalványoz újabb összeget a csapat ellátására. Béró fejében megfordult az a gondolat is, hogy kéri a hadügyminisztériumnál századának honvéddé való átalakítását, hogy ezáltal állami ellátás és zsold alá kerüljön. Néhány nap múlva azonban megjelent Hatvani Álmosdon, s aznap este szóváltásra került sor kettőjük között. Ennek vége az lett, hogy Hatvani egyszerűen elzáratta Bérót. Béró néhány nap múlva a porkoláb előtt nem a leggyengédebb szavakkal illette Hatvani eljárását. Szerencsétlenségére a csapatvezér hallotta Béró panaszát, s berontva a fogolyhoz, hasonló stílusban viszonozta azt. Majd Hatvani beparancsolt két közlegényt, s Béróról lehúzatva felsőruháját és gyűrűjét, megparancsolta nekik, hogy lőjék agyon a századost. Ha Hidassy Elek, a tervezett lovasszázad parancsnoka közbe nem lép, Béró aligha éri meg a másnapot. Az eset nagy megrökönyödést keltett a községbeliekben is, hiszen Béró jó rendben tartotta századát, és a kiképzés terén is szemmel láthatóan nagy eredményeket ért el. Ezért aztán amikor Csanády Ferenc helybéli közbirtokosnál megjelent a porkoláb azzal, hogy Béró bizonyítványt szeretne eddigi viselkedéséről, Csanády minden további nélkül kiállította azt. Sőt, Hatvani eljárásán felháborodva, kikereste az előző évi Pesti Hírlap azon számát, amelyben Hatvani váltóhamisítási ügyéről volt szó, s azt is mellékelte a bizonyítványhoz. A porkoláb azonban a bizonyítványt és az újságot nem Bérónak, hanem Hatvaninak továbbította, aki dühbe jövén, többek hallatára Csanádyt „huncfutnak, gazembernek, több idő elteltéig pecsovicsnak, akasztófáravalónak szidta, s ezt is hozzátéve, hogy »csak egy kevés időm volna még, hogy menni ne kellene, hogy megmutatnám én neki, baszom a gazember akasztófáravaló nem táblabírónak való teremtését.«" Majd Kun István hadnagy útján megüzente Csanádynak, hogy ne avatkozzon az ő dolgába, mire Csanády visszaüzente, hogy nincs is szándékában; de Hatvani eljárása után nem maradt számára más, mint hogy Béró ügyéről jelentést tegyen a hadügyminisztériumhoz. S ezt meg is tette, tüzes szavakkal

ostorozva Hatvani eljárását, „Vagy őrnagy Hatvani úr, vagy nem az — mert hiszen kineveztetését még a hivatalos Közlönybe nem olvastam. — Ha őrnagy, tudni kell neki a hadi törvényt, miként kelljen bánni egy hadi tiszttel; ha nem őrnagy, nem kegyetlenkedhetik egy olyan egyénen, kin csak az erőhatalom tette őt úrrá." A feljelentés mellé Csanády csatolta a helybéliek bizonyságtételét Béró jó magaviseletéről, illetve Hatvani minősíthetetlen kirohanásáról; s honnan, honnan nem, ismét elővette a Pesti Hírlap említett számát, s az egész küldeményhez azt is mellékelte, mint amelyben „Hatvani úrról van némi észrevétel, mely, amint hiszem, még mai napig sincs expiálva." Ez aztán már a hadügyminisztériumnak is sok volt; április 5-én szigorú utasítást küldött Hatvaninak, hogy eljárásáról amely „hihetőséget szinte felülmúlva s a törvényt folytonosan tiszteletben s szemei előtt tartani köteles elöljárótól föl nem tételezhetik," a legrövidebb idő alatt küldjön jelentést, már csak saját becsülete érdekében is. Hatvani válaszát ebben az ügyben nem ismerjük. Béró azonban nem került be a csapat megerősített tisztikarába; s csupán 1849 májusának végén jelent meg a szabadcsapat táborában, ahol is Hatvani állítólag kifizette neki elmaradt három havi illetményét...

Az egyes községek panaszai nem maradtak rejtve Bihar megye törvényhatósága előtt sem. A megye március 7-i közgyűlésében intézkedett arról, hogy Hatvanit, ott ahol van, azonnal el kell fogatni. A dolog már csak azért is figyelemre méltó, mert végletes elkeseredésre mutat a megyei hatóságok részéről; a szabadcsapatokat általában sehol nem szerették, de ilyen lépésre felsőbb jóváhagyás nélkül — tudomásunk szerint — a szabadságharc egésze alatt egyetlen törvényhatóság sem merészkedett. A határozatot valószínűleg megküldték a hadügyminisztériumnak, amely március 18-án utasította a nagyváradi várparancsnokságot, hogy mivel Hatvaninak nemrég szolgáltattak ki 7000 forintot az elmaradt foglalópénzek és zsold fejében; egyetértve a megyei hatósággal, ha a Hatvani elleni vádak bebizonyulnának, vegye el azt a csapatvezértől. A nagyváradi várparancsnokság azonban finomított az utasításon; március 21-én Csicza János százados csupán arra szólította fel Hodossy kormánybiztost, hogy Hatvanit utasítsa számadásának beadására és a pénz visszafizetésére. Hodossy a rendeletet tudatta Hatvanival; a csapatvezér pedig március 25-én a hadügyminisztériumhoz fordult. Kijelentette, hogy nem érti a dolgot, hiszen 1. vele sem a rendeletet, sem annak okát a minisztérium nem közölte, 2. ha a rendeletnek oka volna, akkor azt nyilván neki küldték volna meg; 3. a számadást túl korán követelik tőle, hiszen még nincs hónap vége, és az egyes századok számadásait is csak másnap fogja megkapni. Ezért aztán kérte a minisztériumot, hogy „ha csakugyan ez ügyben valami rendelet keletkezett volna, azt velem közölni kegyeskedjék."[20]

A szabadcsapat szervezésének kezdeti időszakát vizsgálva úgy tűnik, hogy Hatvanitól (akárcsak Vasváritól) sem volt idegen az a módszer, hogy a felsőbb támogatás reményében valamivel jobb képet fessen jelentéseiben a csapat állapotáról, mint amilyenben az ténylegesen leledzett. Február 8. előtt azt je-

20 Az álmosdiak panaszára l. febr. 6-án Thurzó János bihari alispánhoz, febr. 13-án Hatvanihoz és márc. 26-án a HM-hoz intézett beadványaikat, OL HM Ált. 1849:7837. Hatvani válasza uo. 1849:9073. A kakadiak panaszára l. OL OHB 1849:2871. és 3249. és HM Ált. 1849:6862. Vasvári márc. 10-i jelentése OL Hodossy-ir. 5. d. Az álmosdiak és bagamériak közös kérésére l. Hatvani márc. 20-i átiratát Hodossyhoz, uo. Béró Ferdinánd ügyére l. OL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály (a továbbiakban: HM Iü.) 5. doboz No. 2438. Hatvani és Bihar megye konfliktusára l . OL HM Ált. 1849:6796. és 7901., Csicza János szds. márc. 21-i átirata, OL Hodossy-ir. 5.d. és uo. 9. d. No. 852. fogalmazvány, d. n. és *Hegyesi:* Bihar 146. o.

lentette Kossuthnak, hogy zászlóalja már tökéletesen ki van állítva. A február 15-én kiküldött Kálmány Lajos őrnagy a csapat megszemlélésének eredményéről 18-án értesítette a hadügyminisztériumot, amely ezt a jelentést átküldte az OHB-nak; sajnos ez a jelentés elveszett. Február 21-én Hatvani Kossuthnak írott jelentésében beszámolt arról, hogy Vasváritól „kölcsönként" átvett „háromszáz egynéhány" ruházatot, ugyanakkor jelezte, hogy csapata felszerelésében „még némileg hátramaradás van." Úgy vélte, néhány nap múlva két, de talán három százada is fel lesz fegyverezve. Ugyanakkor büszkén jelentette, hogy e hiányok ellenére csapata bármely pillanatban kiindítható „akár a lázadó oláhság, akár a pártütő rácok ellen." Ennek érdekében Kossuthtól egy felhatalmazást kért, „hogy én táborra szálló utamban is akármely ruha- és fegyverbizottmánynál (...) csapatom hiányzó szükségletét pótolhassam." A jelentést Kossuth közölte Mészáros hadügyminiszterrel; Mészáros ugyan csodálkozott a levél egyes kitételein, de jegyzékbe vétette Hatvani zászlóalját, hogy azt bármikor ki lehessen indítani. Kossuth Hatvaninak írott válaszában örömmel nyugtázta a jelentés egyes kitételeit, de a kért felhatalmazást megtagadta, mondván, hogy ily módon egyetlen ruharaktár készleteinek mennyiségéről nem lehetnének biztos adataik; illletve hogy a korlátlan fegyverbeszedésre vonatkozó rendeletet a Hankovics György Bihar megyei nemzetőr századosnak és Vasvárinak adott felhatalmazások nem teszik lehetővé.

Február 22-én Hatvani azt jelentette, hogy törzsállomáshelyét áttette Monostorpályiból Álmosdra. Az előző jelentés festette túlzottan rózsaszín képnek köszönhetően azonban egymás után kapta az egymásnak ellentmondó rendeleteket a kiindulásra Kossuthtól és a hadügyminisztériumtól. Ennek tisztázása érdekében február 27-én Debrecenbe utazott. Kossuth éppen a főserég tábora felé indult, a Dembinski kinevezése keltette feszültségek lecsillapítására, így Hatvaninak csak a rezignált Mészárossal sikerült találkoznia. Mészáros az alárendeltségi viszonyai iránt érdeklődő Hatvaninak azt mondta, hogy őt ugyan Kossuth nem értesítette a Hatvaninak adott utasításáról, ti. hogy csapatának már felszerelt részével azonnal induljon Erdélybe, „de ezután minden rendeleteket vegyen a kormánytól, s nem a hadminisztériumtól." Így ebben az esetben is Kossuth rendeletének engedelmeskedjen. Hatvani tehát két századot március 2-án megindított az erdélyi táborba.

Március 9-én Hatvani kérte, hogy nevezzék ki őt szabadcsapatának „vezér őrnagyává." A folyamodványt az OHB automatikusan áttette a hadügyminisztériumhoz; Mészárosban azonban volt annyi humorérzék — már csak a szabadcsapatok bizonytalan alárendeltségi viszonyai miatt is —, hogy március 17-én azzal küldte vissza azt az OHB-nak, „miszerint aziránt intézkedni méltóztatnék, *melyre Elnök úr egy magánlevélbe tagadó nézetet nyilvánított.*" E dőltbetűs passzust Mészáros sajátkezűleg szúrta be a fogalmazványba. Ezek után az OHB lelkesen azt válaszolta, hogy Hatvani őrnagyi kinevezése „a majdan általa felmutatandó eredménytől feltételeztetik."

Az egymást állandóan keresztező honvédelmi bizottmányi és hadügyminisztériumi intézkedések révén Hatvani ugyan állandóan elodázhatta csapata egészének tényleges kiindítását; ugyanakkor mindez komoly akadályt jelentett a csapat felszerelése terén is. Március 11-én Hatvani ismét Debrecenbe érkezett, hogy tisztázza tényleges alárendeltségét. Kossuthoz írott beadványában kérte csapata ruházati hiányainak pótlását, az általa szervezendő lovascsapat szervezéséhez szükséges pénzt és az elmaradt foglalókra és zsoldra 7000 forintot;

emellett egyenes intézkedést arról, hogy melyik hatóság parancsait köteles követni. Az OHB ezt a beadványt is áttette a hadügyminisztériumhoz. A hadügyiminisztériumhoz aznap intézett beadványban Hatvani már egyenesen azt kérte, hogy helyezzék csapatát a hadügyiminisztérium rendelkezése alá. Hatvani egészen március 13-ig Debrecenben maradt. Közben az OHB a szabadcsapatokat a hadügyminisztérium alá rendelte. Hatvani március 13-án — már e rendelet ismeretében — megismételte kérését a 7000 forint kiszolgáltatásáról; ezt aztán a hadügyminisztérium gazdászati osztálya boszorkányos gyorsasággal még aznap utalványozta is. A ruházati hiányok pótlása azonban nem ment ilyen gyorsan. Március 19-én Hatvani még mindig az említett 500 ruha kiszolgáltatását kérte, 25-én pedig már 800 ruházatét. Március 28-án egy, április 5-én pedig maradék három századát is elindította az erdélyi harctérre; de ezekből két század ruházat és fegyverzet hiánya miatt Biharon hátramaradt, s április 18-án „mezítláb, egy ingben, gatyában" vonult be a Csutak Kálmán vezette zarándi magyar dandár brádi főhadiszállására; úgyhogy Csutaknak is első dolga volt 500 fegyvert és ruházatot kérni a szabadcsapat számára. A csapat felszerelt századainak egyenruhája szürke köpenyből, atillából, kék nadrágból, bakancsból és kalapból állott.

A Hatvani-csapat kivonulás előtti állapota talán megmagyarázza, hogy Hatvani március 20-án miért akarta eddigi állomáshelyéről egyik századát Biharra, egy másikat Hegyközpályiba, a harmadikat Szentjánosra, a negyediket pedig Püspökibe, Nagyvárad közvetlen közelébe áttelepíteni. Kérését azzal indokolta Hodossy kormánybiztosnak, hogy „így N. Váradról a ruhabeli felszerelés is könnyebben megtörténhetik," s emellett közelebb lehetne már kiindított két századához is. Ugyanezen a napon Cserey alezredeshez intézett jelentésében Hatvani 900 főre tette csapata létszámát, „hanem mindnyáját, kik a csapathoz beállottak, nem húztam össze, miután a felszerelés oly nehezen megy;" holott ezekkel a csapat létszáma 1500 fő lenne(!) A csapat két százada Halmágyon van, a 3. század Kakadon, a 4. Álmosdon, az 5—6. Bagaméron. Március 28-án Hatvani egy újabb századot indított az erdélyi harctérre, 137 fővel, lándzsával felfegyverezve, meglehetősen hiányos egyenruházattal. Az április 5-én útnak induló három század létszáma 514 fő volt. A március 2-án kiindított két század létszáma 262 fő volt; ezt hozzáadva az előző számokhoz, 913 főt kapunk; ez a szám jelzi a tényleges szervezési eredményeket. Ami már csak azért is érdekes, mert a Vasvári által szervezett Rákóczi-szabadcsapat létszáma 1849. május elején 588 fő volt; a két szám összege pedig éppen kiadja azt az 1500 főt, amiről

Hatvani március 20-án Csereyhez írott jelentésében ír. Ami arra mutat, hogy akárcsak Vasvári, ő is hajlamos volt a két szabadcsapatot egynek tekinteni.[21]

A szabadcsapat szervezésével kapcsolatban szólnunk kell még a lovasság szervezéséről is. Mint már említettük, Hatvani január 9-i felhatalmazása egy lovas szabadcsapat alakítására vonatkozott; január 14-én tartott beszédében viszont egy „szabad gyalog- és lovascsapat" alakításáról szólt. Január közepén azonban már maga Kossuth is úgy vélte, hogy oly módon lovascsapatot alakítani, miszerint a beállók számára néhány hónapra az állam vegyen lovat, nem célszerű. Addig tehát Hatvaninak sem nagyon lehetett reménye lovasságának megszervezésére, amíg a csapat szolgálati ideje nem tisztázódik. Ismereteink szerint Hatvani először március 20-án jelentette Csereynek, hogy a szabadcsapat tagjai egy évig kötelesek szolgálni, a katonaköteles korosztályok tagjai pedig három évig; mivel azonban a Rákóczi-szabadcsapat szervezéséről szóló felhívás február 12-én hasonló követelményeket fogalmazott meg, ez a kérdés még február első felében eldőlhetett. Ezért aztán Hatvani február 21-én Kossuthnak írott jelentésében felhatalmazást kért arra, hogy egy század lovasságot is felállíthasson. Mint írta, e lovasság felszerelésére pénzen kívül mást nem kér, „mert lovakról, kard-, karabin- — szóval az egész felszerelésről oly előleges intézkedést tettem, hogy ezen lovasság, ha engedélyt nyerendek, csapatommal együtt négy-öt nap múlva a harcmezőre kiindulhat." A jelentést Kossuttal együtt olvasó Mészáros ugyan csodálkozott, „miképp bír kardot, karabélyt és lovat öt nap szerezni, midőn az állomány sem bír három hét alatt is fegyvert teremteni," de végül is áldást adott rá. Kossuth pedig február 23-án írott válaszában kijelentette, hogy az ilyen lovas csapat kiállításába csak akkor egyezik bele, ha annak tagjai vagy magukat látják el lóval, s ha az a harctéren elveszne, az állam kárpótlást fizet érte; vagy ha Hatvani néhány nap alatt képes lesz fegyvert, ruhát és lovat teremteni, akkor az állam ennek költségeit szívesen vállalja ugyan, de csak akkor, ha az így kiállítandó lovascsapat legalább 1—4 éves

21 A csapat állapotáról és felszereltségéről Hatvani különböző jelentései tájékoztatnak: OL HM Ált. 1849:3137. (febr. 16.); *Bene—Takács:* 124—126. o. (febr. 21., Kossuthnak); HM Ált. 1849:5094. (márc. 2., Kossuthnak, iktatva OHB 1849:3200. alatt); 1849:6074. (márc. 13.) 6121., 21 819. (márc. 19., Cserey Ignác alezredesnek); 7280. (márc. 20., Cserey Ignác ezredesnek), OL Hodossy-ir. 5. d. d. sz. (márc. 20., Hodossynak), HM Ált. 1849:7904. (márc. 25.,a Hadügyminisztériumnak), OL Hodossy-ir. 5. d. d. sz. (márc. 27., Hodossynak), 6. d. d. sz. (ápr. 5—6., Hodossynak). A február 8. előtt benyújtott jelentés tartalmára l. Kossuth aznapi utasítását, közli KLÖM XIV. 380. Kálmány őrnagy jelentését a Hadügyminisztérium 1849:6396. szám alatt iktatta (OL HM Ált. Iktatókönyvek), átküldésére l. Mészáros Kossuthoz írott levelét, közli *Bene—Takács:* 130. o. Kossuth február 23-i válaszát Hatvani febr. 21-i jelentésére l. KLÖM XIV. 537—538. A Hankovicsnak jan. 19-én adott rendeletet l. uo. 171. Hatvani febr. 22-i jelentését a Hadügyminisztérium 1849:4131. szám alatt iktatta (OL HM Ált. Iktatókönyvek). Hatvani március 9-i folyamodását l. uo. 1849:6147. Az iratot 1868-ban a Belügyminisztérium Honvéd Segélyalapja kiemelte, s csatolta Hatvani lányának folyamodásához. OL K 57. BM Honvéd Segélyalap, 1867:910. Ma egyik helyen sincs. Mészáros átiratát l. OL OHB 1849:3491., az OHB válaszát közli KLÖM XIV. 684. Hatvani folyamodását a Hadügyminisztérium alá rendeléséről l. OL HM Ált. Iktatókönyvek, 1849:5964. A minisztérium márc. 13-i utalványozása: OL HM Ált. 1849:6074. A Brádra bevonuló századok állapotára l. Csutak két, ápr. 20-án kelt jelentését, uo. 1849:11 359 — 11 360. A csapat egyenruhájára l. Nagy János szerepi főbíró márc. 17-i átiratát, MOL H 89. HM Vegyes iratok 8. doboz. A Hatvani-szabadcsapat iratai.

Hatvani századainak sorszámozása eléggé ellentmondásos. Hatvani márc. 20-án Csereynek azt írta, hogy két százada van Halmágyon,a 3., 4., 5. és 6. századok pedig még Bihar megyében. Egy március végén az OHB-hoz írott jelentése és Csutak seregének április 1-i harcrendje szerint viszont az 1. és 6. századok vonultak ki először. OL OHB 1849:4074. és *Hegyesi,* Hazánk IV. 784. o. A márc. 28-án kiindított század sorszáma ismeretlen; az április 5-én kiindított századok között volt a 4. és 5., ezek maradtak hátra felszerelés végett ápr. 12-ig Biharon. Csutak ápr. 20-i jelentése szerint „E csapatnak csak a két első százada van némileg fegyverrel ellátva, a többi mindenben, mi a fölszereléshez tartozik, annyira szűkölködik, hogy belőle helyőrségre is csak a harmadik és negyedik századot használhatom; az utolsó két század mezítláb, egy ingben gatyában vonult be f. hó 18-án főhadiszállásomra". Csutak azonban valószínűleg az érkezési sorrendről beszél; a két jól felszerelt század az 1. és 6., a helyőrségi szolgálatra alkalmas a 2., 3., a teljesen használhatatlan a 4., 5. volt. Vasvári csapatának május 10-i létszáma: 1848—49. *Történelmi Lapok,* 1893. 90—91. o. Május 27-én a csapat létszáma 615 főből állott. MOL H 83. Számvevőség 2. doboz.

szolgálatot vállal. Ha Hatvani ilyen feltételek mellett is képesnek érzi magát a lovascsapat kiállítására, értesítse őt mielőbb, s akkor ő, Kossuth, azonnal megküldi a szükséges költségeket.

Mint ebből a válaszból kitűnik, Kossuth meglehetősen óvatosan kezelte a lovascsapat kérdését. Hatvani azonban ezt a választ engedélynek tekintette, s március 2-án már azt jelentette Kossuthnak, hogy a környéken egy lovasszázadnak való lovakat 10—20 pengőforintjával „utó jóváhagyás reménye alatt" lefoglalt, azokat a Nagylétán állomásozó huszárság lóorvosával megvizsgáltatta; ha e lovak árát kifizetheti, 24 óra alatt Álmosdon „mind össze fognak vonulni." Emellett „szert tett" 190 karabélyra (ez a Damjanich által Vasvárinak küldött szállítmány eltulajdonított része lehetett); ezekből 80-at kiosztott az Erdélybe indított két gyalogszázadnak; a többi a lovasságé lesz. A kardok még nem érkeztek meg; akinek nem jut kard, az dzsidát vagy baltát kap. A nyeregszerszámokat a környékbeli községekben „illő becsár mellett" szedi be; ha az a mennyiség nem lesz elég, készíttetni is fog. Mivel szabadcsapatánál 24 szabó van, az „árlejtés útján" vásárlandó posztóból maga fogja megvarratni az egyenruhát. A vörös csákó már megvan, a dolmány és mente zöld posztóból lesz, vörös zsinórral és fehér gombbal, a nadrág szürke lesz. 150 lovast akar kiállítani, s ha a kiállításukhoz szükséges 20 000 forintot megkapja, 4—5 nap alatt a csapat ki is állítható. A lovasszázad legénységét a gyalogosoktól már különválasztotta, s fakarddal és karabéllyal már gyakoroltatja is őket; a legénység itt is 1—4 évre kötelezte magát. Az OHB ezt a jelentést ugyanúgy áttette a hadügyminisztériumnak, mint Hatvani március 11-én kelt feliratát is, amelyben a szabadcsapatvezér megismételte kívánságait. Mivel közben a szabadcsapatok a hadügyminisztérium rendelkezései alá kerültek, a minisztérium gazdászati osztálya március 20-án azt felelte Hatvaninak, hogy a kért 20 000 pengőforintot majd akkor utalványozzák, ha Hatvani elszámol a március 13-án utalványozott 7000 forintról, illetve ha február 28-án benyújtott, és a számvevőség által több ponton kifogásolt számadásában lévő „nehézségek" eloszlattatnak.

Hatvanit azonban ez a válasz nem zavarta; március 25-én, hivatkozva Kossuth említett február 23-i rendeletére, ismét kérte a hadügyminisztériumot, hogy mielőbb utalványozza számára a lovascsapat alakításához szükséges 20 000 forintot, hiszen a lovakra foglalóul már kifizetett 1000 forintot, s a lovasgazdák minduntalan sürgetik lovaik átvételét, sőt, néhányat már ki is kellett fizetnie. Annál is inkább sürgős lenne a pénz elküldése, mert az ilyen szabadcsapatokra, mint az övé, napról-napra nagyobb szüksége van az országnak, s a tervezett lovasság „olyan legényekből áll, kiket, mint magyar fajt, büszkeséggel lehet bemutatni Európa színe előtt." Ezek után már a hadügyminisztérium is úgy érezte, hogy végleg le kell számolnia Hatvani illúzióival. Március 29-én kelt válaszában a minisztérium gazdászati osztálya megszüntetni rendelte a lovasság kiállítását, s a következő kérdésekre kért választ:

„a) e csapat számára állítólag már kiszemelt s felpénzelt lovakról szóló kimutatást — melyből az eladónak neve, lakása, a kialkudott ló ára, s a feladott pénz mennyisége — kitűnjék, haladék nélkül Ön avégből terjessze ide, hogy amennyiben kérdéses lovak megvizsgálás után használhatóknak lenni találtatnának, azoknak az álladalom részére leendő átvétele s ára kifizetése iránt a további intézkedést megtenni lehessék.

b) úgyszinte a gyalog csapat részére igényelt 800 darab ruha iránt a létszám

s szükségleti jegyzék be nem mutatván, Ön utasíttatik, hogy e hiányokat pótlólag, valamint az egész csapat számára a ruhatárakból kikapott, valamint Vasvári csapatától erőszakosan és illetlen módon elfoglalt ruházati felszerelést lét- és darabszám szerint adja elő.

c) nemkülönben a beterjesztett s számvevői vizsgálat után már visszaküldött számadásaiban előgördített nehézségeket oszlassa el — akként, hogy a nehézség alá eső 2445 pengőforint 40 krajcárról magát kellő okiratokkal igazolja.

Végül ami Hodossy kormánybiztosnak fentebbi 7000 pengőforintra vonatkozó intézkedését illeti; azt Ön mind személye, mind csapatja ellen ide felterjesztett s egymást érő panaszok kifolyásának tulajdonítsa."

Ebből a válaszból már Hatvani is érthetett, s két nap múlva fel is terjesztette pótlólagos számadását mind a 9445 forint 40 krajcárról; április 2-án pedig már azt jelentette, hogy mindazon lovasgazdákat, akiknek felpénzt (foglalót) adott, a hadügyminisztérium pótlovazási osztályához utasította. Így történt ez 13 nagylétai lovasgazdával, akiknél Hatvani összesen 30 lovat foglalózott le. A hadügyminisztérium által a lovak megvizsgálására kiküldött Ferenczy Albert ezredes április 17-én azt jelentette a minisztérium gazdászati osztályának, hogy a 30 ló egyike sem alkalmas harctéri szolgálatra, s ezért az osztály intézkedjen a foglalók visszaszerzésével kapcsolatban; Pétery Mátyás osztályigazgató pedig két nap múlva felszólította Hodossy kormánybiztost, hogy az illető gazdáknál hajtsa be a foglalók összegét.

Az említett március 20-i kemény hangú leirattal egy időben maga a hadügyminiszter, Mészáros Lázár is egyértelművé tette, hogy nem tart igényt Hatvani lovascsapatára. Amikor Hatvani március 19-én megerősítésre felterjesztette neki szabadcsapata tiszti névsorát, Mészáros a gyalog századok tisztjeinek nevei után odaírta ugyan, hogy „megerősítem, Mészáros Lázár;" ezután viszont „A lovasságnál" című passzust aláhúzta, s a Hatvani által oda kinevezni szándékolt tiszteket sem lovas, sem gyalogos tiszti minőségükben nem erősítette meg. Aminek aztán az lett a következménye, hogy a csapat egyik századának nem volt érvényes kinevezéssel rendelkező tisztikara.[22]

A szabadcsapat szervezésének politikai háttere

A csapat szervezésének történetét áttekintve felvetődik a kérdés: mik voltak a szabadcsapat szervezőjének indokai, amikor e tevékenységbe kezdett? Milyen céllal szervezte meg szabadcsapatát, s kimutatható-e valamiféle „eszmei foly-

22 A lovascsapatra l. a 7. jegyzetet. Kossuth véleménye a lovascsapatokról: KLÖM XIV. 144., 161., 278., 285—286. Hatvani febr. 21-i jelentését, Mészáros megjegyzését és Kossuth válaszát közli *Bene—Takács:* 124—133. o., csak ez utóbbit KLÖM XIV. 537—538. Hatvani márc. 2-i jelentése: OL HM Ált. 1849:5094. A márc. 11-i uo. 1849:6897. A hadügyminisztérium válasza uo. Hatvani márc. 25-i jelentése és a hadügyminisztérium válasza uo. 1849:7904. Hatvani márc. 31-én felterjesztett számadását 1856-ban a cs. kir. hatóságok kiemelték; eredetileg iktatva OL HM Ált. Iktatókönyvek, 1849:8508. Úgy tűnik, a minisztérium polgári gazdászati osztálya nem volt megelégedve a számadásban foglaltakkal, mert április 19-én március 29-i rendeletének nem teljesítésére hivatkozva tagadta meg a Hatvani szabadcsapat 4—5. századainak felszerelését. OL HM Ált. 1849:9954. Hatvani ápr. 2-i jelentésének tartalmát l. uo. Iktatókönyvek, 1849:9190. A nagylétai lovakra l. uo. Ált. 1849:10 871. és Hodossy-ir. 6. d. d. sz. A felterjesztett tisztikar névsora OL HM Ált. 1849:7341. — Hatvani márc. 20-i jelentése szerint az Álmosdon állomásozó századot jelölte ki lovasszázadnak. Mivel a 4—5. századdal a lovasság kijelölt parancsnoka, Hidassy Elek maradt hátra Biharon, valószínűnek tűnik, hogy ezek valamelyike lehetett a lovasszázad. Ezt megerősíti *Csutak Kálmán* visszaemlékezése a csapat bevonulásáról a brádi főhadiszállásra: „néhány nappal később jött Hatvani a többi embereivel, kik rongyosak és mezítláb voltak, a lovasok is gyalog, veres csákóval, nehány karabinnal, rongyolva, a hideg havas eső dacára..." Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848/9. évi szabadságharc különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról, Pest, 1868. 62. o. (a továbbiakban: *Csutak*).

tonosság" az Egyenlőségi Társulat szeptember eleji és december végi csapatalkotási kísérlete, és Hatvani (meg Vasvári) szabadcsapatának létrejötte között? Röviden: kik ellen szerveződött meg ez a csapat? Kik támogatták megszületését? Mivel magyarázható, hogy a február végétől egymást érő botrányok ellenére, a szabadcsapat mégis a harctérre került, sőt, parancsnoka rövid ideig dandárparancsnokként tevékenykedett — minden katonai előképzettség nélkül?

Az ún. Békepárt szócsövének, az Esti Lapoknak 1849. június 5-i számában Jókai Mór hosszú cikket tett közzé „Hatvani és Madarász" címmel. A cikk gondolatmenete szerint Madarász László, a bukott „rendőrminiszter" volt az, aki a háttérből irányította Hatvani szabadcsapatának szervezését. Ő tartatott Hatvanival „épületes speecheket"; ő neveztette ki Hatvanit „őrnagynak és egy iszonyú szabadcsapat főparancsnokának". A cikk szerint amikor március végén „a Madarászok az országgyűlés szétkergetését indítványozták az országra nézve is, de rájok nézve is legkritikusabb időkben, egy fiatal tiszt a Hatvani hadtestből kérkedve mondá szemünkbe: hogy a Hatvani szabadcsapat lesz az, mely az országgyűlést szét fogja verni". Tehát — Jókai szerint „ez volt a turma praetoriana Madarásziana". Azonban Madarász megbukott, s Hatvani szabadcsapatát is utolérte az isteni büntetés az Abrudbánya elleni orvtámadásért. Ezzel pedig „Madarász László utolsó satellesének" is tragikus vége lett.

Jókai aztán ezt az állítását megismételte „A gyémántos miniszter" című elbeszélésében, amelyben Hatvani „Hetveni" néven szerepel, s ahol a következő elmés párbeszéd hangzik el Hetveni és „Laci" miniszter között: Hetveni: „Hát kineveztess holnap őrnagynak. — Hová a pokolba? nincs üres hely. — Szabadcsapathoz? — Van mindenütt. — A bihari oláhok ellen még nincs. — Hisz azok senkit sem bántanak. — Majd bántanak, ha én odamegyek. — Jól van no. Kineveztetlek, csak vigyen el a ménkű". Nem sokkal odább pedig „Laci miniszter" kijelenti, ha a békepártiak lejáratására tervezett lépései nem járnak sikerrel, „berendelem Hetvenit az ő gerilláival, s szétveretem az egész parlamentet". Az idézett 1849. június 5-i cikkben írottakat ismételi meg az „Emléksorok" című munkájában is. Eszerint „ezen jellem és tehetség nélküli emberre háromezer főnyi önálló szabadcsapat volt bízva. Tisztjeinek egyike nem átallá egykor egy képviselő előtt nyilvánítani, miszerint nekik egyenes hivatásuk az országgyűlést szükség esetében széjjelverni".

A tervre vonatkozó adatokat gyarapítja Hunfalvy Pál naplója is. Eszerint Hatvani Madarásznak Pesten „nagy demokratikus barátja volt", s tőle kapta a megbízatást a szabadcsapat szervezésére. Amikor Debrecenben „a nagy hazafiak a képviselőház eloszlatását pengetnék, Hatvani felszólítá Madarászt, hatalmazná fel szabadcsapat alakítására, mellyel ő közel Debrecenhez maradhasson, hogy amidőn kellend, a házat széjjelkergethetné, ha mindjárt a képviselők életébe kerülne is. — Denique a zsák megleli a maga foltját."

A Hatvanihoz fűződő puccstervről a legrészletesebben egy sokkal későbbi forrás, Mészáros Károly 1867 után keletkezett emlékirata szól. Eszerint a kormány székhelyének 1849 januárjában Debrecenbe való áttétele után óriási volt a bizonytalanság az új, ideiglenes fővárosban. „A képviselők hol egy, hol más helyen éppúgy, mint a fiatalság, klubozott, titkos összejöveteleket, s azt feszegette, hogy miképp lehetne a tátongó örvényből, melynek szélén állnak, kimenekülni". Mészáros Károly, Horárik János, Vasvári Pál, Hatvani Gábor [!] és Bangya János esténként összeültek, s a dolgok felől értekeztek. Egy Bangyánál

tartott estélyen „Hatvani azon indítvánnyal lépett föl, hogy verjük szét a Honvédelmi Bizottmányt, s alakítsunk új kormányt. Eleinte többen meghökkentek a vakmerő indítványtól, de csakhamar korszerűnek látták azt. Én megrémültem az ily értetlen s bűnös merényletnek még csak a gondolatától is. (...) Társaim egyelőre Perczel Mórt szemelték ki vezérnek, ki éppen ekkor megfosztatván egy hadtest parancsnokságától, a kormányra nagyon mérges volt, s éppen Debrecenben tartózkodott. Bangya az alvezérségre számított, de azt tanácslá, hogy először is alakítsunk mindannyian külön-külön szabad csapatot, s csak ha eképp megerősödtünk, lépjünk föl határozottan. Hatvani és Vasvári azonnal hozzá is fogtak a munkához, s Köbölkút és Nagyvárad vidékén szép számú portyázó csapatot toboroztak össze, minek folytán ugyanazon csapatok őrnagyaivá is lettek kinevezve". A terv végül is azon bukott meg — Mészáros Károly szerint — hogy őt kinevezték Perczel mellé tábori történetíróvá, Perczelt kinevezték a IV. hadtest parancsnokává, Bangyát Munkács környékére küldte a kormány, Hatvani és Vasvári szabadcsapatait pedig Erdélybe.

Az előadás olyannyira plasztikus, hogy akár hihetnénk is neki. Azonban több ponton is bizonytalanság van a három szerző által elmondottak körül.

1. Hatvani és Madarász kapcsolatára ebből az időszakból az egyetlen, január 2-i, Kossuth utasítására történt utalványozáson kívül nincs értékelhető adatunk. Hatvaninak a neve sem fordul elő a Madarász vezette Országos Rendőri és Postaosztály iratai között.

2. Hatvani megbízatása — mint ez a meglehetősen szűk adatbázisból is kitűnik — egyértelműen Kossuthtól származott, akárcsak Vasvárié is. Vasvári és Madarász kapcsolatáról már jóval több adattal rendelkezünk, fennmaradt Vasvári „Barátom László" megszólítású levele is Madarászhoz; a terveket azonban még ez sem valószínűsíti.

3. A Mészáros Károly által előadott változatban nincs szó Madarász Lászlóról. Bár ez nem feltétlenül kizáró ok, de nem is erősíti meg a Jókai-Hunfalvy féle verzió hitelességét.

4. A források keletkezési sorrendje is óvatosságra ad okot. Jókai említett cikkét Hunfalvy már olvashatta akkor, amikor idézett naplójegyzetét papírra vetette. Mészáros Károly pedig nemcsak ezt a cikket ismerhette, hanem „A gyémántos minisztert" is akkor, amikor emlékiratait írta.

5. Mészáros Károly verziójában sok a kronológiai bizonytalanság, és az egyéb pontatlanság is. Perczel 1849. január 28-án mondott le a Középponti Mozgó Sereg, a későbbi II. hadtest vezényletéről, s ezután jött Debrecenbe. Bangya viszont ekkor már a 35. (Zrínyi) honvédzászlóalj parancsnokaként Tiszafüred és Polgár védelmét látta el; s tudomásunk szerint március végi Bereg megyei kiküldetéséig nem volt alkalmazás nélkül. Hatvani és Vasvári első megbízásai azonban még jóval Perczel lemondása előttről datálódnak, tehát az ok-okozati összefüggés itt is kétséges. Az idézetekből inkább úgy tűnik, hogy Mészáros Károlynál összekeveredhettek az 1848 szeptember elején *történtek* az 1849 február-márciusáról *olvasottakkal.*

Ezekhez az óvatosságra intő pontokhoz azonban igaz tények is járulnak. Az első mindjárt az, hogy Vasvári és Hatvani szabadcsapatai a bihari szabadcsapatok közül Debrecenhez legközelebb állomásoztak; igaz, együttes létszámuk sem nagyon érte el a Debrecenben általában létező rendes katonaságét. Egy esetleges puccs tervében talán számíthattak volna a Bangya vezette 35. (Zrínyi)

honvédzászlóaljra; ám ez kb. 2 napi járóföldre állomásozott Debrecentől, s Bangya a tartaléksereg parancsnoka, Asbóth Lajos alezredes nélkül elvileg nem rendelkezhetett róla. A Debrecen környékén elhelyezett honvéd- és nemzetőri erők pedig többszörösen felülmúlták a puccs esetén számbavehető erőket, mind létszámukban, mind harcértékükben. Véleményünk szerint tehát itt egy valós elemekből és politikai gyanúsítgatásokból utólag kombinált tervről van szó, amelynek nem volt realitása, s a „tervezők" (ha voltak ilyenek) sem nagyon jutottak el az elképzeléstől a józan számvetésig.

Kik ellen szerveződött hát a Hatvani-szabadcsapat? Hatvani február 21-én Kossuthnak írott jelentésében késznek nyilatkozott a harcra „akár a lázadó oláhság, akár a pártütő rácok ellen", sőt, „később majd Windisch-Grätz eleibe is". Március 2-án írott jelentésében fogadkozott, hogy ha a lázadók előtt áll, „azt cselekszem, mi illik egy republikánus emberhez, s mit a frank forradalmárok a fölkelt városok ellen követtek s elvül kimondottak". Március 11-én Debrecenben Hatvani találkozott a Szegedre induló Perczel Mór tábornokkal. Perczel kijelentette neki, hogy ha csapatával az ő táborába vonul, ő ellátja azt fegyverrel. Hatvani tehát kérte Kossuthot, hogy csapatát irányítsák a IV. hadtest táborába. Ez utóbbi nyilatkozat két dologra mutat. Egyrészt arra, hogy Perczel és Hatvani között valóban volt valamiféle kapcsolat; másrészt arra, hogy a puccstervek (ha voltak ilyenek) 1849 március közepén végleg kútba estek, hiszen Hatvani el akart vonulni Szeged felé. Az sem kizárt persze, hogy nem Szegedre akart menni, csupán nem akart Erdélybe vonulni.

Ebből a néhány idézetből úgy tűnik, hogy Hatvani elsősorban a nemzetiségi felkelők ellen kívánta alkalmazni szabadcsapatát, s e szempontból miben sem különbözött Vasváritól, aki február 12-én kibocsátott „Honpolgári szózat"-ában úgy vélte, „ha a kettő közt választani kell: vagy minket ölnek le, vagy mi öljünk; akkor szentség hóhérnak lenni, s legyilkolni a zsarnokság bérelt bakóit".

Ehhez járult egyfajta szélsőséges forradalmi retorika is, s Hatvanitól egyébként sem volt idegen a gondolat, hogy a hadiak mellé politikai érdemeket is próbáljon szerezni. Március 8-án a következő, rébuszokkal teli sorokat írta Kossuthnak: „Nem akarom leírni mindazt, mit óhajtanék, s honfi kötelességem is... csak annyit mondok, hogy Bihar megyében egy bizonyos konspiráció útján a pacta conventak barátai dolgoznak a nép között és mindenhol. Én ezt a bizonyosságot saját magamul tapasztalom, mire nézve indok, hogy én az általam alkotott szabadcsapatot szembetűnőleg fanatizáltam az ellenség és pártütők ellen, s a legjobb és legcélszerűbb elveket hirdetém a legénység között. Igen sok tapasztalásaim vannak, mik ily forradalmi időben figyelemre méltóak. S egyedül az, hogy tisztelt kormányelnök úrhoz egészen alaptalanul ellenem vádak és feladások történtek; Bihar megye a feladásokat már megvizsgáltatta, s az illető megyei tisztviselő egészen alaptalanoknak találta, de én ezzel nem elégedhetem meg, hanem mély tisztelettel kérem Kormányelnök urat, méltóztassék egy rendőrnököt ezen ügy megvizsgálására kiküldeni, ki a tapasztalandók felül tisztelt Kormányelnök úrnak hivatalos és apodicticus [megcáfolhatatlan] jelentést fog tenni". Az OHB a beadványt március 16-án áttette a hadügyminisztériumhoz; Mészáros viszont mindjárt vissza is küldte az OHB-nak azzal, „hogy e tárgyban a kellő intézkedéseket tegye meg, és ha szükségesnek látja, a Nagyváradon lévő hadmegyei főparancsnokságtól egy katonai egyént rendeltessen vizsgálatra". Március 18-án — Kossuth távollétében — Nyáry visszaküldte Hatvani beadványát azzal az utasítással, „miként e tárgyat

szíveskedjék a minisztérium elintézni". Mészáros erre a hadügyminisztérium igazságügyi osztályának adta ki az ügyet, amely továbbította azt a 6. és 8. hadmegyék főparancsnokához, Cserey Ignác alezredeshez, s kiküldte az ügy megvizsgálására Pajor István hadbíró századost. Cserey március 25-én felszóllította Hatvanit, hogy az OHB elnökéhez benyújtott általános panaszát részletesen fejtse ki; mire Hatvani április 2-án azt válaszolta, hogy „a politikai konjunktúrák jelen stádiumában nem tartom tanácsosnak, hogy azon ügyet hivatalos tárgyalás alá bocsássam; egyébiránt a dolgot maga valóságában tudományul Kormányelnök úrhoz fel fogom terjeszteni". Ami egyet jelentett azzal, hogy a katonai hatóság még Kossuth utasítására se üsse bele az orrát az ő politikai tényked ésébe és Kossuthhoz fűződő kapcsolatába. Amiből aztán a kiküldött hadbíró sem tudott más következtetést levonni, mint azt, hogy Hatvani mindenképpen büntetést érdemel; mert ha létezik összeesküvés, akkor az arra vonatkozó adatok kiszolgáltatásának megtagadásával követ el hazaárulást; ha viszont nem, akkor meg „mint honpolgár, ki hazug feladással s rémekkel vakmerő a kormányt aggodalomba hozni s fárasztani, s mint hadi főtiszt, kinek becsületével s állásával a hamis vád s rágalom megférhetetlen".

Mindezek után óhatatlanul felmerül a kérdés: ennyi botrányos eset után hogyan került Hatvani a harctérre; hogyan lehetséges, hogy nem találta már előbb haditörvényszék előtt magát? És milyen rangban viselte előbb csapata, majd a zarándi dandár parancsnokságát?

Véleményünk szerint annak, hogy Hatvani ilyen hosszú időn keresztül elkerülte a felelősségrevonást, két oka volt. Az egyik egy általános ok; a szabadcsapatok alárendeltségi viszonyainak rendezetlensége. A másik ok pedig valószínűleg Hatvani „stílusában" rejlett. Mészáros Lázár sokat próbált és megélt harcfi volt, de ilyen lehengerlő pimaszsággal, mint amit Hatvani mutatott, nem nagyon találkozhatott. Ne feledjük el, Hatvaninak már az abrudbányai expedíció előtt öt folyó haditörvényszéki ügye volt, ami valószínűleg rekordot jelentett az 1849—49-es magyar szabadságharc történetében. Mészáros és a hadügyminisztérium valószínűleg értetlenül állt e jelenség előtt; hiszen egy túlzottan rámenős szélhámos már-már a tisztesség látszatát keltheti. Emellett Hatvani ügyesen minden dologban először Kossuthhoz fordult, s a hadügyminisztériumhoz csak az OHB által áttett levelek kerültek. Ezek hangvételéből viszont úgy tűnhetett, hogy Kossuthot és Hatvanit valamiféle különleges kapcsolat fűzi össze, s Mészárost ez is visszatarthatta a határozottabb fellépéstől.[23]

Hatvani rangjáról a köztudatban és a szakirodalomban az él, hogy őrnagy volt. Holott Hatvaninak legfeljebb az OHB 1848. december 18-i rendelete alapján járt volna az őrnagyi rang; azonban — mint láttuk — az OHB a kinevezésre vonatkozó kérését azzal utasította el, hogy az „a majdan általa felmutatandó eredménytől feltételeztetik". Nyáry Pál, az OHB második embere 1849. július 26-án azt beszélte Hunfalvy Pálnak, hogy ő, Nyáry többször nyilatkozott

23 Jókai 1849. június 5-én megjelent cikkét újraközölte *Jókai Mór:* Cikkek és beszédek. (S. a. r. *Szekeres László)* III. k. Bp., 290—292. o. „A gyémántos miniszter" újabb kiadása: *Jókai Mór:* Elbeszélések ... 2/A. k. 19. és 29. o. Az „Emléksorok" hivakozott részeit l. uo. 2/B. k. 193. o. A további tudosításokat l. *Hunfalvy Pál:* Napló 1848—1849. (S. a. r. *Urbán Aladár)* Bp., 1986. 305. o. és *Mészáros Károly* önéletrajza. (S. a. r. *Csorba Csaba)* Debrecen, 1974. 54—55. o. Ez utóbbi pontatlanságaira l. a *Spira György* és *Csorba Csaba* között lezajlott vitát: *Századok,* 1977/3—4. szám. Vasvári baráti levelét Madarászhoz l. OL H. 95. ORPO 1849. 21. kútfő, 29. tétel. Korábbi kapcsolatukra l. még Madarász 1848. szept. 22-i ajánlólevelét, közli *Bene—Takács:* 85. o. Hatvani febr. 21-i jelentését l. uo. 125. o. A márc. 2-i és 11-i jelentések: OL HM Ált. 1849:5094. és 6897. Hatvani márc. 8-i levelét Kossuth Lajoshoz l. OL HM Iü. 5. d. No. 2438. Az erre vonatkozó iratokat l. még OL OHB 1849:3199., HM Ált. 1849:6862. és 21 813.

Hatvani és kinevezése ellen az OHB üléseiben. Amikor megkérdezte Kossuthot, hogy ő nevezte-e ki őrnaggyá, Kossuth is nemmel válaszolt, mondván, hogy „Hatvaniról tudva volt, hogy váltóhamisító, kereset alatt volt, s csak kezességen bocsáttatott ki". Hatvaninak tehát nem volt érvényes katonai rangja, s hogy ezt maga is tudta, arra bizonyíték, hogy magát a szabadságharc végéig mint „szabad mozgó csapat vezére", „szabad mozgó csapat parancsnoka", vagy „csapatparancsnok", rövid zarándi vezérkedése alatt mint „seregvezér" írta alá; de sem őrnagyi, sem más katonai rangot nem használt, noha őrnagyi egyenruhát hordott.

Még mielőtt azonban áttérnénk a Hatvani szabadcsapat harctérre vonulásának s ottani működésének ismertetésére, utolsó — ám jelentős kitérőként szólnunk kell a szabadcsapatok alárendeltségi viszonyainak rendezéséről; mert ez is egy olyan kérdés volt, amelyet a Hatvani-szabadcsapatot környező botrányos esetek is segítettek eldönteni.[24]

A szabadcsapatok alárendeltségi viszonyainak rendezése

A január 15-én a Schlik elleni hadjáratból Debrecenbe érkező Mészáros Lázár hadügyminiszter nem a legrendezettebb hadügyi állapotokat találta az ideiglenes fővárosban. A hadügyminisztérium és az Országos Nemzetőrségi Haditanács egyesülése ugyan — köszönhetően a kényszerű költözködésnek is — megvalósult; a hadműveletek irányításába is némi rendszert látszott vinni a Vetter Antal vezérőrnagy vezette táborkari osztály. Ugyanakkor Mészárosnak tapasztalnia kellett, hogy Kossuth hajlamos közvetlenül levelezni az egyes seregvezérekkel olyan kérdésekben is, amelyek a hadügyminisztérium illetékességi körébe tartoznak; s sajnálatos módon eziránt az egyes seregvezérekben is mutatkozik némi hajlandóság.

Mészáros azonban ezúttal a sarkára állt, s rövidke sajátkezű levelében közölte Kossuthtal, hogy ha az OHB a hadügyminisztérium tudta nélkül diszponálna az egyes seregekkel, akkor ő kénytelen lenne lemondani; s mivel Mészáros mégiscsak a törvényesség utolsó cégére volt a magyar hadsereg számára, Kossuth engedett, s ezt követően már csak a seregvezérek belátásától függött, hogy respektálják-e a hadügyminisztérium jogait.

Volt azonban egy olyan kérdés, ahol Mészárosnak és a hadügyminisztériumnak meglehetősen hosszú erőfeszítésébe került, amíg saját elveinek megfelelően tudta azt rendezni, ez pedig a szabadcsapatok szervezése volt. Mészáros szerint Kossuthnak „a szabadcsapatok irtánt mutatott határtalan kegyelete" az ország „fenéje" volt. „Természetes, — írja Mészáros emlékiratában — hogy a fiatal legények örömestebb iratták be magukat ezen csapatokba, több levén ott a szabadság, kevesebb a fegyelem, s több a magán-haszon; míg másrészt alakításuk háromannyit kívánt, mint a rendes zászlóaljaké. (...) Az egész haza felkiáltott ellenök, s a kormányfő többszöri ígérete dacára az első alázatos kérés után mégis újra megengedte alakításukat, hogy a józan észt háborítsák, s a haza ügyét veszélyeztessék. (...) Pénzt, töltényeket s ruházatot nemcsak

24 Hatvani őrnagyi rangjára l. *Hunfalvy:* 304—305. o.; *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848—49. 2. kiadás. Bp., 1987. 169. o. szintén őrnagynak tekinti. Saját ranghasználatára l. a fentiekben hivatkozott jelentéseit. Érdemes megjegyezni, hogy Hodossy felváltva titulálta őt „szabadcsapat-parancsnoknak" és őrnagynak.

úriassan költöttek, használtak s rontottak, de mintegy ették ezeket, mintha a haza 100 000 pelikánt tartott volna. (...) A sok tisztséget vadászó s kérő és a sokféle bukott egyén, ki üldöztetés ürügye alatt új elhelyezést esdett, hogy erkölcsi csorbáját kiköszörülhesse, — itt is legió volt. (...) Négyszázezernyi sereg kellett volna arra, hogy mindannyi kérése teljesíttethessék, vagy hogy — amint a seregtől távozni szerető tisztek leginkább óhajtottak — angol modor szerint fizetéssel — de nem fél fizetéssel — szabadságra bocsáttassanak".

Mészáros malíciózus sorai jelzik, hogy milyen nagynak látta ezt a problémát a hadseregszervezés és -utánpótlás szempontjából. Hasonló lehetett a véleménye Stein Miksa alezredesnek, a hadügyminisztérium táborkari osztálya helyettes, majd tényleges főnökének is. Ez a képzett, de gúnyos modora miatt népszerűtlen vezérkari tiszt lehetett az, aki Mészárost állandóan biztatta a szabadcsapati kérdés rendezésére, s akinek érveivel végül Mészárosnak sikerült az OHB-t és Kossuthot meggyőznie arról, hogy minden katonai testületnek, így a szabadcsapatoknak is, a hadügyminisztérium alárendeltségébe kell tartozniuk.

Talán már az is Mészáros fellépésének köszönhető, hogy Kossuth január közepétől csak olyan lovas szabadcsapatok szervezését tartotta kívánatosnak, amelyeknek tagjai magukat látják el lóval. A hadügyminisztérium az első óvatos lépést a szabadcsapatok irányítására január 20. körül tette, amikor Mészáros — valószínűleg Stein Miksa tervezete alapján — a Közlöny 1849. január 23-i számában utasítást adott ki a lovas portyázó csapatok számára. Az utasítás egyrészt taktikai jellegű tanácsokkal látta el e portyázó csapatokat; pl. arról, hogyan kell végrehajtani egy rajtaütést, és miképpen kell a csapatot megóvni az ellenség rajtaütésszerű támadásától; másrészt Mészáros az utasításban kifejtette: „Minden egyes, minden összeköttetés nélküli megtámadások használnak ugyan, de nem annyit, mint ha a sereg mozdulataival, annak céljával egybevágólag működik; azért a legközelebbi sereg, vagy még jobb, ha sereg fővezérétől parancsolatok, utasítások nem nélkülözhetők, hogy így a siker is nagyobb lehessen". Emellett felhívta a figyelmet a csapatban tartandó rend és fegyelem szükségességére, s arra, hogy „a tiszt urak pontosságban, ügyességben, szorgalomban, bátorságban az elsők legyenek..." Az utasítás azért volt lényeges, mert a szabadcsapatok alkalmazásánál megpróbálta kiküszöbölni az OHB december 16—18-i rendeletei által okozott zavarokat; a szabadcsapatoknak a seregparancsnokságok alá vonása hosszú távon megelőzte volna a hadügyminisztérium felettük gyakorlandó fennhatóságát is.

A rendelet megjelenése után néhány nappal, január 28-án Kossuth egy szűkszavú utasításában Stein Miksa alezredest bízta meg „a nemzeti szabad lovas csapatok organizálásával". Ez azt jelentette, hogy a már meglévő lovas szabadcsapatok megszervezése a hadügyminisztérium hatáskörébe került; ily módon a minisztérium a szabadcsapatok kisebb részét alárendeltségébe vonta. A következő lépésre Vasvári Pál január végén benyújtott jelentése szolgáltatott ürügyet. Vasvári — mint már említettük — január 25-én azt jelentette Kossuthnak, hogy a gerillacsapatok (ez alatt valószínűleg a lovas és gyalogos mozgó, önállóan működő csapatokat értette) alakításától nem sokat vár; helyettük legjobb lenne önkéntesekből hosszabb időre szolgálatot vállaló, reguláris kiképzésben részesítendő szabadcsapatokat állítani; néhány nap múlva pedig már arról értesítette az OHB elnökét, hogy sikerült 500, 3 éves szolgálatot vállaló önkéntest összetoboroznia, s ezek rendezéséhez kiképző tisztet kér. Kossuth a

folyamodványt áttette Mészárosnak, s Mészáros válaszában úgy vélekedett, hogy ha már ennyi, ilyen hosszú időre szolgálatot vállaló ember együtt van, legjobb lenne velük feltölteni egy, még csak keretekkel rendelkező honvédzászlóaljat, hiszen így a csapat tagjai hamarabb megszoknák a katonai fegyelmet, s így gyorsabban lehetne őket használni. Kossuth válaszában nem helyeselte ezt a nézetet, mondván, hogy „az önkénytesek, éppen mert önkénytesek, az önként választott zászlótól és csapattól el és ki nem parancsoltathatnak", s ha ezek „rendes honvédzászlóaljakba besoroztatnának, akkor a szabadcsapatok alakítása többé aligha történhetnék..." Mészáros megértette a választ.

A minisztérum azonban továbbra sem mondott le arról, hogy a szabadcsapatokat irányítása alá vonja. A táborkari osztály vezetője, Vetter Antal vezérőrnagy február 14-én a még Monostorpályiban állomásozó Hatvani-szabadcsapatot szólította fel arra, hogy induljon Balmazújvárosra, másnap pedig az elnöki osztály küldött ki egy törzstisztet a szabadcsapat megszemlélésére. Amikor Hatvani arról érdeklődött, hogy kinek engedelmeskedjen, mert közben az OHB-tól is kapott rendeletet, Mészáros azt válaszolta, hogy a hadügyminisztériumtól kapott utolsó rendelethez tartsa magát. Ha mástól is kapna rendeleteket, hivatkozzon a hadügyminisztérium által kiadottra, „mert akkor azon tárgy mindenesetre hozzám fog kerülni, amidőn rendeletem okairól meg fogom azokat győzhetni".

Február 23-án Mészáros egy Batthyány Kázmértól érkező törzstiszti kinevezési felterjesztés kapcsán kérdezte meg az OHB-t, „felhatalmazta-e a kormánybiztosokat azon jognak egyenes gyakorlatára, melyet magától a hadügyminisztertől megtagadott"; ha ugyanis igen, akkor ebből irtózatos zavarok támadhatnak. Az OHB válaszában közölte, hogy „a mozgó nemzetőrségnél, népfelkelésénél s az alakult szabadcsapatoknál" tett kormánybiztosi kinevezések mindenképpen megerősítendők; a reguláris katonaságnál eszközöltek viszont csak akkor, ha azok minisztériumi intézkedéseivel egybevágnak. Az OHB tehát továbbra is tartotta magát a december 16—18-án kimondott elvekhez.

Mészáros valószínűleg úgy látta, hogy ha már általános rendezést nem érhet el, az egyes szabadcsapatokkal kell próbálkozni. Erre mutatott a Vasvári csapata kapcsán előterjesztett vélemény vagy a Hatvani-szabadcsapattal való diszponálási kísérlet. Február 28-án a kevés számú harctéren szolgáló szabadcsapat egyikét, az Oroszhegyi Józsa vezette „pesti portyázó csapatot" rendelte a Henryk Dembinski altábornagy vezetette magyar fősereg alá, mondván, hogy egy magát önállónak tartó szabadcsapat „nemcsak alkalmatlan minden rendezett hadsereg körében, sőt azzal ily alakbani haszonvehetetlensége miatt az álladalom tetemesen terheltetnék". A csapat pedig nemcsak Dembinskinek, hanem az általa kijelölt alparancsnokoknak is engedelmességgel tartozik; ha a csapat vezére ennek ellenszegülne, le kell tartóztatni; ha pedig maga a csapat állna ellent, le kell fegyverezni és Balmazújvárosra kísértetni.

Az intézkedés nem a legjobbkor született, hiszen Oroszhegyi csapata éppen ekkor kezdett tényleges gerillaharcba a Mátra vidékén, maga az elv azonban figyelmet érdemel.

Február 28-án az OHB áttette a hadügyminisztériumnak intézkedés végett Vasvári Pál február 25-én kelt jelentését; emellett értesítette a minisztériumot, hogy Vasvári azt az utasítást kapta, miszerint elégedjen meg a már kiállított 500 emberének felruházásával és fegyverzésével, s a második 500 kiállításával

hagyjon fel. Mészáros az átiratra március 2-án válaszolt. Válasza szerint a szabadcsapatok alakítása az OHB „hatásköréből folyt ki", s az OHB tettleg fenntartotta magának a velük való rendelkezés jogát. Ezért azok parancsnokai „a katonai rendszabályt mellőzve, magukat eddigelé a hadügyminisztérium rendelkezései alá nem vetették". Hivatkozott az Ujvárosra rendelt Hatvani-szabadcsapat ügyére, amely az OHB-tól kapott ellenkező rendelet miatt nem teljesítette a minisztérium utasítását. Mivel ugyanazzal a testülettel „két forrásból" nem lehet rendelkezni, a minisztérium azt tartaná célszerűnek, ha a szabadcsapatokkal a továbbiakban is az OHB diszponálna. A minisztériumnak azonban az ellen sem lenne kifogása, ha „minden szabadcsapatok kizárólag a hadügyminisztérium rendelkezései alá helyeztetnének, mind belső szerkezetükre nézve, mind az ellenség előtt használtatásukat illetőleg". Mindez azt jelentette, hogy a hadügyminisztérium hajlandó ugyan foglalkozni a szabadcsapatokkal, de csak akkor, ha nem mint az OHB kisegítő hivatala, hanem mint felettesük teheti azt. Az átirat végén Mészáros kifejtette saját nézetét is a szabadcsapatokról. Eszerint ezek mind belszerkezetük, mind hiányos képzettségük miatt kevés szolgálatot tehetnek, ellenben elvonják a rendes katonaság szaporítása elől a forrásokat, „mi okból a rendes hadseregnek hasznos szaporítása ugyanazon mértékben akadályoztatik, mily mértékben a sokkal kisebb hasznú szabadcsapatok szaporíttatnak". Ezért talán legjobb lenne „a szabadcsapatok szaporítását egyátaljában megszüntetni".

Kosssuth éppen a táborba készült, az átirattal tehát nem nagyon foglalkozott; legalábbis a választ nem ismerjük. Közben azonban az OHB-n belül is akadt Mészárosnak szövetségese, Nyáry Pál személyében. Március 5-én ő tette át a kakadi lakosok panaszait Hatvani és Vasvári szabadcsapata ellen azzal, hogy a minisztérium vizsgálja meg, méltó-e a szabadcsapat arra, hogy „az álladalom továbbra is költséget és gondott fordítson rájuk?"

Éppen azon a napon, március 7-én, amikor a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya ezt az intézkedést áttette a táborkari osztálynak, Mészáros egy, az OHB által átküldött folyamodványra válaszolva ismét határozott döntést kért az OHB-tól a szabadcsapatok alárendeltsége tárgyában. Hivatkozott arra, hogy „a szabadcsapatok alakítói nem ritkán a már más rendes zászlóaljakhoz szánt felpénzzel megjutalmazott, sőt az álladalom költségén fel is szerelt újoncokat magukhoz vévén, ottan újabbi felpénzzel ellátni, és így a már rendes haderőhöz tartozó egyéneket elcsábítani nem idegenkednek", s ez egyrészt demoralizáló hatással van, másrészt az állam is károsodik. Az OHB március 11-i válaszában közölte, hogy a „portyázó csapatok" alakítását és fölszerelését az OHB intézi ugyan, ám amint azok kiálltak, „azonnal a hadügyminisztériumtól függnek, s velök a körülményekhez képest diszponálhat".

Ugyanezen a napon a hadügyminisztérium táborkari osztálya is megküldte válaszát a kakadiak panaszára. Mészáros — visszautalva a március 2-i átiratában kifejtettekre — kérte, hogy az OHB „mielőbb hozandó határozat által mindennemű szabadcsapatokat tökéletesen és kizárólag a hadügyminisztérium intézkedései és parancsai alá rendelni szíveskedjék". Ezáltal a minisztérium mindent megtehetne annak érdekében, hogy e szabadcsapatok „hasznos haderővé átalakíttassanak". Az átirat utolsó bekezdésében Mészáros kérte, hogy az OHB minden szabadcsapat-alakítási kérelemre tagadja meg az engedélyt, „míg annak célszerűségéről a hadügyminisztériummal eleve nem értekezett". Az OHB ezúttal már gyorsabban intézkedett; március 12-én Nyáry értesítette

a minisztériumot, hogy „mindennemű szabadcsapatok egyedül és kizárólag a hadügyminisztérium intézkedései és parancsai alá rendeltetnek"; s ezt az intézkedést a hivatalos Közlönyben is közzététette.

A szabadcsapatok körüli bizonytalanságnak azonban ezzel még nem volt vége. Március 13-án Mészáros — Kraszna megye egy feliratára hivatkozva — nyíltan kritizálta az OHB december 16—18-i rendeleteit, amelyek a kiállító megyék rendelkezése alá helyezték az illető szabadcsapatokat. Mészáros szerint ez az intézkedés ellenkezik minden katonai megfontolással, hiszen egy-egy ilyen, önállóan operáló szabadcsapat felboríthatja egy-egy seregvezér minden számítását. Mészáros ezért határozott intézkedést kért arról, hogyan kell értelmezni a megyék rendelkezési jogát. Véleménye szerint a megyék rendelkezési joga csak akkor gyakorolható, ha a szabadcsapat határozott ideig, a megye határain belül, saját parancsnok alatt és önmagát fegyverrel és ruhával ellátva szolgál; ha határozatlan ideig, a megye határain túl és állami ellátással működik, akkor „rendes parancsnokság alatti hadi szolgálatot teljesíteni köteleztetnék". Másnap a Bács, Pest, Csongrád és Csanád megyékben felállított szabadcsapatok kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy ha ezekhez a honvédzászlóaljaktól tesznek át tiszteket, akkor a szabadcsapatok feloszlása után ezek a tisztek, mint számfelettiek, az állam számára fölösleges költségeket jelentenek; másrészt tiszti karrierjük is megakad, hiszen volt zászlóaljuk tiszti létszámában már nem szerepelnek. Ezért egyrészt meg kellene határozni azt a kvótát, amelyet egy-egy ilyen szabadcsapat léttszámához képest honvédtisztekkel lehessen feltölteni; másrészt azt is csak hosszabb, 2—3 évre szolgálatot vállaló szabadcsapatoknál lehetne megengedni, hogy ilyen áttételek megtörténjenek, Az átvezényelt tisztek száma ugyanis megközelíti a százat, s ezek többségét előléptetéssel tették át.

Március 15-én Stein ezredes a fővezérhez, Vetter Antal altábornagyhoz intézett emlékeztetőben fejtette ki, hogy a szabadcsapatokhoz fűződő szerencsétlen rögeszme még semmilyen gyümölcsöző eredménnyel nem járt. A kipróbált reguláris alakulatok többségének létszáma hiányos, még sincs kiegészítésükre egyetlen újonc sem. Ugyanakkor az önmagukat fel nem szerelő szabadcsapatokat az állam látja el ruhával, foglalóval, s még fegyverük sincs. Akit a hadseregből elcsapnak, az — általában előléptetéssel — elmegy szabadcsapati tisztnek. A hadseregnél kétszer annyi tiszt van, mint kellene, s közben néhány gazfickó lopva meggazdagszik. Magyarország fővezére csak akkor rendelkezhet igazi hadsereggel, ha április 1-jétől minden, különböző nevet viselő megyei csapat számára megszüntetik a toborzást. Stein nem mondaná ki ilyen nyíltan a véleményét, ha abban bárki megszimatolhattná a hazaárulást; de — véleménye szerint — az ilyen kétes helyzetek és nyerészkedő gazemberek csak tönkreteszik Magyarország rendezett hadügyét. Tehát Hatvanit, Rembowskit (a Hatvanihoz hasonló botrányairól híres lengyel csapatszervezőt) és a többieket szélnek kell ereszteni. Csak egyetlen olyan szabadcsapatszervezőt mutassanak neki, aki megbecsülést érdemel; csak egyetlen ilyen szervezést mocsok nélkül!

Vetter megértette a zaklatott sorokban elrejtett célzást. Az emlékeztető ugyan jókora késéssel került a kezébe (valószínűleg az általa vezetett főserég e napokban lezajlott sikertelen ellentámadási kísérlete miatt); ám március 21-én annál határozottabban fejtette ki véleményét a hadügyminisztériumhoz (!) intézett hivatalos jelentésében. Véleménye szerint a szabadcsapati kérdés ren-

dezésétől függ a magyar hadsereg fennállása. E szabadcsapatok csak hátrányokkal és rendetlenséggel járnak. Az efféle csapatok „elkerülése" a legjobb; de a már folyó szabadcsapat-szervezésekkel is fel kell hagyni és meg kell azt tiltani. Az országban csak egyfajta toborzást lehet megengedni: a honvédzászlóaljak számára folyó verbuválást. Másképp ahelyett, hogy a hadsereg erősödne, fel fog oszlani. Ezért Vetter kéri a hadügyminisztériumot, hogy terjessze elő az ő kérését az OHB-nak, s hasson oda, hogy április 1-jétől minden más toborzást büntetés terhe alatt szüntessenek meg. A már fennálló szabadcsapatok átalakulhatnak honvédekké, s ezáltal az óhajtott és mindig kinyilvánított egység is elérhető lenne. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a szabadcsapatok alkotóelemein inkább átüt a lázongási hajlam, mint a hazafiúság.

Vetter fenti kérése ugyan némiképp elkésett, de azt mutatja, hogy a hadügy legfőbb irányítói között meglehetős egység mutatkozott a szabadcsapatok megítélésében. Valószínű, hogy Stein is azért intézte ezt az emlékeztetőt Vetterhez, mert abban reménykedett, hogy a fővezér meg tudja győzni a táborban tartózkodó Kossuthot e kérdés halaszthatatlan rendezéséről. Mivel azonban az emlékeztető kézhezvételekor Kossuth már elhagyta a tábort, Vetter csak így, a szolgálati út betartásával támogathatta meg Stein — általa is osztott — véleményét.

A szabadcsapati kérdés rendezése érdekében indított akció részeként a hadügyminisztérium táborkari osztálya — Mészáros aláírásával — Stein emlékeztetőjét követően egymás után adta ki az önkéntes és a szabadcsapatokra vonatkozó intézkedéseit. Március 16-án intézkedett Józef Woroniecki vadászcsapatának egy másik tiszt parancsnoksága alá helyezéséről és a toborzás felfüggesztéséről arra hivatkozva, hogy Woroniecki „illetlen és makacs viselete által" még alárendeltjei részéről is engedetlenséget idézett elő. Ugyanakkor egy, a Közlönyben közzétett rendeletben megtiltotta, hogy a szabad mozgó csapatok vezetői elcsalják a honvédzászlóaljak újoncait; a rendelet ellen vétő parancsnokokat súlyos felelősségrevonással fenyegetve, az így átállt újoncokat pedig szökevényeknek tekintve. Március 17-én értesítette az OHB-t arról, hogy Idzikowski őrnagyot bízta meg a rendezetlen lengyel csapatok „összeállításával", akiket aztán Wysocki ezredes parancsnoksága alá fog átadni. Március 18-án pedig „az oly annyiszor megvitatott szabad mozgó csapatok kérdése végképpeni eldöntése s tisztába hozatala célzatából" hivatva érezte magát „még némely fő körülményeknek kiemelésére" az OHB előtt.

Visszautalva az OHB március 11-i, még a kettős irányítás szellemét tükröző intézkedésére úgy vélte, hogy már csak időnyerés szempontjából is jobb lenne, ha az OHB a szabadcsapati engedélyek kiadásán kívül nem foglalkozna még a szabadcsapatok felszerelésével és ellátásával sem, hiszen a tapasztalás szerint a szabadcsapatok szervezői vagy dupla költséggel, vagy sehogyan sem tudják kiállítani csapataikat. Közbevetőleg megjegyezte, hogy „a szabadcsapat általános név alatt külön alakú csapatok keletkeznek s léteznek". Vannak ugyanis portyázó, és nem portyázó csapatok. A portyázókkal sok gond nincs, hiszen önmagukat látják el felszereléssel; az utóbbiak az államtól várják azt. Az előbbiek „némi bővebb javítások folytán több hasznos szolgálatot tehetnek". Az utóbbiak viszont „az álladalomnak s a közügynek valóban érzékeny s kipótolhatatlan kárára szolgálnak". Egyrészt mert nemcsak ruházatot, de fegyvert is követelnek az államtól, s ezáltal a honvédzászlóaljak felfegyverzését akadályozzák; másrészt mert hosszú ideig hevernek tétlenül, s az államot „roppant

költséggel terhelik". Ezért Mészáros szerint a következő intézkedéseket kellene kiadni: 1. A jövőben csak olyan szabadcsapat alakítása engedhető meg, amely önmagát szereli és fegyverzi fel, s portyázóként működik. 2. A már meglevő, nem portyázó csapatok legénysége besorozandó a honvédzászlóaljakba. 3. A seregparancsnokok és kormánybiztosok a továbbiakban ne osztogassanak szabadcsapatalakítási engedélyeket. Végül indítványozta, hogy az OHB és a hadügyminisztérium által kiküldendő vegyes bizottmány intézkedjen „ez igen érdekes ügynek végképpeni hasznos" rendezéséről. Az OHB március 21-én tudomásul vette az átiratot, s az elintézését a hadügyminisztériumra bízta. Ezzel egyidőben, március 19-én a minisztérium — hivatkozva az OHB március 12-i rendeletére — rendeletben kötelezte az immáron alá rendelt szabadcsapatok parancsnokait, hogy küldjék be csapatuk létszám-, felszerelési és elhelyezési kimutatását a hadügyminisztérium táborkari osztályához. Március végén aztán a szabadcsapatbeli tisztek ügye is eldőlt. Mészáros megkérdezte az OHB-t, hogy az egyes szabadcsapatok feloszlása után mi lesz azok tisztjeivel? Az OHB válasza szerint a csapat feloszlásáig rendes honvédtiszti fizetést kapnak, utána pedig — ha a rendes zászlóaljakhoz nem sorozhatók be — a magukat kitüntetettek „meg fognak jutalmaztatni". A minisztérium erre március 29-én ilyen értelmű intézkedést adott ki, hozzátéve, hogy a honvédzászlóaljakhoz visszavezénylendő tisztek előléptetése mindaddig megszakad, „míg a közvetlenül utánuk következő főtiszt hasonló rangba nem lépett".[25]

Figyelemreméltó, hogy az OHB és a hadügyminisztérium közötti megállapodások nagyobbrészt Kossuth távollétében születtek. Éppen ezért érdemes megnézni, hogyan vélekedett Kossuth e kérdés rendezéséről. Úgy tűnik, a december végi, január eleji felbuzdulás után lassan Kossuth is kezdett meggyőződni arról, hogy a fegyveres erők szaporításának nem a szabadcsapatok szervezése a legcélszerűbb eszköze. Ezért aztán február 13-án a szabadcsapatot szervezni kívánó Repetzky Ferenc Heves megyei kormánybiztost már arra figyelmeztette, hogy „Mesterházy portyázóit kivéve, kik kitűnő szolgálatokat tesznek, mindenik szabadcsapat halva született". A március közepén védsereget szervezni kezdő Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos biztosnak azt válaszolta, hogy gerillacsapatokat csak bizonyos vidékeken lehet szervezni. Hiszen „az országnak kormánya már közel 1/2 milliomot költött el a céluknak meg nem felelt gerillák alakítására, és — kivéve azokat, melyeket alkalmas vezéregyéniség tett sikeressé — e nagy költség sárba dobva lőn". Igaz, amikor Szemere hosszú levélben igyekezett meggyőzni Kossuthot a véd-

25 *Mészáros Lázár* a hadügyminisztérium és a hadügyi igazgatás állapotáról: *Mészáros Lázár* emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*. Pest, 1867. II. k. 28—32. o. Mészáros datálatlan levelét az OHB-hoz közli *Hermann Róbert:* Görgei Artúr váci nyilatkozata. HK 1988/2. 271. o. A szabadcsapatokról alkotott véleménye: *Mészáros Lázár* i. m. II. k. 30—31. o. Steinre l. *Gelich jellemzését*, II. k. 215—218. o. Mészáros utasítása a lovas portyázó csapatokhoz: *Közlöny*, 1849. jan. 23. A taktikai részletek elhagyásával közli *Gelich:* II 371—372. o. Stein megbízatását közli KLÖM XIV. 265. A hadügyminisztérium és Kossuth szóváltása a Vasvári-csapat ürügyén: *Bene—Takács:* 119—121. o. és KLÖM XIV. 311. A Hatvaninak adott febr. 14—15-i rendeletekre és a hadügyminisztérium újabb utasítására l. OL HM Ált. 1849:3137. Mészáros febr. 23-i átiratát l. OL OHB 1849:2537., az OHB válasza KLÖM XIV. 546. Az Oroszhegyinek adott rendeleteket közli *Kerekes:* i. m. 89—90. o. Az OHB febr. 28-i átiratát és Mészáros márc. 2-i válaszát l. OL OHB 1849:2770., az előbbi tartalmára l. még KLÖM XIV. 558. Nyáry márc. 5-i átiratát l. OL OHB 1849:2871., iktatva HM Ált. Iktatókönyvek, 1849:5267. Mészáros márc. 7-i átirata: OL OHB 1849:3003. Az OHB válasza KLÖM XIV. 638—639. Mészáros márc. 11-i átirata: OL OHB 1849:3249., az OHB válasza uo. és HM Iü. 5. d. No. 2438. Mészáros márc. 13—14.-i átiratai: OL OHB 1849:3347. és 3420. Stein márc. 15-i „emlékeztetője": HL 48—49. 17/187. Vetter márc. 21-i kérése a hadügyminisztériumhoz uo. 16/554. (Vetter fővezéri levelezőkönyve) No. 78. Mészáros márc. 16—17-i intézkedései: *Közlöny*, 1849. márc. 18. és 21., OL OHB 1849:3492. és 4162. Márc. 18-i átiratát és az OHB válaszát közli KLÖM XIV. 689—690. A szabadcsapati tisztek ügyének rendezésére l. KLÖM XIV. 733—734. és *Gelich:* III. 181. o.

sereg szervezésének célszerűségéről, s a Mészáros által emelt kifogásokat sorra megcáfolta, Kossuth Mészárost kezdte el győzködni az újabb gerillacsapatok alakításának szükségessége felől. Amit aztán Mészáros meglehetősen kemény hangon utasított vissza, megismételve untig hangoztatott érveit arról, hogy a „szabadcsapatok elvonják a legénységet, ruházatot és fegyvert, melyekben a honvédsereg igen nagy szükséget szenved, holott ezen test harcedzett rendes csapatai kitanult tisztek által vezetve, minden tekintetben többet vívnak ki, s kevesebb költségbe kerülnek, mint csapatok, melyek külön-külön elemekből összeállítvák, és szinte csak újonc tapasztalatlan tisztek által vezényeltetnek, mely utóbbiaknak kineveztetése néha — a régi tulajdonosi kiváltságnál is (In habers-Befugniss) túl terjeszkedve — nem legtisztábban kezeltetik".

A vita további menetéről nincs komoly adatunk. Tény viszont, hogy a Szemere szervezte védsereg volt az utolsó kísérlet arra, hogy nem reguláris csapatok által oldják meg egyes területek védelmét. A szabadcsapatok többsége 1849 május—júniusára feloszlott, vagy megsemmisült; értékesebb elemeik pedig lassan honvédzászlóaljakká alakultak át. Ebben komoly szerepe volt annak, hogy figyelemre méltó sikereket egyik csapat sem produkált; nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Valószínűleg maga Kossuth is érezte ezt, s ezért egyezett bele abba, hogy a hadügyminisztérium a maga fennhatósága alá vonja e csapatokat is. Az már más kérdés, hogy a hadügyminisztérium tudott-e élni ezzel a felhatalmazással. A szabadcsapatok a Felvidéken és a Délvidéken, az eltérő indíttatás miatt is, viszonylag könnyebben alakultak át honvéd- vagy vadászzászlóaljjá, mint Erdélyben. A szabadcsapatok engedelmeskedése azonban nem csak közvetlen parancsnokaikon, hanem magasabb parancsnokaikon is múlt. Márpedig a hadügyminisztériumnak komoly erőfeszítésébe került, hogy Dembinski, Perczel vagy Bem egyáltalán jelentést küldjön seregének állásáról; s ilyen körülmények között a minisztériumnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a szabadcsapatok ügyes-bajos dolgaival törődjön; hacsak nem okoztak valami országos méretű botrányt.[26]

A Hatvani-szabadcsapat kivonulása

Az OHB Debrecenbe való átköltözése, s ezzel együtt az ország más kormányszerveinek, illetve a hadfelszerelési központoknak a Tiszántúlra való átköltöztetése után hetekig bizonytalan volt, hogy sikerült-e ezt a meglehetősen összezsugorodott, magyar kézen levő összefüggő területet biztosítani. Az Észak-Erdélyből fenyegető veszélyek Bem december végi—január eleji győzelmei után némileg elmúltak; január közepén—végén pedig immáron a Tisza egész vonala már többé-kevésbé biztosított nagyobb ellenséges betörések ellen, hiszen elég volt az átkelési pontokat védeni a mocsaras vidékekre amúgy sem szívesen merészkedő cs. kir. hadsereg elől. Két olyan pont volt, amelyek stra-

26 Kossuth állásfoglalásait l. KLÖM XIV. 428. és 729—730. Szemere válaszát ez utóbbira közli *Szemere Bertalan:* Politikai jelelmrajzok — Okmánytár. (S. a. r. *Hermann Róbert* és *Pelyach István*) Bp., 1990. 440—442. o. Kossuth április 3-án Mészároshoz intézett levelének tartalmára csak Mészáros április 10-én kelt válaszából következtethetünk, l. OL OHB 1849:6357. Megjegyzendő, hogy Mészáros ápr. 6-án Bem márc. 30-i javaslatára hivatkozva indítványozta az Erdélyben állomásozó mozgósított nemzetőrség hazabocsátását, ill. az ottani szabadcsapatok „erős csapatokban Arad felé" leendő indítását. Az OHB válaszában Csány válaszától tette függővé az intézkedést. Maga Csány is sokat panaszkodott az erdélyi szabadcsapatok által a román településeken tett dúlásokra, l. OL OHB 1849:5682., 6326. és 6848.

tégiai jelentősége ugyan elenyészett pl. a tokaji, cibakházi, szolnoki vagy szegedi átkelőké mellett, ugyanakkor nem lehetett őket mégsem figyelmen kívül hagyni. Az egyik Arad és Zaránd megyék vidéke, ahol a temesvári és aradi várőrség, meg a román népfelkelés erői jelenthettek veszélyt az ellenállás sikeres szervezésére; a másik pedig a Debrecen—Nagyvárad—Kolozsvár közti összeköttetést biztosító csucsai szoros és környéke, ahol szintén a román felkelőktől kellett tartani.

E pontok védelmét nagyobbrészt mozgósított nemzetőri erők látták el, miután a sorkatonaságot január folyamán részben az erdélyi harctérre, részben az aradi ostromsereg táborába irányították. E vidékek védelme leginkább Bihar megyére hárult; érthető tehát, hogy a hadfelszerelési központok, újonctelepek és tartalék lovasszázadok odatelepítése által amúgy is megterhelt megye minden módon igyekezett szabadulni e kötelezettségtől.

Február 6-án a megye feliratban kérte az OHB-t, hogy a megyében található fölösleges katonai erőt küldjék nemzetőrsége felváltására a csucsai szoros őrizetére. Kossuth válaszában közölte, hogy a hadügyminisztérium a szoros védelmére küldte a 63. honvédzászlóalj két századát. A megyében szerveződő Hatvani-szabadcsapatot, amint felszerelése megtörtént, akár századonként is a bihari nemzetőrség felváltására fogják küldeni. Ugyanakkor jelentést kért Cserey Ignác alezredestől a Bihar megyében állomásozó fegyveres csapatokról, hozzátéve, hogy a megyei hatóság „alkalmasint a felszereletlen csapatokat s tartalék századokat nézi fegyveres katonaságnak". A rendelet kibocsátása után, február 11-én Beöthy Ödön főispán arról értesítette Kossuthot, hogy a Nagyhalmágyon keresztül Bem táborába küldött szállítmányoknak vissza kellett fordulniuk, mert a környék „az oláh csoportozások által meg van szállva". Attól tart — írta —, hogy a megyei nemzetőrség nem fogja megállni a helyét, s hogy nemsokára Csucsa környékéről is hasonló hírek várhatók. Másnap Cserey alezredes megküldte Kossuthnak a Bihar megyei fegyveres erők kimutatását azzal, hogy Nagyvárad csaknem fedezetlen, holott ez az állam legfontosabb hadfelszerelési központja; inkább küldeni, mint elvezényelni kellene a fegyveres erőt. A helyzet azért is aggasztó volt, mert Bem közben katasztrofális vereséget szenvedett előbb Nagyszebennél, majd Vízaknánál, s attól lehetett tartani, hogy Erdély ismét az ellenség kezébe kerül. Beöthy ezért ezekben a napokban állandóan fegyveres erőt kért Kossuthtól, főleg a román felkelők megfékezésére. Mint írta, a kristyóri vonal felől is lehet beütéstől tartani, a nemzetőrségre számítani nem lehet, a szabadcsapatok szervezéséről pedig nem a legbíztatóbb hírei voltak. Jellemző módon, a Hatvani és Vasvári csapatokról még csak említést sem tett. Február 12-én Cserey már némileg megnyugtatóbb híreket közölhetett Kossuthtal. Tudatta, hogy a 27. honvédzászlóalj 230 főnyi csapata február 10-én Nagyhalmágyra érkezett azzal az utasítással, hogy felszerelése után vonuljon Aradra, majd a zászlóalj ott állomásozó részével egyesülve, Zaránd megyén keresztül, vonuljon Kolozsvár irányába. Ez a 230 főnyi csapat még aznap megérkezik Nagyváradra. Szintén oda érkezett a 49. honvédzászlóalj 205 főből álló részlege is.

Február 13-án Bihar megye bizottmánya — Kossuth február 9-i levelét véve — úgy határozott, hogy Hatvani, Gázsy, Reviczky és Csanády szabadcsapatait mielőbb a csucsai vonal védelmére kell küldeni. A megye felkérte e rendelet foganatosítására Hodossy kormánybiztost. A rendeletet Miskolczy Lajos alispán

közölte Hatvanival, anélkül azonban, hogy azt felmutatta volna. Hatvani nem tudta, mitévő legyen. Az OHB — Bihar megye által közvetített — rendelete immáron a harmadik volt a február 16-án kapottak közül. Február 14-én a hadügyminisztérium táborkari osztálya Balmazújvárosra utasította csapatát; éppen a Bihar megye által Haller Sándor őrnagy parancsnoksága alatt kiállítandó nemzetőr zászlóalj helyettesítésére; Haller zászlóaljának ugyanis Balmazújváros helyett Csucsa őrizetére kellett volna vonulnia. Mészáros Lázár február 15-én kelt rendelete viszont helybenmaradásra utasította Hatvanit. Hatvani nem tudta, melyik parancsnak engedelmeskedjék, s kérdésére Mészárostól azt a választ kapta, hogy mindig a hadügyminisztérium utolsó utasítása követendő. Mindez persze arra is mutat, hogy a minisztérium elnöki és táborkari osztályai között nem volt egészen pontos az egyeztetés; hiszen Hatvani immáron Mészáros utasítása alapján maradt Monostorpályiban, ugyanakkor a táborkari osztály március 2-án Kossuthnak írott, Mészáros által szignált jelentésében Hatvani terhére rótta, hogy a minisztérium utasítása ellenére nem vonult Balmazújvárosra.

Ezzel egyidőben előbb Cserey, majd a hadügyminisztérium intézkedett Kristyór és Nagyhalmágy környékének biztosításáról. Február 16-án Cserey a 16. honvédzászlóalj egy századát küldte Kristyórra; 18-án pedig a hadügyminisztérium utasította Csutak Kálmán őrnagyot, a 27. honvédzászlóalj 203 főnyi csapatának parancsnokát, hogy vonuljon a halmágyi szoroshoz, s vegye át az ottani erők feletti parancsnokságot. Az ottani erőket a hadügyminisztérium az aradi ostromsereg (V. hadtest), ezen belül a 9. hadosztály alá rendelte. Csutak február 26-án érkezett Nagyhalmágyra. A rendelkezésére álló 2165 főnyi sereg kb. fele volt honvéd, 52 huszárral, 141 német légionistával és némi tüzérséggel; az erő másik felét Bihar és Arad megyei nemzetőrök alkották. Ezzel rövid időre ez a környék is biztosítva volt.

Február 22-én Bihar megye bizottmányi ülése úgy határozott, hogy megkéri az OHB-t, miszerint a megyebeli szabadcsapatokat mielőbb mozdítsa ki a csucsai és Királyhágón-túli részek védelmére. Február 23-án Kossuth — Hatvani február 21-i jelentésére válaszolva — utasította Hatvanit, hogy szabadcsapata már felszerelt részét küldje mielőbb Erdélybe, a román felkelők megfékezésére. Hatvani az utasításnak megfelelően február 28-án értesítette Hodossy kormánybiztost, hogy az 1. és 2. (valójában az 1. és 6.) századot Nagyváradon, Diószegen és Biharon át Erdélybe küldi. Kérte, hogy tegye meg az intézkedéseket a csapat ellátására, hozzátéve, hogy a két század karabélyaihoz még töltővesszőket fog csináltatni Nagyváradon, s csak azután indul el Erdélybe. A két század március 2-án Álmosdról el is indult. Március 4-én megérkeztek Nagyváradra, s itt hozzákezdtek fegyverzeti hiányaik pótlásához. Március 5-én azonban Hodossy Miklós kormánybiztos azt a hírt kapta Sántha György zarándi kormánybiztostól, hogy az erdélyi román felkelők némi határőri segítséggel megszállták az Arad megye szélén fekvő Petris községet, Csutak serege nagy részével ellenük indult, ezért Nagyhalmágy környéke fedezetlen maradt. Sántha tehát kérte Hodossyt, hogy mielőbb küldjön számára segítséget. Hodossy ezért felszólította a Hatvani-szabadcsapat két, Váradon tartózkodó századának parancsnokát, Pogrányi Sándort, hogy vonuljon Nagyhalmágyra. Pogrányi erre hajlandónak nyilatkozott, feltéve, ha nem kap más parancsot. Hodossy ezért aznap levélben kérte Hatvanit, hogy említett századait ne Csucsára, hanem Belényesen és Kristyóron át Nagyhalmágyra küldje. Hatvani ezt a levelet még

aznap meg is kapta, s utasította Pogrányit Hodossy felszólításának teljesítésére; ugyanakkor tudósította arról Kossuthot is.

A Nagyváradra érkező, 260—270 főnyi két századot megszemlélte Cserey alezredes is, s állítólag néhány fegyvert adott nekik; Láhner György tábornok pedig az egyik század karabélyait kicserélte 103 szuronyos puskára. Ha a századok között egyenlően osztották el a 80 karabélyt, akkor a két század immár kb. 150 lőfegyverrel rendelkezett. A két század március 13-án indult volna el Váradpüspökiből, de az indulást 14-re halasztotta. Az útirend szerint 14-én Miklólazúron, 15-én Venteren, 16-án Belényesen szállt volna meg a két század, 17-én pihenőnapot tartott volna, majd 18-án Vaskoh, 19-én Kristyór és Lazúr érintésével érkezett volna meg 20-án a nagyhalmágyi táborba. A kiindulási létszám 262 fő volt. (Március 16-án Mészáros hadügyminiszter azt jelentette Kossuthnak, hogy Hatvani egy százada Nagyhalmágyon van, a többi pedig fegyvereit várja.) A két század március 23-án már bizonyosan a táborban volt, hiszen Csutak aznap egy 3 fontos ágyúval és 5 huszár kíséretében a 6. századot küldte ki Ribicsó „ellenséges helységbe". A század az ellenszegülő faluból kiseperte „az ellenálló mócokat", hatot közülük agyonlőtt, a falut porrá égette, s elhajtott 35 darab marhát és 115 juhot. Csutak a másik századot is egy „ellenséges falu" ellen küldte, s ez a század is „példás sikerrel és zsákmánnyal" tért vissza a március 19-én immáron Kőrösbányán levő főhadiszállásra.[27]

A szabadcsapat többi négy századának kiindítását már nem annyira a Bihar megyét közvelenül fenyegető veszély, mint inkább a megyének azon törekvése indokolta, hogy egyrészt mielőbb megszabaduljon a területén lévő szabadcsapatok ellátásának gondjától, másrészt hogy ezek által felválthassa a különböző őrvonalakon szolgáló nemzetőreit. Március 5-én a megye, ismét arra hivatkozva, hogy a megyében fölös számmal találhatók nemcsak szabadcsapatok, hanem különböző „rendes katonai és tartalékosztályok", amelyek a csucsai védvonalon éppúgy állomásozhatnának, mint a megyében bárhol; illetve hogy az OHB február 9-én elrendelte a szabadcsapatok kiindítását a csucsai vonal őrizetére, s ezek mégsem tettek ennek eleget; kijelentette, hogy ezek után „mi elhelyezési jogunkkal élni, és az ellátásnak másutti kiszolgáltatását megvonni kénteleníttetnénk". Kérte tehát, hogy az OHB mielőbb intézkedjen e szabadcsapatok kiindításáról, illetve felszereléséről. Az OHB a jelentést áttette a hadügyminisztériumnak, amely megnyugtatásul közölte a megyével, hogy amint egy-egy reguláris vagy szabadcsapati alakulat felszerelve készen áll, azonnal a csucsai vonalra küldi őket. Mészáros azonban már kissé unta, hogy Bihar megye állandóan okvetetlenkedik ebben az ügyben, ezért amikor Hodossy

27 Bihar megye febr. 6-i feliratát l. OL OHB 1849:1718. Az OHB válaszát közli *Hegyesi:* Bihar 313—314. o. és KLÖM XIV. 383—384. A többi intézkedést l. uo. 384—385. Beöthy és Cserey leveleit l. OL OHB 1849:1904., 2008., 2024. és 2026. Bihar megye bizottmányának febr. 13-i határozatát l. OL Hodossy-ir. 3. d. d. sz. A Hatvani által febr. 16-án kapott rendeletek: OL HM Ált. 1849:3137. Mészáros márc. 2-i, Kossuthhoz írt levele OL OHB 1849:2770. Kristyór és Halmágy vidékének biztosítására l. *Hegyesi,* Hazánk IV. 617—627. o., az ottani erő harcrendje OL OHB 1849:3171. Bihar megye bizottmányának febr. 22-i határozatát l. OL Hodossy-ir. 4. d. d. sz. Kossuth febr. 23-i utasítása: KLÖM XIV. 537—538. Hatvani febr. 28-i jelentése: OL Hodossy-ir. 4. d. d. sz. A márc. 2-i indításra l. OL HM Ált. 1849:5094. Sántha levelét l. OL Hodossy-ir. 5. d. márc. 3. d. sz. Hodossy Hatvanihoz: uo. 8. doboz. No. 681. E két század útbaindítására l. még OL HM Ált. 1849:5972. és Hodossy-ir. 5. d. Hatvani márc. 7-i és Beöthy márc. 5-i levele, ez utóbbi Kossuthhoz. A két század útvonalára l. OL HM Ált. 1849:6897., Pogrányi Sándor jelentése Hodossynak, márc 13. OL Hodossy-ir. 5. d. d. sz. és Hodossy intézkedései, 9. d. No. 750., 763., 798. Mészáros márc. 16-i jelentésének német fordítása: HL 48—49. 19/401. A ribicsói expedícióra l. Hatvani márc. 27-i jelentését Hodossynak, és datálatlan jelentését az OHB-nak, OL Hodossy-ir. 5 d. d. sz. és OHB 1849:4074.

kormánybiztos és Beöthy főispán ismét tanácsokat adtak az OHB-nak a Nagyvárad környékén lévő erő alkalmazásáról, mégpedig úgy, hogy Hodossy minden erőt Nagyhalmágyra, Beöthy pedig a magyar fősereg táborába akart küldeni, Mészáros rosszkedvűen jelezte Kossuthnak, hogy a két jelentés egymásnak teljesen ellentmond, s ezért jó lenne, ha az OHB utasítaná „az illető kormányférfiakat", hogy „kitudván előbb a dolgok valódi állását, aszerint határozott pontos jelentésüket terjesszék fel; mire mint egy biztos alapra építve, szintoly biztosan és sikeresen intézkedni lehessen".

Március 16-án a Debrecenben tartózkodó Sántha György, zarándi kormánybiztos kért ismét az OHB-tól 6 ágyút, 108—120 lovast és 10 század honvédet vagy más gyalogos erőt Zaránd megye biztosítására. A kérést támogatta a szintén Debrecenben időző Beöthy Ödön is azzal, hogy legjobb lenne talán Csanády és Hatvani szabadcsapatait küldeni e pontra.

Március 19-én aztán Bihar megye örvendeztette meg egy újabb felirattal az OHB-t. Ebben a megyei közönség tudatta, hogy ha az OHB — saját február 9-i határozatának megfelelően — nem tesz eleget a szabadcsapatok és más katonai erők mielőbbi kimozdításának az erdélyi széleket védő bihari nemzetőrök felváltására, akkor a megye „különösen a Hatvani Imre és Vasvári Pál vezényletök alatti szabadcsapatoktól" március 27-től kezdve kénytelen lesz megtagadni az ellátást és élelmezést. Ez már az OHB-nak is sok volt; Nyáry Pál március 21-én közölte Bihar megyével, hogy az OHB szívesen veszi ugyan „felvilágosító, sürgető vagy kérő felterjesztéseiket, jelentéseiket"; de ilyen határozatot hozni a kormány közvetlen fennhatósága alatt álló szabadcsapatokról nincs jogukban; tehát az OHB megtiltja a megyének, hogy említett határozatát életbe léptesse.

Ezzel egy időben Hodossy is igyekezett mindent megtenni a megyében található szabadcsapatok eltávolítására. Március 19-én a már említett Hatvani-szabadcsapatbéli két század példáját hozta fel, amikor felszólította Csanády Istvánt, hogy vadászaival mielőbb siessen Kristyórra és Nagyhalmágy vidékére. Március 21-én pedig, amikor Hatvani előző nap írott leveléből arról értesült, hogy a szabadcsapatvezér mind a négy századát át akarja telepíteni Nagyvárad környékére, Hodossy felszólította Hatvanit, hogy inkább küldje már felszerelt embereit „az erdélyi szorosokra" a bihari nemzetőrök felváltására. Hatvani hajlott a kérésre, s március 25-én jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy egy újabb századot indít a harctérre. Március 27-én Hodossyhoz intézett jelentésében azt közölte a kormánybiztossal, hogy másnap Nagyvárad felé útnak indít egy újabb századot, 139 fővel, lándzsával felfegyverezve.

Ugyanezen a napon Bihar megye — válaszolva az OHB március 21-i dorgáló leiratára — újabb feliratában közölte az OHB-val, hogy előző, a szabadcsapatoktól az ellátás megvonását tárgyazó határozatát nem a kormány, hanem éppen a szabadcsapatok ellen hozta annak érdekében, hogy azok eleget tegyenek a kormány rendeleteinek, azaz váltsák fel a bihari nemzetőröket. Ugyanakkor a megye közönsége fájlalta az OHB rosszallását, mondván, hogy ez furcsa akkor, amikor az OHB utasításait „hetekig kijátszó, s Hatvani Imre és Vasvári Pál által gyűjtött szabadcsapatok meg sem rovatnak". Az ügyben véleményadásra felkért hadügyminisztérium úgy vélte, hogy a bihari nemzetőröket ugyan minél előbb haza kéne bocsátani, azonban a csucsai vonalon nem a kevéssé felszerelt szabadcsapatoknak, hanem a megye által kiállított önkéntes őrhadnak kellene felváltania őket. Az OHB a minisztérium véleményét határozatként közölte Bihar megyével. Ugyanakkor az erdélyi teljhatalmú országos biztos

helyettese, Berde Mózes április 1-én kérte a Bihar megyi hatóságokat, hogy „a havasokról letörő s minden órán vésszel fenyegető mócok" megfékezésére és a bihari nemzetőrök felváltására mielőbb indítsák ki a „Hatvani-, Rákóczi s más szabadcsapatbelieket". Csány László egy korábbi tudósítására hivatkozva Hodosssy még ezen a napon kérte Hatvanit, hogy csapatát ne Nagyhalmágy, hanem Csucsa felé diszponálja; április 4-én pedig hasonló értelemben írt Vasvárinak is. Hatvani azonban április 5-én a nagyváradi dandárparancsnokságtól kapott parancsra hivatkozva közölte, hogy szabadcsapatával Nagyhalmágy vidékére indul. Hatvani ezen a napon már Nagyváradon volt; a szabadcsapat szintén ezen a napon indult el Álmosdról; 6-án már Biharban voltak, s még aznap két század megérkezett Váradpüspökibe. Az 514 főnyi két századot Hidassy Elek „százados s helyettes parancsnok" vezette. Hidassy közölte Hodossyval, hogy 8-ig felszerelés végett Nagyvárad környékén maradnak, s akkor indulnak tovább Kőrösbányára. Hodossy még aznap kiadta az úti rendelvényt, amely szerint a csapatnak 9-én Miklólazúron, 10-én Venteren, 11-én pedig Belényesben kellett volna éjszakáznia; 12-én Vaskoh, 13-án Kristyór volt az úticél.

Április 7-én Hodossy — Berde Mózes április 1-i levelére hivatkozva — ismét kérte Hatvanit, hogy csapatával Erdélybe vonuljon. Hatvani azonban — tudomásunk szerint — nem is válaszolt e felszólításra. A tervezett 9-i elindulás sem sikerült teljesen. A Hidassy vezetése alatt hátramaradt 4—5. század 238 főnyi legénysége „ruházat hiánya miatt" még 12-én is Biharban volt. A 6. és 8. hadmegyék főparancsnoksága is megszánta e két századot, s sürgette felruházásukat a hadügyminisztériumnál, de annak válasza az volt, hogy amíg Hatvani szabályos szükségleti kimutatást nem terjeszt fel, s nem ad választ a minisztérium március 29-i rendeletében írottakra, addig „e kérelme tekintetbe nem vétethetik".

A Hatvani által még március 28-án útnak indított század beérkezésének időpontját nem ismerjük. A következő egy század április 17-én már Csutak brádi főhadiszállásán volt, s a Nagyvárad környékéről 13-án kiindult két utolsó század is bevonult 18-án. A csapat Nagyvárad környéki felruházásából semmi sem valósult meg; a két utolsó (4—5.) század „egy ingben-gatyában" vonult be Brádra. Csutak jelentése szerint a 3—4. (valójában 2—3.) századokat is csak helyőrségi szolgálatra lehetett használni. Csutak ezért egyrészt igyekezett kifizetni a szabadcsapat elmaradt illetményeit, másrészt kérte a hadügyminisztériumot, hogy a szabadcsapat ellátására küldjön 500 darab fegyvert és „500 egyénre ruházatot". Ezt aztán a minisztérium utalványozta is; de a felszerelési tárgyak nem jutottak el a szabadcsapathoz.

Április 22-én Brádon megtartották a szabadcsapat zászlószentelési ünnepélyét. A zászlóanya Csutak felesége volt; az esküt Csutak olvasta fel, s — Hatvani jelentése szerint — „az esküben a küszöbön álló magyar köztársaság szent neve is befoglaltatott. Megesküdtünk egyszerű zászlónk alatt a magyar szabadságot, függetlenséget és a köztársaság szentségét utolsó csepp vérünkig oltalmazni, fenntartani és kivívni". A zászlószentelési ünnepély leírását Hatvani megküldte mind Kossuthnak, mind a hadügyminisztériumnak; nem mulasztván el megemlíteni, hogy a beszédekben üdvözölték az április 14-i trónfosztást és Kossuthot, aki „Magyarország szabadsága és függetlenségének s nemzeti léte-

lünk fennmaradásának és dicsőítésének fő tényezője". Kérte Kossuthot: „csapatom fölszentelt zászlaját a nemzet szabadságlobogói sorába beiktatni kegyeskedjék".[28]

Epilógus

Hatvani szabadcsapatára a harctéren nem sok babér várt. Április 18-án Brádra érkezett a magyar nemzetgyűlés román nemzetiségű képviselője, a bihari Ioan Drágos. Drágost Kossuth bízta meg azzal, hogy lépjen érintkezésbe a román felkelők vezetőivel a béke megteremtése érdekében. Avram Iancu és társai szívesen fogadták e kísérletet, hiszen tartalékaik, s ezzel arányosan csapataik harci morálja egyre csökkent, s április végén közelinek látszott a teljes magyar győzelem. Kossuth azonban — a szerb felkelőkkel folytatott tárgyalások rossz tapasztalati által vezettetve — nem volt hajlandó fegyverszünetet elrendelni a tágyalások idejére; a közben a zarándi dandár feletti parancsnokságot is átvevő Bem altábornagy pedig — mit sem tudva a tárgyalásokról — éppen április végén rendelte el az Érchegység legfontosabb pontjainak megszállását. A zarándi dandár parancsnoka, Csutak alezredes ugyan saját hatáskörében fegyverszünetet rendelt el, de őt Bem rendeletére Bánffy János leváltotta a dandár éléről, s annak parancsnokságával Hatvanit bízta meg. A tárgyalások jó kimenetelében reménykedő Drágos hiába győzködte Hatvanit arról, hogy az Abrudbánya elleni előnyomulás ebben a pillanatban észszerűtlen, sőt veszélyes; Hatvani május 6-án bevonult a városba, ahonnan a román fölkelők vezetői — köztük Avram Iancu — ennek hírére eltávoztak. Az ottmaradottakat Hatvani le is fogatta. Május 9—10-én Iancu és társai összpontosított támadást indítottak Abrudbánya ellen. Hatvani kénytelen volt kiüríteni a várost, és visszavonulni Brádra. Május 16-án azonban — némi erősítést nyerve — megismételte a támadást, de 19-én ismét katasztrófális vereséget szenvedett. A dandár átvételével megbízott Inczédy László alezredes néhány órával Hatvani második kiindulása után ért Brádra, s már csak arra tehetett intézkedéseket, hogy az Abrudbányáról másodszor is menekülni kényszerülő magyar csapatok és polgári menekültek útját megkönnyítse. E két akció következtében lehetetlenné

28 Bihar megye márc. 5-i felirata OL HM Ált. 1849:5968., a minisztérium válaszát közli *Hegyesi:* Bihar 320. o. Beöthy és Hodossy jelentései az OHB-hoz, és Mészáros megjegyzései: OL Hodossy-ir. 5. d. d. sz. (Hodossy jelentését az OHB 1849:3017., Beöthyét 2915., Mészárosét 3138. szám alatt iktatta). Sántha márc. 16-i kérését közli *Hegyesi,* Hazánk IV. 714—718. o., Beöthy pártoló levele: OL HM Ált. 1849:7825. (Itt található Sántha beadványának eredetije is). Bihar megye márc. 19-i feliratát l. OL OHB 1849:3652. Az OHB válaszát közli *Hegyesi* Bihar 326—327. o. és KLÖM XIV. 699. Hodossy felszólító leveleit l. OL Hodossy-ir. 9. d. No. 819., 840—841. Hatvani márc. 25-i jelentését l. OL HM Ált. 1849:7904., a márc. 27-it OL Hodossy-ir. 5. d. d. sz. Bihar megye újabb feliratát l. OL OHB 1849:4080—4081. A Hadügyminisztérium véleménye: OL HM Ált. 1849:8802. és OHB 1849:5213. Az OHB válasza: KLÖM XIV. 815—816. Berde ápr. 1-i kérése: OL Hodossy-ir. 6. d. d. sz. Hodossy levelei Hatvaninak és Vasvárinak uo. 9. d. No. 928. és 951. Hatvani ápr. 5-i és Hidassy ápr. 6-i levelei uo. 6. d. d. sz. Hodossy rendeletei uo. 9. d. No. 971—972. Ápr. 7-i levele uo. No. 977., azonos szövegű levelet küldött Vasvárinak is, OL OHB 1849:5999. Hidassy két századának hátramaradása és fel nem ruházása: OL HM Ált. 1849:9954. A negyedikként érkező század ápr. 17-i vagy azelőtti beérkezésére mutat, hogy az ápr. 6-án még Hidassy levelét író írnok kézírása legközelebb Csutak ápr. 17-i levelén tűnik fel. OL OHB 1849:5870. Az utolsóként bevonuló két századra l. Csutak két jelentését a hadügyminisztériumhoz, OL HM Ált. 1849:11 359—11 360. és OHB Iktatókönyvek, 1849:5553. Érdekességként megjegyzendő, hogy Csutak kérésére a hadügyminisztérium azonnal utalványozta a kért 500—500 ruhát és fegyvert. *Csutak* visszaemlékezése szerint amikor a hadügyminisztériummal tudatta, hogy Hatvani csapata milyen felszereletlenül érkezett a táborba, a minisztérium szigorú parancsot küldött arról, hogy Hatvanit állítsa haditörvényszék elé, s számoltassa el 85 000 (!) forintról. (62—63. o.) Ennek semmi nyoma nincs; annál is inkább, mert Hatvani — tudomásunk szerint — összesen 22 150 forintot vett fel a szabadcsapat szervezésére, s ebből 9500-ról kellett volna pótlólagosan elszámolnia. — Hatvani két, azonos szövegű jelentése a zászlószentelési ünnepélyről: OL OHB 1849:6242. és HM Ált. 1849:11 790.

vált a béketárgyalások folytatása; az Abrudbányát elfoglaló román felkelők magát Drágost is megölték, Hatvani pedig két, fogságába került román prefekttel végzett; Dobrát agyonlövette, Buteanut pedig felakasztatta. Az akciónak százával estek áldozatául az abrudbányai és környéki magyar családok.[29]

A szabadcsapat Péterffy József vezette századát Hatvani még az első akció előtt Déva felé kikülönítette. Ez a század a vereség hírét hallva csatlakozott a dévai váracskát ostromló magyar sereghez, s később ebbe olvadt bele. A további századok az immáron Inczédy vezette dandárban alakultak át honvéddé; az alaposan megfogyott századokat a 141. honvédzászlóaljba osztották be.

A vereség hírét hallva az ideiglenes hadügyminiszter, Klapka György tábornok azonnal intézkedett Hatvani felelősségre vonásáról. A szabadcsapatvezér május 31-én érkezett Debrecenbe, ám az ellene indított eljárás a kormányszervek Budapestre való visszaköltöztetése miatt elhúzódott. Bonyolulttá tette az eljárást az is, hogy a második támadás előtt Hatvani olyan utasítást kapott Kossuthtól, amely a hadműveletek „mellékérdekeket figyelemre nem méltatva" történő folytatására utasította őt. Kossuth azonban ennek ellenére úgy nyilatkozott, hogy ragaszkodik Hatvanival szemben a haditörvények szigorú alkalmazásához.

Maga a szabadcsapatvezér nem érezte át helyzetének súlyosságát. Nemcsak kérte eljárásának mielőbbi lefolytatását, de emellett felvetette azt is, hogy szabadcsapatát szervezzék át honvédzászlóaljjá, s kérte, hogy zászlóaljparancsnokká őt nevezzék ki. Felháborodott hangon utasította vissza a sajtóban megjelent, az abrudbányai akcióban való vétkességére vonatkozó utalásokat is. Július 2-án, Budapest újabb kiürítésekor követte a kormányt Szegedre; állítólag a Perczel Mór tábornok vezette közép-tiszai hadsereghez csatlakozva. Felelősségrevonását a nemzetgyűlés képviselői is követelték a Szegeden tartott zárt üléseken.

A vizsgálatot a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya július 21-én fejezte be, s az iratokat aznap át is küldte a szegedi helyőrségi hadbírósághoz. Arról azonban már nincs adatunk, hogy ez lefolytatta-e az eljárást, s ha igen, milyen ítéletet hozott; nem lehetelen ugyanis az sem, hogy Szeged közelgő feladása miatt ez az eljárás elmaradt.

29 Drágos akciójára és az abrudbányai katasztrófára l. *Kemény Gábor:* Nagyenyednek és vidékének veszedelme 1848—49-ben. Pest, 1863. 216—251. o.; *Hegyesi Márton:* Biharvármegye, 148—151. o.; *Hegyesi,* Hazánk V. 73—76. o., 148—150 o.; *Csutak* 73—80. o.; *Szilágyi Farkas:* Alsófehér vármegye 1848—49-ben. Nagyenyed, 1898. 305—324. o.; *Jancsó Benedek:* A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. Bp., 1899. II. kötet, 727—746. o.; *I. Tóth Zoltán:* Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848—1849-ben. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, Bp., 1952. II. kötet, 327—330 o. és *uő.:* Kossuth, Dragos és Papfalvi. In: Magyarok és románok, Bp., 1966. 319—339. o.; *Miskolczy Ambrus:* Roumanian-hungarian attempts at reconciliation in the spring of 1849 in Transylvania. Ioan Dragos mission. Annales Universitatis Scientiarium Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Tomus XXI. Sectio Historica. Bp., 1981. 61—81. o.; *Varga János:* Fogalmazvány tisztázat — eredeti, másolat. Egy 1849-i kormányzói irat viszontagságai. *Levéltári Közlemények,* 1982/1. 95—109. o.; *Spira György:* A túlpartról ismét megszólaló Ioan Drágos. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Bp., 1989. 241—271. o. Bem utasítására Miskolczy Ambrus hívta fel a figyelmemet; ez és Bánffy rendelete Csutak leváltásáról és Hatvani kinevezéséről megtalálható OL HM Ált. ir. 1849:13 379. Ugyanitt található Drágos május 3-i levele Hatvanihoz, amelyben az Abrudbánya elleni akció veszélyeiről és indokolatlanságáról ír. Hatvani hadijelentését az első támadásról l. *Közlöny,* 1849. május 18. A második támadásról szóló hadijelentését *Gyalókay Jenő* publikálta, HK 1929. 511—515. o. Inczédy kései érkezésére l. az ő május 19—20-i, és Kovách Ágoston Zaránd megyei kormánybiztos május 20-i jelentését Kossuthhoz, OL OHB 18449:7565. és H 15. Belügyminisztérium. Rendőri osztály, 1849. 1. kútfő, 21. tételt (OHB-iktatószáma 1849:7564.) Az abrudbányai katasztrófára, Hatvani és szabadcsapata sorsára l. még *Hermann Róbert:* Hatvani Imre szabadcsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. Aetas, 1992/2.

Hatvaniról ezután hosszú ideig nincs adatunk. Azt sem tudjuk, emigrált-e, vagy sem. 1852-ben már bizonyosan az országban tartózkodott, ugyanis egy felkelési tervet dolgozott ki, s azt Kossuthhoz is el akarta juttatni. A terv azonban az osztrák hatóság kezére került, s a mozgalom résztvevőinek többsége is fogságba esett. Hatvanit csak 1856 januárjában sikerült kézre keríteni. A volt szabadcsapatvezér azonban nem volt hajlandó vallomást tenni, sőt éhségsztrájkba kezdett, és 1856. március 15-én éhenhalt börtönében. Szomorú epilógusként az 1867 után létrejött magyar királyi belügyminisztérium Honvéd Segélyalapja 1867—68-ban rövid eljárás után felvette Hatvani 1849. szeptember 20-án született Ilona lányát a honvédárvák jegyzékébe, s segélyt folyósított neki.[30]

Hatvani Imre sorsa még saját, sokfelé elégazó életútú nemzedékében sem mondható tipikusnak. Konzervatív vezérszónokból, váltóhamisítóból lett a radikális baloldali ellenzék tagja, s szédelgő szabadcsapatalakító; a magyar-román megbékélés hirdetőjéből annak meggátlója. Hadi dicsőségre vágyott, de a harctéren csak kudarcokat és gyalázatot aratott; az önkényuralom korában az ország felszabadítását tervezte, s börtönben kellett végeznie. Minden szándéka ellenkezőjébe fordult; ám ennek nem annyira környezete volt az oka, mint inkább az, hogy vágyai és tehetsége, szándékai és lehetőségei soha nem álltak arányban. Egyszerre volt önmagát túlértékelő akarnok és a nemzeti ügy mártírja; sorsa, ha példáz valamit, azt példázza, hogy a történelem nem fekete-fehér jellemekből áll; hogy egyetlen életpálya sem magyarázható egyetlen, mégoly fontos cselekedetből; hogy a kétes jellemek nem feltétlenül diadalmaskodnak, s hogy a vértanúk sem feltétlenül szentek.

A Hatvani-szabadcsapat sorsa sincs tanulságok nélkül — az egész irreguláris harcmodor és seregszervezés szempontjából. Bizonyos, hogy költségei meghaladták azt a mértéket, ami ésszerűnek nevezhető; s hogy a ráfordítás nem állt arányban a hozott haszonnal. Kései átszerveződése azt jelzi, hogy a szabadcsapatszervezés a seregszaporítás zsákutcája volt; s hogy az önkéntesség csak a regularitással összekapcsolva teremthetett eredményeket a harcmezőn.

30 A szabadcsapat sorsára vonatkozó iratokat l. OL HM Ált. ir. 1849:17 982., 18 875., 19 785., 21 223. OHB 1849:7567—7568 és H 89 HM Vegyes iratok 8. doboz. A Hatvani elleni vizsgálatra l. KLÖM XV. (Bp., 1955.) 610. OL OHB 1849:7623., 7839., 7873., 8197., HM Ált. ir. 1849:15 791., 17 581., 18 871.,19 632., 21 036., 22 400., 25 310. HM Iü. oszt. 1849:2630. (6. doboz) és *Gelich:* III. 104—107. o. A képviselők követelésére l. *Hunfalvy:* 298—305. o. Hatvani 1849 utáni sorsára l. *Lukács Lajos:* Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867. Bp., 1955. 118—119. o. Lánya kérelme és a BM Honvéd Segélyalap intézkedése a segélyről: OL K 57. BM Honvéd Segélyalap 1867:916. A Hatvanira vonatkozó iratanyag kétszer szenvedett nagyobb csonkulást. Először akkor, amikor eltűnt a hadügyminisztérium igazságügyi és táborkari osztálya által lefolytatott vizsgálat anyaga; másodszor pedig akkor, amikor Hatvani Ilona kérelmének elbírálásához az 1849-es hadügyminisztérium általános iratai közül a BM Honvéd Segélyalap részére több iratot kiemeltek, amelyeket aztán nem helyeztek vissza.

MELLÉKLETEK

1. kimutatás

A Hatvani-szabadcsapat napi létszámnövekedése 1849. január 12 és február 20 között

Dátum	Fő
1849. január 12.	39
14.	63
15.	63
18.	69
19.	57
21.	44
22.	39
23.	42
25.	63
26.	58
27.	42
28.	39
29.	8
30.	20
február 1.	28
2.	21
3.	1
4.	20
6.	22
9.	13
10.	9
14.	14
20.	7
Összesen:	781

2. kimutatás

A Hatvani-szabadcsapat tisztikara

A táblázatban feltüntetett rangok az 1849 február—áprilisi állapotot tükrözik. A későbbi változásokat külön jeleztük. Az áttekinthetőség kedvéért hét pontban foglaltuk össze az egyes személyekre vonatkozó adatokat:

1. Beállási sorszám. Forrás a Hatvani által február 28-án felterjesztett számadás mellett található szabadcsapat-névsor. (OL HM ált. 1849: 5786.) Volt olyan személy, akinek neve itt nem, viszont a számadáshoz csatolt 55 nyugta valamelyikén megtalálható. Ezeknél a 2. pontban SZA jelöléssel közöljük a nyugta sorszámát.

2. A beállás időpontja. A tiszteknél ezt nem mindig jelölték egyértelműen, ezért található itt két, egymást követő nap. A forrás mint fent.

3. Előző katonai rang, vagy beosztás. Ahol ezt dátummal jelöltük, ott a Hatvani-szabadcsapaton belüli előléptetésről van szó.

4. Beosztás. Forrás a tanulmányban feldolgozott iratanyag.

5. A tiszti rang minősége. Forrás a Hatvani által március 19-én felterjesztett tiszti névsor (OL HM ált. 1849: 7341). Az ettől eltérő forrásokat külön jelöltük.

6. További adatok. Itt általában azt jelöltük, hogy mi lett az illető személy sorsa a harctérre vonulás, illetve az abrudbányai események után. Forrás a Péterffy József által június 2-án Dévaról felterjesztett névsor (DN), Hatvani június 16-i számadásának pénztári naplója (PN), végül a szabadcsapat 1849. július 26—28. között kelet-

kezett főtiszti névsora (FN). A numerus az ezeken belüli tételszámot jelzi. Az okmányokat l. OL HM ált. 1849:19785, 25310 és OL H. 89. Hadügyi vegyes iratok, 8. doboz. A Hatvani szabadcsapat iratai. Ezúton mondok köszönetet *Csikány Tamás* barátomnak, aki erre a fontos iratanyagra felhívta a figyelmemet.

7. Az illető személyre vonatkozó bővebb életrajzi adatok könyvészeti lelőhelye.

Századosok

Béró Ferdinánd. 1. No. 184.; 2. I. 25—26.; 3.—4. szdpk.; 5. fnt. (Hatvani 1849. márc. közepén letartóztatja); 6. 1849. V. 23. Kristyór, felveszi elmaradt illetményeit. PN No. 22—23.; 7. — —

Dömsödi Ferenc. 1. No. 589.; 2. I. 27—28.; 3. nőr. szds.; 4. szdpk.; 5. fme.; 6. 1849. V. 22. 3. szdpk. PN No. 14. VI. 3. zljpk. Hodossy-ir. 7. d., FN No. 2 Váradon. 7. *Bona* 1988, 684—685. o.

Hidassy Elek. 1. No. 642.; 2. I. 29—30.; 3. 12. he. hadfi, 65. hv. zlj. fhdgy.; 4. szd., majd opk.; 5. fmne. (lszd.); 6. 18. he. szds.; 7. *Bona* 1988. 262. o.

Pogrányi Sándor. 1. No. 1.; 2. I. 12.; 3. önk. nőr. fhdgy.; 4. szd. majd opk.; 5. fme.; 6. Csutak Kálmán alezredes segédtisztje, majd a 131. hv. zlj. szds.; 7. *Bona* 1988, 480. és 781. o.

Topler Károly. 1. No. 185.; 2. I. 24—26.; 3. nőr. szds.; 4. szdpk.; 5. fme.; 6. FN No. 1. 1849. VII. 27. csapatpk., VIII. 7. a 141. hv. zlj. 6. szdpk. 7. *Bona 1988. 704. o.*

Főhadnagyok

Balogh Sándor. 1. No. 186.; 2. I. 24—26.; 3. ht. hallg.; 4.—; 5. fme.; 6. FN No 4. Szegeden 47. hv. zlj. szds.; *Bona* 1988. 91—92. o.

Bartók László. 1. No. 504.; 2. I. 26—27.; 3. kisz. kat.; 4. segédtiszt; 5. fmne. (neve a lovasszázad tervezett tisztikarának névsora után szerepelt, s Mészáros figyelmetlenségből nem írta alá); 6. 1849. V. 22. 5. szdpk. PN No. 10, FN No. 6. Váradon. VIII. 12. 141. zlj. 6. szd.; 7. — —

Bojtsi Endre. 1. No. 2.; 2. I. 12.; 3. ht. hallg., majd a pesti akadémiai légió segédtisztje; 4. — —; 5. fme.; 6. 1849. V. 26. PN No. 26, FN No. 5. Vaskóhn, „lovassághoz szegődvén, huszár nem akar lenni." 7. — —

Jablonszki Eduárd. 1. No. 652.; 2. I. 30—II. 1.; 3. kisz. h.; 4. — —; 5. fmne. (lszd.) 6. — —; 7. — —

Kun István. 1. No. 631.; 2. I. 28—29.; 3. kisz. h.; 4. — —; 5. fmne. (lszd); 6. Abrudbánya után szolgálati vétségért és rablás gyanúja miatt letartóztatják. OHB 1849: 7567—7568. és HM Iü. 2388. és 2573.; 7. — —

Nagy István. 1. No. 632.; 2. I. 28—29.; 3. nőr. fhdgy.; 4. — —; 5. fmne. (lszd.); 6. — —; 7. — —

Nyíri Vilmos. 1. — —; 2. 1849. III. 8. után. OL OHB 1849: 3022.; 3. 43. hv. zlj. hdgy. 4. — —; 5. fme.; 6. 1849. V. 21. futár PN No. 13.; VI. 3. szds. opk. HM ált. 1849: 17 982.; FN No. 3. Szegeden. 7. — —

Péterffy József. 1. No. 591.; 2. I. 27—28.; 3. 3. hv. zalj. őrm.; 4. — —; 5. fme.; 6. 1849. VI. 2. szds. szdpk. DN No. 1. 7. *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái X. k. Bp., 1905. 862—865. hasáb.

Végsei Sándor. 1. No. 336.; 2. I. 21—22.; 3. nőr. hdgy.; 4. 3. szdpk.; 5. fme.; 6. 1849. VI. 7. futár. PN No. 30.; 7. — —

Hadnagyok

Bém (Bőhm) Mór. 1. No. 642.; 2. I. 29—30.; 3. kisz. h.; 4. — —; 5. fmne. (lszd.); 6. FN No. 11. Váradon; 7. — —

Bencze György. 1. No. 643.; 2. I. 29—30.; 3. ht. hallg.; 4. — —; 5. fme.; 6. FN No. 8. Szegeden; 7. — —

Böszörményi Gyula. 1. No. 590.; 2. I. 27—28.; 3. 3. hv. zlj. tizedes; 4. — —; 5. fme.; 6. 1849. VI. 2. DN No. 2. fhdgy.; 7. — —

Csillag András (János?). 1. No. 693.; 2. II. 1—2.; 3. őrm.; 4. — —; 5. fme.; 6. — —; 7. — —

Egyházi Bálint. 1. No. 281.; 2. I. 19.; 3. őrm.; 4. — —; 5. fme.; 6. 1849. V. 21. Jószáshely. PN No. 7—8. FN No. 12. Váradon kórházban; 7. — —

Gergelyi Ferenc. 1. No. 129.; 2. I. 15.; 3. tiz., I. 30. őrm.; 4. — —; 5. fme.; 6. 1849. V. 21. Jószáshely. PN No. 5—6. FN No. 14. Fóton (Pest megye); 7. — —

Kendelényi István. 1. No. 235.; 2. I. 18.; 3. őrm.; 4. iroda; 5. fme.; 6. 1849. V. 27. Kristyór. PN No. 27. FN No. 7. Szeged; 7. — —

Kék István. 1. No. 4.; 2. I. 12.; 3. őrm.; 4. — —; 5. fme..; 6. FN No. 10. Vaskóhn; 7. — —

Kossuth András (Endre). 1. No. 258.; 2. I. 19.; 3. őrm., II. 10. hdgy.; 4. — —; 5. fme.; 6. FN No. 9. Váradon; 7. — —

Köller (Köhler) József. 1. No. 128.; 2. I. 15.; 3. — — ;4. — —; 5. fnt.; 6. — —; 7. — —

Lőrinczi Imre. 1. No. 187.; 2. I. 24—26.; 3. nőr. hdgy.; 4. — —; 5. fme.; 6. FN No. 15. Vaskóhn 7. — —

Margó Dénes. 1. No. 259.; 2. I. 19.; 3. őrm., II. 20. hdgy.; 4. — —; 5. fme.; 6. 1849. VI. 2. DN No. 3.; 7. — —

Románffy János. 1. No. 547.; 2. I. 26—27.; 3. közvitéz, SZA No. 40. hdgy.; 4. — —; 5. fnt.; 6. 1849. V. 7. kéri áttételét a sorkatonasághoz (HM ált. 1849: 13 020.); 7. — —

Sas Rezső. 1. No. 758.; 2. II. 6.; 3. őrm.; 4. iroda, titkár.; 5. fme.; 6. 1849. márc. közepétől Csutak Kálmán őrnagy titkára, V. 12. Abrudbányára küldik futárként. OL H 83. Számvevőség. 2. d. Térparancsnoksági kimutatás; FN No. 13. Futár; 7. — —

Vári József. 1. No. 653.; 2. I. 30—II. 1.; 3. nőr. hdgy.; 4. — —; 5. fmne. (lszd.); 6. 1849. V. 24. fhdgy. PN No. 25.; 7. — —

Veisz Antal. 1. No. 3.; 2. I. 12.; 3. őrm.; 4. — —; 5. fme.; 6. 1849. V. 20. Debrecen. H. 83. 2. doboz. Térparancsnoksági kimutatás.

1849. április után kinevezett

Péterfi György. 1. — —; 2. — —; 3. — —; 4. — —; 5. fnt.; 6. 1849. VI. 2. hdgy. DN No. 4.; 7. — —

Sümegh Lajos. 1. No. 136.; 2 .I. 15.; 3. közvitéz, II. 16. tizedes; 4. 1. szd.; 5. fnt.; 6. 1849. V. 21. Jószáshely, őrm. PN No. 9.; FN No. 16. hdgy. Váradon. 7. — —

Zöldi Samu. 1. No. 6.; 2. II. 12.; 3. tizedes; 4. 2. szd.; 5. fnt.; 6. 1849. V. 21. Jószáshely, őrm. PN No. 2. és 4., FN No. 17. hdgy. Váradon. 7. — —

A szabadcsapat törzséhez tartozó egyéb személyek

Bíró Ferenc. 1. — —; 2. II. 5. SZA No. 8.; 3. — —; 4. id. főorvos; 5. fmne. (Hatvani III. 25-én felterjeszti, a hadügyminisztérium a megerősítéshez kéri Bíró okleveleit) HM ált. 1849: 7893.; 6. — —; 7. *Zétény Győző:* A magyar szabadságharc honvéd orvosai. Bp., 1848. 99. o.

Molnár István: 1. No. 237.; 2. I. 18.; 3. őrm., II. 2. hdgy.; 4. számvevő; 5. fnt.; 6. 1849. IV. 20. előtt saját kérésére áthelyezik a sorgyalogsághoz. HM ált. 1849: 11 799.; 7. — —

Papp Mihály. 1. — —; 2. II. 26. SZA No. 30.; 3. állatorvos; 4. segédorvos; 5. fmne. (l. *Bíró Ferencnél);* 6. — —; 7. *Zétény:* i. m. 185. o.

Szekeres László. 1. — —; 2. — —; 3. Temes megyei esküdt; 4. számvevő; 5. fme. Hatvani 1849. VI. 20-án felterjeszti, a hadügyminisztérium V. 6-án megerősíti. HM ált. 1849: 11 779.; 6. 1849. V. 23. Kristyór PN No. 20.; 7. — —

Rövidítések jegyzéke

fhdgy.	főhadnagy
fme.	felterjesztett, megerősített
fmne.	felterjesztett, meg nem erősített
fnt.	fel nem terjesztett
h.	huszár
he.	huszárezred
hdgy.	hadnagy
ht. hallg.	haditanodai hallgató
hv. zlj.	honvéd zászlóalj
kisz. h.	kiszolgált huszár
kisz. kat.	kiszolgált katona
lszd.	lovasszázad
nőr.	nemzetőr
opk.	osztályparancsnok
önk.	önkéntes
őrm.	őrmester
pk.	parancsnok
szdpk.	századparancsnok
szds.	százados
zlj.	zászlóalj

Róbert Hermann

THE ORGANIZATION OF THE HATVANI FREE COMPANY

Summary

The history of the irregulars belongs to the less known problems of the war history of the Hungarian War of Liberation of 1848—1849. The aim of the author is to enlight the military and political aspects of this question through the history of the organization of the Hatvani free company. He deals with the leader of the company who was first leading spokesman of the conservatives but later joined to the leftist radicals; who preached the Hungarian—Roumanian reconciliation and organized his free company against the Roumanian rebels later. The author draws the process how the voluntary and free companies got under the authority of Ministry of War. Showing the political background of the organizing work he traverses that this free campany would be created to disperse the Parliament. Finally he describes how this free company went to the front and gives an outlook on the tragic fate of the company and its leader.

Róbert Hermann

L'ORGANISATION DU CORPS FRANC DE HATVANI

Résumé

L'histoire des troupes irrégulières appartient aux questions peu découvertes de l'histoire militaire de la guerre d'indépendance de 1848—1849. L'auteur présente, à propos de l'histoire de l'organisation du corps franc de Hatvani, le contexte militaire et politique de cette question. Il s'occupe de l'organisateur du corps franc, qui, de leader conservateur devenait radical de gauche; il proclamait la réconciliation hungaro—roumaine, puis il a organisé un corps franc contre les insurgés roumains. L'auteur présente le procès, au cours duquel le ministère de la guerre a réussi à prendre le contrôle des troupes volontaires et irrégulières. En esquissant les dessous politiques de l'organisation, l'auteur dément que ce corps franc aurait été organisé pour le mise en fuite du parlament. Enfin, il présente la marche du corps franc au champ de bataille, et il jette un coup d'oeil sur le destin tragique du corps franc et de son organisateur.

Róbert Hermann

DIE ORGANISIERUNG DER HATVANI—FREISCHAR

Resümee

Einer der wenig bekannten Aspekte der Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes 1848/49 ist die Geschichte der Irregulärtruppen. Anhand der Geschichte der Organisierung der Hatvani—Freischar zeigt der Autor die militärischen und politischen Zusammenhänge dieser Frage. Er beschäftigt sich mit der Person des Organisators, der sich von einem konservativen Hauptredner zum Linksradikalen entwickelte, später zum Fürsprecher der ungarisch—rumänischen Versöhnung wurde und schließlich einem Freikorps gegen die Rumänen organisierte. Hermann weist ferner nach, wie es dem Kriegsministerium gelungen ist, die Freiwilligen- und Freikorps unter seine eigene Obermacht zu bekommen. Indem er den politischen Hintergrund dieser Organisation skizziert, widerlegt er die Hypothese, diese Freischar wäre nur zwecks Auflösung des ungarischen Parlaments organisiert worden. Zum Schluß beschreibt er den Zug der Freischar auf das Schlachtfeld und schildert das tragische Schicksal, das die Freischar und ihr Organisator erfahren sollten.

Роберт Херманн

ОРГАНИЗАЦИЯ НЕРЕГУЛЯРНОГО ВОЙСКА ХАТВАНИ

Резюме

История создания нерегулярных войск относится к менее разработанным вопросам военной истории освободительной борьбы 1848—1849 годов. В связи с историей организации нерегулярного войска Имре Хатвани автор статьи рассматривает военные и политические аспекты этого вопроса. Он характеризует личность организатора нерегулярного войска, который из консервативного оратора стал левым радикалом, проповедовавшим примирение венгров и румын, а затем сформировал нерегулярное войско против румынских повстанпев. Автор статьи показывает процесс, в ходе которого Министерству военных дел удалось взять под свое ведомство добровольческие и нерегулярные войска. Анализируя политический фон формирования свободных войск, исследователь опровергает утверждение о том, что нерегулярное войско было создано якобы в целях разгона государственного собрания. В заключение он показывает уход нерегулярного войска на поле битвы и делает ретроспективу трагической судьбы организатора нерегуляного войска.

SZABÓ MIKLÓS

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD LÉGIERŐ SZERVEZETI FEJLŐDÉSE

1941—1945

A Hadtörténelmi Közlemények 1991/2. számában megismerhettük a rejtetten, majd nyíltan szerveződő fegyvernem sorsának alakulását 1938-tól 1941 tavaszáig. Bár a Jugoszlávia elleni hadműveletekben való közreműködésével Magyarország hadviselő féllé vált a Tengelyhatalmak oldalán, a tényleges háborús megpróbáltatások csak ezt követően kezdődtek. Azt, hogy ilyen körülmények között miként fejlődött tovább szervezetileg a Magyar Királyi Honvéd Légierő, jelen tanulmány vázolja.

Még életbe sem lépett a Horthy kormányzó által 1941. április 8-án jóváhagyott és június 1-jével hatályos új szervezet, mikor a légierő parancsnoka — Kenesse Waldemár altábornagy — elkészítette szervezési javaslatát, amit 1941. április 23-án terjesztett fel a vezérkar főnökének.[1] Egyet lehet érteni a „kiindulási alap"-pal, miszerint „a légierőt csak úgy lehet *a jelenlegi kaotikus helyzetből* (kiemelés tőlem — Sz. M.) kivezetni, ha az eddigi szervezgetést megszüntetjük, nem foltozgatunk, hanem ... *új egészséges szervezetet* (ereleti kiemelés — Sz. M.) építünk fel." A probléma mindössze az, hogy az „új"-ra való igény túl gyakran jelentkezett! A légierő parancsnoka már ebben a felterjesztésben is kárhoztatta az alig életbe lépett 10 000-es szervezési utasítást, mert az képtelenné tette a Légierő Parancsnokság szervezési tevékenységét (pl. nincs szervezési alosztálya). Gondot okozott az is, hogy még mindig kiforratlanok, illetve ellentétesek voltak a szervezéssel kapcsolatos nézetek, valamint Jugoszlávia megtámadásával Magyarország belesodródott a második világháborúba, így sok tisztet elvittek hadi szolgálatra. Ez utóbbi kitétel megkérdőjelezhető, hiszen a déli szomszéd lerohanása nagyon rövid időt vett igénybe!

A légierő parancsnokának véleménye szerint az 1943-ban elérni tervezett hadrend csak akkor lesz megvalósítható, ha a szükséges repülőgépeket (hadi és kiképző), valamint az 1943. évi béke személyi szükségletet és a 3 havi veszteséget biztosítják.

Kenesse altábornagy a következőképpen gondolta el a légierő hadrendjét 1941. június 1-től: a Légierő Parancsnokság, mint hadsereg-parancsnokság alárendeltségébe tartozna az 1. repülődandár, a felderítőezred, valamint a kiképző- és gyakorlótábor, s végül a légvédelmi hadtest. Mind a négy parancsnokságot Budapesten tervezte felállítani. Ez az elképzelés már figyelembe vette a jugoszláviai háború eredményeit, mert a déli körzeteket is bevonta a légierő szervezetébe. Ennek megfelelően az 1. repülődandár állományába szándékozták beosztani az 1. vadász- (Kolozsvár), a 2. zuhanóbombázó- (Újvidék), a 3. bombázó- (Újvidék), és a 4. bombázóosztályt (Debrecen). Minden osztály 2—2

1 Hadtörténelmi Levéltár Vezérkarfőnökség Elnöki (a továbbiakban: HL Vkf. Eln.) 1. — 1941/5013.

századból állt volna, a zuhanóbombázókat pedig egyelőre repülőgépek nélkül hozták volna létre. A dandárhoz osztották be a pápai ejtőernyős-zászlóaljat is, valamint az 5. vadászezred-parancsnokságot és az 5/I. vadászosztályt (Mátyásföld), illetve az 5/II. vadászosztályt (Szolnok).

A felderítőezredet a 3 százados 1. távolfelderítő osztályból (Budaörs), a 2 százados 1—3. közelfelderítő osztályokból (Ungvár, Mátyásföld és Kecskemét), valamint a gyors seregtest közelfelderítő századából (Kolozsvár) szándékoztak létrehozni.

A kiképző- és gyakorlótábor javasolt felépítése („Regvi., Harc. kik. és Szak. kik. osztályok"), valamint telepítése azonos az 1. sz. melléklet *(66—67. o.)* vonatkozó részével. A légvédelmi hadtestet az előző tanulmányban ismertetett — 25 000-es — intézkedésnek megfelelően tervezték.

Összesen 6 vadász- (V.), 6 bombázó- (B.), 9 felderítő- (F.) és 1 ejtőernyős szállító (eje. száll.) századdal számoltak, századonként 9+3 kivonuló, 4 gyakorló és 2 műrepülőgéppel.

Az elhelyezési lehetőségeket, valamint a jobb parancsnoklási viszonyokat szem előtt tartva, az osztályszervezetet javasolták az ezred helyett. Kivételt csak a légvédelmi hadtestnek is alárendelt 5. vadászrepülő-ezred jelentett volna.

Az 1943-as békehadrendet a kivonuló osztályok megkettőzésével javasolták elérni, úgy hogy annak személyi és anyagi szükségletét „már most" biztosítják.

E felterjesztés is tükrözi Kenesse altábornagy ellenszenvét mindennel és mindenkivel szemben. Ez alkalommal nem az előző légierő-vezetést, hanem a Honvédelmi Minisztériumot vette célba. Annak a véleményének adott hangot, hogy a különböző HM-osztályokkal és -szervekkel való együttműködés sok súrlódást idézett elő, ráadásul több repülőtisztet is elvontak a Légierő Parancsnokságtól. Kenesse szerint „ezek az urak gyakran elgáncsolják a le. pság munkáját". Úgy vélte, hogy ezeket a repülő szakelőadókat vissza kell adni, akárcsak a légierő szervezését és kiképzését, mert „a megfelelő HM osztály úgysem tehet egyebet, mint elfogadja javaslatomat, melyet azonban munkaerő nélkül kell megszerkesztenem".

A csapatszervezési elgondolást a vezérkar elfogadta, s annak a reményének adott hangot, hogy a honvédelmi miniszter biztosítja majd a megfelelő számú iskola- és gyakorlógépet. Hozzájárult az osztályszervezéshez is, hiszen az ezredeket csak átmeneti megoldásnak tekintették a korábbiakban is. Ekkor nem reagáltak Kenesse altábornagy vádaskodásaira, mert az e jelentést közvetlenül megelőző „2. sz. helyzetjelentésé"-vel[2] kapcsolatban már megtették. Ebben ugyanis, túl azon a megállapításon, hogy már kb. a légierő felénél rendet csinált(?!), a jelentése zömét a Légügyi Csoportfőnökség elleni vádaknak szentelte. Szerinte a Légierő Parancsnokság tevékenységére bénítólag hat, hogy hozzá nem értők beleszólnak szakügyekbe, ezekkel mindig vitatkozni, tárgyalni kell — különösebb eredmény nélkül. Pedig „Eléggé be van bizonyítva, hogy az eddigi vezetők és állítólagos szakelőadók minő pocsolyába vitték a le-t (légierőt — Sz. M.), azok intézeteit, repülőalapjait stb." A légierő parancsnoka követelte, hogy a vezérkar főnöke tiltsa meg „laikusok" beleszólását a csapat ügyeibe és előzetes bejelentés nélkül az előadók ne látogathassák az alakulatokat.

2 Uo. — 1941/4997.

Kenesse altábornagy odáig ment, hogy félig-meddig ultimátumot intézett Werth gyalogsági tábornokhoz: „a fegyelmet és ütőképességet el fogom érni, de csak az esetben, ha szabadkezet kapok és az adott javaslataimat megszabott terminusra végrehajtják." Ez már sok volt! A vezérkar főnöke utasította a légierő parancsnokát, hogy *„igen súlyos* vádjait azonnal és konkrétan nevek, időadatok és tények megjelölésével írásban jelentse."

Az ezzel kapcsolatos felterjesztésében[3] Kenesse altábornagy már részben másokra hárította a felelősséget: „Hogy a légierőket meg nem felelő vezetők és parancsnokok annak idején hová vitték, ezt velem közölte a Kormányzó Úr Ő Főméltósága, a Vkf. Úr Őnagyméltósága és majdnem az összes magasabb parancsnokok.", részben pedig igyekezte elbagatellizálni vádjait. Azt próbálta bizonygatni ugyanis, hogy a hiányok nem személyeken és jóakaraton múlnak, hanem a költségvetésen. Az 1. vkf. osztály illetékese lapszélen meg is jegyezte: „2 hét alatt megszűntek a vádak?!?" Úgy ítélték meg a vezérkarban, hogy e két jelentésével Kenesse altábornagy elég alapot szolgáltatott a vezetésnek „a szükséges következtetések levonásához". Bár ekkor még nem küldték vissza nyugállományba, Werth gyalogsági tábornok írásban közölte vele: „felhívom a figyelmét arra, hogy a jövőben ilyen általánosságban tartott vádaskodásoktól és gyanúsítgatásoktól óvakodjék. Felterjesztésének hangja sértő, tiszteletlen, stílusa szokatlan."

Tehát nem volt elég az egyéb számos objektív ok, még ilyen szubjektív tényezők, kicsinyes torzsalkodások, személyi ellentétek is fékezték a légierő fejlődését. Természetes, hogy a „hozzá nem értő" szakelőadók, a „laikusok" és a többiek ott törtek borsot Kenesse Waldemár orra alá, ahol tudtak. Így nagyon nehéz volt megteremteni annak feltételeit, hogy azon miniszteri követelménynek meg tudjanak felelni, miszerint a légierő 1941. június 1-jére érje el új szervezetének „H—III. A." ütemét.[4] Erre pedig égetően szükség lett volna, hiszen egyre inkább kirajzolódtak a háború kiszélesedésének körvonalai. A HM 1. b. osztálya már 1941. május 23-án utasította a Légierő Parancsnokságot, hogy az „M" szervezés és előkészítés megalapozása érdekében június 15-ig jelentse a pilóták kiképzettségi fokát, s azt, hogy melyik típust repülik „hadihasználhatóan."[5]

Május végére újabb terjedelmes tanulmány látott napvilágot a légierő helyzetéről és vezető szerveinek egyesítéséről.[6] Szerzője, Vörös Géza vk. ezredes, a légierő új vezérkari főnöke, rögzítette kéthónapos tevékenysége alatt szerzett tapasztalatait, illetve ezek alapján javaslatait. Bevezetőjében sietett leszögezni, hogy: „Az alább felsoroltakban nem akarok kritikát gyakorolni senki ténykedése felett, megállapításaim nem szólnak senki ellen és senki mellett." Ezt követően a döntésre jogosultak hozzá nem értését, valamint az anyagiak kiharcolására pazarolt energiát jelölte meg a fő hibaként, mert így nem jutott idő arra, hogy: „a fegyvernemet szervezési, kiképzési, felszerelési és fegyelmi szempontból Európa-i vonalra emelje." Az előző tanulmányban már láthattuk, hogy alapvetően máson múlott, de hogy ezeknek is volt némi szerepük benne, az biztos! A légierő vezérkari főnöke kárhoztatta az önállóság megszüntetését, mert szerinte a kudarcok oka éppen a *teljes önállóság hiánya* volt.

3 Uo. — 1941/5137.
4 Uo. — 1941/5285.
5 HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) Eln. 1. b. — 1941/34921.
6 HL Vkf. Eln. 1. — 1941/5141.

Szerinte *egy* vezető szervre van szükség, mert csak ez tevékenykedhet felelősséggel. A helyzetet jól látva szögezte le, hogy: „A párhuzamosan és nem alárendeltségi viszonyban működő szervek fékezik a munkát, kútforrásai a személyes torzsalkodásnak és kizárják a felelősség megállapításának a lehetőségét." Helyesen mutatott rá, hogy a légierő parancsnoka nem is tehet megfelelő szervezési javaslatot, ha csak egyetlen szervezési előadója van, nem vezetheti a légierő alapkiképzését 3 repülő- és 2 légvédelmi tiszttel. Komoly gondként jelölte meg, hogy a javaslatokat a HM különböző osztályain nem szakemberek bírálják el, s a döntéseknél nincs jelen a légierő parancsnoka.

Vörös vk. ezredes szerint a tervezett hadrendi összevonás célja a *megfelelő kiképzőkeret biztosítása az 1943-ra kiépítendő „H-III." (Huba-III. — Sz. M.) hadrendhez szükséges személyzet kiképzésére, illetve* a fennmaradó gépanyagból *teljesen feltöltött* és a gyakorlatban tartást is lehetővé tevő *kivonuló alakulatok* megteremtése. Megítélése szerint 7 vadász-, 1 távolfelderítő (TF.), 5 közelfelderítő (KF.), 2 bombázószázadot és 1 ejtőernyős szállító repülőrajt tudnak teljesen felszerelni.

Kenesse altábornagy cáfolta Vörös ezredes véleményét, szerinte megfelelő a szervezés, és — természetesen — nem a vezetésben van a hiba, hanem mindennek csak a pénzhiány az oka. Ezért a sürgősség nem a szervezésben, hanem a pénzkiutalásban nyilvánuljon meg! Tehát a légierő vezető személyisége nem látta — vagy inkább nem akarta látni, hogy ellentmondhasson, illetve védje saját vezetői mundérjának becsületét —, hogy az anyagiakon kívül egyéb — ipari, beszerzési, sőt vezetési — hibák is bénítják a légierő fejlődését.

Az 1. vkf. osztály legfontosabb megállapítása a javaslattal, illetve a fennálló helyzettel kapcsolatban az volt, hogy *elsőrendű feladat egy életképes vezető szerv létrehozása,* a felelősség egyetlen személyre ruházása. Leszögezték: „*Egy* teljes felelősségű le. (légierő — Sz. M.) vezetőszervezet létesítése nélkül nem látjuk biztosítva nemcsak a le. kiépítését, hanem annak szakszerű és célszerű megalapozását sem." A vezérkar főnöke azonban ekkor már világosan tudta, hogy küszöbön áll Szovjetunió megtámadása, ezért nem kívánta ebben a helyzetben tovább gyengíteni a légierőt. Így május 30-án mindössze annyi megjegyzést tett az okmányra: „Marad az eddigi szervezés!"

Időközben tovább szűkítették a légierő parancsnokának hatáskörét: 1941. május 20-i hatállyal a repülő akadémiát nevelési szempontból a vezérkar főnökének, közigazgatási vonatkozásban pedig a honvédelmi miniszternek rendelték alá, s Kenesse altábornagynak mindössze a kiképzéssel kapcsolatos szemle-, és a tantervvel összefüggő felülbírálás jogát hagyták meg.[7]

A szervezeti fejlődésnek továbbra is egyik akadálya volt a létszámgond. A légierő parancsnoka május 23-án a légierő személyi állománya hiányának azonnali pótlására a különböző fegyvernemek tartalékából és nyugdíjasaiból „nyilvános felszólítás útján" ténylegesítésre 500 tisztet (ebből 120-at, mint tartalékot) és 300 altisztet kért.[8] Ezt az igényt az 1. vkf. osztály elutasította azzal, hogy az nem megalapozott, a tiszthelyettes-kérdést pedig megoldhatónak tartotta a kiképzési osztálytól származó — Kenesse altábornagy által is elfogadott — javaslattal. Eszerint két tagozatú repülőgép- és motorszerelő iskolát

7 HL HM Eln. 1. a. — 1941/34081., ill. HL Vkf. Eln. 1. — 1941/5296.
8 HL Vkf. Eln. 1. — 1941/5362.

(Remosz) kell létrehozni: egy 5 éves tagozatot a 6 elemi és 2 polgári, valamint egy 4 éveset a 4 polgári és 4 más középiskolai végzettségűek részére. Itt az indoklás az, ami mindennél fontosabb: így *biztosítható a parasztság bevonása* (zöme 6 elemis), amit fontosnak tartottak *mind általános iparosodási,* mind *szociális* szempontból. Tehát igyekeztek a számukra könnyebben kezelhető paraszti osztályból biztosítani az utánpótlást, s emellett ott erősíteni a társadalmi bázist. Ugyanakkor csak nagyon távoli célként, hosszú fejlődés eredményeként remélhették, hogy ezzel érdemben hozzájárulhatnak az ipar általános fejlesztéséhez!

1941. május 27-én a IV. csoportfőnök is úgy látta, hogy „a légierők személyzetének minden módon és minél hamarabb való növelése országos érdek. A toborzási felhívás haladéktalanul kiadandó".[9] S valóban, ez a rádióban el is hangzott, megkezdődött az 1911-ben és ezt követően születettek toborzása.

A hadsereg vezetése többször volt kénytelen foglalkozni az ejtőernyős alakulatok kiegészítési gondjaival is, de nem sok sikerrel.[10] Ugyanis az önként jelentkezők közül a csapatparancsnokok csak a gyengéket engedték el, a jobb képességűeket — törvénytelenül — visszatartották.

Mindezek a problémák közrejátszottak abban, hogy a Horthy Miklós által 1941. június 16-án — alig 10 nappal a Szovjetunió elleni háborúba való bekapcsolódás előtt — jóváhagyott 1941/42. évi új szervezési intézkedésben[11] a haderőfejlesztés súlyát — többek között — a repülőalakulatok átszervezésére helyezzék.

A békehadrendben és alárendelési viszonyokban, valamint a területi elhelyezkedésben bekövetkező jelentős változások az 1. sz. mellékletből *(66—67. o.)* leolvashatók.[12] Mint látható, minden eddiginél nagyobb mérvű változtatásokat eszközöltek. A Légierő Parancsnokságnak közvetlenül alárendelték a kivonuló ezredet és a kiképződandárt. Az 1. repülődandár-parancsnokságból hozták létre a kiképző repülődandár-parancsnokságot, az 1. vadászrepülő-ezredparancsnokságból a gyakorló repülőezred-parancsnokságot, az 5. közelfelderítő repülőezred-parancsnokságból pedig a kivonuló repülőezred-parancsnokságot.

Megszüntették a 2. vadászrepülő-, a 3. és 4. bombázórepülő-, valamint a Repülő Iskola repülőezred-parancsnokságokat. Újként felállították — a szombathelyi harckiképző osztályparancsnokságra támaszkodva — a harckiképző repülőezred-parancsnokságot (Székesfehérvár), valamint a székesfehérvári szakkiképző repülőosztály-parancsnokság állományának felhasználásával a szakkiképző repülőezred-parancsnokságot (Budapest).

Az osztályok szintjén is jelentősek voltak a változások. A szolnoki 1/I. vadászrepülő-osztályparancsnokság átalakult 1. vadász gyakorló repülőosztályparancsnoksággá, a kolozsvári 2/II. vadászrepülő osztályparancsnokság 2. vadász gyakorló repülőosztály-parancsnoksággá, a 3/II. bombázórepülő-osztályparancsnokság Kecskemétről Debrecenbe áttelepülve vált 3. bombázó gyakorló osztályparancsnoksággá, míg a debreceni 3/III. bombázórepülő-osztályparancsnokság 4. bombázórepülő-osztályparancsnoksággá. (Ugyanis még 1940. november 20-án felcserélték a két helyőrséget.[13])

9 *Veszténvi János:* A magyar katonai repülés története (1919—1942). (Kézirat) HL Tanulmányok gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy.) 2787. V. fejezet 57. o.
10 HL Vkf. Eln. 1. — 1941/5107 és 5427, valamint HL HM Eln. 1. a. — 1941/35722.
11 HL HM Eln. 1. a. — 1941/41000.
12 HL Vkf. Hdm-i Csfség — 1941/693. (HM Eln. 1. a. — 1941/41000. 108—109. mell.).
13 HL HM Eln. 1. a. — 1940/40800.

A m. kir. honvéd légierők békehadrendje
(Repülő és ejtőernyős rész)

1941

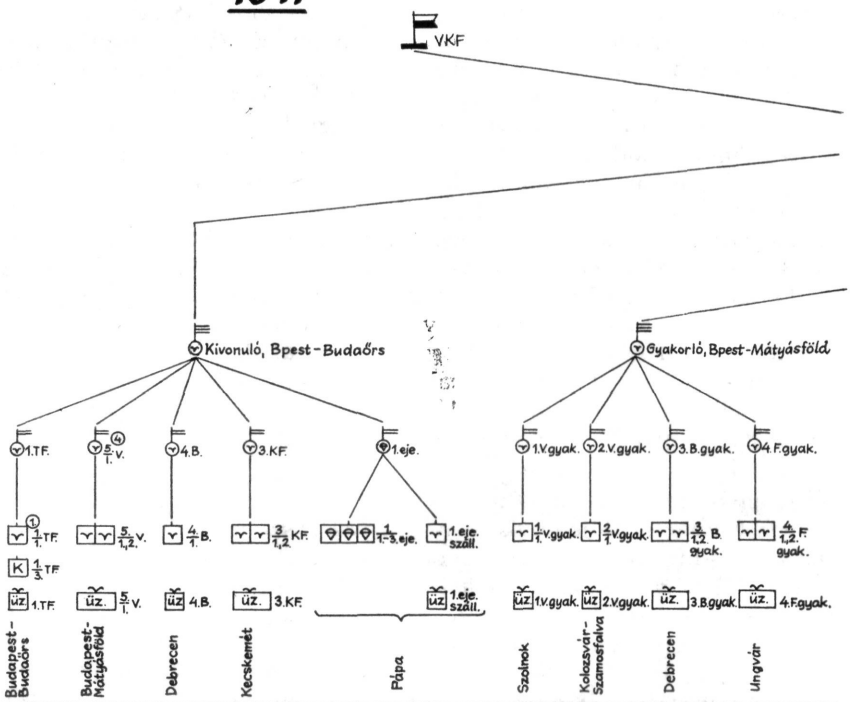

H.M.-Lü.fcsf.-közvetlenek:

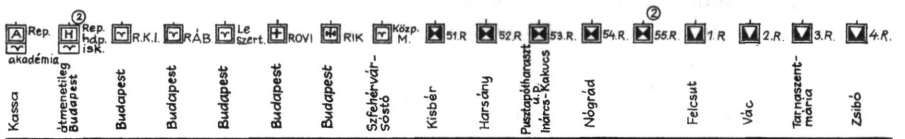

Megjegyzés:
① A második TF.szd, mihelyt a gépek rendelkezésre állnak, felállításra kerül
② Állomáshelye még nincs megállapítva.
③ Célvontató szd. még nincs felállítva.
④ Az 5/I. V. rep. osztály lgv. együttműködés tekintetében a lgv. hdt. ság-nak van alárendelve.
⑤ Kiképzési és szaklégvédelmi tekintetben a lgv. hdt. ság-nak van alárendelve
⑥ A Le.ság-nak alárendelt lgv. hdt. ság és alakulatai a földi részhez vannak felvéve.

1. sz. melléklet

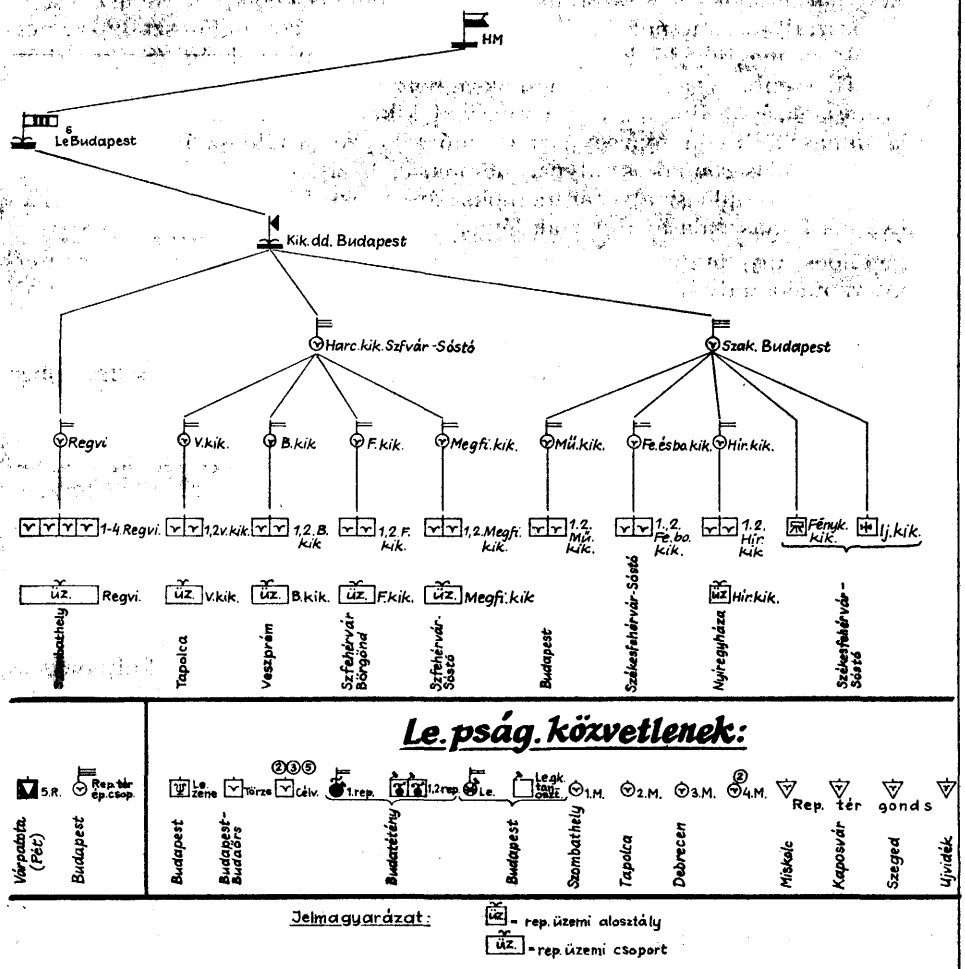

Le.pság. közvetlenek:

Jelmagyarázat:

üz. = rep. üzemi alosztály

üz. = rep. üzemi csoport

Az új szervezési intézkedés[14] megszüntette a 2/I. vadászbombázó, 3/I., 4/I—II. bombázó-, valamint a harckiképző és szakkiképző repülőosztály-parancsnokságokat, illetve ezek személyi bázisán új osztályparancsnokságokat hozott létre. Így alakult meg a felderítő kiképző repülőosztály-parancsnokság (a 3/I. bombázórepülő-osztályparancsnokságból) Székesfehérvárott; a bombázó kiképző osztályparancsnokság Veszprémben (a 4/II. bombázóéból); a vadász kiképző repülőosztály-parancsnokság Tapolcán a 4/I. bombázórepülő-osztályparancsnokságból; a megfigyelő kiképző repülőosztály-parancsnokság (Székesfehérvár) a 3/II. bombázóosztály-parancsnokságból; a műszaki repülő kiképző osztályparancsnokságot Budapesten a műszaki kiképző repülőszázad parancsnoki karára támaszkodva, a nyíregyházi híradó kiképző repülőosztály-parancsnokságot a 2/I. vadászrepülő-osztályparancsnokság bázisán, s végül a fegyver- és bombakiképző repülőosztály-parancsnokságot Székesfehérvárott a század állományának felhasználásával hozták létre.

A repülőosztály-törzsekben 7 ht. tiszti repülő-hajózó helyet rendszeresítettek. A repülőosztály általában 1—2—4 repülőszázadból, üzemi alosztályból (csoport) és osztálytörzsből épült fel. Az osztályok személyi állománya különböző volt. A távolfelderítőé 225, a vadászé 217, a vadász gyakorlóé 213, a bombázógyakorlóé 225, a közelfelderítőé 221 és a felderítő gyakorlóé is 221 főben került rögzítésre.

Az új szervezési intézkedés nem kímélte a századokat sem. A megmaradók helyőrsége nem változott, csak feladata, illetve elnevezése. Így lett az 1/1. vadászrepülő-századból 1/1. vadász gyakorló repülőszázad, az 1/3—4. vadászszázadból 5/1—2. vadászrepülő-század, míg a 2/3. vadászrepülő-századból a 2/1. vadász gyakorló repülőszázad. Ezzel egyidejűleg megszűnt az 1/2., 2/1—2., valamint a 2/4. vadászrepülő-század.

A bombázórepülő-erő még inkább meggyengült. Itt csak a kecskeméti 3/3—4. bombázórepülő-századokat irányították át Debrecenbe, s hozták létre belőlük a 3/1—2. bombázó gyakorló repülőszázadokat. Ugyanitt alakult meg az eddigi 3/5. bombázószázadból a 4/1. bombázórepülő-század. A többi alegységet (3/1—2., 6., 4/1—4. bombázórepülő-század) megszüntették.

A felderítő repülőszázadok is jelentős változáson mentek át. A szegedi V. közelfelderítő és a debreceni VI. közelfelderítő századok Kecskeméten álltak fel a kivonuló ezred 3/1—2. közelfelderítő századaiként. A VIII. és X. közelfelderítő századból alakult meg a 4/1—2. felderítő gyakorló repülőszázad, a Légi Felderítő Kiértékelő Csoportból pedig az 1/3. távolfelderítő század. Ezzel párhuzamosan felszámolták az I—IV., VII. és IX. közelfelderítő századokat. Az 1/2. távolfelderítő századot azzal szüntették meg, hogy később kerül felállításra.

A szombathelyi harckiképző repülőszázadok Börgöndre, Veszprémbe, illetve Tapolcára áttelepülve ikreződtek és hadrendi számot kaptak.

Ezek voltak a leglényegesebb hadrendi változások, a többi az 1. sz. mellékletről *(66—67. o.)* leolvasható.

A századok pilótaállományát egységesen 4 tisztben, 8 altisztben és 4 hadapródban rögzítették. Az összlétszám *(l. az 1. táblázatot a 69. oldalon)* a következőképpen alakult: távolfelderítő 67, közelfelderítő 35, vadász 19, bombázó 55

14 Uo — 1941/41000.

és szállító 47 fő. A századok repülőgép-állománya is egységes volt: 9+3 (hadi + tartalék), valamint 4+2 (gyakorló+műrepülőgép), összesen 18.

Az ejtőernyős zászlóalj törzsből, három ejtőernyős századból, egy repülő szállítószázadból és üzemi alosztályból állt. Az ejtőernyős század törzsből, három golyószórós, egy-egy géppuskás, nehézgéppuskás, gránátvető, műszaki és híradószakaszból épült fel. A 342 fős század 342 puskával (csak békében), 342 pisztollyal, 296 géppisztollyal, 15 golyószóróval, 4—4 géppuskával, nehézgéppuskával és gránátvetővel, valamint 7 lángszóróval rendelkezett.

A repülő akadémia I—III. évfolyamán 26, 34 illetve 25, míg a repülő hadapródiskola I—II. évfolyamán 72—72 fő tanult.

Az intézkedés szerint a légierő 597 katonaállományú tisztjéből és tisztjelöltjéből 470 volt repülőtiszt. Ez egyrészt nem pontos, másrészt pedig jelentős visszalépést tükröz. Ugyanis eredetileg a 41.000 intézkedés „A" mellékletében a honvédség 9452 katonaállományú tiszti, tisztjelölti helyéből 1153-at adtak a légierőnek. Ezt azonban — bár az összállományt csak néggyel — a légierő vonatkozásában 561-re, tehát *közel a felére csökkentették*. Hasonló, ha nem is ilyen durva „lefaragásról" tanúskodik a „C" melléklet, amely a csapatlegénység elosztását tartalmazta. Eredetileg a 201 241 főből 19 332-vel részesedett volna a légierő. Amikor azonban a honvédség legénységi állományát 197 567-re redukálták, a légierőnek már csak 15 121 jutott. Ez akkor is hanyatlás a tervezett állományhoz képest, ha — a 70. oldal táblázatát (2. táblázat) tekintve — ennek ellenére nem kismérvű az előző évihez viszonyított növekedés!

1. sz. táblázat

A repülőszázadok állományának változása (1941—1944)

Század	Szervezési év	Szd-ok száma	Ht. főti.	Hajózó-áll.	Összlét-szám	Rg.-állomány
			századonként			
KF.	1941/42.	6	2	34	35	9+3+4+2
	1942/43.	4	2	55	60	9+3+4+2
	1943/44.	4	2	55	60	9+3+4+2
TF.	1941/42.	2	2	66	67	9+3+4+2
	1942/43.	2	2	91	96	9+3+4+2
	1943/44.	2	2	91	96	9+3+4+2
V.	1941/42.	6	2	18	19	9+3+4+2
	1942/43.	10	2	19	24	9+3+4+2
	1943/44.	13	2	19	24	9+3+4+2
B.	1941/42.	5	2	54	55	9+3+4+2
	1942/43.	6	2	73	78	9+3+4+2
	1943/44.	10	2	73	78	9+3+4+2

2. sz. táblázat

A légierő állományának változása (1941—1944)

Szervezési év	RENDSZERESÍTETT										
	Ht. ti.	Legs.	KF.	TF.	V.	B.	Össz.	Tábori	Gyak.	Mű-	Össz.
	állományú		század					repülőgép			
1941/42.	561	15121	6	2	6	5	19	228	57	38	323
1942/43.	779	20082	4	2	10	6	22	327	408	34 („Egyéb")	769
1943/44.	945	24290	4	2	13	10	29	392	432	40 („Klgs")	864

Mint látható, a Magyar Királyi Légierő éppen a második világháború kiszélesedésének, Magyarországnak a Szovjetunió elleni háborúba történő belesodródása időszakára vált a leggyengébbé. Éppen akkor, amikor olyan ellenséggel kerültek szembe, amellyel korábban nem is számoltak. Hogy ennek ellenére — különösen a vezérkar — mindent megtettek a háborúba való bekapcsolódásért, azzal magyarázható, hogy a korábbi hatalmas német sikerek alapján vitathatatlannak tartották a gyors győzelmet, melyből a magyar uralkodó osztály is részesülni szándékozott. Úgy vélték, ilyen fegyveres erővel, s ezen belül ilyen légierővel is képesek megoldani a rájuk háruló feladatokat.

Az ilyen körülmények közötti hadüzenet kísértetiesen emlékeztet a vezérkar korábbi főnökének, Rátz altábornagynak a felfogására, amit 1938. február 3-án a „Huba" hadrenddel kapcsolatban fejtett ki: „Támaszkodva a baráti államokra, a »Huba« fr. (felriasztási — Sz. M.) hadrendbe csak annyi repülőalakulatot állított be, amennyi nagy egészsében véve a háború első hetében szükséges. Utánpótlást az említett baráti államokból gondolja megoldhatónak."[15] Azóta azonban eltelt 3 év, s Werth gyalogsági tábornoknak és vezérkarának már voltak konkrét ismeretei, hogy pl. a légierő fejlesztése terén menynyire lehet támaszkodni a szövetségesekre, különösen a németekre! Bár az is igaz, hogy Werth Henrik eleve kis erőkkel szándékozott részt venni — az általa is rövidnek ítélt — hadjáratban, s ennek során nem is számolt különösebben a magyar légierővel.

E szervezés szerint *nem a bekövetkező háború volt a döntő, hanem az 1943-ra elérendő állapot.* A repülőszázadok harci ereje azonos maradt az előző évihez viszonyítva, sőt a felderítő századoké még néggyel csökkent is. A kivonuló ezred állományában alig hét harci repülőszázad található, ebből is mindössze egy bombázószázad. A vadászosztályt pedig lényegében nem is lehetett kivonulónak tekinteni, mert feladata — a légvédelmi hadtesttel együttműködésben — Budapest légvédelmének ellátása volt! A kiképződandár alapvető rendeltetése pedig a nevében foglaltatott, megint csak 1943-ra függesztve a tekintetet. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, nem az a baj, hogy végre megpróbáltak megfelelő feltételeket teremteni a későbbi fejlődéshez,[16] hanem az a *bűnös felelőtlenség,* hogy ezzel háborúba mertek bocsátkozni egy — ha mégoly gyengének is vélt — nagyhatalom, a Szovjetunió ellen! Rövidesen azonban a háború — a kezdeti hatalmas veszteségek után magára találó Vörös Hadsereg fokozódó ellentevékenysége — kikényszerítette, hogy a repülődandár kiképzőosztályait is egyre inkább alkalmazzák a hadműveletekben. A légierőre szintén vonatkozik Mészöly Elemér vezérőrnagy visszaemlékezése — 1942—1943-ban az 1. vkf. osztály vezetője, 1943—44-ben a megszálló hadsereg vezérkari főnöke, s mint ilyen tapasztalhatta —, miszerint: „Még súlyosabb lett a helyzet, amikor Magyarország belépett a háborúba. Ekkor már az eredeti terv szerinti hadrendfejlesztés szóba sem jöhetett. Az egymást követő események rögtönzésekor és kényszermegoldásokra késztették a katonai vezetést. Amikor pedig a harctéri helyzet Németország és szövetségesei részére súlyosra fordult, a szervező tevékenység főképpen a még ütőképes alakulatok harckészségének a fenntartására szorítkozott."[17]

15 Uo. — 1938/9083.

16 Mint ahogy ezt a vkf. 1. osztály javasolta, hangsúlyozván, hogy a kiképzés érdekében fel kell oszlatni a tábori alakulatokat, s ennek megfelelő számvetéssel rögzíteni a végleges „H—III." hadrendet. HL Vkf. Eln. 1. — 1941/5166.

17 Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920—1945). Kiadta és sajtó alá rendezte: *Dálnoki Veress Lajos.* München, 1972. 87. o.

Ebben a szervezésben kitapintható az elmúlt időszak több vitájának eredménye, bizonyos nézetek kikristályosodása, formába öntése. Így pl. korábban nagy dilemmát okozott, mi legyen a legmagasabb csapatvezetési egység: az ezred-é, vagy az önálló osztály? A szaksajtó is ezt határozta meg pályázati témaként.[18] Mint láttuk, Kenesse altábornagy szintén az osztályszervezet mellett tette le korábban a voksot.[19] Az 1941. évi Repülőszabályzat, bár nem tagadta az ezred létjogosultságát, amikor úgy rögzítette, hogy: „*A hajózó csapat csapatteste az ezred,* vagy önálló osztály", nem sokkal később azt is kimondta, hogy: „Az *osztály* a harci repülőerőknek harcászati szempontból fontos egysége, amely rendszerint alkalmazási egységet képez."[20] Ez a nézet is közrejátszhatott az ezredparancsnokságok eltörlésében.

A személyi feltételeken szintén igyekeztek javítani a légierő felső vezetésében. Kenesse altábornagynak sem a képességei, sem emberi magatartása nem tette lehetővé, hogy továbbra is betöltse ezt a magas beosztást. Ezért 1941. június 1-jével Rákosi Béla altábornagyot, a légvédelmi tüzér gyakorló- és kiképzőtábor volt parancsnokát kinevezték a légierő parancsnokának ideiglenes helyettesévé.[21] Azonban vele kapcsolatban is lehet egy olyan kifogás, hogy — mint annyi vezetője a magyar légügynek — ő sem volt repülőtiszt. Ez az ellenszenv érződik ki az egykori pilóta Rákosival kapcsolatos értékeléséből is, mivel Vesztényi János szerint az új légierő-parancsnok „aki kívülálló lévén, aligha lehet tájékozott a Légierő dolgaiban, tehát nem is tud semmilyen csodaszert ajánlani, helyette — mert az könnyebb — bírál..."[22]

A szervezés terén tapasztalható kapkodás továbbra sem szűnt meg. A IV. csoportfőnökség június 23-án adta ki tájékoztatóját a légierő pillanatnyi, az 1941. október 1-jére vonatkozó és 1943. október 1-jére tervezett békehadrendjéről[23], de július 15-én már vissza is kérte, „Miután ezen a hadrenden változtatásokat kell még keresztül vezetni..."[24] Eközben azonban a légügyi főcsoportfőnök megküldte „A m. kir. honvéd légierő és a központi vezetés vezető szerveinek átszervezésé"-re vonatkozó javaslatát[25] a vezérkar főnökének. A második változat elkészítésének az képezte alapját, hogy a légierő parancsnoka szerint a vezető szervek nem voltak szervezetszerű feladataiknak megfelelően kiépítve. Hiányzott a légierő II. fokú anyagi és építészeti hatósága, a hajózó- és műszaki személyzet központi nyilvántartása. Ismét törvénytelennek ítélte — akárcsak a 30-as évek végén —, hogy az elrendelés, végrehajtás és ellenőrzés egy kézben összpontosult. Gondot okozott a meglevő szervek kiépítettségi s feltöltöttségi foka is. Újabb 131 fő beállításával, néhány osztály megszüntetésével illetve kettéválasztásával szándékozott megoldani a fenti nehézségeket. Csak azt nem lehetett tudni, hogy miből, hiszen július közepén a légierő tisztikara 368 ht. és 116 próbaszolgálatos tisztből áll.[26]

1941 július végén kiadták — a korábban pontosításra visszakért — hármas békehadrendet.[27] Ez lényegében azonos volt a — módosításokkal még — ér-

18 *Magyar Katonai Szemle* (a továbbiakban: *MKSz) 1941/2.* sz., 314. o.
19 HL Vkf. Eln. 1. — 1941/5013.
20 Repülőszabályzat. Hadtudományi Könyvtár (a továbbiakban: Ht. K.) Sz-334. 11. o.
21 HL HM Eln. 1. a. — 1941/40810., HL Vkf. Eln. 1. — 1941/5573. és HL Vkf. Hdm. Csfség— 1941/527.
22 *Vesztényi:* i. m. V. fej. 33. o.
23 HL Vkf. Eln. l. — 1941/5630.
24 Uo. — 1941/5800.
25 Uo. — 1941/5672.
26 Uo. — 1941/6048.
27 Uo. — 1941/5908.

vényben lévő 40 000-sel, az 1941. november 1-től tervezett pedig a 41 000-sel. Itt rögzítették az 1943. november 1-jére elérendő hadrendet is,[28] melyben a hadsereg-szintű légierő repülőhadtestre, felderítő-dandárra, légvédelmi hadtestre és kiképződandárra, valamint egy ezredszintű repülőtérépítő csoportra tagozódott volna. A repülőhadtest két dandárjába 2—2 vadászosztály (3—3 század) és 2—2 bombázóosztály (2—2 század), egy dandárokon kívüli bombázóosztály (2 század), egy felderítőszázad, valamint az ejtőernyősezred (3 zászlóalj + szállítóosztály) tartozott. A felderítődandárt egy önálló távolfelderítő osztályból (3 század), a három hadsereg 1—1 felderítőosztályából (3—3 század) és a gyors seregtest felderítőosztályából (2 század) szándékoztak felállítani. A légvédelmi hadtest állományába szervezték az 5. vadászezredet (3 osztály, 8 század). A kiképződandárt azonosra tervezték a 41 000-ével, mindössze annyi különbséggel, hogy a harckiképző ezred osztályait 3—3 századra szándékozták bővíteni. Tehát 68 század tartozott volna a Légierő Parancsnokság alá.

Ez azonban egyelőre még csak terv volt, pillanatnyilag az 1941. évi feladatokat kellett megoldani. Vesztényi János szerint: „De már 1941. nyarán kiderült, hogy a »tavaszi nagytakarítás« nem volt célravezető. Az ekkor eltávolított repülőtisztek egy részét vissza kellett venni."[29] Ennek megfelelően Szentnémedy Ferenc vk. ezredest nevezték ki 1941. augusztus 1-jével IV. csoportfőnökké, bár ugyanakkor a légierő parancsnokává nem repülőszakembert, hanem Rákosi Béla altábornagyot véglegesítették, megszüntetve az „ideiglenes helyettes"-i címét.[30] Kenesse Waldemár altábornagyot 1941. november 1-jén ismét nyugdíjazták. A repülőket erősítendő Bánfalvy István vk. ezredes került a repülő kiképződandár élére.[31]

Augusztus elején továbbfejlesztették a Légügyi Főcsoportfőnökségnek az előző tanulmányban az 1941. január 15-i anyaggal kapcsolatban részletezett szervezetét is. A IV. Csoportfőnökséget egy 37. (katonai elvi) osztállyal bővítették, ezzel a légierő vonatkozásában minden elvi és szervezési ügyet átvett a HM 1. a. osztálytól. Az V. Csoportfőnökség 32. osztályát kettéosztották, s létrehozták a 32/a. (rep. anyagi) és a 32/b. (rep. felszerelés, rep. eü.) osztályokat. A VI. Csoportfőnökség 35. osztályán belül megalakult egy légvédelmi alosztály. A főcsoportfőnökség összlétszáma 317-re emelkedett.[32] Ezzel párhuzamosan folyt a Repülőtér Építő Csoport Parancsnokság (Rép) felállítása is.[33]

1941 szeptemberében az ejtőernyős zászlóalj sorlegénységének is 3 évre növelték a tényleges szolgálati idejét.[34]

A légierő új szervezetének az intézkedés szerinti megvalósítását elhelyezési nehézségek is gátolták. Ennek következtében egy november 22-i rendelet[35] arról intézkedett, hogy átmenetileg Budaörs helyett a budapesti „Ferenc József" lovassági laktanyában (ma a rendőrezred Kerepesi úti laktanyája) kap helyet a kivonuló repülőezred-parancsnokság, s ugyanitt (Budatétény helyett)

28 Uo. — 1941/6048.
29 *Vesztényi:* i. m. V. fej. 50. o.
30 HL Vkf. Hdm. Csfség — 1941/625.
31 *Vesztényi:* i. m. V. fej. 51. o.
32 HL HM Eln. l. a. — 1941/41000 (HM Eln. o. — 1941/53850 és 79202), HL Vkf. Eln. l. — 1941/6103, valamint HL Vkf. Hdm. Csfség — 1941/657 és 831.
33 HL HM Eln. l. a. — 1941/47042.
34 HL Vkf. Eln. l. — 1941/6187.
35 HL HM Eln. l. a. — 1941/41000 (HM Eln. 37. — 1941/130560).

a repülőhíradó-zászlóalj. A műszaki repülő kiképzőosztály helyőrsége is ideiglenesen Újvidék lett, s nem Budapest.

1941. december 16-án bekövetkezett — a szinte „menetrendszerű" — újabb visszatáncolás, módosítás, mégpedig a távlati (1943-as) elképzelésben. Ezen a napon adta ki a 37. osztály a „H—III/I." repülő és ejtőernyős békehadrendet.[36] Hat hónap sem telt el az ez irányú elképzelések közzététele óta (l. a 28. jegyzetnél leírtakat), s máris csökkentették a tervezett erőket. Így a korábban vázoltaktól eltérően mégsem ejtőernyős ezred, hanem zászlóalj felállítását tervezték; a felderítődandár állományában a hadseregek felderítőosztályait 2 századosokra csökkentették. A Rép-et Légügyi Főcsoportfőnökség közvetlenné javasolták szervezni. Az 5. vadászezred 8 százada megmaradt, csak a 8/1. századot a 6. osztály állományába olvasztották. A bombázó kiképzőosztály századait eggyel csökkentették, s az egyikből bombázó, a másikból zuhanóbombázó (zubo.) kiképzőszázadot javasoltak létrehozni. A felderítő kiképző- és megfigyelő kiképzőosztályok állományát is 2—2 századosra csökkentették, ugyanakkor létrehoztak egy hasonló erejű vakrepülő kiképzőosztályt.

1942 elején újabb nem várt események nehezítették a szervezeti tökéletesítéssel kapcsolatos elgondolások megvalósítását. Az 1941. december 6—1942. január 5-e között lezajlott moszkvai ellen-, majd az ennek sikerét továbbfejlesztő általános támadás hamarosan éreztette hatását. A moszkvai ellentámadás rendkívüli jelentősége abban rejlett, hogy a II. világháború során először ragadták ki a hadászati kezdeményezést a német szárazföldi haderő kezéből. Ennek közvetlen következményeként előbb Ribbentrop külügyminiszter, majd Keitel vezértábornagy, a német véderő-főparancsnokság (OKW) főnöke már 1942 januárban megjelent Budapesten és maximális erőfeszítést követelt magyar szövetségesüktől. Ribbentrop január 6. és 9. közötti tárgyalásainak eredményeként Horthy kormányzó és Bárdossy miniszterelnök — ha nem is adta a kért teljes haderőt —, megígérte, hogy „hajlandó lehetőségeinek legszélső határáig elmenni azaz a hadjáratban az eddiginél lényegesen nagyobb erőkkel részt venni."[37] Ezt követően Keitel vezértábornagy „nem egészen simán lezajlott tárgyalásainak" eredményeként a magyar fél hozzájárult ahhoz, hogy 1942 tavaszán három hadtestet, egy erős gyorsköteléket és később még egy könnyű hadosztályt vet be a Szovjetunió ellen. Ezen kívül öt dandár marad biztosító kötelékként a megszállt területeken.[38]

E megállapodások természetesen követelményeket támasztottak a légierővel szemben is. Éppen ezért Horthy Miklós 1942. január 28-i döntése alapján a 37. osztály kiadta az „Intézkedés a repülő akadémia 4 évről 3-ra való csökkentésére és a hdp. (hadapród — Sz. M.) iskola átmeneti megszüntetésére" tárgyú rendeletét.[39] Ennek lényege, hogy a két intézmény helyett átmenetileg csak a kassai repülőakadémián képeznek ki repülőtiszteket. Ide csak azok a középiskolai végzettségűek vehetők fel, akik az I. fokú repülőkiképzésen megfeleltek. A növendékek az I—II. évfolyamot a repülő karpaszományosokkal együtt a légierő csapatiskoláiban töltik. A III. évfolyamot a ht. tisztjelöltek az akadémián végzik, ahol a súlyt az elméleti katonai és repülőkiképzésre helyezik.

36 HL Vkf. Eln. 1. — 1942/4009.
37 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula.* (A továbbiakban: A Wilhelmstrasse . . .) 1958. 647. o.
38 Uo. 648.o.
39 HL Vkf. Eln. 1. — 1942/4335.

zésre helyezik. A század- és osztályparancsnoki beosztáshoz szükséges ismereteket külön (4—6, illetve 3—4 hónapos) tanfolyamon kapják meg, ha a kinevezések aktuálisakká válnak. A tiszti utánpótlás meggyorsítása érdekében lehetővé tették, hogy a II. évfolyamot sikeresen elvégző karpaszományosok is pályázhassanak. Úgy ítélték meg a helyzetet, hogy a II. éves karpaszományosok 30—35%-a élni fog a lehetőséggel, s ezek 1942 őszén vezényelhetők lesznek az akadémiára. A 160 I. évfolyamosból 80 karpaszományost terveztek 1943 őszén akadémiára küldeni. Jelentősen növelték a beiskolázandók számát is: 1942-ben 120 fő felvételét írták elő az I. évfolyamra.

Az akadémia tehermentesítése érdekében — ugyancsak átmenetileg — a repülő megfigyelőtiszteket a földi erőkből tervezték pótolni, mégpedig 1942-ben 40, 1943-ban 50 és 1944-től 60 főt évente.

A hadapródiskola megszüntetése következtében az elméleti év végével az I—II. évfolyamos növendékeket a földi erők ilyen jellegű intézményeibe helyezték át azzal, hogy a IV. év sikeres befejezése után visszakerülhetnek a légierőhöz.

Mindezek alapján az akadémiát kivonták a Légügyi Főcsoportfőnökség közvetlenek állományából és a Légierő Parancsnokságnak rendelték alá.

A tantervvel szemben olyan követelményt támasztottak, hogy az biztosítsa a következőket: a növendéket az I—II. évben teljes értékű „repülő harcossá" képezzék ki, legyen teljes értékű rajparancsnok, a II. évfolyam végén pedig — ha szükséges — hadrafogható.

Mindezek alapján a repülőgép-vezető ht. tisztek kiképzésének rendszerét a következők szerint tervezték megvalósítani:

— katonai előképzés: 14—17 éves korban a középiskolákban és levente-alakulatoknál(modellezés, vitorlázás), illetve 18 éves korban I. fokú kiképzés a Nemzeti Repülőalapnál;

— katonai kiképzés: repülő alapkiképzés (I. évf., 19. év); harckiképzés (II. évf. 20. év). Ezzel *hadrafogható* repülőgépvezetőkké válnak, s ha a háború nem követeli bevetésüket, akkor 21 éves korban elvégzik az akadémiát (III. évf.). Ezt követően kb. 4 év csapatszolgálat után, a 25. év táján 4—6 hónapos századparancsnoki, majd újabb 7 év múltán kb. 32 évesen 3—4 hónapos osztályparancsnoki tanfolyam.

Azonban még ilyen körülmények között is csak 1945-re látták elérhetőnek a „H—III/1." hadrend 430 fős szükségletének biztosítását. Pedig mindössze 5—6%-os veszteséggel számoltak. Ennek oka, hogy 1941. november 24-ig a veszteség halottakban 14 (7 tiszt, 7 legs.) eltűntekben 2 tiszt, sebesültekben pedig 1 legénységi állományú volt „csupán".[40]

A háború eddig eltelt több mint fél éve egyéb feladatokat is adott az illetékeseknek: elemezni kellett a tapasztalatokat.[41] Az 1942 február közepén végzett kiértékelés lényege, hogy nemcsak a repülőgépek voltak korszerűtlenek (*csak* harcászati feladatokra alkalmazhatók), hanem az I. gyorshadtest repülőparancsnokának szervezete, jog- és hatásköre is az volt. Részleteiben nem dolgozták ki működési szabályzatát, ami sok surlódásnak volt a forrása.

40 Uo. — 1942/4410.
41 Uo. — 1942/4338.

Ezért javasolták, hogy a jövőben csökkentett állományú seregtest-parancsnokságot hozzanak létre.

Az állomány feltöltését nehezítette, hogy a hadiüzemek a kiképzett szakszemélyzet jelentős részét felmentették. A leglényegesebb tapasztalatként azonban azt húzták alá, hogy a hajózószemélyzetet *már békében hadiállományon kell tartani,* mert a tartalékosok utánképzése, gyakorlatban tartása nem megoldott. E megállapítás az 1. vkf. osztály szerint „olyan elvi jelentőséggel bír", hogy a vezérkar főnökének hasonló értelmű döntése után az 1942/43. szervezési évre vonatkozó vezérkarfőnöki követelmények közé felveszi.

1942 márciusban Szombathelyi Ferenc vezérezredes — aki 1941. szeptember 6-ától töltötte be a vezérkarfőnöki állást — több feladatkört átruházott a légierő parancsnokára, s így a különböző Légierő Parancsnoksági osztályokra.[42] Ennek megfelelően az I. osztály elvi alosztályának kellett javaslatot tenni a légierő békeszervezetére; előkészíteni — az 1. vkf. osztállyal egyetértésben — a légierő háborús, illetve a légvédelmi alakulatok hadműveleti alkalmazását; végezni a honi légvédelmi és légi karhatalmi ügyeket. A kiképzési alosztály felelőssé tétetett a légierő csapat- és haderőn kívüli elméleti-gyakorlati kiképzéséért, valamint a csapatgyakorlatok és hadijátékok megtervezéséért.

A III. osztály „M" alosztályának javaslatokat kellett kidolgoznia a légierő hadiszervezetére, mozgósítására, valamint az országmozgósításra vonatkozóan, míg az anyagi alosztálynak a légierő fegyverzetével, felszerelésével, ellátásával, utánszállításával, illetve a hadműveleti alkalmazás anyagi biztosításának kérdéseivel kellett foglalkoznia.

Ettől azonban sokkal nagyobb horderejű szervezési változások is előre vetették árnyékukat. Alig 10 hónapja volt érvényben az az új szervezés, mely a légvédelmi hadtestet beolvasztotta a légierő állományába, amikor 1942. április 11-én Szombathelyi vezérezredes javaslatot tett Bartha Károly honvédelmi miniszternek,[43] hogy október 1-től sorolják ismét a földi erőkhöz ezt a seregtestet (akkori terminológia — Sz. M.). Így az egységes tüzér fegyvernem két csapatnemből állna: tábori és légvédelmi tüzérségből. A vezérkar főnökének indítványát a honvédelmi miniszter elfogadta, s tervbe vette megvalósítását. Erre hivatkozva küldte vissza május 11-én az 1. vkf. osztály átdolgozásra a Légierő Parancsnokság szervi határozványát is.[44]

A szervezés tökéletesítésével kapcsolatos polémia nem csak a legfelsőbb szinten folyt. Balássy Miklós vk. százados a Magyar Katonai Szemle hasábjain fejtette ki azon véleményét, hogy a légierő nagysága nem indokolja az ezred, mint csapatvezetési egység létét, ez csak egy fölösleges, késleltető elem. Az osztály az, amely minden feladatot önállóan meg tud oldani, s egy-egy repülőtér sem képes nagyobb erő elhelyezését biztosítani. „A most folyó háború tapasztalatai azt mutatják, hogy bármily nagy legyen is az a cél, amelynek leküzdése a légierőkre hárul, a legkivételesebb esetekben lehet csak a végrehajtás során egy időben osztálykötelékénél nagyobb repülő egységet alkalmazni."[45] Ez az a kötelék, amely parancsnoka által még közvetlenül vezethető. Mindezek alapján az osztályszervezés mellett tette le voksát. Ugyan-

42 Uo. — 1942/4593.
43 HL HM Eln. 1. a. — 1942/21923.
44 HL Vkf. Eln. 1. — 1942/4476.
45 *Balássy Miklós:* Milyen legyen a legmagasabb csapatvezetési egység a légierőknél, *MKSz* 1942/4. sz., 125. o.

akkor annak a véleményének is hangot adott, hogy egy katonai középhatalomnak — értsd alatta Magyarországot — legalább annyi seregtesttel (repülődandár) kell rendelkeznie, ahány hadserege van. Itt nem is az elképzeléssel, hanem az ország helyzetének és lehetőségeinek megítélésével volt a baj!

Időközben azonban megszületett az 1942/43. évi szervezési rendelet,[46] így a vita — lényegében a cikkben foglaltakkal összhangban — eldőlt.

Nagyon érdekes dolog tűnik szembe már az általános rendelkezések vizsgálatakor is. Az előző évek azonos okmányaitól eltérően, most a hadrendfejlesztés súlyánál nem a légierő fejlesztésére, hanem a *légvédelmi fegyverek* számának emelésére törekedtek. Itt rendelték el a légvédelem — korábbi formában jelzett — kiválását a légierő állományából.

Ugyanakkor a légierő fontosságáról — s egyben létszámhiányáról — tanúskodik az, hogy a mozgósított repülőalakulatok (beleértve az ejtőernyős és repülő híradó zászlóaljat, valamint a légierő gépkocsi tanosztályát is) harmadéves, nem karpaszományos sorlegénységét nem lehetett leszerelni, hanem a honvédség ezen része 1942. október 10-től „hadiszolgálatra behívott tartalékosnak tekintendő." A légierő ismét „védett alakulat" lett.

A légierő vezető szerveinél az egyik leglényegesebb változás az volt, hogy a HM IX. Csoportfőnökség szerveként megalakították a 17. r. (repülőgépiparfejlesztés) osztályt és a 17. b. (repülőgépgyártási) alosztályt.

A Légierő Parancsnokság I. (vk.) osztályában működő kiképzési alosztályból egy V. (légierő kiképzési) osztályt hoztak létre, a III. („M" és anyagi) osztályon pedig egy repülő műszaki alosztályt. Ezeket az átszervezéseket azonnal végre kellett hajtani.

Jelentősebbek voltak a változások a dandárparancsnokságok szintjén *(l. a 2. sz. mellékletet, 78—79. o.)*. A kivonuló repülőezred-parancsnokságot megszüntették, osztályait pedig — az ejtőernyős zászlóalj kivételével — alárendelték az újonnan létrehozott 1. repülődandár parancsnokának. Úgyszintén felszámolták a gyakorló repülőezred-parancsnokságot, alárendeltjeit a felállítandó debreceni 2. repülődandár állományába utalták. A kiképző repülődandár-parancsnokság létszámát — bár elvették tőle a korábbi gyakorlóezredet — az egyéb dandárparancsnokságokénak kétszeresében határozták meg, tekintettel a nagyobb kiképzési követelményekre. A repülőakadémia parancsnokát — repülőakadémiai ügyekben — a kiképző repülődandár parancsnokának helyettesévé nevezték ki.

Az új szervezési intézkedés az eddigiek közül csak a harckiképző és szakkiképző ezredparancsnokságokat hagyta meg, illetve a szombathelyi repülőgépvezető (Regvi.) osztályparancsnokságot ezredszintre emelte. A kassai repülőakadémiát ezredparancsnoksági jogkörrel a kiképző repülődandár parancsnokának rendelték alá.

Ezzel párhuzamosan létrehozta a 2. Regvi. osztályparancsnokságot, s mindkét osztály 2—2 századból állt, illetve az I. Regvi. osztály parancsnokának alárendelték még az I. évfolyamos akadémikus-századot is. Az ezredparancsnokságok szervezési és állománytáblája azonos volt. A börgöndi felderítő kiképzőosztályt 2. vadász kiképzőosztállyá szervezték át azzal, hogy itt a vadász, illetve zuhanóbombázó követelményeknek megfelelően kell biztosítani a kiképzést. A műszerrepülésben való rendszeres kiképzés céljából egy kétszáza-

46 HL HM Eln. 1. a. — 1942/42000.

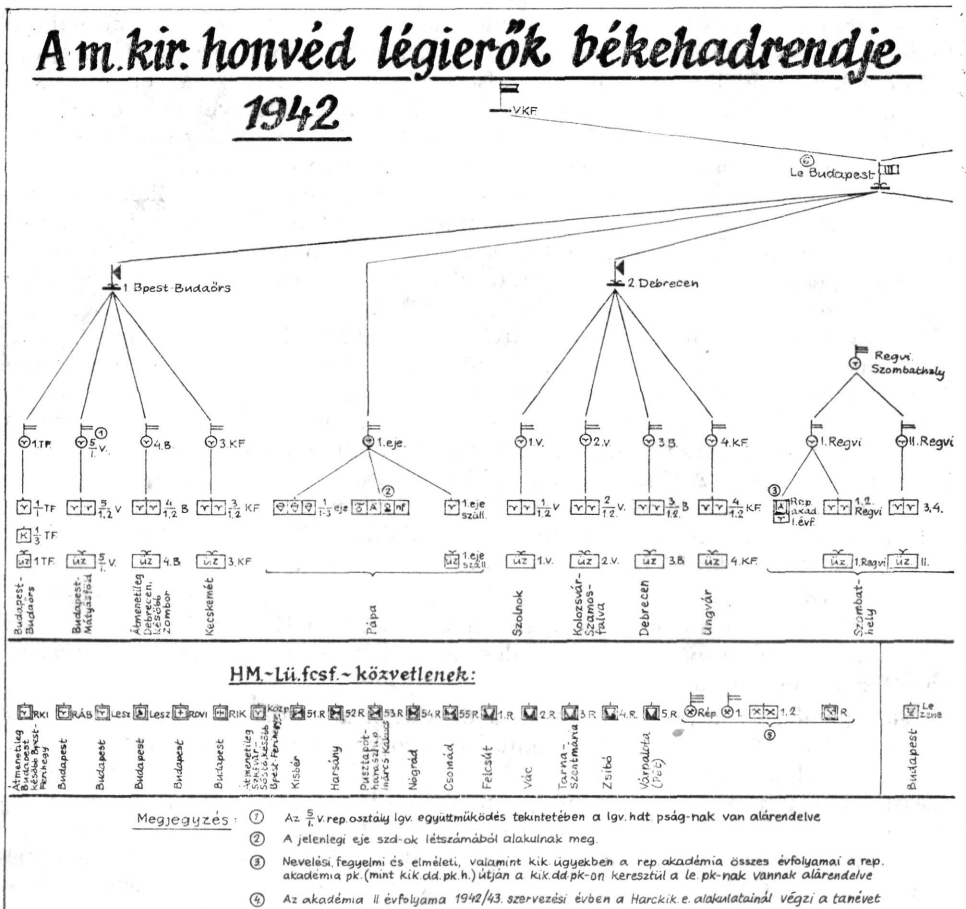

dos műszerrepülő kiképző repülőosztály felállítását rendelték el Budaörsön. A bombázó kiképzőosztályt bővítették a repülőakadémia II. évfolyamos századával. Az 1. és 2. vadászosztályok állományát egy-egy vadászszázaddal növelték. Az 1. repülődandár bombázóosztályánál is felállították a 2. századot.

Az osztályparancsnokságok szervezetét annyiban módosították, hogy most az osztálytörzsben csak a parancsnokság, a repülőpótkeret, az egészségügyi részleg és a gazdasági hivatal maradt, viszont kivált belőle repülőosztály-közvetlenként a törzsalosztály, az időjelző állomás és a távbeszélőszakasz. Az osztályparancsnokságok szervezési és állománytáblázata egységes volt, mind a kivonuló (1. repülődandár), mind minden más osztályparancsnokságra vonatkozott.

A veszprémi 2. bombázó kiképzőszázadot 2. zuhanóbombázó kiképzőszázad-

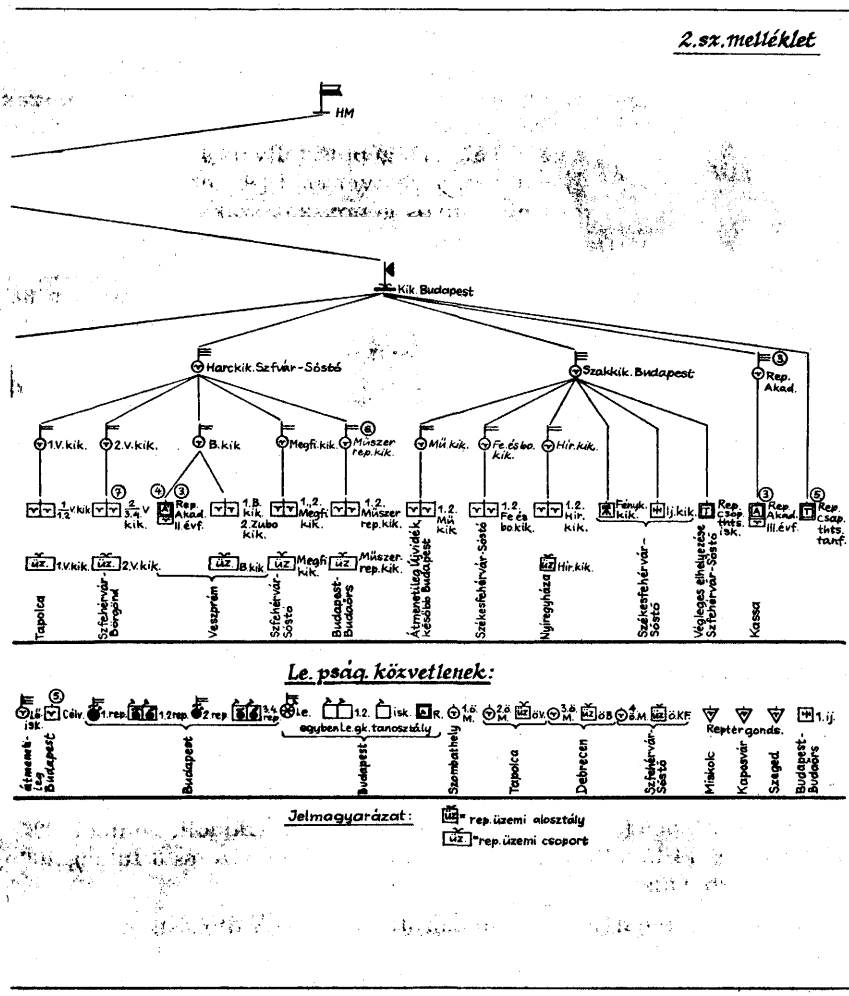

nak keresztelték át azzal, hogy a zuhanóbombázó-repülőgépek beérkezése után történik meg az átállítás.

A századok szervezése is egységes volt: minden század 3 rajból és 1 tartalék rajból épült lel. A távol- és közelfelderítő századok ht. tiszti és tisztjelölti állománya 22—22 főből állt, míg összlétszámuk 96, ill. 60 volt. (A távolfelderítő repülőgépek 5, a közelfelderítők 3 személyesek voltak). A vadászszázadokban 4, a bombázókban 16 ht. tisztet rendszeresítettek, összesen pedig 24, ill. 78 főben határozták meg állományát. Minden század továbbra is 18 repülőgéppel rendelkezett. A számszerű fejlődést az 1. sz. táblázat *(69. o.)* mutatja.

Változás következett be a Légierő Parancsnokság közvetlen alárendeltségébe került ejtőernyős zászlóalj szervezésében. Túl a névváltoztatáson, hogy a zászlóalj ezentúl 3 ejtőernyős *lövészszázadból* épült fel, kiegészítették még az

újonnan felállított egy-egy ejtőernyős géppuskás, ejtőernyős nehézfegyver, ejtőernyős árkász- és ejtőernyős távbeszélőszázaddal is. Változatlanul egy ejtőernyős szállítószázaddal rendelkezett. Az új ejtőernyős lövészszázadban megmaradt három golyószórós és egy-egy gránátvető, illetve nehézpuskás szakasz, de elvették tőle műszaki és híradószakaszát. Így állománya kb. 30%-kal csökkent: 205 főből állt, s 205 pisztollyal, 171 géppisztollyal, 9 (ebből 3 állványos) +3 (tartalék) golyószóróval, 3+1 gránátvetővel és 3+1 nehézpuskával rendelkezett. Ugyanakkor a zászlóalj ejtőernyős géppuskás szakaszában 111 katonát, ugyanennyi puskát és pisztolyt, 77 géppisztolyt és 9+3 géppuskát rendszeresítettek. Az ejtőernyős nehézfegyver-század a törzsből, valamint egy-egy aknavető, páncéltörő és légvédelmi géppuskás szakaszból épült fel, összesen 88—88 fővel, puskával és pisztollyal, 3+1 nehézgéppuskával, 2 aknavetővel és 2 páncéltörő ágyúval. Tehát tűzereje jelentősen — helyenként 20—30%-kal — csökkent.

Ami a légierő összállományát illeti, az alábbi változás következett be az előző évihez képest: a honvédség 8058 tisztjéből (jelentős csökkenés!) 779 tartozott a légierőhöz. Ez nemcsak abszolút számban tekintendő jelentős (218 fős) növekedésének — *l. a 2. sz. táblázat összesítőjét, 70. o.* — hanem még nagyobbnak, hiszen a légvédelmi hadtest tiszti állománya kikerült innen. Az ezen belüli hajózóállomány is 470-ről 690-re duzzadt. A honvédség sorlegénységének közel 15%-os növekedése mellett (238 822 fő) a légierőé 30%-os, hiszen a szervezési intézkedés az előző évi 15 121 helyett 20 082-ben rögzítette állományát. Ennek a jelentős gyarapodásnak az a magyarázata, hogy a fokozatosan (1943-ra) végrehajtandó hadrendfejlesztés repülő hajózó és repülő földi szakképzettségű személyi szükségletének második részletét, mint rendszeresített állományt állították be e szervezési intézkedésbe. A harmadik részletet a következő évben tervezték megvalósítani, melynek eredményeként 100%-os tartalékot szándékoztak képezni.

A szervezési rendelet összesen 769 repülőgéppel számolt, amiből 327 volt hadi (75 közel- és 14 távolfelderítő, 132 vadász, 98 bombázó és 8 futár), 408 gyakorló és iskolagép, valamint 23 szállító, 11 pedig tantermi.

Ez az intézkedés tehát ismét nem hozott alapvető változást. A felső irányításban bekövetkezett módosítások nem érintették közvetlenül harcértékét, a repülőgépgyártás szervezésére és irányítására létrehozott szervek működése nem éreztette azonnal hatását. Előrelépés, hogy az előző évinél is egyértelműbbé vált az osztályszervezés, így ezek egy-egy repülőtérre települve jobban összeszoktak. Heppes Miklós őrnagy, éppen harci tapasztalatokra támaszkodva, hangsúlyozta, hogy „A repülőcsapat *telepítési egysége* elvileg az *osztály*, vagyis egy hadirepülőtérre lehetőleg egy osztályt kell helyezni."[47] E szervezésnek az is előnye volt, hogy az osztályparancsnok közvetlenül a dandárparancsnoknak volt alárendelve.

A vadászszázadok száma néggyel, a bombázóké eggyel nőtt, a felderítőké kettővel csökkent. Ezek a számok 66 illetve 20 %-os növekedést, valamint 30%-os csökkenést jelentenek, de valójában mégsem voltak jelentősek, hiszen lényegtelen egy világháború viharában, hogy egy ország 6 vagy 10 vadász-, 5 vagy 6 bombázó-, 6 vagy 4 felderítőszázaddal rendelkezik-e?! De pillanat-

47 *Heppes Miklós*: Repülőtanulságok az orosz elleni háborúból. *MKSz* 1942/10. sz. 122. o.

nyilag ez nem jelentett gondot, hiszen a német sikereknek köszönhetően, a magyar csapatok is mind közelebb kerültek a Donhoz!

Ennek közvetlen következménye az volt, hogy 1942 június utolsó és július első napjaiban megérkezett Ukrajnába a szolnoki 1. vadászosztály parancsnoksága, az 1/1. vadászszázad (11 „Héja-I"), a debreceni 4. bombázóosztály-parancsnokság, a 4/1. bombázószázad (12 „Ca-135 bis"), a kecskeméti 3/2. közelfelderítő század (12 „He-46"), az 1. távolfelderítő osztály parancsnoksága az 1/1. távolfelderítő századdal (2 „He-111") és az 1/3. kiértékelő századdal, valamint az 1. szállítószázad („Ju-86", „Fw-58", „Ca-101" szállító-, valamint „Bü-131", „Ar-96" és „Fi-156" típusú futárgépekkel). Pár nap múlva követte ezeket a kolozsvári 2/1. vadászszázad (11 „Héja-I" és 2 „Bü-131").[48]

Az iratokat tanulmányozva tanúi lehetünk annak, hogy továbbra sem sikerült minden szakközegnek megfelelő, elfogadható szervezetet kialakítani. Jellemző erre az, hogy az 1942/43. évi szervezési intézkedés még Horthy Miklós előtt lehetett, amikor a légierő vezérkara már újabb csapatszervezési javaslattal ostromolta a honvédelmi minisztert, aki e módosítással *teljes mértékben egyetértett*, de mivel a kormányzó időközben már jóváhagyta a 42 000-es intézkedést, nem tudta érvényesíteni az elképzelést. Ez csak a harci repülőszázadok személyi és repülőgépállományának rovására lett volna megvalósítható. Ígéretet tett viszont arra, hogy 1943. március 1-jei hatállyal beállítja az „M" hadrendbe.[49] Tehát sem a légierő vezetése, sem a honvédelmi miniszter nem tudott kidolgoztatni, elfogadtatni egy olyan változatot, amely akárcsak néhány hétig, hónapig megfelelt volna, ne szorult volna azonnali módosításra!

A szovjet fegyveres erők sztálingrádi védelmi hadműveletе egyre nagyobb erőfeszítésekre kényszerítette a támadó erőket. Ennek következtében a német hadvezetés érdekében állónak ítélte, hogy „kölcsönzéssel" növelje a magyar erők lehetőségeit.[50] Bár ezek a gépek korszerűbbek voltak azoknál, amiket lecseréltek, vagy pótoltak, mégsem járultak lényegesen hozzá a magyar légierő egészének korszerűsítéséhez, hiszen *csak a hadműveleti területen álltak rendelkezésre!*

Az események egyéb gondokat is teremtettek. A háború elhúzódása, a Németország és szövetségesei elleni bombázások felvetették Budapest légvédelme tökéletesítésének szükségességét is. Így 1942 szeptemberében a Repülő Kísérleti Intézet a légügyi főcsoportfőnök parancsára javaslatot dolgozott ki az éjszakai vadász kísérleti repülésekre.[51] Ehhez 8 önként jelentkező kiváló pilótát, 6 kifogástalan „Ar-96" repülőgépet „Patin" iránytűvel felszerelve, 2 „Ju-86"-ot, valamint rádióval és irányvevővel ellátott 2 „Fw-58" repülőgépet kértek biztosítani. A honvédelmi miniszter szeptember 23-án azzal a megjegyzéssel továbbította e javaslatot a vezérkar főnökéhez, hogy a várhatóan növekvő bombázásokkal szemben így emelhető a légvédelem a „kor színvonalára". Ezért kérte Szombathelyi vezérezredest, hogy „még a jelenlegi korlátolt anyagi adottságok mellett is" indítsa be a kiképzést.

48 *Csanády Norbert—Nagyváradi Sándor—Winkler László:* A magyar repülés története. Bp., 1977. 235—236. o. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szerzők tévedtek, amikor azt állították, hogy ezen alakulatok összefogása érdekében állították fel a 2. repülődandárt. Ugyanis a Repülőcsoport parancsnokságtól a 2. rep. dd. pság csak 1942. október 15-én vette át a kivonuló rep. alakulatok vezetését. L.: HL Vkf. Eln. 1. — 1943/4571.

49 Uo. — 1942/5244.

50 *Csanádi—Nagyváradi—Winkler*: i. m. 236. o.

51 HL Vkf. Eln. 1. — 1942/5598.

A létszámgondok megoldására továbbra is csak vérszegény kísérletek történtek. Szinte felfoghatatlan, hogy milyen eredményt vártak attól a rendelettől, amely felhívást adott ki a ht. állományba való pályázatra, de a légierőhöz csak 4 (sic!) próbaszolgálatos bevonultatását engedélyezte.[52] Vajon mit reméltek ettől a — ha mind megfelel — 4 tiszttől? Milyen alapvető hiányosságot szüntettek volna meg? Hiszen jóval többre lett volna szükség! Ez tűnik ki abból a kérésből is, amit a hadműveleti területen tartózkodó légierő vezetői intéztek 1942 novemberben a 2. hadsereget megszemlélő új honvédelmi miniszterhez, Nagy Vilmos vezérezredeshez.[53] Ennek az volt a lényege, hogy a 2. HDS. 4 vadász-, 4 bombázó-, 2 zuhanóbombázó-, 1 távolfelderítő és 2 szállító repülőszázadra tart igényt. (Tehát a 42 000-ben jóváhagyott hadrend vadászszázadainak 40, bombázóinak 100, közelfelderítő-alegységeinek 25, távolfelderítő századainak 50%-ára. Arról nem is beszélve, hogy zuhanóbombázó-századot eleve csak egyet terveztek felállítani!).

A kint lévők megítélése szerint az általuk kért kötelékek személyzete otthon rendelkezésre áll, a repülőszakanyagok zömét pedig a német fél fogja biztosítani, az átképzések már folyamatban is vannak. Ennek az igénynek a teljesítését legkésőbb 1943 tavaszára kérték teljesíteni, mivel a létszámhiányt „eddig is vérrel kellett megfizetni. Ma a hds. légi téren az ellenségnek van kiszolgáltatva, amely egyre tevékenyebb." Az 1. vkf. osztálynak viszont az volt a véleménye, hogy ekkora állományt 1943-ban nem tudnak biztosítani, illetve ha ezt tennék, a hátországban minden kiképzés megszűnne. Ez az érvelés azonban csak a tények leplezését szolgálta. A repülőkötelékek visszatartásának — akárcsak a páncélosokénak — valódi oka a Romániával szembeni állandó készenlét biztosítása volt.

Mindössze annyi történt, hogy 1942 decemberében az 1/1. illetve 2/1. vadászszázadok felváltására kivezényelték az 5/1. V. osztály-parancsnokságot és az 5/2. (tehát Budapest légvédelmét ellátó egyik) vadászszázadot „Héja-I" gépeivel.[54] Mint látható, itt is az történt, hogy két alegység helyett küldtek ki egyet.

A Nagy Vilmoshoz folyamodó tisztek nem is sejtették, hogy a tavaszi terminus késői lesz, mert az addigi „vérrel fizetés" eltörpül a rövidesen bekövetkező rettenetes áldozatok mellett.[55] Hiszen a hamarosan megindult sztálingrádi ellentámadás sikerének kibontakozása megteremtette az osztrogozsszk—rosszosi hadművelet feltételeit, melynek eredményeként megsemmisült a 2. HDS. nagy része. E hadművelet során a 2. repülődandár és földi alakulatai felszerelésének 78%-a elpusztult. Megsemmisült 36 repülőgép, az összállomány 49,3%-a.[56]

A sztálingrádi győzelemmel döntő fordulat következet be a II. világháború menetében, de a Magyar Királyi Légierő fejlődésében is. Az itt elszenvedett jelentős veszteségek döbbentették rá a résztvevőket a maguk valóságá-

52 Uo. 1942/5548.
53 Uo. — 1942/5848.
54 *Csanádi—Nagyváradi—Winkler:* i. m. 236. o.
55 Pedig az 1941 június—1942. szeptember közötti időszakban a légierő vesztesége viszonylag alacsony volt. Összesen 53 főt veszített, melynek 79,3%-a hivatásos, 20,7%-a pedig tartalékos volt. HL Vkf. Eln. 1. — 1943/4679.
A veszteségek 1942. december 31-ére jelentősen nőttek és a következőképpen változtak: 1941. június 22-től a légierő összesen 56 tisztet és 75 legénységi állományút veszített, valamint egy ejtőernyős tisztet és 1 ejtőernyős sorkatonát. Bár ezek az összveszteségen belül eltörpültek, hiszen azon belül mindössze — az előbbi sorrendben — csak 1,149; 0,199; 0,03; 0,003%-ot tettek ki, a kislétszámú légierőn belül mégis jelentős volt a 133 kiképzett katona elveszítése. L.: HL Vkf. Eln. 1. — 1943/6165.
56 *Csanádi—Nagyváradi—Winkler:* i. m. 236—237. o.

ban, mivel is járhat a háború. A termelési és beszerzési lehetőségek nem voltak képesek pótolni a veszteségeket és megfelelni a fejlesztési követelményeknek. Így 1943-ban a tervezettnél sokkal visszafogottabbakká váltak a szervezési próbálkozások.

A hadműveleti területen lévő megcsappant állományú századokkal nem lehetett komoly feladatokat megoldani. Ezeket részben kivonták, részben a németek próbálták repülőgéppel ellátni. Ennek érdekében 1943 márciusában megkezdték az 5/2. vadászszázad személyzetének átképzését „Me-109G-2" típusra. Így áprilisra ez, valamint az 1/1. század bevethető állapotba került. Ugyancsak áprilistól alkalmazták — német vadászezred alárendeltségében — a Franciaországban „Ju-88" típusra átképzett 4/1. bombázószázadot. Az 1943 márciustól hadműveleti területen lévő kecskeméti 3/1. közelfelderítő század „Sólyom" típusait is fokozatosan felváltották Focke Wulf „Fw-189"-kel.[57]

Az első, szervezéssel kapcsolatos lépések 1943 nyaráig várattak magukra. A légierő parancsnoka június 8-án intézkedett az 5/1. vadászrepülő-század feladatkörének átadása-átvétele tárgyában.[58] Ennek lényege az volt, hogy az 5/1. vadászszázad éjszakai vadász kísérleti századdá történt átszervezése folytán a kiképzés csak úgy biztosítható, ha Budapest nappali vadászvédelmének feladatát június 10-ére átadja a 2/1. vadászrepülő-századnak, s ezt követően csak légvédelmi vadász készültségi szolgálatot teljesít egy rajjal.

Az 5/1. éjszakai vadász kísérleti keret ideiglenes szervezettel alakult meg 1943 áprilisában. A tervezett állomány 2/3-ával májusban kezdte meg működését Ferihegyen „rögtönzött elhelyezés"-ben. A Krúdy Ádám százados parancsnoksága alatt tevékenykedő alegység augusztus 15-ére tervezte befejezni az éjszakai kiképzést, s a „bevetési készség"-et a harci repülőgépek beérkezését követő 6. hónapban vélték elérhetőnek.[59]

Horthy kormányzó 1943. június 30-án hagyta jóvá az 1943/44. évre szóló szervezési intézkedést.[60] Ennek már az „Általában" fejezete is érzékeltette, hogy hiába csökkentették 1941—42-ben a hadrendet, a nagy veszteségek és egyéb (termelési, beszerzési) okok miatt nem sikerült megteremteni az 1943. október 1-jére tervezett „H-III./1." hadrend létrehozásának feltételeit. Ugyanis e fejezetben a hadrendfejlesztés súlya — többek között — „az emberanyagunknak minél teljesebb kihasználásával a *hadihadrendünk későbbi továbbfejlesztéséhez az alapok megteremtésén* (kiemelés tőlem — Sz.M.) nyugszik." Tehát továbbra is az alapozás volt a feladat! Megismételték a 42 000-es azon kitételét, hogy a sorlegénység nem szerelhet le, illetve a légierő és ejtőernyős alakulat védett, ide csak megbízható magyar és *német(!)* legénység osztható be.

A szervezési intézkedésben rögzítették, hogy a kormányzóhelyettes emlékét megőrizendő, a „Horthy Miklós" honvéd repülő akadémiát a m. kir. „v. Horthy István" honv. rep. akadémiára keresztelik át, akárcsak a szolnoki repülőteret (itt szolgált, s innen indult a harctérre).

A légirő új békehadrendjét és békeelhelyezését a *3. sz. melléklet, (84—85. o.)* tartalmazza.

57 Uo. — 237—238. o.
58 HL Vkf. Eln. 1. — 1943/5282.
59 Uo. — 1942/5598.
60 HL HM Eln. 1. a. — 1943/43000.

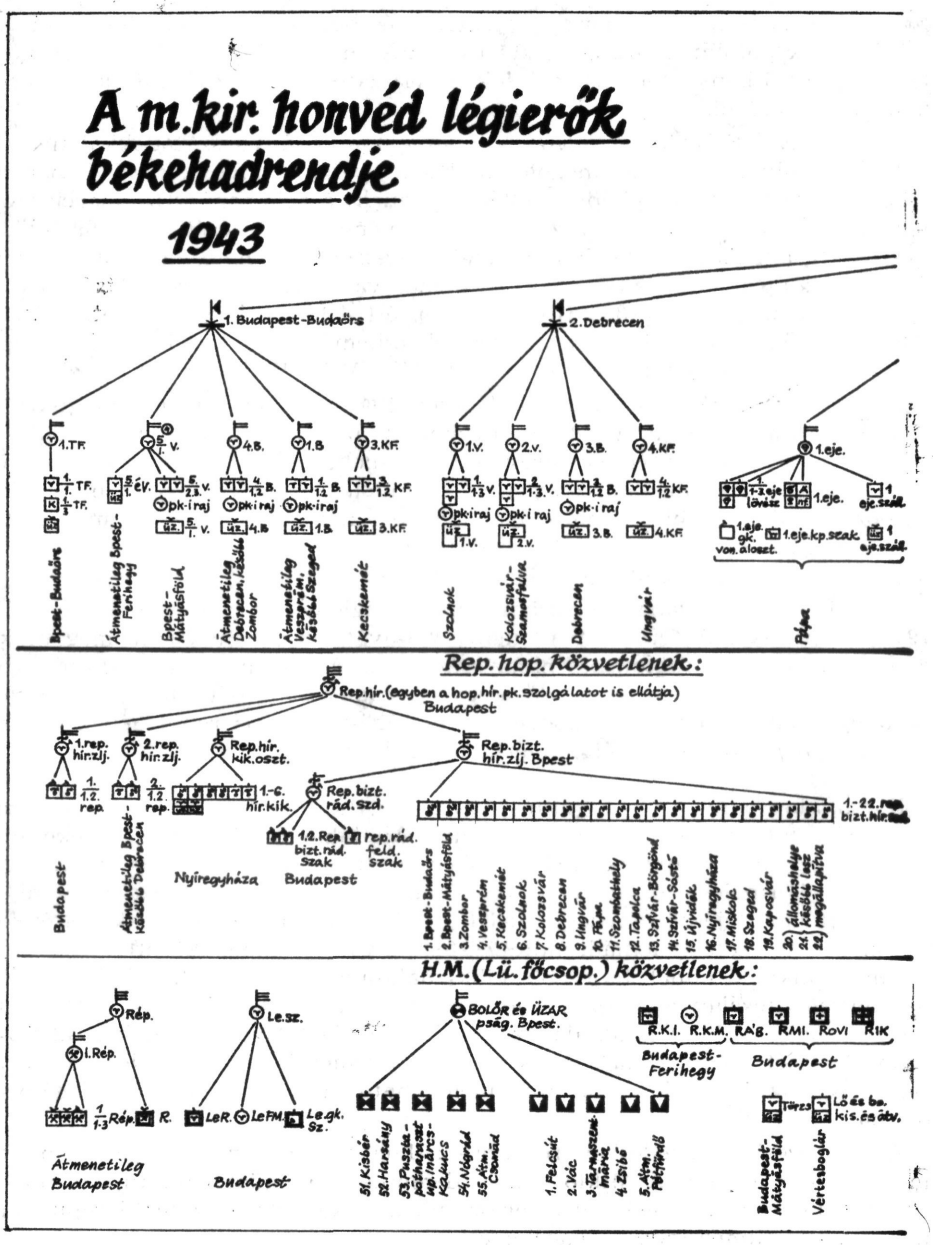

A legjelentősebb változások a légierő felső vezetésében következtek be. A légügyi főcsoportfőnök, egyben a légierő parancsnoka a légierő összes alakulata fölötti parancsnoklás és felügyelet jogával rendelkezett. A légierő parancsnokának helyettese ellátta a légierő felügyelőjének beosztását is.

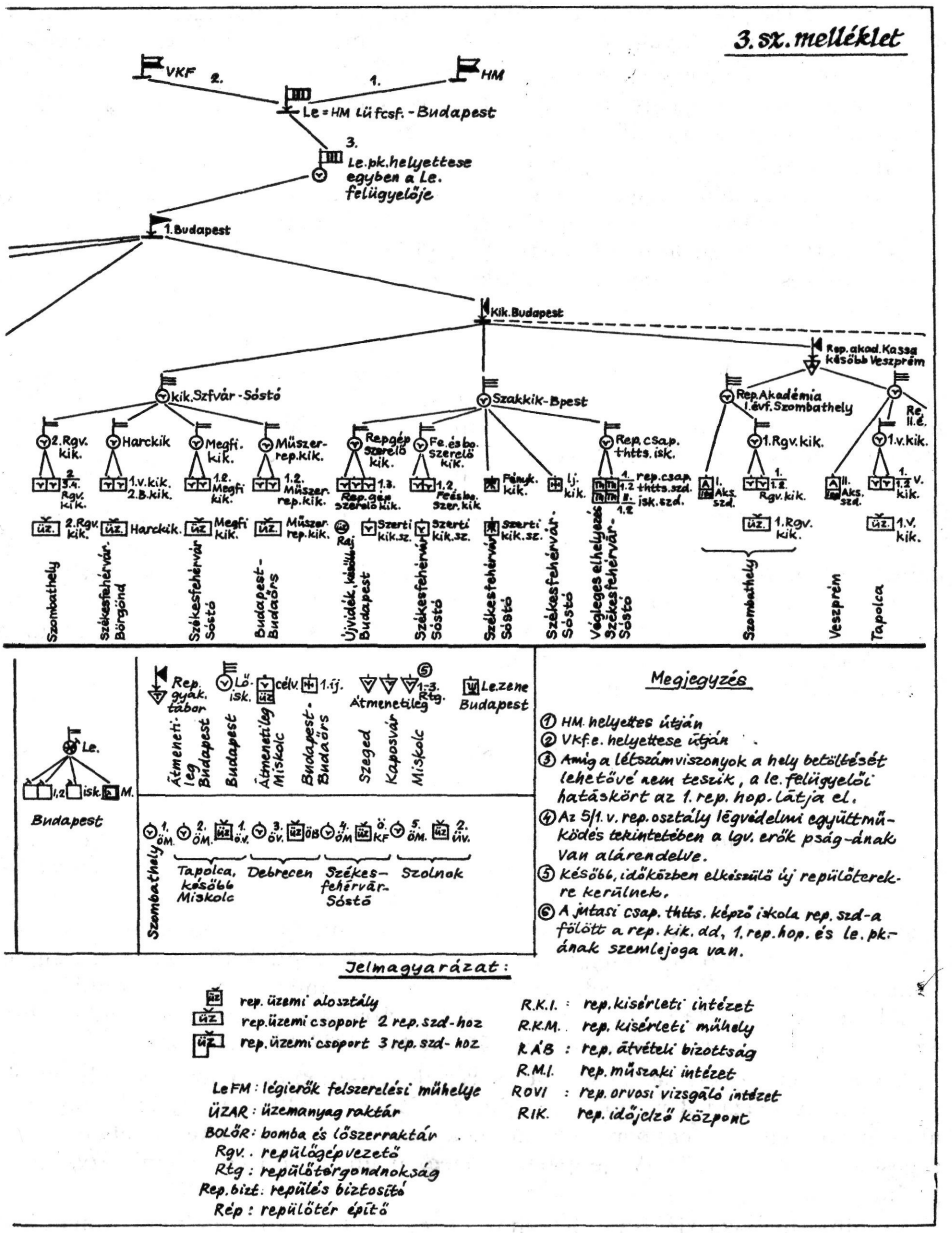

A HM IV. Csoport alárendeltségéből kivonták a 30. osztályt, s közvetlenül a légügyi főcsoportfőnöknek rendelték alá. Ugyanakkor a IV. csoportfőnökség új osztályai lettek: a 7. rep. vezérkari (rep. elvi és hdm-i ügyek), az 5. rep. vkf. (rep. kiképzési ügyek) és a 38. (rep. személyügyi) osztály.

A HM V. Csoporton belül az addigi 31. osztály kettévált: az V. Csoportfőnökségre (rep. elvi anyagi ügyek) és 31. (rep. műszaki kísérleti) osztályra. A 32/b. eü. alosztályból 32. (egészségügyi) osztály létesült.

Alapvető változás, hogy az addigi Légierő Parancsnokság átalakult „M. kir. 1. honvéd repülő-hadosztályparancsnokság"-gá.

A dandárszint lényegében változatlan maradt azzal az eltéréssel, hogy a kiképződandárnak alárendelt repülő akadémiát dandárparancsnoksági jog- és hatáskörrel ruházták fel, de Horthy Miklós 1943. május 14-i döntése alapján megszüntették ennek 3. évfolyamát. A repülőtisztképzés ideje 2 évre csökkent, s „a kiképzés súlyát a gyakorlati kiképzésre kell helyezni" — mondta ki az intézkedés.

Ugyancsak dandárparancsnoksági szinten hozták létre az 1. repülőhadosztály közvetlenjeként a repülőtábor-parancsnokságot (átmenetileg Budapesten), melynek alapvető feladatául a csapategységek új harceljárásokra való átképzését; a földi erőkkel való együttműködéssel kapcsolatos harceljárások kikísérletezését és a kötelékek ilyen jellegű kiképzését; a légierő harceljárásaival kapcsolatos utasítások szerkesztését határozták meg.

A *2. és 3. melléklet 78—79. és 84—85. o.)* összehasonlításából látható, hogy a 42 000-es intézkedéshez képest nem következett be döntő változás az 1. repülődandár állományában. Az új mindössze az, hogy 5/1. vadászszázadból Ferihegyen létrehozták az 5/1. éjszakai vadászszázadot, amelyet katonai és gazdászat-közigazgatási vonatkozásban az 5/I. vadászosztály-parancsnokságnak, míg különleges kiképzése tekintetében közvetlenül az 1. repülőhadosztály parancsnokának rendelték alá. Ezzel egyidejűleg az osztály megkapta a 3. vadászszázadát is.

A dandár kibővült az 1. bombázóosztály-parancsnoksággal és annak két századával, amelyek átmenetileg Veszprémben alakultak meg azzal, hogy később áttelepülnek Szegedre.

A 2. repülődandár állományában új, hogy az 1. és 2. vadászosztály megkapta 3. századát, illetve ismét kilátásba helyezték, hogy a 2/2. vadászrepülőszázad később zuhanóbombázó-századdá alakul át.

Ugyancsak fejlődésként könyvelhető el, hogy mindkét repülődandár vadász- és bombázóosztályánál egy-egy osztályparancsnoki repülőrajt szerveztek egyenként 3 harci és 1 futárgéppel. Az 1. és 2. repülődandár adta a kivonuló repülőalakulatokat. Az 1. repülődandár állományába 225 ht. tiszti helyet, összesen 4113 főt, míg a 2. repülődandárnál 154, illetve 3238 főt szerveztek.

A századok felépítése, létszáma és repülőgép-állománya azonos volt az előző évivel. A század 3 rajból, ez pedig 2 géppárból állt. „A raj leggyakrabban alkalmazott egység, egyben az a kötelék, melyet parancsnoka *harcban is* egységesen vezethet..."[61] A géppárt a harc megbonthatatlan elemi egységének tekintették.

Az ejtőernyős-zászlóaljnál létrehoztak egy ejtőernyős gépkocsi vonatalosztályt és egy kerékpáros szakaszt. Ezzel a zászlóalj létszáma 1858 főre nőtt.[62]

Szintén eltért az előző évitől a 43 000-es intézkedés abban, hogy megszüntette a Repülőgépvezető-iskola ezredparancsnokságot, s annak I. osztályát a

61 *Palkó László:* A vadászrepülők harcrendje. *MKSz* 1943/4. sz., 110. o.
62 HL HM Eln. 1. a. — 1943/43000.

repülő akadémia I. évfolyam-parancsnokságának, a II. osztályát pedig a kiképzőezred parancsnokának rendelte alá.

A harckiképző repülőezred elnevezése repülő kiképzőezredre módosult, az 1. vadászkiképző, valamint az 1. bombázókiképző repülőosztály átkerült a repülő akadémia II. évfolyam-parancsnokságának alárendeltségébe, illetve a 2. vadászkiképző repülőosztály nevét megváltoztatták, repülő harckiképző osztályra. A 2/3. vadászkiképző repülőszázad 1. vadászrepülő kiképző századdá, míg a 2/4. vadászkiképző repülőszázad 2. bombázórepülő kiképzőszázaddá alakult át.

A szakkiképző ezrednél annyi változás történt, hogy a műszaki kiképző repülőosztály repülőgép-szerelő kiképzőosztályra keresztelődött át és megkapta 3. századát is. Bár kivonták alárendeltségéből a híradó kiképzőosztályt, a repülő csapattiszthelyettes iskolát ellenben osztállyá növelték. Ez utóbbi kiképzési idejét egyről 2 évre emelték, évfolyamonként 2—2 századot hoztak létre, 300—300 fővel. Egy évfolyamon 150 repülőgép-szerelőt, 50 repülőfegyver- és bombaszerelőt, 50 repülőfényképészt és 50 repülőhíradó növendéket kellett kiképezni. Erre az iskolára 4 polgári, vagy 8 elemi végzettségű 14—16 éves fiatalokat lehetett felvenni.

Ebben az új szervezetben beállították a hadrendfejlesztés repülő hajózó és repülő szakkiképzettségű nem hajózó személyi szükségletének 3. részletét, mint rendszeresített kiképzési állományt.

A repülőosztály közvetlen alárendeltségében felállították a repülőhíradóezredet, melynek 2. híradózászlóalj-parancsnokságát és a 2/2. híradószázadát legkésőbb 1944. október 1-ig kellett létrehozni.

Az új szervezési intézkedés a honvédség 10 239 rendszeresített tiszti és tisztjelölti helyéből 1009-et (ebből 945 ht.) biztosított a légierő részére. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert mindkét vonatkozásban közel 30%-os növekedést jelent. A honvédség rendszeresített 271 134 fős csapatlegénységéből 24 290 illette a légierőt, ami az előző évihez képest 20%-os gyarapodással volt egyenlő.

Összességében megállapítható, hogy az új szervezési intézkedés a felső vezetés szintjén hozta a legtöbb változást a Légierő Parancsnokság repülőhadosztállyá történt átminősítésével. Az egész szervezésre rányomta bélyegét a már jelzett esetleges veszély: a Romániával szembeni védekezésre való fokozott törekvés. A vadászszázadok száma kettővel, a bombázóké pedig hárommal nőtt, ami 20- illetve 50%-os növekedést jelent, sőt a 6 osztályparancsnoki raj további 2 századdal (10—10%-kal) gyarapította a légierő állományát. Ekkor 864 repülőgéppel (392 hadi, 432 gyakorló és iskola-, valamint 40 különleges) rendelkezett, ami jelentős növekedésnek (65, 24, illetve 6 plusz repülőgép) tekintendő! Ugyanakkor azt kell látni, hogy ennek ellenére sem sikerült a rendelkezésre álló 2 távolfelderítő, 4 közelfelderítő, 13 vadász- és 10 bombázórepülő harci századdal megvalósítani az ekkorra tervezett „H-III./1." hadrend 3 távolfelderítő, 8 közelfelderítő, 23 vadászszázados állományát. Mindössze a bombázószázad vonatkozásában érték el a kívánt 10 százados erőt.

A harctéri kívánalmak és háborús veszteségek növekvő nyomása elfogadhatóvá tették a tisztképzés idejének csökkentését, a gyakorlati kiképzés előtérbe helyezését, mind az akadémikusok, mind a csapatok vonatkozásában. Ugyancsak jelentősnek tekinthető a tiszthelyettesképzés erőteljes bővítése. Figyelmet érdemel, hogy minden nehézség ellenére *sikerült befejezni a 100%-os*

tartalék képzését, s nem kis mértékben ismét növelni a légierő állományát. A híradóezred-parancsnokság, illetve a repülésbiztosító híradószázlóalj 22 szakaszának felállítása jelentősen növelte a repülés biztonságát, a folyamatos összeköttetés fenntartását.

Lényegében tehát *itt mondható el először*, hogy bár nem érték el a két évvel korábban elhatározott célkitűzéseket, mégis jelentős fejlődést takart e szervezési intézkedés. Az 1943 januári—februári veszteségek ellenére is van gyarapodás mind a személyi, mind a repülőgép-állományban. Ezt két szempontból kell értékelni! Ha a Szovjetunió elleni háború aspektusából vizsgáljuk, akkor azt kell modanunk, hogy még ebben a helyzetben is messze elmaradt a háborús feladatok által megkövetelt mennyiségi és minőségi mutatóktól. Az ekkorra kibontakozott szovjet hadigazdaságra támaszkodó, a hadászati kezdeményezést véglegessen birtokló Vörös Hadsereggel és légi hadseregeivel nem lehetett egyenrangú ellenfél az adott anyagi és ipari bázison álló, szövetségeseinek kiszolgáltatott, alig 30 századdal rendelkező magyar légierő! Viszont, ha a Románia elleni feladatok és a román légierő tükrében elemezzük a lehetőségeit, akkor már sokkal pozitívabb a kép, jelentősebb az előrelépés!

A 43 000-es intézkedés mellett több konkrét utasítás látott napvilágot a légügyi főcsoport (Légierő Parancsnokság) átszervezésével kapcsolatban. Ezek figyelembevételével 1943. július 8-án a vezérkar is kiadott egy tájékoztatót.[63] Az új szervezetre 1943. augusztus 1-jével kellett áttérni. A Légügyi Főcsoportfőnökség állományát 754 főben állapították meg, melyből 71 volt repülőtiszt. A 37. osztály elvi jellegét megszüntették, csak a béke és „M" szervezési ügykörét hagyták meg. Rögzítették, hogy a tisztán légierőt érintő kérdésekben nemcsak a HM, hanem a vkf. kettős alárendeltségű osztályai is a Légügyi Főcsoportfőnökséghez vannak utalva. A továbbiakban megismételte a tájékoztató a 43 000-es intézkedés idevágó részeit.

1943. augusztus 1-től Magyarosy Sándor tábornok, légügyi főcsoportfőnök átvette a légierő parancsnoka feladatkörét és címét is.[64]

Időközben jelentős események következtek be a második világháború különböző arcvonalain. A kurszki védelmi hadművelet sikeréből kinövő ellen-, illetve általános támadás eredményeként a szovjet csapatok 1943 szeptember végére kijutottak a Dnyeperhez. Meghiúsítva az erre a folyóra és egyéb természeti akadályokra támaszkodó német hadászati védelem („Keleti sánc") létrehozására irányuló elképzeléseket, a Dnyeperen átkelve két hadműveleti hídfőt vettek birtokba Kijev és Zaporozsje körzetében. Ezzel párhuzamosan, 1943 nyarán, az amerikai—angol csapatok sikeres partraszállási hadműveletet hajtottak végre Sziciliában, majd Dél-Olaszországban. Ennek eredményeként az új kormányfő, Badoglio marsall szeptember 3-án aláírta a kapitulációs okmányt, ezzel kezdetét vette a tengelykoalíció bomlása.

Ezek az események arra késztették a Kállay-kormányt, hogy a „hintát" fokozott mértékben lendítse nyugati irányba. Ez oda vezetett, hogy a Veress László-féle isztambuli puhatolózás következtében megküldött brit feltétel egyik pontja szerint a magyar kormánynak vissza kellett volna vonnia csapatait a szovjet—német arcvonalról.[65] E kötelezettségnek sem gazdasági, sem katonai vo-

63 HL Vkf. Eln. 1. — 1943/5413.
64 Magyarország honvédelme: i. m. 243. o.
65 *Ránki György:* 1944. március 19. Budapest, 1978. 38. o.

natkozásai nem valósultak meg. A hadműveleti területen lévő repülőerőkkel kapcsolatban csak annyi változás történt, hogy 1943. október 5-én a kint tevékenykedő 2. repülődandár-parancsnokság elnevezését 102. repülődandár-parancsnokságra változtatták, s ennek rendeltek alá minden kivonult alakulatot.[66]

A szervezeti fejlődés és korszerűsítés szempontjából rendkívül fontos volt a 7. rep. vkf. osztály által 1943. november 10-én kiadott „Irányelvek az 1943/44. szervezési évben a légierő hadrendfejlesztésére" c. anyag.[67] Ebben kénytelenek voltak elismerni azt a nyilvánvaló tényt, hogy anyagbeszerzési nehézségek és az ezekből adódó kiképzési akadályok miatt a légierő nem tudja elérni azt, hogy a célként kitűzött szervezet megteremtését tervszerűen, megszabott határidőre végrehajtsa. Ezért azt javasolták, hogy az illetékesek állapítsák meg azokat a hadrendfejlesztési célokat, amelyek „a legszigorúbb realitással végzett számvetés szerint is *elérhetők*, s amelyeket a kitűzött határidőre *feltétlenül el is kell érni.*"

Ebben a kiadványban egy „Áttekintés"-t is mellékleltek a légierők 1943/44. évi hadrendi alakulatainak helyzetéről, ütőképességéről és átfegyverzéséről. Ezt alapvetően négyes bontásban végezték. Az első csoportban a hadműveleti területre tervezett erőket vizsgálták, az 1944. január 1-jei várható helyzetnek megfelelően. Itt a 102. repülődandár állományában az 1/1. távolfelderítő század (9+3 „Ju-88"), a 3/1. közelfelderítő század (9+3 „Fw-189"), az 5/2. vadászszázad (9+3 „Me-109") és a 3/1. bombázószázad (9+3 „Ju-88") tevékenykedett. Már ekkor jelezték, hogy a 3/1. közelfelderítő századot a 4/1. közelfelderítő századdal fogják felváltani. Megjegyzésként e csoportnál ismételten szükségesnek tartották rögzíteni, hogy „A kivonult 102. rep. dd. alakulatai csak átképzés, személyi és anyagi feltöltés után alkalmazható (-k — Sz. M.) hazai viszonylatban. A repgép. anyag német tulajdont képez, melyet (a kiemelt rész: eredeti helytelen fogalmazás — Sz. M.) kivonás esetén a hdm. területen visszamarad."

A második bontásban a honi légvédelemre beállított három vadászszázad helyzetét vizsgálták. Ennek lényege, hogy 1944. január 1-től alkalmazásra készneknek ítélték a ferihegyi 2/1. vadászszázadot (18 „Héja", előreláthatóan február 15-ről pedig „Me-109" típusok). A 18 „Me-210"-zel rendelkező 5/1. éjszakai vadászszázad — a kidolgozás idején — „Me-210"-es átképzés alatt állt, aminek befejezése után (kb. 1944. március 1-től) várták, hogy a nappali légvédelmi alkalmazásra rendelkezésre áll, míg éjszakai vadászként csak ősszel. Az 5/3. vadászszázadot (18 „Me-109") 1944. december 15-ig tervezték felállítani Horthy-ligeten.

A harmadik csoportba a hátországi alakulatok (3 közelfelderítő, 5 vadász-, 5 bombázó- és 1 ejtőernyős szállítószázad) tartoztak. Ezekből 1944. január 1-jétől számoltak a kecskeméti 3/2. közelfelderítő (9+3 „He-46") és a debreceni 3/2. bombázószázaddal (9+3 „Ca-135"). Az előbbi típusokat június 15-től, míg a bombázókat szeptember 1-jétől szándékoztak felváltani „Me-210"-ekkel.

1944. március 1-jétől bevethetőnek vélték az 1/1. (Szolnok) és a 2/2. vadászszázadokat (Kolozsvár). Az előbbi 9+3 „Me-109"-cel, míg az utóbbi ugyanennyi „Héja" típussal volt ellátva, de augusztus 15-ével ezeket is „Me-109"-ekre szándékoztak lecserélni.

66 HL Vkf. Eln. 1. — 1943/6191.
67 HL Vkf. Hdm. Csfség. — 1943/801.

A debreceni (későbbiekben zombori) 4/2. bombázószázadot (9+3 „Me-210") június 1-től tervezték alkalmazni, míg július 1-től a szolnoki 1/2. vadászszázadot (9+3 „Héja", de kb. október 1-től „Me-109"). 1944. december 15-től Ungváron kellett volna működnie a 4/2. közelfelderítő századnak (9+3 „Me-210") és Szegeden az 1/1. bombázószázadnak ugyancsak 9+3 „Me-210"-zel. 1945 tavaszán szándékozták felállítani az 1/3. vadász- (Szolnok) és a 2/2. vadászszázadokat (Kolozsvár), egyaránt 9+3 „Me-109"-cel, valamint Szegeden az 1/2. bombázószázadot (9+3 „Me-210") és Pápán az 1. ejtőernyős szállítószázadot 9+3 „Ju-52"-sel.

A negyedik csoportba szükség esetén a kiképző és egyéb alakulatokból létrehozandó erőket sorolták. Ezek közül 1944. február 1-től számoltak a székesfehérvári 1. megfigyelő kiképzőszázaddal (9+3 „Sólyom"), az 1/2. vadászkiképző-századdal (Tapolca, 9+3 „Héja"), valamint a Veszprémben állomásozó 1/1. bombázókiképző-századdal (9+3 „Ju-86"), a budaörsi 2. repülő szállítószázaddal (8 „Ju-52"+1 sebesült szállító repülőgép) s egy távolfelderítő rajjal („He-111" és „Do-215").

Ezt azért kellett részletezni, mert az „Irányelvek"-ben rögzítették, hogy „Az »Áttekintés«-ben szereplő alakulatoknak az ott megszabott időben *minden körülmények között* ütőképeseknek kell lenniök. Az összes többi feladat csak másodrangú". Ezekbe az alegységekbe szándékoztak fokozatosan visszavonni a hadszíntérről hazatérő alakulatokat.

Mint az „Áttekintés"-ből is látható, a kötelékek korszerűsítésében egyértelműen a repülőgépgyártási kooperációból Magyarországnak jutó részre támaszkodtak. Az „Irányelvek"-ben kimondták, hogy a hadrendben szereplő vadászalakulatok „Me-109 G" repülőgépekkel, míg az összes többi repülőkötelék „Me-210" típussal lesz ellátva. Ehhez 114 „Me-109" és 126 „Me-210" gépre lett volna szükség. Azonban, mert 1943/44. fordulóján még meglehetősen akadozott a termelés kibontakozása, kénytelenek voltak fontossági sorrendet felállítani az új gépekkel való feltöltés terén. Ennek megfelelően a „Me-109 G"-ből először a 2/1. vadászszázadnak kellett kapnia 18-at, majd az 5/3. vadászszázadnak ugyanennyit; a repülőgép-szerelő kiképzőosztály, valamint a fegyver- és bombakiképző osztály párhuzamosan kaphatta meg a 10, illetve 3 gépét; ezt követhette az 1. vadászkiképző-osztály és az 1. vadászkiképző század szintén párhuzamosan (18 és 12 repülőgép); az 1/2. vadászszázad (12), s végül a vadász pótszázadok (6—6 „Me-109 G").

A „Me-210"-kel való ellátás sorrendjeként a következőket határozták meg: 5/1. éjszakai vadász kísérleti század (22, de ebből 4 a német rombolókereté), 3/2. közelfelderítő század (12), a repülőgépszerelő osztály, valamint a fegyver- és bombakiképző osztály párhuzamosan (5 ill. 2); ugyancsak párhuzamosan kellett ellátni az 1. bombázókiképző-osztályt (18), a 2. bombázókiképzőszázadot (12), a megfigyelő kiképzőosztályt (12) és a híradó kiképzőosztályt (12). Ezt követhette a 4/2. bombázó-, a 3/2. bombázó- és a 4/2. közelfelderítő századok feltöltése (12—12). Végül a pótosztályok párhuzamos felszerelése zárta a sort.

A szakkiképzésbe bevontak számát az 1942/43. évi 1690-ről 1943/44-ben — s ettől kezdve „a jövőben" — 2072 főre szándékozták emelni. Ezt a döntést nemcsak a repülőszázadok feltöltése indokolta, hanem a harctéri vesztség is. 1943-ban 76 tiszt és 364 legénységi állományú katona halt meg, szenvedett se-

besülést, vagy esett fogságba. Ez 1941 nyara óta összesen 133 tiszt és 547 más állományú repülőkatona kiesését jelentette a légierő állományából.[68]

1943 novemberében elrendelték a 43 000-es intézkelésben a zombori telepítéssel kapcsolatos határozatok végrehajtását, ezért a miskolci repülőtérgondnokságot megszüntették és itt állították fel.[69]

Az ezt követő időszakban a légierő tervszerű szervezeti fejlődéséről nehéz beszélni. Az iratok rendkívül hiányosak, illetve idő sem maradt a korábbi döntések végrehajtására.

Félve attól, hogy az olasz példa precedenssé válhat, másrészt a szovjet csapatok sikerei a balparti Ukrajnában megnövelték Magyarország jelentőségét Németország szemében, nem engedhették meg, hogy a kormány tovább folytassa a „Kállay-kettős"-t. Jagow budapesti német követ már 1943. december 31-én jelentette Ribbentrop külügyminiszternek, hogy: „A magyarok állhatatlanok és megbízhatatlanok, ezért szoros és tartós megkötöttségük nélkül nem jutunk előbbre."[70] Nos, hosszabb huzavona, különböző tervek kidolgozása, majd módosítása után bekövetkezett a javasolt tartós megkötés: 1944. március 19-én német csapatok szállták meg Magyarországot.

Ennek közvetlen következménye a magyar kir. légierőre az lett, hogy 1944. április 4-én Fütterer altábornagy katonai attasét a magyarországi német légierő vezénylő tábornokává nevezték ki. Ezzel párhuzamosan „A német légierő főparancsnokának (Göringnek — Sz. M.) parancsa szerint e magyarországi német légierő tábornoka rendelkezik a magyar légierő teljes szervezete és annak felhasználása, tehát a földi létesítmények felett — ideértve a fejlesztés alatt állókat is, a magyar légiegységek üzemi állomásait és épületegységeit, a magyar légelhárító tüzérséget, valamint az említett részlegek minden felszerelését. Ezzel, bevetésük szempontjából, a magyar légierő és a magyar légelhárítás összes kötelékei a német légierőparancsnokság alá tartoznak."[71] Bár a magyar egységek alárendeltségi viszonyaiban nem történt változás, ez a lényegen semmit nem változtatott; az ország eddigi látszatfüggetlenségének elvesztítése természetszerűen maga után vonta a légierő *látszólagos hazai önállóságának* — hiszen a hadműveleti területen ez már korábban bekövetkezett — *megszűnését is!*

Történt ez abban az időszakban, amikor rövidesen napirendre került az amerikai—angol légierő Magyarország területe elleni légitámadásainak megkezdése, illetve amikor a Vörös Hadsereg is egyre nagyobb ütemben tört előre nyugati irányban. Mindez egyre jobban veszélyeztette az ország biztonságát mind a levegőben, mind a földön.

Az előbbi következtében 1944. május 1-jei hatállyal Heppes Aladár repülőőrnagy parancsnoksága alatt megalakult a 101. vadászrepülő-osztály a volt 2/1., 1/1. és 5/3. vadászrepülő-századokból. Ez a kötelék a honi légvédelmi parancsnokság alárendeltségében látott el szolgálatot 1944. szeptember 25-éig. Ebben az időszakban csak amerikai—angol repülőgépek ellen alkalmazták őket.[72]

Sajnos már ekkor bizonyos egyéb intézkedések meghozására is szükség volt. Ugyanis bár eddig — arányait tekintve — nem volt katasztrófális a pilótavesz-

68 HL Vkf. Eln. 1. — 1944/437.
69 HL Vkf. Hdm. Csfség. — 1943/821.
70 A Wilhelmstrasse . . . i. m. 759. o.
71 Uo. — 811. o.
72 HL Rep. alakulatok — 100/M. kir. 101. v. rep. e. pk. 45. I. 14.

teség, az egyre feszítettebb igénybevétel és növekvő halálozás mind határozottabb lépéseket követelt az illetékesektől a pilótaszükséglet biztosítása érdekében. Ez tükröződik abból a „Felhívás"-ból, ami 1944. június 6-án az érdeklődők tudtára adta, hogy „a repülő katonai szolgálatra kedvet, hajlamot vagy elhivatást érző ifjak, repülőgépvezető kiképzésre, *további intézkedésig, soron kívül jelentkezhetnek.* Ez alkalommal *hat elemi iskolai végzettséggel* (kiemelés tőlem — Sz. M.) is lehet jelentkezni."[73] A háborús szükséglet tehát ugyancsak leszorította a követelményeket.

Nem álltak sokkal jobban az arcvonalban levő kötelékek repülőgépek tekintetében sem. Így pl. Homér Imre repülőszázados 102/1. bombázószázada 1944. június 1-jén mindössze 4 Junkers „Ju-88"-sal rendelkezett, sőt a lucki teherpályaudvar elleni e napi támadás során a századparancsnoki repülőgép is elpusztult Tábori István szakaszvezetővel együtt.[74]

Ebben az időben újította fel tevékenységét a hadműveleti területen a 102/2. zuhanóbombázó-század is Lévay Győző repülőszázados irányítása alatt.

1944 júniusában a hadműveleti területen levő vadászerők szintén gyarapodtak, ugyanis 1944. június 1-jével a 102. repülődandár állományába lépett Potytyondy László repülő százados 102/2. (a korábbi 2/3.) vadászrepülő-százada, amely július 9-én kezdte meg harci bevetéseit.[75]

Ugyancsak a 102. repülődandár alárendeltségébe tartozott, s kezdte meg működését a nyár derekán a „Me-210 Ca-1" típusok hazai gyártására alapozott, újonnan felállított 102. gyorsbombázó osztály.[76]

A földi erők fokozatos hátrálása természetesen kihatott Szirmay Aladár vezérőrnagy 102. repülődandárának tevékenységére is. Az 1944 júliusában Katowice—Krakkó térségében harcoló közelfelderítő, zuhanóbombázó és vadászkötelékek — magyar mércével mérve — korszerűbb harceszközökkel voltak ellátva, sőt e hó elején a 102/1. bombázórepülő-század is megkapta Junkers „Ju-87" típusú repülőgépeit.[77] Mindez azonban kevésnek bizonyult a vörös csillagos légi kötelékekkel szemben, amelyek ekkorra „erkölcsi fölényük tudatának és sikereinek lelkesítő hatása nélkül is már csak tisztán hatalmas számbeli fölényük következtében, félelmes haderőt jelentettek."[78]

A kormányzói hatáskör „tévhitében" meghagyott Horty Miklós 1944. július 27-én jóváhagyta a légierő 1944/45. évi szervezési intézkedését,[79] de a magyar szuverenitás valós értékét jelezte az a kitétel, mely szerint a „Német légierőkkel való még szorosabbá vált együttműködés a m. kir. honvéd légierőknek az 1943/44. évre jóváhagyott hadrendjét lényegesen megváltoztatta".

A hadrendről, melynek csak az elhelyezési vázlata maradt fent *(lásd a 4. sz. mellékletet, 94—95. o.),* nem érdemes részletesen szólni, mert ebben a formában soha nem valósult meg.

73 *Magyar Szárnyak,* 1944/11. sz., 3. o.
74 *Homér Imre:* Tizenhatan kettő ellen. *Kanadai Magyar Szárnyak* (a továbbiakban: *KMSz*) 1980/9. sz., 22. o.
75 HL Rep. alakulatok — Kovács József rep. őrgy., a 102. rep. oszt. pk-ának jelentése az 1944. évi működéséről. 45. II. 2. (44. doboz, 2. csomó, 277. fol.)
76 *Vasváry József* közlése.
77 *Magyar Szárnyak,* 1944/14. sz., 6. o., valamint *Homér Imre:* A 102. bo. osztály rövid története. *KMSz* 1980/9. sz., 17. o.
78 *Gaál, R. J.:* No Frontline In The Sky. *Air Combat,* 1976. március.
79 HL HM Eln. 37. — 1944/200000.

Ebben — egyebek mellett — közrejátszottak olyan tények is, hogy a szovjet térnyerés hatására a 102. repülődandár-parancsnokság már 1944. augusztus 14-én Ungvárra, a 102/1. bombázószázad pedig Hajdúszoboszlóra kényszerült áttelepülni.[80]

A magyar légtér megbízhatóbb oltalmazásának igényét jelzi az az 1944. augusztus 11-i döntés is, miszerint Kenyeriben felállítják a 101/II. valászrepülő-osztályt.[81] Ennek következtében 1944. szeptember 3-án Csathó Gyula repülő őrnagy parancsnoksága alatt Kenyeriben megalakult a 101/II. vadászrepülő-osztálytörzs és Bánlaky György repülő főhadnagy 101/4. vadászrepülő-százada. Ez utóbbi alegység szeptember 9-étől december 4-éig a veszprémi repülőtéren állomásozva, a 101/2. vadászrepülő-század mellé beosztva folytatta kiképzését. A két osztály korszerű Messerschmitt „Me-109 G-14", majd „G-10" típusú repülőgépekkel rendelkezett.[82]

Emellett a honvédelmi miniszter szeptember 16-án kelt rendelete alapján Illy Sándor repülő vezérőrnagy, az 1. repülőhadosztály parancsnoka 1944. szeptember 19-én elrendelte a 101. *vadászrepülő-ezred* felállítását. Ennek megfelelően e nappal kinevezték a 101. vadászrepülő-ezred parancsnokává Heppes Aladár repülő őrnagyot, a 101/I. vadászosztály élére Scholtz Miklós repülő századost, helyettesévé Ujszászy György repülő századost, az 1. és 2. század parancsnokává pedig Irányi Pál és Papp Tibor repülő főhadnagyokat. Bejczy József repülő századost megerősítették beosztásában a 101/3. vadászrepülő-század élén.[83] Szeptember 25-ére létrehozták Kenyeriben a II. osztály másik két (101/5—6.) századát is Prónavölgyi István repülő százados és Málik József repülő hadnagy parancsnoksága alatt. Ezt a helyzetet rögzítette a vezérkar főnökének szeptember 27-én kelt rendelete is.[84] Heppes Aladár az 1944. szeptember 30-i 1. sz. parancsában rögzítette: „Az ezredparancsnokságot átvettem."

A légierő szervezetét érintette az a változás is, hogy szeptember első felében a repülő-harckiképző osztály állományából felállították a börgöndi és miskolci repülőtér-, valamint a csákvári és felsőábrányi repülőhely-parancsnokságokat. „Ezzel a rep. harckik. oszt. felszámolt és megszűntnek tekintendő. Jogutód alakulata a Pápa-i reptér. pság."[85] — rögzítette a parancs.

Az alkalmazás vonatkozásában legfontosabb változás az volt, hogy a felállított 101. vadászrepülő-ezredet szeptember 25-ével kivonták a Honi Légvédelmi Parancsnokság alárendeltségéből, s az 1. honvéd repülőhadosztály állományába került és „az orosz előnyomulással kapcsolatban mindinkább áttért a frontbevetésekre." Ez azonban nem szüntette meg egyértelműen korábbi tevékenységét, mert az október 18-i ezredparancsban rögzítésre került, hogy „Az ezred honi lgv. feladatra beosztott alakulat, így bevetéseit póttankkal hajtja végre."[86]

80 *Gaál: No Frontline* . . . i. m., valamint *Homér:* A 102. bo. osztály . . . i. m. 17.o.
81 *Veress D. Csaba:* Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1981. 191. o.
82 HL Rep. alakulatok — 100/M. kir. 101. v. rep. e. pk. 45. I. 14., valamint *Veress:* Veszprém megye . . . i. m. 133. o. és *Vasváry József* közlése.
83 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 1., 37. és 42. sz. ezredparancsnok 44. IX. 30., X. 10. és 15.
84 Uo. — 100/M. kir. 101. v. rep. e. pk. 45. I. 14., valamint Uo. — 5. sz. Országos honvéd repülő kerületi parancsnokság (a továbbiakban: ORK.) parancs. 1944. X. 14.
85 Uo. — 5. sz. ORK. parancs, 1944. X. 15.
86 Uo. — 100/M. kir. 101. v. rep. e. pk. 45. I. 14., valamint Uo. — 101. v. rep. e. 16. sz. ezredparancs, 1944. X. 18.

A m. kir. honvéd légierők elhelyezése 1944

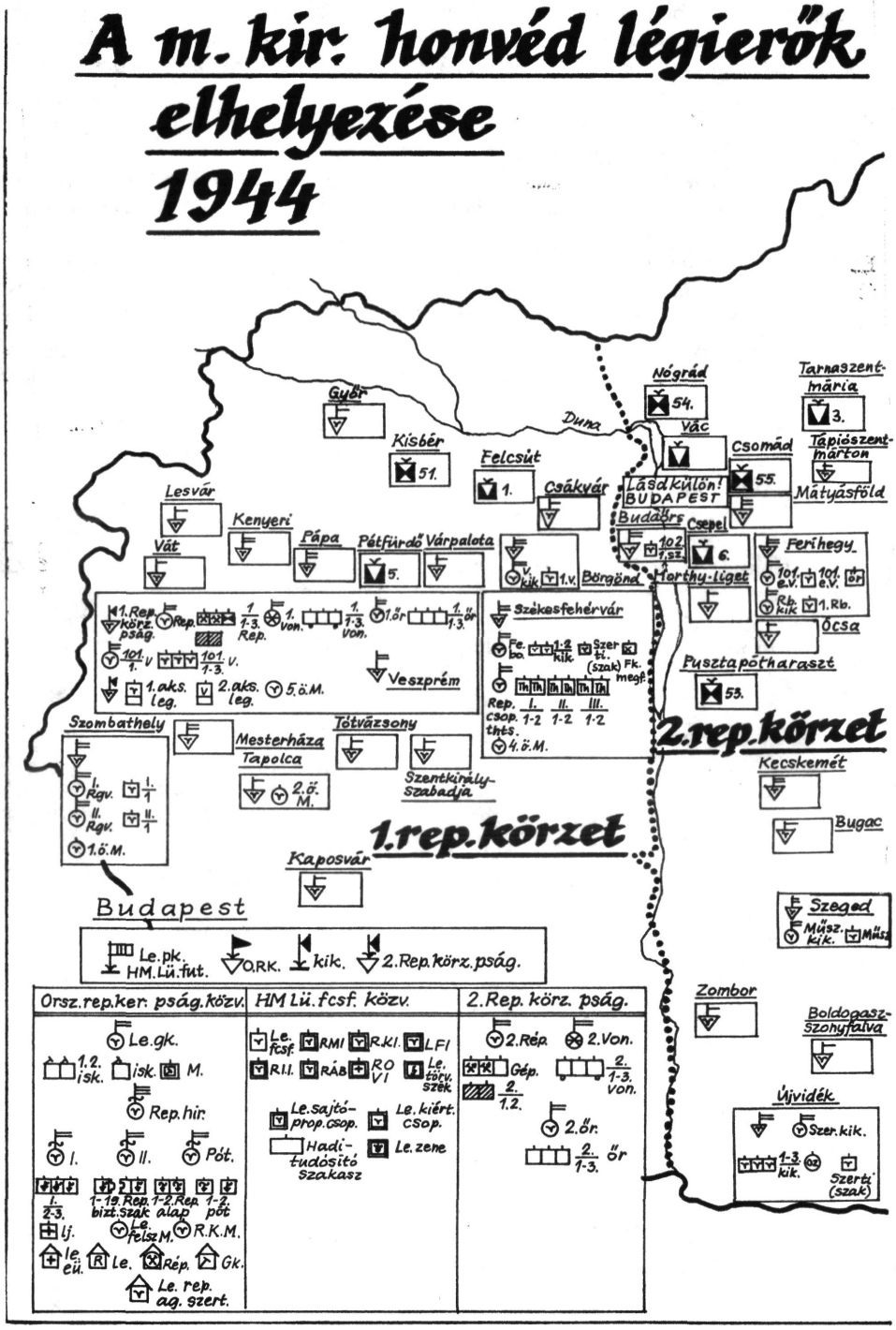

4. sz. melléklet

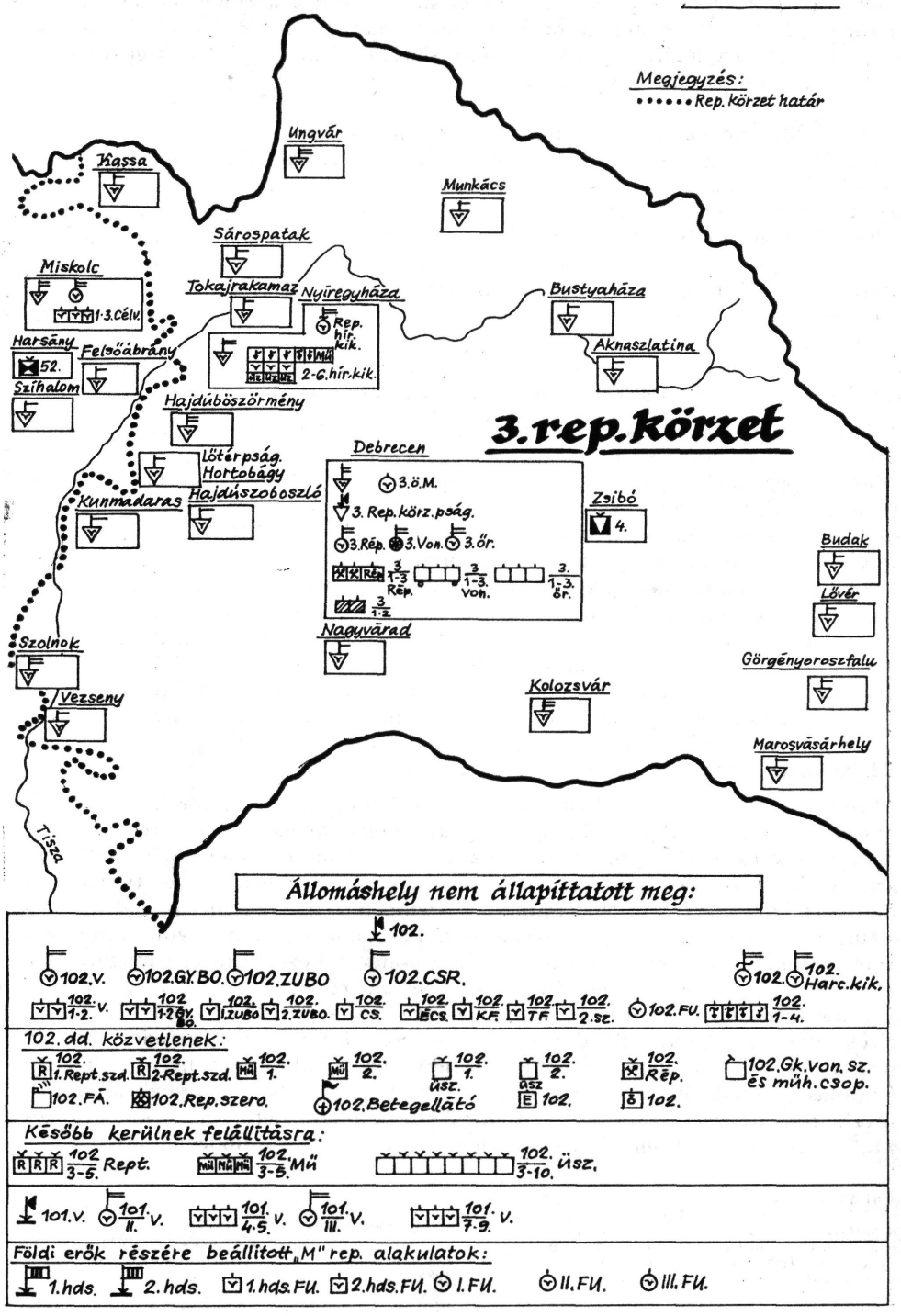

Erre az időre a 2. Ukrán Front csapatai kijutottak a román—magyar határra, napirendre kerültek a magyarországi hadműveletek. Ennek következtében a 4. német légiflottát — s a neki alárendelt magyar alegységeket — a dunántúli repülőtelekre telepítették át.

Így a 102. vadászrepülő-, a 102. vadászbombázó- és 102. gyorsbombázó-osztályok Börgönd—Seregélyes körzetében, míg a 102/1. szállítórepülő-század Várpalota, illetve Pápa—Vaszar repülőtereken állomásozott.[87] A Martini Albert repülő őrnagy parancsnoksága alatt harcoló két gyorsbombázó-század parancsnokai: Háry Kálmán és Herszényi István repülő századosok — más forrás szerint ez utóbbi helyett akkor már Bodó Pál repülő százados — voltak. Lévay Győző repülő százados vadászbombázó osztályát a korábbi zuhanóbombázó kötelékekből hozták létre. Állománya nem volt teljes, mivel két századból állt, élükön Kázár László repülő főhadnaggyal és Szimon László repülő százados-sal. Ezen kötelékek egyre elavultabbnak bizonyuló „Ju-87" típusait fokozatosan Focke-Wulf „FW-190 F-8" repülőgépek váltották fel.[88]

1944. október 1-jével jelentős átcsoportosítás ment végbe a légierő felső vezetésében. E nappal Szirmay Aladár vezérőrnagyot felmentették a 102. repülődandár-parancsnoki beosztásából, s kinevezték a légierő parancsnokának helyettesévé. Illy Sándor vezérőrnagy az 1. repülőhadosztály éléről átkerült a m. kir. országos honvéd repülő kerületi parancsnokságra (ORK), mint annak parancsnoka, Németh Pál repülő vk. alezredes pedig annak vezérkari főnöke. Incze László repülő vk. ezredest bízták meg a Honvédelmi Minisztérium IV. csoportfőnöki teendőinek elátásával. Torontály Imre és Gyiresy Sándor repülő ezredesek, valamint Fráter Tibor repülő vezérőrnagy az 1., 2., illetve 3. honvéd repülőkörzet parancsnoki teendőit vették át. Az eddigi IV. csoportfőnöknek, Németh János repülő vk. ezredesnek „A 102. rep. dd. pk-i teendők ellátásával kapcsolatos megbízására külön történik intézkedés" — adta tudtul a parancs.[89] Ez rövidesen meg is érkezett, így 1944. október 5-én megkezdte a 102. repülődandár átvételét.[90]

Ezek a kinevezések érzékeltetik a Lakatos-kormány azon törekvését, hogy kulcspozíciókba Horthyhoz hű személyeket helyezzenek. Az említettek mind megfelelnek ezeknek a követelményeknek, sőt Németh János és Németh Pál a németekkel szemben szervezendő katonai ellenállásnak is aktív résztvevői voltak. Tehát a légierő vonatkozásában — szemben a honvédség egészével — sikerült *bizonyos* tisztogatást végrehajtani. Ezt támasztja alá a volt miniszterelnök következő néhány mondata: „Külön gondot okozott, milyen magatartásra számíthatunk fordulat esetén a vezérkarban, egyéb fontos katonai vezetői állásban levő, nagyrészt német származású tiszteknél, tábornokoknál? ... Egyik derék hívemet, András Sándor (repülő — Sz. M.) vezérkari ezredest bíztam meg, állítson össze listát az elmozdítandó megbízhatatlanok helyére kerülő, alkalmas katonákról. A jegyzéket András el is készítette, Csataynak adtam át intézkedésre. Ezzel is elkéstünk. A mindenre kapható németbarát katonai vezetők élén természetesen régi ellenfelem, László Dezső altábornagy volt."[91]

87 *Veress:* Veszprém megye ... i. m. 194. o.
88 *Vasváry József és Winkler László* közlései.
89 HL Rep. alakulatok — 80. sz. Légierők parancsa, 1944. X. 23.
90 *Németh János* rep. vk. ezds. összegzése a II. világháború alatti tevékenységéről (1946. augusztus). Hitelesített másolata a szerző birtokában) 1. o.
91 *Lakatos Géza:* Ahogyan én láttam. München, 1981. 132. o.

Az egyre fokozódó német nyomásról viszont az az intézkedés tanúskodik, miszerint október 12-én a 101. vadászrepülő-ezredet és a várpalotai repülőtérre teleptett 5/1. éjjeli vadászrepülő-századot alárendelték a 8. honi vadászrepülő-hadosztálynak.

Október második felében annyi változás történt a magyar repülőkötelékek szervezetében, hogy a Repülőkísérleti Intézet várpalotai „Me-210" nehézvadász-századát 102/3. gyorsbombázó-századként Péterdi János rep. százados parancsnoksága alatt alárendelték a börgöndi 102. gyorsbombázó osztálynak, illetve 17-én Csathó Gyula repülő őrnagyot, a 101/II. vadászrepülő-osztály parancsnokát ezredparancsnok-helyettessé nevezték ki, utódjául pedig az osztály élére Fülöp István repülő őrnagyot.[92]

Ennél is jelentősebbek voltak azonban a nyilas kormányzatnak azok az erőfeszítései, amelyek arra irányultak, hogy a kormányzóhoz hű elemeket elmozdítsák a kulcspozíciókból. Így már október 17-én utasították Németh János repülő vk. ezredest, hogy haladéktalanul adja át a 102. repülődandár parancsnokságát Czapáry Zoltán repülő ezredesnek és jelentkezzék a Honvédelmi Minisztériumban. Amikor ez október 20-án megtörtént, Beregfy vezérezredes tájékoztatta arról, hogy a Justy Emil altábornagy parancsnoksága alatt *német mintára átszervezendő* légierő vezérkari főnökévé nevezi ki. Ennek a Légierő Parancsnokságnak rendelik alá a repülőerőket. Ez utóbbi élére Keksz Edgár repülő ezredest, vezérkari főnökévé pedig Németh Pál repülő alezredest állítja. Németh János kérte, hogy maradhasson a repülődandárnál, de amikor a miniszter ezt elutasította, kifogást emelt Keksz ezredes kinevezése ellen. Mivel a valódi okot — „Volksbundista, erősen német érzésű és ezt nem is titkolja... Fütterert 100%-ig kiszolgálta" — nem mondhatta meg, ezért arra hivatkozott, hogy „képességei nem képesítik őt egy magasabbparancsnoki beosztásra, legfőbb indokul pedig azt hoztam fel, hogy irtózik a repüléstől és így a repülőcsapat előtt nincs tekintélye." Helyette — nem véletlenül — András repülő vk. ezredest javasolta. Ez a törekvése azonban megbukott, mert kiderült, hogy „a németek egyenes kívánságára került a repülőerők élére... Rám megnyugtatólag hatott, hogy Keksz ezredes vezérkari főnöke Németh Pál vk. alezredes, aki viszont hasonlóan gondolkozott, mint én"[93] — rögzítette a háború után Németh János.

Természetesen Keksz ezredes is tudta mi a dolga. Az október 31-én kelt parancsában Illy Sándor vezérőrnagyot, Gyiresy Sándor és Modory József repülő ezredeseket kirendelte a 3. hadseregparancsnoksághoz magasabbparancsnoki tartalékként, András Sándor repülő vk. ezredest a 10. gyaloghadosztály gyalogsági parancsnoki (?!) teendőinek ellátására, így távolítva el őket a légierő állományából. Czapáry ezredest is leváltotta a repülődandár-parancsnoki beosztásból és a 3. repülőkörzet élére állította. Szirmay vezérőrnagy ismét átvette a 102. repülődandárt.[94] Tehát az október eleji „sikerek" is szertefoszlottak.

Ebben a hónapban az egykori 5/1., most 101. éjjeli vadászrepülő-század tevékenysége jelentősen csökkent, mivel Hollós százados vezetésével tizenhárman

92 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 7. sz. ezredparancs, 45. I. 9., valamint *Veress:* Veszprém megye... i. m. 196. o.
93 *Németh János* rep. vk. ezredes összegzése... i. m. 6. o.
94 HL Rep. alakulatok — 84. sz. Légierők parancsa, 1944. X. 31.

Németországba utaztak a „Me-110 G-4" lokátoros éjjeli vadászokra történő átképzésre.[95]

Az 1944. november 1-jén (július 1-jei ranggal) vezérezredessé előléptetett Justy Emil[96] nagy energiával látott hozzá a Magyar Királyi Honvéd Légierő „rendbetételéhez." E naptól nem jelentéktelen átszervezést eszközölt a Légierő Parancsnokság szerveinél, amely ettől kezdve Légügyi Főcsoportként is tevékenykedett. Bár ő szintén úgy látta, hogy „a Magyarok Mindenható Istenének kifürkészhetetlen végzése" állította őt — a légvédelmi tüzért — a légierő élére, ebből mégis erőt merítve azonnal vádolt: „Huszonöt esztendő mulasztásait, tervszerűtlenségét, célnélküli »lesz ahogy lesz« kényelmes elvét és az öntevékeny gondolkodás elsorvasztását, fel kell számolnunk." — jelentette ki. Mintha erre 1944 novembere lett volna a legmegfelelőbb időpont! Igaz, ennek a nehézségét ő is érezhette, mert nem finomkodott a fogalmazással: „*Könyörtelen akaratom* (kiemelés tőlem — Sz. M.), hogy a magyar légihaderő (helyesebben: légi fegyvernem — Sz. M.) mindkét fegyvernemének (repülő- és légvédelmi csapatok — Sz. M.) minden egyes tagját mindenképpen ezen az áldozatos mesgyén vezessem a végső magyar győzelemre."[97]

Az új elképzeléseknek megfelelően november 5-ére megalakult és Keksz Edgár repülő ezredes vezetésével megkezdte működését Budapesten „a m. kir. honvéd repülőerők parancsnoksága."[98]

A 101/4. vadászszázad harci lehetőségének fokozása érdekében november 16-án Heppes repülő őrnagy elrendelte, hogy a 20 mm-es gépágyúval felszerelt „Me-109"-ek közül az alegység 4-et repülön át Kenyeribe, adja át a 101/6. századnak, s ezek helyett 30 mm-es gépágyúkkal rendelkező repülőgépeket utalt ki számukra.[99]

A magyar légierő továbbfejlesztése szempontjából fontos megbeszélésre került sor 1944. november 18-án a 4. légiflottánál, melyen részt vett Dessloch vezérezredes, parancsnok és vezérkari főnöke: Schultz tábornok, továbbá Fütterer altábornagy, valamint magyar részről Justy Emil vezérezredes, légierő-parancsnok és Németh János repülő vk. ezredes, vezérkari főnök.[100]

A németek követelték, hogy a repülőterekről a magyar illetékesek távolítsanak el minden olyan repülőgépet, amik nem jöhetnek számításba bevetésre, vagy kiképzésre. Ezeket külön kijelölendő „tároló-repülőtereken" (Abstell-Flugplätze) kell tárolni. A megfelelő döntés érdekében kérték a magyar repülőgéphelyzet ismertetését. Úgyszintén a repülőerők személyi helyzetét is, mert szükségesnek ítélték a magyar személyzetnek *teljes* kihasználását.

A tárgyalások egyik központi kérdése a 102. repülődandár fejlesztési tervének megvitatása volt. E szerint egy csatarepülő-ezred, egy-egy vadász-, gyorsbombázó és közelfelderítő osztály és egy éjjeli csatarepülő-század tartozott volna állományába. *(A terv vázlatát l. a 99. oldalon!)*

A csatarepülő-ezredet (Schlachtgeschwader) három osztályból, kilenc századból szándékozták megszervezni, összesen 122 Focke-Wulf „FW-190" típusú re-

95 *Winkler László:* Éjjeli vadászrepülésünk története (Kézirat) 6—8. o.
96 HL Rep. alakulatok — 44. dob. 1. csomó (HM Eln. 8/e—1944/87120)
97 Uo. — 1. sz. Légierő parancs. 1944. XI. 3., valamint 1. sz. Légierők bizalmas parancsa, 1944. XI. 5.
98 Uo. 1. sz. Repülőerők parancsnoksági bizalmas parancsa, 1944. XI. 8.
99 Uo. — 101. v. rep. e. 43. sz. ezredparancs, 1944. XI. 16.
100 *Németh János* rep. vk. ezredes 1944—45. évi hadműveleti naplója. (Hitelesített másolat a szerző birtokában).

A 102. repülődandár fejlesztési elgondolása
(1944.november 18.)

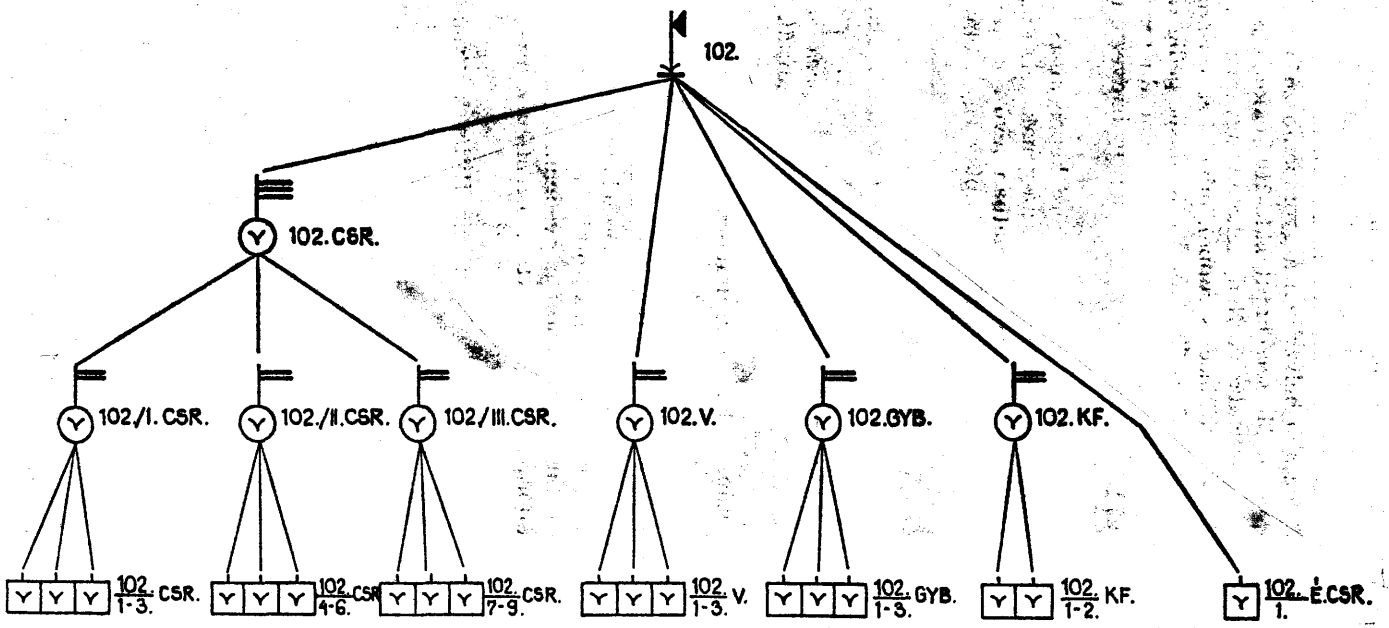

pülőgéppel. A tárgyalás időszakában azonban mindössze két század állt rendelkezésre, ebből is egy kiképzés alatt volt. A háromszázados, „Me-109"-ekkel felszerelt vadászrepülő-osztály (Frontjagd-Gruppe) állományának egyharmada hiányzott. A legjobb helyzetben a gyorsbombázó osztály (Schnellkampfgruppe) volt, mivel ez a Messerschmitt „Me-210"-ekkel felszerelt kötelék rendelkezett mindhárom századával. Nem lehetett ugyanezt elmondani a közelfelderítő osztályról (Nahaufklärer Gruppe), mivel két századából az egyik ekkor állt átképzés alatt a „Me-109" típusra, a másik pedig még hiányzott. Az éjjeli csatarepülő-század (Nachtschlacht-Staffel) sem állt rendelkezésre, amelynek Focke-Wulf „FW-58" gépanyagát a magyar hadveztésnek kellett biztosítania.

A honi légvédelem hatékonyabbá tétele érdekében Justy vezérezredesék követelték a 101. vadászrepülő-ezred III. osztályának felállítását. Szót ejtettek az éjjeli vadász-század — éppen folyamatban levő — átképzéséről is, de a konkrét repülőgéptípusra még ekkor sem kaptak egyértelmű választ. (*A táblázatot lásd a 101. oldalon.*)

E terv tehát összesen 28 magyar századdal számolt, amiből csak 15 állt rendelkezésre. A hiányzó 13 alegység felállítása azonban alapvetően csak terv maradt.

A németek tudomásul vették, hogy a repülőerők parancsnoka mellé Dóczy Lóránt hadiműszaki törzskari (hm. tk.) alezredest osztották be műszaki vezetőként.

E tárgyalások során — Fütterer altábornagy korábbi hatáskörének rovására — rögzítődött a parancsnoklás kérdése is, miszerint „A Légierő Parancsnokság a 4. légiflottával szorosan együttműködik. Ez utóbbi dolgozza ki az irányelveket, amelyeket végrehajtásra megkap a repülő- és légvédelmi erők parancsnoksága. Fütterer altbgy. csak az összekötő szerepet tölti be a 4. légiflotta és a Légierő Parancsnokság között." Ennek megfelelően kellett módosítani a korábban e tárgyban kiadott honvédelmi miniszteri rendeletet. A 102. repülődandár továbbra is a 4. légiflotta *„közvetlen intézkedési egysége"*-ként működött.

Azonban sem ezek a tárgyalgatások, sem Hitler nagyhangú ígérete, miszerint „sohasem köt békét például Pozsony vonalán az oroszokkal, hanem Magyarországot mindenesetre visszafoglalja",[101] az egyre zsugorodó ország helyzetén semmit sem változtattak, s ezzel párhuzamosan egyre szűkebb lett a magyar repülők égboltja is. 1944 decemberére Börgöndről Várpalotára telepítették át a 102. gyorsbombázó-osztályt ugyanúgy, mint a 102. vadászszázadokból Kovács József repülő őrnagy parancsnoksága alatt felállított 102. vadászrepülő-osztály új repülőteréül Veszprémet jelölték ki. A korábbi kecskeméti 102/2. közelfelderítő századot — mindössze 2 „FW-58" repülőgéppel(!) — Dégről Szanyba irányították át.[102] A 101. — csak nevében — éjjeli vadászosztály egyetlen százada Várpalotán állomásozott.[103] Sőt, a 2. és 3. Ukrán Front mind jelentősebb térnyerésének következtében, már nemcsak az alakulatoknak, hanem a magasabb parancsnokságoknak is meg kellett kezdeniük keserves ván-

101 Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939—1944. Bp., 1983. II. 407—408. o.
102 HL Rep. alakulatok — Kovács József rep. őrgy., a 102. v. rep. oszt. pk-nek jelentése az 1944. évi működéséről. 45. II. 2. (44. doboz, 2. csomó, 227. fol.), valamint *Veress D. Csaba:* A balatoni csata. Veszprém, 1976. 17—18. o.
103 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 57. sz. ezredparancs, 44. XII. 4.

dorlásukat nyugati irányban. Így 1944. december 5-én a 101/I. vadászrepülő-osztály arra kapott parancsot, hogy ürítse ki a veszprémi repülőteret, másnap pedig a Légierő Parancsnokság kényszerült arra, hogy Eszterházára, majd pedig 14-én Táplánszentkeresztre települjön át.[104]

A 101. vadászrepülő-ezred személyi hiányainak részbeni pótlására három pilóta vonult be december 10-én a németországi vadászkiképző-csoporttól. Más közlés szerint viszont e 3 fő a „Békássy-csoport"-ból került át, s nem „átképzősök" voltak, hanem gyári átrepülő feladatot láttak el. Belőlük alakult meg később a 101/9. vadászszázad.[105]

A korábban hozott döntésnek megfelelően december 13-án Heppes őrnagy utasította a Kenyeriben állomásozó 101/II. vadászrepülő-osztály gazdasági hivatalát, hogy „az oda áttelepült I. osztályt élelmezésileg vegye növekedésbe." Ezzel szemben az osztály tisztjei csak olyan intézkedések megtételéről tudtak, „amelyek révén 1 órán belül végrehajtható lett volna egy esetleges áttelepülési parancs. (Személyi felszerelések minimálisra csökkentése és készenlétbe helyezése stb.)"[106]

A hónap folyamán tovább folyt a 101. vadászrepülő-ezred repülőgépeinek pótlása is, amit azalábbi táblázat tükröz:[107]

A pótlás időpontja	A 101/I. vadász-osztály	A 101/II. vadász-osztály
	részére kiutalt repülőgép-mennyiség	
1944. XII. 2.	2	1
13.	3	2
16.	—	7
18.	11	3
23.	7	5

Erre az időszakra kedvező feltételek jöttek létre ahhoz, hogy Budapestet északról és délről közös erővel kerítse be a 2. és 3. Ukrán Front. A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása december 12-én utasította erre a két frontparancsnokot. Ebben a helyzetben a szállítórepülők is arra kényszerültek, hogy a körülzárással fenyegetett Budaörsről és Csákvárról Mosonszentpéterre telepítsék át a még üzemképes repülőgépeiket. Így Budaörsön mindössze 3 „Ju-52" és 1 „FW-58" típus maradt, különböző feladatok ellátására. Ebben az időben a 102/1. szállítórepülő-század összesen kb. 6 „Ju-52" és 3 „FW-58" típussal rendelkezett, a 102/2. század pedig 6 „Ju-52", 2 „FW-58" és 3 Fiat „G-12" repülőgéppel.[108]

Az egyre súlyosabbá váló helyzetben egymást követték a szükségintézkedések, a kényszerátszervezések. Így pl. december 16-án 2 tiszt vonult be a 101.

104 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 4. sz. Ezred Tiszti Parancs. 44. XII. 5., valamint *Német János* rep. vk. ezredes összegzése . . . i. m. 13. o.
105 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 59. sz. ezredparancs, 44. XII. 12., valamint *Csanádi—Nagyváradi—Winkler*: . . . i. m. 270. o., és *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
106 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 60. sz. ezredparancs, 44. XII. 13. és *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
107 Uo. — 101. v. rep. e. 55., 60., 62., 63. és 67. sz. ezredparancs, 44. XII. 2., 13., 16., 18. és 23.
108 *Gaál Gyula*: Szárnyas szállítók. *KMSz* 1981/10. sz. 7. és 12. o.

vadászezredhez a Repülő Átvételi Bizottságtól „annak feloszlatása folytán". A magyar pilóták hosszú harctéri alkalmazására utal az is ,hogy a hónap közepétől megkezdődött a „Tűzkereszt" II. fokozatának odaítélése is, aminek előfeltétele 6 havi *megszakítás nélküli* hadi szolgálat volt.[109] A növekvő veszteségek azonban mind kevesebb pilótát jogosítottak erre a kitüntetésre. Így tovább kellett fokozni az erőfeszítéseket a hajózóállomány pótlására. Ennek megfelelően a Repülőerők parancsnoksága december 20-án elrendelte, hogy a 101/6. vadászrepülő-századnál indítsák be a repülőgépvezető-kiképzést úgy, hogy 1945. április 30-áig 3 turnusban összesen 55 pilótát adhassanak a légierőnek. Ezzel függött össze a repülőerők parancsnokának az a december 22-én kelt parancsa, amely a felállításra kerülő újabb vadászrepülő-századok állományának biztosítása érdekében beosztani szándékozta „mindazon önként jelentkező legénységi állományúakat és tiszteket hadnagyi rendfokozatig bezárólag, akik 28. életévüket még nem lépték túl, repülőgépvezető-kiképzésben már részesültek, de harckiképzést még nem kaptak és vadászrepülőgép-vezetőnek orvosilag is alkalmasnak bizonyultak.[110]

Az 1944. december 20-án indult — a főváros teljes bekerítését célzó — hadművelet fokozódó sikere következtében december 22-én a 102. vadászbombázó osztályt Veszprémbe telepítették át.[111] Másnap Heppes őrnagy elrendelte az ezredtörzs Kenyeribe való átköltözését. Ugyanebből a parancsból az tűnik ki, hogy az I. osztály december 13-án — mint korábban jeleztem — mégsem ment át ugyanide, mert az ezred parancsnoka Csathó Gyula repülő őrnagyot bízta meg az áttelepülésig az ezredparancsnoki teendők ellátásával, ő pedig az I. osztálynál maradt. Szintén december 23-án a „M. kir. honv. repülő erők parancsnoksága" is áthelyezte székhelyét Csákánydoroszlóra.[112]

Ez a kilátástalan hátrálás sem akadályozta meg azonban Keksz repülő ezredest abban, hogy december 23-án elrendelje az 101. éjjeli vadászrepülő-század megalakítását. Ezt a volt éjjeli vadászosztályból kellett felállítani Csapodon Hollós János repülő őrnagy parancsnoksága alatt. Alkalmazásilag természetesen a 4. légiflottának, míg katonai közigazgatásilag és fegyelmileg a 101. vadászezrednek rendelte alá. Az alegységnek a Németországból érkező Messerschmitt „Me-110" típusokkal kellett megalakulnia december 31-éig.[113]

Úgyszintén 23-án kelt rendelettel a repülőerők parancsnoka Ujszászy György repülő századost felmentette a 101/I. vadászosztályparancsnok-helyettesi beosztásából, s kinevezte a 101. vadászrepülő-ezredparancsnokság 2. segédtisztjévé. Ugyanekkor Irányi Pál repülő főhadnagyot az 1. századparancsnoki posztról az I. vadászosztály parancsnokának helyettesévé kinevezte.[114]

Miközben az említett döntések megszülettek, a szovjet erők folytatták előrenyomulásukat és 1944. december 24-én a két front kijelölt hadseregei Esztergom térségében létrehozták a főváros belső bekerítési arcvonalát. Ilyen körülmények között adott utasítást Gelencsér Ferenc repülő százados a budaör-

109 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 62. sz. ezredparancs, 44. XII. 16.
110 Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 329. fol.; Uo. — 11/101/II. v. oszt. pk. 45. I. 1.; *Csanádi—Nagyváradi—Winkler:* i. m. 270. o.
111 *Csanádi—Nagyváradi—Winkler:* ... i. m. 268. o., valamint *Veress:* A balatoni ... i. m. 50—63. o. és *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
112 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 67. sz. ezredparancs, 44. XII. 23., valamint Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 12. fol. és *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
113 HL Rep. alakulatok — 44. doboz, 2. csomó, 12. fol.
114 Uo. — 101. v. rep. e. 69. és 11. sz. ezredparancs, 44. XII. 28. és 45. I. 14., valamint Uo. — 11/101/II. V. rep. oszt. pk. 45. I. 1.

si 3 „Ju-52" és 1 „Fw-58" repülőgép Mosonszentpéterre való átrepülésére, majd a századparancsnokságot átruházta Bánhidi Antal tartalékos repülő főhadnagyra. A gépek — ha súlyosan megrongálódva is — 1 kivétellel megérkeztek új repülőterükre. Az egyik „Ju-52" repülőgépet ugyanis szovjet vadászok Esztergom közelében leszállásra kényszerítettek, így személyzete fogságba esett.[115]

December 26-án a 101. vadászrepülő-ezredparancsnokság is további költözésre kényszerült, ezúttal Sömjénfalvára.[116]

Az új esztendő sem hozta meg a rég óhajtott békét, sőt újabb és újabb lépések történtek a háború folytatása érdekében. Ennek megfelelően 1945. január 6-án ismét változás állt be a magyar vadászrepülők alárendeltségi viszonyában. „Minden magyar vadászalakulat (a 101. V. rep. e. I. és II. osztálya, a 102/1. és 2. V. rep. szd.) azonnali hatállyal a 76. né. V. rep. e. pság-nak van alárendelve bevetés szempontjából. A 76. V. e. az I. ném. rep. hop-nak van alárendelve. A 76. n. V. e. pság — átveszi . . . a magyar területen a vadászvezetést"[117] — adta tudtul az e napon kelt német intézkedés.

Ez a helyzet tovább szivattyúzta a magyar vért a német érdekek oltárára, ugyanakkor a korábbinál is kedvezőbbé tette a magyar ezred repülőgép-utánpótlását. Így Heppes őrnagy január 9-én három „Me-109"-t utalhatott ki a II. vadászosztály számára, s egyben arra utasította az 5. századot, hogy a 20 mmes gépágyúkkal felszerelt repülőgépeit adja át a kiképzést folytató 6. századnak. Három nap múlva az I. osztály kapott egy harceszközt.[118]

Tekintettel a tovább növekvő harctéri igényekre, az ezred parancsnoka január 11-én javasolta a 101/III. vadászrepülő-osztály felállítását. A lehetőségeket figyelembe véve ideiglenesen szükségesnek tartotta a repülőszázadok létszámának 16—16 főre csökkentését azzal, hogy majd február végén, amikor az ezred befejezi a saját pilótakiképzését, illetve a kiképződandár Messerschmitt átképző tanfolyamáról is bevonult a 32 repülőgépvezető, akkor töltsék fel újból az alegységeket teljes állományra. Ennek megfelelően Justy vezérezredes 1—2 napon belül elrendelte „a jelenlegi német szervezéssel teljesen azonos állományra való áttérést és ezzel egyidejűleg a 101/III. v. rep. osztály fokozatos felállítását." Bár ezt a köteléket alapvetően az eddigi — két századból álló — 102. vadászrepülő-osztályból hozták létre, az I. és II. vadászosztályoknak szakszemélyzetük egyharmadát át kellett adniuk a III-nak. Így érték el, hogy mindhárom kötelék állományának kétharmada rendelkezett megfelelő gyakorlattal. Ez azt jelentette, hogy mind a kilenc században egyaránt szolgált 8—8 hadi tapasztalattal rendelkező, 4—4 saját kiképzésű és 4—4 Messerschmitt átképző tanfolyamot végzett pilóta. Incze László repülő vk. ezredes — aki Németh János repülő vk. ezredes felgyógyulásáig felváltotta Keksz ezredest a repülőerők parancsnoki posztján — az átszervezéssel kapcsolatos parancsában[119] közölte a különböző szintű parancsnokságok új repülőgép-állománytáblázatát is, mely szerint:

115 HL Rep. alakulatok — 11/101/II. V. rep. oszt. pk. 45. I. 1., továbbá *Csanádi—Nagyváradi—Winkler* . . . i. m. 270—271. o., valamint *Gaál:* Szárnyas . . . i. m. 8. o.
116 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 70. sz. ezredparancs, 44. XII. 29.
117 Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 82/a. fol.
118 Uo. — 101. v. rep. e. 7. és 10. sz. ezredparancs, 45. I. 9. és 12.
119 Uo. — 45. és 81/101. v. rep. e. pk. 45. I. 11. és 15., valamint Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 22. és 231. fol.

Parancsnokság	Vadász-	Futár-	Szállító-
	repülőgép		
V. rep. e.	4	1	1
V. rep. oszt.	4	1	—
V. rep. szd.	18	1	—

A vadászrepülő-század állományába 1 századparancsnok, valamint 10 tiszt, 4 tiszthelyettes és 4 tisztes repülőgépvezető tartozott.

Az új osztály megtartotta korábbi parancsnoki állományát (Kovács József repülő őrnagy, osztályparancsnok, illetve a két századparancsnok: Máthé László repülő főhadnagy és Pottyondi László repülő százados), valamint kiegészült az új 101/9. vadászrepülő-század parancsnokával: Békássy István repülő századossal.[120]

Az események aktív részese szerint azonban ez az átszervezés „nem ilyen sematikusan zajlott le." Azt állítja, hogy az I. és II. osztály századai „1—2 kivételtől eltekintve" nem adtak le pilótát, mert a III. osztály 7—8. századának állománya „adva volt". A 9. század hajózói — mint korábban már jeleztem — „majdnem kizárólag' 'a Németországból decemberben hazatért Békássy-csoportból tevődtek ki.[121]

A szovjet repülőkötelékek elleni összehangoltabb további tevékenység érdekében az 1945. január 22-én kelt ezredparancs szerint a 101. vadászrepülőezredet „azonnali hatállyal" a 102. repülődandár-parancsnoknak rendelte alá a légierők parancsnoka. Ugyanez történt az anyagi ellátás szempontjából 30-án.[122]

Január 23-án a 101/1. vadászszázad élén szintén változás következett be, amikor is Murányi repülő főhadnagy felmentésével egyidejűleg Málik József repülő hadnagyot nevezték ki századparancsnokká.[123] A repülőcsapatok szempontjából azonban lényegesen fontosabb volt, hogy 1945. január 25-én Németh János repülő vezérkari ezredes átvette a repülőerők parancsnokságát Incze László repülő vk. ezredestől.[124] Másnap Németh ezredes — légierő parancsnoksági rendeletre hivatkozva — parancsot adott a 102/2. közelfelderítő repülőszázad megalakítására. Ezt az alegységet a 2. hadsereg futárrepülő-századából kellett létrehozni Gencsapátin február 15-éig. Hajózóállományként 1—1 századparancsnoki és elsőtiszti, valamint 5 tiszti és 8 tiszthelyettesi repülőgép-vezetői helyet szerveztek.[125]

1945 január végén nemcsak a jelentésekben, a csapatok mozgatásában, hanem a légierő szervezetében, parancsnoklási viszonyaiban is rendkívüli káosz lehetett, amit napjainkban a fennmaradt néhány irat alapján szinte lehetetlen rekonstruálni. Így pl. az 1945. február 4-én kelt 7. sz. Légierő tiszti parancs szerint Szálasi Ferenc „Nemzetvezető" 1945. II. hó ....-án (a nap nincs kitöltve) kelt rendeletével Justy Emil vezérezredest felmentette a légügyi főcsoportfőnöki és a légierő parancsnoka szolgálati állásából, s áthelyezte a Honvédelmi Minisztérium és Hadseregfőparancsnokság törzskülönítményének állo-

120 *Gaál R. J.*: The Last Spring of Puma. *Air Combat*, 1978.
121 *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
122 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 17. sz. ezredparancs. 45. 01. 22., valamint Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 196. fol.
123 Uo. — 101. v. rep. e. 18. sz. ezredparancs. 45. I. 23.
124 Uo. — M. kir. honv. rep. erők pság. 16. sz. parancsa, 1945. I. 25.
125 Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 225. fol.

mányába. Ugyanekkor Ternegg Kálmán vezérezredest, a honi hadsereg addigi parancsnokát nevezte ki a légierő parancsnokává. Ez azonban korábban megtörténhetett, mert már pl. január 23-án és 25-én is Ternegg vezérezredes írta alá a légierő parancsnokaként a különböző intézkedéseket.[126]

Hasonlóan zavarosak Németh János repülő vk. ezredes felmentésének és kinevezésének körülményei. Ismert Beregfy Károly vezérezredesnek az az 1944. december 31-én kelt rendelete, mely szerint 1945. január 1-jével felmentette őt a légierő vezérkari főnöki beosztásából, s helyére a repülőerők addigi vezérkari főnökét, Németh Pál vk. alezredest nevezte ki. Ebben az okmányban jelezték, hogy „Németh János I. vk. ezredes beosztására illetve áthelyezésére később történik intézkedés."[127] Ebben a későbbi döntéshozatalban közrejátszhatott az is, hogy Németh ezredes december 24-én súlyosan megbetegedett, s közel 1 hónapig volt távol a szolgálattól. 1945. január 23-án jelentette felgyógyulását a légierő parancsnokának, majd — mint láttuk — 2 nap múlva parancsban közölte, hogy Incze ezredestől átvette a repülőerők parancsnoki teendőit. A probléma ott mutatkozik, hogy a később megjelent magasabb szintű állásfoglalások lényegesen korábbi helyzetet tükröznek. Így Szálasi „1945. február 3-án kelt elhatározásával 1945. évi február hó 1-jével az alábbi felmentéseket és kinevezéseket rendelte el: ... *Németh János I. vk. ezdst,* a m. kir. légierők vezérkari főnökét, jelenlegi szolgálati állása alól felmentette és a légi kerületi parancsnoki teendők ellátásával megbízta, egyúttal áthelyezte a le. ker. ság-hoz."[128] Itt az valószínűsíthető, hogy Szálasi 1 hónappal később erősítette meg a honvédelmi miniszter által eszközölt kinevezést, csak a pillanatnyi beosztást nem pontosították az irat szerkesztői.

Az is lehetséges, hogy — az e parancsban rögzítettektől eltérően — Keksz Edgár ezredest korábban, még január első felében felmentették a repülőerők parancsnoki beosztásából, s már ekkor kinevezték a légierő kiképződandár (később hadosztály) parancsnokává.

A helyzetet bonyolította, hogy január végén jelentős átszervezések és átkeresztelések zajlottak a légierő felső szintjén. Így a „Légierők" hadrendi elnevezése helyére a „M. kir. légi-hadsereg" lépett. Ternegg vezérezredes új titulusa „M. kir. honvéd légi hds. pk., egyben a légierők főparancsnoka" lett. Ezzel szinkronban a „Légierő ság." is „M. kir. honvéd légi hadsereg parancsnokság"-gá alakult át. Szirmay Aladár 102. repülődandárát 1. repülőhadosztállyá fejlesztették fel ugyanúgy, mint a repülő kiképződandárt, amely a légvédelmi kiképzőezreddel kiegészülve „légierők kiképző hadosztállyá" szerveződött.[129]

Ezek a változások minden bizonnyal 1945. január 28-án következtek be, ugyanúgy, mint ahogy ekkor keresztelték át a „M. kir. honv. repülő erők parancsnokság"-ot is „M. kir. honv. légierők kerületi parancsnokság"-gá.[130]

Ugyanakkor itt is volt valami zavar, mert mint láttuk, január végén e változások végbementek, február első napjaiban az új parancsnokok kinevezését

126 Uo. — 5. és 7. sz. Légierő tiszti parancs 1945. I. 25. és II. 4., valamint Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 178. fol.
127 Uo. — 7. sz. Légierő tiszti parancs, 1945. II. 4.
128 *Németh János* ... 1944—45. évi hadműveleti ... i. m. 45. I. 23-i bejegyzés, továbbá HL Rep. alakulatok — M. kir. honv. rep. erők ság. 16. sz. Parancsa. 1945. I. 25. és Uo. — M. kir. honv. légierő ság. egyben m. kir. 1. honv. lg. hds. ság. 8. sz. Légierő tiszti parancs, 1945. II. 13.
129 HL Rep. alakulatok — M. kir. honv. légierők kerületi ság. 5. sz. Bizalmas parancs, 1945. II. 6.
130 Uo. — M. kir. honv. le. kerületi ság. 1. sz. Bizalmas parancs, 1945. I. 29., valamint Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 278. és 280. fol.

is megerősítette Szálasi, mégis található olyan okmány, melyben „A m. kir. honvéd légierőnek a folyó évi *február hó 8-án* 20312/biz. l. a. — 1945. számú *rendelettel történt* átszervezése (kiemelés tőlem — Sz. M.) és teljes mozgósítását"-ról van szó.[131] Az viszont tény: a légierők kerületi parancsnokság átszervezése és személyi beosztása — ideiglenes jelleggel — 1945. február 14-én 8 óráig megtörtént. Mint jogutódnak, alárendeltségében maradtak mindazok az alakulatok, amelyek korábban a repülőerők parancsnoksághoz tartoztak. E szervezet vezérkari főnöke Pogács Imre vk. őrnagy, szállásmestere pedig Balássy Miklós vk. őrnagy lett, s új beosztást is kellett rendszeresíteni „Párt szellemi vezető" címmel, amit gróf Festetich Sándor tartalékos őrnagy töltött be.[132] Balássy vk. őrnagy — aki ellen a Kiss János féle összeesküvésben való részvételéért indított eljárást sikerült megszüntettetni — magához vétele is jelzi: Németh János igyekezett maga köré gyűjteni a megbízható tiszteket.

Ami a 101. vadászrepülő-ezredet illeti, számára továbbra is messze volt a béke napja, bár az némileg javította az alakulat hangulatát, hogy Szálasi Ferenc 1945. február közepén (február 1-jei hatállyal, 1944. november 1-jei ranggal) soron kívül alezredessé léptette elő Heppes Aladárt, kiemelkedő harctéri teljesítményeiért.[133]

Az ezredparancsnokság pedig, a Mihályfán, Kenyerin, Sömjénmihályfalván át vezető vándorlás után visszatérve kiindulási pontjára, a február 14-i ezredparancsban rögzítette: „Az ezredparancsnokság azonnal áttelepül Veszprémbe."[134] Ezt, valamint a 101/II. vadászosztály Szombathelyre való áthelyezését az I. német repülőhadtest már február 10-e óta sürgette, csak a talajviszonyoktól téve függővé.[135] Valószínűleg ezek az átcsoportosítások is részét képezték a tervezett közeli ellentámadásra való felkészülésnek. A valóság azonban az, hogy az ezredparancsnokság harcászati vezetése — mint korábban láttuk — sohasem távozott el Veszprémből, így ez a parancs csak a törzs többi részlegére vonatkozott. Ami a II. osztály szombathelyi áttelepülését illeti, arra is mindössze március végén került sor.[136]

Ugyancsak február 14-én adták ki az új hadiállomány-táblát, ami annyiban különbözött a pár héttel korábban közölttől, hogy a vadászszázadok gépállományát 16-ban (—2) állapították meg, s elvették a futárrepülőgépet is.[137] Sokkal nagyobb fejtörést okozott azonban ennél az egyre fokozódó pilótahiány. Az eddigi erőfeszítések nem vezettek eredményre, így Ternegg vezérezredes a hó közepén kénytelen volt elrendelni, hogy az 1943. és 1944. évi bevonulású karpaszományos megfigyelőket parancsnokaik szólítsák fel repülőgépvezető-kiképzésre való jelentkezésre. Ugyanerre kellett inspirálni „az összes 22 évesnél fiatalabb, különleges szakképzettségben még nem részesült tisztet és legénységet."[138] A jelentkezéseket a Csákánydoroszlón székelő kiképző repülőhadosztályhoz kellett továbbítani.

131 Uo. — 7. sz. Légierő tiszti parancs, 1945. II. 4., valamint Uo. — 43. doboz, 2. csomó.
132 Uo. — M. kir. honv. le. kerületi pság. 7. sz. Bizalmas parancs, 1945. II. 17., valamint *Németh János* . . . 1944—45. évi hadműveleti . . . i. m. 45. I. 28-i bejegyzés.
133 Uo. — 13. sz. Légierő Parancs, 1945. III. 2.
134 Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 227. és 278. fol., valamint 101. rep. e. 34. sz. ezredparancs. 45 II. 14.
135 Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 355. fol.
136 *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
137 HL Rep. alakulatok. — 44. doboz, 2. csomó, 272. fol.
138 Uo. — 9. sz. Légierők parancs, 1945. II. 13.

Ezzel összefüggésben — ugyancsak a harctéri szükséglet, illetve a nagy tapasztalatú pilótaállomány zömének elvesztése következtében — született döntés 1945. február 15-én arról, hogy Keresztes Béla repülő őrnagy parancsnoksága alatt Lesváron felállítják a harckiképző repülőosztályt. Feladatául szabták, hogy a kivonuló alakulatok számára biztosítsa a szükséges mennyiségű harckiképzett hajózószemélyzetet és a földi kiszolgáló állományt. A kiképzendőket a kiképzőhadosztálytól kapták. Csata-, vadász- és közelfelderítő kiképzőszázadokat szerveztek állományába, de egyelőre csak az első két alegységet kellett létrehozni Papp Tibor repülő főhadnagy, illetve Homér Imre repülő százados vezetésével. Az osztályt az 1. repülőhadosztálynak rendelték alá.[139] Ugyanezen a napon Fülöp István repülő őrnagyot áthelyezték a kiképző repülőhadosztályhoz, így a 101/II. vadászosztály parancsnoka február 16-án Prónavölgyi István repülő százados lett.[140]

A Balaton térségében kibontakozó harcok kapcsán, annak érdekében, hogy a magyar légi harceszközök is minél hosszabb ideig tevékenykedhessenek ellenséges légtérben, március 13-án a 102. csapatrepülő- (vadászbombázó-) osztály 1—2. századát Vaszarról Várpalotára vonták előre, csak a kiképzést folytató 3. század maradt helyben.[141]

Rövidesen azonban kifulladt a német ellentámadás, s mind világosabbá vált, hogy a német hadvezetés képtelen pótolni a Luftwaffe személyi veszteségeit, ezért egyre nagyobb szüksége volt a magyar hajózóállományra. A háborúnak ebben az időszakában már szívesen adtak korszerű harceszközöket, csak legyen aki repüli azokat. Így március első felében a 101/I. vadászrepülő-osztályt új, korszerű repülőgépekkel látták el. A Messerschmitt „Me-109 K-4" és „K-6" típusok a rendkívül jó technikai paraméterekkel rendelkező Daimler-Benz DB-605 DM és L motorokkal voltak felszerelve. Emellett a „Me-109 G-10. U/4"-ek[142] is gyorsak, fordulékonyak és nagy tűzerejűek voltak. Tehát ekkor már inkább a *mennyiségi*, mint a minőségi *problémák* voltak a feszítőek.

Az 1945. március 16—17-én megindult szovjet támadó hadművelet kibontakozó sikere arra kényszerítette a magyar légierő vezetését, hogy 1945. március 21-én a késő délutáni órákban elrendelje a 101/I. és III. vadászrepülő-osztályok áttelepülését Kenyeribe.[143]

A következő napon az — 1944. december 29-én a 102/1—2. századból összevont — egyesített szállítórepülő-század szenvedett pótolhatatlan veszteséget. A délelőtti órákban a soproni áttelepülés előkészítésére előreküldött Bücker „Bü-131" alig emelkedett el a vaszari repülőtérről 100 méternyi magasságra, amikor amerikai „P-38"-asok lelőtték. A támadó kötelék ezt követően alig négyperces csapást hajtott végre a Junkers „Ju-52" szállítógépek ellen. Ennek eredményeként a hét „Ju-52" megsemmisült.[144]

Március 27-én intézkedés született arra ,hogy a légierők kerületi parancsnokságának Iváncon, Csákánydoroszlón és Csörötnökön települt szervei elvo-

139 Uo. — 44. doboz, 2. csomó, 391. és 507. fol.
140 Uo. — 101. v. rep. e. 37., 41. sz. ezredparancs, 45. II. 20. és 26.
141 *Veres:* A balatoni . . . i. m. 203. o.
142 Uo. — 175—176. o.
143 *Csanádi—Nagyváradi—Winkler:* i. m. 257. o.
144 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 62. sz. ezredparancs, 45. IV. 19.; *Gaál:* Szárnyas . . . i. m. 10. és 12. o.

nuljanak Németországba. A futárrepülő-századot a Graz melletti Thalerhofba való áttelepülésre utasították.[145]

A háborús események nem nyújtottak más lehetőséget a 101. vadászrepülőezred számára sem, s így március 29-én megkezdte áttelepülését Wiener-Neustadtba.[146]

Ezen a napon Somorjai repülő százados, a 102/2. szállítórepülő-század egyik megmaradt „FW-58"-ával Sopronból az ausztriai Zeltwegbe repült, hogy szemrevételezze az alegység számára kijelölt új szálláshelyet. Ezen az estén a század gépkocsioszlopa is átlépte a határt Bánhidi Antal tartalékos repülő főhadnagy parancsnoksága alatt. Nem sikerült ugyanez a légierők kerületi parancsnoksága gondjaira bízott családoknak, akik előtt Balk vezérezredesnek, a 6. német hadsereg parancsnokának parancsára lezárták a határt.[147]

Sok tanakodásra pedig nem volt idő, mert a 3. Ukrán Front gyorsan mozgó magasabbegységei március 30-án a 17. légi hadsereg aktív támogatása mellett áttörték az osztrák—magyar határon létesített határerődítéseket és Ausztria területére léptek. Így Németh repülő vk. ezredes e napon kierőszakolta a határ megnyitását, s röviddel éjfél után elhagyták az ország területét.[148]

Március 31-én a 101. vadászrepülő-ezred kötelékei áttelepültek Tullnba, ahol „több volt a repülőgép, mint a pilóta."[149] A szovjet csapatok közeledtére azonban április 5-én déltől a magyar repülők megkezdték továbbvándorlásukat Raffeldingbe. Itt két nappal később a 101. vadászrepülő-ezred — harcászatilag — ismét osztállyá alakult oly módon, hogy minden osztály egy teljesen feltöltött századot hozott létre állományából. Az egység április 10-én 51 harci és 12 egyéb repülőgéppel rendelkezett. A tovább nem harcoló állomány Pockingba költözött. Április 10—11-én a raffeldingiekhez csatlakozott Lévay százados csatarepülő-százada.[150]

Az egykori légierő kerületi parancsnokság alárendeltségébe tartozók létszáma 1945. április 23-án Klagenfurtban és Zeltweg-ben (kb.) a következő volt: 219 tiszt, 760 legénységi, 17 polgári és 305 családtag.[151]

A 101. vadászrepülő-ezred megmaradt repülőgépeit az állomány a raffeldingi repülőtéren 1945. május 4-én felgyújtotta,[152] így demonstrálva: számukra is befejeződött a háború. Ez kissé jelképes is volt: így porladt el a világháború tüzében a Magyar Királyi Honvéd Légierő is.

145 *Németh János* ... 1944—45. évi hadműveleti ... i. m. 45. III. 25-i bejegyzés.
146 *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
147 *Gaál: Szárnyas* ... i. m. 10. o., valamint *Németh János* ... 1944—45. évi hadműveleti ... i. m. 45. III. 28-i bejegyzés.
148 *Németh János* ... 1944—45. évi hadműveleti ... i. m. 45. III. 30-i bejegyzés, valamint *Németh János* rep. vk. ezds. összegzése ... i. m. 17. o.
149 *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
150 HL Rep. alakulatok — 101. v. rep. e. 51. és 55. sz. ezredparancs, 45. IV. 3. és 10.; *Gaál*: The Last ... i. m.; *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.
151 *Németh János* ... 1944—45. évi hadműveleti ... i. m. 45. IV. 23-i bejegyzés.
152 *Tobak Tibor* rep. hadnagy közlése.

Miklós Szabó

THE DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATION OF THE ROYAL HUNGARIAN AIR FORCE, 1941—1945

Summary

The author continues his analysis concerning the Royal Hungarian Air Force started earlier in this quarterly. He strives to show the development of the organization between 1941 and 1945 on the basis of documents being in the care of the War History Archive and using personal records. Through the analysis of the consecuting organizational ideas he points out that the development of the organization can be characterized by constant change and confusion, sometimes. One can know from the study how the High Command tried to set the Hungarian Air Force to the claims of the war and how it was annihilated by the end of the Second World War.

Miklós Szabó

LE DÉVELOPPEMENT DE L'ORGANISME DE LA FORCE AÉRIENNE ROYALE HONGROISE HONVED, 1941—1945

Résumé

L'auteur publie la deuxième partie de son essai paru antérieurement dans ce bulletin. Il essaie de présenter le développement de l'organisme de la force aérienne hongroise entre 1941 et 1945, par la publication des documents qui s'y rapportent des Archives d'Histoire Militaire, et à la base des documents de journaux intimes. Il esquisse les conceptions qui touchaient l'une à l'autre de l'organisme, par l'effet desquelles le développement de l'organisme est caractérisé par un changement continu, quelquefois même par le désarroi. De l'essai il devient perceptible, comment on voulait orienter la force aérienne hongroise vers les exigences de l'époque militaire donnée. Il ressort de cet essai comment la Force Aérienne Royale Hongroise était détruite à la fin de la seconde guerre mondiale.

Miklós Szabó

DIE ORGANISATORISCHE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN KÖNIGLICHEN HONVÉD LUFTWAFFE, 1941—1945

Resümee

Vorliegender Aufsatz ist der zweite Teil eines in dieser Zeitschrift bereits früher veröffentlichten Aufsatzes des Autors. Miklós Szabó strebt eine möglichst vollkommene Ermittlung und Herausgabe der im Ungarischen Militärarchiv zugänglichen einschlägigen Dokumentation an. Zur Darstellung der organisatorischen Entwicklung der Ungarischen Königlichen Honvédluftwaffe zwischen 1941 und 1945 nimmt er ferner auch private Tagebücher in Anspruch. Er zeigt die aufeinanderfolgenden organisatorischen Konzeptionen, denen zufolge für die Entwicklung mitunter auch eine ständige Veränderung und Hast charakteristisch waren. Aus dem Aufsatz wird fernen die Bestrebung ersichtlich, die ungarische Luftwaffe den Anforderungen der jeweiligen Kriegsphase anzupassen. Zum Schluß erfährt der Leser, wie die Ungarische Königliche Honvédluftwaffe am Ende des Zweiten Weltkrieges vernichtet wurde.

Миклош Сабо

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ВВС ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ ГОНВЕДСКОЙ АРМИИ, 1941—1945

Резюме

Автор публикует вторую часть своей статьи, которая ранее была напечатана в нашем журнале. Публикуя со стремлением к полноте соответствующих документов, которые могут быть найдены в Военно-историческом архиве, а также на основании документов и частных дневников исследователь старается показать организационное развитие венгерских ВВС в период 1941—1945 годов. Он характеризует рождавшиеся одна за другой организационные концепции, по причине которых развитие организации ВВС характеризавалось непрерывными изменениями, а иногда и просто спешкой. В работе автора наглядно показан и тот факт, каким образом стремились приспособить венгерские военно-воздушные силы к требованиям данного военного периода. Из исследования становится ясным также и то, каким образом Венгерские Королевские ВВС погибли к концу второй мировой войны.

SZABÓ PÉTER

A 2. MAGYAR HADSEREG III. HADTESTÉNEK VÉDELMI HARCTEVÉKENYSÉGE ÉS VISSZAVONULÁSA 1943. január 15—február 15.

A 2. magyar hadseregnek az 1943 januári védelmi és utóvédharcokban betöltött szerepéről — még fennállása alatt — általában csak negatív értékelések születtek. Mind német részről, mind a magyar hadseregparancsnokság részéről is a csapatok szervezetlen hátraözönlését és a komolyabb ellenállás hiányát emelték ki. A német harcjelentésekben gyakorta olvasható „ungarische Trosse"[1] kifejezés is leginkább arra utal, hogy a megrendített, visszavonuló magyar csapatok akadályt képeztek, s csak koloncok voltak a megszervezni kívánt német védelem számára.

A német parancsnokságok az övéikhez képest néhány kivétellel — 1. páncélos hadosztály, Vargyassi-csoport[2] — eleve gyengének minősítették a magyar hadsereg[3] helytállását. A 2. magyar hadsereg parancsnoksága pedig úgy értékelt, hogy már 1943. január 15-e után nem volt összképe az arcvonal két szovjet áttörése következtében több részre szigetelődött seregtestjeiről.

A szombathelyi III. hadtest harcainak részleteiről csak 1943 február végén szerzett tudomást. Sokáig nem számolt azzal, hogy e hadtestből bármilyen csapatrész is hátrajuthat a gyülekezési körzetekbe. A hadseregparancsnokságon meg voltak győződve arról, hogy nem csak a III. hadtest parancsnoksága (Stomm Marcel vezérőrnagy, hadtestparancsnok és szűkebb törzse), hanem maga az egész hadtest is fogságba esett, megadta magát, illetve megsemmisült. Az alábbi, 1943. február 8-án lefolytatott és rögzített telefonbeszélgetés, melyben a berlini katonai attasé helyettese, Sziklay Ödön ezredes, Kovács Gyula vezérőrnagytól, a 2. magyar hadsereg vezérkari főnökétől tájékozódott a helyzetről jól mutatja, hogy mennyire kevés és téves információval rendelkeztek a III. hadtestről:

„A III. hadtesttől eddig egész jelentéktelen rész jött vissza. Azt a jelentést kaptuk, hogy a III. hadtest Gorsecsnojénál megadta magát. Majd orosz parlamenter, állítólag a III. hadtest (parancsnokának — Sz. P.) felszólítására, a VII. német hadtestet is megadásra akarta kényszeríteni. Ez ellen a Kegyelmes Úr (Jány Gusztáv vezérezredes, hadseregparancsnok — Sz. P.) tiltakozott a Heeresgruppe B-nél. Ez a nemzeti becsületbe vág. Stomm vezérőrnagyról (1943. február 1-jétől altábornagy — Sz. P.) épeszű ember ilyent nem is feltételezhet fel."[4]

Azt, hogy hogyan alakult a III. hadtest sorsa, s hogy milyen harcokat vívott 1943. január 15. és február 15. között, már csak a német hadműveleti iratok-

1 A derr Tross német kifejezés jelenthet trénalakulatot, de siserahad, csürhe értelemben is használatos.

2 Vargyassi Gyula vezérőrnagynak, a 23. könnyű hadosztály parancsnokának hét zászlóaljnyi (kb. 6000—7000 fő) még harcképes, VII. hadtestbeli alakulatrészekből álló csoportjáról van szó, amely még 1943 februárjában is sikeres utóvédharcokat folytatott.

3 Tanulmányomban a korabeli magyar katonai terminológiát használtam. Hadseregnek neveztetett a több seregtestből (hadosztályoktól, dandároktól felfelé) álló, hadtestekbe foglalt, vagy önálló hadműveleti egységekből, illetve közvetlen alárendelt csapatokból és megfelelő szolgálati ágakból, meghatározott feladatokra összeállított kötelék. *Berger Károly:* A vezetés kézikönyve. Bp., 1936. I. rész. 1. o.

4 Hadtörténelmi Levéltár. 2. magyar hadsereg anyaga (a továbbiakban: HL 2. M. HDS.) 11. fasc. 32. számú melléklet.

ból, az érintett magyar alakulatoknak egyes hadtörténészek által hőskölteményeknek minősített, utólag készített harcjelentéseiből, néhány szovjet memoárnak sorok között „elrejtett" utalásaiból és a még élő szemtanúk elbeszéléseiből lehet rekonstruálni.

*

Az 1942. november 19-én Sztálingrádnál elindított szovjet offenzíva december közepéig délről észak felé haladva egymás után tördelte le a német és a vele szövetséges hadseregek védelmi körzeteinek pilléreit. 1942. december 17-én elérte a 2. magyar hadsereggel szomszédos 8. olasz hadsereg arcvonalát. Az olasz hadsereget ért támadást követően a 2. magyar hadseregtől délre teljesen felborult az olasz—német—román front és a magyar csapatok déli szárnyát csupán a szomszédos olasz II. alpini hadtest fedezte.

1943 januárjában a magyar hadsereg arcvonala is veszélybe került. Az 1942 nyári doni hídfőcsatákban leharcolt és megfogyatkozott, fegyverzeti és felszerelésbeli kiegészítést, erősítést hiába is igénylő, 200 km hosszú arcvonalat védő magyar hadsereg nem tudott sokáig ellenállni az offenzíva súlypontjain túlerőben levő szovjet csapatok támadásainak. A Vörös Hadsereg támadó ékei 1943. január 12-én az urivi, 14-én a scsucsjei doni hídfőnél áttörték arcvonalát. Megkezdődött a „doni hadsereg" tragikus haláltánca, erőn felüli helytállásának számos — szinte megmagyarázhatatlan — példájával.

A magyar arcvonal kettős áttörését követően a 2. magyar hadsereg több részre szakadt. A legdélibb részen védekező VII. hadtest két könnyű hadosztályával az 1943. január 17-i, megkésett visszavonulási parancsig doni állásaiban maradt. A két áttörés közé szorult IV. hadtestbeli 10. és 13. könnyű hadosztály Osztrogozsszk térségében, s magában a városban próbált meg a „végsőkig kitartani". Urivnál és Scsucsjénál, az offenzívától elsőként érintett 7., illetve 12. könnyű hadosztály gyakorlatilag ellenállóképtelenné vált. Védőkörletük helyén már óriási űr tátongott, melyen keresztül szabadon nyomulhattak előre a szovjet csapatok. A 2. magyar hadsereg arcvonala mögé 1943 január elején rendelt Cramer-hadtest — lévén a német B Hadseregcsoport[5] 700 km-es arcvonalának egyetlen ki nem mondott tartaléka — még csak felkészülőben volt az ellentámadásra.

A szovjet csapatok Uriv—Sztorozsevoje térségében elért egyre nagyobb térnyerése következtében a hadsereg zömétől teljesen elszakított III. hadtest fokozatosan a 2. német hadsereg déli sávhatárához szorult. Erejét az 1942 kora nyári timi előretörésben[6] leharcolt és a doni hídfőharcok által is érintett 9. könnyű hadosztály, a kezdeti csatározásoktól viszonylag megkímélt 6. könnyű hadosztály és a hozzácsatolt, az 1943. január 12-i urivi áttörés elhárításában nagy veszteségeket szenvedett 20. könnyű hadosztály alkotta. A hadtestet, mi-

5 A német Dél Hadseregcsoport (Heeresgruppe Süd) kettéosztásával 1942. július 9-én megalakult hadseregcsoportba 1943. január elején már csak a 2. német és a 2. magyar hadsereg, illetve a 8. olasz hadsereg töredékei tartoztak.

6 Az 1942. június 28. és július 10. között vívott ütközet az ún. „timi előretörés" néven vonult be a magyar hadtörténelembe. Az 1942 kora nyarán meginduló német hadműveletek során a 2. magyar hadsereg hadműveleti területre elsőként kiérkező hányada — nevezetesen III. hadteste és hadsereg-, illetve hadtestközvetlen alakulatai — ezen időszak alatt jutott ki súlyos harcok és veszteségek árán Kurszk környéki védőállásából a Don folyó vonaláig.

vel az összeköttetést már nem lehetett sokáig tartani a magyar hadsereg-parancsnoksággal, a B Hadseregcsoport január 15-én reggel a 2. német hadsereg-parancsnokságnak rendelte alá, s azon belül a Siebert altábornagy parancsnoksága alatt megalakult hadtestcsoportba osztotta be.[7]

A Siebert-hadtestcsoportba a magyar csapatokon kívül az alábbi német alakulatok tartoztak 1943. január 15-én:

— a 196. gránátos ezred (a 68. gyaloghadosztályból);
— a 45., 168. és 188. sízászlóaljak;
— az 552. őrzászlóalj;
— a 700. páncélöscsoport maradéka;
— a Dolina-csoport egy páncélvadász osztállyal;
— egy ködvető osztály;
— a 818/III., 109/II., 63/II., 635. tüzérosztályok és
— a 284. légvédelmi tüzérosztály.

A hadtestcsoport kötelékébe került még a Sztarij Oszkolban megszervezett, két ezrednyi rohamcsapatokból álló ún. Aldrián-csoport is. A Siebert-hadtestcsoport parancsnoksága az 57. német gyaloghadosztály parancsnokságából alakult meg Verhnye Turovón. A fent említett német gyaloghadosztály ugyanis e célból már 1943. január 15-én megkezdte a voronyezsi hídfő elhagyását.[8]

A 2. német hadsereg-parancsnokságnak közvetlenül alárendelt Siebert-hadtestcsoport első feladata az volt, hogy egy határozott ellentámadással Szemigyeszjatszkoje—Melovoje É—ÉNY vonalban megakadályozza a szovjet csapatok északi irányú előretörését.

A III. hadtest 1943. január 15-től kezdve különösen nehéz helyzetbe került az anyagi ellátás szempontjából. Az előretörő szovjet csapatok elvágással fenyegették utánszállítási vonalát. A 2. magyar hadsereg főszállásmestere nem intézkedett e vonalak megváltoztatásáról, így a hadtest anyagilag is elkülönült a hadsereg ellátószerveitől. A hadtest anyagi ellátásáról január 17-től a Siebert-hadtestcsoportnak kellett volna gondoskodnia. E német parancsnokság azonban csak „vezette és irányította" a magyar hadtest anyagi ellátását, s ehhez a Sztarij Oszkolban felhalmozott magyar készleteket próbálta igénybe venni. Sztarij Oszkolnak ekkor már folyamatban volt a kiürítése, ezért csak néhány szállítmány juthatott el a hadtesthez. Ennélfogva csak a saját készleteiket élhették fel a csapatok.[9]

Az 1943. január 15-én követő napoktól megkezdődtek egy új szovjet hadművelet előkészületei, amely a magyaron kívül már a 2. német hadsereg ellen is irányult. Erre lehetőséget kínált a 7. és 20. könnyű hadosztályok helyén, az uriv—sztorozsevojei arcvonalszakaszon támadt űr, melyen keresztül a szovjet csapatok a III. hadtest bekerítése mellett a 2. német hadsereg oldalába kerülhettek.

A Voronyezsi és Brjanszki Front csapatai január 20-án kapták meg a konkrét parancsot az ún. voronyezs—kasztornojei hadművelet előkészítésére és lefolytatására. E hadművelet célja a 2. német hadsereg és a III. magyar hadtest megsemmisítése, illetve a Jelec—Valujki vasútvonal birtokba vétele volt. A

7 HL 2. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest. Összefoglaló harcjelentés, 1943. I. 12—31.
8 HL Gefechtsbericht für die Zeit vom 15.1. — 18.2.43. (Korpsgruppe Siebert /57.Div.I.a./) 1943. 01. 15—16. (xerox-másolat.)
9 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest szállásmesterének harcjelentése, 1943 I—II. (Radnóczy Antal vezérkari százados.)

támadás súlyát a nyugati irányban előretörő, átcsoportosított 40. hadsereg (Voronyezsi Front), észak felől pedig a 13. hadsereg (Brjanszki Front) képezte. Feladatuk az volt, hogy a főerőkkel Kurszk, illetve Harkov irányában előrenyomulnak, részeikkel pedig Kasztornoje elfoglalásával a német és a magyar erőket bekerítik, nyugat felé való visszavonulásukat megakadályozzák. Ugyanakkor a 38. hadseregnek (Voronyezsi Front) északkeletről, a 60. hadseregnek (Voronyezsi Front) pedig Jablocsnoje térségéből, tehát délkeleti irányból támadva kellett a magyar és a német csapatokat nyugat felé szorítani és a gyűrűt kelet felől lezárva tartani. A felsorolt szovjet hadseregek közül a 40. és a 13. teljes egészében friss, jól felszerelt csapatokkal rendelkezett. A 38. és 60. hadseregek a doni védelmet ellátó alakulatokból álltak, melyeket a szovjet hadvezetés bizonyos mértékben feltöltött és megerősített.[10]

A III. hadtesttel szemben támadó 60. szovjet hadsereg speciális feladata az volt, hogy északnyugati irányban előretörve mindenképpen akadályozza meg a voronyezsi német hídfő kiürítését. Támadásuk január 15-től az északi irányban folytatódott. A harcok már a hadtest 6. könnyű hadosztályának sávjában folytak.

A szovjet alakulatok gyors előretörése már kezdetben szükségessé tette, hogy — komolyabb tartalék hiányában — III. hadtestbeli osztályokat és alosztályokat[11] vonjanak ki a doni védelmi állásaikból és azokat a veszélyeztetett területekre irányítsák. A hadtest előre rögzített terv szerint megalakuló csekély tartaléka, a néhány 9. és 6. könnyű hadosztálybeli zászlóaljból és tüzérütegből álló ún. megerősítő csoport, Martsa Sándor ezredes vezetésével már 1943. január 13-tól harcban állt. A 2. magyar hadseregnek a szovjet főtámadásba torkolló egyetlen ellentámadásához csoportosult volna, de a rossz időjárási és útviszonyok — méteres hó, mínusz 40 fok — miatt csak egyes részei érkeztek meg a támadás tervezett időpontjára.[12] A sikertelenül végződött ellentámadás után a III. hadtestparancsnokság, hogy jobb szárnyát valamelyest biztosítsa, a csoportot és a Sztorozsevoje térségéből visszavetett és meggyengült 20. könnyű hadosztálybeli részeket Rosszoskiban, Oszkinóban és Arhangelszkojéban körvédelembe rendelte. A községeket védő csapatok, súlyos veszteségeik ellenére, mindaddig fel tudták fogni a szovjet támadásokat, amíg azok nem váltak átkaroló jellegűvé. A szovjet páncélos erők és a jablocsnojei erdőn át bevetett sícsapatok Oszkinó megkerülésével 1943. január 14-én este a védők hátába kerültek, ennélfogva fel kellett adni a fent említett községeket.

1943. január 15-én már a 6. könnyű hadosztály utolsó, doni állásaiban maradt zászlóaljainak is harcba kellett bocsátkozniuk. A január 14-én este kivont 3/III. zászlóaljának egy kelet—nyugat irányban húzódó reteszállást kellett elfoglalnia. Ezzel próbálták biztosítani a 9. könnyű hadosztály még ép, déli szárnyát.

A III. hadtest Alekszandrovka D és Rosszoski É között húzódó kelet—nyugati irányú újabb arcvonalát tehát a 6. könnyű hadosztály állandó kivonásoktól megcsappant ezredei és a 20. könnyű hadosztály harcképes alosztályait is magába foglaló Martsa-csoport tartották.

10 *V. P. Morozov:* Zapadnee Voronyezsa. Moszkva, 1956. 94—97. o., *Moszkalenko:* A délnyugati irányban. I. k. Bp., 1982. 339. o.

11 Osztályon zászlóaljakat, illetve osztályokat, alosztályon századokat és ütegeket kell érteni. *Berger:* i. m. I. kötet 1. o.

12 HL 2. M. HDS iratai. 20. fasc., III. hadtest. Martsa-csoport működése, 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes.)

Visszavonulás a doni védelmi állásokból

A kelet—nyugati irányú arcvonal Donhoz közelebb eső felét az 52. gyalogezred szállta meg, mely ekkor már csak a 3/III. zászlóaljból, a kb. 100 főnyi 22/5. századból és a csökkentett értékű ezredközvetlen aknavetős, kerékpáros, kocsizó géppuskás századokból állt. Az arcvonal másik felének hevenyészett állásaiban a 22. gyalogezrednek kellett kitartania. A 22. gyalogezred parancsnoka a 22/II., 22/III., a felváltott 52/III. zászlóaljak és az ezredközvetlen árkász-, kocsizó géppuskás és páncéltörő alosztályok felett rendelkezett. Négy páncéltörő ágyú jelentette védelmének súlyát, 22/III. zászlóalját azonban még január 15-én délelőtt a szomszédos 52. gyalogezred megsegítésére rendelték.[13]

A Dontól Rosszoskiig húzódó arcvonalhoz 9. könnyű hadosztálybeli osztályokat és alosztályokat is felvonultattak. A 3/II. és a 34/I. zászlóaljakkal Jablocsnoje É-on a Kocsatovka felé vezető utat, Dolsenki É-on a Rosszoski patak völgyét, Jablocsnojétől északkeletre pedig az Alekszandrovka irányába vezető utat kellett védeniük. E gyalogos részek támogatására a 9/4. és az 5/6. üteg megmaradt lövegeit is ide csoportosították.[14]

Bucenki, Rosszoski és Novo Szoldatka községekben a 20. könnyű hadosztály harcképes töredékeit is magába foglaló Martsa-csoport rendezkedett be. Mivel ezen helységek hosszan elnyúló völgyben feküdtek, körvédelemre nem

13 HL 2. M. HDS iratai, 21. fasc., 6. könnyű hadosztály harctudósítása, 1943 I—II. (Ginszkey Oszkár vezérőrnagy); HL 2. M. HDS iratai, 21. fasc., 6. k. ho. 52. gyalogezredének harctudósítása 1943 I—II. (Kádár József ezredes); HL 22. gyalogezred téli harcai 1942/43-ban (Farkas Zaltán ezredes előadása 1943 május).

14 HL 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. könnyű hadosztály harctudósítása, 1943 I—II. (Oszlányi Kornél vezérőrnagy.)

voltak alkalmasak. A védők 15-én este Rosszoskit, 16-án hajnalban pedig Bucenkit feladva Kocsatovkába vanultak vissza.[15]

A 20. könnyű hadosztály leharcolt, zömmel fegyvertelen tömegeit a III. hadtestparancsnokság Andrejevka és Mihnyevo községek területére vonták hátra. Megmaradt kézi lőfegyvereikkel és tűzgépeikkel ellátták a még harcoló alakulatokat.[16]

Siebert altábornagy a csoportjának alárendelt III. hadtesttel január 15-én délután vette fel a kapcsolatot. Utasította a kötelékeket, hogy Szinyije Lipjagi, Szkupolj, Szemigyeszjatszkoje, Kocsatovka, Alekszandrovka vonalát feltétlenül tartani kell. Ez utóbbi helység védelme már a következő nap reménytelennek látszott, ezért a továbbiakban Rudkino község képezte a védelem Don menti sarokpontját. Siebert altábornagy a voronyezsi német csapatok mögötti utóvéd szerepére kényszerítette a III. hadtest megmaradt erőit. A „Végsőkig kitartani!" parancsa a hadtest csaknem teljes megsemmisüléséhez vezetett. A III. hadtestparancsnokság mindvégig tájékozatlan maradt a szovjet csapatok bekerítő hadmozdulatai felől.

A Sztaro Nyikolszkojéba áttelepült hadtestparancsnokság tevékenysége 1943. január 16-tól két feladatkörre koncentrálódott: rendezni kellett a visszavonult, összekeveredett és nagy részben fegyvertelen csapatrészeket és meg kellett szervezni a déli arcvonal, községekre támaszkodó védelmét.

1943. január 17-e folyamán az ellenséges csapatok mindenütt felzárkóztak a III. hadtest déli arcvonalára. Az előterep községeit — Alekszandrovkát, Oszkinót, Isztobnojét és Rosszoskit — megszállták, síosztagokkal bevezették a felderítést és a dombos terep erdőinek és horhosainak kihasználásával közelebb húzódtak a magyar támpontokhoz.

Stomm vezérőrnagy, hadtestparancsnok kérésére január 17-én és 18-án néhány német gyalogos, illetve tüzéralakulat érkezett a III. hadtest területére. Feladatuk a magyar csapatok északi irányú hátrálásának megállítása volt. A Siebert-hadtestcsoport 168. és 188. sízászlóalja, 818/II. tüzérosztálya (2 db 15 cm-es üteg), egy ködvető ütege, illetve a neki újonnan alárendelt 323. német gyaloghadosztálybeli 593. gránátosezred, a 164. gránátosezred, a 157/I. és IV. tüzérosztályok és egy másfél századnyi utászalosztály jelentette a védelem megerősítésére küldött német csapatkontingenst. A voronyezsi hídfőt elhagyó 199. gránátosezredet Szinyije Lipjagiba, a XIII. német hadtest 68. gyaloghadosztályát pedig Gorsecsnoje, Melovoje környékére vonta hátra a 2. német hadsereg-parancsnokság.[17]

Az arcvonal megtámasztására beérkezett német csapatok éppen a kellő pillanatban érkeztek. Akkor, amikor a szovjet erők a magyar támpontokat alkotó községsort támadni kezdték. Erejük összesen egy gyenge hadosztályt tett ki. A zászlóaljak létszáma 200 fő körül mozgott. Nehézfegyverekkel, géppisztolyokkal azonban bőséges mennyiségben rendelkeztek, a velük érkezett tüzérség pedig már január 17-étől kiváló támogatást nyújtott a községek sikeres védelméhez. Siebert altábornagy kiadott intézkedése szerint a német csapatok

15 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest. Martsa-csoport működése, 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes.)

16 HL 2. M. HDS iratai, 28. fasc., 20. könnyű hadosztály haretudósítása, 1943 I—I. (Vasváry Frigyes vezérőrnagy.)

17 HL Gefechtsbericht für die Zeit vom 15. 1. — 18. 2. 43. (Korpsgruppe Siebert /57.Div. I.a./ 1943. 01. 17—17. (xerox másolat).

ugyan alá voltak rendelve Stomm vezérőrnagynak, a gyakorlatban azonban a német tábornok összekötő tisztjétől, Fett német vezérkari őrnagytól közvetlenül kapott parancsok alapján cselekedtek.[18]

A magyar főerőktől elszakított III. hadtest és a védelmének megtámasztására küldött német csapatok 1943. január 16-tól január 26-ig tartották a Szinyije Lipjagi, Szkupolj, Szemigyeszjatszkoje, Kocsatovka, Parnicsnij, Prokudinszkij és Rudkino községek körvédelmi állásait. A 9. könnyű hadosztály doni állásait védő két és fél zászlóalja is január 26-tól kezdte meg visszavonulását. Legtovább, január 27-ig, a 17/III. zászlóalj maradt állásaiban. Ez a zászlóalj képezte az utóvédet a magyar csapatok visszavonulásában.

A szovjet főtámadás nyugati irányú volt, ennélfogva a III. hadtest állásait kezdetben csak kisebb támadások érték. A védők ezt a kis lélegzetvételnyi időt körvédelmi állásaik tökéletesítésére és csapataik rendezésére használták fel.

A Siebert altábornagy által meghatározott védelmi vonal elvileg alkalmas lett volna téli védelemre, mert aránylag közel fekvő helységek láncát alkotta. Szinyije Lipjagi, Szkupolj, Szemigyeszjatszkoje és Kocsatovka eredetileg a III. hadtest vonatalakulatainak szálláskörzete volt.

A hadtest arcvonalának a Dontól legnyugatabbra eső körvédelmi központjait Szinyije Lipjagi és Szkupolj községek alkották. Ide vonultak vissza a 20. könnyű hadosztálynak és az alárendelt osztályainak és alosztályainak zömmel fegyvertelen, vagy csekély harcerőt képviselő maradványai. A 20. könnyű hadosztály csapatainak nagyobb része, a 20. tüzérezredből alakult gyalogzászlóalj, valamint a 23. gyalogezred és a 20. huszárszázad részeit magába foglaló Szilágyi-csoport ezen időszak alatt Kocsatovka és Parnicsnij községeket védte.

Szinyije Lipjagiba — ahol a III/2. gépkocsizó vonatcsoport[19] alosztályainak telephelye volt — már január 15-én megérkeztek a 20. könnyű hadosztály hátravont csapatai. Zytás százados vezetésével a 20. könnyű hadosztály seregvonatparancsnoksága, a 20. élelmező oszlop, a 20/3. kocsioszlop és egyéb vegyes részek szállásoltak el itt.

Szkupolj községben Fráter László századosnak, a 20. könnyű hadosztály felderítő tisztjének parancsnoksága alatt mintegy 1000 főnyi, a 23. gyalogezredből, a 46/II. zászlóaljból, a III. sízászlóaljból, a 7/I. tüzérosztályból és a III. élelmező oszlopból származó legénység gyülekezett. Három századnyi erőt lehetett belőlük állásba rendelni. Fegyverzetüket egy aknavető, két géppuska, négy 37 mm-es és három 75 mm-es páncéltörő ágyú alkotta. Később a Kocsatovkáról pánikszerűen visszaözönlő vonatrészekből újabb másfél századnyi legénységgel bővült a csoport.

Mivel Szkupolj hamarosan a szovjet támadások körzetébe került, gyenge erőt képviselő védői január 18-án Szinyije Lipjagiba vonultak vissza. Az utóbbi község körvédelmi parancsnoki tisztét ekkor már Hermándy-Berencz György százados, a felváltásra került 52/III. zászlóalj parancsnoka vette át, s a fegyverrel rendelkezők közül két gyalog- és két tüzérszázadot szervezett. Január 19-én a 199. német gránátos ezred alosztályai érkeztek a községbe. A továbbiakban ezek látták el a szomszédos Bocsarovka körvédelmét is, Hermándy szá-

18 HL *Móricz Béla:* Stomm Marcel altábornagy életrajza. 172. o.

19 Vonat: személy-, vagy anyagszállításra, oszlopokba foglalt fogatolt, vagy géperőhajtású szállítóeszközök, a hozzátartozó személyzettel. *Berger:* i. m. I. k. 277. o.

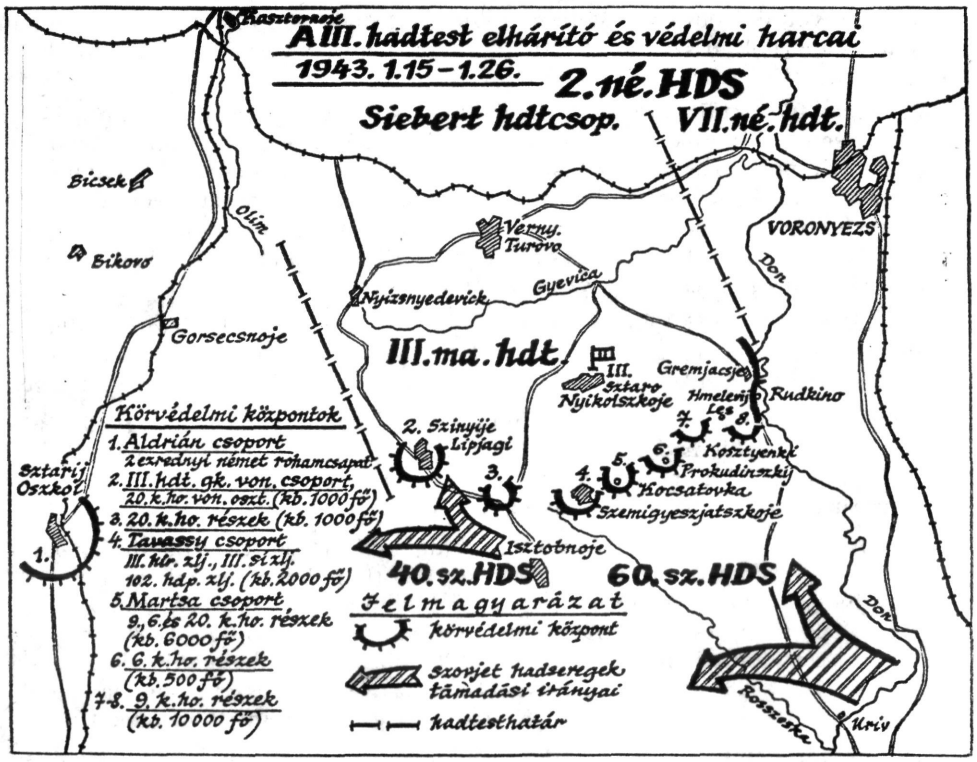

zadost pedig zászlóaljnyi alakulatával Sztaro Nyikolszkojéba, a III. hadtest-parancsnokság főhadiszállására rendelték.[20]

Szemigyeszjátszkoje volt Kocsatovka után a második legerősebb körvédelmi központ. Ide települt a hadtest hírközpontja is. A körvédelmi parancsnoki tisztet Tavassy Lajos csendőr alezredes, a 102. hadtápzászlóalj[21] parancsnoka látta el, helyettese január 21-től Barna Tamás sízászlóaljbeli százados volt. Parancsnokságuk alatt az alábbi osztályok és alosztályok álltak:

— a III. hírzászlóalj Korotnoky Amadé alezredes parancsnoksága alatt (kb. 400 fő);

— a 102. hadtápzászlóalj és a III. légvédelmi tüzérosztály részei dr. Drégelyi Béla csendőr százados parancsnoksága alatt (kb. 150 fő);

— a III. hadtest sízászlóaljának maradék százada Czár István főhadnagy vezetésével (kb. 80 fő);

— a III. hadtest törzsszázadának részei Horváth Zoltán százados vezetésével (kb. 80 fő);

— a III. tűzérmérő századból egy szakasz Clair Gyula tartalékos hadnagy parancsnoksága alatt (kb. 80 fő);

20 HL 2. M. HDS iratai, 28. fasc., 20. könnyű hadosztály hadműveleteinek hadtörténeti méltatása, 1943 I—II. (Vasváry Frigyes vezérőrnagy); HL 2. M. HDS iratai, 21. fasc., 6. k. ho. 22. gyalogezredének harctudósítása, 1943 I—II. (Hermándy—Berencz György százados.)

21 A hadtápalakulatok hivatása a hadműveleti terület katonai közigazgatási feladatainak ellátása volt. *Berger*: i. m. 352. o.

— a leváltás alatt álló 17. gyalogezred egyik zászlóaljának részei;
— egy kb. 200 főnyi vegyes, összeszedett csoport;
— 2 német 15 cm-es üteg és
— a községtől északra 4 km-re kb. 100 fős fogatolt vonatalakulat, Lakos Bertalan őrnagy parancsnoksága alatt.

A védőkörlet eléggé nagy kiterjedésű, 5 km hosszú és 3 km széles volt. Kezdetleges védőállásokkal épült ki. Január 16-án bevonult a községbe a 188. német sízászlóalj, melyet azonban január 21-től tartalékba helyeztek. Január 21-én illetve 23-án a kocsatovkai védőkörletből Szemigyeszjatszkojéba irányították a III. sízászlóalj 9 tisztből és 300 főnyi legénységből álló csoportját, és dr. Stieff László tartalékos főhadnagy parancsnoksága alatt egy 260 fős, 3. gyalogezredbeli csoportot. Január 25-én már 76 tiszt, 2020 főnyi legénység, 1088 puska, 24 golyószóró, 4 gránátvető, 1 nehézgéppuska, 14 géppuska, 2 páncéltörő ágyú és 1 aknavető jelentette a körvédelmi központ erejét. A védők január 22-étől általában már ezred erejű szovjet támadásoknak voltak kitéve.[22]

A III. hadtest körvédelmi állásainak legerősebb láncszeme a Szemigyeszjatszkojétól 10—15 km-re keletre fekvő Kocsatovka helység volt. Ide telepítették előzőleg a hadtest lőszertelepét, betegnyugvó állomását, élelmiszer- illetve ruharaktárát. A raktárakban visszamaradt élelmiszerek és lőszerféleségek még 16 napra is fedezték volna a szükségletet. Az észak—déli tengelyben épült, több utcából álló falu keleti szegélye 2 km, nyugati része 1 km hosszan húzódott. Az északi oldala 700 méter, a déli pedig 500 méter széles volt. Tehát nem nagy kiterjedésű területet kellett védeni. Az első nagyobb fegyveres csoport, nevezetesen Martsa ezredes Rosszoski feladása után ide visszavonuló csoportja, január 15-én az esti órákban érkezett meg a községbe. Később a 9., 6. és 20. könnyű hadosztályok töredékeiből még több osztály és alosztály foglalt el itt védőállást. Erre az időszakra már annyira összekeveredtek a hadtest alakulatai, hogy érdemes Kocsatovka védőit részletesen felsorolni. 1943. január 17-ére az alábbi csoportok látták el a helység védelmét:

22 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest. hírzászlóaljának harctudósítása. 1943 I—II. (Jakobsen Gyula tartalékos főhadnagy); HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., 102. hadtápzászlóalj harctudósítása, 1943 I—II. (Tavassy Lajos csendőr alezredes.)

Alakulatok	*Parancsok*	*Létszám*	*Fegyverzet*	*Megjegyzés*
22. és 52. gyalogezredek	Kogutowitz Károly százados	kb. 800 fő	8 géppuska, 5 golyószóró, 2 nehézpuska, 3 aknavető, 2 gránátvető, 2 páncéltörő ágyú	Január 19-én kb. 1200 fő, 11 géppuska, 9 golyószóró, 8 nehézpuska, 5 aknavető, 2 gránátvető és 3 páncéltörő ágyú
17. és 47. gyalogezredek	Kucsera Endre százados	kb. 900 fő	14 géppuska, 13 golyószóró, 2 nehézpuska, 5 aknavető, 4 gránátvető, 2 páncéltörő ágyú	
6. és 20. huszárszázadok, 53/III. zászlóalj, 23. gyalogezred	Szilágyi Dezső százados	kb. 600 fő	4 géppuska, 18 golyószóró, 1 nehézpuska, 2 páncéltörő ágyú	
46/I. zászlóalj	Dózsa Jenő százados	kb. 350 fő	3 géppuska, 4 golyószóró, 1 gránátvető, 1 páncéltörő ágyú	Január 19-én 7 páncéltörő ágyú. Január 23-án a csoportot Kucsera százados csoportjába osztották be nehézfegyverek nélkül
III. sízászlóalj	Barna Tamás százados	9 tiszt 300 legénység	néhány golyószóró és géppuska	Január 21-én Szemigyeszjatszkojéba irányították a csoportot
153. kerékpáros utászszázad, VII/1. utászszázad	Veress Sándor főhadnagy	kb. 350 fő	3 géppuska, 3 golyószóró, 1 gránátvető, 1 páncéltörő ágyú	Január 19-én 2 páncéltörő ágyú
20. tüzérezred	Harsányi Zénó és Sárréthy Jenő főhadnagyok	kb. 150 fő	2 géppuska, 2 golyószóró és 12 páncéltörő ágyú	
3/1. század	dr. Stieff László tart. főhadnagy	kb. 250 fő	3 géppuska, 10 golyószóró, 1 nehézpuska, 2 gránátvető, 1 páncéltörő ágyú	Január 21-én kivonultak, majd 24-én ismét visszatértek a községbe
20. tüzérezred	Rabács István ezredes	kb. 800 fő	fegyvertelenek	Január 18-án kivonultak a községből
168. német gránátosezred	Spoida német alezredes	századonként kb. 40—50 fő	4 géppuska, 2 aknavető, 6 páncéltörő ágyú	Január 18-án kivonultak a községből

Alakulatok	*Parancsok*	*Létszám*	*Fegyverzet*	*Megjegyzés*
164. német gránátos ezred	Lenz német alezredes	kb. 500 fő	?	Január 22-től már csak a 164/III. német gránátos zászlóalj tartózkodott a községben
157/I. német tüzérosztály	Röhre német őrnagy	?	9 db 10,5 cm-es löveg	
151. és 152. nehéz mozsárütegek	?	4 tiszt 130 legénység	?	Karhatalmi szolgálatra állították be a csoportot
14. gyalogezred 102/1. hadtápszázad[23]	Csollány József főhadnagy	11 tiszt 570 legénység	?	Karhatalmi szolgálatra állították be a csoportot

Pár állványos golyószórón kívül a község főterén felállított egy légvédelmi gépágyú és két páncéltörő ágyú (5 illetve 7,5 cm-esek) képezte a páncélelhárítás mozgó tartalékát és a légvédelmet egyaránt. Az 5500—6000 fős harccsoport felett Martsa Sándor ezredes, a III. hadtest megerősítő csoportjának volt parancsnoka vette át a parancsnokságot. Január 20-án 2531 puskából, 560 pisztolyból, 39 géppuskából, 66 golyószóróból, 6 nehézpuskából, 11 aknavetőből, 12 gránátvetőből, 3 75 mm-es, 8 50 mm-es és 7 37 mm-es páncéltörő ágyúból, valamint 1 légvédelmi gépágyúból állt a csoport fegyverzete.

A viszonylag jó elhelyezés, a bőséges raktárak és a tisztek szervező munkája több napon át, előnyösen éreztették hatásukat. A különböző csapatrészeknél a fegyelem megszilárdult és keményen állták a szovjet csapatoknak a környező erdőkből indított zászlóalj erejű támadásait.[24]

A Kocsatovkától délre eső területen kezdetben váltakozó sikerrel folytak a harcok. Rosszoski község január 15. és 18. között többször cserélt gazdát. A Martsa ezredes vezette csoport január 15-i kivonulása után ugyanis a kb. 350 fős 168. német sízászlóaljnak 17-re sikerült visszafoglalni a községet. Január 19-én — mivel nem kaptak segítséget — feladták állásaikat és visszavonultak Prokudinszkijbe.

Január 17-én éjjel a 6. könnyű hadosztály elcsigázott, agyonfagyott és igencsak megfogyatkozott csapatai már nem tudták tovább feltartóztatni a nappalra falvakba húzódó, éjjel pedig meglepetésszerűen támadó, túlerőben levő szovjet csapatokat. A könnyű hadosztály reteszállása megszűnt, megmaradt védői a Kocsatovkától északkeletre húzódó Parnicsnij és Prokudinszkij községbe vonultak vissza. A fegyverrel rendelkezők látták el rövid ideig a két helység védelmét. A fegyvertelenül visszavonuló töredékeket tovább irányították Ivanovkán és Sztaro Nyikolszkojén át Hoholba.

Parnicsnijba először Farkas Zoltán ezredes kb. 120 fős csoportja érkezett be.

23 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest. Martsa-csoport működése, 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes); HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc. Dezső-csoport harcjelentése, 1943 I—II.

24 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III., hadtest. Martsa-csoport működése, 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes); HL 2. M. HDS iratai, 28. fasc., Rabács-csoport harctudósítása, 1943 I—II. (Rabács István ezredes, 20. tüzérezred-parancsnok.)

A 22. gyalogezred parancsnoka átvette a parancsnokságot a községben tartózkodó részek felett. Zömmel 6. könnyű hadosztálybeli vonatoszlopok szállásolták el itt és a Gilvácsy József főhadnagy vezette 5/II. fogatolt tüzérosztály kb. 130 fős megmaradt állománya. Január 18-án kb. 370 fős, 22/III. zászlóaljbeli szétvert csapattal növekedett a község védőinek létszáma. Farkas ezredes a III. hadtestparancsnokság utasítására január 20-án ezredének töredékeivel kivonult a községből és annak védelmét Lenz német alezredes 164. német gyalogezredbeli zászlóaljának adta át. A 22. gyalogezred Farkas ezredes vezette csoportja ezek után Ivanovkára települt, ahol 558 fős állományával, 7 géppuskával, 2 golyószóróval, 2 nehézpuskával, 2 gránátvetővel, 2 aknavetővel, 4 37 mm-es és egy 50 mm-es páncéltörő ágyúval valamint 8 géppisztollyal a község körvédelmét látta el.[25] Itt szállásoltak el a 9. huszárszázad részei is kb. 80. fővel. Január 20-án mintegy 700 főre nőtt Ivanovka védőinek létszáma.

Prokudinszkijbe a 6. tüzérezred Csics György ezredes vezette maradványai és a Jablocsnojéban szétvert 34/I. zászlóalj Rátky László őrnagy vezette kb. 160 fős csoportja vonult vissza. Január 20-tól ennek a helységnek is egy német sízászlóalj vette át a védelmét. A magyar csapatokat hátrairányították először Ivanovkára majd Verhnye Nyikolszkojéba, átszervezés céljából.[26]

Mivel a 6. könnyű hadosztály reteszállása szétesett, a 9. könnyű hadosztály védőállásának déli szárnyát vissza kellett vonni a Gremjacsje D(Rudkinó), Hmelevij Les, K. Parnicsnij vonalra. A 9. könnyű hadosztály kevert osztályai mellett ezt a vonalat tartotta január 20-ig Farkas ezredes csoportja is. Megerősítésként az 593. német gyalogezred két gyenge zászlóalját, és a hadtestközvetlen VII. utászzászlóaljat, illetve annak alárendelt osztályait is ide rendelték. Az utászcsapatok feladata az volt, hogy a 9. könnyű hadosztály ezen arcvonalának két legfontosabb körvédelmi központja, Gremjacsje és Hmelevij Les község előtt húzódó védőállásokat tisztítsák meg a nagy mennyiségű hótól. A hmelevij lesi állások védelmével Darnay László alezredest bízták meg, akinek főleg a 47. gyalogezredbeli osztályok és alosztályok álltak rendelkezésére.[27]

A III. hadtest magyar illetve német tüzérsége az alábbi védőállásokban helyezkedett el január 23-án:

Szemigyeszjatszkojén: a III/2. gépvontatású tüzérosztály 2 lövege;
Kocsatovkán: a 157/I. német tüzérosztály 3 ütege (összesen 9 löveg);
Sztaro Nyikolszkojén: a 818/II. német tüzérosztály 2 ütege (összesen 5 löveg) és a 109/II. német nehéz tüzérosztály 2 ütege (összesen 5 löveg);
Parnicsnijban: a 157/IV. német tüzérosztály 3 ütege (összesen 9 löveg).
A Jemancsa patak völgyében: a 323. tüzérosztály 2 ütege (összesen 4—5 löveg);
a 6/2. üteg (3 löveg), és a 9/4. üteg (3 löveg);
a 9/6. üteg (2 löveg, és az 1. huszárüteg (2 löveg);
a III/1. gépvontatású tüzérosztály 2 lövege.
Gremjacsje — Rudkinón: a 9/3. üteg (4 löveg) és a 9/2. üteg (2 löveg), a 9/7. üteg (4löveg) és a 9/5 üteg (1 löveg).
Összesen: 58 löveg.[28]

25 HL 22. gyalogezred téli harcai 1942/43-ban. Farkas Zoltán ezredes előadása, 1943 május.
26 HL 2. M. HDS iratai, 21. fasc., 6. tüzérezred harctudósítása, 1943 I—II. (Csics Görgy ezredes.)
27 HL 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. k. ho. harcjelentése, 1943 I—II. (Barra Zsigmond vezérkari őrnagy); HL 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. tüzérezred harctudósítása, 1943 I—II. (Szalontay Lajos alezredes) HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., VII. utászzászlóalj harctudósítása, 1943 I—II. (Párkányi László százados.)
28 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hdt. tüzérségi helyzete (vázlat 1943. 01. 23.)

A III. hadtest személyi állománya — a hozzácsatolt alakulatokéval együtt — a visszavonulás megkezdése előtt kb. 20—25 000 főre apadt le.

A III. hadtest maradványainak visszavonulása

A Voronyezsi és a Brjanszki Front csapatainak voronyezs—kasztornojei hadműveletе 1943. január 24-én vette kezdetét. A hadművelet sikere a déli irányból támadó, a német és magyar csapatok visszavonulását megakadályozni törekvő szovjet hadseregeknek, főképpen a 40.-nek határozott előretörésétől függött. Január 24-én a 40. hadsereg fő erejét képező 4. harckocsihadtest, áttörvén a 68. német gyaloghadosztály hevenyészett védelmét Novo és Sztaro Melovojénél, 16 km-t haladt előre. Másnap délutánig a harckocsialosztályok betörtek Gorsecsnojéba is, de menetüket technikai okokból, a tartálykocsijaik lemaradása folytán előállott üzemanyaghiány miatt, nem tudták tovább folytatni. Gorsecsnojéig való előretörésük kedvező feltételeket teremtett a gépkocsizó lövész hadosztályok számára, melyek január 25-én már 10—18 km-t haladtak előre.

Míg a 40. hadsereg, előretörésének január 25-i megtorpanásáig, teljesítette a megkívánt feladatokat, a szintén déli irányból, Jablocsnoje körzetéből meginduló 60. szovjet hadsereg és az észak felől támadó 38. hadsereg — mely a LV. és a XIII. hadtest között törte át a német arcvonalat — alig nyomult előre 2—3 km-t.[29]

Weichs vezérezredes, a német B Hadseregcsoport parancsnoka, a 2. magyar hadseregnél történt szovjet áttörést követően több ízben kérte Hitler és az OKW[30] hozzájárulását a 2. német hadsereg arcvonalának visszavételére. Leginkább a voronyezsi hídfőben tartózkodó hadosztályok hátravonását próbálta kieszközölni. 1943. január 21-i jelentésének nyilvánvalóan világos megállapításai végül is hatottak Hitlerre és a következő napokban az OKW utasította a 2. német hadseregparancsnokságot, hogy a tőle balra elhelyezkedő Közép Hadseregcsoport (Heeresgruppe Mitte) déli szárnyának magasságáig visszavonhatja erőit. Von Salmuth vezérezredes, a 2. német hadsereg parancsnoka, aszerint, hogy megkapta a parancsot, január 24-én éjjel a voronyezsi hídfőt a Donnál kiüríttette, s január 25-én, január 26-i kezdéssel intézkedett csapatainak (XIII., VII. hadtestek és a Siebert-hadtestcsoport) az Olim folyó vonaláig való hátravonásáról.[31]

Január 24-től megerősödtek a szovjet támadások a III. hadtest körvédelmi állásai ellen is. Míg a Szemigyeszjatszkoje, Kocsatovka, Hmelevij Les, Rudkinó (félig), Gremjacsje vonalat tartották védői, addig a 68. német gyaloghadosztály 196. gránátos ezredénél, a szovjet kézben levő Szkupolj községen keresztül, a 40. szovjet hadsereg gépkocsizó lövészalakulatai bejutottak Mihnyevo, Bobrov, Misdrjanka területére, tehát közvetlenül a hadtest oldalába és hátába.

A Siebert-hadtestcsoport első parancsa, amely a visszavonulásról intézkedett, január 24-én éjfélkor jutott el a hadtesthez. Lényege abban állt, hogy az eddigi állásokban január 28-ról 29-re virradó éjjelig ki kell tartani és csak

29 *Morozov:* i. m. 97—99. o.; HL AOK. 2. Tagesmeldung 24.01.43. (xerox-másolat).
30 OKW = Oberkommando der Wehrmacht = német véderőfőparancsnokság.
31 *Eberhard Schwarz:* Die Stabilisierung im Süden der Ostfront nach der Katastrophe von Stalingrad und dem Rückzug aus dem Kaukazus. (Dissertation) Köln 1981. 26—29. o.

utána lehet majd elkezdeni a visszavonulást. A visszavonulás meghatározott útvonala általában a Gyevica patak völgyében vezetett volna nyugati irányba, egészen a sztarij oszkol-kasztornojei vasútvonalig. Ezt követően a vasútvonal rogovoje—gorsecsnojei szakaszánál kellett volna védőállást elfoglalni.[32]

A Siebert-hadtestcsoport parancsnoksága mindvégig késleltette a III. hadtest visszavonulását, közben a voronyezsi hídfőt elhagyó három német gyaloghadosztály már készült doni állásait is feladni.

Január 25-én a III. hadtest két nagyobb csoportra oszlott. Ekkor alakult meg dr. Deseő László vezérőrnagynak, a hadtest tüzérparancsnokának vezetésével Sztaro Nyikolszkojén a Deseő-csoport parancsnoksága. E parancsnokság alá tartozott a 9. könnyű hadosztály védőkörzetétől nyugatra, a hadtest területén harcoló összes magyar és német alakulat. A másik nagyobb csoportot a 9. könnyű hadosztály még a doni állásban levő két és fél zászlóalja, valamint a neki alárendelt német csapatok képezték. Stomm Marcel vezérőrnagyot, aki törzsével Hoholba vonult vissza, Siebert altábornagy, a köztük támadt feszült viszony miatt, a vezetésből kikapcsolta, s dr. Deseő vezérőrnagy vette át névleg a vezetést.

Január 26. nem hozott jelentősebb sikereket a szovjet hadműveletekben. A 40. hadsereg csapatai nem jutottak tovább Gorsecsnojénál. Az északi irányból Kasztornoje és Nyizsnaja Veduga felé támadó 38. és az e napon harcba lépő 13. hadseregek harckocsi és légi csapatokkal megerősítve bár 8 km mélységben nyomultak be a XIII. hadtest védőkörzetébe, nem tudták kihasználni a sikert.[33]

A 60. hadsereg megélénkülő támadásai bekerítéssel fenyegették a Szinyije Lipjagit, Szemigyeszjatszkojét, Kocsatovkát, Parnicsnijt és Prokudinszkijt védő csapatokat. Prokudinszkijt kellett legelőször feladni, nevezetesen január 26-án hajnalban.[34] A Szkupoljon át a hadtest védelmi vonalába betört szovjet csapatok a hadtest esetleges, nyugati irányú visszavonulását akarták megakadályozni és a bezáruló gyűrűben rekedt magyar és német csapatok megsemmisítésére törekedtek. A Deseő-csoport egyetlen nagyobb kísérletet tett ennek megakadályozására, mikor január 26-án német erők — a 199. és az 593. gránátos ezredek — közreműködésével támadást intézett a Mihnyevo, Andrejevka, Bobrov területére beszivárgott szovjet csapatok ellen. A támadás azonban nem hozott sikert.[35]

A szovjet csapatok január 26-án Szemigyeszjatszkojét és Kocsatovkát többször is körülzárták, s várható volt, hogy folytatják előrenyomulásukat Sztaro Nyikolszkoje felé. A hadtest nehéz helyzetét fokozta az egyre jobban mutatkozó lőszerhiány és az eddigi visszavonulás során néha kényszerűségből visszahagyott nehézfegyverei zömének hiánya.

A kritikus helyzetre való tekintettel a hadtestparancsnok jelentette Siebert altábornagynak, hogy a hadtest január 29-ig nem tud kitartani állásaiban. A hadtestparancsnok többszöri kérelmére Siebert elrendelte, hogy a III. hadtest csapatai január 26-ról 27-re virradó éjjel — a szinyije lipjagi-i védőállás feladását kivéve — Sztaro Nyikolszkoje, Dimitrijevka vonalában visszavonulhat-

32 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest összefoglaló harcjelentése, 1943. I. 12—31.
33 *Morozov:* i. m. 101—102. o.
34 HL 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. tüzérezred harctudósítása, 1943 I—II. (Szalontay Lajos alezredes).
35 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc. III. hdt. összefoglaló harcjelentése, 1943. I. 12—31.; HL Gefechtsbericht für die Zeit vom 15.1.—18.2.43. (Korpsgruppe Siebert /57. Div. I. a./) 1943. 01. 26. (xerox-másolat).

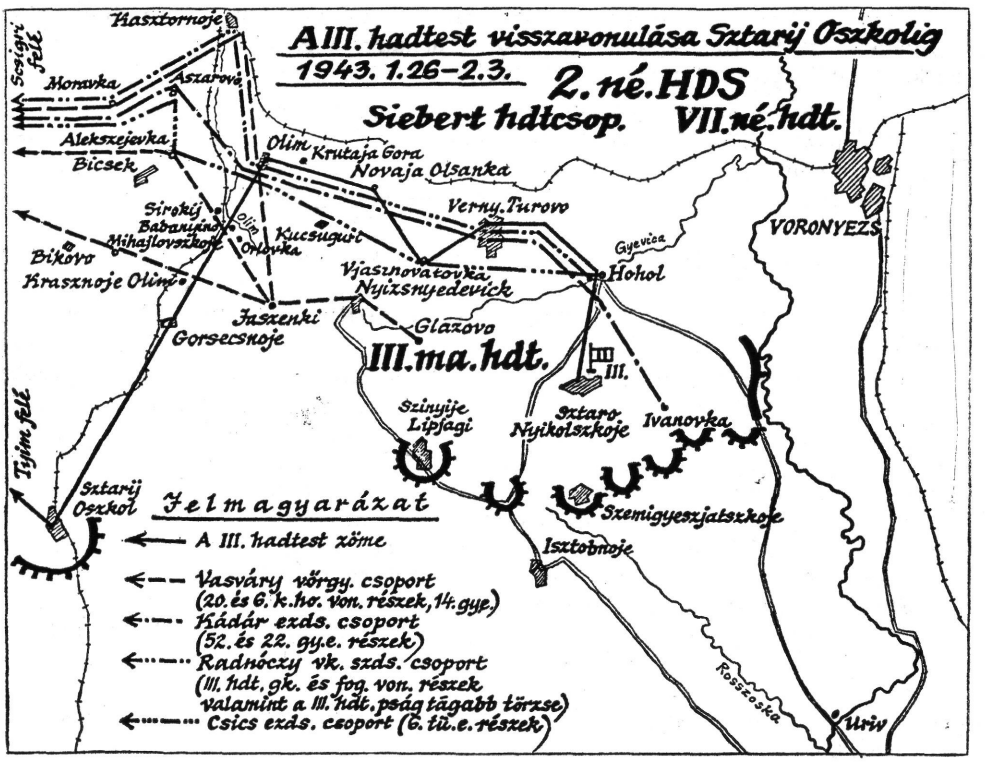

nak, itt azonban két napig ki kell tartaniuk. Később ezt egy napra változtatta. Siebert egyúttal intézkedett a hadtest- és hadosztályvonat részek visszavonulására is, melyek a Nyizsnyije Turovo, Vjasznovatovka, Novaja Olsanka, Krutaja Gora, Olim, Bicsek, Bikovo útvonalon Tim felé már megkezdték a visszavonulást. A III. hadtestparancsnokság — a tájékozatlansága miatt — meg volt győződve arról, hogy a hadtestparancsnok kérésének engedett Siebert, mikor a visszavonulást 27-re végre elrendelte. A visszavonulás kezdetét azonban azért kellett előrehozni, mert a Voronyezsi Front 40. hadserege és az északról támadó hadseregek — ha lassan is — közeledtek a tervezett kasztornojei találkozási pontjukhoz.

„Sajnos nem sejthettük, hogy míg mi a Don mellett álljuk a harcot, a mindig biztosnak tudott É szárnyunknál (:illetve hátunkban:) fog bekövetkezni a katasztrófa, hiszen ott a németek voltak. Nem tudtuk, hogy a végre I. 25-én kiadott több oldalas és igen komplikált Siebert altbgy. féle visszavonulási intézkedésnek I. 29-ére beállított kezdetét azért kellett 27-ére előrehozni, mert közben a németeket Kasztornoje felett áttörték. (I. 27-én már Kasztornojéban voltak az oroszok.) Azt hittük, hogy a mi kérésünknek engedtek, mikor a visszavonulást 27-ére végre elrendelték. Áldozatul voltunk odadobva. Fedezzük a német visszavonulást, azután mi is vonuljunk vissza (:a hátunkban levő el-

lenségen át:) de úgy, hogy a valamire való utakat nem használhatjuk."[36] — vélekedett Barra Zsigmond vezérkari őrnagy, a 9. könnyű hadosztály vezérkari főnöke az 1943 nyarán, utólag rekonstruált harcjelentésében.

A német hadvezetés a bekerítéssel fenyegetett 2. német hadsereg részeinek és a III. magyar hadtest töredékeinek megsegítésére elrendelte a Cramer-hadtest 26. német gyaloghadosztályának Sztarij Oszkolba csoportosítását. A 2. német hadsereg és a III. magyar hadtest köré vont gyűrű bezárulása már csak napok kérdése volt.[37]

A visszavonulást Kocsatovkán 20 órától, Szemigyeszjatszkojén 21 órától a 9. könnyű hadosztálynál pedig szintén 21 órától kellett megkezdeni. A hadtest utóvédje a 9. könnyű hadosztály 17/III. zászlóalja volt, amelynek 27-én hajnali 5 óráig kellett kitartania állásaiban.

Az andrejevkai völgyből több irányból előnyomuló szovjet csapatok elvágták a Sztaro Nyikolszkoje felé vezető utat, ennélfogva a körvédelmi csoportoknak több helyütt a bekerítésből kitörve kellett megkezdeniük a visszavonulást. Különösen a szemigyeszjatszkojei csoport visszavonulása járt nagy veszteségekkel. A csoportot a községtől 7 km-re erős szovjet támadás érte és ennek következtében az teljesen szétszóródott. A kocsatovkai védőkörletből 3600 fő került ki épségben. 400 halottat és 1300 sebesültet vesztett a Martsa ezredes vezette csoport. A kijutottak január 27-én 10 órakor érkeztek be Sztaro Nyikolszkojéba. A zöm, dr. Deseő vezérőrnagy parancsára beszállásolt, a 22. gyalogezredből pedig egy kb. 900 fős csoport, Kogutowitz Károly százados parancsnoksága alatt, a községtől 4 km-re keletre levő dombokon, más alakulatokkal együtt, védelembe ment át. A 9. könnyű hadosztály visszavonuló csapatainak már súlyos harcokat kellett folytaniuk a Sztaro Nyikolszkojéba való bejutásáért is.

A visszavonulás során több páncéltörő ágyú és egyéb löveg maradt a körvédelmi állásokban, mivel kivontatásuk a nagy hóban és az emelkedőkön szinte lehetetlen helyzet elé állította a kezelőket. A kocsioszlopok a zsúfolt utakon hosszan vesztegeltek s a szovjet légitámadások gyakran okoztak pánikot soraikban.[38]

Január 27-én a 40. szovjet hadsereg jelentős sikereket ért el. Harckocsialosztályai Kasztornoje közvetlen közelébe értek, s ezzel lezárták a visszavonulás útját dél és délnyugat felől. Gépkocsizó lövészcsapatainak jobb szárnya Szinyije Lipjagi, balszárnya pedig Sztarij Oszkol birtokbavételéért harcolt. Az észak felől előrenyomuló 38. és 13. hadseregek is 15 km-t haladtak előre Kasztornoje irányába ezen a napon.

A magyar arcvonal ellen támadó 60. hadsereg ezúttal sem nyújtotta a kívánt teljesítményt. Csapatai a kellemetlen időjárási viszonyok közepette a lakott települések birtokbavételéért küzdöttek, s nem törekedtek átkaroló hadmozdulatokra.[39]

36 HL 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. k. ho. harctudósítása, 1943 I—II. (Barra Zsigmond vezérkari őrngay.)
37 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest összefoglaló harcjelentése, 1943 I. 12—28.; *Schwarz:* i. m. 33. o.
38 HL 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. tüzérezred harctudósítása, 1943 I—II. (Szalontay Lajos alezredes); HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest. Martsa-csoport működése, 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes); HL. 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. könnyű hadosztály harctudósítása, 1943 I—II. (Oszlányi Kornél vezérőrnagy); HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., 102. hadtápzászlóalj harctudósítása, 1943 I. (Tavassy Lajos csendőr alezredes.)
39 *Morozov:* i. m. 104—105. o.

Január 27-én von Weichs vezérezredes határozott parancsot adott a 2. német hadseregnek, hogy a Kasztornoje közelébe, valamint az Olim folyó partjáig eljutott szovjet csapatok további előrenyomulását mindenképpen állítsa meg. A Kasztornojétól délre és északra kikényszerített csata eredményessége esetén a 2. német hadsereg következő feladata a Timnél kialakított reteszállás elérése, illetve védelme lett volna. A német VII. hadtest kötelékéből a 323. és 68. gyaloghadosztályok ezen a napon már Gorsecsnoje környékén harcoltak.[40]

A III. hadtest zöme január 27-én délelőtt Sztaro Nyikolszkojén tartózkodott. A Szemigyeszjatszkojéból kitört, menekülő csoportrészeket szorosan követő erős szovjet alakulat 11 órakor betört a községbe. Később déli és nyugati irányból is rajtaütöttek az itt beszállásolt magyar és német csapatokon. Kitört a pánik. Az egyes felbomlott csapatrészek tovább menekültek észak felé, Hohol irányába. Az erre felé vezető utat ugyanis még nem vették birtokukba a szovjet csapatok. A 9. könnyű hadosztály beérkezett csapatrészei és néhány német alakulat az esti órákig tartotta Sztaro Nyikolszkojét, majd ezek is visszavonultak északi irányba Hoholon át Verhnye Turovóba. Január 28-ára Verhnye Turovóba ért a III. hadtestparancsnokság is. A faluba vezető völgyet kisebb csoportjával, Oszlányi Kornél ezredes, a 9. könnyű hadosztály parancsnoka védte, aki itt meg is sebesült. Ezek után Martsa Sándor ezredes vette át a könnyű hadosztály vezetését.[41] Menekülés közben a 9. könnyű hadosztályközvetlen páncéltörő ágyússzázad összes lövegét elvesztette, a 9/4. ütegnek egy, a 6/2. ütegnek pedig három lövegét azonban sikerült még megmenekítenie.

Stomm vezérőrnagy január 28-án több ízben megjelent a Siebert-hadtestcsoport parancsnokságán, s jelentette hadteste súlyos lőszer- és élelmiszerellátási gondjait. Siebert altábornagy válasza az volt, hogy ők csak a harcoló magyar csapatok megsegítésére hajlandók. Stommnak azonban ezidőtájt már nem volt összképe hadteste még harcképes alakulatairól.[42]

A menekülő magyar és német csapatoknak Verhnye Turovón, majd Vjasznovatovkán át vezetett az útjuk. Az utóbbi községet január 29-re érték el. Itt csatlakozott a zömhöz Rabács István ezredes csoportja, amely a 20. tüzérezred, a III. sütőoszlop és a III. vegyiharcszázad töredékeiből állt. Ennek a csoportnak rendelték alá később a Szilágyi Dezső százados vezette csoportot — a 20. és 6. huszárszázad, valamint az 53/III. zászlóalj töredékeit — és a lövegeit vesztett III. gépvontatású tüzérosztályt is.[43]

Január 28-ra az északi, illetve déli irányból összehangoltan támadó szovjet hadseregek gyorsan mozgó részei Kasztornojéban harcoltak, a 40. hadsereg gépkocsizó lövészosztályai pedig, megszállván a Gorsecsnoje, Bikovo, Jevroszimovka vonalat, elvágták a német és magyar csapatok nyugati, délnyugati fő visszavonulási útját. Kasztornoje nagy részének január 29-i reggeli birtokbavételével azonban nem alakult ki összefüggő gyűrű a 2. német hadsereg XIII. és VII. hadteste, illetve a III. magyar hadtest körül. Kasztornoje és Bikovó, valamint Gorsecsnoje és Sztarij Oszkol között a későbbiek során is meg-

40 *Schwarz:* i. m. 33.o.; HL Gefechtbericht für die Zeit vom 15.1.—18.2.43. (Korpsgruppe Siebert /57. Div. I. a./) 1943. 01. 27. (xerox-másolat).
41 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest. Martsa-csoport működése, 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes.)
42 HL Gefechtshbericht für die Zeit vom 15.1—18.2.43. (Korpsgruppe Siebert /57. Div. I. a./) 1943. 01. 28. (xerox-másolat).
43 HL 2. M. HDS iratai, 28. fasc., 20. tüzérezred harctudósítása, 1943 I—II. (Rabács István ezredes.)

A hazatérés reményében

maradt egy-egy, 25—30 km-es folyosó, melyen keresztül a visszavonuló csapatok kijuthattak a bekerítésből.[44]

Erre az időre a német és magyar csapatok Kasztornojétól DK-re Verhnye Turovo, Nyizsnyedevick és Vjasznovatovka körzetében csoportosultak. Az északi arcvonalról a 377. és 340. gyaloghadosztályoknak, a voronyezsi hídfőből pedig a 75., 57. és 88. gyaloghadosztályoknak sikerült hátrajutniuk a fent említett területre. Ezen VII. és XIII. hadtestbeli hadműveleti egységek csatlakoztak a már korábban hátravont és harban álló 68. és 323. gyaloghadosztályokhoz.[45]

A német hadosztályok és a III. magyar hadtest megmaradt csapatrészei innen akartak a már említett hézagok, rések bármelyikén át kitörni a gyűrűből, mivel az igénybe vehető utak főleg ezeken keresztül vezettek.

A szétszóródott III. hadtestbeli csapatrészek különféle utakat választva, többszöri bekerítésből kitörve, február 10-től érkeztek be a Dontól 450—500 km-re nyugatabbra fekvő Szumi városába.

Legelőször a 20. könnyű hadosztály megmaradt része, valamint a 6. könnyű hadosztály és III. hadtestközvetlen csapattöredékek kísérelték meg nyugati irányban a visszavonulást. Ezek, a január 20-tól hátravont és a hadtest északi területén gyülekezett, zömmel fegyvertelen csapatok már január 24-én parancsot kaptak a visszavonulásra. Tim területére szándékozták ezeket hátravonni. Visszavonulásuk tehát külön történt a hadtest zömétől.

44 *Morozov:* i. m. 106—107. o.
45 HL Gefechtsbericht für die Zeit vom 15.1—18.2.43. (Korpsgruppe Siebert /57. Div. I. a./) 1943. 01. 27. (xerox-másolat).

A 2. német hadseregparancsnokságon ekkor már ismeretes volt a német felső vezetésnek az a szándéka, hogy a Voronyezsnél előreugró arcvonalat hamarosan visszaveszik és az 1942 nyári támadás kiinduló állásaiban kívánják megszervezni az új ellenállást. Az új állások elkészítése délen a 2. magyar hadsereg, északon a 2. német hadsereg feladata volt. Munkaerőt a fegyvertelen magyar csapatoktól kellett biztosítani. Ilyen értelmű rendelkezést kapott Siebert altábornagytól a III. hadtestparancsnokság is, mely ennek alapján a fentebb megnevezett alakulat töredékeit hátrairányította. Ginszkey Oszkár vezérőrnagyot — a 6. könnyű hadosztály parancsnokát — pedig kis törzsével Kurszkba rendelték hátra azzal a feladattal, hogy ott a hátországból érkező magyar szabadságos vonatok tisztjeit és legénységét munkászászlóaljakba szervezze.[46]

A III. hadtestparancsnokság a 20. könnyű hadosztály parancsnokát, Vasváry Frigyes ezredest bízta meg a 20. és 6. könnyű hadosztály vonatrészeinek, valamint a hadtestközvetlen nélkülözhető vonatoszlopainak hátravonásával. A csoport utóvédjét Nickl Károly alezredes 14. gyalogezredbeli csapata képezte. Az eredeti elgondolás az volt, hogy Jaszenkin, Gorsecsnojén és Bikovón át teszik meg az utat Timig. A szovjet csapatok előnyomulása azonban ezt keresztülhúzta, mivel páncélos éleik ekkor már Gorsecsnojéban tartózkodtak. Az út Tim felé ezek után lezárult. A csoport Krasznoje Olimon át Kasztornoje felé tért ki és sikerült egy német gépkocsioszlopba besorolnia és a községből kivonulnia. Az egész gépkocsioszlopot nyugati irányból azonban olyan jelentős erejű szovjet harckocsi- és gyalogsági támadás érte, hogy az csaknem megsemmisült. A személyi állomány nagy része elesett, vagy fogságba került. Akik ezt a rajtaütést túlélték, azok a harckocsik által járhatatlan mély hóban, napokon át gyalogolva jutottak el Timig, illetve Scsigriig. Január 28-án Bicseknél megsemmisült a csoport fogatolt vonat és gyaloglépcsője is. Abból a kb 800 szánból álló oszlopból, amely Glazovóból január 26-án útnak indult, az első rendezésnél alig 150-et lehetett megszámolni. A szétugrasztott gépkocsi és fogatolt vonatrészek végül is Timtől Korovino, Obojan, Junakovka útvonalon február 9—10-re érkeztek meg Szumira.

A Junakovkán február 7-én estig gyülekeztetett 20. könnyű hadosztály személyi állománya 85 tisztből és 2601 főnyi legénységből állt. A hadműveleti egység 1172 lóval, 318 szánnal, 9 motorkerékpárral, 12 tehergépkocsival, 6 személygépkocsival, 1 géppuskával, 7 golyószóróval, 17 géppisztollyal, 221 pisztollyal és 1306 puskával rendelkezett.[47]

A Vasváry ezredes vezette csoportot szorosan követve az alábbi csoportoknak sikerült még kijutniuk január 28—30. között a szovjet csapatok gyűrűjéből:

a) a Kádár József ezredes vezette 52. és 22. gyalogezredbeli fegyvertelenekből álló csoportnak;

b) Radnóczy Antal vezérkari százados, hadtest szállásmester csoportjának, melybe a hadtest tágabb törzse, gépkocsi és fogatolt vonat részei tartoztak;

c) a Csics György ezredes 6. tüzérezredbeli csoportnak.

Ezek a csoportok, követve a német oszlopokat, szintén Kasztornojén át igyekeztek Tim felé eljutni. A Csics ezredes vezette csoport a Gubanovo—Kasztornoje—Aszarovo—Natalina—Olsana—Scsigri—Riskovó—Jekatyerinovka—

46 HL *Móricz Béla*: i. m. 175—177. o.
47 HL 2. M. HDS iratai, 28. fasc., 20. könnyű hadosztály hadműveleteinek hadtörténeti méltatása, 1943 I—II. (Vasváry Frigyes vezérőrnagy.)

Szudzsa útvonalon harcok nélkül jutott el Szumiig.[48] Innen február 10-én továbindult és csatlakozott a Kádár-csoporthoz. A Radnóczy vezérkari százados parancsnoksága alatti hadtest vonatoszlopot és a Kádár ezredes által vezetett csoportot azonban január 28-án Kasztornojéban erős szovjet harckocsitámadás érte. A gépjárművek nagy része találatot kapott. A magyar csapatrészek egy német hadoszlop végére besorolva nyugat felé törtek ki a községből. Moravkán a szállásmester, megmaradt csoportjával, csatlakozott Kádár ezredes ott beszállásolt csapatához. Január 31-én Scsigriig jutott hátra az egyesült csoport. Később szétváltak, a Radnóczy-csoport Kurszkban szállásolt el, a Kádár-csoport pedig Bjelopolje községig jutott hátra február 10-én.[49]

Február 13-án a hadtestközvetlenekből 49 tiszt és 540 fős legénység, a 6. könnyű hadosztályból pedig 18 tiszt és 366 fős legénység gyülekezett a magyar hadsereg hátsó körzeteiben. A szabadságról és kórházból bevonult 9. könnyű hadosztálybelieket Hunyadváry József alezredes, a 47/II. zászlóalj parancsnoka gyűjtötte össze. 9 tisztből és 155 főnyi legénységből állt a csoportja február 12-én.[50]

Az eredetileg a III. hadtest kötelékébe tartozó 7. könnyű hadosztályt egyelőre a VII. hadtestparancsnokságnak rendelték alá közvetlenül. Beresovkán (Romnitól nyugatra 35 km-rel) 220 tisztet és 6994 főnyi legénységet sikerült gyülekeztetnie.[51]

A III. hadtest körvédelmi állásait feladó kb. 14—15 ezer fős csoportjának nagyobbik hányadára jóval viszontagságosabb visszavonulás várt. A magyar hadtest maradványainak a német csapatok állandó utóvédjeként, tájékozódási lehetőségek hiányában, többszöri bekerítésből kellett kivágniuk magukat.

Január 27-től a visszavonulás többnyire vezetés nélkül, az egyedüli úthoz kötöttség folytán maguktól alakult hosszabb-rövidebb oszlopokban történt Verhnye Turovón, Vjasznovatovkán, Novaja Olsankán át Olimba. Mivel a Gyevica folyó völgyébe már szovjet csapatok nyumultak be, a Voronyezsből visszavonuló VII. német hadtestbeli gyaloghadosztályok is a magyar alakulatoknak kiutalt sávban meneteltek nyugati irányban. Az utakon így óriási volt a zsúfoltság. A III. hadtestparancsnokság és a Martsa ezredes vezette csoport (6. tüzérezredbeli és 9. könnyű hadosztálybeli részek) már január 29-én délben megérkeztek Krutaja Gorába.[52] A hadtest többi része az utóbb említett településtől nyugatra, Olim községig jutott el. Az ide beérkező csapatok felett Farkas Zoltán ezredes, a 22. gyalogezred parancsnoka vette át a vezetést. A csoportot a megszervezés után az alábbi részek alkották:

— a 22. gyalogezred (kb. 550 puska, 8 golyószóró, 6 géppuska, 4 páncéltörőágyú, 2 aknavető);

— a 17. gyalogezred (kb. 300 puska), parancsnok: Szakáts Zoltán ezredes;

48 HL 2. M. HDS iratai, 21. fasc., 6. tüzérezred harctudósítása, 1943 I—II. (Csics György ezredes.)

49 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest szállásmesterének harcjelentése, 1943 I—II. (Radnóczy Antal vezérkari százados); HL 2. M. HDS iratai, 21. fasc., 6. könnyű hadosztály 52. gyalogezredének harctudósítása, 1943 I—II. Kádár József ezredes); HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest vonatcsoport-parancsnokság harctudósítása, 1943 I—II. (Draveczky Jenő alezredes.)

50 HL 2. M. HDS iratai, 21. fasc., 6. könnyű hadosztály harctudósítása, 1943 I—II. (Ginszkey Oszkár vezérőrnagy.)

51 HL 2. M. HDS iratai, 327. fasc., VII. hadtestparancsnokság naplója, 1943. 02. 13.

52 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest. Martsa-csoport működése, 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes.)

— a 47. gyalogezred (kb. 150 puska);

— a 20. huszárszázad, az 53/III., és a 23/I. zászlóaljak, valamint a III. sízászlóalj (kb. 400 puska, 2 golyószóró), parancsnok: Szilágyi Dezső százados;

— a 20. tüzérezred (kb. 600 puska), parancsnok: Rabács István ezredes;

— a 9. tüzérezred, a III. mérőszázad, a III. légvédelmi tüzérosztály és a 6. huszárszázad (kb. 800 puska, 6 géppuska), parancsnok: Krassay Pál alezredes;

— a VII. utászzászlóalj, a 110. utászszázad, a 154. kerékpáros utászszázad, valamint III. vegyiharcszázad (kb. 400 puska), parancsnok: Párkányi László százados.

A tüzérség rendelkezett még 5 darab löveggel, a hadtest és a könnyű hadosztályok vonatoszlopaiba pedig kb. 2000 jármű (szán, gépjármű) sorolt be.[53]

Az Olimba és Krutaja Gorába beérkező magyar alakulatokat nem engedték tovább a németek. Közölték velük, hogy a szovjet csapatok teljesen bekerítették az Olim völgyét. Csathó Ernő vezérkari őrnagy, a III. hadtest hadműveleti vezérkari tisztje azt a tájékoztatást kapta, hogy a magyar hadtest Olimtól északra, nyugat felé kitörhet, de ettől délre nem lépheti át a patak völgyét. Nyilvánvaló volt, hogy a nyugat felé vezető irányt erős szovjet csoportosítás zárta le. A hadtestparancsnokság ugyanis tudott arról, hogy Kasztornojén egy szovjet harckocsihadosztály van és a Bicsek patak völgyét is megszállták. Ugyanakkor az Olimban levő német gyaloghadosztály megkezdte a déli irányú menetét az Olim patak völgyében. Január 30-án a hadtest részére az volt az újabb német utasítás, hogy 31-én estig tartsanak ki a községekben és csak ez után követhetik a német gyaloghadosztályok menetét. Stomm vezérőrnagy megtagadta az utóvéd szerepét elrendelő parancs teljesítését. Úgy döntött, hogy a délután folyamán a német vezetés tudta nélkül Krutaja Goráról a terepen át Kucsugurira, majd onnan nyugat felé Sirokijba menetel, ahol egyesíti harccsoportját. Közben a Farkas ezredes vezette csoport is megindult délnyugat felé, s Ivanovkán összeköttetést teremtett a hadtestparancsnoksággal.[54]

Január 31-én a hadtestparancsnokság Ivanovkáig, a hadtest csapatainak és vonatrészeinek zöme viszont csak Babanyinóig jutott előre. Délután a hadtestparancsnokság elrendelte az Ivanovkára beérkezett hadtestrészeknek, (a Martsa- és a Farkas-csoportnak, valamint a hadtestvonatnak), hogy a vasút mentén Orlovkára meneteljenek. Mivel a hadtestparancsnokság nem tudott előrejutni a völgy nyugati oldalán vezető úton, a vasútvonal mentén tette meg az utat. Február 1-jén hajnalban érkezett meg Krasznoje Olimba. A község tele volt német csapatokkal. Reggel Stomm vezérőrnagy tudomására jutott, hogy Siebert altábornagy a faluban tartózkodik. A hadtestparancsnok felkereste német elöljáróját. Siebert azt a parancsot adta, hogy a hadtest az Olim völgyében dél felé visszavonuló német gyaloghadosztályhoz nem csatlakozhat, hanem törjön ki nyugati, illetve északnyugati irányban Tim felé. Utasítását azzal indokolta, hogy ebben az irányban csak kis szovjet erők állnak és sikerülhet az egyesülés egy szemből közeledő magyar hadtápalakulattal is. Stomm vezérőrnagy végrehajthatónak ítélte a parancsot és elrendelte, hogy az egyes csoportok önállóan vágják ki magukat a gyűrűből. Csathó vezérkari őrnagy a nap folyamán többször is érintkezésbe lépett a Siebert-csoporttal és min-

53 HL 22. gyalogezred téli harcai 1942/43-ban. (Farkas Zoltán ezredes előadása, 1943 május.)
54 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest összefoglaló harcjelentése, 1943. I. 12—13.

den egyes alkalommal azzal tért vissza, hogy a legkevesebb veszéllyel az északnyugati irányú kitörés jár.[55]

A délelőtt folyamán az ellentétes hírek hatására Stomm vezérőrnagy kiadta a maga nemében is példátlan, február 1-jei keltezésű búcsúparancsát, melyben feloszlatta hadtestét. A parancsban többek között ezek a sorok olvashatók: „A mai nappal Siebert tábornok Úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül törni, amelyiken a német hadsereg teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek. E parancsot én nem tudom néktek továbbadni, mert nincs értelme, hogy az agyonfagyott, kiéhezett magyarok ezrei 10 tölténnyel puskánként, üres gyomorral, tehetetlenül pusztuljanak el. ... ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jövendőjét, mivel élelmet, lőszert és végrehajtható feladatot adni nem tudok."[56] A sorok jól tükrözik a hadtestparancsnok mélységes kiábrándultságát és reményvesztettségét. Emberileg meg lehet érteni tettét, de katonai szempontból körülzárás esetén vezetés nélkül, szervezetlenül hagyni egy harccsoportot annyit jelent, mint feladni a megmenekülés minimális esélyét is.

Stomm vezérőrnagyot a búcsúparancs kiadásánál és a németektől eltérő külön visszavonulási útvonal választásánál — a katonai helyzeten, a bekerítettségen kívül — két egyéb szempont vezette. Az egyik, hogy nem bírta tovább eltűrni, mint jellemes, önérzetes magyar tábornok Siebert altábornagynak és parancsnokságának rideg, megalázó viselkedését. A másik, hogy megbántva érezte magát, amiért egyik ezredparancsnoka, Farkas Zoltán ezredes neki ellenszegült és már kezdettől a németekkel való továbbsodródást választotta inkább.

Búcsúparancsa megszerkesztésénél a lényeget tekintve — mint hadtestparancsnoknak — abban igaza volt, hogy a feltételek már nem voltak adottak a további harcászati vezetéshez. A hadtest már csak a nevében volt hadtest. Az alárendelteknek legfeljebb parancsolni lehetett, de vezetni őket, gondoskodni róluk, nem. Nem vállalta tovább e pozíciót, jelleme, becsületérzése, humánuma összeütközésbe került a csapattiszti katonás, egyszerű gondolkodásmóddal és lelki konfliktusában a gróf „győzött". Tulajdonképpen búcsúparancsának megfogalmazása volt helytelen. Nem azt kellett volna mondani, hogy „Kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jövendőjét", mert ez a csapatoknak kihirdetve a teljes szétesésüket jelenthette volna. Ehelyett azt kellett volna elrendelni, hogy a további visszavonulás csoportokban történik, a csoportparancsnokok adta irányban. Gyülekező terület itt és itt... Stomm vezérőrnagynak jobban kellett volna bíznia tetterős, áldozatkész csapatparancsnokaiban. Ezt az események igazolták is, hiszen a Farkas, Martsa, Rabács, Krassay és Szilágyi ezredesek vezette csoportoknak sikerült kijutni a németek kitörési útvonalát követve a szovjet gyűrűből. A kis csoportok — ahogy Stommék is — fogságba estek, vagy megsemmisültek.

A magyar hadtest eddig is, ezután pedig még inkább ki volt szolgáltatva a német hadműveleti egységek legtöbbször megvalósíthatatlan utasításainak.

55 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest összefoglaló harcjelentése, 1943. I. 12—13.; HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtestparancsnoksághoz beosztott dr. Boksay Endre tartalékos hadnagy harctudósítása, 1943. I. 20—II. 2.

56 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest összefoglaló harcjelentése, 1943. I. 12—31.

Bár a búcsúparancsot nem hirdették ki a legénység között, mindenki tudomást szerzett róla. Nagy lehangoltságot okozott a katonák soraiban. A III. hadtest magasabb parancsnokai: Farkas, Rabács, Szakáts, Krassay ezredesek úgy döntöttek, hogy csoportjukat együtt tartják, s megpróbálnak valahogy átjutni a gyűrűn. Elhatározták, hogy az így megalakult, egyesült csoport vezetését Farkas Zoltán ezredes veszi át. Tudták, hogy az Olim völgyében bekerített csapatok közül egyedül a német csapatok képeznek harcerőt, csak az általuk végrehajtandó kitöréstől várhatnak kiutat a reménytelen helyzetből. Tisztában voltak azzal is, hogy a németek „engedélyét" a kitörésükhöz való csatlakozáshoz csak akkor kaphatják meg, ha a megmaradt kötelékeket rendezik, s a „minimális" harcra felkészítik. Ennek megfelelően cselekedtek.

Az Orlovkáig eljutott magyar csoport létszáma — a Krutaja Goráról beérkezett 17. gyalogezred részeinek és egyéb alakulatoknak csatlakozása után — már kb. 11 000—12 000 főre emelkedett.

A déli órákban az Olim nyugati völgyében levő egyik, déli irányban kitörni igyekvő német hadműveleti egység utóvédjének parancsnoka, magyar összekötő tiszt (Török főhadnagy) útján, kilátásba helyezte, hogy a magyar csoport a német gyaloghadosztállyal együtt áttörhet délnyugat felé. Kikötése az volt, hogy a magyar csoport csak a párhuzamos utakat használhatja és a teljes vonatoszlopát el kell égetni.

A hadtestnél egyre rendkívülibb állapotok uralkodtak. Semmilyen utánpótlási lehetőség nem volt. Az utolsó élelmiszer és lőszer felvételezése még január 28-án Sztaro Nyikolszkojéban történt. A sebesültek ellátása — egészségügyi anyag és szállító oszlopok hiányában — megoldhatatlan feladat elé állította a csapatokat.[57]

Az Olim folyó völgyébe szorult német csapatok január 30-án, a déli órákban kezdték meg támadásukat Gorsecsnoje helység ellen, a gyűrűből való kitörésük érdekében. Mivel Gorsecsnojén fontos közlekedési útvonalak vezettek át, birtoklása nagy jelentőségű volt. Ennek ellenére szovjet részről csak a 25. gárda-lövészhadosztály 73. lövészezrede védte a helységet. Alosztályai heves és elkeseredett harcok után január 31-én reggel már csak Gorsecsnoje déli körzetét tartották.[58]

1943. február 1-jén a gyűrűből kitörő német hadműveleti egységek élén haladó 88. gyaloghadosztály és a Sztarij Oszkolt védő 26. német gyaloghadosztály csapatai felvették a kapcsolatot egymással. A német csapatok e naptól kezdve jutottak el folyamatosan Gorsecsnojén keresztül Sztarij Oszkol városáig.[59] Az Olim völgyet utolsóként elhagyó kötelékei után a némi fegyverzettel rendelkező magyar csapatrészek is besorolhattak. Erről azonban csak az utolsó pillanatban bizonyosodhattak meg.

Február 1-jén a kora délutáni órákban Stomm vezérőrnagy Orlovkán magához hívatta a magyar alakulatok parancsnokait. A tanácskozáson jelen voltak a hadtestparancsnokon kívül, Sárkány vezérkari ezredes, hadtest vezérkari főnök; dr. Deseő vezérőrnagy, tüzérparancsnok, Csathó vezérkari őrnagy,

57 HL 2. M. HDS iratai, 21. fasc., 6. könnyű hadosztály 22. gyalogezredének harctudósítása, 1943 I—II. (Farkas Zoltán ezredes.)

58 *A. P. Gyikan:* Gvargyejcü dvacaty pjátoj. Moszkva, 1984. 47—48. o.; HL Kriegstagebuch 26. I. D. 1943. 01. 30—31. (xerox-másolat); HL Gefechtsbericht für die Zeit vom 15.1—18.2.43. (Korpsgruppe Siebert /57. Div. I. a./) 1943. 01. 30—31., (xerox-másolat).

59 HL Kriegstagebuch 26. I.D. 1943. 01. 130—31. 02. 01. (xerox-másolat).

a hadműveleti osztály vezetője; Dárdai őrnagy, a felderítő osztály vezetője, valamint Rabács, Szakáts, Krassay és Farkas ezredesek. Stomm a parancsnokok előtt ismét közölte azon elképzelését, miszerint az áttörést 30—40 főből álló kisebb csoportokkal lenne ajánlatos végrehajtani. Farkas ezredes kijelentette, ő ezt a parancsot nem hajtja végre, mert február 2-án egy német utóvéd gyaloghadosztállyal párhuzamosan az egész csoporttal áttör Sztarij Oszkol felé. Elhatározását azzal indokolta, hogy a német egységek erejét elegendőnek tartja ahhoz, hogy az áttörést egy ponton kikényszerítsék anélkül, hogy a magyar csapatokat a tehermentesítés céljából fel kellene áldozni. Ugyanakkor felkérte Stomm altábornagyot, hogy törzsével együtt csatlakozzék az oszlopához. A hadtestparancsnok hajlandó volt erre, azonban vezérkari főnökének erélyes tiltakozására, hosszas vita után, végül is elutasította a javaslatot.[60] Ezután a hadtesttörzs, Stomm altábornagy rendelkezésének megfelelően, 30—40 fős csoportokra oszlott fel, hogy így észrevétlenül átcsúszva a szovjet gyűrűn, Timben gyülekezzen. A hadtestparancsnok csoportját Görgényi Dániel százados és Dárday Ernő vezérkari őrnagy vezették. Itt volt dr. Deseő vezérőrnagy, Sárkány vezérkari ezredes, Kishalmy alezredes, Csathó vezérkari őrnagy és még 15—20 fő. Még két ilyen csoport alakult, az egyiket Berethalmy Mihály őrnagy, a másikat pedig Endrey Rezső tartalékos főhadnagy vezette. A hadtestparancsnokság első csoportja késő délután öt szánon Ivanovka felé elindult, s hamarosan fogságba esett.[61] A hadtestparancsnokság szűkebb törzsén kívül más kisebb csoportok, a 22., illetve a felváltóként kiérkezett 3. gyalogezredből is megkísérelték az önálló hátrajutást. Bicsek és Bikovo térségében 1943. február 2. és 4. között azonban ezek is hasonló sorsra jutottak.

A III. hadtest nagy oszlopa február 2-án hajnalban kisebb-nagyobb csoportokat alkotva megkezdte menetét déli irányban, a német gyaloghadosztályok után. A 9. tüzérezrednek meg kellett semmisítenie a maradék két lövegét is, mivel a csapatok csak a főútvonal mellett a terepen menetelhettek és itt azok továbbvitele lehetetlen volt. A menetsorrend az élen haladó Rabács ezredes csoportja (20. tüzérezred, utászosztályok, Szilágyi-csoport) után a 17., 22. gyalogezred, majd a 9. tüzérezred volt.

Martsa ezredes csoportja (a 6. tüzérezred és a 9. könnyű hadosztálybeliek), valamint a Kern Károly vezérkari őrnagy, Zetelaky Tibor vezérkari százados, Barra Zsigmond vezérkari őrnagy vezette csoportok, s egyéb kisebb csoportok is, a német hadoszlopokat követve, déli irányban igyekeztek ki a gyűrűből.

Az egyes magyar csoportok Gorsecsnojéig a karbantartott úton menetelő német oszlopokkal párhuzamosan, terepen, onnan Sztarij Oszkolig a vasúti töltésen meneteltek. Azokat az oszlopokat, amelyek Gorsecsnoje után részben éjjelezés, részben az út megrövidítése céljából letértek a vasúti töltésről, erős partizántámadások érték. Így járt a 9. könnyű hadosztály megmaradt vonatoszlopa és a Barra vezérkari őrnagy által vezetett csoport.

A magyar csoportok február 2. és 4. között érkeztek be Sztarij Oszkolba. A város teljesen körül volt zárva, s a 2. német hadseregnek január 24-től alárendelt Cramer-hadtestbeli csapatok, a 26. német gyaloghadosztály osztályai és alosztályai tartották. Ennélfogva a körülzáró szovjet csapatok tüzérségi és

60 HL 2. M. HDS iratai, 28. fasc., Rabács-csoport harctudósítása, 1943 I—II. (Rabács István ezredes); HL 22. gy. e. téli harcai 1942/43-ban. Farkas Zoltán ezredes előadása, 1943 május.
61 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hdt. pság-hoz beosztott dr. Boksay Endre tartalékos hadnagy harctudósítása, 1943. I. 28—II. 2.

aknavetőtüzében kellett észak felől behatolni a területére. Az idetartó hosszú és fáradtságos menet alatt a csoportok állománya erősen lecsökkent. A várost gyorsan el kellett hagyni, mivel a német utóvédek feladni készültek azt. Farkas ezredes csoportja — a 22. és 17. gyalogezredbeliek — ettől fogva különvált a zömtől. Együtt maradt a Rabács-csoport, a Krassay-csoport és Martsa ezredes Sztarij Oszkolban csatlakozott csapata. A magyar oszlopok, követve a német hadműveleti egységek visszavonulását, Lukjanovkán át Tim felé vették az útjukat. Három elkülöníthető nagyobb csoport alakult ki a visszavonuló német és magyar részekről:

1) a Gollwitzer-csoport (a 88. és a 26. német gyaloghadosztályok részei);

2) a Beukemann-csoport (a 75., 323., 377. és a 340. német gyaloghadosztályok részei);

3) a Siebert-csoport (az 57. és a 68. német gyaloghadosztályok részei, kisebb csapatrészek a 75. és a 323. német gyaloghadosztályokból, valamint a III. magyar hadtest).[62]

A németek Hut Mihajlovkán február 5-én dél felé irányították a magyar oszlopokat, ők pedig tovább vonultak Tim felé. Február 5. éjjelét Mocsagiban töltötték a csapatok. Itt pihentek először huzamosat a visszavonulásuk során. Mocsagiból reggel indultak el egy oszlopban, melynek parancsnokságát Martsa ezredes vette át. Krivjeckoje, Troickoje és Marinó volt a menet útvonala, ezúttal már a németektől leválva. A további meneteket ismét külön csoportokban, hadrendi alakulatokra felbontva tették meg a magyar csapatok, mivel így könnyebb volt az elszállásolásuk.

Korovinótól Obojánon és Szudzsán át Szumiig már folyamatos volt a menet. Szovjet támadások (partizán-, légi-) nem érték a csapatokat. Úközben Obojánon és Szudzsán a német egészségügyi részlegeknek leadhatták súlyos sebesültjeiket és élelmet is tudtak vételezni. A magyar összekötő törzsek, vagy egyéb intézetek, parancsnokságok már hátrább települtek. Nem számoltak azzal, hogy a III. hadtest töredékei még hátra juthatnak.[63]

A hadtest megmaradt csapattöredéke, kb. 6000—7000 fő, február 14. és 18. között érkezett be Szumira. Itt találkoztak először magyar irányító közeggel. Martsa ezredes, segédtisztje útján, nyomban összeköttetést teremtett Mattyasovszky huszárőrnaggyal, a 2. magyar hadsereg irányító tisztjével. A huszárőrnagy üzenete az volt, hogy parancsnoksága már nem működik, mert híreik szerint a III. hadtest csapatai fogságba estek és azok hátraérkezésére csak február 7-ig kellett várnia. Közölte még azt is, hogy a hadtest maradványai a Nyezsin környékén gyülekező VII. hadtest területére érkezzenek be. Odaszállításuk a németekkel való megegyezés alapján, az egyes német szerelvények üresen maradt vagonjaiban történik, a gyaloglépcsők (szánok) pedig induljanak Romniba.[64]

A III. hadtest összes megmaradt alakulatainak gyülekezésére a 6. könnyű

62 HL 2. M. HDS iratai, 11. fasc., 2. magyar hds-ság naplója, 1943. 02. 04.

63 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hdt. Martsa-csoport működése. 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes); HL 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. tüzérezred harctudósítása, 1943 I—II. (Szalontay Lajos alezredes); HL 2. M. HDS iratai, 22. fasc., 9. k. ho. harctudósítása, 1943 I—II. (Barra Zsigmond vezérkari őrnagy); HL 2. M. HDS iratai, 28. fasc., Radács-csoport harctudósítása, 1943 I—II. (Rabács István ezredes); HL 22. gy. e. téli harcai 1942/43-ban. Farkas Zoltán ezredes előadása, 1943 május; HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc III. hdt. összefoglaló harcjelentése, 1943. I. 12—31.; HL 2. M. HDS iratai, 28. fasc., 20. könnyű hadosztály harctudósítása, 1943 I—II. (Kern Károly vezérkari őrnagy.)

64 HL 2. M. HDS iratai, 20. fasc., III. hadtest. Martsa-csoport működése, 1943 I—II. (Martsa Sándor ezredes.)

hadtest hadosztályparancsnoka, Ginszkey Oszkár vezérőrnagy kapott megbízást. A III. hadtestparancsnok ugyanis fogságba esett, a 7. könnyű hadosztály parancsnokát betegen, a 9-ét pedig sebesülten szállították a hátországba. A 6. könnyű hadosztály parancsnokának a 6., 7. és 9. könnyű hadosztályok maradványait 7. könnyű hadosztály elnevezés alatt kellett egyesítenie, mivel e hadműveleti egység képviselte a legnagyobb harcértéket a három közül. A hadtestközvetlen osztályokat a VII. hadtest közvetleneibe olvasztották be. Február 12-én a III. hadtest három eredeti könnyű hadosztálya és a hadtestközvetlen osztályok közösen az alábbi erőt képviselték: 193 tiszt, 8599 fő legénység, 1427 ló, 361 fogatolt jármű, 20 gépjármű, 5 géppuska, 11 golyószóró, 28 géppisztoly, 1239 puska, 342 pisztoly. Ebből a 7. könnyű hadosztályhoz tartozott 127 tiszt, 7393 fős legénység, 817 ló, 226 fogatolt jármű, 2 gépjármű, 1239 puska, 309 pisztoly, 28 géppisztoly, 5 géppuska és 11 golyószóró — tehát az egésznek kb. 80%-a.)[65]

A szovjet csapatok Harkov irányába történő gyors előretörése miatt nyugatabbra kellett kijelölni a 2. magyar hadsereg maradványainak átszervezési területét. A III. hadtest később hátraérkező csoportját ezért már egyenesen Kobicsa, Noszovka és Koszelec környékére irányították. A Szumiig eljutó hadtest-zöm. Martsa ezredes parancsnoksága alatt, vasúti szállítással került hátra a Vorozsba, Konotop, Nezsin vonalon. A megmaradt fogatolt oszlop is ezt az útvonalat követte. A Buromkáról útnak induló Kádár-csoport és a hadtestközvetlenek február 24-ére érkeztek be a fent említett átszervezési körzetbe.

Végigkövetve a III. hadtest tevékenységének 1943. január 15-től február 15-ig tartó, utolsó 31 napját, meg kell állapítanunk, hogy szinte egy megoldhatatlannak látszó feladatot hajtott végre.

A Vörös Hadsereg hadseregei nem tudták megvalósítani a voronyezs-kasztornojei hadműveleti tervükben előírtakat. A Voronyezs térségében harcoló 2. német hadsereg és az 1943. január 15-től neki alárendelt III. magyar hadtest megsemmisítését végül is nem sikerült elérniük. A német csapatok az 1943. január 24—28. közötti harcokban megvédték magukat és vissza tudtak vonulni Kasztornoje—Gorsecsnoje területére. Ebben része volt a Szinyje Lipjagi és a Don között védekező III. magyar hadtest január 25—26-i, szinte reménytelen helyzetben vívott harcainak a túlerővel rendelkező 60. szovjet hadsereg ellen. A hadtest le tudta lassítani a voronyezsi német erők bekerítésére előretörő szovjet csapatok előnyomulását. Körvédelmi csoportjainak szívós ellenállása miatt január 25-én és 26-án csupán 7—11 km-t tudtak előrenyomulni a szovjet erők.

Mivel a 2. német hadsereg hadosztályainak sikerült ezalatt visszavonulniuk, a III. hadtest maradványaival együtt „vándorló katlant" képeztek Sztarij Oszkol, Kasztornoje, Jevroszimovka és Bikovo térségében. Ez a többször bekerített német—magyar harcoló tömeg meg tudta védeni magát és esetenként sikerült nyitva tartania nyugat felé a Kasztornoje és Gorsecsnoje közötti folyosót. A hadtest tehát német alárendeltségben és német „erőszakoskodásoknak" kitéve harcolt önmagáért. Ennek ára azonban a német parancsnokságok magatartásának „elviselése" volt, amely a hozzájuk került magyar csapatokat

65 HL 2. M. HDS iratai, 27. fasc., VII. hadtest naplója: 27., 29. és 37. sz. melléklet.

a legcsekélyebb gátlás nélkül alkalmazta oldaluknak és hátuknak biztosítására.

A III. hadtest csapatai — néha különböző ad hoc csoportokba szervezetten, néhány tettrekész csapattiszt vezetésével — emberfeletti külzdelmet vívtak a szovjet túlerővel és súlyos ellátási viszonyaik ellenére megállták helyüket. A nehéz körülmények — nagy hideg, élelem-, lőszer-, szállítóeszközhiány — közepette egy cél vezérelte katonáit, s ez az életben maradás ösztöne volt. Harcoltak és védték magukat a rendelkezésre álló elégtelen fegyverzettel, amíg egyáltalán lehetséges volt.

A hadtestnek, mint seregtestnek a kálváriája, feloszlatásával, már február 14-én véget ért. Nem így életben maradt tagjaié. Egy részük fogságba esett, más részeik halálukig vonszolták magukat a hazatérés reményében, de voltak olyanok is, akiket hazaszállítottak. Sorsukat pontosan még nem mérte fel senki, talán nem is lehet. Hozzávetőlegesen meg lehet állapítani a fogságba esettek, sebesültek, s a későbbi újból harcbavetett hazatértek számát. A puszta számok mögötti egyéni tragédiákat azonban csak a családok érezhették.

Péter Szabó

THE DEFENSIVE FIGHTS AND WITHDRAWAL OF THE 3RD CORPS OF THE HUNGARIAN 2ND ARMY, 15 JANUARY—15 FEBRUARY, 1943

Summary

There were many a grave and insulting charges against the Hungarian 2nd Army because of its defensive fights in January 1943 even contemporarily. Through the analysis of the fights of its 3rd Corps (Szombathely) this study disputes that the firm resistance of this army of tragic fate was inadequate. The Woroniesh-Castornoye operation of the Soviet army, the aim of which was to annihilate the German 2nd army, ended without success planned by the Soviet High Command, that is to say it ended without a „Stalingrad-like" victory and the defensive fights of the Hungarian 3rd Corps, with the aim to ensure the withdrawal of the more effective German units and its own parts to the West, had a great part in the Soviet failure. The German and Hungarian units, having retired to the valley of the River Olim were strong enough to fight effectively in case of sortie.

Péter Szabó

L'ACTIVITÉ DE COMBAT DÉFENSIVE ET LA RETRAITE DU IIIe CORPS D'ARMÉE DE LA 2e ARMÉE HONGROISE, 15 JANVIER—15 FÉVRIER 1943

Résumé

La 2e armée hongroise était accablée d'injures encore pendant qu'elle existait, à cause de ses combats défensifs et préventifs de janvier 1943. Cet essai conteste que la résistance ferme de cette armée honved de l'histoire hongroise, au destin tragique, aurait été insuffisante. Les combats de son IIIe corps d'armée de Szombathely, menés entre le 18 et le 26 janvier 1943, en sont la preuve. Il est constant que l'opération de l'armée soviétique de Voronesh-Kastornoe en janvier 1943, dont le but aurait été l'écrasement de la 2e armée allemande, n'a pas rapporté „le succès ayant un caractère de celui de Stalingrad" que le haut commandement soviétique atten-

dait. Sur ce point, les combats préventifs du IIIe corps d'armée jouaient un rôle important, c'était des combats qu'il a menés pour aider la retraite vers l'Ouest des unités allemandes, plus capables de combattre, bloquées à la tête de pont de Voronesh, et avec cela il luttait pour se sauver aussi. Les unités allemandes et hongroises, arrivées en arrière jusqu'à la vallée du fleuve Olim, constituaient en effet une force, qui, en cas de trouée des lignes, pouvait efficacement affronter la bataille.

Péter Szabó

DIE ABWEHROPERATIONEN DES III. ARMEEKORPS DER UNGARISCHEN 2. ARMEE UND SEIN RÜCKZUG, 15. JANUAR—15. FEBRUAR 1943

Resümee

Bereits zur Zeit ihrer Bestehung erhielt die 2. ungarische Armee schwere Vorwürfe wegen iher defensiven und Abwehrtätigkeit im Januar 1943. In vorliegendem Aufsatz bestreitet der Autor die mangelnde Standhaftigkeit der 2. ungarischen Honvédermee, die später ein so tragisches Schicksal erfahren sollte. Den Beweis dafür liefern gerade die Kämpfe des III. Armeekorps aus Szombathely zwischen dem 18. und dem 26. Januar 1943. Zweifellos gingen die Operationen der sowjetischen Armee im Januar 1943 bei Woronesch-Kastornoe, deren Zweck die Vernichtung der 2. deutschen Armee war, nicht — wie von der sowietischen Heerführung erhofft, — mit einem Erfolg wie bei Stalingrad einher. Dabei spielten die Abwehroperationen des III. Armeekorps, im Interesse der Deckung des Rückzuges der beim Brückenkopf von Woronesch gebliebenen, noch kampffähigeren deutschen Einheiten in Richtung Westen und dadurch auch im Interesse ihres eigenen Überlebens durchgeführt, eine bedeutende Rolle. Bis zum Tal des Flusses Olim zurückgekehrt, stellten nämlich die deutschen und ungarischen Einheiten eine Kraft dar, die imstande war, im Falle eines Ausbruchs den Kampf erfolgverheißend aufzunehmen.

Петер Сабо

ОБОРОНИТЕЛЬНЫЕ БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ И ОТСТУПЛЕНИЕ III КОРПУСА 2-Й ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ В ПЕРИОД С 15 ЯНВАРЯ ПО 15 ФЕВРАЛЯ 1943 ГОДА

Резюме

2-ую венгерскую армию еще во время её существования серьезно обвиняли и уязвляли за те оборонитепьные и отражающие бои, которые она вела в январе 1943 года. Автор настоящей статьи оспаривает мнение о том, что самая трагическая в венгерской истории судьба армии гонведов объясняется якобы недостаточным героизмом её личного состава. И в целях подтверждения этого приводит историю боев сомбатхейского III корпуса в период с 18 по 26 января 1943 года. Несомненным фактом является то, что операция в районе Воронеж-Касторное, проводившаяся в январе 1943 года и ставившая целью уничтожение 2-й немецкой армии, не завершилась тем успехом „сталинградского масштаба", на который рассчитывало советское руководсво. И в этом значительную роль сыграли сдерживающие бои III корпуса, которые он вел в интересах собственного спасения, а также в целях прикрытия отступления на запад немецких более боеспособных частей, застрявших на воронежском плацдарме. Отступившие до долины реки Олим немецкие и венгерские части однако представляли собой такую силу, которая в случае прорыва могла бы успешно принять бой.

KÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

KÉT ÉV A MAGYAR KATONAI EJTŐERNYŐZÉS TÖRTÉNETÉBŐL 1940—1941

Az első tisztesiskola időszaka

Pápán az 1940-es esztendő a bizalom és reménykedés jegyében indult az ejtőernyős alakulatnál, miután a keretből századdá szerveződés rövid idő alatt az előző év utolsó negyedévében példás rendben megtörtént.

Nem zavarta a jó hangulatot az sem, hogy ugyancsak sok hó esett ezen a télen, melyből a szélviharok jókora torlaszokat építettek. A repülőtér használhatatlanná vált, a gépeket még a hangárokból sem lehetett kitolni, így az ugrókiképzést szüneteltetni kellett.[1]

Mindez nem okozott gondot, mert a parancsnokság két tanfolyam megszervezését határozta el. Erről az alakulat egykori tisztje, Szokolay Tamás részletesen beszámol emlékezésében:

„Megalakítottuk az első tisztesiskolát, ahova a legénységnek majdnem felét beiskoláztuk. A század fennmaradt részéből pedig egy legénységi iskolát alakítottunk. Ebben az iskolában a gyorstüzelő és páncéltörő fegyverek használatában, valamint a robbantásokban képeztünk szakosított kezelőket és robbantókat. Mind a két iskolában az volt a legfőbb cél, ha majd a zászlóalj megalakul, a szakosított és tisztesiskolát végzett emberekből alakítsuk meg a 2. és 3. század keretét. Tekintettel a jó hóviszonyokra, mind a két iskola tantervébe beépítettük a síkiképzést is."[2]

Az iskolák január 8-án alakultak meg. A tiszteskép̈ző tanfolyam vezetője Kiss Zoltán hadnagy volt, a legénységit Majthényi Imre hadnagy irányította. A sportmunkával Szokolay Tamás hadnagy foglalkozott. Ő egy-egy csoport katonát síkiképzés céljából rendszeresen kivitt a Bakonyjákó környékén levő hegyekbe, s ott gyakorolták a sífutást és lesiklást.[3]

Hamar kiderült, hogy ez a terep csak kevéssé alkalmas erre a célra. Miután ezen a télen számos honvédalakulatot helyeztek ki a Kárpátaljára a téli sportokkal való ismerkedésre, Bertalan Árpád százados némi utánjárással elérte, hogy február második felében az egész század a Felső-Tisza völgyében található Visk környékére kerüljön síkiképzésre, ahol egy erdészeti telep jól fűthető barakkjaiban nyertek elhelyezést.[4]

Az utazás a hangulatos indulás után kalandossá vált, miután több vonalon,

1 *Makray Ferenc* ejtőernyős tiszt kézirata, mely az alakulat első két évének történetét tartalmazza. Ennek gépelt másolata a szerző birtokában van, az eredetit Makray Ferencné őrzi; 35. o.

2 *Szokolay Tamás* emlékezése „A magyar ejtőernyősök lovagkora" címmel. Egy példánya a szerző birtokában van; 37—38.o.

3 *Makray*, 35. o.

4 *Ferencz Gyula* zászlós emlékezése hangszalagon a szerző birtokában.

így Győr és Budapest között is, a hótorlaszok miatt szünetelt a vonatforgalom Más választás nem kínálkozott, Érsekújváron keresztül jutottak el, nagy késésekkel, a fővárosba, majd onnan, gyakori veszteglésekkel, fagyoskodásokkal a Kárpátaljára. Több alkalommal az ejtőernyős katonák lapátolták el az útból a hóakadályokat, hogy a szerelvény tovább juthasson. Így értek kétnapos utazás után a Visk közelében levő Várhegyre.[5]

A terep és hóviszonyok ideálisnak bizonyultak, a sportoláshoz szokott fiatal katonák szépen haladtak a tanulásban, mind a lesiklásban, mind a futásban és tájékozódásban komoly jártasságot szereztek. Két alkalommal fordult elő kellemetlenség, egy ember a lábát törte, egy másik vakbélgyulladással a huszti kórházba került.

Némi gondot okozott, hogy valódi ivóvíz nem volt, aki megszomjazott, az a közeli borvízforrásokból ihatott. Mivel ez nagyon ízlett, többen mértéktelenül sokat fogyasztottak belőle. A következmény erős hasmenés formájában jelentkezett. Bertalan őrnagy azokat, akik gyengélkedtek, eltiltotta az étkezéstől, majd rummal kezelte őket, melyhez némi csokoládét is kaptak. Ez a gyógymód annyira megtetszett a katonáknak, hogy egyre többen jelentkeztek kezelésre. Miután azonban a parancsnok néhány nap múlva csak az egészségeseknek adott rumot, a betegek gyorsan meggyógyultak. Szép, hideg, de napsütéses időben folyt a hófedte hegyek között a kiképzés, mely február utolsó napjaiban ért véget. Miután a tél már nem kellemetlenkedett, hazafelé zavartalanul utaztak. Március 1-jén, szépen lebarnulva, újra Pápán volt a század.[6]

Hazaérkezés után folytatódott tovább a tisztesiskola és legénységi tanfolyam. Mivel a hóviszonyok megengedték, kisebb csoportokban még néhányszor kimentek Bakonyjákó környékére gyakorolni. Itt nem voltak olyan hosszú és meredek lejtők, mint a Kárpátokban, de formában tartásra ez a terep is megfelelőnek bizonyult. Az ugrásnál, főként a földetérésnél különösen igénybe vett láb erősítését mindenképpen kiválóan szolgálta ez a sportág. Szokolay Tamás hadnagy, aki még ekkor is egyike volt az ország legkiválóbb síversenyzőinek, ideális oktatónak bizonyult.[7]

Március 4-től kezdve a két iskola mellett egy csoport újonc kiképzése is folyt, miután a hónap elején száz fő önkéntes jelentkező érkezett különféle csapattestektől. Szokolay Tamás hadnagy foglalkozott velük. Mire az első ugrásig eljutottak, mindössze harmincan maradtak.

Jöttek tisztek is, két főhadnagy. Nekik csupán az ugrások technikájával kellett megismerkedniök, s természetesen ott kellett lenniök az alapozó tornagyakorlatokon. Az egyik, Labancz Gyula, az ugrások teljesítése után vezérkari iskolába távozott, Molnár Lajos Pápán maradt, s az alakulat egyik legnépszerűbb parancsnoka lett. Tiszttársai nyíltan, a katonák titokban „Maki"-nak becézték.[8]

A rendelkezésre álló Caproni Ca-101-es gépeket a szerelők a hosszúra nyúlt téli szünetben rendbehozták, a márciusban bevonult legénységgel mégsem lehetett elkezdeni a szoktató repüléseket. Hogy mi történt, arról Makray Ferenc hadnagy tudósít bennünket az alakulat krónikájában:

5 *Makray*, 35—36. o.
6 *Makray*, 37. o.
7 L. a. 4. sz. jegyzetet.
8 *Makray*, 38. o.

„A téli havazások annyira feláztatták az amúgy is puha talajú repteret, hogy az olvadás beálltával tengerré változott az egész. Repülésről szó sem lehetett. A márciusi újoncok csak április elején kezdhették el a szoktató repüléseket... A reptérrel különben egész évben baj volt. A rendkívüli csapadékos időjárás nem engedte felszáradni. ... Mikor egy 3—4 napos szeles, napsütéses időszak úgy-ahogy felszárította a talajt, jött egy vihar, s odalett minden repülési reménynünk. Volt olyan zivatar nyár elején, hogy egy éjjel 115 miliméter csapadék esett le. Ilyenkor természetesen újra siralmas állapotba került a reptér.

Már a télen előre vetette árnyékát az árvízveszély. Jelentéktelen patakok hatalmassá duzzadtak a zajlás idején. Így Pápán is kiöntött a Bakony-ér. Első ízben kora tavasszal, másodszor pedig nyár elején... Mindkét esetben az ejtőernyős század volt az első, mely a bajba jutottakon segített."[9]

Az árvizekkel kapcsolatos epizódokra az idős pápaiak még ma is emlékeznek. Először jégtorlaszt kellett robbantani az egyik hídnál a megáradt patakon, hogy a hatalmas tömegű víz el tudjon folyni. Ezt a műveletet Szokolay Tamás hadnagy végezte katonáival. A második alkalommal a Gróf út átvágásával egész utcákat mentettek meg a szennyes áradattól a Kertvárosnak nevezett városrészben. A pápaiak emlékezete szerint ezt a munkát Bertalan Árpád őrnagy személyesen irányította.[10]

A repülőtéren gondnokság működött, mely gondoskodott a repüléssel és ugrással kapcsolatos felszerelésről. Velük szemben panaszra nem volt ok, segítségükkel a kitűnő, magyar gyártmányú ejtőernyőkből az egész századnak megfelelő mennyiséget sikerült beszerezni. Mindenkit elláttak repülőruhával (overallal), repülősapkával (haubéval) és nyersgumi talpú fűzős csizmával, amely az ugrásoknál nagyszerűen védte a lábat. Ezt a legénységi állományúak és a tisztesek csak kivételes alkalommal viselhették, a tisztek és tiszthelyettesek többnyire ebben jártak.

A III. hadtest a soproni 8. gyalogezredhez utalta gazdászati szempontból a századot. Innen kapták az étkezéshez a fedezetet, az egyenruhákat, a lőszert, a fegyvereket és egyebeket. Az általuk biztosított ellátással sohasem volt megelégedve Bertalan Árpád és tisztikara.[11]

Áprilisban, némi szünetekkel tarkítva, megindult az ugrókiképzés. 1940. április 4-én nem kevesebb, mint 90 ugrást hajtottak végre. Ha számításba vesszük, hogy egy évvel előbb havonta csupán 40—60 ugrás történt, felmérhetjük az előrelépést. Makray hadnagy a következőképpen kommentálja ezt az eredményt:

„Semmivel sem volt több gépünk, mint akkor, csak megtanultuk, hogyan kell a leggazdaságosabban kihasználni az éppen rendelkezésre álló időt, gépeket és ejtőernyőket."[12]

Az alakulat repülési gondjait egyébként megnyugtatóan csak azzal az öt darab Savoya-Marchetti SM-75 típusú óriásgéppel lehetett volna megoldani, melyeket az ejtőernyős alakulat már hivatalosan megkapott a polgári légiforgalmi vállalattól, a MALERT-től, de katonai célra történő átalakításuk még nem fejeződött be Csepelen. Végre egy gép, mely az előző évben egy ideig már Pápán volt szolgálatban, megérkezett április 16-án. Makray Ferenc így ír erről:

9 Uo.
10 L. a 4. sz. jegyzetet.
11 *Szokolay*, 40. o.
12 *Makray*, 39. o.

„Mint minden gyarapodást, úgy a Savoya megérkezését is örömmel fogadtuk. Nagyon megkönnyítette az újonc szakasz szoktatórepülését, mert egyszerre 25 fővel lehetett vele felszállni. Az egy kissé tehermentesített CA-101-esekkel ettől kezdve már rendszerint csak ugráshoz szálltunk fel. Április 20-án... a Szokolay-szakasz első ugrását végezte minden különösebb baleset nélkül. Lassan beleszoktunk, hogy lábtörésnél súlyosabb szerencsétlenség nem fordult elő."[13]

A Savoya gép megérkezése azért is nagy jelentőségű volt, mert ennek a segítségével meg lehetett kezdeni az ide vezényelt és Capronikon repülő pilóták átképzését az új géptípussra. Segesváry főhadnagy, aki a polgári légiforgalomban régebben Savoya gépekkel közlekedett, kitűnő oktatónak bizonyult. Rövid időn belül négy pilótát, Gelencsér Ferenc hadnagyot, Sághy László zászlóst és két altisztet ismertetett meg a nagy gép vezetésének titkaival.

Nehezítette az ugrásokat, hogy a CA-101-es „jó öreg ládákat" elég gyakran elvezényelték a légvédelmi tüzérekhez célvontatásra. Az ejtőernyős század parancsnoksága ezeket az alkalmakat is a szoktató repülések számának gyarapítására használta fel. Tehát míg a célzsákot vontatta a gép, utasterében újoncok ismerkedtek a repüléssel.[14]

Április végén a Budapesten szervezett törzstiszti tanfolyam hallgatóinak légi bemutatót rendezett a Honvédelmi Minisztérium a mátyásföldi katonai repülőtéren. Ennek programjában ejtőernyős ugrás is szerepelt. A Savoya-Marchetti 75-ös gépen 26 ejtőernyős indult útnak Pápáról, s végzett vándorugrást szemerkélő esőben. Az átalakított gépből két ajtón keresztül történt az ugrás. A kitűnő kiképzés eredményeként a katonák példás gyorsasággal elhagyták a gépet, így a csoport a földetérés közben együtt tudott maradni, ami nagy elismerést váltott ki a nézőkből.[15]

1940. május 1-jén került Pápára vezénylés útján Kelemen Károly repülő százados. Mint pilótának legendás híre volt. A polgári légiforgalom keretein belül szinte minden európai főváros repülőterével megismerkedett. A Savoya gépek kiváló szakértőjének tartották. Szükség is volt az ő ügyességére, tudására, mert közben Segesváry főhadnagyot elhelyezték. Ugyancsak mindenki nyereségnek könyvelte el a vele együtt Pápára érkező rokonszenves Bene László repülő főhadnagy ide kerülését is.

Kelemen energikusan hozzákezdett a szervező munkához, mellyel voltaképpen megvetette az ejtőernyős szállító repülőszázad alapjait, Tiszthelyettesi rendfokozattal rendelkező megbízható pilótákat vezényeltetett Pápára, s gondoskodott a műhely szerelő gárdájának megerősítéséről is. A meglevő egyetlen géppel pedig folytatta tovább a pilóták átképzését a Savoyákra.[16]

Közben jó hírek is érkeztek! A Székesfehérvár-Sóstón elhelyezett repülőgépjavító műhelyben sikerült megterveztetni és elkészíttetni azoknak az ejtőernyővel ledobható tartályoknak a végleges változatát, melyek segítségével golyószórókat, géppuskákat, nehézpuskákat és lőszert lehetett a földre juttatni.

Nagy esemény volt ezekben a hetekben a keret első tisztjeihez tartozó Pataki Géza főhadnagy esküvője, melyen a bajtársak illő módon kívántak megjelenni. A szertartásra és a lagzira a menyasszony falujában, Jákon került sor. A nász-

13 Uo. 40. o.
14 Uo. 39. o.
15 Uo. 40. o.
16 *Szokolay*, 41. o.

nép nem kis meglepetésére a pápai alakulattól meghívott vendégek a csodálatos Árpád-kori templom mellett ejtőernyővel ereszkedtek alá, úgy csatlakoztak a nászhoz.[17]

Május hónapban került sor a tanfolyamokon azokra a gyakorlatokra, melyek során az elsajátított ismeretek és készségek jó alkalmazásáról adtak számot a katonák. Erről így számol be Szokolay Tamás:

„A májusi szép időt alaposan kihasználtuk. Teljes létszámú szakaszgyakorlatokat tartottunk a rendelkezésre álló négy repülőgéppel. Ismeretlen terepen, a szakaszparancsnok által térképről meghatározott helyen harcgyakorlattal egybekötve történt az ugrás. Különböző típusgyakorlatokat dolgoztunk ki és hajtottunk végre. Volt ezekben felderítés, találkozó harc, támadás, visszavonulás és különböző járőrfeladatok. A harcszerű éleslövészetet is az ugrásokhoz kapcsolva végeztük . . ."[18]

Makai Ferenc arra hívta fel a figyelmet a gyakorlatokkal kapcsolatban, hogy ezeken a katonák már teljes felszerelést vittek magukkal, tehát a mentőernyő alatt ott volt a puska vagy a géppisztoly, a kenyérzsákokban pedig a tartalék lőszer és a kézigránát. Emlékiratában így kommentálta ezt az eredményt:

„A kiképzés foka olyan örvendetesen javult, hogy már teljes szerelvényt vittek magukkal az emberek. Most arattuk a rendszeres testedzés sikerét. 35—40 kilogrammos súlytöbblettel ugrani nem a legkönnyebb! Az ernyő nyitása pillanatában sokszorosra nő fel a holt súly, és ember legyen a talpán, aki baj nélkül kibírja ezt a rántást."[19]

Május 29-én a tisztesiskola háromnapos gyakorlatot hajtott végre. Ez kötelékugrással kezdődött, harcgyakorlatokkal folytatódott, éleslövészettel és robbantási gyakorlattal végződött. Ez volt a tisztesiskola záró feladata. Ezután még egy hétre Győrbe mentek az ott állomásozó árkászalakulatokhoz vízi gyakorlatra, s ezzel be is fejeződött a tanfolyam. Kiss Zoltán hadnagy szorgalmas munkájának meglett az eredménye. Az emberek testileg és szellemileg sokat fejlődtek. A szakmai tudáson felül megtanultak irányítani és részletkérdésekben önállóan határozni.[20]

A zászlóaljjá szerveződés útján

Az 1939. évi kedvező tapasztalatok alapján 1940-ben is megrendezték az alakulaton belül a házi sportvetélkedőket. Ez az átlagteljesítmények jelentős emelkedését bizonyította A parancsnoki kar jóleső érzéssel vette tudomásul, hogy a testneveléssel kapcsolatos erőfeszítéseik nem voltak hiábavalók. Makray Ferenc a következőket jegyezte fel ezzel kapcsolatban a csapat krónikájába:

„A tavaszi bevonulású újoncokon szemmel látható volt a testi fejlődés. Vékonypénzű emberek izmosodtak meg, rossz tartású, görnyedten járók egyenesedtek ki a módszeres testedzés eredményeképpen."[21]

Kétségtelen, hogy a katonák többsége szeretett sportolni, szeretett vetélkedni. Erre már a kiadós, közel egyórás reggeli torna is nyújtott némi lehetőséget

17 *Makray*, 39. o.
18 *Szokolay*, 42. o.
19 *Makray*, 41. o.
20 *Szokolay*, 42. o.
21 *Makray*, 42. o.

hosszabb futásokkal, karhajlításokkal és egyéb egész embert próbára tevő mozgásformákkal. Növelte a reggeli „csuklógyakorlatok" becsületét, hogy azon nemcsak a teljes tisztikar volt ott, de maga a parancsnok, vitéz Bertalan Árpád őrnagy is, aki 14 csonttörés nyomait őrizte. Bár ekkor már elmúlt negyven éves, együtt tornászott katonáival, sőt gyakran személyesen irányította a reggeli testedzést.[22]

Közben májusban is bevonult egy száz főből álló újonctársaság, melynek kiképzését Molnár Lajos főhadnagy irányította. Ennek a csoportnak az ugrására június 22-én került sor. Ezen a napon történt az alakulat első halálos balesete. Az áldozat Penczer József 24 éves ejtőernyős katona volt. A halotti anyakönyv a következő adatokat őrizte meg vele kapcsolatban:

„Szülei nev: Penczer Simon — néhai Galambos Julianna. Az elhalálozás helye: Pápa, Repülőtér. Időpontja: 1940. június 22. 10 óra. A halál oka: koponyaalapi törés baleset (zuhanás) folytán. Lakhelye: Pápa, Honvédhuszár-laktanya."[23]

A szomorú esetről nagyon pontos leírás maradt fenn. Érdemes ezt felidézni:

„Molnár főhadnagy újoncai közel egyhónapos előkészítés után első ugrásukat végezték. Szép, napsütéses idő volt, a levegő alig mozdult. Ideális idő arra, hogy az újoncok megbarátkozzanak az ejtőernyővel. Caproni gépből történt az ugrás ötszáz méter magasságból. Már az utolsó csoport készülődött az ugráshoz, mikor a soron levők a repülőtér felett kiugrottak. Az egyik ugró ejtőernyője nem terült szét, hanem olyan furcsán viselkedett, mintha valamibe beleakadt volna. A katona sebesen közeledett a földhöz, és már lehetett látni, hogy kapkod a hasernyő kioldója után. A mentőernyő a földtől néhány méterre bomlott ki, így a zuhanást nem tudta lefékezni. A szerencsétlen fiú a repülőtér közepén zuhant a földre, és azonnal meghalt. A boncolásnál 54 csonttörést állapítottak meg az orvosok."[24]

A halálesetet természetesen szigorú vizsgálat követte, melynek során sikerült megállapítani, hogy a kis rugós segédernyő beleakadt az ernyő tokjába, ez idézte elő az ejtőernyő különös viselkedését. Magát a tragédiát végeredményben az okozta, hogy az ugró elvesztette a fejét és későn, földközelben nyitotta csak a mentőernyőt. Bertalan Árpád a bűnös ernyőt azonnal összehajtatta, magára vette és ugrott vele. Mivel az kifogástalanul működött, a felizgatott kedélyek megnyugodtak, s a munka folyt tovább.[25]

A magyar ejtőernyőzés első áldozatát Pápán, az Alsóvárosi temetőben katonai pompával, nagy részvét mellett helyezték örök nyugalomra a család jelenlétében. Az édesapa őszhajú, kemény ember volt. A csapás láthatóan nem törte össze. „Katonasors" — mondotta némileg elérzékenyülve, de nagyon józanul. A fiú fejfájára odakerült az adatok mellé: „Ejtőernyős hősi halált halt."[26]

Júniusban váratlanul a Honvédelmi Minisztériumba rendelték Bertalan Árpád őrnagyot, ahol egy értekezleten az ejtőernyős század ügyét tárgyalták. Mintha valami szélvihar váratlanul elsodorta volna az eddigi idegenkedést, húzódozást, itt mindenki a legnagyobb készséggel támogatta az ejtőernyős alakulat fejlesztésének ügyét. Teljes volt az egyetértés abban is, hogy a századot

22 *Becsei Imre* szakaszvezető emlékezése a szerző birtokában.
23 Pápa város halotti anyakönyve, XV. kötet, 254. szám.
24 *Szokolay*, 43. o.
25 Uo.
26 *Makray*, 44. o.

mielőbb zászlóaljjá kell alakítani, meg kell teremteni ennek az anyagi feltételeit.

Három nappal az értekezlet után már 120 tonna anyag érkezett Pápára. Ha később csökkent is a szállítások üteme, a jóindulat nem hiányzott, a legégetőbb hiányokat pótolták.

A váratlan fordulat nyilvánvalóan összefüggésben volt azzal a ténnyel, hogy Németország ez év tavaszán előbb Narviknál, majd a belga erődök elfoglalásánál sikerrel alkalmazta ejtőernyős alakulatait. A magyar hadvezetőség is belátta, korszerű hadsereg nem képzelhető el ejtőernyős egységek nélkül.[27]

Röviddel az értekezlet után a Honvédelmi Minisztérium komoly összeget helyezett kilátásba arra az esetre, ha megfelelő szállító gépeket tud a pápai alakulat parancsnoksága beszerezni. Elsősorban a polgári légiforgalomban kitűnően bevált Junkes Ju-52-es gépek jöttek számításba. Sajnos, a német katonai vezetés ezekből egyetlen darabot sem volt hajlandó átengedni. Ezt nem is csodálhatjuk, hiszen ezekben a hónapokban a Wehrmacht vezérkarát már Anglia elözönlésének a terve foglalkoztatta, s egy ilyen hadműveletben szinte elsőrendű fontossága van a szállító repülőgépeknek. Maradt tehát a másik lehetőség, a torinói repülőgépgyár, ahol a hírek szerint a Savoya gép új, modern változatát alakították ki. 1940. július 7-én vitéz Bertalan Árpád őrnagy és Kelemen Károly százados elutazott Olaszországba, s ott tárgyalást folytatott az illetékesekkel. Az eredmény lehangoló volt, nem találtak megfelelő szállító gépeket, meg kellett elégedniök ígéretekkel.[28]

Július közepén ötszáz újonc vonult be. Makray Ferenc lett a vezetőjük, ő vitte őket végig a kiképzés egyes fokozatain. Végeredményben több mint kétszáz fő maradt meg ezekből. A tiszti jelentkeztetés 19 főt eredményezett, ebből 12 fő távozott rövid időn belül. Akik maradtak, mindannyian kitűnő ejtőernyős tisztekké váltak: Néma Tibor, Bőr József, Platthy Győző, Solymos Antal, Szentkirályi Ottó, Godó Ferenc. Ekkor került az alakulathoz dr. Vándor Ferenc is, az alakulat első ugróorvosa. Ezek a vidám és bátor fiatalemberek a közben főhadnaggyá előlépett Pataki Géza vezetésével ismerték meg az ejtőernyőzés fortélyait, majd Vándor Ferenc kivételével mindannyian szakaszparancsnoki beosztába kerültek.[29]

A létszám növekedésével lassan kezdtek megérni a zászlóaljjá alakulás feltételei. A törzs megszervezése volt az első lépés ebben az irányban. Szokolay Tamás lett a zászlóalj-segédtiszt, egyben ő látta el a gépkocsi-anyagi tiszt feladatát is.[30]

Júliusban megérkeztek az átalakítás céljából Csepelre vezényelt gépek. Mindegyik kapott új rádiót, két géppuskaállást, megfigyelő kupolát, a meglevő ajtóval szemben pedig egy új ajtót. A belső tér is átalakult, két oldalára vászonpad került, felül karabinertartó sínt építettek be, a kiugrás jelzésére dudát rendszeresítettek. Nagy változáson ment át a csomagtér, melyből csapóajtón keresztül lehetővé vált négy ejtőtartály ledobása anélkül, hogy bárki hozzáérne. A gépek Pápán terepszínű festést kaptak és E-101-től kezdve E-105-ig azonosító számokat.[31]

27 Uo. 42—43. o.
28 Uo. 45. o.
29 *Szokolay*, 45—47. o.
30 L. a 4. sz. jegyzetet.
31 *Sárhidai Gyula:* Az 1941. április 12-i ejtőernyős deszanthadművelet. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1982/2. sz., 245. o.

Természetes, hogy nagy örömöt szerzett a repülőgépek megérkezése, hiszen így egyszerre 150 ember lehetett a levegőben, a továbbiakban pedig a kialakuló zászlóaljnak lehetősége nyílt egy hadilétszámú századdal akár bevetésre is elindulni. Majthényi Imre azonnal meg is kezdte a századkötelékben történő manőverek gyakorlását.[32]

Az új fegyvernemmel szemben, mely igen költségesnek bizonyult, úgy tűnt, néhányan a legmagasabb körökben még mindig tápláltak ellenérzéseket. Ez is motiválhatta Werth Henrik gyalogsági tábornoknak, a vezérkar főnökének a látogatását, mely rajtaütésszerűen történt. Ennek lefolyásáról részletes leírást találunk Szokolay Tamás emlékezésében:

„A szemlére való felkészülés nem okozott különösebb nehézséget, mert Majthényi főhadnagy százada, mely a rövidesen felállítandó zászlóalj magvát képezte, már századkötelékben gyakorolt. Csupán annyi változás történt, hogy az aznapra távolabbi terepre tervezett gyakorlatot Pápán hajtották végre, s ennek feladata a repülőtér elfoglalása volt.

A század teljes hadifelszerelésben, felsorakozva várta a vezérkar főnökét. Most viseltek mentőernyőt is, melyet harcszerű körülmények között nem vittek volna magukkal. Így az ugrás nyakba akasztott géppisztollyal nehezebb is volt, mint mentőernyő nélkül. No, de a gyakorlatok során ezt már megszokták.

A fogadás után néhány perccel már a gépekben volt a század, 125 fő. A repülőtér kis méretei miatt egymás után startoltak a gépek, így a kötelék a levegőben alakult meg. Egy nagy kör leírása után repültek rá a célra. Közvetlen a repülőtér széle előtt, háromszáz méter magasságban indította meg a parancsnok az ugrást.

Látványnak is gyönyörű volt, mikor a hadilétszámú század másodpercek alatt szoros kötelékben lógott az ernyőjén, közöttük elosztva ledobó hüvelyekben a nehéz gyalogsági fegyverek és a robbanóanyag. Ezeknek az ernyői színjelzéssel voltak ellátva, hogy a kezelők már a levegőben lássák, merre van a fegyverük. Az alacsony ugrás miatt a gyenge szél nem tudta szétszórni az egységet. Az emberek néhány másodperccel a földetérés után ledobták az ernyőket, és a századparancsnok vezetésével támadásba lendültek. Minden az eredeti terv szerint történt. Az első szakasz a hangárokat, a második a parancsnoki épületet és a géptávírókat, a harmadik a legénységi szállást támadta meg és robbantotta fel. A robbantások végrehajtását füstgyertya meggyújtása jelképezte.

Ezt a nagyon szép és látványos gyakorlatot mi, nézők is élvezettel szemléltük. Ez volt eddig a legnagyobb szabású harcgyakorlat a mi alakulatunknál. Örömmel állapíthattuk meg, hogy az elmúlt két év alatt eredményesen dolgoztunk. A vezérkar főnöke mindvégig érdeklődéssel figyelte az eseményeket, s teljes megelégedésének adott kifejezést. A gyakorlat végén a legjobban szereplőket megdicsérte, és jutalmakat osztott ki."[33]

Ezután a létszám tovább növekedett. Augusztus 15-én ismét ötszáz fő érkezett a csapattestektől. Alapkiképzésük irányítására Makray főhadnagy kapott megbízatást, aki eddig is nagyon jó kiképzőnek bizonyult. Ismét gyarapodott a tisztek száma: Karsay István, Juhász Endre, Ugron István és Sáray Bertalan voltak köztük az ismertebbek. Két új ugróorvos is jelentkezett: dr. Diósy Fe-

32 L. a 4. sz. jegyzetet.
33 *Szokolay*, 45—47. o.

renc és dr. Farkas Pál. A régi tisztek közül pedig eltávozott Pataki Géza főhadnagy, akit a Honvédelmi Minisztériuma helyeztek. Itt rövidesen népszerűsítő könyvet írt az ejtőernyőzésről, az ejtőernyős katonai alakulatok szerepéről. Különösen értékes könyvének az a része, mely a különböző országokban felállított ejtőernyős egységekről ad áttekintést. A könyvben található képek mindegyike a pápai repülőtéren készült.[34]

1940 augusztus végén fordulópont következett be az alakulat életében. A rendelkezésre álló legénységből, tiszthelyettesekből és tisztekből megszervezték az 1. és 2. századot. Az augusztus 15-én bevonult újoncokat átadták Tassonyi főhadnagynak, aki belőlük kialakította az ejtőernyős zászlóalj 3. századát.

Szokolay Tamás segédtiszt a következőkben írja le az új helyzetet, amely az átszervezés után előállt:

„1. század = kivonuló század, teljes harckészültségű, teljes hadifelszereléssel Majthényi Imre parancsnoksága alatt.

2. század = menetszázad szükségszerűen elfogadható felszereléssel. Parancsnoka: Molnár Lajos főhadnagy.

3. század = kiképző század Tassonyi Edömér parancsnoksága alatt."[35]

Így alakult ki a magyar királyi I. honvéd ejtőernyős zászlóalj 1940 augusztus utolsó napjaiban.

A magyar ejtőernyősök bemutatkozása

Míg Pápán kisebb-nagyobb zökkenőkkel, de igen eredményesen folyt az ejtőernyős kiképzés, mind feszültebbé vált Magyarország és Románia viszonya. 1940 nyarán a magyar városok utcáin egyre több román egyenruhás katonaszökevényt lehetett látni, s egészen idős korosztályoknak is behívót kézbesített a posta. Az újságok a határon készített román kiserődökről közöltek fényképeket, magyar utászalakulatok pedig ezek elfoglalását gyakorolták a hajmáskéri lőtéren. Mindkét ország részleges mozgósítást hajtott végre, s a határon felvonultatta haderejét.[36]

Ezt a feszültséget természetesen jól lehett érzékelni a pápai kaszárnyákban a leglázasabb szervező munka közepette is. Makray Ferenc feljegyzéseiben a következőket találjuk:

„Nagy várakozással vártuk, szükség lesz-e ránk, mert Románia részéről nem számítottunk semmi engedékenységre. Mindenre fel voltunk készülve, csak parancsra vártunk, hogy megmutathassuk, nem töltöttük tétlenül az időt, és a magyar honvédségnek már komoly erőt jelentő ejtőernyős egysége van."[37]

Már-már úgy tűnt, hogy a katonai összeütközés elkerülhetetlen, mikor augusztus 30-án megtörtént a második bécsi döntés, melynek értelmében Magyarország békés úton megkapta Észak-Erdélyt. Így a háborús konfliktus helyett a hazánknak ítélt területek tervszerű katonai birtokbavétele várt a magyar honvédségre. Ennek megtervezésekor a magyar hadvezetőség úgy határozott, hogy

34 Uo. 48. o.
35 Uo.
36 A szerző személyes emlékei.
37 *Makray*, 46. o.

a bevonulás során bemutatja az ejtőernyős alakulatot a nagy nyilvánosság, a külföldi tudósítók, a dokumentumfilmesek és katonai attasék előtt. Tette ezt azért, hogy az ország katonai erejét bizonyítsa, s a magyar honvédség korszerűségét igazolja. Erre a légierő gépeinek, a gyorshadtest páncélosainak és az ejtőernyősök egy osztagának bemutatása látszott legcélszerűbbnek. A Nagyváradra és Kolozsvárra történő ünnepélyes bevonulás jó lehetőséget nyújtott az erődemonstrációra. Így itt, ezen a két helyen került sor az ejtőernyős díszegység felvonultatásra.[38]

Pápáról 1940. szeptember 1-jén indult az 1. század Bertalan Árpád parancsnokságával az erdélyi határra. Fárasztó nappali és éjszakai utazással jutottak el 2-án Biharkeresztes határállomásra, ahol számos olyan magyar katonai elitalakulat zsúfolódott össze, mely a román határ átlépésére készült. Mivel itt elszállásolásról nem lehetett szó, a közeli Bedő nevű kisközségbe irányították őket. A fárasztó utazás után nagy szükségük volt pihenésre. A kedves kis falu szerény házaiban és tágas pajtáiban kaptak éjszakára szállást. A továbbiakról Makray Ferenc tudósít bennünket:

„Másnap 6-án korán reggel átvonultunk Biharkeresztesre, hogy a Nagyváradra bevonuló oszlopba mi is besoroljunk. Tíz órára volt kitűzve az indulás, de közbejött akadályok miatt csak fél egykor sikerült elindulni. A románok a határon megszakították a műutat és harckocsicsapdákat készítettek. Az oszlop ezek miatt nem tudott indulni. Úggyel-bajjal kijavították, és két és fél órai késéssel indulhattunk. Nem volna semmi baj, ha a Nagyváradra való beérkezés időpontja a díszmenet miatt nem lett volna meghatározva. A 17 kilométeres utat három óra húsz perc alatt tettük meg megállás nélkül. Ezt az erőltetett menetet vígan bírták az embereink, azonban az állandóan tűző nap és a rendes ruha felett hordott repülőruha (kezes-lábban vízhatlan vászonból) már az első hat-hét kilométer után éreztette hatását. Az egész század a hőguta határán állt. Ilyen megerőltető menetet még nem csináltunk végig, pedig gyakoroltunk már párezer kilométert. Hála Istennek, Várad határában egy tizenötperces pihenő alatt sikerült rendbehozni egy kicsit magunkat, és utána a díszmeneten már a legtökéletesebb képet mutatta a század."[39]

A nagyváradi bevonulás után a románok visszavonulása lelassult, sőt megállt, ezért a tisztikarban sokan még arra a lehetőségre is számítottak, hogy fegyverrel kell kikényszeríteni a további területek kiürítését. Bertalan Árpád arra gondolva, hogy ennek során szükség lesz egy ejtőernyős akcióra, Szokolay Tamás segédtisztet és Majthényi Imre századparancsnokot (mindkettőjüket nemrég léptették elő főhadnaggyá) személygépkocsival Pápára küldte azzal, hogy két géppel ötven személyre való ejtőernyős felszerelést küldjenek Nagyváradra. A két tiszt gyorsan Pápára ért, s a parancsot átadva segítettek is a felszerelés összeállításában. A következő nap délutánján visszaérkezve jelentkeztek Bertalan Árpádnál. A két Savoya gép a szükséges felszereléssel ugyancsak másnap délután landolt a nagyváradi repülőtéren.[40]

Az akcióra végül is nem volt szükség, az útnak mégis volt valamiféle haszna. Az történt ugyanis, hogy Szokolayék, Nagyváradról Pápa felé tartva, Debrecen táján elromlott katonai személygépkocsira találtak, amelyben egy folyamőr

38 A szerző személyes emlékei.
39 *Makray*, 47—48. o.
40 *Szokolay*, 49—50. o.

őrnagy ült segítséget várva. Természetesen felvették a kocsira, és hazavitték Budapestre. Már az első kilométereknél kiderült, hogy az őrnagy a híres zeneszerzőnek és katonahadnagynak, Fricsay Richárdnak az öccse, Fricsay Ferenc, a folyamőrség zenekarának vezetője, maga is jeles zeneszerző. Beszélgetés közben az ejtőernyős tisztek megkérték, komponáljon alakulatuknak indulót. Az őrnagy ezt meg is ígérte. Hónapok múlva az ejtőernyős parancsnok és segédtisztje meghívást kapott a folyamőrség zenekarához az ejtőernyős induló meghallgatására. Az induló tetszett, s hamar népszerűvé vált. Leggyakrabban a rádió reggeli zenés műsoraiban lehetett hallani. Szövege is gyorsan ismert lett, katonák, fiatalok, diákok országszerte énekelték. Az első versszaka így hangzik:

„Vészes, sötét felhők felett
Ég és föld között,
Száguld, rohan a gépmadár,
Szállnak az ejtősök.(!)

Honvéd ejtőernyős vagyok én,
Rettenthetetlen, bátor és merész,
Bajtól, vésztől nem félek én,
Velünk van az Isten.

Kétségtelen, hogy az ejtőernyős jelvények és ez az induló nagymértékben növelték a fegyvernemhez tartozó katonák öntudatát.[41]

Nagyváradon több napot időztek, majd szeptember 10-én vonatszerelvénnyel Kolozsvárra indultak, ahova szeptember 11-én ünnepélyesen vonultak be. Erről Makray Ferenc naplójában a következőket találjuk:

„11-én délelőtt érkeztünk Kolozsvárra. Gyorsan kirakodtunk és elindultunk, hogy a várost megkerülve besorolhassunk a menetoszlopba. A bevonulás alatt hatalmas záport kaptunk a nyakunkba. Akkor bizony jó volt a repülőruha, kárpótolt bennünket a harmadikai izzadásért.

Kis szünetekkel állandóan zuhogó esőben vonultunk be. Ilyen lelkesedést még nem láttunk. Az úton végig ember-ember hátán ujjongva, sírva üdvözölte a magyar katonákat. Bizony mi is elérzékenyülve meneteltünk a zárt emberfalak között."[42]

Néhány napi pihenő következett, majd szeptember 15-én Horthy Miklós kormányzó jelenlétében nagyszabású katonai díszszemlére került sor. Ezen a kolozsváriakon kívül számos külföldi küldöttség és újságíró vett részt. A szemle, melyre a legjobb magyar csapategységet vonultatták fel, díszmenettel ért véget. Az ejtőernyős század már öltözékével is feltűnést keltett. A katonák és tisztek egyaránt overallban voltak, s mellükön fém csapatjelvényt viseltek. Mozgásuk feszessége, fegyelmezett szépsége a nézőkből elismerést váltott ki. Bertalan Árpád őrnagynak Horthy kormányzó személyesen fejezte ki elismerését. A vezérkari főnökség, a Honvédelmi Minisztérium és a hadsereg főparancsnoksága is dicséretben részesítette az alakulatot a nagyváradi és kolozsvári szereplésért.

41 Uo.
42 *Makray*, 49. o.

Néhány napos kolozsvári tartózkodás után, szeptember 20-án a század vonatra szállt, és hazatért Pápára.[43]

A balesetek időszaka

A helyőrségbe hazatérve újra a kiképzés gondjai foglalták le a tiszteket, mert egyre nagyobb létszámú századok számára kellett biztosítani az ugrás lehetőségét. Az időjárás kedvezett, voltak hetek teljesen szélcsenddel és ragyogó napsütéssel. Míg egy évvel előbb maximálisan napi 20 ugrást sikerült teljesíteni, most néha napi 300 ugrásra is sor került. Ejtőernyőkkel jól álltak, inkább a gépekkel volt probléma. Bár az öt Savoya és három Caproni egyszerre egy egész századot tudott levegőbe emelni, mindez kevésnek bizonyult, miután az ugró legénység létszáma meghaladta az ötszázat. A három század és a zászlóaljtörzs között állandó vita folyt a repülőgépekért. Szerencsére Bertalan Árpád keményen a kezében tartotta az irányítást, s gondoskodott arról, hogy a gépek elosztása igazságos legyen.[44]

Az ugrásoknál bevezették a bukósisak kötelező használatát. Ez szinte mindenben megegyezett azzal, amit a motorversenyzők és a motorkerékpáros alakulatok katonái viseltek. A cipő talpához hasonló vastagságú bőrből készült, a homloknál és a tarkónál belül kis párnákkal látták el. Ez a fejvédő az agyrázkódás ellen is nyújtott némi védelmet.

Az első időkben sok gondot okozott a sisak. A szíja gyenge volt, a kinyíló ejtőernyő hatalmas rántásától gyakran elszakadt, s az egész lerepült az ugró fejéről. Az első sisakok a kívánatosnál nagyobbra sikerültek, billegtek a katonák fején. Ezeken a bajokon úgy segítettek, hogy erősebbre csináltatták az állszíjat, s jóval nagyobb választékot biztosítottak különböző nagyságú sisakokból. Így lassan mindenki megszokta, sőt sokan határozottan meg is kedvelték a szokatlan fejfedőt.[45]

Bevezetését az tette szükségessé, hogy a kiképzés során gyakoriak voltak a fejsérülések, különösen akkor, ha a szél a földetérő ejtőernyőst magával ragadta. Több csúnya fejsebet okoztak a ferdén levágott kukoricaszárak földből kiálló hegyes tövei is. A bukósisak bevezetése a következő hónapokban kétségtelenül előnyösnek bizonyult.[46]

Az első évben hatszáz volt a keret ugrásainak száma, nem sokkal a második év letelte után elérte a tízezret, s mindössze egyetlen halálos baleset fordult elő. 1940 második felében erősen leromlott ez a jó arány, bár az oktatók és ugrató tisztek mindent elkövettek a veszélyhelyzetek elkerülése érdekében.[47]

Az adatok bizonysága szerint 1940 őszén három halálos baleset fordult elő az ugrókiképzés során. Az elsőről a pápai halotti anyakönyvekben nem találunk feljegyzést, de az emlékezések az eset minden részletét megörökítették. Szokolay Tamás főhadnagy így ír róla:

„Szeptember végén Tassonyi főhadnagy kiképző százada harmadik ugrását végezte. Szabályzatunk értelmében a harmadik ugrásnál, ha az újonc erre

43 Uo. 50—51. o.
44 *Szokolay*, 52. o.
45 *Biró Sándor* ejtőernyős emlékezése hangszalagon.
46 *Domonkos József* ejtőernyős százados emlékezése a szerző birtokában.
47 L. a 4. sz. jegyzetet.

önként vállalkozott, kézi kioldással nyithatta ernyőjét. Természetesen ehhez kellett a kiképző tiszt hozzájárulása is, mert csak ő tudta megítélni az eddig látottak alapján az ugró alkalmasságát.

Egy ilyen hat főből álló csoport ugrott ezen a napon hétszáz méter magasságból. Ez volt az a magasság, amit az eddigi gyakorlat során legmegfelelőbbnek tartottunk az első kézi kioldású ugráshoz. Ez kétszáz méterrel magasabbról történt, mint a bekötött ugrások, hogy legyen a katonának elég ideje összeszedni magát, ha esetleg megzavarja a légcsavarszél.

A csoport második ugrója nem nyitotta a megadott utasítás értelmében azonnal a gép elhagyása után az ernyőt. Szabályos testtartásban, zárt lábakkal zuhant, ahogyan az a zuhanóugrásoknál elő van írva. Először azt hittük, vagánykodni akar. Bertalan őrnagy mondta is, hogy majd megkapja a magáét. De az ugró csak zuhant tovább, se keze, se lába nem mozdult. Akkor már tudtuk, hogy baj van. Ebben a változatlan helyzetben ért földet, nagy erővel becsapódva a repülőtér melletti kukoricatáblán. Az aránylag puha talajban mintegy ötven centiméteres gödröt vájt a zuhanó test. Az ugró, Horváth Gyula őrvezető természetesen halott volt, de nem is reméltük, hogy hétszáz méter magasságból lezuhanva életben maradhat."[48]

A parancsnokot és a tiszteket mélységesen megrázta az eset. A száguldó mentőautót követve rohantak oda, ahol az ugró földet ért. A továbbiakról Makray főhadnagy számol be:

„Jó negyedórába telt, míg megtaláltuk. Segítségről természetesen szó sem lehetett. A koponyaalapi törés tünetei erősen látszottak. Fülén, száján és orrán át csordogált a vére... Mindkét ernyője csukott állapotban volt, és mikor a jegyzőkönyv felvétele után kipróbáltuk őket, mindkettő kifogástalanul működött. Az ernyő tehát nem volt hibás, mert csak akkor tud kinyílni, ha kinyitják. Valami más okának kellett tehát lennie, ami miatt az ugró nem nyitott... Doktor Vándor Ferenc szerint lehetségesnek látszott, hogy már a levegőben halott volt, és ezért nem nyitott. Ezt még az is megerősítette, hogy a földről nézve nem látták rajta, hogy nyitni akart volna. Az első halottnál tisztán látható volt, hogy kapkod a hasernyő kioldója felé, de ennél a kezek végig szabályosan zárva maradtak."[49]

Az eset tehát rejtélyes volt. Bertalan Árpád őrnagy mindenesetre felvette a szerencsétlenül járt katona ejtőernyőjét, s ugrott vele. Ekkor is kifogástalanul működött. Ezután már csak a boncolásban lehett bízni, hogy választ ad a kérdésre. Így is történt. A boncolásra az Irgalmasrend kórházban került sor, s azt dr. Vándor Ferenc főhadnagy, az alakulat egyik ugró orvosa végezte. Ezen jelen volt Makray főhadnagy is, aki így számol be ezekről a nagyon izgalmas percekről:

„Amikor Vándor kiszedte a halott szegycsontját, rögtön kiderült, hogy minek köszönhetjük a második halálesetet. Csecsemőmirigye (thymus) volt Horváth őrvezetőnek. Ez felnőtt embernél elég ritka eset, mert rendszerint a felserdülés alatt visszafejlődik. Ha mégis megmarad, úgy hirtelen halál oka lehet. Ezt úgy értsük, hogy nagy ijedtségtől könnyen szívszélhűdést kap az illető, még igen egészséges szervezet mellett is. Ezt a halálnemet thymushalálnak hívják. Horváth őrvezető tehát már a levegőben meghalt szívszélhűdésben, mert valószínűleg a

48 *Szokolay*, 53—55. o.
49 *Makray*, 52. o.

kiugrás pillanatában megijedt. A földetérést már nem érezte, mert halott volt."[50]

Vajon milyen hatással voltak ezek a halálesetek a pápai katonákra? Nem alakult ki pánikhangulat, nem kérték vissza magukat tömegesen régebbi alakulatukhoz?

Nem, inkább növelte elszántságukat, bátorságukat. Még büszkébbek lettek arra, hogy ők ejtőernyősök, s minden ugrásnál szembe néznek a halállal. Nagyon szépen fogalmazta ezt meg Makray Ferenc főhadnagy az általa írt csapattörténet utolsó oldalán:

„Két ejtőernyős hősi halottunk van már, és ki tudja, hányan lesznek még! De mindannyian tudjuk, hogy a szent cél érdekében nem lehet elég nagy áldozatot hozni, és bármikor szívesen adjuk akár az életünket is, ha a haza érdekében végzett szolgálat ezt megkívánja."[51]

Szeptember 11-én az első század s a parancsnok távolléte miatt nem kerülhetett sor az ejtőernyős keret megalakulása második évfordulójának megünneplésére. Azért az emlékezés egészen nem maradt el, erről hiteles feljegyzés tanúskodik:

„A második évfordulót az erdélyi bevonulás miatt nem tudtuk együtt megünnepelni. Ezért 27-én egy tábortűz keretében emlékeztünk vissza az elmúlt két évre. Büszkén tehettük! Két év szorgalmas és nagyon mostoha viszonyok között végzett munkája volt mögöttünk, aminek az eredménye az 1. ejtőernyős zászlóalj. Jobban mint ez a zászlóalj, semmi sem tudta dicsérni a keret munkáját."[52]

Két hónappal később, november 22-én, újabb halálos baleset történt. Érdekes módon erről egyik fennmaradt emlékezésben sem történik róla említés. Nincs nyoma a halálesetnek a pápai polgármesteri hivatalban őrzött anyakönyvben sem, csupán a Fő téren található római katolikus plébánia halotti anyakönyve őrizte meg a fiatal katona tragédiájának emlékét:

„A halál időpontja: 1940. november 22.

Az elhunyt neve: Baczka Pál ejtőernyős katona, Baczka Pál és Antalics Julianna fia.

Születési helye: Szécsény.

Lakhelye: Pápa, Huszárlaktanya.

Életkora: 22 év.

Halálnem: Ugrás közbeni baleset agyalapi, gerincoszlop, felső lábszárak törése.

Temetés helye és ideje: Pápa, Alsóváros, 1940. november 24.

A temetést végezte: P. Simon Gyula kórházi lelkész."[53]

A negyedik halálesetre tíz nappal később került sor. Az eset azért is megdöbbentő, mert egyik legügyesebb ejtőernyős, az egykori kísérleti keret tagja volt az áldozat. Erről az esetről Szokolay Tamás részletesen ír emlékezésében:

50. Uo.
51 Uo. 52—53. o.
52 Uo. 53. o.
53 A pápai Szent István plébánia halotti anyakönyve, 1940. év, 218. szám.

„Ennek az előzménye az, hogy megkértük Hehs Ákos mérnök-főhadnagyot, kísérletezzen ki számunkra egy olyan ernyőt, melyen a zuhanó test forgását megakadályozó berendezés, fékernyő van. Még a nyár folyamán kértük őt erre. Szeptember elején értesítettek minket, hogy az ernyőből három darab elkészült. Kértük, hogy csináljon mindegyikkel húsz-húsz próbadobást, és küldje el, ha beváltak."[54]

Az ejtőernyők megérkeztek, s Bertalan őrnagy 1940. december 2-án mindhármat ki akarta próbálni Szokolay Tamás segédtiszt és Tassonyi Edömér főhadnagy segítségével. Mivel közben a segédtisztet a géptávíróhoz szólították, Elek Gábor őrmester, a legrégebbi ejtőernyősök egyike vállalta helyette a feladatot.

Mi történt voltaképpen?

„Mindhárman ezer méter magasságban ugrottak ki, és a fékező ernyő alkalmazásával ötszáz méter zuhanás után nyitották a háternyőt. Bertalané és Tassonyié kifogástalanul működött. Elek őrmester háternyője a nyitáskor átcsapódott a fékernyők kötelén, és nem tudott kibontakozni. Nem vesztette el a fejét, és azonnal nyitotta a hasernyőt. A mentőernyő pedig (micsoda szörnyű véletlen!) egyenesen beleszaladt a lobogó háternyőbe. Az ugró most sem vesztette el a fejét. Megpróbálta az ernyőket szétcibálni, de ez nem sikerült. Földközelben aztán abbahagyta a küzködést, és megpróbált olyan testhelyzetet felvenni, hogy lehetőleg életveszélyes sérülés nélkül sikerüljön ezt az erősen csökkentett, de még mindig 60—70 km/h sebességű zuhanást túlélni. Ez sikerült is neki, de mindkét sípcsontja, combcsontjai és medencecsontjai is eltörött. Eszméletét nem vesztette el, és amikor a mentőautóba tették, arra kért, hogy lássam el helyette a garázsmesteri teendőket. Megígértem, meg is tettem. A kórházban állapotát nagyon súlyosnak ítélték, de nem találták életveszélyesnek, ha csak nem jelentkeznek súlyosabb belső zúzódások. Természetesen így is rokkant maradt volna egész életére."[55]

Sajnos, belső vérzések következtek be, tüdőembólia és szívgyengeség is fellépett, így Elek Gábor hamarosan meghalt a kórházi ágyon.

Búcsúztatásáról Szokolay Tamás a következőket írta:

„Még ma is elszorul a torkom, mikor arra a szomorú temetésre gondolok, ahol sok kemény legénynek kiesett a könny a szeméből. Bertalan őrnagy az ejtőernyős mesterugró jelvényt, melyet nemrégen nyert el, hatalmas koszorúba fonatta, s ezt tette a bajtársak nevében a koporsóra.

Nagyon nehéz volt megszokni, hogy Elek Gabi nincs többé."[56]

Az igen rokonszenves, 25 éves fiatalember a temetési szertartás után özvegy édesanyja kívánságára szülővárosába, Gyulára szállították, ott helyezték örök nyugalomra.[57]

Az 1940-es év nagy eseménye volt még, hogy november 1-jén a Honvédelmi Minisztérium a Magyar Légierő parancsnoksága alá rendelte a pápai ejtőernyős zászlóaljat. Ezzel új fejezet kezdődött az alakulat életében, bár a változás hatása csak később mutatkozott meg.[58]

54 *Szokolay*, 55. o.
55 Uo. 55—57. o.
56 Uo.
57 Uo.
58 L. a 4. sz. jegyzetet.

A válságba jutás elsősorban a repülőgépekkel volt kapcsolatos. Ezek mindig gondot jelentettek. A rendszeres kiképzéshez és gyakorláshoz jóval több szállítógépre lett volna szükség. Elsősorban a nagyon megbízható Ju-52-esek jelentettek volna megoldást.

A mélypontot 1941 januárja jelentette.

A vezérkari főnökség 1. osztálya a következő drámai hangvételű táviratot kapta I. 15-én a pápai repülőtérről:

„A honvéd vkf. 4057/eln. I. vkf-941. sz. rendeletére jelentem, hogy a rendelkezésre álló, csaknem teljesen elhasznált CAPRONI repgépekkel az ejtőernyős kiképzést csak a legszükségesebb mértékben, a már kiképzettek gyakorlatban tartására tudom felhasználni. A rendszeresített Savoya hadigépek jelenleg leszerelve, használhatatlan állapotban vannak, és kijavításukkal belátható időn belül még számolni sem lehet."[59]

A távirat feladójaként az ejtőernyős zászlóalj szerepelt.

Mi történt voltaképpen?

A pápai katonai repülőtér két hangára méreteinél fogva nem volt alkalmas óriásgépek befogadására, így az öt SM 75-ös gép a szabadban állt. Bár igyekeztek letakarni őket, a hólé és a víz több helyen befolyt, a vászon alatti szárnymechanizmus megrozsdásodott, szükség volt a szerkezeti részek cseréjére.

Minderről részletesen beszámol az a jelentés, melyet Kenesse Waldemár altábornagy, a honvéd légierők parancsnoka küldött a vezérkar főnökének. Ez az írás január 31-én kelt és bevezetésében a következőket tartalmazza:

„Az 1. eje. zlj. (ejtőernyős zászlóalj — H. J.), amely szervezetszerűen 3 eje. szd. ból (ejtőernyős századból — H. J.) és 1 száll. rep. szd-ból (szállító századból — H. J.) áll, kiváló emberanyaggal rendelkezik. Mindannyi önként jelentkezett erre a szolgálatra, és alkalmilag bizonyára be fogja váltani a hozzáfűzött reményeket, ha megfelelő kiképzésben részesülhetnek."

A bevezető sorokból, melyek nem kis elismerést tartalmaznak, világosan kiderül, hogy az 1940 augusztusában három századból megalakult ejtőernyős zászlóalj újabb alegységgel gyarapodott, az eddig odavezényelt repülőszázad is az egység alárendeltségébe került. Ez hivatalosan minden bizonnyal akkor történt, mikor november 1-jén a magyar légierő átvette az ejtőernyős alakulatot.

Kenesse altábornagy ezután a Savoya gépek problémájáról ír jelentésében:

„Az eje. zlj. kiképzése azonban az anyagi hiányok miatt majdnem lehetetlen, mert a jelenleg rendelkezésükre álló 5 db Savoya repgép mind üzemképtelen.

Ezekre vonatkozólag már elődöm jelentette, hogy a Savoya repgépek fékszárnyaiba gyatra és felületes gyártási hiba folytán (olaszok gyártották), víz folyt be, mely a szárnyszerkezetet erősen megtámadta. A fékszárnyak kicserélése folyamatban van, mivel azonban e repülőgépeknek hazai gyártására nem vagyunk berendezkedve, minden alkatrészt, nyersanyagot stb. Olaszországból kell behozatni. Többszöri sürgetés dacára e szállítások szünetelnek. Igaz, hogy

59 Hadtörténelmi Levéltár (HL) 233.

a Savoya repgépgyár egy mérnökét ide küldte, és hogy ennek segítségével sikerült egyik gépet úgy-ahogy rendbehozni, a többi 4 gép kijavítása azonban a fent jelentett okok miatt megakadtak."[60]

A légierők parancsnoka jó szakember volt, aki azt is tudta, hogy a nagyon gyors Savoya gépek nem alkalmasak kezdő ejtőernyősök kiképzésére. Ő más megoldást javasol:

„Az eje. zlj. kiképzését azonban nemcsak a jelzett Savoya gépek hiánya gátolja, mert hisz Savoya gépek már csak a kiképzett katonák gyakorlására valók, hanem főleg az, hogy az eje. zlj-nál hiányoznak a kiképző gépek. Az ejtőernyősök alapkiképzéséhez feltétlenül és kizárólag csak Ju-52-es típusú repgépek alkalmasak. Íly géptípussal jelenleg a légierők nem rendelkeznek, mert azok a légiforgalom szolgálatában állnak.

Már elődöm is kérte a Ju-52-es repgépeknek a légiforgalomtól való elvonását, és azoknak az eje. zlj. rendelkezésére bocsátását. Én magam is a légierők parancsnokságának átvétele alkalmával előterjesztést tettem arra vonatkozólag, hogy a légiforgalmat szüntessük meg, mert annak mind személyzetére, mind anyagára a légierők ütőképességének fejlesztése céljából szükségem van."[61]

Az altábornagynak az a véleménye, hogy a repülőgépen történő polgári utasszállítás luxus, nem indokolt, az Erdélybe irányuló postaforgalmat pedig a MALERT Focke-Wulf FW-58-as gépeivel meg lehet oldani. Szokatlanul kemény hangon fejezi be a jelentést:

„Kérem a Ju-52-es repgépeknek azonnali rendelkezésre bocsátását, mert az eje. zlj. kiképzése áll, így a kért segítség nélkül fenntartása is illuzórikus.

Más megoldást nem látok, mivel az eje. kiképzésre alkalmas Ju-52-es repgépeknek Németországból való vásárlását már elődöm is több ízben szorgalmazta, de annak megvalósítása a jelenlegi viszonyok között teljesen lehetetlen."[62]

Február 20-án némileg derűlátóbban ír a légierők parancsnoka a vezérkari főnökségnek, de követeléséből most sem enged.

Beszámol arról, hogy elrendelte a Caproni gépek felülvizsgálatát. Ennek eredménye az, hogy egy részét selejtezni kell, míg 5—8 gép még teljes átjavítás után használhatóvá tehető. Véleménye szerint a jelenlegi nehéz helyzet megköveteli, hogy a repülőgépek kihasználásánál a műszakilag megengedhető legvégső határig elmenjenek.

Jó hírként közli, hogy a Savoya gépeknél a fékszárnyak teljes kicserélése helyett lehetővé vált a javítás. Ennek következtében a gépek március 1—15-e között használható állapotban lesznek. Mivel azonban a Capronik javítása több hónapot igényel, a nagyon gyors Savoyák pedig nem alkalmasak kiképzésre, ismételten követeli a MALERT Ju-52-es gépeinek átadását az ejtőernyős zászlóaljnak kiképzési célra.[63]

Közben Pápán az ugrások szüneteltek, de folyt a télen szokásos kiképzés. Februárban két részletben Gyergyóditróra utazott a zászlóalj, ahol síkiképzés folyt, kéthetes turnusokban. A katonák a városka épületeiben nyertek elhelye-

60 HL 4262/eln. 1. vkf. — 1941
61 Uo.
62 Uo.
63 HL 50828/eln. le. 3. — 1941.

zést, innen jártak ki a hegyekbe gyakorolni. A hangulat kitűnő volt, a legénység élvezte a sportkiképzést.

Az első csoportot Szokolay Tamás főhadnagy oktatta, a másodikat Tassonyi Edömér. Mivel közben Tassonyi főhadnagy tüdővérzést kapott, ez a csoport is Szokolayra maradt. Szerencsére ott volt sorkatonaként Szathmári Aba, a jeles sportember, síversenyző, aki kitűnő segítőtársnak bizonyult.[64]

Februárban az illetékeseket legjobban az ejtőernyős zászlóalj továbbfejlesztése, egy újabb zászlóalj felállításának a kérdése foglalkoztatta. A légierők parancsnokától a Honvédelmi Minisztériumba érkezett irat azt a kérdést vizsgálta, milyen formában lehet biztosítani a felállítandó új zászlóaljhoz szükséges tiszteket.

A légierők parancsnoksága 26 főben állapította meg a feltétlen szükséges tisztek létszámát, de ugyanakkor jelezte, hogy az I. zászlóalj is tiszthiánnyal küzd, itt 11 főre van szükség. A kiadott felhívásokra 57 fő jelentkezett, s az akadémiáról is 20 fő. Ezeknek Pápára vezénylését kéri három hónapra a légierők parancsnoksága. Elsősorban hivatásos tisztekre van szükség, de ezek hiányában a továbbszolgáló próbaszolgálatosok is megfelelnek.

A vezérkari főnökség különböző osztályai észrevételeket fűztek a kérdéshez. Szükségesnek találták, hogy legalább egy évvel a II. zászlóalj megalakulása előtt kerüljön annak tisztikara ejtőernyős beosztásba az I. zászlóaljnál. Az új alegység felállítása véleményük szerint annak a függvénye, mikorra tudja a Honvédelmi Minisztérium az ejtőernyős kiképzés céljaira a megfelelő számú szállító repülőgépet biztosítani.

Az iratokból kiderül, hogy a II. zászlóalj létrehozását a légierők parancsnoksága 1941 őszére képzelte el, a Honvédelmi Minisztérium 1942-re, a vezérkari főnökség pedig 1943-ra. Figyelemre méltó, hogy a vezérkar 1943. október 1-re nem csak a II., de a III. zászlóalj felállítását is tervbe vette.

Mindebből világos, hogy már 1941 első felében az alakulat ezreddé fejlesztése volt a cél, pápai székhellyel. Ekkor indítják el a tervező munkát egy modern kaszárnyaváros építésére, mely a repülőtér meglevő épületeihez csatlakozna a város felőli oldalon.[65]

Ezek a tervek kissé nagyratörőnek tűnnek, hiszen már a II. zászlóalj felállítása sem volt olyan egyszerű, mint amilyennek látszott. Erről tanúskodik az a jelentés is, melyet március második felében továbbított a légierők parancsnoksága a vezérkari főnökségre. Érdemes ebből idézni:

„Jelentem, hogy a folyó évben felállításra kerülő II. eje. zlj. felállításával kapcsolatban szükséges lenne az zlj. keretét képező tisztek és altisztek (tiszthelyettesek — H. J.) sürgős kiválogatása és ... kiképzése.

Tekintettel arra, hogy még az 1. eje. zlj-nál is nagy tiszti és altiszti hiányok vannak, és hogy az ugrószemélyzet kiképzése legkevesebb 6 hónapot vesz igénybe, az októberben felállításra kerülő 2. eje. zlj. tiszti és altiszti ugrószemélyzetéről, tehát a kiképző és parancsnoki beosztásra tekintetbe jövőkről idejében való előgondoskodás fokozottabb fontosságú."[66]

64 L. a 45. sz. jegyzetet.
65 HL 15686/eln. 10. — 1941.
66 Uo.

Hogy főként altisztekből (tiszthelyettesekből) milyen hatalmas volt a hiány azt legjobban a jelentésben található szerény kimutatás bizonyítja:

„Az eje. zlj. tiszti és altiszti létszámviszonyai a következők jelenleg:

1. Rendszeresített *ugrószemélyzet:*

a) tiszt: 23 fő

b) altiszt: 33 fő

2. A meglevő (állományban levő) ugrószemélyzet:

a) tiszt 15 fő, *hiány:* 8 fő

b) altiszt 5 fő, *hiány:* 28 fő.[67]

Kenesse altábornagy azt indítványozta a továbbiakban, hogy az akadémiáról és az altisztképző iskolából egyenesen az ejtőernyős zászlóaljhoz kerüljenek az arra alkalmas személyek megfelelő előkészítés után. Ez azonban csak a jövő útja, ezért egy másik javaslatot is tesz:

„... a tiszti és altiszti utánpótlási rendszer megnyugtató eredményt a közeljövőben még nem fog hozni, javasolom, hogy az eje. zlj. minél gyorsabban képezzen ki annyi tisztet és altisztet, amennyi a felállítandó 2. zlj. teljes létszámát betölti, és a mostani hiányokat is pótolja."

„Ez azt jelenti, hogy az ejtőernyős zászlóaljhoz továbbra is érkeznek jelentkezés útján tisztek és altisztek, akiket Pápán ugróképzésben részesítenek, s beosztanak az alakulatba. Egyelőre a legénységi utánpótlás biztosítása is így történik."[68]

Kenesse altábornagy, nagyon helyesen, szükségesnek látta széleskörű propagandatevékenységet kibontakoztatni annak érdekében, hogy a fiatalok megkedveljék az ejtőernyőzést. A következőket javasolta tehát azon kívül, hogy az egész országban, főként Erdély nagy városaiban, rendezzenek ejtőernyős bemutatókat: a továbbiakban az ejtőernyőzéssel kapcsolatban ismeretterjesztő és hírverő előadások tartását indítványozta az Országos Tiszti Kaszinóban, valamint az összes nagyobb helyőrségben. Véleménye szerint azért is szükség van erőteljes felvilágosításra, mert főként a fiatal tisztek körében olyan nézetek terjedtek el, hogy az ejtőernyőzés rendkívül veszélyes, s aki ezzel foglalkozik, előbb vagy utóbb szerencsétlenség áldozata lesz. A légierők parancsnoka végül egy igen korszerű javaslattal fejezte be jelentését:

„Szükséges lenne egy olyan ejtőernyős tárgyú film készítésére, mely úgy a honvédség, mint a nagyközönség részére tartalmánál fogva jó hírverésnek lenne számítható. A film témájára nézve célszerű lenne ... pályázatot kiírni."[69]

Szervezés és tervezetek

Miután az 1940-es év elején Bertalan Árpád őrnagyot vezérkari tanfolyamra hívták be, az alakulathoz visszatérő Labancz Gyula vezérkari százados vette át ideiglenesen a kiképzés irányítását. Az új parancsnok jóval fiatalabb volt elődjénél s jóval tapasztaltabb is. Nem csodálhatjuk tehát, hogy Kenesse Waldemár nagyot csalódott, mikor februárban rajtaütésszerű látogatást tett Pápán.

67 HL 52802/eln. le. vk. — 1941.
68 Uo.
69 Uo.

Március 1-jei jelentésében, melyet a vezérkar főnökének írt, a következőket találjuk:

„... jelentem, hogy az eje. alakulatot Pápán megszemléltem, de a szemlét félbe kellett szakítanom a hiányos katonai rend miatt. Ügyeletes tiszt nincs, csak egy tisztes, foglalkozási tervezet ismeretlen volt a vezetőnek, az őrség hiányos és nem volt kioktatva stb. (Nevezettek Pápán úgy látszik kedélyes falusi életet élnek. Rendcsinálás folyamatban.)"[70]

Ebben a jelentésben még számos szervezéssel kapcsolatos információ szerepel. Közülük az egyik legfontosabb az, hogy a 3/II. bombázó osztályt Pápáról Kecskemétre helyezi át a légierők parancsnoksága. Ezzel megszűnik a repülőtéren a társbérlet, mely azóta tartott, mióta az ejtőernyős kiképző keret 1939 őszén Pápára költözött. Érdemes megjegyezni, hogy a bombázók, a szállító század repülő katonái és az ejtőernyősök igen jól megértették egymást, soha ellentét nem volt köztük. Az ejtőernyős kiképzés programját sem akadályozta a másik repülő alakulat tevékenysége.[71]

A további rendelkezések közül érdemes néhányat szó szerint idéznünk:

„1. Az ejtőernyős csapat a légierők szervezetébe és állományába került át, azonban gyalogsági fegyvernemének jellegét és egyenruháját megtartja.

3. Az I. ejtőernyős zászlóaljat az 1. repülődandár parancsnokságának rendelem alá.

5. Az ejtőernyős szállító repülőszázad szervezete csak átmeneti. Végleges szervezete a géptípusnak megfelelően később kerül kiadásra. A jelenleg megszabott állományával 6 hárommotoros elsővonalbeli szállító repülőgép üzemben tartására van kiépítve.

6. Az ejtőernyős zászlóalj és az ejtőernyős századok harcos csoportra és földi részlegre tagozódnak.

7. Az ejtőernyős szállító repülőszázadnak a repülőtér gondnoksággal való együttműködése azonos a többi hajózó századdal.

8. Az ejtőernyős zászlóalj önálló állománytest és önálló anyag- és számadótest parancsnokság."[72]

1941 első negyedében a pápai ejtőernyős zászlóalj parancsnoksága jól kidolgozott tervezetet terjesztett a légierők parancsnoksága elé. El kell ismernünk, az anyag korszerű, körültekintően összeállított. Megszövegezéséből könnyen megállapítható, hogy a felterjesztés Bertalan Árpád őrnagy munkája, miután jelentős hasonlóságot mutat azzal a tervezettel, melyet néhány évvel előbb ugyancsak ő készített a gránátos csapatok számára.

Az általános elvekből két mondatot érdemes kiemelni:

„Az eltipró lerohanás szelleme az ejtőernyős csapat harci eredményeinek legkimagaslóbb értéke.

Az ejtőernyős csapat tehát a halálfélelmet, a hadifogságot nem ismerő vállalkozó szellemet és a mindent eltipró lerohanás lendületét minden eszközzel ápolja és a legmagasabb fokra emelje."

A pápai parancsnok ezt az elvet már régen vallotta, a következő felírás az ejtőernyős kaszárnya folyosóján és termeiben több helyen megtalálható volt:

70 HL. 51777/eln. le. 1. — 1941.
71 Uo.
72 Uo.

„Az ejtőernyős halálfélelmet és hadifogságot nem ismer."

Az ejtőernyős csapat harci feladataival kapcsolatban a következőket olvashatjuk a tervezetben:

„... ipartelepek, közlekedési gócpontok, vasutak, úttestek, műtárgyak, távíró-, távbeszélő és rádióösszeköttetések és központok, víz- és áramvezetékek, élelem-, üzemanyag- és egészségügyi anyagraktárak elrombolása;

repülőterek elrombolása,

szorosok elzárása vagy szabaddátétele,

valamely fontos terepszakasz időleges megszállása a földi gyors csapatok megérkezéséig;

hírveréssel (propagandával) és egyéb cselekményekkel az ellenséges polgári lakosság megfélemlítése."[73]

Az alkalmazással kapcsolatban még a következőket olvashatjuk a tervezetben:

„Az ejtőernyős csapat önállóan — sikert ígérően — csak gyors lefolyású és rövid időtartamú feladatok megoldására képes. Huzamosabb tartalmú feladatok végrehajtásával előbb-utóbb megsemmisül. Ezért nagyobb szabású és hosszabb időt igénylő feladatok megoldására a légi úton szállított gyalogsággal együttműködve alkalmazzuk."[74]

Az ejtőernyős vállalkozás megszervezésének tényezőit nyolc pontban foglalja össze a tervezet. Közülük különösen az utolsó kettő figyelemre méltó:

„7. *Begyakorlás.*

Az ejtőernyős vállalkozást elvileg mindig be kell gyakorolnunk otthon, a valósághoz hasonló terepen; anélkül azonban, hogy a vállalkozás parancsnokán kívül bárki tudná a gyakorlás célját és a tervezett feladatot. Erre lehetőleg mindig módot és időt kell adnunk, mert az ejtőernyős vállalkozás rendkívül kockázatos és súlyos feladatot ró annak parancsnokára.

8. *Összeköttetés.*

A vállalkozást végrehajtó ejtőernyős csapat minden esetben rendelkezzék rádióval. Összeköttetést kell felvennie elsősorban az elöljáró ejtőernyős csapat parancsnokságával és avval a seregtest parancsnoksággal, amelynek hdm. (hadműveleti — H. J.) területén működik. Az egyes vállalkozó csoport külön parancsra egymással is tartsanak összeköttetést."[75]

Ezt a dokumentumot, melynek egyes megállapításai még ma is időszerűek, értékes anyagként kezelték mind a légierők parancsnokságán, mind pedig Pápán az ejtőernyős zászlóaljnál.

Márciusban az ejtőernyős alakulatok kiegészítése tárgyában a légierők parancsnoksága olyan átfogó tervezetet küldött a Honvédelmi Minisztériumnak, mely döntő változást volt hivatva előidézni ebben a kérdésben.

A javaslat igen rokonszenves. Kenesse altábornagy a tiszti utánpótlást, mint azt már egyik előző jelentésben rögzítette, a tisztképző intézményeken keresztül kívánta megoldani: ezekben a intézményekben kellene megfelelő propagandával elérni, hogy a tisztjelöltek már az iskolában kérjék magukat az ejtő-

73 HL 55341/vk. — 1941.
74 Uo.
75 Uo.

ernyős fegyvernemhez, s az akadémián kapjanak előzetes kiképzést vitorlázással, szoktató repüléssel, néhány ugrással, s a nagygyakorlatok időszakát töltsék Pápán az ejtőernyős zászlóaljnál. Ilyenformán az akadémiáról egyenesen az alakulathoz kerülnének.

Teljesen hasonló lenne az altiszti utánpótlás is, csak itt a jutasi altisztképző iskola felső évfolyamaiban kellene propagandát folytatni, s a felkészítést elvégezni.

Gondolt a tervezet készítője továbbszolgáló legénység kialakítására is: ezt az ejtőernyős zászlóalj keretében oldanák meg az itt működő tiszteskepző iskola segítségével, melynek felszerelését Németországból vásárolt eszközökkel egészítenék ki. A javaslatban szó van arról is, hogy a továbbszolgálatra jelentkezésnél legkevesebb hat évet kell vállalnia az arra alkalmasnak minősülő jelöltnek.

A sorlegénység kiegészítésével kapcsolatban is döntő változtatást akart megvalósítani a tervezet szerkesztője. Azt javasolta, hogy a polgári életből önkéntes jelentkezés alapján egyenesen az ejtőernyős zászlóaljhoz kerüljenek a fiatalok. Ilyenformán az alakulatnál lenne újonckiképzés is: az ejtőernyős zászlóalj parancsnokától nyert értesülés szerint a tisztikar az újonckiképzést örömmel vállalja. Ebben az esetben azonban egészen természetesen nagyon komoly előképzést kell megvalósítani. Ez a haderőn kívüli repülőkiképzés keretében, azzal párhuzamosan történne. A már elkészült és felhasználatlanul heverő ugrótornyot Budapest valamelyik alkalmas helyén fel kell állítani, és a kiképzéshez oktatószemélyzetet kell szervezni. A leventék, diákok, cserkészek, egyetemi hallgatók és más szervezett polgári alakulatok bevonásával a kiképzést sürgősen meg kell kezdeni a következőképpen:

„Minden nagyobb városban (...) meg kell szervezni az ejtőernyős szakosztályokat. Nem kell sok felszerelés, elég egy kiselejtezett, de hajtogatásra alkalmas ejtőernyő és egy-két fő oktatószemélyzet... Az oktatók megismertetik a jelentkezőkkel az ejtőernyős szolgálat minden csínját-bínját, és megtanítják az ejtőernyőt hajtogatni tökéletesen (...) Emellett fokozott zárt és harcrendi kiképzést is lehet folytatni (...) Ez az előképző elméleti és gyakorlati oktatás a téli hónapokban (...) folyik, és ennek eredményeképpen a legkiválóbbak felkerülnek Budapestre, ahol toronyugrásokat és szoktató repüléseket (f o n t o s) végeznek (...) A toronyugrással, szakoktató repüléssel párhuzamosan fokozott zárt- és harcrendi kiképzés is folyna, és az eje. zlj-hoz való bevonulás előtti *m i n ő s í t é s b e n* ez utóbbi kiképzési ágak is szerepelnének."[76]

A nagyon alapos tervezet foglalkozik az ejtőernyős alakulat számára folytatott tartalékképzéssel is.

A tiszteket harmincéves korukban, a legénységhez tartozókat huszonnyolcévesen bocsátják el az ugró állományból. Ezután nem ugró beosztásba kerülnek, vagy más alakulat tartalékállományába nyernek elhelyezést.[77]

Ennek a szabályozásnak a gyakorlatban nem tettek eleget. Bertalan Árpád parancsnok már majdnem negyven éves volt, mikor az ejtőernyőzést elkezdte, s negyvenkét éves korában, számos csonttörés után is rendszeresen ugrott. Szügyi Zoltán alezredes és Egyedi alazredes szintén elmúltak negyven évesek, mikor ugrani kezdtek.

76 HL 29494/eln. 10. — 1941.
77 Uo.

Ahol tartalékos legénység van, ott kell lenniök tartalékos tiszteknek. A tervezet rájuk is gondol:

„Az ejtőernyős tartalékos tisztek képzésére legalkalmasabb mód az, ha az eje. zlj. haderőnkívüli előképzésen átesett és megfelelt karpaszományosokat kap újonckiképzésre és azokat saját maga képezi ki szakaszparancsnokokká.

A kiképzett karpaszományosok három évi tényleges szolgálat után:

a) tartalékviszonyba kerülnek az eje. alakulat állományában,

b) 6 éves tsz-ra (továbbszolgálatra — H. J.) jelentkezhetnek,

c) a legkiválóbbak még tsz. kötelezettségük letelte előtt átkerülnek . . . a tényleges eje. tiszti állományába."[78]

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy az ugró állományhoz tartozó tartalékos tiszt évenkét hat hétre köteles bevonulni formában tartó gyakorlatra, szoktató repülésre és ugrásokra. A nem ugró tartalékos tiszt csupán háromévenként vesz részt fegyvergyakorlaton.

A tervezetet a légierők parancsnoksága a következő megállapítással zárta:

„A javasolt kiegészítési módszerek megteremtésével elérhető az, hogy teljesen egységes szellemű, eje. gondolatban összeforrott mindenre elszánt ejtőernyős alakulatokat lehet felállítani, mely alakulatokban a vezetőség teljes mértékben megbízhat. A mostani eje. alakulat tisztjei és legénysége között sok nem odavaló van, akik valóságos alkalmazás esetén a többi derék bajtársukat bajba döntik és a vállalkozást kudarcba fullasztják."[79]

Ismerve az ejtőernyős alakulat kitűnő szellemét, összeforrottságát, az utolsó mondat rendkívül igazságtalannak tűnik. Erre a megállapításra nyilván azért volt szükség, hogy a következő időszakban elért eredményeket, az alakulatnál a jövőben bekövetkező fejlődést a légierő vezetői saját irányító tevékenységüknek tulajdoníthassák.

Harci bevetés tragédiával

Az első negyedév végén úgy tűnt, megoldódik az ugrókiképzés ügye a pápai alakulatnál. Csepelen sikerült elvégezni a szükséges javításokat, így az öt Savoya — Marchetti 75-ös gépből négy március második felében már Pápán volt. Ugrásokra azonban mégsem került sor, mert az olvadásnak indult nagy mennyiségű hótól a repülőtér erősen felázott, nem bírta volna el a terheléssel felszálló súlyos gépeket.[80]

Közben háborús feszültség támadt Jugoszlávia és Németország között. Belgrádban a németbarát kormányt elsöpörte a népharag, ezért várható volt a Wehrmacht támadása. Bizonyosnak látszott, hogy ebből a konfliktusból Magyarország sem tudja majd kivonni magát.

A fokozódó háborús feszültség miatt a honvédségnél az összes tanfolyamot leállították, s a hallgatókat visszaküldték csapattesteihez. Bertalan Árpád őrnagy is visszaérkezett Pápára a vezérkari iskoláról, s átvette a parancsnokságot Labancz századostól. Miután egyre világosabbá vált, hogy a Jugoszlávia elleni

78 Uo.
79 Uo.
80 *Szokolay*, 65. o.

támadásban a magyar honvédségnek is részt kell vennie, Bertalan őrnagy igyekezett elérni, hogy az ejtőernyős alakulat is alkalmazásra kerüljön a hadművelet során. Szerette volna régi, kitűnően képzett katonáit próbára tenni harci helyzetben, mielőtt leszerelnek. Egy harccsoport bevetésére ígéretet is kapott. A pápai parancsnok javaslatának megfelelően a Bácskában, Szenttamásnál, annak a hídnak az elfoglalása volt a feladat a földi csapatok megérkezése előtt, mely a Ferenc-csatornán át Újvidék felé biztosította a közlekedést.[81]

Megkezdődött annak a kétszáz főnek a kiválasztása, akik a bevetésben részt fognak venni. Ezek többsége Majthényi főhadnagy századából került ki. A kiszemeltek megkapták a szükséges felszerelést. Az ernyőkön kívül vászontokba helyezett géppisztollyal, rohamkéssel, lőszerrel, pisztollyal, élelemmel láttak el mindenkit. Sor került a földetérés utáni tennivalók gyakorlására is. Az árkászok a marcaltői hídon, mely pontos mása volt a szenttamásinak, többször kipróbálták, hogyan kell a robbantószerkezeteket leszerelni.

Probléma is akadt. Kelemen Károly repülőszázados nem vállalta a felszállást megterhelt gépekkel a felázott pápai repülőtérről. Némi tanácskozás és táviratváltások után az az elhatározás született, hogy a bevetést a Veszprém melletti jutasi repülőtérről hajtják végre. Ez Pápától mindössze ötven kilométer távolságra van, talaja köves, minden időben jól használható. A határozat szerint a gépek üresen repülnek át, a harccsoport pedig gépkocsikkal települ át.[82]

Szokolay Tamás főhadnagy, a zászlóalj segédtisztje így rögzítette a további fejleményeket:

„A vezérkari főnökségtől érkezett parancs értelmében április 12-én délig kellett az áttelepülést végrehajtani, mert déltől kezdve már várható volt a bevetési parancs. Ekkor váratlan esemény következett be. Április 10-ről 11-re virradó éjjel hóesés és hófúvás volt a Bakonyban, ami kétségessé tette a gépkocsik útját.))[83]

Április 11-én délben elállt a hóesés és enyhére fordult az idő. 12-én hajnalban langyos eső siettette a hó elolvadását, így gépkocsik segítségével minden nehézség nélkül megtörtént a kétszáz ejtőernyős katona áttelepülése Veszprémbe, a jutasi repülőtérre a kora délelőtti órákban. A négy SM-75-ös repülőgép kevés üzemanyaggal ugyanakkor repült át, ahol feltöltötték őket, elhelyezték bennük a négy-négy, egyenként száz kilogrammos ejtőtartályt a lőszerrel és a nehéz gyalogsági fegyverekkel. Kézi kidobású tartályt csak az egészségügyiek vittek magukkal.[84]

Varga János törzsőrmester, a szállító század egykori kiváló pilótája 1983-ban hangszalagra rögzített emlékezésében azt állította, hogy 1941. április 12-én az induláskor mind az öt SM 75-ös gép ott volt a pápai repülőtéren. Ő vezette volna az E-101-es gépet, Kelemen százados pedig az E-105-ös lajstromszámút. A motorpróba során a parancsnok gépénél gyújtási rendellenességek mutatkoztak, mire Kelemen százados a 101-es gépet átvéve repült át Veszprémbe a kötelék élén. Varga János Pápán maradt az E 105-ös géppel, melynek javítása

81 L. a 4. sz. jegyzetet.
82 *Szokolay*, 65. o.
83 Uo.
84 L. a 45. sz. jegyzetet.

estig tartott. Mire Varga törzsőrmester nem sokkal 17 óra után gépével Veszprémbe érkezett, a szerencsétlenség már megtörtént. Ezt a vallomást más emlékezők nem erősítették meg.[85]

A négy szállítógépet kitűnő pilóták vezették: Kelemen Károly százados, Gelencsér Ferenc főhadnagy, Szalkai Sándor törzsőrmester és Kurcz Róbert főhadnagy. A személyzet többi tagjai, a másodpilóták, a rádiósok, a hajózószerelők és fedélzeti lövészek mindannyian kipróbált emberek voltak.

Az indulás eseményeit hiteles adatok alapján tömören így összegezi Sárhiday Gyula:

„A bevetési parancs 15 óra 45-kor géptávírón megérkezett délután 17 órára a 3. hadsereg parancsnokságától. Így 16 óra 45-kor a deszant beszállt, majd a pilóták, és a motorok bemelegítése után megindultak. A 4 gép eredetileg a két kis hangár előtti betonon állt, majd egymás után fordultak jobbra, elgurultak a repülőtér város felőli végébe, ott bal fordulattal szembefordultak a széllel és a bakonyi Papod-tetővel, majd az E-101-es nekifutott.[86]

Mi a helyzet a 101-es gép belsejében a felszállás időpontjában? Erről Szokolay Tamás segédtiszt így számol be megbeszélésében:

„... a katonák a kétoldalt elhelyezett padon ültek. A gép hátsó harmadában voltak kétoldalt az ajtók, melyeken a beszállás és kiugrás történt. A gépben mindenki ült, csak hárman álltunk a két, egymással szemben levő ajtó között. A baloldali ajtónál Bertalan őrnagy, a jobboldalinál Majthényi főhadnagy állt. Én kettőjük között helyezkedtem el a géppuskalövész állása alatt. Bertalan őrnagy és Majthényi főhadnagy kezdte volna az ugrást, ez lett volna a jeladás a többi gépnek is."[87]

A baleset leghitelesebb leírását Sárhiday Gyula tanulmányában találjuk:

„Motorhiba nem volt, a gép a hangárok vonalában felemelkedett. Az E-103 éppen indult a nekifutásnak, az E-102 gurulásban volt, az E-104 megindult, amikor a vezérgép hirtelen meredeken kezdett emelkedni felfelé, elvesztette sebességét, 50—60 méter (más adat szerint 100 m felett) magasságban átbillent, majd kissé lógó jobbszárnnyal csúszott lefelé. Lapos szögben, de működő motorokkal siklott, és nem befúródva, hanem érintve a talajt csúszott. A gép légcsavarjai leszakadtak, a jobb motor levált, és benyomódott a kabin oldalába, az alsó burkolat feltépődött, az alsó géppuskaállás leszakadt, majd a kiömlő benzin a forró alkatrészektől lángra lobbant."[88]

Mi történt a baleset után a lángbaboruló gép belsejében? Hogyan sikerült onnan nyolc főnek kisebb-nagyobb sérülésekkel kimenekülni?

Majthényi főhadnagy, aki baloldalt állt, még zuhanás közben kinyitotta az ajtót. Neki ezen keresztül az első másodpercekben sikerült kijutnia. Követte őt Sacelláry zászlós és Szokolay Tamás főhadnagy. Benkő István repülő-lövész szakaszvezető a hátsó géppuskaállásból a gép oldalán lecsúszva menekült a tomboló tűzből. Rajtuk kívül még négy maradt életben, ők a belső térből törtek ki a lángtengeren keresztül. Kettőnek az emlékezéséből érdemes egy-egy részletet kiragadni.

85 *Varga János* repülő törzsőrmester emlékezése a szerző birtokában.
86 L. a 31. sz. jegyzetet.
87 *Szokolay*, 69. o.
88 L. a 31. sz. jegyzetet.

Bakó István szakaszvezető középtájon ült a gépen. Ő így vall meneküléséről:

„Emlékezetem szerint a zuhanás pillanatában kivágódott az egyik ajtó, s maga mögé zárta Bertalan Árpád őrnagyot, aki így nem tudott menekülni. A másik ajtón keresztül néhányan kijutottak a szabadba. Én az alattam heverő testek vergődését érezve gyorsan összeszedtem magamat... A tűz pokolian perzselt. Kétségbeesett dühvel rántottam ki a rohamkésemet, s magam mellett többször végighasítottam a gép vászonból készült oldalát. Feltárult hát előttem a menekülés útja... Félig eszméletlenül, iszonyú kínok között jutottam át a gépet körülvevő lángokon..."[89]

Székely Sándor szakaszvezető, századhírvivő közvetlenül a pilótafülke mellett kapott helyet, így őt ennek fala egy ideig megvédte a bevágódó lángoktól:

„A földet érést okozta ütközéstől... a katonák többsége a pilótafülke ajtajához vágódott... Borzasztó volt, amint fetrengtek az emberek és egymást marták... a láng belekapott az overallomba, s lágyékig le is égett rólam... Ekkor a gép oldala, mely vászonból volt, leégett, leomlott, s látni lehetett a tűztengert, mely körülvette a gépet. A következő pillanatban a bordák között kiugrottam."[90]

Legendába illő, de tény, hogy az egyik katona, aki kimenekült a lángokból, visszarohant, hogy szeretett parancsnokát, Bertalan Árpádot kimentse. Természetesen életét vesztette. A tragikus jelenetet így írta le évekkel később a mentésben részt vevő második harccsoport egyik katonája:

„A robbanások közepette itt is, ott is jajgatások hallatszanak... Egy ember a sebesültek közül felugrik, rohan az égő gép felé és ordítja:

— Az őrnagy úr még bent van! Mentsük meg!

A letörött ajtót félrelöki és bemászik. Újabb detonáció következik be. Többé nem mozdul semmi."[91]

A baleset után a veszprémi repülőtéren Kiss Zoltán főhadnagy vette át a létszámban megfogyatkozott osztag parancsnokságát. Ő a bevetés végrehajtását javasolta kisebb erőkkel. Ennek megfelelően megkezdte az előkészületeket, csökkentette a létszámot és a ledobásra kerülő anyag mennyiségét. A katonák közül azokat szólította le a gépekről, akiket láthatóan felzaklatott a tragédia. A hadműveleteket irányító 3. hadsereg parancsnoksága 19 óra előtt néhány perccel úgy döntött, hogy a bevetést az alegység hajtsa végre. A három gép a legrövidebb időn belül el is indult. Az E-102-es bal motorja rövid idő múlva akadozni kezdett, ezért ez a gép némileg lemaradt, de a kötelék így is eljutott a Bácskába.

A hadműveletet értékelő jelentés szerint az ugrás erős szürkületben Csantavértől délre történt ellenséges területen mintegy 15 kilométer távolságban a szenttamási hídtól. A parancsnok összeköttetést keresett és talált is az előrenyomuló magyar gépkocsizó alakulatokkal. Velük együtt nyomultak előre, s így vettek részt Szenttamás birtokbavételében, és a célként megjelölt híd elfoglalásában, végül Újvidék északi részének megtisztításában. A jelentés elismeri, hogy az ejtőernyősök elszánt, bátor, igen rámenős magatartást tanúsí-

89 *Bakó István* volt ejtőernyős szakaszvezető emlékezése hangszalagon a szerző birtokában.
90 *Székely Sándor* volt ejtőernyős őrmester emlékezése hangszalagon a szerző birtokában.
91 *Lakat Ferenc* volt ejtőernyős szakaszvezető „Katonadolog" című emlékirata a szerző birtokában.

tottak. Azt a későbbi vizsgálat sem tudta kideríteni, miért történt előbb az ugrás, ki adta meg erre a jelet.[92]

A bevetett alegység még a Délvidéken tartózkodott, mikor Veszprémben április 15-én a Vörösmarty téren megtörtént az áldozatok búcsúztatása katolikus, református és evangélikus lelkészek közreműködésével. Ennek befejeztével 17 koporsóval megindult a menet a közeli temetőbe. Bertalan Árpád ejtőernyős őrnagy, Kelemen Károly repülőszázados és Bene László repülő főhadnagy koporsóját koszorúkkal együtt egy-egy katonai tehergépkocsira helyezve elszállították Budapestre. Másnap a Farkasréti temetőben az ország vezetői, a vezérkar, külföldi katonai attasék és óriási tömeg jelenlétében történt meg a három tiszt búcsúztatása és temetése.

A veszprémi sírkertben két méter szélességű, hosszú, mély árok fogadta be a két repülőkatona, Petrik János rádiós őrmester, Döbör János hajózó szerelő és a 15 ejtőernyős elszenesedett holttestét. A légierők zenekarának gyászzenéje, a száznál több hozzátartozó szívettépő zokogása, a 17 koporsóra hulló göröngyök tompa dübörgése, a díszsortüzek dörgése leírhatatlan érzéseket váltottak ki a jelenlevőkből.[93]

Az 1941-es év második felének eseményei

Az 1941. április 12-i veszprémi légikatasztrófa s a parancsnok halála nem állíthatta meg a fejlődés folyamatát. Labancz vezérkari százados vezetésével az ejtőernyős zászlóaljnál folytatódott a mindennapi élet. 1941 márciusában és áprilisában a fejlesztési tervnek megfelelően új jelentkezők tömege áradt az alakulathoz. Folyt ezek szelektálása és kiképzése. S miután a legénység létszáma megemelkedett, egyre nagyobb szükség lett ugrást vezető képzett ejtőernyős parancsnokokra.[94]

Májusban próbaszolgálat indult Pápán az alkalmassági vizsgán szerencsésen túljutott fiatal tisztek számára. Ekkor került Bárczay János főhadnagy, az ejtőernyősökről szóló nagy érdeklődést kiváltó két könyv írója is az alakulathoz. Az egyik résztvevő, Ladányi Domonkos így írt a Pápán tapasztaltakról:

„Az egyhónapos próbaszolgálat szokatlanul kemény volt. A mintegy ötven önként jelentkező tisztből talán harmincan kezdtük el, s kevesebb mint húszan fejeztük be. A főfoglalkozás napi hét-nyolc óra kemény, kimerítő sportból és szak-testgyakorlatból állt, mely már a második napon olyan izomlázat eredményezett, hogy alig tudtunk vánszorogni. Valóban erős akarat kellett a gyakorlat folytatásához..."[95]

A fizikai próbatétel mellett nemcsak a legénységnek, a tiszteknek is ki kellett állniuk a bátorság és állhatatosság próbáját. A kiképzők minden alkalmat megragadtak arra, hogy az ejtőernyőzés halálos veszélyeire figyelmeztessék a jelölteket.

Komoly próbatételt jelentett még az ugrásokra történő közvetlen felkészítés. Ennek az eszközei a legkisebb mértékben sem nyerték meg a fiatal tisztek tetszését:

92 HL 55341/eln. le. vk. — 1941.
93 *Napló* (Független középdunántúli napilap) 1991. április 12. sz., 4. o.
94 L. a 4. sz. jegyzetet.
95 *Vitéz Ladányi Domonkos:* Ejtőernyős élet. *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1989. évf., 116. o.

„A speciális ugró előképzés nem volt túl vonzó. Kettő-, három- és négyméter magas ugrópadokról kellett naponta leugrálnunk. Ugyanerre a célra szolgált az »akasztófa« is, amit senki soha nem tudott megkedvelni. Egy 2—3 méter széles és 12 méter magas, futballkapuhoz hasonló faépítményen mindig nagyobb és nagyobb magasságra húzták fel a kiképzendőt — naponta néhányszor —, majd formálisan leejtették, hogy gyakorolja az előírt szabályos földetértést."[96]

Egy egész hónapig tartó felkészítés után került sor az első ugrásra, mely előtt néhányan ismét visszaléptek. A többség azonban teljesítette a jelvény megszerzéséhez szükséges négy ugrást. Igen hűségesen tükrözi a fiatal tiszteknek a lelkiállapotát az a néhány sor, melyet Ladányi Domonkos rögzített:

„Vágyunk teljesült... a régi tagok befogadtak maguk közé. Sugároztunk az örömtől. Nem tagadom, sok volt bennünk a hiúság és büszkeség..."[97]

Még egyetlen hónap sem telt el a légikatasztrófa óta, az alakulat máris engedélyt kapott, hogy felvegye első parancsnoka nevét. Így 1941. május 9-től hivatalos elnevezése a következő lett: „Magyar Királyi vitéz Bertalan Árpád I. Honvéd Ejtőernyős Zászlóalj". A pecséteken és fejbélyegzőkön ez szerepel 1944 őszéig.[98]

A névadással mind az alakulat személyi állománya, mind Pápa népe messzemenően egyetértett. A város képviselőtestülete ezen kívül a Vaszari utat, mely a repülőtérre vezetett vitéz Bertalan Árpád útjának nevezte el.[99]

A délvidéki harcokban történt szereplésért az ejtőernyős zászlóaljnál többen kaptak kitüntetést. Az ezzel kapcsolatos ünnepélyre a helyi lap tudósítása szerint júniusban került sor. Az újságban egyebek mellett a következőket találjuk:

„... a Nagytemplom melletti térségen felsorakozott pápai ejtőernyős zászlóalj és a repülőszázad alakulatai előtt a város katonai parancsnoka szemlét tartott, melynek végeztével ünnepély keretében nyújtotta át azoknak a hős katonáknak a kormányzó úr által adományozott ezüst- és aranyérmeket, akik a Délvidék visszaszerzése alkalmával különösképpen kitüntették magukat..."[100]

Az újságcikk nem tesz említést arról, hogy ugyanakkor osztottak ki jelvényeket a honvédségen belül folyó sportversenyeken elért teljesítmények jutalmazására. A beszédet tartó tiszt büszkén említette meg, hogy a zászlóalj jóval több sport ügyességi jelvényt nyert el, mint a győri gyaloghadosztály.[101]

A pápai repülőtér nem volt ideális, hamar átázott a talaja, ami komoly veszélyt jelentett a súlyos szállítógépek fel- és leszállásánál. A légierők parancsnokságának az 1941. március 1-jén a Honvédelmi Minisztériumba küldött jelentése a repülőterekről beszámolva a pápait nedvesnek minősítette, s a karbantartás hiányát említette. 1941 nyarán alagcsövezték a repteret. Ebbe a vállalkozók mellett a legénység is besegített. Ezt a munkát a nyári hőségben nem nagy örömmel végezték a vidám életre, az ejtőernyős ugrások élményére vágyó katonák, és a kiásott árkokat az utasítást kiadó parancsnokról, Labancz-csatorna néven emlegették.[102]

96 Uo.
97 Uo.
98 *Pávay Endre* ejtőernyős főhadnagy, egykori zászlóalj-segédtiszt szóbeli közlése.
99 A szerző személyes tapasztalata.
100 *Pápai Hírlap*, 1941. június 21.
101 A szerző személyes emléke.
102 L. a 45. sz. jegyzetet.

A Savoya-gépek a veszprémi szerencsétlenség után egy ideig a pápai repülőtéren vesztegeltek, az ugrásokat Capronikból hajtották végre. Csak miután Magyarország a németek oldalán belépett a Szovjetunió ellen a háborúba, vették ismét használatba ezeket az óriásgépeket.

1941 július első napjaiban a Kárpátokon túl harcoló 1. hegyivadász dandár a gyors előrenyomulás során elvesztette összeköttetését, ezért légi úton kért sürgős utánpótlást. A további fejleményekről az egyik történeti munka szerzője így tudósít bennünket:

„Az 1. hegyidandár kérésének teljesítésére az ejtőernyős szállító repülőszázad kap parancsot július 5-én 15 óra 10-kor a debreceni áttelepülésre három repülőgéppel, egy tiszt és kilenc ejtőernyős katona személyzettel. A szállítandó élelmiszer még nem volt becsomagolva, ezt csak 22 órakor tudták befejezni. A rakomány 19 fémhüvelyben és 31 szabálytalan csomagban teherernyőkkel került ledobásra. A ledobás helyéül a Kolomeától D-re 46 km-re levő Mareinice községet adták meg azzal, hogy a ledobóhelyet füsttel fogják jelezni. Másnap a raj nem kapott időjárásjelentést. 7 óra 30-kor indultak, de a hegyek felhőben voltak, és háromórás repülés után dolguk végezetlenül visszatértek. 16 órakor újabb kísérletet tettek új ledobóhellyel. Átjutva a Kárpátokon a megadott helyre le is dobták a csomagokat, s az ejtőernyősök is kiugrottak. Az erdőből saját tüzet kaptak, mert a dandár nem tudott a ledobásról."[103]

A vállalkozást Godó Ferenc hadnagy vezette, rajta kívül kilenc katona vett benne részt. Mindannyian sérülés nélkül földet értek, s azonnal megkezdték az ejtőernyők összegyűjtését és hajtogatását. E feladat felelőse Trembiczky István őrmester volt, aki ezt végre is hajtotta. A katonák, az ejtőernyősök és ledobótartályok hazaszállítása előbb kocsival, majd gépkocsival, végül vonattal történt.[104]

Az ejtőernyős szállító repülőszázad Savoya gépei ettől kezdve az anyaország és az Ukrajnában harcoló egységek közötti szállítási feladatokat hajtották végre, miután megfelelő repülőterek kerültek a magyar csapatok birtokába. Többnyire utánpótlást vittek és súlyos sebesülteket hoztak. Amennyire lehetett, folyóvölgyekben, a víz felett repültek, így kevésbé érhették el őket a partizánok lövései. Teljesítményükre jellemző, hogy 1941. augusztus 11-ig 681 órát repültek Budaőrs és a hadműveleti terület között.[105]

Sajnos, az ilyen jellegű feladatok végrehajtása is áldozatokkal jár. Az E-105 lajstromjelű Savoya 1941. november 5-én felszállás után hegynek ütközött és lezuhant. A szerencsétlenségnek kilenc halálos áldozata volt, három tiszt és hat katona.[106]

Az ejtőernyős alakulatban az első két-három évben kialakult demokratikus szellem következménye volt, hogy nemcsak a tisztikar, hanem az altisztek és a katonák is kritikával fogadták az új parancsnokot, elvárásaik voltak vele szemben. Olyan határozottnak, tekintélyesnek, tiszteletet parancsolónak, de ugyanakkor emberségesnek, puritánnak akarták látni, mint amilyen Bertalan Árpád volt. Labancz százados nem állta ki a próbát, nem tudta megnyerni a

103 HL Tgy. 2787. *Veszténvi János:* A magyar katonai repülés története (1919—42.) Kézirat, 278. o.
104 *Trembiczky István* volt ejtőernyős törzsőrmester, hódmezővásárhelyi lakos személyes közlése.
105 *Veszténvi:* i. m. 282. o.
106 Uo. 295. o.

személyi állomány bizalmát. A tisztek közül többen elkérték magukat az alakulattól, a legénység körében is elégedetlenség volt érezhető.

A légierők parancsnoksága személycserére kényszerült. Labancz századost Kárpátaljára helyezték az egyik hegyivadász alakulathoz. Helyébe vitéz Szügyi Zoltán vezérkari alezredest nevezték ki, aki néhány hónapon belül el tudta fogadtatni magát a pápai helyőrségben. Népszerűsége nem érte el Bertalan Árpádét, de mégis elnyerte a többség rokonszenvét, mikor a jelvény megszerzéséhez szükséges négy ugrást napokon belül végrehajtotta.[107]

1941 nyarán megszaporodott a balesetek száma. Májusban Pardi János, júliusban Király Sándor honvéd zuhant le. Ők feltehetően kezdők voltak az ejtőernyős ugrásban. Szeptemberben Ruzsa Mihály őrvezető lett az ejtőernyőzés újabb áldozata. A halál okául mindhárom esetben koponyaalapi törést állapítottak meg. Júniusban Bojtár Albert tizedes és egy társa aknavető csőrobbanás következtében halt meg a pápai kórházban.

A kialakult szokásoknak megfelelően a szerencsétlenül jártakat Pápán, az Alsóvárosi-temetőben helyezték örök nyugalomra, katonai tiszteletadással. Bojtár Albert tizedest a szülők kívánságára az egyházi szertartás után hazaszállították Kunmadarasra.[108]

1941-ben alakult ki az a szokás, hogy halottak napján az Alsóvárosi-temetőben az ejtőernyős katonák sírjánál reggeltől estig díszőrség állt overallban, szuronyos puskával. Később ez hagyománnyá vált. Megrendítő látványt nyújtott, amint évről évre egyre több sírnál jelentek meg szoborszerű merevséggel, feszesen álló őrök, többnyire az illető barátai, azok a bajtársak, akik vele egy szakaszban szolgáltak. Ugyanezen a napon díszőrség állt Veszprémben is a balesetet szenvedettek tömegsírjánál, valamint Bertalan Árpád ejtőernyős őrnagy, Kelemen Károly repülőszázados és Bene László főhadnagy nyugvóhelyénél, a Farkasréti temetőben.[109]

107 *Ugron István* ejtőernyős százados, egykori zászlóaljparancsnok szóbeli közlése.
108 Pápa város 1941. évi halotti anyakönyvének a következő sorszámai: 159/1941., 180/1941., 297/1941.
109 *Gondor Benda József* egykori ejtőernyős törzsőrmester emlékezése hangszalagon a szerző birtokában.

DOMBRÁDY LÓRÁND

VÁLTOZÁS A M. KIR. HONVÉD VEZÉRKAR ÉLÉN 1941 SZEPTEMBERÉBEN

A magyar sajtó kommentár nélkül adta közre a hírt, hogy Werth Henrik vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke, megrendült egészségi állapotára való tekintettel, érdemei elismerése mellett 1941. szeptember 4-én szolgálati állása alól felmentést nyert és nyugalomba vonult. Az erről intékedő parancsában a Legfelsőbb Hadúr köszönetét fejezte ki és szólt a nyugdíjba vonuló kimagasló és eredményes munkásságáról, melyet az elmúlt három évben a honvédség vezetésében kifejtett, s amely meghozta az rég várt területgyarapodást. Werth vezérezredes utódja Szombathelyi Ferenc altábornagy, a VII. hadtest parancsnoka, s a feladatát immár betöltött Kárpát-csoport volt vezetője lett.

A szokványosnak tűnő felmentés és kinevezés mindenesetre nagyobb figyelmet érdemelt volna. Olyan politikai lépés része volt ez, amely az eseményektől vezettetve az eleddig Németországnak tett egyre bővülő engedmények visszafogásával próbálkozott, egy óvatosabb politikai irányba terelve a magyar—német kapcsolatokat. Visszafogását jelentette a vezérkar főnöke által képviselt, de eddig a legfelső vezetés részéről is elfogadott azon politikának, mely Németország előretörésétől, nyugat-európai katonai győzelmeitől nyert igazolást, nem találva okot a várhatóan ebből eredő előnyök kihasználásának elutasítására, illetve az elutasító magatartásból eredő bel- és külpolitikai hátrányok vállalására. A Németország katonai megtorpanásából s az ellene érlelődő koalíció megnyilvánulásaiból levont következtetések új irányt szabtak a Németországgal szembeni megengedő és felajánlkozó magatartásnak: a jövőben még a várható elkerülhetetlen német katonai követeléseket is alkudozás tárgyává kell tenni. Ebbe a változott politikai törekvésbe aligha volt beilleszthető a magyar katonai erőt változatlanul felajánló, az ezzel ellentétes törekvéseket helytelenítő, magát ezirányban túlzottan elkötelező, ennélfogva a honvédség rugalmasabb vezetésére alkalmatlanná vált Werth vezérezredes.

Július és augusztus hónapban kétségkívül bebizonyosodott, hogy a keleti arcvonalon a hadi események nem a várt módon alakulnak, villámháborúról már aligha lehet szó. A német csapatok jelentős térnyerésük, újabb és újabb győzelmeik ellenére sem voltak képesek megtörni a szovjet csapatok ellenállását, s döntő győzelmet aratni. Veszteségeik nőttek, miközben a szovjet ellenállás súlyos kudarcai és veszteségei ellenére sem lankadt. Az egyre húzódó hadműveletek hatására a gyors győzelembe vetett hit erősen megcsappant, a hangulat romlott. A csalódottságot még a németbarát politika legexponáltabb magyar képviselői sem hagyhatták figyelmen kívül. Sztójay Döme berlini magyar követ júliusban azt jelentette, hogy „úgy látszik, az orosz erőket, különösen azok ellenállását, főleg technikai felkészültségét német oldalon nem ismerték fel teljes mérvben, úgy hogy most mérvadó helyen is rámutattak arra a veszélyre, ami bekövetkezhetett volna, ha a birodalmi kancellár a helyzet helyes felismerésében nem előzte volna meg az oroszokat".[1] De, a fokozott nehézségekre

1 Országos Levéltár (OL) K 64-60-24-527/1941. Rp.

hívta fel a figyelmet Homlok Sándor vk. ezredes, a berlini magyar katonai attasé is.

A hadiesemények alakulása fokozottan érintette a magyar honvédséget is. A villámháború reményében frontra küldött magyar gyorshadtest, német alárendeltségben, erejét meghaladó harcokat vívott. A 40 000 fő körüli létszáma és főként szervezési, valamint felszerelési hiányosságai miatt — a közepes és nehéz harckocsik nélkülözése — az idő múlásával egyre kevésbé tudott megfelelni az iránta támasztott követelményeknek. A sokszáz kilométer mélységben harcolva előrenyomuló hadtest emberben, de főleg felszerelésben olyan veszteségeket szenvedett, melyek rohamosan csökkentették harcértékét. Augusztusban, amikor a hadtest átvette a majdnem 200 km széles kiterjedésű Dnyeper-folyamvédelmet, már csak ereje utolsó megfeszítésével volt képes feladatát ellátni. Kétségtelenné vált, hogy utánpótlás híján a teljes felmorzsolódástól csak a hadműveleti területről történő kivonással és hazaszállítással lehet megmenteni a honvédség ez értékes seregtestét. A hadtestparancsnokság felvetette, ha másképp nem, a honvédség más alakulataival kellene őket felváltani. Ez egybehangzó volt a német katonai vezetés véleményével is.

A harctéri helyzet alakulását látva Werth is arra a következtetésre jutott, hogy a hadműveleti területen levő magyar erők számának jelentősebb növelésével kell segíteni a vártnál súlyosabb harcokra kényszerülő német csapatokat. Ő is úgy vélte, az erős szovjet ellenállás igazolja az Európára s így Magyarországra is leselkedő szovjet veszély nagyságát, melynek elhárításában, a döntés kicsikarásában megfelelő részt kell vállalnunk. Werth véleménye és hajlandósága nem volt ismeretlen a német vezetés előtt, mely szívesen vette volna csapatainak magyar erőkkel való megerősítését.[2] Igen elismerő hangok jelentek meg ezidőtájt a német jelentésekben és sajtóban a magyar csapatok helytállásáról. A Reich című lap július végén lelkesen méltatta a magyar honvédséget s annak vezetését. Augusztus 13-án pedig a magyar napilapok azonos szöveggel adták közre azt a terjedelmes interjút, melyet a Deutsche Allgemeine Zeitung riportere készített Werthtel a magyar honvédség fejlődéséről, szelleméről s azokról a sikeres tapasztalatszerző harcokról, melyekben a két hadsereg közösen vesz részt. Itt van tehát a kellő pillanat — vélte Werth —, hogy a már szovjet elleni hadjárat megkezdése előtt tervbe vett, akkor Himerrel egyeztetett, de akkor meg nem valósítható terveknek megfelelően, most legalább a honvédség felével álljunk a német hadsereg rendelkezésére. Ezzel jóvá lehetne tenni azt a hibát, amit megkésett és mérsékelt nagyságú erőkkel történő hadbalépésünkkel, elkövettünk.[3] Ez jó alkalom lenne arra, hogy ellenszolgáltatásként az ezeréves határokat, valamint a szovjet nyersanyagforrásokból való részesedést kérjük. Werth nem is maradt tétlen, hanem bízva a kormányzó utólagos jóváhagyásában, a kormányfő véleményének kikérése nélkül felvetette az újabb magyar kontingens Ukrajnába küldésének lehetőségét. Így, amint ez Rudolf Toussaint vk. ezredes, budapesti német katonai attasé, a német külügyminisztériumnak küldött jelentéséből kitűnik, már július közepén igéretet tett a budapesti látogatásra érkező Canaris tengernagynak, hogy a kormányzónak szóba hozza a hadműveleti területen levő magyar erők megerősítését, azaz megfelelő számú hadtest kiküldését.

2 *Generaloberst Halder:* Kriegstagebuch I—III. Stuttgart, 1963. III. 217. o.
3 Werth Henrik emlékirata nem maradt meg. Annak tartalmáról csak Bárdossy László Horthynak küldött leveléből értesülhetünk.

Ezek alkalmazását a német hadseregvezetés szükségleteinek megfelelően nemcsak harcoló alakulatként, de arcvonal mögötti megszállóként, sőt a szerbiai német csapatok felváltására is lehetségesnek tartotta.[4]

Miközben a világpolitika híreitől eltekintő, a német győzelemben változatlanul biztos Werth szükségesnek tartotta a magyar háborús erőfeszítések fokozását, Bárdossy kormányfő és maga Horthy kormányzó is óvatossá váltak a jövő megítélésében. Erre intette őket a Szovjetunió elleni háború koalíciós jellegének kibontakozása, mely hosszú és kétes kimenetelű háború veszélyét idézte fel. A gyorsan fejlődő brit—szovjet kapcsolatokat nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A július 12-én megkötött szerződés nemcsak segélynyújtásra, de arra is kötelezte a feleket, hogy a hadihelyzet jobbra fordulása után nem kezdenek külön tárgyalásokat és nem kötnek békét a németekkel. Fenyegető volt az amerikai—szovjet közeledés híre. Tovább fokozták a nyugtalanságot az új-fundlandi Placentia-öbölből érkező hírek, ahol augusztus 9-én az Augusta csatahajó fedélzetén találkozott Churchill és Roosevelt. Közös cselekvési programjuk kinyilvánításaként augusztus 12-én aláírták az Atlanti Charta-t. Ebben síkra szálltak a nemzetek önrendelkezési joga, területi épsége és sérthetetlensége mellett, mely a náci zsarnokság teljes megsemmisülését követően meg kell valósuljon. Üzenetet küldtek Sztálinnak, erkölcsi és anyagi támogatást ajánlva fel a Szovjetunió bátor és szívós harcához, mely elsőrendű fontosságú a hitlerizmus veresége szempontjából. Ezzel az Egyesült Államok háborús részvétele fenyegető közelségbe került, ami józan mefontolás szerint új fordulatot adhat a háború kimenetelének.

Az eseményeket és azok hatását nem lehetett eliminálni, hiába próbálta a tengelypropaganda és a magyar szélsőjobboldali sajtó mendemondának, jelentéktelennek beállítani azokat. A német tájékoztatási hivatal budapesti összekötőjének augusztus 13-án Berlinbe küldött jelentése az Amerika várható hadbalépéséről szállongó hírekről számolt be. Habár természetesen budapesti zsidó propagandának minősítette az efféle híreket, megállapította, azok nem maradnak hatástalanok az „igen opportunus beállítottságú" magyar közvéleményre.[5]

A háború alakulásával és végső kimenetelével kapcsolatos elbizonytalanodás új megfontolásokon alapuló politikát kívánt. Horthy és miniszterelnöke, s a velük kapcsolatban állók, elsősorban a nagybirtok és az ipari, valamint a pénztőke képviselői, de liberális polgári körök is, az erők lehetőség szerinti megőrzését tartották legcélravezetőbbnek ebben a változó helyzetben, elkerülve az ország jelen és háború utáni kiszolgáltatottságát. Egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek ugyanis a dél-erdélyi növekvő román katonai csoportosításokról, melyek alátámasztják a párhuzamosan folyó magyarellenes propagandát. Amíg a Szovjetunió elleni hadjárat kezdete előtt Dél-Erdélyből szinte minden katonai erőt kivontak, júliusban megkezdték ezek visszaszállítását. A hónap közepén már közel négy hadosztálynyi erőt derítettek fel az erdélyi határ mentén. Augusztusban pedig, amikor a román hadsereg arcvonala Odessza környékére szűkült, újabb erők átcsoportosításáról érkeztek hírek.[6]

4 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Néme diplomáciai iratok Magyarországról, 1933—1944. Budapest, 1968. 611. o. (431.)
5 Uo. 611. o. (432.)
6 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Eln. Vkf. 1. 1941/5827.

Román felelős politikusok közben nyíltan hangoztatták Erdély fegyveres visszavételének közeledtét.[7]

Werth természetesen nem értett egyet az új politikai irányzattal. Ő úgy vélte, a németek ellen formálódó új szövetségi rendszer minden bizonnyal csak megnehezíti, de nem akadályozza meg a német győzelmet a Szovjetunió ellen. Ezt pedig segítenünk kell, annál is inkább, mert csak így tudjuk elhárítani a minden bizonnyal a németek támogatását élvező román katonai nyomást is. Látva, hogy szándéka meg nem értéssel találkozik, elhatározta, dűlőre viszi a kérdést. Augusztus 19-én emlékiratot nyújtott át Bárdossy miniszterelnöknek. A meglehetősen keményen és a kormánnyal szemben számonkérő módon előadottakkal kapcsolatban számított ugyan a kormány ellenvetésére, azonban bízott a kormányzó megértő támogatásában. Csakhamar konstatálnia kellett, a megváltozott helyzetben rosszul mérte fel az erőviszonyokat: a miniszterelnökkel szemben ezúttal egyedül maradt.

Bárdossy a kormány nevében elutasította Werth indítványát: a kormány azon a véleményen van, hogy további erők bevetése a szovjet arcvonalon nem tanácsos, mert az súlyosan meggyengítené az ország védelmi képességét. A németek céljukat elérték, önszántunkból és feltétel nélkül léptünk be a szovjet elleni háborúba. Részvételünk fokozása hasonló feltételek mellett nem engedhető meg. A kormányra hárított felelősséget viszont értelmetlennek találta. Azért, mert az események nem az általa előrejelzett módon alakultak, Werth magára vessen. Azt ne az éppen az ő javaslatai alapján cselekedett kormányon kérje számon.[8]

A miniszterelnök nem elégedett meg a vezérkar főnökének küldött válasszal. Elérkezettnek látta az alkalmat, hogy törésre vigye a kettőjük között kialakult feszült viszonyt. Egyre nehezebben viselte már, hogy Werth magától értetődő természetességgel tesz intézkedéseket a kormányfő tudta és megkérdezése nélkül a magyar katona-, kül- és gazdaságpolitikát, illetve a magyar—német viszonyt érintő kérdésekben. Augusztus 26-án levelet juttatott el Horthyhoz. Ebben mindenekelőtt feldúltan utasította vissza azt a hangot, melyet a vezérkar főnöke emlékiratában megenged magának vele és a magyar kormánnyal szemben. Oly módon bírálja a kormányt és foglalkozik annak bel- és külpolitikai feladataival, mintha „ennek előírása a vezérkar legsajátosabb jogkörébe tartoznék". Már többször is felhívta figyelmét, ügyeljen arra, hogy megnyilvánulásai révén a kormány politikája és intézkedései ne kerüljenek hamis vagy ferde megvilágításba és „akaratlanul se álljon elő az a látszat, mintha a vezérkar főnöke a kormányzati intékedéseket felülbírálni, avagy ezekért a kormányt felelősségre vonni kívánná, amire a vezérkarnak alkotmányos viszonyaink között nincs és nem is lehet joga".[9] A jóindulatú figyelmeztetés ellenére emlékiratában Werth ismét illetéktelen területre tévedt. Súlyos vádakat emel a kormány ellen, és „nyomatékos" formában adja elő bel- és külpolitikai javaslatait. Ez arra indítja őt, hogy kormányfői minőségben és felelőssége tudatában az ügyet a kormányzó elé tárja — írta.

Werth emlékiratában ugyanis meggondolatlanul felelősségre vonta és el-

7 OL K 64-90-27-762/1941. Rp.
8 *Horthy Miklós* titkos iratai. Budapest, 1962. 301. o.
9 Uo.

marasztalta a kormányt, mert Magyarország „a bolsevizmus elleni tradicionális beállítottsága dacára is csak kénytelen-kelletlen és csak effektív megtámadása (Kassa bombázása) után lépett be a háborúba, de akkor is csak kis erőkkel, ami ... Magyarország részére nehezen jóvátehető politikai hátrányt jelent". A kormánynak ez a mulasztása „a németeknek igen nagy véráldozatába került, mert a magyar segítség elmaradása a lembergi csatában igen hátrányosan éreztette hatását. ... Ennek kihatását és jelentőségét csak majd a háború után fogjuk valóban megtudni, illetve a németek csak akkor fogják ezért a szemrehányást megtenni."[10]

Bárdossy miniszterelnök felháborítónak, példa nélkülinek, valamint megengedhetetlennek tartotta, hogy háborús részvételünk németek által azóta sem kifogásolt mértéke miatt éppen a magyar vezérkar emeljen vádat a magyar kormány ellen. Személyesen is súlyosan elmarasztalva érezte magát. Tisztában volt vele, hogy a kérdést Horthynál kell törésre vinni, mégpedig úgy, hogy abból ő kerüljön ki győztesen. Ez csak úgy lehetséges, ha Werthet lehetetlenné teszi a kormányzó előtt. Jól emlékezett a tragikus sorsú Teleki Pálnak a vezérkar főnöke túlzott, a kormányra is rátelepedő hatalma elleni meg-megújuló, kevés sikerrel járó fellépéseire, ami egyik összetevője volt tragédiája felé vetető útjának. Ennek közvetve a Werthtel szemben többször is túlontúl engedékeny kormányzó is részesévé vált. Teleki annak idején többször felhívta Horthy figyelmét, hogy hadúri jogait a katonai vezetésen, ezen belül is elsősorban a neki közvetlenül alárendelt vezérkaron keresztül gyakorolja. Az ezzel történő akár jószándékú visszaélés is veszedelmes. Így mindazon lépések, melyekkel a katonák hatáskörüket túllépve, illetéktelenül beleavatkoznak más szervek és a civil társadalom életébe, külső megítélés szerint aligha lehetségesek a kormányzó legalábbis hallgatólagos jóváhagyása nélkül.[11] Ezért a hadsereg illetéktelensége és túlkapásai kiváltotta támadások közvetve a kormányzót is érintik. Az esetleges sikertelenségekért is vállalnia kell a felelősséget. Jelen esetben is a hadbalépés kérdéseiben és annak mértékében Werth elsősorban a kormányzóval egyezett meg. A kormány erre csak igent mondott. Az ezzel kapcsolatos utólagos bírálatok, melyek most furcsa módon éppen a vezérkar főnöke részéről jelentkeznek, így elsősorban a kormányzót és csak másodsorban a kormányt marasztalják el.

Bárdossy tehát szükségesnek és eredményesnek látta figyelmébe ajánlani Horthynak a két hónappal korábbi események alakulását, s azokban az ő, illetve Werth akkori és jelenbeli szerepét.

A kormány az ország részvételét a szovjet elleni háborúban júniusban az akkor adott helyzetnek és az ország erejének figyelembevételével határozta meg. Ennek eredményeként a hadsereg legértékesebb, legmodernebben felszerelt részét, a gyorshadtestet és a légierő egy részét bocsátotta a bolsevizmus elleni küzdelem rendelkezésére. Ez igen jelentős áldozat volt. A részvétel megítélésének csak ez lehet alapja, s nem az, hogy ez az erő hogyan viszonylik a német hadsereghez vagy a háborúban résztvevő román és finn erőkhöz. Ezért eleve vissza kell utasítani a vezérkar főnökének azon állítását, miszerint a küzdelemben „csak kis erőkkel" vennénk részt. Ezzel minden bizonnyal tisztában vannak a német birodalmi kormány és hadsereg illetékesei, mint ahogy köz-

10 Uo. 301—302.o.
11 Uo. 239. o.

reműködésünkkel is.[12] A vezérkar főnöke által felvetett vádaskodás annál is különösebb, mivel június 26-án délután a honvédelmi miniszter jelenlétében éppen ő javasolta, hogy a szovjet elleni hadjáratban csak a gyorshadtesttel vegyünk részt, s „tudomásom szerint ilyen értelmű előterjesztést tett ugyanaznap Főméltóságodnak is" — írta. Sőt, ugyancsak a honvédelmi miniszter jelenlétében azt is kifejtette [Werth], hogy „szilárd meggyőződése szerint haderőnk e limitált részének igénybevételére is csak igen rövid ideig lesz szükség, és hogy a harcban résztvevő magyar katonai alakulatok technikai felszerelésében esetleg beálló veszteségekért kétségtelenül bőséges kárpótlást fogunk találni a szovjet hadseregtől szerezhető értékes zsákmányban". Bár távol áll tőle — folytatta Bárdossy —, hogy a vezérkar főnökét felelősségre vonja, amiért kijelentéseit a hadjárat alakulása nem igazolta, mégis rá kell mutatnia, hogy a vezérkar főnöke, amikor a limitált részvétel mellett foglalt állást, igen határozottan kijelentette: — a német birodalmi hadseregnek a nagyobb arányú magyar részvételre semmi szüksége. A kormány épp ezért a felelősség áthárításának mellőzésével, de igen határozottan tiltakozik az ellen, hogy az annak idején meghallgatott és akceptált vezérkarfőnök két hónap eltelte után „mulasztással" és azzal vádolja a kormányt, hogy elhatározásával „Magyarország részére nehezen jóvátehető politikai hátrányt okozott".[13]

A vezérkar főnöke most azzal a javaslattal állt elő, hogy eddigi mulasztásaink jóvátételének egyetlen lehetséges módjaként a hadsereg mintegy felét (4—5 hadtest) ajánljuk fel. Ezt nem szabad függővé tenni attól, hogy a németek kérik-e ezt tőlünk, vagy sem, mert szerinte „Németország ilyen kéréssel sohasem fog hozzánk fordulni", és mert „német vélemény szerint egy szuverén államnak önmagának kell sorsdöntő elhatározáshoz jutnia". Ez azért is magyar érdek, mert a háború után a részvétel arányában fogják az egyes államokat jutalmazni.[14]

A miniszterelnök visszautasította Werth okfejtését: Semmiképp sem felel meg a tényállásnak, hogy a német kormány és hadvezetőség — ha ezt szükségesnek tartaná — nem fordulna hozzánk a kéréssel, hogy fokozzuk csapataink jelenlétét a keleti fronton. Ha a birodalmi kormány katonai részvételünkre számít, ezúttal is határozottan tudomásunkra hozza, mint tette ezt a Jugoszlávia elleni katonai akció megindítása előtt. Sőt a német hadvezetőség június 24-én is közölte Himer tábornok révén, hogy „bizonyos mértékű részvételünket kívánatosnak tartaná". Különös, hogy a vezérkar főnöke megfeledkezik erről, holott akkor szóban és írásban is tájékoztatta a kormányt. Most semmivel sincs alátámasztva, de valószínűsítve sem, hogy a „birodalmi kormány vagy a német hadvezetés elvárná tőlünk, hogy a folyamatban levő háborúban nagyobb erőkkel vegyünk részt, s hogy azt is megkívánná, hogy erre önként ajánlkozzunk".[15] Jelenleg a magyar csapatok által elfoglalt területeken is a németek veszik át az igazgatást, következésképpen még megszállóként sem igénylik a nagyobb magyar részvételt. Amennyiben azonban a német hadseregnek mégis szüksége lenne a jövőben nagyobb arányú magyar közreműködésre, azt a két ország közötti bizalmas jó viszony szellemében minden bizonnyal tudomásunkra hozza. Ez esetben a magyar kormány, lehetőségeihez képest,

12 Uo. 302. o.
13 Uo. 304. o.
14 Uo.
15 Uo.

mérlegelné annak teljesítését. Addig azonban önként nem áll érdekünkben nagyobb erőkkel bekapcsolódni a háborúba, ami „nyilvánvalóan kedvezőtlenül hatna vissza nemzeti erőink állagára, belső viszonyainkra és gazdasági termelésünkre". Különös, hogy a vezérkar főnöke „önkéntes felajánlkozással, illetőleg a szovjet elleni háborúba nagyobb erőkkel való bekapcsolódásunk kierőszakolásával akarja mindezt kockára tenni".[16] A szuverén államok sorsdöntő kérdésekben „maguk határaznak" — írja, helyesen. Éppen ezért a kormánynak tekintettel kell lennie belső erőinkre, felkészültségünkre is és „ezek gondos mérlegelése alapján kell elhatározáshoz jutnia, nem pedig azért, hogy „érdemeket" szerezzen, s ezért később „jutalomban" részesüljön". A magyarság délkelet-európai szerepének fontossága a németek előtt is ismert. Nincs tehát szükség rá, hogy ennek elismerését külön jutalomként igényeljük.[17]

Werth elleni vádjainak konklúziójaként Bárdossy leszögezte: korábbi tapasztalatait is figyelembe véve a továbbiakra nézve nem látja biztosítottnak az együttműködést a kormány elhatározásait és intézkedéseit felülbíráló vezérkarfőnökkel. Kényszerhelyzet elé állította a kormányzót. Választania kellett közte és kormánya, illetve az őt magát is kínos helyzetbe hozó Werth között. Az ellentét feloldására az adott helyzetben, a korábbi tapasztalatok birtokában is, nem mutatkozott lehetőség.

A kormányválsággal is fenyegető ellentét híre óhatatlanul kiszivárgott, s találgatásokra adott alkalmat idehaza és Berlinben egyaránt.[18] A német vezetés konstatálta, hogy a Werth által kilátásba helyezett erősítések fennakadtak a kormány ellenállásán. Werth jószándéka — immár nem először — kevésnek bizonyult. Az önkéntes felajánlkozás tehát nem járható út. Hitler ezért elszánta magát, hogy a hadsereg szükségleteitől indíttatva közvetlenül Horthy kormányzóhoz forduljon, s vele tisztázza a további német—magyar együttműködés kérdéseit. Biztos volt benne, hogy ezúttal is meggyőző érvekkel fog hatni rá, s szabaddá válik az út a magyar erősítések előtt. Szeptember 1-jén Ribbentrop külügyminiszter utasította Jagow követet, hogy a Führer nevében hívja meg a kormányzót a vezérkari főhadiszállásra. A Führer rábízza, hogy meghatározza a látogatás pontos idejét, valamint, hogy kit kíván magával hozni.[19] Finom célzás volt ez arra, hogy a Führertől távol áll a beleszólás a Werth körül kialakult belső válságba. Ő esetleg a vezérkar új főnökével is hajlandó tárgyalni, akinek kinevezése belső magyar ügy. Magyar részről alátámasztotta a látogatás időszerűségét az is, hogy ezt megelőzően Mussolini és Antonescu vendégeskedett a főhadiszálláson. Utóbbi, érdemei elismeréseként, magas kitüntetésben is részesült.

A kormányzó köszönettel vette a meghívást. Kíséretének tagjairól később dönt[20] — üzente. A meghívás sürgőssé tette a Werth körül támadt affér gyors tisztázását. Mivel a látogatás során elsősorban katonai kérdések fognak napirendre kerülni, természetesen szükség lesz a vezérkar főnökének jelenlétére. Ez viszont már nem lehetett Werth, aki elkötelezte magát az újabb magyar csapatok hadműveleti területekre küldése mellett, hiszen a kormányzó szándéka szerint a magyar tárgyalási téma nem újabb csapatok bevetése, hanem

16 Uo. 306. o.
17 Uo. 304—305. o.
18 *Saly Dezső*: Szigorúan bizalmas. Budapest, 1945. 388. o.
19 A Wilhelmstrasse . . . i. m. 615. o. (437.)
20 Uo. 615. o. (438.)

éppen a leharcolt gyorshadtest kivonása és hazaszállítása volt. További halogatásnak tehát nem volt helye. A Werth működése révén a kormány előtt kínos helyzetbe került kormányzó már tekintélye védelmében is megtette azt, amire Teleki kérésére az akkori helyzetben még nem tudta magát rászánni, menesztette Werthet. Arra a megállapításra jutott, hogy — mint erre a kormányfő is felhívta a figyelmét — Werth kétségkívül egyre inkább a magyar érdekekkel össze nem egyeztethető, megengedhetetlen politikai vezető szerepet tulajdonít magának. A kormányzó és a miniszterelnök előzetes tájékoztatása és egyetértésének kikérése nélkül tett a kormány politikájával ellentétes nyilatkozatokat, sőt, hatáskörét túllépve, elkötelező ígéreteket is, megkérdőjelezve ezzel a korábban általa is helyeselt kormányzati intézkedéseket. Nem képes a megváltozott magyar érdekek felismerésére és képviseletére. Bárdossy hozzá intézett levelére válaszolva Horthy egyetértését kinyilvánítva hangsúlyozta, hogy az időközben nála is megforduló Werth eredménytelenül kérte hozzájárulását a kormány, valamint a Legfelső Honvédelmi Tanács tájékoztatása és véleményének kikérése nélkül a német hadseregnek katonai vonalon tett mozgósítási igéretei teljesítéséhez.

A kormányzó kedvező támogatásától indíttatva Bárdossy magához kérette Werthet. Közölte vele, hogy a jövőben minden politikai, vagy politikai kihatású ügyben kötelessége jelentést tenni neki, a miniszterelnöknek, mielőtt azt a Legfelsőbb Hadúr elé viszi. Werth ezt a jövőre nézve tudomásul vette ugyan, azonban a németeknek tett ígéreteiről csak akkor volt hajlandó tájékoztatni a miniszterelnököt, ha erre Horthy a leghatározottabban utasítja.

Az új alapokra helyezett együttműködésre már nem került sor. Werth az események alakulásából, a miniszterelnök, de mindenekelőtt a kormányzó részéről tapasztalt megváltozott magatartásból, törekvéseinek elutasításából levonta a megfelelő következtetést: kegyvesztett lett. Szeptember 4-én, megromlott egészségi állapotára való tekintettel, nyugdíjazását kérte.[21]

Werth nem minden sértettség nélkül vehette tudomásul menesztését, ehhez aligha férhet kétség. Katonapolitikai elképzelései szembekerültek az új politikai elképzelésekkel és törekvésekkel, ami ezúttal áthidalhatatlannak bizonyult. Ezt fegyelmezett katona módján, a hadúrral szembeni köteles hűséggel viselte anélkül, hogy beosztottjai előtt hangot adott volna elégedetlenségének Mint aki a leghatározottabban fellépett a tisztikar politizálása ellen, s ez alól magát sem vonta ki, s így semmiféle politikai párttal vagy csoporttal sohasem állt kapcsolatban, természetesen nem kívánt távozásából politikai tőkét kovácsolni.

Jagow követ szeptember 5-én jelentette a német külügyminisztériumnak, hogy Werth Henrik vezérezredes, a vezérkar főnöke lemondott. Utóda Szombathelyi Ferenc altábornagy, a VIII. hadtest parancsnoka, egyben a Kárpát-csoport volt parancsnoka, aki kifogástalan németbarát. Werth lemondása feltehetően a szovjet fronton bevetésre kerülő magyar csapatok mértékével kapcsolatos véleményeltérésekkel hozható összefüggésbe.[22]

A gyorshírt követően Jagow még aznap újra jelentkezett és további részletekkel is szolgált. Amikor Werth vezérezredesnek hivatali szobájában átadta Keitel meghívását a vezéri főhadiszállásra, az megköszönte a megtiszteltetést,

21 HL Filmtár 1729. Hóman Bálint naplója.
22 A Wilhelmstrasse . . . i. m. 617. o. (440.)

de „hozzáfűzte, hogy miután fizikailag már nem elég teljesítőképes, lemondott vezérkarfőnöki tisztségéről". Már intézkedés is történt, hogy utóda tegyen eleget a meghívásnak. A vezérkarnál Jagow nyugtalanságot tapasztalt. Az egyik vezérkari tiszt megjegyezte: „Ez talált csemege az angolok számára." Azt is megtudta már Jagow a vezérkari főnökségen, hogy az utód Szombathelyi altábornagy, akinek tekintélye nem mérhető a Werthéhez. Kérdéses, képes-e hasonló energiát kifejteni.[23]

Figyelemre méltó, hogy Keitel Hitlerrel ellentétben, aki Horthyra bízta kísérőinek megválasztását, még személyesen Werthet hívta meg a főhadiszállásra. Ő vagy kevésbé volt diplomatikus mint főnöke, vagy csupán kevésbé figyelt oda a várható változásra. Inkább az utóbbi valószínűsíthető. A továbbiakban a német katonai vezetők kommentár nélkül tudomásul vették Werth távozását. Távol állt tőlük, hogy ellentéteket szítsanak a Werthet menesztő Horthyval, rontva ezzel a főhadiszálláson esedékes tárgyalások esélyeit. Semmi sem utal arra sem, hogy Werth a továbbiakban a német katonai vezetőknél kereste volna tettei igazolását. Nincs adat arra sem, hogy szót ejtettek volna — legalább is nyilvánosan — működésről, vagy annak értékeléséről.

A vezérkar osztályainak beosztottjai körében, mint ezt Jagow is megemlítette, pillanatnyi zavart kelthetett a főnök távozásának híre. Ennek oka nemigen lehetett ismeretlen előttük. A vezérkari tisztek zöme valószínűleg egyetértett főnökük nézeteinek inkriminált részével is, habár az erők megőrzése politikájának is lehettek hívei. A gyors váltás aligha adott alkalmat a hosszú meditálásra.

Horthy választása Szombathelyi altábornagyra esett, amit nem magyarázott pusztán az a tény, hogy az időszerű látogatás miatt gyorsan kellett döntenie. A hadseregvezetés körében személye meglepetés volt. Szombathelyi nem volt különösebben előtérben, a németek is csak mint a Kárpát-csoport parancsnokát ismerték. Három rangidős tábornoka is volt a hadseregnek, akik beosztásuknál fogva számítottak volna a vezérkar főnökévé történő kinevezésre. Mint 1945-ben írt védőiratában Szombathelyi is megerősítette, személye egy véletlen folytán került előtérbe. Kassai hadtestparancsnokként vendégül látta az odalátogató Horthy Istvánt. Vacsora után elbeszélgettek. Ennek során kifejtette az ifjú Horthynak a háborúról, annak várható alakulásáról alkotott véleményét, amely merőben különbözött Werthétől. Meglátása szerint a németek lebecsülték a szovjet erőket. „Blitzkrieg"-ről már szó sem lehet, a háború évekig fog tartani. Annak kimenetelét nem lehet előre látni, a teljes győzelem valószínűtlen. Magyarországnak jobb lett volna távol maradni a háborútól, de ha már megtörtént a hadbalépés, a jövőben a meglévő erők megőrzésére kell törekedni, ami egyetlen záloga lehet annak, hogy a bizonytalan kimenetelű háború befejezése után biztosítani tudjuk az ország terülti épségét, illetve annak belső rendjét. Fel kell készülnünk arra, hogy a háború befejezését követően, esetleg még az előtt, meg kell vívnunk a magunk háborúját szomszédainkkal. Horthy István nagy figyelemmel hallgatta Szombathelyi eszmefuttatását, s kérte, készítsen arról emlékiratot, amit bemutathat apjának, aki elégedetlen a honvédség totális mozgósítása és bevetése mellett kardoskodó Werthtel. Szombathelyi ekkor elővette gondolatairól már korábban önmaga számára készített fel-

23 Uo. 617. o. (441.)

jegyzését és átadta.[24] A kormányzó így talált rá arra a tábornokra, aki Werthtel szemben, az erők megőrzésének híveként, kész programmal állt elő.

Szombathelyi kinevezése megnyugtató volt Bárdossy számára is. Személyiségének súlyát emelendő a kormányzó maga is megjelent a vezérkar új főnökének minisztertanácsi bemutatkozásán. Ez annak előtte nem volt szokás. Fogadtatása a kormány ismert németbarát tagjai részéről is kedvező volt, mivel határozott tengelybarátnak hitték, aki meglátásuk szerint „tisztában van a nemzeti érdekekkel, és nagyon alkalmas oly baráti érintkezésre, mely a magyar önérzet sérelme nélkül szolgál a közös ügynek".[25] Bartha Károly honvédelmi miniszter elképzelései közel álltak Werthéihez, s áprilisban és júniusban egyaránt támogatta azokat a kormány ülésein; most óvatosan távol tartotta magát a véleményalkotástól. Azonosult a kormányfő véleményével. Nem kommentálta Werth szerepét. Ugyanakkor érdeklődéssel várták a kipróbáltan németbarát Werth utódjának főhadiszállási fogadtatását, amire a küszöbön álló látogatás ad választ. Itt Horthy maga mutatja be a vezérkar új főnökét.

A főhadiszállásra utazó Bárdossyt megnyugvással töltötte el, hogy a magát a kormány politikájával azonosító vezérkarfőnökkel utaznak Hitlerhez. Tisztában volt vele, hogy Hitlernél a gyorshadtest további sorsa mellett a Werth által már ígért kontingensemelés fog szóba kerülni. Kétségtelen volt, hogy az önkéntes felajánlkozás miatt elmarasztalt Werth buzgósága mögött az őt cselekvésre ösztönző német katonai vezetés elvárásai ezúttal is megtalálhatóak, mely ilymódon az egyszerűbb, a diplomáciai tárgyalások nehézségeitől és feltételeitől mentes utat igyekezett járni. Felkészült, hogy az ennek okán esetleg neheztelő német vezetők várható kívánságait — ha nem is lehet és célszerű azokat kategórikusan visszautasítani — megpróbálja minél kisebbre csökkenteni. Ehhez remélte Szombathelyi szakmai támogatását.

A szeptember 7-én kezdődő látogatásról érkező hírek megnyugtatóak voltak. Bárdossy hazaérkeztekor a leghatározottabban kijelentette, hogy a főhadiszálláson a vezérkar új főnöke „működését a legnagyobb rokonszenvvel fogadták", Werth távozásával szemben pedig megértőeknek bizonyultak. Ezt támasztják alá az elért eredmények is, azaz a gyorshadtest hazaszállításának kieszközlése tizenkét békeállományú megszálló dandár kiküldése fejében.[26]

A megváltozott politikai helyzet közepette a vezérkar főnöke helyén bekövetkezett változás egyelőre lelassította, hónapokkal kitolta a magyar háborús részvétel növekedésének folyamatát, az újabb nagyarányú kontingens kiküldését, amit eredménynek könyvelhetünk el. Szombathelyi megkísérelte következetesen képviselni az erők megőrzésének politikáját, amit az arcvonalakon bekövetkező változások, a német vereségeknek az összeomlás felé mutató sorozata egyre inkább igazolt is, azonban az e téren elértek csak rövid életűek lehettek. A történelem kényszerpályájára kerülve tragikussá váló engedményekre kényszerültek mindazok is, akik a magyar honvédségnek minél nagyobb részét kívánták megmenteni a pusztulástól.

24 *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 424. o.
25 HL Filmtár 1729. Hóman Bálint naplója.
26 Uo.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KEMÉNY JÁNOS

KISS JÓZSEF LEVELEI AZ EMIGRÁCIÓBÓL 1855—1868

Kiss József 1821-ben született Földesen (Szabolcs vm.), kisnemesi családban. Az iskoláit a szülőfalujában kezdte, majd Debrecenben folytatta. 1847-ben fejezte be a tanulmányait a református főiskola elvégzésével. 1947 őszén Nagyváradon, a Bihar vármegyei jegyzői hivatalnál vállalt munkát, melynek révén tanúja lett a megyegyűléseken zajló politikai harcnak. Kezdettől az ellenzékkel rokonszenvezett. E rokonszenv, és persze az ifjúi lelkesedés és a haza sorsa iránt érzett aggodalom a katonai pályára sodorta: 1848 novemberében önkéntesnek állt a honvédseregbe. Az 55. honvédzászlóalj tagjaként 1849 januárjától Bem tábornok parancsnoksága alatt szolgált. A Piski-csatában esett át a tűzkeresztségen, az itt tanúsított helytállásáért kapott hadnagyi rangot. Részese volt Nagyszeben visszavételének. A szebeni győzelem után zászlóaljat a Verestoronyi-szoros védelmére rendelte ki Bem. Kiss József számára itt ért véget a magyar szabadságharc. Az osztrák—orosz túlerő 1849. július 20-án a Havasalföldre szorította a Verestoronyi-szoros védőit. Kodri bej előtt, Kineninél tették le a fegyvert.[1]

A szabadságharc bukása után Kiss József több mint 18 évet töltött emigrációban. A kineni fegyverletétel után előbb a kalafáti, később a viddini, majd pedig a sumlai internálótáborba került.[2] Kiss József élt a szultán által a foglyoknak adott lehetőséggel: áttért a mohamedán hitre, amivel megnyílt az út számára a katonai pálya felé.[3] 1850. február 1-jén, tartalékos hadnagyként lépett a török hadsereg szolgálatába. Ali efendi néven, Omer pasa főhadiszállásán szolgált.[4] 1851-ben a boszniai, 1852-ben a montenegrói felkelést leverő török csapatok egyik tisztje volt.[5] 1853 májusában — amikor Omer pasa segédtisztje lett — a 4. ulánus ezred főhadnagya volt. Omer pasának sokat köszönhetett a katonai ranglétrán való gyors emelkedésben: hamarosan kapitány, majd 1854 szeptemberében másodőrnagy lett. Omer pasa szimpátiája ehhez természetesen kevés lett volna. Segítette az előmenetelét a magas iskolai képzettsége, a katonai szolgálatban szerzett számtalan tapasztalata, a személyes bátorsága, az élet minden területén megnyilvánuló kitartása, nem utolsó sorban pedig az, hogy megtanult törökül és jól beszélt franciául és németül is.[6]

Omer pasa mellett harcolt a krími háborúban (1853—1856). A Törökország európai részén — Tutrakánnál és Szilisztriánál — vívott csatákban szerzett érdemeiért a pasa személyesen tűzte ki a mellére az „arany érdempénzt". Az

1 Kiss József életének 1849 előtti eseményeiről bővebben l. a szerző Kiss József levelei 1847—1849. című forrásközlését in: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1991. 4. sz., 140—162. o.

2 *Ács Tivadar:* Magyarok és a Risorgimento. A magyar légionisták életrajzgyűjteménye. Bp., 1961. 68. o.

3 Bács-Kiskun Megyei Levéltár (BKML) Katona-család iratai. Kiss József levele Katona Zsigmondhoz; 2. sz. levél, 1859. április 22.

4 Uo. Kiss József személyére vonatkozó iratok; Regno d' Italia Consiglia d' Ammine de Comandi Militari Stato di Servizio (a továbbiakban: Szolgálati lap).

5 Ua.

6 Uo. Kiss József levele édesapjának; 43. sz. levél, 1855. augusztus.

Ingur mellett 1855. november 6-án vívott véres csata után a Medzsidie-rend 5. osztályával tüntették ki. 1856 áprilisában, Omer pasa kíséretének tagjaként tért vissza Konstantinápolyba.[7]

A pasa 1858-ban meg akarta házasítani feleségének egyik rokonával, Kiss József azonban visszautasította az ajánlatot. Ha ez nem történik, talán követte volna Omer pasát Bagdadba, ahová helytartónak nevezték ki.[8] Így azonban Konstantinápolyban maradt, ekkor már mint török őrnagy.[9] Itt érte az olasz szabadságharc híre. 1859 júniusában Tüköry Lajossal és Kalmár Ödönnel együtt felajánlotta szolgálatait az alakulóban lévő Magyar Légió parancsnokának, Klapka tábornoknak. Klapka örömmel fogadta az ajánlkozásukat, mindhármuk számára a rangjuknak és képességeiknek megfelelő tiszti állást ajánlott fel.[10] Kiss József Tüköry Lajossal, 1859. július 21-én érkezett meg Klapkához, Genovába.[11]

Közben azonban alaposan megváltozott a helyzet Itáliában. Franciaország és Ausztria 1859. július 8-án Villafrancánál váratlanul fegyverszüneti megállapodást, majd július 11-én békét kötött.[12] Kiss József őrnagy július 28-án megkapta ugyan a Magyar Légió 2. zászlóaljának parancsnokságát, tényleges harci cselekményre azonban ezt követően már nem került sor.[13] Az így feleslegessé vált Magyar Légiót feloszlatták, Kiss Józsefet a török szolgálatból kilépett tiszttársaival együtt várakozási állományba helyezték.[14]

1860 júliusától a 15. olasz királyi hadosztály törzskarában, Türr István tábornok parancsnoksága alatt szolgált.[15] Részt vett a Garibaldi vezette, 1860. október 1—2-án vívott volturnói csatában.[16] Október 2-án alezredessé léptették elő.[17] 1861—62-ben különböző katonai vizsgálóbizottságok tagja volt.[18]

A magyar szabadságharcban való részvételéért 1864. január 1-jén megkapta a Honvéd-Emlékérmet.[19] Klapka tábornok megbízásából 1865-ben diplomáciai küldetésben Bukarestben járt, 1966 júliusában pedig Türr tábornokkal együtt azzal a feladattal bízták meg, hogy Bukarestben és Belgrádban puhatolják ki egy esetleges magyarországi betörés lehetőségeit.[20]

1868-ban a nyugdíjazását kérte,[21] és még ez év őszén hazatért Magyarországra. 1870-ben az újjáépített Ferenc-csatorna Rt. igazgatósági tagja, majd pedig

7 Uo. 44. sz. levél, 1856. április 3.
8 Uo. 46. sz. levél, 1858. március 17.
9 *Ács Tivadar:* A genovai lázadás. A Magyar Nemzeti Igazgatóság regénye, 1859—1861. Bp., 152—153. o.
10 Uo. 153. o.
11 *Veress Sándor:* A magyar emigratio a Keleten. Bp., 1879. II. k. 368. o.
12 Világtörténet. (Felelős szerk.: *N. A. Szirnov*) Bp., 1964. VI. k. 528. o.
13 *Veress:* i. m. II. k. 369. o. Ács augusztus 1-jét adja meg a zászlóaljparancsnokok kijelölésének idejéül. L. *Ács:* A genovai lázadás. i. m. 266. o.
14 *Veress:* i. m. II. k. 347. o. és *Koltay-Kastner Jenő:* A Kossuth-emigráció Olaszországban. Bp., 1960. 184. o.
15 *Ács:* A genovai lázadás. I. m. 654. o. és Kiss József szolgálati lapja.
16 Uo., valamint *Kecskemét,* 1898. június 12. XXVI. évf., 24. sz. és *Kecskeméti Lapok,* 1938. június 5. LXXI. évf., 23. sz.
17 Kiss József szolgálati lapja.
18 *Lukács Lajos* Az olaszországi Magyar Légió története és anyakönyvei, 1860—1867. Bp., 1966. 78., 106—107. és 127. o.
19 BKML Katona-család iratai. Kiss József személyére vonatkozó iratok.
20 *Ács:* Magyarok és a Risorgimento. I. m. 68. o. és Kossuth Lajos iratai. (Sajtó alá rendezte *Kossuth Ferenc*) Bp., 1898. VI. k. 439—440. o.
21 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele édesapjának, 51. sz. levél, 1868. július 16. és 52. sz.levél, 1868. október 5.

hamarosan az igazgatója lett. Ezt az állást töltötte be az 1898. június 4-én Budapesten bekövetkezett haláláig.[22]

Az alábbi levelek a Bács-Kiskun Megyei Levéltár őrizetében vannak, a Katona-család fondjában, ahová Kiss József húgának, Katona Zsigmondné Kiss Máriának a közreműködésével kerültek. A leveleket betűhíven közlöm, keletkezésük időrendjében, a közérdeklődésre számot nem tartó részek kihagyásával. A kihagyásokat a szokásos módon — (. . .) — jelölöm.

1. levél[23] Konstantinápoly, 1855 augusztus

Kedves Szűleim!

Több izben irtam K. Szűleimet hollétem és sorsom felől tudositandó; — fájdalom azomban mind ez ideig nem valék szerencsés választ nyerhetni. —[24] Ismét irok most az ohajtva várt válasz nyerhetés bóldog reményeiben.

Magyar honbóli kijövetelem ólta török katonai szolgálatba vagyok. Az 1853k évi majus hóig, mint főhadnagy szolgáltam a 4k Uhlanus Regimentnél, s ekkor Omer Pasa[25] Marechal Eő Excja[26] mellé jöttem mint Segéd-tiszt, hol — hála az ő jóságának csak hamar Kapitány, s a mult évi (1854) Septemberben Secund-Major[27] lettem.

Szenvedéseim leirásával nem terhelem K. Szűleimet. Elképzelni egy ember pártfogás pénz, s minden nélkűl egy idegen országban mit szenvedhet, mig három rangot avanzirozhat.

Igaz vóltak idők, midőn a testi lelki szenvedések alatt születésemet átkoztam meg, most már lelkem eltompult, s meg szoktam az idegen éghajlat levegőjét, mellynek kártékony befolyása három hosszú évi hideg-lázzal gyötrött volt.

Törökűl megtanultam beszélni oly jól mint az anyai nyelvemet, franziál beszélek jól, németűl hasonlóan. Ah a nyomoruság a legjobb iskola!! Jelenleg Constantinapolba vagyunk, több társaimmal, s rövid időn vagy Cirkassiába,[28] vagy Crimbe megyűnk.

Csak egy vágyam van még az életben, Ked. Szűleim és testvérimről, bár mi kevés tudósitást nyerhetni mi, — ha Ked. Szűleim fáradságokat pár sort irni nem sajnálnák — könnyen meg történhetik: nevezetesen Schnell Ignác ur Wáradi kereskedőnek a fia itt van Constantinápolba, s minden hóban leg alább egyszer kap levelet hazulról; ezen urat fia ki nekem barátom megkérte, hogy ha Kedves Szűleim hozzá Váradra a nekem irt levelet elkűldik, ő expediálja Stambulba nékem. A levélnek e szerint két Covertje lenne a kűlre „An Herrn Ignaz Schnel" iratván megkérvén egyszersmind egy pár sorba hogy fiának szolló levelével nekem ide Constantinapolba küldeni legyen jó. A belső Covertre pedig melly nekem szóllna, francziául: Monsieur Ali Agha Adjutánt Major de Cavallerie. Constantinápol.

22 Uo. Kiss József által írt és vele kapcsolatos egyéb tárgyú iratok. — Budapesti temetésén megjelent Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke, Láng Lajos, a képviselőház alelnöke, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, az egykori olaszországi bajtársai közül Türr István tábornok és Mogyoródy Adolf ezredes. A részvétnyilvánító levelek között Jókai Móré is olvasható.

23 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele édesapjának, 43. sz. levél.

24 Ez az első levele, amelyik eljutott a címzettekhez.

25 Az eredeti neve Latas Mihály (1806—1871). 1828-ban a horvátországi ogulini ezred hadapródjaként megszökik ezredétől. Áttér a mohamedán hitre és felveszi az Omer efendi nevet. 1839-ben már ezredesként harcol Szíriában, 1842-ben Libanon kormányzója lesz. 1848—1850 között a Moldvát és Havasalföldet megszálló török sereg főparancsnoka. Puchner ide szorított seregét szívesen fogadja, míg az 1849 nyarán ide menekült honvédcsapatokat lefegyverezteti. 1853-ban az orosz-török háborúban fővezérré nevezik ki. Oltenizza mellett 1853. november 4-én visszaveri az oroszok támadását. 1854-ben felmenti Szilisztriát és bevonul Bukarestbe. Ezután 30 ezer főnyi sereg élén a Krímbe küldik a Szevasztopolt ostromló angol és francia sereg megsegítésére. 1855-ben egy hadtest élén Karsz felmentésére küldik, de elkésik. 1859-ben kegyvesztett lesz, száműzik. 1862-ben leveri a hercegovinai felkelést és sikeresen harcol Montenegró ellen. Táborszernaggyá nevezik ki. 1867-ben a krétai felkelés leverésére küldik. 1868—69-ben hadügyminiszter.

26 Marsall őexcellenciája.

27 Másodőrnagy, alőrnagy (lat.).

28 Cserkeszország, most: Adige Autonom Tartomány, SZU.

Reménylvén hogy bujdosó fiok ohajtását pár sornyi válasszal telyesiteni fogják, Kedves Szűleim kezeit s testvérimet Csókolva vagyok

hű fiok
József
(: Ali Adjutant Major Aide Camp
de Generalissime Omer Páscha :)

2. levél[29] Konstantinápoly, 1856. április 3.

Kedves Szűleim!

Utólsó levelemet Constàntinapolból irám, melyre K. Szűleimet válaszát, annyi évek után az elsőt leirhatlan örömök közt megkaptam, Mingreliában[30] a Sziva vize[31] melletti lágerban. Hogy ily későn válaszolhatok reá oka az, mert hol mi háboruztunk t:i: a Kaukázusi muszka országban nem hogy posta de még madár sem járt.

Fen érintett levelemben irám, hogy vagy Krimbe vagy Asiába megyünk, miután azonban Omer Pasha az Azsiai hadseregek főparancsnokságát vette át én is mint segéd-tisztje természetesen követtem.

November hatodikán az Ingur[32] melletti véres csatában Muhranszky muszka tábornokot tönkre vertük, a muszkák hat ágyu hét munitiós szekér tizenkét subalternus tiszt[33] négy ezredes és hétszáz ember elvesztése után vissza huzodtak Tiflis[34] felé.

Ezen csatában a mostan uralkodó Császár által alapitott s nevéről nevezett Medzsidie decoratiót[35] kaptam meg, miután már az előtt egy hóval az európai török honbani csatákbani (Turtakán,[36] Silistria[37]) szolgálatomért arany érdem pénzt feltüzte a Marchal mellemre. — E szerént két érdem jel fedi jelenleg azon mellet, melyet negyven kilenczbeni menekülésemkor alig fedett egy rosz kabát. Most ismét cifra uniformisba járok, érdemcsillagok fedik mellemet, még oly ember is van ki irigyelve nézi, nem tudván, hogy e csillagok alatt a cifraságoknak, a sziv többé örülni nem tud.

Az Inguri csata után téli szállásra huzodtunk Redut-Kalé[38], a Fekete tenger északkeleti partján fekvő városig, miután a következő négy hónapokban folyvást tartani szokott esőzés, mely a Kaukazusi tartományokat annyira jellemzi a téli operatiot[39] lehetlenné teszi.

E szerént megláttuk a Kaukazust és Cirkassiat is. Ki hitte volna egykor midőn a geografiában Tracia Macedonia Görög ország Kis Azsia Armenia Siria Circassia stb. mappáit[40] tanultam, hogy egykor ezen tartományokat nem csak mint utazó bejárom, hanem csaknem minden városaiba lakni fogok; s jobban meg fogom ismerni mint hazámat, ki hitte vólna midőn tengerről halottam mesélni, hogy az Archi-

29 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele édesapjának, 44. sz. levél.
30 Ny-Grúzia része, 1803-ban került orosz fennhatóság alá.
31 Kaukázusi folyó.
32 Kaukázusi folyó, Anakliánál ömlik a Fekete-tengerbe.
33 Altiszt (lat.).
34 Grúzia fővárosa, a Kura folyó két partján fekszik. Most: Tbiliszi.
35 Medzsidije (Medjide vagy Medzsidje)-rend: 1851 augusztusában alapított törökországi érdemrend polgárok és mohamedán törvénytudók részére, a császári kormány hivatalos ügyeinek végzése körül szerzett érdemekért. A rendnek 5 osztálya van. A rendet török alatvalók csak 20 évi kiváló szolgálat jutalmaként nyerhetik el. A magasabb osztályba lépéshez az újabb érdemeken kívül szükséges volt az is, hogy az illető az V. osztályt 2, a IV-et és a III-at 3—3, a II-at 4 évig bírja. A hadjáratokban eltöltött éveket kétszeresen számították. E szabály alól azonban a belföldiekre nézve sok esetben kivételt tesznek, a külföldiek pedig nem is esnek a szabály alá.
36 Tutrakan (BG.), a Duna jobb partján, Oltenitával szemben fekvő város, fontos dunai átkelőhely É felé.
37 Szilisztria (Silistra, Durostorum, Dorosztolon, Derszter, ma: Silistra, BG.), a Duna jobb partján, fontos átkelőhelyen fekvő, katonailag igen fontos erőd. A krími háborúban az oroszok 1854 májusában sikertelenül ostromolták.
38 Redout-Kale (Szuhum-Kale, Chumi, Szuhumi, ma: SZU), a Fekete-tenger ÉK-i partján fekvő város. A redout ostromtechnikai kifejezés (fra.), sokszög alakú sáncot, különálló kisebb bástyát vagy erődöt jelent.
39 Hadművelet (lat.).
40 Térképeit (lat.).

pelagust[41] minden irányban, a Fekete tengert, a tengerek ezen legszeszélyesebbét egészen körül hajozom, s rajta kétszer hajó törést fogok szenvedni. —

Ki gondolta volna hogy első távozásom az apai háztól, oly távozás leend, melyből vissza térni s az apai tüzhelyet meglátni nem fogom soha!! De — az ember gondol, Isten végez.

Most ismét Constantinapolba vagyunk a Marchallal, az udvarnál, mi fog velünk történni a béke után nem bizonyos.

Kedves hugom férjhez menetele igen kellemetesen lepett meg. Sok szerencsét neki és kis fiának, nevelyen belőle embert a világnak, ki hideg ésszel, kemény szivvel nézzen elibe minden bajnak, s tályékozni birja magát bármely előre nem látott vagy gondolt körülmények közt is. Kűlön levelet akartam neki irni, de 19 napi tengeri utazás után felyem annyira zavart, hogy nem tudom képes lennék e mind azt mit neki akarok irni kifejezni. Jövőben. Most meg bocsásson. (. . .)

Sándor öcsémet szivesen üdvözlöm, sok szerencsét kivánok neki is, nyugodtabb életet élyen, nem oly zavarost mint az enyim. Ők nyugodtan élnek, embert nevelnek a világnak, mi embereket ölünk már hét esztendő óta.

Az arcképemet küldőm, a mint hamarjában egy porosz photografus elkészíthette, a kép jól van találva, csak kissé rosszabbul néz ki mint valósággal mi annyi tengeri utazás után természetes. Az uniformis, az Adjutansi egyen ruha, mellyet mi Omer Pacha Adjutansai a Silistriai csata után meg különböztetésűl kaptunk, a külső érdem-jel az érdem pénz, a belső a Medzsidie decoratio.

(. . .)

Isten áldja ked. Szüleimet, s testvérimet. Kezeket csókolva vagyok fiok
József

3. levél[42] Konstantinápoly, 1856. május 19.

Édes Mari!

Mult évi December 8kán kelt leveledet f. évi Aprilbe kaptam meg. Én már e leveled vétele előtt akartam neked írni, hanem hogy ugy járok vele, mint jártam a Kedves Szüleinknek irt leveleimmel, hogy soraim csak fájdalmat és aggodalmat szereznek, sőt azon gyöngéd szeretet, mely sziveitekben iránt am él, mely egyetlen kincsül maradt nekem kötél mely még az élethez köt, még nagyíttatja veletek sorsom árnyék oldalait. Meglehet hogy sötétebben irok, mint gyöngéd szivetekhez szóllni kellene, de a valót kellett és akartam irni. —

Sokat szeretnék neked irni, hiszen hét hosszu éve hogy nem láttuk egymást, annyi beszélni valónk lehetne együtt de ahoz idő és alkalom hiányzik. Ha időm leend hét év alatt folytonosan vezetett naplómat, ki hagyván belőle a had tudományi jegyzeteket, melyek tégedet nem érdekelhetnének le tisztázom számodra és elküldöm.[43] Az én naplómba nem egy Carthausi gyáva beteges panaszát fogod olvashatni, hanem egy testbe lélekbe szenvedő ifjunak a hatalmas sors elleni elszánt kűzdését, s ezen egyenetlen harczból megfoghatsz győződni a költő amaz szavainak igaz voltáról „Nincs veszve bár mily sors alatt, ki el nem csüggedett". —

Leveletekből, a tiedből és Kedves férjedéből a legnagyobb örömmel olvastam, hogy bóldogul és megelégedetten éltek. Isten adja kedves Marim, hidd el nekem hogy rám nézve boldogság azon tudat, hogy bóldogok vagytok. — A mi a hazamenetelt illeti, hadjátok e hurt kedvesim! fájdalmas hangot ád ez.

A telyesülhetlen vágyak csak felverik a sziv nyugalmát hasztalan. — A találkozást illetőleg ez megtörténhetik később csak hogy még most bizonyost nem irhatok, attól függ itt maradok é vagy elmegyek Constántinapolból.

41 Archipelagus (gör.): szigettenger, általában szigetcsoporttokkal tarkított tengerrész, illetve szigetcsoportok neve. Jellegzetes példája az Égei-tenger. Minden bizonnyal Kiss József is erre utal a levelében.

42 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele húgához, Katona Zsigmondné szül. Kiss Mária, 11. sz. levél.

43 Tudomásunk szerint Kiss József naplója nem került elő, s annak a levélben említett rövidített változata sincs meg.

Hogy gondolok e rád annyiszor mint te én reám? Hát van e még nekem valakim a világon rajtatok kivül? —

Ha néha szolgálatom a tenger partra vezet a mindenfelől érkező katonaságot szárazra szállíttatni, látva az anyákat testvéreket nőket, harcból megtérő kedveseiket karjokba szoritva öröm könyeket sirni: gondolom így fogna fogadni engem az én jó Marim ha mehetnék. —

A mult napokban épen ily kiszállítás alkalmával érkezett a negyedik uhlánus Regement, hol ezelőtt én is szolgáltam, és a Regementtől egy fiatal hadnagy igen jó barátom, (Tüköry Lajos — Selim) ki hat honapig elvólt fogva a muszkáknál. A mint a partra lépett határtalan örömmel szorítá kebléhez ott váró édes annya az ifjut felkiáltván „Isten elébb utóbb meg elégli szenvedésünket, de az embernek ritkán van béketűrése véget várni". — A tiszt kibontakozva az anyai karokból felém nyujtá jobját, s kérdezvén, mit mondasz barátom egy ily szilárd hitű anyához. — Anyádnak igaza van Selim, felelék, és utánna gondolám, hát e nőnek több hite lenne mint nekem. —

Isten veled Kedves Marim, (. . .) vagyok

szerető testvéred
József

4. levél[44] Konstantinápoly, 1856. október 6.

Kedves Sándor!

Juliusban kelt, s hozzám intézett soraidat köszönöm, igen röviden irsz, igaz, de reménylem jövőben bővebben fogsz velem közleni némely téged illetőket.

Irod, hogy a német nyelv nem birása, és a pártfogók hiánya miatt, pályádon előre nem mehetsz. Engedd meg nekem, hogy saját életemből egy példát beszéljek el e pontot illetőleg. Én 1849-ben éppenugy nem tudtam mint te, s 53-ba már a Marchal mellett német rapportokat[45] és hadijelentéseket irtam hibátlanul, és beszéltem németül, 54-be pedig franciául beszéltem és irtam, és éppen az utóbbinak köszönhetem, hogy jelenleg is, midőn a Marchal minden európai születésü adjutánsait berukkoltatta regementjeikhez csak egyedül én maradtam mellette s e két nyelven kivül még törökül is jól megtanultam, és igy hét év alatt három nyelvet tettem sajátommá. S ki tanitott rá? Magam magamat, kivévén a franczia nyelvet, melyben — örökös köszönetem érte — nagy segitségemre volt a Macedoniai franczia Consul szives barátsága. E körülmények vóltak a megmentőim. Nem csak, mert befolyással vóltak előmenetelemre, hanem főképen azért, mert ez fölébresztette bennem az ön bizodalmat, s meggyőzött arról, hogy pártfogót, erőt magában kell az embernek keresni és találni. Én vissza emlékezve iskolai éveimre, mily ellenszenvvel vóltam a nyelvtanulás iránt, és most mily könnyen tanultam. Átláttam hogy elszánt akarat, vasszorgalom mellett mindenre képes vagyok. E perctől minden sikerült a mihez csak fogtam. Midőn 49-be a 4. Uhlanus regimenthez kerültem, még igen gyönge lovas vóltam, de 51-be már a Concentrátio alkalmávali classificatiokor[46] az egész regimentbe a harmadik lovas vóltam, s mint Reitschul Comandás[47] a Reitschulba voltam Commandirozva.[48] Elkezdtem a mathematicai tudományokat tanulni oly szorgalommal minőre ember képes lehet, imádságos könyvem lett a Radeczky Feldinstruktiója. Hányszor gunyoltak és kárhoztattak társaim, midőn a mint estve leültem ugy viradtam fel pislogó gyertyám mellett. De minden átvirasztott éjjeimet minden gunyt felejtettem, midőn a Muszka háboru kezdetén a Sumlai[49] és Silisztriai fortificatiók[50] készittetésénél mint generál stabs tiszt alkalmazva vóltam.

Ne hidd, hogy ezzel azt akarnám mondani, hogy tehát valami nagy Katonai Capacitas lettem,világért sem, hanem csak ott vóltam, a hol van egy osztrák tiszt, ki a felsőbb kat. iskolákat végezve mint hadnagy kilép vagy a pionír chorhoz, vagy a

44 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele öccséhez, Kiss Sándorhoz.
45 Jelentések (ném., fr.).
46 Osztályozáskor (lat.).
47 Lovasiskola-parancsnok (ném.).
48 Vezényelve (ném.).
49 Sumla, Sumna (ma: Sumen, BG.) stratégiai fontosságú hely, mivel a dunai átkelőhelyekről Szilisztriából és Ruscsukból D-nek vezető utak itt találkoznak.
50 Erődök (lat.).

General-stabhoz.[51] Enyit kellett küzdenem, hogy párhuzamba léphessek több itt lévő magyar tiszt-társaimmal, kik othon kat. iskolákat végezve ezen képességgel már birtak, és hogy akármely körbe egy magyar tiszt nevére becstelenséget ne hozzak, és elmondhassam, hogy tiszt vagyok, nem csak olyan ki végig csörgeti kardját az utcán, hanem vevén a szót tiszt valodi értelmében. Ismereteimet szinte a stoicizmusig menő kitartással, élet halál meg vetésével, és nyelvbeli ismerettel párositva (melyek közül különösen a francia igen sokat nyomott, örökös közlekedésbe élvén a francia és ángol hadsereggel) mulhatlanul szükségessé tudtam magamat tenni, s meggyőztem fellebb valoimat arról, hogy ugy tekintettek mint oly embert, kire a mit rá biztak megvoltak győződve hogy elis végzi. Mire többek közt csak a meghalt francia Marechal Saint Arnauldnak,[52] kihez egykor igen fontos depesekkel[53] vóltam küldve az Omer Pasához irt levelét emlitem, melyben szolgálatomat dicsérve elő léptetésemre kéri a Pasát, igy rekesztvén be levelét „ce jeun officier est bien capable, il est resolu a tous, et n' a pas peur de mort des martyrs". (: E fiatal tiszt sokra képes elvan határozva mindenre, és nem fél még a mártyrok halálától sem. :) Ily dicsérő beszéd egy francia Marchal szájából eléggé megjutalmazott ugyan egy becsületért élő katonát, de koránsem ért fel azon jutalommal, mit én öntudatomban találtam, mert tudtam, hogy mind ezt magam teremtettem magamnak, én a ki 49-be németül nem tudtam, s párt fogóm senki, de üldözőm elég vólt. És hidd el nekem Édes Sándor! ki megszokta tetteinek jutalmát és bűntetését öntudatában keresni és találni, az nincs elveszve soha; és az ilyen ember nem fogja mindég kiabálni, mit elég szomoruan van módom tapasztalni, itt lévő, s nálam százszort jobb körülmények közt lévő honfitársaim némelyikén, hogy néki még az élet örömökkel adós, hogy ő még csak szenvedett, és semmit nem élvezett, és nem fogja, a leg szerencsésebb körülmények közt élő embert választván ki s azzal hasonlitván magát össze, maga en magát elégedettlenné és bóldogtalanná tenni: hanem meg gondolja, hogy a világ millioinak legalább is két harmada szerencsétlenebb mint ő. Elátkozott az ki praetensiokkal[54] áll elő ott, hol tennie kellene, tenni nem másért, hanem édes magáért!! Rossztól nem félni, jót nem reményleni, ez az élet filozófia, mit az élet nem hazudtol meg soha.

És ha mostan te mind ezekre azt kérdeznéd, de boldog vagy e tehát te, ezen filozófiád és eszméid mellett? És én kit a körülöttem lévők jóban roszban egyforma hideg felsem vevéssel, inkább derült, mint bus kedélyel megszoktak látni, s hallani tőlem az általok optimistaiaknak nevezett tanácsaimat, melyekért ők engem abban a perczben, melyben elmondom excentricusnak neveznek, de néhány nap mulva mindég megvalják hogy igazam van, ha én mondom mindezek mellett, nem csak tagadólag felelnék, hanem még azt is mondanám, hogy nem is reménylem, hogy valaha az lehessek, azt mondanád nem de hogy Contradictioba[55] vagyok magammal. Pedig a dolog másként van. Boldog lenni és a legboldogtalanabbnak hinni magát, nagyon két különböző dolog. És azért, hogy az ember nem reményl magát elhagyni gyáva oda engedéssel, sőt magát a világ közép pontjának képzelve az emberiséget és a világ forgást megátkozni szükkeblüség. Egy férfi keblében élni kell a törekvésnek sorsát jobbitani igyekezni, még akkor is, ha a sikerhez igen kevés vagy semmi remény, ha nem egyébért csak azért is, hogy legyen egy azon nyugodt öntudaton alapuló vigasztalása a szerencsétlenségben, hogy mindent mi tőle telt meg tett, és igy nem ő oka saját szerencsétlenségének. Tenni küzdeni csak a siker biztos reményében szolgai dolog. És különösen a mi pályánk a kat. pálya az hol, tűrés, ön megtagadás szenvedés, oly megkivántató kellékek mint a mindennapi kenyér. Hányszor kellett nekem hét év alatt a csata előtti estvén éhesen lefeküdni, és álmodni a hó és sár tetején nem a holnapi jóllakásról, hanem a jövő nap dicsőségéről, hányszor kellett látnom éreznem, hogy midőn meg tettem kötelességemet, tékozoltam éltemet, elibem léptettek egy gyávát egy ostobát, s nem gondolkoztam a mellőzésről,

51 Az utászkarhoz vagy a törzskarhoz (fr. és ném.).
52 *Saint-Arnaud, Jacques Leroy de* (1796—1854), francia tábornagy. Önkéntesként részt vesz az 1822—29-es görög szabadságharcban, azután Algériában harcol, és itt 1847-ben dandártábornok lesz. Louis Bonaparte 1851. október 26-án hadügyminiszterré nevezi ki, nagy része van az 1851. december 2-i államcsíny előkészítésében. 1854-ben a krími angol és francia csapatok fővezére. 1854. szeptember 10-én az Alma folyónál megveri az oroszokat, nemsokkal ezután megbetegszik és hazatérése közben meghal.
53 Értesítésekkel, hírekkel (fr.).
54 Igényekkel, követelésekkel (lat.).
55 Ellentmondásban (lat.).

hanem azon törtem a fejem, hogy tüntessem ki magamat még jobban, mert hej Édes Sándor nehéz egy idegen hadseregnél szembe tünni, hányszor kellett magamat egésségesnek hazudni csak hogy hátra maradni ne kéntelenittessem a hadseregtől. De csak igy értem azt el, hogy én ki minden itt lévő honfitársaim közt a legkisebb rangba léptem át, — mert közülünk hadnagyi rangon alul senki török szolgálatba nem lépett, — egynéhányat kivévén rangba mind utól értem, és ugy értem utól, hogy a vállaimon lévő epauletteknek[56] nincs egy hajszálnyi vékony arany rojtja sem melyért verejtékem ne hullott volna. De reménylhettem e egykor hogy utól érem. Bizonyosan nem, és miután utól értem megvagyok e elégedve, egy általjában nem. A katonai pálya olyan mint egy magos hegyen fekvő pompás csarnok, melyhez a feljutás fáradtság életveszély közt történik, s ha az előcsarnokba feljutottál csak kiolthatlanabb szomj kinoz, a felsőbb régiókbai feljuthatásért. Rosz katona az ki a turniszterjébe[57] nem hordja a marchall-botot.

Ezeket nem azért irom ily hosszason neked, hogy talán serkenteni, vagy épen dorgálni akarjalak. Világért sem. Én sokkal jobban becsülöm benned azt, hogy a sorsoddal meg vagy elégedve, és hivatalodat betölteni képes vagy. — Ha a hivatal kinozza az embert, az jogosan történik mert fizeti is, de ha az ember kinozza a hivatalt ez jogtalanság, ez hálátlanság.

Mindezen hosszu levelemnek más célja nincs, mint egy kis vázlatot nyujtani neked, az óltai életemről, hogy Magyar hont elhagytam, melyből megfogod itélhetni mennyire lehet igazuk azoknak a férfiaknak, kik irántam sympáthiával viseltetvén, jövőre szép reményekkel biztatnak, s talán többet várnak tőlem, mint a mennyit egy mostoha sors elleni küzdésem egykor eredményezni képes leend, de én szerintem Camas, a Zuávak[58] derék ezredese, ki Malakoff[59] sánczai mellett karddal kezében halt meg épen oly dicső, ha nem oly szerencsés is, mint Camou ugyancsak franczia ezredes, ki első(nek) tűzte ki ezrede zászlóját a vérben ázott sánczokra, és Generál lett.

Isten veled Kedves Sándor, fogad a távolból testvéri csókomat, és megengedj hosszadalmas soraimért, s ne vedd ugy mint ha egy leczkét akartam volna neked tartani (...)

József

5. levél[60] Konstantinápoly, 1858. március 17.

Kedves Szűleim!

(...)

A mi az én házassági viszonyaimat illeti, hidjék el K. Szűleim, hogy ámbár az én projectalt[61] házasságom tisztán inclinations[62] házasság lenne — én birtam és birok magam felette anyi őn uralkodással, hogy ha a kőrűlmények kénszeritő hatalma nem gyakorolna ez űgyben igen nagy befolyást, én soha ki nem mondtam vólna e szót házasság.

A tőrők socialis és familiai élet az egész europaitól elűt. Egy oly rangba lévő tisztnek mint én vagyok nőtlenűl élni, kivált ha regimentnél van szégyen, és annyi mint rosz moralis conduitot[63] feltétetni magamról. Én nekem három évi Constantinapolbani létem alatt leg alább háromszáz házasságot proponaltak, és épen ez az oka hogy a Generalissimus Omer Pasát Bagdádba hová Gouverneurnek[64] ment nem kő-

56 Válldíszeknek, vállrojtoknak (fr.).
57 Tarsolyában (fr.).
58 A zuávok eredetileg az Algériában levő Zuavia lakói, akik régtől fogva mint jeles zsoldos katonák voltak ismeretesek. Algéria meghódítása után a franciák is alkalmazták őket, francia tisztek és altisztek vezetése alatt. Később a bennszülöttek teljesen kimaradtak a csapatokból, a helyükre francia önkéntesek kerültek. Ezek a francia zuávok különösen kitűntek a krími háborúban (1854—55), Itáliában (1859) és Mexikóban (1862—63).
59 A Krím félsziget DNy-i oldalán fekvő tengerparti város, Szevasztopol D-i oldalának főbástyája, amelyet 1855-ben Pélissier megostromol.
60 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele édesapjának, 46. sz. levél. — Az e levelet megelőző levél, amelyre K. J. alább hivatkozik, nem került levéltárba.
61 Tervezett (lat.).
62 Vonzalmon alapuló, szerelmi (lat.).
63 Erkölcsi magaviselet (lat.—fr.).
64 Kormányzónak, helytartónak (fr.).

vettem, én a ki neki négy évig nem csak Adjutánsa hanem saját vallomása szerint jobb keze voltam, Ő ugyan is kifáradván végre a házassági ajánlatokban utolyára saját nejének egy rokonát egy alig 13 éves Cirkassiai leányt akart velem elvétetni, amit tenni nem akarván ha bár a legnagyobb höfflicheittal[65] de még is elváltunk egymástól. — (...) Rám nézve a házasság a peu pres conditione sans quoi non de ma tranqvilité, peut etre de ma reputatione,[66] annyival is inkább mert minden szolgálatba levő honfi társaim hármunkat kivéve nősek. —

Ha protections[67] házasságot keresnék egyetlen út vólna tőrök nőt elvenni, de erre én képes nem vagyok és nem leszek soha, több Ehrgeiz[68] van bennem hogy sem a nőmnek a protectiója által valamit elérni akarnék. (...) A házasság eszméjivel nolens volens[69] meg kell barátkozni. Csuda e ha több vonzalmat érzek saját vérem saját nemzetem iránt, — mint más nemzet leányához. A nehézségek melyeket Kedves Szűleim a házasság iránt írnak már nekem (...) sok álmatlan éjszakát okoztak, nem azért mintha a kőztűnki év kűlőnbség valamit tenne. Én a Málit mint öt éves gyermeket ismertem Verestornyon, természetesen ragyogó kőrűlmények kőzt, s ő az egy kori hadnagynak multját jelenjét tudhatja és tudja, és ha a gyermeki vonzalom a száműzetés nyomorai kőzt, mely oly sulyoson nehezűlt e családra évei számával egyre nőt, azt ugy hiszem sem én sem ő nem kereste, tehát a kőztűnki évi kűlőnbség semmi nehézség, — vagy leg alább egyik részről is ön csalás nem lehet.

A mi a tőbbi nehézségeket illeti, azok természetesen sujjosabbak. Az én mostani fizetésem 800 piaszter havonként, és a mi az austriai pénzláb szerént az érc-pénz rendkivűli magos agioja következtében 12 ausz. arany havonként, — melyből természetesen itt Constantinapolba csak magam élhetek a szőrnyü drágaság miatt (: 2 huszas egy font hus :). De én ha csak ugyan házasodnék egy percig sem maradnék itt, (...) kin a provincián oly olcsón lehet élni, a mily drága itt minden. — Legsujjosabb azon körűlmény hogy ha én, a mi katonánál nagyon lehetséges, a becsűlet mezején elvéreznék, hátra hagyni egy nőt, s talán gyermeket is. — (...) Van e a siron tul is kőtelezetség? Nem elég e egy kinos életnek minden csapásait magára hagyatva kiállani egy töredékeny embernek? — hanem még nyugott őntudattal meg se lehet halni. — (...)

Hogy mit fogok tenni ezen űgyben nem tudom, az egész dologból nem tudok tisztába jőnni. (...) Le fogok talán mondani ezen házasságról de én azt tudom hogy ha erről lemondok lemondtam örökre minden házasságról. (...) Ha vagy jobra vagy balra dől ezen űgy kőtelességemnek fogom tartani K. Szűleimet róla tudositani. — Talán jövő levelembe Statióról is hova menendek irhatok. Isten velűnk. — Kezöket csókolva vagyok

hű fiok
József

(...) Épen levelem bezárásakor érkezik az Damaskusi posta azon szomoru hirrel, hogy Lórody[70] barátom, egykori Székesfehérvári ország gyűlési követ később itten alezredes a Generál-stabnál, ki az Omer Pasát Bagdadba követte az Arabbokkal történt őssze csapás alkalmával, hol egy detachement[71] comandírozott három gojótól mellbe találva meg halt. Én elvesztettem benne egy derék fegyver-társat leghivebb barátot, leverő fájdalmamba csak az a vigasztalásom maradván: hogy a bóldogult a becsület mezején halt dicső halált. Adjon az ég minden becsűletes katonának hasonló halált!! — Hogy e rongy élet annyi keserűsége leg alább a halál perceiben valamennyire megédesűljön. Béke poraira!!

65 Udvariassággal (ném.).
66 Legalábbis feltétel, amely nélkül sem a nyugalmamról, sem a jóhíremről nem beszélhetek (fr.).
67 Érdek (lat.).
68 Becsvágy (ném.).
69 Akár tetszik, akár nem (lat.).
70 Valószínűleg *Lórodi* (*Eischl vagy Eischel*) *Ede*, aki a szabadságharc idején miniszteri tanácsos, Madarász elvbarátja és hivatalnoka. A Kutahiai fogságban rendőr oszt. főnök, ezredesi ranggal. Áttér a mohamedán hitre, török szolgálatba áll, ő Mehmed vagy Ahmed bej. 1858 elején a Bagdad környéki harcokban esik el, amelyeket a törökök a fellázadt arabokkal és beduinokkal vívnak.
71 Különítményt (fr.).

6. levél[72] Konstantinápoly, 1859. április 22.

Édes Zsiga!

(...) Ezután önnek és Marinak egyedül fogok írni s önök lesznek oly jok leveleimet szegény szerencsétlen Anyámmal közölni. Mert a mitsoda levelet legujabban kaptam Atyámtól az el vágta köztünk minden Correspondentiát,[73] melyet hogy önnek Copiaban[74] elnem küldök, hogy saját szemeivel győződhessen meg mennyire mehet egy ember egy apa vallásos bigotságában csak azért nem teszek mert őt a fiui kegyelet még iszonyu tévedése és igazságtalanságában is kiméllteti velem. Soraiból csak anyit írok „Miután (saját szavai) a Krisztus szelíd vallását elhagytad, és egy hamis Profeta hitére tértél soraid csak sebet okoznak, s ez az oka hallgatásomnak, melyet hogy most félbe szakasztok beteges Anyád siránkozásának köszönheted." — sat. Én nem akarok sebet okozni senkinek különösen Apámnak, s azzal a resignatioval[75] mely egy martyrnak becsületére válna le mondok azon örömről hogy vele levelezhessek. (...) A mi az én törökké létemet illeti, a mi haragjának oka lehet, erről annyit irtam már neki, hogy maga a megszemélyesitett kétkedés is hitt vólna szavaimnak. (...) Utasítottam Kmety úrhoz ki Tbnok Kmety[76] urat, öttsét itt meglátogatva haza utazott hogy kérdezze tőle a milyen török ő én is olyan vagyok sat. — A mi a haza menetelt illeti erről is sokat írtam, de hijjába.

Most önnek édes Zsiga miután talán minden haza irt leveleimet nem olvasta röviden írok némely dolgokat melyek sorsomra felvilágositást nyujtanak. — nem fárasztom Önt szenvedésem elő sorolásaival, mert annak még emlékezete is oly keserű, hogy átkoznom kellene a sorsot mely annyi csatában egy golyót nem küldöt felyembe. — 49 be én mint atyámnak is írtam nem kalandvágyból jöttem keletre hanem a muszka bayonetek és ágyúk űztek a török határ szélre, tehát még csak nem is emigráltam. — Most ott áltam a nagy világba elhagyva mindentől, egy fillér nélkül nyelv tudás oly tudomány vagy képesség nélkül melynek hasznát vehettem vólna, mert az iskolába tanitnak de nem az életnek. Láttam hogy egy uj pályát kelletvén tanulnom, évek mulva talán jöhetek oda hogy csak nyelvet tudjak. Rám jött a betegség a sárga hideglelés, mely 3 évig kinozott. Annyi veszteség nyomorhoz még a betegség még a láz mely a török föld égető napja alatt irtozatos pokoli kin, egy kétségbeesett ifjunak sok vólt. Kétszer ragadtam pisztolyomat hogy végett vessek mindennek!! Talán jobban is tettem vólna, soktól, legalább attól hogy saját apám oly levelet irjon mint a milyet utóljára írt, — melyet ha egy más halandó irt vagy szemembe mondott vólna, lelkemre mondom vagy ő vagy én érte vólna meg a következő napot, — meg lettem volna kimélve. Oda adtam vólna életem felét csak kórházba csak fedél alá vigyenek mert lázba egy rongy sátor alatt éjjel ázni nappal égni nem kis dolog, jobbra balra csak jaj csak halál vonaglás átkozodás naponként 200 halott, éhenhalás, szóval egy valódi képe a pokolnak. Ez volt a Widdini láger. — A Sultán felszóllítván mindnyajunkat tiszteket hogy kinek kedve van a t. vallás szinleges fel vétele mellett, mely eddig csak annyiba van és fog ezután is maradni hogy török nevünk van, — szolgálatba léphetünk. Én számot vetettem magammal, láttam, hogy ez legalább oly pálya melyet már tudok, és a melyen egy embernek ki nem gyáva kilátásai lehetnek. — Ó de ez nem oly könnyű volt mint gondoltuk a szenvedés még itt kezdődött, melyet most leirni hosszas vólna. —

Minden társaim vagy tanácsot vagy segítséget kaptak hazulról én öt évig egy sort sem. De büszkébb voltam hogy sem panaszkodjam hajthatatlan Caracterem erősebb

72 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele sógorának, Katona Zsigmondnak; 2. sz. levél.

73 Kapcsolat (lat.).

74 Másolatban (lat.).

75 Belenyugvással (lat.).

76 *Kmety György* (1810—1865) honvéd tábornok. 1848 októberében a győri 23. honvédzászlóalj őrnagya, december 10-én alezredes. 1849. június 16-án tábornok, bácsi seregparancsnok. A világosi fegyverletétel után Törökországba menekül, áttér a mohamedán hitre — ő Izmail pasa —, Aleppóban telepedik le. 1851 végén Angliába megy. 1853-ban, az orosz-török háború kitörésekor visszatér Törökországba, ahol egy anatóliai hadosztály parancsnokságát kapja meg. 1855-ben Kars várának védelmét irányítja. Szeptember 29-én a tachmani fennsíkon legyőzi Muravjev tábornok csapatait. 1859-ben Konstantinápolyban a magyar légió tagjainak szervezésében és Genovába való szállításában tevékenykedik. 1860-ban a török kormány Szíriába küldi, ahol egy francia-török hadosztály parancsnoka. Ugyanebben az évben a nyugdíjazását kéri. 1865-ben hal meg Londonban.

vólt hogy immoralitásra hajjoljon, így magamnak köszőnhetve mindent vergődtem oda hol vagyok. — Vesse rám az első követ az ki azokon keresztül ment mint én a nélkül hogy tántorodott vólna, mert én nem tántorodtam. (...)

Mi a haza menetelt illeti ezt is anyiszor irtam. — Itélyen kegyed édes Zsiga. Menjek haza, tagadjam meg magamat, semisitsem meg moralis életemet s akkor — mi lesz belőlem. — Tíz évet eltöltöttem itt hogy kenyerem legyen, hadjam itt, tudván az othoni vagyoni állást. — Büszke lehetne rám Atyám, nem mintha én azt hinném hogy valami nagy ember lettem, mert senki jobban nálam nem tudja kicsinységemet, hanem azért, mert oly oriási küzdelmek dacára, melyek oly embereket kiket egykor félistenként imádtunk le sülyesztettek ki áltam a tűz probát, s élek a nélkül hogy becsületemet szenny, s lelkemet bűn tudat terhelné. (...) Hogy magyar vagyok azt nem szájaskodás hanem tettel lehet s akarom meg mutatni, s bárki töröknek rágalmazzon is annak csak azt mondom adjon az ég szegény nemzetem minden fiának oly érzelmeket minő az én keblemben él, adja az ég hogy minden fija anyit s ne többet áldozzon érte mint én, mert én mindent áldoztam, mi egy ember előtt kedves lehet! Egyebiránt én már annyit szenvedtem, hogy a többek közt még apám méltatlankodását is elszenvedhetem. Most egy pár szót, vagyoni kérdésről. Hogy én erről emlitést tettem is oka az vólt mert a három éves béke, egy eléggé bizar gondolatot támasztott fel bennem t:i: házasodni akartam. Ismertem egy leányt, szántam mert szerencsétlen vólt mint én, s mert két szerencsétlen oly hamar meg érti egymást, szerettem mert rajtam kívül senkije nem vólt e nagy világon. — Elakartam venni, de tudván, hogy engem fizetnek addig mig élek, fizetnek azért hogy mindennap meg halyak, ezért tettem É. atyámnál kérdést vagyoni állása és ha lehet segítséginek nőm részére, halálom esetírei igénybe vételéről. De emberbe bizni nem kell soha, még ha saját apja is az embernek. A dolog eredménye az lett, hogy e szegény leánynak azt kellett mondanom mit Hamlet mondott „Eredj Kolostorba szegény Amália". Ez a szegény teremtés mindenem vólt, megédesithette volna életemet, szorosabban kapcsolhatott vólna az élethez. Ezt is elvesztettem, s vele mindent!! (...) Irjanak szegény anyámnak mondják meg neki hogy szenvedő fijának erős hite van hogy ő meg érti fiját s nem tör felette pálcát hanem inkább azt mondja Ne itéljetek hogy ne itéltessetek. — (...) Isten önnel édes Zsiga Marival együtt ezerszer csokolva vagyok

szerető sógora
Kiss

7. levél[77] Torinó, 1860. junius 30.

Édes Zsiga! és Mari!

Kérlek ezen ide zárt levelet a rajta lévő adresre küldjétel el. Szegény barátom Örnagy Tükörynek halál hirét vagyok kéntelen édesannyával tudatni. Egy év ólta, a harmadik gyász hir mit magyar honba irok, azon négy barátim közül kikkel elhagytuk a török szolgálatot, csak én élek még, mint egy szomoru élő sir emlék dicsően elhunyt barátim sirhalmi felett. Mindegyiknek halála által egy egy kötél szakadt el mely az élethez csatolt, de különösen Lajos halála össze zuzta lelkemet!! Isten veletek többet nem irhatok, sok dolgaim, és lélek állapotom miatt. Csokollak szívből

Kiss

Ui.: Tüköry annyának szoló levelet tegyétek egy boritékba és irjátok rá Domének Terezia asszonyságnak Körös Ladány, Békés megye. (...)

8. levél[78] Torinó, 1861. junius 22.

Kedves Atyám!

(...) Ha sorsom jelenleg kőrülményeit akarnám irni, ez pedig tulhágja e levél körét, s correspondentiánk félbeszakadását vonhatná maga után. — Egyébiránt azt ugy is lehet gondolni és képzelni.

77 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele Katona Zsigmondnak, 3. sz. levél.
78 Uo. Kiss József levele édesapjának, 49. sz. levél.

A mi az én, és minden kint lévő becsületes társaim hazamenetelét illeti, ez nem tőlünk, hanem a Nemzettől függ, s attól hogy fogja magát a haza viselni a „lenni vagy nem lenni" kérdésében.

Gonosz időket élünk, a farkas bárány bőrbe jár, s a szent irás ama szavai „a ki hiszen idvezül", meg forditva áll; nem csak nem idvezül, de elkárhozik. — (...)

hű fia
József

9. levél[79] Torinó, 1861. junius 24.

Kedves Szüleim!

(...) A Cavour[80] temetése leírása, hibás ha engem ezredesnek nevez, mert én alezredes vagyok, egyébiránt miután Mogyorodival[81] egy napon nevezetesen mult év Sept. 20kán lettünk alezredesek, köztünk semmi különbség nincs, ha szinte a Marcziusi ünnep leirásában Mogyorodi neve az enyim előtt ált is. Nem foghatom meg de nem is köszönöm meg a Girokuti féle Naptárnak rólami tudositásait, nagyon Don Quichotte-isan hangzik. Ha én biografiam kiadásába bele egyeztem volna (ámbár eleget erőltettek rá) nem is emlitve Hamvay Kovács Imrét,[82] ki az általa szerkesztendő albumba igen kérte életrajzomat, inkább a Világhírű Dumas Sándor[83] franczia regényiró, ki velem igen jó barátságba van többszöri kéréseinek engedve, általa irattam volna. Egy ember ki az effféléknek örül, inkább a „Monte Cristo" iróját fogná választani, mint a Girokuti-naptárét. — A naptár tudositása már anachronismusánál fogva is nevetséges. —

Én nem a Legiohoz hanem az olasz hadsereghez tartozom, ámbár tulajdonképpen a Legio is az olasz hadsereghez tartozik az 59be az olasz kormány és a Magyar Comité[84] közt létre jött Conventio[85] értelmében, mind addig mig a Magyar határt át nem fogja lépni. — A török országba nyert érdemjeleimet meg tartottam, hogy kilenz évi szolgálatom után csak ezen két érdemjellel hagytam el török országot nem a török kormány hanem a kőrűlmények okai. (...)

hű fiok
József

10. levél[86] Torinó, 1861. augusztus

Kedves Ötsém!

(...) Itt a vér ismét omló félben van, — most e perczben még Turinból irom e sorokat, de kérdés mikorra meg kapod itt leszek e még? Ha Oktobert elérhetjük Catastrof nélkül bővebben beszéljünk a kijövetel iránt. —

Politicaról nem irok, mert itt az idők olyanok, hogy az események nem vasuti, de

79 Ua. 50. sz. levél.

80 *Cavour, Camillo Benso, conte di* (1810—1861) olasz államférfi, az egységes Olaszország egyik megteremtője. 1852-től 1859-ig és 1860-ban Piemont miniszterelnöke. Vezetésével Piemont 1860-ban, a közép- és dél-olaszországi népmozgalmakat és Garibaldi győzelmeit kihasználva, Róma és Velence kivételével egyesíti az olasz királyságot, amelynek 1861-ben első miniszterelnöke lesz. Az 1850-es években kapcsolatban áll Kossuthtal és a magyar emigráció más képviselőivel. 1859-ben megállapodást köt velük, melynek eredményeként az osztrákok ellen küzdő piemonti hadsereg keretében megszervezik a Magyar Légiót.

81 *Mogyoródi (Kaiser) Adolf, lovag.* 1848—49-ben honvéd hadnagy, a világosi fegyverletétel után Hamburgba menekül. 1852-ben Magyarországra jön mint emisszárius, elfogják majd szabadon engedik. 1859. július 28-án őrnagy, a harmadik zászlóalj parancsnoka a Magyar Légióban. 1860-ban részt vesz a palermói és a volturnói csatában. Megkapja a Savoyai-rendet. 1861-ben alezredesi rangban, Acquiban, a Magyar Légió parancsnoka. 1866-ban a poroszországi magyar légió parancsnoka.

82 Újságíró, aki a Családi Kör című lapban 1861-ben „Levelek Olaszországból" címen több cikket közöl.

83 *Alexander Dumas,* idősebb (1803—1870), francia regényíró. Közreműködik Garibaldi felszabadító hadjáratában, megírja Garibaldi és Türr István életének történetét.

84 Az emigráns magyar kormány, a Magyar Nemzeti Igazgatóság (Kossuth Lajos, Teleki László gr. és Klapka György).

85 Valószínűleg az 1860. szeptember 10-i megállapodásra gondol.

86 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele öccsének.

telegrafi sebességgel rohannak, tehát mit e perczben irnék, mikor meg kapnád ódonság lenne. Bizonytalanság minden. Soha hon Critikusabb napokat nem élt mint e perczben. Egyébbiránt bár mit olvasandatok is telegráf, vagy ujságban hidd nekem (én ezt három évi tapasztalásomból, melyett itt az olasz nép körében e nép erényeit ismerve tanulva szereztem), mondhatom, hogy a Crizisből olasz hon bátran s ditsően fog ki jönni, bár mint szeretnék is az ellenkezőt ellenségei, szóval én optimista vagyok. (...)

A legio feloszlatása mint máskor is irtam az én állásommal egybefüggésbe nincs mert és a legiohoz nem hanem az olasz hadsereghez tartozom. Egyébiránt a Legiot feloszlatni nem is akarják, csak néhány kitartás nélküli egyének, kiknek jobb lett volna othon maradni, zavarokat csinálnak. Ezek az urak már egy év alatt kifáradtak, s akkor midőn az olasz kormány fizeti és ruházza őket. Hát mi mit mondjunk akkor, kiket 12 év alatt nyomor, csalódás, üldözés nem birt kifárasztani. (...) Kedves szüleimet csokolva vagyok szerető testvéred

Józsi

11. levél[87] Torinó, 1867. junius 23.

Édes Mari!

Régen igen régen nem irtam képzelhetitek az okát. Vártam hogy kedélyem csilapodjon, ha ugyan képes csilapodni, s nem akartam lázas örömeitek közé tolakodni keserüségemmel. Ez tehát a vég melyért fáradtunk. Óh emberiség mily őrült vóltál és leszel midég! De elég. Ime látod feltettem magamba hogy csak rólam és rolatok irok, de lehet é hogy ki ne törjön belőlem. Áldozzon fel az ember jelent jövőt szóval az egész életet, csak azért hogy a magát Magyar Miniszteriumnak nevező pictus masculusok,[88] amnestiaval prostituáljanak bennünket, mint 19 éven át rosz életők miatt a társaságból kitaszitott rosz személyeket. —

Eh! mit. Nem érdemes hogy az ember az időt vesztegesse, csak a rá-gondolással is. (...)

testvéred
Józsi

12. levél[89] Torinó, 1867. szeptember 8.

Édes Mari!

(...) Meg látogattam az expositiot[90] Párisban. Mit irjak rola? Oly látomány, mely lefesthetlen, látni kell hogy az embernek fogalma legyen róla. — A mit az emberi ész genie ipar szorgalom kitartás teremtett és teremthet mind ott van, nem mint eredmény csak, hanem mint müködő csodája az emberi haladásnak. Mert a gépek pokoli lármáját, csodához hasonló müködését hallani látni lehet. Egy oldalon készitenek minden féle szövetet, más oldalon egy apróra vágott fa-halom két gépen villám sebességgel keresztül menve mint papiros áll elő. Itt metszik tisztitják a gyémántot, amott 41 percz alatt egy pár czipőt állitnak elő, — könyvet kellene irnom, hogy csak közelitőleg is leirjam. Az emberi haladás nem a magyarországi utatlan utakon haladó szekér hanem villám sebességgel rohanó gép. —

És ezt az emberiséget, mely ma holnap a levegőt mint közlekedési tényezőt fogja uralma alá keritni, ezt az emberiséget akarják politikai és különösen vallásos nevettségességgekel le lánczolni. Akarják hogy ne kaczagjon fel midőn Ádám és Éva nevetséges meséjével, a Krisztus mythológiájával tele beszélik a fejét, s meg ölni igyekezvén a rationalismusát. Akarják hogy a társaság melynek alapja ő, s melynek czéljának az ő boldogságának kellenne lenni, de a melyben ő mint egy minden individualismustól meg fosztott pária lézeng: fecsérelje el vérét és munkája verej-

87 Uo. Kiss József levele húgának, 13. sz. levél.
88 Bábok (lat.).
89 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele húgának, 14. sz. levél.
90 Világkiállítást.

tékét. Szegény setétség emberei s institatióji,[91] az idő a haladás lelke keresztül fog rohanni rajtatok, s miután pulverizált[92] benneteket el fog fujni hogy hiretek sem marad, s a későbbi kor hinni sem fogja, hogy a 19. században midőn az emberi ész oly csudákat mivelt mint itt láthatók haladásának (...) nevetséges akadályokat tudtak csak elibe gördíteni. — Na, megint benne van fogod mondani. Igen, és jobban mint valaha. —

Én rám a Párisi expositio két benyomást tett. Egyik ez: rehabilitálta előttem saját nememet az emberiséget, melyet már utálni kezdtem midőn láttam minden nap hogyan hagyja magát lealacsonyitni nem a rabszolgaság, hanem az állatig, de itt kénytelen voltam elismerni, hogy „nem halt meg csak aluszik". Le szoritva egy térről annál hatalmasabban emeli fel fejét a másikon. Másik impressiom ez: szép dolog a vallás de mihelyt egy cast — a papság mesterséget monopoliumot csinál belőle, a leg nagyobb akadálya lesz az ember haladásának és boldogságának. Láttam az expositio azon részében melyben az Egyiptomi régiségek vannak, a mult világ a mult civilizátio (melyből a görög római civilizátiok eredtek) emlékeit, melyek ma, hála a derék Champollion (francia tudós I. Napóleon egyiptomi uti társa volt ki a hieroglifák olvasását feltalálta) zsenijének, mint tárt könyv állanak előttünk, s egy Mózes előtt 10 ezer évig terjedő civilizátiot mutatnak fel, midőn más nemzetek a görögöt sem véve ki még mint pásztorok sem voltak ismeretesek, és láttam hogy az emberiség történeteinek e kincseiből a keresztyén vallás, midőn Teodosius[93] alatt Egyiptomba be vitetett 60,000t a leg óriásibb vandalizmussal a mi csak valaha existalt mint bálványokat össze töretett, s oka lett hogy év ezredek történelme velök s bennök el veszett. Oh valóban a Cristianismus csak sötétséget árasztani jött a földre, s felül mulja még a Muhamedennismust is ki az egyiptomi könyvtárt elégette. A Cristianismussal jött a világra a közép kori setétség mely által az ember barommá lett s csak akkor kezd az emberiség haladni mikor a vallás iránt indifferentismus[94] kezd be állani. Ezen közép kor vetette meg alapját mind annak mit máig is szenved az emberiség, mely közép korban ha az arabok meg nem mentik részint, részint felnem találják az astronomiát orvosi tudományt és a mathesist hol lennénk ma?! Ime ily impressiot költ én bennem az a flagrans contradictio[95] a mi van egy felől az ember industrialis, más felől vallásos és politikai haladása közt. — S mind ez mind addig igy fog lenni mig a gyermekek nevelését a papok keziből ki nem vesszük, (bár mily vallásu legyen az) mert addig vagy ostobákat vagy hypocritákat[96] nevelünk, mig dél előtt azt tanitjuk a gyermeknek hogy Jósué meg állitotta a napot, délután pedig hogy a föld forog a nap körül-stb. És ez a vallás érdekében éppen ugy mint az emberi haladás érdekében egyformán kivánatos ne feledjék a vallás emberi hogy a 93as franczia forradalom igazságos dühében nem elégedett meg a vallás eltörlésével, hanem el törölte magát az Istent, melynek nevében századokon keresztül nyomták és zsarolták. De elég, nem kell felednem, hogy e levél magyar országba megy, nemde jobb is nekem, miután az ily eszmék véremmé váltak haza nem menni. Én a feketét fehérnek mondani nem tudom soha.

Én meg igértem hogy Sándornak az expositioról fogok irni, de biz én alkalmasint elhagyom, mert ha e levélhez hasonlót irnék, no, még akkor jönne az öreg urtol egy dissertatio „Az emberi tévelygésekkel meg homályosított, de a reformatio által eredeti tisztaságába vissza állitott Krisztus vallásáról" mint már egyszer jöt. Áh én is azt hittem egykor, de miolta Angliába és porosz országba az az hol a protestántismus uralkodó vallás ismerni tanultam, nem könyvekből ha nem a népnél, csak azt mondom, hogy a protestáns jeziutismus épen olyan, hanem rosszabb mint a Catholicismusé. — Nem akarva senkinek, legkevésbé Atyámnak vallásos előitéleteit érinteni, ugyan azért inkább hallgatok, mert ha bele jövök akkor már hypokritáskodni nem szeretek, s bár mindenki ugy tenne, mert az igazi meg győződésből beszélők száma vajmi kevés.

(...) Sándor (...) azt irja hogy én nem feleltem két levelére, én semmi féle levelet nem kaptam se tőle se senkitől 5 év alatt ki vévén a leg ujabb időben, ir-

91 Intézményei (lat.).
92 Porrá zúzott (lat.).
93 *Teodosius, Nagy. Flavius* (347—395), római császár. Nevéhez fűződik a katolikus egyház államegyházzá való emelése, a pogány és az ún. eretnek vallások betiltása.
94 Közömbösség (lat.).
95 Nyilvánvaló ellentmondás (lat.).
96 Képmutatókat, álszenteket (lat.).

tam több izben, s miután láttam hogy csak azért ír az ember hogy az osztrák postbeamterek mulassák olvasásával magukat felhagytam az irással.

(...) Huszonkét éves koromban kidobott a sors a nagy világba, s ha a száműzetésbe lefolyt 19 évét életemnek át nézem nem találok egy perczet sem melyért pirulnom kellene, s ha ma ujra kellene kezdenem a lefolyt 19 évet ismét azon uton mennék, mert bár ama hálátlanná vált ügy, nem a mi hibánk hanem a nemzet önelhagyatottsága miatt nem sikeresítthetett, az ernyedetlenül telyesített kötelesség érzete vigasztal bennünket.

(...) Zsigát és gyerekeidet szivesen üdvözlöm, s veled együtt csókolom

szerető testvéred
Józsi

13. levél[97] Torinó, 1867. november 17.

Édes Mari!

(...) Itt még mind a leg nagyobb politikai bonyodalmak közt élünk, a romai mozgalom, mely minden esetre az emberi haladásnak az obscuratismus[98] elleni küzdelmévé növi ki magát, mely mint Luther mondta „nem a mi ügyünk, hanem az emberiségé", jobban elő térbe áll mint valaha, s e nagy drámának még csak az első véres act-ja van csak bevégezve. Nincs ma többé egyetlen jozan politikus se, ki be ne látná, hogy olasz ország és a papismus, mint világi hatalom incompatibilisek, meg férhetetlenek egymás mellett. Itt az el keseredetség a felső fokon áll. (...)

szerető testvéred
József

14. levél[99] Torinó, 1868. julius 16.

Kedves Szűleim!

Emlékezni fognak Kedves Szűleim, hogy haza menetelemet e jelen hóra igértem, (...) fájdalom azonban ismét halasztanom kell, ugy hogy Augustus vége vagy September elején reménylhetem csak a haza menetelt. Oka e halasztásnak következő. A háboru végével az olasz hadsereg létszáma leszállittatván több olasz tiszt-társaimmal én is a Reserv-osztályba[100] jutottam. Miután azonban az olasz hadi törvények értelmében a reservnél lévő tiszt két év lefolyta után kérheti vagy activ-szolgálatba helyeztetését, vagy pensioba tételét[101]: én a törvény adta ezen jogot igénybe vettem, s jelenleg a dolog folyamatba van. S minthogy az efféle dolog a katonai hyerarchia hosszu közegein lassan és hosszasan megy keresztül, s a hadi tanácsba sokáig heverni szokott leg alább más fél honapot számithatok mig a dolog rendbe jön. Meg lehet hogy reménységemen felűl elébb tudok bizonyost űgyemről s akkor tudósitom Kedves Szűleimet és indulok. (...)

hű fiuk
József

15. levél[102] Torinó, 1868. október 5.

Kedves Szűleim!

Ime ismét levelet kell irnom midőn már azt gondoltam hogy ebben a hónapban othon lehetek. Az én dolgom itten a pensio felé hajlik. Egy részről egésségem ámbár annyira a mennyire helyre ált mindég gyenge, és ha a Calabriai vagy Romai határ szélen állomásozó részében kellene a hadseregnek Activ szolgálatba lépnem,

97 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele húgának, 15. sz. levél.
98 Elmaradottság (lat.).
99 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele apjának, 51. sz. levél.
100 Tartalék állományba (fr.).
101 Nyugdíjazását (fr.).
102 BKML Katona-család iratai. Kiss József levele apjának, 52. sz. levél.

pedig a mi csak nem bizonyos, miután hadseregnek felénél több része ott állomásozik, az emlitett helyek moralis és phisikai pestises levegője ismét tönkre tenné egésségemet, pedig már annyit szenvedtem egésségemmel hogy bizony elég. De más részről az activitásba jutás végett még talán egy évnél tőbb ideig kellene várnom, miután épen most bocsátottak haza 60 ezer embert tehát igen sok számfeletti tiszt lesz ismét. Most az a kérdés mennyi lesz a pensio, hogy nem sok előre lehet gondolni, miután pensiora nagyon fiatal vagyok, értvén a nyugdijnál megkivántató életkort.

A nyugdijnál az életkor és szolgálati képezik a Criteriumát a nyerendő évi-dij menyiségének. Nállam mint emlitém az első kevés a második a szolgálati idő husz év, tehát meg lehetős. Egyebiránt reménylem nehány nap alatt a királyi rendelet a nyugdijjazás végett ki fog jőnni, s akkor az ugy nevezett Corte dei Conti[103] az az a Status fő Controli hivatalhoz megy a mely meg fogja határozni a nyugdíj mennyiségét, és ez egy kissé hosszas mert minden szolgálati évet, minden egyes tiszti rangot documentummal kell bizonyitani. Ha ezen az administration keresztűl megy, a nyugdiji királyi okmány (brevet) pár nap alatt készen van, tizen öt nap kell mig a Finanncz-Ministerium registrálja e ekkor meg van minden.

Tehát az előbbi hazamenetelem lehetetlen vólt, miután az itt létem mulhatatlanul szűkséges vólt. Nékem magyar török és olasz documentjeim vannak, egy űgyetlen traductor[104] ha személyesen felnem ügyelnék rája nagy kárt tehetne. Egy honapot is elveszteni a husz évi szolgálatból kevesitése lenne nyugdijjamnak.

Holnap magam Florenczbe[105] megyek, hogy a fővárosban a hadűgyministerium és Corte dei Continál levő ismerőseim és barátaimmal értekezzek, különösen hogy volt finácz minister s jelenleg a Corte dei Conti elnöke Scaloja Senatorral[106], ki igen jó ismerősöm beszéljek, s meg kérjem őt hogy a dolog menetelét siettesse, és ha lehet soron kivül vétesse tárgyalás alá. Reménylem meg teszi. Tante molis era[107], hijába a bürokratia csak bürokratia. Mind e mellett ezen évbe minden esetre haza megyek, és ha Scaloja Senator segithet a dolog siettetésén, mert ha teheté arról meg vagyok győződve hogy meg teszi, reménylem november első felében, vagy tán előbb is indulhatok.

Isten áldja Kedves Szűleimet a viszontlátásig is fiui tisztelettel vagyok

hű fiok
József

103 Számvevőszék (ol.).
104 Fordító (ol.).
105 Firenzébe
106 *Scialoia, Antonio* (1817—1877) olasz közgazdász. 1846—48 között torinói professzor. 1860-ban Garibaldi diktatúrájában, majd a nápolyi helytartóság idején pénzügyminiszter, 1860—65. között képviselő, 1865-től szenátor.
107 Annyi küzdelembe került (lat.).

SZEMLE

THE IDEALS AND PRACTICE OF MEDIEVAL KNIGHTHOOD III.

Papers from the Fourth Strawberry Hill Conference 1988
Ed. by Christopher Harper-Bill—Ruth Harvey

(The Boydell Press, Woodbridge, 1990. 180 o.)

A középkori lovagsággal foglalkozó konferencia-előadásoknak immár második kötetét veheti kezébe az olvasó. A jelen kötetben olvasható előadások 1988 márciusában hangoztak el, tematikájukban követve a korábbi találkozókat. Újdonságot talán csak a fegyvertörténet hangsúlyosabb megjelenése hozott, utalva arra, hogy a lovagi kultúra történetének a megrajzolásához nem csak a történészek és irodalomtörténészek együttműködése szükséges.

A kötet rögtön „eretnek" gondolatokkal indít. *Malcolm Barber* a katar ideológia társadalmi bázisát vizsgálja. Hangsúlyozza, hogy az eretneknek nyilvánított eszmerendszer és mozgalom délen a központi hatalom hiányának és a katolikus egyház szervezeti gyengeségének köszönhette népszerűségét. Ilyen körülmények között természetes, hogy nemcsak a városi társadalom támogatta őket, hanem a vidék megközelíthetetlen lovagvárait uraló nemesi családok is. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik *J. I. Catto* tanulmánya, amely tárgyául a lollardizmus és a lovagok kapcsolatát választotta. Ez az elsősorban vallási irányzat természetesen sohasem tett szert túlzott népszerűségre a társadalmi és anyagi hatalomért mindent kockára tevő lovagok körében, mégis, a Froissart által is emlegetett Sir William Beauchamp személyén keresztül mesterien ki lehet mutatni egy lovag őszinte vonzódását az irányzathoz. Fennmaradt XIV. század végi kéziratok tanúsítják kapcsolatait a lollardokkal, hitszónokaikkal, miként tudjuk, hogy kényszerűségből félbeszakított egyházi karrierje után ott van az angol királyok hadjárataiban az 1370-es és 80-as évegben.

A tanulmányok hagyományos megközelítésű csoportja a lovagi kultúra sokat tárgyalt, de megnyugtatóan talán sohasem lezárt kérdéseit vizsgálja német, angol és francia földön.

Tanulságos *William Henry Jackson* áttekintése a lovagi terminológia és ideálok térhódításáról Barbarossa Frigyes udvarában (1152—1190). Megfigyelései, miszerint Frigyes alatt honosodik meg és formálódik ki a tulajdonképpeni lovagi udvar, egybevág Duby véleményével, amely a XII. század második felének tulajdonít döntő jelentőséget a lovagi kultúra európai (Nyugat-Európai) térhódításában. Ennek tudatosítása a magyarországi Anonymus-kutatásban sem árt, hiszen köztudomású Frigyes személyes átvonulása az országon. Nem lehet véletlen, hogy ehhez a tényhez kapcsolódik Magyarországon a lovagi torna („ludus militaris") említése is. A *turnoimentum* első itteni említése is Fresingi Ottó Gesta Fridericijében található, miként megszívlelendők Barbarossa szavai is 1155-ben Rómában, amikor a korabeli frank lovagságot az ókori Róma *ordo equestris*-ének vitézségéhez, bátorságához, fegyelméhez hasonlítja.

Jim Bradbury V. Geoffroy, Anjou grófja alakját villantja fel tanulmányában. Áttekinti a gróf működését 1129 és 1151 között, de még nagyobb figyelmet szentel Guillaume de Marmoutier 1180 körül keletkezett munkájának, a Historia Gaufredi Ducis-nak. E munkájában a Historia szerzője szerzetes voltát meghazudtolóan tökéletes és mintaszerű képét rajzolja meg a tökéletes lovag-uralkodónak, aki a csatában bátor, alattvalóival könyörületes, udvarában pedig lovagi szórakozásokkal múlatja idejét. A sok-sok *toposz* mögött — és ellenére — az már inkább a véletlen műve, hogy a gróf a valóságban is jó képességű uralkodónak bizonyult,

s nem véletlenül jegyezték fel róla „grant chevalier e fort e bel...".

Richard Eales, korrigálva a korábbi nézeteket, a XI. századi angliai várak eredetéről és szerepéről értekezik. Vizsgálja a várépítések indítékait a XI. században, kapcsolatukat a normann hatalom kiépítésével, majd számuk XII. századi csökkenésének okait. Ez utóbbiban nem központi, adminisztratív nyomást véli felfedezni, hanem pusztán gazdasági tényezők kényszerítő hatását.

Egyetlen lovagságról szóló tanulmánykötetből sem hiányozhat a lovagi irodalom motívumainak vizsgálata. *Defydd Evans* a solymászat irodalmáról megállapítja, hogy a madarak világában uralkodó társadalmi viszonyok és értékrend szorosan követte a kor valóságos udvari életét. Példáit a Boke of St. Albans (1486, kiad. Oxford, 1975., *Ed. Rachel Hands*) található traktátusból vette, illusztrálva a héják és sólymok antropomorf világát. *Zara Zaddy* Chrétien de Troyes műveihez (Yvain, Cligés, Charrete, Erec) fűzött megjegyzéseket, kiemelve, hogy a lovagi kultúra nők felé tett gesztusai és hódolata mennyiben összefüggött a női irodalmi patronusok megnyerésének az igényével.

Igen érdekes számunkra *Emma Mason* tanulmánya a mitikus hősöknek tulajdonított fegyverek felhasználásáról a XII. századi angol királyi propagandában. Úgy véli, hogy az Anjou-házi uralkodók, II. Henrik s fiai tudatosan nyúltak az általuk jól ismert Arthur- és Trisztán-mondakörhöz, s a hősök kardjait — a Caliburn-t és a Curtaná-t — saját személyükkel kapcsolatba hozva beépítették propagandájukba. Meglehet, ezzel próbálták ellensúlyozni a Capeting királyok tekintélyét, ami jelentős részben táplálkozott Szt. Dénes kultuszából, a Nagy Károly- és Roland-mondakör elemeiből és a legendás hírű nemzeti zászlóból, az Oriflamme-ból. A legendás kardok sorát még tovább bővíthetnénk, de maga a szerző tudatosan szűkítette le témáját az említett uralkodók korára, miként a királykoronázási ordókban való szerepüket is — sajnos — csak mellékesen érintette. Mindazonáltal úgy hisszük, hogy Tóth Zoltán Attila's Schwert (Wien, 1930.) c. munkájának számos megfigyelését hasznosíthatta volna munkájában.

Ian Peirce a középkori kard fejlődését tekinti át több évszázadon át (c. 850—1300) mindössze húsz oldalnyi terjedelemben. A kitűnő illusztrációk főleg az angol gyűjtemények remekművű darabjaival ismertetnek meg bennünket.

Számos tanulmány speciális témaválasztása ellenére is a kérdéskör élvezetesen tárgyaló, sok esetben gondolatébresztő megközelítését kínálja a kötet.

Veszprémy László

SZEMERE BERTALAN

POLITIKAI JELLEMRAJZOK A MAGYAR SZABADSÁGHARCBÓL

Okmánytár

Közreadta és magyarázatokkal ellátta Hermann Róbert és Pelyach István, Kurucz György fordításaival

(Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990. 734 o., 30 t.)

Divat manapság a közelmúlt politikusainak, hadfiainak, egyházi személyiségeinek önéletírásait, visszaemlékezéseit, netán önigazoló filippikáit — gyakran a ma is élő főszereplő közreműködésével — kiadni. Ennek sok haszna mellett némi hátulütője is akad. Nevezetesen, hogy a mai átrendeződő, átértékelődő világban, a damaszkuszi út szélén csüggedten üldögélő, egyszerű, de amúgy fogékony és érdeklődő halandó kétségbeesett és tanácstalan. Purgatóriumból elbocsátó cédulát vált meg ez a nagy írásbőség, avagy, kortársaink esetében, a mindenkori feddhetetlen hatalom kezébe helyezendő menlevél az új sáncok mögé?

Mindenesetre a több emberöltővel ezelőtt letűnt, akár nemzeti pantheonba, akár a tiszteletlen utókor által történelmi pellengérre állított, hosszabbrövidebb ideig politikát formáló elődeink megítélése jóval egyszerűbbnek tűnik. Tetteiket kényelmes távlatból, másokéival összevetve, a fennmaradt források vizsgálatával, a következmények ismeretében elemezhetjük, s akármit tettek, vagy írtak annak idején, könnyűszerrel „rajtakaphatjuk" őket. Közben rájövünk, hogy ez mégsem ilyen egyszerű, hiszen az említett két pólus között, átmeneti fokozatok közbeiktatásával finomítva a végleteket, az átjárás sok esetben szabad. A bálványok döntögetése, illetve a süllyesztőből piedesztálra emelése időtlen, arról nem is beszélve, hogy ez kortársak között is kedvelt foglalatosság.

Kiváló példája ennek Szemere Bertalan előttünk fekvő hármas jellemrajza. A közreadók dicsérete, hogy az író szuggesztivitásától és elfogultságától függetleníteni tudták magukat, bár, a tények fölényes ismeretében, megengedhettek maguknak egy-egy cinkos összekacsintást Szemerével. S hogy ez, főleg Kossuth esetében, hiszen Szemere Batthyány Lajos és Görgei személyének vizsgálatát a kormányzó iránti ellenszenvének, sértettségének hangsúlyozására használta fel, időnként folyamatos szemrángássá fajul, bevonva az olvasót is, csak az indokolt értékelési finomítások szükségességét bizonyítja.

Megállapíthatjuk, hogy a döfések osztogatása közben maga a szerző is számtalan sebet kapott, módszerének, előítéletességének, önigazolási kényszerének köszönhetően. Véleményalkotásunkat, Szemere írásának feldolgozását megkönnyíti, hogy a szerkesztők a magyarul íródott, de magyar nyelven először megjelenő Jellemrajzokat elöljáróban, majd a jegyzetekben is, pontos korrajzzal, adalékokkal látják el. Amennyire a terjedelem engedheti, górcső alá veszik a kor politikai életét, benne a mű főszereplőinek sokoldalú személyiségét. Szemere és emigrációbéli sorstársai tevékenységére, ha jelzésszerűen is, külön kitérnek. A Jellemrajzok születési körülményei ezzel érthetővé válnak.

Az 1852 tavaszán Párizsban befejezett és októberben Marx kiadójánál, Hamburgban három kis füzetben, Zerffi Gusztáv és Bangya János (mellesleg az osztrák titkosrendőrségnek a magyar emigrációhoz „delegált" ügynökei) fordításában német nyelven megjelent alkotás már a kezdetekben alaposan megosztotta csekély olvasótáborát. Hatása azonban máig él. Amennyire elhallgatása lehetővé tette, hozzájárult Batthyány és Görgei személyének — sajnos — máig ható kanonizálásához, míg Kossuth esetében, elsődleges szándéka ellenére, kevés sikerrel járt. A Jellemrajzok „szamizdat" sorsa Szemerén is lecsapódott, hasonlóképpen egyoldalúvá

téve megítélését, személyiségét a megérdemeltnél jobban árnyékolva.

Batthyány Lajos jellemzése a „kötelező" kritikai észrevételek ellenére egyértelműen pozitív: egyéniségéből, kényszerhelyzetéből fakadó túlzott lojalitása, kompromisszumkeresése okozta vesztét; jóhiszeműsége az udvar irányában. Szemere ebben a részben, a tragikus sorsú miniszterelnök életútjának vázolása közben, rövid áttekintést nyújt kevésbé tájékozott olvasói számára 1848/49 előzményeiről, valamint Ausztria és Magyarország államjogi kapcsolatairól.

Görgei esetében, mintegy Kossuthra erőt gyűjtve, Szemere már kétes eszközöktől sem riad vissza. Fejére olvassa valós, illetve számosabb vélt hibáját is, ami nagyrészt a szerző értetlenségéből, hadügyi tájékozatlanságából, képzetlenségéből fakad. A legnagyobb kárt azonban a „Görgei áruló" mítosz elhintésével okozta, aminek megcáfolása a korszakkal foglalkozó történészek (persze egy részének) feladata. Ennek ellenére elismeri hadvezéri tehetségét, jellembeli, igaz — szerinte — kisszámú erényeit, s ha Kossuth került szóba, többnyire Görgei mellé állt. Teljes megsemmisítését nem is tartotta elsődleges céljának, hiszen ő nem volt abban a helyzetben, hogy eredményesen tisztázhassa magát klagenfurti száműzetésében.

Kossuthra azután, a legterjedelmesebb pamfletben, a teljes politikai, szellemi leszámolás szándékával támad. Didaktikája is eltér Batthyány és Görgei tevékenységének kritikai-kronologikus tárgyalásától. Sarkított, tömör, költői kérdéseket tesz fel, s ezekre eleve elítélő, inkább indulatoktól, elfogultságtól fűtött, gyakran valótlanságokon alapuló válaszokat ad ahelyett, hogy azokat meggyőzően, logikusan, kellő argumentációval építené fel. Így, ahol alapgondolatai mégis helyesek lennének — hiszen Kossuth, meg kell vallani, jellemében igen csak középszerű, de a kabinetpolitikában és demagógiában utolérhetetlen volt, —, egy tehetetlenül toporzékoló, bosszút hasztalan lihegő kisember benyomását kelti. Talán Szemere is érezte, a bálvány felállításában korábban ő is segédkezett, s a kiábrándulás után, szándéka ellenére, korlátozott lehetőségei csupán csalódottsága, fájdalma gáttalan kimutatására képesítik.

Hermann és Pelyach tudják, hogy a Jellemrajzok egymagukban, a magyarázatok ellenére, túlságosan elnagyoltá, egyoldalúvá tennék az írójukról kialakult képet. Hogy tisztábban láthassunk, szerintük is szükség volna egy Szemere monográfiára. Addig is, áthidaló megoldásként, bőséges okmánytárat adnak közre Szemere 1848/49-es kormánybiztosi, miniszterelnöki és belügyminiszteri működésének irattermé-séből. Ennek segítségével összevethetjük élete csúcspontját a hatalomban, felelősségét, illetve hibáiból fakadó felelőtlenségeit emigrációs vergődésével, nyomon követhetjük nézetei formálódását a cáfolhatatlan iratok tükrében.

A 319 levél, hivatalos irat, hirdetmény, intézkedés, összevetve a politikai tehetetlenségből, számvetési kényszerből, labilis idegállapotból fakadó hattyúdallal, olyan fontos ívet rajzol fel Szemere életpályájáról, amely minden bizonnyal elősegíti az említett történetírói tartozás törlesztését. A forráskritikai alaposságú jegyzetapparátus, a magyarázatok szinte egy második tanulmánnyal érnek fel. A képmellékletek válogatása szintén hozzájárul ahhoz, hogy ebből a kiadványból megkerülhetetlen alapmű legyen.

Lenkefi Ferenc

ISTVÁN DEÁK

DER K. (U.) K. OFFIZIER 1848—1918

(Böhlau Verlag, Wien—Köln—Weimar, 1991. 333 o.)

Az Egyesült Államokba kényszerült, ám szülőföldjéhez ragaszkodó, mind eredeti, mind választott hazájában jól ismert és nagyrabecsült tudós, Deák István egy évtizedes kutatómunka eredményét nyújtja e művével az olvasóknak. Könyve célját úgy fogalmazta meg, hogy „vizsgálat tárgyává tegye a tisztek társadalmi és etnikai származását, hadseregbe lépésük okait, nevelésüket és kiképzésüket, ideológiájukat, életstílusukat és különös szokásaikat, a politikában, kultúrában és társadalomban játszott szerepüket, a tisztikar fejlődését 1848 és 1918 közt, a tiszteknek a polgári hatóságokhoz fűződő kapcsolatait, felelősségüket a Monarchia továbbéléséért és végül összeomlásáért, befejezésül pedig Kelet-Közép-Európa történelmére gyakorolt befolyásukat".

Ennél azonban sokkal többet kap az olvasó. Már a bevezető eszmefuttatás a Habsburg-dinasztiáról, a Habsburg-birodalom területeiről és népeiről, rangosztályairól és címeiről, hadseregszervezéséről és vezényleti struktúrájáról, valamint a haderőre és a haderő tagjaira vonatkozó levéltári források sokatmondó értelmezhetőségéről ugyanúgy lebilincselő olvasmány, mint a bensőséges bevezetés a választott és érvényesített módszertani eljárással kapcsolatosan. Ezután újabb meglepetés éri az olvasót, rendkívül frappáns, a haderő nézőpontjából láttatott történelmi áttekintést kap a török háborúkig visszanyúlóan, ám alapvetően a tárgyalt időszakra vonatkozóan. E még mindig csak bevezetést jelentő első harmadban is magával sodorja az olvasót, amit a szerző papírra vetett. Különösen így van ez azért, mert állításai világosak, következtetései logikusak, összegzései meggyőzőek. Ezen túlmenően rendkívül találóak és kifejezőek az egyes periódusokat jellemző meghatározások is, amelyekkel Deák István él. Megfogalmazása szerint 1815—1848 a stagnálás ideje, 1848—1849 a nagy belső háborúé, 1850—1859 közt a császári abszolutizmus következik, 1860—1866 az alkotmányos kísérletezések és a külső háborús vereségek kora, 1867—1897 a reform és a konszolidálódás ideje, 1897—1906 jellemzője a kettős Monarchia és a hadsereg válsága, 1906—1914 közt már a háborúhoz vezető út látszik, 1914—1918 pedig a katasztrófával való szembesülés ideje.

Tulajdonképpeni tárgyára rátérve a szerző az annak megértéséhez szükséges eszmefuttatásokat követően először, ugyancsak történelmi fejlődésében és a reformkorra visszatekintően, a tisztté válás útját mutatja be. Ezúttal az ezredekhez beosztott kadétok és a katonai akadémiákon tanuló növendékek mindennapi életébe enged betekintést. Ezt követően az ezredéletet eleveníti meg és eközben nyomon követi az újonnan kinevezett tiszt útját a helyőrségbe való megérkezéstől kezdve a mindennapi életbe való bekapcsolódáson át a teljes beilleszkedésig. A továbbiakban külön elemzés következik a tisztek jövedelmi—anyagi viszonyairól, eladósodásáról és az ehhez kapcsolódó konfliktusokról, becsületbeli ügyeikről, párbajaikról.

Újabb fejezetben mutatja be a szerző a tisztek házas- és családi életét, szexuális erkölcsét és a törvényekhez való viszonyát. Külön szól a nyugállományba helyezéssel bekövetkező változásokról és ehhez csatlakozóan az özvegygondozásról és az árvaellátásról. Önálló kérdésként kezeli a nemesi származású tisztek helyzetét.

Már az eddigi kérdésfelvetéseknél is váltakozva jelentek meg a lebilincselő szöveges elemzések és a száraznak tűnő, mégis annál beszédesebben sokat mondó statisztikák. A következőkben ez még inkább érvényesül, miután a tisztek vallási, nemzetiségi hovatartozásának, pályafutásának és továbbképzésének kérdései képezik az elemzés tárgyát. Külön figyelmet érdemel a zsidók katonáskodásával foglalkozó, számos új felismerést rögzítő rész. Ez vezet át a következő nagy egységhez, amely az Osztrák—Magyar Monarchia tisztikarának első világháború alatti sorsát ábrá-

zolja. Kitekintésként felvillantja még Deák István a háborús vereséget és összeomlást követő időszakot is, azt a kérdést vizsgálva, mi történt a volt császári és királyi tisztekkel az utódállamokban.

Befejezésül is tartogat még egy meglepetést ez a nagyszerű mű. Bibliográfiai esszének nevezi Deák István azt a kerek összefoglalást, amelyben mutatja a témája szempontjából legfontosabb szerzőket egykorú és későbbről visszatekintő emlékirataikkal, továbbá az alapvető történelmi szakmunkákat.

A szerző mondanivalója vége felé szükségesnek vélte, hogy megjegyezze: „Mivel a Habsburg-hadsereg már nem létezik, az iránta tanúsított érdeklődés tisztán akadémikusinak tűnhet. E haderő történetéből azonban sok minden megtanulható (...)" Valóban így van. És ez különösen igaz, mivel Deák István, ahogyan ezt a gazdag jegyzetanyag tanúsítja, nem csak az 1871-ben és 1901-ben avatott minden tizedik hadnagy életrajzi adataiból, hanem nagyszámú publikálatlan, részben pedig ugyan közzétett, de ilyen vonatkozásokban nem hasznosított emlékirat, visszaemlékezés és más leíró forrás segítségével jutott el következtetéseihez. Olyan következtetésekhez, amelyek ugyan a tisztikarral kapcsolatosak, mégis arról a teljes történelmi valóságról szólnak, amelyben ezek a tisztek éltek és tevékenykedtek. Ugyanezt a kérdéskört más oldalról megközelítve, a szerző egy nagyon jól körülhatárolható történelmi korszakhoz kötötte elemzését. Módszertani eljárásával azonban egyúttal példát ad más, hasonlóan zárt egységnek tekinthető korok hadtörténész kutatói számára is: miként lehet megragadni a tisztikar történelmi-társadalmi szerepét és miként lehet feltárni valós összetételét.

A recenzens, akinek módja volt megélni e német nyelvű alapmű ausztriai fogadtatását, rendkívüli sikerét, csak remélheti, hogy e könyvet mielőbb a magyar olvasóközönség is kezébe veheti. Annál is inkább táplálja ezt a reményt, mivel magyar szerző munkájáról van szó. E remény megvalósulása esetén pedig nemcsak a birodalmi paritás érvényesülne újólag, hanem — és ez ennél sokkal fontosabbnak tűnik — Deák István új felismerései szülőhazájában is általánossá válhatnak és beépülhetnek a köztudatba.

Zachar József

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

AZ OSZTRÁK ÉS A MAGYAR HADTÖRTÉNÉSZEK NEMZETI BIZOTTSÁGÁNAK ELSŐ EGYÜTTES ELNÖKSÉGI ÜLÉSE ÉS TUDOMÁNYOS ESZMECSERÉJE

Baden és Szombathely, 1991. szeptember 20—21.

Az örvendetesen fejlődő osztrák és magyar hadtörténelmi kapcsolatok jegyében került sor — a két országbeli kutatásokat koordináló intézmények vezetőinek találkozóit követően immár —, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságban való szoros együttműködésen túl, az Osztrák és a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának első közvetlen kapcsolatfelvételére.

A határ menti találkozó jelleggel megtartott kétnapos rendezvényen osztrák részről Dr. *Johann-Christoph Freiherr von Allmayer-Beck* udvari tanácsos, a Heeresgeschichtliches Museum ny. igazgatója, elnök, Dr. *Manfried Rauchensteiner* egyetemi docens, kormánytanácsos, a Hadtörténelmi Szolgálat vezetője, főtitkár, Dr. *Leopold Auer* c. egyetemi tanár, levéltári főtanácsos, a Házi, Udvari és Állami Levéltár osztályvezetője, Dr. *Peter Broucek* levéltári főtanácsos, a Hadilevéltár osztályvezetője, Dr. *Wolfgang Etschmann* tanácsos, a Hadtörténelmi Szolgálat tudományos főmunkatársa, Dr. *Lothar Höbelt,* a Bécsi Egyetem adjunktusa, Dr. *Robert Koch,* az Österreichisches Ost- und Südost-Europa-Institut tudományos főmunkatársa, Dr. *Erwin A. Schmidl* tanácsos, a Hadtörténelmi Szolgálat tudományos főmunkatársa, Dr. *Arnold Suppan* egyetemi docens, az Österreichisches Ost- und Südost-Europa-Institut igazgatója, Dr. *Otto Friedrich Winter* professzor, udvari tanácsos, a Hadilevéltár ny. igazgatója vett részt, míg a magyar felet Dr. *Rázsó Gyula* professzor, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója, elnök, Dr. *Zachar József* honvéd alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, az Osztrák Hadilevéltár mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője, főtitkár, Dr. *Bona Gábor* honvéd alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, az Osztrák Hadilevéltár mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezető-helyettese, Dr. *Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet osztályvezetője, Dr. *Vargyai Gyula,* a történelemtudomány doktora, az ELTE BTK Történelmi Segédtudományok Tanszékének egyetemi tanára képviselte.

Az első napon a találkozó helyszíne a Bécs melletti Baden volt, ahol az 1. páncélgránátos hadosztály Martinek laktanyája adott otthont a tanácskozásnak. Az 1991. szeptember 20-i délelőtti első ülésen elsőként a két elnök közvetlen hangvétellel bemutatta a tudományos eszmecserén résztvevő kollégákat, majd felvázolta a saját Nemzeti Bizottság által az alapítástól eddig megtett utat. Szembeszökő azonosságként vált világossá a résztvevők számára, hogy a hadtörténelmi kutatás nem korlátozódik az osztrák Hadtörténelmi Szolgálat, illetve a magyar Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkatársainak tevékenységére, más intézményekben azonban egy-egy kolléga eléggé elszigetelten tevékenykedik. Különösen a vidékieknek a fővárosi rendezvényekbe való bevonása ütközik nehézségekbe időpontegyeztetési, utazási gondok stb. miatt.

A bizottsági élettel kapcsolatos tapasztalatok kötetlen megvitatására a tiszti étkezdében elfogyasztott katonás ebéd nyújtott lehetőséget. Ehhez csatlakozva az 1. páncélgránátos hadosztály törzsfőnöke átadta a szolgálatilag távollévő hadosztályparancsnoknak a tanácskozás résztvevőihez intézett baráti üdvözletét, majd szokatlanul őszinte hangvételű tájékoztatást adott a had-

osztálynak az Osztrák Szövetségi Hadseregben elfoglalt helyéről, feladatairól, szervezéséről, felszereltségéről, sikereiről és napi gondjairól.

A szeptember 20-i délutáni ülés napirendjén a két országbeli hadtörténeti irodalomnak a második világháború óta megtett útja szerepelt. Osztrák részről a középkori kutatási témákról, jelentősebb publikációkról *Leopold Auer*, míg az új- és legújabbkori vonatkozásokról *Peter Broucek* számolt be. Magyar részről a honfoglalástól Mohácsig tartó korszakkal kapcsolatosan *Rázsó Gyula*, az ezt követően az 1848/49-es szabadságharcig terjedő korszakokra vonatkozóan *Zachar József*, magáról a szabadságharcról historiográfiai szempontból *Bona Gábor*, az első világháború befejezéséig terjedő időszak kutatásairól és publikációiról *Vargyai Gyula*, a két világháború közti időre és a második világháborúra vonatkozóan *Szakály Sándor*, míg a második világháború utáni fejlődéssel kapcsolatosan ismét *Vargyai Gyula* tartott kiselőadást. E rendkívüli hasznos eszmecserét különösen az tette lehetővé, hogy az egyes korszakok kutatói a legközvetlenebb módon tudták ábrázolni a hozzájuk közel álló kutatási problémák szakirodalmi jelentkezését. A földrajzi közelséget kihasználva az osztrák fél nem elégedett meg a szóbeli ismertetéssel, hanem a legfontosabb kézikönyvtárat jelentő hazai publikációkat magával is hozta és bemutatta a jelenlevő magyar kollégáknak.

A kutatási problematika megvitatására újólag nagyszerű lehetőséget nyújtott a hivatalos vitát követően a közeli Kottingbrunn községbeli Ernst Riegler Szőlészetben rendezett munkavacsora. Az azonos korszakkal foglalkozó osztrák és magyar kutatók rendkívül hasznos párbeszédeket folytathattak az őket leginkább foglalkoztató kérdésekről, ennek során pedig megismerhették partnereik kutatási eredményeit, véleményét más kollégák munkáiról, és tájékozódhattak az aktuális kutatási témákban is.

1991. szeptember 21-én reggel az osztrák és magyar résztvevők felkerekedtek Badenből és útnak indultak Szombathelyre, ahol a Savaria Gépesített Dandár vendégeiként a helyi Helyőrségi Klub épületében folytatták tanácskozásukat.

A szeptember 21-i délelőtti ülés témája „Az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc, mint a közös történelem része" volt. Bevezetőben *Rázsó Gyula* szólt a rendszerváltással megnyílt kutatási lehetőségekről, ismertette „Az 1956-os Magyar Forradalom Történetét Kutató Intézet" 1989-es létesítését, az azóta ebben az intézetben folyó kutatómunkák irányát és eredményeit. Ezt követően *Zachar József* adott elő két, a Hadtörténelmi Intézetben, illetve a Hadtörténelmi Levéltárban elkészült referátumot. Az egyikben Dr. *Horváth Miklós* honvéd alezredes, tudományos főmunkatárs a fegyveres harc kutatásának helyzetéről számolt be. Hangsúlyozta, hogy a rendszerváltozás előtt a források a kutatás számára hozzáférhetetlenek voltak, a hazai művek pedig eleve mind az „ellenforradalom" prekoncepció igazolásának a jegyében íródtak. Az emigrációban megszületett művek is, sajnálatos módon, döntően a források hiányában, legfeljebb az oral history módszerét alkalmazva láthattak napvilágot. E körülményre tekintettel a hadtörténelmi feltárómunkát teljesen elölről kell elkezdeni. A rendszerváltozás bekövetkezte óta csak arra nyílt mód, hogy a kutatók felmérjék feladataikat és feltárják a feldolgozandó forrásállagokat. Ezt követően a referátum részletesen megfogalmazta a Hadtörténelmi Intézetben kidolgozott kutatási feladattervet, és hasonló konkrét módon beszámolt a már eddig végzett anyagfeltáró és anyaggyűjtő munkáról. Csatlakozó írásos anyagában *Markó György* honvéd őrnagy a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött, 1956-ra vonatkozó forrásegyütteseket ismertette. Miközben hangsúlyozta alapvető irategyüttesek hiányát, kiemelte a katonai bírósági iratok, a kortárs különgyűjtemények, így a retrospektiv beszámolók gyűjteménye, a korabeli sajtógyűjtemény és végül egy mindeddig nem hasznosított 1957-es összegző leírásgyűjtemény, létének fontosságát és a kutatásba való elsődleges bevonásának szükségességét.

Osztrák részről e témakörben ugyancsak két referátum hangzott el. Elsőnek *Manfried Rauchensteiner* a felszabadított külügyminisztériumi iratok elsődleges feltárása alapján kerek képet adott az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc nemzetközi visszhangjának ausztriai lecsapódásáról. Ezt követően ismertette az örökös semlegesség kinyilatkoztatásának tehertételé-

vel sújtott, alig egy évvel korábban helyreállított Osztrák Szövetségi Köztársaság kényes helyzetét a négyhatalmi megállapodás aláíró hatalmaival, elsődlegesen a Szovjetunióval és az Egyesült Államokkal szemben. Rátérve a sorozatos légtérsértésekre, sőt szárazföldi határsértésekre, az osztrák kormány óvatos diplomáciai lépéseit mutatta be. Rámutatott a mindvégig minden döntést meghatározó aggodalomra, hogy a magyarországi események következtében osztrákellenes szovjet agresszió következhet be, amelynek következményei beláthatatlanok voltak, de magukban foglalták az újólagos fegyveres megszállás rémét is Ausztria keleti területeit illetően.

Wolfgang Etschmann az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc ausztriai belpolitikai, elsődlegesen pedig honvédelmi következményeivel foglalkozott csatlakozó előadásában. A szükséges katonai ellenintézkedésekkel kapcsolatos nehézségek sorában kiemelte, hogy alig három hónappal a magyarországi válság kirobbanását megelőzően szervezték meg az osztrák Honvédelmi Minisztériumot, a felállítani tervezett légierő és három szárazföldi hadtest az alárendelt csapatokkal még csupán születőben volt, még folytak a viták a szükséges diszlokációról, az első újoncok pedig mindössze október 13-án vonultak be. Ezt követően az előadó bemutatta, hogy ilyen körülmények között milyen módon sikerült az osztrák keleti határ biztosítása, a szovjet határsértések kiküszöbölése, végül pedig a hatalmas menekülő magyar tömegek felfogása, ezekből a fegyveresek kiszűrése, lefegyverzése.

Az elhangzott előadások után ebédszünet következett. A szombathelyi Helyőrségi Klub éttermében közösen elfogyasztott ebéd lehetőséget adott az azonnal felmerült kérdések első formában felvetésére, megvitatására.

Valójában az igazi „kutatási tapasztalatcserére" az 1956-os forradalom és szabadságharc vonatkozásában a szeptember 21-i délutáni ülésen került sor. Ebben valamennyi osztrák és magyar résztvevő véleményét nyilvánította, feltette kérdéseit, kifejtette nézeteit. A viták középpontjában a következő kérdések álltak: a fegyveres harc jellegének megítélése, a katonai elit magatartása a népfelkelés és a szovjet intervenció időszakában, a forradalmi erők hírszerzési tájékozottsága a szovjet szándékokat illetően, a tömeges lakosságmenekülés háttere, az osztrák diplomáciai lépések egyeztetése a Magyarországgal szomszédos többi országgal, a szovjet és az amerikai légtérsértések különböző osztrák megítélésének háttere, osztrák reagálás magyar határsértések esetében, fegyveres és fegyvertelen határsértők tettének osztrák megítélése. Számos további vitakérdés felvetésén túl az osztrák fél, minden megértésének hangsúlyozása mellett is, egyfajta értetlenséggel fogadta, hogy a rendszerváltozás óta valójában még semmilyen részkérdésben sincs új tudományos eredmény a magyar hadtörténetkutatásban az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc vonatkozásában. Mindenesetre a téma fontosságára tekintettel a tanácskozás egyhangú határozatot hozott, hogy e kérdéskört a következő évbeli újabb együttes elnökségi ülés és tudományos eszmecsere napirendjére tűzi.

Az osztrák és magyar hadtörténészek baráti konzultációinak folytatására lehetőséget nyújtott még a negyedik ülést követő közös kirándulás Jákra. A műemlék templom bemutatása korábbi közös hadtörténelmi témák felvetésére is lehetőséget nyújtott. Különösen élénk eszmecsere bontakozott ki az oszmánellenes háborúkkal és a nyugat-magyarországi térségek ezekben játszott szerepével kapcsolatosan.

Az Osztrák és a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának első együttes elnökségi ülése és tudományos eszmecseréje a szombathelyi Helyőrségi Klub éttermében adott díszvacsorával zárult. Ezen megjelent a házigazda Savaria Gépesített Dandár parancsnoka és baráti hangú tájékoztatóban mutatta be egységének a Magyar Honvédségben elfoglalt helyét, feladatkörét, szervezését, felszereltségét, hagyományait és napi feladatait. Befejezésül a két elnök, *Johann-Christoph Freiherr von Allmayer-Beck* és *Rázsó Gyula* méltatta a kétnapos tanácskozássorozat jelentőségét.

KERESZTES LAJOS

A „BARBAROSSA"-HADMŰVELET. A NÉMET—SZOVJET KAPCSOLATOK TÖRTÉNELMI HELYE 1933-TÓL AZ 1941-ES „MOSZKVAI FORDULATIG"

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság 33. tudományos ülése, Freiburg, 1991. október 8—12.

A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság október 8—12 között tartotta 33. tudományos ülését Freiburgban a Militärgeschichtliches Forschungsamt szervezésében. Az ötvenedik évforduló a témaválasztáson is látszik: a konferencia címe: „Unternehmen »Barbarossa.« Zum historischen Ort der deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1933 bis zur Wende vor Moskau 1941" volt.

Az ülés székhelyéül a francia tiszti kaszinó épületét választották, a nyitó és záró előadást a Dóm téren álló, művészettörténetileg is jelentős XVI. századi úgynevezett Historisches Kaufhaus-ban tartották.

A nagyszámú, kb. 160 résztvevő alapvetően két csoportra oszlott, egyrészt történészekre a világ számos országából, másrészt a háborút végigharcolt tisztekre. Ez utóbbi csoport jelenléte különösen a hozzászólások alkalmával vált megfoghatóvá. Magyarországot *dr. Rázsó Gyula* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, *dr. Szakály Sándor* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet osztályvezetője, *Markó György* őrnagy, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója, illetve *Keresztes Lajos* egyetemi hallgató képviselte.

A konferencia 45 perces előadásokból és 30 perces vitákból álló egységekből tevődött össze.

Az első előadást a Historisches Kaufhaus Császár-termében *Prof. Dr. Eberhard Jäckel* a stuttgarti egyetem professzora tartotta. Hitler kettős hadicéljait elemezte. Előadásában a gazdasági és politikai célok mellett ideológiai és világnézeti okokra hívta fel a hallgatóság figyelmét.

A második előadó, *Prof. Dr. Gottfried Schramm*, a Freiburgi Egyetem Kelet-Európai tanszékének vezetője, a német keleti politika kurzusváltásait vizsgálta, Hitler hatalomra jutásától 1941. június 22-ig. Előadásának fő érdekessége — a már jól ismert külpolitikai iránymódosítások ismertetése mellett — azon okok felsorolása volt, amelyek a hagyományosan nem túl jó német—lengyel, illetve német—szovjet kapcsolatok időnkénti felmelegedését segítették. Elsőként, ellentétben a Weimari Köztársaság porosz származású politikusaival, Hitler osztrák származását emelte ki, amely valamelyest csökkentette a lengyelek előítéleteit Németországgal szemben. A másik fontos okot a tekintélyelvű rendszerek hasonlóságában vélte felfedezni. A mindhárom oldalon megjelenő nacionalizmus, az „erős ember" mítosza is könnyebbé tette a diktátorok egyezkedését. Harmadrészt a locarnói biztonsági rendszer kihívását említette.

A harmadik előadó, *Prof. Dr. h. c. Günther Rosenfeld*, a berlini Humboldt Egyetemről, a Hitler—Sztálin paktum létrejöttét és kihatásait elemezte. Szerinte Sztálin esetében a Nyugattól való elfordulást a müncheni csalódás okozta. A Szovjetunióhoz való német közeledést megkönnyítette viszont az, hogy a két diktatúra csak színében különbözött. A fordulatot Sztálinnak a XVIII. kongresszuson elhangzott beszéde tette egyértelművé, majd Litvinov felváltása Molotovval a Külügyi Népbiztosság élén. Német részről a Fall Weiss 1939 óta folyó előkészítése értékelte fel a Szovjetuniót. A lengyel elutasítás után a Szovjetunió véglegesen elhatározta, hogy érvényesítési katonapolitikai érdekeit. A szerződéssel és titkos záradékával Hitler és Sztálin szabad kezet kaptak hódító törekvéseik megvalósításához. A sok vodka mellett összekovácsolt kapcsolat fénypontjaként a nyugati támadás időszakát értékelte záró-szavaival Rosenfeld professzor.

Az ebédszünet után *Alexander Orlov* szolgálaton kívüli ezredes, a moszkvai

Hadtörténeti Intézet munkatársa, a szovjet—német kapcsolatokról beszélt 1939 szeptemberétől 1941 júniusáig. Az előadás mind szóhasználatában, mind megfogalmazásában, mind szemléletében igen konzervatívnak hatott. A több évtizede megszokott leckét mondta a fasiszta és nyugati imperialista fenyegetésről és arról, hogy a Szovjetunió védekezésből és hogy időt nyerjen a háborúra való felkészülésben, volt kénytelen a paktumot megkötni Hitlerrel és „felszabadítani" a balti államokat, Kelet-Lengyelországot, Moldáviát, Észak-Bukovinát, továbbá hadat viselni Finnország ellen. A hallgatóság hozzászólásaiból egyértelműen kiderült, hogy messzemenően nem értenek egyet az előadó gondolataival, melyben jó szovjet hazafiként apologizálta a korabeli szovjet lépéseket.

Érdekes ellenpontja volt e felfogásnak *Prof. Dr. Szergej Szlucs*, a moszkvai Tudományos Akadémia munkatársa, aki azt ecsetelte, miért volt szüksége Hitlernek egy meg nem támadási szerződésre Sztálinnal. Előadása első felében a szovjet kutatók nehézségeiről beszélt, arról, milyen áldatlan állapotok uralkodnak a szovjet levéltárakban, hogy eleddig a történelem az ideológia szolgálólánya volt és egyetlen feladatának a rendszer hibátlan külpolitikája igazolását tekintették. Leszögezte, a Szovjetunió ugyanolyan agresszív imperialista politikát folytatott, mint Németország, Nagy-Britannia stb. Így tehát Lengyelország két diktátor áldozatává vált. Sztálin rettegett attól, hogy valóban a népre támaszkodjon, félt a társadalom önszerveződésétől, inkább volt hajlandó Hitlerrel szerződést kötni és különféle, elsősorban gazdasági engedményeket tenni. Értékelése szerint az 1939—1941 közötti időszak a politikai visszavonulások sorozata volt. Szlucs szerint Hitler örült, hogy Sztálin — osztozva vele a koncon — a cinkosává vált. Elkerülte ezzel a kétfrontos háborút, melytől mindig is rettegett.

Másnap *Prof. Dr. Hans-Erich Volkmann-nak* a freiburgi Militärgeschichtliches Forschungsamt tudományos igazgatójának előadásával folytatódott a konferencia. Előadásának címe „A Szovjetunió a Harmadik Birodalom gazdasági kalkulációjában 1939—41 között" volt. Vázolta a hitleri fajelméletből következő német lépéseket. A német faj szükséges életterét Lengyelországban és elsősorban Ukrajnában vélte megtalálni, annak hatalmas nyersanyagtartalékaival ellensúlyozva Németország korlátozott készleteit. Hitler a gazdasági mélyponton vette át az ország vezetését. A súlyos valutáris helyzet miatt elsősorban az árucserét helyezte előtérbe, a Szovjetunióból a gyorsított fegyverkezési program nyersanyagbázisát biztosította, lehetőséget teremtve ezáltal a Népszövetség szankcióinak a kijátszására. 1936—39 között a gazdasági kapcsolatok terén a német igény csökkenése miatt visszaesés volt tapasztalható. Az 1938 végén tető alá hozott gazdasági szerződés (melynek alapján befektetés és technológia fejében nyersanyagot és élelmiszert kapott Németország) új dimenziókat nyújtott. A gazdasági tervezés azonban, éppen úgy mint a katonai, lebecsülte a Szovjetunió gazdasági erejét. Az előadó Hitler végső gazdasági céljait egy Németország vezette autark kontinentális Európában fogalmazta meg.

A következő előadó *Prof. Dr. Wilhelm Deist* a freiburgi Militärgeschichtliches Forschungsamt vezető igazgatója volt, aki a „Barbarossa" hadművelet katonai tervezéséről beszélt. Már a Mein Kampf-ban lefektetett élettér-koncepcióból következett az, hogy a Szovjetunió egyes területeinek megszerzése szükséges a Birodalom számára. Maga Hitler a háborút gazdasági és ideológiai küzdelemként definiálta: Franciaország legyőzése után született meg a döntés a Szovjetunió elleni hadműveletek előkészítéséről. Megerősítette a döntést Anglia határozott ellenállása és az Egyesült Államok elérhetetlensége. A Hitler—Sztálin paktum titkos záradéka a német oldalra taszította Finnországot és Romániát. Megdöbbentő viszont, hogy komoly német—japán egyeztetésre a szövetségi szerződések ellenére sem került sor. Az 1940 decemberében kidolgozott terv fő stratégiai célként azt jelölte meg, hogy a határ menti harcokban meg kell törni a Szovjetunió katonai erejét, majd gyors csapásokkal megsemmisíteni az ország életerejét, amelyet először két, majd három hadseregcsoporttal kívántak megvalósítani. Különös hangsúlyt kaptak az előadásban a logisztikai hiányosságok, melyek az előkészítést megnehezítették és károsan befolyásolták az első év hadi eseményeit is.

Délután pihentető kiránduláson vehettek részt a jelenlévők. A Gutach melletti Vogtsbauernhöfe skanzenjét tekintették meg, szakszerű vezetés mellett. Este közös vacsorát szerveztek a résztvevők tiszteletére. Dr. Günther Roth dandártábornok, a Militärgeschictliches Forschungsamt főnöke, a konferencia vezetője pohárköszöntőjében külön kiemelte és köszöntötte a magyar vendégeket, hangsúlyozva Magyarország tevőleges résztvételét a kelet-európai kommunista diktatúrák megszüntetésében.

Október 11-én *Dr. Marcel Spivak,* a francia szárazföldi haderő vincennes-i történeti szolgálata levéltárának igazgatója tartotta az első előadást. Témájául Vichy-Franciaország hírszerzési tevékenységét választotta a szovjet konfliktus előestéjén. Bemutatta azokat a nehézségeket, amelyek a titkosszolgálat létrehozásában felléptek. Ábrázolta e tevékenység problémáit és módszereit a megszállt területeken, illetve kapcsolatait a brit titkosszolgálattal. Némi maliciával azt mondhatjuk, hogy a Vichy-i hírszerzés valamit sejtett a „Barbarossa" hadműveletről, de idejében és a német támadás méretében nagyot tévedtek.

Prof. Dr. G. Horkov vezérőrnagy, a moszkvai Hadtörténeti Intézet munkatársa a háború 1941-es kezdeti fázisát vizsgálta. A szovjet felső vezetés sorozatos hibáit az egyszerű katonák tömeges hősiességével állította szembe. Szólt a csapatok hiányos feltöltöttségéről, a nem kellően kiépített állásokról a politikai és katonai vezetés hibás helyzetmegítéléséről, a meglepetés okozta nehézségekről. Az elkövetett hibákon és egyéb nehézségeken a szovjet katonák önfeláldozó hősiessége úrrá tudott lenni. Ragyogó példaként említette Breszt erődjét. Itt hatalmas veszteséget okoztak a német hadseregnek és megakadályozták a Vörös Hadsereg megsemmisítését a határ mentén.

Ehhez az előadáshoz elsősorban a volt Wehrmacht-tisztek szóltak hozzá. Kissé indulatosan említették a hősi ellenállás fokozását „segítő" intézkedéseket, a GPU garázdálkodását, a hadifogságba esettek rokonainak deportálását, a komisszárok szigorú ellenőrzését. Hiányolták ennek említését az előadásban, s felhívták a figyelmet, hogy félreértésekre vezet, ha összekeverik a hősiességet a kilátástalanság elkeseredettségével.

Az egyik legszínvonalasabb előadást *Dr. Jürgen Forster,* a Militärgeschichtliches Forschungsamt tudományos főtanácsadója tartotta, melynek címe „A háború másik arca: a »Barbarossa« hadművelet, mint megsemmisítő háború." Hangsúlyozta a háború világnézeti jellegét, számos Hitler-idézettel támasztva ezt alá, melyekben a Führer tisztán világnézeti háborúról, belső frontról beszél, amelyen a hazában kell győzni. A harc során például a Lengyel Főkormányzóságot Németország szeméttelepévé szándékozta átalakítani. Az ideológiai harc célja Hitler szerint egyes káros elemek, alacsonyabbrendű fajok (szlávok, zsidók, kommunisták), baloldaliak, liberálisok stb.) kiirtása volt az „élettérből". Förster szerint ezzel a céllal a Wehrmacht vezetése azonosult s mivel gyors győzelmet akartak, s takarékosságot a német vérrel, minden támogatást megadtak a Sonderkommandóknak, segítették az ún. komisszár-parancs végrehajtását.

A volt Wehrmacht-vendégek egymás után álltak fel és védték meg az egyenruha becsületét, hangsúlyozva, hogy az ő alakulatukban a Wehrmacht nem hajtotta végre az ilyen értelmű parancsokat. Érdekes esemény volt, hogy a francia *Marcel Spivak* is felszólalt, védelmébe véve a német hadsereget, figyelmeztetve egyúttal a szovjet hadsereg bűneire. Végül csak az intézet főnökének, *Günter Roth* dandártábornoknak türelemre és az eltérő vélemények elfogadására intő szavai tudták a kedélyeket lecsillapítani.

Dr. Theo Schulte egyetemi docens a kanadai kormány bevándorlási szakértője, a Wehrmacht és a nemzetiszocialista megszállási politika összefüggéseit vizsgálta a Szovjetunióban. Előadása elején arról beszélt, milyen nehézségekbe ütközik a kutató munkája, nincsenek pontos szovjet veszteségi adatok, nincs pontosan elkülönítve, az áldozatok melyik oldalon haltak meg. Mivel a Wehrmacht szoros ideológiai ellenőrzés alatt állt, így magáévá tette a bolsevizmus elleni keresztes hadjárat eszméjét. Részt vettek a kollektív erőszakban, ami a lengyelországi hadjárat óta csak növekedett. Dr. Theo Schulte szerint a harci események előtt nem volt átgondolt megszállási politikája a német hadseregnek, ezért igen sok volt a rögtönzés. Kevés volt a rendelkezésre álló katona, kialakult a magányosság érzése, ez igen durva elret-

tentő akciók végrehajtására ösztönözte a megszálló erők vezetését. Ebben a törvényen kívüli helyzetben a legsötétebb indulatok szabadultak el.

A konferencia záró előadására ismét a Historisches Kaufhaus történelmi falai között került sor. *Prof. Dr. Gerhard Weinberg,* a University of North Carolina tanára elsőként köszönetet mondott a Militärgeschichtliches Forschungsamtnak és vezetőjének, illetve Freiburg városának és főpolgármesterének a konferencia kiváló megszervezéséért, majd összefoglalta az addig elhangzott elemzéseket. Előadása „A Szovjetunió elleni támadás Hitler diplomáciai és katonai tervezésével összefüggésben" címet viselte. Érdekes elmélettel állt elő, mely szerint Hitler végső és fő ellensége nem a bolsevizmus és az azt megjelenítő Szovjetunió volt, hanem a „liberális zsidó plutokrácia" fellegvára, az Egyesült Államok. Ezt a „zsidó plutokráciát" és ennek „Egyesült Államát" vélte Hitler felfedezni Nagy-Britannia és Franciaország mögött is. Weinberg professzor szerint Hitler azért fordul a Szovjetunió ellen, mert az Egyesült Államokat, haditechnikai okok miatt, képtelen volt megtámadni, illetve a végső támadás nyersanyag- és élelmiszerszükségletét kívánta így biztosítani. Érvként hozta fel az 1940 júliusában elrendelt flottaépítési programot, továbbá azt, hogy a Wehrmacht fegyverei nem a kelet-európai harctér számára készültek (például a harckocsik keskeny lánctalpai is bizonyítékok erre).

Hitler még 1940 őszén akarta megtámadni a Szovjetuniót, de ezt a támadását lefújta. Csak részfeladatnak tekintette a „Barbarossa" hadműveletet és rögtön utasítást adott folytatásának kidolgozására. Ezeket a jelzéseket értette félre Sztálin és csapata és azt hitték, Hitler nem kívánja a Szovjetuniót megtámadni — belátható időn belül.

Az 1941. június 6-a után gyártásra került páncélosok sokkal inkább a nyugati utakra voltak alkalmasak, mintsem a keletiekre. Az USA elleni hadműveletek előkészítését látta az előadó abban is, hogy Hitler igen fokozott szerepet szánt a tengeralattjáró fegyvernemnek, illetve, hogy bukásakor is Dönitzet nevezi ki utódjául.

Zárszavában *Dr. Günter Roth,* a Militärgeschichtliches Forschungsamt vezetője örömének adotthangot, hogy korrekt, tárgyilagos vita folyt amelyre az egyéniség és az egyéni vélemény megőrzése és tisztelete volt jellemző.

A konferencia legfontosabb előnyét abban összegezhetjük, hogy ugyan korszakalkotó felfedezéseket nem hozott, de bemutatta a kutatás legfrisebb eredményeit, a legjelentősebb egyéniségek véleményét.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

HERMANN RÓBERT — Hatvani Imre és szabadcsapatának szervezése — 3

SZABÓ MIKLÓS — A Magyar Királyi Honvéd Légierő szervezeti fejlődése, 1941—1945 — — — — — — — — 61

SZABÓ PÉTER — A magyar 2. hadsereg III. hadtestének védelmi harctevékenysége és visszavonulása, 1943. január 15—február 15. — — — — — — — — 111

KÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS — Két év a magyar katonai ejtőernyőzés történetéből, 1940—1941 — — — — — — — — 139

DOMBRÁDY LÓRÁND — Változás a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén 1941 szeptemberében — — — — — — — 169

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KEMÉNY JÁNOS — Kiss József levelei az emigrációból, 1855—1868 — 179

SZEMLE

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood III. Papers from the Fourth Strawberry Hill Conference, 1988. *(Veszprémi László)* — — — — 195

SZEMERE BERTALAN — Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár *(Lenkefi Ferenc)* — — — — 197

ISTVÁN DEÁK — Der k. (u.) k. Offizier 1848—1918. *(Zachar József)* 199

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — Az Osztrák és a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának első együttes elnökségi ülése és tudományos eszmecseréje. Baden és Szombathely, 1991. szeptember 20—21. — — — — — — 201

KERESZTES LAJOS — A „Barbarossa" hadművelet. A német—szovjet kapcsolatok történelmi helye 1933-tól az 1941-es „moszkvai fordulatig". A Militärgeschichtliches Forschungsamt 33. nemzetközi konferenciája, Freiburg, 1991. október 8—12. — — — — — 204

CONTENTS

STUDIES

RÓBERT HERMANN — The organization of the Hatvani free company — 3

MIKLÓS SZABÓ — The development of the organization of the Royal Hungarian Air Force, 1941—1945 — — — — 61

PÉTER SZABÓ — The defensive fights and withdrawal of the 3rd Corps of the Hungarian 2nd Army, 15 January —15 February, 1943 — — — — — — — 111

PUBLICATIONS

JÁNOS HUSZÁR — Two years from the history of the Hungarian paratroops, 1940—1941 — — — — — — — 139

LÓRÁND DOMBRÁDY — Change at the head of the Royal Hungarian General Staff, September, 1941 — — — — — 169

HISTORICAL SOURCES

JÁNOS KEMÉNY — The letters of József Kiss from the emigration, 1855—1868 — — — — — — — — — — 179

REVIEW

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood III. Papers from the Fourth Strawberry Hill Conference, 1988. *(László Veszprémy)* — — — — 195

BERTALAN SZEMERE — Political Portraits from the Hungarian War of Liberation. A Collection of Sources *(Ferenc Lenkefi)* — — — — — — — — — — — 197

ISTVÁN DEÁK — Der k. (u.) k. Offizier 1848—1918 *(József Zachar)* 199

CHRONIC

JÓZSEF ZACHAR — The first joint session and exchange of views between the National Committees of the Austrian and Hungarian War Historians, Baden and Szombathely, 20—21 September, 1991 — — — — 201

LAJOS KERESZTES — Unternehmen „Barbarossa". Zum historischen Ort der deutsch—sowjetischen Beziehungen von 1933 bis zur Wende vor Moskau 1941. The 33rd International Conference of the Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg, 8—12 October, 1991 — 204

TABLE DES MATIERES

ETUDES

RÓBERT HERMANN — L'organisation du corps franc de Hatvani — — 3

MIKLÓS SZABÓ — Le développement de l'organisme de la Force Aérienne Royale Hongroise Honvéd, 1941—1945 61

PÉTER SZABÓ — L'activité de combat défensive et la retraite du IIIe corps d'armée de la seconde armée hongroise, 15 janvier—15 février 1943 — — — — 111

COMMUNICATIONS

JÁNOS HUSZÁR — Deux années de l'histoire du parachutisme militaire hongrois, 1940—1941 — — — — — — 139

LÓRÁND DOMBRÁDY — Changement à la tête de l'Etat-Major Honved Royal Hongrois, septembre, 1941 — — — — 169

PUBLICATIONS DE SOURCES

JÁNOS KEMÉNY — Les lettres de József Kiss de l'émigration, 1855—1868 — — — — — — — — — — 179

REVUE

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood III. Papers from the Fourth Strawberry Hill Conference, 1988. *(László Veszprémy)* — — — — 195

BERTALAN SZEMERE — Portraits politiques de la guerre d'indépendance hongroise. Recueil de documents *(Ferenc Lenkefi)* — — — — — — — — — — — 197

ISTVÁN DEÁK — Der k. (u.) k. Offizier 1848—1918 *(József Zachar)* 199

CHRONIQUE

JÓZSEF ZACHAR — La première séance commune de présidence et colloque scientifique du Comité National des Historiens Militaires Autrichiens et Hongrois. Baden et Szombathely, le 20—21 septembre 1991 — — 201

LAJOS KERESZTES — Unternehmen „Barbarossa" Zum historischen Ort der deutsch—sowjetischen Beziehungen von 1933 bis zur Wende vor Moskau 1941. La 33e conférence internationale de Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg, le 8—12 octobre 1991 — 204

INHALT

AUFSÄTZE

RÓBERT HERMANN — Die Organisierung der Hatvani-Freischar — — 3

MIKLÓS SZABÓ — Die organisatorische Entwicklung der Ungarischen Königlichen Honvéd Luftwaffe, 1941—45 61

PÉTER SZABÓ — Die Abwehroperationen des III. Armeekorps der ungarischen 2. Armee und sein Rückzug, 15. Januar—15. Februar 1943 — — — — — — 111

MITTEILUNGEN

JÁNOS HUSZÁR — Zwei Jahre aus der Geschichte des ungarischen militärischen Fallschirmspringens, 1940—41 — — 139

LÓRÁND DOMBRÁDY — Eine Veränderung an der Spitze des Ungarischen Königlichen Honvéd—Generalstabs, September 1941 — — — — — — — — — — — 169

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÁNOS KEMÉNY — Die Briefe des József Kiss aus der Emigration, 1855—1868 — — — — — — — — — — 179

RUNDSCHAU

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood III. Papers from the Fourth Strawberry Hill Conference, 1988. *(László Veszprémy)* — — — — 195

BERTALAN SZEMERE — Politische Charakterzeichnungen aus der Zeit des ungarischen Freiheitskampfes. Urkundensammlung *(Ferenc Lenkefi)* — — — — — — — 197

ISTVÁN DEÁK — Der k. (u.) k. Offizier 1848—1918. *(Zachar József)* 199

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — Erste gemeinsame Sitzung und wissenschaftliches Symposium des Präsidiums des Österreichischen und Ungarischen Nationalausschusses für Kriegsgeschichte. Baden und Szombathely, 20—21 September 1991 — — — — — — — — — 201

LAJOS KERESZTES — Unternehmen „Barbarossa". Zum historischen Ort der deutsch—sowjetischen Beziehungen von 1933 bis zur Wende vor Moskau 1941. Die 33. Internationale Konferenz des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes, Freiburg, 8—12. Oktober 1991 — 204

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Организация нерегулярного бойска Хатвани — 3

МИКЛОШ САБО — Организационное развитие ВВС Венгерской Королевской Гонведской Армии, 1941—1945 — — — 61

ПЕТЕР САБО — Оборонительные боевые действия и отступление III корпуса 2-й венгерской армии, в период с 15 января по 15 февраля 1943 года — — — — — 111

ПУБЛИКАЦИИ

ЯНОШ ХУСАР — Два года из истории венгерского военного парашютизма, 1940—1941 гг. — — — — — — 139

ЛОРАНД ДОМБРАДИ — Изменения во главе Генерального Штаба Венгерской Королевской Гонведской Армии, сентябр 1941 года — — — — — — — — — — — 169

ИСТОЧНИКИ

ЯНОШ КЕМЕНЬ — Письма Йожефа Кишша из эмиграции, 1855—1868 гг. — — — — — — — — — — — — 179

ОБЗОР

* * * — The Ideals and Practice of Medieval Knighthood III. Papers from the Fourth Strawberry Hill Conference, 1988. *(Ласло Веспреми)* — — — — — 195

БЕРТАЛАН СЕМЕРЕ — Политические зарисовки характеров из борьбы за свободу венгров. Архив *(Фегенц Ленкефи)* — — 197

ИШТВАН ДЕАК — Der k. (u.) k. Offizier 1848—1918. *(Йожеф Захар)* 199

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Первое совместное заседание президиума Национального Комитета Австрийских и Венгерских Военных Историкоr и обмен научными мнениями. Баден и Сомбатхей, 20—21 сентября 1991 г. — 201

ЛАЙОШ КЕРЕСТЕШ — 33-я международная конференция, состоявшаяся в Фрейбурге, 8—12 октября 1991 года, на тему: Unternehmen „Barbarossa". Zum historischen Ort deutsch—sowjetischen Beziehungen von 1933 bis zur Wende vor Moskau 1941, проведенная в организации Военно-исторического Исследовательского ведомства — — — — — — — — — 204

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

105. ÉVFOLYAM 1992 JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Nagy László
A magyarországi Habsburg-uralom
a török hódoltság idején

Gebei Sándor
II. Rákóczi György lengyelországi
hadjárata, 1657

Balla Tibor
A Magyar Királyi Honvédség
szórólöveg-alakulatainak
históriája

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

105. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1992. 2. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest), *Căzan, Ileana*, a román Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa (Bukarest, Románia); *Gebei Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, középiskolai tanár (Debrecen); *dr. Kun József* ny. alezredes, a Hadtörténelmi Levéltár ny. igazgatója (Budapest); *Nagy László*, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos tanácsadója (Budapest); *Pálffy Géza*, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Budapest); *Pollmann Ferenc*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Pribelszki János* középiskolai tanár (Szeged); *dr. Rákóczy Rozália*, a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa (Budapest); *Újházy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet igazgatója, főigazgatóhelyettes (Budapest); *dr. Várkonyi Gábor* egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Közép- és Koraújkori Magyar Történeti Tanszék (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs—Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest, I., Kapisztán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240,— Ft, negyedévre: 60,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátó Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly

TANULMÁNYOK

NAGY LÁSZLÓ

A MAGYARORSZÁGI HABSBURG-URALOM A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN

A Habsburg-házi magyar királyok közel négyszáz esztendős uralkodásának a megítélésében régóta ellentétes nézetek találhatók nemcsak a magyar történetírásban és hadtörténetírásban, hanem az egymást követő korok nemzeti tudatában is. A véleményeltérések kiterjednek az 1526-ot követő kettős királyválasztásra, a három részre szakadt ország nyugati és keleti fele helyzetének és tevékenységének a megítélésére, a katolikusok és protestánsok egymás elleni harcának értékelésére, az 1604 és 1849 között zajló Habsburg-ellenes küzdelmek történelmi helyének és szerepének a meghatározására és még több, itt föl nem sorolt momentumra. A tisztánlátást, az egységes álláspont létrejöttét nem csekély mértékben akadályozza a századunkban — különböző oldalról és különféle céloktól vezérelve — meghirdetett „ősi ellenségünk a német hódító" aktuálpolitikai jelszó is, amelynek hangoztatói közül sokan hajlottak a hitleri-Németország felől fenyegető veszély és a négyszáz esztendős magyarországi Habsburg-uralom egybemosására.[1] Ez a már-már történelmi hamisításnak minősülő „csúsztatás" valójában csupán az úgynevezett „kemény" diktatúra idején vált egyeduralkodó nézetté. Később, ahogyan enyhült a történettudományra nehezedő hatalmi nyomás, úgy jelentek meg egymás után az objektív történelmi igazsághoz egyre közelítőbb történelmi munkák, amelyek az ötvenes évek írásainál sokkal árnyaltabban mutatták be és értékelték a négyszáz éves magyarországi Habsburg-uralmat is.[2] E vitathatatlanul pozitív változás ellenére sem állítható, hogy már méltó helyet kapott volna a Habsburg-uralkodók Magyarországot oltalmazó tevékenysége[3]. A korábbi elfogult történetfelfogásból adódó rossz beidegződések következményei voltak azok a felemás, — számos külföldi történész és hazánk sorsa iránt érdeklődő más külhoni személy számára érthetetlen — megnyilvánulások is, amelyek a közelmúltban

1 A probléma historiográfiai összefoglalásáról újabban l. *Nagy László:* A visszafoglaló háború értékelésének változásai a magyar történetírásban és hadtörténetírásban. (In: Somogy Megye múltjából. Kaposvár, 1987. 127—148. o.) A kérdésben irányt szabó politikai és kultúrpolitikai megnyilvánulások közül l. pl. *Révai József:* Jelszavak és tények. (*Gondolat,* 1937. 3—4. sz., 163. o., *uő.:* Marxizmus és magyarság. Bp., 1946. 157—173. o., *uő:* Válogatott történelmi írások. Bp., 1966. I. k., 184., 193., 282—283. o., továbbá A Rákosi-per. Bp., 1950. 412. o.; *Rákosi Mátyás:* A magyar jövőért. Bp., 1950. 21., 380. o., *uő:* Honvédelem és hazafiság. Bp., 1952. 27. o.; *Mód Aladár:* Négyszáz év küzdelem az önálló Magyarországért. Bp., 1951. 34—35., 37—38., 41., 52., 66. o.; *Heckenast Gusztáv—Incze Miklós—Karácsony Béla—Lukács Lajos—Spira György:* A magyar nép története. (Rövid áttekintés) Bp., 1953. 6., 128—129., 139—140., 156—157., 159. o. stb.

2 Ilyennek tekinthető többek között *Hegyi Klára:* Egy világbirodalom végvidékén. Bp., 1976.; *Péter Katalin:* Az magyar romlásnak századában. Bp., 1975. és *uő:* Esterházy Miklós. Bp., 1895.; *Szakály Ferenc:* Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.; *Barta János:* Budavár visszavétele. Bp., 1985.; *Kosáry Domokos:* Magyarország a XVI—XVII. századi nemzetközi politikában. In: A történelem veszedelmei. Bp., 1987. 20—62. o. *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor. Bp., 1988.; *Liptai Ervin* (főszerk.): Magyarország hadtörténete. Bp., 1984. I. k., vagy *Nagy László:* „Megfogyva bár de törve nem..." Török háborúk viharában, 1541—1699. Bp., 1990., stb.

3 L. pl. ezzel kapcsolatban *Pach Zsigmond Pál* (főszerk.): Magyarország története. 1526—1686. Bp., 1985. III. k., 610—614., 634—660., 699—702. o. Jellemző adalék található még az ezzel kapcsolatos felfogásra többek között: IX. országos tanácskozás a szocialista hazafiasságról Egerben 1978 október 19—20. Bp., 1978. 104—105. o.

Buda török uralom alóli felszabadításának 300-ik évfordulóját kísérték.[4] Egyes mérvadó körök gondolat- és érzelemvilágában még ekkor is élt és hatott a korábban meghirdetett, föntebb említett politikai jelszó, keveredve az elavult protestáns- és hungarocentrikus történetfelfogással. Sajnálatos módon az elmúlt évek politikai változásai sem hoztak gyökeres változást ezen a téren.

Az igazsághoz tartozik, hogy korántsem csupán a magyar nemzeti érdekeket *is* képviselő Habsburg-házi királyainkkal s a szolgálatukban tevékenykedő hadvezérekkel és államférfiakkal szemben vagyunk igaztalanul és kicsinyesen elfogultak. Osztozik velük a mellőzöttségben nemzeti nagyjaink tekintélyes része is. Elegendő talán utalni Szent Lászlóra, IV. Bélára, Károly Róbertre, Nagy Lajosra, Luxemburgi Zsigmondra, Báthory István erdélyi fejedelemre és lengyel királyra. Hosszan sorolhatnánk azoknak a történelmi nagyjainknak a nevét is, akik ugyancsak méltánytalanul és igazságtalanul szorulnak háttérbe még ma is más, különböző okokból frekventált, nálunk sokkal sikertelenebb vezetőink mögött. Pedig a valóban, vitathatatlanul dicső magyar múlt történetének elhanyagolása, s ugyanakkor a sikertelenségük mellett elbukott Habsburg-ellenes küzdelmeink idealizálása, történelmünk fő sodraként való feltüntetése törvényszerűen nemzeti identitászavart szült és szül a jövőben is, főként az ifjúság körében.[5] E helyzet gyökeres megváltoztatásához a tények tükrében tüzetes vizsgálat alá kell vennünk, honnan jöttünk és mi történt velünk az elmúlt több mint egy ezredév alatt. Csakis ezek tisztázása után határozhatjuk meg a helyes irányt: merre tartunk és céljaink mennyiben reálisak, megvalósíthatók?

Ezen elkerülhetetlen folyamat szerves részét képezi annak a vizsgálata, hogy milyen szerepet töltött be a Habsburg-hatalom nemzeti történelmünkben. Jelen írás keretében az első két évszázad, az 1526-tól 1711-ig terjedő időszak problémáival kívánok foglalkozni. Ezen belül is a következő súlyponti kérdések elemzésével: Habsburg-házi királyaink milyen szerepet játszottak a török hódítók megállításában és Magyarország török uralom alóli fölszabadításában? E két évszázad alatti uralkodásuk hazánkban mennyiben volt „zsarnokibb" jellegű az erdélyi „nemzeti" fejedelmek regnálásánál? A Habsburg-hatalom és az ellenreformáció összefonódása, továbbá a protestantizmus és a katolicizmus milyen szerepet töltött be nemzeti érdekeink alakulásában? A tárgyalt időszakban volt-e realitása a Habsburgoktól független, a birodalomból kiszakadt önálló magyar nemzeti királyság létrejöttének és fennmaradásának?

A Habsburgok és a török veszély

A XVI—XVII. századi Habsburg-hatalomnak a török hódítók elleni harcban játszott szerepét számos magyar kortárs értékelte különböző írásaiban, de a legátfogóbb képet talán Eszterházy Miklós 1619-ben írt levelei és röpiratai

4 L. erről pl. *Nagy L.:* i. m. Kaposvár, 1987. 127. o. Egy jellemző adalék: az 1986-ban megjelent „Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról" c. munkához írt bevezető tanulmányom csak hosszas vita után kaphatta a „Buda *fölszabadulása* a török uralom alól" címet. Részben azért, mert Buda fölszabadulását kizárólag az 1945-ös eseményekhez kötötték, részben pedig mert az akkori irányítók közül sokan azt vallották, hogy 1686-ban Buda csupán gazdát cserélt, az egyik *idegen* elnyomót a másik váltotta fel. A felemás állásfoglalást tükrözte különben az ez alkalommal rendezett ünnepségek visszafogottsága és a szűkkörű tudományos ülésszak tematikája is.

5 L. erről *Nagy László:* A történelmi ismeretek szerepe a Magyar Honvédség nemzeti azonosságtudatának alakulásában. (In: Múlt — jelen — jövő. Bp., 1992.) V. ö. *Kosáry Domokos:* A történelem veszedelmei. Bp., 1987. 486—490. o.

tartalmazzák. Ezekben azt olvashatjuk, hogy Magyarország lakossága a mohácsi csatavesztésig mintegy száznegyven esztendőn keresztül a maga erejéből tudott védekezni a törökkel szemben, amely hatalom feleannyi idő alatt a bizánci császárságot maga alá gyűrte. Mohács után azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. Buda és az ország tekintélyes része török uralom alá került és félő volt, hogy az *egész* magyar királyságot elnyeli az áradat. Isten azonban a magyar nemzet segítségére „hatalmas fejedelmeket ada az ausztriai házból, kik resistálnának [ellenállnak] nekik, s nem engedék mind ez ideig az mi utolsó veszedelmünket látniok." Eszterházy kitér arra a kérdésre is, hogy a magyarság vajon kaphatott volna-e, vagy kaphatna-e a jövőben más európai népektől, hatalmaktól a Habsburgokéval vetekedő, vagy azt éppen meghaladó segélyt a török ellen. Erre határozott nemmel válaszol: a cseh királyság és a Habsburg-örökös tartományok kedvező időkben sem adtak 5—6000 katonánál nagyobb segítséget a török ellen! Még kevésbé várható hathatós támogatás a távoli Angliától, Skóciától vagy Dániától. Egyedül a Habsburg uralkodók biztosíthatják Magyarország számára nemcsak az osztrák örökös tartományok és a Cseh Királyság katonai segítségét, de a Német Birodalom és a hatalmas Spanyolország pénzügyi és hadi támogatását is. Jóllehet a Habsburg-uralkodók eddig még nem tudták kiűzni a törököt Magyarország területéről, de a magyarságnak nincs más választása, minthogy kivárja a Habsburg-koalíció átütő török elleni támadását, amihez azonban először Nyugat-Európában kell rendeznie a helyzetét.[6]

Eszterházy Miklós akkor írta ezeket a sorokat, amikor II. Ferdinánd császár és magyar király ugyancsak nehéz helyzetben volt. A Cseh királyság, a felkelt osztrák rendek, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és a hozzá csatlakozott magyarok katonasága Bécs elfoglalására tört. A későbbi nádor ekkor is szilárdan bízott a Habsburg-ház erejében, hogy az legyőzi ellenségeit, felülkerekedik a nehézségeken, s előbb vagy utóbb de biztosan eljön a török kiűzésének az ideje is. A történelem — mint tudjuk — Eszterházyt igazolta, annak ellenére, hogy 1619-ben még az udvarhű magyarok többségének a hite is megingott a Habsburg-oltalomban és ezért fogadta el ideig-óráig urának a török bizalmát élvező Bethlen Gábort, akitől legalább az erdélyihez hasonló viszonyok biztosítását remélte.[7] Ám a Habsburg-hatalom felülkerekedése, a cseh felkelés leverése, s a stratégialilag fontos Vác török kézre kerülése — párosulva a Bethlen uralmi módszereivel szemben megnyilvánuló idegenkedéssel — a magyarországi nemességet újra a Habsburgok mellé állította.[8] Ennek következményeként I. Rákóczi György 1644/45-ös hadjáratát a magyar nemesség többsége — köztük Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és hazafi — ellenségesen fogadta.[9] Az 1664-es vasvári békekötés állította szembe ismét a nemesség tekintélyes részét az Udvarral, aminek az okát a szinte mindent Bécsnek köszönhető Wesselényi Ferenc nádor az év tavaszán így fogalmazta meg: a bécsi politika irányító személyei „szót nem fogadnak, authoritásomban megfognak."[10] Ezt mindenekelőtt arra

6 Galántai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora (a továbbiakban: Eszterházy M.) Pest, 1863. I .k., 75—76., 92—93. o.

7 L. erről többek között *Nagy László:* Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp., 1969. 150—182. o.

8 A kérdéshez az idézetten kívül forrásmegjelölésekkel együtt l. *Nagy László:* Bethlen Gábor életútja legendák és tények tükrében. Folia Historica, 3. Bp., 1980. 18. o.

9 L. *Szilágyi Sándor:* I. Rákóczy György. 1593—1648. Bp., 1893 (a továbbiakban: *Szilágyi*) (1893.) 375—378. o. vagy *Cseh-Szombathy László:* I. Rákóczy György 1644. és 1645. évi hadjárata. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1957. 1—2. sz., 184. o.

10 *Századok* (a továbbiakban: SZ) 1869. 743—744. o. V. ö. HK 1916. 105. o., vagy *Pauler Gyula:* Wesselényi Ferenc nádor és társának összeesküvése. Bp., 1876. I. k., 184. o.

értette, hogy nem kérték ki a véleményét a törökkel szemben követett politikai elhatározásoknál sem.

A Magyar Királyság vezető személyiségeinek elégedetlensége a Habsburg-hatalom török politikájával régi keletű; korántsem a XVII. században keletkezett. Ez szülte többek között azt a szervezkedést is a XVI. század utolsó harmadában, amelynek a vezetői — Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár, Zrínyi György — alapvetően Habsburg-hű, törökellenes beállítottságú, a török ellen keményen harcoló főurak voltak. A drinápolyi békekötés után egyre határozottabban az a nézet alakult ki sokakban, hogy a Habsburg-hatalom elhanyagolja a törökellenes harc ügyét és kész a magyarság érdekeit sértő egyezményekre is a nyugat-európai hegemónia fenntartása és növelése érdekében. Ezt látszott alátámasztani a híres 1577-es haditanácskozás is, ahol a törökellenes harcot szorgalmazó Rueber kassai főkapitány véleményén győzedelmeskedett Schwendi álláspontja, aki katonai okokra hivatkozva a béke áldozatok árán való fenntartása mellett tört lándzsát.[11] Lényegében ennek hatásaként született a már említett szervezkedés, amely Báthory István lengyel királyt és erdélyi fejedelmet kívánta Rudolf helyett a magyar királyi trónra ültetni, akitől sokkal hatékonyabb török elleni védelmet reméltek.[12] Valójában ez a cél húzódott meg a XVII. századi Habsburg-ellenes küzdelmek résztvevőinek többségénél is, beleértve a küzdelmeket vezető fejedelmeket: Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort, I. Rákóczi Györgyöt, sőt még Thököly Imrét is. A terv végrehajtása Báthory Istvántól Thököly Imréig „kétlépcsős" volt: először török támogatással megfosztani a Habsburgokat a magyar tróntól, majd a helyükre ült nemzeti uralkodó egy nagyobb európai koalíció keretében harcot indít a török kiűzéséért.[13] Azt ugyanis egyetlen felelősen gondolkodó magyar politikai vezető sem remélte, hogy az oszmán hódítók *önerőből* kiűzhetők Magyarország területéről! Kortársi följegyzések szerint maga Báthory István „teljességgel elrendezte volt, hogy a törökre támadjon, *több keresztény fejedelmekkel együtt*" Történelmünk e kimagasló, méltatlanul elhanyagolt személyisége ugyanis többször kifejtette: „ha valamely fejedelem *egy ű maga* erejével megveri az török császárt, lovászul szolgálom én azt."[14] Éppen ezért — bármily fájó is kimondani — Zrínyi Miklós eszmefuttatásai az önerőből való felszabadítás lehetőségéről nem tekinthetők többnek költői ábrándozásnál.

A török hódoltság-kori magyar fejedelmek és politikai vezető személyiségek döntő többsége nemcsak azt látta világosan, hogy Magyarország népei csakis nagy nemzetközi összefogás keretében űzhetik ki a törököt hazánk területéről, hanem előbb-utóbb arra is rádöbbentek, hogy hatékony, elegendő katonai segítséget csakis a Habsburgoktól, a Habsburgokon keresztül remélhet a magyarság e cél megvalósításához. Bocskai István legnagyobb diadalai idején is kész volt bizonyos feltételek esetén a törökkel szakítani, sőt ellene fordulni teljes had-

11 A haditanácskozás anyagát l.: HK 1894.

12 *Szádeczky Lajos:* Báthory István és egy magyarországi összeesküvés. SZ 1886. Újabban l. *Nagy László:* Az erős fekete bég, Nádasdy Ferenc. Bp., 1987. 64—70. o.

13 Összefoglaló munkaként a problémához l. *Nagy László:* „Megint fölszánt magyar világ van . . ." Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburgellenes küzdelmeiben. Bp., 1985. és *uő:* „Kuruc életünket megállván csináljuk . . ." Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Bp., 1983.

14 *Szamosközy István:* Történelmi maradványai. Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores (a továbbiakban: MHHS) XXX. k., 17—19. o. L. még Báthory István 1583-as levelét: Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria (a továbiakban: MHHD) XLII. k., 120. o.

rendjével.[15] Hasonlóan vélekedett és nyilatkozott erről a nyugati szövetségesekből kiábrándult Bethlen Gábor is nemcsak 1623-ban, de élete utolsó éveiben is.[16] Nem történhet ez másként. I. Rákóczi György 1644/45-ös hadjárata idején sem.[17] Nem utolsó sorban ez szülte a kompromissziumos békekötéseket a legnagyobb Habsburg-ellenes sikerek idején is, akárcsak Thököly Imre fölajánlkozását a Habsburg-vezetésénél a a török elleni harcra még Kara Musztafa kahlenbergi vesztes csatája előtt.[18]

A nemzedékeken keresztül öröklődő, illetve meg-megújuló felismerés, hogy a Habsburg-hatalom nélkül nem remélhető sem a hódító törekvések meggátlása, sem az oszmánok kiűzése hazánk területéről, az erőviszonyok és lehetőségek helyes fölmérésén nyugodott. A Török Birodalomnak nem csak a lakossága volt a sokszorosa a magyarországinak, hanem a szultánok gazdasági ereje és hadipotenciálja is. A birodalom lélekszáma a korántsem pontos számítások szerint a különböző időkben mintegy öt—nyolcszorosa volt Magyarországénak, a szultáni kincstárba befolyó adóbevételek összege pedig a tizenöt—húszszorosa. Az ütőképes, modern felszerelésű és képzettségű, nyílt csatára alkalmas török katonaság is legalább tízszer annyi volt, mint amennyit a magyarok fel tudtak vonultatni minden nemzeti összefogás és áldozatvállalás esetén is.[19] Ezek a mennyiségi és minőségi különbségek törvényszerűen meghatározták a magyar lehetőségeket a török elleni küzdelemben. Mohács után két út nyílt a magyarság előtt: egységesen fölsorakoztatni a magyar királyi trónra került I. Ferdinánd Habsburg-házi uralkodó mögött és vállalni az élet-halál harcot, vagy a nemzeti királyt, Szapolyai Jánost követve behódolni a szultánnak. Az adott történelmi körülmények között mindkét út óriási kockázatokat rejtett magában. Ferdinánd nem rendelkezett akkora katonai erővel, hogy az egész Magyarország területét megoltalmazhassa a törökkel szemben. Ha viszont az egész ország behódol a töröknek, akkor több mint bizonyos, hogy a balkáni népek, nemzetek szomorú sorsában kell osztoznia. Az országot vezető magyar főurak és nemesek némi ingadozás után megtalálták az egyedül járható és helyes utat. E döntés lényege abban fogalmazható meg, hogy amíg a török fő támadási irányban fekvő nyugati és észak-nyugati területek lakossága a Habsburg-uralkodók nyújtotta segítséget fölhasználva harcol az oszmán hódítók ellen, addig a keleti országrész népe kihasználja a török politika „oszd meg és uralkodj" elvének követeléséből fakadó lehetőségeket, s a kapott, *viszonylag* kedvező körülmények között itt folytatja a megnyirbált hatáskörű és mozgásterű nemzeti monarchia átmentését kedvezőbb időkre. Ez a döntés ugyan az ország tekintélyes része számára a közel két évszázados hadiállapot vállalását jelentette, de csakis így maradhattak meg alapvető nemzeti értékeinek és így léphettünk a XVIII. század első felében a békés polgári fejlődés útjára.

E döntés elkerülhetetlenségét és helyességét sokan vitatták már az egykorúak

15 Ennek dokumentumai: Magyar történelmi tár (a továbbiakban: MTT) XIX. k., 102. o.; Csáky István 1605 jan 29-i lev.: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Csáky cs. lt. fasc. 272., továbbá *Nagy László:* Bocskai István a hadak élén. Bp., 1981. 185. o.

16 A tervekről és azok dokumentumairól l. *Nagy L.:* i. m. (1969.)

17 L. *Nagy László:* A bibliás őrálló fejedelem. I. Rákóczi György a magyar históriában. Bp., 1984. 180., 191—193. o.

18 L. erről Zrínyi Ilona 1681-es memorialéját: OL Thököly-Szabadságharc Levéltára, XIII. 3. cs.; Történelmi tár (a továbbiakban: TT) 189. 454. o.

19 L. erről *Marosi Endre:* A török elleni harc lehetőségei 1352—1718 között. HK 1980. 4. sz.; *Hegyi K.:* i. m. 1976.; *Lázár György:* A török birodalom története. Nagybecskerek, 1890. 364—369. o.; *Eugen Heinschmann:* Die Anfänge des stehenden Heeres. Wien, 1925.; *Demkó Kálmán:* Magyarország hadiereje a XVI. században. HK 1916., stb.

közül is, de nincs egységes állásfoglalás a problémáról napjaink történetírásában sem. E jelenség okai között jelentős helyet kap az a momentum, hogy a XVI—XVII. századi Magyarország és a korabeli Oszmán Birodalom tényleges erőviszonyairól, lehetőségeiről számos romantikus, megalapozatlan, sőt téves nézet született már a török hódoltság korában, amelyek egy része napjainkban is él és hat. Egykori s mai megfogalmazói és vallói nem tekintették és nem tekintik elkerülhetetlennek a mohácsi csatavesztést; az ország védelméhez és az oszmánok kiűzéséhez elegendőnek ítélték és ítélik ezen időszak magyar hadipotenciálját, katonai lehetőségeit; elvitatták és elvitatják a Habsburg-házi magyar királyok érdemeit a törökellenes külzdelmekben s regnálásukat ugyanolyan — sőt egyesek még súlyosabb, károsabb — *idegen elnyomásnak* értékelték és értékelik mint a török uralmat. Az ilyen és ehhez hasonló nézeteket vallók szerint a *nemzeti vonalat és érdekeket* a török vazallusságot önként vállaló Szapolyai János és utódai képviselték; a francia királynak kiszolgáltatott és a Portának is már 1704-ben fölajánlkozó II. Rákóczi Ferenccel bezárólag.[20]

Ám vajon milyen alapon nevezhető *idegen uralomnak* a Habsburg-házi királyaink magyarországi regnálása? Ha ugyanis az uralkodók etnikai származását tekintjük mérvadónak ebben a kérdésben, akkor idegen uralomnak kell minősítenünk az Árpád-ház kihalása után szinte valamennyi királyunkét, hiszen többségük származás szerint nem magyar nemzetiségű volt. Ha viszont az a mérvadó kritérium, hogy egy-egy uralkodónk országlása milyen mértékben szolgálta legfontosabb nemzeti érdekeinket, akkor a török hódoltság kori Habsburg-házi királyaink regnálását semmiképpen sem minősíthetjük idegen uralomnak. Túl azon, hogy ezek az uralkodók a magyarság legitim választása útján nyerték el a magyar királyi trónt és alapvetően a magyar törvények szerint kormányoztak; a fő veszély, a török ellen védelmezték az országot óriási anyagi áldozatokat is hozva ebben a két évszázados küzdelemben.[21]

Már szóltunk róla, hogy a Habsburg-uralkodókon keresztül érkező pénzügyi és hadi támogatás elengedhetetlen voltát felismerte és elismerte a török hódoltság-kori magyar politikai és katonai vezetők túlnyomó többsége. Más kérdés, hogy tekintélyes részük valahogy olymódon képzelte és várta el a támogatást, a Habsburg-ház hatékony oltalmát a törökkel szemben, hogy királyaink ne

20 II. Rákóczi Ferenc 1704-es portai fölajánlkozásáról l. HK 1894. 547—548. o. Rajta kívül a XVI—XVIII. század vezetői közül Bethlen Gábor személyét és politikáját idealizálta módfelett történetíróink egy része, egészen napjainkig. Rákóczi idealizálásáról l. többek között *R. Várkonyi Ágnes:* Thaly Kálmán és történetírása. Bp., 1961., vagy *Nagy László:* A kuruc világ és katonája Ady költészetében és prózájában. HK 1981. 4. sz. Bethlen személyének mértéktelen elfogult feldicsérésében különösen kitűnt *R. Kiss István:* Az átértékelt Bethlen Gábor. Debrecen, 1929.; *Wittman Tibor:* Bethlen Gábor, mint hadszervező. SZ 1951. és *uő:* Bethlen Gábor. Bp., 1952. Ezt a szellemet sugározták az 1980-as ünnepségek kapcsán megjelent írások többségükben, különösen *Makkai László* több munkában megjelent értékelései. A korábbiaknál sokkal reálisabb Rákóczi-portré található az 1984-ben megjelent „Magyarország hadtörténete" I. kötetében *Heckenast Gusztáv* tollából. Erre törekedtem magam is a már idézett „Kuruc életünket megállván csináljuk . . .". valamint az 1982-es „Nem jöttünk égi hadakútján . . ." Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról c. munkáimban. Bethlen Gábor személyének idealizálásoktól mentes ábrázolását az 1979-ben megjelent *Századok*-tanulmányomban „Erdélyi boszorkányperek a politikai hatalom szolgálatában" kezdtem meg, amit folytattam több — némelyek által ugyancsak ingerült elutasítással fogadott — írásomban. Így pl. Bethlen Gábor a hadvezér. HK 1980. 3. sz.; „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor. . ." Bp., 1981.; A két Gábor a *Tündérkert*-ben és a történelmi valóságban. *Irodalomtörténet*, 1982., stb.

21 A török elleni védelemben játszott Habsburg-szerepről igyekeztem reális képet rajzolni az 1984-ben megjelent „Magyarország hadtörténete" I. kötetének IV. fejezetében, továbbá „A török világ végnapjai Magyarországon" c. 1986-os monográfiámban, „A visszafoglaló háború értékelésének változásai a magyar történetírásban és hadtörténetírásban" c., már id. 1987-es tanulmányomban, valamint „Adalékok a Habsburg-kérdés újraértékeléséhez" c. 1990-es írásomban (Históriai Klub füzetek 6. sz. Székesfehérvár)

hozzanak *idegen* — vagyis a törökellenes harcok, s különösen a nagy csaták megvívására egyedül alkalmas — nyugat-európai állandó zsoldos katonát Magyarország területére, de főképpen ne helyezzenek ilyeneket a királyi végvárakba.[22] Az ilyen hadseregek hadtápellátását az egyes keletmagyarországi főurak és vármegyék korántsem csupán a Habsburg-ellenes küzdelmek idején szabotálták, hanem számos törökellenes hadiakció alkalmával is. A legkirívóbb volt az ilyen esetek közül Montecuccoli 1661-es, Kemény János erdélyi fejedelem megsegítésére indított hadjárata. Kemény maga írja, hogy a törököt üldöző Montecuccolinak annyi élelme sem volt, hogy „akárcsak kenyérrel is elláthatta volna hadait, ki miatt igen elbádjattak volt a hadak, kiváltképpen a gyalogság."[23] Az ellátatlanság miatt sokan éhen haltak a katonák közül, s a hadseregnek több mint a felét elragadták a nélkülözések eredményeként fellépő járványos megbetegedések. Hain Gáspár krónikájában olvashatjuk, hogy 1662 januárjában az Eperjes mellett megszemlélt, Erdélyből visszatért hadban „nagy veszteséget találtak, mert 16 000 ember közül annyi veszett el, hogy az Isten irgalmazzon a nagyoknak, ezért valamikor számot kell adni."[24] Ehhez hasonló eseteket jegyeztek föl a XVII. század végi, Magyarország fölszabadításával végződő háború éveiből is.[25]

Török elleni eredményes harcot nyugat-európai állandó zsoldos katonaság Magyarországra hozatala és itt állomásoztatása nélkül nem lehetett vívni. Ebből adódóan a magyar rendek ilyen kívánságainak és követeléseinek a teljesítése a lehetetlenséggel volt határos. Ennek ellenére a nyugati katonaság hazánkba hozatala és főként a várakba és városokba történő beszállásolása sorozatos súrlódások, sőt fegyveres konfliktusok előidézőjévé vált a magyar nemzet és uralkodói között. Az állandó zsoldos katonaság magyarországi alkalmazása ellen nemcsak egyes főurak és vármegyék tiltakoztak sorozatosan, hanem a hivatásos és félhivatásos magyar katonatömegek, a végváriak és a hajdúk is. Az a hadinép, amely az uralkodói parancsokat, utasításokat általában csak akkor teljesítette, ha jónak látta és arra az időre is kikövetelte a zsoldot az uralkodóktól, amikor lázadó katonaként valamelyik erdélyi fejedelem seregében ellenük harcolt.[26] Az úgynevezett „céhes zsoldosság" keretei közt megrekedt magyar hadinépről azt írja Takáts Sándor, a korszak szorgos kutatója, hogy kimagasló jelentőségük volt a Habsburg-ellenes küzdelmekben, amelyeknek a sikere is mindig azon múlott: „hozzá csatlakozik-e a végbeli katonaság avagy sem." Sőt — folytatja megállapítását — a Habsburg-ellenes küzdelmek kirobbanásának is „egyik fő oka *mindig* a magyar katonaság sérelme és elkeseredése volt."[27]

Más kérdés, hogy a sorozatosan fölzendült katonaság sérelmei mikor, milyen mértékben voltak megalapozottak és méltányosak? Ám ennél is fontosabb annak a megválaszolása, hogy ez a katonaság — különösen a XVII. században — helyettesíteni tudta volna-e teljes értékűen a nyugat-európai állandó zsoldo-

22 Az erre vonatkozó kívánságokat, követeléseket és sérelemfölsorolásokat l. mindenekelőtt a Magyar Törvénytár egyes helyein, de ezt a szellemet tükrözi számos írás közt *Takács Sándor:* A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. munkája is.

23 L. *Koncz József:* Kemény János erdélyi fejedelem eredeti levelei: hadjárataira, küzdelmeire és fejedelemségére vonatkozóan. HK 1892. 421—468. o. V.ö.: Montecuccoli Raymond császári vezér és Zrínyi Miklós horvát bán között az 1661.-i erdélyi hadjárat tárgyában folyt vita iratai. HK 1890. 125—136., 434—444. o.

24 *Hain Gáspár:* Lőcsei krónikája. Lőcse, 1911—13., 000. o.

25 L. *Köpeczi Béla:* „Magyarország a kereszténység ellensége". A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp., 1976. 55. o.

26 L. erről *Nagy László:* A Habsburg hatalom és a magyar katonaság. (In: „Nem jöttünk égi hadak-útján. . ." Bp., 1982. 99—102. o.)

27 *Takáts S.:* i. m. (1908.) IX. o.

sokat? A magyar történetírók és hadtörténetírók nagyobb része hajlott igennel válaszolni erre a kérdésre és csupán a Habsburg-uralkodók és hadvezéreik „magyargyűlöletével" magyarázták háttérbe, „másod vonalba" szorulásukat. Élen járt ebben a már idézett Takáts Sándor, akinek megállapításait kritikátlanul átvették, szinte napjainkig, különösen a történészek, de nem egy hadtörténész is osztotta ezt a nézetet; mindenekelőtt Zrínyi Miklós egyes kiragadott megállapításaira hivatkozva.[28] Pedig elegendő Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Thököly Imre és más egykorú Habsburg-ellenes hadvezérek értékeléseit idézni annak igazolására, hogy ők maguk sem tartották alkalmasnak hadaikat sorsdöntő, nagy, nyílt csaták megvívására, vagy várak, erődített helyek ostromára.[29] Mindezt figyelembe véve azt kell megállapítanunk, hogy a magyar hadinép — különösen a XVII. századtól — csak kisegítő részét képezhette a török ellen fölvonuló és az oszám hódítókat Magyarországról kiűző hadseregeknek.[30]

Az egykorú adatok számbavétele és a történelmi események elfogulatlan elemzése tehát azt támasztja alá, hogy a török hódoltság-kori Habsburg-házi magyar királyaink regnálása nem tekinthető idegen uralomnak, s ugyanakkor elengedhetetlen előfeltétele volt annak, hogy sem a Királyi Magyarország, sem az Erdélyi Fejedelemség nem került a balkáni országokhoz hasonlóan oszmán uralom alá. Bármilyen furcsán hangozzék is, de Erdély azért őrizhette meg „különleges státusát"[31] a Török Birodalmon belül, mert a Királyi Magyarország lakossága a fejedelemséget is oltalmazta, amely a Habsburg-uralkodókon keresztül számíthatott Nyugat-Európa egy részének pénzbeli és hadi támogatására. Erre volt tekintettel a török politikai és katonai vezetés és nem pedig valamiféle „szulejmáni ajánlat" betartására. Erdély státusának a megőrzése ugyanis záloga volt a két nagyhatalom közötti erőegyensúlynak, s a „status quo"-t nemcsak a nyugaton lekötött Habsburg-hatalom akarta fönntartani, hanem a perzsák elleni szüntelen hadakozásban meggyöngült, számos belső bajjal küzdő török vezetés is. Erre való tekintettel nem merte „pasalikká" tenni Erdélyt Nagyvárad 1660-as elfoglalása után Köprülü Mohamed nagyvezér.[32] A szentgotthárdi vereség pedig hosszabb időre elvette a Porta kedvét nagyobb, nyílt háborúra okot adó tevékenységtől, amely többek között emiatt szemlélte tétlenül a török támogatás reményében kirobbant és ennek elmaradása miatt napok alatt elbukott 1670-es fegyveres megmozdulást is.[33]

28 Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp., 1976. 207., 329., 394., 430. o.

29 L. pl. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei (a továbbiakban: Bethlen pol. lev.) Bp., 1879. 318. o.; Erdély Öröksége. IV. k. 133. o.; *Szilágyi Sándor:* A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése (a továbbiakban: Rákóczi csal. lev.) 1632—1660. Bp., 1875. 152. o.; II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Bp., 1978. 337 o.; TT 185. 439—441. o. stb.

30 *Markó Árpád,* a jeles hadtörténész írja: „A kuruc sereg hadakozási módja a török hódoltság alatt keletkezett különleges — mondjuk keleti — harcmodor volt, amelynek fő vonása a rajtaütések, cselvetések, egyéni vállalkozások s mindezekkel kapcsolatos, vagy ezeket irányító zsákmányolások voltak. Ennek a hadakozásnak voltak ugyan előnyei, különösen hasonló irreguláris seregekkel szemben. Az akkori császári hadsereg azonban, amelyet a hadművészet merev nyugati formáiban képezték ki vagy vezettek, olyan ellenfél volt, amelyet csupán ilyen hadviseléssel tönkretenni nem lehetett. A hadművészetnek abban a korszakában nagy csaták methodikus tervezése, előkészítése és bizonyos kötött formák szerint való megvívása hozta meg a döntést. Ez a magyarázata annak, hogy a rendszeres csatát a kurucok kerülték, s ha váratlanul belekeveredtek... vereséget szenvedtek." (A trencséni csata. HK 1931. 46—47. o.)

31 Az erdélyi fejedelmeknek adott szultáni athnamék Transsylvániát mindig a „birodalom különleges státusú részé"-nek nevezték. *Gróf Mikó Imre—Szabó Károly* (szerk.): Erdélyi történelmi adatok (a továbbiakban: ETA) Kolozsvár, 1855—1862. II. k.

32 L. erről újabban *Nagy László:* „Váradi csillagok" utolsó ragyogása (In: Kard és szerelem. Török-kori históriák Bp., 1985. 345—370. o.)

33 L. TT 1882. 837. o.

A régi polgári-nemesi hagyományokat követő történetírásunk „függetlenségi" Habsburg-ellenes változata — amelynek a kritikája a második világháború után is csak korlátozottan és akadozva indult meg — általában „idegen zsarnoki elnyomásnak" minősítette Habsburg-házi királyaink uralkodását, különösen a „magyargyűlölő"-nek kikiáltott Rudolfét és Lipótét. Egyes szélsőséges nézetek szerint a Habsburg-házi királyaink Magyarországon tevékenykedő hadvezérei közül többen — így például Basta, Belgiojoso, Montecuccoli, Caraffa és Savoyai — egyenesen a magyar nemzet „kiirtására" törekedtek.[34] Ilyen vád hangzott el még az 1978-as egri tanácskozáson is Savoyai Jenő ellen, aki az egyik hozzászóló szerint — „külön tervet készített a magyarság kiirtására." Ennek alapja az volt, hogy" „ez egy rebellis nép, ezt ki kell irtani." Éppen ezért rendkívül fölháborító, hogy a budai várban szobra áll „történelmünk egyik legnagyobb magyarfalójának" a „magyarság nagy gyűlölőjének", a magyar történelem „első nagy kozmopolitájának" aki különben nem is vett részt közvetlenül Buda fölszabadításában, hanem csak messziről szemlélte a küzdelmet.[35]

Ne vesztegessünk sok szót annak cáfolására, hogy egyetlen Habsburg-házi magyar király, vagy annak egyetlen politikusa és hadvezére sem akarta „kiirtani" a magyar nemzetet. Az ilyen egykorú rágalmak általában pletykaszinten mozognak; emigránsok és egyéb politikai ellenfelek találták ki azokat.[36] A máig oly hírhedtnek minősített Basta tábornagyról például éppen ellenkezőket jegyeztek föl azok az erdélyiek, akik otthon éltek, az ő kormányzása alatt.[37] Belgiojoso és Caraffa ugyan meglehetősen gyenge képességű, sikertelen hadvezérek voltak, de az általuk elrendelt, vagy elnézett kilengések, törvénytelenségek nem ríttak ki a korban szokásos retorziók közül. Egyes magyar politikusok és hadvezérek legalább ilyen fokú „crudelitásokat" követtek el saját véreik ellen.[38] Montecuccoli és Savoyai Jenő állítólagos „magyargyűlöletéről" egyetlen elfogadható, hiteles adat sem ismert. Ami pedig Savoyai Buda fölszabadításában játszott katonai szerepét illeti, nos annak éppen az ellenkezője az igaz, mint ami az egri tanácskozáson elhangzott.[39] Habsburg-házi királyaink uralkodásának „zsarnoki" — és az erdélyi fejedelmekétől állítólag negatív irányban eltérő — jellegével kapcsolatos ellenvéleményemet több mint egy

34 Rudolf és Lipót királyaink ilyen jellegű meg- és elítélésében osztozott szinte valamennyi protestáns—kuruc szemléletű történetírónk, s sajátos módon ide sorolt a különben katolikus pap Takáts Sándor is. A magyarság kiirtási szándékával talán Bocskai vádolta meg először Belgiojosot (MTT XIX. k., 103. o), s e vádat tovább éltették a protestáns prédikátorok és költők, kiterjesztve azt Bastára, Wallensteinre, Montecuccolira, Caraffára, Savoyai Jenőre — hogy csak a legnevesebeket említsük. Az ilyen, minden alapot nélkülöző, koholt vádak helyt kaptak Savoyaival kapcsolatban még az 1978-as egri országos tanácskozáson is. L. ezzel kapcsolatban *Kosáry D.*: i. m. (1987) 24—25., 38. o.

35 L. „Munkásosztály, munkásmozgalom, hazafiság." Bp., 1978. 104—105. o.

36 L. ezzel kapcsolatban *Nagy László:* Bocskai István a hadak élén. Bp., 1981. 118—119. o.; *uő:* „Megfogyva bár, de törve nem. . ." Török háborúk viharában, Bp., 1990. 214—223. o.

37 L. pl. MHHS VII. k., 151., 153. o.; *Szilágyi Sándor:* Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. 45—46. o.; *Makkai László:* Erdély története. Bp., 1944. 329—333. o.; ETA I. k. 75., 86—87. o. Basta személyéről részletes értékelést igyekeztem adni „Az aranysarkantyús lovag, conte Giorgio Basta" c., a Zrínyi Kiadó gondozásában kiadás alatt lévő munkámban.

38 L. ezzel kapcsolatban pl. ETA I. k., 46—47. o.; MHHS VII. k., 258—263. o.; MHHS XXX. k. 46. o., vagy a problémáról bővebben *Nagy László:* Erdély és a tizenötéves háború. SZ 1982. 4. sz., továbbá *uő.:* Mihály vajda a magyar históriában. HK 1990. 3. sz.

39 Savoyai Jenő Buda fölszabadításában játszott szerepéről Lotharingiai Károly 1986-ban kiadott hadinaplója mellett l. újabban *Nagy László:* A török világ végnapjai Magyarországon. Bp., 1986. 280—282. o. Egykorú hiteles adatok bizonyítják, hogy részt vett és megsebesült már Buda 1684-es sikertelen ostrománál is; 1686-ban közelharcban vett részt június 17-én, június 29-én, az augusztus 3-i általános rohamban, ahol nyíllövés találta el és így sebesülten jelen volt a szeptember 2-i döntő rohamban is.

évtized óta számos írásomban kifejtettem. Ennek lényege így foglalható össze: Abban az időben, amikor a külpolitikai és katonai téren sikert sikerre halmozó Habsburg királyok sorozatos kompromisszumokra kényszerültek nemcsak a magyar főurakkal és nemesekkel, de a katonarétegek tagjaival szemben is, az erdélyi fejedelmek valójában szinte korlátlan hatalmat birtokoltak, s ha úgy hozta a sors, vagy a szeszélyük, korlátlanul zsarnokoskodhattak akár legtekintélyesebb alattvalóikon is. Szakítanunk kell tehát azzal a minden alapot nélkülöző legendával, hogy a török hódoltság korában Erdélyben a „szabadság" virágzott, míg a Királyi Magyarország lakossága valamiféle idegen „zsarnokság" igája alatt nyögött; ennek inkább az ellenkezője igaz.[40]

Vajon mennyiben támasztják alá a tények ezet a szakmai körökben némi megbotránkozásokat szülő, „eretnek" megállapítást?

A bizonyítás sorát kezdjük talán a már idézett Eszeterházy Miklós 1619-es írásaival. A Bocskai „Bécs alját nyargaló" hadnagyából udvarhűvé váló — de magyarságát mindig szem előtt tartó —[41] politikus szerint a Habsburg-uralkodók összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadságjogokat biztosítanak a magyar nemzetnek — értsd a nemességnek és az úgynevezett köztes rétegeknek, végváriaknak és hajdúknak — mint az erdélyi fejedelmek minden rendű és rangú alattvalóiknak. Példaként felhozza, hogy amikor II. Mátyás választása előtt azt tudokozta Illésházy nádortól: „mi volna még hátra, kit szabadságukban helyére nem állított volna s azt is felépíti; de nem találtatnak egyebet az szép megadott szabadságoknál." Ugyanakkor — írja — a magyar királyi trónra aspiráló Bethlen Gábor által kínált „szép szabadság" csupán szemfényvesztés és annak elfogadása a legsúlyosabb szolgaság és elnyomás vállalását rejti magában. Az erdélyi fejedelem maga is a török szolgája és csak ezt a szolgai állapotot tudja nyújtani a magyarországi uraknak és nemeseknek is. Mindenekelőtt elvesztik a szabad királyválasztás lehetőségét és az eddig élvezett törvényes helyzetüket. Ugyancsak furcsa lenne, ha a szabad választással trónra került Habsburg-házi király helyett a Bethlen katonáitól megfélemlített nemzet „egy török feltartott és nevelt rabot" ismerne el uralkodójának. Egy olyan személyt, aki az erdélyi viszonylagos szabad fejedelemválasztásnak is „első rontója" volt 1613-ban, amikor „számtalan köznépeknek, árváknak és sok ártatlanoknak pogány kézbe való esésével s nemzetünk rettenetes romlásával — egyedül csak a török keze által, sok égetéssel és rablással ment mostani méltóságára is."[42]

Eszterházy ezen értékelését, ha idézték is nagy ritkán, elintézték azzal, hogy az egy aulikus érzelmű, Bethlent személyesen gyűlölő politikus elfogult, megalapozatlan ítéletalkotása. Annyi igaz, hogy a későbbi nádor valóban ellenszenvvel viseltetett Bethlen Gábor személye és uralkodásai módszerei iránt, mindez azonban nem zárja ki eleve megállapításainak helytálló voltát. A Habsburg-házi magyar királyok uralkodásának idején valóban egyetlen országgyűlésen sem történtek olyan megfélemlítések, törvénytelenségek, az ellenzék véres felszámolásáig fajuló cselekmények, mint amilyenek előfordultak az

40 L. ezel kapcsolatban a „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor..." c. munkám (Bp., 1981.) Fejedelmi hatalom „Tündérkertben" c. fejezetében idézett forrásokat.

41 Történelmünk e hosszú időn át méltatlanul tárgyalt nagy alakjáról *Péter Katalin* 1985-ben megjelent biográfiája rajzol hiteles képet.

42 Eszterházy M... I. k., 77—80. o. Azt, hogy Bethlen Gábor török általi trónra ültetése a fegyveres kényszer mellett több tízezer erdélyi lakos halálával és rabszolgasorba hurcolásával járt együtt, egykorú erdélyi források is tanúsítják: Macskássy Mihályné 1614. jan. 10-i lev. Nyáry Pálnéhoz (LO Zichy cs. lt. Mis.); ETA I. k. 116. o.; EOE VI. k. 320. o. stb.

erdélyi diétákon, vagy a Bocskai-szabadságharc kassai gyűlésein, de főként II. Rákóczi Ferenc ónodi gyűlésén.[43] Erdélyi történetíró jellemezte így a hazájabeli állapotokat: „ez a gyülekezet nem országgyűlés, hanem valamiféle eszeveszett, joggal, ésszerűséggel mitsem törődő népcsődület." A sokak által ma is a szabadság honának tartott török hódoltságkori Transsylvániában a diétákon „a szabadság helyét a szabadság árnyképe foglalta el." Erdélyben „az erőszak lépett uralomra" és még a képviselőkre is rákényszerítette, „hogy meghallgassák és helyeseljék amit nem akartak."[44] Jóllehet a jeles históríkus elítélő véleményét Báthori Zsigmond fejedelem országlása idején írta, de nem különbözött alapvetően a helyzet bármelyik erdélyi fejedelem uralkodása alatt sem. Transsylvánia urai kényük kedvük szerint, minden törvényt felrúgva uralkodhattak — és uralkodtak is — alattvalóikon, s a rendek még köszönetet is mondtak nekik sorozatos törvénysértéseikért.[45]

A fentiekre való tekintettel méltán írhatta a huszadik század minden bizonnyal legnagyobb formátumú magyar történésze, Szekfű Gyula az alábbiakat: az erdélyi országgyűléseknél „szolgálatkészebb testület alig van a XVI. században, mikor még másutt a rendiség utolsó harcát folytatja a fejlődő abszolitizmussal."[46] Ám azt olvashatjuk a különben erősen transylvánikus beállítottságú Makkai László korábbi nagy szintézisében is, hogy mialatt a Királyi Magyarországon a Habsburg-uralkodók még a XVII. század folyamán is csak késhegyre menő küzdelem árán tudtak valamit lefaragni a nemesi rendi jogokból, Erdélyben a fejedelem szinte korlátlan úr volt a rendek felett. A szó szoros értelmében élet-halál ura. „Bebek és a Kendi testvérek kivégzése óta Erdélyben *hóhérbárd* lebegett a tanácsosok feje felett. Az uralkodó és a nemzet viszonyának egyoldalú megállapítása elvi alapot adott a *terrornak*"[47] Cs. Szabó László abban látta a magyarországi és az erdélyi különbözőség okait, hogy a csataterekről Bécsbe menő magyarországi nemesek „a halál vőlegényei" voltak és e címen joggal vindikálhattak maguknak más elbánást, mint a békés körülmények között élő erdélyi alattvalók.[48] Nem alaptalanul írhatta tehát Eszterházy Miklós a XVII. század közepén I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek: „Nekünk törvényünk vagyon és constitutionk és ez mellett *nemes szabadságunk* is mind ennyi megerőtlenedett állapotunkban is fenn vagyon."[49]

A vitathatatlan különbség a magyarországi és az erdélyi nemesi szabadságjogok között az előbbiek javára természetesen nem a Habsburg-uralkodók „jóságából" vagy éppen „szabadságszeretetéből", illetve az erdélyi fejedelmek „gonoszságából", vagy valamiféle született „zsarnoki" hajlamaiból fakadt. Igaz,

43 Az erdélyi 1594-es és az 1707-es ónodi gyűlés véres eseményei közismertek. Az 1606-os kassai gyűlésekre behívott hajdúkapitányok nem csupán a „honatyákat" riogatták, fenyegették, hanem a fejedelem kívánságának megfelelően szavaztak, de a mozgalom második embere Illésházy István is félve ment Kassára a neki küldött életveszélyes fenyegetések miatt. Illésházy erről panaszkodó leveleit l.: MOE XII. k. 282—283. o., 288. o., 359. o.

44 *Szamosközy István:* Erdély története. Bp., 1978. 70—71. o.

45 L. *Hóman Bálint* és *Szekfű Gyula:* Magyar történet. Bp., 1935. IV. K., 59—65. o. a legújabb magyar történeti szintézis igyekszik elmosni az erdélyi fejedelmi hatalom ellenőrizetlen, zsarnoki jellegét és annak portai forrását is, amikor ezeket állapítja meg: „az uralkodó a rendek csekély beleszólásával vezette az államot. Az aránylag gyenge rendiség az uralkodó törekvéseinek kevéssé tudott határt szabni, mert Erdélyben nem fejlődhetett ki a nagybirtokos osztály olyan mértékben, mint Magyarországon ... az erdélyiek kezdettől rászorultak az uralkodó védelmére." (Magyarország története 1526—1668. Bp., 449. o.) A köszönetnyilvánításokat l. az EOE-ben található végzésekben.

46 *Hóman B. és Szekfü Gy.:* i .m. III. k., 303 o.

47 *Makkai László:* Erdély története. Bp., 1944. 225. o.

48 *Cs. Szabó László* megállapítását l. EÖ. II. k. Bevezetés. VIII—IV. o. V. ö. *Trócsányi Zsolt:* Teleki Mihály. Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig. Bp., 1972. 134. o.

49 TT 1882. 135. o.

némely külföldre menekült erdélyi úr és nemes sorra-rendre gonosz zsarnoknak nevezte mind a Báthoryakat, mind Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort, a két Rákóczi Györgyöt vagy Apafy Mihályt,[50] de ezeket a vádakat ugyanúgy nem szabad objektív, megalapozott értékítéletnek tekinteni, miként az otthon maradt országgyűlési rendek szolgai hozsannázásait és hálálkodásait a legkegyetlenebb, legdurvább törvénysértések után is.[51] Az erdélyi fejedelmek korlátlan hatalmát a rendek fölött a kinevező szultáni athnamék biztosították, amelyekben a „Fényes Porta" szavatolta uralkodásukat nemcsak a külső támadásokkal, de a belső rendi vagy más „rezgelődésekkel", megmozdulásokkal szemben is.[52] Erről a hatalomról pedig így vélekedett egy világot látott és a lakosság szócsöveként számon tartott erdélyi, nemesi származású polgár: „A császár [t. i. a szultán] hadának sokaságáról azt mondom, hogy az ő állapotjokat mindenben az hiheti, aki látja ... én török császárt és minden állapotját Konstánczinápolyban is a maga házánál láttam micsoda állapotban légyen és hadban is láttam, de bizony nincsen ezen a világon nagyobb legény nálánál."[53] A mérvadó erdélyiek túlnyomó többsége így, vagy ehhez hasonlóan értékelte a török hatalmát és kilátástalannak ítélt minden szembeszegülést azzal, illetve a szultáni bizalmat és támogatást élvező fejedelmekkel. Ez a felismerés és az ennek nyomán kialakult szervilis magatartás biztosított szinte korlátlan fejedelmi hatalmat Erdélyben a rendeken. Ha valamelyik erdélyi nemesnek, vagy szász polgárnak nagyon nyomós panasza volt az uralkodója ellen, azt nem az inkább csak amolyan alkotmányos dekorációként funkcionáló rendi országgyűlésen adta elő — ahonnan bármikor kiemelhették és akár azonnal a vesztőhelyre is vihették a fejedelmi poroszlók — hanem a szultáni udvarban.[54] Igaz, ott sem minden veszély nélkül. A török vezetés ugyan szívesen tartott „talonban" fejedelmi ellenjelölteket éppen hatalmon lévő vazallusa sakkbantartására, de erdélyi politikájának egyik alapelve volt az is, hogy a fejedelemségben lehetőleg belső nyugalom legyen. Ezért az ilyen panasztevőre nem egy esetben életfogytiglani fogság, ha nem éppen halál várt.[55]

Az, hogy melyik fejedelem mikor, milyen mértékben élt a szultáni garanciák által szavatolt hatalmával, az adott helyzet kívánalmain túl egyéni hajlamoktól és tulajdonságoktól is függött. Ám nyitva állt számára annak a lehetősége, hogy amikor szükségesnek látta, bármikor alkalmazhatta akár a legdrasztikusabb törvénysértéseket is. Bizonyságaként annak az általános érvényű törvényszerűségnek, hogy a társadalom által hatékonyan nem ellenőrzött politikai hatalom bárhol, bármikor megalapozatlan, törvénysértő döntések és cselekmények forrásává válhat — és a legtöbb esetben válik is. Ennek egyenes következményeként, megbízható egykorú források tanúsága szerint, az erdélyi nemzeti fejedelemség másfél évszázada alatt összehasonlíthatatlanul több koncepciós per, törvénysértő ítélet, — nem egy esetben tömegmészárlásig fajuló — ítélet nélküli kivégzés történt, mint a Királyi Magyarországon a Habsburgok

50 L. pl. Esztergom, prímási lt., acta radicalia class. V. fasc. 6. no. 144.; EOE VII. k. 406. o.; Prépostváry Zsigmond 1615. nov. 9-i lev. Cseh és Szlovák Köztársaság, Bittsei lt. Thurzó corresp., 135.; ETA IV. k. 287. o. stb.

51 L. erről bővebben *Trócsányi Zsolt:* Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. (Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez.) Bp., 1976. 180—208. o.

52 ETA II. k., 318., 326., 340., 346—347. o.

53 ETA I. k., 135. o.

54 L. *Kővári László:* Erdély történelme. Kolozsvár, 1863-tól IV. k., 57—60. o.

55 ETA II. k., 326., 340., 346. o.

négy évszázados uralkodása alatt, az 1849-est követő megtorlási hullámot is beszámítva.[56]

Az erdélyi fejedelmek korlátlan — bátran mondható mindenfajta „zsarnoki" megnyilvánulást lehetővé tevő — hatalmát és ezzel szemben a rendek fölöttébb kiszolgáltatott helyzetét szemlélve érthetővé válik, hogy az itt uralkodó állapotok miért nem voltak különösebben vonzóak az ekkor egészen más körülmények között élő, nagy rendi szabadságot élvező magyarországi nemesek számára. Hiszen, amint már szó volt róla, a Királyi Magyarország országgyűlésein — a Habsburg-ellenes küzdelmek időszakait leszámítva — szabadon, mindenféle retorziós veszélyektől mentesen, bármikor elmondhatták akár a legélesebb ellenvéleményeiket is. Törvénysértő processzusra, vagy ítéletre ha sor került a hatalom részéről — mint például Illésházy István esetében, vagy az 1604-es hírhedt törvénycikk utólagos betoldásával — azt országos vihar követte és az Udvar meghátrálni kényszerült.[57] Az 1670-es felkelés kivételével egyetlen Habsburg-ellenes megmozdulást sem követett megtorlás a hatalom részéről. Sőt, a Bocskai-szabadságharcban a második szerepet betöltő, korábban törvénytelenül elítélt Illésházy István ugyanúgy Magyarország nádora lett, mint az a Thurzó Szaniszló, aki 1621-ben Bethlen tábornokaként Érsekújvárt védte II. Ferdinánd király csapatai ellen.[58] Amikor pedig az 1670-es fegyveres felkelést irányító királyi tisztségviselőket tárgyalások után elítélték, az olyan felháborodást váltott ki Magyarországon, ami kortársi vélemény szerint a négy évtizedes kurucvilág egyik szülője lett.[59] A tizenötéves háború és a XVII. század végi visszafoglaló háborúk idején kétségtelenül történtek törvénysértések mind a királyi tisztségviselők, mind a katonaság részéről, azonban ezek rendkívüli helyzetben mentek végbe és szinte általános jelenségeknek számítottak Európában mindenütt.[60] Ilyeneket sorozatosan elkövettek magyar hadvezérek és katonáik nemcsak idegen országokban, de magyar földön is a Habsburg-ellenes küzdelmeink idején, amelyek magukon viselték a katonai diktatúra számos jegyét.[61]

Óhatatlanul fölmerül a kérdés: ha a Királyi Magyarország lakosai — mindenekelőtt főurai és nemesei — összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadságjogokkal rendelkeztek, mint az erdélyi társaik, akkor miért hívták segítségül s voltak készek akár királyuknak is elismerni az erdélyi fejedelmeket?

A korábbiakban már szó esett róla, hogy a XVI. század végén Nádasdy Ferenc és társai a török elleni eredményesebb, intenzívebb harc érdekében — annak reményében — fordultak Báthory István lengyel királyhoz és erdélyi fejede-

56 Az erőszakos halállal meghaltak *egy részének* a névsorát l. MHHS VII. k., 258—268. o. A tömeges megtorlásokra különösen a székelyek körében l. *Demény,* (1976.) és *Demény,* (1977.)

57 A küzdelemről legrészletesebben l. *Nagy László:* A Bocskai szabadságharc katonai története. Bp., 1961.

58 Illésházy István (1541—1609) az 1603-as hírhedt „hűtlenségi peréről" ismert, s kevésbé tudják róla, hogy 1605-ben meglehetősen szélsőséges Habsburg-ellenes nézeteket vallott és ilyen tanácsokat is adott Bocskainak. (L. *Nagy László:* Káthay Mihály a magyar históriában. Egy régvolt politikai gyilkosság. *Valóság,* 1976. 9. sz.) A legújabb Akadémiai Kislexikonban téves róla az az adat, miszerint ő volt Magyarország első protestáns nádora, mert az első Nádasdy Tamás volt. Thurzó Szaniszló (1576—1625) nádor részese volt a Bocskai István vezette Habsburg-ellenes küzdelemnek is. Későbbi ilyen szerepéről l. bővebben *Nagy László:* Bethlen Gábor a független Maygarországért. Bp., 1969.

59 *Cserei Mihály:* Erdély története. Bp., 1983. (Kiadta és jegyzttekkel ellátta *Bánkuti Imre*) 91. o. Általános magyar felfogást fejez ki Illésházy egyik 1605-ös levele: „Az mi törvényünk az királyra támadást in tali casu megengedi." (TT 1878. 48. o.)

60 Összehasonlításul l. pl. *F. Raumer:* Geschichte Europa's seit dem Ende des 15. Jahrunderts. Leipzig, 1832—1865. III. k., 600. o.

61 E téma részletes tárgyalását l. a „Megint fölszánt magyar világ van..." és a „Kuruc életünket megállván csináljuk..." id. munkáim fegyelmi helyzettel foglalkozó fejezeteiben.

lemhez.[62] A Bocskai-szabadságharc kirobbanásában is, a vallási motívumokon, az ún. „fiskális pereken" és az idegen zsoldosok kilengéseinek megakadályozásán túl, szerepet kaptak hasonló okok a rendek állásfoglalásában.[63] Bethlen Gábor 1619-es Magyarországra hívását a „fő hívó" Rákóczi György egy későbbi levelében így indokolta: „szegény jó emlékezetű Mátyás császár urunk idejében mit szerzének Csehszlovákiában az officérek [t. i. a Habsburg kormánytisztviselők] ez mai napig is félelmes az valósága, szegény elholt fejedelmet Erdélyből *nem egyébért* kellett vala kihínunk."[64] A „cseh lábra való állítástól" való félelem volt az oka egyesek részéről I. Rákóczi György 1644-es segítségül hívásának,[65] s hasonló, hol tényleges, hol csak vélt veszélyek miatt vettek részt egyesek az 1670-es felkelésben, majd később Apafi Mihály és Thököly Imre segítségül hívásában.[66]

Amikor azonban a magyarországi főurak és nemesek az erdélyi fejedelmektől vezetett és támogatott harcok eredményeként ismételten megszilárdították a rendi jogokat a Habsburg-házi királyaikkal szemben, mielőbb igyekeztek kikerülni az erdélyi fennhatóság alól. Maga Bethlen Gábor például a vele való szembefordulást azzal magyarázta, hogy a személyes hadakozástól való idegenkedés változtatta meg gyökeresen a magyarországi urak és nemesek magatartását.[67] Meglehet, hogy ilyen okok is közrejátszottak döntésüknél, ám az Erdélyhez való tartozást „rossz káros dolog"-nak minősítette a Bethlent hívó Rákóczi György is, aki pedig személyesen részt vett a harcokban.[68] Más kérdés, hogy 1644/45-ben erdélyi fejedelemként maga is Bethlen általa korábban elutasított törekvését igyekezett megvalósítani, amit azonban a magyarországi urak és nemesek többsége ugyanúgy értékelt, mint ő tette 1629-ben.[69]

A problémakörhöz tartozik, hogy a három abszolutizmus — abszolutista törekvés — egyidejű létezése a török hódoltságkori Magyarországon rendkívül bonyolulttá, ellentmondásossá tette a rendek és a központi hatalom viszonyát. Hiszen a magyarországi rendiséggel sorozatos kompromisszumokat kötő bécsi udvar — vagy annak egyes tisztségviselői — több esetben felkelésekre buzdították az erdélyi rendeket fejedelmeik ellen. Ugyanakkor az otthon többnyire amolyan „kis szultánokként" viselkedő erdélyi uralkodók a magyarországi abszolutizmus elleni rendi törekvések és küzdelmek fő támaszai voltak több mint egy évszázadon át. És furcsa történelmi fintorként: a birodalmában rendi jogokat nem ismerő szultáni despotizmus a XVII. század folyamán a Királyi Magyarországon a Habsburg-ellenes rendi megmozdulások fő támogatójaként

62. L. *Szádeczky Lajos:* Báthory István és egy magyarországi összeesküvés. SZ 1886., továbbá *Benda Kálmán:* Habsburg-abszolutizmus és rendi ellenállás a XVI—XVII. században. Bp., 1975.
63 L. *Károlyi Árpád:* A Bocskay-párti magyarság kiáltványa Európához . . ." MOE XI. k., 168—184. o. Magyar nyelvű szemelvényes kiadása *Benda Kálmán:* A Bocskai szabadságharc. Bp., 1955. Okmánytár, 93—102. o.
64 EOE IX. k., 398.o. V. ö. *Frankl (Fraknói) Vilmos:* Pázmány Péter és kora. Pest, 1868. I. k., 497—498;. o.
65 *Kővári L.:* i. m. V. k., 35. o.
66 L. *Pauler Gy.:* i. m. II. k., 248—249. o.: *Angyal Dávid: Késmárki* Thököly Imre. Bp., I. Rész, 161—162. o.; továbbá Pethő Zsigmond kassai vicegenerális 1670. okt. 16-i lev. OL Nádasdy cs. lt. fasc. 15. no. 518.
67 MTT XXVII. k., 111—115. o.
68 Bethlen pol. lev., 466. o.
69 L. *Szilágyi S.:* i. m. (1893.) 375. o. vagy *Cseh—Szombathy L.:* i. m. HK 1957. 1—2. sz., 184. o.

lépett fel, ha érdeke úgy kívánta.[70] Éppen ezért nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani az egyes megmozdulások jelszavainak, hanem a tényeket kell figyelembe vennünk mind a magyarországi Habsburg-hatalom, mind az erdélyi fejedelmek uralkodása jellegének a vizsgálatánál. Szakítanunk kell tehát azzal a hamis legendával, hogy a török hódoltság korában Erdélyben a szabadság virágzott, míg a Királyi Magyarország lakossága idegen uralkodók „zsarnoki" kormányzása alatt sínylődött. Az egykorú adatok ettől eltérő, sőt mondhatni ellentétes képet mutatnak. Így megdől minden olyan állítás, amely e korszak Habsburg-házi magyar királyait olyan „zsarnokoknak" tünteti föl, akik ellen csakis az otthonukban minden szabadságjogot biztosító erdélyi fejedelmeknek kellett fellépni és oltalmat nyújtani.

Az ellenreformáció és a Habsburgok

A török hódoltság-kori Habsburg-uralom negatív megítélésében komoly szerepet kapott az a körülmény, hogy a Habsburg-ház Európa szerte — így Magyarországon is — a katolicizmust támogatta a protestantizmussal szemben, erőszakos eszközöket is igénybe véve ehhez a politikájához. A bírálók általában egyenlőségi jelet tettek és tesznek a protestanizmus és a magyar nemzeti érdekek, illetve a katolicizmus és a magyarellenesség, népellenesség közé.[71] Meggyőződésem szerint a történelmi tények ismeretében végérvényesen szakítani kellene azzal a téves és káros felfogással, miszerint Magyarországon a tárgyalt korszakban egyedül a protestantizmus képviselte a gazdasági, társadalmi és kulturális haladást, míg a Habsburg-kormányzattal összefonódott katolikus egyház a „feudális népelnyomás" védelmezője, a reakció szekértolója" és a „népbutítás" eszköze lett volna. Az ilyen elfogult, tudománytalan és a nemzetet megosztó nézettel szemben az igazság az, hogy a magyar nemzeti fennmaradást, a kulturális haladást a katolicizmus és a protestantizmus nem egymást kizárva, hanem *egymást kiegészítve* képviselte ebben az európai vallásháborúkkal átszőtt időszakban is. Ennek szellemében természetesen egészen másként minősül Habsburg-házi királyainknak a katolicizmushoz, az ellenreformációhoz fűződő kapcsolata és ennek érdekében kifejtett tevékenysége is.

Vitathatatlan tény, hogy Magyarország lakossága a XVI. század elejétől egyre növekvő ütemben valamelyik protestáns egyház hívévé vált. E rohamos terjedés okait a protestáns és a katolikus szerzők, érthetően eltérő módon magyarázták. Akárcsak azét, hogy a mintegy nyolcvan százalékban protestáns országban miért maradtak fenn háborítatlanul a katolikus érseki és püspöki székek. Egy protestáns egyháztörténeti munka szerzője ezzel kapcsolatban megjegyzi: „A magyar protestánsoknak ezért a türelemért később drága árat kellett

70 Az erdélyi fejedelmek ilyen tevékenységéről részletesen szóltunk. A Habsburg-Udvar, illetve magyarországi exponensei többek között 1570—1575 között Báthory István ellen, 1610—1612 között Báthory Gábor ellen, 1613—1617. között Bethlen Gábor ellen, 1630—1636 között I. Rákóczi György ellen, 1661—1662 között Apafi Mihály ellen támogatta az erdélyi elégedetleneket, többször fegyverrel is, fejedelmeik ellen. A Porta a Habsburg-ellenes küzdelmek fegyveres támogatásán túl a 15 éves háború idején kereste meg a tekintélyesebb magyarországi főurakat, majd 1664 után lázított közvetlenül is a Habsburg „zsarnokság" ellen.

71 A protestáns egyháztörténeti munkák mellett ezt a szemléletet tükrözi pl. a 60-as években megjelent „Új Magyar Lexikon" is.

fizetniük. Ugyanis az ellenreformáció a jezsuita rend mellett elsősorban az érsekségekre és a püspökségekre támaszkodott."[72]

Az igazsághoz tartozik, hogy a magyarországi és az erdélyi protestánsok vallási türelmessége azért korántsem volt olyan általános, mint amilyennek azt az idézett megállapítás alapján gondolhatnánk. A katolikus érsekségek és püspökségek megszüntetésére minden bizonnyal első sorban azért nem törekedtek, mert jól tudták, hogy a török elleni védelemben elkerülhetetlenül rá vannak utalva mind a katolicizmus mellett átmeneti megingásoktól eltekintve szilárdan kitartó Habsburg-hatalom, mint a papság aktív katonai és pénzügyi támogatására. Ám az alsóbb katolikus papsággal — különösen pedig a szerzetesekkel — szemben korántsem tanúsítottak ilyen toleranciát. Közismert, hogy a lutheránus Nádasdy Ferenc kitiltotta országrésznyi birtokairól a katolikus papokat, valamint a kálvinista lelkészeket.[73] Nem sokkal ezután Nádasdy sógora, a kálvinista ecsedi Báthory István országbíró a katolikusokkal és a lutherátusokkal szemben hozott ilyen tilalmi rendelkezést.[74] Az egyes nézetek szerint teljes vallásszabadságot szavatoló erdélyi fejedelemségben a katolikus Báthoryak uralkodása idején a templomokban nyílt imákban nemcsak a pápaság elpusztítására kérték a Mindenhatót, hanem Zsigmond fejedelemnek megtiltották a protestáns rendek, hogy jezsuita atyákat tarthasson az országban. Méginkább hátrányos helyzetbe kerültek az erdélyi katolikusok a XVII. században, amikor mindvégig kálvinista fejedelmek uralkodtak az országban.[75]

Ezeknek a tényeknek a szem előtt tartása elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy helyesen lássuk és értékeljük a Habsburg-ház királyainak vallási politikáját. Többségük valójában sohasem mondott le arról, hogy Magyarország lakosságát „visszavezesse" a katolikus anyaszentegyház kebelébe. Már I. Ferdinánd király több kísérletet tett a protestantizmus terjedésének megakadályozására, de a következmények figyelembe vételével azt kell megállapítani, hogy kevés sikerrel. Sőt azzal, hogy a Német Birodalomból több nyílt, vagy titkos protestáns főkapitányt helyezett magyarországi katonai és politikai kulcspozícióba, akarata ellenére az új hit terjedését segítette elő.[76] Ferdinánd király nem tudott eredményesen fellépni a katolikus papokat előző protestáns főurak ellen sem, hiszen a török elleni küzdelemben hosszú ideig kacérkodott a gondolattal, hogy maga is az új hitre tér, s erről a szándékáról csupán dinasztikus érdekeknek engedve mondott le.[77]

Nem változott a helyzet Rudolf király uralkodása alatt sem, jóllehet ő, a spanyol udvarban nevelkedvén, annak szelleméhez nagy mértékben alkalmazkodván, elődjeinél inkább hajlott volna az „eretnekek" elleni fellépésre. Ám a magyarországi katonai és politikai viszonyok egy időre neki is megálljt parancsoltak s legfeljebb senki által komolyan nem vett tilalmak formájában próbálkozott küzdeni a katolicizmus érdekeiért. Amikor erélyesebben próbált fellépni,

72 *Bucsay Mihály:* A protestantizmus története Magyarországon, 1521—1945. Bp., 1985. 23. o.
73 L. *Nagy László:* Az erős fekete bég, Nádasdy Ferenc. Bp., 1987. 81—82. o.
74 L. *Nagy László:* Tündérkert fejedelme, Báthory Gábor. Bp., 1988. 37—52. o.
75 *Benda Kálmán* és *Tardy Lajos* (szerk.): Pierre Lescalopier utazása Erdélybe (1574.) Bp., 1982. 64. o.; *Karácsonyi János:* Magyarország egyháztörténete. Bp., 1989. 129. o.; ETA I. k., 119. o. A „Magyarország története, 1526—1686" vonatkozó része nem szól a XVII. századi protestáns erdélyi fejedelmek állítólagos példamutató vallási türelmességéről a katolikusokkal szemben, amit kifogásol is *Barcza József:* Peregrináció, vallási türelem c. referátumában (In: *Rácz István* [szerk.]: Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. okt. 9—10. Debrecen, 1988. 102. o.)
76 L. *Bucsay M.:* i. m. 93. o.; *Karácsony J.:* i. m. 107—108. o.
77 *Gonda Imre—Niederhauser Emil:* A Habsburgok. Bp., 1977. 69—70. o.

a rendek megtagadták az adó megszavazását, sőt egyesek ekkor kezdtek szervezkedni Rudolf detronizálására és Báthory István magyar királlyá választására.[78] Ilyen körülmények között az uralkodó csakis a tizenötéves háború második felében mert erélyesebb ellenreformációs intézkedésekhez nyúlni. Akkor, amikor egyre több katolikus vallású főkapitány és zsoldoskatona jött Magyarországra a török ellen harcolni, akik közül sokan itt tartózkodtak telente is. Ezek a nyugat-európai és olasz harcosok szinte kötelességüknek érezték a török elleni küzdelem mellett az „eretnekek" megtérítését is. Kitűnt közülük a különben hadvezérnek gyenge, de a védtelen lakossággal szemben annál harciasabb Belgiojoso kassai főkapitány, akinek erőszakoskodásai nagy mértékben hozzájárultak a Bocskai-szabadságharc kirobbanásához.[79] A diadallal felérő, kompromisszumos békekötéssel záruló küzdelem rendkívüli mértékben megszilárdította nemcsak a nemesi privilégiumokat, de a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, ami a nemeseken és a városokon túl kiterjedt a hadinépre, mindenekelőtt a végváriakra is.[80] Ezt követően a Habsburg-kormányzat tartózkodott Magyarországon minden *erőszakos* ellenreformációs tevékenységtől. Ilyenekre egyes magyar püspökök mellett legfeljebb rekatolizált magyar főurak és tekintélyesebb nemesek részéről került sor. Ezek a neofiták túlbuzgalmával léptek föl a tőlük függő jobbágyok szabad vallásgyakorlatának megakadályozása érdekében. Élen járt ebben a tevékenységben a hajdan oly hitbuzgó lutheránus „erős fekete bég" unokája, a hasonnevű Nádasdy Ferenc országbíró.[81]

A központi hatalom által kezdeményezett, vagy támogatott ellenreformáció tehát hosszú időre megszakadt, viszont a *békés* rekatolizálás ekkor indult nemvárt diadalútjára hazánkban. A tragikus sorsú nagy magyar irodalomtörténész megfogalmazása szerint, ha a XVI. század végén egy orvos diagnosztizálta volna a magyar katolicizmus állapotát, bizonyára kimondta volna annak menthetetlenségét. Ám e reménytelennek hitt „beteg" olyannak bizonyult, „mint a legendabeli sárkányölő Szent György, akit kerékbe törtek, karóba húztak és mégis mindig feltámadott." Néhány évtizeddel az erőszakos ellenreformációs törekvések kudarca után a katolikusok ismét többségben voltak hazánkban, amely „Mária országa" lett. A jeles irodalmár szerint e siker fő záloga a rendkívül ügyesen tevékenykedő jezsuita rend volt, de kiemelkedő jelentőségűnek ítélte a Habsburg-ház szerepét is, amely hatalom a XVII. század közepén már a katolicizmus legfőbb bástyája volt Európában. „Franciaország, az egyház legidősebb leánya, szövetkezhetett az eretnekekkel, még a pápa is lehetett olykor engedékeny, diplomatikus, a Habsburgok intranzigens [hajthatatlan] katolicizmusa sem jobbra, sem balra el nem hajolhatott." A magyarországi

78 L. ezzel kapcsolatban különösen a nyolcvanas évek törvényeit, kiemelten az 1587/88-as gyűlés vitáit (Magyar Törvénytár, 1526—1608.)

79 L. pl. ETA III. k., 48. o. Részletesen foglalkozik a problémával *Bocatius János:* Öt év börtönben (1606—1610.) Bp., 1985. (Fordította és szerkesztette *Csonka Ferenc.*) Bocskai fegyverfogásának igazi okaira és körülményeire l. *Nagy László:* Bocskai István a hadak élén. Bp., 1981. 98—105. o.

80 A bécsi és zsitvatoroki békekötések szövegét l. *Marczali Henrik—Angyal Dávid—Mika Sándor:* Enchiridion... A magyar történelem kútfőinek kézikönyve. Bp., 1902. A bécsi béke mégcsupán ezzel a kikötéssel biztosította a szabad vallásgyakorlatot a nemesség, a városok és a végvári katonák részére: „A római katolikus vallás sérelme nélkül". E kikötés csupán az 1608-as országgyűlésen szűnt meg, amely különben kiterjesztette a vallásszabadságot a falvakra is. Bucsay Mihály megfogalmazása szerint: „A magyar protestantizmus európai szempontból is jelentős győzelmet aratott a Habsburg-abszolutizmus felett, amelynek rekatolizációs törekvéseire érzékeny csapást mért." (i. m. Bp., 1985. 89. o.)

81 Lippay György esztergomi érsek mellett gróf Nádasdy Ferenc, gróf Endrődy György, herceg Eszterházy Pál és Báthory Zsófia nevéhez fűződnek protestánsellenes fellépések és térítések 1648-at, I. Rákóczi György halálát követően (*Bucsay M.:* i. m. 1985. 108—109. o.) V. ö. *Karácsonyi J.:* i. m. 138—140. o., ahol természetesen más megvilágításban szerepelnek a történtek.

ellenreformáció e látványos sikerében a Habsburgok főként azért játszottak kiemelkedő szerepet, mert az ellenreformáció sikerének időszaka az a korszak volt, amely méltán nevezhető az udvari élet fénykorának, amikor az abszolut uralkodó személye köré gyűlt minden érték, szépség és akarat. A belépés ebbe a vágyott álomvilágba a magyar arisztokrácia számára a katolicizmuson, tehát a rekatolizáláson keresztül vezetett. Az viszont már a társadalmi rend jellegéből fakadt, hogy az alattvalók — a nemesek és a jobbágyok — többségükben kénytelenek voltak követni a leggazdagabb, legtekintélyesebb főurakat.[82]

A magyarországi ellenreformációs sikerekhez a hivatkozottakon túl hozzájárultak egyéb tényezők is. Így például az a *lelki válság,* amely a tizenötéves háborút és a Bocskai-szabadságharcot követően hazánkban eluralkodott. A krízis okai között talán első helyre sorolható a nagyfokú csalódottsági érzés, amely abból fakadt, hogy az óriási háborús áldozatok nem hozták meg a remélt átütő eredményt: a török kiűzését Magyarország területéről. Emiatt fogadta a mérvadó közvélemény egy része szkeptikusan a Bocskai-szabadságharc sikereit is. Borsos Tamás többszörös portai követ írja egy későbbi följegyzésében: „Ítiljék bölcs emberek meg, ha épületire vagy romlására volt az kereszténységnek [t. i. a Bocskai-szabadságharc sikere], mert itt a török császár portáján bizonyosan magoktól az törököktől értettem, oly igen megfogyatkozott volt az török császár ereje [t. i. 1604—1605-ben], hogy ha Bocskai István akkor az német ellen kardot nem fogott volna, csak másod esztendőben is közel az magyar birodalom a magyar korona alá visszajött volna."[83] A magyarság szempontjából sorsdöntő fordulat elmaradása kiábrándulást, elbizonytalanodást vont maga után. Tovatűnt a keresztény szolidaritás illúziója s a magyar nemesek nagy többsége számára szűnőben volt a vitézi életforma korábban tapasztalt nagy varázsa.[84]

Érdekes jelenségnek lehetünk tanúi a bécsi béke utáni magyar főurak és nemesek érzelem- és gondolatvilágának vizsgálata során. Hosszú időn át írtuk és gondoltuk, hogy az emberek tudatát döntően gazdasági és társadalmi létük határozza meg. Ezzel szemben a XVII. század eleji Magyarországon azt tapasztalhatjuk, hogy a bécsi béke nyomán a magyarországi főúri és nemesi családoknak sikerült megvédeni vagyonukat a kincstár konfiskáló törekvéseivel szemben, sőt társadalmi súlyuk az Udvarral szemben még növekedett is, ennek ellenére az uralkodó életérzés — a protestánsokat is beleértve — mégis a *szorongás* és a *bizonytalanság* lett. Ez a lelkiállapot sokukat a korábbi reneszánsz jegyeket hordozó „hedonisztikus" életfelfogás revíziójára, komorabb morális követelmények felállítására és követelésére késztette. Mindezt elősegítette a Magyarországon is tért hódító *újsztoikus filozófia,* amelynek elfogadása bizonyos mértékig közömbössé tette az egyént vallásfelekezeti kérdésekben is. A Bocskai-szabadságharc utáni magyarországi főurak és nemesek tekintélyes részéből kiveszőben volt az előző század harcos protestantizmusa, s így

82 *Szerb Antal:* Magyar irodalomtörténet. Bp., é. n. (hetedik kiadás) 103—105. o.
83 *Borsos Tamás:* Vásárhelytől a Fényes Portáig. Bukarest, 1972. 54—55. o.
84 A XVI. század végén Balassi Bálint még élete legsanyarúbb szakaszában is csak akkor szándékozott visszatérni Lengyelországból Magyarországra, ha katonai megbízást kap. Döntését — latinról magyarra fordítva — így indokolta: „mert akkor másra fordul az elme és gondolkodás és minden gond csupán a vitézi erény gyakorlására van lekötve." (Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. Bp., 1954. I. k., 484. o.) A bécsi békekötés előtt nemcsak hasonlóan gondolkodtak, de éltek is olyan dúsgazdag főurak is, mint Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár, Zrínyi György, Pálffy Miklós, Rákóczi Zsigmond, Homonnai István, ecsedi Báthory István stb. A vitézi életforma varázsának alakulásáról l. többek között *Nagy László:* A végvári dicsőség nyomában. Bp., 1978.

az erőszakos ellenreformációt felváltó, inkább az érzelmekre ható katolikus térítő tevékenység emiatt is sikereket érhetett el.[85]

A lelki válság, a szorongás, a bizonytalanság érzete és az újsztoikus filozófia terjedése, megítélésem szerint, talán jobban elősegítette az ellenreformáció sikereit a Habsburg-ház támogató tevékenységénél, az udvar vonzásánál, aminek a jelentőségét azért korántsem szeretném lebecsülni. Már csak azért sem, hiszen az Udvar „kegye" materiális szférákra is kiterjedt. A XVII. században egyre több udvarhű magyar főúr és nemes kapott a magyarországinál összehasonlíthatatlanul tetemesebb hasznot hozó birtokadományokat a Cseh Királyság területén.[86] Az elnyerhető gazdag dominiumok csábereje gyorsítólag hatott a harcos protestantizmusból kiábrándult magyar főurak és nemesek rekatolizálási folyamatára annak ellenére, hogy az óriási hatalmat jelentő nádori méltóságot a XVII. század első felében három hitű protestáns — Illésházy István, Thurzó György és Thurzó Szaniszló — is betöltötte. Ezek a vallásukhoz ragaszkodó férfiak azt ugyan sikeresen megakadályozhatták, hogy *erőszakos* ellenreformáció teret kaphasson a Királyi Magyarországon, ám az *önkéntes* rekatolizálást nem tudták meggátolni, már csak a bécsi béke vonatkozó részei miatt sem. Így az a sajátos helyzet alakult ki, hogy a protestánsok szabad vallásgyakorlatát biztosítani hivatott frigy végső soron maga is az ellenreformáció sikereit segítette elő.

Az elmondottak azt látszanak alátámasztani, hogy a Habsburg uralkodóknak a katolicizmusa, a régi egyház melletti kitartása a magyarországi ellenreformáció XVII. század eleji sikereit sokkal áttételesebben segítette elő, mint ahogyan azt, többek között, az idézett jeles irodalomtörténész is látta. Az ellenreformáció sikere különben látványos és átütő volt, de mégsem tekinthető olyan meghatározónak, mint például Ausztriában, vagy Franciaországban és Lengyelországban. Ennek okai között előkelő helyet foglal el az a körülmény, hogy a „másik" magyar hazában, Erdélyben és magyarországi vonzáskörében a XVII. század végéig fenn maradt a protestantizmus uralma. Így az a sajátos helyzet alakult ki, hogy míg a század végére a Királyi Magyarország lakosságának nagyobb hányada katolikussá lett, Erdélyt és a török hódoltsági területet is beszámítva másként alakult az arány. Ez a körülmény kihatott a szorosan vett Habsburg-fennhatóság alatt álló országrész helyzetére is, ahol a protestánsok számarányuknál sokkal nagyobb befolyással rendelkeztek a politikai életben. A katolikusok nagyobb részét ugyanis az uraikat kényszerből követő jobbágyok tették ki, míg a protestánsok tábora, a néhány igen tekintélyes kelet-magyarországi főúron kívül, a köznemesi tömegekből, a városi polgárokból és nem utolsó sorban a katonáskodó rétegek tagjaiból — végváriakból és hajdúkból — állott. Ez a tábor pedig az egész török hódoltság idején képes volt arra, hogy korlátozza mind a katolikus egyház, mind az uralkodó akaratának korlátlan érvé-

85 L. erről *Klaniczay Tibor* (szerk.): A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Bp., 1964. II. k., 10—15., 113—120. o.

86 *Dr. Z. Pokluda:* A magyar nemesség földbirtoklása Cseh- és Morvaországban. *Levéltári Közlemények*, 1975. A különbségre a magyarországi és a cseh királyságbeli állapotok között l. pl. Illésházy levelét: TT 1878. 296. o.

nyesülését, még a török vazallus erdélyi fejedelemség megszűnése utáni időkben is.[87]

Nem kerülhető ki annak a megválaszolása sem, hogy mennyiben volt törvényszerű a Habsburgok és a katolicizmus összefonódása és hogy a vallási megosztottság, illetve a vallási küzdelmek miként hatottak ki a magyar nemzet sorsának alakulására?

A kérdés első része mindenekelőtt a Habsburg-ház osztrák ágával kapcsolatban merül fel, hiszen az ebbe tartozó uralkodók számára a XVI. században kevesebb komplikációval, súrlódással járt volna a katolicizmus helyett a protestantizmus fölkarolása, mert a lakosság többsége az egész keleti államkonglomerátumban a reformáció valamelyik változatát követte. Miksa „kacérkodott" is a protestantizmussal, Mátyás pedig meglehetős közömbösséget tanúsított vallási kérdésekben.[88] Mindezt figyelembe véve nem volt *eleve kizárt* annak a lehetősége sem, hogy az osztrák Habsburgok birodalma a XVI. század végétől vagy a XVII. század elejétől protestáns hatalmi képződménnyé alakuljon. Ám hogy ez nem így történt, az nem a véletlenen múlott. A tényezők közül talán a legfontosabb az volt, hogy az osztrák Habsburgok önmagukban mindenképpen erőtlennek bizonyultak a törökkel szemben. Az eredményes ellenálláshoz elengedhetetlen volt a spanyol király, a pápaság és a Német Birodalom katolikus fejedelmeinek a hatékony pénzügyi, katonai segítsége, amit csakis katolikusként kaphattak meg.[89] E döntő momentum mellett számba jött minden bizonnyal az is, hogy az abszolut uralkodói hatalom kiépítéséhez és fenntartásához kedvezőbb lehetőségeket kínált a katolicizmus a protestanizmusnál, különösen annak kálvini válfajánál, amely a „zsarnokölést" megengedő tanával megkérdőjelezhetővé tett *minden* abszolut uralkodói parancsot, rendelkezést.[90] (A XVII. század kálvinista erdélyi fejedelemségben a szultáni garancia sajátos hatalmi helyzetet teremtett, ami miatt a kálvinizmusnak ez a vonása ott egyáltalán nem érvényesülhetett.)

A vallási megosztottság, illetve a protestantizmus és a katolicizmus magyarországi egymás elleni küzdelme a török hódoltság korábban olyan probléma, amelyről ugyancsak nehéz heves ellenvélemények kiváltása nélkül szólni. A felekezeti elfogultság ugyanis máig ható tényező, s a toleranciahiány nehezen viseli el a másik fél igazát, akár részkérdésekben is. Aki ehhez a témához nyúl, elkerülhetetlenül darázsfészekbe dugja a kezét, s valamelyik oldalról szinte bizonyosan heves támadásokban lesz része, sőt az is lehet, hogy mindkét fél részéről. Mindezt szem előtt tartva is a történész nem kerülheti el a véleményalkotást ebben a kényes problémakörben sem. Az állásfoglalás ebben a kérdésben mindenekelőtt elvi jellegű kell, hogy legyen. Így abból kell kiindulnunk: ebben a korban is minden embernek elidegeníthetetlen joga volt akár a protestantizmus, akár a katolicizmus *választása* és sem az egyik, sem a másik hitet

87 A Hágában megjelenő „Lettres historiques . . ." írta 1699. nyarán Magyarországról: „Ez egy olyan ország, ahol a népek nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy sokáig nyugalomban maradjanak. *A protestánsok még nagy számmal élnek itt* és félnek attól, hogy nem határozták-e el teljes kiirtásukat és szinte bizonyosak abban, hogy a török közvetve vagy közvetlenül támogatni fogja őket. Ez elég számukra ahhoz, hogy az első adandó alkalommal fegyvert fogjanak, amikor úgy érzik, hogy igazuk van." (*Köpeczi B.*: i. m. [1976.])

88 L. *Gonda I.—Niederhauser E.*: i. m. (1977.) 70—71., 77. o.

89 Sorsdöntő nyugat-európai és itáliai katonai segítség érkezett Magyarországra 1566-ban, a tizenötéves háború folyamán, az 1663/64-es törökellenes háborúban és a XVII. század végi visszafoglaló háború idején. L. erről újabban: Magyarország hadtörténete. Bp., 1984. I. k., IV. fejezetében.

90 L. erről újabban *Sergio Ronchi*: A protestantizmus. Bp., 1991. 16—17. o.

valló hatalmasoknak nem volt joguk a tőlük függőeket a saját döntésük követésére *kényszeríteni.* Ebből adódóan az erőszakos ellenreformációt is csak akkor lehet joggal elmarasztalni, ha ugyanígy járunk el a magyarországi protestáns főurak és erdélyi uralkodók hol szolídabb eszközökkel, hol durvább módon alkalmazott erőszaktételeivel a hitélet területén. Nem lehet tehát például Belgiojoso kassai templomfoglalását, vagy a protestáns prédikátorok elfogását és gályákra juttatását „égbekiáltó bűnnek" minősíteni, és ugyanakkor Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György katonáinak, vagy Thököly Imre kurucainak a katolikus papok és hívek elleni tömeges atrocitásait[91] amolyan „ejnye-ejnye" fejcsóválással elintézni és legfeljebb afféle „bocsánatos" túlbuzgóságnak tekinteni. Éppen így minden alapot nélkülözőnek kell tekinteni minden olyan nézetet, véleményét, miszerint a katolikus, Habsburg-hű magyarok bármily csekély mértékben rosszabb hazafiak, nemzetietlenebbek lettek volna a török vazullus erdélyi fejedelmek protestáns híveinél.[92]

A valamely vallásfelekezethez való tartozás — legalábbis a választás jogával és lehetőségével rendelkezőknél — szubjektív döntés eredménye volt. Maga a *vallási megosztottság* azonban objektíve a török hódítók malmára hajtotta a vizet; kedvezőtlenül hatott a nemzet sorsának alakulására. Együtt járt ugyanis politikai megosztottsággal, ami az elhúzódó háborús állapottal súlyosbodva tovább gyöngítette a gazdasági, társadalmi és katona erőviszonyokat. Magyarország lakossága *önmagában* természetesen vallási megosztottság nélkül sem lett volna elégséges a török hódítók és elnyomók kiűzésére. Ám ehhez egy olyan katolikus hatalmi szövetség segítségére volt ráutalva, amelyik már a XVI. század végén vonakodott egy döntően protestáns lakosságú országnak hathatós támogatást nyújtani és a segítségadást összekapcsolta az „eretnekek" elleni küzdelemmel. Ez katonailag, kétségtelenül hibás döntésnek bizonyult, hiszen a protestáns vallásszabadság biztosítását zászlóaljára író fegyveres harc szétrobbantotta a törökellenes koalíciót. Az 1606-os két békekötés a protestáns vallásszabadság biztosításán túl nemcsak a vallási megosztottságot konzerválta, de az ország három részre szakadását és a rendkívül meggyöngült oszmán birodalom hatalmi status-quo-jának a fennmaradását is, közel egy évszázadra. Ez utóbbi pedig egy újabb évszázaddal visszavetette Magyarország fejlődését, ami miatt méltán nevezték az egykorúak ezt az időszakot „az magyar romlás századá"-nak, szemben a „legmagyarabb" és „Erdély aranykorát" is magában

91 A Habsburg-ellenes harcosok katolikusellenes kilengéseiről, atrocitásairól nem csupán a protestáns egyháztörténeti munkák hallgatnak, hanem a napjainkig uralkodó ún. protestáns —kuruc történetírói felfogás képviselői is. (Ide sorolható nem egy korábban megjelent írásom is.) *Bucsay* id. munkájában a protestáns atrocitásoknak mindössze 3 áldozatáról tud, akiket 1619. szept. 6-ról 7-re virradóan Kassán megöltek (104. o.). *Karácsonyi János* ezzel szemben a jezsuiták üldöztetésén túl katolikus papok elleni gyilkosságokat említ név szerint 1605-ből (132. o.) a három áldozaton kívül is; másokat 1619-ből (135—136. o.), több szerzetes áldozatot említ 1644/45-ből (140. o.) kilenc katolikus pap megöléséről számol be 1672-ből a bujdosók támadása idejéről; adatai szerint 22 katolikus püspököt és papot öltek meg 1678—1684 között, megkínoztak és megraboltak 70 papot a kurucok (150. o.). Az egykorú, mértékadó források azt támasztják alá, hogy a török hódoltság korában Magyarország területén legalább annyi protestáns atrocitás fordult elő, mint amennyit katolikus részről elkövettek a protestánsok ellen.

92 A kortársi véleményeket vizsgálva különbséget kell tennünk az egyes küzdelmek alatt hangoztatott propagandisztikus politikai jelszavak és egymás békés viszonyok közötti megítélése között. Utóbbi téren inkább a megértés dominált, különösen a szélesebb látókörű politikai vezetők részéről. L. pl. Pázmány Péter közismert szavait: *Kemény János:* Művei. Bp., 1980. 100. o.; Pázmány és a bigottan kálvinista I. Rákóczi György együttműködéséről l. *Nagy László:* A „bibliás őrálló" fejedelem, i. m. 105—108. o.; a kuruc—labanc harcok idejére l. *uő.:* „Kuruc életünket megállván csináljuk. . . ." 198—199. o.; *uő.:* „Nem jöttünk égi hadak-útján . . ." 64—68. o. stb.

foglaló XVI. századdal.[93] A török vazullusi állapotba visszatért, Habsburgoktol független protestáns erdélyi fejedelemség a XVII. században érhetett el részleges eredményeket a harmincéves háborúban lekötött Habsburg-hatalommal szemben, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem az örökös tartományok és a királyi Magyarország „megrablásával"[94] tehette államát *viszonylag* gazdag és tekintélyes országgá, a Habsburg-ellenes sikerek fő haszonélvezője a Porta volt. Az oszmán hatalom az európai — és benne magyarországi — vallási krízisből fakadó keresztény erőlekötöttség eredményeként hatalmi veszteségek nélkül vészelhette át a XVII. század jelentős részében folyamatosan meglévő gazdasági, társadalmi, politikai és katonai nehézségeit, bajait.[95]

Amint már korábban utaltunk rá, az igazsághoz tartozik, hogy a Habsburg-ellenes küzdelmek vezetői maguk is érezték és látták mindezt és amint fölcsillant egy törökellenes összefogás és harc reménye, annak készek voltak alárendelni a Habsburg-ellenes harcok ügyét és csatasorba állni az oszmánok, a fő veszély ellen.[96] Sőt időnként maguk is folytattak kisebb-nagyobb törökellenes harcokat, amiket a katolikus magyarországi lakosoknak nemcsak rokonszenve, de — az adott lehetőségeken belül —segítsége is kísért.[97] Az elerőtlenedett Magyarország azonban kiszolgáltatottjává, függvényévé vált az európai nagyhatalmak érdekütközéseinek, s a Habsburgok túlhatalma ellen küzdő államok — protestánsok és katolikusok — sorozatosan amolyan „ötödik hadoszlopként" használták fel a kálvinista erdélyi fejedelmeket, majd Thököly Imrét és II. Rákóczi Ferencet saját érdekükben. Élen járt ebben Franciaország, melynek otthon protestánsüldöző királyai pénzzel és hamis biztatásokkal sorozatosan vitték bele a magyarságot olyan Habsburg-ellenes küzdelmekbe, amelyek végső soron a nemzet további gyengülését, kivérzését és gazdasági elmaradottságát idézték elő, illetve fokozták. Híven tükrözi a XVII. századi francia politikát XIV. Lajos egy 1679-es megnyilatkozása: „A magyar vezéreknek azzal a szándékkal osztok *jutalmat*, hogy *előre kergessem* őket azon az úton, amelyre önként léptek és amelyet elhagyni már nem áll szabadságukban." Arról, hogy mennyit szán a jutalomosztásra, a „Napkirály" így nyilatkozott: „Olyan messze mégsem megyek, hogy nagy költséggel ilyen távoli területen viseljek egy olyan háborút, amely éppoly kevéssé szabályos, mint általában a *néplázadásra* alapított hadjáratok."[98] Bátran állíthatjuk, hogy a francia király ugyanilyen perfid játékot űzött Rákóczival is, aminek a következménye egy nyolc évig elhúzódó,

93 A Báthoryak uralkodását a XVI. században éppen Bethlen Gábor „hű inasa" Hidvégi Mikó Ferenc nevezte Erdély „aranykorának" MHHS VII. k., 139—140. o.

94 A Habsburg-ellenes katonák maguk is így nevezték portyázásaikat. L. pl. *Varga Imre* (szerk.): A kuruc küzdelmek költészete.II. Rákóczi Ferenc születésének 300 évfordulójára Bp., 1977. 215. o. Itt ugyan csak Morvaország „megrablását" említi a vers Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György katonái által, de ez a tevékenység kiterjedt a szomszédos osztrák tartományokra, de a királyi Magyarország területére is. Erről — bő forrásanyaggal — l. többször idézett munkámban „Kuruc életünket megállván csináljuk . . ." 200—202. o.

95 A török hatalom rendkívül meggyöngült helyzetére l. pl. *Dávid Géza—Fodor Pál:* Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. HK 1983. 2—3. sz. Átfogóbban a témáról l. Hegyi K.: i. m. (1976.) 34—49. o.

96 Így pl. Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem az orosz háború befejezése után; Bocskai István 1605 elején; Rákóczi Zsigmond 1608-ban; Bethlen Gábor 1623-ban; I. Rákóczi György 1645-ben; Thököly Imre 1681-ben és 1683-ban. Az erre vonatkozó adatokat l. többször hivatkozott és idézett munkáimban.

97 Így pl. Bocskai István katonái 1606-ban Erdély végvidékén; Báthory Gábor 1613-ban; I. Rákóczi György 1636-ban, II. Rákóczi György 1658—1660. között, Kemény János 1661—1662-ben.

98 *Köpeczi B.*: i. m. 380. o.

óriási vérveszteséggel és pusztítással járó — polgárháborús jegyeket is hordozó — Habsburg-ellenes harc lett.[99]

Az önálló nemzeti monarchia esélyei

Köztudott, hogy török hódoltság-kori Habsburg-ellenes harcaink közül csak a Rákóczi vezette harc jutott el a Habsburg-ház detronizálásáig. Ez a véres körülmények között végbement aktus megteremtette a formai alapját egy Habsburgoktól független, a birodalomból kiváló önálló magyar nemzeti királyság létrehozásának. Ez a terv különben fellelhető a korábbi ilyen jellegű küzdelmek vezetőinek perspektivikus elképzelései között is, ám magától a trónfosztástól visszarettennek, még a legnagyobb sikerek idején is.[100] Joggal merül föl tehát a kérdés: vajon a tárgyalt időszakban tartósan fönnmaradhatott volna-e egy Habsburgoktól független nemzeti királyság? A történészek, pártállásuktól és történeti felfogásuktól függően, eltérő válaszokat adtak és adnak erre a kérdésre. A közelmúlt uralkodó történetfelfogása a karlócai békét megelőző időszakra vonatkozóan másként ítélte meg ennek a lehetőségét, mint a Rákóczi-szabadságharc idején. A török kiűzését követően egyértelműen reálisan értékelte nem csupán II. Rákóczi Ferenc 1703—1711 közötti *minden* tervét de az emigrációba vonult, majd száműzött fejedelem későbbi, legtöbbször az ábrándok határán mozgó tervkovácsolásait is.[101]

Ez utóbbi megállapítás sokakból ma is heves ellenérzéseket és ellenvéleményeket vált ki. A XVIII. század közepén kezdődő s egyesekben napjainkban is élő Rákóczi-kultusz nehezen tolerálja a századokon át a „haza szentjé"-vé magasztosított férfiú személyének és tetteinek még legenyhébb bírálatát is. Az Ady Endre által „kuruc kór"-nak nevezett[102] betegségből való kigyógyulás minden bizonnyal hosszabb időt vesz igénybe. Amíg ez be nem következik, mindig lesznek olyanok, akik minden ellenérvet, adatot félresöpörve, makacsul ragaszkodnak megcsontosodott nézeteikhez. Mindezt figyelembe véve játsszunk el azzal a — történészhez nem igazán illő — gondolattal: mi történt volna, ha valami csoda folytán — mert a győzelemhez igazi csoda kellett volna — diadallal végződik a II. Rákóczi Ferenc vezette küzdelem? Vajon miként áll meg a lábán a birodalomból kiszakadt, a Habsburgoktól nem támogatott, sőt támadott, a visszafoglaló háborúban és a szabadságharcban rendkívüli módon elpusztult és kivérzett, mintegy fele részben nem magyar etnikumúaktól lakott, önálló

99 A Rákóczi-szabadságharc általában nem szívesen idézett óriási veszteségadatairól l. „Kuruc életünket megállván csináljuk . . ." i. m. 285. o. A Habsburg-ellenes hadseregek katonai diktatórikus magatartásáról a fegyelmi kilengésekkel kapcsolatban szóltam. A polgárháborús jegyek onnan adódnak, hogy a Habsburg-ellenes küzdelmek idején mindenkor küzdöttek magyar seregek a Habsburg-uralkodók oldalán is.

100 Bocskai követei 1605 tavaszán királyi koronát követeltek ki uruknak a Portán, de ez év őszén a rákosmezei találkozáson a fejedelem visszariadt ettől a lépéstől. 1620-ban nem engedte megkoronáztatni magát Bethlen Gábor sem, jóllehet a koronázási jelvények is a birtokában voltak.

101 Az emigráns Rákóczi tervezgetéseinek megalapozatlanságát először talán *Szekfü Gyula* bizonyította be széleskörű forráskutatások alapján „A száműzött Rákóczi" c. 1913-ban megjelent és nagy vihart támasztott munkájában. Az egyesek részéről máig ható, mértéktelenül idealizáló — néha már-már kultikus — tendencia miatt II. Rákóczi Ferenc személyével kapcsolatban csak nehezen törhetnek utat az elfogulatlan Rákóczi-értékelések. Ez utóbbiak közé számítható bizonyos mértékig a „Magyarország hadtörténeté"-ben megjelent Rákóczi-ábrázolás, de még határozottabban található ez *Bánkuti Imre:* A szatmári béke. Bp., 1981. és *uő.:* A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái. Bp., 1991.; *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor. Bp., 1988.

102 L. *Vezér Erzsébet:* Ady Endre publicisztikai írásai. Bp., 1977. II. k., 615—616. o.; III. k., 355. o. V. ö. *R. Várkonyi Ágnes:* Thaly Kálmán és történetírása. Bp., 1961. 327., 334. o., vagy SZ 1904. 711., 807. o.

nemzeti magyar királyság? Az az államalakulat, amelynek egy részét — a temesvári beglerbégség területén — még mindig a török uralta, amely hatalom nem adta fel véglegesen nemcsak Erdély, hanem más magyar területek birtoklására vonatkozó igényét sem. Vajon mely állam — vagy államok — konkrét segítségnyújtására támaszkodhatott volna ez a nagyhatalmi törekvések ütköző pontjában fekvő, gazdaságilag gyenge, etnikailag és vallásilag megosztott új államalakulat? Történetírásunk hosszú időn át Rákóczi és Bercsényi Nagy Péter orosz cár segítségébe vetett reménységét igyekezett igazolni, mintegy a közelmúlt magyar — szovjet kapcsolatainak pozitív előképeként. E felfogás ápolói és vallói nagyvonalúan elfeledkeztek mind magának Rákóczinak az e reménységbe vetett kiábrándulásáról, mind arról, hogy Nagy Péter hadserege éppen 1711-ben súlyos vereséget szenvedett az agonizáló oszmán hatalomtól is. Hogyan lehetett volna hát komoly katonai tényező az Európa ekkor legerősebb hadseregének számító Habsburg-haderővel szemben?[103] Franciaország királya lényegében már höchstädt után „leírta" Rákóczi államát és az ugyancsak csekély pénzügyi támogatáson túl legfeljebb csalárd biztatásokkal igyekezett megnyújtani a véres küzdelmét. A saját bajaival küszködő Lengyelországtól, vagy a Török Birodalomtól az elképzelt magyar nemzeti monarchia reálisan nem várhatott támogatást, s így, magára maradva, óhatatlanul Lengyelország tragikus sorsára jutott volna, már a XVIII. században. Az *elképzelt* győzelem esetén létrejövő önálló nemzeti királyság a Habsburg-ház kohéziós összetartó ereje nélkül haligha marad fenn 1918-ig, s a trianonihoz hasonló — vagy még annál is súlyosabb — területveszteség bizonyára sokkal hamarabb bekövetkezett volna.

Az ellenkező nézetet vallók szívesen hivatkoznak arra, hogy a Habsburg-monarchia a népek, nemzetek „börtöne" volt, ahonnan a szabadulás minden nemzet, nép számára csak jobbat hozhatott volna. E vélemény igazolására szívesen idézik azokat a negatív momentumokat, amelyek kétségtelenül kimutathatók az osztrák Habsburg-államkonglomerátum arculatán, mint amelyek *törvényszerűen* vezettek a birodalom széthullásához.[104] Azt vitatni, hogy ez az esemény elkerülhetetlen volt-e, avagy sem, úgy érzem, hiábavaló, fölösleges, a hipotézisek birodalmába vezet. Más kérdés, hogy a Habsburgok Dunai Monarchiájának a fölbomlása mennyiben váltotta be a hozzá fűzött reményeket? E kérdésre már tények alapján felelhetünk. A „népek börtönének" nevezett államalakulat helyén létrehozott — többségükben szintén soknemzetiségű — utódállamocskák az eltelt hét évtized alatt nem oldottak meg megnyugtatóan egyetlen gazdasági, társadalmi, nemzetiségi és emberjogi problémát sem. Ady költői megfogalmazásával élve a külső és belső hatalmi tényezők által erőszа-

103 Az orosz szövetség reális értékelését l. *Kovács Á.*: i. m. (1988.) 119—123. o. A lehetőségek korlátozottságáról l. *Kősáry D.*: i. m. (1987.) 54—57. o.

104 Erről legrészletesebben *Jászi Oszkár*: A Habsburg-monarchia felbomlása. Bp., 1982. *Gonda Imre* és *Niederhauser Emil* a Habsburgokról írt nagy sikerű könyvükben így vonják meg a végkövetkeztetésüket: „A Monarchia nem tudott úgy megváltozni, hogy életképes alakulattá formálódjék át, mert ezzel önmagát számolta volna fel, erre pedig nem volt képes, de nem is volt hajlandó. Így csak az történhetett, hogy mások számolták fel. Hogy negatív vonások voltak-e többségben, vagy akadtak pozitív mozzanatok, azt 1918 őszén senki sem mérlegelhette érdemben, hiszen senki sem láthatta, hogy mi következik majd a nagy szétválás után... A Habsburg-család, amely oly hosszú korszakon át Európa legelső és leghatalmasabb családjának egyike volt, már elvesztette a lehetőséget arra, hogy a jövő történelmének alakulásába beleszólhasson." (i. m. 1977. 325—326. o.) Ez utóbbi megállapítás helytállóságának ellentmondani látszik az a tevékenység, amelyet Habsburg Ottó, az utolsó megkoronázott magyar király fia fejtett ki a két világháború között és az után — jelenleg is — általában Európa és jelesen Magyarország sorsának alakításában a Páneurópai Unióban és az Európa Parlamentben.

kosan szétrobbantott, fölbomlasztott Habsburg-monorchia romjain ma sem élnek „boldog, erős, harcoló népek." S a monarchia fennállása idején írt sorok, sajnos, ma sem vesztettek aktualitásukból: „A Duna-táj bús villámhárító./ Félemberek, fél nemzetecskék számára készült szégyenkaloda (ahol a szárnyakat lenyesték,/ s ahol halottasak az esték."[105]

E sorok írásakor, szerencsére, Közép- és Kelet-Európának még csupán egyes területein „halottasak az esték", de sajnos nem zárható ki egy „bellum omnium contra omnes" — mindenki háborúja mindenki ellen — fenyegető réme sem. A problémák erőszakos úton történő megoldására irányuló kísérletek persze az osztrák Habsburgok Dunai Monarchiáján belül is előfordulhatnak; a magyarok Habsburg-ellenes küzdelmein kívül is. Azt sem lehetne felelősséggel állítani, hogy a Habsburg-monarchia 1918 utáni fennmaradása — főként változatlan dualista formában történő fennmaradása — biztosan megoldotta volna e térség minden problémáját. Talán csak abban az esetben, ha átalakul szabad népek és nemzetek olyan laza konföderációjává, amely szavatolni tudja a nemzeti, nemzetiségi és általános emberi jogokat; ahol nincs uralkodó, elsőrendű és alávetett, másodrendű nép, nemzet, s a fő összetartó erő a gazdasági egymásrautaltságból fakadó érdekközösség. Az évszázados és több nagy európai háború kirobbantásában fő szerepet játszó francia — német ellentétek feloldódása, háttérbe szorítása, Svájc vagy Finnország nemzetiségi politikája azt sugallja, hogy kölcsönös jóakarattal, igyekezettel és toleranciával nem reménytelen még a legsúlyosabb problémák megoldása sem; különösen megfelelő gazdasági színvonal elérése esetén. Mindez némi reményt nyújt ahhoz, hogy talán Közép-Európában sem *eleve* kizárt egy, a Habsburg-államalakulatéhoz *hasonló,* és annak negatívumait kiküszöbölő államszövetség kialakítása.

Ennek az elemző vizsgálata azonban már túlnő e tanulmány keretein. E rövid áttekintésben csupán arra vállalkozhattunk, hogy megkíséreljük elfogultságoktól, rossz beidegződésektől mentes képet rajzolni a török hódoltság-kori Habsburg-házi királyaink magyar történelmi szerepéről, egyúttal felhívva a figyelmet az e téren mutatkozó hiányosságokra és torzulásokra. A szerző természetesen számít arra, hogy most is akadnak akik állításait, értékeléseit — akárcsak a korábbi években — vitatják, sőt egyenesen elutasítják. Ez bizonyos értelemben természetes is. A történész azonban nem zárkózhat el ez elől — állapítja meg Ranke a nagy német szellemtörténész — mert „ez az ő legigazibb feladata."[106] A történetíróknak vállalnia kell a „deheroizálás", a „pesszimista hangulatkeltés" vádjait is, hiszen nem lehet az a feladata, hogy a múlt objektív valóságát látszólag tetszetősebb színekkel fesse át egyes óhajok szerint. A török hódoltság-kori történelmünk realitásokkal szembenéző elemzése azonban adhat némi megnyugtatást, sőt optimizmust. Annak a felismerése, hogy a török hódítás és a feudális visszaesés olyan helyzetbe hozta Magyarország lakosságát, amin csupán a Habsburgok révén érkező segítséggel tudott fölülkerekedni, megóv bennünket attól, hogy az e korban elszenvedett vereségek, meghiúsult tervezgetések okát „valamiféle kivédhetetlen magyar balsorsban" vagy a „saját képességek csődjében" keressük.[107] Ez pedig reményt nyújt a jövőre nézve is.

105 *Ady Endre:* Összes versei. Bp., 1956. I. k., 108. o.
106 *L. Ranke:* Zur deutschen Geschichte. Vom Religionsfrieden bis zum dreissigjährigen Krieg. (Werke, VII. k., 105. o.)
107 L. *Kosáry D.:* i. m. (1987.) 56—57. o.

László Nagy

THE REIGN OF THE HOUSE HAPSBURG IN HUNGARY IN THE TIME OF THE TURKISH RULE

Summary

There are different views concerning the time of the reign of the kings of the House Hapsburg, not only in Hungarian historiography but in the public opinion of consecuting periods as well.

The author reinterpretes the the reign of the House Hapsburg in the time of the Turkish Rule in four points of view. He stresses that both Hungary and Transylvania would have fallen into Turkish hands without the Habsburg kings; the rule of the House Hapsburg wass less „tyrannical" in Hungary than that of the ruling princes of Transylvania; the independent national monarchy had not real chance in the time of the Turkish Rule and finally he underlines that the catholicism and protestantism served the cultural development of Hungary complemented and not excluded each other.

László Nagy

LA DOMINATION DES HABSBOURG EN HONGRIE À L'ÉPOQUE DE LA CONQUÊTE TURQUE

Résumé

Des avis opposés coexistaient et coexistent sur le rêgne des Habsbourg en Hongrie, non seulement dans l'histoire et dans l'histoire militarire hongroises, mais aussi dans la conscience nationale, dans la réflexion publique des époques successives.

L'auteur revise de quatre points de vue le rêgne des Habsbourg en Hongrie à l'époque de la conquête turque. Selon sa conception, sans les rois Habsbourg, la Hongrie royale et la Transylvanie aussi auraient été englouties par la conquête et le despotisme turcs; le règne des rois Habsbourg en Hongrie était moins despotique que celui des princes de Transylvanie; la monarchie indépendante nationale n'avait pas de chances réelles à l'époque de la conquête turque et que, à cette époque-lá ce n'était pas en s'excluant que le protestantisme et le catholicisme servaient le développement culturel hongrois, mais, au contraire, en se complétant.

László Nagy

DIE HERRSCHAFT DER HABSBURGER IN UNGARN IN DER TÜRKENZEIT

Resümee

Die Beurteilung der aus dem Haus Habsburg stammenden Könige von Ungarn in der ungarischen Geschichtsschreibung und Militärgeschichte sowie im Nationalbewußtsein aufeinanderfolgender Generationen war und ist auch heutzutage noch von sehr unterschiedlichen, einander widersprechenden Ansichten geprägt.

Die Rolle der Habsburger in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft wird in diesem Aufsatz unter vier Gesichtspunkten neu bewertet. Ohne die Herrschaft der Habsburger wären, nach der Auffassung des Autors, sowohl das königliche Ungarn als auch Siebenbürgen der türkischen Eroberung zum Opfer gefallen. Die Herrscher aus dem Haus Habsburg waren weniger tyrannisch als z.B. die Fürsten von Siebenbürgen; zur Zeit der Türkenherrschaft hatte eine selbständige nationale Monarchie keine realen Chancen; schließlich dienten damals Protestantismus und Katholizismus nicht getrennt sondern einander ergänzend der kulturellen Entwicklung Ungarns.

Ласло Надь

ГОСПОДСТВО ГАБСБУРГОВ В ВЕНГРИИ В ПЕРИОД ТУРЕЦКОГО НАШЕСТВИЯ

Резюме

В оценке господства в Венгрии королей из династии Габсбургов жили и уживаются друг с другом противоположные взгляды не только в историографии и военной истории, но также в национальном мышлении и общественном сознании различных эпох, следовавших друг за другом в исторической послодовательности.

Автор статьи оценивает заново господство Габсбургов в Венгрии в период турецкого нашествия с четырех точек зрения. Согласно его концепции без габсбургских правителей турецкое нашествие и турецкое иго поглотили бы как королевскую Венгрию, так и Трансильванию, „правление" династии Габсбургов в Венгрии было менее деспотическим, чем господство князей Трансильвании; самостоятельная национальная монархия не имела реальных шансов на существование в период турецкого господства, в то же время протестантизм и католицизм в эту эпоху служили культурному развитию страны не исключая друг друга, а, наоборот, взаимно дополняя один другого.

GEBEI SÁNDOR

II. RÁKÓCZI GYÖRGY LENGYELORSZÁGI HADJÁRATA, 1657*

Az előzmények

1656/57. év fordulóján a Rzeczpospolita (a Lengyel—Litván Nemesi Köztársaság) fennállásának egyik kritikus perióduséhoz érkezett, mivelhogy a „kelet-európai 30 éves háború" (1654—1686) nyitánya óta immár a harmadik nagy támadás kivédésére kellett mozgósítania összes fellelhető tartalékát. 1654-ben az egyesült orosz-kozák haderővel szemben elveszítette Ukrajnát, 1655-ben Litvániát, még ugyanebben az évben a svédek megszállták Poroszországot, Nagy-Lengyelország jelentős részét, 1656-ban pedig a svédek, az erdélyiek és a zaporozsjeiek (kozákok) koalícióra léptek a maradék lengyel területek (Kis-Lengyelország, Volhinia és Podólia részei) elfoglalására.

A Rzeczpospolita helyzete mindenféle szempontból válságosra fordult, a kelet-európai nagyhatalom sorsa beteljesülni látszott. A területi veszteségek és az állandó háborúságok kimerítették gazdasági potenciálját, a krónikus pénzhiány megakadályozta az újabb zsoldosok felfogadását. Az egymástól elszakított és elszigetelt maradék lengyel és litván haderő a koalíciósok küszöbön álló nagy támadását — emberi számítás szerint — nem háríthatta el. Ilyen körülmények miatt nagyon is hihetőnek tűnő, pesszimista hangulatot tükröző álhírek keringtek az országban. Közülük a legfontosabbak azt hirdették, hogy János Kázmér király lemondott Poroszországról Brandenburg javára, Litvániát pedig Oroszországnak engedte át. A lengyel—orosz diplomáciai tárgyalásokat lezáró wilnói megállapodás (1656 novembere) ugyancsak a fentieket sugallta a politikába be nem avatottak számára.

Ez a Wilnóban aláírt, csupán fegyvernyugvást garantáló okmány mégis lavinát zúdított János Kázmér fejére. Ugyanis az Alekszej Mihajlovics cár jóváhagyásával elkezdett és befejezett tárgyalássorozat a feltétlen engedelmességgel tartozó alattvalóként kezelt Zaporozsjei Had érdekeit nem vette figyelembe. A cári fődelegátusok a Wilnóba érkezett kozák követekkel megvetően bántak, az érdemi tárgyalások nélkülük zajlottak, döntést meghallgatásuk mellőzésével hoztak. Márpedig a kozákok kirekesztésével tető alá hozott megegyezést a Zaporozsjei Had vezetősége úgy értelmezte, hogy a moszkvai uralkodó lemondott „egyvérű és egyvallású" alattvalóiról és visszaállította az 1654 előtti állapotokat, azaz újra ljach (a lengyelek gúnyneve) uralom kerül bevezetésre a Dnyeper vidékén. Sőt azt sem lehetett kizárni, hogy együttes lengyel—orosz támadás fog érvényt szerezni Ukrajnában a wilnói pontoknak.

Itt, a litván fővárosban omlott volna össze a Zaporozsjei Had hetmanjának, Bogdan Hmelnyickijnek nagyszabású terve, a ljachok országának maradék nélküli felosztása, térképről való eltüntetése? Ezért szövetkezett Károly Gusztávval, II. Rákóczi Györggyel, ezért vállalta — Moszkva rosszallása, majd tiltása ellenére is — a saját külpolitizálás veszélyeit?

A cári politika által okozott elégedetlenség és keserűség, a Zaporozsjei Had országának veszélyeztetettsége azonnali cselekvésre sarkallta a hetmant. Kö-

* A rövidítések feloldását l. a tanulmány végén (63. o.)

vete révén a gyulafehérvári véd- és dacszövetség (1656. szeptember 7.) realizálását szorgalmazta. Az erdélyi fejedelem és a kozák hetman paktumának értelmében Erdély kötelezte magát a Zaporozsjei Had védelmére, ellenségeit a maga ellenségévé nyilvánította, a hetman barátját a fejedelem barátjának fogadta. „Ha a szomszédos országok részéről" (a propinquis regionibus) bármilyen jogtalanság érné a Zaporozsjei Hadat, vagy a hetmant, akkor a szövetséges társ „castra movere, suppetias mittere" tartozik — hangoztatja a kozák megbízott.[1] A kölcsönösség elve alapján a Zaporozsjei Had garantálta Erdély, Moldva és a Havasalföld védelmét a krími tatárokkal szemben, következésképpen a Rzeczpospolita végleges összeroppantására megindulhatnak a seregek.

Ez a konkrét hadműveleteket sürgető megkeresés nem volt II. Rákóczi György ellenére, hiszen a svéd és erdélyi diplomaták több mint három hónapos viaskodása a radnóti egyezmény december 6-i aláírásával révbe jutott. A fejedelmi tanácsnokok írásos votumaikban már korábban letették voksukat a lengyel hadjárat mellett.

Barcsai Ákos úgy vélekedett, hogy „a jó lélek ismeret s mind az igazság azt kívánja, hogy az svetusok segíttessenek", Erdély nem maradhat semleges ebben a svéd—lengyel konfliktusban, mert, az „neutralistaság" „az veszedelmek utoljabb súlyosabb volta" lenne.[2]

Petki István szerint a svéd király ajánlatát (coniunctio armorum) a királyi titulus és a lengyel területek miatt nem szabad elszalasztani.[3]

Haller Gábor borosjenői kapitány a kínálkozó lehetőség megragadását egyenesen Rákóczi kötelességévé tette, mert ezzel „a dicséretes emlékezetű embereknek" példáját és Isten akaratát követi. Erdély érdeke a szövetkezés azért is — folytatja Haller —, hogy „a jövendőben mindenik ellensége és gonosz akarója" ne legyen az országnak.[4]

A máramarosi főispán, Rhédei Ferenc Gyulafehérvárra címzett levelében azt tanácsolta Rákóczinak, hogy ha sor kerül a lengyelországi bemenetelre, „azt kellene hirdetni, hogy nagyságod nem ellenség képen megy Lengyelországra, hanem mediatorságra az két király között". „Én elhiszem" — jegyzi meg bizakodva a főúr —, hogy „ha Isten nagyságodnak jó progresszust enged, egyik császártul sem lesz bántódása . . ."[5]

A könnyű háborút és győzelmet igenlő, a történelmi pillanat megragadására buzdító hangok mind az óvatoskodók ellenvetéseit, mind a családtagok (anya és feleség) figyelmeztetéseit elnyomták. Az aggodalomtól áthatott anyai intelem pedig az illúziókkal való leszámolást célozta meg. Ha mégis háborúskodás kezdődne, „az pápistaságnak valami ereje leszen, mind megindítják, ki nyilván, ki praktikával; tudván ők, nagy része leromlana Babillonnak, ha Lengyelországban pápista király nem lenne."[6]

A pápistaság védelmezőjének, III. (Habsburg) Ferdinándnak nem csekély gondot jelentett Rákóczi fenyegető magatartása. Amíg Wilnóban János Kázmér

1 Aktü JUZR III. k., 546—547.; Aktü JUZR XI. k., 691.; Isztocsnyiki Malorosszijszkoj isztoriji I. csaszty. Moszkva, 1858. 87—89.; MHH XXIII. k., 450—451.; *Szilágyi S.*: Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. II. k., Bp., 1890—91. 110—111., 112—113. o. (a továbbiakban: *Szilágyi S.*: Erdély)
2 MHH XXIII. k., 447., 449. o.
3 Uo. 454. o.
4 Uo. 455—456. .o.
5 Uo. 452—453. o.
6 Uo. 510—511. o.

megmentésére sikerrel közvetített Alekszej Mihajlovics cárnál, addig Rákóczinál teljes eredménytelenséggel végződtek próbálkozásai. Az Erdélybe küldött habsburgiánus Horváth György nemcsak a kozákokkal kötött egyezményről, hanem a katonai készülődésekről is tudósított. A fejedelmi kancellárián dolgozó notarius juratus sub rosa még azt is elmondta a császári megbízottnak, hogy Rákóczi csak azért él, hogy lengyel király lehessen (anhelat esse rex Poloniae). Semmire és senkire nincs tekintettel, a szultán levelei sem térítik el szándékától. A kedvezőtlen időjárási viszonyok, a megáradt folyók sem késleltetik készülődését.[7]

Önbizalmát nagymértékben növelte az a körülmény is, hogy a tatárok lóállományát alaposan megtizedelte a mostoha időjárás, és legalább júniusig nem is nyílik módjuk a hadviselésre. Végeredményben a siker a határozott és gyors cselekvésen áll vagy bukik. Az elszigetelt Rzeczpospolita feletti katonai győzelem a Portát is kész tények elé állítja, bőkezű ajándékokkal kiengesztelhető lesz a szultán is — terelgette merész elképzelését a megvalósítás felé Rákóczi. 1656 utolsó hónapjában egyértelműen *a gyorsaság = győzelem = a Porta megnyerése* meggyőződés alapján tevékenykedett a fejedelem.

A mozgósított hadak gyülekezési helyét Kolozsvárott, Váradon, Debrecenben jelölte ki, a hajdúkat Bakos Gábor generális „in campo ad oppidum Nánás" december 11-én mustrálta.[8] A hegyi utak felderítésére is kiküldte embereit, ugyanis „per Hungariam" nem, csak „per Marmarosch" tervezte az indulást, nehogy a császárral érvényes békéjét megszegje.[9]

Közben befutott a közös, erdélyi—moldvai—havasalföldi és kozák hadjárat egybehangolásával megbízott Horváth István kozákföldről (Csigirinből, a kozák fővárosból) küldött üzenete is. Ebből Rákóczi tudomást szerzett arról, hogy Hmelnyickij hetman megkezdte csapatainak összevonását és a lengyel határra való felvonultatását. „... igen serio parancsolt ad diem 8. Januárii Bela Cirkánál (ma: Belaja Cerkov — G. S.) legyenek, annat pedig érkezések ... 12. vagy 13. januárii leszen Kamenyicnél (ma: Kamenyec-Podolszk — G. S.).[10] A Moldván keresztül kiépített hírlánc segétségével az erdélyi fejedelem és a Zaporozsjei Had hetmanja az egyesülés helyéül a Kárpátokban fekvő Sztrijt jelölte ki.

A hadivállalkozás politikai megalapozására is gondolt II. Rákóczi György, s ezért a Rzeczpospolita lakosságához manifestummal fordult (1656. december 31.), ugyanakkor Erdély lakosságának megnyugtatására — de a fejedelmi akarat szentesítésére is — országgyűlést hívott össze a megindulási körzet centrumába, Viskre.

A Rákóczi György és Mikes Mihály aláírásával kibocsátott manifestum kettős célt szolgált. Egyrészt, meg kellett győzni a Rzeczpospolita lakóit arról, hogy az erélyi és a szövetséges hadak bevonulása a lengyelek érdekében történik. Végre „általános és egyéni békességet kap tíz év után az ország, érvényesül a vallásszabadság, megvalósul a tulajdon védelme, a vagyon biztonsága. Másrészt, ország-világ előtt igazolni kellett az erdélyi fejedelem lengyel koronához való jogát. Mivel a lengyelek régen és mostanság is többször felkínálták

7 Zserela do isztoroji Ukrajni—Ruszi. Metariali do isztoriji ukrajnszko kozaccsini XII. t., L'viv, 1911. 417. o. (a továbbiakban: Zserela)
8 EOE XI. k., 242—244. o.
9 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 159. o.
10 TMKÁO III. k., 439. o.

a koronát — hangsúlyozza a kiáltvány —, az ő kérésüknek tesz eleget Erdély uralkodója, amikor hadaival lengyel földre lép.[11]

Jerzy Lubomirski lengyel koronamarsallnak is az év utolsó napján címezték meg Rákóczi csatlakozásra invitáló levelét. A fejedelem arra apellált, hogy a haza megmentésének egyetlen eszköze a vele való együttműködés. Tettével „a köz- és magánjó érdekében" cselekedne, segítségével „a Rzeczpospolita régi fényébe és nyugalmába" hamar visszakerül. Ha a fejedelem hűségére tér, azt „soha nem fogja megbánni" — ígérte Rákóczi.[12]

Nyilvánvaló, hogy a háború vagy béke kérdése szóba se jöhetett a viski diétán, de „hogy az ország népétül teljességgel képes eltitkolva ne lenne, hová mennének, nékiek proponálta vala". Az 1657. január 15-i, egynapos országgyűlésen a rendek mégsem feledkeztek meg hálájuk kifejezéséről: „nagyságodnak — írták — nem kicsin hálaadással tartozunk", hiszen nagyságod „édes hazánknak jövendőbéli csendes békességes megmaradására szép securitas szerzésére csipőjét felövezvén, és édes hazánk oltalmára, javára felkelvén, szegény hazánkról Nagyságod kegyelmesen provideálni méltóztatott."[13]

Inkább egy királyi bevonulás, mint hadjáratot idéző készülődés ünnepi hangulatát idézték az alkalomhoz illő, új selyem zászlók, „Rákóczi különbnél-különb drága királyi ruhái", a Törökországban vásárolt tigris- és párducbőrök.[14] Ezek a hadjárattól idegen külsőségek ugyanakkor II. Rákóczi György mérhetetlenül megnőtt önbizalmát, kikezdhetetlen magabiztosságát, a győzelembe vetett (vak) hitét hangsúlyozták. Hogy mennyire a felsorolt tulajdonságok domináltak gondolkodásában és magatartásában a kérdéses időszakban, arra szemléletes példákkal tudunk szolgálni.

A korábban már emlegetett máramarosi főispán, Rhédei Ferenc közvetlenül a hadjárat előestéjén megpróbálkozott a lehetetlennel, azzal, hogy lebeszélje a fejedelmet a lengyelországi akcióról. Rákóczi terveinek valamennyi gyenge pontját kíméletlenül kritizálta. Se a svéd, se a kozák barátságot nem tartotta megbízhatónak. Az előbbit azért nem, mert in illo bello — I. Rákóczi György 1644—45. évi hadjáratában — meghiúsult az együttműködés, az utóbbit azért nem, mert Hmelnyickij hetman valójában sohasem bocsátotta meg az erdélyieknek Tyimofej fia Moldvában (Suceava — Szucsava) bekövetkezett halálát. Ráadásul a hetman bizalmasa, Vigovszkij kancellár, sértően beszélt a fejedelemről: „mi nem látjuk jónak seregünket olyan katonáéval egyesíteni, aki a kemence mögött nevelkedett".[15] A szubjektívaknak is minősíthető érveken túl Rhédei főispán a nemzetközi viszonyok kényszerítő erejét is megfontolásra ajánlotta urának. A három császár (német, török, orosz) közül kettővel Erdély határos, „azok torkában helyezkedik el", azok lenyelhetik az országot, a lengyelországi eseményeket nem nézik majd közömbösen. A fejedelemnek inkább a haza megőrzésén kellene fáradoznia, az esetleges kudarc okozta tragédia sem maradhat látószögén kívül — fogalmaz keményen a Rákóczi távollétére kinevezett

11 Erdélyi Történelmi Adatok, IV. k., Kolozsvár, 1842. 225—226. o.; *Szalárdi J.:* Siralmas magyar krónikája (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Szakály Ferenc*) 1980. 349. o.; *Szilágyi S.:* Erdély. II. k., 129—130. o.; *Rudawski, J.:* Historija Polska od śmierci Wladyslawa IV. aż do pokoju oliwskiego. Peterburg-Mohylew, 1855. 223—224. o.; *Wawelski, A.:* Historya wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza (1655—1660) II. t., Kraków, 1868. 35. o.

12 *Rudawski, J.:* i. m. 224—225. o.

13 EOE XI. k., 246. o.; *Szalárdi J.:* i. m. 352. o.

14 *Bethlen I.:* Második Rákóczi György ideje. Nagyenyed, 1829. 44—45. o.; *Szalárdi J.:* i. m. 349. o.

15 Historia belli Cosacco-Polonici, conscripta authore *Samuele Grondski* de Grondi, anno MDCXXVI. Pestini, 1789. 364—367. o. (a továbbiakban: *Grondski S.* Historia); *Wawelski A.:* i. m. 36—37. o.

locumtenensek egyikeként. Végül tanácsa: „Quaerere Regina minus, parta tueri, plus est."[16]

A józan belátást és mérlegelést igénylő Rhédei-előterjesztés éppúgy hiábavalónak bizonyult, mint a moszkvai cár diplomatájának, Grigorij Volkovnak a küldetése. Már önmagában az a tény, hogy Alekszej Mihajlovics cár követe megjelent Visken, óvatosságra inthette volna Rákóczit. A meghallgatáson előadott cári kérések és javaslatok azonban ellenkező előjelű reagálást váltottak ki az erdélyi uralkodóból. A Zaporozsjei Had örök cári alattvalóságát az erdélyi — kozák szövetség megkötéséről adott válaszával vonta kétségbe, az orosz—svéd ellenséges viszonyt feszegető cári kérést azzal utasította el, hogy Erdély Svédországgal olyan régi „szövetségben és barátságban" áll, amikor még a moszkvai cár „jószomszédságot tartott" a svéd királlyal, tehát az északiakkal létesített kötés nem bontható fel. A lengyel koronáról Erdély fejedelme nem mondhat le — szögezte le Rákóczi, mert maguk a lengyelek legitimo modo régen is, legújabban is, felajánlották neki. Ha Lengyelország valóban királyának kívánná Alekszej Mihajlovicsot, úgy bizonyosságot adtak volna erről, elhatározásukat nyilvánosságra hozták volna, érvelt szinte megszállottan.[17]

Ezen az instabil jogi alapon, továbbá a komoly, belső ellentmondásokat hordozó svéd—erdélyi—zaporozsjei (kozák) koalíció fegyveres erején nyugodott II. Rákóczi György királyi aspirációja. A kozák koalíciós fél megindulásának hírére Rákóczi is megparancsolta 18 ezer lovasának, 5 ezer gyalogosának, 6 ezer moldovai—havasalföldi segélyhadának a máramarosi havasokon való átkelést.[18]

A hadjárat kezdetei

II. Rákóczi György 1657. január 18-án indította meg hadait Viskről a lengyel határ felé,[19] hadakozásra kevéssé alkalmas időszakban. A kedvezőtlen időjárás az amúgy is nehéz terepen való mozgást erősen visszafogta. Hihetetlen erőfeszítések árán sikerült maguk mögött hagyniuk a járhatatlannak tűnő Priszlopot, majd január 30-án Szkolénél (Galiciában) léptek lengyel területre. Az embert és állatot végletekig igénybe vevő megpróbáltatások részletes leírása helyett, csupán az erdélyi fejedelem egyik idevágó megállapítását idézzük: „nem ember, se ellenség, isten bocsátotta az nagy akadékot."[20]

Rákóczi tüzérségét, málhaszekereit messze megelőzve jutott el a lengyel végekre. Alsó-Szinovickán (ma: Szinyevidnoje) áthaladva február 2-án Sztrijbe, az egyesülésre kijelölt városba érkezett.[21] Számítása szerint 3—4-én volt esedékes a kozák had megjelenése.[22]

16 Uo.
17 Erdélyi Történelmi Adatok, IV. k., 227. o.; *Grondski S.*: Historia, 362. o.; *Szalárdi J.*: i. m. 352. o.; *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 264—265. o.; Zserela XII. t., 399—405. o.
18 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 232 .o.
19 Rhédei László naplójában a *január 18-i* bejegyzés: „Indultam urunkkal együtt." In: MTT I. k., 228. o. Vitnyédi István január 18-ra Volkov cári követ audienciáját teszi és Rákóczi „maga *más nap* megindult, úgy 22. eiusdem Leopoldisnál conjugalja magát az kozáksággal." In: MTT XV. k., 38—39. o.
20 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 352. o. A hadjárat megindulásának körülményeiről, a hegyeken való átkelés nehézségeiről *Szalárdi J., Grondski S.* krónikái, *Petrityvity-Horváth Kozma* önéletírása (In: *Daniel G.—Thaly K.*: Történelmi kalászok, 1603—1711. Pest, 1862.) *Kraus G.* feljegyzései (Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus. 1608—1665. In: Fontes rerum Austriacarum Bd. III., Th. I., Wien, 1862.) stb. tájékoztatnak bennünket.
21 MTT I. k., 229. o.
22 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 353. o.

A sztriji tartózkodásnak első napján övéihez postázott levelében csupa örömhírt közölt. Anyjának többek között ilyeneket írt: A „Lengyelség hozzánk elég hajol, szívesen mutatják lenni magokat". Wisniowiecki herceg „mellénk áll hadával", Sapieha litván hetman csatlakozása is várható. Úgy hírlik — folytatódik a sikerek számbavétele —, hogy Szambor, „Premisle" (ma: Przemysl) városokat „oltalmazni nem akarják, Ilvót (ma: Lvov) is megadnák, az hova Kemény János uramat holnap bocsátjuk 3 ezer lóval".[23]

A téli hadjárat kockázatát is vállaló Rákóczinak egyes lengyel urak — a hadjárat leállítása fejében — ajánlatként a krakkói vajdaságot (44 ezer arany ellenében) Lubló várát és a Szepességet kínálták.[24] Mások pedig, a Rákóczi által megkörnyékezett Lubomirski koronamarsall manifestumát köröztették Kis-Lengyelországban, hogy a fejedelmi kiáltvány propagandáját hatástalanítsák.

A marsall, a legfontosabbra koncentrálva, a beavatkozás jogalapját zúzta szét körözvényével. Egyáltalán nem a Rzeczpospolita szabadságának visszaállítása vezérelte Rákóczi Györgyöt idegen földre, hiszen „a szabadság első feltétele, a szabad electio", s lám, a fejedelem fegyverrel akarja megszerezni a koronát. A szabad electio és a fegyveres erőszak összeférhetetlenségét kiemelő bizonyíték mellett Lubomirski kitért a korona felajánlásának problémájára is. Rákóczi koronára való joga képtelenség, mert ezt magánemberek a saját nevükben cselekdték. Márpedig ez a Rzeczpospolita alkotmányának ellentmond — érvel a kis-lengyelországi nagyúr. A Rzeczpospolitának van királya, csak vele tárgyalhat a fejdelem ilyen nagyfontosságú kérdésről, de különben is, a koronához egyetlen út vezet: „przez wyslanie poslów na sejm walny" (az általános szejmre küldött követek révén).[25]

Érdemes szóvá tenni, hogy a II. Rákóczi Györgyöt nemzeti királynak elképzelő Zrínyi Miklós környezetéhez tartozó Vitnyédi István, már február 1-jén — szinte a lengyelországi bevonulással egyidőben — az egész erdélyi tervvel kapcsolatos kételyeit papírra vetette.

Lengyelország „meg nem érdemli, (hogy) magát ő Nagysága igen nagy szerencsére vesse" — szögezi le Vitnyédi —, mert Károly Gusztávot Erdély háborúba való sodrására „az szükség vitte rá". Az Erdélyi Fejedelemség számára eleve elérhetetlenek a porosz városok, kikötők. Livónia, „a curlandiai feudum" — sorakoznak a hadjáratot helytelenítő érvek —, de „Litvánia állapotja is mint marad, kérdés, Russiát úgy gondolnám, nem engedik Kmelniczky és az kozákok másoknak, így az major et minor Polonia maradván", Oroszország pedig Szmolenszkről és a többi városról nem mond le — latolgatta a várható esélyeket Vitnyédi. A lengyelekről egyébként is lesújtó véleménye van: „állhatatlanok, tökéletlenek, religiójukban igen superstitiosusok, mindenkor tartani köll ő Nagyságának tülök, hogy ellene ne támadjanak, az kik most nem közönségesen in agone vannak".[26]

Rákóczi tíz napot tölt Sztrijben — betegsége akadályozta a továbbhaladásban —, de a coniunctio a kozákok kérése miatt nem ment végbe. Tudjuk, hogy a kozák had parancsnokának kinevezési okmánya január 10-én kelt, tehát az Anton Zsdanovics-féle had megindulása csak az ezutáni napok egyikén tör-

23 MHH XXIII. k., 512. o.
24 *Szilágyi S.:* Első szövetkezés Lengyelország felosztására. *Budapesti Szemle,* 1875/8. k., 327. o.
25 *Rudawski, J.:* i. m. 225—226. o.
26 MTT XV. k., 92—93. o.

ténhetett.[27] A parancsnoki kinevezés mellé Zsdanovics azt az utasítást kapta a hetmantól, hogy „az erdélyi fejedelem hadaival egyesüljön és oda vonuljanak, ahová parancsolják nekik" (i tam sli, gde onim ukazano), továbbá azt is, hogy bárkivel szemben védje meg kozákjait „a legkisebb bántódástól" is.[28]

A 20 ezresre rúgó kozák sereg[29] a Szlucs és Goriny folyók közötti településeket (Polonnoje, Konsztantyinov, Zaszlavl, Osztrog, Goscsa, Mezsirics, Korec), vagyis a felvonulási úthoz eső helységeket hódoltatta,[30] és csak jóval később a kitűzött időpontnál, február 17-én, Szambor—Przemysl térségében egyesült Rákóczi hadával.[31]

A közel 50 ezres koalíciós sereg[32] — akárcsak Károly Gusztávé Nagy-Lengyelországban — akadály nélkül vonulhatott a lengyel ostromgyűrűbe zárt Krakkóhoz, Würtz svéd generális felmentésére. A lengyel hátországot mindössze Lvov, Szambor és Przemysl várai képezték. Ebben a szituációban Rákóczi talán nem minden alap nélkül reménykedett a lengyelek hódolatában; elsősorban Lvov kapitulációjára számított.

A kereskedőváros feladatásáról hosszú és kimerítő alkudozások kezdődtek. Az erdélyi érdekeket egy Rákóczihoz pártolt lengyel, Samuel Grondski képviselte, akinek családja és rokonsága Lvovban élt. De Grondski okos érvelése, magával ragadó ékesszólása is kevés volt ahhoz, hogy a vajdai székhely tanácsa ráálljon az alkura. A büszke leopolisziak nem voltak hajlandók Rákócziban a leendő királyukat tisztelni, ezért a városkapukat sem tárták ki Kemény János várakozó katonái előtt. Azt javasolták Grondskin keresztül Rákóczinak, hogy haladéktalanul kezdjen tárgyalásokat János Kázmérral és a respublicával, azaz a rendekkel. Csupán a semlegesség kinyilvánítására és megtartására kötelezte magát a városi magisztrátus.[33]

Lvov példája lelkesítőleg hatott Szambor, Przemysl városokra is, mert azoktól is csak a semlegességet (neutralnosc) lehetett kicsikarni.[34]

A Krakkó ostromát irányító Lubomirski koronamarsall, mihelyt tudomást szerzett az ellenség felbukkanásáról, felhagyott a várvívással és birtokainak központjába, Lancutra (Przemysltől kb 65 km északnyugatra) vonult vissza.

27 Dokumenti Bogdana Hmelnickoho (1648—1657). Kijiv, Vidavnictvo Akademiji Nauk URSZR, 1961. 551. o.

28 Uo.

29 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 273. o.

30 *Kripjakevics, I.*: Bogdan Hmelnyickij. Kijev, 1954. 520—521. o.

31 A február 17-i dátum következtetés eredménye. Rákóczi a kozákok megérkezését február 18-i levelében tudatja anyjával (MHH XXIII. k., 513. o.), de február 16-án, amikor Kemény Boldizsárt orvul lelövik Szamborban, a források csak a magyarokat említik. (MTT I. k., 229. o.; *Grondski S.*: Historia, 395—396. o.). *Georg Krass* február 3-i egyesülést említ — hibásan. (Siebenbürgische Chronik, 260. o.). *Szalárdi J. szerint* „a megegyezés" február 7-én (!) „Podolyán" történt (i.m. 353. o.), ám ha „st. vet." (régi kalendárium) szerint értelmezendő, akkor a február 17-i dátummal esik egybe. *Herbst, St.* február 23-ra helyezi az egyesülés napját — hibásan. (In: Polska w okresie drugiej wojny północej 1655—1660. Warszawa, 1957. II. t., 104. o.)

32 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 273. o. A hadsereg létszámára vonatkozóan több eltérő adattal rendelkezünk: *G. Kraus* az erdélyi—moldvai—havasalföldi sereget 60 ezer fősnek, tüzérségét 80 ágyúsnak véli (Siebenbürgische Chronik, 254. o.). *Pasek, J.* — lengyel kortárs — „Rákóczi magyarjait és muntjánjait" 40 ezerre taksálja (Pamętniki. Wydanije czwarte. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1968. 5. o.). *Szalárdi J.* csak a kozákság létszámát 40 ezernek vallja (i. m. 353. o.).

Újabban: A lengyel hadtörténész *Wimmer, J.* az egyesült erdélyi (moldvai, havasalföldi)—kozák hadat mondja 40 ezresnek. Véleménye szerint az egyesült sereg alacsony harcértékű katonákból állt. (Wojsko Polskie w drugiej polowie XVII wieku. Warszawa, 1965. 108. o.). Az ugyancsak lengyel *Herbst, St.* hasonló létszámról tesz említést, 20 ezer erdélyiről, 6 ezer vajdaságbeli segélyhadról és 15 ezer kozákról tud. (In: Polska w okresie drugiej wojny północnej... 103. o.)

33 *Schmidt V.*: II. Rákóczi György Lengyelországban. In: Erdélyi Múzeum — Egylet Évkönyvei. III. k., Kolozsvár, 1864. 102—104. o.; Történelmi Tár, 1893. 425—426. o.

34 *Walewski, A.*: i. m. 43. o.

Itt került sor a fejedelmi követek és a koronamarsall nevezetes találkozójára, amely a közel két éves politikai színjátékot berekesztette.

Rákóczi delegáltjai ugyanis felszólították a Rákócziakkal rokonságban is levő lengyel főnemest, hogy a fél évvel ezelőtt adott szavát, illetve ígéretét váltsa valóra. Ez az ígéret Kelet-Galicia átengedésére, Rákóczi jogos trónkövetelőként való megjelenésére vonatkozott, katonai segítség fejében. Lubomirski élesen visszautasította a követelést és tagadta, hogy valaha is területeket ajánlott volna fel az erdélyi fejedelemnek. Különben ő, mint a panok egyike, a király és a respublica megbízása nélkül ilyen felvetésről nem is tárgyalhatna. Egyúttal megüzente Rákóczinak, hogy ha ilyen áron kívánja Lengyelországot megmenteni, akkor ellenségének tekinti. A manifestumából ismert részletek mellett azt is kijelentette, hogy a betolakodóknak nemcsak a királyi hadakkal, hanem a fegyvert ragadó népfelkelőkkel is számolniuk kell.[35]

Jerzy Lubomirski nyílt színvallása — Rákóczi értelmezésében, kétszínűsége — a fejedelem könnyű győzelméről, diadalmas bevonulásáról szőtt álmait egy csapásra szétfoszlatta. A lengyel belső ellenzék, a disszidensek (lengyel, litván nem katolikusok) támogatásával kivitelezendő királyváltás sem látszott simán végrehajthatónak. Ekkor döbbenhetett rá a fejedelem, hogy politikai csapdába esett, a király és a respublica hatalmi szintek elkülönülő labirintusában nem tudott eligazodni. De még nem veszett el semmi, maradt a másik megoldás, az erő bevetése.

A rászedettség és a kiszolgáltatottság érzése kerítette hatalmába, indulatain nem tudott uralkodni. Lancuton vett bosszút az őt ért sérelemért.

Kemény Jánost küldte oda „egy rész haddal, kozáksággal" és megparancsolta neki, „ha megadják magokat jó; ha hol nem, gyútassa fel".[36] Lubomirski birtokait nagy gyűlölettel és kegyetlenséggel prédálták fel a katonák. A gyilkolásban és a gyújtogatásban a magyar a kozáktól, a székely a moldvaitól semmivel nem maradt el, különösen kedvüket lelték a templomok és kolostorok kirablásában, a papok és szerzetesek kínzásában. Még a halottakat is kiforgatták a sírokból ékszerek után kutatva.[37]

A lancuti eset elszabadította a poklot, gátat szakított a féktelen gyűlölködés, se vége, se hossza nem lett a pusztításnak. Elsősorban a krakkói és a sandomierzi vajdaságok szenvedtek az egyesült hadaktól. Falvak és „szereg innych folwarków" (majorságok) lettek a tűz martalékává, az európai hírű wieliczkai és bochniai sóbányák termelése is megsínylette a magyar, kozák elvonulást.[38] A Kemény János főparancsnok nevével kihirdetett Edictum Militare rövid időn belül üres papírrá silányult. Holott a szabályzat egy falu, vagy asztag szándékos felgyújtásáért, a „kihirdetett időn és helyen kívüli zsákmányolásért" stb. halálbüntetést rótt ki.[39]

35 Erdélyi Múzeum — Egylet Évkönyvei. III. k., 105. o.

36 MHH XXIII. k., 514. o.

37 *Petrityvity-Horváth Kozma* szavaival: „Nem volt ettől t. i. a rablástól, a fosztogatástól — G. S.) üres senki is, se fejedelem, se generál, se ur, se fő, se nemes ember, . . ." In: *Daniel G.—Thaly K.*: Történelmi kalászok, 1603—1711. 17. o.

38 *Grusevszkij, M.*: Isztorija Ukrajni—Ruszi. IX. t./2. csaszty, Kijiv, 1931. 1390. o.; *Kamiński, A.*: Zniszczenia wojenne w Małopolsce i ich skutki w okresie najazdu szwedziego 1655—60. In: Polska w okresie drugiej wojny północnej, 1655—1660. II. k., 354—377. o. — Néhány példa a részletes kimutatásból: Rákóczi csapatai a sandomierzi vajdaságban Lopuchowat, Czowicet és „szereg innych folwarków" égettek fel. Bieczben 31, Bochniaban 41 ház lett hamuvá stb. A háborúskodás miatt teljesen visszaesett a wieliczkai, a bochniai sóbányák termelése, akárcsak az olkuszi ólombányászat. Ez utóbbi 1648-ban 50 ezer q, 1658-ban mindössze 14 ezer q ólmot produkált stb.

39 MTT VII. k., 128—129. o.

A galiciai rémtettek az országrész lakosságát arra kényszerítették, hogy az erdőkben, mocsarakban, a hegyekben keressen menedéket és ott szabadcsapatokba szerveződjön.[40]

A reguláris lengyel erők taktikáját a körülmények diktálták: kitértek az ütközetek elől, a zömében könnyűlovasságból álló egységeiket gyors helyváltoztatással megóvták. Jerzy Lubomirski délkeletre, Tyczyn, Dubiecko érintésével a jól védhető Przemysl előterébe, Stanislaw Potocki hetman pedig északkeletre, a San folyón átkelve, Tarnogródhoz húzódott. Rákóczi nem tulajdonított különösebb jelentőséget a harci érintkezésből kivonuló lengyeleknek, még akkor sem, amikor azok rajtaütésszerű portyáikkal érzékeny veszteségeket okoztak.[41] Sternbach, a svéd király személyes megbízottjaként Rákóczi haditanácsi ülésein ezt szóvá is tette. Mivel a lengyelek megsemmisítésére vonatkozó javaslatai süket fülekre találtak, Sternbach a királytól egy olyan svéd tábornok delegálását kérte Rákóczi mellé, aki szakszerű tanácsaival segíti az actiones campestres.[42] Jellemző, hogy a svéd hadművészet színvonalától alaposan elmaradt erdélyi hadvezetés a Lengyelországban történteket győzelmi jelként értékelte, Rákóczit is büszkeséggel töltötte el, hogy „ellenség fegyvere miá 10 ember híjával nem vagyunk".[43]

A fejedelem győzelembe vetett hitét erősítette az a Bécsből érkezett küldöttség is, amely február 23-án kereste fel táborában. A delegáció különösen fontos voltát Szelepcsényi György magyar kancellár jelezte, a rokoni, a bizalmas vonalat pedig Rákóczi László, a fejedelem unokabátyja képviselte. Homonnai Györggyel, Révai Dániellel, Barkóczi Istvánnal, Fejérpataky Kristóffal együtt ők terjesztették elő a III. Ferdinánd által jóváhagyott és szavatolt újabb lengyel ajánlatot. Eszerint az Erdélyi Fejedelemség megkapná a Szepességet, Lubló várát, a krakkói vajdaságot, János Kázmér halála után Rákóczi György fia a lengyel trónt. Addig környezetével együtt Krakkóban élne, hogy a lengyelek majdani uralkodójukat megismerjék, megkedveljék, illetve az ifjú Rákóczi elsajátítsa a Rzeczpospolita törvényeit, szokásait. Gazdasági haszonként az egész Rzeczpospolitára kiterjedő vámmentes kereskedelmet ígértek.[44]

A Rákóczi hazatéréséért felkínált ellenszolgáltatás — a Bécs által garantált területi annexió, az anyagi gyarapodás, a (látszat) királyság — mégis kevésnek mutatkozott, a konföderáció felbomlasztására tett lépések eredménytelenek maradtak. Ennek okát abban látjuk, hogy a svéd és kozák ajánlatok sokkal kedvezőbbek, csábítóbbak voltak, mert nem morzsákat, hanem Erdély földjének többszörösét, nagyhatalmi pozíciót, azonnali királyi címet kínáltak II. Rákóczi Györgynek, ráadásul mindezt kockázat nélkül.

Az erdélyi fejedelem hű maradt önmagához. Önbizalma egy pillanatra sem ingott meg, a közvetítést azzal utasította el, hogy „Lengyelországban majdhogy nincs ellensége".[45]

Amíg az „öreg" Rákóczi György 1645 nyarán III. Ferdinánd ajánlatára — de a török fenyegetőzést sem hallgathatjuk el — félbeszakította Brno ostromát

40 MHH XXIV. k., 513. o. — „az határszélben az munkácsi utban postánkat az parasztság megölte".
41 *Szalárdi J.*: i. m. 353—354. o.
42 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 273. o.
43 MHH XXIV. k., 514. o.
44 *Grondski, S.*: Historia, 391. o.; *Kraus, G.*: Siebenbürgische Chronik, 262. o.; Erdélyi Történelmi Adatok, IV. k., 229. o.; MHH XXIV. k., 514. o.; *Szalárdi J.*: i. m. 354. o.;*Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 274. o.
45 Zserela XII. k., 462. o.

és hátat fordított hadakozó társának, Torstensonnak,[46] az „ifjú" Rákóczi György a biztos kevés helyett a bizonytalan sokat választotta. Mindent a katonai sikerekre alapozott, mindent kockára vetett a nagy cél, a trón megszerzése érdekében. Diplomáciailag is védettnek érezte magát, az erdélyi külpolitika vazallus jellege mintha feloldódott volna a svéd—zaporozsjei koalícióban.

A lengyel külpolitika, illetve diplomácia éppen ezen a ponton támadott. János Kázmér és a Rzeczpospolita sorsáért felelősséget érző néhány szenátor felismerte, hogy az ország megmentése csak a konföderáció szétrobbantásával lehetséges.

A Rzeczpospolita diplomáciai „védekezése"

A Rzeczpospolita létét fenyegető támadás elhárítása a vazallusok seniorainál kezdődött el.

János Kázmér 1656 december végén jelezte a Portának, hogy az Erdélyi Fejedelemségben Lengyelország hátrányára nemkívánatos jelenségek mentek végbe. A Princeps Transylvaniae elkötelezte magát a svédeknek, „a mi barátságunktól elszakadt" (ab amicitia nostra avulsus est), a vajdaságokkal és a Zaporozsjei Haddal fenyegető szövetséget alkot. A király az Ottomán Porta közbelépését kérte a háborús készülődések félbeszakítására.[47]

Ugyanilyen céllal indították Konstantinápolyba Mariusz Jaskolski koronaőrt is, ahol mindenáron el kellett érnie a liga szétszakítását „te lige rozerwac".[48] Első lépcsőben Svédország oldaláról kell leválasztani Erdélyt és a Zaporozsjei Hadat, majd második lépcsőben azokat egymással kell szembefordítani. Elismerendő, hogy Jaskolski követutasítását hozzáértők állították össze, hiszen abban valamennyi, a Portát érzékenyen érintő kérdés szerepelt.

A Porta és a Zaporozsjei Had viszonyának jellemzésére teljes bűnlajstrom állt össze. A kozákság szó- és esküszegésére a zborovi (1649), a belaja cerkovi (1651), a kamenyeci (1653) megállapodások felrúgása volt a példa. János Kázmérnak adott szavukat mindannyiszor megszegték, sőt 1654-ben Moszkva hatalma alá adták magukat („oni pod protectya Cara Moskiewskiego poszli"). 1655-ben a krími kánnal egyeztek meg a kozákok („poky z nim uczynil"), ám a barát barátját nem fogadták el barátnak, azaz a Krímmel szövetségben álló Rzeczpospolitát továbbra is ellenségként kezelték. Ugyanez a helyzet 1656-ban, amikor az orosz—lengyel wilnói megállapodást negligálta Hmelnyickij hetman, és „új esküt tett az erdélyi fejedelemmel és a két vajdával". Jaskolski a lengyel—erdélyi tárgyalások lényegéről azt mondta, hogy János Kázmér pénz- és hadisegélyért fordul Rákóczihoz, annak fiát, mint leendő királyt, magához fogadta volna, de Rákóczi inkább az „egyvallású" (sic) Svédországgal barátkozott, nem átallott a kozákokkal szövetkezni. Rákóczi feltett szándéka — hangoztatta a követ —, hogy a szövetségesek (colligati) segítségével megkaparintja a koronát. Ez a liga nemcsak a Rzeczpospolitát fenyegeti elnyeléssel, hanem az Ottomán Birodalomra is veszélyes. A lengyel koronáért Alekszej Mihajlovics cár is kinyújtotta a kezét, és a moszkovita cár a kozák hetmannal összeállva keletről sújtott le az országra. Amennyiben a cárt lengyel királynak és litván nagy-

46 *Kővári L.*: Erdély történelme. V. k., Kolozsvár, 1863. 42—43. o.
47 Zserela XIII., t., 419. o.
48 Uo. 423. o.

fejedelemnek megválasztják — a trónt csak János Kázmér halála után foglalná el —, úgy a „görög vallás birodalma" lesz szomszédos a szultán birodalmával, ami a Porta „sok görög" alattvalójára tesz kedvezőtlen hatást. Végeredményben az Ottomán Birodalom biztonsága így is, úgy is napirendre kerül. A megoldás a szultán kezében van — hangsúlyozta a lengyel koronaőr —, mert a Porta mind Rákóczit, mind Hmelnyickijt a semlegesség és a jószomszédság megőrzésére tudja szorítani. Ha a jogi alap ehhez nem elegendő — 1653-ban a kozákok „Vlachiában" (Moldvában), tehát török területen háborúztak; Rákóczi támadása a Porta és a Rzeczpospolita érvényes békéjének a megsértése —, akkor Hmelnyickijt a tatárok, Rákóczit a budai és a szilisztriai pasák kényszerítsék megbékélésre[49] — tolmácsolta János Kázmér kérelmét Jaskolski.

A krími kánhoz is ezidőtájt, 1657 januárjában kelt útra Romaszkiewicz lengyel diplomata. Megbízatásának kényes volta abban rejlett, hogy a Rzeczpospolita semmilyen körülmények között sem veszthette el krími szövetségesét. Ezért nyomatékosította a követ a wilnói tárgyalásokról szólva, hogy ott nem béke, hanem fegyverszünet köttetett. A cár kívánalmait — Ukrajna, Litvánia átengedése, trónutódlás — Rzseczpospolita nem tudja, de nem is akarja teljesíteni. Moszkva és Varsó békekötése a Zaporozsjei Hadnak a Krím oldalára való állításával valósulhatna meg. Ugyanakkor Svédország elszigetelődése is megkezdődne: Moldva és Havasalföld Rákóczitól való elszakítása egyezkedésre szorítaná Károly Gusztávot. A Svédország—Erdélyi Fejedelemség—Zaporozsjei Had liga a Rzeczpospolita felosztásában is megállapodott — hallhatta Mehmed Girej kán Romaszkiewicztől. Eszerint, a krakkói „svéd commendant, Würtz" az ősi fővárost átadja Rákóczinak, aki a jövőben Kis-Lengyelország ura lesz. „A svéd király Poroszországot, a brandenburgi Nagy-Lengyelországot, Moszkva Litvániát, a kozák Ukrajnát" kebelezi be. A veszélyes terv meghiúsítására, amely a Krími Kánság és a Rzeczpospolita közös érdeke, mihamarabb tetteket remél János Kázmér a kántól[50] — adta elő a lengyel kívánságot Romaszkiewicz.

Amíg konstantinápolyban és Bahcsiszerájban a török vazallusok és a török vazallusnak is ajánlkozó kozákok összefogásának hatástalanításával fáradozott János Kázmér és a pan rada (a főnemesek tanácsa), addig Moszkvában a wilnói eredményeket vigyázta.

Akkor, az 1656. augusztus 17-től november 3-ig húzódó tárgyalások után, a felek elégedetten távoztak a litván fővárosból. Az oroszok azért, mert sikerült elfogadtatniuk a lengyel megbízottakkal Alekszej Mihajlovics cár lengyel királlyá, litván nagyfejedelemmé való megválasztásának tervét, amelyre a legközelebb összehívandó általános szejm (walny sejm) adja szentesítő határozatát. A lengyelek pedig éppen a téma szejm elé utalásának örültek, mert az ígéret beváltása így a végtelenbe tolódott ki.

Ignac Bakowski Moszkvában, 1657 elején — utasításának megfelelően — a szejm elmaradását „az országban levő békétlenséggel", konkrétabban Rákóczi támadásával mentegette. Azt állította, hogy János Kázmér össze akarta hívni a szejmet „a wilnói egyezmény megerősítésére", de a körülmények megakadályozták azt. Wilnóban többek között döntés született arról, hogy „semmilyen ellenségesség" nem éri Lengyelországot „ex parte Kozakow", és mégis bekövetkezett. Azért practikáltak össze a svédekkel és az erdélyiekkel — állította

49 Uo. 422—426. o.
50 Uo. 428—430. o.

Bakowski —, hogy a wilnói végzések ne váljanak törvénnyé. Végül két kérést terjesztett elő a küldött: a cár adjon segélyhadat a litván hetmannak a svédek és a brandenburgiak ellen; tegye szabaddá a szejmikek (nemesi megyegyűlések) megtartását Litvániában (tulajdonképpen az oroszok által okkupált országban), mivel azok nélkül lehetetlen a szejm időpontjának kitűzése.[51]

A moszkvai kormányzatnak még kiheverni sem volt ideje az 1656-os svédek elleni livón hadjáratban elszenvedett kudarcát, amikor a lengyelektől ezeket az aggasztó információkat megkapta. A cár lengyel királlyá, litván nagyfejedelemmé való megválasztásának elhalasztása komoly csalódást okozott Moszkvában, mert a cár decemberben, legkésőbb januárban számított a szejmi jóváhagyásra.

A király és a pánok ravaszkodásának igazi bizonyítéka a szejmikekre való utalás volt. Ugyanis Litvánia orosz katonai megszállása ellenére a litván szejmikek — a Rzeczpospolita alkotmányának megfelelően — továbbra is János Kázmérhoz és az általános szejmhez, ti. a lengyel, litván szejmikek képviselőinek össz-szejméhez tartoztak. Az össz-szejmen elfogadott törvények következésképpen a cár fegyverrel hódoltatott országában is érvényesek lettek volna. Végső soron Oroszország egy olyan alkotmányjogi útvesztőbe került, hogy akár enged a kérésnek, akár nem, mindegyik esetben méltánytalanság éri.

Ha Alekszej Mihajlovics és Rákóczi György lengyel koronáért folytatott versengését egybevetjük, kiderül, hogy a Rzeczpospolita legkelendőbb portékájáról, a koronáról folytatott alkudozás a lengyel diplomácia hatékony eszközének számított. Ezt a nemzetközi piacon keresett árut csalétekként vetette oda az erősebb és a szomszédos államoknak, hogy azoktól pénzügyi, vagy katonai segítséget szerezzen.

A Rákócziakat (az „öreg" Rákóczi György fiait, először Zsigmondot, majd Györgyöt, illetve II. Rákóczi György fiát) a lengyel, litván protestánsok, a kozákok, egyes lengyel főurak, sőt maga János Kázmér is, megkínálták a királyi címmel. Ezeknek a javaslatoknak viszont egyike sem lépte át a realizálhatóság határát. Az ajánlatok legfeljebb az ún. „választott, de nem koronázott" (electus, non coronatus) uralkodói címről szóltak. Ezen a fokon rekedt meg alkotmányjogilag Rákóczi aspirációja, amelynél Alekszej Mihajlovics messzebb jutott.

Wilnóban a lengyel megbízottak nem zárkóztak el a cári kívánalom, a király—nagyfejedelem cím megadása elől, de további alkotmányos lépésként megmaradt számukra a szejmre való hivatkozás, a legmagasabb fórumhoz való fordulás. Ahogyan korábban utaltunk rá, ez az út is zsákutcába torkollott.

A konklúzió mind Rákóczi, mind Alekszej Mihajlovics esetében egy és ugyanaz volt. A korona megszerzése legális úton mindkettejük számára elérhetetlen messzeségben volt, tulajdonképpen mindketten hamis illúzióknak adták át magukat. Ezért a látszatkirályságért Rákóczi trónját és országát, Alekszej Mihajlovics pedig Ukrajnát, a kozákságot bízta a szerencse forgandóságára. A Rzeczpospolita mindkét trónkövetelő féllel szemben következetesen kiaknázta a diplomácia lehetőségeit.

A varsói udvar egy pillanatra sem mondott le a kozákság megdolgozásáról, hiszen a Zaporozsjei Had, Erdélyhez és Oroszországhoz való kettős kapcsolódása révén, kulcsfontosságú szerepet játszott ebben a bonyolult játszmában. A len-

51 Uo. 434—435. o.; *Medeksza, St.*: Księga pamiętnicza (1654—1668). In: Scriptores rerum Polonicarum. III. t., Kraków, 1875. 161. o.

gyelek igen pontosan ismerték az oroszok és a kozákok közötti ellentéteket, de tudták azt is, hogy a Zaporozsjei Had szövetsége Erdéllyel inkább a wilnói egyezmény ellensúlyozására szolgál, mint a lengyel korona megszerzésére. Ebből a felismerésből cselekedett Kazimierz Beniowski követ Csigirinben, a kozák fővárosban. Kényelmetlen és nyugtalanító kérdések sokaságát tárta a hetmani rada (tanács) elé Beniowski: „Hogy nem veszi figyelembe Hmelnyickij azt, míg az ő Moszkvája Wilnóban tárgyalt, addig (a Zaporozsjei Had — G. S.) követeit a mi (lengyel — G. S.) követeinkhez oda sem engedte?" Talán ezért keresett egyezséget Rákóczival? Nem látja be a hetman, hogy „Rákóczi szerencséjét ellenünkben csak addig csinálhatja meg, míg a többi oldalon nyugtalanság van?" „Ki tudod-e engesztelni a moszkovitákat, hogy a svéddel együtt mentél?"[52]

A svéd—erdélyi—kozák fegyveresek coniunctioja nem vezethet célhoz — állította Beniowski —, mert Hmelnyickij ezzel minden hidat felégetett maga mögött, „nem maradt senki, akivel érdemben tárgyalhatna" saját jövőjéről. Megoldásnak az kínálkozna, ha Hmelnyickij megkövetné volt uralkodóját, János Kázmért, így a Rzeczpospolita Svédországgal is, Oroszországgal is végleges megegyezésre juthatna. Vajon „Rákóczi barátsága" többet jelent a hetmannak, mint János Kázmér megbocsátása? Vajon a Wilnóban történtek nem a Zaporozsjei Had kihasználására utalnak? Nincs más alternatíva a megmenekülésre, csak a Rzeczpospolitához való visszatérés — summázta véleményét a Moszkva—Csigirin viszony elmérgesítésén munkálkodó királyi megbízott.[53]

A racionális bizonyítékok súlyának növelése érdekében a Beniowski-delegáció tagjai személyes kapcsolataikat is bevetették. A befolyásos perejaszlavli kozák ezereshez (Hmelnyickij keresztfia) vezető szálak titkos találkozót eredményeztek. A találkozón résztvevő kozák kancellár is rokonszenvesnek találta találta János Kázmér üzenetét, és mint magánember — a beavatottakkal együtt — a lengyel — kozák kapcsolatok normalizálását ígérte.[54] Adott szavukat írásban is megerősítették. A Korycin koronakancellárhoz címzett levelükben a „fegyverzaj nélküli csend" előmozdítására vállalkoztak.[55]

A Rzeczpospolita ismertetett diplomáciai lépései Béccsel egyeztetett akciók voltak. Természetesnek kell elfogadnunk ezt, mivel a Habsburg-birodalmat a szomszédságában dúló konfliktus többszörösen is érintette. Nem véletlen tehát, hogy a Rzeczpospolita megmentésére a külügyi apparátus nagy részét mozgósította. 1656-ban, Wilnóban, a császári meghatalmazott, Allegretti közvetítése hozta meg Oroszország—Lengyelország fegyvernyugvását. 1657-ben újabb közvetítőként lépett fel Bécs. Rákóczit Szelepcsényi György, Hmelnyickijt Pera Parcsevics püspök kereste fel kecsegtető ajánlatokkal.

Rákóczi szövetséges társának „a kozák nyelvet" jól ismerő, egyébként horvát származású püspök a római császár nevében azt javasolta, hogy a lengyel király alatt külön területtel — „mint a grófok és a szabad fejedelmek" — a német császárságban rendelkezzen és éljen.[56]

52 Zserela XII. t., 420—421. o.
53 Uo. 421—422. o.
54 Krzysztof Peretiatkowicz visszaemlékezéseit közli *Sztrelcsevszkij, Szt.:* K voproszu o sznosenyijah Polsi sz kazakami v 1657—1659 godah. „Unyiverszityetszkije izvesztyija". Kijev, 1873. 7—8. o.
55 *Mücük, Ju. A.:* Analiz isztocsnyikov po isztoriji oszvobogyityelnoj vojnü ukrainszkovo naroda 1648—1654 godov. Dnyepropetrovszk, 1983. 74. o.
56 Aktü JUZR III. k., 564. o.

Ez a lengyel nemesek nélküli Ukrajnát sugalló, lengyel-litván-ukrán (kozák) trialisztikus államot körvonalazó javaslat Hmelnyickij tetszését nem nyerte el. Nem is nyerhette, hiszen a Zaporozsjei Had 1648 óta — váltakozó sikerrel, de azonos céllal — a lengyelek Ukrajnából való kiűzéséért, a Visztulán túlra való szorításáért harcolt.

A Rzeczpospolita fennmaradásának, vagy felosztásának tétjével zajló háború folyamán Bécs eszköztárából a diplomáciai támogatás mellett a közvetlen segítségnyújtás sem hiányzott. Az Erdélyi Fejedelemség szerződéskötései az 1656. december 1-i osztrák-lengyel katonai konvenció aláírásához vezettek. Ratifikálását — óvatos előretekintéssel — a térségben ugyancsak érdekelt másik nagyhatalomtól, az Ottmán Birodalom véleményétől tették függővé. Ezt az óvatoskodást inkább formális, mint tartalmi elemnek véljük, hiszen a közép-európai status quo megőrzése mindkét nagyhatalom létét befolyásoló, sőt létét meghatározó körülménynek számított.

A Habsburgoknak több ok miatt is megengedhetetlen volt a koalícióba tömörültek végső győzelme. Egyrészt azért, mert így a protestáns Svédország mérhetetlen megerősödése következtében az erdélyi fejedelem a magyar királyságra, majd Magyarország egyesítésére törne. Másrészt azért, mert a másik svéd szövetségesnek, a brandenburgi választófejedelemnek alapvetően megváltozna a német császárságban elfoglalt helye. A Nagy-Lengyelországot bekebelező Brandenburg és a Kis-Lengyelországgal növelt Erdélyi Fejedelemség a Habsburgok nagyhatalmi pozíciójára mérne csapást.

Az Ottmán Birodalom számára is kihívást jelent egy erős Svédország, mert segítségével Erdély-Moldva-Havasalföld birodalmi peremterületek leszakadhatnának. Valójában nem a magyarországi hódoltságra, Erdélyre és a vajdaságokra volt szüksége a töröknek, hanem olyan periferikus védőzónára, amely az eredeti birodalmat, s természetes határát, a Dunától délre fekvő Balkán-félszigetet őrizte.

A Porta már az erdélyi hadak megindulásának percében tudott a lengyelországi hadjáratról, mégpedig a moldvai vajda jóvoltából. Reniger, III. Ferdinánd konstantinápolyi rezidense 1657. január 18-án kelt jelentésében azt olvashatjuk, hogy Gheorghe Stefan vajda az erdélyi és a kozák előőrsök találkozásáról tájékoztatta a Portát. Rákóczi lépését engedetlen cselekedetnek minősítették a szultáni udvarban, Köprülü Mohamed nagyvezir Renigernek meg is jegyezte: „Rákóczi szövetségei és háborús szerveződései a háború lángját idővel Lengyelországból saját országába vihetik" (die Kriegsflammen aus Polen in sein Land consequenter).[57] Néhány nappal később, január 24-én — Szalárdi krónikája szerint — Tisza István kapikiha már a nagyvezir szemrehányásait hallgathatta: „neki (Rákóczinak — G.S.) is olly nagy dolgot hatalmas császár fényes kapujára tudtára adni kellett volna." „Nem tudja-e, hogy a lengyeleknek a felséges tatár chámmal is barátságok vagyon?" Majd a nagyvezir szigorúan utasította Tiszát a hallottak továbbítására.[58]

A Portán nagy megbecsülésnek örvendő, s így a belső körökben is járatos Reniger a budai pasa divánhoz küldött jelentéséből megtudta, hogy Rákóczi Lengyelországba vonuló haderejét 40 ezer főre és 30 ágyúra becsülte a „Bassa zu Ofen." A budai török helytartó értetlenül fogadta Rákóczi viselkedését, hiszen

57 Zserela XII. t., 432. o.
58 *Szalárdi J.*: i. m. 355. o.

megkapta a figyelmeztetést: „Grenz-Türken ihm ... ins Land fallen sollen" (a végmenti törököknek meg kell támadni az országát).[59]

A különböző rendű és rangú török követek vagy Lengyelországba mentek Rákóczihoz, vagy Erdélybe Barcsai Ákoshoz, egy és ugyanazon paranccsal. Rákóczi még Krakkóhoz sem ért, de már elgondolkodhatott a Porta tanácsán, azaz a tanácsként hangzó nagyveziri ultimátumon: „ne mozogjon, mert megárt néki, békességes mostan országa, vagyon nagy gazdasága, senkitől semmi bántódása".[60]

Barcsaitól azt követelték „nagy haraggal", hogy „den Fürsten ins landt zurück ruffen" (visszahívni országába a fejedelmet).[61] A temesvári pasa az erdélyieket vádolta a „szent békesség" felbomlásáért, a végeken kiújult harcokért. Jenőben a magyarok a törököktől elrablott holmikat raktározzák, Kállóban és a Tisza mentén a „hajdúságok rontják az hatalmas császárunk birodalmát"[62] — panaszolta a pasa Barcsainak. Az erdélyi kormányzó 1657. február 23-i levelével arról értesítette Lorántffy Zsuzsannát, hogy három török követ is tartózkodik nála. A nagyvezir levelét egy kapudzsi pasa hozta a Portáról, a budai és a temesvári pasák figyelmeztetéseket küldtek. „Az Portáról jött csauz" azt kívánta a fejedelemtől, hogy „legyen vesztegségben országában, ha megindult is, térjen meg, mert rosz vége leszen".[63] Március elején az egri pasa követe is „csak azonnal jött, mint a többi".[64]

Érzékelhetővé vált, hogy a török, „mint okos, ravasz nemzet", „egybekötötte a vétkeknek csomóit, hogy súlyosabb büntetéssel fizessen érette."[65] Amíg az 1653-as moldvai, 1655-ös havasföldi akciókért nem kapott elmarasztalást Rákóczi, addig most, 1657-ben, a belső egységét egyre inkább megszilárdító Portától a szemrehányások özönét, a fenyegetések egész sorát, a tiltó parancsok garmadáját regisztrálhatta.

A fejedelem a Porta kiengesztelésére Przemysl alól Török Jánost, Krakkóból Thordai Ferencet indította a szultánhoz. Mentegetőzésének lényege arra irányult, hogy a lengyel hadjáratot a Porta javára kezdeményezett akciónak tüntesse fel. A szultáni engedélyeztetés elmaradását azzal magyarázta, hogy a lengyelek hívó szavára gyorsan kellett cselekedni, „Lengyelország üres volt".[66]

Konstantinápolyban semmi esélye nem volt a kimagyarázkodásnak, de a szigorú feddések hatásában sem bíztak ott, ezért a követek küldözgetésével egyidejűleg Mehmed Girej parancsot kapott egy Erdély-Moldva-Havasalföld elleni támadás előkészítésére. A krími kán a Boszporusz partjáról befutott örömhírt sietve osztotta meg Piotr Potocki lengyel vajdával. 1657. március 4-én kelt leveléből kitetszik, hogy „a török császár igen nyugtalan lett", mert Rákóczi „kezetekből akarja kiragadni a koronát" (korone chcze wydzierac z rak waszych). Riadóztatta a rumáliai, a bosnyák, a budai, a temesvári csapatokat és „nekünk adta őket", ti. káni parancsnokság alá helyzte őket. Március 12-én indult a horda — ígérete a tatár uralkodó — Rákóczi országába, pustoszyc."[67]

59 Zserela XII. t., 442.o.
60 Erdélyi Történelmi Adatok, IV. k., 229. o.
61 *Kraus, G.*: Siebenbürgische Chronik, 269. o.
62 TMKÁO III. k., 440. o.
63 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 380. o.
64 Uo. 381. o.
65 Erdélyi Történelmi Adatok, IV.k., 225. o.
66 TMKÁO III. k., 225.o.; Náima Mustafa török történetíró: „Hogy *független uralkodó legyen* (Rákóczi — G. S.,), a svéd királytól segítséget kért s az oláh és a moldovai vajdákkal szövetségre lépett ..." (Török történetírók. III. k., Bp., 1916. 402.o.)
67 Zserela XII. t., 444. o.

Ezzel még nem elégedett meg a Porta, közös hadjáratot javasolt Erdélybe a bécsi császárnak: „egyik egyfelől, másik másfelől igyekezzenek az három ország veszedelmeire jönni".[68] A kapcsolatok szorosabbra fűzésére lehetett következtetni abból a Barcsainak jelentett szűkszavú hírből is, amely szerint a Konstantinápolyba úton levő császári követet „Landor Fejérváratt igen pompásan fogadták" a törökök. Barcsai meggyőződéssel vallotta, hogy „bemenvén az", Rákóczi ellen „minden követ mozdítani el nem mulat".[69]

Van bizonyítékunk arra is, hogy Rákóczinál sem hiányzott a „német" (sic) támadás gondolata, de mindvégig bízott abban, hogy a „bécsiek" csak olyan dolgot cselekszenek, „valamit ijesztéssel megcselekedhetnek".[70] Feleségének adott tanácsa ezt a felfogást tükrözi: „ha német részül lenne félelmes az dolog, *kit nem remélünk,* Váradon lehetnél; ha török részrül, Ecsedbe".[71]

A bemutatott, kulisszák mögötti tevékenységből, csupán a hadjárat első, kezdeti fázisára vonatkozó diplomáciai manőverekből megállapítható, hogy az 1657-es Rákóczi-Hmelnyickij hadjárat gyökeresen megváltoztatta a politizálás dimenzióit. (A dimenzió fogalmába azokat a körülményeket, viszonyrendszereket sorolom, amelynek következtében az alattvalók közötti politizálást — pl. Erdély-Moldva-Havasalföld; Erdély-Zaporozsjei Had; Rzeczpospolita-Zaporozsjei Had —, a belügynek minősülő, vagy minősíthető válságkezelést a nagyhatalmi érdekeket védő, szolgáló diplomáciai és katonai aktivitás váltja fel.) A dimenzióváltás eredményei rövid időn belül a hadszíntéren mutatkoztak meg.

A csaták nélküli hadjárat

Lubomirski és a lengyel nemesek szószegése miatt elkeseredett Rákóczit a tanácstalanság kerítette hatalmába. Jelentős seregével önállóan kezdeményezni nem mert, a döntést Károly Gusztávtól remélte, az átütő sikert a svédekkel történő egyesüléstől várta.[72] Az ősi fővárosban, Krakkóban sem időzött két napnál tovább. Ennyi idő elegendő volt arra, hogy Würtz generálissal tisztázza a helyőrség kérdését, hogy a vár átadása-átvétele megtörténjen. Bethlen Jánosnak egy maroknyi svédet és kb. kétezer magyart hagyott hátra az elvonuló Rákóczi és Würtz.

A Visztula mentén a Dunajec folyó torkolatához, Opatówba igyekezett Rákóczi, hogy a március közepén a poroszországi téli szállásáról kiindult, és a Torun — Piotrków — Zawichost — Cmieliów útvonalon közeledő Károly Gusztávval találkozzék. A fejedelem feleségéhez írott levelében április 13-ra teszi a királlyal való találkozást.[73] (Rhédei László naplójában április 12-i bejegyzéssel szerepel ez az esemény: „Simson nevű falu mellett az nap egyeztünk meg svéciai királlyal, őfelségével, nagy pompával".[74]

A hosszúra nyúlt — öt órás — tárgyalás a legteljesebb egyetértésben zajlott, ám lelkük mélyén csalódást éreztek magas szerződő felek. Károly Gusztáv a hadvezér szemével mustrálta az erdélyi-kozák sereget, s bizony joggal kifogá-

68 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 375. o.
69 Uo. 376—377. o.
70 MHH XXIV. k., 514. o.
71 Uo. 516. o.
72 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 272. o.
73 MHH XXIV. k., 517. o.
74 MTT I. k., 231. o.

solta annak minőségét, Rákóczit pedig a svédek csekély száma — 10—12 zer — keserítette el.[75] A svédek azonnal magukhoz ragadták a kezdeményezést, a tanácskozáson beterjesztett stratégiai tervet Rákóczi ellenvetés nélkül elfogadta, támogatta. A példaképnek is tekintett svéd király célja a lengyel-litván hadak döntő ütközetre való kényszerítése volt. A Zamosc — Lublin — Breszt háromszögben gyülekező Rzeczpospolita-erők bekerítése és megsemmisítése lebegett szeme előtt.

Milyen erőkről volt is szó? Lubomirski 3—4 ezres zsoldos és magánserege, Potocki háromezer zsoldosa. Czarniecki kétezer főnyi lovassága kívánt egyesülni a kijelölt térségben. Ide igyekezett János Kázmér is válogatott katonáival, három gyalogos, két dragonyos, egy könnyűlovas ezredével. A Nagy- és Kis-Lengyelországban meghirdetett nemesi insurrectio erői csatlakoztak még a regulárisokhoz. Az erőkoncentráció biztosítására, utóvédként, Sapieha kilencezer, Gasiewski háromezer embere és a litván nemesi felkelés szolgált.[76]

A hírszerzésre gondot alig fordító Rákóczi nem tudta reálisan felmérni a lengyelek erejét és hadmozdulataikat is félreértelmezte. Április 19-én feleségének arról írt, hogy Lubomirski Lublinon túlra menekült, de a litvánokkal egyesülve sincs több embere, mint 13 ezer. Egyúttal azt is közölte, hogy a svédek már csinálják a hidat a Visztulán, „utánok megyünk".[77]

A folyón átkelve két nagy támadó éket alakított ki Károly Gusztáv, hogy a manőverező lengyeleket harapófogóba zárja és döntő csatára bírja. Zamosc és Lublin irányába indultak meg a hadak, pontosabban, csak a lovasság nyomult előre, „a könnyű lövő szerszámokkal". Éjjel-nappal erőltetett menetben haladtak, hogy a (Nyugati-)Bug folyó előtt sikerüljön a bekerítés, de hiába. Mindössze a lengyel utóvédet sikerült elérniük, „az derékhad nagy futással" Bresztbe menekült.[78]

A lengyelek taktikája mélyen az ország belsejében, a lengyel-litván határon sem változott. Inkább lemondtak egyes várakról, városokról — Lublinról is —, de hadaikat megőrizték. Állítólag a lengyel seregek kimentésében megint csak az öreg Czarnieckié volt az érdem, aki „24 zászlónyi" csapata után vonta „generál Valdeck, Anhaltinus fejedelme, Bakos Gábor Béldi uram" lovasságát, majd a Visztulán átúsztatva egérutat nyert üldözői elől, ugyanakkor Potockinak és Lubomirskinak megteremtette a fenyegető ölelésből való kikerülést.[79]

Károly Gusztáv haditerve fiaskóba torkollott, továbbra sem múlt el Poroszország fenyegetettsége, s emiatt különösen aggódott. Nem kevés bosszúságot okoztak neki a svéd-erdélyi-kozák közös hadjáratban a néhány hetes együttlét alatt szerzett tapasztalatok. Világossá vált előtte, hogy a hosszú és megerőltető masírozásokat nem bírják a szövetségesek és ráadásul katonai fegyelmük is igen gyenge. Ez utóbbi az erdélyi és a kozák hadak mindennapos torzsalkodásaiban nyilvánultak meg. A fejedelem képtelen volt hadifegyelmet tartani, a zsákmányszerzés, a prédálás büntetlenül maradt. Amikor a lengyelek a gyújtogatások és rablások miatt panasszal fordultak Rákóczihoz, ő a kozákokra mutatott. Anyjának is kesergett a kozákok viselkedésére: „Az kozákság tesznek

75 *Grusevszkij, M.:* Isztorija Ukrajni—Ruszi. IX/2., 1393. o. Más adatok szerint Károly Gusztáv serege 17 ezer főt számlált. — *Kraus G.:* Siebenbürgische Chronik, 268. o.; *Pavliscsev, N. I.:* Szocsinyenyija II. Polszkaja anarchija pri Jane Kazimire i vojna za Ukrainu II. csaszty Szankt-Peterburg, 1878. 208. o. (a továbbiakban: Polszkaja anarchija).
76 *Walewski, A.:* i. m. 49. o.
77 MHH XXIV. k., 517. o.
78 Uo. 518. o.
79 Uo.; *Pavliscsev, N. I.:* Polszkaja anarchija, 208. o.

nagy kárt, nemesség házait égeti, elől tatármódon jár, mindazáltal az tiszteket megriogattuk, azt is zabolázzuk, itt annyi népséggel nehéz bírni".[80]

Szelepcsényi György magyar kancellár levelében az értelmetlen pusztítást kérte számon Rákóczitól, de ő megint csak a kozákokra való mutogatással felelt. „Lancut kivételével egyetlen helységet" sem pusztított el hada — állította —, de a kozákokat „non homo sed Deus... coercere posset" (nem ember, de Isten sem képes megfékezni).[81]

Hihetünk-e Rákóczi szavának, amikor őt magát is a zsákmányszerzők között találjuk? Például, hogy anyjának kedvébe járjon, miseruhák küldéséről gondoskodik, amelyekből „elásva az hadak szépeket találnak".[82] A témakörbe tartozónak véljükazt a Tarnów alól Erdélybe küldött „15 Wagen"-t is, amelyek fegyveres őrök kíséretében érkeztek haza.[83]

Más példával azt illusztrálhatjuk, hogy a nemes főúrtól kezdve az egyszerű póremberrel bezárólag mindenki gondoskodni próbált ingóságainak gyarapításáról. Bethlen János krakkói parancsnok a lengyel királynak szavát adta, hogy a kivonuló sereg (1657 nyara) egyetlen katonája „tilalmas marhát ki nem viszen Krakkóból, de mégis találkoztak olyak, a kik hoztak bitang marhát ki Krakkóból, „többek között a parancsnok íródeákja Horvát Kozma is — könyveket és pénzt. Több mint érdekes, amit mentségére felhoz: „láttam magát is Bethlen Jánost a generált oly egyetmással... vásárlott jókat kihozni".[84]

A magyarok litvániai fosztogatásáról is maradt emlékünk. Litmanovics zsidó kereskedőt a pinszki (powiatbeli körzet) Janovnál rabolták ki a magyarok 1657. május 16-án. Kb. 1400 arany értékű kárt szenvedett a panaszos, nem beszélve az adóslevelekről és a „possessyie na domu y placy"-ról (a ház és a kert birtokleveléről).[85]

A hasonló példák szaporítása helyett konstantálható, hogy Rákóczi csalódásának és reményvesztésének arányában egyre kevésbé felelt meg a hadvezetési követelményeknek. A rablásban, a foszogatásban egymást múlták felül a konföderáltak.

Nem a mentő körülmények keresése, hanem a szituáció jobb megértésére való törekvés mondatja ki velünk az alábbiakat: hogyan engedelmeskedik (vagy miért engedelmeskedjék) ideges parancsnokának az a kozák sereg, akinek csak sejtései vannak a lengyel-kozák ellenséges viszonyról, de mit sem tud az 1648-ban kezdődő, azóta szakadatlanul folyó kisebb-nagyobb összecsapásokról, a kíméletlen és kegyetlen portyákról, az elvakult gyűlöletről, az újabb és újabb bosszúért kiáltó hadjáratokról. Ez az évtizedes rombolás szülőföldjüket, Ukrajnát sújtotta, de most, 1657-ben ütött az óra a tartozás kiegyenlítésére, legalábbis a szenvedések egy részének visszafizetésére. Nyilvánvaló, hogy a bosszúvágytól égő, dühüket mindenkin és mindenen kitöltő kozákok megregulázása vajmi csekély eredménnyel kecsegtetett. Rákóczi parancsait megszegték, a büntetésüket követelő fejedelemmel szemben a kozák ezeresek megvédik embereiket, a nézeteltérések ellenségeskedéssé fajultak. Áprilisban olyannyira komoly volt a helyzet, hogy Waldeck svéd tábornok a szakítástól tartott. „Die

80 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 355. o.
81 Uo. 394. o.; *Walewski, A.*: i. m. 45. o.
82 MHH XXIV. k., 517. o.
83 Zserela XII. t., 485.o.
84 In: Erdély öröksége. V. k., Bp., é. n. 120—121. o.
85 Aktü Vilenszkoj Komissziji, 34. k., Wilno, 1909. 108. o.

Cossaken und bezeugen grose adversion gegen Rákóczi"[86] nagy ellenségeskedést tanúsítanak Rákóczival szemben).

A rossz viszony kialakulásának okairól a másik oldal szemszögéből is maradtak ránk dokumentumok. Anton Zsdanovics megbízott kozák hetman Csigirinbe küldött egyik jelentésében a rossz bánásmód ecsetelésére helyezte a fő hangsúlyt. „Minket nem úgy tart, mint barátait — állítja az ezeres —, hanem mint az moldvai és havasalji vajdákat". Erre pedig nincs joga Rákóczinak, mert „mi szabadítottuk fel magunkat fegyverünk által a lengyelek insége alól". Őt, a megbízott hetmant „a fejedelem semmisnek tartja", a tanácskozásokon mellőzi, úgy viselkedik, mintha a kozákok elől valamit el akarna titkoni. „Csak maga fejétől cselekszik, mintha mindenek ő általa mentek volna végben". Zsdanovics kételyeit Rákóczi lengyelekkel való találkozásai is fokozták, béketractátumokra gyanakodott. Az is előfordult, s nem is egyszer — jegyzi meg rosszallóan a kozák parancsnok —, „az lengyelekre nem bocsátotta az kozákságot, mint ha patrocinálna nekik". A gyanúsításban odáig elmegy: vajon az egész Lengyelországot magának szeretné Rákóczi? Vajon nem ezért tiltották meg a postaküldést Csigirinbe?[87]

Ezek a sérelmek aztán Bresztnél kulminálták. A litván erősség május 17-én ostrom nélkül kapitulált, a várvédő zsoldos gyalogság — vagy 1700 fő — svéd szolgálatba állt.[88] Károly Gusztáv be is érte a katonai erősítéssel, Bresztre nem tartott igényt, de ki birtokolja? Rákóczi nagy döbbenetére a Zsaporozsjei Had igényt formált a városra. A fejedelem eddig csak olyan katonai segéderőt látott a kozákságban, amely az erdélyi célok megvalósításáért szállt harcba. Eddig fel sem merült benne, hogy a Zaporozsjei Had önálló politikai koncepcióval is felléphet.

Anton Zsdanovics megbízott kozák hetman Breszt alatti táborából május 14-i dátummal a szomszédos pinszki powiatnak védlevelet adott ki. Ezzel a hetmani okmánnyal minden kozák számára tudtul adta, hogy a pinszki terület valamennyi lakosát — ingó és ingatlan vagyonával egyetemben — „a hetman protectioja alá vette", (getman pod protekciju szvoju ich vszeh prinjavsi), és biztonságuk garantálására védelmet nyújt, helyőrséget rendelt ki.[89] A pinszki védlevél igazi értelmét akkor fejthetjük meg, ha Ivan Nyecsaj kozák ezeres Belorussziában kiadott védleveleivel egy sorba állítjuk. Ugyanis ezekből rekonstruálható a Zaporozsjei Had északi határainak kijelölésére tett kísérlet. Keletről nyugatra haladva: az 1655—1656-ban már kozáknak nyilvánított Csauszi — Bihov — Szluck vonalat zárta le Zsdanovics Lengyelország felé a Pinszk — Breszt vonallal. Egy lengyel szemtanú is feljegyezte a kozákok itteni cselekedeteit. Amikor Rákóczi és a kozákok „Litvánia nem csekély részébe bevonultak", az utóbbiak „az elhódított vajdaságokban és powiatokban a köznépet" (ludzi pospolitego gminu) fellázítják és „magukhoz csatolják" (do siebie przywacajac).[90]

Alig telt el két-három nap Breszt kapitulációja óta, Károly Gusztáv hirtelen elhatározással kivonult Bresztből, fokozatosan csaknem egész seregét nyugatra

86 Történelmi Tár, 1880. 374. o.
87 MHH XXIII. k., 532—534. o.; *Hiltebrandt, C. J.*: Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopol (1656—1658). Leiden, 1937. 57. o. — „Die Siebenbürger haben ... die Cosaken, geschimpffet." Kemény J. a megbízott hetmannal, Zsdanoviccsel „in grossen Zanck" tárgyalt.
88 Aktü Moszkovszkovo goszudarsztva. II. k., Szankt-Peterburg, 1894. 583—584. o.
89 Aktü Vilenszkoj Komissziji, 34. k., 106—107. o.
90 *Medeksza, St.*: Księga pamiętnicza. III. t., 154. o.

indította a Bug folyó mentén. Az északi szövetséges az élelmezési nehézségekre, valamint Poroszország biztosítására hivatkozott, a valódi okot — a dán hadüzenetet — nem tárta fel Rákóczi előtt. A látszat kedvéért egy kisebb svéd egység Stenbock tábornagy parancsnoksága alatt a fejedelemnél maradt, ugyanakkor Sternbach — a Rákóczihoz kinevezett rezidens — a kozákok és a moldvaiak között zsoldostoborzásra kapott parancsot a királytól. Károly Gusztáv egy pillanatig sem gondolkodott el azon, hogy a kozákok és a moldvaiak átcsábításával legyengíti az erdélyi hadakat, hogy kiszolgáltatott helyzetbe taszítja szövetségesét. „A szerződések betűi neki adtak igazat (ti. nem ratifikálták a svéd-erdélyi egyezményt — G. S.)), de az erkölcsi érzet soha nem fogja őt feloldani azon vád alól, hogy önzőleg és kíméletlenül járt el" — summázta véleményét a kitűnő történész, Szilágyi Sándor.[91]

A politikai és erkölcsi síkot elkülönítő véleményhez néhány mondatos kiegészítést feltétlenül szükségesnek érzünk.

Nem téveszthetjük szem elől a véleményalkotásnál azt a tényt, hogy ennek a svéd-erdélyi-zaporozsjei szövetségnek minden egyes tagja a vele szerződő másik két félre igyekezett áthárítani a legfontosabb feladatot, a lengyel hadsereg szétzúzását. A lengyel katonai potenciál felszámolása nyithatta meg az utat az osztozkodáshoz.

Károly Gusztáv a svéd hódítások megőrzésére hasznosította Rákóczi és Hmelnyickij hadait, s miután azok Lengyelországban használhatatlannak bizonyultak számára, hátat fordított nekik, csak Poroszország és a tengermellék megőrzésére koncentrált.

Rákóczi György a svéd és a kozák erőkre mint a lengyel korona megszerzésének eszközeire tekintett. A katonai fenyegetés hatására a lengyelektől a megváltoztathatatlan sorsukba való beletörődést, a kiegyezést és a megegyezést remélte, hogy a korona kiérdemelt, ne pedig megszerzett legyen.

A Zaporozsjei Had is a teljes felosztás mellett tört lándzsát — mintha Lengyelország nem is létezett volna[92] —, de az elpusztított, felperzselt, pusztasággá változtatott Lengyelország feldarabolását óhajtotta.

Rákóczi György végzetes politikai hibát követett el akkor, amikor a lengyelek megalázásában és megsemmisítésében közös platformon álló svédekkel és kozákokkal egyezséget kötött. Hiszen mint leendő lengyel királynak az ország megóvása csak ellenükben, de a korona elérése csak velük sikerülhetett. Úgy véljük, hogy ebből a feloldhatatlan ellentmondásból fakadtak Rákóczi György szélsőséges megnyilvánulásai: egyik oldalon a sugárzó optimizmus, a másik oldalon a magárahagyatottság, a tehetetlenség, a kétségbeesés.

A breszti svéd toborzás az utóbbi folyamat nyitányát képezte. Miután svéd szolgálatba lépett „eine gute anzahl wallachen", Rákóczi Sternbachnál kétségbeesve tiltakozott és kijelentette: „a kozákok ezt nem tehetik az ő külön engedélye nélkül". Arról viszont nem volt tudomása, hogy a svéd toborzó az ő háta mögött már megegyezett az egyik kozák parancsnokkal, „Thrax Ferenccel" (Rácz Ferenccel? — G. S.), aki viszont nemcsak a maga, hanem más egységek nevében is felajánlotta szolgálatait a svéd királynak. A Rákóczi bizalmát élvező Sternbach, a csábító zsoldot és zsákmányt ígérgető svéd diplomata még nem ítélte kedvezőnek a körülményeket arra, hogy Károly Gusztáv nyíltan

91 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 243. o.
92 MHH XXIII. k., 534. o.

szakítson Rákóczival. Királyának tett javaslatában az szerepel, hogy a magyarok és a kozákok szétválasztását csak óvatosan és körültekintően kell megoldani (besorgliche separation von den hungern).[93]

Az óvatos és a körültekintő eljárás de facto az erdélyi-kozák szövetséges haderő lassú felmorzsolását jelentette. A fejedelem tiltakozásai eredménytelenek maradtak. Károly Gusztávnak írott május 20-i levelével a „valachok" zsoldba fogadását próbálta megakadályozni. Céljának elérésére sajátos módszert választott Rákóczi, ugyanis a moldvaiakat a lehető legrosszabb színben igyekezett feltüntetni. Azt állította róluk, hogy a svéd ajánlat elfogadására a zsákmányszerzés miatt vállalkoztak, de az sincs kizárva, hogy dezertáláson törik a fejüket. Megbízhatatlanok, mert közöttük sokan vannak olyanok, akik korábban lengyel szolgálatban álltak.[94] Egy május 25-i Sternbach-levélből pedig már arról szerzünk tudomást, hogy Rákóczi néhány ezer önkéntes kozákot átengedett a svédeknek (ex voluntariis Cosacis einige tausend), de „Franciscus Servius" (Szerb — Rácz — Thrax? — G. S.) szolgálatairól nem mondott le.[95]

A kozák és a „vlach" fegyverekért folytatott huzakodás, a toborzás körüli bizonytalanságok, az eredménytelen tiltakozások, majd az elszegődés részleges engedélyezése éppen akkor zajlott, amikor a fejedelemnek döntenie kellett arról, hogy Károly Gusztáv után vonul-e, vagy pedig liga seregével önállósítja magát?

Az első variáció mellett voksolt, hiszen ragaszkodott a király-hadvezérhez, ezen kívül az átütő sikert csak a koncentrált seregek közös akcióitól várhatta. Csakhogy a kozákok érdekeinek teljes figyelmen kívül hagyása a Zsdanovics-had rebelliójához vezetett: Hazatérésüket követelték (ad sedes suas remigrare), a zsákmánnyal teli szekerek Ukrajnába indítását szorgalmazták.[96] A kozák parancsnokok, „Antoni Kiowski (kijevi ezeres — G. S.) és Bohun General-Quartiermeister" két tűz közé kerültek. Egyrészt kötötte őket a Hmelnyickij-i parancs — Rákóczival oda menjenek ahová az parancsolja —, másrészt a közkozákok akaratát sem hagyhatták figyelmen kívül. Ismeretes előttünk, hogy a megbízott hetman igen rossz viszonyban állt Rákóczival, Keménnyel, tehát az ő beavatkozásuk a békéltetési tárgyalásokban csak olaj lett volna a tűzre. Ezért Rákóczi táborából Sternbach svéd diplomata és Jerzy Niemiricz, az erdélyiekhez pártolt lengyel tábornok érkezett a lázadás lecsendesítésére.[97] A következményekből ítélve a rábeszélésnek, de az erőszak kilátásba helyezésének is szerepe volt abban, hogy a kozákok egy része kitartott Rákóczi mellett.[98]

A létszámában erősen megfogyatkozott haddal Rákóczi a (Nyugati-) Bug folyását követve Brok átkelőhelyhez, majd a Narew folyami Pultuskhoz vonult, abban a reményben, hogy Károly Gusztávot beéri és hadaikat újra egyesíti. Reményében csalatkoznia kellett, mert szövetségese a tengermellék felé vette útját, tehát a végleges szakítás mégiscsak bekövetkezett. A kiszolgáltatott fejedelem 15 vagy 16 ezernek taksált seregével,[99] Zsdanovics 6 ezer válogatott ko-

93 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 288—289. o.
94 Uo. 293. o.
95 Uo. 297. o.
96 Uo. 299.
97 Uo. 303. o.
98 Zserela XII. k., 485—486. o.
99 Uo.

zákjával és Stenbock svéd tábornok ezredeivel — sajnos ezek létszámáról biztosat nem tudunk — délre fordult, június 14-én már Varsó alatt táborozott.

Néhány napos, komoly erőfeszítést nem igénylő próbálkozás után a lengyel főváros kapui kitárultak és a magyar-moldvaiak-kozákok-svédek egymással versengve rabolták, pusztították a várost. (Rhédei László csak a június 22-i svéd fosztogatást említi naplójában.[100]

Rákóczi csapatai győztesnek érezhették magukat, Krakkóval, Breszttel, Varsóval rendelkezhettek, mégsem voltak urai a helyzetnek. A hadsereg bomlása feltartózhatatlanul haladt előre. A breszti kozák lázadás, a svéd toborzás és a mindennapos dezertálás mellett az elégtelen táplálkozás, főleg a só- és kenyérhiány sújtotta Rákóczi katonáit. Varsóban járvány ütötte fel a fejét és szedte áldozatait (an einer unbekannten Krankheit).[101] A szerencsétlenségek betetőzéseként Stenbock tábornok itt Varsóben kapta kézhez azt a királyi parancsot, amely a Rákóczitól való elszakadást, a királyi sereggel történő egyesülést rendelte el.

A június 21-i parancsról értesülvén Rákóczi, nem tudott uralkodni idegein, hisztérikus jelenetet rendezett a svédeknek. A fejedelem elátkozta szövetségeseit, akik provokálták a lengyelországi hadjáratra, akik akkor hagyják cserben, amikor a legnagyobb szüksége lenne támogatásukra. Jobb lett volna, ha otthon marad — ahogyan azt többen is tanácsolták Erdélyben —, de most a római császárral, a lengyelekkel, a tatárokkal, a moszkovitákkal szemben egyedül kell harcolnia; bárcsak velük szövetkezett volna a svédek ellen! Ő mindig Isten dicsőségét és a svéd király kedvét kereste, ezért vállalkozott a téli hadjáratra. S lám, amikor az ellenség erőre kapott, a császáriak támadnak, „ihn sine navi et remis in mari verlassen wolten" (hajó és evező nélkül a tengeren akarják hagyni).[102]

A menekülés

A magyar király hadba lépésének híre már 1657 áprilisában, III. Ferdinánd halála után közvetlenül felröppent. Vitnyédi határozottan állította Zrínyi Miklósnak, hogy az új király, Lipót, biztosan megsegíti János Kázmért „Silésiából tizenhárom ezer emberrel".[103]

Az 1656. december 1-i bécsi megállapodás 1657. május 27-én ratifikált szövetségi szerződéssé érett, amelyet János Kázmér és I. Lipót mint lengyel, illetve magyar király kötött meg. Külön konvencióban rögzítették a katonai részleteket. A megállapodás úgy szólt, hogy a magyar király 12 ezres — lovasságot, gyalogságot, tüzérséget magába foglaló —, saját parancsnoki karral rendelkező sereget bocsát uralkodó társa mellé, aki a segítségért 500 ezer rajnai forintot fizet, a sereg évenkénti fenntartásához pedig további 300 ezerrel járul hozzá. A költségek előteremtésére a wieliczkai és a bochniai sóbányák jövedelmét zálogosították el I. Lipótnál. A szerződés értelmében a hadisegély a háború

100 MTT I. k., 232. o.; *Velicsko, Sz.:* Letopisz szobütyij v Jugo-Zapodnoj Rossziji v XVII. veke. Kijev, 1848. 279. o. — Rákóczi Varsóban „kiirtotta az egész slachtát, papságot, városiakat, csak egy kevés szegény ember és a nők maradtak életben". Mindez azért történt, mert Lubomirski Erdélyben „grasszált". (A továbbiakban: Letopisz)

101 Zserela XII. t., 485. o.

102 *Szilágyi S.:* Erdély. II. k., 309. o.

103 MTT XV. k., 60. o.

befejezéséig tart, s a csapatok mind az erdélyi, mind a svéd, mind a brandenburgi erők ellen bevethetők.[104]

Az első egység, 300 muskétás, június 1-én jelent meg Czestochowában,[105] a főerők Melchior Hatzfeld parancsnoksága alatt június 23-án indultak meg, szinte napra ugyanakkor, amikor a Stenbock-féle csapatok elhagyták Rákóczit.[106]

A Rákóczi hadának tragédiáját sejtető körülmények egyre sokasodtak, otthonról is nyugtalanító hírek érkeztek. Többek között az, hogy Lubomirski „tizen negy ezred magaval" a lancuti pusztításért elégtételt vett Ugocsa, Bereg, Szatmár megyékben. Több mint két héten át — június közepétől július első napjaiig — szabadon grasszált Rákóczi országában. Az „Egetest Munkaczon elkezdve circiter 300 falut elegetett nagy kegyetlenseggel, sok vert öntet kivaltkeppen Beregszazban". Kiadott kiáltványában az erdélyiek háborújának igazságtalanságát bizonygatta, kegyetlen pusztításával pedig azt az állapotot érzékeltette, amelyet a fejedelem katonái idéztek elő Lengyelországban. Erdély szenvedése ezzel még nem ért véget — mondotta kivonulásakor —, mert „az Török Vaskapu felől és az Tatar Moldova felől" özönli el az országot.[107]

Érezhetően elmúlt a török Porta habozása is, lezárult a végbeli pasák levelezgetési korszaka, egyenesen maga a szultán, IV. Mehmed intézett erélyes felszólítást Rákóczihoz: „az mi szolgálatunkból kimentél és más országban király lenni óhajtottál, amibe éppen nem egyezünk bele". A lengyel hadjárat megindításának okait elfogadhatatlannok minősítette, mert „ha valamely király országából egy-két várat elvesznek, azért még nem esik ki királyságából és nincs ok arra, hogy azon tartományban vagy országban padisah legyen".[108]

Ezzel szemben az erdélyi diplomaták mindegyike — Thordai, Tisza, Harsányi — azt hangoztatta a Portán, hogy a fejedelem „jó szolgálatot tett" (guten Dienst getan) a szultánnak, mert a Svédországgal kötött szerződése Oroszországot elszigetelte a „görögvallású területektől". Hiába mutatkoztak szokatlan módon bőkezűnek az erdélyi képviselők — a mufti 100 dukátot, a nagyvezir 2000 tallért, a miniszterek 500—500-at kaptak —, a tanács egy és ugyanaz maradt: a szultán megbünteti Rákóczit, ha nem engedelmeskedik.[109] Még az évi adó megemelésébe is beleegyezett volna Rákóczi, csak a hadakozás portai szentesítését nyerje el. A követek az elfoglalandó lengyel területek után évi 40 ezer tallér adót ajánlottak, három év alatt 120 ezret garantáltak a szabad cselekvésért.[110] Claudius á Qualen svéd követ ugyanulyen kedvező ígéretet tett Rákóczi nevében a divánnak, de minden eredmény nélkül. Nyíltan tudomására hozták, hogy a fejedelem parancsot kapott a visszatérésre, ám ha nem vetné

104 *Walewski, A.*: i. m. 69—71. o.; *Pavlicsev N. I.*: Polszkaja anarchija, 201—202. o.

105 *Walewski, A.*: i. m. 76. o.
Bécsi kimutatás a Szilézián felsorakoztatott csapatokról:

Hatzfeld lovassága:	165 fő	Hatzfeld gyalogsága:	1664 fő
Garnier lovassága:	840 fő	Demers gyalogsága:	2359 fő
Piccolomini lovassága:	1009 fő	Conti gyalogsága:	2592 fő
Görz lovassága:	809 fő	Badeni gyalogsága:	1317 fő
Spork lovassága	849 fő		
stb.			
Lovasság összesen:	6214 fő	Gyalogság összesen:	13565 fő

(Zserela XII. t., 464., 469—470. o.)

106 MTT I. k., 232. o.

107 Erdélyi Történelmi Adatok, IV. k., 232—236. o.; *Szalárdi J.*: I. m. 358—367. o.; *Kraus, G.*: Siebenbürgische Chronik, 274—278. o.

108 Török—magyar oklevéltár (1533—1789). Gyűjtötte és fordította *Karácson Imre*. Bp., 1914. 225—226. o.

109 Zserela XII. t., 481. o.

110 Uo.; *Wawelski, A.*: i. m. Dokumenta k II. tomu II. sz.

alá magát a szultán akaratának, akkor török-tatár fegyverek kényszerítik engedelmességre.[111]

A május 23-tól Konstantinápolyban tartózkodó svéd meghatalmazott, Welling a kajmakámot és a muftit igyekezett megnyerni a svéd-erdélyi ügynek, szintén kevés eredménnyel. A török főemberek „egy értelemmel in haec verba" öntötték „titkos mérgüket": „Micsoda barátságot várhat mi tőlünk az sveciai király, ki minket meg nem találván idején, az mi barátunkat, az lengyel királyt országából kiűzte, országát elpusztította, azzal nem elégedett, hanem az Porta adófizető szolgáját (tudniillik Nagyságodat) Portához való kötelessége mellől elvonta, maga gonosz cselekedeteiben társsá csinálta. Soha mi azt el nem szenvedhetjük, nem is akarjuk, hogy az fejedelem Lengyelországot magáévá tevén, erejében nevekedjék, erőnknek rájok kell fordulni".[112]

Erdély elveszejtésére két tervet is kidolgoztak a törökök — jelentette Tisza és Harsányi Konsatntinápolyból. Az egyik az, „hogy szilisztriai pasa az tatárral Erdélybe menjen, másik az, hagy az kozák, tatár, lengyelek segítségére nagyságtok ellen" siessen.[113] „Minden bizodalmok az kozákban vagyon ezeknek, hogy az tatárral, az hova parancsolná, kész elmenni"[114] — hívták fel Rákóczi figyelmét az újabb politikai kombinációra az erdélyi ágensek. Beszámoltak arról is, hogy a törökök kitüntető figyelemmel viszonyultak Hmelnyickij követéhez és a Zaporozsjei Had portai behódolásának feltételeiről érdeklődő követet pozitív válasszal indították vissza. Eszerint a Porta elvárja a Zaporozsjei Hadtól, hogy „a továbbiakban segítséget ne adjon" Rákóczinak, szövetséget vele ne tartson, egyúttal javasolja, hogy a kozákok „hüségek megbizonyitására az tatár parancsolatjára függjenek". A török-kozák baráti viszony erősítésére állandó meghatalmazott legyen a Boszporusz-menti városban, a kozák hetman a többi szultáni alattvalótól eltérően ne fizessen adót. S mindezért cserébe, „az porta mind muszka, lengyel, svéd, magyar ellen megoltalmazza".[115]

A törökök politikai aktivizálódásával egyenes arányban nőtt Erdélyben a veszélyérzet. A lakosságot országszerte igazi és rémhírek nyugtalanították, hol a tatár, hol a török felbukkanásáról tudtak az emberek. Barcsai kormányzót a moldvai és a havasalföldi vajdák ostromolták segélyhadakért.[116] Az erdélyországi állapotokat leginkább a kormányzó aggodalomtól és félelemtől áthatott szavai érzékeltetik: „Erdélyben nagyobb bódulás nem volt, mint most".[117] Bethlen Jánosnak Krakkóba egyenesen azt írta: „soha uram ez szegény haza ilyen veszedelemben nem volt, mint most, ha Isten rajtunk nem könyörül".[118] A fejedelemmel szemben egészen más hangot használt, sőt a veszélyt tompítani igyekezett. Egyik levelében úgy tájékoztatta a fejedelmet, hogy a török-tatár fenyegetéstől „nem sokat tartok".[119]

A katonailag egyre inkább katasztrófális helyzetbe sodródott Rákóczinak sürgős megoldást kellett találnia „circiter quadraginta millia" serege kimentésére, melyben már a legnagyobb dezorganizáltság uralkodott.[120] A kozákok a

111 *Walewski, A.*: i. m. 10. o.; Zserela XII. k., 482. o.
112 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 366. o.
113 Uo. 367. o.
114 Uo.
115 Uo.
116 Uo. 387., 399., 400., 404. o.
117 Uo. 393. o.
118 Uo. 420. o.
119 Uo. 421. o.
120 Uo. 418. o.

moldvaiakkal és a havasalföldiekkel megállapodtak abban, hogy Rákóczit a visszaúton csak Krakkóig kísérik el, s ha netán a fejedelem meg akarná akadályozni elválásukat, akkor harcolni fognak ellene.[121]

Rákóczi, hogy megelőzze hadának teljes széthullását és mentse ami menthető, a lengyelekkel való kapcsolatteremtésre és tárgyalások kezdeményezésére utasította Mikes Mihályt, katolikus vallású kancellárját. Mikes leveleit a sandomierzi várnagy (kastellán) továbbította János Kázmér királyhoz, aki Hatzfeldnek is alkalmat adott az írások megismerésére. A magyar királyi had parancsnoka az erdélyi kezdeményezést tájékozódó jellegűnek minősítette, a lengyel király viszont béketárgyalásokra való invitálásként értelmezte a kancellár próbálkozásait. János Kázmér mereven elzárkózott mindenféle tárgyalástól, és kijelentette, hogy a magyar király tudta és részvétele nélkül nem hajlandó az erdélyiek diplomáciai közeledéséről tudomást venni.[122] Nem kétséges, hogy János Kázmér ilyenfajta döntése mögött a számára kedvező tendenciákat kell keresnünk. Az erőviszonyok átalakulása olyan pozícióba juttatta az „özönvíz" (potop) ellen küzdő királyt, hogy néhány hónap leforgása alatt már számon tarthatta a személyét érintő sértéseket, a lengyel városok, nemesi birtokok pusztítását és kifosztását, egyszóval, bosszúvágyának kielégítésére is gondolhatott. A magyar királytól és a török szultántól — közvetlenül és közvetetten — támogatott lengyel király hadával szemben a svéd király által magára hagyott Rákóczi—Hmelnyickij had esélyei minimálisra zsugorodtak. Így fordulhatott elő az a nem mindennapi szituáció, hogy Rákóczinak, Kis- és Nagy-Lengyelország fővárosának, valamint a litván Bresztnek a birtokában, a menekítésére és a menekülésre kellett összpontosítani. A felsejlő katasztrófa elkerülése érdekében a fejedelem tűz-víz politizálásra kényszerült. Konkrétan arról van szó, hogy a lengyeleknek békét ajánló tárgyalások mellett újabb fegyveres segítségért fordult Hmelnyickijhez.

Az érdekelt hatalmak ezidőtájt a kozák fővárost, Csigirint valóságos diplomáciai ostrom alá vették. 1657 júniusában a svéd és az erdélyi megbízottal egyidejűleg a cár, a lengyel király, a tatár kán követe is ott tartózkodott. A csigirini eseményekről részletes beszámolók készültek pl. az erdélyi Sebesi Ferenc, a svéd Gusztáv Lilliecrona, az orosz Fjodor Buturlin tollából. Itt csupán a lengyel hadjárat kimenetelét befolyásoló tényeket kívánjuk számba venni.

A kozákokkal együttműködő országok követei a Zaporozsjei Had további részvételére számítottak a Rzeczpospolita elleni háborúban. Sebesi a ratifikált szerződésre hivatkozva próbált katonai erősítést szerezni, Lilliecrona pedig, az erdélyi követ előtt is rejtetten, titokban egyezkedett a kozák vezetőkkel. A titkolózás oka ugyanabban a diplomáciai húzásban rejlett, amit a svédek már az erdélyiekkel szemben kijátszottak. Nevezetesen abban, hogy Svédország a Zaporozsjei Haddal sem létesített érvényes szövetséget 1657 júniusáig. Mivel a kozák haderő zsoldos elemként hasznosítható lett volna a lengyel és a dán frontokon, ezért Károly Gusztáv Lilliecronán keresztül a diplomáciai előírásoknak megfelelő szerződést ajánlott Hmelnyickijnek. A svéd megbízottnak kellett végleges formában önteni azt „az erős szövetséget", amely „a közös ellenséggel egyesült erővel és közös tárgyalásokkal" leszámol. „A király aláírásával és pecsétjével ellátott declaratio és assecuratio", a felkínált hetman,

121 Zserela XII. t., 485. o.
122 Uo. 490. o.; *Walewski, A.*: i. m. 79. o.; MTT XV. k., 64. o.; *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 413—415. o.

vajda, fejedelem címek — amit Hmelnyickij választ — mind a dédelgetett politikai tervek megvalósása irányába hatottak.[123] A minden oldalról szorongatott Hmelnyickijnek döntenie, a csábító ajánlatok és a kényszerítő realitás között választania kellett.

Amikor Lilliecrona és Sebesi Csigirinbe érkezett, a népes moszkvai küldöttség — „másfél száz lóval" — már két hete a hetmani udvarban vendégeskedett. A moszkvai főkövet, Fjodor Buturlin megbízatása tulajdonképpen a Zaporozsjei Had felelősségére vonásában merült ki. A hetman és a kancellár a szemrehányásokra szemrehányásokkal felelt, éles szóváltásoknak, sőt veszekedéseknek is fültanúi lehettek az idegen követek. Sebesi megjegyzi, hogy a hetman és „az muszka császár" között „Sztára-Bicho" (ma: Sztarij-Bihov — G. S.) kozák hódoltatása miatt ellentét támadt, de Hmelnyickij nemhogy Bicho-hoz, de még „Mohilo"-hoz (ma: Mogiljov — G. S.) is ragaszkodik.[124] Alekszej Mihaljovics cár esküszegéssel vádolta Hmelnyickijt, mert az 1654. évi perejaszlavli esküje ellenére sem léphetett be cári vajda Perejaszlavl, Csernyigov, Nyezsin ukrán városokba, illetve nem létesülhettek céri helyőrségek az említett helyeken. Egyedül csak Kijevben található cári képviselő, aki csekélyke jövedelemmel rendelkezik, hiszen Kis-Oroszországban a hetman mindennel saját belátása szerint bír. Amíg a moszkvai sztrelecek ház és föld nélkül tengődnek Kijevben, addig a kijeviek „nemcsak cselédeiknek, hanem kutyáiknak, lovaiknak, marháiknak külön zugot építenek."[125]

Az egész problémakör alapvető indítékát Sebesi Ferenc eképpen rögzíti naplójában: „Az muszka parancsol, azt cselekedje", de Hmelnyickij követei révén Moszkva tudtára adta — folytatja az erdélyi diplomata —, „nem subjugáltam én (Hmelnyickij — G. S.) magamat arra, hogy azt cselekedjem, a mit te akarsz, hanem hadodat kezembe add, azt cselekedjem az mit én akarok."[126]

A Zaporozsjei Had második embere, Vigovszkij kancellár „az muszkával második követtel" folytatott beszélgetésében szokatlanul éles hangot ütött meg, amikor beszélgető partnere a Zaporozsjei Had szuverén külpolitikájához való jogát kétségbe vonta. „Ha a császár (érdsd: cár — G. S.) maga országában császár, szintén olyan fejedelem vagy király az maga országában az hetmán; kardjával vette meg és szabadult az iga alul fegyverével." Fenyegetve, ugyanakkor gyűlölködve folytatta Vigovszkij: „azért ha akartok jóakaróink lenni és az békességet megtartani; ha pedig nem, lássátok, ellenetek megoltalmazzuk magunkat, mind tatárt, svédet, magyart ellenetek visszük; ti csak városokat akartok és kívántok, nem egyéb keresztyénséget."[127]

Buturlin követnek akkor is visszautasításban volt része, amikor a Zaporozsjei Had és Svédország — a cár nyílt ellensége — egyezkedését hozta szóba. A hetman dühösen a moszkvai főnemes szemébe vágta, hogy „a svéd királytól ő soha nem lesz elválasztva, mert a svéd emberek igazságosak, minden szerződést és barátságot megtartanak".[128]

Úgy véljük, hogy ezek a töredékesen bemutatott dokumentumok a Zaporozsjei Had — Oroszország — Svédország relációk determináns jellegét meggyő-

123 Archiv JUZR III/6. 253—255. o. (svéd szöveg orosz fordítása alapján).
124 MHH XXIII. k., 531. o.
125 Aktü JUZR III. k., 567., 580—581. o.
126 MHH XXIII. k., 537—538. o.
127 Uo. 539. o.
128 Aktü JUZR III. k., 569. o.; Archiv JUZR III/6. 299—300. o.

zően támasztják alá. Ebből következően pedig sajnos azt kell megállapítanunk, hogy a Zaporozsjei Had és az Erdélyi Fejedelemség érvényes véd- és dacszövetsége másod-, sőt harmadrendű üggyé degradálódott Csigirinben. Tudniillik mind az oroszok, mind a lengyelek, mind a tatárok egybehangzóan követelték Hmelnyickijtől a Rákóczit támogató kozák had visszahívását. Emlékezzünk arra, hogy Zsdanovics megbízott hetman panaszos leveleiből arra is következtethettek a hetmani tanácsban, hogy Rákóczi hátat fordít a koalíciónak, esetleg „magának akarja occupálni Lengyelországot".[129] Beniowski lengyel királyi titkár kozák-tatár felvonulást sürgetett „do Wegier",[130] a tatárok pedig még Moldva és Havasalföld megbüntetésével is kiegészítették a közös hadi vállalkozást, mert a szultáni alattvalók engedetlen vazallusoknak bizonyultak.[131]

A többirányú és azonos cselekvést sürgető hatások alatt június 28-i dátummal „az hetmán megírta Antoninak (Zsdanovics megbízott hetmannak — G. S.), hogy Kamenyichez (ma: Kamenyec-Podolszk — G. S.) jöjjenek az kozák haddal és azt vijják".[132]

A csigirini diplomáciai háborúskodás ideje alatt Rákóczi erőltetett menetben déli, délkeleti irányba vezette maradék seregét azzal a céllal, hogy krakkói helyőrségével egyesüljön és minél hamarabb visszatérjen az országába. A Visztula parti Sandomierzben viszont arról értesült, hogy a magyar királyi főparancsnok, Hatzfeld csapatai mindössze négy km-nyire állomásoznak Krakkótól, tehát csak harc árán juthatott volna krakkói garnizonjához. A személyes felelősségtől ódzkodó fejedelem haditanácsba hívta a seregtestek parancsnokait.

Itt a legkülönbözőbb nézetek csaptak össze, a csata vállalásától a pánikszerű menekülésig minden szóba került. Voltak olyanok, akik Károly Gusztáv ötletét — a (Nyugati-)Bug mögé való visszavonulást, Pinszk térségében való erőgyűjtést — sugallták Rákóczinak, Stenbock svéd katonai tanácsadó a krakkói helyőrség kitörésének elősegítése mellett kardoskodott.[133] A tanácskozásnak váratlan esemény vetett véget. A Rákóczi-hadban szolgáló lengyelek — Stanislewski parancsnokkal az élen — elhagyták a fejedelem táborát, mire a kozákok is megindultak a legközelebbi visztulai átkelőhelyhez, Zawichosthoz. Az erdélyieknek sem igen maradt más választásuk, mint az átkelésre való készülődés.

A július 3-i átkelés „nagy veszedelemmel, és sok ember- és marhahalállal ment végbe" — írja lakonikus tömörséggel Rhédei László, a szemtanú.[134] A lengyel krónikás Wieliczko az erdélyi-kozák had Visztulán való általköltözködését kétségbeesett menekülésnek ábrázolja. Eszerint Rákóczi hidat sem veretett, hanem alkalmi átkelő eszközökkel próbálta seregét átszállítani a túlsó partra. A nehéz tábori felszereléseket felgyújttatta, az ágyúkat a folyóba süllyesztette, hogy még mindig jelentős seregével, kb. 30 ezer emberével (Wieliczko adata) könnyebben érjen Zamoschoz, majd onnan tovább, „Erdély földjére".[135]

A moldvaiak parancsnoka Gheorghe Stefan vajdának a visszavonulás „Viszla"-i" állomásáról azt jegyezte meg, hogy „a magyar hadnak nehezebben esett" az általjövés, „mert sokan odavesztek, sok praedát is ott hagytak, szeke-

129 MHH XXIII. k., 532. o.
130 Archiv JUZR III/6. 243. o.
131 Aktü JUZR III. k., 586. o.; MHH XXIII. k., 531. o.
132 MHH XXIII. k., 538. o.
133 *Walewski, A.*: i. m. 82. o.; *Hiltebradt, C. J.*: i. m. 58. o. — „durch die Ukrainische Grantzen und die Moldau eingang in Siebenbürgen".
134 MTT I. k., 233. o.; *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 316. o. — Sternbach szerint az átkelés „Zawichost és Sandomierz között" ment végbe.
135 *Velicsko, Sz.*: Letopisz, 280. o.

ret is egynehány százat".[136] Szalárdi krónikájában a nagy veszteségeken túlmenően a kozákok ügyeskedéséről is olvashatunk: „az kozákok, hogy ők inkább mesterei volnának az olyan hajózásoknak, halmi házak boronáibul valami hitvány szálakat furván, foglalván, faragván egybe, az mieinket minden hadi nehézségekkel, nagy fizetésbeli bérért azok költztetik vala."[137]

A súlyos révpénz lefizetése után Rákóczi tehát Zamosc felé, keletre nyomult, nem pedig délre, ami a San folyó völgyén át közvetlenül a kárpátokbeli hágók elérésére vezetett volna. A miért kérdésre nem nehéz a válasz. Lubomirski koronamarsall, miután befejezte az Erdélyi Fejedelemség néhány megyéjének felprédálását és ugyanazokon a hegyi utakon távozott Erdélyből, amelyeken Rákóczi sietett 1657 januárjában Lengyelországba, nem feledkezett meg az átkelőhelyek védelméről.[138]

A Zamoschoz való vonulás magyarázataként létezik egy olyan feltételezés is, hogy a Zamoscnál vonuló Rákóczi-had magára vonja a Breszt alatti litván erőket, s ezzel Gaudi Andrásnak lehetősége nyílik a breszti magyar helyőrséggel a fejedelem megsegítésére sietni.[139] A segesvári notarius Kraus úgy véli, hogy a fejedelemnek nem volt más választása, mint nagy kerülőt tenni és a szövetséges kozákok védelme alatt hazajutni.[140] Grigorie Habasescu, a moldvai hadak szerdárja (hadvezére)[141] Kemény Jánostól azt hallotta, hogy a fejedelem „egyenesen haza megy Nagyságod országa által (Moldván — G. S.) Hosszúmező felé"[142] A molvai vajda — korábban szerzett információi alapján — Barcsainak a következőket írta július 11-én: „Az bizonyos, hogy az fejedelem ő nagysága a mi országunkon által akar menni, de még eddig a kozákokkal együtt vagyon. A szó mindazáltal úgy volt, hogy Ternopolig együtt menjenek, azután ott elváljanak".[143]

Zamosctól kezdődően állandó utóvédharcokban folytatta útját a menekülő sereg. Magerovnál és Kulikovnál a lengyel Czarniecki „nagy kárt tett" Rákóczi hadában, 3 ezren maradtak a csatatéren, a lengyelek sok foglyot és még több zsákmányt szereztek.[144] Glinjaninál az utóvédet alkotó kozákság szenvedett érzékeny veszteséget: „egy erdőben rút, sáros helyen a lengyelek rájok ütöttek, szekereket tülek nyervén, magokban is kárt töttek."[145]

A meggyengült és legyengült erdélyi-kozák-moldvai sereg, a fáradt, kimerült, betegségtől és élelemhiánytól szenvedő emberek július 16-án érték el Ternopolt, ahonnan a megmeneküléssel kecsegtető moldvai utakra kívántak rátérni. Az üldöző Czarniecki dezinformációja — a tatárok elvágták a Moldvába vezető utakat — viszont alaposan megtévesztette Rákócziékat.[146] A hír valódiságát ellenőrizni nem lehetett, a lengyel-tatár együttműködés pedig közismert volt a menekülők között. A Rákóczit üldöző Czarniecki, Potocki, Lubomirski, Sapieha hadaival felvenni a harcot nem tudták az erdélyiek és a kozákok, ezért a ternopoli haditanács a „Kozákország" földjére való vonulásra adott parancsot.

136 *Szilágyi S.:* Erdély. II. k., 423. o.
137 *Szalárdi J.:* i. m. 370. o.
138 Erdélyi Múzeum — Egylet Évkönyvei. III. k., 107. o.
139 *Walewski, A.:* i. m. 91. o.
140 *Kraus, G.:* Siebenbürgische Chronik, 283. o.
141 *Iorga, N.:* Istoria romînilor. Vol. VI., Bucureşti, 1938. 215. o.
142 *Szilágyi S.:* Erdély. II. k., 423—424. o. (Tévesen a havasalföldi vezér leveleként szerepel.)
143 Uo. 403. o.
144 *Velicsko, Sz.:* Letopisz, 282. o.
145 *Szilágyi S.:* Erdély. II. k., 423. o.
146 *Walewski, A.:* i. m. 92. o.; MTT I. k., 233. o.

A kiábrándultságot fokozó parancsról tudomást sem véve, vagy háromezren (ad 3000 Hungarorum et Wallachorum) elhagyták a tábort.[147] Július 19-én „indultak meg a vármegyék s az székelység — tudósít Rhédei —, kik meg is hasonlván, haza is indult bennek mintegy négy ezer."[148] A maradék sereg két nappal később, 21-én érte el a „Kozákország" első települését, „Merzeburt" (ma: Medzsibozs — G. S.), a Déli-Bug és a Buzsok (Kis-Bug) összefolyásánál fekvő falucskát.[149]

A biztos pusztulás képét előrevetítő körülmények hatására Rákóczi a kozákok megkérdezése nélkül, a svéd rezidens Sternbach kifejezett tiltakozása ellenére úgy határozott, hogy bármi áron, beleértve a kapitulációt is, kiegyezik a lengyelekkel. Ettől a demoralizált, az utánpótlásától elvágott — két héten át cseresznyén tengődött — szervezetlen tömegtől semmi jót nem várhatott a fejedelem.[150]

Alig egy napos tárgyalás után de facto kapitulációval felérő megállapodás született Czarny Ostrowban (ma: Csornij Osztrov — G. S.). A szabad elvonulás garantálása fejében Rákóczi a lengyelek valamennyi feltételére igent mondott. A megalázó békepontok összeállításában — lengyel forrás szerint — Czarniecki játszotta a főszerepet. „Lóháton ülve, kivont karddal követelte", hogy a fejedelem személyesen mondjon köszönetet megkímélt életéért, hogy kérje a király és a szenátus bocsánatát és ismerje el háborújának igazságtalanságát.[151] Rákóczi kiszolgáltatottságát jellemzi az a tény, hogy azonnali hatállyal fel kellett bontania a svéd királlyal és a kozák hetmannal érvényes szerződését, sőt beleegyezett abba is, hogy szükség esetén Lengyelországgal és Dániával alkot ligát, de addig is segélyhadakat bocsát János Kázmér rendelkezésére. A fejedelem ünnepélyesen lemondott a lengyel koronáról, megígérte a krakkói, breszti helyőrségek visszahívását, maradék tüzérségéről is „lemondott" a győztesek javára. Amellett, hogy óriási jóvátétel — „12 hordócska arany" (1,2 millió forint) — kifizetésére kötelezte el magát, még azt is vállalta, hogy a tatár kánnak és a vezéreknek „tisztességes ajándékot" teremt elő. Nem térhetett ki a szerzett zsákmány és az egyházi ingóságok visszaadása elől sem. Megalázkodása, illetve megaláztatása odáig terjedt, hogy az Erdélyben menedéket talált lengyel üldözöttek kitoloncolását követelő alkupont ellen sem tiltakozott.[152]

A július 22-i, Mikes Mihály által aláírt szerződéssel Rákóczi a kozákok bizalmát végképp elvesztette, tulajdonképpen ki is szolgáltatta őket a lengyelek kényének-kedvének. Ebből következően, aligha fogadható el Rákóczi kozákok elleni vádaskodása: „a kozák birodalmáig elkísérteté velünk magát, kötelességünknek hogy megfeleljünk, lengyelséggel mi harcoltunk, ő takarodott; sok ellenkezés után kozák ígérettel váltig segített, valósággal semmit sem; az préda árt az kozáknak, kit alig várt, hazavihessen; az ellenség fegyvere nem ártott nekünk, hanem Isten, az akadályos, lápos utak, az utaknak nem lévén tudói, az kozákság hozzá".[153]

147 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 317. o.; *Walewski, A.*: i. m. 91. o.
148 MTT I. k., 233. o.
149 Uo.
150 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 318. o.; MHH XXIV. k., 523. o.
151 Erdélyi Múzeum — Egylet Évkönyvei. III. k., 108. o.; *Velicsko, Sz.*: Letopisz, 283. o.
152 MHH XXIII., k., 543—544., 552—559. o.; *Szalárdi J.*: i. m. 372—733. o.; *Grondski, S.*: Historia, 421—422. o.; Erdélyi Történelmi Adatok. IV. k., 239. o.; Zserela XII. t., 501—506. o.; *Velicsko, Sz.*: Letopisz, 283—284. o.
153 MHH XXIV., 522—523. o.

A Czarny Ostrow-i egyezményből kirekesztett kozáksággnak nemigen maradt más lehetősége a Rákóczi-kapituláció után, mint a menekülés, a lengyelek és tatárok bekerítő mozdulatainak elkerülése. Zsdanovics értesült arról, hogy a tatár kán „kijött a Krímből" és a lengyel király megsegítésére Kamenyec-Podolszk felé tart. A lengyel futárszolgálat jóvoltából Mehmed-Girej kán tudomására jutott Rákóczi szeparatív békéje, de a lengyel-erdélyi egyezség tatárokra való kiterjesztésébe nem egyezett bele. Mehmed-Girej arra hivatkozott, hogy ő Rákóczi „kozákokkal kötött ligáját és barátságát" széttépni indult harcba, céljától a lengyel kérés sem térítheti el.[154]

Ez a káni döntés, amelyet ténylegesen a biztos zsákmányszerzés reménye sugallt, tulajdonképpen a legyőzöttek üldözését, a katonai vereséget beismerők hajszáját indította el. A Medzsibozshoz vágtató horda csak a magyarok táborhelyét, a felderítő őrsök egyike viszont már a Grimajlovnál járó menekülőket találta meg.[155] Az immár több mint egy hónapja (június 22. Varsó — július 21—22. Czarny Ostrow; a közöttük levő távolság kb. 650 km) délkeleti, majd keleti irányba haladó maradvány sereg visszavonulási útját „Trimbolnánál" (ma: Terebovlja — G. S.) vágta el a tatár derékhad.[156] Itt zárták gyűrűbe a Kemény Jánosra bízott sereget a zsákmányra éhes krímiek, itt kellett megvívni a hadjárat egyetlen komoly, életre-halálra szóló csatáját. A leírások szerint, három napon át szilárdan tartotta magát Kemény János, a sáncokat rohamozó tatárok jelentős veszteségeket szenvedtek. Ekkor Mehmed-Girej békülékeny hangot ütött meg és a szabad elvonulás feltételeiről kívánt egyezkedni a magyar főparancsnokkal. Kemény János elfogadta a tárgyalásokra szóló invitálást, a tatárok pedig a vezér nélkül maradt táborra zúdultak. A védekezők ellenállását a havasalföldiek (szemjének) elpártolása pecsételte meg, ami egyúttal azt is jelentette, hogy Kemény János és a néhány hónapja még dicsőségről álmodozó erdélyi sereg rabsorsra jutott. Mindez július 31-én, éppen azon a napon történt, amikor a 26-án elmenekített Rákóczi szűk kíséretével Erdély határára, Hosszúmezőre érkezett.[157]

Az erdélyi hadak pusztulásáról (ruina) írott, a személyes felelősséget elhárító memoárjában Kemény János — erkölcsi felmentésére számítva — kijelentette: feci quod potui. Vajon tényleg mindent elkövetett az erdélyi tanácsos a tragédia elkerülése érdekében? Ha csak a lengyelországi hadjárat első hónapjaira gon-

154 Erdélyi Múzeum — Egylet Évkönyvei. III. k., 109. o.; Zserela XII. k., 508. o.
155 Russzkaja Isztoriceszkaja Biblioteka. VIII. t., Szankt-Peterburg, 1884. 1254. o.
156 Erdélyi Történelmi Adatok, IV. k., 243. .o; *Szalárdi J.*: i. m. 376. o.
157 Erdélyi Történelmi Adatok, IV. k., 243—248. o.; MHH XXIV. k., 524. o.; *Kraus, G.*: Siebenbürgische Chronik, 291—295. o.; *Szalárdi J.*: i. m. 377—382. o.
A tatár rabságba való kerülés színhelyének megállapításakor ellentmondó adatokra bukkantunk. A forrásokkal egyértelműen azonosítható *Grimajlov*, Ternopoltól DK-i irányban — kb. 30 km-re — fekszik. Az Erdély felé menekülők — *Kemény János:* „Ruina exercitus Transylvanici"-ban így szerepel — *„Trimbolna"* helységnél kerültek rabszíjra. Lengyelül Trembowla, ukránul (oroszul) ma: Terebovlja a vonulási irányba esik, Ternopoltól D-re 30 km. Ezzel szemben János Kázmért úgy tájékoztatta Szefer Kazi aga 1657 augusztusában, hogy *„Wiszniewec"*-nél zárult be a gyűrű„Rákóczi tábora körül", „a negyedik nap sikerült csak behatolni a táborba". — Zserela XII. t., 510. o. „Wiszniewec" — ma: Visnyevec — éppen ellentétesen, Ternopoltól É-ra, kb. 50 km-re található.
A rabságba hurcoltak számában is nagy eltéréseket mutatnak a források. Russzkaja Isztoriceszkaja Biblioteka. VIII. t., 1269. o. — Még Medzsbozsnál is 25 ezer főt számlált a sereg. (Sajnos arról nem szól a forrás, hogy a kozákok elvonulása után?) *Velicsko, Sz.:* Letopisz, 284. o. — A magyarok vesztesége 5 ezer halott és „több mint négyszer annyit rabul ejtettek Kemény János hetmannal együtt". Vitnyédi István úgy hallotta, hogy 23 ezer magyart hurcoltak el a tatárok. (MTT XV. k., 74. o.) Pálóczi Horváth György szintén hallomásból tudja: „utoljára csak 23 ezren ha maradtanak" Kemény Jánossal. (MHH XXXI. k. 216. o.) *Szalárdi Jánosnál* a számadatok lényegesen kisebbek. A sorsdöntő csatában Kemény János 4—5 ezer „harcra való embere" és „igen kevés" gyalogja — a szemjéneken kívül — küzdött. (I. m. 381. o.) A Kán 12 ezer magyar rab Krímbe vitelét ismerte el (Erdélyi Múzeum — Egylet Évkönyvei. III. k., 109. o.)

dolunk, akkor is kételyek merülnek fel a hadjárat katonai vezetőjének mentegetőzése kapcsán. A korábban már idézett segesvári jegyzőnek, Krausnak az a véleménye, hogy Kemény Jánost igenis súlyos felelősség terheli, mert tanácsnoki beosztásánál fogva egyik sugalmazója és kezdeményezője volt a lengyel intervenciónak, főleg azzal, hogy a lengyel-tatár szövetség erejét lekicsinyelte, a törököt pedig Erdélyre veszélytelennek minősítette. Az erdélyi terveket az erős svéd monarchiára és 80 ezer (!) kozák szablyára alapította.[158]

Egy másik kortárs, Vitnyédi István helyzetértékelése más aspektusokat vet fel: „látja-e Kegyelmed, édes bátyám uram — írta Mednyánszki Jónásnak, a fejedelem bécsi képviselőjének — a fölöttébbvaló securitasnak és fösvénységnek gyümölcsét, nem akarátok az tatároknak húsz ezer tallért adni, és íme huszonhárom ezer embereteket vinek rabságra az mint az hire vagyon". Nem a svéd az oka Rákóczi „rendetlen és idétlen expeditiojának" — állította Vitnyédi —, „hanem az Kegyelmetek fösvénysége és tudatlansága".[159] Sajnos, a tudatlanság kifejtésével adós maradt Vitnyédi, de feltételezhetően a fejedelem és az erdélyi tanácsurak diplomáciai ismereteinek hiánya, a politikai szituáció helytelen felmérése és pontatlan megítélése húzódik mögötte.

A hadjárat során elkövetett hibákat a Rákóczi mellett tartózkodó svéd rezidens, Sternbach vette számba. Ő a vereség egyik okaként megemlítette a kozákok, a moldvaiak és a havasalföldiek hűtlenségét is, de Rákóczi, Kemény, Mikes mulasztásairól sem hallgatott. Sternbach értékelésében helytállóak azok a megjegyzések, amelyek Rákóczi önbizalomhiányáról, harcikedv-nélküliségéről, politikai állhatatlanságáról szólnak.[160]

Az elsősorban a svéd vonalon működő erdélyi diplomata, Konstantin Schaum sem rejtette véka alá kritikai megjegyzéseit. Az Erdélyre zúdult csapás fő okát abban jelölte meg, hogy az erdélyi hadsereg vegyes összetételű volt, a zsoldosok mellett zsákmányra éhes önkéntesek is vonultak Lengyelországba. „Szövetségeseink, a svédek, a kozákok, a moldvaiak, a havasalföldiek nagyobb vitézséget mutattak, mint mi" — jelentette ki keserűen Schoum. A kozákok, tapasztalván a magyarok kishitűségét, az ellenségtől való félelmét, a vezetők tárgyalási hajlamát, okkal tartottak egy lengyel-erdélyi megegyezéstől, egy kozákok háta mögötti paktumtól, az árulástól. A Czarny Ostrow-i megállapodás „kétség kívül örök becstelenségük és szégyenük marad" az erdélyieknek — summázta kiábrándultságát a diplomata.[161]

A Zaporozsjei Had kancellárja, Vigovszkij is csak elmarasztalóan nyilatkozott Rákócziról: „az fejedelem soha bennünket nem tudósított, mit akar s mint vagyon, nem élt az mi tanácsinkkal: az mit írt is, mindenben hazugságot írt. Mit járt Prussiában, onnat vissza Krakó felé, Zamostia (ma: Zamosc — G. S.) felé, hogy az hadakat elvesztegette, lovaik elvesztek s hitvánkoztak."[162]

Mivel a kortársak, de méginkább a historikusok nézeteinek és véleményeinek közreadása külön publikációt igényelne, a terjedelmi korlátok miatt sajnos csak vázlatosan bemutatott anyag alapján tudjuk összegzésünket elvégezni.

158 *Kraus, G.*: Siebenbürgische Chronik, 254. o.
159 MTT XV. k., 73—74. o.
160 *Szilágyi S.*: Erdély. II. k., 318. o.; *Hiltebrandt, C. J.*: i. m. 57., 59. o. — Rákóczi minden ügyet „nicht Lapffer" intézett.
161 Archiv JUZR III/6. 346. o.
162 MHH XXIII. k., 545. o.

Következtetések

Kiindulási pontul az Erdélyi Fejedelemség sajátos helyzetének az értékelése kínálkozik. A fejedelemség, az Oszmán Birodalom által nem annektált, de periférikus, vazallus államként ugyanolyan státusú volt, mint a Krími Kánság. Úgy látjuk, hogy a Báthoriak, Bethlenek, Rákócziak országa egész fennállása idején — pontosabban 1690-ig — paradox történelmi missziót teljesített. Egyrészt a középkori, szuverén Magyarország függetlenségi eszméjét képviselte a Habsburgellenes mozgalmakban, másrészt, éppen ezekkel a megmozdulásokkal, akarva-akaratlanul Magyarország széttagoltságát konzerválta. Az erők decentralizálása pedig az Oszmán Birodalom alapvető érdekeit szolgálta — és Habsburg Birodalom sem látta ennek kárát. A Porta féltékenyen őrködött a partikularizmus fenntartásán és annyiszor rendelte vissza a sikerek színhelyéről az erdélyi fejedelmeket, ahányszor a fejedelemség külpolitikai vállalkozásai a status quo-t fenyegették.

Úgy gondoljuk, hogy az Erdélyi Fejedelemség különösen hálátlan történelmi szerepe abban áll, s talán a törökök tudatos politikai csapdájának lényege is abban rejlik, hogy az Erdély erejével, katonai potenciáljával őrzött, de török kontroll alatt tartott Oszmán-Habsburg megegyezésen nyugvó, a kölcsönös érdekeket hordozó partikularizmus az Oszmán Birodalom védelmi zónáját képezte.

Ebből a lehetetlen helyzetből a kitörési pont csak Lengyelország felé kínálkozott, pontosabban szólva, a Rzeczpospolita (Nemesi Köztársaság) felé, ahol a szabad királyválasztás gyakorlatát alkalmazták. Közismert, hogy az „öreg" Rákóczi György tette meg az első lépéseket a lengyel korona megszerzésének útján akkor, amikor Zsigmond fia királyjelöltségét erőltette a lengyel és litván protestánsoknál. A vallási „disszidenseknél" mutatkozó hajlam később a korona megszerezhetőségét vetette fel az erdélyi politikai gondolkodásban. A Lengyel Királyság és a Rzeczpospolita hatalmi dualitásában el nem igazodó fejedelem és tanácsukra olyan illuzórikus gondolatot örököltek I. Rákóczi Györgytől, amely nemcsak hogy megoldhatónak, hanem megoldandónak is tűnt.[163]

Az 1648—51 közötti próbálkozások már szinte feledésbe merültek, amikor 1656-ban felbukkant a nagy lehetőség az atyai testamentum teljesítésére. Ekkor követte el — véleményünk szerint — II. Rákóczi György a döntő politikai hibát, hiszen azt mérlegelte, hogy a háborúba keveredett Lengyelország mellett, vagy ellen fogjon fegyvert.

Erdély számára eleve hamis volt ez az alternatíva, ugyanis választási lehetősége legfeljebb odáig terjedt, hogy a Porta engedélyével fegyveres vállalkozást indíthat-e? Az erdélyi kapikihák idejekorán jelezték, hogy a Porta nem jó szemmel nézi se a lengyel, se a svéd megsegítését, mert egy megerősödött szomszédtól óvakodik Konstantinápoly. Erdély féken tartására a moldvai és a havasalföldi vajdaságok szolgáltak — a Krími Kánsággal a hátukban —, ám 1653-tól Moldva, 1655-től Havasalföld vajdája (Gheorghe Stefan, ill. Constantin Serban) is Rákóczinak köszönhette hatalmát. Ezeket a személyi változásokat a Porta kénytelen volt tudomásul venni, mert 1653-ban a tatárok a kozákok oldalán a lengyelek ellen, 1655-ben már a lengyelekkel szövetségben a kozákokkal szemben háborúskodtak. A tatárok lekötöttségén túlmenően egy másik

163 In: *Daniel G.—Thaly K.:* Történelmi kalászok, 1603—1711. 16. o.; *Nagy L.:* A „bibliás őrálló" fejedelem. I. Rákóczi György a magyar históriában. „Nemzet és Emlékezet", Bp., 1984. 190—194. o.

szempontot is érdemes figyelembe venni. Nevezetesen azt, hogy II. Rákóczi György moldvai-havasalföldi ügyekbe való fegyveres beavatkozását nem tekinthetjük a nemzetközi politika részének, csupán a birodalom belügyének. Az erdélyi fejedelem akcióival legfeljebb csak a belső erővonalak rendeződtek át, s nem a status quo változott meg.

A fentiekkel ellentétben, II. Rákóczi Györgynek a svédekkel és a kozákokkal létesített szövetsége már túlmutatott az Oszmán Birodalom határain, azaz az Erdélyi Fejedelemség a közép- és a kelet-európai külpolitika szín- és küzdőterére lépett. Rákóczi koalíciós politizálása ilymódon a birodalmi diplomáciák gépezetét lendítette mozgásba, nem csak Konstantinápolyban és Bécsben, hanem Moszkvában is. Az Erdélyi Fejedelemség kétlépcsős terve — a lengyel korona megszerzése, majd az egységes Királyság megteremtése — nyilvánvalóan sértette a törökök és a Habsburgok közép-európai megosztott hegemóniáját, az erdélyi fejedelem és a kozák hetman szövetkezése Oroszország és a Krími Kánság irányába jelentett kihívást. A nagyhatalmak természetes reakciója nem is maradt el a vazallusok — Rákóczi (török) és Hmelnyickij (orosz) — egymásra találását követően.

Ezeket a nemzetközi politikában jelen lévő, egymással ellentétes tendenciákat Rákóczi nem volt képes átlátni, így egész politikai koncepciója téves premisszából indult ki.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az 1657. évi eseményeket egy eleve elhibázott politikai döntés következményeként értelmezzük. A lengyel hadjárat katasztrófális lezárulása ellenére mégsem beszélhetünk a „független Erdély bukásáról", ahogyan az a közvéleményben tudatosult. Mégpedig azon oknál fogva, hogy Erdély „viszonylagos függetlensége" mindig — tehát 1657-et megelőzően és azt követően is — csak a birodalom keretein, vagy érdekszféráin belül érvényesülhetett.

A hadjárat során, amelynek legfontosabb ismertető jegye a mintegy kétezer km vonulgatás, menetelés volt, mégis volt egy kedvező momentum, amely Erdély javára kamatoztatható lett volna. 1657 márciusában III. Ferdinánd követsége előnyös ajánlatot (Szepesség, krakkói vajdaság) tett a lengyel király nevében Rákóczinak. Ugyanúgy, mint apjának 1645-ben, neki is meg volt az esélye reális engedmények kivívására, Erdély pozíciójának javítására. A realitás és az illúzió közül azonban ő az utóbbit választotta.

RÖVIDÍTÉSEK

Aktü JUZR	= Aktü, otnoszjascsijeszja k isztoriji Juzsnoj i Zapadnoj Rossziji, szobrannüje i izdannüje Archeograficseszkoju Komisszijeju I—XV. t. Szankt-Peterburg, 1861—1892. III. t. SPB., 1861.; IV. t. SPB., 1863.; XIV. t. SPB., 1889.; XV. t. 1892. SPB.
Archiv JUZR	= Archiv Jogu-Zapadnoj Rossziji, izdannüje Komisszijej dlja razbora drevnyih aktov, szosztojascsej pri Kijevszkom, Podolszkom i Volünszkom general-gubernatore 1—35. t. Kijev, 1859—1914. III. csaszty/4. t. Kijev, 1914.; III. csaszty/6. t. Kijev, 1908.
EOE	= Erdélyi országgyűlési emlékek (Szerk.: *Szilágyi S.*) X. k. Bp., 1884.; XI. k. Bp., 1886.; XII. k. Bp., 1887.
MHH	= Monumenta Hungariae Historica. XXIII. k. Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez (Szerk.: *Szilágyi S.*) Bp., 1874. MHH XXIV. k.: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése (Szerk.: *Szilágyi S.*) Bp., 1875.
MTT	= Magyar Történelmi Tár. I. k. Pest, 1855.; VII. k. Pest, 1860.; X.V k. Pest, 1871.; XVIII. k. Pest, 1871.
TMKÁO	= Török-magyarkori államokmánytár. (Szerk.: *Szilády Á.—Szilágyi S.*) III. k. Bp., 1870.

Sándor Gebei

THE CAMPAIGN OF PRINCE GEORGE II RÁKÓCZI IN POLAND, 1657

Summary

The study reconstructs and analyses the diplomatic preparations and the events of the 1657 campaign of Prince George II Rákóczi in Poland on the basis of Polish, Russian and Ukrainian sources.

The treatment of the diplomatic manoeuvres of the Cossacks, allies of Transylvania during thes campaign is very important: Prince Rákóczi did not know their political aims, this is why he was astonished by the independent Cossack ambitions during the military events, which interfered with the co-operation between the allies.

An other very important part of the study is the treatment of the Polish political initiatives aiming at the solution of the military conflict. The outline of these manoeuvres is very useful to explain the circumstances of the campaign, too.

Sándor Gebei

LA CAMPAGNE DE POLOGNE MENÉE PAR GEORGES II. RÁKÓCZI, 1657

Résumé

L'essai reconstruit et analyse les préparatifs diplomatiques de la campagne de Pologne menée par Georges II Rákóczi en 1657, il analyse la campagne même, à la base de sources polonaises, russes et ukrainiennes.

Il est particulièrement important de présenter les manoeuvres diplomatiques des Cosaques, alliés de la Transylvanie: le prince de Transylvanie ne connaissait pas exactement les projets politiques des Cosaques; le prince était surpris des aspirations indépendantes cosaques qui se sont présentées au cours de la campagne et qui ont troublé coopération des alliés.

Il est aussi important l'analyse et la présentation des initiatives politiques de Pologne, cherchant le moyen de sortir de la crise de guerre: le résumé de celles-ci sert également la connaissance complète des circonstances de la campagne à la fin tragique.

Sándor Gebei

DER POLNISCHE KRIEG DES FÜRSTEN GEORG II. RÁKÓCZI IM JAHR 1657

Resümee

Im Aufsatz werden die diplomatischen Vorbereitungen zum polnischen Krieg des Fürsten Georg II. Rákóczi im Jahr 1657 sowie der Krieg selbst aufgrund polnischer, russischer und ukrainischer Quellen regonstruiert bzw. analysiert.

Von besonderer Bedeutung ist die Darstellung der diplomatischen Manöver der Kosaken, die als Verbündete der Siebenbürger an den Kämpfen teilnahmen. Die politischen Pläne der Kosaken waren dem Fürsten von Siebenbürgen nicht genau bekannt, er war von ihren selbständigen Bestrebungen während des Krieges überrascht, die Zusammenarbeit der Verbündeten wurde dadurch gestört.

Von ähnlicher Wichtigkeit ist die Darstellung und Analyse der politischen Initiativen der Polen, de einen Ausweg aus der Krise suchten; ihre Zusammenfassung dient ebenfalls einem besseren Verständnis dieses Krieges von tragischem Ausgang.

Шандор Гебеи

ПОЛЬСКАЯ КАМПАНИЯ ДЬЁРДЯ II. РАКОЦИ В 1657 ГОДУ

Резюме

Автор тсатьи реконструирует и анализирует с использованием польских, русских и украинских источников дипломатическую подготовку и проведение польской кампании 1657 года.

Особенно важным является показ дипломатических маневров казачества, воевавшего в Трансильванском объединенном войске: князь Трансильвании не знал точно политических планов казаков; стремления казаков к самостоятельности, проявившиеся в ходе похода, поражали своей внезапностью, неожиданностью и нарушили взаимодействие между союзниками.

Аналогично важным является также анализ и показ политических инициатив поляков, искавших выхода из военного кризиса. Обобщение этих сведений служит также более полному ознакомлению с обстоятельтвами военного похода, имевшего трагический исход.

BALLA TIBOR

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG SZÓRÓLÖVEG-ALAKULATAINAK HISTÓRIÁJA

1872 és 1875 között mindössze három esztendeig állottak fenn a röviddel azelőtt megszervezett magyar királyi honvédség kebelében a később méltatlanul elfeledett szórólöveg-alakulatok. A jó kincstári kifejezéssel „szórlöveg"-nek nevezett harceszközök a honvédség hiányzó harmadik fegyvernemét, a tüzérséget voltak hivatva pótolni. A tüzérség hiányát magyar részről kezdettől fogva (már az 1868-as véderőtörvény vitájában is) sérelmezték, tulajdonképpen 1913. március 1-ig, a honvéd tüzércsapatok felállításának napjáig. Végül gróf Andrássy Gyula hadügyminiszter kezdeményezésére az uralkodó elrendelte a szórólövegosztagok megalakítását.

Felvetődik a kérdés, miért éppen „szórólövegnek" nevezték e fegyvert. A korabeli magyar szabályzat erre a következőképpen adja meg a választ: „Szórólövegnek azon lőfegyverek hivatnak, melyek leglényegesebb alkatrészét több — egy csomagba szilárdul összekapcsolt — puskacső képezi. E csövezet nevezetű alkat különös járműszerű állványon — úgynevezett lövegtalpon — használtatik, illetőleg szállíttatik. A szórólövegek csövezetének hátsó vége gyorstüzű elsütő-művezettel, s a lövedékeket a tüzelésnél a lővonalra merőleges irányban szóró készülékkel van ellátva.[1]

A löveg elnevezés magyarázata a következő: „Tekintve a cső helyzésének módját, valamint a lövegtalpak lovak által történő vontatását és a kezelésnél több embernek összműködését, a szórólöveg külsőleg ugyan az ágyú rendszerhez hasonlíthat..."[2] — ezenkívül tekintélyes súlya és vonatának nagysága miatt is — első pillantásra valóban összetéveszthető egy tábori ágyúval. „... Hatásuk a csőnek adott irányban való változatlan megmaradása s a lövedékeknek tömöttebb szórása folytán a gyalogsági tűz hatásánál biztosabb és nagyobb, nevezetesen álló vagy határozott téren haladó czél ellen 400 lépésen innen hatásuk kartácsszerű, minthogy nyílt síkon ezen távra pásztázatlan tért nem hagynak."[3] (Innen eredt valószínűleg, hogy német nyelvterületen kartácslövegnek is nevezték.) A felsoroltak ellenére saját korában is sokkal inkább gyalogsági, mint tüzérségi eszköznek tekintették.

Adjunk az alábbiakban egy rövid áttekintést a szórólövegek létrejöttének körülményeiről, fejlődéstörténetükről, alkalmazásuk főbb mozzanatairól.

A fegyver történetének előzményei egészen a középkorig — a különféle or-

1 Utasítás a Montigny-rendszerű szórólövegnek és lőszerkocsijának szerkezetére, jókarbantartására, kezelésére, vizsgálása- és raktározására nézve. Pest, 1871. 1. o.
2 Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvédség szórlövészosztagai számára. Pest, 1872. 3. o.
3 Gyakorlati szabályzat, 32—33. o. A korabeli terminológiának megfelelően a távolságok a továbbiakban is lépésben szerepelnek. (1 lépés = 0,75 méter.)

gonalövegek és espignolok alkalmazásáig — nyúlnak vissza.[4] Különböző feldolgozások, illetve a múlt századi leírások alapján megállapítható, hogy az első, egységes töltényt tüzelő szórólöveg feltalálása *Richard John Gatling* nevéhez fűződik, aki orvosi végzettsége ellenére új „sorozatlövő" fegyver kifejlesztésén munkálkodott. Ennek eredményeként 1862-ben Indianapolisban elkészítette kísérleti modelljét. A 6 forgó csőből álló szerkezetet bemutatta a kormányzat képviselőinek. Ebben az időben (1861—1865 között) az Amerikai Egyesült Államokban polgárháború dúlt, amely Észak-Dél háborújaként, vagy szecessziós háborúként vonult be a történelembe. Ez a miliő természetesen kedvezett minden új találmánnyal színre lépő fegyverkonstruktőrnek. Az északi szabadcsapatok — Butler tábornok javaslata alapján — a Gatling-féle harceszközből 12 darabot és hozzá jelentős mennyiségű töltényt rendeltek. A polgárháborúban a Gatling-lövegek alkalmazására is sor került. Az északiak a James folyó (a Missouri mellékvize) megerősített állásaiban, valamint a Mississippi gőzhajóin és a Nyugat más folyóvizein használták az ellenséges gerillacsapatok támadásainak visszaverésére. Szárazföldi harcokban való első részvételükre a Richmond melletti Seven Pines településnél lezajlott ütközetben került sor. A katonák a számukra addig ismeretlen eszközt „kávédaráló fegyver"-nek nevezték, mivel működtetése egy kar forgatásának segítségével történt. Az orvos-feltaláló időközben tökéletesítette fegyverét és 1865. május 9-én szabadalmaztatta annak újabb változatát, amely fémhüvelyes töltényt tüzelt. Különböző űrmérettel egyaránt rendszeresítették az Egyesült Államok hadseregénél és haditengerészeténél. Szintén ebben az évben és a rá következőben a philadelphiai Frankfortban, valamint a virginiai Fort Monroe-ban folytattak lőpróbákat különböző űrméretű Gatling-szórólövegekkel, amelyek eredményessége után a hadügyminisztérium a Connecticut állambeli Hartfordban lévő „Colt's Patent Fire Arms Manufacturing Company"-nek, — mely Samuel Colt, a róla elnevezett forgópisztoly feltalálója nevét viselte — 100 lövegre adott megrendelést. Gyártásukat hamarosan el is kezdték 7,62 és 25 mm-es űrméretben. (Szerkezetére vonatkozó bővebb leírást a honvédség szórólöveg-alakulatainak tárgyalásánál talál az olvasó.)

A polgárháború után az USA-ban csekély volt az érdeklődés fegyverek iránt, így Gatling úr Európa felé fordult, ahol a nagyhatalmak az 1860-as években a konfliktusok rendezésének sok esetben nem diplomáciai módját választották (pl. az osztrák-porosz-dán összecsapás 1864-ben, vagy a porosz-olasz-osztrák háború 1866-ban). A kontinensen, érthetően, érdeklődést mutattak új hadieszközök iránt, ezért a „Gatling-gun"-t megismertetendő, konstruktőre elküldte egyik modelljét az 1867-es párizsi ipari kiállításra.

4 A szórólövegek történetének előzményeit röviden az alábbiakban vázolhatjuk fel: már a XIV. század elejétől léteztek *orgonalövegek* az akkori Európában. Ezek közös jellemzője volt, hogy elöltöltős csöveik egymás mellett, vagy több egymás felett levő sorban kétkerekű lövegtalpon, illetve többlábú állványon helyezkedtek el. Megjelentek a XVII. században olyan változatok is, melyeknél puskacsöveket alkalmaztak ágyúcsövek helyett. Bevetésükre először 1515-ben került sor, amikor a velenceiek Veronát ostromolták. A XV. század folyamán már felbukkantak az ún. *espignolok*. E harceszközök csöveit a csőfenéktől a torkolatig váltakozva lőporral és golyókkal töltötték meg. (Az organalövegeknél egy csőben csupán egy lövedék volt.) Elsütésük a torkolat felől hátrafelé haladva történt. A középkortól folyamatosan használták az espignolokat — pl. a törököket 1438-ban Nándorfehérvárból már ilyen fegyverekkel lőtték —, sőt az 1864-ben zajlott osztrák—porosz-dán háborúban a dán tábori tüzérség 40—50 darab hasonló hadiszerszámmal rendelkezett. L.: *Máthé Antal:* A kartácslöveg-rendszerekről a középkortól a mai korig. In: A Ludovica Academia Közlönye (LAK) 1875. márciusi szám, 209—217. o., áprilisi szám, 255—257. o. (A továbbiakban: *Máthé* LAK)

Franciaországban III. Napóleon kíváncsiságát is felkeltette ugyan, ámde a császár és az amerikai feltaláló személyes kapcsolata sem eredményezett üzleti megállapodást, mivel a franciák ekkor már saját szórólövegük bevezetése mellett döntöttek, amit magától értetődően szigorú titoktartás övezett. Gatling 1874-ben harceszközének két további változatát szerkesztette meg. Új szórólövegét automatikus oldalirányzó-berendezéssel valamint 240 töltényt befogadó dobtárral látta el, s még ugyanabban az évben megjelent annak mindössze 50 kg-os, könnyített változatával, amit „Teve-Gatling"-nak nevezett, mivel elég könnyű volt ahhoz, hogy ez az állat, sivatagi hadműveletek során, szállítani tudja. Észak-Amerikában a „Gatling-Gun Company", a kontinensen a karlsruhei székhelyű „Broadwells Breech Loading Ordnance and Small Arms Company" foglalkozott már korábban is javításukkal és vizsgáztatásukkal. Az Európába áthozott modelleknek részben 6, részben — 1869 óta — 10 csövük volt és többféle (10,7—25,4 mm-es) űrmérettel rendelkeztek.[5]

Európában elsőként a belga *Joseph Montigny* mérnök készített fémhüvelyes töltényt tüzelő szórólöveget honfitársa, Fafschamps kapitány korábbi tervei alapján, amelynek nevét is kölcsönözte és amelyről később még részletesen szót ejtünk. Ezt a fegyvert a francia de Reffye őrnagy tökéletesítette, s tulajdonképpen e javított változat volt az alapja saját lövegeiknek. (Franciaországban csak az 1866-os porosz-osztrák háború után kezdtek el a szórólövegek kérdésével behatóan foglalkozni; remélve, hogy egy esetleges, Poroszországgal történő összecsapásban ezen új tűzfegyvert gyalogságuk tüzének hatásos kiegészítésére használhatják.)

A franciák által rendszeresített szórólöveg — mivel a Párizs melletti Meudonban gyártották — a *„la mitrailleuse de Meudon,* a szabályzatokban pedig a „le canon á balles" (golyózápor-ágyú) elnevezést kapta. A „mitrailleuse" (kartácslövő) kifejezés később egész Európában általánosan elterjedt az e kategóriába tartozó harceszközök jelölésére. A „canon á balles" 25 darab, 14 mm-es puskacsőből állt, súlya 1500 kg, lőtávolsága 3000 lépés volt. Ugyanazt a felszerelést, vonóerőt és kiszolgáló legénységet kapta a 6 darab, négyfogatú szórólövegből álló üteg, mint a négyfontos gyalogsági ágyú: 148 fő, 110 ló (ebből 26 hátas és 84 igás), valamint 18 négyfogatú jármű tartozott hozzá. Összesen 61 200 töltényt vitt magával egy üteg, vagyis lövegenként több mint 10 000-et. Töltése 25 töltényt befogadó töltőlemez, működtetése pedig kurbliszerű hajtókar segítségével történt. Négy fős kezelőlegénysége percenként 300 lövést is leadhatott a fegyverből.[6]

Érdekességként említhetjük meg a mitrailleuse egyik elődjének számító, *Jules Francois Manceaux* által szerkesztett és francia földön szabadalmaztatott, az orgonalövegek primitív felépítésére emlékeztető hadiszerszámot, amelynek három egymás felett lévő sorban 21 csöve volt s még nem fém-, hanem papírhüvelyes

5 *Myatt:* Die grosse Enzyklopädie der Feuerwaffen des 19. Jahrhunderts. 1980. 181—182., 184. o.; *Frischler, Kurt:* Wunderwaffen. Wien—München. 1965. 221. o.; *Wille:* Ueber Kartätschgeschütze. Berlin, 1871. 36—37. o.; *Szabó László:* A géppuska regénye. Bp., 1989. 23. o.
Az amerikai polgárháborúban az ún. Requa-ütegek bevetésére is sor került. A *dr. Joseph Requa* által szerkesztett, 25 darab, egymás mellett fekvő hátultöltős puskacsőből álló fegyverből csupán néhány példány készült. A szerkezet átmenetet képezett az orgonalövegek és a szórólövegek között. Három kezelőre volt szükség működéséhez, percenként 175 lövést adott le. (*Máthé* LAK, áprilisi szám, 257—260. o.)

6 *Weygand:* Die französische Mitrailleuse der Feldartillerie. Darmstadt—Leipzig, 1871. 1—3. o.; *Wille:* i. m. 96., 111. o.; *Máthé* LAK, áprilisi szám, 263—265. o.

töltényt tüzelt. Lehetséges, hogy néhány példányát még az 1870—71-es porosz-francia háború idején is alkalmazták.[7]

Bajorországban az augsburgi gépgyár *Feldl* nevű mérnöke készített szórólöveget. A németül *Kartätschgeschütz* (kartácslöveg) elnevezéssel illetett fegyvernek 4 párhuzamos, egymás mellett fekvő csöve volt. Töltése függőlegesen álló tölténytárból történt, melyből minden csőre kettő jutott, azok mindegyike 41 gyalogsági töltényt tartalmazott. A gépezetet — hasonlóan a francia változathoz — hajtókarral működtették, a csövek egymás után tüzeltek. Tűzgyorsasága percenként 300 lövés, lőtávolsága 1500 lépés volt. 1145 kg-ot nyomott, így 4 lóval vontatták, kezelőlegénységét 8 fő alkotta. Mozdonyában 6864, a lőszerkocsiban 16 016 töltényt vitt magával.[8]

Az eddigiekben felsorolt államok (Egyesült Államok, Belgium, Franciaország, Bajorország) mindegyike saját fejlesztésű szórólövegeit rendszeresítette. Lássuk hát, a többi európai hatalom hogyan viszonyult az új technika bevezetésének kérdéséhez.

Angliában már 1867 márciusában folytak lőkísérletek a Gatling-féle fegyverrel, ezek azonban nem vezettek gyakorlatilag semmiféle megállapodáshoz. A porosz-német csapatok gyors előrenyomulása francia területen kikényszerítette, hogy felülvizsgálják álláspontjukat. Komolyan foglalkozott a hadvezetés a problémával, ezt bizonyítja Fosberry őrnagy 1870-ben Belgiumban tett látogatása, ahol jelen volt a Montigny-szórólöveggel végzett kísérleteknél. A fegyver szerkezeti elvét jónak találta, azonban néhány kisebb változtatást eszközölt, majd ezzel a javított, ún. *Fosberry-szórólöveggel* 1870 őszén kiterjedt kísérletezésbe fogtak. A Gatling-rendszer több változatával, tüzérségi lövegekkel és hátultöltős gyalogsági puskákkal hasonlították össze; végül, a lőeredmények birtokában, az angol katonai vezetés a 10,7 mm-es, 10 csövű Gatling-löveg bevezetése mellett döntött és az Egyesült Államokban a hartfordi Colt-gyártól 360 darabot rendelt. Ezeket leszállításuk után 60 ütegbe szervezték s a királyi tüzérség különleges ágaként kezelték, nem olvasztva be azokat a már meglévő tábori ütegekbe. 1872-től, Duke of Cambridge hadseregfőparancsnoknak köszönhetően, az Armstrong-cég Newcastle-i üzeme licenc alapján gyártotta Gatling fegyverét.[9]

Oroszország, a legkeletebbre fekvő európai nagyhatalom, az 1860-as, 1870-es években állandóan háborúskodott és terjeszkedett Közép-Ázsiában, így érthetően intenzív érdeklődést mutatott a Gatling-rendszer iránt. Olyannyira, hogy Gorlov tábornok Amerikába utazott és néhány módosítást javasolt a lövegen, majd annak tízcsövű változatából nagy számban (400 darab) vásárolt is. Sőt 1870-től a pétervári Nobel-gyár már licenc alapján készítette azokat.

A *Gorlov-szórólövegek* pedig, melyeknek a vezérőrnagy kölcsönözte nevét, az eredeti Gatlingon általa szóvá tett változtatásokkal készültek. A 10 csövű, az orosz hátultöltős Berdan-puska lőszerét tüzelő, vas 1 övegtalppal rendelkező szerkezet nagyobb teherbírású volt, így az eddigi 6048 helyett 6720 töltényt szállítottak rajta. 4 ló szükségeltetett a vontatásához, a kiszolgálásához 4 fő, akik

7 *Wille:* i. m. 93. o.; *Máthé* LAK, áprilisi szám, 263. o.
8 *Wille:* i. m. 131—132. o.; *Weygand:* i. m. 3. o.; *Máthé* LAK, májusi szám, 344—345. o.; Streffleurs *Österreichische Militärische Zeitschrift* (SÖMZ), 1871/4., 242—243. o.
9 *Wille:* i. m. 62., 124., 135. o.; SÖMZ 1871/1., 126. o., 1871/2. 174., 180. o.
1868-ban az angol *Claxton* ezredes is készített egy kétkerekű lövegtalpon nyugvó, 8 csövű szórólöveget, mellyel percenként 60 lövést lehetett leadni. (*Máthé* LAK, áprilisi szám, 262. o.)

ügyességüktől függően 300—400 lövést adhattak le vele percenként. Lőszerkocsiját, mely 6018 töltényt szállított, 3 ló húzta.

A „gyorstüzelő lövegeket" — ahogy Oroszországban hivatalosan nevezték —, 15 ütegben vonták össze, s a birodalom nyugati részén állomásozó gyaloghadosztályokhoz beosztott 15 tüzérezrednek voltak alárendelve.[10]

Törökország, amely a krími háborútól kezdve az orosz birodalom potenciális ellenfelének számított, a hatalmas szomszéd fegyverkezését természetesen nem nézhette jó szemmel. Saját arzenáljuk bővítésére, illetve hadseregük erősítésére a törökök szintén Gatling-rendszerű szórólövegeket rendeltek az Egyesült Államokban az olcsóbb, korábbi típusok egyikéből.[11]

Említést érdemel viszont, hogy a feltörekvő, a fegyvertechnikában és a hátultöltős Dreyse-puska bevezetésében élenjáró Poroszország az 1860-as évek második felében nem rendszeresített szórólövegeket hadseregében.

Az Osztrák-Magyar Monarchia vezetése annál inkább felfigyelt az új fegyverben rejlő lehetőségekre. Már 1867 júliusában folytak lőkísérletek a Bécs melletti simmeringi mezőn, Gatling-löveggel, amit a következő két évben még számos követett, párhuzamosan a Montigny-rendszerű fegyverek kipróbálásával. Egy jelentős újítást is elkönyvelhetett az osztrák-magyar katonai vezetés: a Trawnizek százados által feltalált töltődob segítségével a Gatling 270 lövést adhatott le folyamatosan, a „tár" cseréje nélkül. 1870 februárjában, szintén Simmeringben, lőpróbát hajtottak végre a fentebb ismertetett Feldl-féle konstrukcióval. Ennek ellenére mindig is az elsőként említett két rendszer állt versenyben egymással.

A birodalmi hadügyminisztérium 1870 novemberében, egy, a Steyerben készített próbalöveggel végzett kísérletek után döntött a Montigny-szórólöveg elfogadásáról, illetve rendszeresítéséről. Az osztrák Militär-Komitee (katonai bizottság) többek között azzal indokolta bevezetésének szükségességét, hogy azt már több szomszédos államban megtették (pl. Oroszországban) vagy elviekben elfogadták (pl. Olaszországban). A steyeri fegyvergyártól (ahol a Werndl gyalogsági puskát is gyártották) 100 darab — az adogató-, elsütő-, ürítő-, és zárszerkezetet tartalmazó — csőköteget rendeltek, miközben a Montigny-rendszer számára elfogadott 1863 M. négyfontos tábori ágyú lövegtalpát, mozdonyát és lőszerkocsiját a bécsi Arzenál állította elő. Az első 12 darab csőköteget az előállító üzem a hadseregnek ajándékozta. Mindegyiken a következő felirat állt: „Die österreichische Waffenfabrik dem k.k. Heere", vagyis „Az osztrák fegyvergyár a császári-királyi hadseregnek."

Az elsőként leszállított 8 szórólövegből egy „próbaüteget" állítottak össze és azzal 1871. május 31-én a hadügyminiszter, több főherceg, a tisztikar nagy része, majd június 12-én Ferenc József személyes részvétele mellett látványos lövészetet rendeztek a simmeringi lőtéren. Ezek voltak az első nagyobb szabású kísérletek az új fegyverekkel. Az üteget 11. tüzérezrednek nevezték el, minden járműve hatfogatú volt. Minden löveg 3018 puskatöltényt kapott 84 töltőlemezben, emellett 13 200 lőszert tartalékmunícióként. A 400-tól 1500 lépés távolságig felállított célokra mindegyik löveg távonként 370 töltényt lőtt ki.

Az osztrák-magyar haditengerészetnél is bevezették az új harceszközt. Az

10 *Myatt:* i. m. 182. o.; SÖMZ 1871/3., 171. o., 1872/3. 83. o.; *Wille:* i. m. 137. o.
11 *Myatt:* i. m. 182 o.; SÖMZ 1871/2.,180. o.

1872-ben szolgálatba állított „Maros" és „Leitha" dunai monitorok fedélzetén 1884-től megjelentek a Palmcrantz-Nordenfelt féle szórólövegek. Ezeket ellenséges torpedónaszádok leküzdésére szánta a hadvezetés, de alkalmazásukról nem tudunk semmi biztosat. E fegyverek helyett azután 1894-ben a Gatling működési elvéhez hasonló, 47 mm-es, ötcsövű Hotchkiss revolverágyú rendszeresítésére került sor az említett monitorokon, amelyeket két matróz szolgált ki. Tüze 2000 méter távolságig volt hatásos és percenként összesen 40—50 lövést lehetett vele leadni.[12]

Az 1870-es évek második felében újabb konstrukciók jelentek meg a szórólövegek körében. Így például 1874-ben *William Gardner*, az Unió hadseregének egykori gyalogos tisztje is egy új változatot szerkesztett, amit a Connecticut állambéli Hartfordban a „Pratt and Whitney"-cég készített el. A kétcsövű fegyvert hajtókarral hozták működésbe. Tárként egy függőlegesen álló, T-formájú hasítékokkal ellátott fémlemez szolgált, amelyben egymás felett sorakoztak a töltények és a nehézségi erő hatására kerültek a szerkezetbe. Gardner lövegét 1879-ben tesztelték az Egyesült Államokban, de a hadsereg vezetése jó lőeredményei ellenére elutasította annak bevezetését. A feltaláló végül Nagy-Britanniában telepedett le, ahol maga felügyelte a szigetország haderejében rendszeresített harceszközének gyártását.

Az utolsó kézi erővel működtetett gyorstüzelő fegyvert *Heldge Palmcrantz* svéd mérnök találta fel még 1872-ben, melynek elkészítési munkálatait *Torsten Nordenfelt* bankár finanszírozta. A szórólöveg végül az ő nevét kapta, eredeti feltalálóját egyszerűen elfelejtették. A 25,4 mm-es Nordenfelt-féle szerkezet 4 párhuzamos csövét egy keretbe rögzítették. Töltése 40 töltényt befogadó tárdobozból, a zár mozgatása pedig a löveg jobb oldalán lévő fogantyúval történt. Mind a négy cső egyszerre tüzelt, kezelését két fő végezte, percenként összesen 80 lövést adott le. Hatásos lőtávolsága kb. 1200 méter volt. Anglia, Japán, Olaszország, Oroszország, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészeténél volt megtalálható az 1880-as évek elején.[13]

Az 1860-as évek második felétől tehát szinte mindegyik jelentősebb európai hatalom rendszeresített hadrendjében szórólövegeket és fegyvereik erejét, hatását, magától értetődően, a gyakorlatban, „éleslövészeten" is kipróbálták. Mint már tudjuk, az amerikai polgárháborúban hangzottak fel először a Gatling-lövegek sortüzei. Európában elsőként az 1870—71-es porosz (német)-francia háború folyamán alkalmazta mindkét fél harci körülmények között. Francia részről már a porosz csapatokkal vívott első ütközetekben Wörth-nél, Metz-nél, Sedan-nál használták a „canon á balles"-t. Később sem tűntek el soha egészen, noha az említett három csatában majdnem az összes mitrailleuse — 180-ból 142 — német kézre jutott. A háború kezdeti szakaszában elsáncolták azokat és a csaták egész ideje alatt hallhatóak voltak, később csak az ütközetek vége felé léptek színre, majd rövid félórás tevékenység után ismét eltűntek. A Loire-

12 *Horváth János:* Dunai hadihajóink új fegyverzete 1884-ben. *Haditechnika*, 1985/3., 23—24. o.; *Horváth János:* A Maros és Leitha monitorok fegyverzete 1871—1914 között. *Haditechnika*, 1991/1., 36—39. o.

B. B. Hotchkiss Párizsban élő amerikai feltaláló a róla elnevezett fegyver első változatát 1874-ben készítette el, amit aztán a francia haditengerészetnél is rendszeresítettek. *(Lugs, Jaroslaw:* Handfeuerwaffen. Berlin, Band I. 293—300. o.)

13 *Myatt:* i. m. 185. o.; *Horváth* id. cikke, *Haditechnika*, 1985/3. sz.

hadsereg novemberi, Párizs ellen indított támadásánál a poroszokat ismételten ilyen fegyverekkel lepte meg.

A franciák által alkalmazott mitrailleuse-k hatásáról, az ellenfélnek okozott veszteségekről nem állnak rendelkezésre pontos, korabeli adatok. Inkább csak pszichikailag gyakoroltak nagyobb befolyást a velük szemben álló katonákra, mivel feltűnésük az újdonság és a meglepetés erejével hatott.

A francia hadosztályok 2 tábori ágyús, és 1—4 szórólövegből álló üteggel rendelkeztek, ez összesen 18 löveget jelentett. A németek hadosztályonként 24 tábori ágyút egyesítettek 4 ütegben. Nem volt szerencsés ötlet ágyús ütegek helyett szórólövegütegeket bevezetni: a francia tüzérség ezzel meggyengült. A porosz tüzérek huzagolt csövű Krupp-ágyúikkal az ütközetek kezdetén rögtön tűz alá vették ellenfelük mitrailleuse-it, ugyanakkor azok, kisebb lőtávolságuk miatt, nem tudtak beleavatkozni a harc menetébe.[14] A korabeli osztrák katonai folyóirat a bekerített párizsiak leleményességéről és a „canon á balles" újabb használatáról tudósít, nevezetesen Ducrot tábornok, Párizsból történt egyik kitörése alkalmával, páncélozott, két szórólöveggel felfegyverzett vasúti mozdonyból lövette Meudon magaslatait.[15]

A bajor hadügyminisztérium már a háború kitörése után adott megbízást az augsburgi fegyvergyárnak „kartácslövegek" készítésére. Az első négy fegyver leszállítása már a Sedan-i vereség után történt, ami a francia szórólöveg nimbuszának jelentős meggyengülését hozta. Két üteget szereltek fel, egyenként 4 löveggel, amelyeket a két harcoló bajor hadtestnek rendeltek alá. Az első hadtestnél lévő szórólövegüteg egyik lövegét az 1870. október 10-én zajlott Artenay-i ütközet során helységharcban szólaltatták meg, majd másnap Orleans-nál. Coulmiers-nél november 9-én ismét alkalom nyílt a bevetésre. A bajorok visszavonulását a csata utolsó szakaszában egy zászlóalj gyalogos és egy szórólövegalakulat fedezte. E másfél órás tevékenység következtében több sérülés történt a fegyvereknél, az üteg 16 csövéből csupán 3 maradt használható.[16]

Az 1877-ben kirobbant orosz-török háborúban a balkáni hadszíntéren harcoló orosz csapatok is alkalmazták szórólövegeiket. Bevetésükre a törökök által védett Plevna ostrománál került sor.[17]

Gyarmati háborúikban az angolok igen jó hasznát vették ennek a fegyvernek. Így például 1873-ban — a mai Ghana területén fekvő — Ashanti-királyság elleni hadjáratokban Sir Garnet Wolseley Gatlingokat vitt magával. 1879-ben a zulu felkelés alkalmával, 1882-ben az egyiptomi hadjárat során vetették be ilyen típusú lövegeiket, ugyanakkor a királyi haditengerészet Alexandria ostrománál már Nordenfelt fegyverét alkalmazta. 1885-ben Kanadában a félvér Louis Riel felkelését szintén Gatling-rendszerű lőfegyverek segítségével verték le.[18]

Az eddigiekben felsorolt, a szárazföldön használt szórólöveg-típusok, hatásukat tekintve, közelebb álltak a gyalogsági fegyverekhez, mint a tüzérségi eszközökhöz. Jelentőségüket az adta, hogy tűzgyorsaság tekintetében felülmúlták a korabeli hátultöltős puskákkal felszerelt gyalogságot (egy gyalogos lövész percenként kb. 6—10 lövést adott le, a szórólöveg pedig annyit, mint 30—40

14 SÖMZ 1871/1., 145. o., 155. o., 1871/4., 253. o.
15 SÖMZ 1871/1., 231. o.
16 *Wille:* i. m. 131—33. o.; SÖMZ 1871/4., 240—241., 254. o.; *Máthé* LAK, májusi szám, 246. o.
17 *Demmin, August:* Die Kriegswaffen. Leipzig, 1893. 942. o.
18 *Myatt:* i. m. 186. o.; *Demmin:* i. m. 942. o.; *Horváth* id. cikke, *Haditechnika*, 1985/3. sz.

katona); lőállásban sokkal kevesebb teret igényeltek, mint a csöveiknek megfelelő számú gyalogosok; találati valószínűségük is nagyobb volt azokénál. Kartácshatásukat tekintve, kisebb lőtávokon, az akkoriban használatos lövegekkel összehasonlítva szintén megállták a helyüket.[19] *(1. számú táblázat)*

1. számú táblázat

Összehasonlító lőkísérlet 37 Werndl-puskás lövész és Montigny-szórólöveg között, 158 cm magas céltáblára (Idő: 1 perc)[20]

	Távolság								
	600 lépés			900 lépés			1200 lépés		
	lövés	találat	%	lövés	találat	%	lövés	találat	%
Montigny	362	248	68,51	251	171	68,12	434	102	23,50
Lövészek	246	129	52,44	128	67	52,34	142	43	30,28

Összehasonlító kísérlet szórólövegek és tábori ágyúk között
(Lőtávolság 500 lépés, idő 1 perc)

Montigny-szórólöveg: 398 találat
Gatling-szórólöveg: 202 találat
4 fontos tábori löveg: 32 találat
8 fontos tábori löveg: 73 találat.

Sebezhetőségüknél fogva a szórólövegek önálló feladatok megoldására aligha voltak képesek, mindig csak valamelyik fegyvernemmel szoros együttműködésben érhettek el sikereket. Szerkezetük, működési mechanizmusuk, a velük szerzett gyakorlati tapasztalatok segítettek a későbbi fegyverkonstruktőröknek a géppuska — az önműködő lőfegyver — megalkotásában. Elég arra utalnunk, hogy a Hiram Maxim által feltalált gépfegyvert a korabeli szakirodalom is „Maxim-szórólöveg"-nek nevezte.[21]

A különböző rendszerű géppuskák feltalálása és a hadseregekben történt rendszeresítésük után váltak igazán túlhaladottá; azonban néhány évtizedig még hallattak magukról, sőt még az első világháborúban is sor került alkalmazásukra főleg erődítményekben, páncélvonatokon, hadihajókon.[22]

A magyar királyi honvédség vezetése a honvédelmi minisztérium 1869. évi iratanyagának tanúsága szerint már ebben az évben szembesült a szórólövegek bevezetésének kérdésével, a már említett karlsruhei Broadwell-cég révén. Ügynökük felajánlotta Andrássy miniszterelnöknek: rendszeresítsék a magyar haderőnél az általuk készített hátultöltős ágyúkat és Gatling-rendszerű

19 *Gyulafalvi Bulyovszky Károly:* Fegyvertan. Bp., 1873. 334. o.; SÖMZ 1871/4. 248. o.
20 *Bulyovszky:* i. m. 320. o.
21 *Maudry, Johann:* Die automatische Gewehr—Mitrailleuse des Systems Maxim. Wien, 1888.
22 *Horváth Árpád:* Csodafegyverek. Bp., 1972. 39. o.

szórólövegeket. Akkor még azzal utasították vissza az ajánlatot, hogy a honvédség nem rendelkezik tüzérséggel.[23]

Mint azt már a bevezetőben is említettük, a honvédséget felállításakor csak két fegyvernem (gyalogság, lovasság) alkotta. Tüzérség hiányában az ütegeket a honvédalakulatok számára a közös (k.u.k.) hadsereg adta, mind békében az őszi gyakorlatok tartalmára, mind mozgósítás, illetve háború esetén. Az első együttműködés a közös tüzérség és a honvédcsapatok között az 1870. évi fegyvergyakorlatok alkalmával történt.

A honvédség szórólövegekkel való felszerelésének eszméjét Andrássy Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter már 1871 tavaszán felvetette. Bevezetésük ellen a császári és királyi hadügyminiszter, Franz Kuhn báró — aki 1868—74 között töltötte be e tisztséget — tiltakozott erélyesen. Álláspontja a következő volt: a szórólöveg-alakulatoknak egészen tüzérségi jellegük van és ez alapot adhat arra, hogy a magyarok később a honvédségnek tüzérséget követeljenek. Andrássy ezzel a problémával kapcsolatban így vélekedett a képviselőházban: „... a miniszterelnök azt kívánja, hogy a közös hadsereg s a honvédség az együttműködést már otthon, a békelábon szokják meg; s ezért nem is tartja kívánatosnak, hogy a honvédség külön tüzérséget kapjon."[24]

Ferenc József egyszerűen döntötte el a kérdést: kijelentette, hogy a szórólöveg nem tüzérségi, hanem gyalogsági fegyver és így annak kezelésére csakis gyalogos legénység alkalmazható, tehát a szórólöveg-alakulatok nem alkothatnak külön fegyvernemet. (Ennek ellenére magyar részről fennállásuk ideje alatt szinte végig különállónak tekintették azokat.) Az uralkodó elrendelte tehát az alakulatok felállítását.

Ezt a fegyvert a közös hadsereg tábori egységeinél nem használták. Nem számítva a haditengerészetnél, illetve az erődítmények védelmére alkalmazottakat, speciális honvéd fegyverek voltak. Rendszeresítésüket hivatalosan azzal indokolták, hogy a honvéd csapatokat a rövid, néhány hónapos tényleges szolgálati idő alatt nem lehet tökéletesen kiképezni és begyakorolni a lövészetben, ezért szükséges más harceszközökkel is fokozni a gyalogsági tűz hatékonyságát.

1871 március végén a budai Vérmezőn Andrássy Gyula, több honvéd- és közös hadseregbeli törzstiszt jelenlétében tüzelési gyakorlatot tartottak a honvédalakulatok 4 első szórólövegével. Majd az 1871-es év folyamán a bécsi Sigl üzemnél 80 darab Montigny-, a szintén császárvárosi Paget és Társa cégtől pedig 10 darab Gatling-rendszerű fegyvert rendeltek a honvédség részére. Ez a szám a szórólöveg-alakulatok fennállásának ideje alatt nem változott.[25]

23 Hadtörténelmi Levéltár (HL), Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium (HM) 1327./Eln. 1869. A honvédelmi minisztérium illetékesének hivatalos véleménye a felajánlott Gatling-szórólövegről a következő volt (HM 16.877/eln. 1. 1869):

„Előnye: hogy vele gyors tűzben, illetőleg az általa bizonyos idő alatt kilőtt golyók mennyiségére nézve sem más ágyú, sem e löveg szélességével egyenlő nagyságú tűzvonalban felállított lövészek összes tűzművelete nem mérkőzhetik.

Hátrányai: 1-ör. A Gatling löveg súlya majdnem olyan mint egy négyfontos ágyúé, ennélfogva lővonatra van szüksége és a csatárok mozgásait nem követheti. 2-or. Tömör lövedékje nem megy oly távra, s behatolási ereje sem oly nagy, mint a közönséges ágyúé. 3-or. A tömör lövedék hiánya fokozódik az által, hogy a fölvett irányból oldaltmozgó ellenségre csak hosszabb üres szünet után bír újra irányt venni. 4-er. Kartács tüze csak 300 lépésre hat. *Ennélfogva* Gatling lövege a szabad harcztéren közönségesen és általában nem használható; azonban szorulatokban, s utczai harcokban főképen kisebb távokra való alkalmazására ajánlható."

24 *Móricz Pál:* A magyar királyi honvéd 1868—1918. Bp., 1928. 119. o.

25 *Móricz:* i. m. 117. o.; *Horváth János:* A honvédség első gyorstüzelő fegyverei: a Montigny- és Gatling-rendszerű 11 mm-es szórólövegek. *Haditechnika,* 1990/2., 45—48. o.

Az uralkodó 1872. március 24-én hagyta jóvá a felállított szórólövegosztagok szervezeti szabályzatát.[26] A honvédségnél az 1871-től létező dandárbeosztásnak megfelelően összesen 20 osztag alakult, amelyeket a dandárparancsnokság székhelyén, vagy annak közelében helyeztek el. *(L. a 2. számú táblázatot! — 81. o.)*

Háború esetén az osztagnak dandárját kellett követnie, a számozásuk is megegyezett. Elnevezésük ennek megfelelően így hangzott: „Magyar királyi 1. honvéd dandár szórólövegosztag." Az osztag rendszeresített hadiállományába a következők tartoztak: 2 tiszt, 1 tiszthelyettes, 87 főnyi legénység, 2 tiszti és 5 altiszti hátasló, 56 hámosló, 4 négyfogatú Montigny-szórólöveg, 4 négyfogatú lőszerkocsi, 2 négyfogatú kézifegyver-lőszerkocsi, 1 hatfogatú szerkocsi, 2 háromfogatú élelmezési társzekér. A csapatvonat tehát aránytalanul nagy volt. Összesen így 90 ember, 63 ló és 13 jármű tartozott a hadilétszámhoz. Háború esetén minden osztaghoz még 1 tisztből és 24 főnyi gyalogos legénységből álló ún. állandó fedezet volt beosztva. Ezt az illető szórólöveg-alakulat állományából hozták létre.[27]

Egy osztag békeállománya az alábbiakból tevődött össze: 2 tiszt, 16 honvéd, 4 hátas és 8 hámosló, 4 szórólöveg, 4 lőszerkocsi, 2 kézifegyver-lőszerkocsi, 1 szerkocsi, 2 társzekér. Összesen 18 ember, 12 ló, 13 jármű. A nem a kerület székhelyén elhelyezett „egyéb dandárosztag" csak 17 főt számlált.[28] Az egyes osztagparancsnokoknak egyébként év végén ún. főjelentést kellett benyújtaniuk a honvéd főparancsnoksághoz. Ebben részletes kimutatás volt a legénység létszámáról, ellátásáról, elhelyezéséről és az egység lovairól.[29]

Érdemes megemlítenünk, hogy a szórólöveg-alakulatoknál a kisebb karbantartási és javítási munkálatokat az állományukba tartozó honvéd mesteremberek — cipész, szabó, nyerges — végezték.

Az osztag harcászati tekintetben önálló egységet képezett, békeidőben egy százados parancsnoksága alatt állt, akit háború esetén a hadosztály törzskarához osztottak be és helyette az alantostiszt vette át az alakulat vezényletét. A parancsnok ugyanazon jogokkal bírt, mint a gyalogsági századparancsnokok. Feladatai közé tartozott az altisztek és a legénység kiképzésében való részvétel, az osztag lovainak beidomíttatása, javaslattétel az altiszti előléptetésekre. Az ő gondjaira volt bízva az osztag anyagi eszközeinek gondozása, őrzése. Az alakulat szolgálatilag a dandárparancsnokságnak volt közvetlenül alárendelve; „gazdászati tekintetben," hasonlóan a lovasszázadokhoz, a helyi, vagy a hozzá legközelebb lévő honvédzászlóaljhoz volt beosztva, azonban háború esetén önállóan kellett gazdasági ügyeit intéznie. Minden honvédkerületben egy százados, aki egyben a kerület székhelyén állomásozó dandár-szórólövegosztag parancsnoka is volt, ellátta az ott található összes osztag felügyeletét. Főbb teendői lényegében megegyeztek az alakulatok parancsnokaiéval, ezeken kívül azonban, a honvédkerület élén álló tiszt rendeletére, az ellenőrzése alatt álló osztagokat a berendelt „szórlövészek" kiképzése közben, valamint még egy

26 A magyar királyi honvédség szórlöveg osztagainak harcászati tagozatára és felszerelésére vonatkozó szervezeti szabályzat. 1872. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1869—1872. 674—701. o.
27 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 674—675. o.; *Berkó István* (szerk.): A magyar királyi honvédség története 1868—1918. Bp., 1928. 101—102., 515. o.
28 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 675. o.; HL, a honvéd főparancsnokság (Hfp.) iratai 1874. 199. sz.
29 HL Hfp. 7. doboz, 1873. 21. tétel.

alkalommal az év folyamán meg kellett szemlélnie és arról jelentést tennie a kerületi parancsnoknak.[30]

A szórólöveg-alakulatokhoz a tisztek eredeti fegyvernemüktől — a lovasságtól és gyalogságtól — csak be voltak osztva. Külön szórlövész tisztikar nem létezett tehát. Az altiszti rendfokozatok megegyeztek a gyalogságival, a rendfokozat nélküli legénység elnevezése „honvéd" helyett „szórlövész", a lovasított hangászé „trombitás" volt.

Fontos problémát jelentett a szórólövegosztagok számára szükséges tisztek és legénység kiképzése. Elsőként 1871 késő tavaszán ún. központi szórlövész tanosztályt állítottak fel Pesten. Júliusban zajlott le ennek zárógyakorlata Rákoskeresztúron, majd 7 kerületi tanosztályra oszlott fel, amelyek vezetésével a központi tanosztályhoz rendelt tisztek voltak megbízva. A kerületi osztályokhoz dandáronként egy tényleges állományú, lovaglásban valamelyest jártas alantos-, gyalogos- vagy lovastisztet, ezenkívül 1 őrmestert vagy hadapródot, 2 szakaszvezetőt, 1 tizedest, 1 számvivő altisztet, 1 trombitást, 14 szórlövészt és 7 szekerészt hívtak be. Az altiszteknek és a leendő szekerészeknek jól kellett tudniuk lovagolni, illetve a lovakkal bánni. Elsősorban a gyalogságtól, de szükség esetén felerészben a lovasságtól volt az állomány behívandó. A kerületi szórlövész tanosztály 4 szórólövegből és 4 lőszerkocsiból álló osztagot képezett, lóállománya a három dandárra osztott kerületnél 12 hátas- és 24 hámosló, négy dandáros esetében 16 hátas- és 32 hámosló volt. A hátaslovak pótlását és idomítását a legközelebbi lovasosztálynál eszközölhették. A korabeli rendelkezés szerint 1871. július 12-én a személyzetnek és a lovaknak a honvédkerület parancsnoksága által kijelölt székhelyükön kellett lenniük. A szórólövegeket és az egyéb szükséges felszerelést ide szállították. A helyben székelő gyalogzászlóalj intézte a tanosztály gazdasági ügyeit, gondoskodott a tisztek, a legénység és a lovak elhelyezéséről, élelmezéséről, gyakorló- és lőtér biztosításáról. A tanfolyam július 16-tól a szeptember 22—28. között megtartott őszi csapatgyakorlatokig tartott, amelyeken a tanosztály már mint szórlövész osztag vett részt, azok letelte után pedig már dandár-szórólövészosztagokat képeztek. A kerületi tanosztályok kiképzésének ellenőrzésével a korábbi központi tanosztály vezetőjét, Bulyovszky Károly lovas századost bízták meg.[31]

1871 őszén Pesten hathetes külön fegyvertiszti tanfolyam indult, amelyre azokat a tiszteket hívták be, akik a szórólöveg-alakulatokhoz kérték beosztásukat. A tanfolyam befejeztével a tisztek bevonultak a kerületi, illetve a dandárparancsnokságok székhelyeire, ahol mint szórólövegosztag-parancsnokok és egyúttal mint kerületi vagy dandár-fegyvertisztek működtek. A szórólövésztisztek képzése ezután 1872-ig a kerületi tiszti iskolákban történt, az

30 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 676—677. o. A szórlövegosztagok vezetői 1871—75 között az alábbiak voltak (l. *Haditechnika*, 1990/2., *Horváth János* cikke):
Századosok: Dits Nándor, Kovács János, Mandics Pál, Ohlberg Károly, Teubel Zsigmond.
Főhadnagyok: Nagykedei Fekete Béla, Forgács Ferenc, Forster Emil, Jelenyák János, Kristóf Béla, gróf Leiningen Ármin, Máté Antal, báró Mengersen Ágost, Pavlovszky Ede, Pászthy Ferenc, báró Rauber Gyula, Rátz Ferenc, Tkallac István, Weidinger Alajos, Zsitvay Béla.
Hadnagyok: Bekinszky Gyula, Demi Károly, Fazekas Károly, Gábron Gyula, Jehring Károly, Kovács János, Körössy Miklós, Németh Béla, Mihalik Béla, Pavletics Mihály, Pecz János, Papp Pál, Radvánszky Andor, Rátz Béla, Ricsey Samu, Róth Ferenc, Sáska Zsigmond, Soltész Lajos, Szolgár László, Tomisics György, Tóth Ferenc, Vasdinnyei Gyula.
Hadapródok: Császár Géza, Fába Győző, Ferenczy Árpád, Gálffy Gyula, Gregorius Frigyes, Hegedűs Antal, Hollósi László, Horváth Ferenc, Haber Antal, Kovacsics Lajos, Nagy Mihály, Steiner Gábor, Streitförder István, Takács János, Tittly János, Vrabély János.
31 HL Hfp. 4. doboz 1871. 593. sz.

1873—74-es tanévben pedig a nem sokkal előbb felállított Ludovika Akadémián. A hallgatók száma 15—20 fő volt és külön osztályt képeztek.[32]

A szórólövegosztályok megalakítása után csak olyan tiszteket osztottak be oda újonnan, akik a Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamát, vagy a honvéd központi lovasiskolát elvégezték. Ezen intézkedés célja a szórlövésztisztek képzettségi színvonalának emelése volt.

Az altisztek képzéséről az 1872-ben kiadott „Utasítás a honvéd alosztályoknál az 1872—73 év folyama alatt követendő oktatási eljárás tárgyában" című dokumentum tájékoztat. Kerületi szórlövész altiszti iskolákat állítottak fel, amelyeket közvetlenül az illető kerület szórólövegeit felügyelő századosnak, vagy főhadnagynak rendeltek alá. Segédtanítóként a kerület székhelyén állomásozó osztagokhoz beosztott alantostiszt és egy tiszthelyettes működött közre. A négy hónapig tartó tanfolyam december 1-től kezdődött, amelybe a kerület minden egyes osztagából négy főt kellett berendelni. Ezek vagy tényleges állományú altisztek lehettek, vagy a folyó évben besorozott újoncok közül azok, akik az írás-olvasásban jártasok voltak és a nyolcheti gyalogos kiképzésben már részesültek. „A szórólövész iskolába rendelt egyének közül osztagonkint 1 egyén szakaszvezetővé és tizedessé előléptethető, míg a közhonvédek a tanfolyam végével elért megfelelő eredmény után altisztekké nevezhetők ki."[33] — írta a rendelet.

Minden osztagnak két teljesen felszerelt hátaslovat is az iskola rendelkezésére kellett bocsátania. 1873-ban májustól augusztusig is folyt az oktatás, a végzett újdonsült altisztek az őszi gyakorlatok idején még egységeiknél voltak.[34] A tanfolyam végeztével ún. végvizsgát vagy „zárvizsgát" kellett tenniük a „hallgatóknak", amiket 1873 március végén tartottak Pesten, Szegeden, Kolozsvárott, Kassán, Budán és Pozsonyban. A fennmaradt korabeli jegyzőkönyvek tanúsága szerint a vizsgázóknak a következő tárgyakból kellett jártasságukat bizonyítaniuk: fegyverismeret, utászszolgálat, olvasás és írás, számolás, szolgálati szabályzat, lovaglás és szekerezés, istállószolgálat és lóápolás, nyergelés-málházás. A honvédelmi miniszter természetesen Bulyovszky őrnagyot rendelte ki vizsgabizottsági elnöknek.[35]

A szórólövegek kezelésének elsajátítására minden osztaghoz évente 25, a nyolcheti gyalogos újonckiképzésben részesült honvédet hívtak be a dandárhoz tartozó zászlóaljaktól. Oktatásuk a gyalogdandár parancsnokának felügyelete mellett történt, a kerületi szórlövész iskolában képzett tehetségesebb altisztek bevonásával. Március 1-től nyolc hétig tartott a képzés az osztag székhelyén, ennek befejezése után a rendszeresített békelétszámhoz szükséges legénység — legfeljebb fél év időtartamra — szolgálatban maradt. Az altisztté, vagy trombitássá kiszemelt honvédeket a kerületnél felállított altiszti, illetve lovas trombitás iskolába küldték. A többieket szabadságolták (mai kifejezéssel élve tartalékállományba helyezték), azonban továbbra is az osztag nyilvántartásában szerepeltek, de ugyanúgy eredeti zászlóaljukéban is.[36]

A honvédség részére korábban beszerzett 10 darab Gatling-rendszerű szórólöveg az 1. dandár-szórólövegosztag parancsnokának felügyelete alatt állt, így

32 *Papp Mihály:* A magyar királyi honvédség fejlődése, 1869—1899. Bp., 1899. 90. o.
33 HL Hfp. 5. doboz, 1872. 271. sz.
34 HL Hfp. 12. doboz, 1873. 2219. sz.
35 HL Hfp. 8. doboz, 1873. 342., 20. doboz, 1874. 1976., 2014. sz.
36 HL Hfp. 5. doboz, 1872. 27101. sz., 12. doboz, 1873. 2219. sz., *Berkó:* i. m. 101. o.

az 1873-ban kiadott rendelkezések értelmében az itt szolgálatot teljesítő legénységet e harceszközök kezelésére is ki kellett oktatni.[37] Az osztagok szekerészeinek olyan embereket választottak, akik hivatásuk alapján ítélve a lovagláshoz és a lovakkal való bánáshoz értettek. Évente 16, a nyolcheti gyalogos kiképzésben már részesült honvédet hívtak be a dandárhoz tartozó zászlóaljak állományából és képeztek ki szekerésznek. Oktatásuk december, március, június és szeptember hó 1-én kezdődött. Tehát egyszerre mindig csak 4 főt rendeltek be, akiket nyolcheti kiképzés után további négyhavi szolgálatra visszatartottak, azonban a legjobban képzett szekerészt már egy hónap elmúltával elbocsátották.[38] Az osztagok osztályokká történt egyesítése után a lövegkezelők, a szekerészek, a trombitások és az altisztek oktatása és kiképzése, valamint a pótlovak idomítása az osztályoknál történt, az illető parancsnok felügyelete alatt. Évente az első hat honvédkerület területéről 36 újonckiképzésben részesült honvédet, a hetedikből 24 főt képeztek ki „kezelér-szórlövész"-nek. Oktatásuk március—áprilisban zajlott mint a korábbi években. Ugyanúgy a már alapképzést kapott honvédek közül évente 18 (a hetedik kerületben 12) főt hívtak be „hajt-szórlövész"-nek. Az utóbbiak oktatását nem kötötték időponthoz. A bevonulók közül 10—12 embernek alkalmasnak kellett lennie az osztályonként felállt altisztképző iskolában való képzésre. Az előző évekhez hasonlóan ezen iskola a parancsnok vezetése alatt, egy alantostiszt és egy hadapród segédletével, május elejétől négy hónapon át működött és végvizsgával zárult.[39]

A szórlövegosztagok gyakorlati szabályzatának szerkesztői úgy vélték, a kiképzés azt célozza, hogy a „kezelér-szórlövészek" fegyverük minden részét, annak működési elvét ismerjék, némi gyakorlottságra tegyenek szert a távbecslésben, a lovaglásban és a hajtásban, szükség esetén ezt a szolgálatot is el tudják látni. A szekerészeknek a lovak ellátásában, ápolásában, a hámszerszám használatának ismeretében, lovaglásban, hajtásban, terepakadályok leküzdésében, valamint a szórlöveg ismeretében kellett jártasnak lenniük, hogy esetleg lőszerhordozóként alkalmazhatók legyenek. Az altisztek számára a legénységi szabályzat tökéletes ismeretét, a távbecslésben, terepfelmérésben, az osztag helyének megválasztásában és felállításában, a fegyvernél előforduló műszaki hiba elhárításában és ezzel együtt a szórlövegosztag harcképességének megőrzésében való gyakorlottságot írták elő. Magától értetődött a szabályzat írója számára, hogy a tisztek (és az alakulat parancsnoka is) rendelkeznek mindazzal a tudással, amit alárendeltjeiknek az oktatás keretében kell átadniuk.[40]

A szórlöveg-alakulatok hadiállományához szükséges hátas-, illetve igáslovakat vásárlás útján szerezték be, kincstári tulajdonba és nyilvántartásba vették, a honvédségnél beidomították, majd a békeállományon felülieket megbízható vállalkozóknak, gazdáknak adták ki használatra. Nekik a lovakat békeidőben csak bizonyos gyakorlatokhoz és szemlékhez, háború esetén pedig teljes egészében az illető alakulat (osztag, osztály) parancsnokának rendelkezésére kellett bocsátaniuk. Öt-hat év múltán ezek az állatok díjtalanul a vállalkozó tulajdonába mentek át.[41]

Egy teljesen felszerelt szórólövegosztag fényes fekete bőrből készült, 13 darab

37 HL Hfp. 12. doboz, 1873. 2203., 2219. sz.
38 HL Hfp. 5. doboz, 1872. 27101. sz., 12. doboz, 1373. 2219. sz.
39 HL Hfp. 16. doboz, 1874. 65. sz., 20. doboz, 1874. 2247. sz.
40 Gyakorlati szabályzat, 1872. 45. o.
41 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 630. o.; *Berkó:* i. m. 101. o.

négyesfogatra, 1 darab kettősfogatra való hámszerszámmal, valamint 6 teljes altiszti lószerszámmal rendelkezett.[42]

Az alakulatok fogatait egészen mindennapi feladatokra is igénybe vették békeidőben, például az egyes vállalkozók laktanyába történő szállításaikat így bonyolították le. Ez olyannyira elharapódzott, hogy a budai 16. honvéd dandárszórlövegosztag a honvéd főparancsnoksághoz fordult e jelenség megszüntetése tárgyában, mivel oktatás céljára alig tudták használni a fogatokat, a lovak pedig legyengültek.[43]

A „kezeléreknek" járó alapilletéken felül a szekerészeknek ún. ápolási, az altiszteknek lovassági pótdíj járt, a gyalogságtól beosztott tisztek kincstári ellátásban részesülő lovuk után havi lóátalányt kaptak. A lótáp mennyiségét is pontosan meghatározta a szabályzat. Ezenkívül különféle átalányokat számítottak fel pl. a lószerszám karbantartására, lóápolási eszközök beszerzésére, patkolásra, valamint az osztag egyéb eszközeinek beszerzésére.[44]

A továbbiakban ejtsünk néhány szót a szórlövészek ruházatáról, fegyverzetéről, felszereléséről.

Az osztagok felállítása után a legénység ruházatát a következők alkották: szemernyő nélküli buzérvörös nemezcsákó (a buzérvörös a vörös festőgyökérből nyert festék színe, ami leginkább a zászló vörösére hasonlít), homlokrészén sárga fémpajzsba foglalt magyar címerrel, benne „A királyért és hazáért" felirattal, valamint réz csákórózsával; buzérvörös posztóból készült tábori sapka az uralkodó névjelével, jobb oldalán sárga posztószám jelezte az alakulatot.

A buzérvörös posztónak külön története volt. Habsburg Miksa főherceg (I. Ferenc József öccse) III. Napóleon francia uralkodó csapatainak hathatós támogatásával 1864-ben elfoglalta a mexikói trónt. A megszervezendő ottani hadsereg részére nagy mennyiségű vörös posztót rendelt az udvar csehországi gyárakban. Miután a felkelők Miksát agyonlőtték, s a mexikói kaland véget ért, az anyag — amelynek átvételéért az osztrák kormány kezességet vállalt — feleslegessé vált. Később a Monarchia teljes lovasságának és szekerészeinek ebből készült nadrág, a fölös mennyiséget pedig megkapta a honvédség.

A legénység díszöltözetéhez sötétkék atilla tartozott, meggyvörös gyapjúzsinórzattal és sárgaréz makkgombokkal. Menetöltözetként és szolgálatban atilla helyett sötétkék zubbonyt használtak buzérvörös gallérhajtókával, öt sima, a zászlóalj számát viselő sárgaréz gombbal, a vállon és az ujjakon ugyanolyan zsinórzattal mint az atillán. Buzérvörös bő csizmanadrágot viseltek fekete lovassági csizmával, az altisztekén sarkantyú is volt. Ruházatukhoz tartozott még a kékesszürke köpeny, két sorban sima, sárgarézből készült kerek gombokkal, gallérján buzérvörös hajtókával és vállszalaggal, valamint a fekete színű csatos derékszíj. A kezelő- és hajtó-szórlövészek tehát, néhány eltéréssel, a gyalogság egyenruháját viselték.

A tisztek számára a rendelkezések saját fegyvernemük ruházatát írták elő bő, vörös csizmanadrággal, azonban gyakorlaton és kisebb szolgálat ellátásához szürke színű, csizmába húzható nadrág viselését is megengedték. Ők is lovassági csizmát hordtak, sarkantyúval. Az eredetileg a gyalogság kötelékébe tartozó

42 Harcászati és felszerelési szabályzat. 1872. 691. o.
43 HL Hfp. 7. doboz, 1873. 236. sz.
44 Részletesen l.: Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 680—682. o.

tisztek ruházata hasonló volt a legénységéhez, néhány különbséggel. Így csákójuk címere és rózsája aranyozással készült, a közös hadseregben is hordott szemernyős, hengeres, fekete sapkát viselték arany sapkarózsával, az uralkodó névjegyével. Atillájukat meggyvörös szállal átszőtt, arany színű zsinórzattal és bevágott zsebekkel, a sötétkék zubbonyt szintén arany zsinórzattal látták el. Kékesszürke köpenyükön bársonygallér, azon kis sárga gomb volt, kézelőjét, zsebfedelét, előrészét, hátsó derékszalagját buzérvörös posztóval szegélyezték. A posztóból készült, 12 kis gombbal ellátott tiszti kerekköpenyt szolgálaton kívül, háborúban és menetben viselhették; szolgálati jelvényként vékony sárga gyapotból és arany zsinórzatból összeállított fekete díszítésű derékövet viseltek, a jobb csípő mellett két, ívalakban lelógó aranyzsinórral, amely meggyvörös gyapjúlabdacsban végződött. A lovasságnál szolgálatot teljesítő tisztek a következő egyenruhát hordták az 1870-es évek elején: buzérvörös csákó — amit díszben és menetben viseltek — aranyzsinórzattal és vitézkötéssel, aranyozott csákócímerrel, a szintén aranyozott csákórózsa mögött lószőrforgóval; a fejfedő bal oldalán a század számát sárgaréz szám jelölte. Buzérvörös tábori sapkájuk megegyezett a gyalogságéval. Ezen kívül a sötétkék, fehér bárányból prémmel és béléssel ellátott mente — amit nyáron bal vállon panyókára vetve a zubbony felett, télen pedig felöltve használtak — meggyszínnel átszőtt arany zsinórzattal készült. Atillát szolgálaton kívül, vagy gyalog, díszben, a bal vállon vállzsinórral felerősítve hordtak, az azonos volt a gyalogos tisztekével. Zubbonyuk szintén megegyezett a másik fegyvernemével, csak csavart makkgombokkal látták el. Sötétbarna, csuklyás, kerek, gombokkal ellátott lovassági köpenyük volt, álló gallérján buzérvörös szegélyzettel és hajtókával. Vörös bagariabőr, csatos derékszíjat és fehér kesztyűt viseltek. Szolgálati jelvényük a doboz alakú, fekete szattyánbőr, vállszíjas tölténytáska volt, aranyozott fémléccel szegélyezve. Fedelén a korona, alatta a király névbetűi. A piros posztóval bélelt vállszíjon oroszlánfejes, aranyozott kettős lánc csüngött, a végén síppal, a szíjon — mellette — az uralkodó nevének kezdőbetűi.[45]

1873. július 22-én a király elrendelte, hogy a honvéd gyalogságnál és a szórólövegosztagoknál bőr napellenzőjű, sötétkék posztóból készült sapkát, ugyanilyen anyagú zubbonyt és gyapjú ujjas mellényt, valamint a szórlövészek és a lovasság részére fehér lópokrócokat rendszeresítsenek.[46] Az új tábori sapka jobb oldalán piros posztószám jelezte a katona hovatartozását. Színét valószínűleg azért kellett megváltoztatni, mert a piros túl feltűnő volt a terepen. A zubbonyok jobb anyagból készültek; az ujjas gallérján bronzvörös hajtókával, vállszalagokkal és hat fekete gombbal volt ellátva, a honvédek laktanyán belül, vagy télen a zubbony alatt viselhették.

A szórlövészeknek a gyalogságnál is használt 1870 M. Werndl-szuronyt vezették be, amit tokjával együtt a derékszíjra erősítve a zubbonyon, illetve a köpenyen felül hordtak. A löveg kezelői és a lovasított altisztek 1870 M. 11 mm-es 6 lövetű Gasser lovassági forgópisztolyt, az altisztek, valamint az alakulat kürtöse — trombitáján kívül — kardtartó szíjon viselt lovassági kardot kaptak. A legénység személyi felszerelése szürke, vízhatlan szövetből készült hátbőröndből, bádoggal borított, üveg tábori palackból (kulacs), fehér vászon kenyér-

45 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 680. o.; *Szurmay Sándor:* A honvédség fejlődésének története, 1868—1898. Bp., 1898. 46—47. o.; *Barcy Zoltán—Somogyi Győző:* Királyért és hazáért. Bp., 1990. 16—74. o.

46 HL Hfp. 12. doboz, 1873. 2168. sz.

tarisznyából és főzőedényből állott. Ezek közül a kulacsot és a kenyeres tarisznyát hordták magukkal, a többi szereléket a csapatvonat járművei szállították.

A szórólöveg kezelőinek egyike zubbonyának jobb oldali vállzsinórjára erősítve öt láb (152,4 cm) hosszúságú, vörös színű zsinóron viselte az ún. hüvelyszorítót, melyet használaton kívül a derékszíja alá dugott. Rendeltetése a következő volt: „... azon felduzzadt szárú töltényhüvelyek összenyomására használandó, amelyeket a töltőlemezből a kitaszító-készülékkel nem lehet eltávolítani."[47]

A tisztek, lovasított altisztek és a nyeregből hajtó honvédek a lovasságnál rendszeresített két nyeregmálhatáskát, nyereg mögé málházott köpenyt, zaboszsákot, főzőedényt vittek magukkal menetben. A szekerészek szintén málhatáskában tartották felszerelésüket. A tisztek fegyverzete az alábbiakból állt: kardkötőn hordott egyenesebb lovassági, vagy kissé ívben hajlított gyalogsági tiszti kard, vörösesbarna bőrtokban nyeregre erősített 1870 M. 9 mm-es hatlövetű Gasser tiszti forgópisztoly.[48]

A magyar királyi honvédség kötelékébe tartozó csapategységek, — természetesen a szórólövegosztagok is — általában minden év augusztus közepe és szeptember vége közötti időszakban, három hétig tartó őszi gyakorlatokon vettek részt. (Miután ezek lezajlottak, október elején hívták be az újoncokat.) Ekkorra az osztagok egész lóállományukat bevonultatták. 1872—73-ban a szórólöveg-alakulatok a gyakorlatozást kevés kivétellel saját állomáshelyükön folytatták, azonban néhányat közülük nagyobb csapatösszpontosításokhoz rendeltek ki. Így például a 17. dandár 17., valamint a 18. dandár 18. és 20. osztaga Nagykanizsán, a 19. dandár 19. osztaga Bruckban gyakorlatozott. Az összevont csapatokhoz 35, a saját állomáshelyükön maradókhoz 21 napra kellett behívni a tiszteket és a legénységet.[49] 1874-ben az osztagok egyesítése következtében a honvédkerületi parancsnokságok székhelyein, néhány esetben a közös hadsereg alakulataival együtt folytak le az őszi fegyvergyakorlatok; a szórólövegek, járművek és lófelszerelés az osztályok állomáshelyein összpontosultak.[50]

József főherceg — a honvédség főparancsnoka — 1874. július 3-án kelt, az azévi gyakorlatokra vonatkozó rendeletében a következőkben határozta meg az osztagok által végrehajtandó feladatokat: „Az első héten: délelőtt a szekerezés és lovaglás négyszögben, valamint a szórlöveg kezelése és távbecslés különféle terepben gyakorolandó, délután elméleti oktatás. A második hétben: délelőtt czéllövészet és a bevonulás előtt egyszerű mozdulatok az osztagban, délután elméleti oktatás. A harmadik hétben: együttes gyakorlat a helyben lévő zászlóaljjal, a gyalogsághoz való együvé tartozásának szemmel tartásával, délután elméleti oktatás."[51]

Ferenc József 1873. október 5-én Schönbrunnban kelt jóváhagyásával Szende Béla honvédelmi miniszter elrendelte a szórólövegosztagok összpontosítását. 1874 januárjától a dandárosztagokat Budapesten, Szegeden, Kassán, Pozsonyban, Marosvásárhelyen és Zágrábban kellett összevonni. (1874-ben egyébként a honvédség dandárparancsnokságait teljesen újjászervezték, kivették kötelékükből

47 HL Hfp. 9. doboz, 1873. 787. sz.
48 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 681. o.; *Szurmay:* i. m. 47. o.; *Papp Mihály:* i. m. 74—75. o.
49 HL Hfp. 5. doboz, 1872. 568. sz., 10. doboz. 1873. 1331. sz.
50 HL Hfp. 17. doboz, 1874. 837. sz., 19. doboz, 1874. 1595., 1380. sz.
51 HL Hfp. 19. doboz, 1874. 1380. sz.

a lovassági- és a szórólöveg-alakulatokat, külön lovas és tiszta gyalogos parancsnokságokat létesítettek.) Az összevont osztagokat azután a honvédkerület parancsnoka alá rendelték. A létrejött osztályokat, valamint az egyes osztagokat folyószámmal jelölték, hivatalos megnevezésük így hangzott: pl. „Magyar királyi 1. honvéd kerületi szórlövegosztály 2. szórlövegosztaga."[52] A szórólövegosztagok eredeti elhelyezkedését, állomáshelyeit a *2. számú táblázat* mutatja.

2. számú táblázat

A szórólöveg-alakulatok állomáshelyei 1871—1875.[53]

1871—1873		1874—1875	
A szórólövegosztag		Melyik kerületi szórólövegosztályba tömörült	Állomáshelye
száma	állomáshelye		
1.	Pest	I.	Budapest
2.	Arad		
3.	Nagyvárad		
4.	Félegyháza	II.	Szeged
5.	Szeged		
6.	Ó-Orsova		
7.	Nagyszeben	VI.	Marosvásárhely
8.	Brassó		
9.	Kolozsvár		
10.	Kassa	III.	Kassa
11.	Sátoraljaújhely		
12.	Szatmárnémeti		
13.	Ipolyság	IV.	Pozsony
14.	Budatin		
15.	Pozsony		
16.	Buda	V.	Budapest
17.	Pécs		
18.	Nagykanizsa	VII.	Zágráb
19.	Sopron	V.	Budapest
20.	Zágráb	VII.	Zágráb

Többek között azért volt szükség az osztagok egyesítésére, hogy tetemes fenntartási költségeiket csökkenthessék, a kiképzést egyöntetűen és fokozottabban hajthassák végre; ezenkívül a dandárok székhelyén állomásozó osztagok elhelye-

52 HL Hfp. 16. doboz, 1874. 65. sz.
53 *Berkó:* i. m. 447. o.; HL Hfp. 16. doboz, 1874. 65. sz.

zése, a készletek raktározása sok pénzt emésztett fel. A korábbi állapothoz képest jelentősen csökkent a honvéd-szórlövészek száma is. Az osztályok rendszeresített békeállománya az 1874-es év februárjától a következőképpen alakult: összesen 28 ember, 14 ló (5 hátas és 9 igás), valamint 2 szórólöveg — az első hat kerületben. A 7. kerületi osztályt 20 ember, 12 ló (4 hátas és 8 igás), valamint 2 szórlöveg alkotta. Eredetileg 1 százados, vagy alantostiszt osztályparancsnokként, 2 alantostiszt és 3 tiszthelyettes, vagy hadapród szerepelt a békelétszámban, azonban, mivel mindegyikükből csupán 1 főre volt szükség, a feleslegessé váló 4 személyt a kerületi parancsnok javaslata alapján eredeti fegyvernemükhöz osztották be. Az osztályok parancsnokai az eddig az egyes osztagok felügyeletével megbízott — fentebb részletezett — tisztek lettek, akiknek negyedévenként állománykimutatást kellett felterjeszteniük a honvédelmi minisztériumba.[54]

Mozgósítás esetén az osztályok mindegyike 3 osztagból állt, kivéve a zágrábi kerületben lévőt, amely csupán 2 osztagból szerveződött. A háborús veszély alkalmával felállítandó szórlöveg-alakulatok megegyeztek a békeidőben fennállókkal.[55]

Az 1872-ben kiadott szervezeti szabályzat az osztag gyors mozgósításának végrehajtását így összegezte: előfeltétele a legénységi létszám, valamint a lovak pontos nyilvántartása, az osztag tulajdonában lévő eszközök, fegyverek gondos karbantartása. A parancsnoknak évente a legénység kiképzése és szabadságolása után név szerinti kimutatást kell készítenie a hadilétszámhoz szükséges állományról korosztályokra és zászlóaljakra lebontva, majd azt a dandárparancsnokságnak elküldeni. E kimutatásnak a fedezetként szolgáló 24 embert is tartalmaznia kell, akik a kiképzett szórlövészek közül választandók ki. Mozgósítási parancs esetén a dandárparancsnok, az összesítés alapján, az abban foglaltak első csoportját közvetlenül az osztaghoz hívja be, ahol megtörténik felszerelésük. A második csoport azonban már a zászlóaljhoz vonul be, ott kapja meg a felszerelését és utána küldik a szórlöveg-alakulathoz. A dandárparancsnok — ha lehetséges — a fedezet vezényletével egy fiatal tisztet bíz meg. Az osztagparancsnok a mozgósítás elrendelése után azonnal behívja a vállalkozóknak kiadott lovakat és felszerszámozza azokat. A szükséges hámos- és tartaléklovakat beérkezésük után előbb a szórlövegekhez és a lőszerkocsikhoz, azután a társzekerekhez, végül a csapatvonat szekereihez kell beosztani. Az esetleg még hiányzó egyes lovakat a kerületi parancsnok által korábban kijelölt lovasszázadok állományából kell pótolni.

A bevonuló legénységet gyakoroltatni kell, minden eszközt, fegyvert pedig tüzetesen átvizsgálni, a muníciót kiszolgáltatni, a szórlövegek mozdonyait és tengelyszekrényét azzal feltölteni. A létszámfeletti kezelőlegénységet és a szekerészeket a gyalogsághoz osszák be. A szórlövészeknél fellépő hiányt, veszteséget a fedezet legénységéből; ez utóbbinál az zászlóaljakhoz beosztott létszámfelettiek soraiból, a hiányzó szekerészeket pedig a honvéd lovasság idősebb korosztályaiból pótolják. Minden nem szükséges anyagot, eszközt az állomásparancsnoknak kell leltárba vennie.

Az eredeti állomáshelyre történő visszatérés után a leszerelés az előbb felsoroltak fordított sorrendjében történik: a legjobb lovakat kiválasztják a békeállomány számára, a lovasságtól és a vállalkozóktól átvetteket ismét visszaadják.

54 HL Hfp. 16. doboz, 1874. 65., 199. sz.
55 *Berkó*: i. m. 102. o., HL Hfp. 16. doboz, 1874. 65. sz.

A békeállományon felüli legénységet, 10 mesterember kivételével, szabadságolják. A hadi lőszert beszolgáltatják, a felszerelést, fegyverzetet átvizsgálják, a használhatatlanok helyett újakat szereznek be, a megrongáltakat kijavítják és végül a mesterembereket is elbocsátják.[56]

A szórólöveg — mint harci eszköz — megjelenése után, a fegyver által nyújtott teljesítmény alapján, hamarosan felismerték harcászati alkalmazásának viszonylag szűkkörű lehetőségeit. Példának okáért a Gatling-rendszerű lövegekkel folytatott első amerikai lőpróbák során Baylor tábornok Dyer vezérőrnagyhoz írt, 1866. július 14-re keltezett levelében kiemelte, hogy ezen eszközök főként csak útszorosok, hidak, gázlók, sáncok védelmére használhatók.[57] Néhány évvel később az osztrák katonai folyóiratban is hasonló vélemények láttak napvilágot. A szórólövegeket egyenesen a legdefenzívebb fegyverek közé sorolták a szakírók, akik szintén csak különböző objektumok (sáncok, állások, helységek, szorosok stb.) védelmében vélték azokat jól hasznosíthatónak.[58]

Az 1870—71-es porosz-francia háború eseményei a gyakorlatban is bizonyították Európa államai számára a „mitrailleuse"-ök korlátozott használhatóságát; valószínűleg ez a hatás tükröződik vissza többek között a magyar nyelvű gyakorlati szabályzatban is, ahol az alábbiakat olvashatjuk: „... e löveget legczélszerűbben a védelmi harczban fogjuk alkalmazhatni, mely harczmódra továbbá hátrányos tulajdonságai is utalják, nevezetesen hogy súlya folytán nehezen mozog, hogy fogataival az ellenséges tűznek nagyon ki van téve, hogy irányzata s felállításának változtatása sok időt követel, s végre hogy az ágyútűz s egyes csatárok támadása ellen magában védtelen levén, minden alkalmazásnál a többi fegyverek támogatását igényli."[59] Egy József főherceg által aláírt dokumentum 1874 júliusából hasonlóan fogalmaz: „A szórlövegek ritkán önállólag és majd mindég a gyalogsági fegyver hatásának nagyobbítására — tehát csakis a gyalogságnál lesznek alkalmazandók. Ütegek gyanánt vagy ütegekkel szemben ezek soha nem lesznek alkalmazhatók kivéve erősített és födött állás makacs védelmére."[60]

A korabeli szabályzat összegzése szerint alkalmazásukra a gyalogcsapatok elő- és utóvédharcaiban, a felfejlődés, illetve a visszavonulás fedezésére; a derékhadnál sáncok, helységek, erdőkben torlaszok és főközlekedési utak, szorosok, völgyek, hidak, töltések védelmében kerülhet sor, ugyanakkor eredményesen támogathatják a lovasság és a tüzérség harcát is. Mintegy mellékesen megemlíti a szabályzat szövegírója: „Mindamellett előfordulhatnak esetek, melyekben a szórlövegek gyalog vagy lovas csapatokkal együttesen, támadásoknál is, a legjobb sikerrel alkalmaztatnak, nevezetesen meglepetéseknél s oldaltámadásoknál."[61]

Mindezek után tekintsük át röviden a magyar királyi honvédségnél bevezetett szórólövegek főbb alkotórészeit, technikai adottságait, kezelésük fő mozzanatait.

56 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 684—686. o.
57 *Wille:* i. m. 57. o.
58 SÖMZ 1871/1., 148—150. o.
59 Gyakorlati szabályzat, 1872. 33. o.
60 HL Hfp. 19. doboz,1874. 1330. sz.
61 Gyakorlati szabályzat, 1872. 33. o.

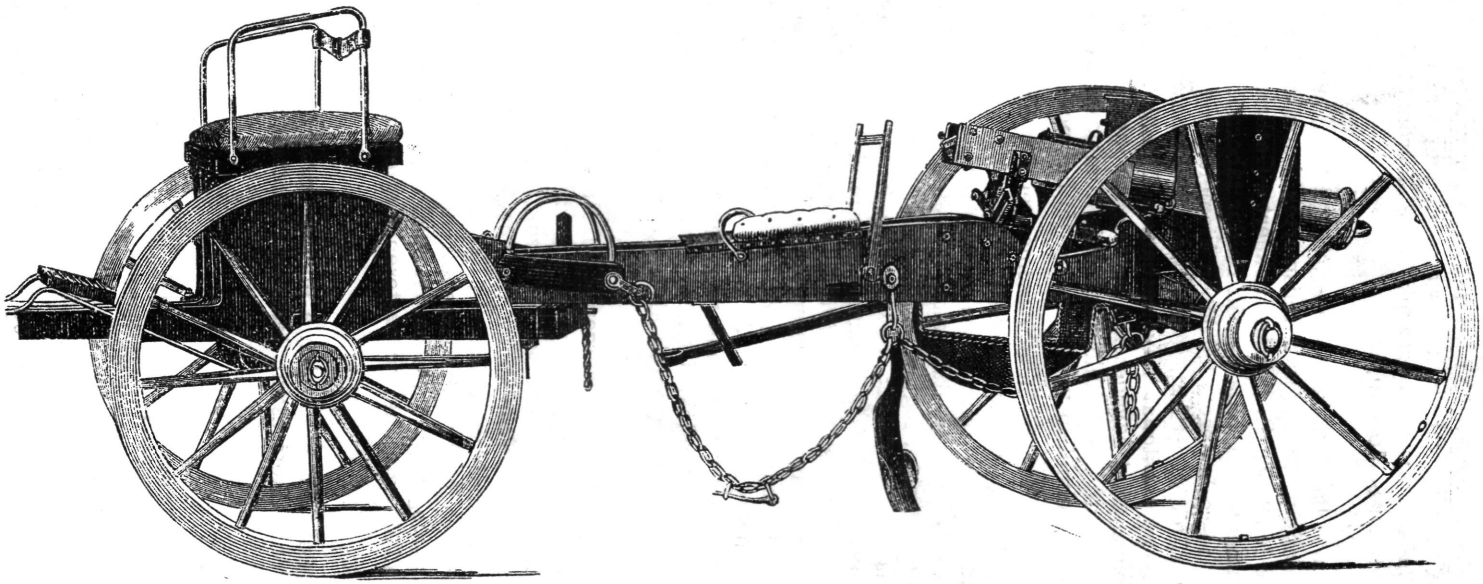

1. ábra. Montigny-szórólöveg menetkész állapotban.
(Bulyovszky Károly: Fegyvertan. Budapest, 1873., 260. o.)

A tábori használatra rendszeresített Montigny-rendszerű fegyver a következő fő részekből állt: a *csövezet*, a *lövegtalp*, a *mozdony* és a *lövegeszközök*. *(L. az 1. számú ábrát! 84. o.)* A csövezet fő alkotórésze a 37 puskacsőből álló ún. esőcsomag, vagy csőköteg volt, az irányzékkal. Az egyes csövek belszerkezete, a töltényűrt kivéve, megegyezett a Werndl-rendszerű gyalogsági puskáéval. Egyesített keresztmetszetük négyszöget alkotott, ezt pedig a külső felületet is képező acélhenger fogta körül, mint burkolat, erre szerelték rá az irányzékot. Az „elsütő művezet" a fegyver zár-, elsütő-, ürítőszerkezetét foglalta magában. A „szórkészülék" célja az volt, hogy sortűz leadásakor a csőcsomag egyidejűleg oldalmozgást végezzen, a célt szélességben pásztázza, a kilőtt lövedékek ne egy viszonylag kis területen csapódjanak be.

A *lövegtalp* „a szórlöveg járműszerű állványa", amely eredetileg a négyfontos tábori ágyúé volt; két 12 küllős vastengelyű kereken mozgott és két tengelyszekrény volt rajta. A csövezet összekapcsolását a lövegtalppal ún. vas csőcsapágy és egy iránycsavar biztosította. A tengelyszekrények azokat a töltőlemezeket fogadták be, amelyeket a „legrohamosabb gyorstűz" esetén, mint a leginkább kéznél lévő töltényeket tüzelték el. (A Montigny-löveg töltése négyszögletes, 37 töltényt befogadó acéllemez, az ún. töltőlemez segítségével történt. Munícióként a 11 mm-es Werndl-puska fekete lőporos töltényét használták, ami meghibásodásokhoz vezetett, mert sokszor beragadt a csőbe, elszakadt a hüvelye. Töltés közben a tüzelést értelemszerűen szüneteltetni kellett.) A tengelyszekrények — melyek 10—10 töltőlemezt fogadtak be — elülső, ellenség felé eső oldalát, valamint két felnyitható ajtószárnyát puskatűz ellen acéllemezekkel borították.

A *mozdony* „a lövegtalppal a szórólöveg szállításához egybekötendő jármű előrész" — a szabályzat megfogalmazása értelmében. Fő részei a mozdonyállvány, a két kerék és a mozdonyszekrény. Megegyezett az 1863 mintájú négyfontos tábori ágyú mozdonyával, a szekrény belső elrendezése azonban más volt. Ez utóbbi 4 töltőlemez-láda (egyenként 8 lemezzel) tárolására volt alkalmas, kívül fekete bádoggal vonták be, ajtaját hátrafelé is ki lehetett nyitni. Tetején 3 szórlövész elhelyezésére vánkossal és oldaltámasszal rendelkezett.

A *lövegeszközök* a harceszköz kezelésére, karbantartására, tisztítására, valamint szét- és összeszerelésére szolgáltak. A bőrrel bevont, vállszíjas és bádog vázzal elátott tarisznyában — amelyet középen két üregre osztottak — 4 töltőlemezt hordtak a „kezelér-szórlövészek". A hüvelyeszsák az ellőtt töltények fémhüvelyeinek befogadására, a vontatókötél a lövegtalp és a löveg mozdonyának összekötésére szolgált. A csövek torkolatait és töltényűreit az ún. torkolat-, illetve töltényűrfedő, az egész csövezetet a szurkos vászonból készült boríték védte a portól, bemocskolódástól. Ezenkívül még a feszítőfa, a hüvelyfogó, a tisztítóvessző, több csavarhúzó, egy vas- és egy fakalapács tartozott a lövegeszközökhöz.

A szórólöveg *lőszerkocsija (2. számú ábra 86. o.)* szintén a négyfontos lövegéhez hasonlított, a fegyver számára megállapított lőszermennyiség nagyobb részét szállították rajta egészen a tűzvonalig. A lőszerkocsi mozdonyból és kocsihátból állt. A kocsi mozdonya a szórlövegéhez hasonló szerkezettel bírt, szükség esetén fel lehetett cserélni a lövegével. Szekrényén ajtó helyett le-föl mozgatható födél volt. A kocsihát szekrényében 10 darab, puskatölténnyel málházott rakasz, 3 tarisznya, a hüvelyeszsák és 2 szerláda fért el. Úgyszintén

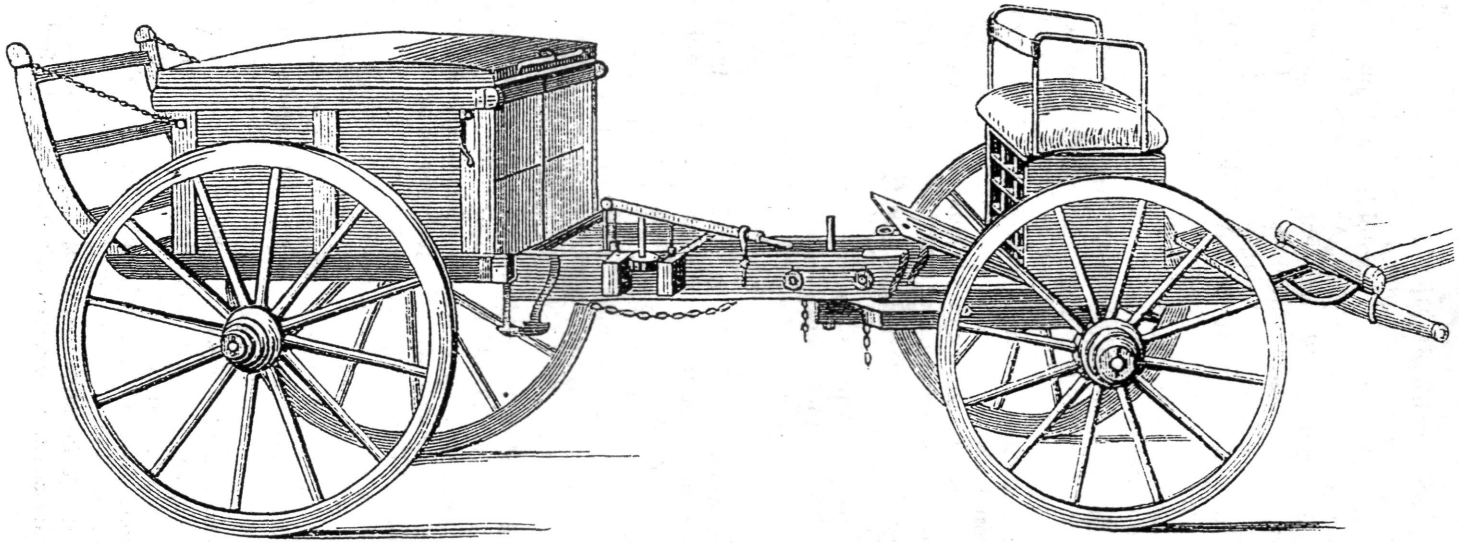

2. ábra. A Montigny-szórólöveg lőszerkocsija.
(Bulyovszky Károly: Fegyvertan. Budapest, 1873., 288. o.)

a kocsihátban helyezkedett el a málhakas — melyben a lovaknak tartottak takarmányt —, a pótkerék hordozására való keréktartó, az emelőrúd, a kilőtt töltőlemezek hüvelyeinek kinyomására rendszeresített kitaszító-készülék és egyéb apróságok.[62]

A „teljes hadi létszámra való lőszerelék" (vagy mai kifejezéssel élve a lőszerjavadalmazás) háború esetén szórólövegenként 16 678 töltény volt, ami az alábbi módon oszlott meg: a löveg mozdonyában kétszer 35 lemez, egyenként 37 tölténnyel, összesen 2590; a tengelyszekrényben kétszer 12 lemez, összesen 888; a lőszerkocsihát szekrényben 10 rakasz, egyenként 1320, összesen 13 200 tölténnyel. Az egész osztagra (4 szórólöveg) 66 712 „lövés" jutott. Ezen felül a lőszerkocsik tartalékként még 52 800 darab, 20 rakaszban málházott töltényt szállítottak, így az osztag teljes lőszerkészlete 119 512 darab — 3230 töltőlemez — volt.[63] Mivel mindig is nagy hangsúlyt helyezett a hadvezetés a legénység alapos kiképzésére a lövészetben, ezért az évente tartott céllövészetek, tábori lőgyakorlatok alkalmával minden csőre 40 töltőlemez, összességében a négy szórólövegre 5920 töltény jutott.[64]

Az évente tartott őszi csapatgyakorlatokra mindezen felül osztagonként még 3000 gyakorló (vak-) töltényt utaltak ki. A forgópisztoly használatának begyakorlására a legénység évente és fejenként 245 éles- valamint 12 gyakorló töltényt kapott.[65] A kilőtt töltények fémhüvelyeit összegyűjtötték, majd azokból kizárólag békehasználatra céllövő és gyakorló muníciót készítettek a pozsonyi lőszergyárban, valamint a Pesten, Kassán, Szegeden, Kolozsvárott, Vukováron felállított honvéd töltényújítási osztályok.

A lőszer pótlását a következő módon oldották meg: a lövegmozdony készletét a kocsimozdonyból, ez utóbbiét a két lőszerkocsi hátsó szekrényéből pótolták azok kiürültéig. A kiürült kocsik visszamentek a dandár lőszertelephez, ahol az osztag tartalék lőszerkocsijainak egyikéből pótolták szükségletüket, majd a tartalék lőszerkocsi a hadosztály, vagy hadtest lőszertelepéhez vonult, ahol újból megrakták.[66]

A Montigny-féle konstrukciónál kétféle tüzelési módot alkalmazhattak, az ún. tömött, vagy tömtüzet és a szórt tüzelést. Tömtűznél a zárszerkezet 37 ütőszege egyszerre csapott rá a csőbe töltött töltényekre, és ekkor a lövedékek a célt egymáshoz közel eső pontok által képezett körben találták el. Szórólövés esetén az elsütőszerkezet az egyes ütőszegeket egyenként, egymás után működtette. Ennek eredményeként a lövedékek a célban jobbról felülről-balra lefelé ív alakban csapódtak be. Ehhez természetesen hozzájárult a szórkészülék működése.[67]

A honvédségnél néhány Gatling-rendszerű szórólöveget is rendszerbe állítottak. Ezt a fegyvert revolverlövegnek is nevezhetnénk, forgópisztolyhoz hasonló működési elve miatt, hiszen csövei egymás után, felváltva tüzeltek. Fő al-

62 A fegyverre vonatkozó bővebb leírást lásd: Utasítás a Montigny-rendszerű ... 1871., valamint *Horváth János* cikkében, (*Haditechnika*, 1990/2.) ahol a Montigny-szórólöveg főbb adatai is szerepelnek. Ezek: csőköteg, zár- és töltőszerkezet tömege = 182 kg; a lövegtalp tömeget = 484,5 kg; lőszerkocsi üresen = 868 kg; lőszerkocsi feltöltve = 1562,2 kg; lövegmozdony üresen = 338,8 kg; lövegkerék átmérője = 134 cm; tengelytáv = 153 cm; csőköteg hossza = 1286,8 mm; cső hossza = 832,5 mm; töltőlemez tömege üresen = 1,3 kg; töltve tölténnyel = 2,54 kg.

63 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 682. o.; *Berkó*: i. m. 102. o.

64 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 682. o.; HL Hfp. 10. doboz, 1873. 1241. sz.

65 Harcászati és felszerelési szabályzat, 1872. 682—683. o.

66 Uo.

67 Utasítás a Montigny-rendszerű ... 1871. 35—36. o.

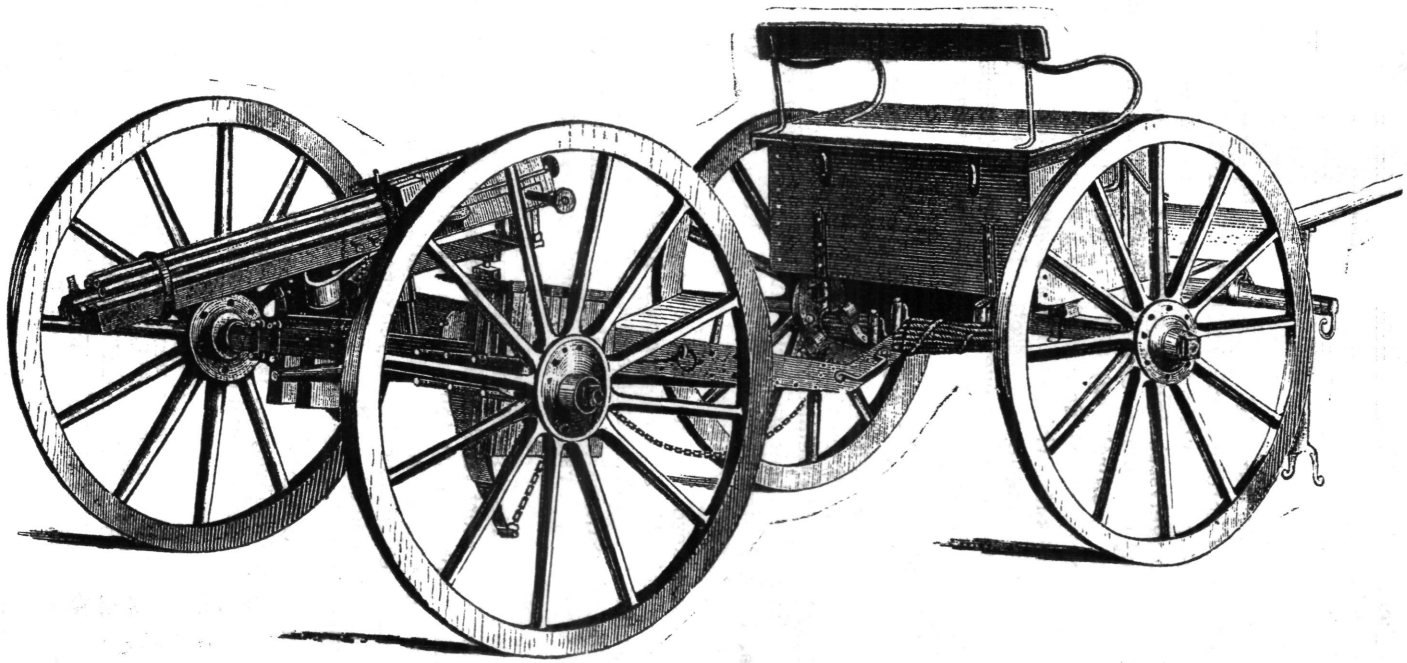

3. ábra. Gatling-rendszerű szórólöveg felkapcsolt mozdonnyal.
(Bulyovszky Károly: Fegyvertan. Budapest, 302. o.)

kotórészei és lőszerkocsija megegyeztek a Montigny-féle fegyverével. (Felépítésüket a *2. és a 3. számú ábrák 86. és 88. o.* mutatják.)

A *csőcsomag* a külfelületén henger alakúra esztergályozott 10 Werndl-rendszerű puskacsőből álló csövezetet, annak összefogására a csőcsomag-keretet, az „elcsattantási és mozgató művezet"-et, valamint a szórkészüléket foglalta magába. Az ún. forgattyú — kurbliszerű kar —szolgált az egész mechanizmus mozgatására. A fegyver töltése töltődob segítségével történt, melyből a töltényvezető tölcséren keresztül a muníció a töltényelosztóba, onnan pedig a csőbe került. A töltődob belül 20 ún. töltőszelencére volt osztva, ezek mindegyikében 20 töltény fért el.

A *lövegtalp* vasból készült, két 12 küllős kerékkel és két tengelyszekrénnyel. Ez utóbbiak egy-egy töltődobot fogadtak be, oldaluk bádogból, fedelük és fenekük fából készült.

Lövegmozdonyának szekrényét deszkákkal 9 fiókra osztották, nyolcba töltődobokat helyeztek, egybe pedig a különböző eszközöket, felszerelést. A szekrény oldalfala bádogból, a többi része fából volt, fedelét fémmel borították.

A rendszeresített *lövegeszközök* a következők voltak: kátrányvászonból készült csőcsomag-boríték, amit szennyeződések ellen húztak a csövezetre és a mozgató-elsütő szerkezetre; tisztítóvessző a furatok tisztítására; összetett csavarhúzó a fegyver szét- és összeszereléséhez; hüvelyfogó a beragadt hüvelyek eltávolítására; hüvelyzsák a hüvelytölcsérből kihulló fémhüvelyek összegyűjtésére.

A Gatling-szórólöveg lőszerjavadalmazása 10 töltődob, azaz 4000 töltény volt; munícióként a 11 mm-es 1867 M. Werndl-puskatöltényt használták.[68]

Ha a két rendszert összevetjük, szembeötlő különbségeket fedezhetük fel szerkezetükben és működésükben. A Montigny-szórólövegnél a következő kezelési műveleteket kellett végrehajtani: a zár nyitása, a töltőlemez behelyezése, a zár bezárása és az elsütés. E műveletsort az ún. zármeltyű mozgatásával vitték végbe és ha hárman végezték, a tüzelés gyorsasága percenként a 370—407 lövést is elérhette. A Gatling-féle fegyvernél, az előbbivel ellentétben, a működtetés a forgattyú tekerésének segítségével történt. A töltények adagolása a töltődobból, azok elosztása és bevezetése a töltényűrbe, a lövés folyamata, a kilőtt hüvelyek eltávolítása önműködően ment végbe. A gerendely — lényegében egy központi tengely, mely áttételen keresztül állt kapcsolatban a forgattyúval — fordulatát 10 lövés követte, mivel minden cső a legalsó helyzetbe kerülve tüzelt. A harceszköz tűzgyorsaságát percenkénti 400 lövés leadásáig növelhették kezelői.

A Gatling-rendszer előnyeit a másikéval szemben röviden így összegezhetjük: kezelése egyszerűbb volt, harc közben a kiszolgáló legénységnek kevesebbet kellett működnie; folyamatosan tüzelhetett töltés közben is; egyszerűbb, ugyanakkor pontosabban kivitelezett konstrukció volt, hiszen jóval kevesebb alkatrészből állt mint a Montigny-löveg; szerkezete kevesebb alkalmat adott a meghibásodásra például a töltények betöltésénél; találati biztonsága és tűzhatása tekintetében is megelőzte a belga rendszerű fegyvert, ami valószínűleg erősebb

68 *Bulyovszky:* i. m. 303—324. o. A Gatling-szórólöveg főbb adatait a *Haditechnika* 1990/2. számában az említett *Horváth*-cikk közli. Ezek: Működő részek, cső és zárrendszer tömege = 227,4 kg; lövegtalp tömege =193,8 kg; a cső hossza = 837 mm; űrmérete =11 mm.

csőszerkezetében rejlett, ezenkívül szórása bármely távolságra nagyobb volt. (L. a *3. sz. táblázatot!)*

3. számú táblázat

Gatling- és Montigny-szórólöveggel végzett összehasonlító lőkísérlet eredményei (Idő: 1 perc)[69]

Lövések száma: Gatling: 300
Montigny: 407

Találatok száma	300	600	900	1200	lépés távolságban
Gatling:	300	300	270	168	
Montigny:	407	400	370	220	

Találati biztonság	300	600	900	1200	lépés távolságban
Gatling:	100%	100%	90%	56%	
Montigny:	100%	98%	90%	50%	

A Montigny-rendszer előnyei az alábbiakban álltak: a harcba egyszerre több tölténnyel (összesen 16 678 darab) vonult fel, míg a Gatling lőszerjavadalmazása csupán 4000 darab volt, további szükségletét a tartalékból kellett fedezni; tűzgyorsaság szempontjából fölébe kerekedett a másik lövegnek, mivel kb. 400 lövést adhatott le 1 perc alatt.

A Gatling rúdirányzékát 100—1200, a Montigny lépcsős keretirányzékát 200—1600 lépés távolságra lehetett állítani; hatásos lőtávolságuk 1200 lépés — a Werndl gyalogsági puskáé kb. 800 lépés — volt, a belga rendszernél azonban pótirányzék segítségével 1800—2000 lépés távolságig lehetséges volt növelni azt, ahol is a lövedékek még elég átütő erővel rendelkeztek, hogy embert és állatot egyaránt harcképtelenné tegyenek.[70]

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia vezetői nem a legmegfelelőbb döntést hozták, amikor a birodalom, illetve a honvédség csapatainak szórólövegekkel való felfegyverzése kérdésében a Montigny- rendszer bevezetésére voksoltak. A fentebb felsorolt előnyöket mérlegelve Európában több állam döntött a Gatling-féle fegyver rendszeresítése mellett, így Anglia, Olaszország, Törökország. Valószínűleg a valamivel nagyobb lőgyorsaság miatt esett a Monarchia katonai szakértőinek választása a Montigny-szórólövegre.

Montigny fegyverét 7 ember szolgálta ki, ezek közül kettő állandóan a lövegnél maradt (kezelők), hárman a muníció hordásával foglalatoskodtak. A lőszerhordók tarisznyájukba 4—4 töltőlemezt raktak fejenként, és a szórlövegnél olyan ütemben váltották egymást, hogy amint az éppen töltő katona utolsó lemezét is kilőtték s azokat tarisznyájába rejtette, a másik lőszerszállító már mögötte állt és felváltotta a töltésben. Szükség esetén a lőszerutánpótlást futó-

69 *Bulyovszky:* i. m. 328. o.; *Haditechnika,* 1990/2., 47. o.
70 *Bulyovszky:* i. m. 325—330. o.; SÜMZ 1871/2., 180., 1872/3. 87. o.; *Haditechnika,* 1990/2., *Horváth*-cikk.

lépésben is végezhették. Az elhasznált muníciót eleinte a lőszerkocsiból, azután a löveg mozdonyából pótolták és csak kivételes esetekben, illetve gyorstűznél lehetett a szórólöveg tengelyszekrényének tartalmát is igénybe venni. Két honvéd folyamatosan a lőszerkocsinál tartózkodott, ahol a töltőlemezek töltögetésével foglalatoskodtak, valamint a már kilőtt lemezekből kellett kitaszítaniuk a hüvelyeket az e célra rendszeresített eszközzel. A lövegnél lévők egyike altiszti rendfokozattal bírt és a fegyver irányzását végezte. Ő vezette és ellenőrizte a többiek ténykedését. A „kezeléreknek" természetesen a lövegnél előforduló összes, illetve minden egyéb műveletet tudniuk kellett végezni; már csak azért is, mert a harcképtelenné vált, vagy elesett lövegkezelőket a lőszerhordozókkal kellett pótolni, s ha az ő helyettesítésük nem volt lehetséges, akkor a fegyver működtetését a megmaradt legénységnek kellett végrehajtania. Szállítás és felvonulás közben a löveg, valamint a lőszerkocsi mozdonyán három-három honvéd ült, a hetedik szórlövész — az altiszt — pedig lóháton vonult ki.[71]

A Gatling-szórólöveg kezelését és kiszolgálását csupán 5 fő végezte. Ketten mindig a lövegnél maradtak, egy honvéd a töltődobok hordozásával foglalkozott, két szórlövész pedig a lőszerkocsinál állandóan a dobokat töltögette. A löveg mozdonyán három, a lőszerkocsién két katonát szállítottak. Az elesettek pótlása hasonlóképpen történt, mint a Montigny-rendszernél.[72]

A szórólövegosztagoknál alkalmazott *tűznemek* az alábbiak voltak: *osztagtűz,* amikor az osztag harcszerűen egymás mellé felállt lövegei az egyik tisztes parancsára jobbról-balra, vagy éppen ellenkező irányban haladva, egymás után tüzeltek. Ezt 800—1200 lépés távolságra alkalmazták álló, vagy mérsékelt mozgásban lévő ellenséges csapatokkal szemben. Ilyenkor általában nem használták a szórkészüléket.

Gyorstűz: csak kivételes esetekben alkalmazták, például ha támadás közben az ellenséghez közel férkőzve meglephették azt; az osztag hirtelen arcból, vagy oldalirányból történő megtámadása esetén; visszavert támadás után, üldözésképpen 500 lépés távolságig. Ilyenkor minden szórlöveggel akkor lőttek kisebb távolságra és nagyobb szórást használva, amikor éppen tűzkész állapotban volt.

Sortűz esetében az osztagparancsnok vezényszavára az összes fegyver egyszerre tüzelt. Főként zárt tömegben, szemből támadó ellenséges csapatok pusztítására alkalmazták, a legnagyobb szórás és mérsékelt tűzgyorsaság mellett. 400—500 lépés távolságról nyitottak tüzet, legpusztítóbb hatását 300 lépésnyire érte el.[73] (Az alkalmazást e helyütt természetesen csak valódi háborús körülmények között és ellenség ellenében kell érteni, hiszen a honvéd szórlövészek alakulataik fennállásának ideje alatt csupán a gyakorlótéren próbálták ki fegyvereik erejét.)

Az osztag — amely 45 lépés szélességű arcvonalat foglalt el — két ún. félosztagra oszlott, két löveggel és a fogataival. Tüzelőállást foglalva a két félosztag egymás mellé állt fel, egy-egy szórlöveg közötti távolság 6 lépés volt. Mindig tartalékot kellett elkülöníteni, amely a 4 lőszerkocsit, 1 altisztet, 8 szórlövészt, a tartalékosokat, valamint a tiszti lovakat tartó legényeket fogta egybe.

71 A magyar királyi honvédség szórólövegeire vonatkozó oktatási szabályzat tervezete. Pest, 1871. 2—48. o.
72 Uo. 51—58. o.
73 Gyakorlati szabályzat, 1872. 25—30. o.

A gyakorlati szabályzat a szórólövegek felállítását sáncok vagy terepdomborulatok mögött javasolta, ahol nem voltak kitéve az ellenséges ágyúk hatásának. Kiemelte, hogy mindig gondoskodni kell a visszavonulás útjának biztosításáról.[74] A szórólövegek mozdonyait, fogatait, a lőszerkocsikat 200—300 lépésnyire hátrébb, nagy térközökkel, az ellenség tüzétől védve, mélyedésekbe, vagy terepтárgyak mögé kellett állítani. Az osztag előre-, illetve visszavonulásakor értelemszerűen követték azt.

A tüzelés megkezdése előtt a tűz vezetésére, a kezelés, a lőszerutánpótlás felügyeletére az osztag parancsnokának egy-egy félosztagparancsnokot kellett kijelölnie, akik veszteség esetén maguk is segítettek a fentebb felsorolt műveletek végzésében. A szabályzat rendelkezése értelmében az osztag parancsnokának olyan helyen kellett állnia, ahonnan belátta az előtte fekvő terepet, lövegeit és azok tűzhatását állandóan szemmel kísérhette, intézkedéseit megtehette. A tűzparancs kiadása előtt több feladat hárult rá, nevezetesen a cél kijelölése, megbecsülni annak távolságát, meghatározni a szórás nagyságát és a tüzelés nemét. Az első lövéseket azután szórás nélkül, a távbecslés helyességének ellenőrzése céljából tették. A szórólövegosztagot általában szóban kiadott parancsokkal, vagy megállapított kardjelekkel irányította parancsnoka; más fegyvernemekhez való beosztás esetén és kiképzés közben trombitajelekkel is vezényelhető volt.

A szórólövegek elvben a gyalogságot, lovasságot bárhová követhették, de ezt befolyásolták a domborzati adottságok, valamint az igáslovak kitartóképessége. Mozdulataik nagyon kötve voltak a terep minőségéhez; az árkokat, lejtőket, mocsarakat és egyéb akadályokat mindig lépésben haladva és oszlopba fejlődve „nagy körültekintéssel" kellett leküzdeniük, úgy, hogy a félosztagparancsnokok és a tisztesek az osztag előtt lovagoltak.[75]

A szórólöveg-alakulat különböző menetütemben (lépésben, ügetésben, vágtában) mozgott, de ügetésnél gyorsabbban — tekintettel a löveg nagy súlyára — csak kivételes esetekben és rövid távon, például felfejlődéseknél, ellenséges tűz hatása alatt. Rendes körülmények között a meneteket és az általános harcászati mozdulatokat (kanyarodás, nyitódás-zárkózás stb.) lépésben hajtotta végre az osztag.

Egy osztagot menetoszloppá és félosztagoszloppá lehetett alakítani. Az első esetben az egyes járművek 5, a másodikban 10 lépésnyire haladtak egymás után. Lőszerkocsijaik is ilyen távolságra követték a szórólövegeket. Menetoszlopot csak menetek közben, szűk közlekedési útvonalak — szorosok, gázlók, hidak — leküzdésekor alkalmaztak. Félosztagoszlopot, mint hadi alakzatot akkor alakítottak, ha az osztag vonalba történő felfejlődése és úgy végrehajtott menete tér hiányában, vagy átszegdelt terep miatt nem volt megvalósítható.[76]

Néhány év alatt igazolódni látszott, hogy a szórólövegek fenntartására béke-időben fordított költség nincs arányban egy jövőbeli háborús konfliktusban az alkalmazásuktól várható eredménnyel. Valószínűsíthető, hogy a porosz-francia háború konkrét harctéri tapasztalatait is figyelembe véve határozták el legfelsőbb szinten a honvédség szórólöveg-osztályainak felszámolását. Kilátásba

74 Uo. 33—34. o.
75 Uo. 38—40. o.
76 Uo. 11—21. o.

helyezték viszont alkalmazásukat helyi védelmi eszközök gyanánt. Megszüntetésük hivatalos indoklása így hangzott: szórólövész szolgálatra már elegendő honvédet képeztek ki, az alakulatok további fenntartása tehát felesleges.[77]

Ferenc József császár és király 1875. augusztus 15-én Laxenburgban kelt parancsával rendelte el a szórólövegosztályok feloszlatását. Egy 1875. szeptember 11-i honvédelmi miniszteri utasítás értelmében leszerelésüket a kerületi parancsnokságoknak október hó végéig kellett végrehajtaniuk. Ez az alábbi módon ment végbe: az osztályok tényleges állományában lévő tisztek közül egy főhadnagyot osztottak be azokhoz a gyalogzászlóaljakhoz, amelyek állomáshelyén addig a szórólövész-osztályok tartózkodtak. Ezt a tisztet létszámfelettiként tartották nyilván és a zászlóaljnál teljesítendő szolgálatán kívül megbízták a felszámolás után az osztály iratainak, lövegeinek, járműveinek, valamint egyéb felszerelésének elhelyezésével és karbantartásával, természetesen a gyalogsági alakulatok parancsnokának felügyelete mellett.

Rajta kívül az osztály többi tényleges és szabadságolt állományú tisztjét a gyalogsághoz, illetve lovassághoz — eredeti fegyvernemükhöz — osztották be. Ők esetlegesen egy saját tulajdonukat képező hátasló után kárpótlási igénnyel léphettek fel.

A legénységet eredeti zászlóaljukhoz helyezték vissza és még abban az évben, legkésőbb október végéig, szabadságolták. Mivel korábban az osztályok legénységének egyes korosztályai nem részesültek a nyolcheti újoncképzésben, ezért e honvédek áthelyezési okmányain feltüntették azt és a rendes évi fegyvergyakorlatok alkalmával az oktatást utólag pótolták. A pótdíjas altiszteket a kerületi parancsnokság a szükségletnek megfelelően osztotta be a csapatokhoz, ott 1875 végéig létszámon felüliekként szerepeltek. Az áthelyezett, a szórólöveg-alakulatoknál kiképzett legénységről az egységeknél névszerinti jegyzéket vezettek.

Az osztályok kereténél található hátas- és hámoslovak közül a „paripának alkalmasakat" a kerületben állomásozó lovassághoz 1875 októberében helyezték át. Ezeket az állatokat november végéig az illető lovasszázadoknál „szám fölöttiként" tartották nyilván, mivel csak a december 1-jével összeállított pótlovazási keretbe számították bele. A keret többi lovát a kincstár javára október hó folyamán elárverezték, a vállalkozóknál lévő hátas- és hámoslovak pedig azon lovasosztály állományába kerültek át, amelyek kiegészítő területén a vállalkozók laktak.

Az osztály lövegeit, járműveit, gazdasági irományait, pénzkészletét, ruházati és egyéb felszerelését az állomáshelyén lévő zászlóalj-kezelőbizottság vette át leltárilag és a továbbiakban a külön beosztott tiszt gondozására bízta. Végül az osztályok legénységi, iroda-, raktárépületeinek, istállóinak, felszerelésének értékesítésére, hasznosítására a parancsnokságok javaslatot terjesztettek fel a minisztériumba.[78]

Az alakulatok feloszlása után először az összes szórólöveget Aradon gyűjtötték össze, majd innen Lugosra végül Budapestre, a Ludovika Akadémiára kerültek, ahonnan később a honvéd központi fegyvertárba szállították át a fegyvereket. Az annak idején beszerzésükre és fenntartásukra fordított tetemes költség, ami kizárólag a magyar kincstárat terhelte, feleslegesen kiadott összegnek

77 *Berkó:* i. m. 102—103. o.; *Szurmay:* i. m. 64. o.
78 HL Hfp. 24. doboz, 1875. 2041. sz.

bizonyult. A honvédség „harmadik fegyverneme", háromévi fennállás után, megszűnt létezni.[79]

A fennmaradt iratanyag bizonysága szerint a szórólövegek nem tűntek el véglegesen a honvédség fegyvertárából, sőt még felhasználásukat is tervbe vették a későbbiekben. Néhányat 1890-ig megerődített helyeken, várakban állítottak fel, majd géppuskákkal váltották fel mindkét típust.[80]

1878-ban, elsősorban Andrássy Gyula gróf, közös külügyminiszter erőteljes fellépésének következtében, a Balkánon folyó orosz-török háborúba való beavatkozás lehetősége merült fel, Törökország oldalán. Ennek kapcsán a kolozsvári VI. honvédkerület parancsnoksága mozgósítás esetén összeállítandó szórólövegosztagokról tett jelentést a honvéd főparancsnokságnak. Egy esetleges orosz támadás elhárítására tett intézkedések részeként, a nagyszebeni hadparancsnokságnak 12 szórólöveget kívántak rendelkezésére bocsátani. Felhasználásukat, párosával beosztva, a vöröstoronyi-, törcsvári-, tömösi-, opánci-, ojtozi- és gyimesi-szoros védelmében tervezték.[81]

1887-ben a bolgár uralkodóválasztás miatt alakult ki konfliktus az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország között. Orosz részről a szász Koburg Ferdinándot az osztrákok emberének tekintették és személyében saját terveik keresztezését látták. Diplomáciai eszközök igénybe vétele helyett Galicia határán csapatösszevonásokat hajtottak végre. Magyar részről, mint néhány évvel korábban, ismét az Oroszország elleni háborút sürgették. Ebben a helyzetben — az ugyanebben az évben megfogalmazott rendelkezés szerint — a honvédség Montigny-rendszerű szórólövegeit a közös hadsereg vezetőségének alárendelve alkalmazták volna. A szegedi, illetve kassai székhelyű II. és III. honvédkerületbeli csaptoknál az 1887-es évben szórólövegek kezeléséhez értő honvédeket tartottak vissza, akik a császári és királyi tábori, illetve vártüzérség tartalékába tartoztak. Mozgósítás esetén őket —hasonlóan a többi „különleges" fegyvernem állományában szereplő legénységhez — a közös hadsereg tüzérségéhez és intézeteihez kellett, hogy berendeljék.[82]

Képletesen szólva a honvédség szórólövegeinek csillaga rövid tündöklés után leáldozott, az új sorozatlövő fegyver, a géppuska megjelenésével véglegesen háttérbe szorultak. Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében már 1888 folyamán bevezették a Maxim-rendszerű gépfegyvert, a magyar királyi honvédségnél pedig 1908-ban állították fel a géppuskás osztagokat. E harceszköz azonban már egy új fejezetet nyitott a honvéd alakulatok történetében.

79 *Berkó:* i. m. 103. o.; *Papp Mihály:* i. m. 140. o.
80 *Haditechnika,* 1990/2., *Horváth*-cikk.
81 HL Hfp. 49. doboz, 1878. 780. sz.
82 HL Hfp. 175. doboz, 1887. 707. sz.

Tibor Balla

THE MITRAILLEUSE-UNITS OF THE ROYAL HUNGARIAN HONVÉD ARMY

Summary

The Royal Hungarian Honvéd Army was organized in 1868 and the mitrailleuse-units, introduced, in 1872, served as substitutes for artillery.

The author surveys the history of the development of this weapon together with its war use and refers to the limits of its applicability, too.

The study treats the problems concerning the organization of the mitrailleuse-units within the Royal Hungarian Honvéd Army; their structure and dislocation; the training of the officers and the rank and file, their equipment, and recites the construction and technical data of the introduced weapon. Finally the author shows the motives of the liquidation of the mitrailleuse-units in the Royal Hungarian Honvéd Army and the possibilites of their later use.

Tibor Balla

L'HISTOIRE DES UNITÉS DE MITRAILLEUSES DU HONVED ROYAL HONGROIS

Résumé

Les mitrailleuses utilisées systématiquement à partir de 1872 à l'intérieur du Honved Royal Hongrois, formé en 1868, servaient à remplacer l'artillerie qui manquait.

L'auteur donne un résumé sur l'histoire de l'évolution de cette arme, sur son emploi de guerre, mais il montre également les limites de son applicabilité.

L'auteur présente les problèmes qui se sont posés en relation avec l'organisation des unités formées au Honved, il présente leur composition, leur position territoriale, la formation et l'armement des officiers et de la troupe, le système et les données techniques des mitrailleuses mises en système. Finalement, l'auteur fiat mention des causes de la suppression de ces unités et des méthodes de l'applicabilité ultérieure des mitrailleuses.

Tibor Balla

DIE GESCHICHTE DER MITRAILLEUSEN-VERBÄNDE DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN HONVÉDARMEE

Resümee

In der 1868 zustandegekommenen Königlich Ungarischen Honvéd-armee wurde die fehlende Artillerie durch die 1872 eingeführten Mitrailleusen-Verbände ersetzt.

In vorliegendem Aufsatz gibt der Autor einen Überblick über die Entwicklungsgeschichte dieser Waffe, ihre Anwendung im Krieg, weist aber zugleich auch auf die Beschränktheit ihrer Verwendbarkeit hin.

Der Autor behandelt die Problematik der Organisierung der Verbände innerhalb der Honvédarmee, ihre orgonisatorische Gliederung, die Dislokation, die Ausbildung und Ausrüstung der Offiziere und der Mannschaft, die Struktur sowie die technische Beschaffenheit der systematisch aufgestellten Mitrailleusen. Schließlich geht er auf die Ursachen der Auflösung der Verbände und die Möglichkeiten der späteren Verwendung der Mitrailleusen ein.

Тибор Балла

ИСТОРИЯ ФУГАСНЫХ ЧАСТЕЙ ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ АРМИИ

Резюме

Фугасные снаряды, принятые на вооружение в 1872 году в Венгерской Королевской Армии, сформированной в 1868 году, были призваны восполнить недостающую артиллерию.

Автор статьи даёт обзор истории совершенствования оружия и его военного применения, одновременно указывая на барьеры его использования.

Автор показывает проблемы, возникшие в связи с формированием фугасных отрядов в армии, характеризуя при этом их штатно-организационное членение, территориальное размещение, подготовку офицерского и рядового состава, их снаряжение, а также конструкцию и технические данные фугасных снарядов, принятых на вооружение. В заключение статьи автор упоминает о причинах упразднения этих отрядов и об изменениях, происшедших в дальнейшем применении фугасов.

KÖZLEMÉNYEK

ILEANA CĂZAN

A TÖRÖK-MAGYAR BÉKETÁRGYALÁSOK ÉS AZ 1468. ÉVI FEGYVERSZÜNET KÖZÉP- ÉS DÉLKELET-EURÓPAI POLITIKAI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Corvin Mátyás alakja, III. Frigyes német császárné mellett, meghatározó volt Közép- és Délkelet-Európa történetében a XV. század második felében, nagy mértékben befolyásolva a kor nemzetközi kapcsolatait. Mátyás uralmának ereje a magyar állam határain messze túl is hatott és összekapcsolódott a délkelet- és közép-európai politikai erőkkel Itáliáig és a Német Birodalomig, emellett kapcsolatokat ápolt jóval tovább is, Moszkvával, Grúziával, a Krími Kánsággal és Perzsiával.

A nagy király uralkodása olyan pillanatban kezdődött, amikor Magyarországot hatalmas szomszédok fenyegették, amelyek a korona, sőt az egész királyság megszerzésére törekedtek. A Nándorfehérvár ostromát visszaverő Hunyadi János dicsőséges napjai után II. Mohamed szultán újra támadásba lendült a Balkánon, ezúttal több sikerrel. 1458 és 1460 között meghódította Dél-Moreát. 1461-ben elesett Trapezunt és az utolsó bizánci császár tragikus módon fejezte be életét Konstantinápolyban.[1] A következő évben Bosznia és Hercegovina végleg elveszítette függetlenségét, utolsó királyukat megölték, a szultán pedig Horvátország és Szlavónia felé indult.[2] Ugyanakkor a szemben lévő határnál a Habsburgok is eltervezték politikai cselekvésük irányait: Európa középső területeit a jövendő Ausztriai Ház, az első európai császári dinasztia politikai és gazdasági magjává kívánták tenni. A tervezett politikai rendszerben Magyarország nélkülözhetetlen pillérré vált, ezt a tényt III. Frigyes császár is jól tudta, aki egyébként 1464-ig jogtalanul magánál tartotta a magyar koronát,[3] s igen rövid időre még a magyar trónra is megválasztották.

Ilyen körülmények között lehetetlen volt, hogy Magyarország harcot folytasson Szent István, vagy Nagy Lajos koronája tartományainak visszahódításáért, hiszen 1462—1464 körül arra kényszerült, hogy fenntartsa a viszonylagos erőegyensúlyt a Török Birodalom felé eső határon. Ezért lemondott Dalmácia visszaszerzéséről — amelyet Velence 1411-ben foglalt el —, így közeledve katonai szövetség kötése céljából régi ellenfeléhez, melyet szintén fenyegetett a törökök terjeszkedése és ennek velejárója, az égei-tengeri, sőt a „nella Terra ferme" birtokok elvesztése. 1463-ban a legfőbb fenyegető veszély közelebb hozta egymáshoz a két hatalmat, egyelőre megszüntetve minden korábbi ellen-

1 *G. Brătianu:* Marea Neagră. II. k. Bukarest, 1988. 278—279. o.
2 *D. Varga:* Hungary in Greatness and Decline. Budapest, 1982. 97. o.
3 Igen gazdag a történeti irodalom a Szent István koronájának visszaadásával kapcsolatos, Corvin Mátyás király és III. Frigyes császár közötti konfliktusra vonatkozóan. Csak egyet említünk a legújabb elemzések közül, amely új megvilágításba helyezi a két uralkodó közötti konfliktust, nevezetesen: *K. Nehring:* Mathias Corvinus, Kaiser Friderich III und das Reich. München, 1975. 85. o. és kk.

ségeskedést. Velence, a pápaságtól támogatva — amely minden eredmény nélkül törökellenes keresztes hadjáratot hirdetett —, hosszú és költséges harcra készült (1463—1479). 1463. szeptember 12-én Pétervároadon írták alá azt a szerződést, amelyben Velence kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy a török elleni harcban 14 gályával és jelentős szárazföldi erőkkel vesz részt.[4] Magyarország pedig villámháborút indított Bosznia északi részén, megtámadva és meghódítva a török erődök kulcspontját, Jajcát, 30 egyéb erősséggel együtt. Ám Mátyás offenzívája egy év múlva megállt és Zvornik ostromáról lemondott. A döntő hadművelet megindításától egyébként a király és a szultán egyformán vonakodott, mindkettőnek az volt a meggyőződése, hogy nincs elegendő erő a birtokában az ellenség végleges megsemmisítéséhez.[5] A következő évek folyamán azonban a Balkánon a Török Birodalom hátrányára változott a helyzet a Szkander bég által vezetett albánok ellenállása következtében, akik Kruja erősségének negyedik ostromát is visszaverték (1466—1467). A legendás albán hős halála után Velence vállalta át az említett erőd ellenőrzését, más erődítményekével együtt. Ebben a háborúban a törökök szándéka az volt, hogy lehetetlenné tegyék a Velencei Köztársaság uralmát az Égei-tengeren, s e cél érdekében minden rendelkezésükre álló erőt összpontosítottak. Ezen kívül az 1467-es év a kisázsiai Karamania emírjével folytatott ellenségeskedések kezdetének éve is; ez a konfliktus később majd kiszélesedik egy új politikai erőnek, Uzun Haszán türkmén emírnek, Transoxiánia és Perzsia meghódítójának bekapcsolódásával.[6]

Mindezen okból II. Mohamed szultán nem kívánta és nem tudta folytatni a harcot a Dunánál Magyarország ellen. Mátyás király pedig 1467—1468-ban, kihasználva Csehország problémájának II. Pál pápa által történt újraélesztését — a pápa 1466-ban kiátkozta Podjebrád Györgyöt, mint „eretneket, esküszegőt és szentségtörések végrehajtóját"[7] —, hozzákezdett egy nagyratörő terv megvalósításához; ennek lényege egy „dunai királyság" létrehozása volt, amely gazdasági szempontból egymást kiegészítő királyságokat és tartományokat foglalt volna egységes gazdasági és politikai rendszerbe: Magyarországot, Csehországot (Sziléziával és Morvaországgal együtt) és később Ausztriát.[8]

Egy ilyen nagyszabású politikai akció nyilvánvalóan nem lett volna megvalósítható, ha Corvin Mátyás nem biztosította volna magát a balkáni fronton. 1468-ban így késztetnek új közös politikai érdekek két szemben álló államot az ellenségeskedés felfüggesztésére, hogy a harcot más irányban folytathassák.

A következőkben olyan érveket próbálunk meg bemutatni, amelyek azt támasztják alá, hogy 1468-ban Mátyás és a Török Birodalom fegyverszüneti megállapodást kötött. Mint feltételezésről, néhány helyen futólag említést tesznek erről a „békéről", azonban az elengedhetetlen tudományos dokumentáció nélkül. Az a meggyőződésünk, hogy létezett egy ilyen titkos megállapodás, egyrészt az egykorú dokumentumok tanúságán, másrészt a történelmi események logikáján alapul. A források beható tanulmányozása alátámasztja azt a feltételezést, hogy létezett egy titkos fegyverszünet, amelyet a Török Birodalom

4 *Ch. de Coeckelberghe de Dutzele:* Histoire de l'Empire d'Autriche depuis les temps les plus reculés. Vienne, 1847—1851. IV. k. 200. o.
5 *L. Elekes:* La politica estera di Re Matia e gli stati italiani nello secondo mota del secolo XV. In: Rapporti Veneto-Ungheresi all'epoca del Rinascimento. Budapest, 1975. 249. o.
6 *G. Brătianu:* i. m. 285. o.
7 *R. Kralik:* Histoire de Vienne depuis l'Empire Romain jusqu'à nos jours. Paris, 1932. 127—129. o.
8 *Fr. Eckhardt:* Histoire de la Hongrie. Paris. 1932. 47. o.

és a Magyar Királyság 1468-ban kötött egymással. A béke, vagy az ellenségeskedés felfüggesztése a déli határnál lehetővé tette volna Magyarország számára, hogy minden erejét Közép-Európa irányába összpontosítsa, ez szükséges feltétel volt a „dunai birodalom" megálmodott tervének megvalósításához, melynek első fázisát a cseh korona megszerzése jelenthette.[9] Számos jel utal a megkezdett tárgyalásokra és a fegyverszünet megkötésére, de ezeket eddig nem vizsgálták meg figyelmesen.

Az események szemtanúi, Velence és Milánó követei, figyelemmel kísérték a Portával való tárgyalások alakulását és hetente tájékoztattak azokról. 1468 januárjában Gerardus de Collis milánói követ azt írta Velencéről, hogy a török hírvivő látogatása Nagyváradon[10] csak álhír volt, amit azért terjesztettek, hogy a pápát Itáliában a béke aláírására ösztönözzék (1467 óta Velence ismét hadiállapotban volt — 1468 májusáig — Milánóval, Nápollyal és Firenzével).[11] Ugyanabban a hónapban a realistább és érzékenyebb Velence világos választ kért Mátyás követeitől arra a kérdésre, hogy a király felbontotta-e a régi szövetségi szerződéseket más, újakért (ide értve az Aragóniai Ferdinánddal, Nápoly királyával kötöttet is).[12] Ugyanakkor az itáliai harcok miatt Velence hajlandóságot mutatott arra, hogy békét kössön a törökökkel Corvin Mátyás király közvetítésével.

1468 februárjában ugyanez a Gerardus de Collis két részletes jelentést küldött Milánóba.[13] Galeazo Maria Sforza herceget közvetlenül érintette a velencei katonai helyzet, mert az — mint az imént említettük — hadiállapotban állt Milánóval, Nápollyal és Firenzével: egy, a törökökkel való békekötés jelentős velencei égei-tengeri és albániai haderőt tett volna szabaddá. A két jelentés részletesen bemutatja a Balkánon és a Dunánál kialakult politikai helyzetet. Gerardus de Collis úgy vélte, hogy belső nehézségek, az erdélyi szász városok és a székelyek lázadása miatt Mátyás király nem tudta tovább folytatni a harcot a törökök ellen, a béke a „levegőben lóg". Állítólag már egy török követ is megjelent volna Szendrő erődjének parancsnoka részéről — ez a Nárdorfehérvár közelében lévő stratégiai pont török uralom alatt állt —, hogy fegyverszünetet kössön („et quello Ambassatore del Capitanio del Smedreo chera venuto per far treuga solum con queli de Belgrado")[14] s még az általános béke megkötésére is kísérletet tett. A milánói kiküldött azonban úgy ítélte meg, hogy a török próbálkozások egyelőre nem járnak sikerrel. Gerardus de Collis továbbra is pontos információkat közvetített a moreai és az albániai katonai és politikai helyzetről, ahol Szkander bég halála után a velenceiek néhány fontos stratégiai pontot szereztek (Kruja, Szkutari). Uzun Haszán, „ynimico del Turcho" Trapezuntnál való beavatkozását is említi: ezt a várost mint az utolsó bizánci császár örököse követelte (Despinát vette feleségül, Kalo Ioannesnek, Komnénosz Dávid fivérének és elődjének leányát).[15]

Egyre több a béketárgyalásokra vonatkozó hír, és az ügyben egyre több az érdekelt fél: mindez azt mutatja, hogy nem egyszerű szóbeszédről van szó,

9 *I. Barta—I. Berend—P. Hanák:* Histoire de la Hongrie, des origines à nos jours. Budapest, 1974. 128—129. o.
10 Monumenta Hungariae Historica (a továbbiakban: Mon. Hun. Hist.) Acta extera, IV. k. 90—91. o.
11 Histoire universelle, II. k., De l'Islam à la Réforme. (Coord.: *R. Grousset et Bm. Léonard*) Paris, 1964. 574—575. o.
12 Mon.Hun. Hist., Acta extera, IV. k., 89. o.
13 Uo. 93—94., 95—96. o.
14. Uo. 93. o.
15 Uo. 95.o.

hanem valóban történtek megbeszélések és ezek nem csak az itáliai államok képviselőit, de Lengyelország királyát is foglalkoztatták. Az 1468 márciusában IV. Kázmér által Moldvában elrendelt vizsgálatokról készült beszámolókban[16] — a vizsgálatra azért került sor, hogy feltárják az igazságot Mátyás 1467 decemberi hadjáratának eredményére vonatkozóan[17] — egy olyan hírt találunk, amely megegyezik a korábbi információkkal. A lengyel hírvivő megerősítette a Nagy István által küldött részletes levél tartalmát, de Lengyelország számára nyugtalanító híreket is közölt; nevezetesen azt, hogy Mátyás új támadásától tartanak Moldvában, és hadjáratától félnek Halics területén is („huius namque timoris in foribus sunt indicia, rex etenim Hungariae... pretendit sibi ex hoc ignominiam fuisse per Stephanum wovevodam irrogaram, ad quam ulciscendum intencionemque suam, quam preconceparat prosequendam, fertur sine dubio comminari)[18] Ezért — erősítette meg a lengyel hírnök — békét kötött a szultánnal, ez utóbbi követei útján. (... sed eciam Russie consequenter de periculo formidandum foret... quia idem rex Hungariae cum imperatore Theurcorum per medium sui locumtenentis, qui hactenus in Hungariae soleniter advenisse famatur, amiciciam, affinitatem et pacem perpetuam fertur de certo practicare).[19] Ehhez jönnek még a mendemondák a békefeltételekről, amelyek a lengyel informátor számára hihetetlennek tűnnek. A szóbeszéd szerint a szultán feleségül ajánlotta volna Mátyás számára egyik leányát, ugyanakkor a király hozományul megkapta volna az összes, valaha Magyarországhoz tartozott, de a törökök által később elfoglalt területet, ezen felül Bulgáriát és „felső" Moldvát (ezzel a névvel a Havasalföldet jelölték), felmentve azt a Portának való adófizetési kötelezettség alól.[20] A lengyel hírnök amiatti félelme, hogy Magyarország egy ilyen szövetségessel és egy ilyen területi bázissal Lengyelország számára félelmetes ellenséggé válik, teljesen jogos volt.

Ami eleinte csak szóbeszéd volt, az itáliaiak elbeszéléseiben bizonysággá lett. Március 14-én, 16-án, 26-án és 27-én az a Gerardus de Collis, aki januárban még gyanakvónak tűnt, egyre biztosabbá vált a hírek valódiságát illetően. Március 14-én kijelentette, hogy egy titkos béke, amelyet már megkötöttek, nem maradhatott volna ilyen sokáig titokban („alcuni altri tengano fermo, che la pace de esso Turcho sia facta... questo non me pare gia verisimile, perche non si poria celare tanto tempo"),[21] de két hete Mátyás egy követe (Leonardo Cocho) a Portához küldetett a célból, hogy a béke érdekében közvetítsen mind Magyarország mind Velence számára. Március 16-án azt a hírt közölte Milánóval, hogy egy török küldött két napig Mátyásnál tartózkodott.[22] Március 26-án a hírek még egyértelműbbek. Mátyást Firenze és a Szent Liga szövetségesének tekinti, aki már konfliktusban állt Velencével — ez a hír emlékeztet a Signoria 1468 januári levelére, amelyben felvilágosítást kért a szövetségek állását illetően. Ezúttal

16 *S. Papacostea:* Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie 1467, à la lumière d'une source inédite. In: *Revue Roumaine d'Histoire, 1969/6.* A törökökkel való tárgyalások szövegét lásd a függelékben, a Métrique de la Couronne nyomán.

17 *S. Timon:* Epitome chronologica rerum Hungaricarum a nativitate divi Stephani primi regis apostolici. Claudiopolis, 1764. 150. o. Az információt szintén közli: Chronica Hungarorum finita Budae Anno Domini MCCCCLXXIII (fac simile), Budapest, 1973., a De coronatione regis Mathiae c .fejezet és *A. Bonfini:* Rerum Ungaricarum. Decades quator cum dimidia. Bp., 1941.

18 *S. Papacostea:* i. m. 8.o. (részlet).

19 Uo. 11. o.

20 Uo. 12. o.

21 Mon. Hun. Hist. Acta extera, IV. k., 74—75. o.

22 Uo. 76. o.

a törökökkel való béke már nem csupán szóbeszéd, hanem valós lehetőség („Item ano pur suspecto, chel prefato Re de Ungaria sia secretamente acordato con le Turche et facto treuga con esso . . ."),[23] ha még nem is bizonyosság. Március 27-én Gerardus de Collis még reménykedett abban, hogy pontatlan információk birtokába jutott, amelyeket talán maguk a törökök terjesztettek a békekötésről. A március 27-ei jelentés terjedelmes. Eszerint a török követ megérkezett volna Nagyváradra „400 lóval" s megpróbál megállapodni a békefeltételekről mind Magyarországgal, mind Velencével, de Mátyás király állítólag azt válaszolta volna neki, nincs felhatalmazása, hogy a Velencei Köztársaság nevében tárgyaljon. Magyarország királya ugyanakkor bizakodónak tűnt a közös meghatalmazott, a Konstantinápolyban tartózkodó Leonardo Boldu által kezdett tárgyalásokat illetően.[24] Megemlítette Gerardus de Collis ezen kívül, hogy olyan információk vannak a birtokában, amelyek „olyan valakitől származnak, aki frissen érkezett Magyarországról" és aki Nagyváradon tartózkodva látta „a királyt és a szultán követét", akik megbeszéléseket kezdtek volna területek cseréjéről: Jajcát, amelyet Mátyás 1464-ben vett be, Szendrőért. Ez a csere Collis szerint lehetetlenség volt, nem azért, mert a törökök nem szerették volna megszerezni Jajcát, hanem mert Szendrő erődje túlzottan jól meg volt erősítve és túl közel esett Nándorfehérvárhoz („Smedreo passo fortissimo sopro lo Danubio, ma non he verisimile, perche la Smedreo he terra fortissima et ha borgi, *che fano piu de tremilia fuchi poy he uno stecho ne l'ochio a Belgrado*").[25] Ugyanez a Velencéből küldött levél tartalmazta azt is, hogy három velencei küldött azt a nyugtalanító hírt hozta, miszerint a törököknek az az „ördögi szándéka" lenne, hogy „elválasszák egymástól Magyarország királyát és a Signoriát", hogy könnyebben valósíthassák meg terveiket. Ez a hír egybevág azzal a rövid részlettel, amelyben maga Bonfini is foglalkozik a török által hol Velencével, hol Magyarországgal a havasalföldi fejedelem (valószínűleg Szép Radu) közvetítésével kezdett tárgyalásokkal. Világos, hogy az ázsiai front miatt a szultán megpróbált a *naponta érkező követek útján* — ahogyan Bonfini mondta — („internuncii quoque quotidie mitterbantur") békét, vagy fegyverszüneti megállapodást kötni, akár Velencével, akár Mátyással („in Achaia interim Turcus agens ut initum Venetorum cum Mathia fedus rescinderet, nunc Venetos, nunc Panonem cum indutis, tum pace sollicitavit, quin Mathiam per maioris Valachie regulum, quem vaivodam apellant, sepe temptavit, *optimas pacis condiciones obtulit*").[26] Ezúttal a törökök által ajánlott igen előnyös békefeltételekről szóló hír megerősítést nyer. Bonfini, aki nem ismeri el nyíltan a Mátyással kötött megegyezést, úgy véli ebben a részben, hogy a megbeszéléseket valójában csak egyfajta hadicselnek kell felfognunk, ami a szövetségesek legalább egyikének semlegesítésére szolgált, mivel egy két fronton, több ellenséggel szemben folytatott háború eleve kudarcra volt ítélve. Egyébként azon állítása, hogy ha a törökök egyetlen irányba összpontosították volna erőiket, vagyis Ázsia felé, akkor akciójuk eredményesebb lett volna, tökéletesen igaz („vires quasque maximas sola discordia enervari„).[27]

A török-magyar tárgyalások tényét megerősíti az az 1468. április 10-én kelt levél, amelyben a római magyar követet tájékoztatják a törökökkel való békekötés

23 Uo. 77. o.
24 Uo. 79. o.
25 Uo. 80. o.
26 *A. Bonfini:* Rerum Ungaricarum. I. m. IV. k., 1. rész., 19. o.
27 Uo.

lehetőségéről, mert a császár és Lengyelország királya semmiféle segítséget nem nyújtott a cseh eretnekség elleni harcban.[28]

1468 májusában a Signoria utasításokat küldött Francesco Diedo-nak, a Mátyás mellett tartózkodó követnek, információkat kérve tőle a törökökkel kezdett tárgyalások eredményéről, a Magyarország királya által folytatottakról éppúgy, mint a Velence részéről Leonardo Boldu, Scutari (Albánia) városának kapitánya által kezdettekről. Május 12-én ugyanezt a Francesco Diedo-t bízták meg azzal, hogy tájékoztassa Velencét egy esetleges török-magyar „béke", vagy fegyverszünet feltételeiről, ezen kívül felhatalmazást kapott arra, hogy békét is kössön Velence nevében.[29]

1468 júliusától kezdve a Magyarország és a Porta közötti titkos béke már bizonyosságnak tűnt Velencében. Bár a feltételek nem voltak ismertek, a következmények nyilvánvalóak voltak. Június 24-én Galeazzo Sforzát arról tájékoztatták, hogy Mátyás meggyőzte a pápát, (már nem készült a törökellenes háborúra), hogy hagyja jóvá a csehországi háborút,[30] igazolja azt, mint eretnekek elleni harcot. 1468. július 2-án az első Csehországban felégetett város híre Velencébe érkezett.[31]

Augusztus 10-én nyugtalanító hír érkezett Milánóba. Magyarország királya, aki hadban állt Csehországgal, titokban fegyverszünetet kötött a törökkel („che secretamenta habia treuga con lo Turcho"), nem a pápa tudta nélkül, s így — ugyanazon Gerardus de Collis szerint — a török elleni fronton a helyzet reménytelenné vált.[32]

Szeptemberben azt a tényt, hogy a törökök támadásai a Dunánál kímélték Magyarországot, úgy értékelték, mint a béke, vagy fegyverszünet megkötésének jelét („alo paese del Re de Ungaria dicti turchi non fano oltrajo alcuno, il perche se judicha habij treuga con esso turcho").[33] Látjuk, hogy a „treuga" és a „pax, pace" szavakat egyaránt használják.

Bár — mint a fentiekben bemutattuk — 1468-ban bőségesen vannak a török-magyar tárgyalásokkal és megegyezésekkel kapcsolatos hírek, eddig csak Bonfini határozott kijelentését vettük figyelembe, amely minden tárgyalási kísérlet visszautasításáról szól. Ha ezeket vizsgálatnak vetjük alá, arra a következtetésre jutunk, hogy sor került tárgyalásokra a törökökkel, Velencével közösen és külön is. Eredményül egy titkos szerződés született, amelyet — minden adat szerint — 1468 májusában — júniusában kötöttek, ez egyfajta különbéke volt Magyarország és a Török Birodalom között. A lengyel források által nyújtott adatokból, Bonfini és Gerardus de Collis munkáiból kitűnik, hogy a törökök hajlottak arra, hogy helyi engedményeket tegyenek annak érdekében, hogy biztosítsák a békét a Dunánál és hogy teljes egészében megtartsák a megszerzett pozíciókat. A törökök felkínálták mindezeket az engedményeket, hogy megszilárdítsák helyzetüket a Balkánon és hogy összpontosítsák erőiket arra a hosszú offen-

28 Epistolae Mathiae Corvini Regis Ungariae ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, Aliosque illustres viros. Claudiopolis, 1765. II. k., 20—2:. o.
29 Mon. Hun. Hist. Acta extera, IV. k., 83. o.
30 Uo. 84. o.
31 Uo. 85. o. A „cseh háborúkról" l. még *K. Nehring:* i. m.; *W. Fraknói,* Mathias Corvinus, König von Ungarn. Freiburg, 1891. 129—136. o.
32 Mon. Hun. Hist. Acta extera, IV. k., 86. o.
33 Uo. 87. o.

zívára, amelyet ekkor indítottak Kisázsiában[34] (összecsapás Karamániáért és Uzun Haszán akciója).

Mátyás, aki elhatározta, hogy ezúttal Csehországban kezd egy újabb háborút, mind gazdasági, mind politikai okokból szívesen fogadta a törökök békeajánlatait. Hogy az európai diplomáciai szabályok szerint békét nem kötöttek, azt egyrészt a keresztényekkel való bármifajta tárgyalásokkal kapcsolatos török felfogással, másrészt a titkos szerződés Velencére nézve hátrányos voltával magyarázhatjuk. Mindamellett létrejött egy fegyverszünet, amelyet követek útján kötöttek, s amely tartalmazta azt a kölcsönös kötelezettséget, hogy valószínűleg öt éves időtartamra fenntartják a békét a határon. Ennek a megegyezésnek a tartalmát annak a részletnek a segítségével rekonstruáljuk, amelyet Bonfini illesztett bele abba a beszédbe, amelyet Mátyás az új háború megindoklása céljából tartott.[35] Nem az érvelésnek az itáliai polgári humanizmusra jellemző módját emeljük ki, sem azt, amilyen módon az államérdek problémáját tárgyalja, amely felette áll a közerkölcsnek és még a keresztény erkölcsnek is. A tisztán ideológiai szemponton felül, amely azt célozta, hogy igazolja egy európai háború elindítását és a török elleni harc mellőzését, feltűnnek az általunk tárgyalt fegyverszünet feltételei is. A háborút Csehországban azonnali szükségszerűségnek tekinti, mivel a huszita eretnekek — a szöveg szerint — a törököknél is rosszabbak, hiszen megrontják az igazi hívők lelkét („hoc bellum necessitate magis, quam voluntate suscipere cogamur, cum Turcico perniciosus esse videatur. Turci preter obsequium et tributa nil aliud exposcunt . . . Corporum non animorum imperium querunt; Bohemica eresis . . . ut contrariis semper fluctuat opinionibus").[36] Ezért lehet a törökökkel tárgyalni, és Bonifini elmondja, milyen jó fogadtatásban részesültek a török békefeltételeket hozó követek. Hogy az utókor szemében ne kisebbítse annak a képét, aki a kereszténység védelmezőjének tüntette fel magát, Bonfini nem jelenti ki nyíltan, hogy Mátyás hajlandó volt tárgyalásokba bocsátkozni, de világosan állítja, hogy a megbeszélésen jelen volt Vlad Tepes is, akit kifejezetten azért vittek oda, hogy ráijesszenek a törökökre és tiszteletet keltsenek bennük. A király, mondja ugyanez a szöveg, elődei hagyományának megfelelően, nem volt hajlandó békét kötni a törökökkel, hiszen ez királyi méltóságának hanyatlásával járt volna, *de elfogadott egy de facto fegyverszünetet,* amelyet szóban tárgyaltak meg — mondja Bonfini — és amely valószínűleg titkosan került megerősítésre a következő feltételek között: a felek fenntartják a békét a határon („si secum illi bene vixerunt") és felfüggesztenek mindenfajta fosztogatást és erőszakos cselekedetet („si iniuriis abstinuerunt, vim et rapinas inhibuerunt").[37] A megegyezés addig tartott, mint ahogyan erre Mátyás is számított, ameddig az a Portának hasznos volt. Miután az ázsiai fronton sikerült felülkerekedniük,[38] 1473-ban a törökök új erőkkel tértek vissza Európába. De addig Mátyás is tökéletesen kihasználta a felkínált haladékot, egész életére megszerezve a Csehország ki-

34 *L. Tardy:* Il ruolo di Venezia nei rapporti persiani e georgiani dell'Ungheria in Rapporti Veneto-Ungheresi. Budapest, 1975. 248. o. és kk.
35 *A. Bonfini:* i. m. 21. o.
36 Uo.
37 Uo. 25. o.
38 *G. Brătianu:* i. m. 286. o.

rálya tiszteletbeli címet, valamint Szilézia és Morvaország tényleges uralmát, a királyi kincstár számára olyannyira szükséges ezüsttartalékokkal.[39]

Az állíthatjuk tehát, hogy a „cseh háborúk" nem pusztán költséges és hiábavaló kalandok voltak — mint ahogyan azt egyes történészek állították,[40] — amelyek Mátyásnak abból az ambíciójából fakadtak, hogy megszerezze a német császári koronát,[41] hanem inkább egy világos szellemű ember döntései a politikai és gazdasági helyzet megoldásával kapcsolatban, amely Magyarországot elszigetelődéssel fenyegette. Egy olyan államszervezet, amely Európának éppen a közepén helyezkedik el, s amelynek a fővárosa Bécs (1485 után megvalósított terv), félelmetes politikai erővé vált a Habsburgok, törökök vagy a Jagellók versengésében.[42] Magyarországnak gazdasági szempontból is feltétlenül új megoldásokat kellett keresnie ahhoz, hogy orvosolja súlyos pénzügyi válságát. Mátyásnak sikerült mesterségesen fékeznie ezt a válságot, felkínálva Magyarország kereskedőinek és kézműveseinek a Német Császárság szabad megközelítését Csehországon keresztül, kötelezve Bécset és Boroszlót az „árumegállító jogukról" („Stapelrecht") való lemondásra, ami gátolta a magyar kereskedelmet.[43] Ennek az új piacnak a megnyílása annál is inkább szükséges volt, mert a dalmát tengerpart és a Duna deltája végleg elveszett (az 1467-es, Nagy Istvánnal, Moldva fejedelmével támadt konfliktusnak valószínűleg Chilia visszaszerzése is az indítéka volt, de kudarccal végződött).

Ami a Török Birodalmat illeti, a Magyarországgal kötött 1468-as fegyverszünet nyújtotta haladék lehetővé tette számára, hogy hosszú támadást indítson az Égei-tengeren, amelynek eredményeképpen a hegemónia Velencéről a Török Birodalomra száll át; megszerezték Euboia szigetét is, a legfontosabb és a legnagyobb égei-tengeri velencei gyarmattal, Negropontéval (1470).

Oly sok ellentmondásos esemény forgatagában a román államok, abban az állandó küzdelmükben, amelyet azért folytattak, hogy a török veszélyt saját határaiktól elhárítsák, hol ellenségesek Corvin Mátyás királlyal szemben, hol a szövetségesei, attól függően, hogy pillanatnyi érdekeik egybeesenek-e a szomszéd királyságéival, vagy sem. Nagy István 1467-ben visszaverte a magyar támadást és 1470-ig ellenséges viszonyt tartott fenn Magyarországgal szemben. A kapcsolatokat csak fokozatosan vették fel újra, először gazdasági-kereskedelmi téren (1471—1473),[44] majd követváltás útján, s végül törökellenes szövetségi szerződés megkötésére került sor 1475-ben.[45]

39 1474-ben, a Jagelló Ulászlóval kötött béke olyan eredményt hozott, ami teljesen egyedülálló volt a kor politikatörténetében. A két uralkodó kölcsönösen elismerte a másikat megillető Csehország királya címet, a terület tényleges uralmát pedig megosztották egymás között. *S. Timon:* Epitome . . . i. m. 160—162 .o.; *Chr. Parschitius:* Tabella Hungariae ducum et regum Christianorum in qua eorum ortus et occasus, regnorum accensiones et avulsiones, provinciarum incrementa ac decrementa . . . brevi penicillo delineatur. Wittenbergae, 1702., 899—1. o.; *L. Bourgeois:* La Hongrie. H. n., é. n. 21—22. o.

40 *L. Leger:* Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusqu'à l'année 1878. Paris, 1879. 231., *N. Iorga:* Originea si dezvoltarea statului ausriae. Bucarest, 1938. 61. o.; *Jean de Boldenyi:* La Hongrie ancienne et moderne. Paris, 1851. 110. o.

41 *W. Fraknói:* i. m. 201. o. és kk.

42 *R. Kralik:* i. m. 132. o. Az egyik legújabb elemzés a Habsburgok és a Jagellók közép-európai érdekeltségeivel kapcsolatban *M. Biskup* műve: Die Rivalität zwischen Jagiellonen und Habsburgen um die Böhmische und die Ungarische Krone im 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts. In: *Osterreischische Osthefte,* Jahr 32., Wien, 1990. Heft 2.

43 *I. Barta—I. Berend—P. Hanák:* i. m. 128—129. o.

44 „Hurmuzaki" iratok, XV. k., I., Bucarest, 1911. 77—78. o.

45 Uo. II. k., I., Bucarest, 1891. 8—9.

Havasalföldön Szép Radu fejedelmet, aki uralkodása kezdetétől (1462) jószomszédi kapcsolatokat próbált fenntartani Magyarországgal, bár trónralépését a törökök támogatták, Mátyás végül cserben hagyta.[46] Ennek oka talán abban rejlik, hogy a havasalföldi fejedelem kísérletet tett arra, hogy visszaszerezze saját magának Chiliát.[47] De ehhez a kísérlethez a törököknek is közük lehetett, akiknek az volt az érdekük, hogy a Fekete-tengert és a Duna deltáját „török tengerré" alakítsák. Az 1471—1473-as, kisebb jelentőségű moldva-havasalföldi konfliktus egy, II. Mohamed által indított új, Kaffa, Mangoup és a Krím félsziget elleni támadással összefüggésben történt és a Moldvával szövetséges (1475) Magyarország érdekeit sértve új török-magyar háborúba, nevezetesen az 1475—1476-os hadjáratokba torkollt.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy Corvin Mátyás 1468-ban titkos egyezményt írt alá a törökökkel. E szerződés lehetővé tette a két fél számára, hogy hátukat biztosítsák egy olyan pillanatban, amikor nagyobb politikai érdekek azt igényelték, hogy a katonai erőket más frontokra irányítsák. A következmény Magyarország számára a „cseh háborúk" megindítása volt, a Török Birodalom számára pedig az égei-tengeri hegemónia megszerzése és az ázsiai front ellenőrzése. Abban a pillanatban azonban, amikor a törökök támadást indítottak a Fekete-tengeren és a Duna deltájánál, Magyarország, újra fenyegetve érezvén magát, ismét ellenségeskedést kezd a Török Birodalommal szemben és ezt majdnem egy évtizeden keresztül folytatja (1483-ig).

46 *I. Bogdan:* Documente si regeste privind relatiile Tării Românesti cu Brasovul si Ungria în secolul XV—XVI. Bucarest, 1902. 74. o.

47 *N. Iorga:* Istoria lui Stefan cel Mare. Bucarest, 1985. 123—124. o.; l. még *S. Papacostea:* Inceputurile politicii comerciale a Tării Românesti si Moldovei (secolele XIV—XVI). Drum si stat. In: Geneza statului în Evul mediu românesc. Cluj-Napoca, 1988. 176. o.

RÁKÓCZY ROZÁLIA

BIHAR VÁRMEGYE KATONATARTÁSI RENDELETE 1804

„Az Oberstnek[1] comperal[2] magának 3 a cselédjének pedig 2 Szoba, egy Konyha, egy Kamara, egy Nyergeknek való Kamara, Szekér-ßzin, 8 Lóra való Ißtálló, az Udvaron Kút" — határozza meg az ezred lakásjárandóságát az első paragrafus. De ez csak abban az esetben, ha a „Stativáns Katonaság[3] in Plano[4] van dislocálva",[5] mert egyébként más a „Kvártélybeli[6] Competencia".[7]

1960 óta a Hadtörténeti Múzeum tulajdona az a 32 oldalas füzet, amely Gottlieb Antal nagyon tisztán metszett betűivel, finom lapfejdíszeivel 1804-ben jelent meg. A kis kiadvány szépsége és ritkasága megérdemli, hogy közreadjuk.

A könyvecske nyomdásza, Gottlieb — vagy ahogyan ő maga ezen a kiadványon írja, Gottlib — Antal, ismeretlen helyen született 1760-ban és 1823-ban halt meg Vácott. 1782-től 1790-ig Patzkó Ferenc Ágoston[8] pesti nyomdájában volt művezető. 1790 és 1792 közötti működése ismeretlen. 1792-ben önálló nyomdai és kiadói tevékenységbe kezdett. 1800-ig Vácott 129 kiadványa jelent meg. 1803-ban átvette Gutmann János Pál nagyváradi nyomdáját, majd még ebben az évben Máramarosszigeten állított fel önálló nyomdát. Máramarosi előneve, amelyet kiadványain időnként használt, valószínű innét származik. A név azonban csak megkülönböztető jelző lehet és nem nemesi előnév. A rendelkezésünkre álló források szerint nemességet nem kapott.[9] Működését kiadványai alapján 1817-ig tudjuk nyomon követni.[10] Bihar vármegye katonatartási rendeletének kinyomtatása, azaz a hivatalos közlemény kiadása fontos mozzanat volt/lehetett a városban éppen csak megtelepedett nyomdász életében. Ennek megfelelően szépen és tisztán dolgozott.

A gyönyörű nyomtatvány belső címlapján a teljes cím *„A' Magazinális Commißßariusok*[11] *Inßtructiója*[12] *Mely egyßersmind a Stativáns Katonaság Intertentióját*[13] *foglalya magában. Megjelent Nagy-Váradon, Máramarosi Gottlib*

1 oberst = ezredes
2 comperal = jár (vkinek vmi), megilleti
3 stativans katonaság (stativans militia) = tanyázó, szállásoló katonaság
4 in plano = terv szerint
5 dislocálva = elhelyezve (dislocatio militiae = katonaság elhelyezése)
6 kvártély, quártély (quartier) = szállás, szálláshely
7 competencia, competal, competens = illetékesség, ami vkit megillet, megfelelő, járadék, járandóság
8 *Patzkó Ferenc Ágoston* (?—1790 körül) az első magyar nyelvű hírlap, a pozsonyi Magyar Hírmondó nyomdásza, Pesten is működött.
9 Magyar nemes családok (szerk: *Kempelen Béla*) 4. k., Bp., 1912.; Nemes családok Pest vármegyében (szerk.: *Kőszeghi Sándor*) Bp., 1899. Ez a mű ugyan említ egy Gottlieb-családot, de a hivatkozott dátum (címerpecsét) kizárja az azonosságot. Acta Politica ex 1730. Nr. 27. I. m. 116 o.; Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal (szerk.:*Nagy Iván*) 4. k. Pest, 1858.; Királyi könyvek: Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címer, előnév és honosság adományozásoknak 1527—1867. (Szerk.: *Illéssy János, Pettkó Béla*) Bp., 1895.
10 Könyvein, kiadványain Homobonus, Gottlib, Gottlieb, s időnként e két utóbbi előtt a Máramarosi névváltozat szerepel. Működésének adataira vonatkozóan több ellentmondás is fellelhető a szakirodalomban, a mi szempontunkból azonban ez figyelmen kívül hagyható, mint pl. az, hogy 1817-ig, vagy 1823-ig volt-e nyomdája Vácott. V. ö.: A magyar irodalom történetének bibliográfiája. 2. k,. 1772—1849. (Szerk.: *Varga Kálmán, V. Windisch Éva*) Bp., 1975. 188. o.
Gottlieb Antal kiadványai a váci nyomdatermékeket gyűjtő Pest megyei Könyvtár és Dokumentációs Központ állományában találhatók a legteljesebb számban.
11 magazinális commissárius = elhelyezési biztos, raktári megbízott
12 instructio = utasítás
13 intertentio = élelmezés, tartás, ellátás

Antalnál 1804-ben." Azaz, a könyvecske a raktári megbízottak utasítása, amely a szálláson lévő katonaság ellátását írja le.[14]

A magazinális commissarius fontos helyet foglalt el a vármegye szervezetében. A hadiadó fizetésének egyik formája a megfelelő számú gyalogos és lovas katona eltartása volt. Az evvel járó adminisztráció ellátására — annak megkönnyítésére — III. Károly az 1723. évi második dekrétumával elrendelte az országos biztosi hivatal felállítását, amelynek igazgatóját a tanácsosokból és mágnásokból „Ő legszentségesebb királyi felsége fogja kinevezni, s ezen kívül az ország mind a négy vidékéből, vagy kerületéből négy nemzeti biztost nevez a nemesek rendéből".[15]

Az országos biztosi hivatal katonaügyekben kompetens, ellátással, illetve az állandó hadsereg fenntartásával foglalkozó, ahhoz szükséges intézménye — a hadbiztosság, hadi commissariatus — katonai ügyekben az Udvari Haditanács, polgári vonatkozású részében viszont a helytartótanács alárendeltségében működött. Élén a főhadbiztos állott. Igazgatta és felügyelte az országos biztosi hivatal — a commissariatus — működését. Közvetlen alárendeltségébe tartozott a négy nemzeti biztos — commissarius nationalis — a négy districtus élén, s ezek felügyelték a megyénként működő biztosokat — commissarius, magazinalis commissarius —, akik a megye által kiválasztott nemesek voltak ugyan, de az uralkodó nevezte ki őket. A districtusok között Bihar vármegye a Tiszántúli kerületekhez tartozott, Nagyvárad székhellyel.[16]

A nemesi vármegye által jelölt, de mégis az uralkodó kinevezési jogától függő, működését a vármegyei hatáskör alól többé-kevésbé kivonó élelmezési-elhelyezési biztostól Bihar vármegye külön esküvést követelt. Az esküformában a katonaság ellátására kötelezettek érdekeit tartották szem előtt, alapjában véve védve a vármegyét a kifosztástól.

A fontos posztot betöltő élelmezési-elhelyezési biztosnak hivatalba lépésekor esküvel kellett fogadnia, hogy becsületesen dolgozik, mert „noha ugyan a Magazinalis Commißßariusok a kezek alá adminißtrált[17] Naturálékról[18] s egyéb Eßzközökről számot adni tartoznak, ßzükséges tsak ugyan, hogy valamint más Magißtraturalis Tißtek.[19] úgy ők is Hivataloknak rendes és hűséges folytatására, Hit letétel által is kötelezteßsenek. Az Esküvés Formulája ez:

14 A könyvecske helyesírását híven idézzük. Kivételt képez ez alól a névelőknél használt ' jel: a korábban általánosan szereplő *az* határozott névelő helyett a nyomdász következetesen *a'* formát használt a megfelelő helyen: a' stativáns katonaság. A főnevek német eredetű helyesírását és a ß használatát megtartottuk.

15 Corpus Juris Hungarici: Magyar törvénytár: 1657—1740. évi törvénycikkek. Bp., 1900. (a továbbiakban: CJH). Az 1723. évi 100. tc. Az ország biztosi hivatalról, 643. o.

16 Az 1723. évi 30. tc. A kerületi táblák helyéről. CJH 1657—1740. évi tc., 593. o.
A districtus az ország területének a fő folyók szerinti felosztása volt, a fenti tc. által rögzítetten.
Dunáninneni kerület: Pozsony, Nyitra, Trecsén, Bars, Nógrád, Hont, Pest, Esztergom, Zólyom, Túrócz, Liptó, Árva vármegyék: Nagyszombat szabad királyi város székhellyel.
Dunántúli kerület: Sopron, Vas, Zala, Komárom, Somogy, Győr, Fejér, Veszprém, Moson, Tolna, Baranya vármegyék: Kőszeg szabad és királyi város székhellyel.
Tiszáninneni kerület: Abaúj, Zemplén, Sáros, Ung, Szepes, Gömör, Heves és Külső Szolnok, Borsod és Torna vármegyék: Eperjes szabad és királyi város székhellyel.
Tiszántúli kerület: Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, *Bihar* (kiemelés tőlem — R. R.), Csanád, Csongrád („hová a nagyobb kényelem okáért Bács és Bodrog megye is sorozandó lenne") és ahová a többi, be nem kebelezett megyék is, mihelyt a bekebelezés meg történik, tartozni fognak. E kerület székhelye korábban Debrecen volt, e rendelet hatályba lépése óta azonban Nagyvárad szabad és királyi város.

17 administratio, administrált = kezelés, itt: adott, bocsátott

18 naturálék = termények, termesztvények

19 magistratuális tisztek = az elöljáróság tisztségviselői, itt: a vármegye magasabb állású tisztviselői

A'
MAGAZINALIS
COMMISSARIUSOK'
INSTRUCTIOJA.

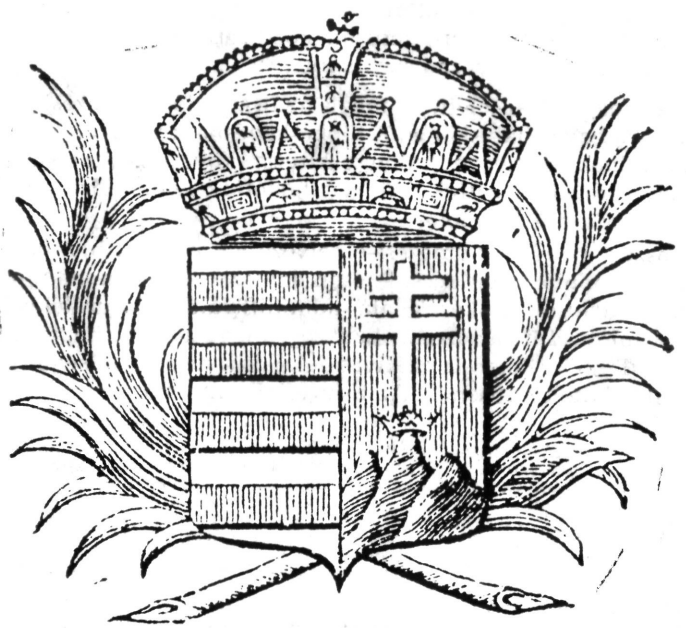

NAGY-VÁRADON,
Máramarosi Gottlíb Antalnál. 1804.

Én N. N. esküßzöm az élő Ißtenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek egy bizonyos örök Ißten, *Boldogságos Szűz Mária, és minden Szentekre,* hogy én azokat a Naturálékat, a melyeket a Helységek a Tettes Ns[20] Vármegye, vagy a V. Ispány[21] Urak által ki adandó repartitió[22] ßerént a gondviselésem alá bizott Magazinumba ßzállítani fognak, a ki rendelt mértékben, és meg határozott Napokon a ßegény adó fizető Népek Hoßzßzas tartoztatása, vagy akármi néven levő vexája[23] nélkül bé fogom szedni, s azokat nem tsak a magam Számadásaiba s Diariumomba,[24] de a Naturáléket ßzállító Helység Libellusába[25] is mindjárt az adminißztratiókor bé írom. Arra is ßzorgalmatosan vigyázni fogok, hogy a gondvißelésem alá bizott Naturálék s a katonaság ßzámára adminißztrált egyéb Eßzközök az én vigyázatlanságom miatt elne romolyanak. Mindenekről pedig, melyek gondvißelésem alá bizattatni fognak, minden Eßztendőnek végével, két Hónap alatt rendes Számadásomat a Tettes Ns. Vármegye Rationum Exactorának[26] bé fogom adni. Isten engem úgy segéljen.

Ahol tehát a Magazinális Commißßariusok a Hitet még le nem tették vólna, ezt a Járásbéli Fő-Szolga-Bíró[27] előtt le tenni tartoznak."

Vagyis, a hadbiztos urak kötelesek voltak elszámolni, a vármegye utasítása alapján — legalább évente egyszer — a jobbágyságtól beszedett mindazon természetbeni járandóságokkal, amelyeket a nagyságos és tekintetes vármegye, valamint az ispán urak rendelkezései szerint, megadott helyre és időben összehordtak.

Az esküszövegből világosan látszik, hogy a vármegye két dologra nagyon vigyázott. Elsősorban arra, hogy kizárólag katolikus vallású nemesúr nyerhesse el a hivatalt, ezt a „Boldogságos Szűz Máriára" vonatkozó esküforma, amely az eredeti szövegben is kurzív kiemeléssel szerepel, pontosan mutatja. És nagyon vigyázott arra, hogy az általa jelölt, de az uralkodó által kinevezett tisztségviselő nemesurat elszámolási kötelezettségénél fogva — esküvel— a teljesen csak vármegyei választástól függő másik tisztségviselő nemesúr alá rendelje.

Ha Magyarországot idegen hadak fenyegették, államalapító Szent István királyunk törvényei óta Budavár törökök alóli felszabadításáig — illetőleg azt követően pontosan az 1715. évi 8. törvénycikk életbe lépéséig — a harcoló sereget alapvetően a hadrakelt nemsség és a jobbágytelkek után számított és kiállított portális katonaság jelentette. Ez nem volt állandó hadsereg, az országlakosokat esetenként szólították fegyverbe. A hadügy fejlődése, a több és nagyobb kiterjedésű háború, a XVII. században már szinte az egész Európát mozgósító, török elleni felszabadító hadjárat új követelményeket állított az uralkodók és kormányzatok elé.

Mivel az esetlegesen összehívott katonaság működése nem bizonyult eléggé hatékonynak, fel kellett állítani egy olyan hadsereget, amely bármely időpontban és bárhol, az uralkodó céljának, az ország érdekének megfelelően, rendelkezésre állt. Ezt az állandó katonaságot Nyugat-Európában már az 1660-as évek

20 Tettes Ns. = tekintetes nemes; a vármegye kötelezően használt állandó jelzője
21 V. Ispány = viceispán, alispán
22 repartitio = felosztás, kivetés
23 vexa, vexatio = rossz bánásmód, zaklatás
24 diarium = napi élelmiszeradag, itt: annak naprakész nyilvántartása
25 libellus = adókönyv; libellus contributionalis = hadi adókönyv
26 rationum exactor = a rendszeres számadásokat felülvizsgáló számvevő, gazdászati tiszt
27 főszolgabíró = a közigazgatásban, jogszolgáltatásban, adóügyekben eljáró — általában négy — megyei, választott nemesi tisztségviselő elöljárója, a rangidős szolgabíró

8. §. Ha azonban valaki rágalmazva, vagy hamis módon, vagy gonosz akarattal vádol valakit, vagy bosszuból és ártási szándékból igazak gyanánt kétes dolgokat állit, a vádoltat artatlannak találván, ugyanaz a biróság (mely az ügy kapcsolatánál fogva a vádlóra nézve is illetékes), azt tetszés szerinti, de mindenesetre szigorubb büntetéssel, vagy a körülményekhez képest, forbát büntetésével is sujthassa.

9. §. Ha pedig valaki, a fejedelem iránt tartozó tiszta hüségből, s a netalán félős baj megakadályozása végett, egyszerüen azt jelentené, hogy valakiről valami rosszat hallott, vagy törvény szerint terhelő jelenségeket vett észre, sa mit egyébiránt is megtenni köteles jobbágyi kötelességből, s a büntetés kikerülése végett is, az esetre, ha jövőben kiderülne, hogy arról valami tudomása volt), de a tettet nem állitotta s annak bizonyitását magára nem vette: semmi büntetés alá nem esik.(1)

8. CZIKKELY.

A felkelésről és adozásról.

Minthogy a nemesek, es mindazok, kiket a törvény(2) Magyarországon ez elnevezés alatt összefoglal (bármely tisztségü, méltóságu s állásu személyek legyenek) az ország védelmére katonáskodni,(3) tehát személyesen felkelni s illetőleg saját bandériumaikat előállitani és kiinditani tartoznak:

1. §. Ezt Ő császári és királyi szent felsége, valahányszor szükségesnek itéli, az ekkorig erre nézve alkotott törvények értelmében, mostantól jövőre is megkivánhatja s követelheti.

2. §. Minthogy azonban csupán ezzel emez országot elegendőképen megvédelmezni nem lehetne, sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy benszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyülésileg (hova tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni.

3. §. Ha pedig a véletlen ellenséges betörésnek rendkivüli esete merülne fel, vagy a változó s előre nem látható rögtönös háboru tekintete az ilyen fontos ügy tárgyalásának rendes módozatát s alakját nem engedné: ily esetekben ugyanazon karok és rendek nemcsak tanácsosnak, hanem szükségesnek is találták, hogy a nádorispánt és az ország primását, meg a főpapokat, bárókat, a királyi itélő táblát, a megyéket és szabad királyi városokat, a mennyire lehet, s minél nagyobb számban az országban, s nem azon kivül, összehivják.

4. §. Kik megvizsgálván az ily véletlen szükség okát, s azt az ország hasznára és szükségére elegendőnek ismervén s találván: az ily adókivetés dolgában (s nem az ország egyéb ügyeiben is) tanácskozhassanak és határozhassanak.(4)

9. CZIKKELY.

Az eddig elkobzott javak jelen állapotukban maradjanak, a panaszkodó károsultakat azonban meg kell hallgatni s felségsértés vagy árulás bünében a fiuk részei is elveszszenek.(5)

Az eddig végrehajtott elkobzásokat mostani állapotukban kell hagyni.

1. §. A kik mindazáltal mégis, ha ez okból különös megkárosodásukat panaszolnák s panaszuk méltányosságát bebizonyitanák, Ő császári és királyi felsége beleegyezésével megállapitották, hogy számukra az 1687: 7. t. cz. értelmében is, igazságot szolgáltassanak.

2. §. Hogy pedig a részeik elvesztéséből fiaikra is kiterjedő büntetés félelméből az atyák a felségsértés bünétől még jobban elrettenjenek, semmint akkor, ha a büntetés csak őket érné, s ezt az atkos és undoritó gonoszságot annál inkább elkerüljék, s a közjóllét és béke, melynek sértetlennek kell lennie, állandó maradjon: elhatározták, hogy az ilyen felségsértés vagy árulás bünébe eső atyának, ha őt felségsértési bünben találták s a törvény rendes utján elmarasztalták, minden ingó és ingatlan, habár ősi javait mint, a melyek teljes valódi uralma alatt állanak és különben is némely esetekben, a fiuk részeire nézve is elidegenithetők, minden koru s rendü fiak s atyai és anyai ágbeli rokonok kizárásával, a királyi fiscus foglalja el; (épen tartván azonban s előre levonván a mások jogát s kölcsön adott pénzt, és a hüségben megmaradottak hasonló jogait).(6)

3. §. De az atya bünébe nem keveredett gyermekekre, nem ugyan a törvény parancsából, hanem királyi kegyelemből, érdemeikhez

---

(1) V. ö. Hk. II. R. 12., 44., 54. cz.: 1527: I., 1715: IX. és XLIX. t. cz., 1723: V. és IX., 1741: XXVI., 1790: LVI. t. cz.; 1878: V. t. cz 126. §.; l. még Praxis Crim. I. R. 45. cz. utolsó §. és II. R. 87. cz. 6., 7. §§. *M.*

(2) V. ö. Hk. I. R. 9. cz. II. R. 4. cz.

(3) V. ö. Hk. I. R. 9. cz.

(4) V. ö. 1681: XII. és XLVI. t. cz. jegyzeteivel; 1504. I., 1659: XII., 1662: XXII. és XXIII., 1723: VI., 1741: XXII. és LXIII., 1790: XIX. és LIX. t. cz. *M.*

(5) Igy a már elkobzott Rákóczy s Beresényi-féle javak s egyéb felkelők jószágai.

(6) V. ö. Szent István II. k. 35. fej.; 1723: IX. t. cz. *M.*

közepéig felállították, Magyarországon azonban csak 1715-ben született meg az erre vonatkozó törvény.[28]

Az 1712-ben összeült országgyűlés hosszas tárgyalások után alkotta meg az állandó hadseregről szóló cikkelyt. Ez nem jelentett azonban önálló magyar hadsereget, csak magyar legények besorolását és egységenkénti betagolását az egyébként is több nép fiaiból rekrutálódott császári-királyi ármádiába.[29]

A fenntartással kapcsolatos kérdések viszont annyiban változtak, hogy míg korábban a magyarok a saját nemesi felkelésük, valamint a portális katonaság költségeit fedezték, most, nagyobbra nyitva pénztárcájukat, az egész Habsburg-birodalom hadseregének költségeihez is hozzá kellett járulniok.

Az 1715. évi törvénycikk hatályba lépését azonban megelőzte, hogy már 1688 óta magyar egységeket is betagoltak az 1649 óta fennálló császári-királyi állandó hadseregbe, ennek költségeit azonban addig nem a magyar országgyűlés, hanem az örökös tartományok gyűlései fedezték.

A hadsereg ellátása több tényezőből tevődött össze és más elbírálás alá esett télen, nyáron, gyakorlat, vagy pihenő esetén. A mai megszokott laktanyák, a várak, erődítmények szállásul szolgáló épületrészein kívül, még nem épültek meg ebben a korban. A lakásproblémákat úgy oldották meg, hogy összeírták, vagy a vármegyével összeíratták a katonaság elszállásolásra alkalmas épületeket. Mindezt pontos utasításokat tartalmazó központi rendelkezések alapján, felsorolva a kivételeket is, amennyiben nem vehették igénybe — még tiszti szálláshely részére sem — a paplakot, az orvos házát, a nemesi udvarházat, a községházát, az ispotályt és a templomot.

A hadsereg nem ingyen élvezte a szolgáltatásokat: rendeletben meghatározott összeget fizetett a szállásért, ellátásért. Végső soron az adózó azt kapta vissza a beszállásolt hadfin keresztül a kincstártól, amit az korábban beszedett tőle az éppen megfelelő országgyűlési határozat megfelelő cikkelye alapján. Csak esetleg inflálódó pénzben, változó árakon.

Mindez hasonló módon ment végbe a nagy birodalom egész területén, így Erdélyben és a Részeken is egyaránt. Itt is jelentkezett a XVII. század nagy felszabadító háborúinak hatása. Budavár — 1686 — után Erdélyt is elérték a keresztény hadak, a „kár és pusztulás mindennap árad".[30]

„1687 után a fejedelmi kormányzat fulladozva küzd az adóelosztás és a katonaélelmezés megoldhatatlan feladataival".[31]

Az erdélyi szolgáltatások alapja az 1609-től kivetett fejadó volt, amely azonban nem vette figyelembe a vagyoni állapotokat. Ezen módosított a Diploma Leopoldinum, amely szerint a katonaság ellátására 40 ezer köböl[32] gabonát kellett, meghatározott ár ellenében, beszolgáltatni. Ez azonban a gyakorlatban másként történt, mert amit a hadsereg maga körül felélt, mindig több volt a

28 A felkelésről és adózásról. III. Károly 1715. évi I. dekrétumának 8. cikkelye (egyéb irásmód szerint az 1715. évi 8. tc.) CJH 1657—1740. évi törvénycikkek, 441. o. Teljes szövegét l. a mellékletben, 110. o.

29 *Dr. Zachar József* köszönettel fogadott, szíves lektori kiegészítése.

30 Erdély története (Második kötet: 1606-tól 1830-ig). (Szerk.: *Makkai László, Szász Zoltán*) Bp., 1987. 617—1185. o. — Második kiad. — Bethlen Miklós levele 1686. Bethlen Miklós emlékiratban fordult a császárhoz, feltárva a beszállásolt katonaság pusztításait. Erdély ugyanis vállalta az 1686-os balázsfalvi egyezmény szerint, hogy 700 ezer német forintot fizet, valamint élelemmel és takarmánnyal egész télen ellátja a hadsereget. 875—876. o. (A továbbiakban: Erdély... k.)

31 Uo.

32 köböl = régi űrmérték, változó értékekkel. Erdélyben a köböl 64 bécsi pint, kb. 90,5 liter. 1 köböl megfelelt egy pozsonyi mérőnek is: 62,5 liter, de egy pesti mérőnek is: 93,7 liter. A szemes takarmányokat többnyire mérővel, általában a pozsonyival mérték.

meghatározottnál és a lakosságnak mindig többe került, mint amennyit érte kapott.

A XVIII. században, a Rákóczi-szabadságharc bukása — a béke helyreállta — után a gyakorlatban módosult adók helyett az erdélyi adózásnak vissza kellett volna térnie a Diploma Leopoldinumban meghatározott összeghez. De életben volt az ekkor már irreális fejadó és a teherviselés sem volt arányos az egyes natiók és az egyes porták között. Az adó terheit az is növelte, hogy az álladóan, avagy a gyakorlatoktól függően változóan, de folyamatosan jelen lévő katonaság a hadiadó egy részét természetben vette igénybe.

Békétlenséget is növelő hatással volt Erdélyben az, hogy ott kizárólag idegen ezredek állomásoztak. Mivel a hagyományos személyes felkelés a Rákóczi-szabadságharc idején megbukott, az 1715. évi 8. tc. ellenére a székelyeket inkább leszerelték, jóllehet a törvény kimondta, hogy „a nemesek és mindazok, akiket a törvény Magyarországon ez elnevezés alatt összefoglal (bármely tisztségű, méltóságú s állású személyek legyenek) az ország védelmére katonáskodni, tehát személyesen felkelni és illetőleg saját bandériumaikat előállítani és kiindítani tartoznak: ezt ő császári és királyi felsége valahányszor szükségesnek ítéli, az ekkorig erre nézve alkotott törvények értelmében mostantól jövőre is megkívánhatja s követelheti".[33]

De ha a nemesi felkelés intézménye önmagában feszültségeket okozott háború idején (magyarok és székelyek mindkét oldali, egymással szemben álló seregben), a polgári lakosság és a katonaság együttélése sem volt súrlódások híján, még békeidőben sem. Jóllehet a katonaságnak szabályok közé szorítottan kellett volna élnie, azokat alig, vagy csak kevéssé tartották be.

A súrlódások legfőbb forrása természetesen a hadiadó, illetve annak természetben szolgáltatandó része volt. 1671-től az elszállásolt katonaság ellátásának terhét porció[34] formájában vetették ki. A porció — az emberre, illetve lóra méretezett napi „hadiadag" — mértékét a főhadbiztosság, a megyékre nézve a főhadbiztos állapította meg, tovább pedig a megyei hadbiztos osztotta. Az állandó hadsereg felállításával egyidőben megállapították egy katona napi adagját. Ez: egy font[35] hús, két font kenyér, egy itce[36] bor, vagy sör, só, szükség szerint tűzifa, gyertya és természetesen ágy.[37] A ló egy napi adagja hat font zab, hat font széna és heti három csomó[38] szalma volt. A hivatalos ellenértéket beszámították a hadiadóba. Ez azonban mindig kevesebb volt, mint a napi ár. A különbség az adózó vesztesége lett. A fizetendő hivatalos árat II. József újra szabályozta, evvel a deperdita[39] összege csökkent ugyan, de nem szűnt meg. Az

33 CJH 1657—1740. évi törvénycikkek. Bevezetés, 441. o.
34 portio = adag
35 font = 0,56 kg, általában, de vidékenként változhatott
36 itce (icce) = 0,8 liter, de ez is változhatott
37 összefoglaló néven salgamum = hálópénz, szálláspénz
38 csomó = a kötél legalább akkora hossza, hogy csomót lehessen kötni rá. Ez természetesen függött a kötél vastagságától, amit nem határoztak meg. Szalma-, szénakötegnél magából az anyagból, amit össze akartak csomózni, csavarták a kötelet. Vékony kötél, kis csomó — kevés szalma, vastag kötél, nagy csomó — több szalma.
39 deperdita = veszteség, árveszteség, amelynek összege sokszor egészen megközelítette a hadiadót

adózásnak ez a rendszere — s vele a katonatartás íly módja — a XIX. század második feléig fennállt.[40]

A XIX. század elején már rég nincs szó „a fejedelmi kor békésebb időszakaiban uralkodó jelenségről: a végvári őrség városi tulajdonszerzéséről és nem cívódásmentes, de mégiscsak törvények szerinti együttélésről a polgári lakossággal, vagy más végvárak puskás állományának szabad paraszti sorsáról. Most hosszabb ideig meg nem állapodó, a polgári életbe be nem illeszkedő zsoldos katonaság él együtt a polgári lakossággal, kevésbé tisztelve annak jogrendjét".[41]

Minden bizonnyal a súrlódások elkerülése, a feszültségek oldása érdekében határoztak úgy a megyék, hogy az alaprendelet kitételeit, illetve annak hézagait kitöltve, utasításokat adnak ki a területükön elszállásolt katonák tartásának ügyéről. Az 1715. évi alaprendelet nem határozott meg összeget, csak kimondta, hogy mivel egyedül a személyes felkeléssel nem lehet az országot megvédeni, ezért „minden eshetőségre erősebb egy úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hová tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni".[42]

A megyegyűlések figyelembe kellett, hogy vegyék mind a szolgáltatás, mind az utána fizetendő összegek tekintetében a központi utasításokat. Ilyen központi utasítás alapján készülhetett Bihar vármegye közgyűlésére előterjesztésként a mennyiségi értelmezés, amelyet azután, jóváhagyását követően, kinyomtatni rendeltek.

A füzetke szerzője, összeállítója, kiadója, kibocsátója, a szöveg gondozója nem más, mint „Fő Jegyző és Tábla Bíró Domokos Lőrinc". Mivégre a sok meghatározás az egyszerű író (mai szakismereteink szerint összeállító) helyett, aki nemes Bihar vármegye megbízásából dolgozott, amint azt az utolsó mondat bizonyítja is: „fel olvastatott és jóra hagyatott az Dec. 14-kén 1803-dik Eßztend. V. Olasziban[43] tartott különös gyűlésben". Valószínű, hogy az előterjesztés is Domokos Lőrinc munkája, amelynek megtárgyalására rendkívüli — különös — gyűlést hívtak össze, ahol a fent idézett sorok szerint meghallgatták és jóváhagyták az összeállítást. Az is lehetséges azonban, hogy Domokos táblabíró úrnak még az összeállításban sem volt része, hiszen meglehetősen magas állást töltött be ahhoz, hogy az érdemi munkát beosztottaira testálhassa, s ő maga mint az egész művelet ellenőrzője s felelőse nyomtattathassa az utolsó szövegoldalra, hogy „ki adta".

Már az évszázad végén, az alig két emeberöltővel utána következők sem tudtak közös nevezőre jutni Domokos Lőrinc szerzőségét illetően. A tudós antikvá-

40 Magyar állam- és jogtörténet (szerk.: *Csizmadia Andor, Kovács Kálmán, Asztalos László*) Bp., 1990. 183—187. o.

Már a kézirat nyomdába adásának idején jutott kezembe a *Honvédségi Közlöny* 1938. évi május 16-i száma, amely ez alábbi rendeletet közli: az 1938. évi átvonulási élelmezési térítések összege a m. kir. honvédség legénységi állományú egyéneinek átvonulása alkalmával a szállásadók részéről kiszolgáltatott étkezés fejében személyenként és naponként 55 fillér. Hogy mi módon élt tovább a katonatartás eme formája, szándékaim szerint még egy más közleményben visszatérek.

41 Erdély 2. k., 1005. o.

42 CJH 1657—1740. évi törvénycikkek, 441. o. 2. §.

43 V. Olaszi= Váradolaszi, Nagyvárad-Olaszi, mezőváros Nagyvárad közvetlen közelében. Repertorium aller Oerter ung Gegenstände... (von *Johann von Lipszky*... herausgegebenen Charte der Königreich Ungarn...) Ofen,1808. 426. o. 1850-ben már Nagyvárad egyik kerülete, ma Románia.

rius és bibliográfus, Petrik Géza nem említi szerzőként, nem sorolja fel ezt a munkát a megjelent Domokos-művek között. Csak három, önálló füzetet ismertet a Magyarország bibliographiája első kötetében: Tekintetes nemes Békés vármegyének tűz ellen való rendelései (Debrecen, 1800), Rendelések a cseléd tartásáról (Nagyvárad, 1805) és Táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye (Nagyvárad. 1809).[44]

A második, alapul vehető feldolgozás Szinnyei József munkája viszont azt állítja, hogy zala-kapolcsi Domokos Lőrinc megyei főjegyző maga írta a könyvecskét. A jeles szerzőről a Magyar írók élete és munkái 2. kötetéből[45] megtudhatunk annyit, hogy 1761-ben született Debrecenben, az ottani híres kollégium növendéke volt, jogi és államtudományi tanulmányokat folytatott, joggyakornoki idejének letöltése után Bihar vármegye aljegyzője, később Csanád, Csongrád és Békés megyék főjegyzője, majd visszatért Biharba. Volt több ízben országgyűlési követ is. Az általa jegyzett könyvek címei alapján tevékeny részt vett a közigazgatási életben. 1825-ben halt meg Debrecenben. Koporsója felett Szoboszlai Pap István debreceni prédikátor mondott gyászbeszédet.[46]

Maga a Domokos család, mint zalakapolcsi előneve mutatja, a Dunántúlról származott Debrecenbe. Az 1526-tól levezetett leszármazási táblázat szerint ősei között akadt testőr, nagyvázsonyi várkapitány, ezredes. A család Márton nevű tagja már Bihar vármegye táblabírája volt. Fia, Lajos, Debrecen város neves főbírája lett, és Kenessey Katával kötött házasságából született negyedik gyermekként Lőrinc. Nagy Iván[47] az apa születési és halálozási évét feltünteti (1728—1803), de Lőrincét nem. Róla csak annyit ír, hogy előbb Békes (sic!), utóbb Bihar vármegyének főjegyzője volt. Ezt a tisztségét 1803-tól töltötte be. A család az Ér mellett fekvő, Nagyváradhoz közeli Kóly községben szerzett birtokot. A falu mellett áll (állt) Domokos Lőrinc bihar megyei főjegyző és táblabíró síremléke.[48] Gyermekei nem maradtak. Életét ezek szerint minden bizonnyal hivatali működésének szentelte, rendeleteket állított össze és magyarázta

44 *Domokos Lőrintz.* Tekintetes nemes Békés vármegyének tűz ellen való rendelései, mellyek . . . szoross megtartás végett kiadattattak az említett vármegyének március 17-én az 1806. eszt. Gyulán tartatott közönséges gyüléséből. 8-r. 32 l. Debrecenben, 1800. A bibliográfia hibásan közli a közgyűlés évét. A teljes cím helyesen az Országos Széchenyi Könyvtár 208.465 jelzetű példánya alapján:

Tekintetes nemes Békés vármegyének tűz ellen való rendelései, mellyek a Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Magyar Tanátsnak több rendbéli parancsolataiból szedegettettek és az helybéli környülállásokhoz s szokásokhoz alkalmaztatván, ßzoros megtartás végett kiadattak az említett Tekintetes Nemes Vármegyének Március 17-kén az 1800-dik eßztendőben Gyulán tartatott közönséges gyüléséből főjegyző Domokos Lőrinc által. — Debrecenben, nyomtatt. 1800-dik Eßztendőben. A teljes címlap tükrözi azt is, hogy Domokos nem szerző.

A Petrik által felsorolt további művek:

Rendelések a cseléd tartásáról 8-r. 12 l. Nagy-Váradon, 1805. Máramarosi Gottlieb Antalnál.

Táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye. 8-r. 16 l. Nagy-Váradon, 1809. Nyomt. N. Szigethy Mihály bet. (Magyarország bibliographiája: I/2. k. [Összeáll.: *Petrik Géza]* Bp., 1970. OSZK hasonmás kiad., 559. o.) Ezek szerint Gottlieb Antal 1809-ben már nem működött Nagyváradon.

A fenti bibliográfia kiegészítő kötete, amely a nyomdák telephelyeit és tulajdonosait sorolja fel, még csak 1800-ig készült el, így Gottlieb Antalnak csak korábbi éveit kísérelhetjük figyelemmel. L. még a 10. sz. jegyzetet.

Magyarország bibliographiája 1712—1860.: VI. k., Mutatók, 1712—1800. — Bp. OSZK kiad,, 1972. 567. o.

45 Magyar írók élete és munkái (Írta *Szinnyei József*) II. k., Bp., 1893. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének utánnyomás sorozata Bp., 1980—1981. 1008—1009. hasáb.

46 Szoboszlai Pap István az elhangzott gyászbeszédet ki is nyomtatta. Érdem-oszlop, mellyet . . . Domokos Lőrinc . . . sok rendbeli jeles érdemeiből öszverakott és . . . halotti elmélkedésben . . . megmutogattatott . . . *Szoboszlai Pap István.* Debrecen, Tóth F. nyomdája,1825. 16 o. OSZK 296.039.

47 Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal: Harmadik kötet (szerk.: *Nagy Iván)* Pest, 1858. 556—557. o.

48 Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája) Bihar vármegye és Nagyvárad (Szerk: *Borovszky Samu)* Bp., (1901). 102. o.

azokat, s a kor szokásának megfelelően szerzőként tüntette fel magát, vagy még e nélkül is úgy tartották számon.

Amíg Petrik cím szerint sem ismeri, Szinnyei címvariánssal ugyan, de leírja füzetünket: „Instructiója Bihar vármegyének a magazinális commissariusoknak szóló. Nagyvárad, 1804". Lelőhelyet nem ad. Petrik a másik három mű esetében jelzi a Magyar Nemzeti Múzeumot, ami jelen esetben a jogutód Országos Széchenyi Könyvtár. Ott ma már a jelen forrásközlésben szereplő Instructio is megtalálható a 210.216 jelzet alatt a mi általunk ismert és közölt címmel. Szinnyei az Akadémiai Könyvtár céduláiból dolgozott, ott esetleg láthatott példányt, vagy a régi címfelvételi szabályok szerint készült leírást: a könyv besorolásának alapja az első alanyesetben álló főnév. Német eredetű szabályzatot[49] tekintve, a birtokos szerkezetből kiemelten, az Instructio lesz az első szó. A füzet azonban, sajnos, nem található meg az Akadémiai Könyvtárban,[50] sőt egyetlen másik, Domokos szerzőségével jelölt mű sem, csak a gyászbeszéd Domokos Lőrinc úr felett.[51]

Távol álljon a szándék, hogy Domokos Lőrinc érdemeit kisebbítsük, hiszen irányelveket, rendeleteket összeállítani, magyarázni, esetleg népszerűsíteni korántsem olyan könnyű. De munkáját mégsem tekinthetjük önálló irodalmi alkotásnak. Mindazonáltal a főjegyző úr ez irányú munkásságáról közelebbit akkor tudhatnánk meg, ha ismernénk a megyegyűlések jegyzőkönyveit, tudnánk, mikor és melyik összejövetel határozta el az utasítás kiadását és milyen módon bízta meg főtisztjét a könyv körüli munkálatokkal, vagy magával a megírással.

Bihar vármegye levéltára Debrecenben található. A XIX. századi anyagból a nemesi vármegye közgyűlésének iratai nyolc önálló csoportra osztva kutathatók, ebből bennünket a II. Hadi- és házadók, valamint a III. Katonai ügyek érdekelhetnek, ahová a nemesi felkelésen kívül a beszállásolás, menetirányítás is tartozott. Az egyes közgyűlések iratait rendben sorolták, keletkezési idejük alapján, megkülönböztetés nélkül a rendkívüli és a rendes közgyűlésekét. A megtekintett forrás tanúsága szerint az 1803. december 14-i rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve — remélhetőleg hiánytalanul — megtalálható Debrecenben. Mivel a kéziratot ezen a rendkívüli közgyűlésen olvasták fel, a teljes jegyzőkönyv átnézése nyomán fény derülhet a ma még kérdéses részletekre is. (Szinnyei címvariánsára, sajnos, még ennek alapján sem remélhetjük.)[52]

A könyvecske kiadása fontos volt, hiszen a katonaság akkori létének alapjait jelentő rendelkezéseket tartalmazta. Egyúttal védelmet is jelentett a szolgáltatásokra kötelezettek számára, hiszen határt húzott az esetlegesen jelentkező mértéktelen követelések útjába. A mindkét fél számára jogokat és kötelességeket rögzítő előírás segédlet gyanánt szerepelt, amint azt az előszó is rög-

49 Müncheni vagy porosz instrukció. A magyar könyvtárak 1952-től tértek át új címfelvételi rendre. Szinnyei leírása azonban így sem ad kielégítő magyarázatot. Az eredeti címlapon ugyanis — de még a belső címlapon sem — nem szerepel a Bihar vármegye. Ez egy vagy azóta elvesztett példány (címlapvariáns), vagy Szinnyei önkényes címfelvétele.

50 Az Akadémiai Könyvtár munkatársainak szíves szóbeli tájékoztatása, amelyet ezúton is köszönök.

51 L. a 46. sz. jegyzetet.

52 Helytörténeti források 1848-ig a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban (szerk.: *Komoróczy György*) Debrecen, 1972. Kézirat. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei 3. szám.: uo. Bihar vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1631—1848 (szerk.: *Komoróczy György*) 30—40 o.; uo. Az iratok leírása: V. A. 1/a Közgyűlési jegyzőkönyvek és tartozékaik 1631—1848 (*Nagy Gyuláné*) 40—43. o.; uo. 75. k. 1803. dec. 14. rendkívüli gyűlés. 41. o. Eddig még nem adódott alkalom személyesen kutatni Debrecenben.

zíti: „A Magazinális Commißßarius e ßerént a Hitet[53] le tévén, lehetetlen, hogy Hivatalát jól folytathaßa, ha tsak azt nem tudja, mi a Katonaság kompetenciája; a tehát a következendőkben határoztatik meg: Primo a kvártély," — s ebből megállapíthatjuk az első bekezdésben idézettek nyomán, — hogy Váradolasziban, Nagyváradon, s talán még más Bihar megyei helységben is, állt olyan lakóház, amelyben négy, vagy öt, esetleg még annál is több szoba volt. Mert amint leírtuk, az ezredesnek három szoba, cselédjének még két szoba járt, ellenben a „Generálisnak[54] nints meg határozva Quártélybeli Competenciája különben, hanem hogy az Helynek környül állása ßerént illendő Quártélya légyen". S ez minden bizonnyal felette állt az ezredes szállásának.

Egy ezredben, amelyet ugyan nem egy helységben szállásoltak el, amennyiben minden hely be volt töltve, elsősorban szolgált az ezredes, az alezredes és az őrnagy. És amint az ezredesnek, közvetlen alárendeltjének, az Oberstleitinantnak[55] a c. pont szerint „competál magának 3 a Cselédjének 1 Szoba, 1 Konyha, egy Kamra, Szekér-ßin, 8 lóra való Ißtáló, Udvaron Kút", a d. pont szerint a „Fő Strása-Meßternek[56] magának 3 a Cselédjének 1 Szoba, 1 Konyha, egy Kamra, Szekér-ßzín,[57] 8 lóra való Ißtálló, az Udvaron Kút". S mivel az általános rendelkezés szerint a nemesi udvarházakat, paplakokat, orvosi, tanítói és jegyzői lakásokat nem lehetett igénybe venni, maradt a feltételezés, hogy az ezred magasabb beosztású tisztjei a módos kereskedő- és iparosházakban voltak elszállásolva.

Az alacsonyabb beosztású tiszteknek, századosoknak, főhadnagyoknak, segédtisztnek, hadbírónak, meg orvosnak is külön szállás kellett. „A Svadronos Kapitánynak[58] magának 2, a Cselédjének 1 Szoba, egy Konyha, egy Kamara, Szekér-ßzín, 5 lóra való Ißtálló, egy Depositórium,[59] amelybe a Svadron Nyergei s egyéb Bútorai conserváltatnak,[60] Árestomnak[61] és a Strásának[62] egy külön Szoba, egy mellette levő Kis Konyhával". Két szoba járt a második kapitánynak is, de már a hadnagyoknak s lejjebb való tiszteknek csak egy-egy külön szoba, s különkülön a tisztiszolgáknak is. Ilyen, alacsonyabb beosztású tiszt összesen 32 szolgált egy gyalogezredben.[63]

„A Fő Hadnagynak magának 1 a Cselédjének egy Szoba, 1 Konyha, egy Kamara, Szekér-ßzín, 3 lóra való Ißtálló. Az Al-Hadnagynak és Adjutánsának[64] magának 1 a Cselédjének 1 Szoba, 1 Konyha, egy Kamara, Szekér-ßzín, 3 Lóra való Ißtálló. Az Auditornak[65] a Quártélybeli Competenciája az a mi a Fő-Hadnagyé 2 Lóra való Ißtállóval. A Regementz Pater[66] Competenciája az, a mi az Al-Hadnagyé, 2 Lóra való Ißtállóval. A Rechnungs-Führernek,[67] és a Regementz-

53 hit = itt: eskü, esküvés
54 generális = tábornok
55 Oberstleitinant, mai helyesírással Oberstleutnant = alezredes
56 Fő Strása-Mester, főstrázsamester = őrnagy
57 szekér-szín = nyitott, csak tetővel, vagy féltetővel ellátott kocsiállás
58 svadron (svadrony) = ekkor: lovasszázad; kapitány = egyes hadseregekben külön rendfokozat, ma általában a százados; svadronos kapitány = a lovasszázad kapitányi rendfokozatú parancsnoka
59 depo = raktár; depositum = letét; depositorium = itt közraktár a század számára
60 conserval = itt: megőriz
61 árestom (áristom) = börtön
62 strása (strázsa) = őr, őrség, őrhely is
63 Schematismus der kaiserlichen königlichen Armee für das Jahr 1804. Wien, in der Militärischen Buchhandlung, 1803. 384. o. A megjelent kötetek mindig az előző évi állapotot tükrözték.
64 adjutáns = segédtiszt
65 auditor = hadbíró
66 regement (regiment) = ezred; Regementz Pater = ezredkáplán
67 Rechnungs-Führer (Rechnungsführer) = ezred számvevő tiszt. L. még a 26. jegyzetet: rationum exactor = számvevő

Chyrurgußának[68] competál magának 1 a Cselédjének 1 Szoba, egy Konyha, egy Kamara, Szekér-ßín, 2 Lóra való Ißtálló."

Az altiszteknek, azaz „Strása-Meßtereknek, Kaplároknak.[69] Foureroknak,[70] Trombitásoknak, Regement-Kovátsának, Svadronyok Chyrurgusainak,[71] a Militare Regulamentum[72] szerént ugyan külön Quártély nem competál, és ők a Quártély-tartó Gazdákkal egy Szobában tartoznának lenni, de a Vármegye a Katonasággal való Hármóniának fenn tartására, minthogy különben is a Strása-Meßtereknek és Fouriroknak Irásokkal kelletik bánni, nem ellenzi, hogy a hol lehet, külön Szoba adódjon nékiek."

Az instrukció egyaránt vonatkozott a gyalogságra és a lovasságra, avval az eltéréssel, hogy a „Gyalogságnál lévő Tißzteknek ugyan ezen Quártélybéli Competenciájok vagyon, a mi felyebb a Lovas Tißzteknek ki tetetődött azzal a külömbséggel, hogy a Gyalog-Tißteknek Ißtálló, és ahhoz tartozó más épület nem competál."

A leírások alapján szép és tágas szálláshelyet kapott egy-egy ezred tisztikara, ám az utolsó pont minderre rácáfol: „Ha pedig egy vagy más Helyen úgy történnék, hogy nem volnának vagy elegendő, vagy olyas Quártély Házak, hogy minden tißtnek competens Quártély adódhasson az ilyen eßetben ßzűkebb Quártéllyal is tartozik meg elégedni a regulamentum szerént."

A kvártélyok berendezéséről a vármegye tartozott gondoskodni a 2. pontban foglalt instrukció szerint. „Minden Tißti Quártélyhoz ád a Vármegye, minden Szobába egy Nyoszoját,[73] egy Fenyő-fa Aßztalt, és 4 Fenyő-fa Kar-ßzéket; s e mellett minden Tißzti Quártély-Házhoz egy Fenyő-fa Pohár-ßzéket, egy Konyha-Aßztalt, egy étel-hordó Táblát, a Szobákba pedig Fogast, és az Ißtállókba egy Lapátot, Seprűt, egy Fa-villát, és egy itató Désát."

A tiszt uraknak a fent előszámlált holmin kívül már semmi sem járt, sem ruhának való almáriom, sem ágynemű, sem konyhaedények. Ezeket maguk tartoztak beszerezni. Ellenben az őrmestertől lefelé egészen a közemberig előírta a rendelkezés a teljes „stafirungot", méghozzá részletesen, kezelési utasítással együtt. Mindenkit megilletett a vármegye költségén egy nyoszolya szalmazsákkal, két lepedővel, két pokróccal és egy párnával úgy, hogy a párnának két huzata legyen, „ez a két Párna-haj és két Lepedő pedig azért adódik, hogy minden Hónapban mosni és változtatni leheßsen; a Lepedő és Párna-haj mosást pedig a Quártély-tartó Gazda tartozik meg tenni, ahol pedig különös Quártélyban[74] és nem a Quártély-tartó Gazdáknál vagynak a Quártélyosok, ottan a Domeßtica Caßsa[75] költségén ki fog mosattatni. Ezenkívül azon Katonák ßzámára, a kik nem a Quártély-tartó Gazdánál, hanem a Vármegye Épületeiben vagynak Quártélyban, ád a Vármegye minden ßzobára 1 gyertyatartót, 1 alkalmas nagyságú vizes korsót, és két a Cameradßchafthoz[76] alkalmaztatandó főző-

68 Regementz-Chyrurgus (regiment kirurgus) = az ezredes seborvosa
69 Strása-Mester (strázsamester) = őrmester; Kaplár (káplár) = tizedes
70 Fourer (furir) = szállásmester, élelmezési altiszt
71 Svadronyok Chyrurgusa = lovasszázad sebésze (felcser)
72 Militare Regulamentum = hadi szabályzat
73 nyoszoja (nyoszolya) = ágy
74 különös Quartély = külön szállás
75 Domestica Cassa = házi pénztár
76 Cameradschaft (Kameradschaft) = pajtásság, pajtások (bajtársak) együttese, itt: a legkisebb katonaközösség, amely egy öregkatonából és két újoncból állott.

fazekat, és egy nagyobb, s egy kißsebb tserép tálat, minden katonára egy tserép tányért, és Eßztendőre 12 ßzoba ßeprűt; ha pedig az illyen közönséges Quártély-Házban nem Cameradßchaftban-való quártélyosok, hanem tsak egy, vagy más Prima-planißta[77] vólna (Prima-planißtának ezek értendők: Strásameßterek, Chyrurgusok, Fourierok, Kovácsok, Sattlerek,[78] Trombitások) akkor az illyen külön lévő Prima-planißta számára ád a Vármegye egy vizes-korsót, 2 főzőfazekat, 2 tálat, 2 cserép-tányért, és 6 ßzoba seprűt, de azon katonákat, a ki a quártély-tartó Gazdánál vagynak, az ilyenekkel a quártély-tartó Gazda tartozik provideálni.[79]

Lovas ezredeknél különös gondot fordítottak az állatok elhelyezésére, ellátására. A „Quártélybéli Inßtructio" az istállók felszereléséről is intézkedik. „A mi az istálló-béli requißitumokat[80] illeti: ha az istállóban két vagy 3 ló vagyon, ezen esetbenn adódik Eßtendőre 2 lapát, 2 fa-villa, egy rosta, 1 lámpás, 1 itató fa-désa, és 6 seprű; ha pedig több lovak vagynak egy istállóban, mint nevezetesen Deretskén,[81] abban az esetben a felyebb kitett Competenciához képest, tartaßson meg a proportio.[82] Egyébaránt minden istállóhoz adódik 1 abrakos láda, de sák az abrak hordásához egy átalyában nem fog adódni."

A második pontban felsorolt mindezen holmikat, házi bútorokat, ágybéli portékákat és lapátokat, gyertyákat, a 60 személyre felszerelendő ezredbeli fő-ispotály[83] berendezését, megőrzését, jó karban tartását a vármegye bármikor ellenőrizhette. Beszerzéséről a vármegye költségére részben a megyei tisztviselőknek, részben azonban a szállást nyújtó községeknek kellett gondoskodniok, „főképpen azért, mert magoknak a Helyiségeknek jobb gondjok lehet reá; mellyik katona, miképpen conßerválja a holmiját.

Egyéb eránt most mindjárt ezen Inßtructiónak ki-adásával a járás-béli Szolga-Bíró maga mellé vévén a Magazinális Commißsariust, a hol katonaság fekßzik, az ilyen Házi-bútorokat conßcribálya,[84] az Inventariumot[85] pedig 3 Exemplárba[86] kéßitvén el, a Svadron Commendansával[87] ßubßcribáltaßsa,[88] az egyik Exemplár adódjon a Svadron Commendánsának, a másik a Magazinális Commißsáriusnak, a harmadik pedig a Vármegyének referáltaßsék.[89] Még előre praenotálván[90] itten az is, hogy ez a Conßcriptió és Inventatió minden Eßztendőben Januáriusnak első hetibe reiteráltassék.[91] Továbbá ezek a házi eßközök a következendő meg-határozáßsal adódnak: a nyoßzolyák, aßztalok, és karßzékek 10

77 Prima-planista = a szemlekönyv (mustrakönyv) első lapján szereplő ezredbeli tisztek. Itt: a szöveg szerint zárójelben értelmezett alsóbb beosztású és kisebb rendfokozatú tisztek, altisztek; prima plana = a mustrakönyv első lapja; v. ö. mustern = szemlél
78 Sattler = nyerges, nyeregkészítő; v. ö. Sattel = nyereg
79 provideál = gondoskodik
80 requisitum (rekvizitum) = kellék, a szükséges dolog, itt: felszerelés
81 Deretske, Derecske = Debrecenhez közeli mezőváros az egykori Bihar megyében, Hajdú megye határán. „Van itt ... egy megyei magtár az itt tanyázni szokott lovasság részére". Magyarország geographiai szótára. 1. k. *(Fényes Elek)* Pest, 1854. 252. o. Ha már az Instrukció hivatkozik Derecskére, feltehetően megfelelő méretű istállók is álltak itt a század elején.
82 proportio = arány, viszony; itt: az arányosan járandó mennyiség
83 ispotály = betegszoba, gyengélkedő; fő-ispotály = a letelepedett katonaság számára berendezett közkórház
84 conscribál = összeír
85 Inventárium = leltár
86 Exemplár = példány
87 Svadron Commendansa (Commandant) = a lovasszázad parancsnoka
88 subscribál = aláír
89 referáltassék = itt: küldjék el; referál = beszámol
90 praenotal = itt: előír; praenotatio = feljegyzés
91 reiterál = ismétel

Eßztendőre — a pokrótzok 6 Eßtendőre, a lepedők és párna-hajak 2 Eßztendőre — a cserép edények 1 Eßztendőre".

Az ellátásban az egyik legfontosabb a kenyér volt, megelőzve a majd hasonló fontosságú sót. Az instrukcióban a szállás, fa és gyertyaellátmány felsorolása után a kenyér és só következik. „A Tißteknek (Officiroknak) nem lévén kenyérbeli Competenciájok, ebben a vármegyében már rég ólta meg lévén határozva, hogy az in Plano dislocált katonaságnak a kenyér helyett búza adódjon olly formában, hogy a katonáknak a kenyeret a quártély-tartó gazdák tartoznak megsütni, minden 30. és reßpective[92] 31. portió kenyérért 1 p. m.[93] megrostált kenyérnek való élet, ahhoz 2 ff[94] só és 1/4 öl[95] fa adódik a quártélytartó gazdának."

A vármegyének gondja volt rá, hogy az együttélés békességes legyen, szigorúbban fogta a katonaságot, egyszersmind engedményeket is tett a mértékek, mennyiségek megállapításánál. Különösen vonatkozott ez a lovasságra. Mivel a lovas katonának, még a saját személye előtt is, a legfontosabb a lova volt, a megye itt kedveskedett a katonaságnak. „A ßzéna portió eránt tsak az a Jegyzés tétetik, hogy noha Regulamentum ßzerént a ßzéna portióknak, tsak 8 fontosoknak kellene lenni, a Vármegye mindazonáltal a Stativáns katonasággal való Hármóniának, jobban lehető fenn tartása miatt reá áll, hogy a katonaságnak adandó ßzéna portiók, a köteleket is bele ßzámolván 10 fontosok legyenek."[96]

A szigorúságot a tisztekkel szemben próbálták érvényesíteni, elejét kívánták venni a jogtalan követeléseknek. Nem kérhettek kertet, vagy pincét a tisztek. Továbbá nem járt gyógyszer és felszerelés a patikának, sem berendezés a lovagló iskoláknak, ezért „a járás-béli Magißtratuális Tißztségnek,[97] úgy a Magasinális Commißsáriusoknak is pro directione[98] tudtokra adatik, hogy az efféle költségekkel sem a Domeßtica Caßsa, ßem a contribuens[99] nép nem terheltethetik, mert a mi a katonai Ispotályoknál való Patikákat illeti, az ehhez járuló költségeket maga az Aerarium ßupportálya,[100] a lovagló Oskolák eránt pedig a Vármegyének csak az a köteleßsége, hogy ha a katonai Status[101] valahol lovagló Oskolát akarna tsináltatni, a katonaság requißitiójára,[102] a Magißtratuális Tißztség által aßßißtentiát adaßson.

Itt meg-jegyeztetik, hogy az Adßißtentiát[103] úgy kell érteni: hogy a járásbéli Tißzt tartozik ott ahol lovagló Oskola szükséges, requirálni[104] a Földes Uraságot, hogy közel a Helység mellett a nyomuson[105] alkalmatos helyet mutaßson; és hogy ha a katonaság által requiráltatik vagy a lovagló Oskolához meg-kivántató materiáknak meg-ßzerzése, vagy munkások ßzereztetése, vagy a lovagló Oskola planérozása, vagy követsel való meg-hordása végett, mind ezekben egyet értőleg

92 respective = illetve
93 p. m. = pozsonyi mérő, régi űrmérték: 62,498 liter. Főként szemes termények mértékegysége volt. L. még a 32. sz. jegyzetet is. Elet = gabona.
94 ff = font, 0,56 kg
95 öl (fa, vagy egyéb) rakás mérésére szolgál, váltakozó értékben. Ma is ismert és vidéken használt mértékegysége a 2x2x1 m-es farakás.
96 széna portió, kötél = l. csomó, 38. sz. jegyzet
97 Magistratuális tisztség = a tanácsbéli tisztviselők együttese. L. még a 19. sz. jegyzetet.
98 pro direktione = az igazgatás útján, itt: közvetlenül (directio = igazgatás)
99 contribuens = adózó
100 az aerarium supportálja = a kincstár biztosítja
101 Status = rend, itt: a katonai közigazgatás
102 requisito = megkeresés, kereset, igénytámasztás
103 adsistencia, assistencia = segéderő
104 requirál (rekvirál) = hatóságilag térítés ellenében igénybe vesz
105 nyomus (nomus) = vidék, kerület

punctumban említett kenyér' mennyisége határozza meg.

7mo Széna, és Zab.

A' Generalisnak van	12.	ló-portiója
Az Oberſternek	8.	dto.
Az Oberstlieutenantnak	8.	dto.
A' Majornak	8.	dto.
A' Svadron Kapitányának	5.	dto.
A' Második Kapitánynak	5.	dto.
A' Fő Hadnagynak	3.	dto.
Az Al-Hadnagynak	3.	dto.
Az Auditornak	2.	dto.
A' Regement Paternek	2.	dto.
A' Rgmt Chyrurgusnak	2.	dto.
Az Adjutánsnak	2.	dto.

A' ſzéna portió eránt csak az a' Jegyzés tétetik, hogy noha a' Regulamentum ſzerént a' ſzéna portióknak, csak 8. fontosoknak kellene lenni, a' Vármegye mindazonáltal a' ſtativans katonasággal való Hármóniának, jobban lehető fenn tartása miatt reá áll, hogy a' katonaságnak adandó ſzéna portiók, a' kötéleket-is bele ſzámlálván 10. fontosok legyenek.

8vo Szalma.

Mennyi ſzalmát kelleſsen a' katonaság-

a Helység elöljáróival ßegedelemmel legyen, úgy mindazáltal, hogy mind a materiálek mind a munkások illendően ki fizeteßsenek alkú ßerént a katonaság által."

Tekintettel arra, hogy az így, természetben beszedett ellátmány hatóságilag meghatározott értéke beszámított az adóba, fontos volt a pontos kimutatások készítése. Az instrukció második része ez iránt intézkedik. „Meg-lévén már határozva, mi a katonaság Competenciája, következik az Adminißtratiónak és Magazinális Commißsáriusok ßzámadásainak módja, melly ebből áll: I-mo.[106] Hogy az repartitió és az Adminißtratió mindenkor annak rende ßerént, s fogyatkozás nélkül eßsen-meg, ßzükséges, hogy a Provinciális Commißsárius az ezen Vármegyében dislocált katonaságnak effectivus Státusát[107] a Vármegyének mindenkor két héttel az Adminißtratió előtt tudtára adja, úgy pl. ok[108] pro Januario a katonaság Státusát a Prov. Commißsáriátus[109] a Vármegyének usque 15-am Decembris[110] meg-küldje. Ezt V. Ispány Urak vévén, azonnal ki-fogják küldeni a concernens[111] járás-béli Fő-Szolga Bíróknak, olly véggel, hogy a szerént a repartitiót meg-tegyék, s egyßzersmind azt V. Ispány Uraknak is referályák."

Igen pontos meghatározások szerepelnek az elszámolási követelmények felsorolásakor, s az addig talált hiányosságok megszüntetésére, a helytelenségek megjobbítására is felhívják az egyes tisztségviselőket. Amennyiben példának okáért az ellátásra kötelezett helységnek nincsenek számadáskönyvei, terménynyilvántartásai, akkor külön papírosra kell három példányban kiállítani az átvételi elismervényt, de ezt csak egyszer szabad megtenni, egyetlen egyszer! A hiányosságokról a járási szolgabírák azonnal értesítendők, akiknek tiszte, hogy megszüntessék azt, avagy a hanyagul eljáró községbeli bírákat megbüntessék.

A katonaság ilyen formájú tartása, eltartása meglehetős terhet jelentett a lakosság számára, különösen az állandó ezredek felállításáig. A XVIII. század második évtizedétől kezdve azonban a különböző instrukciókban is rögzített mennyiségi és minőségi előírások, a bár változó létszámú, de többnyire állandóan az egyes településeken lévő katonaság életvitele javulást hoztak a korábbi kapcsolatokban. Jóllehet, laktanyák híján továbbra is szükség volt „Quártélytartó Gazdákra", de a kiadott rendelkezéseknek is köszönhetően rendszeressé, rendezetté vált a katonaság és lakosság kapcsolata szemben a korábbi gyakor-

106 I-mo (primo) =először
107 effectivus státus = (elhelyezés szerinti) valódi helyzet
108 pl. ok = példának okáért
109 prov. (provinciális) commissariatus = tartománybiztosság, a vármegyei hadbiztosi hivatal
110 pro Januario ... usque 15-am Decembris = január előtt még, december 15-ig
111 concernens = illetékes

B A' Számadásnak Formulárja az B. alaatt ide rekeſztett Tabella ſzerént légyen kéſzítve.

IX-no Minthogy ennekutánna minden két Hónap' végivel Bimeſtralis Computusok fognak Váradon tartatni, a' Magazinalis Commiſſariusok minden két Hónap végivel a' katonaság' particularis quietantiáit, akarmelly néven nevezendő Naturálékról, a' Helyben lévő katonaság Commendánsa által, egy Generalis Quietantziával felváltattyák, 's azt magok a' Computus előtt egy nappal a' Vármegye Rationum Exactorához Váradra béviſzik.

X-mo Ha a' katonaság réſzéről valami Exceſſus adná elő magát, azt a' Commiſſarius, a' Computusra ne halaſzſza, hanem mihelyt az Exceſſus történik; Járás-béli Fő Szolga Biró Urnak, azonnal referálya, a' ki is azt a' helyben lévő katonaság Commendánsával egyet értvén, inveſtigálni fogja, 's a' Computusra tsak akkor téſzen eránta relatiót, ha a' panaſz a' helyben való Inveſtigatió alkalmatoſságával nem complanálódhatna. Fel olvastatott és jóra hagyatott az Dec. 14-kén 1803-dik Eſztend. V. Olaſziban tartatott különös Gyülésben.

Ki adta Fő Jegyző és Tábla Biró
Domokos Lőrintz.

lattal, amikor a katonaság téli, vagy nyári szállásán addig tartózkodott, amíg mindent fölélt maga körül. Néha még tovább is.[112]

A Habsburg-birodalom hadereje Galiciától Itáliáig hasonló rendszerben élt. Könyvecskénk megjelenésének évében, 1804-ben Nagyvárad központtal a császári-királyi 37. gyalogezred állomásozott. A tiszti névtár szerint ebben az esztendőben éppen 63 gyalogezred, 12 huszárezred, 23 egyéb lovasezred és 21, különböző rendeltetésű más alakulat — határőrség, tüzérség — ette a beszállásolási rendeletek szerint a birodalom kenyerét.[113]

112 A katonaság és polgári lakosság jobb kapcsolatát — vagy legalábbis az arra való törekvést — tükrözi Domokos Lőrincnek a 44. jegyzetben leírt, tűzrendészeti utasításokkal foglalkozó füzete utolsó paragrafusa: „55-ször. Ezen Rendelések a Quártélyozó Militiával is közöltessenek mindenkor, hogy a mennyiben illik, az Hadi-emberek is alkalmaztatthassák ezekhez magokat, és a ßzükség úgy hozván magával ßegedelemmel is lehessenek a veßzedelemben forgóknak."

113 Schematismus der kaiserlichen königlichen Armee für das Jahr 1805. Wien, in der Cath. Gräfferschein-Buchhandlung, 1804. 417. o.

PRIBELSZKI JÁNOS

KAZINCZY LAJOS A SZABADSÁGHARCBAN

Ha az 1848/49-es szabadságharc utáni megtorlás kerül szóba, általában október hatodika áldozatai jutnak eszünkbe, Pedig Haynaunak mások is áldozatul estek. Így Aradon még Ormai Norbert, Kazinczy Lajos és Hauk Lajos is.[1] Dolgozatunkban Kazinczy Lajosnak, a tizenötödik aradi vértanúnak katonai pályáját kívántuk feldolgozni.

Ez a pálya nem volt látványos, hiszen hőse nem irányított döntő csatákat, nem volt országosan ünnepelt hős. De a szabadságharcban játszott szerepe miatt — különösen a nyári hónapok miatt — „kiérdemelte" az aradi vésztörvényszék halálos ítéletét.

A Kazinczyval foglalkozó szakirodalom meglehetősen szegényes. Pásztor Emil kismonográfiáján[2] és a Katona Tamás válogatta dokumentumgyűjtemény[3] Kazinczyra vonatkozó oldalain kívül nem is igen említhetünk mást. Természetesen a szabadságharccal foglalkozó szakmunkákban időnként előfordul a neve. Ám ezek rendszerint mások pályafutásával, más történésekkel kapcsolatban említik. Egy-egy utalásból tudhatjuk meg, hogy Ivánka segédtisztje volt,[4] hogy októberben hidakat állított helyre a Lajtán,[5] hogy novemberben utászzászlóaljat szervezett;[6] azt, hogy részt vett Perczel január végi és Dembinski február eleji hadműveleteiben.[7] Már bővebb információink vannak a tavaszi hadjárat második szakaszában betöltött szerepéről — különösen a nagysallói csata kapcsán említik gyakran nevét. Csallóközi kitérőjéről szóló említést nem ismerünk. A legbővebb utalások a nyári hónapokra vonatkoznak. Ez természetesen érthető, hiszen Kazinczy ekkor válik önálló parancsnokká, számottevő katonai erő irányítójává.

A különböző évfordulós megemlékezésekben[8] — főleg szülőföldjén — általában megemlékeznek róla, azonban ezek nemigen mennek túl a szokásos sztereotip dicséreteken.

A Kazinczy Lajos katonai pályájára vonatkozó eredeti dokumentumanyag viszonylag szegényes; a feltételezhető iratanyag mintegy 30—40%-a ismert. Az iratok legnagyobb része a Hadtörténelmi Levéltárban, az Országos Levéltárban és az MTA Kézirattárban található. Valószínűleg Bécsben és a vidéki levéltárakban is föllelhető még jó néhány dokumentum, ez azonban további kutatást érdemel.

1 *Ormai (Auffenberg) Norbert* honvéd ezredes (1813—1849), a honvéd vadászezredek megszervezője. *Hauk Lajos* honvéd alezredes (1799—1850), a bécsi felkelés egyik irányítója, majd bánáti bányavidéki helyőrségparancsnok.
2 *Pásztor Emil:* A tizenötödik aradi vértanú. Budapest, 1979.
3 Az aradi vértanúk I—II. (Szerk.: *Katona Tamás)* Budapest, 1983.
4 *Ivánka Imre:* Négyhavi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végéig. Budapest, 1881.
5 *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I—II. k., Budapest, 1988.
6 *Koltai Vidos Géza:* A honvédség műszaki szolgálata. *Magyar Katonai Szemle,* 1939j10.
7 *Borus József:* Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975.
8 Pl. *Váczy János:* Jelentés Széphalomról. *Akadémiai Értesítő,* 1911., uő.: Kazinczy Lajos. Adalékok Zemlén vármegye történetéhez, 1914.

A magyar felvilágosodás egyik legnagyobb alakjának, Kazinczy Ferencnek 1820. október 20-án született hetedik gyermeke. A fiút, nagyapja[9] emlékére, a Lajos névre keresztelték. Az ifjú Kazinczy életének első szakaszát erősen meghatározta a családi háttér. A „kis Laló" anyjára, Török Sophie-ra hasonlított. Lajos „arcza egészen Sophie" — írja egy levelében apja.[10] Lajos már egész kicsiny gyermek korában elkezdett ismerkedni a betűkkel. Hatesztendősen versbe szedett levelet ír — apja segítségével — édesanyjának. Az anyanyelv elsajátítása után a latin következett. Apja büszkén írja egyik levelében: „Lajos esztendő előtt még nem ismeré a' betűket: most olvas, ír és tudja a' négy Conjugátiót..."[11]

A huszas évek végén a Kazinczy család teljesen elszegényedett. „... áldott emlékű atyám élete utolsó éveiben súlyos anyagi körülmények közé jutott, nemcsak szellemi munkásságát fordította a magyar irodalom felvirágoztatására, de arra anyagilag is sokat áldozott..." — írja később Eugénia,[12] Kazinczy Lajos legidősebb nővére. Oly nagy volt a szegénység, hogy „kisebb gyermekei gyakran egymás cipőit hordták, mert nem jutott pénz mindegyiknek külön cipőre."[13] Az anyagi nehézségek ellenére a kilenc éves Lajos fiútestvérei után a Sárospataki Kollégiumba került.

Az 1831 közepén Felső-Magyarországon tomboló kolera augusztusban elérte Széphalmot is. Az apa és a fiú is megbetegedett, de a gyermeket sikerült kigyógyítani. Kazinczy Ferenc azonban a járvány áldozata lett.

Az apa halálával még nehezebb napok köszöntöttek a családra. Lajos Sárospataki taníttatásának költségeit jórészt nagybátyja, Vay Ádám fedezte, néhány év múlva pedig gróf Teleki József[14] vállalta azokat magára. Az ő támogatásával és segítésével került a 9. huszárezredhez kadétnak, majd innen Tullnba, az utásziskolába. A tullni utász kollégium a birodalom egyik legjobb katonai szakiskolája volt, jónéhány magyar ifjú tanult itt. A velük kötött ismeretség a későbbiekben erősen befolyásolta Kazinczy Lajos pályáját. Többek között itt ismerkedett meg Görgei Artúrral. A már agg tábornok így emlékezett erre vissza: „... mindnyájan szerettük, mint komoly törekvésű iskolatársat és derék jó pajtást..."[15] De például innen datálódik ismeretsége Ivánka Imrével is. A pionir iskolában szerzett ismereteket 1848 végén majd jól tudja hasznosítani. Négy évi tanulás után, miután minden vizsgáját sikeresen letette, visszakerült huszárezredéhez. A fiatal kadét továbbra is Teleki gróf anyagi támogatásából élt. „Eddig vólt segéd pénzed ezután is meg fog járni tőllem mind addig a'mig magadat arra érdemtelenné nem teszed."[16] 1840 nyarának végén nevezik ki hadnaggyá. Kinevezése után rövid időt családja körében tölt, majd visszatér ezredéhez, Csehországba. E rövid, magyarországi tartózkodása szolgáltatja az egyetlen információt, mit magánéletéről tudunk. Csehországba való visszaté-

9 *Gr. Török Lajos* (1748—1810) köznemesi ellenzéki politikus, Kazinczy Lajos édesanyjának, Török Sophie-nak az atyja.
10 *Kazinczy Ferenc* levelezése. I—XXIII. k., XVIII. k., 4134. levél. (A továbbiakban: K. F. Lev.)
11 K. F. Lev., XXI. k., 5003. levél.
12 *Becske Bálint:* A széphalmi Kazinczy-mauzóleumban ... *Akadémiai Értesítő,* 1909. 507. o.
13 *Pásztor E.:* i. m. 16. o.
14 *gr. Teleki József* (1790—1855), a sárospataki Református Kollégium főgondnoka, a Magyar Tudós Társaság elnöke.
15 Görgey Artúr levelét közli *Pásztor E.:* i. m. 151—152. o.
16 Az MTA Kéziratának Levelestárában, a levelet teljes terjedelmében közli *Pásztor E.:* i. m. 27—28. o.

rése után levelet írt anyjának, melyben egy Fáni nevű hölgyről tesz említést, kinek oldalán „boldog napokat töltöttem, nem törődtem az ismeretlen jövővel, hisz mellettem volt egy tiszta lélek, aki forrón szeretett engem."[17] Anyja, kihez mindennél jobban kötődött, 1842 februárjában meghalt. Kazinczy ekkor már Bécsben élt. A császárvárosban ismerkedett meg későbbi hadtestparancsnokával, Klapka Györggyel. A szabadságharcot túlélt tábornok így emlékezik vissza: „Kazinczy Lajos (...) már a szabadságharc előtt barátom és bajtársam volt, mert együtt szolgáltunk, ő a IX. huszárezrednél én pedig a magyar testőrségnél Bécsben. Sokszor találkoztunk társaságokban és az udvarnál is..."[18] Kazinczy Bécsben ezredparancsnokának, Liechtenstein hercegnek lett a segédtisztje. A hercegi pártfogó és atyja neve miatt közismert személyiség volt a birodalom szívében.

A császári haditörvényszék előtt tett vallomásából[19] tudjuk, hogy 1846-ban léptették elő főhadnaggyá. Néhány hónap múlva azonban, tiszti állásáról lemondva, kilépett a hadseregből. Kilépésének pontos okait nem ismerjük, de feltételezhető, hogy politikai nézetei mellett (miről Pásztor Emil ír) ehhez eladósodottsága is hozzájárult. Már korábbi leveleiben is gyakran szerepel, hogy pénzre lenne szüksége, mert adósságai vannak. Bár, mint írja, a katonáknál mindig fennáll a pénzhiány. Koholt emlékirata is tetemes adósságot említ.[20] S így, hogy tartozásait rendezze, eladta tiszti rangját. (A korban ez nem volt ritkaság.) Kilépésének körülményei miatt később kellemetlenségei is lesznek, hiszen 48 nyarán a nádor csak több heti vizsgálat után hajlandó kinevezni.

Hazajövetele után Zemplén vármegye tiszteletbeli szolgabírájává nevezik ki. Ennél jelentősebb vármegyei állást nem kapott. A következő évben Petőfivel együtt a megye táblabírái közé választották.[21]

Az önkéntes parancsőrtiszttől az önálló hadosztályparancsnokig

1848 tavasza és nyara addig soha nem látott gyors változást hozott Magyarország életében. Az áprilisi törvények, illetve azok gyakorlati megvalósítása óriási mozgást indított el az országban. A megnyíló lehetőségek között a hazafiak tenni akartak hazájukért, ki-ki a maga képességeinek, illetve képzettségének megfelelő területen. A volt tisztek az újonnan szervezkedő nemzetőrségbe és az első honvédzászlóaljakban jelentkeztek. Május 16-án jelent meg Batthyány felhívása, hogy jelentkezzenek az önkéntesek az első tíz honvédzászlóaljba.

Az első jelentkezők között volt Kazinczy Lajos is. Először a Szabolcs megyei Kisvárdán jelentkezett. Az itt alakított nemzetőrséget ő tanította katonai gyakorlatra. Miután megindult a reguláris egységek szervezése, a kilépett huszárfőhadnagy kérte Batthyány miniszterelnök, helyettes hadügyminiszternél tiszti rangja visszaállítását. Kérte azt is, hogy lovas egységhez kerüljön, ugyanis bízott abban, hogy hamarosan lovasságot is fel fognak állítani.[22]

17 Uo. 28. o.
18 A levelet ismerteti *Lukács István*: Jegyzet egy Klapka-levélről. *Vigilia*, 1975. 153—154. o.
19 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 306. o.
20 *Kazinczy Lajos* honvéd-tábornok élete (írta ő maga aradvári fogságában 1849. szept. 1-től okt. 24-ig), Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1906. Az emlékirat hamis voltát Pásztor Emil bizonyította.
21 *Pásztor E.*: i. m. 29. o.
22 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 306. o.

Kazinczy be sem várta kérelme pozitív elbírálását, hanem legott leutazott a Délvidékre, a szerbek elleni harc színhelyére. Itt már június első fele óta ropogtak a fegyverek, hiszen a szerbek nyíltan ellenszegültek a magyar kormánynak. Felajánlotta szolgálatait a sereg vezérének, Bechtold altábornagynak. Kazinczy és Bechtold már korábbról ismerték egymást, s talán ez is közrejátszott abban, hogy az altábornagy parancsőrtisztjévé nevezte ki.[23]

Ezalatt Budán a nádor vizsgálatot indított azt tisztázandó, hogy Kazinczy kinevezése nem ütközik-e jogi és etikai akadályokba. Miután a vizsgálat tisztázta a kilépés körülményeit, István főherceg átiratot intézett Batthyányhoz. Ebben hozzájárult ahhoz, hogy Kazinczyt kinevezzék az önkéntesekhez. Mint írja, Kazinczyról a vizsgálat kiderítette, hogy „mindig igen jelesen szolgált, és ezen túl is igen jó hasznát lehetne venni. Ha tehát valami jó alkalom adódik, és Méltóságod őt mégegyszer honvédi illő tiszti állomásra javaslatba kívánná hozni, részemről a kinevezésre már most készen nyilatkozom."[24] E levél következményeként augusztus 27-én főhadnagyi rangban kinevezik a váci nemzetőrség parancsnokának, Ivánka Imrének segédtisztjévé.[25] (Az ország területén négy mozgó nemzetőrtábort állítottak föl. Ezek központjai Pápán, Vácott, Szolnokon és Aradon voltak.) Szeptember 13-ától már századosi rangban látja el a segédtiszti teendőket.[26]

A hevenyészett kilépést követően a mintegy 4500 főből álló és négy hatfontos ágyúval rendelkező egység elindult, hogy csatlakozzon a magyar főseregheZ. A Délvidék felé vonuló hadtest már Enyingnél járt, amikor parancsot kaptak, hogy Székesfehérvár-Pákozd irányába vonuljanak vissza, s ez utóbbi mellett foglaljanak el állásokat.[27] A szeptember 29-i pákozdi csatában a váci nemzetőrök is részt vettek, és így átestek a tűzkeresztségen. Ivánka csapatait a centrumban állították föl. A 8/10-ed részben önkéntesekből álló magyar csapatok megállták a helyüket, visszaverték Jellasics túlerőben lévő, már-már Budát veszélyeztető seregét. A csata után a két vezér háromnapos fegyverszünetet kötött, s ezt a bán arra használta fel, hogy seregeivel Bécs felé elvonuljon.

A pákozdi csata után Kazinczy Pestre utazott, hogy betegségét gyógykezeltesse. Felgyógyulása után ismét bevonult alakulatához, mely ekkor már az osztrák határ menti Parendorf környékén táborozott. A Jellasicsot üldöző magyar sereg előved alakulatait Ivánka vezette. A Lajtához érve a magyar sereg vezetői között éles vitákra került sor. A határ átlépésének kérdése felszínre hozta a tisztek közötti ellentéteket. A császárhű tisztek elvi okok miatt, a radikálisok pedig azért tiltakoztak, mert a honvédnek a hont kell védenie, nem pedig idegen földön hullatnia vérét. A határátlépést szorgalmazó Ivánka összetűzésbe is került Móga fővezérrel. Alakulatának parancsnokságát hamarosan Görgei Artúr vette át. A defenzív magyar sereg a Lajta jobb partján táborozott. A korábban lerombolt hidakat helyre kellett állítani ahhoz, hogy csapataink át tudjanak kelni a folyón. Ezt a feladatot egy kisszámú, hevenyészve összeállított utászcsapattal Kazinczy Lajos hajtotta végre,[28] (a magyar sereg ekkor még nem

23 Uo.
24 Országos Levéltár (OL) N 31 István min. 24. cs. 2042.
25 *Ivánka:* i. m. 13. o.; Kazinczy kinevezése: OL Nádori min. 1848:2438, megjelent a *Közlöny* 1848. szept. 15-i számában.
26 *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848—49. Budapest, 1987. 191. o.
27 *Ivánka:* i. m. 17. o.
28 *Görgey A.:* i. m. I .k., 198. o.

rendelkezett szervezett utászcsapatokkal). Miután a kis csapat a hidat helyreállította, a magyar sereg elindulhatott Bécs felé, majd a vezetés bizonytalansága miatt ismét visszatért korábbi állásaiba. A harmadszori átkelés után jutottak honvédeink Schwechat alá, ahol azonban már osztrák állások fogadták őket.

A csata után Kazinczy, kinek ekkor már Görgei az elöljárója, nyargonci feladatot is ellát. Móga parancsára a következő szövegű, írott levelet viszi el Kossuthoz. „... van szerencsém Elnök Urnak teljes tisztelettel tudatára adni, miszerint Önt Csányi kormánybiztos úr s 'a többi katonai egyének tanácskozás végett ide helybe még az éjjel várják..."[29] Ezen az enzersdorfi haditanácson mond le Móga altábornagy a magyar sereg fővezéri tisztéről. Itt ajánlja fel Kossuth ezt a pozíciót Görgeinek, kit a következő nap ki is nevez.

A vesztett összeütközés után a magyar sereg Pozsony-Győr irányába vonult vissza. Pozsonyban Kazinczy új feladatot kap. Egy utászzászlóaljat kell szerveznie. A magyar hadak eleddig nem rendelkeztek szervezett utászcsapatokkal, ezt láthattuk a Lajta-hidak helyreállításánál is. A műszaki csapatok létrehozását előirányzó hadügyminiszteri rendelet ugyan már szeptember 5-én megjelent, de csak október végén, november elején indult meg az új csapattestek megszervezése. Ezek felállítása azoknak a tiszteknek lett a feladata, akiknek ilyen képzettsége volt. Kazinczy is közéjük tartozott. Pesten állították fel az első utászzászlóaljat Szodtfried Nándor vezetésével, majd Kazinczy lesz az, aki megszervezi a másodikat és a harmadikat.[30]

November 19-én Kazinczy levélben fordul Csány László kormánybiztoshoz, hogy zászlóalja felszerelési igényeit teljesítsék. Az iratból kitűnik, hogy ekkor mintegy 1250 főből állt az utászzászlóalj. A kérelem vonatkozik a ruházatra éppúgy, mint a műszaki felszerelésre, vagy a fegyverzetre.[31]

A Pozsonyban felállított zászlóaljjal Győrbe vonult, hogy a város körül sáncokat emeljenek a közeledő osztrák hadak elé. November 21-én egy nyomtatott felhívás is megjelenik, amely felszólítja a műszaki képzettségű egyéneket, hogy lépjenek be az utászok közé. A felhívást Kazinczy Lajos, az utászkar parancsnoka írta alá.[32]

Kazinczyt november 28-án (16-i ranggal és illetménnyel) nevezi ki a hadügyminiszter őrnaggyá.[33] November közepén Görgei egyik jelentése 4 század utászt jelez Győrben. Itt ismerkedik meg Kazinczy az egyik későbbi aradi vértanúval, Lázár Vilmossal. „... mint százados lettem beosztva az utászcsapatokhoz, melyeket a parancsnokul kinevezett Kazinczy őrnagy Győrbe szervezett..." — vallja a császári hadbíróság előtt tíz hónap múlva Lázár.[34]

A győri és az azt követő események egyik szereplő szemtanúja Matolai Etele. Az ő visszaemlékezései sok fontos adalékot őriztek meg számunkra. Mint írja „... az első utászezred második zászlóalja ásókkal és egyéb utászi eszközökkel felszerelve, s amelyekkel már nem csekély munkákat is végzett; de még fegyvere nem volt; sőt még fel sem volt esketve."[35] A zászlóaljat karácsony első napján, a püspöki templom melletti réten eskették fel. Az utászok Szabadhegy

29 OL H2 OHB 66. cs. 238—9 f.
30 L. a 6. sz. jegyzetet.
31 OL H 103., Csány László kormánybiztos 8. dob., iktatott beadványok, 743. sz.
32 Az OL-ban. Közli: *Spira György—Rózsa János:* Negyvennyolc a kortársak szemével. Budapest, 1973. 804. ábra, továbbá *Pásztor Emil:* i. m. 69. o.
33 L. a 27. sz. jegyzetet.
34 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 196. o.
35 *Matolai Etele:* Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Sátoraljaújhely, 1883. 40. o.

mellett emelték a sáncokat, mikor megindult az osztrák támadás. A fegyvertelen zászlóalj Budára indult. Matolai emlékezete szerint 26-án, vagy 27-én indultak Győrből, és a dermesztő téli hidegben a Bábolna-Nagyigmánd-Budaörs útvonalon érkeztek meg 30-án, vagy 31-én Budára. A zászlóaljat itt felfegyverezték, feladata pedig az lett, hogy a visszavonuló magyar erők számára átjárót készítsen a befagyott Dunán. Kazinczy már korábban, Győrben is kért fegyvereket az OHB-től, de akkor még nem kapott. Kossuth meg is jegyzi ezt egy Csánynak írt levelében: „Kazinczy ide küld fegyverért — nincs. Hát hova lettek a győri fegyverek?"[36] Az utászzászlóalj feladatáról pedig egy másik levele tanúskodik, melyet Duschek Ferencnek címzett: „A dunai átjárás könnyítésére, mostani harcmunkálataink tekintetéből szükséges a jégen utakat készíteni, s ezek létesítésével Kazinczy őrnagy úr maga meg is bízatott."[37] Az elkészült átjárókon, illetve a még nem teljesen kész Lánchídon a sereg át is vonult a Duna bal partjára január első napjaiban.

A január másodikai haditanács úgy döntött, hogy a Feldunai Hadtest néhány alakulatát a Perczel vezette Közép-Tiszai Hadtesthez csatolják. Kazinczy őrnagy és utászai így kerültek Perczel parancsnoksága alá. E hadtest feladata a Tiszántúl és a kormány védelme volt. Perczel, miután magához vonta Répásy tartalék alakulatait is, január negyedikén elhagyta Pestet. Cegléd-Szolnok, majd Törökszentmiklós volt a hadtest útja.

Matolai szerint itt az utászzászlóaljakban egy kis lázadás-féle tört ki. Az történt ugyanis, ahogy Matolai írja, hogy Kazinczy át akarta szervezni csapatait. A két utászzászlóaljból egy utász- és vadászzászlóaljat kívánt létrehozni. A tisztikar tiltakozása következtében ez a terv meghiúsult. Emiatt Kazinczy már másnap el is hagyta az utászokat, és mint huszár alezredes az első huszárezred parancsnokságát vette át. Matolai, és őt idézve Pásztor Emil, itt téved. Ugyanis Kazinczy csak március 10-én vette át a Császár-huszárok parancsnokságát.[38] Ellenben valóban ekkor nevezik ki alezredessé, s lesz egy dandár parancsnoka Perczel hadtestében. „... hozzáfogtam két utász zászlóaljból egy zászlóalj Porosz herceg gyalogságból, egy honvédzászlóaljból, az első huszárezred három osztályából és három ütegéből álló dandárom megszervezéséhez és felszereléséhez..."[39] Itt Kazinczy minden bizonnyal túloz, hiszen csapatainak létszáma a Szolnok elleni támadás során is csak 2440 gyalogosból, 400 lovasból és egy tizenkét fontos ütegből állt.[40]

Perczel először Szolnokon kívánt megállni, de miután beállt a Tisza, jobbnak látta az Ujváros-Nádudvar-Karcag vonalra visszavonulni. Ugyanis innen a teljes Szolnok és Polgár közötti Tisza-szakaszt ellenőrizhette. Windisch-Grätz Perczel szemmeltartására a két üteggel megerősített Ottinger-lovasdandárt küldte Szolnokra, s a magyarok megfigyelésén túlmenőleg feladatául adta a vasútvonal helyreállítását is.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány, mely meglepetéssel értesült Perczel ilyen nagymérvű visszavonulásáról, nem tartotta biztonságosnak, hogy a szolnoki Tisza-híd az ellenség birtokában van, ezért Kossuth január 17-én utasította Perczelt, hogy foglalja azt vissza.

36 *Kossuth Lajos* összes munkái (KLÖM) XIII. k., 918. o.
37 KLÖM XIII. k., 936. o.
38 OL H 75 1849:5783.
39 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 307. o.
40 *Borus:* i. m. 94. o.

A magyarok haditerve igen egyszerű volt: a Zagyva felől átkarolni az ellenséget, és utána megverni azt. Az átkarolást a Kazinczy-dandárnak kellett végrehajtania. A közel háromezer főből álló és hat tizenkétfontos ágyúval megerősített csapat feladata az volt, hogy Kunhegyestől Tiszabőre vonuljon, majd keljen át a Tiszán, s nyomuljon a Zagyva felé. Közben a Hertelendy-hadosztály szemből megtámadja a Tisza-hidat. Ottinger értesülve a magyar hadmozdulatok egy részéről, megtette a védelmi intézkedéseket, és erősítést kért Budáról.

A rossz időjárási viszonyok közepette, a nagy ködben, a Kazinczy-dandár eltévedt, így a magyar támadás nem volt egyidejű, s emiatt Ottinger Abony felé kicsúszott a harapófogóból. A városon kívül elfoglalt állásaiból az időközben beérkezett Kazinczy-dandár szorította ki.

Perczel teljesítette az OHB parancsát, de úgy döntött, hogy folytatja előrenyomulását. Rövid pihenő után a Kazinczy-dandárt Törtelre, Hertelendy csapatait pedig Abonyba irányította. A következő feladat Cegléd elfoglalása volt. Január 25-ére Perczel a következő parancsot adta: „25-én Czegléd leszend elfoglallandó. E végre Hertelendi alezredes Abonyból 25-én reggel tíz órakor megindult, és Czeglédet homlokban támadja meg (...) Kazinczy alezredes Törtelről szinte tíz órakor indul (...), míg Hertelendi homlokban a Szolnoki országútról teszi feladatát, addig ő a Kőrösi út felé kanyarodva fog működni. De nem úgy mint Szolnoknál! — Hanem pontosan kis kanyarodással és rohanással."[41]

Az elégtelen osztrák felderítés a magyaroknak kedvezett. Ottinger 24-én úgy tudta, hogy a magyarok még mindig Szolnokon vannak, és így nem is várt támadást. Ezért csak jelentéktelen erősítést kért.

A jól működő magyar tüzérség hamar eldöntötte a ceglédi csatát. Ottinger a Jellasicsnak küldött jelentésében külön kitért a tizenkétfontos magyar ütegre. A vereség után az osztrákok egészen Albertirsáig vonultak vissza. Most már Budán is felismerték a helyzetet, így az I. osztrák hadtest jó részét Albertirsa irányába indították. Sőt, Windisch-Grätz utasította a Görgeit üldöző Csorichot (II. hadtest), hogy két dandárt azonnal indítson Pestre. Más elérhető alakulatokat is a fővárosok körzetébe rendeltek.

Perczel jó érzékű és sikeres támadása erős mozgást indított meg a császári hadtestek között. Mindenütt a magyar főerők támadására készültek. Windisch-Grätz erőinek Cegléd irányába való koncentrálása megkönnyítette mind Görgei, mind Klapka dolgát.

A sikeres akció után az Országos Honvédelmi Bizottmány utasította Perczelt, hogy vonuljon vissza, hiszen a Tokaj és Szolnok közötti Tisza szakaszon az ellenség átkelhet, és Debrecen ellen vonulhat. Ezen túlmenőleg megparancsolták neki, hogy egy hadosztályt indítson a tiszafüredi híd biztosítására.[42]

Még január 23-án megérkezett a sereghez — tanácsadói minőségben — gr. Dembinski Henrik, kinek jelenléte az erőszakos Perczel környezetében nem sok jóval biztatott. A visszavonulás és az erők szétaprózása miatt Perczel és Dembinski összeveszett, minek következtében az előbbi lemondott állásáról, és elutazott Szolnokról. A hadtest vezetését Répásy Mihály vette át. Ezzel egy időben több személyi változás is történt. Kazinczy Lajost is ekkor nevezték ki hadosztályparancsnokká.

41 Hadtörténelmi Levéltár (HL) 1848/49-es anyaga 10/441/a
42 KLÖM XLV. k., 210. o.

Ezután a 4000 gyalogosból, 500 lovasból és 12 ágyúból[43] álló Kazinczy-hadosztály, Dembinski parancsnoksága alatt, Kunhegyesen és Madarason át, elindult Tiszafüred-Polgár felé. Január 30-án Klapka kérte Dembinskit, hogy Kazinczy alezredes hadosztályát azonnal irányítsa Tokajba. Dembinski ezt elutasította, így a hadosztály nem vett részt a tokaji ütközetben, hanem Polgárnál átkelt a Tiszán, és Miskolc felé manőverezett, majd ismét visszatért a balpartra, és csak február 4-én Rakamazon csatlakozott Klapkához.

Az így mintegy 12 00 főre növekedett Felső-Tiszai Hadtest már alkalmassá vált arra, hogy eredményesen vegye fel a harcot a Kassa felé húzódó Schlikkel szemben. A Szepesség felől egyébként Kassa felé nyomult előre Görgei is. Így két tűz közé lehetett volna szorítani az ellenséget. Ám Dembinski meg volt győződve, hogy Schlik Görgei elől Kassáról Miskolc irányába fog visszahúzódni, így az Avas alji várost jelölte ki menetcélul. Klapka és Dembinski vitája eredményeként (t.i., hogy Schlik milyen irányba fog visszavonulni) Klapka hadtestével Schliket követte, míg a Kazinczy-hadosztály Szerencsen és Gesztelyen át Miskolcra vonult Dembinski irányítása alatt. Február 8-ára Schlik előtt is világossá vált, hogy igen könnyen bekeríthetik, ezért úgy döntött, hogy a Sepsi-Torna-Tornaalja-Rimaszombat vonalon vonul vissza és így keres kapcsolatot a főseregggel. Dembinski, értesülve az ellenség ilyen irányú terveiről, ráeszmélt, hogy Miskolc tájékán nem lesz ütközet, s így a Kazinczy-hadosztállyal elindult Schlik után Sajószentpéterre, majd onnan Putnokig nyomult előre. Itt értesült arról, hogy az ellenség a közeli Tornaalján táborozik. Azonban a Kazinczy-hadosztályt gyengének érezvén (25 gyalog század, 7 lovas század, 12 löveg) nem mert támadni, hanem segítséget kért a szintén Schliket üldöző Görgei-hadtestbeli Piller-hadosztálytól. Választ nem kapva mégiscsak a Kazinczy-hadosztállyal támadta meg a Schlik-hadtest utóvédjét képező Kriegern-dandárt. Az erőviszonyok nagyjából egyenlőek voltak, de az osztrákok erősebb tüzérséggel rendelkeztek, s a csatazajra visszaérkező Deym-dandár visszavonulásra késztette Dembinskit.[44]

Schlik elszalasztása után Dembinski, engedve Kossuth és Mészáros unszolásának, megkezdi a magyar haderő összpontosítását Putnok-Kassa-Rakamaz-Miskolc térségében. Ebben az összpontosításban Kaziczy Lajos már nem vesz részt. Korábbi betegsége ismét kiújult. Kazinczy betegségének mibenlétéről nincs tudomásunk, de gyógykezeltetése nem tartott sokáig, hiszen a kápolnai csatában már „nézőként"[45] részt vett. A magyar hadak ellentámadása, mint tudjuk, nem végződött sikeresen. S ez csekély mértékben a lengyel fővezéren, Dembinskin múlott. Bő egyhónapos hadvezéri tevékenységének mérlegét március 3-án, Tiszafüreden vonják meg beosztottjai. A „tiszti puccs" Dembinskit eltávolította a vezéri posztról és a táborba érkező Kossuth — ki azért jön, hogy Görgeit főbelövesse — a helyzetet helyesen értelmezve elfogadta a kész tényt. Néhány nap múlva a magyar hadak fővezérévé — az erdélyi sereg kivételével — Vetter Antal altábornagyot nevezte ki. Vetter elméletileg igen képzett katona volt, de határozatlansága, illetve Damjanichcsal való rossz viszonya kétségessé tette, hogy sikeresen el tudja-e látni új feladatát. S valóban, ezek az aggodalmak a cibakházi támadásnál be is igazolódtak. A sikertelen akcióban Damjanich-

43 *Borus:* i. m. 113. o.
44 *Szeremlei Samu:* Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből. I.—II. k., II. k., 53—54. o.; *Borus:* i. m. 138. o.; a létszámra: OL R 23 III/17—18 fol.
45 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 308. o.

nak is döntő „érdeme" van, hiszen ellenkezése, Vetterrel szembeni erőszakos fellépése egyik fő okozója volt a kudarcnak.

Szerencsére nemcsak vereségeket, sikertelen támadásokat jegyezhettek fel 49 tavaszelőjén a krónikások. Hiszen egy bő héttel a kápolnai csatavesztés után már méltán lehettek büszkék honvédeinkre. Damjanich és Vécsey sikeres szolnoki hadműveletе ismét a magyarok kezébe adta át a kezdeményezés lehetőségét. A szolnoki Tisza-híd elleni támadás eredetileg Dembinski támadó hadműveletének elterelő eleme lett volna, de a főhadszíntéren lezajlott események, illetve azok megkésett volta miatt önálló, a kápolnai vereséget részben ellensúlyozó hadműveletnek tekinthetjük.

Tiszafüred után az I. hadtest — melyben már Kazinczy is ott van — parancsot kap, hogy vonuljon Törökszentmiklósra, s ha szükséges támogassa a III. hadtest támadását. Erre azonban nem volt szükség, hiszen a Bánátból fölrendelt hadak tökéletesen oldották meg feladatukat. Miután Damjanich újabb utasítást a támadás folytatására nem kapott a főparancsnokságtól, a Tisza-hidat fölégetve visszavonult.

Vetter támadó hadműveletének megfelelően a magyar hadak most Törökszentmiklós-Cibakháza térségében összpontosultak. Az új támadásról, illetve annak eredményességéről/eredményéről már szóltunk.

E március közepi napok Kazinczy Lajos életében is fontosak. Most lép megint szolgálatba. A tisztjeitől elhagyott I. (Császár) huszárezred parancsnokságát veszi át.[46] A volt huszár nyári kérelme most „teljesül". Azonban nem sokáig szolgál ebben a beosztásban, mert egy, a tisztikarral történő összezördülés után, a huszárokat elhagyva, már ismét hadosztálynok Klapka hadtestében.

Már április eleje van, mikor megindul a honvédsereg harmadik, s végre sikeres ellentámadása. Az új hadműveleti terv, amelyet Klapka dolgozott ki, s ami tartalmazta Dembinski és Vetter korábbi kísérleteinek néhány elemét, röviden a következő volt: Egy hadtest az ellenséget arcban leköti (VII. hdt.), míg a másik három (I., II., III., hdt.) dél felől átkarolja. A terv sikeres végrehajtása némi szerencsét is igényelt, de óriási eredményekkel kecsegtetett.

Április 2-án Schlik a táborában tartózkodó urakat meghívta „auf eine brilliante ungarische Hasenhetz".[47] Azonban a „nyúlvadászat" nem a tervek szerint alakult, mert a VII. hadtestet irányító szótlan huszárezredes igencsak megtréfálta az osztrák tiszt urakat. A Hatvannál végzett erőszakos felderítés magyar sikert hozott. Schlik csapatai kénytelenek voltak feladni a várost, és arról is meggyőződhettek, hogy jelentős magyar erőkkel állnak szemben. Közben a magyar zöm folytatta előrenyomulását Tápióbicske felé. Április 4-én délelőtt Klapka arról értesült, hogy a Jellasics-hadtest vonata Tápióbicskén áll. A hirtelen elhatározott és megvalósított támadás előtt nem végzett felderítést, s a városba benyomuló Dipold-dandárt erős puskatűz fogadta. A visszavonuló zászlóaljak magukkal rántották a második és harmadik támadó hullámot. Időközben azonban szerencsére, beérkezett a Damjanich-hadtest Wisocky-hadosztálya, mely fényes szuronyrohammal megfordította az ütközet kimenetelét. Két nap múlva hasonló események zajlottak le az isaszegi erdőben. A csata félidejében a balszárnyon lévő I. hadtest zászlóaljai ismét hátrálni kezdtek. Csak Görgei erőteljes fellépése

46 L. a 39. számú jegyzetet.
47 *Kossuth Lajos:* Írások és beszédek 1848—1849-ből. (Szerk.: *Katona Tamás)* Budapest, 1987. 347. o.

akadályozta meg Klapka visszavonulását. S miután beérkezett a tartalékot képező Aulich-hadtest, „a győzelem még ma lehetségessé vált".[48]

Mindkét összeütközésnél ott volt Kazinczy Lajos is, de tényleges szerepéről, sajnos, nincs információnk.

A két utóbbi összeütközés világossá tette az osztrák hadvezetés előtt, hogy csapatai könnyen harapófogóba kerülhetnek. S miután Windisch-Grätz nem volt hajlandó Görgeinél csatát elfogadni, hanem sietve visszavonult Buda felé, a magyar haditervnek csak egy része valósult meg. Részgyőzelmek ugyan születtek, de nem sikerült az osztrákokat eldöntőleg megverni.

A tavaszi hadjárat második szakasza a komáromi erőd felmentését célozta. A taktika a korábbihoz volt hasonló: egy megerősített hadtest Pest előtt leköti az osztrák főerőket, míg a többiek a Duna bal partján elérik a szorongatott várat. A támadó magyar él először Vácnál találkozott ellenállással, azonban a Damjanich-hadtest azt legyűrte. A III. hadtest támadását az I. biztosította, melyben hadosztályparancsnokként Kazinczy — miként ezt az április 9-i, Csomádon kelt hadrend bizonyítja[49] — is ott volt. Az első váci csata után a magyar sereg élővéd hadteste a Klapka-hadtest lett. Kazinczyék 11-én Rétságra, 12-én Nagyorosziba, 13-án Ipolyságra nyomultak előre. Az I. hadtestet egy napi menettel lemaradva a III. követte, míg további egy nappal később a VII. hadtest következett. 14-én az I. hadtest élővédje Fegyvernekig nyomult előre, míg a Kazinczy-hadosztály Déméndre vonult.[50] 16-án a magyar főhadiszállás már Léván volt, az I. hadtest pedig Kálna-Nagyszécse térségében táborozott. A következő feladat a Garamon való átkelés volt.

De milyen osztrák ellenintézkedések történtek ugyanebben az időben? A gyorsan visszavonuló Windisch-Grätzet, ki nemrég még szétszórta a „lázadó csordákat" felmentették, és helyébe Welden táborszernagyot nevezték ki az osztrák hadak vezérévé. Az április elején felállított IV. osztrák hadtest, Wohlgemuth altábornagy parancsnoksága alatt, az új fővezértől kapott parancs értelmében a Komárom felé előrenyomuló magyar erők előtt a Léváról Komáromhoz vezető utakat zárta le (április 16—17.). Azonban helyesebb lett volna a Garamon még át sem kelt, illetve éppen átkelő magyar erőket megtámadni. Miután ez elmaradt, a magyarok 17-én és 18-án sikeresen átkeltek a folyó jobb partjára: az I. hadtest és a III. Szecsénél, a VII. pedig Zsemlérnél.

Április 18-án a magyarok Alsópél-Derezslény vonaláig nyomultak előre. Másnap Klapka Nagysallóra egy huszárkülönítményt küldött élelmet gyűjteni. Wohlgemuth arról értesülve, hogy az ellenség Nagysallót „erősen" megszállta, a Stazrsdil-dandárt küldte a falu visszafoglalására. A különítmény feladatát sikeresen teljesítette, ugyanis közeledtére a huszárok szinte puskalövés nélkül visszavonultak. Eközben Klapka hadteste Nagysalló felé vonult. Hölvenynél értesülve a történtekről a magyar vezér azonnal támadásra határozta el magát. Csapatait támadó rendbe fejlesztette, s ezzel egyidejűleg Damjanichtól erősítést kért.

Az I. hadtest Kazinczy-hadosztálya képezte a támadó centrumot. A magyar balszárnyra a III. hadtesttől érkezett Wysocki-hadosztály fejlődött föl, a jobb-

48 *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. I—III. k. Pest, 1871—1872. II. k., 370—371. o.

49 HL 1848/49 20/537.

50 A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratának története. Budapest, 1925. 204—219. o.

szárnyat az I. hadtest Dessewffy-hadosztályának egyik dandára képezte. Mögöttük helyezkedett el tartalékban a másik három dandár. A lovasság Nagysándor parancsnoksága alatt a támadó magyar balszárnyat fedezte.[51]

A délelőtt 10 óra körül megindult összpontosított magyar támadás során a Kazinczy-hadosztály az országúton a falu északi, a Wysocki-hadosztály pedig északkeleti része felé nyomult előre. A Dipold-dandár a nagysallói erdő irányába támadott. A heves ágyúzást követő szuronyroham sikeres volt; Klapka szerint különösen a Kazinczy-hadosztály zászlóaljai tettek ki magukért.[52]

A faluból kiszorult dandárt, egy másik dandárral megerősítve, Wohlgemuth újra rohamra küldte, de ez sem hozott számára sikert. A sikertelenséget látva a Jablonowsky-hadosztályt a falutól délnyugatra eső magaslatra vonta vissza. Mialatt a magyarok a centrumban soraikat rendezték, a balszárnyon váratlanul fellángolt a harc. A Wohlgemuth hadosztályai közötti kapcsolatot fenntartó Herzinger-dandár váratlanul megtámadta a Dipold-dandárt és visszavonulásra késztette azt. Ebben a válságos helyzetben a tartaléknál tartózkodó Guyon a Bóbich-dandárral a hátrálók segítségére sietett, s meg is futamította az ellenséget.[53]

Délután 3 óra körül a Kazinczy- és a Wysocki-hadosztályok ismét támadásba lendültek, ebben segítette őket a Nagysándor vezette lovasság is. Wohlgemuth már megkezdte Jászfényszaru irányába a visszavonulást, de ekkor megjelent a VII. hadtest lovasságának egy részével Poeltenberg, s így az újabb magyar támadás az osztrák táborokat arra kényszerítette, hogy Komárom helyett Érsekújvár irányába vonja vissza csapatait.

A több mint hat órán át tartandó csata meghozta a honvédség számára az egyik legnagyobb győzelmet a szabadságharc talán legvéresebb összecsapásában. Klapka Emlékirataiban kiemeli a Kazinczy-hadosztály hősiességét.

Kazinczy Lajos katonai pályáján is nagy jelentőségű volt ez az esemény, hiszen az ebben a csatában tanúsított bátorsága és hősiessége miatt kapta meg a III. osztályú vitézségi érdemrendet.

A csata után Kazinczy, mint minden magasabbegység-parancsnok, intézkedett hadosztálya további feladatairól. Jelentést kért a veszteségekről, illetve azokról, akik kitűntek a harcban,[54] gondoskodott egysége ellátásáról. Másnap a magyar sereg tovább indult Komárom felé. A Kazinczy-hadosztály az I. hadtest balszárnyán helyezkedett el és biztosította az összeköttetést a III. hadtesttel.[55] 22-én a Klapka-hadtest elővédje bevonult Komáromba. Így a jobb parton az erőd felszabadult. Az április 25-ről 26-ra virradó éjjel öt magyar dandár — köztük a Kazinczy-hadosztály két dandárral — győzelmesen megvívta a komáromi csatát, és ezzel teljesen felmentette az erődöt. A csata után a Kazinczy-hadosztály őrszolgálati feladatot kapott. A 19. zászlóalj az I. számú kiserődöt szállta meg, a Don Miguelek a II. számút; a III-at a 17. honvédzászlóalj, a Kiserődöt pedig a 34. zászlóalj. A komáromi várőrségből a Kazinczy alá rendelt 40. zászlóaljat előőrsi szolgálatra rendelték.[56] Az előőrsbe kiküldött Horváth őrnagy másnap jelentette, hogy az ellenség elvonult Győr irányába.[57] A hadosztály a

51 *Breit (Bánlaky) József:* Az 1848/40. évi magyar szabadságharc. I—III. k., Budapest, 1941. II. k., 98—99. o.
52 *Klapka György:* Emlékeimből. (S. a. r.: *Katona Tamás)* Budapest, 1986. 220. o.
53 *Breit:* i. m. II. k., 100. o.
54 HL 1848/49 22/521/a.
55 HL 1848/49 22/623.
56 HL 1848/49 24/201.
57 HL 1848/49 24/288.

következő napokon is addigi állásában maradt. 28-án Kazinczy Klapka parancsára Nagyigmándra egy különítményt küldött ki.

Ezekben a napokban dőlt el, hogy a magyar sereg merre folytassa tovább hadműveleteit. Bécs vagy Buda? A kérdés eldöntésében mind katonai, mind politikai érvek összecsaptak. A válasz ismert. Görgei fővezér seregeinek döntő részével Buda ellen vonult.

Az április 30-i hadsereg napiparancs jelentős személyi változásokat jelentett be. „Minthogy Klapka tábornok úr ideiglenesen a hadügyminisztérium teendőit veszi által...,annál fogva az I. hadtest parancsnokságát ideiglenesen Nagy Sándor tábornok úr veszi át. (...) Gyalogsági hadosztálynokok gyanánt ugyanazon hadtestnél beosztatnak Kiss Pál ezredes és Kazinczy Lajos alezredes."[58] Ezzel egyidőben a Kazinczy-hadosztálynál is történnek változások. Az áthelyezett Schultz és Zákó őrnagyok helyett Pálóczi és Nyeregjártó őrnagy lett a két dandárparancsnok.[59]

Május negyedikén megindult Buda ostroma. Az I. hadtest a Mészáros út és a Kis Svábhegy közötti szakaszon foglalt állást. Az ütegeket a Nyárshegyen állították fel. 7-én Kazinczi Nagysándor parancsára megszállta a Budáról Bicskére vezető utat. Kilencedikén kitüntetésre terjesztette fel alakulata néhány tisztjét, így Pálóczy és Nyeregjártó őrnagyokat, Uzener és Fornét kapitányokat, valamint Liptai hadnagyot a nagysallói csatában nyújtott teljesítményükért.[60]

Május 15-én kelt Nagysándor tábornok felterjesztése a hadügyminisztériumhoz, melyben javasolja Kazinczy alezredes előléptetését.[61] E javaslat minden bizonnyal motiválta Klapka május 24-i döntését,[62] melyről még később lesz szó. Azt nem tudjuk, hogy Kazinczy Lajos pontosan meddig vett részt Buda ostromában, de május közepén elhagyta az ostromsereget, mert a Csallóközben egy önálló hadosztály parancsnokságát kellett átvennie. Az eddigi parancsnoknak, Kosztolányi Mórnak ugyanis a legfelsőbb katonai vezetés előtt kellett tisztáznia magát Ludvigh János egy jelentése miatt. (A kormánybiztos azt tudatta Kossuthtal, hogy Kosztolányi egy hibás intézkedése miatt az ellenség egy teljes gyalogszázadát elfogta.)

Kazinczy május 19-én jelenti a főparancsnokságnak, hogy megérkezett és átvette a hadosztály parancsnokságát.[63] Jelenti a létszámot és azt, hogy 6 ágyúja van. Kazinczy jelentésében 3885 emberről ír. Első dandárjának létszámát 2198 főben adja meg, azonban, ha az általa felsorolt gyalogosok (973+962 = 1935) és lovasok (142+126 = 268) számát összeadjuk, 2203 főt kapunk. A tévedés természetesen nem jelentős, de jellemző. Ugyanezen a napon még „Görgey Arthur hadügyminiszter és haderőfőparancsnok tábornok úrnak" is ír.[64] E levelét már Nagymegyerről keltezte. Írásában öt pontban foglalja össze hadosztályával kapcsolatos észrevételeit és kéréseit. Közli, hogy lovassága meglehetősen leromlott állapotban van, ez mind az emberekre, mind a lovakra vonatkozik. Kéri, hogy a Lehel-huszárokhoz vezényeljenek egy vezérkari tisztet. Tudatja, hogy az említett hiányosságok miatt lovassága az ellenséggel szemben gyenge.

58 Közli *Breit:* i. m. II. k., 116. o.
59 HL 1848/49 27/85.
60 HL 1848/49 26/409.
61 HL 1848/49 28/29.
62 OL H 75 A 16208.
63 HL 1848/49 26/60.
64 HL 1848/49 29/60/a.

Kéri továbbá, hogy küldjenek neki 8 darab három fontos ágyút, valamint pénzt. Május 24-én ismét Nagymegyerről ír Görgeinek.[65] Tudatja a főparancsnokkal, hogy arról értesült — két szökevénytől —, hogy az ellenség főereje áll vele szemben, azonban mióta az ágyútelepet használja fedezetül, nem merik megtámadni. A kért háromfontosokat még nem kapta meg, de mihelyt megérkeznek, éjszakai rajtaütést fog végrehajtani. 28-án újabb jelentést küld Görgeinek a pillanatnyi helyzetről. Ezzel rövid csallóközi tényked̈ése véget is ért, hiszen néhány nap múlva már Munkácsról keltezi jelentéseit.

„Az önálló vezér"

Május 23-án Kossuth asztalán a következő szövegű irat feküdt: „Kossuth Lajos úrnak az ország kormányzó elnökének! Felkérem tisztelt kormányzó elnök urat, miszerint Kazinczy Lajos alezredest, ki jelenben a' 8-ik hadtestnél hadosztályt vezényel, ezredessé és hadosztályparancsnokul kinevezni méltóztassék. Debrecen, Május hó 21-én 1849 h. hm. Klapka.[66] Kossuth csak ennyit jegyzett az előterjesztésre: megerősíttetik, Kossuth Lajos kormányzó.

S négy nap múlva a Közlöny 116. számában megjelent a kinevezés, mely szerint „Kazinczy Lajos alezredes 's a'8-ik hadtest egyik hadosztályának vezetője folyó évi május 24-i rang és illetménnyel" ezredessé neveztetett ki.

Ezzel közel egyidőben, a korábban létrehozott Északi Hadsereg parancsnoka, Dembinski altábornagy, katonai és politikai okok miatt lemondott állásáról. Kossuth erről május 26-i levelében értesíti Görgeit.[67] Görgei május 29-én kelt válasza egyebek mellett azt tartalmazza, hogy legyen az új főparancsnok (ti. az Északi Hadseregé) Wysocki tábornok. A sereg pedig oszoljon két részre. Az Abaújban és Sárosban állomásozó két hadosztály legyen egy hadtest Dessewffy tábornok parancsnoksága alatt, a beregi, ungi, máramarosi és ungvári csapatokból alakítandó hadosztály parancsnoka pedig legyen Kazinczy ezredes. Megírja továbbá, hogy mivel Kossuth a döntést rábízta, a nevezetteket már el is indította rendeltetési helyükre. Kossuth június 1-én írja meg Wysockinak az átszervezésre vonatkozó utasítást, és egyben közli, hogy a Kazinczy-hadosztály önállóan fog működni.[68]

Miután Kazinczy csapatait a Csallóközben az időközben visszatért Kosztolányi ezredesnek átadta, elindult új állomáshelyére, hogy Zurics alezredestől átvegye a már fent említett csapatokat. Breit József, illetőleg az ő nyomán Pásztor Emil azt írja, hogy Lázár Vilmos vezette Zurics mellett Kazinczy egyik dandárját.[69] Ennek nyomát nem találtuk, ellenben Lázár emlékiratában arról ír, hogy ő Wysocki és Dessewffy parancsnoksága alá tartozott.[70] A június 2-i összhadseregi hadrend[71] is csak Zuricsot említi a máramarosi területen.

Az Ung és Bereg megyék területén lévő csapatok parancsnoki pozíciójáért május-június fordulóján Martiny és Bangya őrnagyok vetélkedtek, mondván:

65 HL 1848/49 29/495.
66 L. a 63. számú jegyzetet.
67 KLÖM XV. k., 408. o.
68 KLÖM XV. k., 453. o.
69 *Breit:* i. m. III. k., 6. o. és *Pásztor E.:* i. m. 65. o.
70 *Matolai:* i. m. függeléke: Lázár Vilmos 1849-i honvéd ezredes aradi várfogságban kivégzése előtt írt emlékirata, 203. o.
71 HL 1848/49 31/101.

mindkettőjüket kinevezte Dembinski.[72] Azonban Kazinczy kinevezése ezt a vitát is időszerűtlenné tette.

Június 2-án kelt a hivatalos értesítés arról, hogy Kazinczyt kinevezték a Máramaros, Bereg és Ung megyék területén állomásozó összes haderő parancsnokává.[73] A meglevő erőket kellett tovább fejlesztenie, és hadosztályával az ország határait Zempléntől Máramarosig őrizni és megvédeni.

Tulajdonképpen itt kezdődött Kazinczy pályájának az a szakasza, ami miatt a szabadságharccal foglalkozó szakmunkák megemlékeznek róla. Leegyszerűsítve, ezeket az értékeléseket a következőkben lehet összefoglalni: Kazinczy megszervezett Máramarosban egy hadosztályt és több heti céltalan kóborlás után, egyetlen harci összeütközés nélkül letette a fegyvert az oroszok előtt.

Dolgozatunk következő részében erről a „céltalan kóborlásról" lesz szó.

Először azt vizsgáljuk meg, mi az, amit készen kapott? Steier Lajos azt írja, a kormány az orosz betöréssel szembeni legfontosabb pozíciókat teljesen elhanyagolta. Wysocki hadteste egy demoralizált, nem kis részben fegyvertelen tömeg. A lengyel csapatok felszerelése és fegyverzete felette hiányos. És hozzáteszi „a Kazinczy-hadosztály állapota sem volt különb".[74] Sőt az anyagi hiányokon túlmenőleg ésszerű haditerv sem volt az orosz betöréssel szemben.

Május közepén a Zurics őrnagy parancsnoksága alatt álló haderő létszáma 2742 fő és 8 ágyú.[75] Ez, mire Kazinczy átveszi az irányítást, 4260 főre és 10 ágyúra szaporodik.[76] Hogy Steier értékelése mennyire helyénvaló, bizonyítja Kazinczy június 26-i levele Görgeihez. Jelenti, hogy „valóságosan rettenetes a csapatokat csak meg is nézni. Miniszter úr adjon anyagot s én ezen stratégiailag és az ország üdvére fontos pozíciót meg fogom védeni."[77] Az aradi haditörvényszék előtt a kezdeti létszámra vonatkozólag a következőket vallotta: „Bereg megyében 10 gyalogos- és 1 lovasszázad önkéntes 6 háromfontos ágyúval. Máramarosszigetnél 2 zászlóalj és 1 lovasszázad sorkatonaság 8 ágyúval (ezek részben három-, részben egyfontosak). Ungvárnál 1 zászlóalj. Összesen tehát 4 zászlóalj, 4 század, 2 lovasszázad és 14 ágyú."[78]

Kazinczy megérkezése után rögtön hozzálátott, hogy eleget tegyen feladatának. Levelében értesítette Zurics alezredest megérkezéséről. Tudatta, hogy őt nevezték ki az északkeleti megyék katonai parancsnokává. Majd így folytatta: „... kötelességéül teszem egyszersmind, hogy a Máramaros megyében létező hadi erő létszámi kimutatását, 's elhelyezését velem azonnal tudatni..."[79] Ezzel egyidőben a polgári lakossághoz is fordult. Szózatában felszólította a polgárokat, hogy mindent tegyenek meg, ami a haza javát szolgálja, ami a függetlenség fenntartásához szükséges.[80]

Seregszervező munkáját azonban hamarosan nehezebb körülmények között kellett folytatnia. Június közepén megindult az orosz fősereg beözönlése Magyarországra. A mintegy 170 000-es intervenciós haderővel szemben Wysocki

72 Utal rá KLÖM XV. k., 481. o.
73 Adalékok a Kazinczy-hadosztály történetéhez 1849. június 2—augusztus 25. *Hadtörténelmi Közlemények*, (HK) 1941. I. sz. okmány.
74 *Steier Lajos:* Haynau és Paskievics. I—II. k., é. n., Budapest, I. k., 78. o.
75 L. a 72. számú jegyzetet.
76 HL 1848/49 34/32.
77 HL 1848/49 35/8.
78 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 314. o.
79 OL Filmtár, 14513/I. A 19. honvédhadosztály I. dandárjának iratai.
80 HL 1848/49 50/141.

és Kazinczy kb. 16 000 embere állt szemben. A magyarok védőintézkedései jórészt csak a Kárpátok hágóinak eltorlaszolására korlátozódtak, illetve az átvezető utak mellett figyelő örsöket állítottak fel, így Kazinczy is Veresmarton, Izán, Kövesligeten, Körösmezőn és másutt.[81] Június 18-án utasította Mezősy őrnagyot — a munkácsi várparancsnokot —, hogy 1 tiszt vezetésével 15 katonát Naményba, az ottani átkelő szemmel tartására küldjön ki.[82] Lehoczky Tivadar pontosítja ezt és azt írja, Kazinczy kiküldte Freyseysen Gyula nemzetőri őrnagyot a naményi útvonal és passzus védelmére, valamint az orosz mozdulatok szemmel tartására.[83]

Június közepén a Kazinczy-hadosztály egyik dandára Huszton a másik Máramarosszigeten állomásozott. Összeköttetési pontja a Wysocki-féle csapatokkal a munkácsi vár volt. Ez az elavult erőd és ez a két viszonylagosan felszerelt alakulat volt hivatva megvédeni a mintegy 50 mérföld hosszúságú határszakaszt. Kazinczy feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy csekély számú lovasságát növelje. Így például 18-án felszólította a munkácsi várban tartózkodó szabolcsi önkénteseket, hogy álljanak be huszárnak.[84] Tüzérségét sem tartotta kielégítőnek, ezért saját maga fogott hozzá, hogy Munkácson ágyúkat fúrasson. Emellett azonban Kossuthtól is kért, erről Kossuthnak egy Görgeihez írott leveléből értesülünk: „... most egy lovas üteg készen van Váradon — de mint hallottam Vácra rendelted. Ha szükséged van rá jó — ámbár Kazinczy is nagyon könyörög Máramarosba ágyúkért..."[85] Gyalogságát is szerette volna soralakulatokkal növelni. Itt ismét Kossuthhoz fordult, aki engedélyezte is, hogy a szabolcsi gerillák rendes honvédekké nyilvánítassanak. Létszámukat — 460 fő —, Kazinczynak kellett a nyíregyházi újoncteleprő kiegészíteni. A tiszteket is ő nevezte ki, csak megerősítés végett kellett felterjeszteni őket. Az új zászlóaljat 139-diknek veszik lajstromba.[86]

Június 23-án két azonos szövegű jelentés hagyja el Kazinczy munkácsi főhadiszállását. Az egyik Görgei hadügyminiszternek szól. Kazinczy ismét felhívja elöljárója figyelmét, hogy a meglevő erőkkel a hosszú határszakaszt lehetetlen megvédeni. Esélyeit tovább rontja az is, hogy hadrendjének egy részével, a máramarosi bányák és gyárak mellett, „... a népességet is — ruszinyákok és oláhok, kik ezen határmegyéket lakják — szemmel kell tartani." Ezután a határvédelemre vonatkozó saját elképzeléseit ismerteti. „Nézetem szerint ide egy önálló hadtestre van szükség — egyik hadosztály Ung és Bereg megye számára, főhadiszállás Munkácson; — a másik Máramaros számára, főhadiszállása Szigeten; — lovasság Beregszász környékére jönne." A későbbiekben leírja, hogy toborzása a lakosság közönyössége miatt eredménytelen. Ezért „... mindenek előtt kérek: 1. némi segítséget gyalogságban ... 2. múlhatatlanul szükségem van lovasságra. Lévén lovasságom összesen 1 század..." A továbbiakban fegyvert, ágyút és pénzt kér. Levelének egyik részében kéri a hadügyminisztert, hogy a helyi toborzású zászlóaljakat (20., 21., 105., 106.) cseréljék ki. „... melyek itt szedetve, egy megbocsáthatatlan hibából mindjárt itt is alkalmaztattak ... ezek a zászlóaljak nem valami hazafias érzelműek. A közembere

81 *Breit:* i. m. III. k., 118. o.
82 HL 1848/49 33/321.
83 *Lehoczky Tivadar:* Beregmegye és a munkácsi vár 1848—49-ben. Munkács, 1899. 122—123. o.
84 HL 1848/49 33/324.
85 KLÖM XV. k., 564. o.
86 KLÖM XV. k., 584. o.

el nem szalasztja az alkalmat a szökésre."[87] Kazinczynay ez utóbbi megállapítását jól támasztja alá Mezősy őrnagy egy keltezetlen — feltehetően augusztus közepi — jelentése a HM-be, melyben azt jelenti, hogy az elfogott Kazinczy-hadtestbeli szökevények száma oly nagy, hogy a várbörtön mellett, már egy kazamatát is ki kellett nyittatnia.[88] A másik ugyanilyen szövegű jelentést Szemere belügyminiszternek címezte,[89] aki korábban a Közlönyben gyors jelentést kért a határvédelemről. A jelentés mellé egy levelet is mellékelt, melyben még egyszer megerősíti a leírtakat és kéri Szemere személyes segítségét.

Június végén Kazinczy 23-i keltezéssel levelet[90] kap Kossuthtól, ki egy korábbi kérelemre válaszolt. A biztatások mellett konkrét ígéretek is vannak a levélben. A kormányzó megígéri, hogy küld 1 század lovasságot, illetve Kazinczy alá rendeli az Ormay-féle vadászok Besztercén állomásozó 2. ezredének 3. osztályát. Biztatja Kazinczyt, hogy hamarosan a nagyváradi ágyúkból is fog küldeni, szuronyos puskát azonban nem tud adni. Kossuth azt javasolja: pótolják a szuronyt lándzsával...

Paskievics benyomulása után Bártfánál volt az első jelentősebb összeütközés a magyarok és az oroszok között. Erről az összecsapásról június 23-án Kazinczy lelkes hangú napiparancsban számol be hadosztályának, s egyben felszólítja őket: „szolgáljon ez mindannyiunk serkentéséül".[91] Az összecsapás után Wysocki gyorsan dél felé vonult vissza: nem mert megütközni, mert attól tartott — és nem is alaptalanul —, hogy az óriási tömegű orosz lovasság egyszerűen legázolja csapatait. Az északi hadsereg gyors visszavonulása miatt Kazinczy teljesen elszakadt Wysocki csapataitól, így egyedül maradt a cári sereg oldalában és hátában. Az előre nyomuló orosz sereg jobb szárnya — Cseodajev — veszélyesen közelített a Tiszához. Így Kazinczy legfőbb gondja a sikeres védelem megszervezése volt. 29-én utasította Mezősy őrnagyot, hogy erősítse meg a várőrséget — erre a célra katonákat is adott át —, és hogy a Latorca mellé állíttasson előörsöket.[92] Cseodajev egészen Debrecenig való előretörése arra késztette az elszigetelt Kazinczyt, hogy Munkácsot elhagyva dél felé vonuljon és Bemmel keressen kapcsolatot. Június 30-án tudatja is Mezősy várparancsnokkal, hogy Máramarosba vonul.[93] Ugyancsak 30-án kelt levele Bemhez. Ebben ismerteti az altábornaggyal a kialakult helyzetet. Közli, hogy Husztra vonul és egyben felajánlja szolgálatait. Mint írja „... várom a parancsot, mert kár lenne egy csapattestet 22 ágyúval (melyek közül 7 db hatfontos) kihasználatlanul hagyni."[94] Ennek ellenére Bem, kinek pedig Beszterce környéki harcaiban jelentős segítséget nyújtott volna Kazinczy, elutasítja azt, pedig Kazinczy esetleges déli irányú mozdulataival az oroszok is számoltak: éppen ezt megakadályozandó küldött Óradnára is különítményt Pavlov tábornok.[95]

Kazinczy Huszton tovább folytatta seregszervező munkáját. Állandó kapcsolatot tartott fenn a munkácsi várral, ahol ágyúkat fúratott, illetőleg a környék más hadiüzemeivel is. Július 4-én és 5-én is sürgette a várbelieket az ágyúk kifúrása miatt. Tüzérparancsnokát, Jokschmann őrnagyot a már kész ágyúk fel-

87 OL H szek. 1248—1249.
88 HL 1848/49 40/155.
89 OL H szek. 1247.
90 OL OHB 1848:8533, közli KLÖM XV. k., 576—577. o.
91 HL 1848/49 34/248.
92 HL 1848/49 35/364.
93 HL 1848/49 35/425.
94 HK 1941 II. számú okmány.
95 *Gyalókay Jenő:* A besztercei hadosztály története. HK 1927., 43—45. o.

szerelésére utasította. Az új ágyúk felszerelésében mind a katonai, mind a polgári igazgatás közreműködött, hiszen embert és lőszert a munkácsi várparancsnoknak, kocsit és lovat Eötvös kormánybiztosnak kellett biztosítania.[96]

Valószínűleg Huszton szervezte át Kazinczy hadosztályát hadtestté.[97] Ebben szerepet játszott elképzelése arról, hogy a határszakasz megvédéséhez legalább egy hadtest szükséges, illetve az a hadügyminiszteri rendelet, mely a magyar hadsereg szervezeti felépítését módosította. Ez kimondta, hogy a gyaloghadosztály öt zászlóaljból kell, hogy álljon. Nos Kazinczynak több, mint öt zászlóalja volt. Így nekilátott, hogy viszonylag erős hadosztályát hadtestté fejlessze fel. E lépése minden bizonnyal önkényes volt, hiszen a központi hadrendekben és haditervekben sehol sincs szó a Kazinczy-hadosztály hadtestté való átszervezéséről.

Mint már korábban volt róla szó, az északkeleti megyék hadrendje június elején kb. 4260 fő volt. A július 6-i hadrend[98] szerint Kazinczy-hadtest létszáma 7299 fő és 23 ágyú. Ez mindenesetre jelentős gyarapodás, főleg akkor, ha figyelembe vesszük a korábban említett hátráltató körülményeket. A két nappal későbbi, ugyancsak huszti hadrend[99] jelentős eltéréseket tartalmaz a július hatodikaihoz képest. A létszám itt már 8259 fő, az ágyúk száma pedig már 30. Jónéhány szervezeti változás is van. A korábban 19-es számmal jelölt hadosztály most a 20-as számot viseli, és fordítva. Míg korábban a 22. és a 105. honvédzászlóalj a 19. hadosztályba volt besorolva, most a 20. hadrendjében szerepelnek. Az átszervezés minden bizonnyal Kazinczy új tervével, a Munkácsra való ismételt visszatéréssel van összefüggésben.

A Kazinczy parancsnoksága alá eső területekre orosz seregek nem nyomultak be, de a határ túloldalán álló erők lovas őrsége gyakran hajtott végre határszéli portyázást: elsősorban a magyarok emelte akadályokat rombolták le. Ennek tudható be Kazinczy eléggé éles hangú levele július 26-án Mezősy őrnagyhoz.[100] Azt írja a várparancsnoknak, hogy nemcsak a várat, hanem annak környékét is meg kell védenie. Ezért utasítja, hogy a várőrség két százada és az általa küldött lovasság vonuljon Pudpolvárra és az ott elrombolt torlaszokat állítsa helyre. Egy szemtanú későbbi visszaemlékezése szerint[101] a kiküldött csapatnak nemigen akaródzott a Beszkid-hegyre vonulni, hanem néhány napi falubeli időzés után visszatért Munkácsra.

Időközben Cseodajev néhány napi tartózkodás után visszavonult Debrecenből a Tisza mögé. Így az északkeleti megyék veszélyeztetettsége is elmúlt egy időre. Kazinczy tehát visszatérhetett a tiszai átkelők közelébe.

Június végén — július elején gyorsan követték egymást az újabbnál újabb magyar haditervek. Az első a komáromi összpontosítási terv volt. „Legközelebbi jövőnkre nézve egyszerű haditervem az: itt Komárom oltalma alatt összpontosítani minden erőt Bem, Vetter és Kazinczyn kívül és az osztrákokat eldöntőleg megtámadni" — írta június 30-án Görgei Kossuthnak. Ekkorra ez a haditerv már — Görgei tudtán kívül — időszerűtlenné vált, hiszen Kossuth

96 HL 1848/49 36/242.
97 HK1941. III. számú okmány, ill. HL 1848/49 36/357.
98 L. a 98. számú jegyzetet.
99 HL 1848/49 36/462.
100 HL 1848/49 36/365.
101 *Kovács Károly* emlékiratai. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1973/1., 109. o.

29-én Pesten, az ott jelen levő tábornokokkal, új haditervet fogadtatott el. Az új terv a szegedi koncentráció elképzelése volt, gondolván, hogy 1848/49 telén a Tisza egyszer már megállította az osztrákokat. Azonban néhány nap múlva Kossuth ezt a tervet is felborította. A Perczel parancsnoksága alatt álló Közép-Tiszai Seregnek új feladatot adott. Elrendelte, hogy a Tiszán átkelt, s a főerőktől elvált orosz sereget verje meg és szorítsa vissza a Tisza mögé. A terv szerint Kazinczy csapatainak is Perczelhez kellett volna csatlakozniuk. Július 10-e táján Kazinczy parancsot kapott Perczeltől, hogy Ungvárra nyomuljon és támogassa Görgei visszavonulását, majd ezután, Debrecenen keresztül, csatlakozzon az ő erőihez.[102] 15-én Kazinczy válaszolt is Perczelnek. Jelentette, hogy erőinek összpontosítása igen nehezen halad, s csapatainak felszerelése is meglehetősen hiányos. De „... tespedni mind a mellett tovább egy helyt nem tudok s annál fogva a reám bízott határszéli védelemtől elvonható haderőt tegnapi nap útnak indítottam Munkács felé, onnan Ungvárra menni szándékom, s aztán amint az események igénylendik Eperjes vagy Tokaj felé..."[103] Kazinczy elképzelésének némileg ellentmond Mészáros fővezér egy jelentése a hadügyminiszternek.[104] Eszerint Knézic tábornok parancsnoksága alá rendelik és Munkács védelmét kell biztosítania. Perczel július 10-i és Mészáros július 15-i parancsai ellentmondtak egymásnak és ezért tétlenségre kényszerítették Kazinczy csapatait.

Itt egy mondat erejéig vissza kell térnünk a Kazinczy-hadosztály hadtestté való átszervezéséhez. Hogy nem a hadügyminisztérium és a fővezérlet rendelte el az átszervezést, azt jól bizonyítja, hogy Kazinczy csapatait a Knézic vezette hadtest kötelékébe osztották be július 15-én.

Július második hete a huszti főhadiszálláson az Ungvár, majd a Szepesség felé történő előrenyomulásra való készülődés jegyében telik. Kazinczy rendezi csapatait. A munkácsi várban lévő honvéd századokat visszarendeli zászlóaljaikhoz. Ezeket a csapatokat a várőrségben önkéntesekkel váltja fel.[105] A csapatainál lévő vadászfegyvereket összeszedeti és utasítja Mezősy őrnagyot, hogy a vár készleteiből cserélje ki ezeket szuronyos fegyverekre.[106] Jokschmann őrnagyot többször is újólag sürgette az ágyúk „késszé tétele" miatt. 15-én pedig felszólította, hogy „Iparkodjék ön amennyire csak lehet minél több lőszert és muníciót készíteni, hogy hadjáratomban, a kellő működésben ne hátráltasson ennek netán történő hiánya."[107] Igaz, hogy 14-én már azt írta a munkácsiaknak, hogy „a hadi tanya a mai napon változik", ennek ellenére még 17-én Huszton volt. Innen jelentette[108] Dembinskinek, hogy információi szerint mintegy 14 000 orosz tart a Duklai-hágó felé. Egy orosz tiszttől megtudta, hogy még 40 000 fős erősítést is várnak. Sajnálja, hogy nincs Ungváron, mert így csak 5—600 ember van Duklánál és Eperjesnél meg Kassánál is kevés az erő. Mint írja, csak lassan tud Munkácsra bevonulni, mert Zurits alezredes akadályokat állított fel az úton. Jelenti továbbá, hogy a lovasság kiképzése, újoncok hiányában, lassan halad. További parancsokat Ungváron vár. 22-én Abonyból Mészáros Lázár intézett hozzá levelet.[109] Felhívta Kazinczy figyelmét korábbi parancsára, melyben a

102 *Pásztor E.*: i. m. 78. o.
103 HK 1941. IV. okmány.
104 HK 1941. V. okmány.
105 HL 1848/49 36/366., ill. 36/371.
106 HL 1848/49 38/315.
107 HL 1848/49 37/423.
108 HK 1941. VI. sz. okmány, ill. HL 1848/49 38/83.
109 HK 1941. VIII. sz. okmány, ill. HL 1848/49 39/70.

Knéziccsel való egyesülésre szólította fel. Figyelmeztette, ne engedje, hogy a Tiszától elszakítsák. Kazinczynak továbbra is feladata Görgei seregének mozgását segíteni. Levelének végén Mészáros az iránt érdeklődik, mivel magyarázható a július 8-i és a július 17-i hadrendek[110] közötti jelentős eltérés. A magyarázat minden bizonnyal Kazinczy 15-i Perczelhez írott levelében van. Ott arról van szó, hogy seregei egy részét már elindította Munkács felé. Így a július 17-i 5450 fő minden bizonnyal a második menetoszlop létszáma, amely 17-én indult Husztról Ungvárra.

Görgeinek a Sajóig való előrenyomulása módosítja Kazinczy terveit is: a legrövidebb úton Görgeihez kellett csatlakoznia. A fősereg Sajó környéki harcai után a Hernád mellett pihent, hogy időt adjon Kazinczynak a dél felé való vonulásra, és később a csatlakozásra,[111] bár 25-én Görgei azt írta Kazinczynak, amennyiben elég erősnek érzi magát, maradjon eddigi felállásában, ha nem, akkor csatlakozzon az ő seregéhez. 27-én Kazinczy tudatja Görgeivel, hogy aznap éjszaka akart az uzsoki hágón keresztül Galíciába benyomulni.[112] Mivel azonban Görgei ilyen közel van, előbb megvárja az ő utasításait. A főhadiszálláson csak Bayer ezredes tartózkodott — mivel Görgei e napon Nyíregyházán volt —, ki a futárt azonnal, részletes menettervvel visszaindította Kazinczyhoz. Bayer előírta a napi menettervet, hogy Kazinczy csapataival Nagykállónál csatlakozni tudjon hozzájuk. E tervet azonban az oroszok főerejének átkelése a Tiszán meghiúsította. Görgei még 27-én új parancsot küldött Kazinczynak, hogy vagy maradjon a helyén, vagy pedig vonuljon Erdélybe Bemhez, mert a fősereghez való csatlakozása már kivihetetlen.[113] Kazinczyhoz csak az első levél jutott el, arra 30-án válaszolt is. Egyetértett az egyesüléssel, és már másnap, 31-én el is hagyta csapataival Ungvárt és Tiszaújlak felé indult, hogy a terveknek megfelelően ott augusztus 2-án átkeljen a folyón.[114] Jelentette továbbá, hogy 28-án egy különítménye átkelt Galíciába, és Klimiecnél szétugrasztotta az ellenséges csapatot és zsákmányt is szerzett. Ez a levél meglehetősen bús hangulatú. Mint Kazinczy írja, a csapatok hangulata nem a legjobb, és ezt még csak tetézi a zsold és a felszerelés hiánya. Időközben Kazinczy megkaphatta Görgei második levelét is, mivel seregei nem a Tisza, hanem a munkácsi vár felé folytatták útjukat, ahova 31-én meg is érkeztek. Másnap írt Görgeinek. Tudatja a tábornokkal, hogy addig Felső-Magyarországon, illetve Munkács környékén marad, míg egy megfelelő alkalom, „jövedelmező vállalkozás" nem kínálkozik.[115] Bízik abban, hogy ez hamarosan elérkezik. Pozíciója egyébként igen előnyös, biztosítani tudja a Munkács és Nagybánya közötti hadiüzemeket és a vásárosnaményi Tisza-hidat is. Végül azt írja, hogy a legroszabb esetben is ki tudja erőszakolni az Erdélybe való visszavonulást.

Így augusztus első napjaira Kazinczy és csapatai ismét egyedül álltak, elvágva minden magyar erőtől, az orosz sereg mellett és mögött.

Nemcsak Kazinczyban és Görgeiben merül föl a Bemmel való egyesülés lehetősége, hanem magában Bemben is. Július 29-én levélben kéri Kossuthot, hogy utasítsák Kazinczyt, vonuljon Beszterce irányába, hogy így az ott tartózkodó

110 HL 1848/49 38/80.
111 *Pásztor E.*: i. m. 80. o.
112 HK 1941. IX. sz. okmány, ill. HL 1848/49 40/179.
113 *Steier*: i. m. I. k., 231—232. o.
114 HK 1941. XI. sz. okmány, ill. HL 1848/49 41/63.
115 HK 1941. XII. sz. okmány., ill. HL 1848/49 41/179.

Grotenhjelmet két oldalról tudják megtámadni.[116] E kérés következtében először augusztus 3-án a hadügyminiszter, majd 5-én Kossuth kérte Görgeit, hogy utasítsa Kazinczyt a Bemmel való közös hadművelet végrehajtására.[117] Fölmerül a kérdés, hogy miért Görgeihez fordultak, s miért nem Kazinczyhoz. A választ maga Kossuth adja meg. Leveléből kitűnik, hogy a kormány teljesen szem elől vesztette Kazinczyt, nem tudták, hogy pontosan hol tartózkodik. Görgei Nagyváradról utasította Kazinczyt az Erdélybe való vonulásra, közben Bemnek egy Kolozsvárról kelt rendelete is megérkezett. E szerint Kazinczynak minél előbb Naszódnál, a felső Szamosnál kell állást foglalnia.[118] A hadtest már e parancsok megérkezése előtt készült Erdélybe indulni, hiszen már 2-án kérte a számvevő tiszt, hogy a hadtest iratait helyezzék el a vár archivumába.[119]

Augusztus hatodikán a hadtest elhagyta Munkácsot és Beregszászon, majd Máramarosszigeten keresztül Erdélybe vonult.[120] Kazinczy ekkor még nem tudta, hogy az erdélyi harcok Bem nagycsűri vereségével gyakorlatilag véget értek, s maga Bem is Temesvár felé lovagol. Nagybányán csatlakozott Kazinczyhoz a szatmári önkéntesek 1200 fős csapata és egy szepesi zászlóalj, majd megérkezett Jokschmann őrnagy a tábori szertár 17 ágyújával.[121] Nagybányáról a sereg Désre vonult. Még itt sem értesültek arról, hogy Világosnál már néhány napja „véget ért a nagy mű". A táborban vidáman szólt a zene, sokan még táncra is kerekedtek... bár ennek ellenére a kósza hírek miatt a csapatok létszáma gyorsan apadt. „Voltak zászlóaljak, amelyekből a bevonulás idejére alig 40—50 ember érkezett a sósmezői táborba. A legnagyobb rész egész éjen át lassan szállingózott"[122] Désen tudták meg, hogy az erdélyi seregek maradványai, melyek Bánffyhunyadnál vereséget szenvedtek, Gál Sándor tábornok — kiről még csak azt tudták, hogy ezredes — parancsnoksága alatt Zsibó felé hátrálnak. E hír hatására Kazinczy is Zsibó felé fordult katonáival. A két sereg 22-én egyesült. Mint Várady írja, Gál serege lehangoltságot hozott a táborba. Mindenütt a közelgő katasztrófa hangulatát lehetett érezni. A már Désen állomásozó Grotenhjelm parlamentert küldött a zsibói táborba. Tyimasev százados mellett a másik követ gróf Kornis volt, ki Görgei Nagyváradon augusztus 16-án kelt levelét hozta.[123] A tábornok a levelet Stein ezredesnek címezte, akit az erdélyi magyar hadak vezetőjének tartott. A parancsnokot felszólítja: mivel a túlerő ellen a győzelemre nincs esély, tegye le a fegyvert, hiszen az ebben a helyzetben nem gyávaság. A további harc csak rontaná az ország jövőbeni esélyét. A levél ismertté válása után a táborban lázongás tört ki. A tisztek két pártra szakadtak. Az egyik párt, Kazinczy vezetésével, a fegyverletétel mellett foglalt állást, a másik, a Várady vezette, ellene. Annak ellenére, hogy a tiszti gyűlés nem hozott határozatot, Kazinczy megígérte a követnek, hogy az orosz seregek előtt leteszi a fegyvert.[124]

Ismert Görgeinek egy ugyancak 16-áról keltezett levele[125] Kazinczyhoz, melyben gyakorlatilag ugyanaz áll, mint a Steinnek írt levélben, E levelet Kazinczy

116 *Steier:* i. m. II. k., 149. o. és KLÖM XV. k., 817. o.
117 HK 1941. XIII. és XV. sz. okmány, ill. KLÖM XV. k., 826. o.
118 *Pásztor E.:* i. m. 84. o.
119 HL 1848/49 41/220.
120 *Lehoczky:* i. m. 132. o.
121 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 315. o.
122 *Várady Gábor:* A zsibói végnapok. *Ország Világ,* 1885. 171. skk. o.
123 *Kővári László:* Erdély története 1848/49-ben. Pest, 1861. 275—276. o.
124 *Várady:* i. m.
125 HK 1941. XVI. sz. okmány, ill. HL 1848/49 43/218.

már nem kapta meg, ugyanis a küldönc Munkácsra vitte. Várady azt állította,[126] hogy birtokában volt Kazinczy 20-án kelt válasza, amelyben kétségét fejezte ki Görgei levelének valódisága miatt. Ilyen Kazinczy-levélről nem tudunk, így Várady állítását sem tudjuk megítélni. Kazinczy az orosz parlamenterek által hozott hírek valódiságáról meggyőződendő Kékesy ezredest Görgeihez küldte felvilágosításért. Egyben levelet intézett Grotenhjelm tábornokhoz, melyben közölte a feltétel nélküli megadást, és azt, hogy csak annyit kér, se többet, se kevesebbet, mint amennyit Görgeinek engedélyeztek.

Érdemes megjegyezni a levél aláírását is: Kazinczy tábornok.[127] Vajon miért ez az aláírás? A történeti irodalom még ma sem egységes abban, hogy Kazinczy tábornok volt-e, vagy „csak" ezredes. Ezredesi volta a bizonyított, hiszen tábornoki kinevezését bizonyító okirat nem került elő. S hogy mégis miért használta önhatalmúlag e címet? Minden bizonnyal úgy gondolta, a kapitulációs tárgyalásokon egy tábornok szava súlyosabb.

25-én kora reggel Clam-Gallas osztrák tábornok követei is felszólították Kazinczyt a fegyverletételre, aki közölte, hogy ez már megtörtént. Így Teutsch őrnagy csak azt közölhette[128] Clam-Gallassal, hogy Kazinczy az oroszok előtt tette le a fegyvert. Még ezen a napon megérkezett Grotenhjelm és Kazinczy a zsibói kastély melletti parkban ténylegesen átadta csapatait, illetve annak maradékait.

Még a fegyverletétel előtt azok, akik ezt ellenezték, Várady őrnagy vezetésével Nagybánya felé indultak, majd Máramarosban a csapatok szétoszlottak. Ekkor menekült el Gál tábornok és a lengyel légió is. Így Zsibón jórészt csak a tisztek és a felszerelés maradt.

Az utolsó napokban Kazinczy táborában tartózkodott Ludvigh János kormánybiztos, ki korábban a főseregnél képviselte a központi hatalmat. Hogy a kormányzatnak lett volna-e valamilyen különleges célja Kazinczy hadtestével, arról nincs információnk. Talán a jövőre nézve volt, de ennek realizálására a gyors vég miatt már nem kerülhetett sor. Görgey István Ludvigh jelenlétével azt látja bizonyítottnak, hogy Kossuthnak külön tervei voltak Kazinczy csapataival és így szándékosan nem segítette elő egyesülésüket Görgei hadaival.[129]

A helyzetet vizsgálva kiderül, hogy Zsibón Kazinczy előtt két lehetőség állt. Vagy szembeszáll a túlerővel, vagy feltétel nélkül leteszi a fegyvert. Hogy ez utóbbit választotta, teljesen érthető. Mind a körülmények helyes mérlegelése, mind Görgei levele erre ösztönözték. Mert igaz, hogy stratégiailag előnyösebb helyzetben volt mind Grotenhjelm, mind Clam-Gallas seregeivel szemben, de ez csak pillanatnyi előny volt. Magára maradt, puskaport sem szagolt és máris meglehetősen demoralizált seregével a jövőre nézve nem sok esélye volt.

Arad, az utolsó hetek

A mintegy 100 tisztből álló csoportot a Miksa-könnyűlovasok egy szakasza Nagyváradra kísérte. Kazinczy és tisztjei bíztak abban, hogy nem szolgáltatják ki őket az osztrákoknak, sőt olyan hírek is elterjedtek, mely szerint a tiszteket

126 *Várady Gábor:* Zsibói gyásznapok. *Ország Világ,* 1892. 803. skk. o.
127 HK 1941. XIX. sz. okmány.
128 Uo.
129 *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. I—III. k., Budapesten, 1885—1888. III. k., 644—645. o.

rangjuknak megfelelően átveszik a cári hadseregbe. Kazinczy annyira bízott az oroszok lovagiasságában és jóakaratában, hogy kedvenc lovát is egy cári ezredesnek ajándékozta.[130] Nagyváradon azonban az oroszok átadták a foglyaikat az osztrákoknak. Csak az egy Görgei számára tudott Paskievics amnesztiát kieszközölni.

Nagyváradról előbb (6-án) Aradra, a városba, majd 8-án a várba szállítják Kazinczyt.[131] A többi aradi fogoly ekkor már jórészt a várban van. A tábornokok többségét 25-én viszik Gyuláról Aradra.

A fogoly tisztek nincsenek tisztában sorsuk kilátástalanságával, Bíznak abban, hogy enyhébb büntetésekkel sújtják csak őket. Pedig Haynau Radetzkyhez írt augusztus 18-i levele[132] egyértelművé teszi, hogy az ítéletek már a tárgyalások előtt készen voltak.

Kazinczy ezredes perét a többiekétől elkülönítve, október 1-én kezdte tárgyalni, királyi hadbíróság J. Moser ny. ezredes tárgyalási elnök és K. Ernst törzshadbíró irányításával.[133]

Azt, hogy miért csak 1-én kezdték meg a tárgyalást, nem tudjuk. Nyilvánvaló, hogy ügyét elkülönítették a többi tábornokétól, hiszen az ő tárgyalásuk már augusztus 26-án megkezdődött, amikor Kazinczy még Zsibón volt.

Milyen kilátásai lehettek Kazinczynak a per kimenetelét illetően? Augusztus 31-én Haynau írásban[134] utasította Ernstet, hogy milyen kategóriákba kell, bűneiknek megfelelően, besorolni a foglyokat, és így milyen sorrendben kell tárgyalni ügyüket. Az első csoportba tartoztak a tábornokok. Őket — szóbeli utasítás szerint — lehetőleg kötél általi halálra kellett ítélni. Kazinczy, mint tudjuk, augusztus 25-i levelét Grotenhjelmhez Kazinczy mp. ungarische General aláírással küldte el. Így őt az osztrákoknak tábornokként adták át. Erről tanúskodik az I. hadtestbeli Kochmeister vk. őrnagy utasítása az aradi vár parancsnokához. „... Sebesházy császári százados holnap, f. hó 6-án idebekísér a lázadó hadseregből 1 tábornokot, akinek neve Kazinczy..."[135]

1849. október 1-én az aradi rendkívüli haditörvényszék megkezdte Kazinszky Emil (!) felkelő főnök ügyének tárgyalását.[136]

A tárgyalás első napján Kazinczy ismertette rövid életrajzát, majd meglehetősen hiányosan és önkényesen vázolta szerepét a szabadságharcban. Az első napon időben a zsibói napokig jutott el. Október másodikán innen folytatta. Az első kihallgatásokon szinte hencegve, igen öntudatosan sorolta tetteit.[137]

Az október 6-i események azonban rádöbbentették a rideg valóságra. Megértette, ő lesz a következő áldozat, ha be nem bizonyítja, hogy „tévedésből" került a tábornoki kategóriába. Már október 6-án beadványt[138] juttatott el Ernst törzshadbírónak, melyben leírta, hogy ő nem volt több, mint ezredes, így nem is rendelkezhetett tábornoki jogkörrel és jelentős politikai befolyással. E rövid levelet nem érezve eléggé hasznosnak, három nap múlva újabb levelet[139] intézett a hadbíróhoz. E levélben már bővebben fejti ki, hogy őt tévedésből

130 *Szilágyi Sándor:* A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből. Pest, 1850. 221. o.
131 *Pásztor E.:* i. m. 118. o.
132 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 64. o.
133 Uo. 310. o.
134 Uo. 103. o.
135 *Pásztor E.:* i. m. 128. o.
136 Az aradi vértanúk. I. m. II. k., 305. o.
137 Uo. 305. skk. o.
138 Uo. 304. o.
139 *Pásztor E.:* i. m. 131—133. o.

vélik tábornoknak és hadtestparancsnoknak. Kéri, hogy mentő tanúkat hallgassanak ki, akik ezt bizonyítani tudják. Még ugyanezen a napon egy másik beadványt is készített. Ebben az írásban korábban elhangzott vallomását árnyalja, enyhíti, bizonygatva, hogy sohasem volt önálló parancsnok, tábornok, mindig beosztott tisztként szolgált. Ez éppúgy vonatkozik a Győr környéki sáncépítésre, mint a csallóközi hadosztály élén viselt parancsnokságára vagy a felsőmagyarországi működésére.

10-én kihallgatták a mentő tanúkat: Bayer ezredest, Görgei volt vezérkari főnökét, Dobay ezredest, a volt erdélyi sereg egyik tisztjét és Molnár Ferdinándot, aki a Hadügyminisztériumban volt beosztott tiszt. A három tanú egymástól függetlenül, egybehangzóan bizonyította, hogy Kazinczy legmagasabb rangja a honvédseregben ezredes volt.[140] Így Kazinczynak az egyik vádpont alól sikerült tisztáznia magát.

Október 11-én folytatódott a kihallgatás. E napon lényegében megismételte szóban a két nappal korábbi írásbeli beadványát. Ezután néhány kérdésre válaszolva kellett tisztáznia a vallomás egyes pontjait.

Ernst két nap múlva felterjesztette Haynaunak javaslatát.[141] Részletesen összefoglalta a vallomást, a súlyosbító és enyhítő körülményeket figyelembe véve golyó és lőpor általi halált javasolt, hiszen a tábornokság alól fel lehetett menteni Kazinczyt, de nyilvánvaló, hogy önálló parancsnok volt.

A hadbíróság által egyhangúlag hozott ítéletet Haynau (dátum nélkül) jóváhagyta.[142] Az ítéletet csak tizenegy nap múlva, október 24-én reggel hirdette ki Zimmer hadbíró kapitány.[143] Így Kazinczynak nem is volt módja arra, hogy meghozott ítélet ellen protestáljon, hiszen neki már csak a megerősített ítéletet hirdették ki.

Kazinczy kivégzéséről, eltérően az október 6-i megtorlástól, nincs korabeli feljegyzés, amiről tudomásunk lenne. Valószínű, hogy az ő utolsó órái is hasonlóan teltek vértanú társaiéhoz. Őt is felkereshette egy lelkész, talán éppen ugyanaz a Baló Béni, aki Leningent és Dessewffyt kísérte utolsó útjára. Kazinczy kivégzése is a vár északi sáncában történt, október 25-én reggel 7 órakor, mint Zimmer kapitány azt az ítélet aljára rávezette.[144] Három golyó — egy a fejbe, kettő a szívbe — végzett a féltérdre ereszkedett, bekötött szemű áldozattal. A tetemet minden bizonnyal a kivégzés helyén hantolták el. Ez a hely nem lehetett az október 6-i kivégzés közvetlen közelében, hiszen mikor 1913-ban Schweidel József és Lázár Vilmos földi maradványait kiemelték, idegen csontokat nem találtak.

Így Kazinczy Lajos maradványai azóta is háborítatlanul fekszenek valahol a várfal tövében.

Kazinczy Lajos és az „emlékező" utókor

Az aradi áldozatokkal méltányos volt az utókor. Az október 6-i tizenhárom neve szinte mindenütt ismert. A tizenkilenc nappal későbbi áldozatot, Kazinczyt már nem tartotta igazán megőrzésre méltónak az emlékezet. A korai megemlé-

140 Uo. 133—136. o.
141 Az aradi vértanúk. I. m. k., 318—323. o.
142 Uo. 326—327. o.
143 Uo. 327. o.
144 Uo. 328. o.

kezések még megemlítik, de az első jelentős országos megemlékezés már megfeledkezik róla, hiszen az 1881-ben felállított aradi obeliszkről éppúgy hiányzik neve, mint a kilenc évvel később felavatott, Zala György alkotta Szabadság szoborról az arcképe. Kazinczy egyik unokaöccse, II. Kazinczy Ferenc mindent elkövetett, hogy nagybátyja emlékét méltón megőrizze a nemzeti kegyelet. De hiába intézett levelet[145] Salacz Gyula aradi polgármesterhez, fáradozása eredménytelen maradt. Mint Salacz válaszolta, az emlékezők babonás ragaszkodása a 13-as számhoz nem tette lehetővé a tizennegyedik név felvételét az emlékműre.

Kazinczy Ferenc más módon is emléket próbált állítani nagybátyjának. Levélben fordult Görgei Artúrhoz és Klapka Györgyhöz, hogy mondjanak véleményt egykori bajtársukról. A két agg generális igen pozitív kicsengésű válaszlevelét Pásztor Emil teljes terjedelmében közli Kazinczy Lajosról szóló könyvében.[146]

Az 1891-es országos emlékkiállításon megemlékeznek Kazinczy Lajosról, sőt kiállítják egyetlen hiteles arcképét is.[147]

1905-ben jelent meg Kacziányi Géza albuma a szabadságharc vértanúiról. Ő szintén közli Kazinczy arcképét. Azonban ez minden pozitívum, amit erről az összeállításról Kazinczyval kapcsolatban el lehet mondani. A képet kísérő szöveg meglehetősen negatívan, sőt rosszindulatúan mutatja be a kivégzett honvéd ezredest. Ez a rosszindulatú ábrázolás minden bizonnyal kapcsolatban van a szerző Görgei-ellenességével, hiszen ő Kazinczyt Görgei-„hívőnek" tartotta.[148]

Az 1906-os év talán a legfontosabb Kazinczy utóéletében. Ekkor jelenik meg az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez c. helytörténeti folyóiratban Becske Bálint közlésében a „Kazinczy Lajos honvéd-tábornok élete (írta ő maga aradvári fogságában. 1849. szept. 1-től okt. 24-ig)" című közlemény. Az Emlékiratról hamarosan ismertetés jelent meg országos lapokban is, így ez szélesebb körben is nyilvánossá vált. Hamarosan válaszok is érkeztek az ismertetésre. Hentaller Lajos[149] és mások kétségbe vonták az Emlékirat hitelességét. Ezzel elkezdődött az a probléma, amely igen sokáig tartott, tudniillik, hogy valódi-e, avagy koholmány a Becske által közölt Kazinczy-féle emlékirat.

Katona Tamás az Aradi vértanúk című dokumentumgyűjtemény első kiadásának függelékében közli Kazinczy Emlékiratát, s a jegyzetekben felhívja a figyelmet a képtelen állításokra, s bizonyítja ezen állítások valótlanságát.[150] Pásztor Emil, ki korábban[151] szintén hitelesnek tartotta az Emlékiratot, Kazinczy életrajzában már amellett foglalt állást, hogy az egész Becske Bálint műve.

A következő jeles dátum 1911. Ebben az évben május 28-án a Kazinczy család saját költségén állított szobrot, Széphalmon, a dicső elől emlékére. A szobor Tóth András műve.

Ezután megint nemigen történik említés Kazinczy Lajosról. Ha neve mégis szóba kerül, csak úgy, mint aradi mellékszereplőé. Szólnunk kell még Nemeskürty István 1970-es tévéfilmjéről.[152] A tizennégy vértanú című alkotásban sem az igazi Kazinczy Lajossal ismerkedhettek meg a nézők. A filmbeli Kazinczyt jórészt Becske nyomán formálta meg a rendező.

145 *Pásztor E.:* i. m. 155. o.
146 Uo. 151—154. o.
147 *Vasárnapi Ujság,* 1891. szeptember 27.
148 *Kacziányi Géza:* Magyar vértanúk könyve. Budapest, 1905. 110. o.
149 *Pesti Hirlap,* 1906. március 6. és 8.
150 Az aradi vértanúk. I. m. I—II. k., Budapest, 1979. 2. k., 273—313. és 329—333. o.
151 *Borsodi Szemle,* 176 9. 4. sz., 76. o., ill. *Hevesi Szemle,* 1976.
152 *Nemeskürty István:* A tizennégy vértanú. Tévéfilm (1970). RTV évkönyv, Budapest, 1971.

1979-ben jelent meg a Zrínyi és a Kossuth Könyvkiadó közös gondozásában Pásztor Emil A tizenötödik vértanú című könyve. Ez az első olyan mű, amely a maga teljességében kívánja feldolgozni Kazinczy Lajos pályáját. S mint első, magán viseli az első próbálkozások hibáit és erényeit egyaránt. Ez a könyv azonban a későbbiekben egy még teljesebb Kazinczy-monográfia kiinduló alapja lehet.

Lexikonjaink sem igazán méltányosak hozzá, bár a régiek (Pallas, Révai) önálló cikkekben emlékeznek meg róla. Ezekben a kis közleményekben azonban több tárgyi tévedés is van. Például helytelen a kivégzési dátum megjelölése, illetve az, hogy a kötél általi halált Haynau változtatta volna golyó és lőpor általivá. Az újabbak közül a Magyar Életrajzi Lexikon tábornokként emlékezik meg róla, az Új Magyar Lexikon meg sem említi. A legutóbbi lexikonjellegű összefoglalás *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban című műve. Az ő Kazinczy-vázlata igen kimerítő és pontos, csupán a kivégzési dátumot teszi — helytelenül — október 20-ra. Ez a könyv közli a vértanú arcképét is.

Mindezek után egyet kell értenünk Pásztor Emil szavaival. „A tizenöt vértanú között Kazinczy alakja jelentőségében kisebb mint például Auliché vagy Damjaniché, de néhányuknál, így Ormainál, Lázárnál és Schweidelnél Kazinczy talán jelentősebb szereplője volt szabadságküzdelmünknek."[153]

Kazinczy Lajos megérdemli, hogy több ismert és névtelen társaival együtt megőrizze emlékét az utókor.

153 *Pásztor E.:* i. m. 171. o.

MŰHELY

VÁRKONYI GÁBOR

MAGYAR KATONÁK A HARMINCÉVES HÁBORÚ EURÓPAI HADSZÍNTEREIN

1636 szeptemberében a regensburgi birodalmi gyűlésről Esterházy István nádori követ kísérője, Rohonczy István a következő érdekes hírt írta haza: „Párizsból a francia király sétálni ment volt ki, csak kicsinyben múlt el (ha fertály órával vagy valamennyivel előbb érkeztek volna) hogy a mi istenfélő magyarink és horvátink mind feleségestől el nem fogták."[1]

Rohonczy István levele egy új, eddig a magyar történetírásban kevésbé kutatott és feldolgozott problémára hívja fel a figyelmet, mégpedig arra, hogy a Habsburg birodalmi hadsereg a harmincéves háború alatt milyen mértékben vette igénybe a Magyar Királyság katonai erejét? Levéltári források, kiadott iratok és levelezések azt sugallják a korszak történetével foglalkozó kutatónak, hogy a Habsburg katonai vezetés sokkal jobban rá volt szorulva a magyar katonák szolgálatára annál, mint ahogyan azt ma ismerjük.

Magyar katonák besorozása és alkalmazása a Habsburg birodalmi hadseregben számos újabb, megoldásra váró feladatot állít a kutatás elé. Válaszolni kell arra a legalapvetőbb kérdésre, hogy vajon a császári hadsereg kötelékeibe beosztott magyar csapatok milyen mértékben feleltek meg a modernizálódó koraújkori hadviselés európai normáinak? Rövid írásunk, néhány forrás kiválasztásával, természetesen csak a probléma felvázolására vállalkozhat.

A Habsburg dinasztikus politika számára az 1636-os regensburgi birodalmi gyűlés és római király megválasztása rendkívül fontos volt. A harmincéves háború viharai között kellett megoldaniuk a császári cím öröklését. 1635-ben a prágai békében a protestáns szász választóval, János Györggyel megszületett ugyan a megegyezés, de Franciaország hadbalépése még lélegzetvételnyi szünetet sem engedélyezett a császári katonai vezetésnek. A franciák elfoglalták Triert, így Philipp von Sötern érsek és választófejedelem nem is volt ott a regensburgi választáson.

Regensburgban a római király megválasztása mellett természetesen a hadi hírek foglalkoztatták leginkább az embereket, politikusoktól az egyszerű polgárokig. A háború befészkelte magát az emberek hétkönapi életébe, s pusztítását Rohonczy is észrevette: „Csodálkoznék kegyelmed s talán nem könnyhullatás nélkül az ide való pusztaság iszonyúságán. Egy állóhelyből egynéhány falut olvashatna kegyelmed, melyekben egy ember sem lakik. Ez a nyomorult város is, nem csak a falon kívül (holott az sok szép épületének, kertnek, mulatóhelynek is csak a helye avagy condrája áll fön!) hanem belől is sok puszta ház, rongya vagyon soknak."[2] A magyar király, III. Ferdinánd sikereiről viszont lelkesen írt, és nem mulasztotta el a magyar és horvát katonák haditetteit hírül adni. „Az magyar és horvát angyalok Párizsig mind nyulásznak be" — írta egy korábbi levelében.[3] Levelei azt bizonyítják, hogy a császári hadseregbe beosztott magyar egységeket a nyugat-európai hadszíntéren szinte mindenhol bevetették. Rohonczy közléséből azt is megállapíthatjuk, hogy a magyar könnyűlovasságot a törökellenes harcokban megszokott és begyakorolt portyázó vállalkozásokban használták.

A Habsburgok Magyar Királyságának teljesítő képessége a XVII. században rendkívül korlátozott volt. A nyugati és az északi területek tartoztak csak a király hatalma alá, a középső, egyre növekvő hatalmas terület ura a török császár, a keleti „Részek" pedig, Erdéllyel együtt, viszonylagos önállóságot élveztek. A Habsburg

1 OL E 168, Aszalay István alországbíró iratai; 2. cs. Rohonczy István levele Aszalay Istvánhoz, 1636. szept. 9. (a továbbiakban: OL E 168)
2 OL E 168, 2. cs. Rohonczy István Aszalay Istvánhoz, 1636. szept. 4.
3 OL E 168, 2. cs. Rohonczy István Aszalay Istvánhoz, 1636. aug. 18.

uralkodó az utolsó törökellenes háborút, a tizenötéves háborút a zsitvatoroki békével 1606-ban befejezte. Az akkor húsz évre kötött békét 1627-ben Szőnyben újabb huszonöt évre meghosszabbították. A kölcsönös támadásokkal megzavart békét 1642-ben ismét Szőnyben hosszabbították meg húsz évre, de nyolc év múlva már ezt a békét is újra kellett tárgyalni. Az 1664-ben megkötött vasvári béke 1683-ig biztosította a fegyvernyugvást a két császár között, az ekkor kirobbant háború azonban már a magyarországi török uralom végét jelentette.

Az állandóan megújított Habsburg-török béke a Magyar Királyságnak igen sokba került. A védelmi rendszer fenntartása, a magyar gazdaság számára elveszett területek, az állandó háborús viszonyok az ország tartalékait gyakorlatilag teljesen kimerítették. Mindezekhez járult a magyar katonaság egy részének állandó szolgálata a császári hadseregben. Miközben a magyar végvárakban állandó a katonahiány, a császári paranccsal ellátott toborzótisztek a birodalmi hadsereg számára fogadták a magyar hajdúkat, lovasokat. Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány szinte kétségbeesetten írta Aszalay István kamarai tanácsosnak: „... az mi az ötszáz és kilenc katona fogadását illeti, [...] nagy bajjal és fáradtsággal leszen egybe gyűjtése, [...] még ő Fölsége arra való pátense és készpénz nem leszen..."[4] Ugyanebben a levélben tiltakozott az ellen, hogy a kamara pénzhiány miatt a diósgyőri őrséget csökkenteni akarja, miközben ő a várőrség számának növelését szorgalmazta, hiszen ez a vár Kassát és egész Felső-Magyarországot védte.

A császári seregbe való toborzásra ezzel szemben már sokkal könnyebben lehetett pénzt szerezni. Gerhard Questenberg, a Haditanács alelnöke Pálffy István érsekújvári főkapitányt arról értesítette, hogy magyar katonák fogadására 8—10 nap múlva fog pénzt kapni és a toborzást szeretné Pálffyra bízni.[5] A főkapitány további érdeklődésére pedig azt válaszolta, hogy háromezer lovasra van szüksége a császárnak, és bár korábban úgy intézkedtek, hogy a magyar katonákat különféle kapitányok alá osztanák be magyar főkapitány kinevezése nélkül, erről még később majd lehet tárgyalni és dönteni.

Nem lehetetlen, hogy az ekkor toborzott lovasok közül kerültek ki azok, akik 1636 nyarán Rohonczy hírei szerint Párizs alatt portyáztak.

A katonatoborzás a további években is folytatódott. 1637-ben Szúnyogh Gáspár huszárezredes kapott megbízást III. Ferdinándtól lovasok toborzására.[6] A szükséges pénzzel ő is rendelkezett, hat havi zsoldot azonnal kifizetett a jelentkezőknek. Szúnyogh Gáspár, akinek életét ma még alig ismerjük, de valószínűleg a császári hadseregben futott be katonai karriert, a végrehajtója az 1639-es toborzásnak is. Az ebben az évben elrendelt katonatoborzás több szempontból is érdekes. A magyar hadak élére ekkor Pálffy Istvánt állították főkapitánynak. III. Ferdinánd rendelete a magyar hadak kapitányait is kijelölte, mégpedig gróf Zrínyi Miklóst, gróf Forgách Ádámot, Csáky Lászlót, Barkóczy Lászlót, Balogh Istvánt, Eörsy Zsigmondot és Spáczay Mártont.[7] A felsoroltak a magyar tisztikar legjobbjai közé tartoztak.

1639-ben Pálffy István segítségével hajdúkat, vagyis gyalogosokat is toboroztak a császári hadsereg számára. Az uralkodó azzal indokolta a gyalogosok toborzását, hogy az örökös tartományok védelmére nagyobb „hadi segély" szükséges.[8] Magyarország annak a császári hadseregnek nyújtott hadi segélyt, amelytől maga is hasonló támogatást várt a törökkel szemben.

Az 1630-as évek végétől a Habsburg hadvezetés valóban válságos helyzetben volt: Franciaország és Svédország szövetkezett hadseregeivel kellett szembenéznie. A svédek Csehországba törtek, ezért Bécsnek minden mozgósítható tartalékra szüksége volt. Pálffy István mellett a cseh hadszíntérre rendelték Bercsényi Imre nógrádi főkapitányt is.

A magyar végvári védelem és a császári hadvezetés közötti ellentét ezekben az években is szinte pattanásig feszült. 1638 tavaszán Wesselényi Ferenc, ekkor még füleki főkapitány, portyázó törököket egészen Hatvanig üldözött több várból össze-

4 OL E 168, 3. cs. Wesselényi Ferenc Aszalay Istvánhoz, 1652. aug. 31.
5 *Jedlicska Pál:* Eredeti részletek a gróf Pálffy-család okmánytárához 1401—1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp., 1910. 132. o., 255 g sz. (a továbbiakban: *Jedlicska*, 1910.)
6 *Jedlicska*, 1910. 178. o., 339. sz.
7 *Jedlicska*, 1910. 225. o., 429. sz.
8 *Jedlicska*, 1910. 232. o., 437. sz.

szedett kisebb végvári sereggel, miközben az udvar ismétlődő parancsokban, szigorú utasításokban tiltotta a harcot a végeken. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Esterházy Miklós nádor már lemondással fenyegetőzött, hiszen a tiltó parancsok szinte megbénították a magyar védelmet. A Habsburg álláspont is érthető: óvni kellett a békét, a magyar katonákra nagyobb szükség volt a császári seregben, mint a végvárakban.

Pálffy István majd egy évet töltött a cseh-morva hadszíntéren, Piccolomini császári generális hadseregében harcolva. A császári generális Pálffynak küldött parancsiból az derül ki, hogy Pálffy magyar, horvát és lengyel katonái legtöbbször felderítési feladatokat és rajtaütéseket hajtottak végre. Feladatuk volt az ellenség felvonulásának és bizonyos hadmozdulatainak megzavarása.[9] Pálffy István hazaérkezése után újra átvette az érsekújvári főkapitányságot.

1642—43-ban ismét jelentős magyar haderőt vezényeltek Morvaországba, az év tavaszán a svédek által elfoglalt Olomouc visszavételére. A magyar hadak főkapitánya, Wesselényi Ferenc, Pucheim császári generális parancsnoksága alá tartozott. Sajnos a Wesselényinek küldött hadparancsokat még nem tárta fel a kutatás. Wesselényi egyik magánleveléből viszont tudjuk, hogy a magyar csapatokat csatában is bevetették.[10]

A Magyar Királyság nemcsak katonákat adott a császári hadsereg számára, hanem más módon is támogatta annak utánpótlását. 1647-ben III. Ferdinánd ezer horvát ló vásárlására utasította Pálffy Pált.[11] A hadsereg lóállományának biztosítása központi kérdés volt. De ugyanilyen fontos volt a végvári védelem könnyűlovas katonái számára is a megfelelő lovak beszerzése. A későbbi kutatásnak mindenképpen foglalkoznia kell azzal a problémával is, hogy hogyan tudták megoldani az állandó háborús viszonyok között a megfelelő számú ló felnevelését?

Az 1648-ban megkötött westfáliai béke utáni időszakot nem véletlenül nevezte Zrínyi Miklós a „jó konjunktúra" idejének. A magyar politikusok és katonák abban reménykedtek, hogy az európai háború befejeztével királyuk a török ellen fordul, tekintélyével mozgósítva a császárság és Európa erejét. Bíztak abban, hogy a császári hadseregben lekötött magyar katonák ezután a magyar végvári védelmet fogják erősíteni. Reményeik nem váltak valóra. A már-már háborúvá terebélyesedő végvári harcokat az újabb Habsburg—török béke elfojtotta. Wesselényi Ferenc nádornak pedig, az elmúlt évtizedek gyakorlatának megfelelően, kemény harcot kellett vívnia a végváriak fizetéséért, a várak katonákkal való feltöltéséért.

Mindazzal együtt, hogy a magyar katonai teljesítőképességet túlbecsülnénk, a magyar haderő alkalmazása a császári hadseregben azt bizonyítja, hogy a magyar katonákat, fegyvernemüknek megfelelően, a kor színvonalán álló modern hadsereg is alkalmazni tudta. A magyar tisztek gyakorlatban is megismerték a modern hadviselés szabályait. A XVII. századi magyar politikusok katonai reformtörekvéseihez a harmincéves háború hadszínterein szerzett tapasztalatok is hozzájárultak.

9 Piccolomini Pálffynak küldött hadparancsait l.: *Jedlicska*, 1910. 250—261. o., 466—506. sz.
10 Történelmi Tár, 1880. 217—218. o. Wesselényi Ferenc Esterházy Miklós nádorhoz, 1643. aug. 16.
11 *Jedlicska*, 1910. 421. o., 850. sz.

PÁLFFY GÉZA

A KIRÁLYI SZIGETVÁR INVENTÁRIUMAI 1547—1565

(Kiegészítések Tímár György Királyi Sziget című könyvéhez)

Az 1540-es években Sziget vára a kialakuló török hódoltsággal szemben elhelyezkedő magyar végvárvonal egyik legjelentősebb eleme volt. A Dél-Dunántúl legnagyobb és legerősebb váraként Somogy, Zala és Vas megyét, valamint a szomszédos Stájerországot védelmezte. Szerepét az országgyűlés is különös fontosságúnak ítélte. 1546-ban ugyanis kimondta, hogy a király gondoskodjék a korábbi bevételeitől a török által megfosztott Sziget váráról, majd 1547-ben Pápa és Kanizsa mellett a dunántúli főkapitány egyik lehetséges székhelyévé jelölte ki.[1] Mindezek miatt Szigetvár e korszakbeli történetének lehető legalaposabb megismerése s a vár ellátására, gazdálkodására, mindennapi életére vonatkozó források felkutatása alapvető feladat. Ezen célkitűzés egyik legjelentősebb, a magyar várkutatások sorában eddig egyedülálló vállalkozásnak tekinthető *Tímár György* 1989-ben megjelent forráskiadványa.[2]

A szerző rövid bevezető után a szigeti várkapitányok rendjében tárja az olvasó elé az 1546—1565 közötti időszak forrásait. Ezen iratok alapján szinte megelevenedik előttünk a vár évszázadokkal ezelőtti élete. Megismerhetjük belőlük a királyi erődítmény gazdálkodását, építkezéseit, felszerelését, jövedelmi viszonyait, de betekintést nyerhetünk a vár őrségének létszámába, nemzetiségi összetételébe, vagy akár a vitézlő rend mindennapjaiba is. A kötetet a várkapitányok címerei, a helyi régészeti ásatásokról készült felvételek, valamint az eredeti, olykor nehezen olvasható s kalandos utakat bejárt dokumentumok fakszimiléi teszik még színesebbé. A kiadvány külön értékének tekinthető a személy- és földrajzinév-mutató, valamint a rövid, idegen nyelvű összefoglalások és tartalomjegyzékek, melyek révén a Baranya török kori forrásai című sorozat első köteteként megjelent könyv a külföldi kutatók számára is használhatóvá válik.

Egy-egy végvár életének pontosabb rekonstruálásában igen nagy szereppel bírnak az erődítmény felszereléséről, berendezési tárgyairól, élelmiszerkészletéről készült inventáriumok. Ezek alapján megismerhető a vár hadianyagokkal és élelmiszerrel való ellátásának számtalan körülménye; a végház topográfiája, az egyes erődítések, épületek elhelyezkedése; megállapítható a tüzérség védereje, az alkalmazott hadieszközök minősége. Művelődéstörténeti szempontból a leltárak által felsorolt mindennapi használati eszközök, berendezési tárgyak érdemelnek említést. A jegyzékek olykor különféle terminológiai problémák megoldását segítik, a bennük található régi magyar szavak pedig nyelvtörténészeinknek jelentenek csemegét.

Szigetvár esetében rendkívül szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen az 1546 és 1566 közötti időszakból jó néhány várleltár maradt ránk.[3] Ezek közül Tímár György könyvében négyet találhatunk (1549, 1551, 1553, 1554), tudomásunk van azonban a királyi Sziget 1547.,[4] 1558.[5] évi inventáriumairól, valamint az 1565. évi várvizsgálat[6]

1 1546:44. tc. és 1547: 20. tc. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526—1608. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: *Márkus Dezső*. Bp., 1890. 180—181. és 200—201. o.

2 *Tímár György:* Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai. 1546—1565. Pécs, 1989. (a továbbiakban: *Tímár*, 1989.)

3 A szigetvári várleltárak gazdagságához talán csak Eger várának inventáriumai mérhetők. Ezeket Sugár István dolgozta fel tanulmányában. L. *Sugár István:* Az egri vár kémei és fegyverei a várszámadások tükrében. 1549—1562. In: Az Egri Múzeum évkönyve. 13. k., Bp., 1975. 101—123. o.

4 A szerző összekeveri Szendrei Jánosnak a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain 1888-ban megjelent leltárkivonatát Sziget 1549. évi várleltárával. A probléma megoldását és az 1547. évi inventárium szövegét l. megjelenés alatt álló tanulmányomban a Hadtörténelmi Közleményeknél: *Pálffy Géza:* A királyi Szigetvár 1547. évi leltára. Egy évszázadon át kallódó forrás jelentősége Szigetvár történetében.) Az inventárium a Magyar Országos Levéltárban található (a továbbiakban OL), jelzete: OL Magyar Kamara Archívuma. E.211. Lymbus. 93. csomó.

5 1558 decemberében a Szigetvárra érkezett királyi biztosok elkészítették a várban található ágyúk és lőpor jegyzékét. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA.). Finanz- und Hofkammerarchiv. Hofkammerarchiv. Hoffinanz Ungarn. Rote Numer Fasc. 7. 1559. febr. 136—142. f. Ugyanitt található a vár december 26-án Haller Zsigmond és Prosper János királyi biztosok által felvett német nyelvű élelmiszerleltára is (148—151. f.).

6 „Relatio commissariatus Szigethiensis 1565." ÖStA. Finanz- und Hofkammerarchiv. Hofkammerarchiv. Vermischte ungarische Gegenstände. Conscriptiones. Fasc. 3. Rote Nummer 42. Konv. 68/A.

hatalmas, a szerző által fel nem használt anyagáról is.[7] A kötetet még teljesebbé, sokszínűbbé lehetett volna tenni néhány szigetvári kapitány, provisor és egyéb hivatalnok kinevezésének közlésével. Példának csak Farkasich Gergely 1557. február 22-én Bécsben kelt kinevezését említeném.[8]

A következőkben a forráskiadvány jobb használhatósága érdekében — mintegy kiegészítésként — sorra venném a Tímár György által közölt négy várleltárban található lényegesebb hibákat. Ezek ismertetésével és korrigálásával a forráskiadók figyelmét szeretném felhívni néhány lehetséges hibatípusra s segítséget nyújtani a sorozat újabb köteteinek még színvonalasabb megjelentetéséhez.

A hibák a következő csoportokba sorolhatók:

1. A számolvasati hibák közül kiemelendő a 4-es és 9-es számjegyek gyakori összekeverése. Ezek javításánál a teljesség igényével jártam el, míg a többi hibatípusnál csak a leglényegesebb eseteket közlöm. (Természetesen a hibák egy része nyomdahibának is tekinthető, így nem feltétlenül a szerző tévedésének tudható be.)

2. Sor-, szó- és számkihagyások.

3. Szavak félreolvasásából származó fordítási és értelmezési hibák. Ezen tévedések száma az egyes inventáriumok összevetésével nagy mértékben csökkenthető lett volna.

4. Az előbbi módszer segítségével lehet értelmezni a szerző által megfejtetlenül hagyott szavakat, kifejezéseket is.

5. Végül néhány rövidítés helytelen feloldása vezetett értelemzavaró hibák elkövetéséhez.

A hibák felsorolásánál külön-külön veszem sorra az egyes várleltárakat. Először feltüntetem a hibás alakot megadván annak a könyvben található helyét (o=oldal, s=sor), majd zárójelben eredeti levéltári jelzetét (f=folio) is. Ezután dőlt betűkkel közlöm a javított változatot, majd újra normál betűkkel az esetleges magyarázatokat.

1549. évi várleltár. Seghed György kapitány Szigetvárról való távozásakor készült 1549 novemberében. Összeírói közül csak Teufel Erasmust ismerjük.[9]

76. o. 13. s. (132. f.) „Összesen kitesz 90 köbölt" helyett: ***Összesen kitesz 900 köbölt.***

76. o. 15. s. (132. f.) „3 1/2 köböl lencse" helyett: ***3 1/3 köböl lencse.***

76. o. 23. s. (132. f. „és javításra LYNDAU-ba szállították" helyett: ***és javításra LYNDUA-ra szállították.*** Ugyanez a hiba: 76. o. 37 s. (133. f.)

76. o. 31—32. s. (132. f.) „egy hordóban 25 Cugel nevű nagyobb vasgolyó, mozsárhoz való" helyett: ***egy hordóban 25 Cartan cugel nevű nagyobb vasgolyó*** („globi ferrei maior[es] Cartan cugel vocati in vno vasculo — 25").

77. o. 11—12. s. (133. f.) „A városban 1 tarack és 2 kisebb Scharphantilum nevű mozsárágyú, és 33 szakállas puska" helyett: ***A városban 1 tarack és 2 kisebb*** [tarack], ***melyeket Scharphantiln-oknak neveznek. 1 mozsárágyú és 33 szakállas puska.*** („In Ciuitate Tharaczk 1, et duae minores, que Scharphantiln voca[n]tur 2. Mortariu[m] bellicum 1, et pixides barbati 33").[10]

7 Véleményem szerint mindezeken kívül további összeírások előkerülése várható a bécsi Kriegsarchiv-ból.

8 OL E.136. Diversae Instructiones .23. csomó. 88—95. f. Itt jegyezném meg, hogy Németh Béla helyesen tette 1557. február 22-ére Farkasich kinevezését. Nyilvánvaló, hogy a vár tényleges átvételére csak valamikor később, tavasszal kerülhetett sor. V. ö. *Tímár,* 1989. 209. o.

9 Jelzete: OL Magyar Kamara Archívuma. E.554. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 1347. 132—133. f. (26. csomó); kiadva: *Tímár,* 1989. 76—77. o.

10. Scharphantiln típusú mozsárágyú nem létezik, ugyanis siskaágyúnak a kisebb fajta falkonétákat nevezték. Érdekes, hogy Iványi Béla a tüzérség történetéről írott cikkében a Scharfatindl-ágyú tárgyalásakor éppen ezekre a sorokra hivatkozik. L. *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1927. 12—13. o. (a továbbiakban: *Iványi,* 1927.) A siskaágyúra lásd még *Domokos György:* Várépítészet és várharcászat Európában a XVI—XVII. században. Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1986. 1. sz. 81. o.

1551. évi várleltár. 1551. április 12-én készítették az ekkor végzett várvizsgálat során.[11]

96. o. 5. s. (1. f.) „5 tüzes lámpás helyett: *5 tüzes labda.* („*Pile Ignite*" — általában megfelelően használja a fordító a tüzes szerszámok neveit, de néha érthetetlenül összekeveri az egyes kifejezéseket.) Ugyanez a hiba: 96. o. 37. s. (3. f.) „2 tüzes lámpa" helyett: *2 tüzes labda.*

96. o. 6—7. s. (1. f.) „Az említett helyiséggel átellenben lévő másik helyiségben 135 vasgolyó sugárágyúhoz." Kimaradt a golyók nagyságára utaló *kisebb* jelző („globi ferrei Minores pro Falcone — 135").

96. o. 26. s. (3. f.) „3 kőgolyó kisebb ágyúhoz" helyett: *3 kőgolyó nagyobb ágyúkhoz* („globi Lapidei pro Bombardis — 3", a bombardákon ugyanis nagyobb méretű ágyúkat kell értenünk).

97. o. 21—22. s. (5. f.) „Gorgay Ferenc helyettes várnagy" helyett: *Gorbay Ferenc* alvárnagy. Talán a Baranya vármegye 1557. évi összeírásában szereplő Kis-Vertike birtokosáról, Gorbay Ferencről van szó.[12]

97.o. 39. s. (6. f.) „A város nyugati kapujában 9 szakállas puska" helyett: *5 szakállas puska.*

98. o. 2. s. (6. f.) A város „második, új bástyájánál... 200 golyó" helyett: *100 golyó.*

98. o. 3. s. (6. f.) A városban „a harmadik, régi bástyánál egy 6 araszos sugárágyú" helyett: *6 1/2 araszos sugárágyú* („In tercio propugnac[u]lo veteri Falco 1, Palmarum 6 1/2").

98. o. 16—17. s. (7. f.) A városban elvégzendő javítások felsorolásánál „a két új bástya közötti városfalról" az eredeti szövegből azt is megtudjuk, hogy *nyugat felé néz* („versus occidentem").[13]

1553. évi várleltár. A legismertebb, már a múlt század végén megjelent szigetvári inventárium[14], mely azon hadi eszközöket vette számba, melyeket Kamarjay Tamás helyettes országbíró a távozó, dunántúli főkapitánynak kinevezett Tahy Ferenctől 1553. május 12-én átvett és az új kapitánynak, Dersfy Farkasnak átadott.[15]

102. o. 21—22. s. (4. f.) „Nagy lövőszerkezet *poorsaak* nevű." Ebből nem egy, hanem *négy darab* volt a városban („Bellica Tormentalia] vvlgo proosaak vocata — 4"). Barabás latin nyelvű kiadása helyesen közli.

104. o. 8. s. (5. f.) „A puskapor őrző házban egy ládában sugárágyúhoz való vasgolyó 204." A golyók nem ládában, hanem *hordóban* voltak elhelyezve („In vno vasculo"). Ugyanez a hiba ezen bekezdésben még háromszor fordul elő.

104. o. 10.s. (5. f.) „Továbbá a nagy hadieszközökhöz való golyó van 98" helyett: *továbbá nagy ágyúkhoz való vasgolyó 98* („globi ferrei Magnor[um] Ingenior[um] — 98").

104. o. 18. s. (6. f.) Sziget város kapuinál és falainál „2 törött nagyobb sugárágyú" helyett: *2 törött kisebb sugárágyú* („Falconetae Minor[es] fracte — 2").

104. o. 19—20. s. (6. f.) „A város kapuin és bástyáin van... 2 törött szakállas" helyett: *3 törött szakállas* („fracte Barbate — 3").

104. o. 32—33. s. (6. f.) „A következő helyiségben... egy faláda, amelyben 12 rekesz van" helyett: *egy falabda, amelyben 12 apró puska van elhelyezve* („Pila lignea, continens in se duodecim pixides — 1"). Tehát egy olyan tüzes szerszámról van szó, amelynek készítése során egy fából faragott golyóba 12, gyújtóanyagokkal megtöltött

11 Jelzete: OL Magyar Kamara Archívuma. E.554. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 1347. 1—8. f. (26. csomó), kiadva: *Tímár*, 1989. 95—98. o.

12 *Tímár*, 1989. 214. o.

13 Ezen adat topográfiai szempontból például egy régész számára értékes információul szolgálhat.

14 *Barabás Samu:* Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. k., Bp., 1899. 301—309. o. (a továbbiakban: *Barabás*, 1899.)

15 Jelzete: OL Magyar Kamara Archívuma. E.156. Urbaria et Conscriptiones. Fasc. 50. No. 24. 3—6. f. (444. doboz.); legújabb kiadása: *Tímár*, 1989. 102—150. o.

kis csövet („apró puskát") helyeztek. Állításomat az is igazolja, hogy az összeíró több tüzes szerszám közt említi ezt a „szerkentyűt".[16]

104. o. 37. s. (6. f.) „Egy tábla ólom" helyett: *két tábla ólom* („plumbum Tabule 2"). A latin nyelvű kiadásban helyesen szerepel.

104. o. 38. s. (6. f.) „A kézipuskák házacskájában" helyett: *a tüzérek házacskájában* („In domu[n]cula Bombardar[iorum]"). Az 1554. évi várleltár szövege („In domuncula Bombardarioru[m]" — 181. f.) és a rövidítés típusa egyértelműen igazolja állításomat.[17]

105. o. 18. s. (7. f.) „26 abroncs" helyett: *26 vas abroncs* („Circuli ferrei — 26").

105. o. 25—26. s. (8. f.) „A konyhában... 3 nagy kályha, egy kisebb, régi kályha". Itt nem kályhákról, hanem *üstökről* (caldar) van szó, melyeket az egy évvel későbbi inventárium is említ („Caldaria Magna — 3; Caldar paruu[m] antiquu[m]— 1" 182. f.)

1554. évi várleltár. Szermegh János és Felpéczy Ferenc királyi biztosok ez év július 16—27. között vették számba a vár felszerelését. A jegyzék az általuk készített vízvizsgálati jegyzőkönyvben maradt fenn.[18]

134. o. 33—34. s. (178. f.) „A vár különböző kamráiban 196 nagyobb és kisebb hordóban..." helyett: *146 nagyobb és kisebb hordóban...* Ugyanez a hiba még többször előfordul.

135. o. 19. s. (179. f.) „A Késás bástyán törött sugárágyú 1." kimaradt a *vas* jelző („In fortalicio Kesas vocata falconeta ferrea fracta — 1").

135. o. 40. s. (180. f.) „törött csetneki 2" helyett: *törött prágai* [szakállas puska] *2* („Pragenses fracte — 2.").

136. o. 11. s. (180. f.) „A kapu mögött és felett... prágai [szakállas] 9" helyett: *4 darab prágai szakállas.*

136. o. 28. s. (181. f.) „A torony tetején nagy vasgolyó sugárágyúhoz 17" helyett: *a nagy torony tetején sugárágyúhoz való vasgolyó 17* („In Summittate Turris Magne globi ferrei falconete — 17").[19]

136. o. 36. s. (181. f) „szakállas puskához való golyó egy hordócskában 4692" helyett: *4642.*

138. o. 5. s. (181. f.) „Ugyanitt ólomlapok összesen 2 mázsa" helyett: *9 darab ólomlap, mely összesen 9 mázsa* („Plumbum tabule 9 Continent Centenariu[m] — 9").

139. o. 3. s. (181. f.) „Kovácsoláshoz való vas *jucus* nevű 1" helyett: *kovácsoláshoz való, üllő nevű vas* („Ferru[m] fabrile Incus [és nem jucus!] vocatum — 1").[20]

139. o. 5. s. (181. f.) „Kisebb és nagyobb lámpa 20" helyett: *kisebb és nagyobb tüzes lámpa (lámpás) 20* („Lampades Ignite Maiores et Minores — 20").

139. o. 10. s. (182. f.) „Új [...] két rézkerékkel 1." Egy új kötélről és rajta két rézcsigáról van szó, azaz *egy új kötél két rézcsigával.* („Junis Noua cum duabus Cuncis Cupreis — 1") A problémát az okozza, hogy az összeíró két kis elírást követett el ebben az egy sorban. A Junis szó első betűjét ugyanis véletlenül a nagy „f" betűhöz hasonló nagy „j"-vel írta (így lett Funis [kötél] helyett Junis); a Cuncis szó második betűjét pedig o helyett u-ra formálta (Concis [csiga —pluralis ablativus] helyett Cuncis).[21] Megfejtésem helyességét az 1553. évi inventárium alábbi sorai erősítik meg: „Funis Noua cu[m] duab[us] concis cupreis — 1" (6. f.).

139. o. 18. s. (182. f.) „Kötözéshez való vas 4" helyett: *4 köteg vas* („Ferru[m] Ligature — 4").

16 1588. március 20-án a veszprémi vár hadszertárnoka, György tüzérmester 78 darab „laptához való apró puskát" kapott. Munkács várában 1573-ban 766 tüzes labdák készítésekor használt apró puskát („pixides pro pilis ignitis 766") vettek számba az összeírók. Makovicán 1671-ben 350 darab „tüzes labdában való apró puskát" találtunk. L. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. (Szerk.: *Erdélyi László*) X. k. A tihanyi apátság története. I. Bp., 1908. 170. o. és *Takács Sándor:* Magyar tüzes- és lövőszerszámok. In: *Századok,* 1908. 55., 57—58., 61—62. o. (a továbbiakban: *Takács,* 1908.)

17 A szó végére helyezett rövidítésen kívül ugyanis a szó fölé tett rövidítés utal arra, hogy itt többszörös kihagyással kell számolnunk. A latin nyelvű kiadásban egyébként szintén helytelen feloldást találhatunk. *Barabás,* 1899. 306. o.

18 Jelzete: OL Magyar Kamara Archívuma. E.554. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 1347. 178—183. f. (26. csomó.); kiadva: *Tímár,* 1989. 134—140. o.

19 V. ö. az 1553. évi inventáriummal: „In Su[m]it[a]te Turris Magne" (4. f.).

20 V. ö. az 1553. évi várleltár megfelelő sorával: „Ferrum fabrile Incus voc[a]t[u]m — 1" (6. f.).

21 Esetleg elképzelhető egy koraújkori „u"-s változat is.

Ezen bejegyzés előtt *kimaradt* a következő sor: „Ferru[m] Craticule in tribus partibus existens fornaci ab intus Conuenien[s] — 1", azaz *három részből álló, kemence belsejébe való vasrostély 1 darab* (182. f.).[22]

139. o. 22. s. (182. f.) „Fémkanál sugárágyúhoz, vagy tűzhöz 4" helyett: *sugárágyúhoz való fémkanál fanyél nélkül 4 darab* („Coclearia enea Falconetaru[m] sine lignis — 4").[23]

139. o. 23. s. (182. f.) „Sugárágyú begyújtásához való farudacska 11" helyett: *sugárágyúhoz való döröcskölő 11* („Ligna obtusoria Falconetaru[m] — 11").[24]

139. o. 29. s. (182. f.) „Lámpa 6" helyett: *tüzes lámpa (lámpás) 6* („Lampades Ignite — 6").

A 140. o. 2. sorában a „zsindelyvágó szerszám 16" után *kimaradt:* „Catene parue — 3", azaz *kis lánc 3* (182. f.).[25]

A 140. o. 3. sorában a két szárazmalom említése után *kimaradt:* „Molendinu[m] Manuale duaru[m] Rotaru[m] p[ro] teren[dis] pulueribus aptum — 1; Continens Mortar[ia] — 4", azaz *egy kétkerekű, négy mozsárral felszerelt, lőportörő kézimalom* (182. f.).[26]

140. o. 4. s. (182. f.) „ólomserleg 6" helyett: *ólomtányér 9* („Scutelle plumbe — 9").[27]

A 140. o. 6. sorában a 13 retesz után *kimaradt:* „Vectes — 29", azaz *29 darab „Cyakan"* (183. f.), amint ezt az 1553. évi leltárból tudjuk („Vectes vvlgo Cyakan — 18" — 8. f.).

140. o. 7. s. (183. f.) „a városkapun retesz 6" helyett: *a város kapuin retesz 6* („Sere in portis oppidi — 6").

140. o. 11. s. (183. f.) „Vas [...] 105." A megfejtett alak: *105 vaslapát (ásólapát);* („Pale ferre 100 et 5.").

140. o. 12—13. s. (183. f.) „patkó 2 kis mázsa" helyett: *kén 2 kis hordó*-val („Sulfuris tunelle parue — 2").[28]

Remélem, ezen kis kiegészítéssel sikerült hozzájárulni a kötet még jobb használhatóságához és néhány adalékkal szolgálni várleltáraink problematikájához.

22 V. ö. az egy évvel korábbi várleltár szövegével: „Ferru[m] Craticule in trib[us] Porcionib[us] existen[s], fornaci Abintus conuenien[s] — 1" (7. f.).

23 L. ugyancsak az 1553. évi inventáriumot: „Coclear[ia] Enea Falconetar[um] sine Lignis — 4" (7. f.). Ezek a lőportöltő kanalak a korabeli magyar nyelvű forrásokban kalán, portőtő és tarack tölteni való szerszám néven szerepelnek. *Iványi,* 1927. 356. o. és *Takáts.* 1908. 139. o.

24 Ugyanígy szerepel az 1553. évi inventáriumban is (7. f.). A döröcskölő, dörőszkölő elnevezésre l. *Takáts,* 1908. 139. o. és *Iványi,* 1927. 356—357. o.

25 Az 1553. évi összeírás is megemlékezik ezekről (7. f.).

26 Ezt a kézi lőpormalmot az 1553. (7. f.), sőt már az 1547. évi várleltár is említi. Részletes leírását lásd már említett megjelenés alatt álló cikkemben. (A nyomtatásban közölt 4 „mozsártartó" ezen kézimalom négy mozsarát jelenti.) V. ö. még *Holub József:* Istvánffy Miklós históriája hadtörténelmi szempontból. Szekszárd, 1909. 75. o. és 7. jegyzet.

27 Érdekes, hogy 1553-ban még 10 darabot vettek számba (8. f.).

28 A „Sulfuris" szó egy rontott alakból javítva.

VITA

KUN JÓZSEF

VÁLASZ BORSÁNYI JULIÁN MEGJEGYZÉSEIRE[1]

Köszönöm Borsányi Julián gondolatébresztő, vitára késztető megjegyzéseit, valamint néhány — az Ő szavaival élve — nem perdöntő hiba, illetve tévedés felfedését a Schramm-féle magánnapló fordításában és publikálásában. A hozzászólás örömteli meglepetésként ért, hiszen a kivételek közé tartozik, ha egy forrásközlemény kapcsán vita kerekedik egy folyóirat hasábjain.

Úgy vélem, hogy Önt mindenekelőtt a forrásközlemény rövid bevezetőjében leírt állásfoglalás késztette vitára, miszerint a Kassa 1941. június 26-i bombázása körül folyó vitát nem lehet lezártnak tekinteni, a számba vehető végrehajtók (szervezők) közül nyugodt lelkiismerettel egyiket sem lehet kizárni. Erre a megállapításra jutottam többek között a Himer-törzs Schramm által vezetett hivatalos, valamint Schramm magánnaplójának tanulmányozása folyamán, amelyeknek minden mondatával, szavával volt módom megismerkedni a fordítás folyamán.

Ön szerint, „... közel 500 oldalas dokumentációm német—magyar—szlovák vonatkozásban végleg (sic!) lezárta a kérdés ezen részét. Ezzel ellentétes véleményt eddig, történészek részéről, nem olvastam, nem hallottam." Tisztelettel felhívnám a figyelmét, hogy számos, az Önével nem egyező vélemény van forgalomban. Itt konkrétan a két legutóbbira (Borus József: Nem csökkentek Kassa bombázásának kérdőjelei [História, 1991/5—6. sz.], Tóth Sándor: Helyzet a magyar—szovjet határon 1941. június 23—28-án [Új Honvédségi Szemle, 1991./10. sz.]) emlékeztetnék. Véleményünk szerint a vita még most sincs abban a stádiumban, hogy elmondhatnánk, Kassát a szovjetek, vagy a románok bombázták, vagy bombáztatták. Az Ön megítéléséből kiindulva ugyanis a szóba jöhető tettesek közül már csak ők vehetők számításba.

Halder naplóját több mint negyedszázaddal ezelőtt magyar szemmel átnéztem. Nem kerülte el figyelmemet az Ön által idézett rész, miszerint Hitler méregbe gurult, amikor szóba került Magyarország részvétele a Barbarossa tervben. Így igaz! De az is igaz és bizonyított, hogy a Jodl-Halder-Himer vonal június 23—26. között egyre türelmetlenebbül igyekezett rábírni a magyar katonai vezetést, hogy Magyarország lépjen hadba a Szovjetunió ellen. Megítélésünk szerint a német politikai vezetés nem volt ellene a magyar bekapcsolódásnak, ha ez önként, saját elhatározásból történik, a katonai vezetés pedig egyenesen sürgette a magyar hadbalépést. Az Abwer III lehetőségeiről, Löhr vezérezredes, Fütterer tábornok parancsnoklási viszonyáról mondottak mind figyelembe veendők a vizsgálódásnál, de önmagukban nem perdöntőek. „Mindenképpen hihetetlen — írja Ön —, hogy az Abwehr III Hitler háta mögött cselekedett volna olyan kérdésekben, mint aminek a kassai támadás tekinthető." Ez nem hit kérdése. A továbbiakban felhozott érvek közül még a meglepetés kérdésére szeretnék reflektálni. Újra átolvastam az Ön által is perdöntőnek tartott két legfontosabb dokumentum (Himer-törzs naplója, Schramm magánnaplója) megfelelő részeit, de nem találtam bennük semmit, ami akár Himer, akár Schramm, vagy éppen Fütterer meglepetésére utalt volna. Íme a Himer-törzs naplójának 1941. június 26-ról készített bejegyzése: „A tábornok megbeszélést folytatott a követtel. A követ nem helyesli a népi németek elképzelését. A megbeszélés után a tábornok 13.10-kor géptávírón jelenti a OKW/L-nek, valamint az OKH hdm. osztnak, tudomása van arról, hogy különböző magyar körökben felvetették egy szabadcsapat felállításának gondolatát, mivel a kormány még nem jutott elhatározásra. Himer tábornok utasítást kér, milyen állapotra helyezkedjék, s egyben megkérdezi,

1 *Borsányi Julián:* Megjegyzések a Kun József által közzétett és kommentált „Schramm-féle" feljegyzésekhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1991. 3. szám, 145—148. o.

hogy adott esetben nem vehetné-e át törzsével ennek a szabadcsapatnak a szervezését és vezetését.

Ez a terv csakhamar túlhaladottnak bizonyult, mert a minisztertanács már délelőtt elhatározta a) a légi alakulatok, b) a légelhárítás, c) a gyorshadtest (2 gk. és 1 lov. dd.) mozgósítását. Azonkívül a szovjetek a maguk részéről már meg is kezdték a háborút Magyarország ellen, mivel vörös repülők 12.00-kor Rahónál három bombát dobtak egy vonatra, 13.00-kor pedig jó néhány bombát Kassára (mindenekelőtt laktanyákra, posta és távbeszélő hivatalokra). A bombázás következtében több polgári személy meghalt (egyedül Kassán 27) és sokan megsebesültek. (Mivel a repülőkön sárga jelzés volt, a bombázásokat követően hamis és kétkedő híresztelések kelnek szárnyra, amelyeket az ellenséges adók is megerősítenek; ezek azonban talajvesztetté válnak, amikor a romeltakarító munkálatok során egy fel nem robbant lövedéket találnak, rajta a Putyilov-művek cirillbetűs jelzésével. A magyar vezérkar azonnal megtorló bombázásokat helyez kilátásba. A honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke felkeresi a kormányzót."

A Schramm-napló 26-i feljegyzése pedig így hangzik: „Ebéd után újra felmentem várbeli hivatalomba azzal a bizonyossággal, hogy ma is csak tétlenkedem. Tévedtem. Egy ismerős őrnaggyal találkoztam. Ő újságolta, látható boldogsággal: az oroszok Kassát bombázták és egy Máramarossziget felé tartó vonatot végiggéppuskáztak. Számos halottról és sebesültről van tudomásuk. Ezek a repülősök! Kitüntetést érdemelnének, tölgyfalombokkal és kardokkal! Persze az is lehet, hogy a bombákat a szlovákiai Presovnak (Eperjes) szánták, ahol nekünk fontos hírközpontunk van. Ennek létezéséről kémeik, vagy légköri bemérések útján értesülhettek. Akárhogy is van: tény, hogy a bombák Kassára estek, az ottani postahivatalt és laktanyát találták el. Károk keletkeztek. Ezeket azonban — ha ez fontos nekünk — hamar rendbe lehet hozni."

Ha szabad kommentálnom az idézeteket, úgy vélem, az előbbi napló száraz tárgyilagossággal rögzíti az eseményeket, de a Schramm-napló sem tükröz meglepetést, annál inkább lelkesedést, illetve örömöt a történtek felett. Véleményem szerint a bejegyzésekből nem lehet a kassai provokációt végrehajtók kilétével, nemzeti hovatartozásával kapcsolatban sem pro sem kontra következtetéseket levonni.

Nem állítom, hogy a fentebb elmondottakkal bebizonyítottam az Ön állításainak ellenkezőjét, ez nem is volt a célom. Csupán érzékeltetni kívántam érvelésének gyengeségeit. Ha eredményt akarunk elérni, tovább kell folytatni az eszmecserét, lehetővé kell tenni az orosz és a román levéltárakban folytatandó intenzívebb kutatást, illetve az ezen országok történészeivel folytatandó folyamatos együttműködést.

Jómagam nem tartozom az itt taglalt kérdés kutatói közé, de a különböző publikációkból azt a következtetést tudtam levonni, hogy a kassai bombázás mindmáig fehér foltja a magyar történetkutatásnak, ha tisztultabb is a kép, árnyaltabbak, ideológiamentesebbek is a vélemények. Sajnos azt is tapasztaltam, hogy kutatóink egy részére nem jellemző az önkritikus szemlélet. Túlhaladott nézeteiket az új kutatási eredmények ellenére sem vizsgálják felül.

*

Az Ön, fordítással kapcsolatos észrevételeit érdeklődéssel olvastam. Respektálom magas szintű német nyelvtudását, sokat adok ilyen irányú véleményére. Mégis ellentmondással kell kezdenem: nem tartom szerencsésnek három oldal egybevetése után véleményezni egy közel negyven oldalas kézirat fordítását. Összehasonlítja a Himer-törzs naplójáról a Századok 6/1965-ös számában közzétett fordítást a Schramm-magánnapló fordításával. Az előbbit írja Ön, „... pár vitatható szakkifejezéstől eltekintve, helyesnek találtam". „Félek — írja a továbbiakban —, hogy a feljegyzések most közreadott fordításáról ezt talán nem lehet állítani." Nagy baj azonban nem lehet, hiszen „Ami a lényeget illeti — hangzanak szavai — nincsen eltérés a német eredeti és a fordítás között." Ez megnyugtató. Műfordítói képességekkel nem rendelkezem, de fordításaimnál, szerény képességeimhez mérten, mindig törekedtem a tartalmi mondanivaló lehető legpontosabb visszaadására Ez eddig még minden esetben sikerült. A fordítás minőségével kapcsolatban a két konkrét megjelölést indokoltnak tartom, akkor is, ha ezek a fordítási gyengeségek Ön sze-

rint sem befolyásolják a tartalmi mondanivalót. A „sehr weltläufig"-ot nem szívélyesnek, talán inkább „nagyvilági"-nak kellett volna fordítani. Az „... 25-iger Webfehler..." fordítását tartalmilag pontosnak tartom. Jó néven vettem volna, ha megírja, Ön miként fordította volna magyarra.

*

Köszönöm szíves figyelmeztetését a jegyzetekben talált hibás rendfokozati megjelölésekre, valamint Sáska Elemér beosztására vonatkozóan. Az elírások — amint Ön is tudja — részben azzal magyarázhatók, hogy 1941. augusztusában új rendfokozati elnevezéseket vezettek be, másrészt azzal, hogy a kutatók átveszik egymástól a már publikált adatokat, anélkül, hogy ellenőriznék azokat. Jodl beosztása esetében — úgy vélem — Ön téved. Ő valóban a Német Véderő Főparancsnoksága Vezetési Törzsének (OKW/Chef WFSt), Keitel tábornagy pedig a Német Véderő Főparancsnokságának (Chef OKW) főnöke volt. Az NSDAP fordításának mindkét változata (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt, illetve Német Nemzetiszocialista Munkáspárt) előfordul a magyar történeti szakirodalomban. Alkalomadtán tájékozódom, hogy melyik a Magyar Tudományos Akadémia által preferált forma. Külön köszönöm figyelmeztetését forrásközleményem 30. sz. jegyzetével kapcsolatban. Valóban Baitz Oszkár vk. ezredes a Schramm-naplóban szereplő személy[2], s nem Baitz Jenő. Nem védekezés, csupán a tanulság okáért jegyezném meg, hogy a helytelen adatokat itthon és külföldön is ismert, neves történésztől vettem át. Nem lenne illendő a névvel előrukkolni, hiszen mindannyian tévedhetünk. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a szavak, gondolatok pontos visszaadása nem csak a fordításnál fontos. Idézem Önt: „Kun József bevezetőjében közölte, hogy már hosszú évek óta nem foglalkozik hadtörténelmi kérdésekkel." Valójában én a következőket írtam: „Az elmúlt huszonöt év alatt nem foglalkoztam történelmünknek ezzel a tragikus időszakával..." Úgy vélem, a fentiek között van némi különbség.

Még egyszer megköszönve megjegyzéseit, megemlíteném, nem tartom szerencsésnek, hogy a nekem szóló írásában fűz Ön megjegyzéseket Tilkovszky Lóránt önálló forrásközleményéhez.[3] Ha ez nem ilyen formában történt volna, örülnék is annak, hogy Tilkovszkyéval egy írásban említi a nevem.

2 L.: Magyarország és a második világháború. Budapest, 1961. Második kiadás, 505. o.
3 *Tilkovszky Lóránt:* Irányelvek a nemzetiségi kérdés kezeléséhez a magyar hadseregben, 1941—1944. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1991. 4. szám, 151—170. o.

SZEMLE

VOLKER SCHMIDTCHEN

KRIEGSWESEN IM SPÄTEN MITTELALTER. TECHNIK, TAKTIK, THEORIE

(Weinheim, VCH, Acta Humaniora, 1990. X., 358 o.)

Figyelemre méltó összefoglaló mű jelent meg a későközépkori hadművészet, hadtörténelem témaköréből. A szerző neve jól cseng a magyar olvasóknak is, számos monográfiája jelent meg már (így: Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Düsseldorf, 1977.; Die Feuerwaffen des Deutschen Ritterordens bis zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Lüneburg, 1977.), valamint a Művészet Zsigmond korában című kiállítás katalógusköteteiben is találkozhatunk vele az illusztrált haditechnikai kéziratok bemutatásakor. Munkássága alapján egyértelmű, hogy a szerző érdeklődése elsősorban a tüzérségre, fegyvertörténetre, a technikai kéziratokra irányul s mindenekelőtt ezen keresztül törekszik bemutatni azt a korszakos jelentőségű változást, amely a középkori hadügy történetében az 1300-as évek eleje és a XV. század vége között zajlott le, illetőleg vált egyre érzékelhetőbbé.

A rövid, de igen alapos historiográfiai bevezető után — ahol irigykedve olvashatunk a nyugat-európai hadtörténetírás nagy műveiről, amelyek jórészt érintetlenül hagyták a hazai szakirodalmat, vagy szembesülünk az 1897 óta fennálló Gesellschaft für historische Waffenkunde, az 1899 óta tevékenykedő Deutsche Burgenvereinigung működésével —, műve célkitűzéseiről tudunk meg többet. (Persze érthetetlen, hogy az amerikai kutatást miért mellőzi, s talán legismertebbjük, Bachrach nevét miért nem említi meg.) Úgy véli, hogy a középkori lovagi hadseregtől az újkori hadviselés felé vezető fejlődés útján döntő az 1302. évi Courtrai-nál (Kortrijk) lezajlott ütközet — ahol a francia lovagi sereg első tekintélyes vereségét szenvedte el egy döntően polgári miliciákból verbuválódott seregtől — s az 1494—96 közötti időszak. 1494-ben ugyanis VIII. Károly francia király serege vonult be Itáliába, s a hadjárat során súlyos vereséget mért a vele szembeszálló Szent Liga csapataira Fornovónál. Korszakos jelentőségű a tény, hogy a 25 ezres létszámú francia csapatok a 8 ezer svájci zsoldos mellett, V. Károly, IX. Lajos és XII. Károly hadügyi reformjainak köszönhetően, az állandó hadsereg egységeiből, az ún. „gens de guerre de l'Ordonnance"-ból álltak. S nem utolsósorban sikereiket a magukkal vitt mozgékony és viszonylag jó hatásfokkal használt tüzérségüknek is köszönhették. Ezen időszak fejleményei, az ezt tükröző források alapján a szerző igazolja feltevéseit, illetve következtetéseit a haditechnika és a hadvezetés taktikai-stratégiai elemeinek szoros összefüggéséről; hogy a hadseregben használt technika a mindenkori csúcstechnikát reprezentálja, illetve azt igyekszik minél hamarabb hasznosítani; hogy a technikai fejlődés mindig hatással van a hadseregek taktikájára és szervezeti tagolódására; hogy a hadtörténetet sohasem lehet csakis technikai-taktikai szempontok alapján szemlélni, kirekesztve az átfogó történelmi, politikai, társadalmi és jogi szempontokat: hogy a gyakorlati harci tapasztalatok vezettek el a hadijognak, a csapatok szervezeti tagolódásának s a taktikai előírásoknak az írásba foglalásához.

Az első fejezetében, amely a „ius ad bellum" és „ius in bello" alcímet viseli, áttekinti a zsoldosság kialakulását, harci értéküket és jelentőségüket, különös tekintettel a XIII—XIV. századi itáliai helyzetre, s azt az utat, amely az állandó hadseregek, először csak egységek, felállításához vezetett

el. Érdekesek a lovagi ethoszt, a lovagi hadijogot tárgyaló fejezetei, amelyek jól ellenpontozzák a XV. századra egyre embertelenebbé, brutálisabbá váló harctéri gyakorlatot (igazságos háború, hadifoglyok, váltságdíj kérdése s külön alfejezet foglalkozik a huszita háborúk során tapasztalt morállal és brutalitással, a XV. századi hadiszabályzatokkal.)

A haditechnika és taktika c. fejezetben megerősíti az újabban Verbruggen által bizonyított tézist, miszerint a középkori lovagság keretei között is létezett hadművészet, s létezett egy taktikai eszköztár, amelyet tudatosan alkalmaztak a háborúkban. Ebből a szempontból nem lebecsülhető Flavius Vegetius Renatus művének, az Epitoménak a jelentősége, amely több csatornán keresztül, több modern nyelvre lefordítva közvetítette a későantik hadművészet elemeit s egyúttal a haditechnika fejlődésére is ösztönző hatással volt. Jól mutatja a mű népszerűségét a Vegetius-kéziratok számának emelkedése is: a X. és XV. század között 304 kéziratáról tudunk, s ebből 152 a XV. századi. A technikatörténeti kéziratok is a XV. század elejétől kísérlik meg rekonstruálni — általában félreértve — az Epitoméban leírt gépezeteket, de a kísérletek legalább megindultak. A XIV. és XV. századi haditechnikai változások megértéséhez már a X. századtól áttekinti a védő- és támadófegyverek, az ostromgépek történetét, értően válogatott illusztráló anyaggal kiegészítve a leírtakat. Legrészletesebben természetesen a tűzfegyverek elterjedését mutatja be s a huszita szekérvár taktikai és technikai újdonságát tárgyalja (137—221. o.).

A taktikai változások című fejezetben részletesen tárgyalja a lovagság térvesztésének folyamatát, a gyalogság első sikereit a kor ütközeteiben. Elemzi az 1302-es courtrai-i csatát, az 1315-ös morgarteni ütközetet, s a gyalogság erényeinek bemutatásakor legalább akkora teret szentel az ütközetek helyének megválasztásából, a harci morálból fakadó következményeknek is. A taktika megváltozásának szempontjából több érdekességet tartogat az 1346-os crécy-i ütközet és az 1356-os poitiers-i majd az 1415-ös azincourt-i csaták tárgyalása, ahol az íjászok és nehézfegyveres lovasok kombinált alkalmazásának és sikereinek lehetünk tanúi. A fejlődést a gyalogosok zárt és begyakorolt egységeinek megjelenése zárja le.

A drámai változások, a taktikai és technikai újítások megkövetelték a katonai elmélet írásba foglalását. Ennek legkiválóbb korabeli képviselőit s műveiket is bemutatja: Philipp von Seldenecket és Philipp von Cleve-t (Philippe, duc de Cleves).

A könyv a Militärgeschichtliche Mitteilungen-ben (1991. 1. sz.) megjelent csípős ismertetés ellenére („in dieser From ist das Kriegs wesen des späten Mittelalters nicht zu erfassen") megjelenése pillanatában kézikönyvvé vált, s a feldolgozás egyenetlensége ellenére is a szerző a hadművészet és haditechnika kapcsolatát példaadó módon tárgyalta. A kötetet alapos bibliográfia zárja (306—343. o.), amelyet azzal a tanulsággal használhatunk, hogy a hadtörténetíráshoz olyan könyvtárra is szükség volna, ahol az itt szereplő tételek legalább egy töredéke megtalálható lenne.

Veszprémy László

TIBOR SIMÁNYI

JULIUS GRAF ANDRÁSSY

Baumeister der Doppelmonarchie, Mitstreiter Bismarcks

(Österreichische Bundesverlag, Wien, 1990. 292 o)

A hazai olvasóközönség előtt is jól ismert, Ausztriában élő esszéíró ezúttal idősebb Andrássy Gyula gróf életútjának felvázolására vállalkozott. Bevezetőben felidézi a Szent Szövetség korának Európáját, azon belül az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság helyzetét, bemutatja e területek sorsának akkori irányítóit és krónikásait. Ezt követően ismerteti azt a családot, amelyben 1823. március 3-án megszületett a mű főszereplője. Szól az arisztokratasarj neveltetéséről, amelynek lezárultával, már huszonegy évesen, bekerül Zemplén vármegye gyűlésébe. Titkosrendőri jelentésből idézi a szerző az ifjú politikusjelölt első ismert programpontját, amelyet szűzbeszédében a vármegyegyűlésen megfogalmazott: „Ha jólétről van szó, nem szabad provinciális szempontoknak hódolni, mert akkor ugyan jó zempléni lehet valaki, de sohasem lehet jó hazafi." (27. o.) 1847-ben ellenzéki programmal országgyűlési követté választották az ifjú Andrássyt, aki így szembekerült korán elhunyt édesatyja helyett példaképévé vált pártfogójával, Széchenyi István gróffal. Jól jelezte ezt első pozsonyi felszólalása is az alkotmány és a választójog kiterjesztése érdekében: „Magyarország alkotmányos fejlődése nem okozhat kárt Ausztriának, ellenkezőleg, zavaros időkben a dinasztia a leginkább Magyarországra számíthat, amelynek határain kívül még valami megvédenivalója van: a szabadsága."

Ezt követően rátér Simányi Tibor Andrássy 1848/49-es szerepvállalására. Zemplén vármegye főispánjaként, miként minden főispán, honvéd őrnagyi rendfokozatot kapott. Ő azonnal a vármegye népfölkelői élére állt, és így részt vett az 1848. október 30-i schwechati ütközetben. Ezzel és más eseményekkel kapcsolatban a szerző hőse személyes bátorságát és példamutatását emeli ki. A továbbiakban arról ír, miként került az anyanyelvén kívül németül, franciául és angolul is kiválóan beszélő Andrássy őrnagy diplomáciai szolgálatba a függetlenségi nyilatkozat elfogadását követően, és miként igyekezett hiábavalóan ellátni követi tisztét Konstantinápolyban a Portánál, ám miként tudta mégis elérni a világosi fegyverletétel után, hogy az oszmán hatóságok ne szolgáltassák ki a török földre menekülőket.

A távollétében halálra ítélt és jelképesen kivégzett „szép akasztott" emigrációs éveivel foglalkozik a továbbiakban a szerző, és kiemeli már 1850-ben Londonban közzétett „Ausztria jelenlegi helyzete és politikája" című Eclectic Review-beli elemző cikkét, amely egyúttal az emigráns Kossuth Lajostól való elfordulását is tanúsította. A cikk utolsó mondatait érdemes idézni: „Adjátok vissza a magyaroknak történelmi függetlenségüket, adjátok vissza nekik országukat, és el fogja őket tölteni a dinasztia iránti ragaszkodás. És ez mind Európa, mind Ausztria és Magyarország érdekében áll. Mert Ausztria léte csak más hatalmak nyeresége lehet az Oroszország elleni ellensúlyként. Ameddig azonban ennek kormányrendszere Magyarország függetlenségének elnyomásán alapul, sohasem fog ilyen helyzetbe kerülni."

Az ötvenes évek eseménytörténetének felvázolását követően tér rá a szerző Andrássy 1857-es megkegyelmezésére, hazatérésére és a hazai közéletbe való bekapcsolódására, a kiegyezéshez vezető eseményekben játszott szerepére. Felidézi a nyitányt, ahogyan a politikai életbe visszatérő arisztokrata visszautasította az októberi diploma kihirdetése után felajánlott főispáni méltóságot, és ahogyan közzétette ifjúkori eszméihez való ragaszkodását: „Szemünkre vetik, hogy a régi alkotmányhoz ragaszkodunk. Ennek az újjal szemben az az előnye, hogy az emberek az áhitat érzésével tekintenek fel rá, kötelességüknek tekintik, hogy minden áldozat vállalásával megvédjék.

Ilyen alkotmány védelme alatt a király, ha legfelsőbb (királyi) helyről tiszteletben tartja, hirtelen, váratlan változások ellen, míg a nemzet a szabadság elnyomásának minden kísérlete ellen biztosított." Ebben a szellemben lépett fel Andrássy Zemplén vármegye követeként az 1865/66-os országgyűlésen is, ahol alelnökké választották. Beköszöntő beszéde, már az uralkodó és a nemzet egymásratalálásának szellemében, a történelmi jogra való hivatkozást követően így szólt: „Ha a magyar nemzet rendületlenül kitart az 1848-as törvények mellett, úgy ez nem azért történik, ahogyan ellenfeleink állítják, hogy elszakadjunk Ausztriától, hanem sokkal inkább azért, hogy évszázadokon át becsületes, őszinte és tartós közösségben maradjunk vele."

Ezt követően a már a — legalábbis magyar — nyilvánosság előtt jóval inkább ismert életszakasz bemutatása következik, az audiencia a bécsi Hofburgban, a dualista rendezésben való megállapodást előkészítő emlékirat, Andrássy határozott igéretével: „Magyarország sohasem fog kifelé gravitálni a Monarchiából, csak meg kell mondani, hogy Magyarországnak és alkotmányának helye van a Monarchiában." 1867. február 2-án pedig az uralkodó magyar miniszterelnöki megbízást adott Andrássy Gyula grófnak a kétközpontú alkotmányos monarchia megteremtésének nyilvánvaló jeleként. De Andrássy egyúttal magyar királyi honvédelmi miniszteri kinevezést is kapott és 1867. június 8-án őt érte az a megtiszteltetés, hogy a nádort helyettesítve, Simor János hercegprímással együtt, Ferenc József fejére helyezze Szent István koronáját. Miniszteri tevékenységéből kiemelve részletesen ismerteti Simányi Tibor az 1868-as véderőtörvény létrehozásában, majd a katonai határőrvidéknek az országba való visszatagolásában, továbbá a poroszellenes revans politikájával kapcsolatos, hadügyi szempontból is megalapozott visszautasító álláspont formálásában játszott szerepét.

Az életrajz utolsó nagyobb egysége Andrássy közös külügyminiszteri tevékenységével foglalkozik a hetvenes évek két meghatározó nemzetközi kérdésének: az orosz-keletinek és a németnek a tükrében. Részletesen ismerteti a három császár szövetségének megteremtése és megtartása érdekében végzett diplomáciai tevékenységét, a keleti válság megoldásában játszott szerepét, Bosznia-Hercegovina okkupálásával kapcsolatos politikai magatartását, a kettősszövetség megkötésében tanúsított aktivitását, közel egy évtizedes rendkívüli intenzitású nemzetközi működését, majd váratlan és máig nem teljesen tisztázott okok miatti lemondását, visszavonulását. Az utolsó életszakaszból kiemeli még a szerző Andrássynak az uralkodóhoz intézett 1887-es külpolitikai emlékiratát és parlamenti fellépését. Azután már csak 1891. február 18-án következett halálát tudja rögzíteni.

Jó szívvel ajánljuk a hadtörténelem iránt érdeklődő minden olvasó figyelmébe Simányi Tibor rendkívüli szellemi élményt nyújtó életrajzát a magyar hadtörténelemben háromszorosan is jelentős szerepet játszott nagy magyar történelmi személyiségről.

Zachar József

RUDOLF JEŘÁBEK

POTIOREK

General im Schatten von Sarajevo

(Verlag Styria, Graz—Wien—Köln, 1991. 238 o)

Ha történeti monográfiák esetében is igaz a mondás, mely szerint a szerző a sikerhez vezető út felét már a jó témaválasztással maga mögött tudhatja, csak gratulálni lehet a fiatal osztrák történésznek, Rudolf Jeřábeknek, amiért éppen egy Potiorek-életrajz megírására vállalkozott. Ez a döntés ugyanis kétszeresen is szerencsésnek ígérkezett. Egyfelől azért, mert bár az első világháború óta egy teljes emberöltő is eltelt, a szaktudományok mind a mai napig jórészt adósak maradtak az akkori idők kiemelkedő jelentőségű szereplőinek életét történeti hűséggel megörökítő munkák elkészítésével, és mindez vonatkozik Oskar Potiorek táborszernagy (1855—1933) pályafutásának ábrázolására is. Így a jelen kötet hiánypótlónak tekinthető, s mint ilyen, méltán tarthat számot a szakemberek mellett a művelt olvasóközönség érdeklődésére is. Másfelől a tragikus sorsú tábornok életpályája — amellett, hogy alkalmat nyújt az egykori dunai monarchia utolsó néhány évtizedének katonai felsővezetésében uralkodó viszonyok egyfajta bemutatására — önmagában is rendkívül hálás téma. A fiatal vezérkari tiszt nyílegyenesen felfelé ívelő karrierje egészen a vezérkari főnök helyettesének beosztásáig töretlenül emelkedik, s amikor 1906-ban a legendás Beck táborszernagy helyének betöltése napirendre kerül, csak kevesen gondolják úgy, hogy nem Potiorek lenne erre a megfelelő személy. Mit ér azonban mindez, ha e kevesek egyike nem más, mint a trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg, aki saját jelöltjét, Conrad von Hötzendorfot juttatja a vezérkari főnöki székbe! Ekkor keresztezi először Potiorek pályáját a császári trón leendő várományosa.

Az elmaradt kinevezés megtöri ugyan Potiorek pályafutását, de a kétségtelen kudarc még nem bizonyul végzetesnek. A következő években a „külső körön" próbálja erősíteni pozícióit, és 1911-től fontos megbízatásokat nyer: hadseregfelügyelővé és egyúttal Bosznia-Hercegovina tartományi kormányzójává nevezik ki. 1914. június 28-án ebbéli minőségében foglal helyet Szarajevóban a trónörököspárt szállító gépkocsiban, és éli át a merényletet, amelyet csodával határos módon sértetlenül vészel át, minthogy a neki szánt lövés a főherceg feleségét találja. Ferenc Ferdinánd immár másodszor is — most tragikus halálával — döntően befolyásolja Potiorek életét: bár a merénylet megelőzésére tett elégtelen biztonsági intézkedések miatti felelősség alól mentesítik, az esemény nyilvánvalóan beárnyékolja későbbi pályafutását. Pedig most sorsdöntő hónapok következnek: kitör a háború, amely Potioreknak, a hadvezérnek dicsőséget, az 1906-os, számára megalázó mellőzés jóvátételét ígéri. Ám a Szerbia elleni két hadjárat kudarccal végződik és az 1914-es esztendő végére a táborszernagy végérvényesen bukott ember. Alig fél esztendő telt el Szarajevo óta...

A szerző ezt a páratlanul izgalmas életpályát gazdag és jelentős részben publikálatlan forrásanyag alapján dolgozta fel, miközben — és ezért különösen is dicséret illeti — mindvégig megőrizte pártatlan objektivitását és elkerült néhány nagyon is kínálkozó csapdát. Ez utóbbiak közül talán a legveszedelmesebbnek tűnt számomra az a mai napság meglehetősen elterjedt pszichologizáló megközelítés, amely direkt megfelelést kíván kimutatni az egyes történeti alakok személyes tulajdonságai, legbensőbb vonásai és karrierjük alakulása között. Jelen esetben szinte kínálkozik a következtetés, hogy az emberi kapcsolataiban rendkívül zárkózott, szinte embergyűlölő Potiorek azért vall kudarcot hadvezérként, mert képtelen alárendeltjeivel a megfelelő munkakapcsolatot kialakítani, ezért információi a fronteseményekre vonatkozóan mindvégig tévesek. Jeřábek tartózkodik az efféle következtetésektől, megelégszik azzal, hogy sokoldalúan

igyekszik bemutatni a táborszernagy személyiségét. (Egyetlen esetben érzi úgy az olvasó, hogy a szerző túl messzire megy: amikor Potiorek egyéniségében a narcizmusra jellemző jegyeket vél felfedezni, ám ennek kimondását is az olvasóra bízza.)

A monográfia természetesen a teljes életpályát feldolgozza, ám érthető módon azokkal az eseményekkel foglalkozik a legrészletesebben, amelyek a táborszernagy pályafutásának alakulásában a legdöntőbb fontosságúak voltak, nevezetesen: a szarajevói merénylettel, valamint az 1914. évi, Szerbia elleni hadjárattal. Ezek a fejezetek, gazdag ismeretanyaguk révén, szinte önállóan használható feldolgozásoknak is tekinthetőek. Érdemes felhívni még a figyelmet annak a — felmentéssel végződött — vizsgálatnak az ismertetésére, amelyet a háború befejezése után folytattak a táborszernagy által a szerb hadjárat folyamán elkövetett állítólagos mulasztások ügyében.

Végezetül — a megérdemelt elismerés mellett — álljon itt két kritikai megjegyzés is. Olvasóként szívesen láttam volna több, jobban kiválogatott és gondosabban elhelyezett fényképet a kötetben, ez az egyik. A másik: a nyilván elegánsnak szánt, csillogóan fényes lapok helyett valamilyen kevésbé szemrontó, matt papiros a célnak talán jobban megfelelt volna. Ezzel együtt az a véleményem, hogy a kötet sikerre számíthatna a hazai olvasóközönség körében is.

Pollman Ferenc

HANS SCHAFRENEK—ROBERT STREIBEL (SZERK.)

22. JUNI 1941

Der Überfall auf die Sowjetunion

(Picus Verlag, Wien, 1991. 208 o)

1991 májusában jelentősebb hullámverés nélkül tudományos ülésen vitatták meg osztrák, német és akkor még szovjet tudósok Bécsben az Institut für Wissenschaft és a Volkshochschule Brigittenau rendezésében az ötven évvel korábbi, Európa sorsa szempontjából meghatározó jelentőségűnek bizonyult eseményt. Akkoriban a közvélemény sokkal inkább már az éppen megvitatott esemény következményei által meghatározottan megszületett világrend végső agóniájával volt elfoglalva. Holott érdemes lett volna figyelni a tudós gyülekezet eszmecseréjére is, hiszen számos új megközelítéssel számos új megfontolás hangzott el. Most az érdeklődő pótolhatja az egy esztendővel korábban elmulasztottakat, önálló kötetben olvashatja az alig két évet élt Hitler—Sztálin-paktum ellenére kirobbant világnézeti és megsemmisítő háború kezdetét jelentő eseménnyel, a Harmadik Birodalomnak a Szovjetunió elleni támadásával kapcsolatosan elhangzottakat. Magyar szempontból is tanulságos a támadás hátterével és előfeltételeivel foglalkozó tanulmányok kézbevétele.

Manfred Messerschmidt a vezérlet és vezénylet oldaláról közelíti meg az eseményt. Tanulmányában bemutatja a támadást elrendelő és követő parancsokat. Ezeket elemzése során a nemzetközi joggal ellentétesnek és egyértelműen bűnösnek minősíti. Ezt követően azzal foglalkozik, miként vált a Wehrmacht e parancsok gépies végrehajtójává. Befejezésül arra a következtetésre jut, hogy ez nemcsak a nemzetiszocialista ideológia gondolkodás nélküli elfogadásából és végrehajtásából fakadt, hanem korábbról továbbélt katonai, bölcseleti és jogi nézetek által is meghatározott magatartásforma volt.

Gerd R. Ueberschärs tanulmánya Hitler támadást elrendelő döntését teszi vizsgálat tárgyává. Elemzésével azt

bizonyítja, hogy a nemzetiszocialista vezér nem katonai megfontolásokból, stratégiai elemzéseket követően döntött, hanem csupán elérkezettnek látta az időt a faji ideológiája által meghatározott és már a „Mein Kampf"-ban megfogalmazott „keleti program" megvalósításának megkezdésére. Eközben hangsúlyozza a szerző, hogy a Sztálinnal kötött korábbi paktumot Hitler kezdettől kényszerűségből vállalt megoldásként, átmenetileg célszerű szövetségnek tekintette, ám „élettér"-elméletének megvalósításáról akkor sem mondott le, hanem csupán elnapolta azt.

Wolfram W. Wette referátumában először azt vizsgálja, előzetesen miként leplezte el, illetve utólagosan mivel igazolta Goebbels propagandaminisztériuma a Szovjetunió elleni nemzetiszocialista német támadást. Ezt követően szól a Harmadik Birodalomban a támadáskor uralkodott közhangulatról. Végül kitér arra is, milyen szerepet játszott a közvélemény manipulálásában „a zsidó-bolsevista-plutokrata összeesküvésről" szóló, más alkalmakkor és más összefüggésben is többször felhasznált tézis a Szovjetunió elleni támadás idején.

Szergej Szlucs azzal az eddig axiomaként használt állítással száll vitába tanulmányában, mintha a Szovjetunió az ellene indított náci német támadás következményeként kibontakozó védelmi harcokkal lépett volna be a második világháborúba. Elemzésében kimutatja, hogy valójában a Hitler—Sztálin-paktum következményeként bekövetkezett 1939. szeptember 17-i Lengyelország elleni szovjet támadás jelentette a bolsevik hatalomnak a második világháborúba való bekapcsolódását, hiszen nem maradt semleges, hanem — bár a Harmadik Birodalom oldalán — e naptól hadiállapotban volt, és 1941-ben csupán — a szerző által hangsúlyozottan nemzetközijog-ellenesnek és bűnös jellegűnek tekintett nemzetiszocialista német támadás következményeként — átkerült a hadviselők másik oldalára.

Vlagyimir K. Volkov a szovjet diplomáciának a Balkánon kezdeményezett náci német befolyásteremtéssel szembeni magatartását vizsgálja dolgozatában, és részletesen elemzi, milyen ingadozó és ellentmondásos volt ez a bolsevik politika bizonytalansága miatt.

Detlef Vogel tanulmánya elsődlegesen azt a kérdést tárgyalja, hogy a Jugoszlávia és Görögország elleni nemzetiszocialista támadás okozta-e a Szovjetunió elleni háború elhúzódását. Elemzése szerint nem ez történt, hanem egyrészt az ellenségnek a faji megközelítésből fakadó lebecsülése, másrészt a korábbi villámháborús diadalok miatti elbizakodottság, végül, harmadjára, a Balkánon szerzett tapasztalatok hasznosításának mellőzése okozta a keleti arcvonalon indított támadásnak a tervezett időt jóval meghaladó lefolyását.

Walter Manoschek Jugoszlávia náci német lerohanásának egy eddig kevéssé vizsgált momentumát, a szerbiai zsidó és cigány lakosságnak a partizánellenes harc ürügye alatti tömeges likvidálását állítja elemzése középpontjába. Ennek során hangsúlyozza, hogy a Szovjetunió elleni háborútól eltérően e területen nem az SS és az SD végezte a tömeggyilkosságot, hanem a Wehrmacht — többek között ausztriai kiállítású — alakulatai.

Mihail Szemirjaga az NKVD által Katynban és másutt fogságba esett lengyel tisztek ezrein végrehajtott tömeggyilkosságot mutatja be, végleg visszautasítva a korábbi szovjet hadtörténetírás részéről tanusított felelősségáthárítást. A legújabb kutatások tükrében teljes valóságában ábrázolja az elkövetett borzalmakat.

Roff Wörsdörfer egy kevéssé ismert, hasonló eseménysorozatot állít vizsgálata középpontjába, mégpedig az 1943 szeptemberi olasz kapitulációt követően német hadifogságba esett olasz katonák lembergi tömeges likvidálását.

Dieter Müller a náci-német megszállás alá került szovjet területeken alkalmazott gazdaságpolitika intézkedéseit elemzi tanulmányában, miközben Herbert Backe élelmezési minisztériumbeli államtitkár valójában gyarmatosítási célzatú nézeteit állítja a középpontba.

Patrik von der Mühlen a náci-német nemzetiségi politikával foglalkozik re-

ferátumában, mégpedig a korábban szovjet uralom alatt állt keleti népekkal kapcsolatosan. Vizsgálódásán két szál húzódik végig, egyrészt bemutatja, hogy mennyire eltérő nézeteket igyekezett érvényesíteni a keleti minisztérium, a külügyminisztérium, a Wehrmacht és az SS, másrészt elemzi, hogy a kollaborálásra hajlandó, vagy kényszerített türkmének, azerik, örmények, grúzok és más kaukázusi népek elsődlegesen saját nemzeti céljaik megvalósítását tekintették, és így a náci-német hatóságokkal való együttműködésüket nem minden esetben sikerült a Harmadi Birodalom céljainak szolgálatába állítani.

Wigbert Benz a kötet zárótanulmányában a „Barbarossa-tervvel" kapcsolatosan a Vatikán és a német katolikus püspökök magatartását elemzi; az előbbiét egyértelműen „németbarátnak" minősíti, míg az utóbbiét a Szovjetunió elleni háború „lelkes támogatójaként" jellemzi.

A felvillantott néhány gondolat is arra ösztönöz, hogy a korszak magyar hadtörténész kutatói a számos új nézettel megismerkedjenek, az újonnan feltárt forrásokat kutatásaikba bevonják, az e kötetben kifejtetteket továbbgondolják, az elfogadható elemzéseket munkásságukba beépítsék, a vitathatókkal szemben pedig állást foglaljanak.

Zachar József

KÁLLAY MIKLÓS

MAGYARORSZÁG MINISZTERELNÖKE VOLTAM 1942—1944

(Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991. 320. o.)

Az 1954-ben angolul közzétett memoárt — műfaját a szerző személyes számadásként jegyezte — Magyarországon csak a legszűkebb szakmai körök ismerték. Ha valaki itthon akarta olvasni, a nagy könyvtárak „zárt osztályain" találhatta csak.

Az Európa Könyvkiadó missziót teljesítő Extra Hungariam sorozatában most viszont a legszélesebb magyar olvasóközönség elé került. Azt persze föltételezhetjük, hogy az ötvenes évek közepének Magyarországán minden bizonnyal többen olvasták volna a magyar emlékirat-irodalom legmívesebb alkotásai közé sorolható Kállay-művet. És nem csupán politikai okokból.

Kállay Miklós memoárja egyszerre idéz golgotát és pokolraszállást. Mindkettőt jelentett, amit a szerző így summázott: „... mily küzdelmesen próbált egy kis ország kiszabadulni a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus kettősen halálos szorításából;... próbálta megőrizni erkölcsi tartását és emberségét; s megmenteni egymillió ember életét, akiket pusztulásra ítéltek a nácik."

A szerző kettős boncolásra vállalkozott: magát élve boncolta, azokat a helyzeteket pedig, amelyekben még cselekedhetett, már elmúltként.

Segítségül csak emlékezetét hívhatta Capriban Castelgandolfban, majd az Egyesült Államokban; kormányzati iratok nem álltak rendelkezésére. Ez persze szubjektívabbá teszi az egyébként is szubjektív műfajt, az emlékiratot, de végső summázatában mégis több előnyt, mint hátrányt kínál.

A kutatás persze több helyen „túlszaladt" az első kiadás óta az emlékiraton.

Bár a miniszterelnök megfogalmazását a legmodernebb történeti monográfia is elfogadhatja az ország háborúba sodródásának motívumairól 1941-ben, a döntésben résztvevők erőarányairól, politikai esztétikájáról adott leírása ma már túlhaladott. Ide sorolható az is, amikor a háborús évek Romániájáról

írt — román területen működő német megszálló intézményekről is említést téve. Itt persze inkább úgy kellene föltenni a kérdést: a német—román kapcsolatok politikumáról ily keveset tudott az aktív magyar miniszterelnök 1942—43-ban? Arról is, hogy Románia a Magyarországgal folytatott versenyfutás második fordulójában — távolodás Németországtól, előnyszerzés az angolszászokkal való érintkezés megteremtésében — jobb pozíciókkal bírt, mint Budapest? Arról persze csak titkosszolgálati csatornákon kaphatott híreket, hogy miről tárgyalt Antonescu és Hitler, ám az „dekódolható" lett volna akár a magyar diplomácia révén is, amit a román külszolgálat a semleges országokban tett. E megközelítési lehetőség továbbvitele persze tanulmányt kívánna és nem könyvismertetést.

Térjünk vissza az emlékirathoz.

Kállay Miklós memoárja tartalmaz olyan értékeléseket is, amelyekhez a kutatás még ma sem érkezett el. Így Horthy szerepvállalásáról 1944. március 19-ét követően — „... ha ő ugyanis nem marad a helyén, Sztójay után nem jöhetett volna a visszakozást jelentő Lakatos, aki hihetetlenül nagy változást hozott..." (Az árnyoldalról Kállay nem tett említést: arról, hogy a kormányzó szerepvállalásával egy ideig legitimizálta az angol alsóházban „mészáros bandaként" említett Sztójay-kormányt.) Ide sorolhatjuk egyébként a nyilas államiságról alkotott ítéletét is: az plurális anarchia volt. Ahhoz persze inkább intuiciója segíthette csak a negyvenes évek második felében, amikor körüljárta: miért került fölénybe a Szovjetunió a nyugatiakkal szemben — „... azt hiszem, az lehet a dolog nyitja, hogy a Szovjet pontosan tudta, mit akar, attól egy vonásnyira sem tért el, ellenben a Nyugatnak sajnos nem voltak célkitűzései a háború utánra, és ezért jóhiszeműen elnézte az orosz terveket."

Az emlékirat portréi jól-rosszul sikerültek.

Gömbös-képe csak néhol árnyalt, így akkor, amikor ezt írta: „... Gömbös párthívei antiszemiták voltak, nem németbérencek." Bárdossyról adott rajza viszont torz: ennek az is oka — említettük már —, hogy nem ismerte jól a döntési mechanizmus működését 1941 június utolsó hetében. Jobb ennél, amikor a már nem kormányfő Bárdossy hozzá intézett szavait adta vissza — ezeket a kormányképes magyar jobboldal credojaként is értelmezhetjük: „... Te katasztrófába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy, és angolbarát vagy és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket, ahogy Bethlen sem tudta, sem senki más. Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantantnak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszíted a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, te úgysem tudsz változtatni. Ez eldőlt már az első világháborúban, és eldőlt Trianonban is."

A kormányzóról adott képe mozaikokból, esetek leírásából, az államfő kijelentéseinek ismertetéséből rajzolódott. Így jelenik meg az olvasó előtt a naív magyar államfő. A Horthy idéző magyar miniszterelnök ott nyúlt a legmélyebre, amikor a kormányzó illúzióinak gyökereit bolygatta — „... az osztrák—magyar haditengerészet admirálisa volt, ami egészen különös lelkületet fejlesztett ki benne... mint tengerész arról az erkölcsi magaslatról szemlélte a világot, amelyen minden ország tengerészei kétségtelenül állnak... meg volt győződve minden tiszt lojalitásáról, és minden tábornokában egy-egy feddhetetlen úriembert látott." A kormányzó szavait idéző miniszterelnök közlése pedig akkor is forrásértékű, ha novumot már nem kínál — „... akármilyen lépésre szánjuk is el magunkat, ő először Hitlert fogja értesíteni, felmondja az együttműködést, hadat üzen, ha kell, de ismétli, arra nem hajlandó, hogy alattomosan tőrt döfjön a hátába." Sötétre árnyalt arcképei igen jók, így Sztójayé, Szálasié. Miklós Béláét viszont elrajzolta.

Kállay nem szerette a katonákat. Katonai vetületek elemzésére sem volt képes. Szó nélkül hagyta, amikor Mussolini Hitler elmebajos véleményét ismételgette előtte: ha az angolok nyugaton szállnak partra, ott megverik őket és „... megnyílik az út Angliába..." Világosan, illúziók nélkül szemlélte viszont a felsőbb magyar katonai hierarchiában azokat, „... akik vakon bíztak a német győzelemben." A ka-

tonák politikai rövidlátása is említést kapott az emlékiratokban — „... néha olyan benyomást tettek az emberre, mint a megszállottak."

A summázó Kállay igen messzire jutott és mélyre ásott, amikor saját politikáját elemezte és annak mozgásterét határolta — „... mi nem csak a saját »szövetségesünk« ellen kerestünk védelmet az angolszászoknál, hanem az ő szövetségesük ellen is... Tőlünk a szövetségesek a maximális áldozatot kívánták, szerettük volna ellentételnek legalább a minimumot... reményem mindaddig indokolt és reális volt, amíg az angolszász hatalmak föl nem adták Délkelet-Európát, s hadászatilag és politikailag át nem engedték az oroszoknak."

A nyugatiak politikájának mérlegelésénél viszont az 1945-ös állapotokat ismerő Kállay szólalt meg és visszavetített.

Kállay Miklós emlékiratainak megjelentetését csak üdvözölni lehet.

Nem tűnik talán ünneprontásként, hogy a kitűnően szerkesztett kötetből C. A. Macarney előszavát el lehetett volna, Borhi László írását viszont el kellett volna hagyni.

Vargyai Gyula

KIS TAMÁS

A MAGYAR KATONAI SZLENG SZÓTÁRA, 1980—1990

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, 60. szám

Szerk.: Jakab László

(Debrecen, 1991. 123 o.)

A maga nemében egydülálló anyag közlésére vállalkozott a múlt év második felében a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, amikor kiadványainak sorozatában a 60. szám alatt, ha korlátozott példányban is, megjelentette Kiss Tamás dolgozatát.

A szótár hozzávetőlegesen 3000 szócikket tartalmaz és több mint ötven laktanya nyelvét dolgozza fel. Az anyag oroszlánrésze Debrecenben, Ercsiben, Marcaliban, Nagykanizsán, Szombathelyen és Zalaegerszegen szolgált fiataloktól származik. A legrégebbi közlések 1979/80-ból valók, a legfrissebbek pedig 1990 tavaszáról.

A könyv tudományos igényű bevezető értékeléssel indul, közel 10 oldalnyi terjedelemben. Ezt követi az igen nagy alapossággal és szakmai hozzáértéssel összeállított, 120 oldalt meghaladó szótár. Utóbbiban helyet kapnak a külső szóalkotások éppúgy mint a rigmusok. A szótár gyakorlatilag egy csoportnyelvi értelmező szótár, vagyis a szavak és állandósult szókapcsolatok jelentését, illetőleg jelentéseit és jelentésárnyalatait dolgozza fel, többnyire a magyar értelmező szótárak mintájára.

Az előszóból kiderül, hogy a szerző 1981-ben mint egyetemi előfelvett sorkatona a szombathelyi laktanyában kapott ihletet művéhez. Leszerelését követően ismerősök, később tanítványok révén szélesedett az adatközlők tábora, mígnem közel száz egyetemista bocsátotta rendelkezésére kisebb-nagyobb gyűjteményét. A szerző mindezeken felül mások hasonló vonatkozású dolgozatait is figyelembe vette. Itt jegyzem meg, hogy aki a kérdéskörben valamennyire tájékozott, az előtt nem ismeretlen, hogy Magyarországon a csoportnyelvek tudományos igényű vizsgálata igen torz képet mutat. Miközben a diáknyelv, vagy a tolvajnyelv feldolgozása már majdnem százéves múlra tekint vissza, addig a katonai szleng

ilyen mélységű feldolgozása szinte teljesen hiányzik. Néhány kisebb szógyűjtemény megjelent ugyan az 1920-as évek végéig, de legközelebb csak 1988-ban készült hasonló vállalkozás a nagykanizsai laktanya nyelvének egy évéről Kövesdi Péter és Szilágyi Márton gyűjtése nyomán. A magyar szociolingvisztikai kutatásoknak ez az adóssága különösen szembetűnő, ha tudjuk, hogy a német, az olasz, a cseh, a francia, az angol, vagy akár a finn nyelv katonai szlengjének milyen gazdag irodalma van külföldön.

Meglehetősen sovány tehát a téma szakirodalma, pedig ezt a csoportnyelvet igen sokan beszélik. Hazánkban a vizsgált tíz év alatt, másfél évenként, közel százezren teljesítettek sorkatonai szolgálatot a Magyar Néphadseregben az 1989-ben nyilvánosságra hozott adatok szerint. Ennek megfelelően az ő közvetítésükkel majd minden családhoz eljutott a katonai szleng.

Hozzá kell tennem, hogy a szerző a katonai szlengből eredő kifejezéseken nem kizárólag a katonaviseltek emlékezetében élő, általuk elterjesztett szavakat érti, hanem a katonai szlengből elindult és a lakosság más rétegeinek szóhasználatában fellelhető kifejezéseket is. Megtudhatjuk, hogy a katonai szlengből származik például 'rosszindulatú, nagyon rossz' jelentésben az első világháború idején a *komisz* szó. Szintén a katonai szleng ismeretében fejthető meg a *begyullad* 'megijed'; itt a háttérben a begyulladó gránát okozta félelemre kell gondolnunk. Kinek jut eszébe ma géppuska, amikor a *megnyomja a gombot* 'rátesz egy lapáttal' kifejezést használja, holott eredetileg a géppuska „gombjának" megnyomásáról volt szó. Hosszasan lehetne még sorolni a nyelvjárások, a régi diáknyelv és további számos szociolektus hasonló hátterű kifejezéseit, hozzátéve, hogy a katonai szleng sokszor csupán közvetítője, elterjesztője egy-egy szónak amely esetleg nem is benne jött létre.

A szerző, megítélésem szerint helyesen, a sorkatonai szolgálatot töltő határőrök szlengjét is katonai szlengként kezeli, a nem nagy számú differencia csak az eltérő szolgálatból és felszerelésből következő különbség a szókincsben, amit pusztán „fegyvernemi" másságnak lehet tekinteni (pl. *okmányos* 'a határsávba belépő járőr', *bokorjárőr* 'északai járőr a zöldhatáron', stb.).

Érdekes módon sok példa van a katonai szleng helyi sajátosságaira is, viszont meg kell állapítani, hogy e területenkénti különbözőségek nem érvényesülnek annyira, mint az a laktanyák egymástól való elszigeteltségéből adódna. Ennek magyarázataként Kis Tamás a szlengben tetten érhető analóg gondolkodást említi, tehát hogy a szleng használói ugyanannak a jelenségnek, többé-kevésbé ugyanazt az elnevezést adják a nyelvterület különböző pontjain egymástól függetlenül is, annak jellegzetes tulajdonságaiból kifolyólag.

A szerző kitér arra is, hogy ellentétben a katonai szaknyelv keletkezésével, amelynek létrejöttét a magyarban Zrínyi Miklóshoz szokás kötni, a katonai szleng kialakulása a foglalatosságot űző csoport(ok)hoz kötődik és nem a szakmához. A hosszabb ideig együtt élő emberek a csoport jellegét kifejező nyelv létrehozására hajlamosak.

Talán többek előtt nem teljesen ismeretlen, hogy a monarchia idejének katonai szlengjéről alaposabb tudás áll rendelkezésünkre. Számos németből torzított, sokszor népetimológiával keletkezett szava miatt a közösök nyelve érdekelte inkább a nyelvészeket. Ez a tendencia olyan mérvű volt, hogy a honvédek nyelvéről alig tudunk valamit. (Ugyanakkor a monarchia más anyanyelvű katonáinak nyelvére is erősen hatott a német vezényleti nyelv, elég ha Hašek Svejkjére gondolunk. Érdekes megfigyelni, egyfajta kontinuitást, ugyanis a többé-kevésbé az első világháborúval befejeződő korszak katonáinak szlengje számtalan közös vonást mutat a maival. Ezt elsősorban szemléletmódban lehet látni *(keskenyvágányú őrnagy 'zászlós'; keskeny nyomtávú őrnagy* 'őrvezető'). Ebben az összefüggésben két típust ismerhetünk meg. Az egyiknél nem kell minden áron a szó folyamatos meglétét feltételeznünk (pl. *dögész* 'egészségügyi katona'), mivel ezek a régitől függetlenül az analóg gondolkodásból adódóan újra keletkeztek napjainkban is. Akadnak azonban olyan kifejezésea is (pl. *dögcédula* 'személyazonosító fémlapocska'), amelyek megszakítás nélkül a katonai szlengbe tartoznak.

Az első világháború végéig terjedő időszak katonai szlengjében — akárcsak a maiban — megfigyelhetjük a fegyverek (pl. *asszony* 'fegyver', *rohambicska* 'rohamkés'), a felszerelés (pl.

kisharang, vaskalap 'sisak', *kúdústarisznya* 'kenyérzsák') nevét és persze a különböző időben bevonult katonákra vonatkozó elnevezéseket (pl. *vén huszár, öreg baka, sztári baka* 'öreg katona'.) Elsősorban az újoncokra volt már akkor is számtalan megnevezés: *bundás, suba, csíkos hasú, buger, ribanc, reguta, tanyai, piros csizmával fogott, erdőből szalajtott vadállat.*

Talán meglepőbb, de a nem olyan távoli Horthy-korszak katonai szlengjéről aránylag kevés anyag áll rendelkezésre. Érdekes módon azonban, bizonyos jelek arra utalnak, hogy ekkor indul el a katonai szaknyelv rövidítéseinek beszivárgása a katonai szlengbe, mint *muszos* 'munkaszolgálatos', *Ello* 'ellátó', *Üza* 'üzemanyag', *eü* 'egészségügyi', *légó* 'légoltalom'.

A szerző nézete, hogy a kevés anyag dacára is tetten érhető a folytonosság. Már az első világháború idején is létezett például a *csicskás* 'tisztiszolga'. Ma a hízelgő, a tiszteknek szívességet tevő katonákra vonatkozóan még mindig használják.

Így jutunk el a Magyar Néphadseregh-ez, amely mint tudjuk 1990. március 15-éig, Magyar Honvédséggé alakulásáig állott fenn. Úgy tűnik, hogy ezt a majd fél évszázados korszakot három szakaszra célszerű felosztani a katonai szleng szempontjából. Az első szakasz az 1950-es évektől hozzávetőlegesen 1965-ig terjedt a szerző felosztása szerint. Erre az időszakra többnyire a szovjet hadsereg felszerelésének rendszeresítése, illetve ennek a katonai szlengben való leképződése jellemző: *pilotka, ködvágó* 'szovjet típusú nyári gyakorlósapka', *gitár* 'dobtáros géppisztoly'.

A hatvanas évek közepére a hadseregben több átalakítást eszközöltek felszerelésben és fegyverzetben egyaránt. Ezek a változások a szókincs egy részének eltűnését eredményezték a katonai szlengben. Ennél kevésbé látványos belső korszakhatár a nyolcvanas évek eleje, mivel 1981-ben csökkentették 24-ről 18 hónapra a sorkatonai szolgálat idejét és ekkortól kezdték az előfelvételis katonákat a többiekkel együtt kiképezni.

A dolgozat készítője a csoportnyelv vizsgálatát az utóbbi évtized katonai szlengjének bemutatására korlátozta, ezáltal egy időben, egységes rétegen mutatja be a katonai szleng főbb jellemzőit.

Befejezésül örömmel adom hírül, hogy a mű a Zrínyi Kiadó gondozásában, feltehetőleg nem túl sok átalakítással, a nyáron megjelenik és az eddig csak kis példányban forgalomban levő kitűnő munka kapható lesz a könyvesboltokban.

Újházy László

HEINRICH WALLE (SZERK.)

VON DER FRIEDENSSTIFTUNG ZUR FRIEDENSGESTALTUNG

Deutsche Streitkräfte im Wandel

(Heeresgeschichtliches Forschungsamt, Verlag E. S. Mitter u. Sohn GmbH, Herford—Bonn, 1991. 398 o.)

Günter Roth előszava szerint az 1989-es esztendővel megkezdődött korszakos világpolitikai változások indokolták, hogy a német hadtörténészek, hadgondolkodók választ adjanak arra a kérdésre, milyen helyet is kell elfoglalnia a haderőnek a jövő társadalmában. Ha az egyes katonát egyenruhát viselő állampolgárnak tekintik, aki a demokratikus államban olyan akaratnak engedelmeskedik, amelynek formálásában maga is részt vett, akkor a haderő egészét tekintve, a béke puszta biztosításán túllépve, arra kell törekedni, hogy a béke megteremtésében legyen aktív résztvevő az egyenruhát viselő állampolgárok közössége is. Az új értékrendet követelő, új gondolkodásmódot feltételező jövő szellemi előkészítéseként e figyelemreméltó kötetben, két részre bontva, az elmúlt kétszáz esztendő történelmének következményeként változóban levő német haderő, illetve, az újonnan beköszöntött korszaknak megfelelően a béke biztosításáról a béke formálásáig vezető út áll az elemzések középpontjában.

Peter Steinbach bevezető tanulmánya vezeti fel az egyes konkrét elemzéseket. Ebben az oszthatatlan múlt teljes vállalásának szükségességét, ugyanakkor a vállalt hagyományok és a tehertételt jelentő örökségek szétválasztását célzó történelmi kutatás fontosságát és a múlttal való foglalkozás jövőszempontú meghatározottságát emeli ki.

Bernhard R. Kroener „A tiszt a felvilágosodás nevelési programjában" című tanulmánya nyitja meg a történelmi elemzések sorát. Ebben Ferdinand Friedrich Nicolai (1730—1806) hadelméleti írásaiból a tisztképzéssel kapcsolatos felvilágosult nézeteket emeli ki és ezeket három pontban összegzi: 1. a tisztképzés programja nála a felvilágosult, képzett polgárság követeléseit tükrözte vissza, 2. minden diák számára kötelező, általános, tudományos oktatást feltételezett, 3. erre épült nála a megkülönböztetett, sajátos polgári hivatalnoki és tisztképzés. A tisztképzésben az egységes összfegyvernemi oktatásból indult ki, erre építette rá a sajátos fegyvernemi továbbképzést.

Ekkehart Guth tanulmánya „A katonai hivatás változása az 1870—1970 közti évtizedekben" címmel a császárság, a weimari köztársaság, a nemzetiszocialista állam és a szövetségi köztársaság korában vizsgálja a hadsereg és politika, a hadsereg és társadalom, a hadsereg és önmagáról alkotott felfogása, a hadsereg és háború fogalompárok tükrében az elmúlt száz esztendő nézetmódosulásait a katonák szerepét illetően.

Günter Roth „A két világháború és a német kérdés" című rendkívül figyelemreméltó elemzése a következő kérdéskörökre terjed ki: az emlékezet és a történelem, a két világháború előfeltétele és oka, a fegyveres erő szerepe a nemzetiszocialista államban, végül kitekintés általában a német haderőre, mint a politika eszközére. Az elemzés középpontjában a kutató érdeklődésének megfelelően a haderőnek és a katonai hatalmi eszközöknek a Harmadik Birodalomban játszott szerepe áll. Ezt azonban olyan széles összefüggésrendszerben vizsgálja, hogy az mindenképpen követendő példát jelent. Kitér a gazdaság és hadügy, a fegyverkezés és a konfliktuslehetőség nemzetközi méretű és speciálisan német összefüggéseire, hangsúlyozza a nemzetiszocialista hatalomátvétel előtti folyamatokat, amelyek szükségszerűen eredményezték, hogy „Hitler háborút jelent"; részletesen bemutatja az 1933 utáni fegyverkezést, a világháborús koncepció kidolgozását, a fajelméleti nézetekből fakadó új háborús kép megszületését, a Wehrmachtnak a hatalomtól való megfosztását és a nemzetiszocialista államvezetés esz-

közévé tételét, végül pedig a Wehrmacht háborús szerepét.

A kötet második részét ugyancsak *Günter Roth* nyitja meg másik nagy lélegzetű tanulmányával, amelynek „Emberi méltóság és emberi jogok a német haderőben" címet adta. A szerző, szerényen, csupán problémafelvető vázlatnak minősíti dolgozatát, ennél azonban lényegesen többet tesz. Az emberi méltóság és az emberi jogok meghatározásából kiindulva, az ókori gyökerekre is visszautalva, a XVIII. század elejétől követi nyomon az ezekkel való bánásmódot a német történelem különböző korszakaiban, egészen napjainkig.

Heinrich Wille tanulmányának témája a hagyományápolás, ám már a címben felveti a kérdést: „Hagyomány — szóvirág vagy minta? Új utak régi értékekhez". Vizsgálata ezt követően kiterjed arra, mi is a hagyomány valódi alapja és milyen előfeltételei vannak a hagyományápolásnak, van-e egyáltalán folytonosság az értékelképzelésekben és mely értékelképzelések kötelező erejűek a hagyományápolásban. A továbbiakban azt elemzi a szerző, hogy speciális megbízatása miatt a haderő sajátos struktúrákkal rendelkezik, ezek azonban nem lehetnek ellentétesek a társadalomba való betagolódás követelményével. Ezt követi az egyes értékhagyományok hordozóinak: a jelképeknek, a szertartásoknak és a példaképeknek a bemutatása. Végül ezeknek a Bundeswehrben a katonai nevelésben játszott szerepét elemzi Heinrich Wille. Tanulmánya függelékeként pedig közli a hagyományápolást szabályozó miniszteri parancsokat.

Brigitte Melzer-Lena „Ifjúság '90. A túlzott inger iránti hajsza" címmel a kortárs fiatalok vélemény- és magatartáshelyzetét elemzi dolgozatában. Bemutatja a nevelés átalakulását, az új státusszimbólumokat és ezek tükrében ábrázolja a fiatalok önmagukban való gyönyörködését és önmagukkal való elteltségét, ebből fakadó kritikus magatartását, karriervágyát, bálványait, élménykeresését, és így jut el a túlzott inger utáni hajsza ábrázolásához. Befejezésül azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mit tehet a biztonságpolitika és a honvédelem irányítása az ifjúság nevelése területén.

Michael Moerchel „Belső vezetés 2000 — a jövő alakítása" című tanulmánya az átalakulóban levő Bundeswehr helyzetelemzésére vállalkozott. Bemutatja a világpolitika váratlan megváltozását, a német egység ugyancsak váratlan helyreállítódását, a mindebből fakadó új biztonságpolitikai és társadalmi keretfeltételeket a Bundeswehr szemszögéből. Kitér a rendkívüli méretű létszámcsökkentésre, az ebből szükségszerűen következő szerkezeti átalakítás szóbajöhető alapelveire, az egykori Nemzeti Néphadsereg katonáinak betagolásából fakadó nehézségekre, és így jut el a belső vezetésnek a megváltozott körülményekhez igazításához. Ennek elemzésével zárja gondolatmenetét a szerző.

Günter Roth harmadik tanulmányának témája „A haderő történelmi-politikai képzése — ma". A múlt és jelen bemutatásának szükségességén túl az alkotmányos állam erkölcsi alapjainak, a haderő társadalomba való integrálódásának hangsúlyozásával jut el ahhoz a gondolathoz, hogy a béke biztosítása helyett a béke formálásában való szerepvállalás segíti a haderőt a növekvő megértés politikájának érvényesülési korszakában a szükséges legitimációhoz, és csakis ez fogadtatja el, hogy Németország új felelősséget vállalhasson a nemzetközi politikában az egyetemes béke biztosítása érdekében a hagyományos NATO-területeken kívül is. Befejezésül, az új események fogadásával kapcsolatban, a hagyománynak az önbecsülés érzésének kialakításában játszott szerepét vizsgálja a szerző.

A kötet mindkét részéhez jelentős mennyiségű szemléltető képanyag csatlakozik, ezzel válik e publikáció egységes egésszé. A megváltozott világhelyzet által támasztott új kérdésekre adott egyik első választ jelentő tanulmánykötetet minden, a hadtörténelem és a hadtudomány iránt érdeklődő magyar olvasó figyelmébe ajánlja a recenzens. Az e dolgozatokban megfogalmazott gondolatok feltétlenül segítenek a hazai megválaszolása során is.

Zachar József

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NAGY LÁSZLÓ — A magyarországi Habsburg-uralom a török hódoltság idején — — — — — — — — — 3

GEBEI SÁNDOR — II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657 30

BALLA TIBOR — A Magyar Királyi Honvédség szórólöveg-alakulatainak históriája — — — — — — — — — 65

KÖZLEMÉNYEK

ILEANA CĂZAN — A török-magyar béketárgyalások és az 1468. évi fegyverszünet közép- és délkelet-európai politikai összefüggései — — — — — — — — — 97

RÁKÓCZY ROZÁLIA — Bihar vármegye katonatartási rendelete, 1804 — 106

PRIBELSZKI JÁNOS — Kazinczy Lajos a szabadságharcban — — — 124

MŰHELY

VÁRKONYI GÁBOR — Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein — — — — — — — — — 149

PÁLFFY GÉZA — A Királyi Szigetvár inventáriumai, 1547—1565. Kiegészítések Tímár György Királyi Sziget című könyvéhez — — — — — — — — — 152

VITA

KUN JÓZSEF — Válasz Borsányi Julián megjegyzéseire — — — 157

SZEMLE

VOLKER SCHMIDTCHEN — Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie *(Veszprémy László)* — — — 160

TIBOR SIMÁNYI — Julius Graf Andrássy. Baumeister der Doppelmonarchie, Mitstreiter Bismarcks *(Zachar József)* 162

RUDOLF JEŘÁBEK — Potiorek. General im Schatten von Sarajevo. *(Pollmann Ferenc)* — — — — — — — 164

HANS SCHAFRANEK—ROBERT STREIBEL — 22. Juni 1941. Der Überfall auf die Sowjetunion *(Zachar József)* — — — — — — — — 165

KÁLLAY MIKLÓS — Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942—1944 *(Vargyai Gyula)* — — — — — — — — 167

KIS TAMÁS — A magyar katonai szleng szótára, 1980—1990. *(Újházy László)* — — — — — — — — 169

HEINRICH WALLE — Von der Friedensstiftung zur Friedensgestaltung. Deutsche Streitkräfte im Wandel *(Zachar József)* 172

CONTENTS

STUDIES

LÁSZLÓ NAGY — The reign of the House Hapsburg in Hungary in the time of the Turkish Rule — — — — — 3

SÁNDOR GEBEI — The campaign of Prince George II Rákóczi in Poland, 1657 — — — — — — — — — — 30

TIBOR BALLA — The mitrailleuse-units of the Royal Hungarian Honvéd Army — — — — — — — — — 65

PUBLICATIONS

ILEANA CĂZAN — The Turkish-Hungarian peace-negotiations and the political inherencies of the 1468 armistice concerning South-Eastern Europe — — — — 97

ROZÁLIA RÁKÓCZY — The statute of Bihar County on the subject of maintenance of the army, 1804 — — — — — 106

JÁNOS PRIBELSZKI — Lajos Kazinczy in the 1848/49 War of Liberation 124

WORKSHOP

GÁBOR VÁRKONYI — Hungarian soldiers on European battlefields in the Thirty Years War — — — — — — — 149

GÉZA PÁLFFY — The inventaries of the royal fortress Sziget, 1547—1565. Complementary remarks to the book of György Tímár „Királyi Sziget" — — — — 152

DISCUSSION

JÓZSEF KUN — Reply to Julián Borsányi's remarks — — — — 157

REVIEW

VOLKER SCHMIDTCHEN — Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie *(László Veszprémy)* — — — 160

TIBOR SIMÁNYI — Julius Graf Andrássy. Baumeister der Doppelmonarchie, Mitstreiter Bismarcks *(József Zachar)* 162

RUDOLF JEŘÁBEK — Potiorek. General im Schatten von Sarajevo *(Ferenc Pollmann)* — — — — — — — — 164

HANS SCHAFRANEK—ROBERT STREIBEL — 22. Juni 1941. Der Überfall auf die Sowietunion *(József Zachar)* — — — — — — — — 165

MIKLÓS KÁLLAY — I was Prime Minister of Hungary, 1942—1944 *(Gyula Vargyai)* — — — — — — — — 167

TAMÁS KIS — Dictionary of the Hungarian Military Slang, 1980—1990 *(László Újházy)* — — — — — — 169

HEINRICH WALLE — Von der Freiedensstiftung zur Friedensgestaltung. Deutsche Streitkräfte im Wandel *(József Zachar)* 172

TABLE DES MATIERES

ETUDES

LÁSZLÓ NAGY — La domination des Habsbourg en Hongrie à l'époque de la conquête turque — — — — — — — 3

SÁNDOR GEBEI — La campagne de Pologne menée par Georges II Rákóczi, 1657 — — — — — — — — — — 30

TIBOR BALLA — L'histoire des unités de mitrailleuses du Honved Royal Hongrois — — — — — — — — — 65

COMMUNICATIONS

ILEANA CĂZAN — Les tractations de paix et l'armistice turco-hongrois de 1468; les implications politiques au Centre et au Sud-Est de l'Europe — — — — — — — 97

ROZÁLIA RÁKÓCZY — L'ordonnance du comitat Bihar sur le logement et nourriture des soldats, 1804 — — — — — — 106

JÁNOS PRIBELSZKI — Louis Kazinczy dans la guerre d'indépendance — 124

ATELIER

GÁBOR VÁRKONYI — Soldats hongrois aux champs de bataille européens de la guerre de trente ans — — — — — — — 149

GÉZA PÁLFFY — Les inventaires de Szigetvár Royal, 1547—1565. Complètements au livre intitulé Sziget Royal de György Tímár — — — — — — — — — — 152

DISPUTE

JÓZSEF KUN — Réponse aux remarques de Julián Borsányi — — 157

REVUE

VOLKER SCHMIDTCHEN — Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie *(László Veszprémy)* — — — 160

TIBOR SIMÁNYI — Julius Graf Andrássy. Baumeister der Doppelmonarchie, Mitstreiter Bismarcks *(József Zachar)* 162

RUDOLF JEŘÁBEK — Potiorek. General im Schatten von Sarajevo. *(Ferenc Pollmann)* — — — — — — — — — 164

HANS SCHAFRANEK—
—ROBERT STREIBEL — 22. Juni 1941. Der Überfall auf die Sowjetunion *(József Zachar)* — — — — — — — — — 165

MIKLÓS KÁLLAI — J'étais le premier ministre de Hongrie, 1942—1944 *(Gyula Vargyai)* — — — — — — — — — 167

TAMÁS KIS — Le dictionnaire du langage argotique militaire hongrois, 1980—1990 *(László Újházy)* — — — 169

HEINRICH WALLE — Von der Friedensstiftung zur Friedensgestaltung. Deutsche Streitkräfte im Wandel *(József Zachar)* 172

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ NAGY — Die Herrschaft der Habsburger in Ungarn in der Türkenzeit — — — — — — — — — — 3

SÁNDOR GEBEI — Der polnische Krieg des Fürsten Georg II. Rákóczi im Jahr 1657 — — — — — — — — — 30

TIBOR BALLA — Die Geschichte der Mitrailleusen-Verbände der Königlich Ungarischen Honvédarmee — — — 65

MITTEILUNGEN

ILEANA CĂZAN — Die zentral- und südosteuropäischen politischen Konsequenzen der türkisch-ungarischen Friedensverhandlungen sowie des Waffenstillstandes von 1468 — — — — — — — — — — 97

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Die Verordnung über den Unterhalt der Soldaten im Komitat Bihar, 1804 — — — — — — 106

JÁNOS PRIBELSZKI — Lajos Kazinczy im ungarischen Freiheitskampf von 1848/49 — — — — — — — — — — 124

WERKSTATT

GÁBOR VÁRKONYI — Ungarische Soldaten an den europäischen Kriegschauplätzen im Dreißigjährigen Krieg — — — 149

GÉZA PÁLFFY — Die Inventare der königlichen Burg Sziget, 1547—1565. Ergänzungen zum Band Königliches Sziget von György Tímár — — — — — — — — 152

DISKUSSION

JÓZSEF KUN — Antwort auf die Anmerkungen von Julián Borsányi — — — — — — — — — — — 157

RUNDSCHAU

VOLKER SCHMIDTCHEN — Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie *(László Veszprémy)* — — — — 160

TIBOR SIMÁNYI — Julius Graf Andrássy. Baumeister der Doppelmonarchie, Mitstreiter Bismarcks *(József Zachar)* — 162

RUDOLF JEŘÁBEK — Potiorek. General im Schatten von Sarajevo. *(Ferenc Pollman)* — — — — — — — — — 164

HANS SCHAFRANEK—ROBERT STREIBEL — 22. Juni 1941. Der Überfall auf die Sowjetunion. *(József Zachar)* — — — — — — — — — 165

MIKLÓS KÁLLAY — Ich war Ministerpräsident von Ungarn, 1942—1944. *(Gyula Vargyai)* — — — — — — — 167

TAMÁS KIS — Das Wörterbuch des ungarischen militärischen Slangs, 1980—1990. *(Újházy László)* — — — — 169

HEINRICH WALLE — Von der Friedensstiftung zur Friedensgestaltung. Deutsche Streitkräfte im Wandel. *(József Zachar)* 172

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛАСЛО НАДЬ — Господство Габсбургов в Венгрии в период турецкого нашествия — — — — — — — — — — 3

ШАНДОР ГЕБЕИ — Польская кампания Дьёрдя II Ракоци в 1657 году — — — — — — — — — — — — — 30

ТИБОР БАЛЛА — История фугасных частей Венгерской Королевской Армии — — — — — — — — — — 65

СООБЩЕНИЯ

ИЛЕАНА КАЗАН — Турецко-венгерские переговоры о мире и политические взаимосвязи их с перемирием в Центральной и Юго-восточной Европе в 1468 году — 97

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Положение о содержании войска в комитате Бихар в 1804 году — — — — — — — — — 106

ЯНОШ ПРИБЕЛЬСКИ — Лайош Казинци в освободительной борьбе — — 124

МАСТЕРСКАЯ

ГАБОР ВАРКОНЬИ — Венгерские военносдужащие на театрах военных действий тридцатилетней войны в Европе — — 149

ГЕЗА ПАЛФФИ — Инвентари королевской крепости Сигетвар, в 1547—1565 годах. Дополнения к книге Дьёрдя Тимара „Királyi Sziget" („Королевский Сигет") — 152

ДИСКУССИЯ

ЙОЖЕФ КУН — Ответ на замечания Юлиан Бораньи — — — 157

ОБЗОР

ВОЛКЕР ШМИДТХЕН — Kriegswesen in späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie *(Ласло Веспреми)* — — — — — 160

ТИБОР ШИМАНЬИ — Julius Graf Andrássy. Baumeister der Doppelmonarchie, Mitstreiter Bismarcks *(Йожеф Захар)* 162

РУДОЛЬФ ЕРАБЕК — Potiorek. General in Schatten von Sarajevo *(Ференц Поллманн)* — — — — — — — — — 164

ХАНС ШАФРАНЕК—РОБЕРТ ШТРЕЙБЕЛ — 22. Juni 1941. Der Überfall auf die Sowjetunion *(Йожеф Захар)* — — — — — — — — — 165

МИКЛОШ КАЛЛАИ — Я был премьер-министром Венгрии, 1942—1944 *(Дьюла Вардьаи)* — — — — — — — — — 167

ТАМАШ КИШ — Лексикон венгерского военного сленга, 1980—1990 *(Ласло Уйхази)* — — — — — — — — — — 169

ХЕЙНРИХ ВАЛЛЕ — Von der Friedensstiftung zur Friedensgestaltung. Deutsche Streitkräfte im Wandel *(Йожеф Захар)* 172

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

105. ÉVFOLYAM 1992 SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Urbán Aladár
„...értesítve valánk a Hazától,
hogy siessünk védelmére..."
Lenkey századának hazatérése 1848-ban

Okváth Imre
A hadseregfejlesztés kezdete
Magyarországon,
1947–1949

Molnár András
Polgárőrségek Magyarországon
a napóleoni
háborúk
idején

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

105. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1992. 3. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Faludi Péter (Budapest); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Molnár András* levéltáros, Zala Megyei Levéltár, (Zalaegerszeg); *dr. Nagy Domokos Imre* középiskolai tanár (Budapest); *dr. Okváth Imre*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Ormay József* Sarasota, Florida (Egyesült Államok); *dr. Pataky Iván* ny. ezredes, a hadtudomány kandidátusa (Budapest); *J. Újváry Zsuzsanna*, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Budapest); *Urbán Aladár*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újkori Magyar Történeti Tanszék (Budapest); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs—Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest, I., Kapisztán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240,— Ft, negyedévre: 60,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátó Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly

TANULMÁNYOK

URBÁN ALADÁR

„... ÉRTESITVE VALÁNK A HAZÁTUL, HOGY SIESSÜNK VÉDELMÉRE ..."

Lenkey századának hazatérése 1848-ban

Az 1848/49. évi magyar forradalom és szabadságharc katonai vezetői közül Lenkey János tábornok nevéhez nem fűződnek kiemelkedő győzelmek. Neve mégis jól ismert, két okból is. Részben azért, mert az állomáshelyét elhagyó és parancs nélkül hazatérő Würtemberg huszárezredi század a Kárpátokon átkelve az ő parancsnoksága alatt érkezett Máramaros megyébe, részben pedig azért, mert a történteket Petőfi Sándor versben köszöntötte. Az utókor kevésbé tudja azonban, hogy a költemény csak megkésett összefoglalója annak a közhangulatnak, amely a szökött huszárok védelmére kelt az esetet hivatalból elítélő és azonnal vizsgálatot kezdeményező hadügyminiszterrel szemben. A század elszánt, a katonai fegyelmet súlyosan sértő magatartásának híre akkor terjedt el az országban, amikor már érzékelhető volt, hogy a délvidéki fegyveres szerb mozgalmak komolyan fenyegetik az alkotmányos átalakulást. A közvélemény — amely rokonszenvvel fogadta az itáliai szolgálati helyéről csak nagy késéssel elbocsájtott Mészáros Lázárt — nehezen értett egyet a hadügyminiszter érvelésével, hogy neki *hivatalból* el kell ítélnie a század önkényes eljárását. Megyék és városok feliratban sürgették a nádort, a kormányt, a hadügyminisztert, hogy kegyelmezzen meg a századnak — vagy legalábbis ne alkalmazza velük szemben a katonai törvények szigorát. Az ország polgári lakossága e rendkívüli eseményen keresztül került szembe a katonai eskü és a haza iránti kötelesség ellentétével, azzal a konfliktussal, amellyel 1848 októberétől a császári-királyi haderő magyar származású tisztjeinek személyesen kellett megbirkózniuk. Valószínű, hogy a Württemberg huszárok példája, s az országos közvélemény egyértelmű állásfoglalása sokuknak megkönnyítette a döntést.

Lenkey századának hazatérését levéltári kutatások és korabeli visszaemlékezések alapján — a későbbi hasonló huszárszökéseket is áttekintve — már 1941-ben tisztázta egy alapos kismonográfia.[1] Petőfi halálának 120. évfordulója kapcsán született meg az a tanulmány, amely a *Nemzeti dal* mozgósító szerepét kutatva, Máramaros megye levéltárát felhasználva, új adatokat szolgáltatott a huszárok szökéséhez.[2] Elsősorban a Hadtörténelmi Levéltárnak a bécsi Kriegsarchivban készült másolatai alapján egy másik tanulmány a huszárszázad március—májusi galiciai szerepét vizsgálta és tett kísérletet annak meghatározására, hogy mi volt az a röplap, amely megadta a végleges lökést a hazatéréshez.[3] Jelen tanulmány a fentieket új adatokkal, elsősorban az Or-

1 *Rédvay István:* Huszáraink hazatérése 1848/40-ben. Bp., 1941. 50—60. o.
2 *Benkő Samu:* A história és a vers. *Igaz Szó,* 1969/11., 882—892. o. Közli: *uő.:* Sorsformáló értelem. Művelődéstörténeti dolgozatok, Bukarest, 1971. 279—294. o., ill. *uő:* Haladás és megmaradás. Művelődéstörténei tanulmányok, Bp., 1979. 514—530. o. (Jegyzetek az 1971. évi kötetben.)
3 *Rosonczy Ildikó:* Adalékok Lenkey huszárszázadának hazatéréséhez. *Folia Historica* 7. (A Magyar Nemzeti Múzeum kiadványa) Bp., 1979. 141—159. o.

szágos Levéltár anyagai alapján kívánja kiegészíteni, mindenekelőtt a kormány magatartásának[4] és a közvélemény reagálásának, illetve a század további sorsának bemutatásával. Egyben megkísérli, hogy a szökés néhány mozzanatát jobban megvilágítsa.

Az előzmények

Lenkey századának hazatérését számos tényező idézte elő. Ezek mindegyike a forradalmi, a békebeli állapotokat és fegyelmi viszonyokat megrendítő fejlemények következménye. Mindenekelőtt annak, hogy a württembergi királyról elnevezett 6. huszárezred ezredesi osztályának 2. századát Mariampolból, eredeti állomáshelyéről március 22-én a kerületi székhely katonaságának megerősítésére Stanislawba vezényelték. A lengyel mozgalmakat kezdetben értetlenül szemlélő legénységet — az emlékezések szerint — maga Lenkey intette türelemre és elnézte, hogy a lakosság barátkozik a huszárokkal. Így történhetett, hogy egy tüntetés során, amikor a kivezényelt lengyel gyalogság sorait áttörték a demonstrálók, a huszárok láttán megálltak, s Lenkeynek beszédével sikerült őket szétoszlásra bírni. Ez az eset felkeltette a szemtanú Kalliany tábornok dandárparancsnok gyanúját, amit rövidesen további fejlemények csak megerősítettek. Április 27-én ugyanis egy újabb tüntetés alkalmával egy fiatal lengyel nemes halálos sebet kapott. Temetésén díszruhába öltözött huszárok is részt vettek. Egy korabeli tudósítás szerint vitték a koporsót, míg az adataiban többnyire megbízható visszaemlékezés szerint párban haladtak a koszorút vivő lányokkal.

Ezt követően a századot május 13-án visszarendelték Mariampolba és helyette az ezred „egy jobb hírnévben álló" századát vezényelték Stanislawba. Lenkeyt május 19-én Brzezanba, az ezredtörzshöz rendelték, s ott gróf Paar ezredes a lengyelekkel való összejátszással gyanúsította és hatnapi fogsággal sújtotta. A legénységet is keményen vallatóra fogták, majd amikor ez nem járt eredménnyel, jutalmat ígértek annak, aki bármit tud az összeesküvésről és jelenti azt. A huszárokat a gyanúsítás is elkeserítette, de még jobban annak híre, hogy a századparancsnokságot a kegyetlenségéről híres gróf Festetits kapitány veszi át. Növelte elégedetlenségüket az is, hogy a század ideiglenes parancsnoka, Schimpf alkapitány csak harmadszorra fogadta el és továbbította a legénység kérelmét, hogy kapitányukat ne büntessék miattuk.[5]

A huszárok rossz hangulatát tetézte, hogy tájékozottak voltak a hazai fejleményekről, többek között a 12 Pont azon követeléséről, hogy az idegenben lévő magyar katonákat hozzák haza. Mivel az egyik tudósítás szerint a *Pesti Hírlap* is eljutott hozzájuk, olvashatták azt az április 26-i kormányközleményt, mely szerint a minisztérium a Morvaországban és Galiciában állomásozó magyar

4 Arra, hogy a minisztertanács a dezertálás hírére azonnal a királyhoz intézendő kegyelmezési kérvény mellett döntött, l. *Urbán Aladár:* Lenkey százada. *Élet és Tudomány*, 1962/10. 291—295. o.

5 Az események rekonstruálása a *Pesti Hírlap* (PH) aug. 6-i tudósítása, valamint egy résztvevő emlékezései alapján; utóbbit l. Würtemberg huszárok hazaszökése 1848-ban. (Egy Würtemberg huszártól) *Honvéd*, 1869. 29—31. sz. L. még *Rosonczy:* i. m. 143—146. o. — A Stanislawba érkezés dátuma Paar ezredes alább idézendő jún. 19-i jelentéséből, a Mariampolban való visszatérésé a PH aug. 6-i, említett beszámolójából. Az emlékezés két demonstrációról tud, mindkettőt gr. Thun császári biztos ellen rendezték, s a század a második alkalommal szerepelt volna, amikor a lakosság a nemzetőrség lefegyverzésének elrendelése ellen tüntetett.

katonaság „behozatalát elkerülhetetlenül szükségesnek látja". Mindezen túl a Württemberg huszárokhoz már az áprilisi napokban érkezett „a pesti népgyűléstől" — előttünk ismeretlen tartalmú — hazahívó levél, amelyet a galiciai főhadparancsnokság előterjesztésére Zanini tábornok, akkori osztrák hadügyminiszter már április 16-án megküldött István nádor királyi helytartónak. Nem tudjuk, hogy az illetékesek a fővárosban folytattak-e valamiféle nyomozást ez ügyben. Május 2-án mindenesetre a nádor saját kezűleg vezette rá a bécsi értesítésre, hogy „ez a levél nem a népgyülekezetből volt kiadva, és hogy az írónak neve csak álnév, s így mint mystificatio tekintendő". Másnap — a mellékleteket visszaküldve — István nádor az értelemben válaszolt Zanini hadügyminiszternek.[6]

A legénység tehát a rendelkezésre álló információk alapján joggal — és türelmetlenül — várta, hogy megjöjjön a parancs, amely őket hazájukba rendeli. De a magyar tisztek is remélték, hogy ez a rendelet előbb-utóbb megérkezik. Répásy Mihály őrnagy, a 6. huszárezred ezredesi osztályának parancsnoka 1848. május 7-én így írt Stanislawból Répásy János Szabolcs megyei főpénztároshoz: „Még nálunk a magyar hadi minisztérium életbe léptetésének és működésének semmi jelét nem adta, pedig szeretnénk, hogy a zűrzavarok lecsillapodásával bennünket minél előbb a hazába parancsolnának."[7]

Ilyen előzmények után — tudjuk meg a visszaemlékezésből — május 26-án Hajdu Mihály közvitéz levelet kapott szülőföldjéről, amelyben két nyomtatvány is volt. Az egyik Petőfi *Nemzeti dal* c. költeménye, „a másikban lelkünkre volt kötve, hogy minden áron és mielőbb haza siessünk a hon iránti szent tartozásunkat leróni . . ."[8] A nyomtatott röplapról közelebbi ismereteink nincsenek, mert mind Schimpf alkapitány jelentése, mind az emlékezés szerint Fiáth Pompeius főhadnagy elolvasás után darabokra tépte, amikor azt az egyik tizedes neki megmutatta. A korabeli nyomozás Galiciában több példányt talált egy „Néhány szó külföldi katonáinkhoz" című, „Egy invalidus" aláírással ellátott és Pesten május 4-én kelt nyomtatványból. Boyneburg altábornagy, a budai főparancsnokság vezénylő tábornoka június 5-én fel is terjesztette ennek a röpiratnak német fordítását az osztrák hadügyminisztériumhoz azzal a megjegyzéssel, hogy valószínűleg az váltotta ki Lenkey századának dezertálását. Néhány nap múlva Latour osztrák hadügyminiszter egy körlevele arról tájékoztatta az érdekelt katonai parancsnokokat, hogy ebből a röplapból több pél-

6 A Batthyány-kormány április 12-i 20-i és 24-i ülésein foglalkozott a magyar ezredek hazahozatalának kérdéseivel; l. Az 1848—1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. (S.a.r. *F. Kiss Erzsébet*) Bp., 1989. 18., 31., 35—36. o. A PH 1848. április 26-i közleményét l. Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848—1849. (S.a.r. *Pap Dénes*) Pest, 1868. I. k., 62—63. o. Zanini és István nádor levélváltását l. Országos Levéltár (OL) N 31. Regnicoláris Levéltár, István nádor közpolgári iratai 1848:1015. (A válasz mellékleteként visszaküldték az említett levelet is.)

7 Répásy őrnagy máj. 7-én kelt levelét közli *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. Bp., 1950. I. k. 226—228. o. A levél írója a két nappal későbbre Stanislawba összehívott kerületi ülés idejére „revolviótól" tart. Lehet, hogy ez volt az a demonstráció, ahol Lenkey huszárjainak jelenléte megakadályozta a lakosság és a katonaság összeütközését. Ha igen, akkor ez az eset keltette fel a dandárparancsnok gyanúját.

8 Würtemberg huszárok hazaszökése 1848-ban. *Honvéd*, 1869. 31. sz. A névtelen emlékirat szerzője valószínűleg korabeli feljegyzései alapján állította össze emlékezéseit, amelynek csak egy részét, a mariampoli laktanya elhagyásáig, ill. a Dnyeszter átúsztatásáig terjedő részleteit közölte a *Honvéd* 1869. évi 29—31., 33—34. száma. A *Szilágy-Somlyó* 1888. évi 22—27. száma ezt újra közölte, majd a 28—33. és 36—38. számok közreadták a folytatást egészen az óbecsei táborba történt megérkezésig. (A Szilágy-Somlyóban megjelent teljes anyagot *Mándy István* újból közölte az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1908. évi folyamában.)

dányt találtak a Lembergen állomásozó magyar legénységű Porosz herceg és Mihály nagyherceg gyalogezredek laktanyáiban.[9]

A röplap azzal a kérdéssel kezdődik, hogy hallottak-e a megszólítottak az ország újonnan kiharcolt alkotmányáról és tudnak-e arról, hogy a magyar ezredeknek haza kell térniük. Ha igen, miért nem sietnek haza, hol türelmetlenül várják őket, s oly nagy szükség van reájuk. Talán kihalt belőlük a nemzeti érzés és hagyják, hogy más népek nyakára ültessék őket? Ezért, ha nem veszett ki belőlük a honfiúi érzés, ne szolgáljanak nyomorult zsoldosként, hanem siessenek haza és csatlakozzanak „társintézményükhöz", a nemzetőrséghez, segítsék annak kiképzését, hogy megvédhessék a haza szabadságát. Keressék meg „tisztalelkületű "magyar tisztjeiket, s induljanak velük haza — vagy ha azokból kihalt a haza iránti hála és kötelesség érzete, úgy induljanak meg ők, s meglátják, hogy egyesülésükkel milyen erős lesz az ország. — Az előzmények, a század feszült hangulata következtében érthető, ez elegendő volt ahhoz, hogy a röplap felolvasása után hangosan megfogalmazódjék és általános helyeslésre találjon: haza kell menni, de azonnal!

A kései kutató a fenti szöveg ismeretében csak arra nem talált választ, hogy május 28-án éjjel, a huszárok szökésről értesülve, Kalliany dandárparancsnok miért jelentette a lembergi főhadparancsnokság vezetőjének, Hammerstein altábornagynak, hogy a huszárok azért dezertáltak, mert röplapon értesítést kaptak, hogy „a haza veszélyben". Ez a kitétel ugyanis nem fordult elő a szövegben. Mivel a röplap tartalma Stanislawban nem volt ismert, sőt Kalliany azt sem tudhatta, hogy a huszárok kezébe ilyen röplap került, fel kell tételeznünk, hogy az értelmezés Lenkeytől származik. Ő ugyanis a szökés estéjén Stanislawban tartózkodott, s az esetről értesülve Répásy őrnaggyal együtt ment Kalliany dandárparancsnokhoz, aki azután a szökevények után küldte Lenkeyt. A kapitány ugyanis fogságából szabadulva május 27-én Brzezanból Mariampolba érkezett, ahol — mint 1849-ben aradi kihallgatásán elmondta — csak tiszttársaival érintkezett, a legénységgel nem. Másnap, a huszárok szökésének napján kora reggel Stanislawba kocsizott, s előtte csak az illetményét hozó őrmesterrel találkozott. A kétségtelenül forrásértékű, a *Honvéd* 1869. évi számaiban megjelent emlékezés szerint május 28-án reggel Lenkey először Vincze Ferenc őrmestert hívatta, de azt, hogy mit beszéltek, nem tudni. Majd a raktáros, Bódog László tizedes — aki kedvence volt — járt nála. Utóbbinak Lenkey az emlékezés szerint elmondta, hogy bár ártatlan, be kellett adnia leköszönését, ha nem akarja, hogy csúful megfosszák állásától és címétől. Azt is elmondta, hogy most Stanislawba utazik, majd rögtön hazájába megy és jelentkezik a most szervezett honvédségbe... (Lenkey május 30-i jelentéséből kitetszően a nemzetőrségről beszélt.) Vagyis Lenkey mind a röpiratot ismerő Fiáth Pompeius főhadnagytól, mind pedig Bódog László tizedestől értesülhetett a röplapról, annak tartalmáról. Miért egészítette ki annak mondanivalóját — ha valóban tőle származik — „a haza veszélyben" motívumával? Mindenekelőtt talán

9 A röplap megsemmisítésére: *Honvéd*, 1869. 31. sz. és Schimpf alkapitány jelentése, Mariampol, 1848. máj. 28. L. Hadtörténelmi Levéltár (HL) 1848/49-es gyűjt., 1/160. A „Néhány szó külföldi katonáinkhoz" c. röpiratról — megadva magyar címét — Paar ezredes jelentése az osztrák HM-hez, 1848. jún. 19. HL 1848/49-es gyűjt., 1/322. Boyneburg altábornagy felterjesztése az osztrák HM-hez, Buda, 1848. jún. 5. és mellette a röpirat német fordítása: uo. 1848/49-es gyűjt., 1/210. és 1/210a. Latour tájékoztatója a Lembergben talált röplapokról: uo. 1848/49-es gyűjt., 1/208. A röplap német szövegét közli *Rosonczy Ildikó:* i. m. 157—158. o. Ennek magyarra fordítását adja *ugyanő* A Lenkey kapitány százada megmutatta az utat... c. dokumentum-válogatásában. L. *Csoóri Sándor—Sára Sándor:* 80 huszár. Ötlettől a filmig. Bp., 1980. 47—49. o.

azért, hogy a század tettének indokait erősítse. De az is szerepet játszhatott ebben, hogy Lenkey a Brzezanba vagy a Stanislawba eljutó osztrák és magyar lapokból is értesülhetett a magyarországi gondokról. Ezt látszik bizonyítani az a Máramarosból június 1-én, a huszárok megérkezésének másnapján kelt tudósítás, amely szerint „a nemes csapat" nem kívánt egykedvű szemlélője lenni „a fenyegető veszélynek, mely létünket fenyegeti". Ezen általánosság mellett azonban hozzáteszi, hogy „a bécsi események és horvát mozgalmak hírére, a trón és a haza iránti szeretet nemes túláradása" miatt indultak a huszárok haza. Ha ezek nem csupán a tudósító szavai, a bécsi és a horvát eseményekre valószínűleg csak Lenkey hivatkozhatott.[10]

Visszatérve Lenkey és Bódog László tizedes találkozására, nem valószínű, hogy utóbbi beszélt volna a század szökési tervéről, annál kevésbé, mivel az még nem volt kidolgozva. Azt azonban feltételezhetjük, hogy kapitányuk végleges eltávolítása és azonnali hazatérésének híre is szerepet játszott a huszárok gyors döntésében. Lenkey is úgy vélekedett a már említett aradi kihallgatása alkalmával, hogy a helyébe lépő Festetits kapitány iránti gyűlölet, „valamint az én távozásom lehetett főoka a század eltávozásának".

A szökés és a fogadtatás

Az elmondottak érthetővé teszik, hogy a május 26-án Hajdu Mihálynak érkezett levél, pontosabban a hazahívó röpirat miért tett olyan nagy hatást a huszárokra, hogy azok két nap múlva már útban voltak a Kárpátok felé. Az emlékezés szerint a legnagyobb óvatossággal jártak el, s másnap (szombaton) lóápolás közben csak suttogva — „a lovak nyaka fölött" — folyt a tervezgetés. Mint azt később Schimpf alkapitány jelentette, a laktanyában lakó Fiáth főhadnagy és gróf Orsich hadnagy sem tapasztalt semmi gyanúsat. Pedig figyelték a legénységet, mivel Rátonyi tizedes ezen a napon adta át Fiáth főhadnagynak a nála maradt röplapot. Mint a főhadnagy beszámolójára visszaemlékezve Schimpf alkapitány megjegyezte, a kétségtelenül feszült hangulat ellenére egyetlen — utólag — gyanús jel volt: a huszárok megkérdezték, hogy mikor fognak Magyarországra vonulni?

A század tisztjei azonban nem lehettek teljesen nyugodtak, ezt bizonyítja, hogy az emlékezés szerint 28-án, vasárnap az istentiszteleten a szokásos ima helyett egy káplár a katonai rendtartást olvasta fel, amely szerint a szökést, a hűtlenséget és az ellenséggel való cimborálást halállal, vagy — kegyelemből — tízszeri vesszőfutással büntetik. Az elrettentés azonban nem járt eredménnyel. Ebéd után az altisztek Vincze őrmester vezetésével előbb egy kocsmában gyülekeztek, majd tapasztalva, hogy figyelik őket, az egyik tizedes szállására mentek. Ezt követően a legénységet fürdés ürügyén — tisztek nélkül — a közeli Dnyeszter partjára vitték. Itt egy üres gabonásdereglyébe húzódva a legénységgel együtt hozták meg a döntést: még aznap este indulnak. (A tudósítás

10 Kalliany vezérőrnagynak a lembergi főhadparancsnoksághoz intézett jelentése nemcsak azt említi, hogy a huszárok írásos felszólítást kaptak, hogy „a haza veszélyben", de arról is tud, hogy ez a „körlevél" azt javasolta, hogy siessenek tisztjeik nélkül haza: Stanislaw, 1848. máj. 28. HL 1848/49-es gyűjt., 1/161. Hammerstein altábornagy ezt rögtön jelentette a budai főhadparancsnokságnak, Lemberg, 1848. máj. 30. OL H 75. Hadügyminisztérium iratai, beadványok (HM/b) 1848:708. A Máramarosból jún. 1-jén kelt tudósítás a PH 1848. jún. 8-i sz.-ban jelent meg. Lenkey vallomását az aradi hadbíróság előtt l. Az aradi vértanúk. (S.a.r. *Katona Tamás)* Bp. 1979. II. k., 142—143. o.

szerint megesküdtek: aki visszatér, vagy lop, a halál fia.) Mindenkinek kötelezővé tették a fegyverzet ellenőrzését, a lószerszámok és a ruházat megvizsgálását, ha szükséges, azok cseréjét. Már a laktanyában döntöttek arról, hogy sem a díszruházatot, sem a század pénztárát nem viszik magukkal.

A század tervének kivitelét megkönnyítette, hogy laktanyában voltak elhelyezve. így a készülődést feltűnés nélkül ejthették meg. A kivitelezést az is segítette, hogy Orsich hadnagy még aznap reggel Stanislawba ment, Fiáth főhadnagy pedig a városkában töltötte a délutánt — mint később kiderült, Schimpf alkapitánnyal vacsorázott. A raktáros altiszt mindenekelőtt lőszert osztott, s ettől a pillanattól az őrség töltött fegyverrel vigyázta a laktanya bejáratát. Arról is gondoskodtak, hogy a közeli Dnyeszter kompátkelőjét is őrizzék, hogy az ő elvonulásukig senki át ne kelhessen. Ugyanis hazaindulva a századnak délnyugatnak, a közeli Stanislaw dandárparancsnoksági székhelyen át — vagy azt megkerülve — kellett vonulnia. Ha szándékukról értesülnek, a város helyőrsége elállhatja útjukat.

Amennyire az megállapítható, a legénység eredetileg tisztek nélkül, Vincze őrmester vezetésével szándékozott hazatérni. Az emlékezés szerint Rátonyi tizedes ajánlotta, hogy előremegy Stanislawba és felkéri Lenkeyt: vezesse ő a századot. Ezt azonban elvetették azzal, hogy a kapitány „sokkal okosabb", mintsem hogy ebben a vállalkozásban résztvegyen. Rátonyi azonban módját ejtette, hogy elhagyja a laktanyát, egy közvitéz útján értesítse Fiáth főhadnagyot, átkeljen a Dnyeszteren és Stanislawba menjen. Az emlékezés szerint Rátonyi eltűnése után Juhász tizedes egy jó lovon utánaeredt Rátonyinak, akit félúton, — a Stanislav és Mariampol közötti összeköttetést biztosító ún. Ordonanzpost állomásnál — Orsich hadnaggyal együtt talált. A hadnagy jelentése szerint aznapi eltávozásáról nyolc óra után indult Stanislawból, amikor az említett állomásnál kocsiját Rátonyi tizedes és egy közlegény feltartóztatta. Tőlük értesült, hogy a század elhatározta, aznap este kilenc órakor megindul haza, s őket azért küldték előre Stanislawba, hogy titokban megkeressék Lenkey kapitányt és felkérjék, álljon a század élére. A jelentés szerint a hadnagyot halállal fenyegetve követelték, hogy csatlakozzon. (Orsich jelentéséből tudjuk, hogy Rátonyi arra hivatkozott: esküt tettek, hogy minden elvonulásuk útjába kerülő akadályt, „legyen az bármekkora és jelentkezzen az bármilyen formában vagy bárki személyében", le fognak küzdeni.) Mielőtt Rátonyi továbbindult volna Lenkeyért, megérkezett Juhász tizedes, aki ezt megakadályozta. Ekkor — Orsich jelentése szerint — a Rátonyival érkezett közvitézt Juhász a század elé küldte, hogy jelentse: feltartóztatta Rátonyit. Ezt követően Orsichnak sikerült rábeszélnie Juhász tizedest, hogy a rendelkezésre álló fogattal Mariampolba menjen Orsich „bagazsiájáért". Bár az Ordonanzpost négy közlegénye is ott volt, Orsichnak — Rátonyi jóvoltából — sikerült elérnie, hogy megszabadult, s gyalogszerrel, toronyiránt, azonnal megindult Stanislawba, hogy jelentse a fejleményeket.[11]

Orsich hadnagy este nyolc óra után indult vissza Stanislawból. Mariampolban este hét és nyolc között Schimpf alszázados és Fiáth főhadnagy a vendéglőben vacsorázott. Az előbbi jelentése szerint a főhadnagy azzal szórakoztatta századparancsnokát, hogy miként képzeli a röpirat szerzője, hogy felsőbb parancs

11 Az események ismertetése a *Honvéd* 1869. 33—34. sz., továbbá Orsich hadnagy máj. 31-i jelentése alapján: 1848/49-es gyűjt., 1/324. Az esküről a PH aug. 6-i tudósítása szól.

nélkül megindulhassanak haza. Schimpf alszázados — mint elismeri — a legénységet jó szelleműnek minősítette, amit a főhadnagy is megerősített. Ekkor érkezett az egyik közlegény és jelentette Fiáth Pompeiusnak, hogy a század nyergel és útra készül. (Nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a legénység így csalta haza tisztjét.) Schimpf ekkor azonnal a laktanyához küldte a főhadnagyot, míg ő sietve jelentette a fejleményeket a stanislawi hadosztálynak. (Magán hírvivővel, hiszen a jelentést nem bízhatta a valamelyik huszárra.) A főhadnagy a laktanya kapujában két karabélyos őrt talált, akik beengedték. Amikor azonban az udvaron meglátta a komoly készülődést, sietve visszafordult és futva menekülni akart. Az őrség azonban fegyverhasználattal fenyegetve megállította, elfogta és visszakísérte. Itt az egyik folyosón hat karabélyos huszár őrizte, miközben elrendelték, hogy szolgája készítse útra lovát, kocsiját és a szükséges poggyászt.

A főhadnagy elfogása a laktanya előtt történt, voltak szemtanúi is. Így amikor Schimpf alszázados nyolc óra után odaérkezett, az épület előtt civil csoportosulás várta a fejleményeket. A napos tizedes már útközben jelentette neki, hogy a század felnyergelt és útrakész, Fiáth főhadnagyot pedig elfogták, s az elvonulásig őrizet alatt tartják. Az alszázadost a laktanya kapujában két kivont karddal őrt álló lovas huszár tartóztatta fel és nem engedte tovább. Fiáth letartóztatása óvatosságra intette Schimpf alszázadost, akinek egyébként semmi kényszerítő eszköz nem állott rendelkezésére. Egyet tehetett: megkísérelte eltéríteni szándékuktól a huszárokat. (Arra ugyanis nem számíthatott, hogy indulásukat késleltetve segítséget kap. Stanislaw kb. 25—30 km-re volt, s onnan legfeljebb gyalogságot küldhetett a dandárparancsnok Mariampolba. Az ott állomásozó huszárszázad hűségét nem tehetette próbára.) Május 31-én kelt részletes jelentése szerint megkérdezte az őröktől, hogy mi a szándékuk, mire azt a választ kapta, hogy egy olyan országban, ahol ártatlan létükre becsületüktől megfosztják őket, tovább nem maradnak. Schimpf kapitány hiába hivatkozott arra, hogy a kihallgatásukon előadott panaszukat felterjesztette a hadosztályparancsnoksághoz, hiába emlegette a katonák esküjét és kötelességét, s hiába javasolta, hogy várják meg nyugodtan azt az időt, amikor a magyar ezredek megkapják a menetparancsot a hazatérésre. A kurta válasz az volt, hogy régen áltatják már őket ezzel az ígérettel, őket várják otthon, s szilárdan elhatározták, hogy hazatérnek. (A jelentés szerint hozzátették: tartson velük az alkapitány — ha kedve van.)

Míg e szóváltás folyt — mondja a jelentés — úgy kilenc óra körül a laktanyában elhangzott a kiáltás: *„Seid ihr fertig!"*, majd kinyílt a kapu és a század kettessével, kivont karddal ellovagolt parancsnoka előtt. Végül jött Fiáth főhadnagy kocsija, amelyet fegyveresek vettek körül, követte azt a két huszárfeleség kocsija, akik markotányosnőként szolgáltak. A főhadnagy odakiáltott az alszázadosnak, hogy íme látja, s adandó alkalommal tanúsítsa, hogy őt erőszakkal viszik el. A század eközben egyenesen a Dnyeszter partjának tartott és átúsztatott a folyón. Az emlékezés szerint Fiáth főhadnagyot és kocsiját, illetve az asszonyokat szállító kocsit a komp dereglyéjén vitték át. A folyón való átkelés minden nehézség nélkül zajlott, csak egy kard „pengéjét" és egy huszár csákóját sodorta el a víz. Schimpf alkapitánynak a jelenetet érintő leírása azzal végződik, hogy a túlpartról hallatszó zajokból arra lehetett következtetni, hogy a század sebesen: ügetésben és vágtában („im Trabb und Galopp") távolodott. A jelentés azt mondja, hogy a Stanislawban vezető úton indultak, de

ez csak annyiban helytálló, hogy a hazavivő úton a város *felé* kellett megindulni. Az összeesküvők azt előre eldöntötték hogy Stanislawot, a dandárparancsnokság székhelyét elkerülik, s a Czerniow — Nadwora — Delatyn útvonalon közelítik meg a magyar határt. Schimpf alkapitány első, május 28-án este kelt jelentése szerint a századból 6—8 ember és ugyanannyi ló maradt vissza. Értesülve Orsich hadnagy elfogásáról, illetve arról, hogy a huszárok az ő bagázsiáját is magukkal vitték, ekkor még azt jelentette, a huszárok a hadnagyot is kényszerítették, hogy velük tartson.

Orsich hadnagy, május 31-i jelentése szerint, gyalogosan tizennégy óra tájban érte el Stanislawot és azonnal jelentkezett Répásy őrnagynál. Az őrnagy tudta, hogy Lenkey a városban van, hiszen Mariampolból megérkezve nála jelentkezett, ezért a hadnagyot a kapitány megkeresésére küldte. Lenkey május 30-án Körösmezőn kelt és a miniszterelnökhöz intézett jelentésében úgy nyilatkozott, hogy Orsich őt kereste meg és ő tett jelentést Répásy őrnagynak és Kalliany vezérőrnagynak. A sorrend azonban nem érdekes. A fontos az, hogy Lenkey Kalliany tábornoktól megbízást kapott, hogy siessen a huszárok után és próbálja visszahozni őket. Az aradi hadbíróság előtt tett vallomása szerint azért választották ezt a megoldást, mert a huszárok nagy előnye miatt nem lehetett szó az üldözésükről. (Egyébként is csak az ezred Stanislawban állomásozó másik századát küldhették volna utánuk.) Lenkey ekkor nyílt paranccsal és azzal a meghatalmazással ment a század után, hogy visszatérés esetén biztosítva van büntetlenségük. Lenkey május 30-ai jelentésében így ismerteti küldetését: „... e tárgybani jelentésemre azon parancsot vettem, hogy a század után siessek és iparkodjak azt állomására vissza vezetni. Ahogy utol értem, felszólítottam katonáimat, hogy térjenek velem vissza Mariampolba, de egy fejemnek tartván karabélyát agyonlövéssel és megkötözéssel fenyegettek, végre is azt nyilatkoztatták, hogy bántani ugyan nem fognak, de minden esetre magokkal visznek; magok közé véve Nadwornán keresztül gyalog kellett mennem, később engedtek felülni szekérkémre Fiáth főhadnagy úrral..." Aradi vallomásában Lenkey úgy emlékezett, hogy a századot Nadworna előtt, pihenőnél — abrakoltatásnál — érte utol, s az „előörsök" állították meg. Az emlékezés valószínűsíti, hogy ez a találkozás Nadworna előtt, a Bystrica hídjánál lehetett, ahol az utóvédek siker reményében tartóztathatták volna fel az üldözőket.

Mai napig talány, hogy Lenkey milyen megfontolásból vállalta a megbízást: tekintélyében és a huszárok ragaszkodásában bízott, hogy vissza tudja hozni a századot — vagy maga is ezt tartotta a hazatérés leggyorsabb és legegyszerűbb útjának? Az emlékezés szerint Lenkey kardjához kapott, amikor megállították kocsiját. (Nem lovon indult a század után. Az elfogott Orsich hadnagy is kocsin közlekedett.) Rédvay István feltette magának a kérdést, hogy mit gondolt Lenkey akkor, amikor a lengyel Kárpátok tövében visszatérésre szólította fel huszárjait, s azok nem engedelmeskedtek. Következtetése így hangzik: „A legvalószínűbb, hogy már Stanislauban elhatározta, hogy hazájába tér. Csak azért vállalkozott a huszárok visszatérítésére, hogy annál biztosabban és feltűnés nélkül távozhassék. A körülmények ugyanis mind erre engednek következtetni."

Rédvay nem állítja és az emlékezés sem ad ahhoz támpontot, hogy feltételezzük: Lenkey tudott az előkészületekről és szándékosan távozott Mariampolból, hogy ne legyen jelen a dezertálás pillanatában. Tehát csak arról lehet szó, hogy a kapitány megragadta a hirtelen támadt lehetőséget, hogy „feltűnés nél-

kül" távozzék. Erre azonban nem volt szükség, hiszen Paar ezredes goromba felelősségrevonása miatt — és mert nem volt hajlandó „helyesbíteni" a lengyelekkel kapcsolatos „kétértelmű magatartását" — azonnal beadta lemondását. Az ezredes pedig — mint július 19-én kelt jelentéséből tudjuk — az adott helyzetben azt tartotta jónak, ha a kapitányt kilépési kérelme eldöntéséig azonnal szabadságolja Magyarországra. Maga Lenkey mondta vasárnap reggel Bódog László tizedesnek, hogy most Stanislawba megy, majd rögtön hazájába távozik. Miért vállalkozott tehát arra, hogy megkísérli a huszárok visszahozását? Nem könnyű erre válaszolni. Azt azonban feltételezhetjük Lenkey egy 1848. március 12-én Stanislawból Károly bátyjához írott leveléből, hogy az akkor negyvenegyedik évében lévő nőtlen kapitány magányos, nyomott kedélyű ember volt. A katonaság az egyetlen közösség, amelyhez kötődött, innen emberséges bánásmódja katonáival, s azok ragaszkodása. Paar ezredes június 19-i jelentése ambiciózus, de szangvinikus természetű embernek jellemzi a kapitányt, aki megnyilatkozásaiban egzaltált, s a kezdetektől fogva a szükségesnél nagyobb hazafiságot nyilvánított. Jóllehet ebben a véleményben feltételezhetjük az ezredes magamentését is, hiszen az ő ellenséges és durva magatartása provokálta Lenkey lemondását, nem kétséges, hogy a jellemzés megérteti: az önérzetében és becsületében sértett — a gyanúsítást visszautasító — kapitány a kihallgatást követően miért adta be azonnal lemondását.

A foglárfogság alatt azonban elgondolkodhatott lépése következményeiről. Huszonhat évi szolgálat után elhagyja a hadsereget — és mi lesz azután? Mi várja otthon? Miként fizeti vissza jelentős adósságát? Kalliany tábornok megbízatása felvillantotta a lehetőséget: ha visszahozza megszökött embereit — akiknek büntetlenséget ígérnek —, úgy igazolja magát, s maradhat a hadseregben. Maga Lenkey mondta el a máramarosszigeti ünnepélyes fogadáskor, hogy a tábornok azt ígérte: ha visszahozza a századot, ezzel visszaszerzi becsületét és rangjába visszahelyezik. Így értjük meg az emlékezés kitételét, hogy Lenkey *elsírta magát,* mivel huszárjai fegyvert fogtak rá. Az esemény az emlékezőben nyilván szokatlansága miatt maradt meg (vagy frissen rögzítette azt feljegyzéseiben). Az elmúlt napok feszültségei után és a kapitány szélsőségekre hajlamos kedélyének ismeretében is furcsa ez az érzelmi kitörés. Talán megmagyarázza, ha feltételezzük, hogy Lenkey sírva fakadását nem a neki szegezett karabély okozta, hanem a csalódás, hogy szétfoszlott a hirtelen felcsillant reménység, hogy élete visszatérhet a szokott kerékvágásba.

A század tehát május 29-én a reggeli órákban két tiszti foglyával vonult át Nadwornán. Lenkey idézett jelentése elmondja, hogy a városon át gyalog kellett haladnia. Ezt az emlékezés is megerősíti azzal, hogy mielőtt a várost elérték, az akkor még kocsiján ülő Lenkey *németül* mondott valamit Vincze őrmesternek. (Feltehetően saját védelmében, vagyis fogoly voltának igazolására a kapitány maga kérte, hogy gyalogmenetben kísérjék.) A kivont karddal lovagoló, tisztjüket közrefogó huszárok nagy feltűnést keltettek a városka katonái és finánci között, de ellenállással nem találkoztak. Az emlékező szerint amikor az útiparancsuk után érdeklődtek, kardjukat mutatták. A városka után Lenkey és Fiáth egy kocsiban utaztak, s a jó állapotban lévő úton délután két óra körül megközelítették a lengyel határt. Az elővéd felnyittatta a határsorompót, s amikor az útrendet kérték tőlük, közölték, hogy az a századnál van. Amikor Lenkey a zömmel megérkezett, azt felelték, hogy a kívánt dokumentum az őrmesternél van. Vincze őrmester odaérve a kardját mutatta, közölve, hogy

ilyennel minden ember el van látva. Ebben nincs semmi hihetetlen, miként abban sem, hogy a határállomás kis lengyel katonai őrsége nem volt ellenséges.

Átkelve a határon Lenkey — mint tette azt Nadworna elhagyása után is — még egyszer felszólította a századot a visszatérésre. Ekkor már nyilván tudta, hogy ennek semmi foganatja nem lehet, tehát ezt is az esetleges önigazolás szándékával tette. Ezt követően a lóról szállt század megindult a közeli gerincvonulat felé, s minden bizonnyal az Oriska-hágón keltek át és ereszkedtek le a Tisza völgyébe. Az esti órákban, hat óra körül érték el Körösmezőt, ahol gondoskodtak ellátásukról. Talán még mindig az üldözéstől tarva nem szállásoltak be a városkába, hanem azon kívül éjszakáztak. A század ügyeit eddig az őrmester intézte. Az emlékezés szerint azonban már Nadwornánál azzal fogadták a fegyverrel feltartóztatott Lenkeyt, hogy „Nekünk vezér kell! Velünk kell jönnie!" Most Körösmezőn — május 30-án reggel — Vincze őrmester felkérte a kapitányt, hogy álljon a század élére. Lenkey ezt — az emlékezés szerint — először visszautasította, s *az asztalra borulva zokogott.* Egy idő után azonban kijelentette, hogy megbocsátja, amiért fegyvert emeltek rá. „Ha becsületem veszve van — mondotta volna —, haljak meg veletek, ha a kegyelem úgy rendeli, hogy harcba mehetünk." A század parancsnokságát átvéve feltétlen engedelmességet követelt majd azonnal levelet intézett Máramaros megye „törvényhatósági elnökéhez" (főispánjához), amelyben, röviden elmondva a történteket, közölte: „Nagyobb szerencsétlenségek elkerülése tekintetéből kényszerítettnek érzem magamat a parancsnokságot átvenni és századomat a megye székvárosába vinni, hol rendelést várok további állomásunkról, még a magyar hadi minisztériumtól maga útján parancsot nem veendek." Lenkey azt is közölte, hogy egységének létszáma két tiszt, egy őrmester, kilenc káplár, 117 közvitéz, két tisztiszolga, vagyis 131 ember és 137 ló. Egyben jelezte, hogy a század 29-én estéig Mariampoltól Körösmezőig 21 óra alatt 17 osztrák mérföldet (közel 130 km-t) tett meg, de ha a lovak egészségi állapota megengedi, másnap a megyeszékhelyen lesznek. Aznap a Tisza völgyében Rahóig haladtak, s ott éjszakáztak. (Itt már előreküldött szállásczinálók gondoskodtak elhelyezésükről.) Másnap, május 31-én megindultak Máramarosszigetre. Útközben Németbocskón tartottak pihenőt, ahová a városból kocsikon már sokan eléjük jöttek. Sziget határában a nemzetőrök fogadták őket, s déli egy órakor értek a megyeháza elé, ahol Pogány Károly alispán köszöntötte a huszárokat. Lenkey röviden vázolta a századán és rajta esett sérelmeket, s azt, hogy miként tértek haza. Közölte, hogy a megye rendelkezésére áll, s nem jelentkezik a szigeti helyőrség őrnagyánál. Az alispán válasza megelőlegezte az országos közvélemény állásfoglalását: kijelentette, a huszárokat nem tekintik szökevénynek, vagy esküszegőnek. Azt a zászlót hagyták el, amely alatt a népek szabadságát tiporják el. Üdvözölte tehát hazatérésüket és felajánlotta a megye támogatását.[12]

12 Schimpf alkapitány máj. 28-i jelentését l. a 9. jegyzetnél; a máj. 31-i jelentés: 1848/49-es gyűjt., 1/323. (Ez utóbbi részletes jelentés sem tud arról, hogy a legénységhez eljutott röplap „A haza veszélyben!" kitételt tartalmazta volna. A huszárok nem erre hivatkoztak.) Paar ezredes Lenkeyt minősítő jún. 19-i jelentése: 1848/49-es gyűjt., 1/322. Lenkey máj. 30-án Körösmezőn kelt, a miniszterelnökhöz intézett jelentése: HM/b 1848:708. Az egyidejűleg Máramaros megyéhez intézett hasonló, de a század létszámáról és ellátottságáról is szóló jelentést l. OL István nádor lt. Miniszteriális ir. (Nádori min.) 1848:1390, közli *Benkő Samu* id. műve. *Rédvay István* feltételezését l. i. m. 56. o. A szökésnek a Dnyeszter átúsztatásától lejátszódó eseményeire, beleértve a Máramarosszigetre való megérkezést és fogadtatást l. *Szilágy-Somlyó.* 1888. 28—30. sz. Lenkey 1848. márc. 12-i levelét l. HL Personalia 99/B; magyar fordításban közli *T. Ágoston László:* Három ismeretlen Lenkey-levél. *Honismeret,* 1963/5. 34—35. o. (Hermann Róbert szíves közlése.)

Közben, túl a Kárpátokon, az osztrák katonai szervek lázas levelezésbe kezdtek. Kalliany dandárparancsnok még május 28-án éjjel jelentette a történteket a lembergi főhadparancsnokságnak. Eszerint Lenkey maga ajánlkozott, hogy tekintélye révén visszahozza a századot, s erre kapott a vezérőrnagytól írásos felhatalmazást. Másnap Brzezanból az ezredparancsnok jelentette, hogy stafétа útján utasította Répásy őrnagyot a szökevények üldözésére. Május 30-án Hammerstein altábornagy a bécsi hadügyminisztériumnak számolt be a váratlan fejleményekről. Közölte, hogy a történtek kivizsgálására Kalliany vezérőrnagyot és Battistig törzshadbírót Mariampolba küldte és egyben mellékelte a szökés kapcsán kibocsájtott hadparancsát. A tényleges tennivalót Paar ezredes Répásy őrnagyra hárította, aki jelen volt Lenkey felhatalmazásakor, s jól tudta, hogy már akkor reménytelennek tűnt a szökevények üldözése, így számára sem maradt más, mint a levelezés. Ezért Vécsey Ágoston őrnagytársával május 30-án az ezred nevében Máramaros megye alispánjához fordult „a hitet szegve elszökött" század ügyében, amely a hűségéről és engedelmességéről híres magyar ezredekre „szégyent és gyalázatot hozott". Hallatlan tettét „az eszeveszett század" még azzal koronázta, hogy az ott szolgáló magyar tiszteket „a leggonoszabb fenyegetések között erőszakkal magával vitte". A levélírók bizalmukat fejezik ki, hogy egyetlen „igaz magyar érzésű ember" sem pártolhatja ezt a törvényeket és rendet felborító cselekedetet, mert így anarchia állhat elő, s akkor „a személyes és vagyoni bátorság többé biztosítva nem lehet". Ezek után nem kevesebbet kértek „egész bizalommal", minthogy „a hűtlen század" a megyei illetékesek segítségével „a legközelebbi katonai parancsnoknak mint szökevény foglyok által adassanak". Nem valószínű, hogy a két őrnagy bármi reményt is fűzött kívánságához. Hivatalos buzgalmukat mindenesetre teljessé tették azzal, hogy június 1-én a század esetleges továbbvonulása esetén számbajöhető megyéket: Bereget, Szabolcsot, és Szatmárt is megkeresték hasonló tartalmú levelükkel.[13]

Lenkey és százada számára természetesen a magyar hatóságok, mindenekelőtt a kormány állásfoglalása volt fontos. Május 30-án Lenkey nemcsak Máramaros megyének jelentette írásban megérkezésüket, hanem ugyancsak Körösmezőről kelt jelentését — mint erre már utaltunk — eljuttatta a miniszterelnökhöz is. Ez a jelentés a rávezetett megjegyzés szerint június 3-án délután fél négykor érkezett „sürgönnyel" a miniszterelnökségre, s további fél óra múlva kézhez vette azt a hadügyminisztérium. Mivel aznap éjjel utazott el Innsbruckba Batthyány Lajos miniszterelnök, az őt helyettesítő Széchenyi István hívta össze az esti órákra a minisztertanácsot. Elgondolhatjuk, hogy milyen gondot okozott a hír a kabinet tagjainak, mindenekelőtt Mészáros Lázár honvédelmi miniszternek, aki csak május 23-án érkezett meg Itáliából, hogy hivatalát átvegye. Alig három hete zajlott le Budán Ledererer lovassági tábornok, a budai főhadparancsnokság vezetője ellen az a tüntetés, amelyet a katonaság önkényesen, a kormány tudta nélkül fegyveresen vert szét. A magyar katonai vezetésnek ezekben a hetekben az volt a legnagyobb gondja, hogy miként késztesse engedelmességre az országban állomásozó idegen legénységű

13 Kalliany vezérőrnagy máj. 28-i jelentése: 1848/49-es gyűjt., 1/161. Paar ezredes máj. 29-i jelentése: uo. 1/161a. Hammerstein altábornagy máj 30-i jelentése: uo. 1/171. (a napiparancs szövege ou. 1/171a.) Répásy és Vécsey őrnagy Máramaros megyéhez: HM/b 1848:333; Szatmár megyéhez: uo. 1848:265. A Szabolcs megyéhez küldött levelet közli *V. Waldapfel Eszter:* i. m. IV. k. Bp., 1965. 477—478. o. A Bereg megyéhez küldött változatot közli rövidítve *Rosonczy Ildikó,* l. 80. huszár. 52—53. o.

sorkatonaságot és — a világos királyi parancs ellenére — Bécsből még mindig utasításokat elfogadó főhadparancsnokságokat. Ilyen körülmények között a Galiciában az engedelmességet megtagadó, állomáshelyüket önkényesen elhagyó — dezertáló — huszárok tettének helyeslése bátorítás lehetne az itt tartózkodó idegen katonaságnak. A kérdés politikai súlya miatt a megbeszélésen minden miniszter megjelent. A tanácskozás eredményeként az *amnesztia mellett* döntöttek.

Széchenyi rövid naplóbejegyzéséből nem következtethetünk a minisztertanács vitájára, de megkönnyíti az ott elhangzottak rekonstruálását az este tíz órakor Batthyány számára készített jelentés, amelyet Széchenyi írt alá. Eszerint a tömegesen elkövetett „kihágás" olyan sajnálatos esemény, melyet „a jelen időben úgy elnézni veszélyes példa, mint megbüntetni keserves kötelesség". Mivel azonban a minisztertanács résztvevői előtt már ott volt másolatban Hammerstein lembergi főhadparancsnok budai főhadparancsnoksághoz intézett jelentésének másolata, amelyben szerepelt a röpirat állítólagos „a haza veszélyben" kitétele, ez hivatkozási alapul szolgálhatott a mentő körülményekre. Eszerint „amennyiben országszerte hangzik a ma fontos szó: a haza veszélyben van", s az ország lakosai javaikkal és vérükkel is készek áldozatokat hozni „a királyi korona és a haza megmentésére", akkor a röpirat nyomán támadt „bűnös eltökélet" részben „a király és a haza iránti hívségben" gyökerezik. A minisztertanács ezért úgy véli, hogy a század a katonai törvények által előírt büntetés alól mentesítést kapjon a király által megadott és a hadügyminiszter által kihirdetett amnesztia révén. A hadügyminiszter — folytatódik a levél — a kellő vizsgálatot elrendelte, de a „teljes büntetés" (amit t.i. Hammerstein altábornagy követelt) csak „szomorú következményeket vonna maga után". A levél azzal fejeződik be, hogy a valószínűleg bekövetkező hasonló események elkerülése érdekében célszerű volna, hogy „azon egész huszárezred más nem magyar ezredekkel felváltatván, sietve és haladéktalanul Magyarországba áthelyeztessék".

Mészáros Lázár az elkövetkező napokban megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a dezertálás körülményeit kivizsgálják. A minisztertanácsi döntésről pedig a bécsi magyar külügyminisztérium közvetítésével értesítette az osztrák hadügyminisztériumot. Csak ezt követően bocsájtotta ki június 6-i kelettel azt a minisztériumi tájékoztatást, amely „mély fájdalommal" tette közzé a Württemberg huszárezred egyik századának „talán túlbuzgó hazafiságból összeesküvés által" állomáshelyéről történt eltávozását és az országba jövetelét. Az eset — bár az első ilyen — mondja a nyilatkozat, „ellenségeinknek újabb fegyvert ad kezeibe". A miniszter kijelenti, hogy „állásánál fogva" rosszalja a történteket, s katonai bizottságot nevezett ki „magyar főtisztekből", amely az okokat „a hadi törvények értelmében" kinyomozza. A büntetés pedig a király határozatától fog függeni. Az országos közvélemény ebből, a kormány hivatalos lapjának számított *Pesti Hírlap* június 8-i számában megjelent nyilatkozatból értesült a történtekről és a kormány álláspontjáról. A hivatalos állásfoglalásnak mintegy ellensúlya volt a lap ugyanezen számában található tudósítás, amely június 1-i dátummal és igen lelkesen tudósított a Galiciából Máramarosba érkezett huszárokról. A híradás szerint a fenyegető vész volt indoka „e nemes csapat" tettének, amelyet „a trón és haza iránti szeretet túláradása" késztetett arra, hogy túllépjen mindennapos kötelezettségén. Mivel a megyei közgyűlésnek a nádorhoz felterjesztett kérelme június 5-én már Budán volt, feltételez-

hetjük, hogy ez a tudósítás is akkor érkezett. Vagyis a *Pesti Hírlap* szerkesztői megvárták a hivatalos állásfoglalást és azzal egyidejűleg közölték azt a híradást, amely a huszárok lelkes fogadtatásáról, tettük hazafias indokáról szól.[14]

A közvélemény

Máramaros megyének és székvárosának, Szigetnek a hazatért huszárokat támogató lelkesedése nem csak a sajtó útján vált nyilvánvalóvá. A megye választmányi ülése már június 2-án támogató felirattal fordult a nádorhoz, de más megyék is gyorsan reagáltak. A 6. huszárezred által megkeresett Szabolcs megye első alispánja június 3-án jelentette a belügyminiszternek, hogy ha a huszárok a megyében meg is jelennének, ő nem vállalja, hogy „polgári erővel" (ti. nemzetőrséggel) szembeforduljon velük. Annál kevésbé tenné ezt, mert minden bizonnyal rokonok is vannak közöttük. (Az ezred toborzási körzete a Hajdúkerület, Szabolcs és Szatmár volt.) Szatmár megye alispánja június 4-én fordult a hadügyminisztériumhoz és közölte: amíg a minisztérium nézeteit nem ismeri és a szükséges utasításokat nem kapja meg, nem tartotta célirányosnak, hogy bármiféle rendelkezést tegyen. A leghatározottabb Bereg megye volt, amely június 5-én — talán Máramaros állásfoglalásának ismeretében — megyebizottmányi ülésből fordult Mészáros Lázárhoz. Ebben elismeréssel szólt a huszárokról, akik értesülve a veszélyről, amelyek „a közhazát fenyegetik", és ismerve a nemzet kívánságát, amely a magyar katonaság behozatalát sürgeti, „a katonás fegyelem szigora ellenében hősi elszántsággal határozá magát el a hon védelmére elöljárói rendelete nélkül besietni". A levél azzal a kéréssel fejeződött be, hogy vegye a miniszter „e lelkes századot oltalmába" és nyújtson nekik alkalmat, hogy „a haza és a király védelmében" szerzendő érdemekkel igazolják a hozzájuk fűzött reményeket.[15]

Ez volt tehát a huszárszázad hazatérése által közvetlenül érintett megye, illetve a 6. huszárezred „körözése" által megkeresett megyék azonnali reagálása. Ezt a regionális közvéleményt azután a sajtó erősítette fel és tette országosan ismertté. A *Pesti Hírlap* június 8-i első, máramarosi tudósítását június 10-én újabb követte. Ez említi azt, hogy a *Pesti Hírlap* számai eljutottak a huszárokhoz. „Itt olvasták a dolgok jelen helyzetét. Olvasták, hogy *a haza veszélyben van* . . ." (Kiemelés utólag.) Olvasták Petőfi lelkes buzdító verseit és elhatározták: „. . . íly vész idején távol a hontól maradniok nem lehetvén, elhagyják állomásukat és a kedves honba vissza fognak térni". Ebből a közleményből tudhatta meg az olvasó, hogy a huszárok miként hozták magukkal tisztjeiket. A szigeti helyőrség őrnagyának fellépését ismerve tudatja a levelező, hogy a huszárok olyan lelkesek és elszántak, „miszerint készek voltak halni, s elvérezni, mintsem visszamenni idegen földre". De a szöveg azt is megfogalmazza, hogy

14 Hammerstein budai főparancsnoksághoz intézett máj. 30-i levelének másolatát, Lenkey máj. 30-i jelentését és a minisztertanácsból jún. 3-án Batthyányhoz intézett levelet l. HM/b 1848:708. Lenkeynek a budai főhadparancsnoksághoz intézett máj. 30-i jelentését l. 1848/49-es gyűjt., 1/209b. *Széchenyi* naplóbejegyzése a minisztertanácsról: Napló. (S.a.r. *Oltványi Ambrus.*) Bp., 1978. 1260. o. (Mészárosnak a minisztertanács után kiadott rendeleteit l. a 27. jegyzetnél.) A PH jún. 8-i számában publikált nyilatkozatot közli Okmánytár . . . I. k., 173—174. o.

15 Máramaros megye a nádorhoz: HM/b 1848:303. Szabolcs megye a belügyminiszterhez: OL H 15 Belügyminisztérium rendőri osztály 1848-1-19. Szatmár megye a hadügyminiszterhez: HM/b 1848:265. Bereg megye a hadügyminiszterhez: OL H 82 Hadügyminisztérium biztonsági osztály (HM bizt.) 1848-10-237.

„az itt fekvő lengyel katonai tisztségnek" megmondták, hogy a legénység felett a megye fog rendelkezni, s nem ők, „kik huszárainkat Galiciába visszaküldeni akarták". A közleménynek talán ez a legfontosabb mondanivalója, t.i. hogy a megye védelmébe vette Lenkey századát. Ennek már csak színezője a megyei elöljáróság által rendezett lelkes fogadtatás és az ünnepi vacsora leírása. Az eljövendő események — és a század védelmében megszülető feliratok — szempontjából talán még azt érdemes kiemelni a kétségtelenül hasznos információkat tartalmazó tudósításból, hogy Lenkey kérte: a hatóság rendelkezzék addig velük, míg a minisztérium határoz sorsuk felől. „Kívánta — írja a levelező —, *állítsák oda, hol veszély van.*" (Kiemelés utólag.) Az elkövetkező hetek feliratai között számos olyan akad majd, amely a század „büntetéséül" ezt fogja javasolni.

A *Pesti Hírlap* nemcsak a huszárok máramarosi fogadtatásáról adott viszonylag hamar hírt. Június 11-i számában már tudósított Bereg megye bizottmányi üléséről, amely foglalkozott a 6. huszárezred megkeresésével. A tudósítás így összegezi a bizottmány véleményét a század hazatéréséről: „Szorosan a katonai törvények szerint nem lehet ugyan helyeselni, de tekintve a haza körülményeit és a nemes ingert, mely őket e tettre vezette, lehetetlen őket tárt karokkal nem fogadni." Ez a nézet is többször megfogalmazódik majd a megyék támogató feliratában. Arra azonban kevés hatóságnak volt bátorsága, hogy megismételje, amit a beregi tudósítás közöl, hogy t.i. ők nemcsak, hogy nem küldenék vissza a századot, hanem a minisztériumot fogják megkérni, hogy „inkább hivassa vissza az egész würtembergi ezredet". Pedig ez a gondolat már június 3-i minisztertanácson is felvetődött.[16]

A közvélemény alakítása nem maradt a *Pesti Hírlap* monopóliuma. Ez magától értetődő, hiszen az esetet a laptársak sem hagyhatták szó nélkül. A *Radical Lap* június 10-én sürgette, hogy jöjjenek haza katonáink, s az idegenek menjenek a „Vaterland" védelmére. (A kitétel reagálás a pesti helyőrség német tisztjeinek május 30-án a *Pester Zeitungban* megjelent nyilatkozatára.) Még aznap délután a *Marczius Tizenötödike* hasábján Csernátoni foglalkozott Mészáros Lázár közleményével. A történteket elméleti síkon értékelve kijelentette: „Vannak tények, melyeket nem helyeselhetünk ugyan, de még kevésbé kárhoztathatunk. Ilyen a jelen tény. Ha az esetet csupa katonai disciplináris szempontból tekintjük, az a legszorosabb vizsgálat alá lenne vonandó; de ha az indokot, a tény rugóit nézzük, a kárhoztatás mértéke a helyeslésnél alább nyomni nem fog." A szerző sajnálatosnak tartja a miniszter néhány nappal korábbi nyilvános rosszallását, mivel azt közzé lehetett volna tenni helyeslés, vagy elmarasztalás nélkül is. A kormánynak tudomásul kell vennie — figyelmeztetett Csernátoni —, hogy bár népszerű maga is, az ország rokonszenve a huszárok mellett van. Mivel pedig ellenük a vizsgálat már megindult, a büntetésük nem lehet más, mint rosszallás. De ez kimondható lett volna a hivatalos lap nyilvánossága nélkül is. Június 14-én a lap újra foglalkozott a kérdéssel, s akkor Csernátoni azt hangoztatta, hogy a lakosság is és a külhoni huszárok is elhitték, hogy a haza veszélyben van. A nép azonban nem fogja ezt komolyan venni, ha azt látja, hogy a kormány a szükséghelyzetben is formaságokkal törődik.

16 A PH jún. 10-i cikkét közli: Okmánytár... I. k., 174—175.; a jún. 11-i Bereg megyei beszámolót *Rosonczy*, 80 huszár, 54. o.

A *Nemzeti* c. lap június 11-én reagált Mészáros Lázár közleményére. A címoldalon elhelyezett eszmefuttatás Lenkey századának tettét a hazaszeretet példájának tekinti, s bevallja, hogy nem tartják kívánatosnak, hogy a huszárokat a katonai törvények szerint büntessék. „A minisztérium kijelenté — érvel a cikk —, hogy a haza veszélyben van. És ezen szózat keresztül dörgött a házában kelettől nyugatig. Midőn a minisztérium kijelenti, hogy a haza veszélyben van, azt nem lehet csupán frázisnak tekinteni! Így vették fel a dolgot — folytatódik az érvelés — kérdéses huszárjaink is. Lépésüket a természetjog maga motiválja, mely szerint a honfinak a hazát menteni kötelessége." A *Nemzeti* tehát a megítélés új — és rövidesen visszahangzó — elemét vonja be a történtek minősítésébe: a természetjogot, amely erősebb, mint a katonai eskü és az annak alapján megkövetelt fegyelem. (A lapnak az a kitétele, hogy a kormány nyilatkozott a haza veszedelméről, több közleményre vezethető vissza. Ilyen volt május 17-én a toborzási felhívás, amely arról beszélt, hogy „veszélyes felhők tornyosulnak" hazánk láthatárán. Ezt jelentette ki a király elmenekülését bejelentő május 19-i kormányközlemény, amikor a hazát fenyegető vészről beszélt. Vagy ilyen volt a belügyminiszternek a nemzetőrség tábori szolgálatát igénylő június 13-i körlevele, amely így kezdődött: „naponkint fenyegetőbb alakban tör ki az ország déli részein a lázadás.") A *Nemzeti* június 16-án egy beküldött cikket közölt, amelynek szerzője aggodalommal olvasta Mészáros Lázár közleményét, hogy „mély fájdalommal" fogadta a huszárok hazatérését, s hogy azok büntetése a császári kegytől függ. Mi a nagyobb bűn? — teszi fel a kérdést. A túlzó hazaszeretet, vagy a 12 Pont követelésének nem teljesítése, t.i. hogy katonáink jöjjenek haza, s nemcsak Galiciából, de Itáliából is? A katonák új alkotmányunk születése óta régi esküjük alól fel vannak mentve — de ki a felelős, hogy az új alkotmányra még nem esküdtek fel? A huszárok a hírlapokból értesültek — folytatódik az érvelés —, hogy a haza veszélyben. Ki fogja őket azért, mert annak védelmére hazasiettek, büntetendőnek tartani? A szerkesztő leközölte ezt a radikális hangvételű cikket, de lapalji megjegyzést fűzött hozzá. Eszerint a minisztérium mást nem tehetett, minthogy a császári kegyre bízta a huszárok ügyét, mivel a végrehajtó hatalom feladata a rend megőrzése, s nem mentheti azok megsértőit. Mivel azonban ekkor már ismert volt Máramaros megye kezdeményezése, a megjegyzés így folytatódik: „Azonban a hazának egyes polgárai vagy törvényhozó hatalma az ily magasztos érzelmekből eredt rendellenességet rokonszenvével kísérheti, sőt, hogy meg ne büntessék, közbe is vetheti magát; mi reméljük, meg is fog történni."

A *Marcius Tizenötödike* vagy a *Radical Lap* valójában csak a főváros olvasóira számíthatott. Igazán országosan ismert lap tulajdonképpen csak a *Pesti Hírlap* volt, amelyhez június elején csatlakozott a kormány (a belügyminisztérium) által kiadott hivatalos lap, a *Közlöny*. Ez június 20-án hozta azt a máramarosi tudósítást, amely beszámol arról, hogy a századot „oltalmuk alá vették", s amely így fejezte be ismertetését: „Százezer olyan hőst a hazának, mint Lenkey kapitány és huszárai!" Mintegy feleletül erre, a *Budapesti Híradó* — igaz, a *Nemzeti* megnyilatkozását kifogásolva — június 22-én kijelentette: a legnagyobb bűn, mit katona tehet, hogy megszegi esküjét. Ehhez még hozzátette, hogy a minisztérium tetszése szerint nem függesztheti fel a törvény szigorát. A *Híradó* azonban egyedül maradt ezzel a véleményével. Ugyanis természetes, hogy a július elején megindult *Kossuth Hírlapja* is támogatta a huszárokat, igaz csak egy rövid megjegyzésben, hiszen addigra már a viták jobbára

lezajlottak. Így abban a július 4-i rövid híradásban, amelyben közli, hogy Buda város közgyűlése is elhatározta, hogy pártolni fogja a Lenkey kapitánnyal hazajött huszárokat, a következő megjegyzést tette: „Ki is kárhoztatná e derék hadfiakat, midőn ha büntetni akarnók, legnagyobb vétkökül azt kellene felrónunk, hogy lángoló honszerelmök volt a vezető, mint Mózes népe előtt hajdan a tűzoszlop . . . "

A fentiek egyértelművé teszik, hogy a sajtó a közvéleményt Lenkey százada mellé igyekezett állítani. Nem kétséges az sem, hogy a politikai fejlemények iránt érdeklődő lakosság nemhogy nem ítélte el tettüket, hanem helyeselte azt, hiszen a délvidéki szerb mozgalom fenyegető volta egyre nyilvánvalóbb lett, s június 11-én a belügyminiszter már megküldte a hatóságoknak a „szegedi tábor" megszervezéséről szóló értesítést. Mégis feltételezhetjük, hogy a huszároknak kegyelmet kérő feliratok többsége nem született volna meg, ha Máramaros megye nem kezdeményez — mondjuk így — országos kampányt. Hazatérésük híre ugyanis akkor vált közismertté, amikor a hatóságok már az országgyűlési választások előkészítésével voltak elfoglalva, sok megyében és városban nem fejeződött még be a nemzetőrség összeírása, miközben folyt már a honvédek toborzása, az adományok gyűjtése, a királyi városokban alig zajlottak le a tisztújítások, és voltak megyék, amelyek még be sem iktatták új főispánjukat.

Máramaros megye Lenkey századának ünnepélyes fogadtatása után két nappal, június 2-án kezdte meg többnapos képviselői bizottmányi ülését. Első feladatának tartotta, hogy a huszároknak kegyelmet kérjen a nádortól. A felirat a század hazatérését azzal indokolja, hogy az hallotta a hírt, „mely már köztünk törvényé vált", hogy a magyar katonákat hazájuba vissza kell hívni. Ekkor érkezett hozzájuk „egy lelkesítő fölszólítás, melyben tudtukra adatik: hogy e haza veszélyben van, hogy e honnak — a szerető édes anyának — védelmére siessenek!" A romantikus hazaszeretet hangján írott felterjesztés azután szólt a huszárok lelkében dúló küzdelemről, amelyet „a két nagy és nehéz kötelesség" vívott egymással, s amelynek eredményeként a kis, de bátor csapat „egész föláldozással önfejét veté az intéző végzetek mérlegébe, megszegte a törvényt, s ihletett lelkesedéssel rohant a haza védelmére". A felirat kegyelmet kér a királyért és hazáért vérét ontani kész, fegyelmezett és „minden magyar polgárnak példányul szolgáló század" számára. Kéri, hogy „ne essék a hadi fegyelem azon súlya alá, mely őket — netalán csak költények szerint — hidegen, s nem lélektanilag ítélő bírák által különben érendi vala". A rövidesen országos példává vált érvsorozat végén a megye ügyesen megindokolta, hogy „az éppen kevés számmal" ott állomásozó gyalogos katonaság miatt „a mostani aggasztó körülmények között" jól jött a nevezett század megérkezése, amelynek egyhavi ellátását vállalták, s megkérték a hadügyminisztert, hogy a továbbiakról rendelkezzék.[17]

Máramaros kegyelmi folyadványa úgy vált országosan ismertté, hogy a megye az ülésszak végén (június 6-án) döntött arról, hogy a nádorhoz küldött felterjesztését megküldi a megyéknek és a királyi városoknak. Kinyomtatva az eredeti folyamodványt, mellékeltek hozzá egy ugyancsak nyomtatott körlevelet, melyben röviden ismertették, hogy a Mariampolban állomásozott

17 Máramaros a nádorhoz: Nádori min. 1848:1390. A felterjesztés, amely még Coriolanus példáját is említi, aki bár megesküdött Róma elpusztítására, az édesanyja kérésére esküjét megtagadta — és Róma „mentve lőn", emlékezései szerint Várady Gábor tiszteletbeli aljegyző munkája. L. *Várady Gábor:* Máramarosmegye 1848-ban. *Hazánk,* III. k., (1885) 179—180. o. A megye jún. 2-án kelt, a HM-hez küldött jelentése: HM bizt. 1848-10-236.

huszárszázad „honszerelem, s annak tudata által vezettetve, hogy a haza veszélyben van, összeesküdött s tiszteit a velök jövetelre kénszeritve, Lenkey János kapitány vezérlete alatt kebelünkbeli Sziget városba érkezett a legszebb rend és legnagyobb lelkesedéssel". Ezt a százados ők oltalmukba vették, a nádorhoz a mellékelt föliratot intézték, s most „hazafiui kérelemmel" fordulnak az érintettekhez, hogy ezt „hason fölirásukkal támogatni sziveskedjenek". Erről a lépésről, hogy t.i. kérelmének támogatására a megye által „az ország összes törvényhatóságai" felhívatnak, az alispán június 6-án tájékoztatta a hadügyminisztert is. Máramaros kezdeményezéséhez rövidesen Eger városa is csatlakozott. A hadügyminiszter június 6-i nyilatkozata, s főleg az erre vonatkozó intézkedések, a város lakóiban — mondja a június 13-i közgyűlésből kelt levél — „tekintve a még mindig szigorúan nehéz hadi fegyelmet, . . . komor sejtelmeket" keltett. A szóvirágokban bővelkedő levél arra hivatkozik, hogy ők nemcsak hazafiúi lelkesedéssel kívánják védeni a huszárokat, hanem azért is, mert azok vezére „körükben élt és növekedett, köztünk kesergő rokonai, s mi aggódó barátai vagyunk". Eger városa ekkor már kellett, hogy értesüljön Máramaros kezdeményezéséről, s nyilván ez adta az ösztönzést ahhoz, hogy maga is eljuttassa kegyelmi folyamodványát a hatóságokhoz.[18]

Így indult meg a megyék és városok által felterjesztett feliratok áradata, amelynek nagy többségét a nádorhoz, kisebb részüket a kormányhoz, illetve a hadügyminiszterhez intézték. Az első olyan levelek június 14—15-én keltek, amelyek már Máramaros felszólítására íródtak, majd a hó végétől már Eger megkeresésére is hivatkoztak, s július közepéig egyre érkeznek a feliratok, az utolsó hetekben már erdélyi hatóságoktól is. Mivel ezek érvei és nyelvezete jobbára azonos az eddig ismertetett sajtócikkekkel és feliratokkal, az látszik hasznosabbnak, ha azt tekintjük át, hogy milyen megyéket és városokat késztetett közbenjárásra Máramaros és Eger megkeresése. Az alábbiak ezt foglalják össze, mégpedig megtartva a korabeli, az igazságszolgáltatás kerületi beosztását. (1848 őszén az önkéntes nemzetőrség kerületi szervezése is eszerint történt.) Azokat a megyéket, amelyek folyamodványa ismert, kurziváljuk, s nevük után egyben felsoroljuk a területükön fekvő városokat, ahonnan szintén érkeztek felterjesztések, eltekintve attól, hogy az így feltüntetett szabad királyi városok nem tartoztak az adott megye joghatósága alá. Azokat a megyéket, amelyek beadványát nem ismerjük, zárójelben szerepeltetjük.[19] A kerületeken belül a

18 Máramaros megye nyomtatott felterjesztése és ugyancsak jún. 2-i kelettel ellátott, a hatóságokhoz intézett kísérőlevele a legtöbb levéltárban megtalálható. Utóbbit közli *Kovássy Zoltán:* Újabb adatok Lenkey János hazatéréséről. *Honismeret,* 1978/2. 39. o. Máramaros jún. 6-i tájékoztatója a HM-nek, hogy a hatóságokat felkéri akciója támogatására: HM/b 1848:303. Eger jún. 13-i levele a HM-hez: HM/b 1848:709. Eger körlevele is megtalálható a megyék és városok levéltárában. — A kép teljességéhez tartozik, hogy Bereg megye jún. 5-i a HM-hez intézett levelével egyidejűleg tájékoztatta állásfoglalásáról a hatóságokat, s ez a kéziratos körlevél megtalálható olyan távoli megyék levéltárában is, mint pl. Esztergom, Tolna vagy Somogy.

19 Az a tény, hogy egyes megyék, vagy városok nem szerepelnek az összesítésben, nem jelenti azt, hogy Lenkey századának támogatásáról nem született döntés, vagy éppen folyamodvány. Így pl. Pest megye jún. 20-án választmányi nagygyűlésen foglalkozott a kérdéssel, határozat született, hogy az „említett katonák sorsa a hadügyminiszter engedékenységének ajánltatni fog" — de a beadványnak nincs nyoma. L. Pest m. lt. Közgyűlési jkvek, 1848:4288., ill. a közgy. iratok azonos száma alatt Máramaros körlevelét. L. még a Pest megyei jún. 20-i választmányi ülésről szóló tudósítást, benne Nyáry Pál állásfoglalását: *Nemzeti,* jún. 22. A *Kossuth Hirlapja* júl. 4-i számából tudjuk, hogy Buda közgyűlése is elhatározta Lenkey századának támogatását, de ennek sincs nyoma a nádor, vagy a HM irattárában. (A kimutatásban szerepelnek viszont olyan helységek, amelyekről a fenti irattárakban iktatókönyvi bejegyzés található.) Zempléni tudósításból értesülünk arról, hogy a megyebizottmányi ülésen Kazinczy Gábor a huszárok hazatérését „polgári kötelességnek" tekintette, amiért jutalmat érdemelnek. A többség ezt azonban az országban állomásozó idegen csapatok miatt nem helyeselte és így felirat nem született; l. *Nemzeti,* jún. 18.

megyéknek azt a sorrendjét tartjuk meg, amelyet Fényes Elek alkalmazott „Magyarország leírása" című, 1847-ben megjelent munkája második kötetében.

Dunántúli kerület

(Moson megye)
Győr megye, Győr
Komárom megye, Komárom
Fejér megye, Székesfehérvár
Tolna megye
Baranya megye
(Somogy megye)
Veszprém megye
Zala megye
Vas megye, Szombathely
(Sopron megye)

Dunán inneni kerület

(Pozsony megye) Pozsony, Nagyszombat, Bazin
Nyitra megye, Érsekújvár, Szakolca
(Trencsén megye)
Árva megye
Liptó megye
(Zólyom megye) Korpona
Turóc megye
Bars megye, Körmöcbánya
(Esztergom megye) Esztergom
Hont megye, Selmecbánya, Bakabánya
Nógrád megye, Losonc
(Pest megye) Pest, Cegléd, Nagykőrös, Szentendre
(Bács-Bodrog megye)

Tiszán inneni kerület

Heves és Külső-Szolnok megye, Eger, Gyöngyös, Törökszentmiklós
Borsod megye, Miskolc
Gömör megye
Szepes megye, a XVI szepesi város, Késmárk, Lőcse
Tolna megye
(Sáros megye) Bártfa
Abauj megye, Kassa
(Zemplén megye)
Ung megye
Bereg megye

Tiszántúli kerület

Krassó megye
Temes megye, Temesvár
(Torontál megye) Nagykikinda, kikindai kerület
Csanád megye
Békés megye, Magyargyula, Szarvas
Máramaros megye
Bihar megye, Debrecen
Szatmár megye, Szatmárnémeti, Nagybánya
Szabolcs megye
Ugocsa megye
Csongrád megye, Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes
Arad megye, Arad

Visszakapcsolt részek

Kraszna megye
Közép-Szolnok megye
Zaránd megye
Kővár vidéke

Kiváltságos kerületek

(Jász- és Kunkerület)
Hajdúkerület, Hajdúböszörmény[20]

A feliratokban természetesen igen sok hasonlóság van, bár hangvételben kétségtelenül eltérnek azok, amelyeket a nádorhoz intéztek, s azok, amelyek címzettje „az összes minisztérium", a miniszterelnök, vagy a hadügyminiszter. (A miniszterelnökségre érkezett iratokat Batthyány titkára azonnal a hadügyminiszterhez továbbította.) Majdnem mindegyikben szerepel, hogy a huszárok tettét a hazaszeretet magyarázza, sokban, hogy a két kötelesség közül a „természeti ösztön" alapján a katonai törvények helyett a „szentebb kötelességet", a szülőföld védelmét választották — és vállalták az ezzel, az önkényes hazatéréssel együttjáró kockázatot. Volt beadvány, amely megismételte Máramaros érvét, hogy a század ügye ne kerüljön „költények szerint csak hidegen s nem lélektanilag ítélő bírák" elé. (Vas megye) Természetesen különbség van hangvételben akkor, amikor egyes hatóságok azt kérik, hogy a huszárokat „a törvény teljes szigora" ne érje, vagy hogy a kiérdemelt büntetést mérsékeljék (Pozsony és Kassa, illetve Nyitra megye), mint amikor azt igénylik, hogy a század „minden felelet terhe alól" mentesüljön, hogy a hadügyminiszter számukra teljes bocsánatot eszközöljön, illetve minden büntetés alól mentesítse őket, vagy — más fogalmazásban — a századot pártfogásába véve „a fenyí-

20 Erdélyből Kolozs megyéből, Csíkszékből és Aranyosszékből, Kézdivásárhelyről, valamint Fogaras vidékéről érkezett felirat. Aranyosszék Eger megkeresésére hivatkozott.

téstől megóvni méltóztassék". (Nógrád megye, Szombathely, Miskolc, Székesfehérvár).[21]

A természetesen adódó és többnyire a nyilvánosság előtt már ismert érvek mellett akadnak a folyamodványokban újszerű érvek is. Ilyen Nagykőrös közgyűlésének június 20-án a nádorhoz intézett folyamodványa, amely így kezdődik: „A nemzetek átalakulásának nagyszerű mozgalmai közt gyakran kötelességek sértetnek meg, melyek az eredmények rendes folyama közt törvény elleni merénylet szinét viselnék, — s mozgalmak idején mint a szabadság és honszerelem legmagasztosb fényképei tündökölnek." Ilyennek tűnik — folytatódik a beadvány — a Württemberg század ügye, mely megszegte a fegyelmet és a törvényeket — de nincsenek-e a kötelességek között fokozatok? Ha elvesszük a lélektől az olyan érzelmeket mint szabadság, hon, az emberi és polgári erények tisztelete, akkor az ember egy lesz a mindenség legnyomorultabb lényei közül és „el fogjuk kárhoztatni a hősöket, kik valaha zsarnok ellen vívtak, el Washingtont, el Lamartinet..." Június 26-án Nagyszombat közgyűlése is hasonlóan érvelt, amikor így írt: „Ők hibáztak, igaz, de hány ezer, hány milliom legjobb hazafi is hibázott Európának azon hullámzó napjaiban, midőn trónok döntettek, s a legnagyobb birodalmak megmaradása a veszélynek sűrű hullámjaitól környékeztetett." Ugyancsak hasonló gondolatkörben mozgott Ung megye bizottmánya is, amikor a nádornak írva június 20-án azt hangsúlyozta, hogy a huszárok a fejedelem iránti kötelezettségüket teljesítették abban a helyzetben, amikor nemcsak az ország, de „egész európai államoknak állapotja rendkívül megrázkódtatásokat szenved". S ha az uralkodó megkegyelmezett a státusfoglyoknak, úgy a nádor kieszközölheti azt a hon védelmére sietett századnak is.[22]

Egyes kérelmek reagáltak a közelmúlt fejleményeire. Így Bihar megye június 13-i folyamodványában már utalt a két nappal korábbi fővárosi vérengzésre (a honvédeknek és az olasz katonáknak a Károly laktanyában bekövetkezett összeütközésére) és arra, hogy némelyek katonai vezetők „kikre a katonaság vezérlete bizva van", alig akarnak a törvényes kormánynak engedelmeskedni. Ilyen körülmények között öröm azt hallani, hogy vannak honfiak, kikből a katonai fegyelem nem ölte ki a hazaszeretetet. A Hajdúkerület június 19-én tartott közgyűlésén úgy fogalmaztak, hogy a huszárok hazatérését olyan botrányok igazolják, mint ami legutóbb Pesten történt. Törökszentmiklós 28-án kelt felirata — egyidejűleg intézve azt a nádorhoz és a hadügyminiszterhez — pedig arra hivatkozott, hogy ha a péterváradi katonai kormányzó kegyelmet ígérhetett a lázadóknak, akkor azt a huszárok is megkaphatják, akik vétségüket a harcmezőn jóvátehetik. Ezt a megoldást tartotta megfelelőnek Abaúj megyének június 21-én a nádorhoz intézett kérelme, s ezt indítványozta Fejér megyének július 5-én „az összes minisztériumnak" címzett folyamodványa. Ez utóbbi szerint a huszárok nem közönséges szökevények, kik esküjüket megszegték és zászlójukat elhagyták, hiszen azért jöttek, hogy az ellenséggel a

21 A kegyelmet kérő folyamodványok nagy száma nem teszi lehetővé, s a tanulmány ezen részének célkitűzése nem is teszi indokolttá, hogy ezeket a beadványokat részletesen, a levéltári jelzetek feltüntetésével elemezzük. Ezért csak a példák helyére hivatkozunk. Vas megye: Nádori min. 1848:1726; Pozsony, Kassa és Nyitra megye (a felsorolás sorrendjében): Nádori min. 1848:2063/b; HM/b 1848/3751; HM általános iratok (HM) 1848:4291. Nógrád megye, Szombathely, Miskolc, Székesfehérvár (a felsorolás sorrendjében): Nádori min. 1848:2063/a; HM/b 1848:3047; uo. 3487; HM 1848:4291.

22 Nagykőrös: HM 1848:7395; Nagyszombat: OL H 92 Nemzetőrségi Haditanács közösen kezelt iratai 1848:2079 (valós helye: a HM/b sorozat); Ung megye: Nádori min. 1848:1581.

harcmezőn szembeszálljanak, ha kell, életük feláldozásával is bizonyítsák hazaszeretetüket. Ezért az ország jelen súlyos körülményei között a huszárokat ne állítsák hadbíróság elé, hanem küldjék őket az ellenség elé, hogy „szándékuk tisztaságát a harc mezején szerzett babérokkal" igazolják. Azt, hogy az egész ezred hazahozatalát ki kell eszközölni, Szabolcs megye és Szarvas városa kérte, míg Szatmár megye és Zilah városa minden „külhonban lévő" magyar katonaság hazahozatalát tartotta szükségesnek.[23]

A nádor egyébként Máramaros június 2-án kelt, a huszárok védelmében készült felterjesztését június 5-én „a mielőbbi szükséges elintézés végett" áttette Mészáros Lázárhoz. Utóbbi a vizsgálat elrendelése és egyéb intézkedések megtétele után az iratokat június 9-én visszaküldte a nádornak. Mivel Máramaros példájára a hatóságok többsége is a nádorhoz intézte kérelmét, ő minden egyes beadvány külzetére személyesen vezette rá a megjegyzést: „Hadügy miniszter urnak rövid uton". A nádori iroda kézhezvételi dátumát alapul véve ez a gyakorlat azonban csak mintegy tíz napig tartott, mert július 2-án Mészáros Lázár az addig hozzá István nádor által átküldött iratokat visszaszármaztatta azzal a megjegyzéssel, hogy az azokban foglalt kérelemmel kapcsolatban a döntés „egyenesen a királytól függ". Kézhez véve a hadügyminiszter elhárító levelét, annak vételétől, július 3-tól a precíz nádor a folyamodványokra ezt írta: „Ideiglenes halomra."[24]

Mészáros Lázár lépését nyilván az magyarázza, hogy nem kívánt ezekkel a beadványokkal foglalkozni, hiszen hozzá is szép számmal érkeztek hasonló iratok, beleértve a „nemzeti kormánynak" címzett, de a miniszterelnöki irodából hozzá eljuttatott kérelmeket is. A hadügyminiszter elsőként a máramarosi alispán június 6-i levelére válaszolt. Június 11-én közölte a megyével, hogy a huszárok bármi céllal követték is el „bűnös merényletüket", megsértették a katonai fegyelmet és a törvényeket, valamint a hadsereg becsületét, így — állásánál fogva — a századot nem mentheti a büntetés alól. Egyben tudatta, hogy a budai főhadparancsnokság útján küldöttséget nevezett ki azzal a megbízással, hogy „e bűnös tény indokait szigorú nyomozás útján világosságra hozza". Másnap ezt újabb — és egyidejűleg Bereg megyének is megküldött — levél követte, amely szinte megismétli az előző napi állásfoglalást azzal a kiegészítéssel, hogy ha a vizsgálat során a század őszinte megbánást tanúsít, úgy a 3. Ferdinánd huszárezredbe fog soroztatni, hogy ott bevárják az uralkodó döntését sorsuk felől. Ezt követően két hétig nincs nyoma, hogy a hadügyminiszter újabb feliratra válaszolna. Június 27-én Szabolcs megyével közölte, hogy a huszárok „bármi ösztönből" is követték el tettüket, azt hivatalból nem helyeselheti, sorsuk felett pedig a felség fog dönteni. Július 2-án Törökszentmiklósnak válaszolt, tudatva, hogy a század még Szigeten tartózkodik, hol a vizsgálat eredményét várja. Katonai szempontból kárhoztatja a huszárok tettét, mivel a nemzet jelen állapotában a szabályok és törvények betartása jelenthet biztos-

23 Bihar megye: Nádori min. 1848:1591; Hajdúkerület: uo. 1588; Törökszentmiklós: Nádori min. 1848:1651 és HM/b 1848:2127. Abaúj megye: HM 1848:7874; Fejér megye: uo. 4291/b. (Ez utóbbi arra hivatkozik, hogy Bereg megye megkeresésére készítették el feliratukat.) Az ezred hazahozataláról Szabolcs megye: HM/b 1848:939; Szarvas: Nádori min. 1848:1576. A magyar katonaság hazahozataláról: Szatmár megye: Nádori min. 1848:1558; Zilah: uo. 1647. — Érdemes még megemlíteni, hogy Veszprém megye felirata utalt arra, hogy Savoyai Eugén is a katonai fegyelem megsértésével aratta egyik nagy győzelmét: HM/b 1848:2186.

24 A nádor jún. 5-én Mészárosnak: HM/b 1848:305. Mészáros jún. 9-én a nádornak: Hadügyminisztériumi kiadványok fogalmazatai (HM/k) 1848:239. Mészáros júl. 2-án a nádornak: Nádori min. 1848:1653. és HM/k 1848:935.

sítékot. Július 3-án és 4-én Losoncnak, Nagyszombatnak és Egernek válaszol lényegében azonos, mégis eltérő szövegű levélben, amely leszögezi, hogy állása a vizsgálat elrendelésére kötelezte, a döntés pedig az uralkodó kezében van. Július 9-én a Szentendrének szóló válasz kelt, amelynek lényege az, hogy a vizsgálatot nem függesztheti fel, „nehogy ezen eset további szabálellenes lépéseknek felhívó például szolgáljon". Július 15-én — a század elleni vizsgálat eredményének ismeretében — már kevésbé merev a hadügyminiszter Arad és Kolozs megyének adott válasza. Eszerint mint hazafi és a hon polgára ő sem ítéli meg olyan szigorúan a huszárok tettét, de helyzeténél fogva a fegyelem elleni vétségeket nem pártolhatja. (Már nem beszél bűnös tettről vagy dezertálásról.) Az ítélkezés az uralkodó kezében van, s addig, amíg erről értesülnek, a századot *az alvidéki lázadók ellen* küldik, „hol elég alkalma leend kimutatni, valyon rossz szándék volt-e elkövetett merényének indoka". Ez az első eset, hogy a század együttmaradásáról — és a délvidéki táborba rendeléséről — szó esik. Eddig a levelek általában egyéni fogalmazásúak voltak — legfeljebb egyszerre két hatóság kapta ugyanazt a szöveget —, most, hogy megszületett az ideiglenes döntés, a július 21-én Kézdivásárhelyen írott szöveget rövidesen további öt hatóságnak küldték meg. Megállapíthatóan az utolsó, a témát érintő válasz augusztus 7-én született, amikor Mészáros Nyitra és Fejér megyék, illetve Székesfehérvár beadványára válaszolt.[25]

Végül meg kell említenünk, hogy a szökött huszárokat felpártoló Máramaros megyével a század táborba indításáig fennállott a hadügyminiszter kapcsolata. Talán azt is mondhatjuk, hogy ez a levelezés — a megye álláspontja — tükre az eset változó megítélésének. Mészáros június 12-i, a huszároknak a Ferdinánd huszárezredbe tervezett beosztásáról szóló értesítésére a megye június 27-én, a közgyűlés álláspontját tolmácsolva válaszolt. Eszerint tudják, hogy nem fenyegeti halál a szökve hazatérteket, de az idegen ezredbe történő beosztás egyenlő a száműzetéssel, s nem jobb az erkölcsi halálnál. A megoldás: mivel a századnak a haza iránti lelkesedése vezetett a bűnös cselekedetre, alkalmat kell adni, hogy szavát beváltsa. Tartsák tehát együtt a huszárokat és küldjék őket a délvidéki lázadók ellen. A levél megemlít még egy megoldást: állítsák a huszárokat „az alakítandó nemzeti lovas sereg élére". Erre a megkeresésre a hadügyminisztérium nem reagált. A megye jelentkezett ismét, amint nyilvánvalóvá vált kezdeményezésének országos visszhangja, valamint az, hogy a századot együtt-tartva leküldik a déli táborba. A megyebizottmány ekkor, július 17-én megtette a logikusan következő lépést: előléptetésre ajánlotta a hadügyminiszternek Lenkey kapitányt és Fiáth főhadnagyot. Indoklásuk szerint nevezettek megérkezésük óta a legnyességgel „a legszigorúbb fegyelmet a legemberibb bánásmóddal párosítva éreztették", polgári körökben művelt, előzékeny és egyben férfias magaviseletet tanúsítottak, kiérdemelve mindnyájuk szeretetét és tiszteletét. Ezért úgy vélik, hogy „sikamlós helyzetüknél fogva" megtámadásoknak és üldöztetéseknek lehetnek kitéve, ezért kérik, hogy mihamarabb gondoskodjék előléptetésükről. Mészáros július 30-án kelt válasza közhellyel kezdődik: sehol nem nyeri el az erény és a jellem oly gyorsan jutalmát, mint a

25 Máramarosnak, jún. 11.: HM/k 1848:729; jún. 12.: HM bizt. 1848-10-236; Szabolcsnak: HM/k 1848:787; Törökszentmiklósnak: uo. 936; Losoncnak, Nagyszombatnak, Egernek: uo. 1123—1125; Szentendrének: uo. 1165; Arad és Kolozs megyének: uo. 1311; Kézdivásárhelynek: uo. 1142. Azonos szöveg Krassó és Zala megyéknek, Aranyosszéknek: uo. 1143—1145; Csíkszéknek és Fogarasnak: uo. 1693—1694. Nyitra és Fejér megyéknek, Székesfehérvárnak: HM 1848:4291.

katonai pályán. A nevezett tiszteket „tévútra vezetett századukkal együtt" az alvidéki lázadók ellen vezényelték, hol „elég alkalmuk lesz érdemeket szerezni és magukat jutalomra érdemesíteni". Ha erre alkalmat adnak a körülmények, ő kész a két tisztet „méltányos elismerésben" részesíteni.[26]

A vizsgálat

Lenkey százada ellen a vizsgálatot már a június 3-án este tartott minisztertanács elrendelte. Másnap Mészáros Lázár megtette a szükséges lépéseket. Mindenekelőtt Boyneburg altábornagyot, a budai főhadparancsnokság vezénylő tábornokát utasította, hogy a legközelebbi huszárezredből egy magyar őrnagyot, egy tisztet és egy katonai ügyészt küldjön ki, hogy megvizsgálják, mi adott okot a századnak az összeesküvésre és elszökésre. (A főparancsnokság előtt ismertek voltak a fejlemények, hiszen Hammerstein lembergi főparancsnok május 30-i jelentését ők is megkapták, s másolatban június 3-án megküldték a magyar hadügyminisztériumnak.) Mészáros hangsúlyozta: tudja, hogy a huszárok megbocsájthatatlan bűnt követtek el, s készségesen elrendelné azt a szigorú törvényes eljárást, amire állása kötelezné. A minisztertanács azonban a jelen súlyos helyzetben úgy véli, hogy ha ezeket megbüntetnék, úgy „a nagy bajból az összes hazára nézve még nagyobb baj áradhatna", különösen akkor, ha megkísérelnék lefegyverzésüket és a huszárok ellenállnának, vagy a lakosság is segítségükre sietne. Ezért tehát a királyra bízzák majd a döntést. Ugyancsak július 4-én tájékoztatta Mészáros Pulszky Ferencet, a Bécsben székelő külügyminisztérium (király személye körüli minisztérium) államtitkárát a fentiekről, kérve, hogy az osztrák hadügyminisztérium erről tájékoztassa a galiciai főparancsnokságot. Június 5-én a budai főparancsnokság kiegészítő utasítást kapott. Eszerint a vizsgálóbizottság elnöke a huszárokat anyanyelvükön világosítsa fel tettük „szörnyűségéről", s értesse meg velük, hogy ha a haza bocsánatára és a hadseregbe való visszahelyezésre számítanak, úgy „a legmélyebb és legbelsőbb megbánással párosult engedelmességgel" vessék alá magukat a vizsgálóbizottság rendeleteinek. Végül közli a levél, hogy „az észnek és hadi erkölcsnek ösvényére" visszatért századot a főparancsnokság sorozza be a Ferdinánd huszárezredbe, hol „a bűnösök ő cs. kir. felsége legfelsőbb határozatát bevárandják".[27]

Máramaros megye alispánja csak június 6-án kelt levelében vette fel a kapcsolatot a hadügyminiszterrel. Ebben — az országos felirati mozgalom megszervezéséről tudósító — levélben közölte, hogy ha a huszárok ellen katonai erővel kívánnak fellépni, „a történhető felzendülés és ellenszegülésről" nem felelhet. Az a tény azonban, hogy a június 3-i minisztertanács emiatt már kifejezte aggodalmát, s másnap Mészáros már ennek szellemében fogalmazta meg rendeletét és Bécsbe küldött tudósítását, megengedi a feltételezést, hogy a

26 Máramaros megye a HM-nek, jún. 27.: HM/b 1848:3041. Máramaros a HM-nek, júl. 17. HM/k 1655; a HM válasza uo. Az utóbbi levélváltást közli *Kovássy:* id. cikk, 41. o.

27 Mészáros a budai főparancsnokságnak jún. 4-én: HM/k 1848:164; jún. 5-én: uo. 180. Mészáros Pulszkynak: uo. 163. (Ezeket a rendeleteket Mészáros jún. 9-én másolatban megküldte a nádornak: Nádori min. 1848:1390.) Boyneburg jún. 6-án kelt jelentése Latourhoz a jún. 3-i minisztertanácsi ülésről és a másnap Mészárossal folytatott megbeszélésről: 1848/49-es gyűjt. 1/196a. Pulszky jún. 6-án juttatta el a tájékoztatást az osztrák HM-nek: 1848/49-es gyűjt. 1/209; Latour pedig jún. 13-án jelentette az ügyet a császárnak azzal, hogy bocsánat esetén a Ferdinánd, vagy más huszárezredbe kell a tetteseket beosztani: uo. 1/196.

Lenkey május 30-i jelentésével érkező futár ilyen figyelmeztetést hozott. Ezt látszik bizonyítani a hadügyminiszter június 5-én Máramaros megyének küldött sürgönye, amely szerint a Lenkey kapitány vezetésével „erőszakosan betört" századról — míg a kellő intézkedések megtörténnek — a megye gondoskodjék. A szöveg a „kellő élelmezésről és alkalmazásról célszerűleg" történő gondoskodásról beszél, ami a helyi katonai hatóságtól való teljes függetlenség jóváhagyását jelenti, hiszen a veszélyt az jelentette, hogy az ott állomásozó gyalogság őrnagya kísérletet tesz a század lefegyverzésére. Láttuk, a *Pesti Hírlap* június 10-én megjelent, de a század megérkezésének napjaiban kelt tudósítása beszélt a sorkatonaság fellépésének lehetőségéről. Ismerünk egy június 8—10. között kelt magánlevelet, amely arról tudósít, hogy „Szigeten a kommendáns le akarta őket mint szökevényeket fegyverkeztetni, de a megye pártfogás alá vette". Az emlékezés pedig arról ír, hogy ottlétük alatt a helyőrség kétszer is kísérletet tett arra (egyszer fürdés közben, máskor pedig lószemle alkalmából), hogy megfossza őket fegyvereiktől.[28]

Közben a budai főparancsnokság rendeletére Kassáról, a 3. Ferdinánd huszárezredtől június 12-én Schönberger őrnagy vezetésével, Földváry kapitány és Maier hadbíró-főhadnagy részvételével elutazott Szigetre a kiküldött vizsgálóbizottság. Ugyanezen a napon kelt Mészáros Lázár már említett levele a megyéhez, amelyben közölte, hogy ha a század őszinte megbánást tanúsít, akkor a századot a Ferdinánd huszárezredhez sorozzák, ahol megvárják a király kegyelmét. A levél feltehetően ugyanazon a napon érkezhetett meg Szigetre, mint a vizsgálóbizottság. Mindenesetre utóbbi még nem kezdte meg a legénység kihallgatását (hiszen a tisztek voltak az elsők, majd az altisztek következtek), amikor június 15-én a század közvitézei kérést intéztek a hadügyminiszterhez. Levelük így kezdődött: „Mi katonai állásunkat ismérve, a szigorú katonai törvényt áthágtuk, mivel értesítve valánk a Hazától, hogy siessünk védelmére . . ." Kegyelemért folyamodnak, mivel magukra hagyva az idegenben, s értesülve a felszólításról, győzött a „vakmerő elszántság", s most Sziget városában várják a hadügyminiszter parancsát, „bármily sujtó legyen is az". Kérésük az, hogy „a borzasztó szégyentül" kímélje meg őket, s „ha lehetséges a lengyel honba vissza ne tériteni kegyeskedjék, sőt inkább . . . (az ellenséggel) . . . homlok egyenest állitani méltóztassék". Feltehetően a megyei hatóságnak a minisztertől nyert tájékoztatása alapján született ez a folyamodvány, amely tanúsítani volt hivatva a század őszinte megbánását. A kérelmet nyolc közvitéz írta alá, az egész század közmegegyezésére hivatkozva — mintegy kihagyva az ügyből az őrmestereket és a káplárokat. (A 117 közvitéz ezzel ismételten magára vállalta a felelősséget. Már a *Pesti Hírlap* június 10-i tudósítása így írt: „Ezen határozottságot, tervet és módot maguk a közvitézek főzték ki. A káplárok, őrmesterek csak az elmenetkor értesültek.") A Lenkey által láttamozott kérelmet Schönberger őrnagy továbbította — a század fegyelméről nyert jó benyomásait is hangsúlyozva — Boyneburg altábornagyhoz. Utóbbi a legénység folyamodványát június 20-án küldte át a hadügyminiszternek. Mészáros június 26-án örömmel fogadta ugyan a megszökött századnak „magába térését" s a hadi fegyelem ellen elkövetett vétkének elismerését. Mivel azonban a kirendelt bi-

28 Mészáros jún. 5-én Máramarosnak: HM bizt. 1848-10-226. (A század ellátására l. még uo. -12-238.) A lefegyverzési kísérletről beszámoló levél: *Waldapfel:* Levelestár I. k., 301—302. o. Az emlékezés a lefegyverzési próbálkozásokról: *Szilágy-Somlyó*, 1888. 31—32. sz. — A Beregből jún. 6-án kelt tudósítás szerint Répásy Mihály őrnagy megjelent volna Beregszászon, hogy „visszavezesse a csapatot"; l. PH jún. 11.

zottmány vizsgálata még nem fejeződött be, a folyamodásra — mondja válaszában — „legjobb akaratom mellett is, semmi határozatot nem adhatok".[29]

A vizsgálat jegyzőkönyveit nem ismerve annak részleteiről mit sem tudunk. Boyneburg altábornagynak Latour hadügyminiszterhez intézett bizalmas jelentéséből azt tudjuk, hogy Lenkey és Fiáth teljes szolidaritást vállalt a századdal, mivel nem voltak hajlandóak megnevezni („nem voltak képesek megmondani") hogy kik azok, akik nekikszegezett pisztollyal kényszerítették őket eljövetelre. Boyneburg meg is jegyezte, hogy ezzel a magatartással a tisztek ha nem is a lázadás résztvevőinek, de pártolóinak látszanak. Az altisztek az elmondottak alapján kimentették magukat. A legénység pedig arra a kérdésre, hogy mi volt a szökés oka, az emlékezés szerint így felelt: „Kötelesség, hazánk szeretete, melyet veszély fenyegetett." A vizsgálat június 30-án fejeződött be, s a jegyzőkönyveket Boyneburg július 7-én küldte meg a magyar hadügyminiszternek. Rövid jelentésében úgy összegezte a vizsgálat eredményét, hogy az összeesküvés előidézője az adott körülmények között nem állapítható meg.

A megküldött anyagokat a hadügyminisztérium egyik hadbíró gyakornoka nézte át és készítette el a minisztérium hivatalos véleményét, illetve a főparancsnoksághoz intézett válaszát. Eszerint a legénység „külömbféle gerjesztések által", melyek meghaladták műveltségi fokát, „valóságos terv szerint előkészíttetett". Ennek szerzői azonban most, „midőn törvényellenes és célirányta lan merényöket már belátják, magokat ügyesen el tudják rejtegetni". Az összegezés szerint a vizsgálati anyagból kiviláglik, hogy „ezen fegytelen elerkölcstelenedés" a századnál már régen elharapódzott, s ha tisztjeik jobban odafigyelnek, a hiszékeny legénységet felvilágosítva és a katonai fegyelmet megtartva „az előbbeni rendre és engedelmességre hamar visszavezethették volna". A továbbiakban az irat neheztelően szól „egynémely álhazafiakról", akik a körülményeket „egész terjedelmök szerint megítélni nem bírván, alattomos bujtogatásaik által a hiszékeny legénységet ezen erkölcstelen merényre bírták". A század — folytatódik az érvelés — tettéért megérdemelné a legszigorubb büntetést. Mivel azonban a felbujtók ismeretlenek, a legénységet pedig „a legszentebb érzelmek fölgerjesztése által" tévútra vezették, a hadügyminisztérium nem akar élni a törvényes fenyítés eszközeivel, „hanem az érdeklett század fennállhatását vagy felbontását, és a többi hadsereg közé való elosztását annak ezentuli viseléséhez köti".

Mindezek után az a hadügyminisztérium határozata az — adja tudtul a főhadparancsnokságnak Mészáros Lázár —, hogy a Szeged körül összegyűlt és Bechtold altábornagy parancsnoksága alatt álló hadseregnél alkalmat ad a századnak „ezen botrányos gyalázat megengesztelhetésére". Nevezett tábornok a század magaviseletéről jelentést fog tenni, s a minisztérium majd ennek megfelelően intézkedik. A hadügyminisztérium a vizsgálati iratokat július 11-én visszaküldve egyidejűleg utasította a főparancsnokságot, hogy a Württemberg

29 Boyneburg jelentése a vizsgálóbizottság összetételéről és elutazásáról: HM/b 1848:526. A legénység kérelme, Boyneburg előterjesztése és Mészáros válasza: HM/k 1848:694. Az emlékezés szerint Vincze és Harsányi őrmesterek vezetésével három káplár és két közvitéz készítette elő a folyamodványt, s azt Harsányi Bálint őrmester fogalmazta meg. (Lehet, hogy ő az emlékezés szerzője is.) Az emlékezés szerint olyan miniszteri leirat érkezett, hogy vagy visszatérnek Galiciába — vagy megtizedelik őket (?), s ezért készült volna a kegyelmi kérvény.

huszárezred parancsnokságát és az érintett századot a határozatról értesítse és utóbbinak Szeged felé való elindulásáról azonnal intézkedjen.[30]

Ezzel a huszárok szökése által keletkezett probléma, hogy feloszlassák-e a századot, illetve miként büntessék meg a legénységet, megoldódott. Éppen időben, mert a hadügyminiszter — mint erre más eset kapcsán utalt is — számolhatott azzal, hogy az országgyűlésen kérdést intéznek hozzá. A házszabályok szerkesztését befejezve és az igazoló választmány jelentéseit meghallgatva, erre csak július 18-án kerülhetett sor. Ekkor interpellálta Szaplonczay József máramarosszigeti képviselő Mészáros Lázárt, hogy a hazatért századdal kapcsolatban milyen intézkedést tett, és egyben javasolta, hogy küldjék őket a szerb felkelők ellen, hiszen ezért tértek haza. A miniszter válaszában leszögezte, hogy nem helyeselte és sohasem fogja helyeselni a történteket. Ezt ő a sajtóban közölte, s tudtul adta 40 megyének is. De mert a helyzet súlyos és sok a bűnös, nem lehet a törvény szerint eljárni. Mivel a vizsgálat megtörtént, s „magokba szállván a bünösök bocsánatért esdekeltek, s életöket a hazának ajánlották" (Éljenzés a Házban!), ezért — folytatta Mészáros — „egy darabig az ítéletet felfüggesztettem, s amint fogják magokat viselni, e szerint ítélem el, hogy e század mint század megmaradjon-e vagy az egész seregben feloszlassék". Egyben közölte: kiadta a parancsot, s a század már útban van a szegedi tábor felé. A képviselők a miniszter válaszát megelégedéssel fogadták.[31]

A tábori szolgálat

A hadügyminiszter rendelkezése már nem találta a huszárokat Máramarosszigeten. Július 2-án — vagyis a vizsgálat befejeztével — az ott állomásozó Hartmann gyalogezredi század legénysége és a huszárok között verekedés tört ki. Bár ez csekély jelentőségű volt — állította július 14-i jelentésében Boyneburg altábornagy —, a további konfliktusok és esetleg a lakosság beavatkozásának elkerülése érdekében július 4-én a századot a megyebeli mezővárosba, Viskre helyezték át. A jelentés szerint ez a megyei hatóságokkal és Lenkey kapitánynyal egyetértésben történt. A *Közlöny* szűkszavú tudósítása nem hagy kétséget afelől, hogy a sorkatonaságot tisztjei uszították.[32] A századnak és parancsnokának rövidesen tapasztalnia kellett, hogy velük szemben az ellenséges magatartás saját ezredüktől sem idegen.

A század útrendjét július 16-i kelettel a hadügyminisztérium biztossági osztályából nem az osztály főnökének, gróf Török Bálintnak, hanem Mészáros Lázárnak az aláírásával küldték meg az érintett hatóságok. Eszerint a század (132 fő és 137 ló) július 20-án Viskről indulva még aznap este Husztra kellett, hogy érkezzen. Másnap az Ugocsa megyei Nagyszőllős volt a pihenőállomás, majd délnek fordulva és a Tiszán kompon átkelve július 22-én Halmi volt a cél.

30 Boyneburg bizalmas jelentése Latourhoz: 1848/49-es gyűjt. 1/417. A legénység vallomására: *Szilágy-Somlyó*, 1888. 31. sz. Boyneburg jelentése a vizsgálatról és Mészáros júl. 11-i válasza: HM/k 1848:1186; utóbbi német fordítása: 1848/49-es gyűjt., 1/388.

31 Az interpellációt és Mészáros válaszát l. a *Közlöny* júl. 20-i számában. L. még: *Beér János—Csizmadia Andor:* Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp., 1954. 160. o., 171. o.

32 Boyneburg jelentése: HM bizt. 1848-10-428. A *Közlöny* tudósítása júl. 14. A század áthelyezésére l. még *Benkő Samu:* Haladás és megmaradás. Bp., 1979. 526. o.

A következő napon Szatmár megyébe értek a Szatmárban (Szatmárnémetiben) éjszakáztak. 24-én viszonylag rövid távot tettek meg és a Dob nevű helységben pihentek, majd 25-én Szabolcs megye székhelyére, Nagykárolyba érkeztek, hol — az emlékezés szerint — a megye és a város előkelőségei a nagyvendéglőben rendeztek lakomát a század számára. Július 26-án átléptek Bihar megyébe, s aznap Szalacsra, 27-én pedig Székelyhídra érkeztek, ahol a következő napon pihenőnapot tartottak.

A huszárok július 29-én indultak tovább, s aznap Paptamásiban, másnap pedig Nagyváradon éjszakáztak. 31-én Mezőgyán (Kötegyán?), augusztus 1-én az utolsó Bihar megyei helység, Sarkad volt a pihenőállomás. Másnap átlépve Békés megyébe csak rövid utat tettek meg és Gyula városában pihentek. Augusztus 3-án Békéscsaba, 4-én Orosháza volt az állomás, s itt ismét pihenőnap következett. Augusztus 6-án átléptek Csongrád megyébe, ahol a pihenő Hódmezővásárhelyen volt, s másnap, augusztus 7-én megérkeztek Szegedre. Az útrendet ezek szerint pontosan betartották, jóllehet a hosszú út — csak két pihenőnappal megszakítva — komoly terhet jelentett, lónak, embernek egyaránt. Az útrend szerint Szegedtől Bechtold altábornagy, a délmagyarországi mozgó hadtest parancsnoka rendelkezik velük. Az emlékezés szerint Szegedről a Zenta — Óbecse útvonalon vonultak a verbászi táborba. Az emlékezésből értesülünk arról, hogy a délvidéki szemleutat tartó Mészáros Lázár augusztus 11-én őket is megszemlélte és „Tehát kendtek azok a híres huszárok . . ." megjegyzéssel meg is feddte őket.[33]

Bechtold altábornagy és az időközben ugyancsak a déli táborba vezényelt 3. Ferdinánd huszárezred tisztikara — legalábbis parancsnokának, Kolowrat-Krakowsky ezredesnek emlékezése szerint — hűvösen fogadta az útja során mindenütt lelkesedést tapasztalt századot. Alig változtatott ezen a magatartáson az, hogy a huszárok már augusztus 19-én jól szerepeltek a Szenttamás elleni második támadásnál. A század a Ferenc-csatorna déli partjánál Kiskér felől előrenyomuló Wollnhofer vezérőrnagy dandárjának jobbszárnyán helyezkedett el, s elsősorban ágyúfedezetnek használták. Az egyébként sikertelen, Bechtold által erőtlenül vezetett támadás során Fiáth főhadnagyot derékba találta egy ágyúgolyó és rövidesen belehalt súlyos sérülésébe. Augusztus 22-én Bechtold a részletek ismeretében dicsérően számolt be jelentésében a század lóról szállt tagjairól, akik a Fiáth főhadnagy helyett a parancsnokságot átvevő Harsányi őrmester vezetésével egy ágyút és több sebesült tüzért kimentettek az ellenséges ágyútűzből. Az újabb sikertelen vállalkozás részleteinek bemutatása, valamint a jelentésben található magyarázatok és hőstettek ismertetése érdekében a hadügyminisztérium úgy döntött, hogy Bechtoldnak ezt a jelentését fordításban megjelenteti a hivatalos lapban. A *Közlöny* augusztus 30-i számában ezt olvashatjuk a századról: „A Würtemberg huszárezred kapitánya Lenkey derék századával a legveszélyesebb helyeken vitézsége kitűnő jeleit adá, valamint

33 Az útrendet minden érintett hatóság megkapta. Egy példányát l. OL H 112 Török Gábor kormánybiztosi iratai 1848:257. (A sajtó híradásaiból jól nyomon követhető, hogy a század pontosan betartotta az útrendet.) Az emlékezés a táborba vonulásról: *Szilágy-Somlyó*, 1888. 36—38. sz. Beszámolva szemleútjáról emlékiratában Mészáros Lázár nem emlékezik meg a huszárokkal történt találkozásról.

bebizonyítá azt, hogy a század a kegyes bocsánatára, minden kivétel nélkül valódilag érdemes."[34]

Lenkey századának dicsérete nem békítette meg, sőt talán ingerelte is a 6. huszárezred tisztikarát, amelyet mind a hét századával az osztrák hadügyminisztérium az eredetileg megígért Nádor huszárok helyett júliusban Magyarországra vezényelt. (Június 4-én ugyanis az ezred ezredesi osztálya 1. századánál is hazatérésre irányuló összeesküvést fedeztek fel, amit határozott fellépéssel megakadályoztak ugyan, de Hammerstein altábornagy két nap múlva — a bécsi hadügyminisztérium utólagos jóváhagyását remélve — az egész ezredet eltávolította Galiciából és útnak indította Szilézia felé. Mivel azonban a szláv kongresszus készületei miatt Windisch-Grätz a Prágában és környékén állomásozó Nádor huszárokra igényt tartott, június 13-án Latour közölte a bécsi magyar külügyminisztériummal, hogy a Württemberg ezred, menetirányát megváltoztatva, igen gyorsan Magyarországra érkezik. (Az ezred egyes osztályai június utolsó és július első napjaiban érték el Duklát, s július 20—29. között Gyöngyöst, Balassagyarmatot és Pestet.) A Gyöngyösön elhelyezett ezredparancsnokság szeptember 4-én levelet intézett a budai főparancsnoksághoz, amelyben az ezred és a szökevény század viszonyának rendezését sürgette. A gróf Meraviglia alezredes által aláírt terjedelmes beadvány — a szubordinációt szembeállítva a patriotizmussal — igen ellenséges a századdal. (Közli például azt, hogy az ezrednek időközben a táborba rendelt első őrnagyi osztálya nem hajlandó a szökevény századdal azonos dandárban szolgálni.) Hrabovszky altábornagy, aki a főhadparancsnokság vezényletét szeptember elején vette át, a megkeresést szeptember 12-én továbbította a hadügyminisztériumnak.[35]

Az ezred ezzel felhívta a figyelmet arra, hogy a huszárok eltávozása után Mariampolban folytatott vizsgálat egyik eredménye annak a tisztázása volt, hogy a század tagjai milyen rendezetlen anyagi ügyeket, adósságokat hagytak maguk mögött. Ennek adatait Latour osztrák hadügyminiszter még július végén megküldte magyar kollégájának. Ennek a kimutatásnak legkiugróbb tétele Lenkey János 1131 pft adóssága. Mivel ebből a kapitány Répásy Mihály őrnagynak is tartozott, az ezred szeptember 4-i beadványával egyidejűleg megkereste Lenkeyt, hogy 500 pft-nyi adósságát nyolc nap alatt fizesse meg, vagy perbe idézik. Beöthy Ödön teljhatalmú kormánybiztos megbízásából ezt jelen-

34 A század fogadtatásáról idézi Kolowrat—Krakowskyt *Rédvay:* i. m. 59. o. Fiáth „veszedelmes sebéről" a bácsi főispán a belügyminiszternek: OL H 9 Belügyminisztérium, elnöki iratok 1848:768. Bechtold aug. 19-i jelentése a budai főhadparancsnokságnak, amely Fiáth főhadnagy és egy Schwarzenberg gyalogezredi százados haláláról számol be: HL Generalkommando, Präsidiale 1848:538. Fiáth sebesüléséről a sajtó: PH aug. 23., *Nemzeti,* aug. 27. Bechtold aug. 22-i jelentése: *Közlöny,* aug. 30.; közli: Okmánytár... I. k., 378—381. o. (Ez a jelentés érthetetlen módon arról számol be, hogy a „nehéz sebet kapott" Fiáth főhadnagy felgyógyulásához előző nap óta reményt fűznek.) A *Közlöny* szept. 2-i száma szerint Fiáth Pompeiust aug. 27-én temették. Mészáros Lázár 1848. nov. 26-án kibocsátott közleményében közelebbről meg nem határozott „hibás vélekedések" ellen tiltakozott és kijelentette: az elhunyt Fiáth Pompeius főhadnagy „egész hadi életén át szeplőtelen jellemű volt" s hogy neki „szolgálati idejéről semmi tekintetben sem lehet legkevesebbet terhül betudni". *Közlöny,* nov. 27. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy *Rédvai* könyve közli mind Lenkey, mind Fiáth hiteles portréját. Ezt Lenkey János esetében ezért kell hangsúlyozni, mert az Ezernyolcszáz negyvennyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. (Szerk. *Jókai Mór—Bródy Sándor—Rákosi Viktor.*) Bp., 1898. 74. o. tévesen közli Lenkey János képét, mivel helyette Lenkey Károly arcmását (megjelent: *Vasárnapi Újság,* 1874. máj. 31.) adja. Ezt használta a képszerkesztő e sorok írójának 1962. évi *Elet és Tudomány* cikkéhez, s ez alapján jelent meg tévesen *Szénássy Zoltán:* Komárom ostroma 1849-ben. Komárom, 1989. 95. oldalán. Lenkey János életrajzát és arcképét közli *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848—49. 2. kiad., 1987. 221. o.

35 Az 1. század hazatérési kísérletére l. *Rosonczy:* Adalékok... 151—152. o. A Württemberg huszárezred hazatérésére: HM bizt. 1848-10-267, 269; ill.uo. -51-125; 1848/49-es gyűjt. 1/249. L. még *Waldapfel:* Levelestár I. k., 343—344. o. Az ezred szept. 4-i beadványa és Hrabovszky jelentése: HM bizt. 1848-10-897.

tette szeptember 7-én Verbászról Kossuthnak a Bács megyei főispán. Egyben közölte, hogy Beöthy, ha felhatalmazást kap, azonnal kifizeti az összeget. A levélre szeptember 10-én Szemere Bertalan hadügyminiszter (aki a táborban lévő Mészáros helyett a hadügyeket is intézte) Beöthynek válaszolt és közölte: Kossuthtal megbeszélték a dolgot, s az összeget kifizeti. Szemere úgy vélte, hogy az összegnek Lenkey leendő „megvétele az illetők által csak akadéknak látszik felhozottnak". Hozzátette: „Ez adósságát (Lenkey) rója le a hazának, melynek vitéz karra, bátor lélekre nagy szüksége van." Az ügy ezzel nem zárult le, mert Lenkeynek október 1-én Verbászon a 3. huszárezred vizsgálóbizottsága előtt kellett számot adnia adóssága egyes tételeiről, azok keletkezési módjáról. Témánk szempontjából ezek a részletek nem érdekesek. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez a 1131 pft-os adósság komoly összeg volt, s lényegesen meghaladta Lenkey évi illetményét.[36]

Az ezred szeptember 4-i fellépése valójában az önkényesen eltávozott század végleges megítélését sürgette. Az augusztus 28-án a verbászi táborba leutazott Mészáros innen kért tájékoztatást az ügy állásáról Halzl János őrnagytól, a hadügyi osztály vezetőjétől. Utóbbi szeptember 13-án kelt válaszában összefoglalta az ügy addigi állását, az ennek kapcsán kelt rendelkezéseket. A hadügyminiszter felvilágosítást kérő levelének szövege ismeretlen számunkra, de a jelek szerint a helyszínen értesülve a Lenkey adóssága körüli fejleményekről, a válasznak elsősorban erre kellett kiterjednie. Eszerint a galiciai főparancsnokság által Bécsbe felküldött és július 23-án a magyar hadügyminisztériumnak továbbított vizsgálati anyagot július 31-én leküldték Szegedre az ottani dandárparancsnokságnak. Ennek kell foglalkoznia „az elidegenítés és bajtársi lopással" vádolt Vincze Ferenc őrmester ügyével (akit eszerint hadbíróság elé kell állítani), de ügyét „a lázadás megérintése nélkül" kell tárgyalni. Ami pedig Lenkey kapitány 1131 pft. adósságát illeti, őt mind az adósság keletkezése, mind pedig a megfizetés képessége felől kihallgatva, a hadbírónak véleményes jelentését a minisztériumhoz kell felterjesztenie.[37] (Lenkey előbbiekben említett október 1-i kihallgatása tehát a minisztérium ugyancsak ismeretlen július 31-i eredeti rendelkezésének a következménye.)

Lenkeynek, személyes problémáján túl, századparancsnokként is komoly gondjai voltak. A század tiszti létszáma már a dezertáláskor is csak két fő volt, s Fiáth főhadnagy halálával Lenkey egyedül maradt. Értesülve Bechtoldnak a századot érintő elismeréséről, augusztus 23-án a század két őrmesterét: Vincze Ferencet és Harsányi Bálintot alhadnagynak ajánlotta, amit a javaslaton található feljegyzés szerint Bechtold altábornagy is támogatott. Mivel azonban a századdal szembeni eljárás még nem fejeződött be. Mészáros Lázárnak az volt a javaslatról a véleménye, hogy a vizsgálat befejezéséig az illetőket előjegyzésbe kell venni. Egyben Verbászra megérkezve — és a helyzettel megismerkedve — az első dolga az volt, hogy augusztus 31-én a Württemberg huszárezred parancsnokságát arra kérte, a János nehézlovas ezredtől a 6. huszárezred-

36 Latour júl. 23-i levele a század anyagi ügyeiről: HM bizt. 1848-10-897. Horváth Antal Bács megyei főispán Kossuthnak és Szemere válasza Beöthynek: OL H 9 Belügyminisztérium, elnöki iratok 1848:853. Szept. 15-én Beöthy Batthyány Lajoshoz írott levelének utóirata: „Lenkey forró háláját nyilvánítja" OL H 2 Miniszterelnök, elnöki iratok 1848:656. Lenkey adósságügyben történt okt. 1-jei kihallgatási jegyzőkönyve, — amely szerint szept. 13-án Pesten adta föl postán az ezrednek az 500 pftot: OL H 147 Vegyes iratok. 12. doboz. 5. tétel. (Hermann Róbert szíves közlése.)

37 Halzl szept. 13-i összefoglalóját: HM bizt. 1848-10-897.

hez áthelyezett egyik hadfit Lenkey századához osszák be, mivel ott „anélkül is több tiszti állomások állnak üresen". Az ezred ennek, már említett elhatárolódása miatt, nem tett eleget, így Mészáros szeptember 24-én parancsot küldött az ezred még mindig Gyöngyösön székelő törzséhez, hogy sürgősen vezényeljen egy hadnagyot Lenkey századához, mert tisztek hiányában a szolgálat nagy nehézségekbe ütközik.[38]

A 6. huszárezrednek a hadseregben szokatlan vonakodása azon alapult, hogy a szökevény (az iratokban többnyire: lázadó) század elleni vizsgálat nincs lezárva, pontosabban az általuk elkövetett bűntény még nincs megítélve. Ezt a hadügyminiszternek be kellett látnia, s utasította Halzl őrnagyot, hogy készítse el annak a levélnek a fogalmazványát, amelyben a bécsi magyar külügyminisztérium útján megsürgetik a király állásfoglalását. Halzl a tervezetet szeptember 22-én juttatta el Verbászra, s némi kiegészítéssel Mészáros azt szeptember 27-én továbbította Bécsbe Pulszky Ferenc államtitkárhoz. Hivatkozik arra, hogy a június 4-i felterjesztésére még válasz nem érkezett, s így a századdal kapcsolatban esedékes intézkedések „a legfelsőbb akarat" ismerete nélkül nem tehetők meg. Ezért „hivatalos barátsággal" keresi meg a minisztériumot „az eltávozás vétségébe esett század" ügyében, amely példásan viselkedik, s augusztus 19-én és szeptember 21-én a Szenttamás elleni támadásoknál bátorságával és vitézségével kitüntette magát és elismerést vívott ki. Fiáth főhadnagy halála után „Lenkey kapitány úr egyedüli vezénylete alatt még több és jó szolgálatokra reményt és bizodalmat nyújtanak, s így vétkes tettök által szerzett csorbát több hadi szép viseletökkel kiegyenesítették." A befejezés kéri, hogy „az ez eránti ujólagos kérelmet Ő Felségének előterjeszteni, s annak legfelsőbb határozatát lejuttatni sziveskedjék". A bécsi magyar külügyminisztérium október 3-án, vagyis Batthyány Lajos miniszterelnök felmentésének napján terjesztette a kérelmet az uralkodó elé. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a kérelem válasz nélkül maradt.[39]

Nem tudjuk, hogy Lenkey kapitány milyen reményt fűzött a királyi válaszhoz. Azt azonban látnia kellett, hogy — ha érkezik is valamiféle felelet — az időbe telik, s addig nem számíthat új tisztekre, akikkel a szolgálat gondjait megoszthatja. Ezért szeptember 30-án döntő lépésre szánta el magát: kérelemmel fordult a mozgó hadtest parancsnokságához, hogy helyezzék át őt és századát az ujonnan szervezett lovas honvédséghez, a Hunyadi-csapathoz. Érvei szerint bár nem mondták ki, hogy bűnös, az ezredparancsnokság és az egész ezred esküszegőnek tartja, s ez a kétértelmű helyzet nagyon nyomasztó. Amellett az ezred magatartása miatt nem számíthat tisztekre, amire nagy szükség van. A század legénysége színmagyar, harci szelleme magas, így a Hunyadi-csapatnál jó hasznát vennék. A szolgálati úton a hadügyminisztériumhoz eljuttatott beadványra október 4-én az addigra már Pestre visszatért Mészáros Lázár utasítására azt a feleletet adták, hogy a döntés előtt a király válasza

38 Lenkey előléptetési javaslata: HM bizt. 1848-90-80. Mészáros Lázár aug. 31-i rendelkezése: OL H 76 Mészáros Lázár verbászi iratai, kiadványok 1848:1., a szept. 24-i parancs: uo. 1848:199. Valószínű, hogy ekkorra már lefolyt Vincze őrmester ellen a vizsgálat, s az felmentéssel végződött. (Bechtold még aug. 9-én jelentette, hogy Vincze őrmester ügyével a 3. huszárezred ezredbírósága — Regiment-Gericht — foglalkozik; l. HM bizt. 1848-10-897.) Lenkey máj. 30-i jelentése szerint egy őrmester van a századnál és az összes létszám 131 fő. A Viskről kiinduló század létszámát a HM 132 főben jelöli meg. Eszerint a másik őrmester, Harsányi Bálint később csatlakozott volna? (Az emlékezés szerint ő volt a tartaléklovas őrmester.)

39 Halzl szept. 22-i jelentése, Mészáros sk. javításai a szept. 27-i levéltervezeten: HM bizt. 1848-10-897. A külügyminisztériumnak küldött példány és a királyhoz intézett felterjesztés: OL H 6 Külügyminisztérium, elnöki iratok 1848:1535.

bevárandó. A hadügyminiszter véleményét azonban a Honvédelmi Bizottmány felülbírálta, s a Nemzetőrségi Haditanács október 12-én kelt és a hadügyminisztériumhoz intézett értesítésében, amely a honvédséghez és a nemzetőrséghez, újonnan alkalmazott nyugdíjas és sorezredi tiszteket sorolja fel, már ott szerepel Lenkey János, mint a „Lehel jász-kun lovasezred" őrnagya.[40]

Nem tudjuk — bár sejthetjük —, hogy Lenkey őrnagyi kinevezésére kinek a kezdeményezésére került sor, s azt — korábbi véleményét félretéve — október 13-án Mészáros Lázár miért vette megjegyzés nélkül tudomásul és küldte meg az erről szóló értesítést a sorezrednek. Az is érdekes, hogy a kinevezés a Lehel lovassághoz szól, de Lenkey ott tudomásunk szerint nem jelent meg. Ismerjük viszont Lenkey alezredes november 20-án Pesten kelt és Kossuthoz intézett beadványát, amelyben jelenti, hogy a *Hunyadi huszárezred* 4. osztályát szervezi és felhatalmazást kér a szükséges felszerelés beszerzésére. A még aznap kelt válaszban Kossuth meghagyta, hogy ruházatot olyat készíttessen, mint amilyen a többi huszárezredé, de a zsinórzat ne fekete-sárga legyen, hanem veres. A levél így fejeződik be: „Egyszersmind arról értesítem alezredes urat, hogy a Galiciából hazánk megmentésére véle együtt kimenekült Würtembergi huszárok a fennemlített Hunyady (így) huszárezredbe lesznek besorolandók." Lenkey tehát ekkor már nem tartózkodott a századnál, amelynek ekkori parancsnokát nem ismerjük. Kossuth rendelkezése most eleget tett Lenkey szeptember 30-i beadványának. A helyzet azonban ezzel nem rendeződött. Ugyanis november 7-én a Honvédelmi Bizottmány úgy rendelkezett, hogy a bácskai táborból sürgősen fel kell szállítani a Sándor gyalog- és a Császár huszárezredet, valamint a „Lenkey-féle századot", hogy az osztrák határon álló sereget megerősítsék. Másnap a hadügyminiszter óvást emelt a döntés ellen, s arra hivatkozott, hogy az elvezényelt sorkatonaságot háromannyi gyalogos és lovas nemzetőr sem tudná helyettesíteni, ha Verbászt egy erős támadás érné. Mészáros érvelése azt a veszélyt igyekezett felvázolni, ami a bácskai magyar hadseregcsoport veresége esetén bekövetkezne: Pétervárad bekerítenék és megnyílna az út Pest felé.[41]

A század egyelőre maradt a déli táborban, Verbásztól északra, Feketehegy nevű helységben. Lenkey ezredes december 12-én Nagykőrösről tett Kossuthnak panaszt, hogy a november 20-i közlése ellenére a század még mindig nem érkezett meg a szervezése alatt álló ezredhez, pedig az újoncok begyakorlására altisztekre volna szüksége. Kossuth december 20-án haladéktalan intézkedést kért a hadügyminisztériumtól a volt Württemberg huszárezredi század áthelyezésére. Egyidejűleg értesítette Lenkeyt, hogy megtette a szükséges lépéseket volt századának a Hunyadi huszárezredbe történő beosztására. Kossuth hozzátette: „ezen századot ezredes úr, ha jónak látja, magánál ottan megtarthatja, felküldését azonban még kedvesebben venném". Ez a szöveg világossá teszi, hogy Kossuth a század szervezeti hovatartozásáról intézkedett — vagyis hogy a hazatért huszárok hivatalosan is kerüljenek el a 6. huszárezredtől —, de nem

40 Lenkey szept. 30-i beadványa és Mészáros okt. 4-i válasza az újverbászi hadosztály parancsnokságának: HM bizt. 1848-10-897. Lenkey őrnagyi kinevezése a Lehel huszárokhoz: HM 1848:8153.

41 Mészáros értesítése Lenkey kinevezéséről: HM 1848:8153. Lenkey és Kossuth nov. 20-i levélváltása: OL H 2 az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (OHB) 1848:3295; Kossuth válaszát közli: *Kossuth Lajos* Összes Munkái (KLÖM) XIII. k., (S.a.r. *Barta István*) Bp., 1952. 518. o. Az OHB nov. 7-i rendelete (Szemere Bertalan fogalmazványa) és Mészáros válasza: OHB 1848:2522; az OHB rendeletét közli: KLÖM XIII. k., 369. o.

tartotta azt magától értetődőnek, hogy Lenkey ezredébe beosztva annak közvetlen parancsnoksága alatt maradjanak. Érvelésének oka az volt, hogy a képzett huszárokra a feldunai hadseregben lenne szükség, mert a döntő csata Moson és Győr között lesz.

Közben december 9-én Lenkeyt is a déli táborba vezényelték, hogy átvegye a szabadságra távozott — valójában a szolgálatot elhagyó — Bakonyi Sándor vezérőrnagy dandárparancsnoki helyét. A század ügyének rendezése pedig haladt a maga útján. December 14-én a bácskai hadtest helyettes parancsnoka gróf Esterházy Sándor ezredes (ekkor még nem kapta kézhez a tábornoki kinevezést) felterjesztette a Württemberg huszárok ezredesi osztálya 2. századának december 10-én Feketehegyen kelt beadványát, amelyből kiviláglott, hogy a század megoszlott: 37 fő maradni akar, míg 90 azok száma (köztük Harsányi őrmester), akik át akarnak menni Lenkey ezredébe. Az időközben átszervezett hadügyminisztérium katonai osztálya erről sürgős véleményt kért a Honvédelmi Bizottmánytól. Közben a hadügyminisztériumnak Kossuth december 20-i, Lenkey századának átszervezéséről szóló utasítására kellett válaszolnia. Esterházy ezredes és báró Stein Miksa vezérkari őrnagy véleményére hivatkozva, hogy t.i. kevés a lovasság, december 21-én kérte, hogy a századot ne vonják el a déli táborból. Kossuth a beadvány külzetére sajátkezűleg vezette rá: „Ez ellen nincs kifogásom, de a 13-ik huszár ezredhezi áttétel marad." Ez a megjegyzés tett pontot Lenkey századának történetére.[42]

Utóhang

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy 1848 május—júniusának legnagyobb visszhangot kiváltó egyedi politikai eseménye volt Lenkey századának hazatérése. A kegyelmet kérő feliratok áradata és ennek kapcsán a megyék közötti levelezés országos méretűvé duzzadt. Nem kétséges, hogy a kormánynak — főleg a hadügyminiszternek — az első pillanatban igen kellemetlen volt az eset. Magától értetődött azonban — mint az a június 3-i minisztertanács álláspontjából nyilvánvaló —, hogy a huszárokat nem kívánták megbüntetni, de a nyilvánosság előtt el kellett marasztalniuk a század vakmerőségét, lázadó magatartását — a dezertálást.

Batthyány Lajos június 19-én a minisztertanácsból július 3-án hozzá intézett jelentést és a kapcsolódó iratokat „mint kirekesztőleg hadügyi tárcát illetőeket" Mészáros Lázárnak megküldve maga is leszögezte, hogy a hadbírói vizsgálat elvégzendő, „s annak bevégeztével a vétkesek részére általános bocsánat lenne eszközlendő". A hadügyminiszter erre másnap úgy reagált, hogy ha az a közbo-

42 Lenkey dec. 12-i jelentése és Kossuth dec. 20-i intézkedései: OHB 1848:5876; a Lenkeynek adott választ közli: KLÜM XIII. k., 824. o. Lenkey Bakonyi vezérőrnagy helyére: OHB 1848:4421. Esterházy ezredes dec. 14-i felterjesztése: OHB 1848:6119. A HM dec. 18-án az OHB-nek: HM 1848: 11738. (A maradni akaró huszárok névsorát innen közli *Rédvay:* i. m. 129. o.) A HM dec. 21-i beadványa Kossuth id. hátiratával: OHB 1848:6242. — Lenkey ezredesi kinevező okmányát Kossuth dec. 11-én sürgette meg: OHB 1848:5234. (Kossuth ezen levelének hangneme, s az utalás arra, hogy az OHB-nak „magasabb szándokai" vannak Lenkeyvel, mutatják, hogy ő pártfogolta Lenkeyt.) Ugyanazon a napon Sillye Gábor tiltakozott, hogy neki, mint a Bocskai-csapat szervezőjének kell a 6. huszárezred számára — a Hunyadi ezredhez csatolt század helyett — 150 újoncot adnia; HM 1848:11512. Lenkey ezredes mint dandárparancsnok dec. 22-én Óbecsén volt: OHB 1848:6572.

csánat a királytól érkezik, úgy azt örömmel teljesíti, máskülönben csak mint közbenjáró léphet fel „a legfelsőbb kegyelmet kieszközleni".[43] Ez a sietős válasz azt sejteti, hogy Mészáros Lázár királyi jóváhagyás nélkül nem óhajtott semmi további lépést tenni, — vagyis ragaszkodni kívánt már kiadott utasításához, hogy az uralkodói kegyelem megérkezéséig (melynek kieszközlését a Batthyánynak adott válasza szerint mint hazafias érzelmeinek bizonyítékát vállalta) a szökevényeket a 3. huszárezredhez osszák be. A közvélemény erőteljes nyomása, a kegyelmi kérvények nagy száma és hangneme végül meghátrálásra és a század együtt-tartására kényszerítették a hadügyminisztert.

A huszárok dezertálásának azonnali hatása váratlan módon jelentkezett. A galiciai főhadparancsnokság ugyanis a 6. huszárezredet, mint megbízhatatlant, még június elején eltávolította Galiciából. Latour osztrák hadügyminiszter pedig — igaz, a korábban megígért Nádor-huszárok helyett, akiket fel is használt azután a prágai felkelés leverésénél — hazaengedte az évtizedek óta külföldön szolgáló ezredet. Lenkey századának esete a későbbiekben hivatkozási alap is volt a magyar kormány számára. Így amikor az osztrák kormány a „semlegesség felmondásával" fenyegetett, Mészáros Lázár július 5-én azt írta Puszky Ferencnek, hogy az osztrák magatartás ahhoz vezethet, hogy megismétlődik a Württemberg huszárok esete. Ezért szorgalmazza a magyar ezredek hazaküldését — javasolta Pulszkynak. Ugyanígy foglalt állást a magyar hadügyminiszter augusztus 7-én a nádornak adott válaszában, amikor napirendre került a külföldön állomásozó magyar és a hazánkban tartózkodó idegen ezredek cseréje. Csak így akadályozható meg — hangsúlyozta Mészáros —, hogy akár a bécsi magyar gránátosok, akár más magyar alakulatok „a Württembergi király nevét viselő huszár ezred egyik századja példáját, a bujtogatások jelenlegi idejében, követni kísértessenek".[44]

Lenkey századának hazatérése tehát aggasztó tünet volt a császári-királyi hadvezetés, a hadsereg egységét megőrizni akaró bécsi kormánykörök számára. Ugyanakkor kellemetlen gondja az első hetekben a magyar kormánynak, hiszen az országban igen sok külföldi legénységű katonai alakulat állomásozott. A kabinetnek a hadseregben szolgált tagjai (Batthyány, Széchenyi) azonban azt is fel tudták mérni, hogy milyen súlyos kockázatot vállalt a legénység, így értékelniük kellett azt az elszántságot, amivel a század a hazahívó apokrif röpiratnak engedelmeskedett, s talán azt a körültekintést is, amivel az altisztek a szökést megszervezték. A hazai közvéleménynek — már amennyiben elfogadjuk a megyék és városok feliratait a közvélemény kifejezőjének — nem voltak fenntartásai, s szinte egységesen foglalt állást: elismerte, hogy a szökés súlyos fegyelemsértés, hogy a katonai eskü megtagadása veszélyezteti a társadalmat. Az adott helyzetben azonban — ismétlődött meg újból és újból a vélemény — a huszárok magasabb erkölcsi parancsnak engedelmeskedtek, amikor a haza védelmére siettek. A június végére kialakult belpolitikai helyzetben Lenkey százada adott nyomatékot annak az ekkor már aktuális felhívásnak, hogy „a haza veszélyben", s júliusra a közvélemény számára elfogadhatatlan volt, hogy a huszárok bármiféle büntetést kapjanak. A század védelmében feliratot szerkeszteni a hazáért való őszinte aggodalom mércéjévé vált, s ezek a feliratok

43 HM k 1848:520.

44 Mészáros Pulszkynak, júl. 5.: HM k 1848:1053; Mészáros a nádornak, aug. 7.: Nádori min. 1848:2156.

segítették tudatosítani azt a lehetetlen helyzetet is, hogy az ország területi integritását a déli határoknál komolyan fenyegetik, miközben az annak megvédésére hivatott nemzeti katonaság jelentős része külföldön állomásozik. A hazatért század tehát szimbólummá vált, a fenntartás nélküli és áldozatra kész hazaszeretet szimbólumává. Ennek adott hangot Petőfi költeménye, a *Lenkei százada,* amely azonban augusztus 20-i megjelenésével már nem befolyásolta, hanem csak követte a közvéleményt.[45]

Ugyanezen a napon, augusztus 20-án írta alá a király azt a rendeletét, amely az osztrák és a magyar hadügyminisztert arra utasította, hogy a Magyarországon állomásozó „nem a magyar koronához tartozó" ezredeket váltsa fel az örökös tartományokban tartózkodó magyar ezredekkel, „egyedüli kivételével azon ezredeknek, melyek jelenleg még Olaszországban az ellenség előtt állnak". Ezt a rendeletet azonban már nem hajtották végre, mert az osztrák hadügyminisztérium késleltette a magyar ezredek hazatérését, miközben szeptemberben, a horvát támadás idején, a Dunántúlon található idegen legénységű lovasezredek eltértek a meghatározott menetvonaluktól, hogy Jellasics erőihez csatlakozzanak. Ilyen körülmények között bocsájtotta ki Kossuth szeptember 22-én „A magyar katonákhoz" című mozgósító felhívását, amit a külföldön lévő magyar sorezredek legénységéhez intézett. Kossuth ebben magától értetődően a májusban hazatért huszárok példájára hivatkozott: „A Lenkey kapitány százada a Würtemberg huszároktól megmutatta az utat, megmutatta miként kell a hű magyarnak cselekedni. Szekérre tették kapitányukat, haza jöttek, s amint az országba értek, azt mondták: ‚Most vitéz kapitány úr, vezessen az ellenségre! vezessen az árulókra, kik magyar hazánkat gyilkolják hálátlanul'." A felhívás — tudjuk — eljutott a külföldön rekedt huszárokhoz. A Lenkey századról már korábban is elterjedt hírek mellett ennek az üzenetnek kétségtelenül szerepe volt abban, hogy 1848 októberétől a Nádor-, a Vilmos-, a Koburg- és a Sándor-huszárok kisebb-nagyobb csoportokban megkísérelték a hazatérést.[46] Valójában ők hajtottak végre legendás, emberveszteséggel járó tetteket, amelyeknek a szabadságharc zajló eseményei között korántsem volt akkora visszhangja, s amelyeket némileg elfed az utókor elől is a példakép: Lenkey százada.

45 Arra, hogy a vers a huszárok hazatérése után hetekkel készült, l. *Benkő Samu:* i. m. (Bp., 1979.) 522., 528—529. o. Arra, hogy Petőfi a költemény publikálásával az országgyűlés hadügyi vitája kapcsán Mészáros ellen akart hangulatot kelteni, l. *Urbán Aladár:* Petőfi 1848 augusztusában. L. a szerző A nagy év sodrában c. tanulmánykötetét, Bp., 1981. 339—342. o. Lenkey századának népszerűségét mutatja, hogy *Putnoki József:* A szökött huszárok c. verses kiadványában örökítette meg a történetet. Az 1848 nyarán — Mészáros országgyűlési nyilatkozata után — megjelent kiadvány az eseményeket olyan pontatlanul adja elő, hogy szerzője — állításával ellentétben — nem volt ott a hazatérő huszárok között. A 61 versszakos történetet l. Riadj magyar! 1848—1849 fametszetes csatakrónikái. (S.a.r. *Pogány Péter*) Bp., 1983., 58—68., 528—530. o.

46 Az aug 20-i királyi rendelet: HM 1848:5585; megjelent a *Közlöny* aug. 27-i számában: közli *Rédvay:* i. m. 42. o. Kossuth felhívása megjelent a *Kossuth Hírlapja* szept. 22-i számában; közli: KLÖM XII. k., (S.a.r. *Sinkovics István*) Bp., 1957. 1011—1014. o.

Aladár Urbán

„... WE HAVE BEEN LET KNOW BY THE MOTHER COUNTRY TO FLY TO HER SUCCOUR..."

The Return of Lenkey's Squadron Home in 1848

Summary

A squadron of the Sixth (Württemberg) Hussars, garrisoned in Galicia and recruited from Hungary, as a result of a conspiracy among the rank and file, returned home crossing the Eastern Carpaths. The motive of the desertion was an anonymous pamphlet — and the firm conviction among the soldiers: the common mind in Hungary urges that Hungarian troops be recalled from abroad.

Though the motives of the desertion were unquestionably patriotic, the fact itself, concerning the embarrassing relations in the question of the armed forces with Vienna, was rather inconvenient for the Hungarian goverment: the risk of similar measures on the side of the foreign troops, stationed in the country, was imminent. Notwithstanding the rigorous investigation, ordered by the Ministry of War, wasn't followed by punishment partly because of the solidarity of the conspirants and as a consequence of a nation-wide resistance of the common mind. Finally the squadron was not disbanded, but was commanded against the Serbian rebels in the Southern Territory and later, in Autumn 1848 was arranged with a newly organized Hussar regiment.

Most of the Hungarian Hussar regiments remained abroad and only their smaller parts were able to return home in heavy fighting and with severe losses from the Autumn of 1848.

Aladár Urbán

„... NOUS FÛMES APPELÉS PAR LA PATRIE POUR COURIR À SA DÉFENSE..."

Le retour de l'escadron de Lenkey en 1848

Résumé

Un escadron du 6e hussards (Württemberg) aux troupiers hongrois, tenant garnison en Galicie, sans ordre supérieur, — par suite de la conspiration des troupiers — est rentré en Hongrie en mai 1848, après avoir franchi les Carpathes de l'Est. La cause de la désertion étaient une brochure anonyme rappelant les soldats et de savoir que l'opinion publique nationale réclamait avec insistance le rappel des sollats hongrois prenant garnison à l'étranger.

La désertion partait sans doute de motifs patriotiques, c'était quand même une affaire vexante pour le gouvernement hongrois, pour deux raisons: d'une part, à cause des relations tendues avec le gouvernement de Vienne au sujet de l'armée, d'autre part le gouvernement hongrois craignait des pas pareils des soldats étrangers tenant garnison en Hongrie. Mais l'enquête sévère n'était pas suivie de sanctions, à cause de la solidarité des troupiers et à cause de l'opinion publique nationale. Finalement, l'escadron n'a pas été licencié, mais en juillet il a été commandé contre les insurgés serbes méridionaux, en automne de 1848 il a été incorporé dans un nouveau régiment de hussards.

Le gros des autres régiments de hussards hongrois est resté à l'étranger et à partir de l'automne de 1848 quelques petits groupes ne pouvaient rentrer qu'au prix de combats, quelquefois au prix de grosses pertes.

Aladár Urbán

„... WIR ERHIELTEN DIE NACHRICHT, UNS ZU BEEILEN, UM DAS VATERLAND ZU VERTEIDIGEN ..."

Die Rückkehr der Lenkey-Eskadron im Jahr 1848

Resümee

Ohne den Befehl einer höheren Instanz, im Ergebnis einer Verschwörung der Mannschaft überquerte eine aus ungarischen Soldaten bestehende Eskadron des in Galizien stationierten 6. Württemberger Husaren-Regiments im Mai 1848 die östlichen Karpaten und kehrte nach Ungarn zurück. Den Grund zur Desertierung bildete ein Flugblatt von unbekanntem Verfasser sowie das Bewußtsein, die ungarische öffentliche Meinung dringe auf die Rückkehr der im Ausland stationierten ungarischen Soldaten.

Die Desertierung erfolgte zweifellos aus der Liebe zum Vaterland, doch die ungarische Regierung war dadurch peinlich betroffen, zum einen, weil sie zu einem gespannten Verhältnis zur Wiener Regierung führte, zum anderen, weil man dadurch ähnliche Schritte der in Ungarn stationierten fremden Soldaten zu befürchten hatte. Die angeordnete strenge Untersuchung der Angelegenheit hatte jedoch keine Strafe zur Folge, dank der Solidarität der Mannschaft und der ungarischen öffentlichen Meinung. Schließlich wurde die Eskadron nicht aufgelöst, sondern im Juli gegen die revoltierenden Serben im Süden des Landes geschickt und im Herbst 1848 einem neu organisierten Honvéd-Husarenregiment untergeordnet.

Die meisten ungarischen Husaren-Regimente blieben auch weiterhin im Ausland stationiert und konnten vom Herbst 1848 an nur in kleineren Gruppen, nach Kämpfen und mitunter schwere Verluste erleidend nach Hause zurückkehren.

Аладар Урбан

„... ОТЧИЗНА ЗОВЕТ НАС К СЕБЕ НА ПОМОЩЬ ..."

Возвращение на родину роты Ленкеи в 1848 году

Резюме

Рота 6 гусарского полка Вюртемберга с венгерским личным составом, дислоцировавшегося в Галиции, без высшего на то приказа — а в результате заговора личного состава — в мае 1848 года перешла восточные Карпаты и возвратилась на родину, в Венгрию. Причиной этого факта дезертирства послужила безымянная листовка, призывавшая венгров вернуться на родину, а также сознание того, что отечественное общественное мнение настаивало на возвращении в страну венгерских войск, дислоцировавшихся за рубежом.

Этот факт дезертирства без всякого сомнения исходил из патриотических побуждений, однако — несмотря на это — он всё же неприятно затронул венгерское правительство, отчасти по причине напряженности, существовавшей между венгерским и венским правительством в вопросе армии, а отчасти потому, что венгерское правительство опасалось аналогичных действий со стороны иностранных войск, дислоцировавшихся в Венгрии.

Был отдан приказ о проведении строгого дознания, за которым однако не последовало наказания. Это произошло отчасти благодаря солидарности личного состава, а отчасти вследствие выступления отечественного общественного мнения. В конце концев роты не была расформирована, а в мае месяце была брошена против сербских повстанцев в южных провинциях.

Осонью 1848 года рота была причислена в заново сформированный гонведский гусарский полк.

Осталное большинство венгерских гусарских полков осталось за границей, и лишь с осени 1848 года их небольшие группы — лишь ценою боев, неся инога серьезные потери, — могли вернуться на родину.

OKVÁTH IMRE

A HADSEREGFEJLESZTÉS KEZDETE MAGYARORSZÁGON* 1947—1949

Magyarország feszült belpolitikai viszonyai között — 1946 végén, 1947 elején — a hadsereg ügye, a hadseregfejlesztés kérdése háttérbe szorult. A koalíciós pártok közötti politikai ellentét — Magyarország jövőbeni társadalmi rendszerét illetően — a végsőkig kiéleződött. Nyitott volt a kérdés, hogy az ország a polgári demokrácia, vagy a szovjet típusú szocializmus irányában halad-e tovább. A Kisgazdapárt új politikai irányvonala — melyet Nagy Ferenc miniszterelnök dolgozott ki 1946 augusztusában — a népi demokrácia addigi vívmányainak megőrzése és a polgári jellegű intézmények megszilárdulása mellett foglalt állást. Az elmúlt rendszer restaurációját és a szocialista alternatívát egyaránt elutasította. Az MKP III. kongresszusa — 1946 szeptemberében — ezzel szemben a népi demokrácia szocialista irányú továbbfejlesztésének programját hirdette meg. A két különböző politikai irányvonal szembenállása, 1946 végén, súlyos belpolitikai válsághoz vezetett, melynek következtében az egész koalíciós kormányzati rendszer megingott.[1]

A hatalomért vívott harcban a — kis létszámú, gyengén felszerelt — honvédséget egyik párt sem akarta felhasználni. Az FKgP a polgári demokrácia megteremtését, a koalíciós kormányzási forma megszüntetését parlamenti többségére, tömegbefolyására támaszkodva (választások útján) kívánta megvalósítani. Fegyveres erő alkalmazására a szovjet hadsereg jelenléte, valamint a honvédségre gyakorolt csekély befolyásuk miatt sem gondolhattak. A párt háttérbe szorulására és az MKP hatalmának kizárólagosságára a párt Véderő Bizottsága már 1946 nyarán felhívta a vezetés figyelmét. Véleményük szerint a „minden pozícióért végsőkig küzdő, minden politikai eszközt igénybevevő munkáspártiak . . . rendszeres és tervszerű előretörésben vannak." Ennek eredménye, hogy „ma már a honvédség irányítása is a Magyar Kommunista Párt kezében van." Különösen sérelmesnek találták a katonapolitikai osztály és a nevelő tisztek tevékenységét, amely „minden ellenreakciót képes letörni akár egyes személyek letartóztatásával — még koholt vádak alapján is — akár egyes csoportoknak sajtó (faliújság) útján való kompromittálásával. A SZEB, illetve az orosz segítséget állandó elferdített tájékoztatással, sőt valótlan adatokkal is biztosították a maguk számára és ezzel leterrorizálnak mindenkit, elsősorban a honvédelmi minisztert, akaratukat így százszázalékban keresztül tudják vinni. Ennek eredményeképpen a honvédségnél egyedül pártszempontok az irányadók, és a honvédség átnevelése kommunista ideológiai és kommunista pártérdekeknek megfelelően folyamatosan történik. A demokratikus pártok befolyása a fentieknek megfelelően alakult. A Magyar Kommunista Párt vezető szerepe szinte kizárólagos. A szociáldemokrácia a munkásegység elvén keresztül jut szóhoz, döntő befolyása azonban nincs. A Kisgazdapárt — saját miniszter irányítása ellenére — számottevő szerephez nem jut."

A fenti helyzet alapján a Véderő Bizottság a pártvezetőségnek a következő javaslatokat tette: a B-lista bizottságokban érvényesíteni kell a párt többségi

* A kéziratot 1990 szeptemberében zártam le. O. I.

1 *Vida István*: Koalíció és pártharcok 1944—1948. Budapest, 1986. 224. o. *Uő*: Nagy Ferenc politikai pályafutása. *História*, 1981. 3. sz., 23. o.

kívánságait; át kell térni a kötött előléptetési rendszerre; elő kell készíteni az első lépéseket a kulcspozíciók fokozatos és tervszerű arányosítására; az államfő kabinetirodájához tartozóan, vagy a miniszterelnök rendelkezésére különálló katonai irodát kell szervezni; a köztársasági elnök jogkörébe kell vonni a ht. tisztek kinevezését, előléptetését, valamint a csapattest- és ennél magasabb parancsnokok kinevezését; megfontolás tárgyává kell tenni, hogy a kül- és belpolitikai nyomásnak polgári honvédelmi miniszter nem tud-e eredményesebben ellenállni.[2] Feltételezték, hogy a békeszerződés aláírása után, a szovjet csapatok kivonulásával — az említett politikai eszközöket felhasználva — stratégiai célkitűzéseik valóra válthatók. A kommunista párt a politikai küzdelemben, a hatalmi viszonyok számára kedvező megváltoztatásában (a politikai, gazdasági eszközök mellett) a politikai rendőrségre és a szovjet hadseregre támaszkodott.[3] A párt hadsereggel kapcsolatos politikája az irányító katonai pozíciók megszerzésére és a kis létszámú honvédség fenntartására irányult.

A honvédség periférikus helyzete nem akadályozta a katonai vezetőket abban, hogy megfogalmazzák a — békeszerződés aláírása után elvileg függetlenné váló — Magyarország hadseregére vonatkozó elképzeléseiket.[4] A Honvédelmi Minisztérium Szervezési és Katonai osztálya által — 1946 tavaszán — elkészített tervezet az önállóvá váló ország biztonságát a nagyhatalmi együttműködésen alapuló, kollektív biztonsági rendszeren belül látta megvalósíthatónak. Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának ismeretében úgy vélték, hogy valamennyi állam e szervezetbe fog tartozni és a résztvevő tagállamok politikai ellentéteik megoldása során lemondanak a katonai erő bevetéséről. A konfliktusokat nem közvetlenül egymás között, hanem a Biztonsági Tanács útján, annak döntéseivel fogják megoldani. A Biztonsági Tanács a béke fenntartására, döntéseinek érvényesítésére, valamint az esetlegesen támadást kezdő államok megfékezésére — nemzeti kontingensekből álló — nemzetközi hadsereget fog felállítani.

A szuverén Magyarország a kollektív biztonsági rendszernek és a nemzetközi hadseregnek egyaránt tagja kívánt lenni. A tervezet készítői abból a feltevésből indultak ki, hogy Magyarország, mint az Egyesült Nemzetek tagállama, automatikusan részt fog venni a nemzetközi hadsereg szervezetében, s ez legitimálja a honvédség felállításának jogát. Olyan hadsereget akartak megszervezni, amely alkalmas lenne a szomszéd államok — esetleges — egyenkénti, vagy együttes fegyveres támadásának elhárítására (a nemzetközi hadsereg beavatkozásáig) és — a Biztonsági Tanács kérésére, a nemzetközi béke és biztonság megőrzésére — azonnal bevethető egységeket tudna kiállítani. E követelményekből adódóan a magyar honvédségnek olyan korszerűen felszerelt, magas szín-

2 A párt felső vezetése 1946 szeptemberben újjászervezte a Véderő Bizottságot, B. Szabó István elnökletével. A bizottság katona tagjai Almásy Pál altábornagy, Soóvári Tihamér vk. ezds. és Tóth István vk. alez. lettek. Az új Véderő Bizottság 1946 szeptemberi és novemberi javaslatai lényegében a nyári követeléseket fogalmazták újjá, megvalósításukat azonban kellő erő és pozíció hiányában nem tudták végrehajtani. Így a FKgP véglegesen kiszorult a honvédség irányításából.

Új Magyar Központi Levéltár, (a továbbiakban: ÚMKL.) Nagy Ferenc miniszterelnök iratai, XIX-A-1 a.; *Vida István:* A Független Kisgazdapárt politikája 1944—1947. Budapest, 1976. 225. o.; *Mucs Sándor:* Politika és a hadsereg Magyarországon 1944—1948. Budapest, 1985. 114—117. o.

3 1947. február 26-án a szovjet hatóságok, Rákosi közbenjárására, a szovjet csapatok elleni szabotázsakciók szervezésének vádjával — tartóztatták le Kovács Bélát, a FKgP volt főtitkárát. Nagy Ferenc lemondásában az a SZEB dokumentum játszott közre, amelyben terhelő vallomások szerepeltek a miniszterelnökre nézve. E vallomásokról később kiderült, hogy nem felelnek meg a valóságnak. *Vida:* Koalíció és pártharcok . . . i. m. 238. o.; *Uő:* Jelentés Nagy Ferenc lemondásáról. *História*, 1984. 3. sz., 31. o.

4 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 1946. Békeelőkészítő csoport iratai (Bée. csop. i.) 12 810.

vonalon kiképzett „védő hadseregnek" kellett lennie, amely képes erőteljes offenzív hadműveletek sorozatos végrehajtására, valamint biztosítani tudja a fegyveres ellenállást mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a szükséges intézkedéseket meg nem teszi. Egy ilyen intézkedés — számításaik szerint — váratlan támadás esetén három-négy heti, várható feszültségből keletkező agresszió esetén pedig egy heti védelmet tenne szükségessé. A hadseregnek — előreláthatólag — biztosítania kellene a felvonulási területeket is a Biztonsági Tanács által kijelölt korszerű fegyvernemek számára. Ezt elsősorban műszaki és közlekedési egységek felállítása révén kívánták megvalósítani. A tervezett feladatokat a honvédség csak úgy lett volna képes megoldani, ha a hadsereg a környező államok mindegyikéével azonos szervezettel rendelkezik. Ebből következett, hogy a hadsereget állandó hadkiegészítő és felszerelő kerettel kellett megszervezni és szükség volt a megfelelő hadiipari kapacitás kialakítására is. A fegyverkezési és hadseregszervezési egyenjogúság elismerése önmagában nem elegendő a Duna-medence (benne Magyarország) békéjének és biztonságának megteremtéséhez, hangsúlyozták, ezért szükséges a fegyverkezés szabályozása és ellenőrzése is.

A „védő hadsereget" — figyelembe véve az ország pénzügyi, gazdasági, népességi lehetőségeit — 60—70 000 főnyi békelétszámmal kívánták felállítani, az ország „férfi lakosságának évenkénti maradéktalan katonai kiképzését biztosító és az egyenlő teherviselés elvén alapuló általános védkötelezettség engedélyezése" révén. A hadsereg megszervezése mellett a területvédelemben fontos szerepet játszó ún. „milic-hadsereg" felállítását is tervezték.

A megszervezendő haderő különleges és hosszú kiképzést igénylő fegyvernemeinél a 18—24 hónapos, a hadsereg többi részénél pedig az egy éves szolgálati idő bevezetését javasolták.

A 70 000 fős hadsereget[5] *(l. az 1. sz. mellékletet, 42—43. o.)* — az ország teherbíró képességének megfelelően — három-négy év alatt vélték megvalósíthatónak. A honvédség állományában 11 seregtestet kívántak felállítani, a négy kerületi parancsnokságot véve alapul. Ebből 8 gyalog, a többi pedig páncélos, lovas, illetve repülő dandár lett volna. A fegyverzet és felszerelés biztosítását — az egyoldalú függőség és kiszolgáltatottság elkerülése céljából — a nemzetközi hadseregre alapozták.[6] Az együttműködés, valamint a korszerű kiképzés biztosítására a vezérkari, a hadműszaki, a hivatásos és tartalékos tiszti kiképzés, a csapat- és seregtestgyakorlatok engedélyezését kérték.

A megfogalmazott elképzelések egyes elemei az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés katonai előírásaiban is szerepeltek: így például a honvédség maximális létszámát 70 000 főben határozták meg, amelyből 65 000 fő a szárazföldi csapatokhoz, a határőrséghez, a légvédelmi egységekhez, valamint a dunai flottillához, 5000 fő pedig a légierőhöz tartozott. Nem szabályozták ugyanakkor a honvédség belső szervezetét és szerkezetét, a hadkiegészítés módját, a tiszti és tiszthelyettesi utánpótlást, a katonai kiképzés módszereit, a kiképző táborok, iskolák, a vezérkari kiképzés, az idegen hadseregbe történő vezénylés ügyeit.[7]

5 HL HM 1946. Bée. csop. i. 23 027.

6 A hadrend fegyverzeti és felszerelési szükségleteit a következőkben határozták meg (db): 10 000 puska, 7 000 pisztoly, 40 000 géppisztoly, 1 000 golyószóró, 500 géppuska, 250 könnyű aknavető, 150 n. aknavető, 500 gépágyú, 160 köz. hk., 80 neh. hk., 350 rohamlöveg, 332 tarack, 90 lgv. ágyú, 1500 mkp., 800 szem. gk., 2 500 3 t teh. gk., 1 000 5 t teh. gk. HL HM 1946. Bée. csop. i. 23 027.

7 *Halmosy Dénes* (szerk.): Nemzetközi szerződések gyűjteménye. 1945—1958. Budapest, 1958. 67—69. o.

A 70 000 fős békehaderő tervezett hadrendje (1. sz. melléklet)

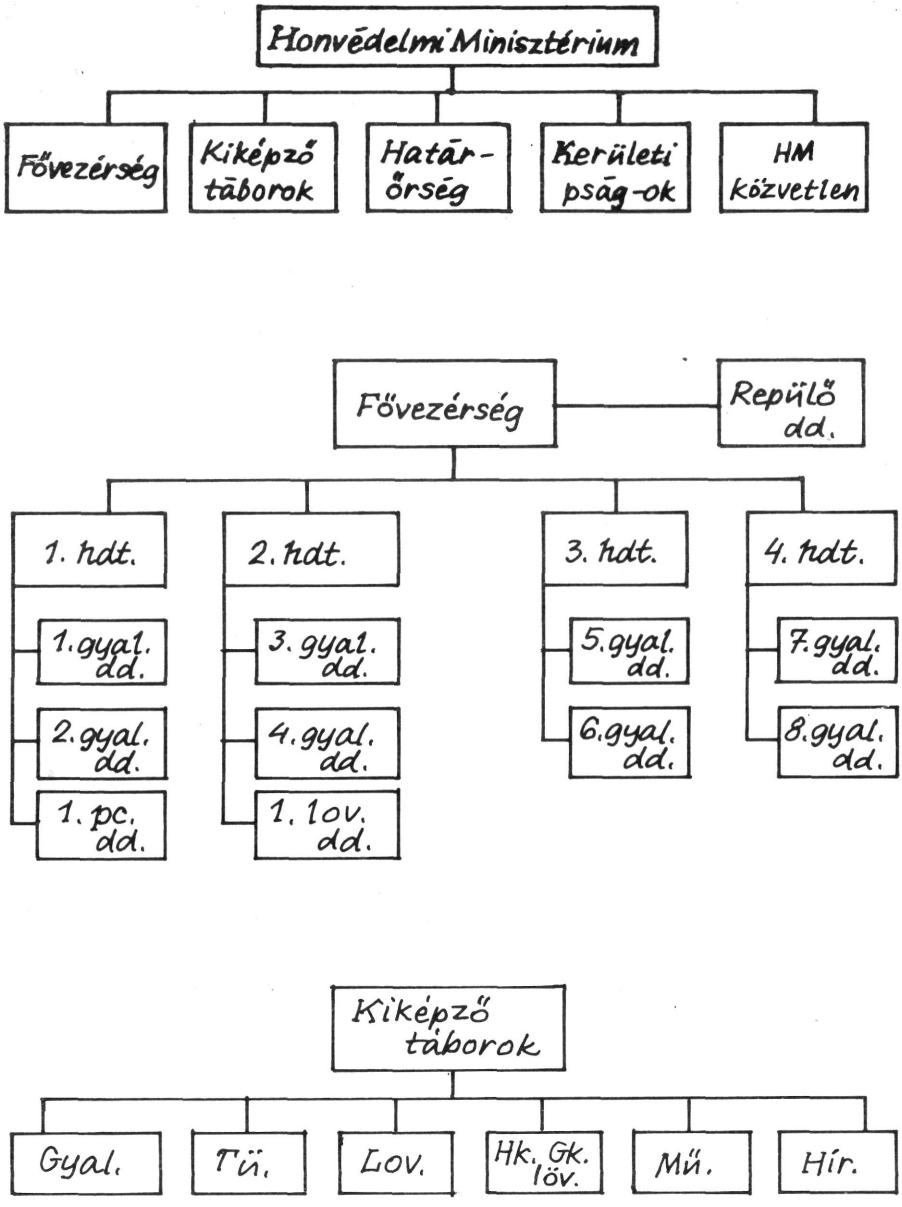

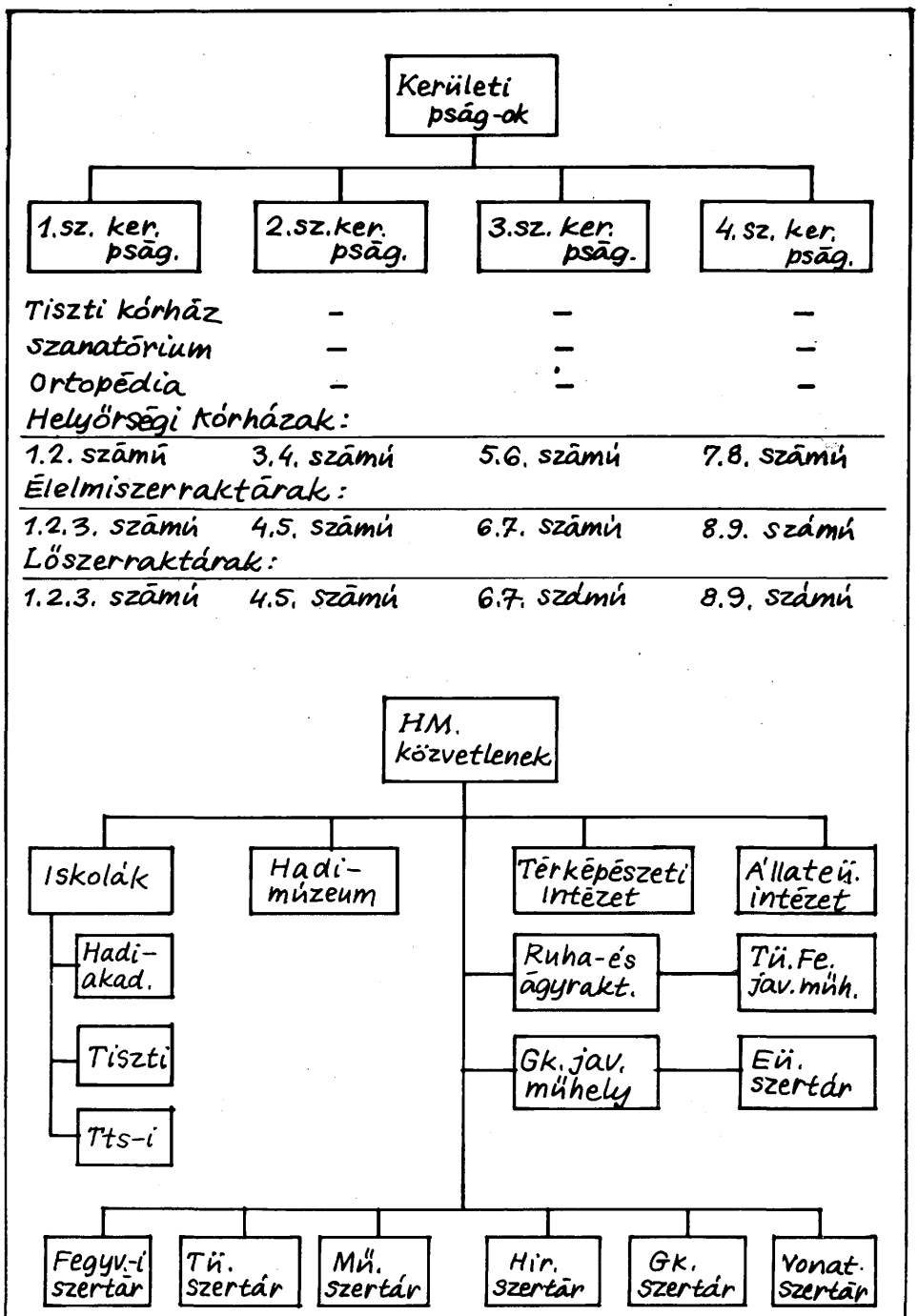
Kerületi
ság-ok
1.sz. ker. ság.
2.sz.ker. ság.
3.sz. ker. ság.
4.sz. ker. ság.
Tiszti kórház – – –
Szanatórium – – –
Ortopédia – – –
Helyőrségi kórházak:
1.2. számú 3.4. számú 5.6. számú 7.8. számú
Élelmiszerraktárak:
1.2.3. számú 4.5. számú 6.7. számú 8.9. számú
Lőszerraktárak:
1.2.3. számú 4.5. számú 6.7. számú 8.9. számú
HM. közvetlenek
Iskolák
Hadi-múzeum
Térképészeti Intézet
Állatei. intézet
Hadi-akad.
Tiszti
Tts-i
Ruha-és ágyrakt.
Tü. Fe. jav. műh.
Gk. jav. műhely
Eü. szertár
Fegyv.-i szertár
Tü. szertár
Mű. szertár
Hír. szertár
Gk. szertár
Vonat. szertár

A honvédség hadrendje, 1946. okt. 1-1947. szept. 30. (2. sz. melléklet)

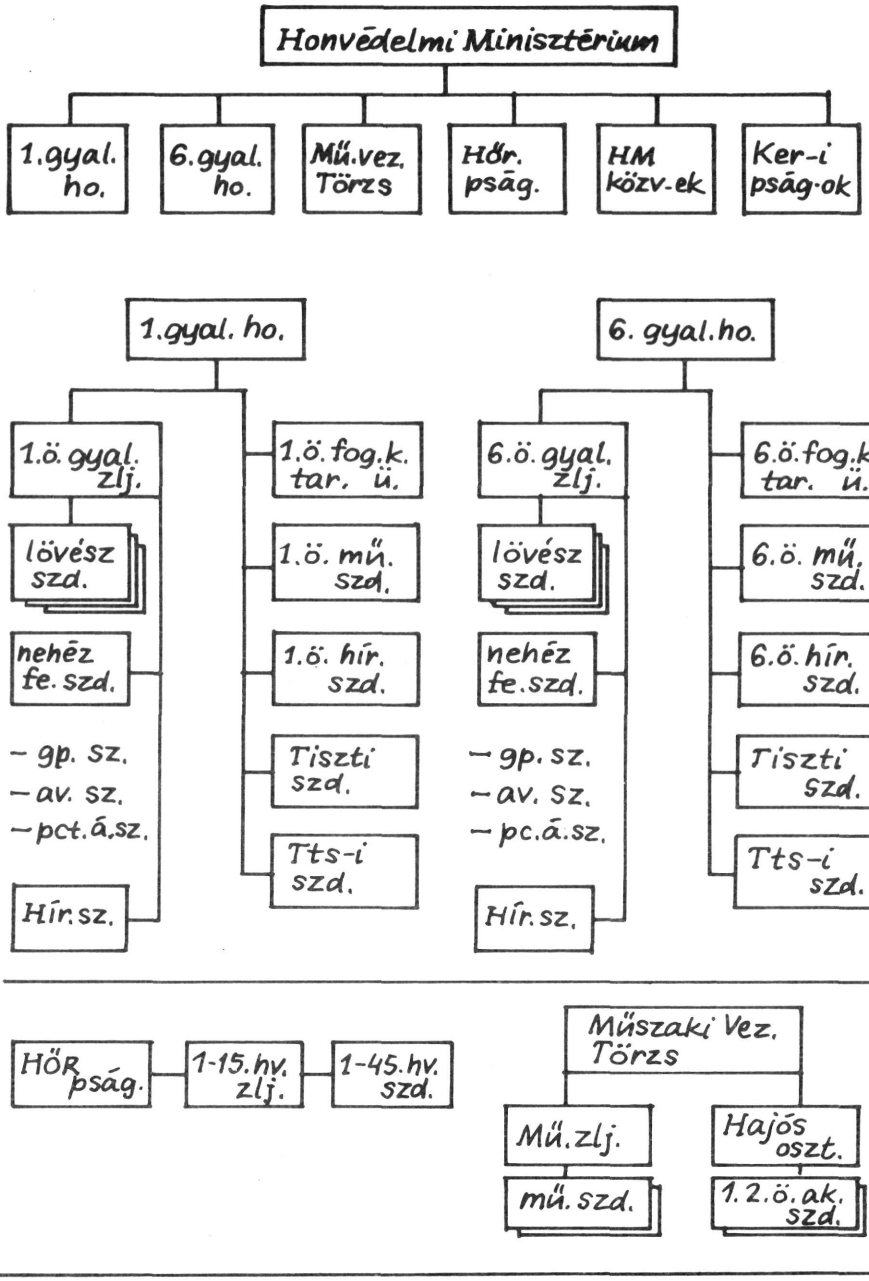

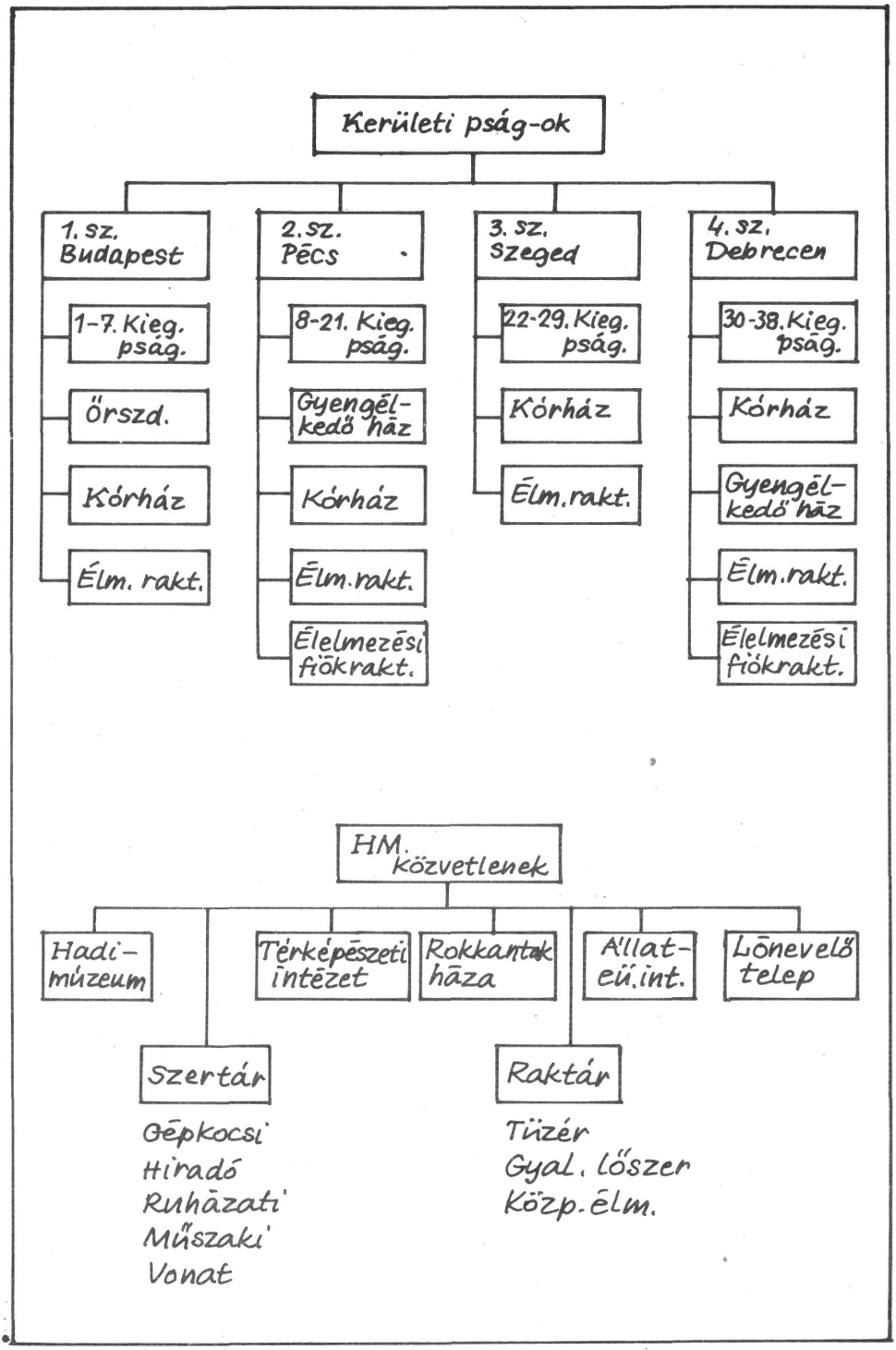
Kerületi ság-ok
1. sz. Budapest
1-7. Kieg. ság.
Őrszd.
Kórház
Élm. rakt.
2. sz. Pécs
8-21. Kieg. ság.
Gyengélkedő ház
Kórház
Élm.rakt.
Élelmezési fiókrakt.
3. sz. Szeged
22-29. Kieg. ság.
Kórház
Élm.rakt.
4. sz. Debrecen
30-38. Kieg. ság.
Kórház
Gyengélkedő ház
Élm.rakt.
Élelmezési fiókrakt.
HM. közvetlenek
Hadimúzeum
Térképészeti intézet
Rokkantak háza
Állateü.int.
Lónevelő telep
Szertár
Gépkocsi
Híradó
Ruházati
Műszaki
Vonat
Raktár
Tüzér
Gyal. lőszer
Közp. élm.

A magyar békeszerződés megkötésével létrejött a hadseregfejlesztés jogalapja s elkezdődhetett a demokratikus honvédség kiépítése. A hadsereg ekkor 13 477 főből állt, amelyből a katonai létszám 11 477 főt, a polgári alkalmazottak száma pedig 2000 főt számlált.[8] Hadrendjébe tartozott[9] *(l. a 2. sz. mellékletet, 44—45. o.)* — 1946. október 1-től — az 1. és a 6. gyaloghadosztály, a Határőrség (15 zászlóaljjal), a Műszaki Vezetési Törzs, a 4 kerületi parancsnokság, valamint a HM közvetlen alakulatok.

A Honvédelmi Minisztérium a békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős honvédséget hosszú lejáratú, átgondolt fejlesztési terv alapján kívánta megvalósítani. A fejlesztés előkészítő időszakában — 1947—1951 — akarták megteremteni a honvédség kiképző és nevelő keretét, az új, demokratikus, magas szakmai tudással rendelkező hivatásos tiszti és tiszthelyettesi kart, valamint biztosítani a honvédség megfelelő színvonalú elhelyezését és felszerelését.

A hadseregfejlesztés hároméves terve a katonai létszám tekintetében az első. (1947—1948) évben 23 504, a második (1948—1949) évben 27 067, a harmadik (1949—1950) évben pedig 34 198 fővel számolt. Az előkészítő időszak fejlesztési költségkihatásait 940 millió forintban határozták meg. (1947—1948-ban 260, 1948—1949-ben 290, 1949—1950-ben 390 millió Ft.)[10]

A Honvédelmi Minisztérium Szervezési osztálya a hadseregfejlesztés első éves részletesen kidolgozott tervét és hadrendjét 1947. február 18-án küldte el a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Katonai osztályának.[11] *(L. a 3. sz. mellékletet, 48—49—50. o.)* A tervezet, alapul véve a kormány 5000/1946. M.E. számú rendeletét, amely a honvédség katonai létszámát 20 000 főben határozta meg,[12] 3504 fő katonai létszámemelést javasolt. Az előterjesztés formailag 3504, a valóságban azonban — a honvédség tényleges katonai létszámát tekintve — 12 027 fős létszámemelést jelentett. Jelentősen növekedett volna a honvédség alegységeinek, intézeteinek, iskoláinak és kiképző táborainak száma is az 1946—1947. évi hadrendhez képest. A hadosztályok állományában két új lövész- és egy felderítő zászlóalj került felállításra, a tüzérütegeket osztállyá bővítették és a tűzerőt egy új légvédelmi tüzérosztállyal növelték. A lövészzászlóaljaknál új árkászszakaszokat szerveztek. A hadosztályok alá tartozó híradószázadokat, zászlóaljjá egyesítették, amely az 1. ho. alárendeltségébe került. Ugyancsak összevonták a műszaki századokat, s az így kialakított két műszaki zászlóaljat (4 századdal) a 6. ho. állományába osztották be. A Műszaki Vezetési Törzs megszüntetésével a Hadihajós osztály — az újonnan létrehozott repülő kiképző századdal, futár rajjal és a tíz repülőtéri gondnoksággal együtt — a Honvédelmi Minisztérium közvetlen felügyelete alá rendelték. A tiszt- és tiszthelyettesi képzés megindítására megalakították a Tiszti- és Tiszthelyettesi Iskolát, a tisztek magasabb képzésére pedig a Hadiakadémiát. A kiképzés színvonalának emelésére gyalogsági, tüzér és műszaki kiképző táborokat állítottak fel. A HM közvetlen intézeteinek, szertárainak száma is bővült a Haditechnikai, a Képességvizsgáló Intézetekkel, valamint a Tüdőszanatóriummal és egy új egészségügyi szertárral. A Kerületi parancsnokságok szervezetében őrzászlóaljakat hoztak létre, valamint csökkentették a kiegészítő parancsnokságok számát. (38-ról 24-re.)

8 HL A honvédség felügyelőjének iratai (Honv. fe. ir.) 5. csomó (cs.) A HM 1946—47. évi költségvetése 261—268. o.
9 HL HM Bée. csop. i. A/IV/12.
10 HL Honv. fe. ir. 16. cs. 141. o.
11 HL HM 1947. eln. 4878; HM Szervezési osztály (Szerv. o.) iratai (i.) 1945—1947. F.
12 *Magyar Közlöny*, 1946. május 19. 1. o.

Az 1947—1948. évi hadrend egyes alakulatainak szervezésére, létszámadataira és a honvédség kiképzésére vonatkozólag Vértes László vezérkari őrnagy, a HM Katonai osztály osztályvezető-helyettese több alkalommal tájékoztató megbeszélést folytatott a SZEB Katonai osztályára beosztott Godunov alezredessel.[13] Az egyeztetett és jóváhagyott hadseregfejlesztési elképzeléseket Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter 1947. április 9-én nyújtotta be elfogadásra a Minisztertanácshoz.[14] A miniszter véleménye szerint a hadsereg jelenleg „... túl kicsi és teljesen felszereletlen ahhoz, hogy hivatásának megfelelhessen", ezért a honvédség legfőbb törekvése a fejlesztés minél előbbi megindítása. Dinnyés Lajos kérte a Minisztertanács jóváhagyását a 23 504 fős katonai létszámú honvédség felállításához. A Minisztertanács április 24-i ülése az előterjesztést levette napirendjéről, elhalasztva ezzel a döntést a hadseregfejlesztés kérdésében. Ez azonban nem befolyásolta a HM Katonai csoportfőnökségének a hadseregfejlesztés menetére vonatkozó tervező munkáját. Az új elképzelés a békeszerződésben engedélyezett katonai létszámot már három év alatt elérhetőnek vélte. A honvédség fejlesztési tervét a hároméves gazdasági terv keretében kívánták megvalósítani. Az első év (1947—1948) hadrendjén nem változtattak. A második évben (1948—1949) a katonai létszámot 35 562 főre szándékoztak felemelni és jelentősen növelni akarták a honvédség rendelkezésére álló fegyverzetet is. A harmadik évben (1949—1950) a hadrendi alakulatok számát kétszeresére kívánták növelni, ami lényeges — 65 114 fő — létszámemelést is jelentett volna. Ezzel már elérték a szárazföldi csapatok békeszerződés által biztosított létszámát.[15]

A Minisztertanács az 1947. április 9-i hadseregfejlesztési előterjesztést május 8-i ülésén vitatta meg és elvi hozzájárulását adta a honvédség katonai létszámának 3000 fővel való felemeléséhez.[16] Ez a döntés tulajdonképpen a nagyobb arányú létszámemelés elutasítását jelentette, melynek hátterében a politikai okok mellett főleg gazdasági megfontolások álltak, nevezetesen a hároméves terv bevezetésének előkészületei. A gazdasági program célkitűzéseinek sikeres megvalósítása a belső pénzügyi erőforrások koncentrációját és az ezt közvetlenül nem befolyásoló kiadások csökkentését követelte meg.

A honvédség nagyobb mérvű fejlesztésére továbbra sem nyílt lehetőség, így a HM Szervezési osztálya — az 1947—1948. évi 15 000 fős hadrend kidolgozására koncentrálva — lemondott a távlati tervezésről. A honvédség új szervezetére és az ezzel kapcsolatos feladatokra vonatkozó rendelet — a SZEB jóváhagyásával — 1947. július 23-án jelent meg.[17] *(L. a 4. sz. mellékletet, 52—53. o.)* A honvédség új hadrendjének felépítése nem tért el lényegesen az 1946—1947. évi hadrendtől. Változást csupán az jelentett, hogy a hadosztályoknál a géppus-

13 HL Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyve 1945—1947. (12.14)

14 HL Honv. fe.ir. 16. cs. 136—137. o.

15 *A honvédség tervezett hadrendje:* első és második év: 2 ho.: 6 ö. löv. zlj.: 2 feld. zlj.; 2 tábori tü. oszt.; 2 lgv. tü. oszt.; 2 n. zlj.: 1 hír. zlj.: harmadik év: 4 ho.: 12 ö. löv. zlj.: 4 feld. zlj.; 4 táb. tü. oszt.; 4 lgv. tü. oszt.; 4 n. zlj.: 2 hír. zlj. HL HM 1947. eln. 8906; HM Szerv. o.i. 1945—1947. F.

16 HL Honv. fe. ir. 16. cs. 124. o.

17 A hadrend a Gazdasági Főtanács által hozott döntés alapján, 1700 fős létszámnövekedéssel, 1947. október 1-jétől lépett érvénybe. — *Iskolák:* Hadiakadémia, Kossuth Akadémia, Hadbiztosi Akadémia, Nevelőtiszti tanfolyam. *Intézetek:* Katonai Műszaki Intézet, Katonai Átvételi Intézet, Levéltár és Múzeum, Térképészeti Intézet, Képességvizsgáló Intézet, Tűzrségi- és fegyverszertár, Központi lőszerraktár (Nagytétény), Központi kórház, Tüdőszanatórium, Egészségügyi anyagszertár, Állategészségügyi Intézetek, Lónevelőtelep (Őrkény), Központi élelmiszerraktár, Ruházati raktár, Gépkocsi szertár, Vonat szertár, Műszaki szertár, Híradó szertár. HL HM 1947. eln. 15 000 és 22. 991.

Az 1947-1948. évre tervezett hadrend
(3. sz. melléklet)

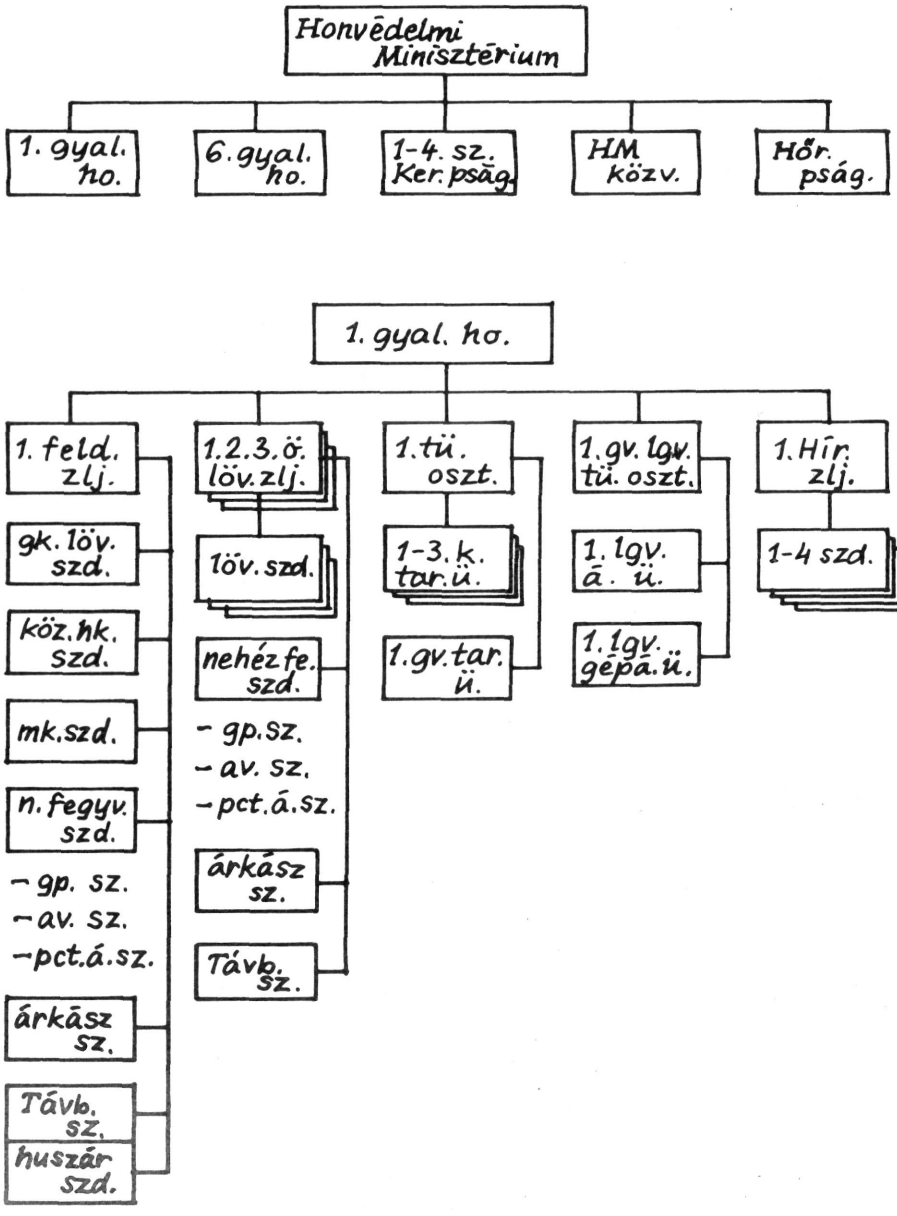

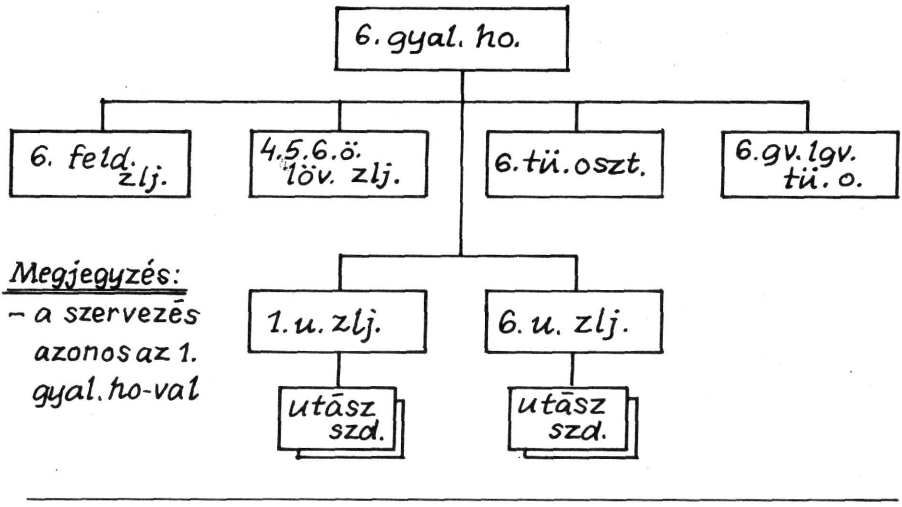

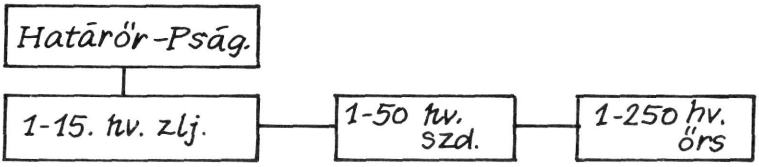

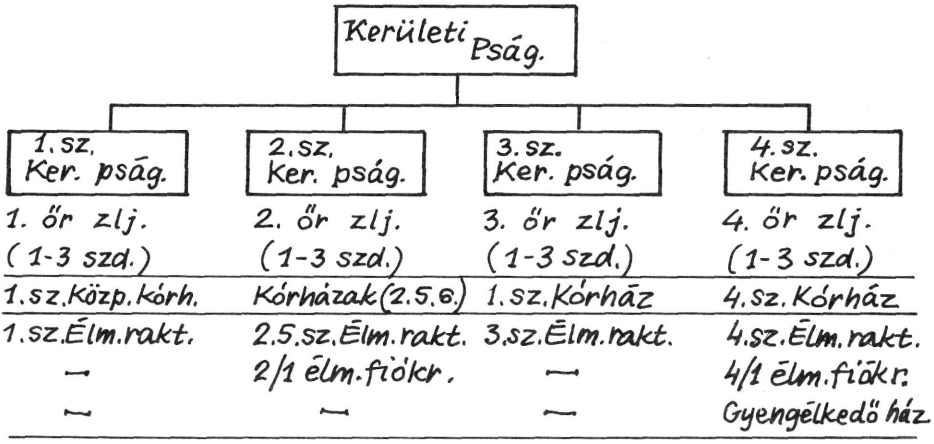

Megjegyzés: Az 1-3 hv-i szd-ok esetében csak az első szd. kerül személyi és anyagi feltöltésre.
– Az 1-24. kieg. ság. alárendeltsége még nincs meghatározva.

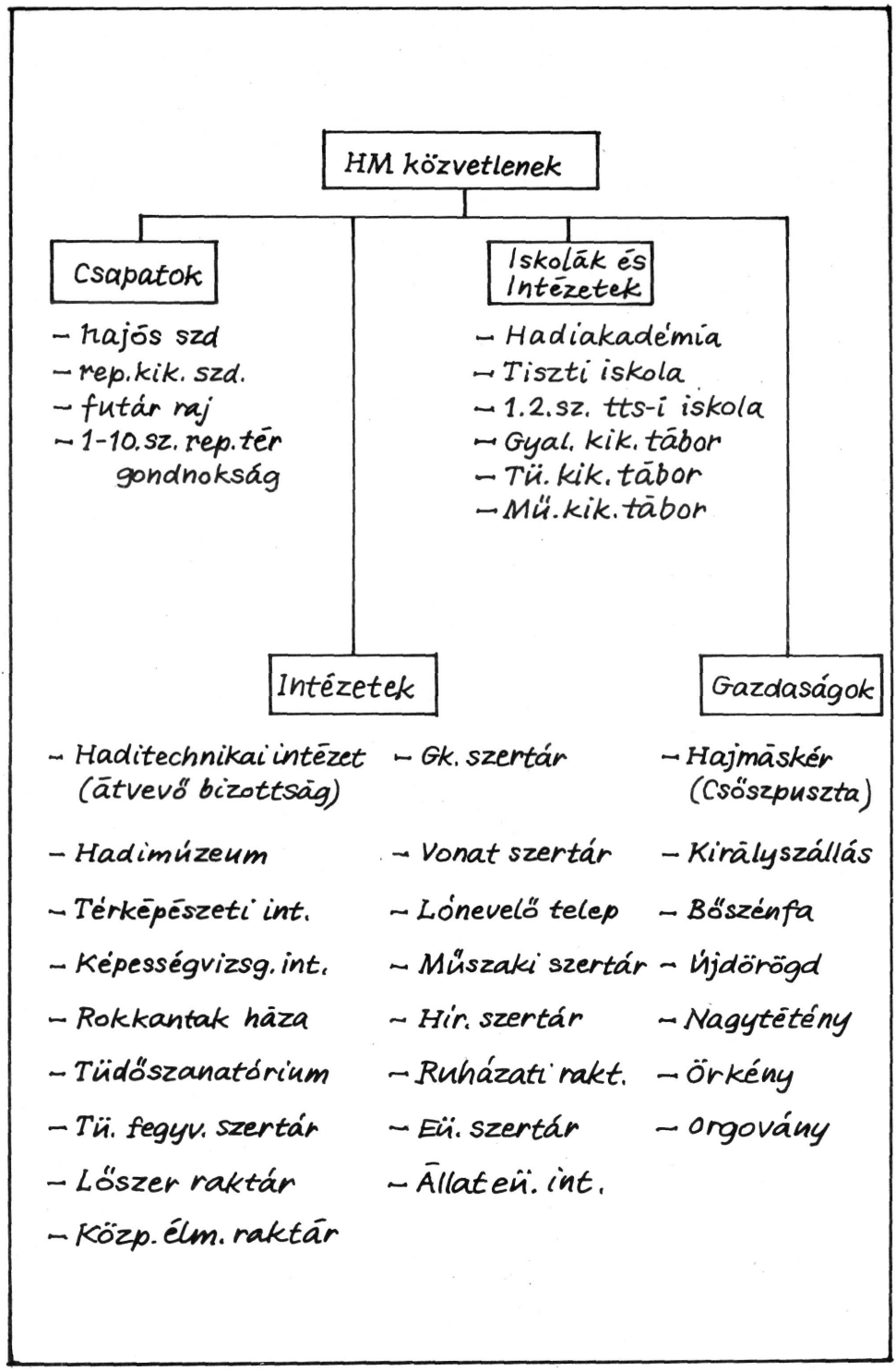
HM közvetlenek
Csapatok
– hajós szd
– rep.kik. szd.
– futár raj
– 1-10.sz. rep.tér gondnokság
Iskolák és Intézetek
– Hadiakadémia
– Tiszti iskola
– 1.2.sz. tts-i iskola
– Gyal. kik. tábor
– Tü. kik. tábor
– Mű. kik. tábor
Intézetek
– Haditechnikai intézet (átvevő bizottság)
– Hadimúzeum
– Térképészeti int.
– Képességvizsg. int.
– Rokkantak háza
– Tüdőszanatórium
– Tü. fegyv. szertár
– Lőszer raktár
– Közp. élm. raktár
– Gk. szertár
– Vonat szertár
– Lónevelő telep
– Műszaki szertár
– Hír. szertár
– Ruházati rakt.
– Eü. szertár
– Állateü. int.
Gazdaságok
– Hajmáskér (Csőszpuszta)
– Királyszállás
– Bőszénfa
– Újdörögd
– Nagytétény
– Örkény
– Orgovány

kás szakaszokat századokká bővítették, valamint kivonták fennhatóságuk alól mind a híradó, mind a műszaki századokat. A híradó századokból — a 6. ho. alárendeltségében — felállították az 1. híradó zászlóaljat. A műszaki századokat szintén zászlóaljjá vonták össze és — a feloszlatott Műszaki Vezetési Törzs helyett — a Műszaki Kiképző Tábor parancsnokság alá rendelték. Az ismertetett átszervezések mellett új alegységek, intézetek felállítására is sor került. Létrehozták — a HM közvetlen alakulataként — az 1. önálló repülő századot, a tíz repülőtéri gondnokságot, valamint az 1. önálló rádiófelderítő századot. A hivatásos állomány képzése céljából megkezdte működését a Hadiakadémia, a Kossuth Akadémia, a Hadbiztosi Akadémia, valamint a Nevelőtiszti tanfolyam. Az intézetek, szertárak száma a következőkkel bővült: Katonai Műszaki Intézet, Katonai Átvételi Intézet, Képességvizsgáló Intézet, Egészségügyi- és Híradó szertár, Tüdőszanatórium. A kerületi parancsnokságoknál őrszázadokat rendszeresítettek, (az első kerületnél őrzászlóaljat), valamint 38-ról 24-re csökkentették a kiegészítő parancsnokságok számát.

A hadseregszervezés részleteiről a SZEB angol és amerikai katonai misszió — a békeszerződésben biztosított joguknál fogva[18] — tájékoztatást kértek. Edgcumbe angol altábornagy az 1. és 6. hadosztály létszám- és fegyverzeti viszonyai felől érdeklődött, Weems amerikai dandártábornok pedig a Honvédelmi Minisztérium 1947—1948. évi költségvetéséről, a honvédség mozgósítási és kiképzési terveiről tudakozódott. Az előterjesztéseket 1947. július 16-án és 30-án küldték el Szviridov altábornagynak, a SZEB elnökhelyettesének, melyeket Kondratov vezérőrnagy, a SZEB Katonai osztályának vezetője augusztus 16-án továbbított Dinnyés Lajos honvédelmi miniszternek. A miniszter a kérdéseket augusztus 18-án juttatta el Sólyom László vezérőrnagynak, a katonai csoportfőnöknek. A csoportfőnök a kidolgozott választervezet elküldését 1947. szeptember 15-ig, a békeszerződés hatálybalépéséig késleltette, az információk összegyűjtésének és azok lefordításának időigényességére hivatkozva. Figyelembe véve a HM Közjogi osztályának véleményét — miszerint a SZEB-nek nincs jogutódja — a kért adatokat az említett határidő után sem továbbította.[19] Az elutasításban már minden bizonnyal szerepet játszott az egyre feszültebbé váló nemzetközi politikai légkör is.

A hadseregfejlesztés kérdése 1947 szeptemberéig Magyarországon nem volt központi politikai kérdés. Ennek alapvető politikai oka az volt, mint már említettük, hogy a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelemben egyik párt sem számolt az alacsony létszámú honvédség felhasználásával, ezért annak kiépítését, fejlesztését a hatalom kivívásáig nem tartotta fontosnak. 1947 tavaszától a nagyhatalmak ellentétei egyre nyíltabbá váltak, a nemzetközi kapcsolatok megromlása és feszültebbé válása azonban csak 1947 őszétől következett be. Így a hadseregfejlesztés előtérbe kerülését a nemzetközi helyzet sem indokolta a vizsgált időszakban. A politikai okok mellett Magyarország gazdasági helyzete is fontos szerepet játszott abban, hogy a hadseregfejlesztés ügye háttérbe szorult. Az ország gazdasági állapota olyan volt, hogy egy kis létszámú honvédség ellátását, felszerelését is alig tudta biztosítani.

18 A magyar békeszerződés záró rendelkezései előírták a magyar kormány számára, hogy a szerződés életbelépését követő 18 hónapban minden tájékoztatást kötelesek megadni a három nagyhatalom budapesti diplomáciai képviselőinek a cikkelyek végrehajtásáról. *Halmosy:* i. m. 81. o.

19 HL HM 1947. eln. 20. 738.

A HONVÉDSÉG 1947-1948. évi hadrendje
(4. sz. melléklet)

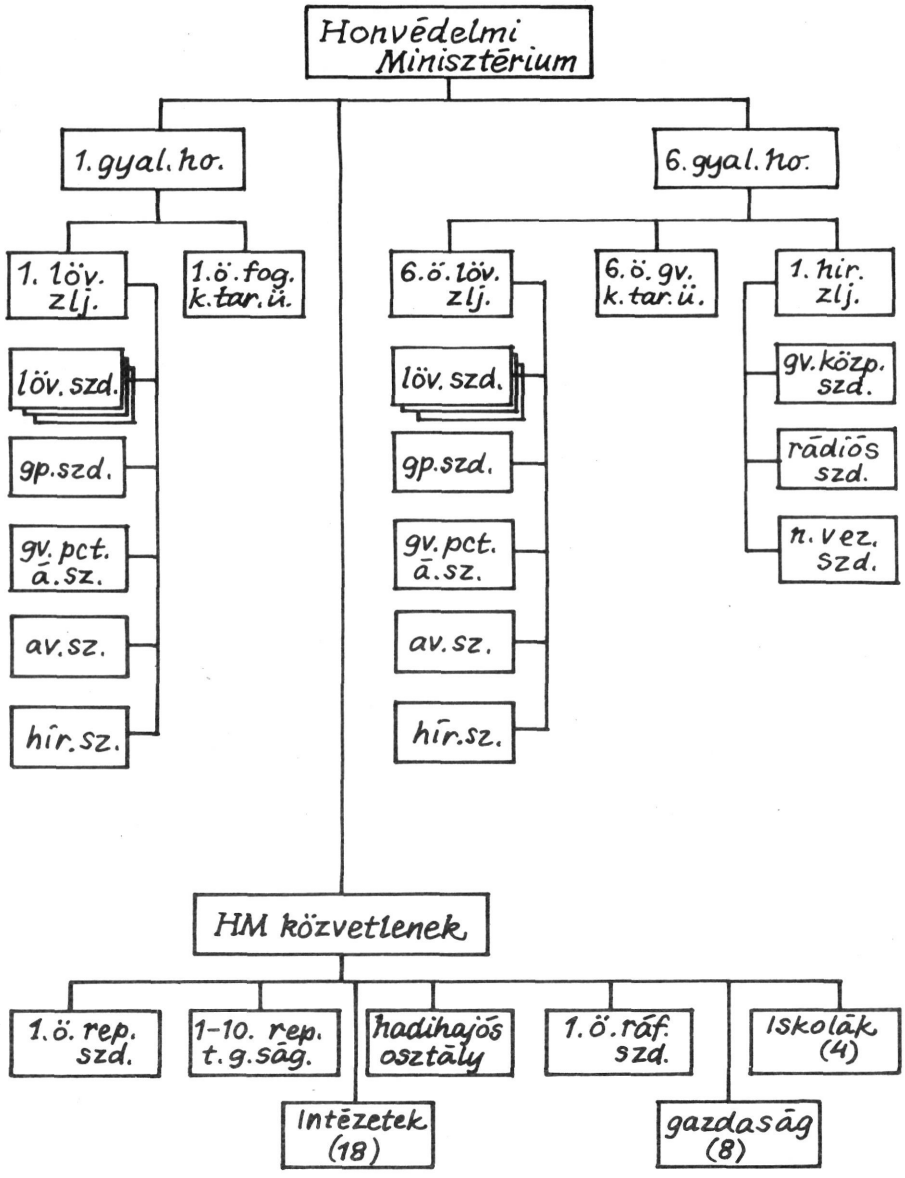

Megjegyzés: Az intézetek „részletes" felsorolását a 17. sz. jegyzet tartalmazza.

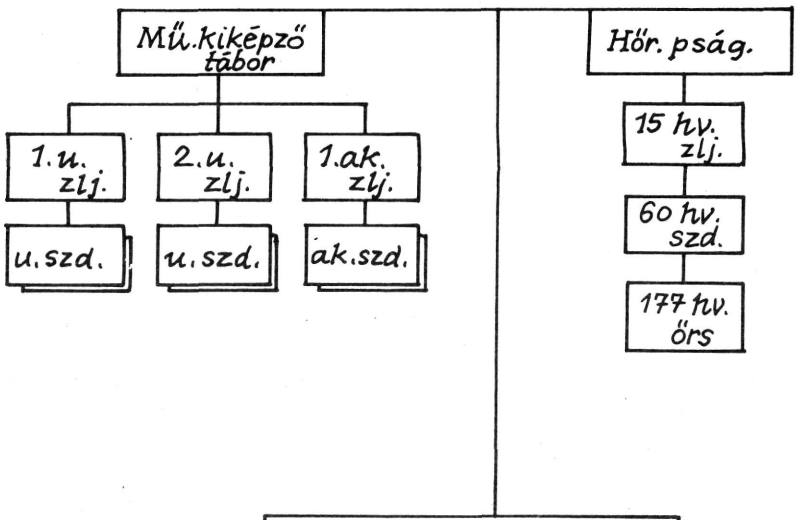

Kerületi parancsnokságok

1.sz. Budapest	2.sz. Pécs	3.sz. Szeged	4.sz. Debrecen
Őr zászlóalj (1-3 szd.)	őr század	őr század	őr század
1-3.sz.Kieg. ság.	4-12.sz.Kieg. ság.	13-18.sz Kieg. ság.	19-24.sz.Kieg. ság.
Kieg.kirendelts. (1/1. és 3/1. sz.)	—	—	—
Élm. központ	Élm. raktár	Élm. raktár	Élm. raktár
—	Élm.fiókr. (2/1. és 2/2.)	—	Élm.fiókr. (4/1. sz.)
—	Kórház (2) - Pécs - Szombathely	Kórház	Kórház
—	—	—	Gyengélkedő ház.

A hadseregfejlesztés megítélése azonban 1947 szeptemberétől, a bel- és külpolitikai viszonyok átalakulása következtében, megváltozott. Az 1947. augusztus 31-i választásokkal és a második Dinnyés-kormány megalakulásával (szeptember 24.) lényegében eldőlt a politikai hatalom kérdése Magyarországon. A Kominform alakuló ülésén kialakított új politikai stratégia a kommunista pártok fontos feladataként jelölte meg a népi demokratikus államok hadseregeinek fejlesztését. Ennek jegyében Lengyelországban pl. 1948 elejétől egy esetleges német támadás elhárítására összpontosítva indult meg a hadsereg átszervezése és modernizálása.[20] Romániában a békeszerződésben megállapított 138 000 fős haderő felállítására és fejlesztésére a költségvetés 20 százalékát fordították.[21]

A hadseregfejlesztés előtérbe kerülését jelezte az 1947 december elején elkészített „Vezérkari-munkaterv" megjelenése, valamint a kommunista párt fokozódó aktivitása a hadsereggel kapcsolatos ügyekben. A honvédség felügyelője által — december 2-án — kiadott utasítás először intézkedett mindenre kiterjedő részletességgel a hadsereg megszervezéséről, ellátásáról, a kiképzési elvek kialakításáról.[22] A hadsereg kommunista és nem kommunista vezetői egyaránt úgy vélték,[23] hogy a független, demokratikus Magyarország számára olyan „védő-hadsereget" kell létrehozni, amely képes megvédeni az ország függetlenségét és társadalmi rendszerét. A nemzetközi helyzet értékeléséből azt a következtetést vonták le, hogy közvetlen világháborús fenyegetettség nincs, de Magyarország belpolitikai helyzete megköveteli egy modern hadsereg mielőbbi létrehozását. A hadsereg irányításával kapcsolatban elfogadták a politikai vezetés primátusát, de megfogalmazták azt az igényüket, hogy a hadsereg ügyeinek intézésében a katonai vezetés önálló legyen. Úgy vélték a honvédség vezetői, hogy tartozzanak felelősséggel a politikai vezetésnek, de tevékenységüket ne közvetlenül annak alárendelve végezzék.

A békeszerződésben engedélyezett létszám elérését — az egységes szellemű és magasan képzett tisztikar kialakítása után — tíz év alatt gondolták megvalósíthatónak. A kül- és belpolitikai viszonyok esetleges megváltozása során fellépő gyorsított hadseregfejlesztést — minimálisan — három év alatt vélték teljesíthetőnek.

A MKP hadsereggel kapcsolatos álláspontjának megváltozására azután került sor, hogy a Kominform üléséről visszaérkező Farkas Mihály és Révai József a Politikai Bizottsághoz benyújtott memorandumban — többek között — a hadseregfejlesztéssel kapcsolatos addigi nézetek felülvizsgálatát javasolták.[24] A MKP Politikai Bizottsága 1947. december 11-i ülésén a hadseregfejlesztés

20 *Ignácy Blum:* A lengyel hadsereg az 1945—48-as években. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1964. 1. sz. 5—37. o.

21 HL HM 1947. eln. 11 966.

22 HL HM 1947. eln. 28 095.

23 A honvédség vezető beosztásainak túlnyomó többségét ekkor már a kommunista párt tagjai töltötték be. A feltehetően konspiratív módon működő — 1946 tavaszán létrehozott — Katonai Bizottság keretében a hadsereg kizárólagos kommunista irányítását igyekeztek megvalósítani, Farkas Mihály elnökletével. A hadseregfejlesztés kérdésében megfogalmazott elvek közül csak azokat támogatták, amelyek nem akadályozták törekvéseiket. A munkaterv célkitűzéseivel — valószínűleg — egyetértettek, ezért fogadták el hallgatólagosan annak politikai kitételeit. Ezen időszakban a Katonai Bizottság kommmunista tábornokai a következők voltak: Pálffy György altábornagy, a Határőrség főparancsnoka és a Katonapolitikai Csoportfőnökség vezetője; Sólyom László vezérőrnagy, katonai csoportfőnök, Illy Gusztáv vezérőrnagy, kiképzési csoportfőnök, Beleznay István vezérőrnagy, anyagi csoportfőnök.

24 *Szabó Bálint:* Népi demokrácia és forradalomelmélet. 1935—1949. Budapest, 1970. 220—221. o.

kidolgozására és irányítására bizottságot hozott létre,[25] melynek tagjai Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Rajk László és Pálffy György altábornagy voltak.

A Pálffy altábornagy által kidolgozott fejlesztési terv — alapul véve az eddigi elképzeléseket — az ország teherbíró képességét figyelembe véve négy év alatt (1948. október 1 — 1952. október 1.) kívánta az engedélyezett békehaderőt felállítani. A haderőhöz minimálisan szükséges 5400 fő tiszti és 7000 fő tiszthelyettesi létszámot ennyi idő alatt vélte elérhetőnek. 1948 tavaszán 5000 fő önként jelentkező újonc bevonultatását tervezte, s közülük kívánta a legmegfelelőbbeket kiválasztani és októberben tiszthelyettesi, illetve tiszti iskolára küldeni. A hadseregfejlesztési terv legközelebbi céljául a 30 000 fős katonai létszám elérését, valamint a kiképző keretek felállítását tűzte ki. A fejlesztés második évében került volna sor a 45 000 fős katonai létszám kialakítására és a négy hadtestparancsnokság megszervezésére. Az irányító szervek, csapatok, intézetek fokozatos bővítése, létszámuk emelése az utolsó két év legfontosabb feladata volt. A fejlesztés befejezését követően a 70 000 fős honvédségnek a következő hadrendet kellett elérnie: a szárazföldi csapatok állományában négy hadtest, nyolc dandár, összesen 41 840 fő. Egy hadtest állományában (10 460 fő) egy gépkocsizó, három lövész-, két harckocsizó zászlóalj, két könnyű tarackos, két ágyús, két rohamtüzér, két légvédelmi gépágyús osztály. A hadtestközvetleneket egy felderítő, egy harckocsizó, egy lovaszászlóalj, két könnyű tarackos, egy rohamtüzér, egy ágyús, egy légvédelmi gépágyús osztály, egy műszaki, egy híradó, egy szállító zászlóalj és egy tüzérségi mérőszázad alkotta volna. A határőrség tizenhat zászlóaljból és 10 000 főből, a légierő egy dandárból (repülő, szakkiképző, gyakorló, ejtőernyős zászlóalj) és 5000 főből szerveződött. A folyami erők két zászlóaljból és 900 főből álltak volna. A harcoló egységek támogatására a Honvédelmi Minisztérium közvetlen alárendeltségében három nehéz ágyús, három légvédelmi ágyús osztály, egy hídépítő, egy vasútépítő, egy rádiófelderítő zászlóalj, valamint egy híradó és egy hadtáp ezred felállítását tervezték.

A honvédség szervezetében ezen kívül két tanzászlóaljat, nyolc kiképző tábort, iskolákat, tanfolyamokat, raktárakat, szertárakat és intézeteket kívántak felállítani.[26]

A Politikai Bizottság a kidolgozott hadseregfejlesztési javaslatot az 1948. január 29-i ülésén fogadta el.[27]

A honvédség fejlesztési tervének kimunkálását, illetve a hadseregfejlesztés gyorsítását — a szovjet vezetők mellett — a jugoszláv vezetők is szorgalmazták a magyar—jugoszláv együttműködési szerződés megkötésekor tartott tárgyalásokon.[28] 1947. december 8-án a jugoszláv katonai küldöttség vezetője, Losic katonai attasé jelenlétében, tájékozódó jellegű megbeszéléseket folytatott Kuthy László altábornaggyal, a honvédség felügyelőjével. Az altábornagy kíséretében

25 *Mucs Sándor:* Politika és hadsereg Magyarországon 1944—1948. i. m. 54. o.

26 HL Honv. fe. ir. 4. cs. 8. sz. melléklet 100—101. o.

27 *Mucs:* i. m. 54. o.

28 J. B. Tito államelnök vezetésével kormányküldöttség tartózkodott Budapesten a magyar—jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény aláírása céljából 1947. december 6. és 8. között. A húsz évre szóló szerződés a két ország szoros együttműködéséről, biztonságuk és függetlenségük megvédéséről, gazdasági, kultúrális és egyéb kapcsolataik megszilárdításáról intézkedett. *Honvéd,* 1947. december, 107. o.

volt Sólyom László vezérőrnagy, katonai csoportfőnök és Földy Lajos vezérkari ezredes, a katonapolitikai csoportfőnök helyettese. Az értekezleten a magyar katonai vezetők tájékoztatást adtak a honvédség helyzetéről, létszámáról és felszereléséről. A jugoszláv delegáció tagjai az elmondottakat tudomásul véve azt hangsúlyozták, hogy „... mindkét nép érdeke a két hadsereg mielőbbi kifejlesztése. Csehszlovákia, Magyarország és Jugoszlávia a népi demokráciák első vonalában állnak és népeiket közösen kell megvédeniök, ezért szükséges, hogy hadseregeik már felépítésükben is egymással szorosan összhangban álljanak." Ezt követően javasolták a honvédség fejlesztési tervének gyors kidolgozását, a magyar kormány elé terjesztését, majd a további katonai tárgyalások felvételét.[29]

A közvélemény, a honvédség fejlesztésének előterébe kerüléséről a politikai vezetők nyilatkozataiból értesült. Rákosi Mátyás az 1948. január 10-i „Tied az ország; magadnak építed" című beszédében egy erős, demokratikus honvédség szükségességéről beszélt: „... Mi tudjuk, hogy az erős demokráciának, az erős népi demokráciának csak használ, ha erős, öntudatos, demokratikus hadserege is van... A magyar kommunista... legyen tudatában a hadsereg jelentőségének és gondoskodjon arról, hogy oda a munkások, a parasztok legöntudatosabb, legfegyelmezettebb, legegészségesebb és legfejlődőképesebb fiai kerüljenek be..."[30] Révai József a magyar—jugoszláv szerződés 1948. január 14-i parlamenti vitája során az 1948-as év egyik fontos feladataként jelölte meg a demokratikus honvédség kiépítését.[31]

A kormánydelegáció 1948 februári moszkvai útja során a honvédség fejlesztéséről és a Szovjetunió által nyújtandó segítségről folytatott megbeszéléseket a magyar—szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény aláírása után Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes, Veres Péter honvédelmi miniszter, Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője,[32] valamint Vaszilevszkij marsall, szovjet vezérkari főnök. A marsall és a tanácskozáson jelenlevő munkatársai már korábban tájékoztatást kaptak a honvédség négy éves fejlesztési tervéről, így maga a fejlesztési terv nem került megvitatásra. Megvitatták azonban az első fejlesztési év fegyverzeti és felszerelési szükségleteit, a honvédtisztek szovjet katonai akadémiákra való vezénylésének, a gyártási szabadalmak átengedésének, valamint a szovjet szaktanácsadók bevonásának kérdését. Az értekezleten elvi megállapodás született több kérdésben, így pl. azzal kapcsolatban is, hogy a fegyverzet és felszerelés átadásának pénzügyi, szállítási módjairól egy újabb szakbizottsági értekezleten döntenek majd. Ennek helyét, idejét, valamint a bizottság összetételét Zujev vezérőrnagy, az új budapesti katonai attasé és az illetékes magyar katonai vezetők fogják pontosítani. A Szovjetunió katonai akadémiáira ezred- és zászlóaljparancsnoki kiképzésre 46 honvédtisztet irányítanak, 18 hallgatót pedig tisztiiskolára vezényelnek. A magyar fél a szovjet szabadalmak átengedése fejében kötelezettséget vállalt arra, hogy azokat tovább nem adja és a megengedett mennyiségen felül nem gyárt több hadianyagot. A hadseregfejlesztés segítésére, a fegyvernemek kiépítésére nyolc katonai szaktanácsadó érkezik majd Magyarországra,

29 HL Honv. fe. ir. 5. cs. 210—211. o.

30 *Rákosi Mátyás:* Honvédelem és hazafiság. Budapest, 1952. 9—10. o.

31 *Honvéd*, 1948. január, 70. o.

32 Pálffy György altábornagyot 1948. február 13-án nevezték ki ideiglenes jelleggel a honvédség felügyelőjévé. HL Honv. fe. ir. 15. cs. 18. o.

akik a katonai attasé törzsébe fognak tartozni.[33] 1948. május 11-én Zujev vezérőrnagy felkereste Veres Péter honvédelmi minisztert és közölte vele a szovjet kormány döntését a februári megállapodásokat illetően. A Szovjetunió a magyar honvédség számára 9 500 000 dollár (110 039 060 forint) értékben volt hajlandó fegyverzetet és haditechnikai anyagot szállítani. Ezen kívül a honvédség 44 tisztje kezdhette meg tanulmányait a szovjet akadémiákon. A katonai attasé egyidejűleg átnyújtotta a szovjet—magyar hadianyagszállításokról szóló tervezetet is. A két kormány közötti hadianyagszállítási egyezmény megkötésére 1948. július 2-án került sor Moszkvában. A magyar kormány vállalta, hogy az 1948-ban kapott 9,5 millió dolláros hitelt tíz év alatt, 1949. január 1-i kezdettel, áruszállítás keretében visszatéríti.[34]

1948 tavaszától a hadseregfejlesztés kérdése — az államosítások és a két munkáspárt egységesítésének előkészítése mellett — egyre nagyobb figyelmet kapott.

A honvédség erősítését a szovjet—amerikai viszony megromlása és ebből adódóan a háborús veszély túlértékelése is motiválta. Farkas Mihály, az MKP Politikai Akadémiáján 1948. április 23-án tartott előadásában az Egyesült Államokat már új világháború előkészítésével vádolta: „... vannak imperialista körök és elsősorban Amerikában, melyek tudatosan dolgoznak egy harmadik világháború előkészítésén."[35]

A kommunista párt, a hadseregfejlesztés feladatainak végrehajtása, a Politikai Bizottság és a honvédség közötti összeköttetés biztosítása, valamint a pártmunka irányítása érdekében átszervezte az 1946 tavaszától működő Katonai Bizottságot. A Bizottság új alapelveit az 1948. április 5-i ülésen Sólyom László altábornagy, katonai főcsoportfőnök terjesztette elő, leszögezve, hogy a „honvédelmi probléma és a honvédség fejlesztése az országos problémák első vonalába zárkózott fel". A továbbiakban kifejtette, hogy a négy éves fejlesztési periódus a honvédség minden tagjától rendkívüli erőfeszítéseket követel, ezért szükséges, hogy a „Katonai Bizottságnak, mint a fejlesztést a Politikai Bizottságnak alárendelt közvetlenül irányító szervnek, munkáját az eddigi tapasztalatokon okulva új alapokra helyezzük". A Katonai Bizottságot a honvédséget érintő kérdésekben tanácsadó, végrehajtó és irányító szervként szervezték újjá. Feladata a Politikai Bizottság határozatainak végrehajtása, „katonai és pártszervezeti vonalon" a Politikai Bizottság tájékoztatása, katonai kérdésekben pedig „kezdeményező javaslatok megtétele" volt.[36]

A honvédség mennyiségi és minőségi fejlesztése az 1948. április 15-én életbe lépő „Pilis" hadrenddel kezdődött meg.[37] *(L. az 5. sz. mellékletet, 58. o.)* A honvédség helyzetéről és állapotáról a katonai főcsoportfőnök a következőket mondta: „... meg kell állapítani, hogy az ország védelmi felkészültsége jófor-

33 A honvédség felügyelőjének feljegyzése a szovjet hadsereggel folytatott tárgyalásokról. 1948. február 26. HL Honv. fe. ir. 6. cs. 2—5.

34 HL Honv. fe. ir. 3. cs. 17—23. o.

35 *Farkas Mihály:* A béke arcvonalán. Budapest, 1949. 107—109. o.

36 A Katonai Bizottság elnökéül Sólyom altábornagy Farkas Mihályt, a párt főtitkárát, a bizottság titkárának pedig Pálffy György altábornagyot javasolta. A bizottság tagjai voltak Sólyom László altábornagy, Illy Gusztáv vezérőrnagy, Somogyi Imre vezérőrnagy, Szalvay Mihály vezérőrnagy, Földy Lajos vezérkari ezredes, Révay Kálmán vezérkari ezredes, Jánosy Ferenc alezredes és dr. Elek Tibor alezredes. HL Honv. fe. ir. 1. cs. 47—48. o.

37 *Háncs Ernő:* A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben. (1948 április—1949 február) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 1. sz., 76. o.; HL HM 1948. eln. 10 000.

A honvédség „Pilis"- hadrendje, 1948. IV.15-X.1. (5. sz. melléklet)

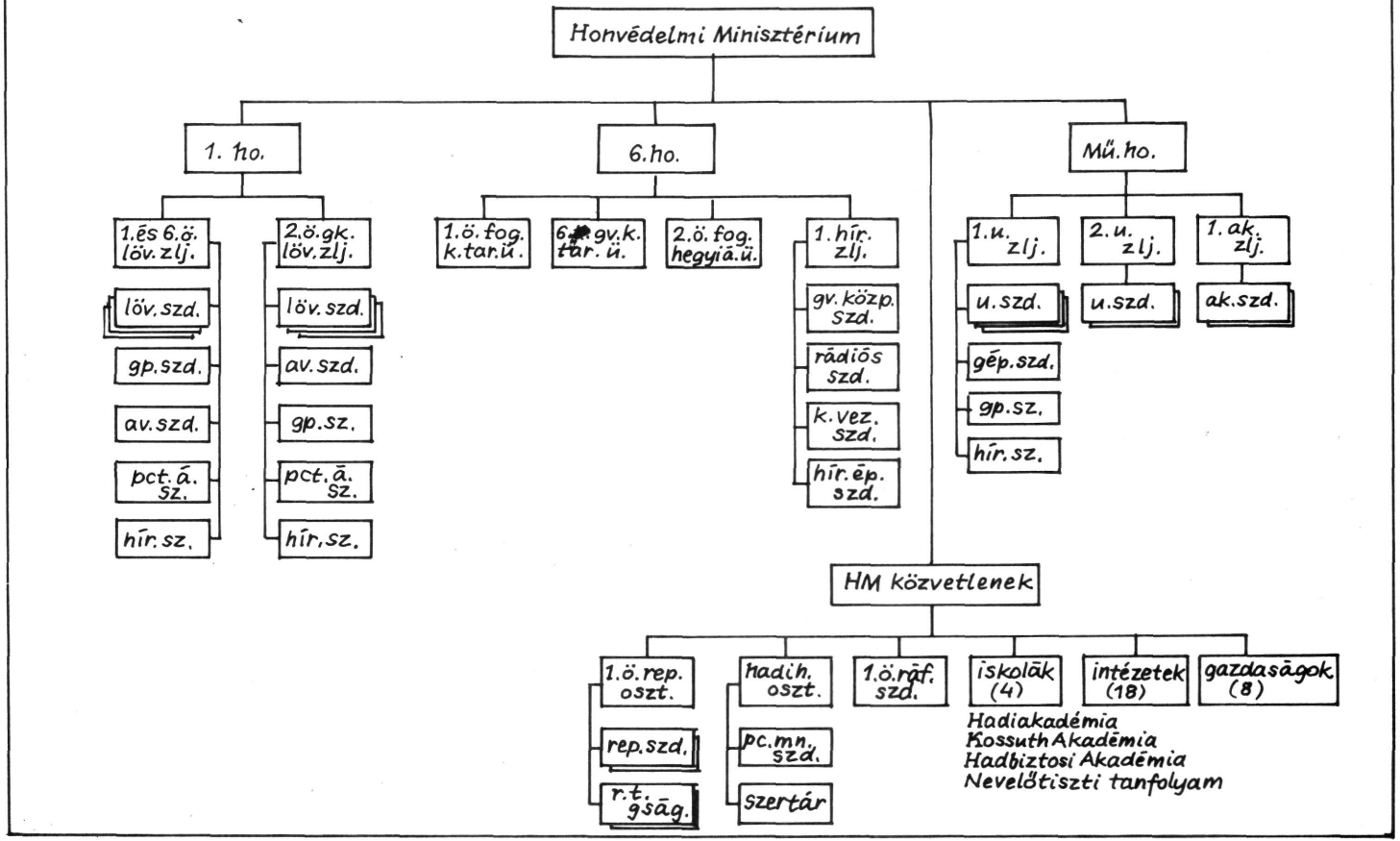

mán a semmivel egyenlő. A honvédség még békefeladatait sem tudja ellátni, nem felel meg a legelemibb háborús követelményeknek sem. Pusztán belső karhatalomnak és fejlesztési magnak tekinthető. Mindamellett a honvédségen belüli helyzetre és a honvédségen kívüli megoldandó honvédelmi feladatokra is meg lehet állapítani, hogy a népi demokrácia jelenlegi fejlődési fokozatában minden alapfeltétele megvan annak, hogy az országot védképes állapotba helyezhessük."[38]

A fejlesztés, mint az a szervezési rendelet bevezetőjéből is kiderült, elsősorban a hetvenezer fős békehadrend hivatásos tiszti karának és tiszthelyettesi állományának megteremtését kívánta előmozdítani: a honvédelmi miniszter április 15-re „5000 fő önként jelentkező újoncot szándékozik behívni, hogy ezekből a megfelelőket kiválogatva a honvédség tiszti, tiszthelyettesi karának utánpótlásához megfelelő anyag álljon rendelkezésre. A behívottak mielőtt a Kossuth Akadémiára kerülnének, alap- és tiszteképzésben fognak részesülni, de ahhoz, hogy az ilyen nagy számú újoncot a honvédség fel tudja venni, a kiképzést végző alakulatok átszervezése szükséges."[39] Mindezeket figyelembe véve a hadsereg három lövészzászlóalját az 1. hadosztály, a három tüzérüteget és a híradó zászlóaljat pedig a 6. hadosztály állományában egyesítették. A Műszaki Kiképző Tábor megszüntetésével, két utász- és egy aknakutató zászlóalj megszervezésével létrehozták a műszaki hadosztályt. A HM közvetlen alárendeltségébe tartozó légierőt két századból álló osztállyá szervezték. A hadihajós osztály állományában felállításra került egy páncélos motornaszád század és a folyami erők szertára. A határőrség, a kerületi parancsnokságok, iskolák, intézetek szervezete változatlan maradt. A honvédség katonai létszáma az 1947. október 1-i 13 177 főről, 18 394 főre emelkedett, amelyből 2133 tiszt, 2811 tiszthelyettes, 13 450 fő pedig honvéd volt. A „Pilis"-hadrend, a Pálffy altábornagy által kidolgozott fejlesztési terv 1948 őszén történő megindításához ötezer újonc bevonultatásával, valamint a kiképző keretek felállításával járult hozzá.

1948. június 12-én a Magyar Kommunista Párt IV. és a Szociáldemokrata Párt XXXVII. kongresszusa határozatban mondta ki a két munkáspárt egyesülését, és még ugyanezen a napon megkezdődött az egyesült párt, a Magyar Dolgozók Pártja I. kongresszusa. Az MDP a honvédség további erősítése, az új demokratikus tiszti- és tiszthelyettesi kar kialakítása, valamint a demokratikus szellem további erősítése mellett foglalt állást. A hadseregfejlesztés további ütemét és mértékét döntően a „háborús feszültségű" nemzetközi helyzet és a szovjet—jugoszláv ellentétek kiéleződése befolyásolta. Az ország és a honvédség háborúra való felkészítése, a hadsereg modernizálása, valamint a hadiipar kiépítése Farkas Mihály honvédelmi miniszter irányításával kezdődött meg.

1948. szeptember 9-én Farkas Mihálynak, az MDP főtitkár-helyettesének honvédelmi miniszteri kinevezésével nyilvánvalóvá vált, hogy a pártvezetés a honvédelem megszervezését és a hadseregfejlesztést a legfontosabb feladatok egyikének tekinti. A katonapolitikai elvek kialakítására döntő befolyással volt az amerikai kül- és katonapolitika sztálini értelmezése. Sztálin a Németország kettéosztására és a NATO létrehozására irányuló nyugati tárgyalásokat, valamint a berlini válság felszámolására irányuló szovjet javaslatok ismételt eluta-

38 Sólyom László altábornagy beszámolója a Katonai Bizottság 1948. április 19-i ülésén az ország védelmi helyzetéről. HL Honv. fe. ir. 1. cs. 78. o.

39 HL HM 1948. 10 000.

sítását egy új világháború előkészítéseként értelmezte. A magyar politikai és katonai vezetés, elfogadva a nemzetközi helyzet sztálini megítélését, a hadseregfejlesztés legfőbb indokának a harmadik világháború amerikai előkészítését tartotta. A miniszter hivatalba lépésekor — szeptember 10-én — megtartott bemutatkozó beszédében a magyar népi demokrácia katonai megerősítéséről és az éberség fokozásáról beszélt: „Ebből a háború után kialakult helyzetből nekünk magyaroknak is le kell vonnunk a tanulságot. Nemcsak gazdaságilag, politikailag, hanem katonailag is erősítenünk kell a magyar népi demokráciát... ki kell építeni az új demokratikus népi magyar hadsereget. Ezen a téren elindult már a munka, de a feladat elvégzésének még csak az elején vagyunk. Munkánk eredményeként olyan hadsereget kell megszerveznünk, amely méltó fegyvertársként jelentkezhet szövetségeseink oldalán... Ne feledjük el, hogy a magyar szabadság ellenségei mindent elkövetnek, hogy sorainkba befurakodjanak, hogy munkánkról, terveinkről tudomást szerezzenek. Ezért különös éberségre van szükségünk."[40] Farkas Mihály, még ugyanezen a napon, ismertette a párt új katonapolitikai irányelveit a Katonai Bizottság tagjai előtt is. Kifejtette, hogy „eddig a Honvédelmi Minisztériumnak nem volt gazdája, a Katonai Bizottság tulajdonképpen a minisztert helyettesítette. Ennek a gazdátlan állapotnak káros következményei vannak. A vezető katonai elvtársak különkülön akartak gazdák lenni és így ellentétek keletkeztek közöttük. Tisztában kell lenni azzal, hogy mindenkiből a munkásosztály, illetve annak élcsapata, a Párt csinált vezetőt és mindenki csak addig marad vezető, ameddig a munkásosztály érdekében dolgozik, ameddig a Párt utasításait teljesíti. Az elvtársaknak szerényen és az eddigieknél sokkal pártszerűbben kell dolgozniuk, ha megbecsülést akarnak szerezni maguknak. A Katonai Bizottságon belül megbonthatatlan, pártszerű egységnek kell lenni. Aki ez ellen vét, az a Párt és a munkásosztály ellen vét."[41] Farkas Mihály e szokatlan, az addigiaktól eltérő hangvételű beszédének határozott célja volt, nevezetesen az, hogy a Katonai Bizottság tagjait figyelmeztesse a feltétlen engedelmesség betartására, mind a párttal, mind a miniszterrel szemben. Ezután bejelentette, hogy a Titkárság határozata értelmében, a Belügyi és a Katonai Bizottság egyesülésével, megalakult az Államvédelmi Bizottság, Rákosi Mátyás elnökletével. A Katonai Bizottság az Államvédelmi Bizottság albizottsága lett, s katonai szakkérdésekben terjesztett elő javaslatokat. Az albizottság munkatervének kidolgozására külön bizottságot állítottak fel, Pálffy, Sólyom, Illy altábornagyok, valamint Somogyi vezérőrnagy részvételével. A bizottság elképzeléseit Pálffy altábornagy a Katonai Albizottság 1948. november 2-i ülésén ismertette. Legfontosabb feladatuknak a pártszervezetek és a pártmunka, valamint a hadiipar és a honvédelem kérdéseinek kidolgozását tartotta.[42]

A pártvezetés a hadseregfejlesztés gyorsításával ütőképes honvédség felállítására törekedett. Fontos feladatként határozták meg a szövetségi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítését is. E célok elérése érdekében a párt a honvédséget az eddigieknél nagyobb támogatásban kívánta részesíteni. Ezt a döntést Rákosi Mátyás 1948. novemben 3-án az V. országos katonai konferenciához intézett üzenetében jelentette be: „... A magyar demokrácia rég esedékes tartozását rója le, amikor figyelmét a honvédség felerősítésére for-

40 *Farkas Mihály*: i. m. 324—325. o.
41 HL Honv. fe. ir. 1. cs. 208. o.
42 Uo.

dítja... A Magyar Dolgozók Pártja mindent megtesz azért, hogy a honvédség ... gyorsan felnyomuljon a szomszéd népi demokráciák hadseregeinek színvonalára. Ezért ... minden lehető támogatást meg fogunk adni emberben és anyagban az új hadseregnek... Biztosíthatom a magyar demokratikus honvédséget, hogy Pártunk szervezetei és tagjai mindenben segítségükre lesznek, s gondosan őrködünk azon, hogy a magyar demokrácia fegyveres ereje egészségesen, gyorsan fejlődjék..."[43]

Az MDP V. országos katonai konferenciáján, 1948. november 13—14-én Farkas Mihály honvédelmi miniszter a hadseregfejlesztés addigi eredményeiről és hibáiról, a soron következő feladatokról, valamint a nemzetközi politikai helyzetről tartott beszámolót. Értékelése szerint a nemzetközi politikára a „szocialista békefront erőinek előretörése és az imperializmus erőinek gyengülése és vereségei nyomják rá a bélyeget". A NATO megszervezését a harmadik világháború közvetlen előzményeként értelmezte, ezért, mint mondotta, „nekünk is résen kell lennünk és fel kell készülnünk a béke, függetlenségünk, szabadságunk védelmére... Az imperialisták, akik fasiszta módszerekkel dolgozva készítik elő a harmadik világháborút ... azt hiszik, hogy mert nekik atombombájuk van, ezért legyőzhetetlenek. Lebecsülik a Szovjetunió óriási gazdasági és katonai hatalmát, s azt, hogy a Szovjetunió is rendelkezik a legmodernebb harci eszközökkel..."[44] A miniszter a továbbiakban méltatta a hadseregfejlesztés addigi eredményeit, a Kossuth Akadémián megkezdődött tisztképzést és az új fegyverekkel történő kiképzés megindítását, majd megállapította, hogy mindezen eredmények ellenére a honvédség demokratikus jellege elmaradt az ország politikai és gazdasági fejlődése mögött. Véleménye szerint fokozottabb figyelmet kell fordítani a hadsereg harcos szellemének kialakítására is, amelynek a szeretetre, a hűségre és a gyűlöletre kell épülnie. A szeretetnek és a hűségnek a Szovjetunió, Sztálin, a párt és Rákosi Mátyás iránt, a gyűlöletnek pedig az imperialisták irányában kell fejlődnie: „Meg kell gyűlöltetni a hadsereg minden tagjával az imperialistákat, akik annyi szenvedés árán visszanyert szabadságunkra, függetlenségünkre akarnak törni... Ahhoz, hogy visszaállítsuk hadseregünkben a szükséges harcos szellemet, ahhoz feltétlenül szükséges, hogy katonáinkban erősítsük a megrendíthetetlen bizonyosságot, hogy ha akaratunkon kívül háborúra kerülne sor, úgy a győzelem az imperialistaellenes táboré. Természetesen azt is tanítanunk kell, hogy a győzelem nem automatikusan jön, azért keményen meg kell dolgozni, azért keményen küzdeni kell. Erre azért is szükség van, mert a mi hadseregünk egy részénél, különösen a régi tisztek között, de az újak között is, az az alaptalan nézet van elterjedve, hogy ha háborúra kerül sor, úgy mi, azaz az imperialistaellenes tábor, gyengébbek vagyunk és ezért elbukunk. Egyes tisztek vakon hisznek az amerikai atomstratégia biztos villámgyőzelmében... Nekünk nap mint nap szembe kell szállni ezzel a nézettel, amellyel egyesek meg akarják fertőzni honvédségünket és a rideg tények alapján be kell bizonyítanunk, hogy nemcsak az igazság, hanem az erő is a mi oldalunkon van."[45] A honvédség legsürgősebb feladataként a korszerű kiképzés megindítását, az új — politikailag megbízható, a katonai követelményeknek megfelelő — tisztikar kialakítását, a vezérkar megszervezését, valamint a hírszerzés és elhárítás kiépítését jelölte meg.

43 *Rákosi Mátyás*: i. m. 12—14. o.
44 *Farkas Mihály*: i. m. 351—357. o.
45 Uo. 363. o.

A honvédség új hadrendje, a „Pilis-II" *(l. a 6. sz. mellékletet, 63. o.)*, amely 1948. október 1-én lépett életbe, a katonai létszám 56 százalékos emelésével, az első hadosztály bővítésével, valamint újabb alakulatok és intézetek felállításával növelte a honvédség állományát. A 32 847 fős katonai létszámból, 3200 tiszt, 3700 tiszthelyettes és 25 947 honvéd volt. A honvédség a „Pilis" hadrendhez képest a következő új egységekkel gyarapodott: az Országos Légvédelmi Központtal (alárendeltségében az 1. rádióbemérő üteggel és az 1. gépvontatású légvédelmi tüzérosztállyal), az ejtőernyős századdal, a rádiófelderítő zászlóaljjal, a HM törzsszázaddal, valamint az újonnan szervezett iskolákkal, tanfolyamokkal (a Petőfi Akadémiával, a törzs- és főtiszti, a sporttiszti tanfolyammal és a központi gépkocsizó iskolával).[46]

A hadseregfejlesztés eredményeiről és a honvédség hadrafoghatóságáról a szovjet katonai főtanácsadó az 1948. október 20-i összesített jelentésében számolt be Farkas Mihály honvédelmi miniszternek.[47] Ebből kiderült, hogy a honvédség felépítése és felszerelése nagyobb hadműveletek folytatására alkalmatlan. Kisebb, önálló harci feladatok végrehajtására, illetve ezek támogatására az első hadosztály állományába tartozó 2. gépkocsizó lövészzászlóalj, valamint a műszaki hadosztály volt képes. A többi alakulat csak mint kiképző keret jöhetett számításba. A honvédség fegyverzete sem volt kielégítő, s a helyzetet csak súlyosbította, hogy a rendelkezésre álló anyag magyar, német és szovjet típusokból tevődött össze. A szovjet főtanácsadó — a helyzet megváltoztatása érdekében — a Magyarországon fellelhető összes fegyver számbavételét és a csapatok egytípusú fegyverzettel való ellátását javasolta. A honvédség vezetői — a jelentés megvitatását követően — „egyetértettek abban, hogy a jelentésben foglalt hibák és hiányosságok megfelelnek a valóságos helyzetnek. Ezen nem változtat az a tény sem, hogy egyik-másik hibának vagy hiányosságnak a káder-, vagy a pénzhiány az oka."[48]

A hadseregfejlesztés előtt álló feladatok szükségessé tették a honvédség felső vezetésének átszervezését is. A honvédelmi miniszter 1948. november 30-i előterjesztésében a Minisztertanács hozzájárulását kérte Sólyom László altábornagy honvéd vezérkari főnöki kinevezéséhez, valamint Pálffy György altábornagynak a honvédség felügyelői tisztségében történő véglegesítéséhez.[49] (E tisztség betöltésével egyidejűleg a miniszter egyik helyettese is lett.) A honvéd vezérkar főnökének feladatkörébe a honvédség szervezése, háborúra való felkészítése, az országos honvédelem követelményeinek kidolgozása, míg a honvédség felügyelőjéébe a hadsereg kiképzésének, fegyelmének ellenőrzésével járó tennivalók tartoztak. A honvédség új vezetési rendszere egyfelől hatékonyabbá tette az irányítást, a kiképzést, másfelől megszüntette a vezetésben addig meglevő kettősséget.

1949 tavaszára, a Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály alkotta szűkebb pártvezetés meggyőződésévé vált, hogy az Egyesült Államok néhány éven belül háborút indít a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen.

Ezen álláspont kialakulásában fontos szerepet játszottak Németh Dezső vezérkari ezredesnek, a moszkvai magyar katonai attasénak az 1948 őszi jelen-

46 Új intézetek: Közegészségügyi Intézet, Folyami, Repülő szertár, Lőszerraktár, Honvédség Háza, Lóidomító telep. HL HM 1948. eln. 33 000.
47 HL 102/05. 154. őrzési egység (ő.e.)
48 HL 120/05. ő. e.
49 A Minisztertanács a kinevezéseket 1948. december 3-án, a Köztársaság Elnöke pedig december 4-én hagyta jóvá. HL HM 1948. eln. 48 120; 48 440.

A honvédség „Pilis II." hadrendje, 1948. X. 1 – 1949. III. 15. (6. sz. melléklet)

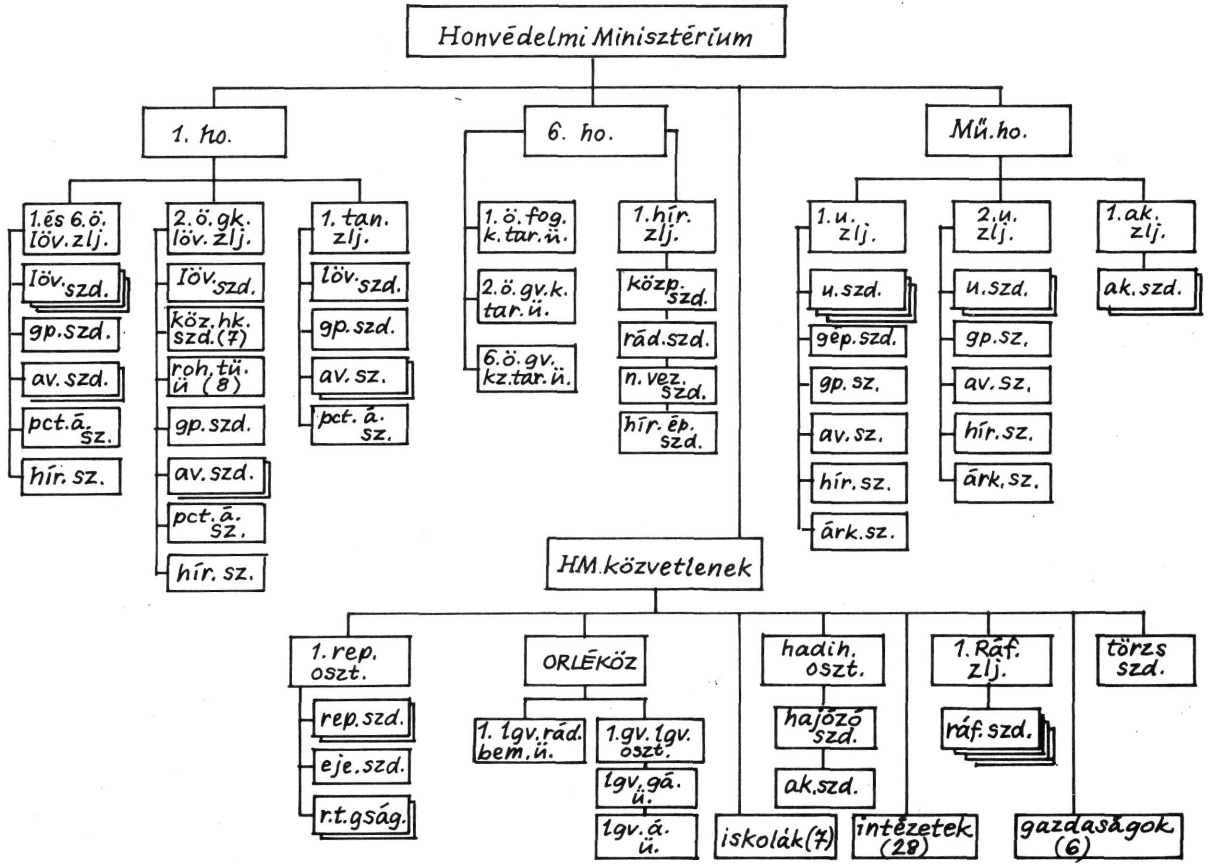

tései is. Németh ezekben a moszkvai vezetés „elvárásait" továbbította a magyar katonai és (ezen keresztül a politikai) vezetésnek. A szovjet pártvezetés 1948 őszétől kezdve számolt a harmadik világháború lehetséges kitörésével. Véleményük szerint a kapitalista rendszer válságának megoldása, valamint a Szovjetunió és a „népi demokratikus" országok sikereinek visszaszorítása az Egyesült Államok részéről csak így valósítható meg. Legfontosabb feladatnak ezért a „béketábor" hadseregeinek fejlesztését tartották, a „demokratikus erők meglévő — óriási — erőfölényének" további fenntartása céljából.[50] A megváltozott helyzetmegítélésének megfelelően a magyar hadseregfejlesztés korábban kialakított elképzeléseit is át kellett dolgozni. A magyar vezetés a szovjet kívánságoknak megfelelően a hadseregfejlesztés menetének meggyorsítását, valamint a létszám- és hadrendi keretek felemelését határozta el. Fő feladatként az imperialista támadás elhárításához és a háború győztes megvívásához szükséges katonai potenciál elérését, valamint a hadsereg anyagi-technikai ellátását biztosító hadigazdaság kiépítését állították. A korábbi fejlesztési program ütemét olyan mértékben változtatták meg, hogy annak végrehajtása 1951. október 1-re befejeződjön. Erre az időpontra a honvédség fejlettségének olyan szintet kellett elérnie, hogy képes legyen az ország háborús védelmének ellátására. E célból kilenc lövész,- egy gépkocsizó lövész és egy harckocsizó hadosztály felállítását, valamint a közepesnél valamivel gyengébb központi tüzérség, szerény légierő és az ország légi veszélyeztetettségéhez képest viszonylag gyenge légvédelmi tüzérség megszervezését tervezték. A módosított, gyorsított fejlesztési terveket a szovjet kormánnyal folytatott megbeszéléseken 1950 január végén Sólyom altábornagy, a vezérkar főnöke és Nógrádi altábornagy politikai főcsoportfőnök ismertette.[51] A honvédségnek az átdolgozott tervek alapján történő fejlesztése felvetette az ötéves tervvel kapcsolatos eredeti elképzelések és célkitűzések módosításának szükségességét.

A HM a honvédség ötéves tervének kidolgozásakor két változattal számolt: az első, minimális változat szerint a fejlesztés 1951. október 1-ig tartana, a fentebb ismertetett tervnek megfelelően. A második, maximális változat ezzel szemben azzal számolt, hogy a honvédség állománya 1951. október 1-től kezdve 1954 decemberéig még további három lövész- és egy harckocsizó hadosztállyal növekedne, illetve a tüzérség mintegy 60, a repülőcsapatok száz, a légvédelmi tüzérség pedig 150 százalékkal lépné túl az 1951 végi szintet. Az MDP Hadigazdálkodási Bizottsága a fent említett két lehetőséget az 1949. április 23-i ülésén tárgyalta meg. Határozata szerint a honvédség fejlesztésének megvalósításához a minimálisnál nagyobb, de a maximálisnál kisebb tervezetet kell kidolgozni. Egyúttal a hadsereg fejlesztésére fordítható összeget húszmilliárd forintban állapította meg.[52]

A Tájékoztató Iroda 1949. november 16-i állásfoglalása, amely Jugoszláviát az új háborúra készülő, agresszív imperialista hatalmak körébe sorolta, módosította a magyar katonapolitikát. Rákosi deklarációja szerint ebben az új helyzetben a „... háborús veszély elsősorban Jugoszlávia személyében jelentkezik" és ennek következtében „hadseregünket ... még jobban meg kell erősíteni".[53]

50 HL MNVK 2. Csoportfőnökség 102/08 509. Németh vk. ezredes 1948. október 15-i jelentése.
51 Előterjesztés a honvédség ötéves tervéről az Államvédelmi Bizottság részére. 1949. március. HL HM Anyagtervezési Csoportfőnökség 1949. 137. ő.e.
52 Uo.
53 *Birta István:* A szocialista iparosítási politika néhány kérdése az első ötéves terv időszakában. *Párttörténeti Közlemények*, 1976. 3. sz., 131. o.

Ettől az időtől kezdve a honvédség fő feladata a Jugoszláviából esetleg kiinduló katonai támadás elhárítása, valamint egy sikeres és hatékony (ellen-)támadás megszervezése volt. Az amerikai háborús fenyegetés és ennek elhárítása ebben az időszakban viszonylag háttérbe szorult. A katonapolitikában bekövetkezett változásokat jelezte a jugoszláv határvédelem áttörésére, a hadászati készenléti állások, hídfők kiépítésére vonatkozó hadműveleti tervek kidolgozása is.[54] A HM a határzónák és az aknamezők kiépítésére 1949 őszén póthitelek formájában 18,2 millió forintot kapott.[55]

A honvédség szervezeti felépítése a kialakított katonapolitikai elveknek megfelelően folyt, célja pedig a hadrafoghatóság mértékének emelésére irányult. A honvédség 1949. március 16-tól szeptember 30-ig érvényben levő „Klapka"-hadrendje[56] *(l. a 7. sz. mellékletet, 66—67. o.)* a korábbi hadrendekhez viszonyítva alapvető változásokat mutatott. A honvédség állományába a következő magasabbegységek, alegységek, intézetek, iskolák tartoztak: az 1. lövészhadosztály, az 1. páncélos hadosztály, a hadseregközvetlen alakulatok, a határőr főparancsnokság és alárendelt alakulatai, az iskolák és tanfolyamok, az 1—4. kerületi, az 1—26. kiegészítő parancsnokságok, s az egészségügyi, tudományos, gazdasági intézetek. Az előző, „Pilis-II"-hadrendhez képest a honvédség katonai létszáma 32 847 főről 41 485 főre növekedett, amelyből 5224 fő tiszt, 4615 fő tiszthelyettes, 31 646 fő pedig honvéd volt. A hadosztályok szervezetében megjelentek az ezredek, felváltva az addigi legmagasabb alegységeket, a zászlóaljakat. Az új szervezeti felépítésben a honvédség alkalmassá vált bizonyos korlátozott hadműveleti feladatok végrehajtására. A hadseregfejlesztés — a Pálffy-tervtől eltérve — a szűkebb pártvezetés gyorsított hadseregfejlesztési elképzeléseinek megfelelően alakult. Az eredeti, 1948 elején elfogadott terv, a honvédség első fejlesztési évében (1948. október 1 — 1949. szeptember 30.) négy lövészzászlóalj, négy tüzér-, egy gépvontatású rohamtüzér-, egy légvédelmi tüzérosztály, valamint egy gépkocsizó, egy harckocsizó, egy lovaszászlóalj felállításával számolt. Ezen kívül még három műszaki, egy aknakutató, két híradó zászlóalj, egy repülő és egy folyamőrosztály megszervezését tervezték. Ehhez képest a honvédség hadrendjében 1949. szeptember 30-ig a gyalogságnál hat lövész-, két gépkocsizó lövész, egy kiképző lövészzászlóalj, a tüzérségnél két tüzérezred, két tüzér-, egy rohamtüzér-, négy légvédelmi, egy páncéltörő ágyús osztály, a páncélos erőknél pedig egy harckocsizó ezred és egy kiképző zászlóalj szerepelt. A műszaki és a híradó fegyvernemnél hat-hat zászlóaljat, a légvédelemnél pedig egy ezredet állítottak fel. Jelentős különbség mutatkozott a hadsereg katonai létszámában is: a tervezett harmincezer főről 41 485 főre emelkedett a személyi állomány.

A hadseregfejlesztés üteme az év második felétől tovább fokozódott. Október 1-től életbe lépett a „Petőfi"-hadrend[57] *(l. a 8. sz. mellékletet, 68—69—70—71. o.)*, amely a honvédség további fejlesztéséhez szükséges alapok megteremtésére, a tüzér- és páncélos alakulatok megerősítésére irányult. Fontos feladatként

54 *Király Béla:* Honvédségből Néphadsereg. Párizs—New-Brunswick, 1986. 162—172. o.

55 HL HM Anyagtervezési Csoportfőnökség. 1949. ő.e., 195. o.

56 Iskolák: Kossuth, Petőfi, Hadbiztosi akadémiák, zászlóalj- és századparancsnoki tanfolyam, Sportoktatói tanfolyam, Központi gépkocsi iskola, Honvéd Kollégium. HL 1949. eln. 8000.

57 Iskolák: Törzstiszti tanfolyam, Petőfi politikai tisztképző intézet, Hadtápiskola, „Dózsa" gyalogos tisztképző, „Rákóczi" páncélos tisztképző, „Kossuth" tüzér tisztképző, „Bem" légvédelmi tüzér tisztképző, „Kilián" repülő-hajózó tisztképző, „Vasvári" repülő szakkiképző, „Táncsics" műszaki tisztképző, „Zalka" híradó tisztképző iskolák, Sporttanfolyam, Gépkocsizó iskola, Honvéd Kollégium.

A honvédség „Kilapka"-hadrendje, 1949.III.16-IX.30. (7. sz. melléklet)

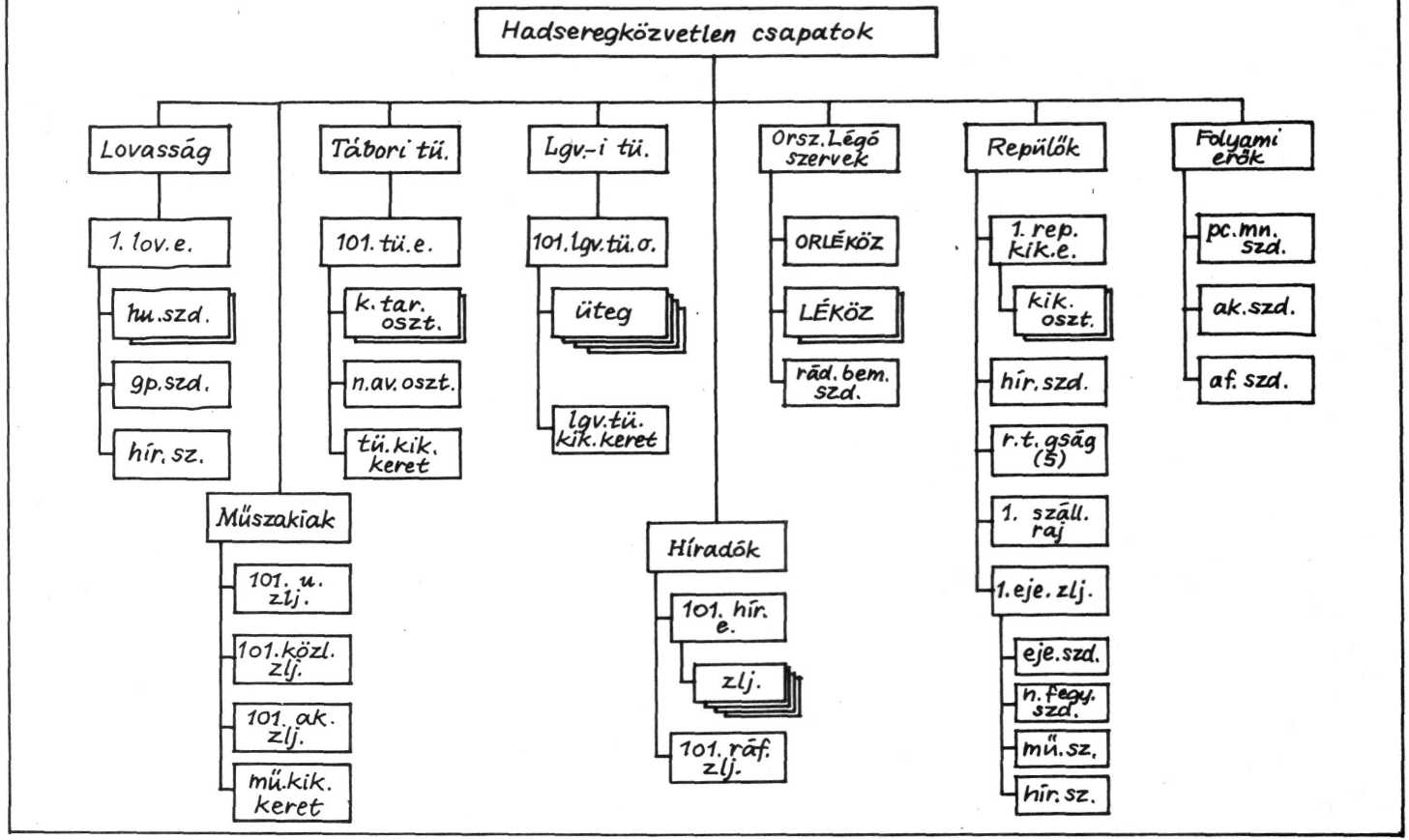

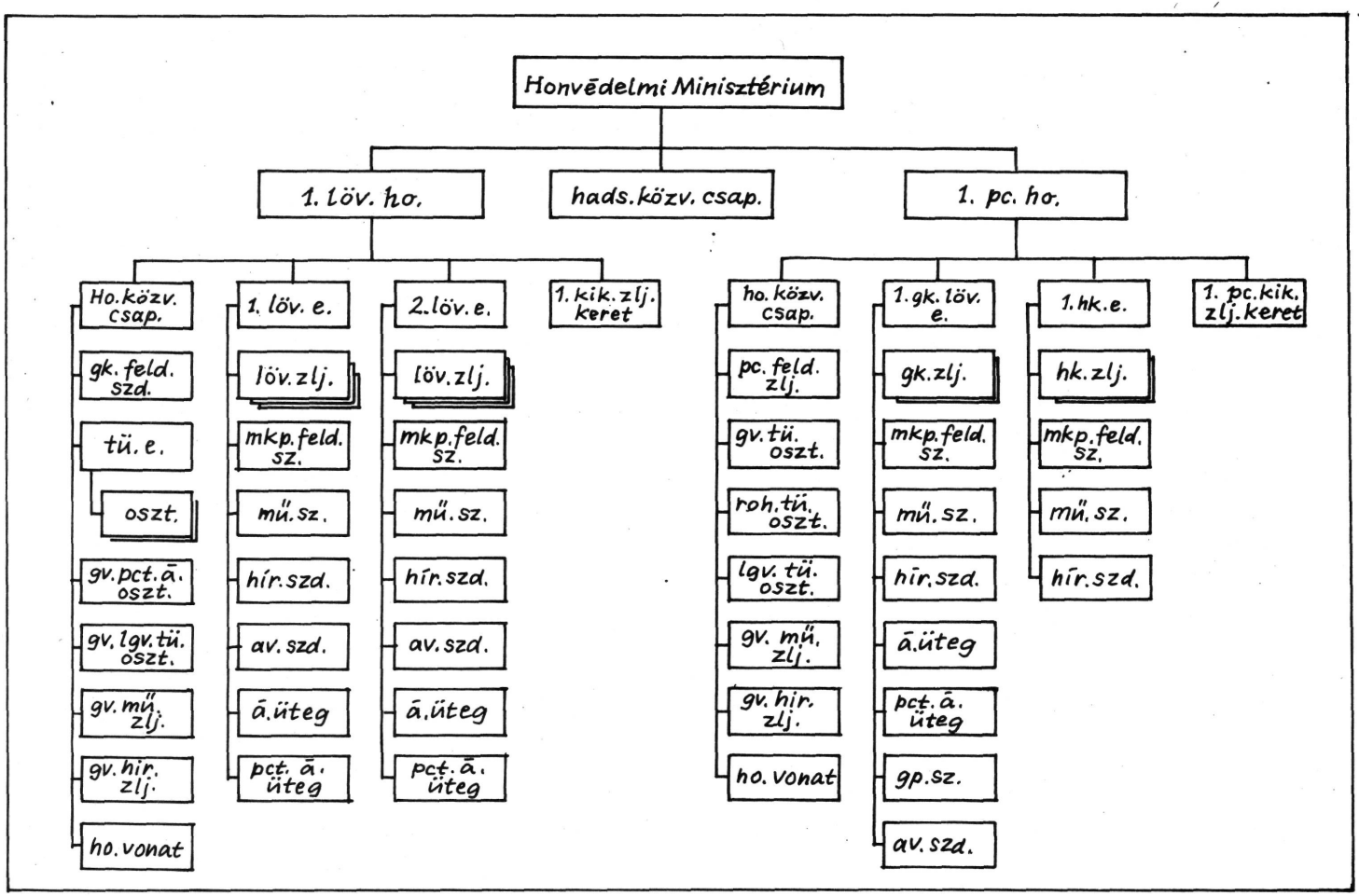
Honvédelmi Minisztérium
1. löv. ho.
hads. közv. csap.
1. pc. ho.
Ho. közv. csap.
gk. feld. szd.
tü. e.
oszt.
gv. pct. ā. oszt.
gv. lgv. tü. oszt.
gv. mű. zlj.
gv. hír. zlj.
ho. vonat
1. löv. e.
löv. zlj.
mkp. feld. sz.
mű. sz.
hír. szd.
av. szd.
ā. üteg
pct. ā. üteg
2. löv. e.
löv. zlj.
mkp. feld. sz.
mű. sz.
hír. szd.
av. szd.
ā. üteg
pct. ā. üteg
1. kik. zlj. keret
ho. közv. csap.
pc. feld. zlj.
gv. tü. oszt.
roh. tü. oszt.
lgv. tü. oszt.
gv. mű. zlj.
gv. hír. zlj.
ho. vonat
1. gk. löv. e.
gk. zlj.
mkp. feld. sz.
mű. sz.
hír. szd.
ā. üteg
pct. ā. üteg
gp. sz.
av. szd.
1. hk. e.
hk. zlj.
mkp. feld. sz.
mű. sz.
hír. szd.
1. pc. kik. zlj. keret

A HONVÉDSÉG „Petőfi"-hadrendje, 1949. okt. 1-től

(8. sz. melléklet)

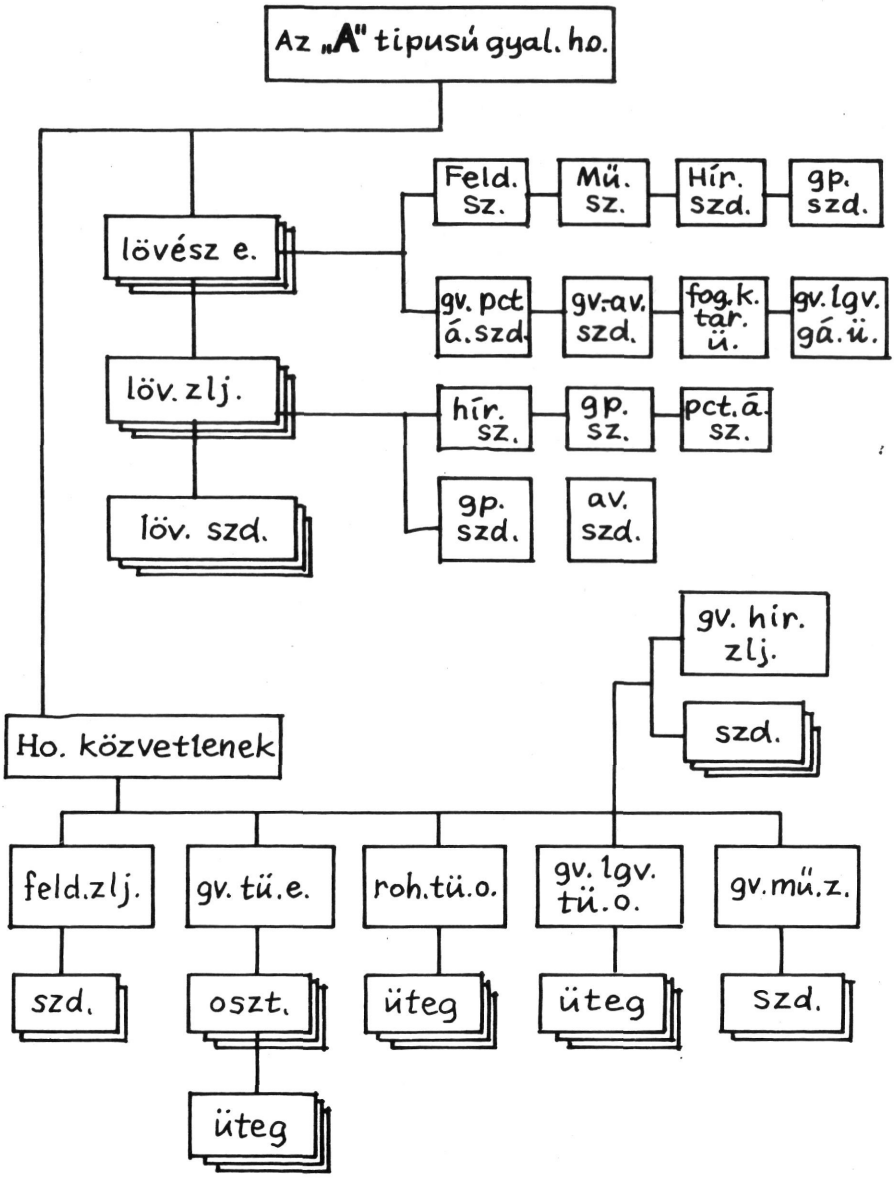

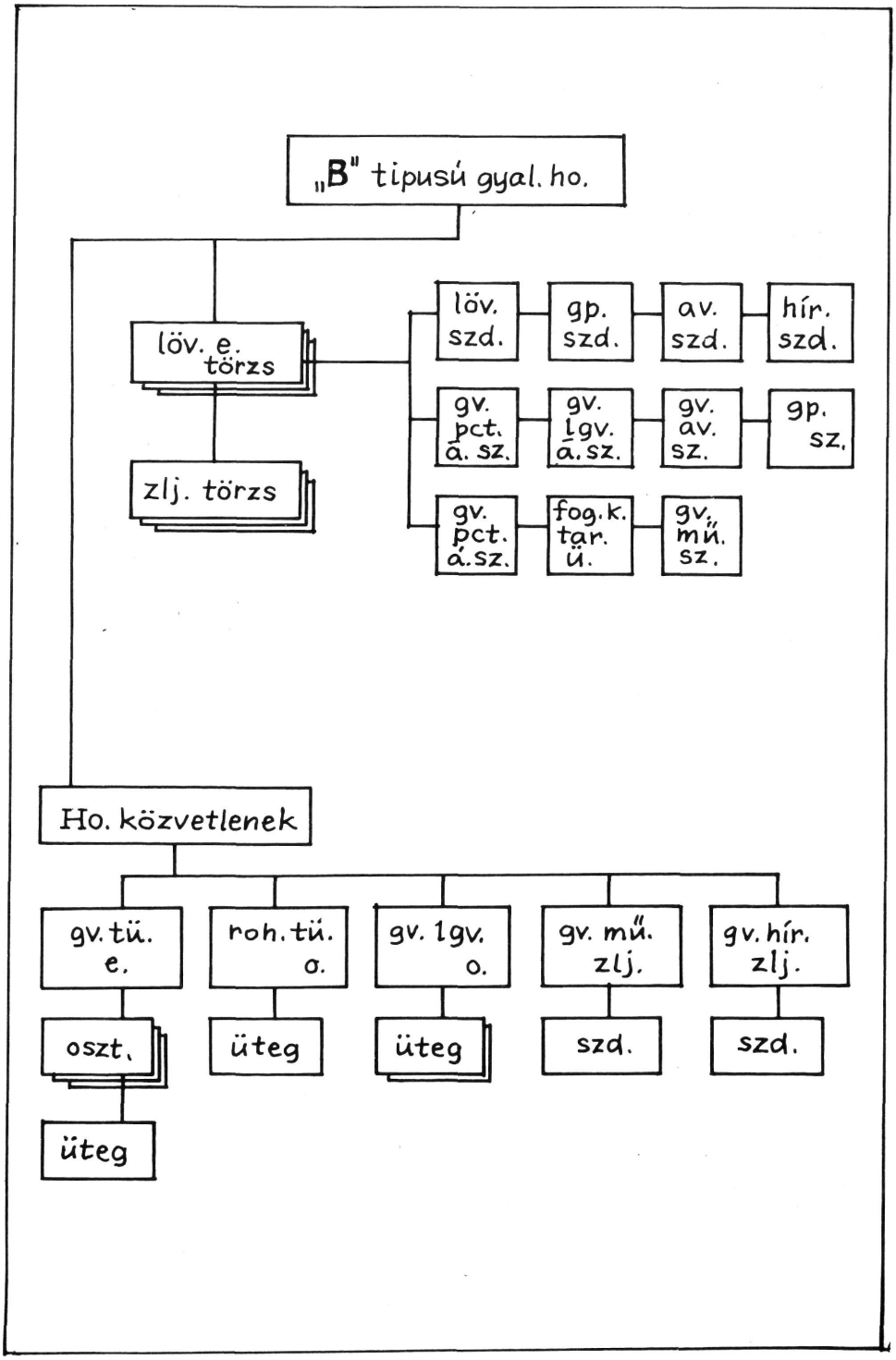
„B" tipusú gyal. ho.
löv. e. törzs
zlj. törzs
löv. szd.
gp. szd.
av. szd.
hír. szd.
gv. pct. á. sz.
gv. lgv. á. sz.
gv. av. sz.
gp. sz.
gv. pct. á. sz.
fog. k. tar. ü.
gv. mű. sz.
Ho. közvetlenek
gv. tü. e.
roh. tü. o.
gv. lgv. o.
gv. mű. zlj.
gv. hír. zlj.
oszt.
üteg
üteg
szd.
szd.
üteg

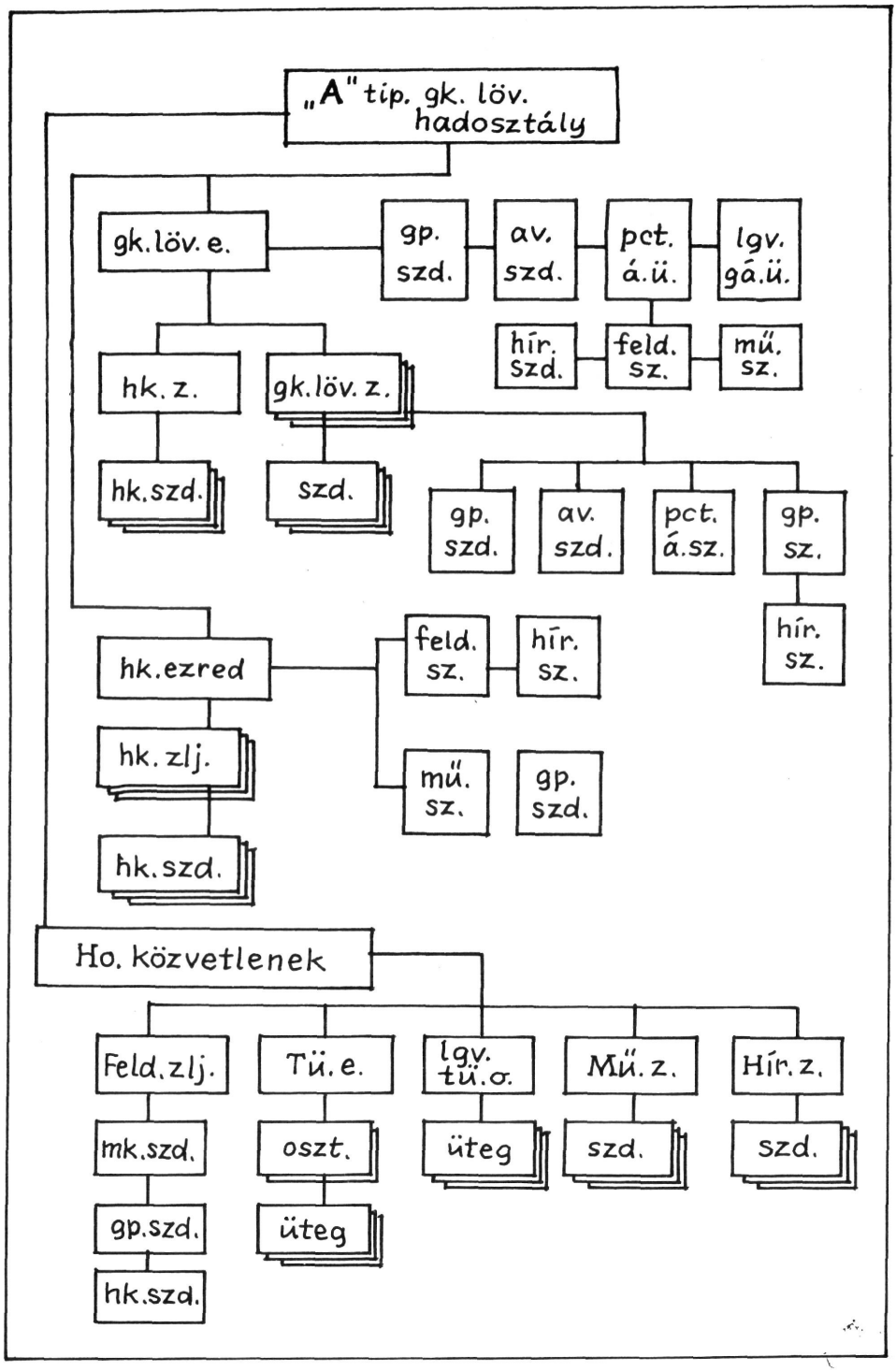
„A" tip. gk. löv. hadosztály
gk.löv.e.
gp. szd.
av. szd.
pct. á.ü.
lgv. gá.ü.
hír. szd.
feld. sz.
mű. sz.
hk.z.
gk.löv.z.
hk.szd.
szd.
gp. szd.
av. szd.
pct. á.sz.
gp. sz.
hír. sz.
hk.ezred
feld. sz.
hír. sz.
hk.zlj.
mű. sz.
gp. szd.
hk.szd.
Ho. közvetlenek
Feld.zlj.
Tü.e.
lgv. tü.o.
Mű.z.
Hír.z.
mk.szd.
oszt.
üteg
szd.
szd.
gp.szd.
üteg
hk.szd.

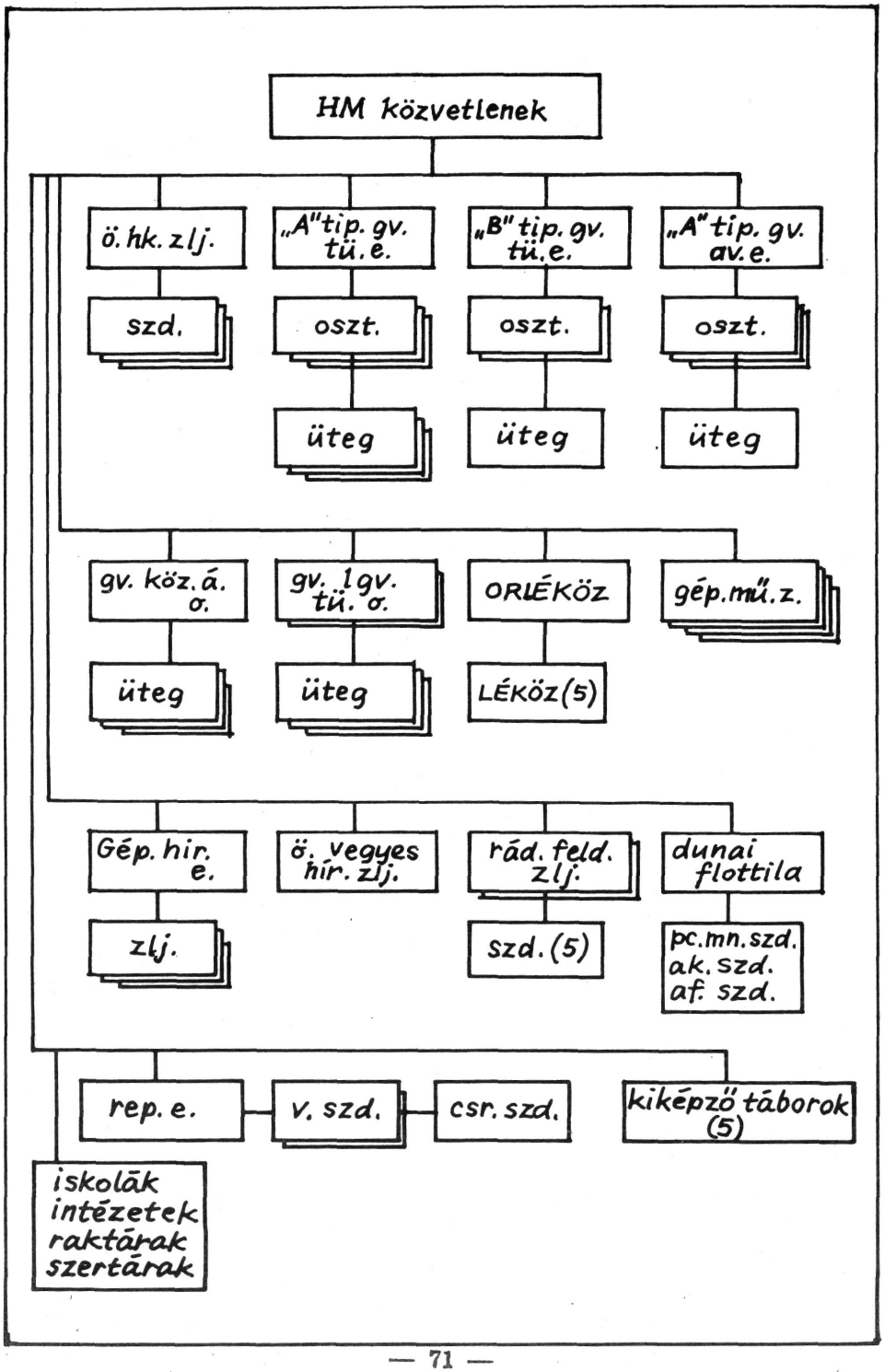
HM közvetlenek
ö. hk. zlj.
„A" tip. gv. tü. e.
„B" tip. gv. tü. e.
„A" tip. gv. av. e.
szd.
oszt.
oszt.
oszt.
üteg
üteg
üteg
gv. köz. á. o.
gv. 1 gv. tü. o.
ORLÉKÖZ
gép. mű. z.
üteg
üteg
LÉKÖZ(5)
Gép. hir. e.
ö. vegyes hir. zlj.
rád. feld. zlj.
dunai flottila
zlj.
szd. (5)
pc. mn. szd.
ak. szd.
af. szd.
rep. e.
v. szd.
csr. szd.
kiképző táborok (5)
iskolák
intézetek
raktárak
szertárak

jelölték meg a honvédség politikai egységének szilárdítását, az éberség fokozását, a szovjet elvek és módszerek elsajátítását, valamint a kiképzés színvonalának emelését. Előtérbe került a mozgósítási, a karhatalmi és a hadműveleti tervek kidolgozása. Az új hadrendben „A" és „B" típusú egységek kerültek felállításra, amelyben az „A" feltöltött, a „B" pedig keretszámú alakulat volt. A hadsereg állományában egy „A" és egy „B" típusú lövészhadosztályt, valamint egy „A" típusú gépkocsizó lövészhadosztályt állítottak fel.

A gyorsított hadseregfejlesztés eredményeképpen a magyar honvédség 1949 végére az új típusú hadosztályok létrejöttével már alkalmassá vált bizonyos támadó-védelmi hadműveletek folytatására a Szovjetunió vezette katonai szövetségi rendszer keretén belül. A magyar pártvezetés a magyar—jugoszláv ellentétek háborúval fenyegető kiéleződése következtében a honvédség és a hadiipar további gyors fejlesztését határozta el. A következő évek erőltetett ütemű, az ország anyagi lehetőségeit meghaladó hadseregfejlesztése azonban súlyosan megterhelte a népgazdaságot, ami gazdasági, társadalmi és politikai feszültségekhez vezetett. Ez végső soron a honvédelmi képességek gyengüléséhez vezetett, ami megkérdőjelezte az egész fejlesztés célszerűségét és eredményességét.

Imre Okváth

THE BEGINNING OF THE DEVELOPMENT OF THE ARMY IN HUNGARY 1947—1949

Summary

With the ratification of the peace-treaty on the 10th of February 1947 the legal ground of the development of the army was created and the possibility to build a democratic Honvéd Army was given. From September 1947 in connection with the development of the armies of the people's democratic states the decision of the Information Office (Tájékoztató Iroda) was of decisive importance. The plans of the development of the Hungarian Army, elaborated by Lieutenant-General György Pálffy, were assented by the Hungarian Communist Party in January 1948. This work planned to reach the permitted peace-time footing of 70 000 men in four years (1 October 1948—30 September 1952.) However the prescriptions of this plan, which took the financial and economical possibilities of the country into consideration, in order to comply with the requirements of the Soviet party leadership, were changed from the Spring of 1949: the course of the development was accelerated and the effective forces and battle-order cadres were enlarged.

As a consequence of this acceleration the Hungarian Honvéd Army, within the frames of the alliance led by the Soviet Union, became able to take part in certain offensive-defensive operations by the end of 1949.

Imre Okváth

LES DÉBUTS DU DÉVELOPPEMENT DE L'ARMÉE EN HONGRIE 1947—1949

Résumé

Avec la signature du traité de paix hongrois le 10 février 1947 le fondement juridique du développement de l'armée s'est formé et la constitution de l'armée démocratique pouvait commencer. Dans le développement de l'armée, à partir du septembre 1947 la décision du Bureau d'information jouait un rôle primordial, prévoyant le développement des armées des Etats „démocratiques populaires". En janvier 1948, le Parti Communiste Hongrois a approuvé les plans élaborés par le général de division György Pálffy sur le développement de l'armée, selon lesquels les forces de la paix accordées de 70 000 personnes auraient été réalisées en quatre ans (du 1er octobre 1948 — au 30 septembre 1952). Les réglements du projet qui prenait en considération les possibilités financières du pays ont été changés à partir du printemps de 1949 selon les souhaits de la direction de parti soviétique: l'accélération du rythme du développement de l'armée et l'augmentation des cadres d'effectif et d'ordre de bataille ont été décidées.

A la suite du développement accéléré de l'armée, à la fin de 1949 l'armée hongroise est devenue capable de faire certaines opérations offensives-défensives dans le cadre du système d'alliance militaire dirigé par l'Union Soviétique.

Imre Okváth

DIE ANFÄNGE DER ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN ARMEE 1947—1949

Resümee

Die Ratifikation des ungarischen Friedensvertrages am 10. Februar 1947 bildete zugleich auch die rechtliche Grundlage zur Entwicklung der Armee, man konnte mit dem Aufbau einer demokratischen Honvédarmee beginnen. Eine entscheidende Rolle in der Entwicklung der Armee spielte ab September 1947 ein Beschluß des Kominforms, in dem die Entwicklung der Armeen in den „Volksdemokratien" veranschlagt wurde. Die von Generalleutnant György Pálffy ausgearbeiteten Pläne zur Armeentwicklung wurden von der Ungarischen Kommunistischen Partei im Januar 1948 gutheißt, laut denen die zugelassene 70 000 Mann starke Friedensarmee in vier Jahren (vom 1. Oktober 1948 bis zum 30. September 1952) aufgestellt werden sollte. Dieser den finanziellen Möglichkeiten des Landes angepaßte Plan wurde vom Frühjahr 1949 an dem Wunsch der sowjetischen Parteiführung entsprechend modifiziert, die Beschleunigung der Entwicklung sowie eine Standeserhöhung und die Erweiterung des Organisationsrahmens wurden beschlossen.

Im Ergebnis der beschleunigten Entwicklung eignete sich die ungarische Honvédarmee bereits Ende 1949 zu bestimmten Angriffs- bzw. Verteidigungsaktionen im Rahmen des von der Sowjetunion geleiteten militärischen Bündnisses.

Имре Окват

НАЧАЛО СТРОИТЕЛЬСТВА АРМИИ В ВЕНГРИИ 1949—1949 гг.

Резюме

С подписанием Венгрией договора о мире 10 февраля 1947 года были созданы юридические основы для создания армии и смогло начаться строительство демократической армии. В деле развития армии с сентября 1947 года решающую роль сыграло решение Информбюро, которым предусматривалось строительство армий стран „народной демократии". Венгерская Коммуностическая Партия в январе 1948 года утвердила концепцию строительства армии, разработанную генерал-лейтенантом Дьёрдем Палффи, которой предусматривалось в течение четырех лет (с 1 октября 1948 г. до 30 сентября 1952 года) сформировать армию с разрешенной численностью в 70.000 человек. Но с весны 1949 года предписания этого плана, учитывавшего материальные возможности страны, — по настоянию советского партийного руководства — были изменены: было решено ускорить ход строителства армии и увеличить её численность и контингенты боевых единиц военного состава.

В результате ускоренного развития армии венгерская армия к концу 1949 года стала уже способной вести определенные наступательные и оборонительные в составе военной союнической системы, возглавляемой Советским Союзом.

KÖZLEMÉNYEK

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA

A PONYVÁSSZEKÉRTŐL A KÖZJÓ SZOLGÁLATÁIG

Thököly Sebestyén pályafutása

„Te vagy a mi Józsuenk, ki Győr bástyáiba Schwarzenberggel és más vitéz bajtársakkal csodálatosan és minden emberi erőt túlszárnyaló bátorsággal behatoltál, mint Józsue Jerikó városába." — írta Kecskés János a Pálffy Miklósnak küldött dicsőítő levelében Győr visszafoglalása után, 1598. április 20-án.[1] E „más vitéz bajtársak" között volt Thököly Sebestyén is, aki az itt tanúsított vitézségéért kapott bárói rangot.[2] Ismerve Thököly Sebestyén üstökösszerű kereskedői pályafutását, joggal feltételezhetjük, hogy a győri csatában való részvétel pusztán csak ürügyül szolgált Rudolf királynak és a Magyar Kamarának arra, hogy az udvari költségvetést igen nagy pénzekkel kisegítő nemes polgárt végre „kifizessék".

Thököly hőstettéről sem a győri csatát megéneklő, dicsőítő költeményekben, sem a korabeli memoárirodalomban nem olvashatunk — igaz, ezekben a munkákban Schwarzenberg és Pálffy neve mindenki másét elhomályosította. Thököly Sebestyén azonban — noha hőstettéről nem készültek krónikák, s valószínűleg ilyeneket nem is hajtott végre — nem csak részt vett a győri ütközetben, hanem — ahogy azt az alábbiakban látni fogjuk — jóval tudatosabban is készült a politikai hatalom gyakorlására, mint azt eddig hittük.[3]

Thököly Sebestyén, az 1569-ben még csempészéssel vádolt és ezért lefogott kereskedő,[4] az 1570-es években már igen nagy vagyonnal rendelkezett. 1572-ben nemességet kapott, de immáron megnemesedve is folytatta, sőt egyre szélesítette kereskedelmi tevékenységét. Nagyszombati polgárként vámmentességet élvezett a neve alatt kivitt és behozott áruk után, természetesen csak abban az esetben, ha az áruk a saját tulajdonát képezték és azt esküvel bizonyította.[5] Így volt ez 1575-ben is, amikor az Ausztriai Kamara, tartván az uralkodónak fizetett vámok csökkenésétől, az esküszöveg szigorításával próbálta a kereskedők vámszabadságát korlátozni. Thökölyt is bevádolták, akit a Magyar Kamara védett meg; „mivel Thököly, aki különböző helyeken nagyban kereskedik

1 *Jedlicska Pál:* Adatok erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajza és korához. 1552—1600. Eger, 1897. 502—503. o. V.ö.: *Mohl Antal:* Győr eleste és visszavétele, 1594—1599. Győr, 1913. 110. o.

2 *Nagy Iván:* Magyarország családai czímerekkel és nemzedéki táblákkal. XIV. k. Pest, 1865. 285. o. V.ö.: *Zimányi Vera:* Thököly Sebestyén kereskedelmi tevékenysége. *Történelmi Szemle* (TSz) 1984. 1—2. 65. o.

3 V.ö.: Régi magyar költők tára. XVII. sz. 1. A tizenötéves háború, Bocskai és Báthori Gábor korának költészete. (Sajtó alá rend.: *Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos* és *Stoll Béla*) Bp., 1959.; Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603; Magyar Történelmi Emlékek. MHH Scriptores, VII. (Kiadja: *Kazinczy Gábor*) Pest, 1863. 52—55. o.; *Baranyai Decsi János* magyar históriája (1592—1598). Bp., 1982. 376—381. o.; *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből. Bp., 1962. (Kiad.: *Juhász László—Székely György*) A XXXI. könyvből: Győrt visszafoglalják a törököktől. 419—425. o.

4 *Angyal Dávid:* Késmárki Thököly Imre (1657—1705). Bp., 1888. 5. o.

5 *Zimányi:* i. m. 62. o.

(magnum questum per diversa loca exercet) nem tud mindig személyesen árui mellett lenni, amelyeket a Dunán szállít, és esküt tesz arra, hogy azok az áruk, amelyeket szállít, az övéi, és nem mások árui [...], a bécsi inspektor és a pozsonyi harmincados vámcédulája mellett szervitorainak saját kezével és pecsétjével megerősített bizonyságlevelet fog adni arról, hogy ezek az áruk a sajátjai és nem másoké.[6]

Thököly kezdetben talán valóban csak marhával, de később mindennel kereskedett, amiből haszon származott: így lóval, borral, az importcikkek közül posztóval, ruházati cikkekkel. A fentebbi kamarai ügy során, a tőle elkobzott, sapkával és saruval teli két hordócska is azt bizonyítja, hogy kereskedőnk ezeket a szerényebb cikkeket sem vetette meg, amelyek persze nagy hasznot hozhattak, ha nagy tételben kereskedtek velük. Ugyanezen ügyhöz kapcsolódó másik kamarai fogalmazvány Thököly egyik kereskedelmi ügyletének volumenére derít fényt: mivel az említett ügy kapcsán Bécsben 1575-ben el is fogták, sőt kezességen tartották, áruit a budai pasa a nála hitelben lévőkkel együtt, mintegy 30 000 Ft értékben, lefoglalta.[7] Thökölynek azonban később sikerült ezt a valóban nagy értékű árukészletet visszaszereznie.

Kereskedelmi kapcsolatai szinte az egész országot behálózták. A kamarai iratok tanúsága szerint üzleti kapcsolatokban állt a debreceni Tar Istvánnal, aki szintén országos jelentőségű kereskedő volt. Thökölynek Tar felé 1578-ban 10 000 forintnyi követelése állt fenn.[8] Nyilván már korábban is voltak kapcsolatai más debreceni polgárokkal is. Erre utalnak a városi jegyzőkönyvek 1569. és 1570. évi bejegyzései, miszerint Thököly Sebestyénnek már ekkor volt Debrecenben állandó szolgája — túri (de Thwr) Literatus Pál —, aki ura kereskedelmi, pénzbeli ügyleteit intézte.[9]

A legjövedelmezőbb azonban kétségkívül a marhakereskedelem volt, hiszen ebbe, a nagy profit reményben, az országos nagyurak jó része — például Dobó István, Zay Ferenc, Nádasdy Tamás nádor, majd a Zrínyiek — is bekapcsolódott.[10] A főnemesek állat- és borüzletei majdnem mindig nagy tételben folytak; Nádasdy Tamás tiszttartói a század közepén egy-egy alkalommal több száz állat ügyében jártak el és 1000—2000 Ft közötti borüzleteket bonyolítottak le.[11] A század végén a marhaexport a stomfai harmincad-számadások szerint a hazai kereskedők, elsősorban a nagyszombatiak, közöttük Thököly kezében volt. Arra a tényre, hogy Nagyszombat a nyugatra irányuló kereskedelemnek és kereskedőknek mennyire volt központja, például szolgálnak Révay Mihályné szavai: „ha csak egy pénzre szükségük volt is (az uraknak), azonnal Szombatba mentek az búzával".[12] Az itt kivitt évi több ezer marhának majdnem 50%-át a nagy-

6 Uo. 63. o.

7 Uo.

8 Uo. 64. o.

9 Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei, 1568/69. (Szerk.: *Rácz István*) Debrecen, 1987. 297/3.; 321/8.; 1570. 58/1. Kassán a városi jegyzőkönyvekben nem találtam Thököly nevének korai említését. OL Ft. C 796—797. 803. Kassai polgárokkal 1597-től bonyolódik Thököly adósági ügyekbe, amelynek értelmében a polgárok javait az ő számára lefoglalni elrendelték. Kassa Város Levéltára Schwarzenbachiana, Missiles, No. 4715.; Archivum Secretum, DD. Thököly, No. 1, 2.

10 Magyarország története 1526—1686. (Főszerkesztő: *Pach Zsigmond Pál*) III. k./1. Bp., 1985. 328. o.

11 *Maksay Ferenc:* Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. (Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta *Maksay Ferenc*) Bp., 1990. I. k. 28. o.

12 *Deák Farkas:* Magyar hölgyek levelei. Magyar levelestár. Pest, Bp. 1861—1879. II. k., 34—35. o. Idézi: *Maksay:* i. m. 28. o.

szombatiak exportálták.[13] Nem véletlen, hogy a század utolsó harmadában a harmincadmentességek adományozása egyre szélesebb körű gyakorlattá vált, s éppen a legnagyobb tőkével rendelkező kereskedők, Henckel Lázár lőcsei, később bécsi, Thököly Sebestyén nagyszombati, Tar István debreceni kereskedő a Magyar Kamarának szállított komoly mennyiségű áru fejében harmincadmentességre szóló engedélyeket kaptak.[14]

Thököly olyan nagy volumenű és energikus kereskedői tevékenységet folytatott, amely mellé pénzkölcsönzés is párosult, hogy másfél-két évtized alatt mintegy az ismeretlenségből az ország előkelőségei közé tornázta fel magát. Kereskedői ambícióit továbbra is fenntartva, a nemesség mellé immár valódi nemesi birtokra is vágyott. Egész pályafutását végigtekintve három fő vágya rajzolódik ki előttünk: a vagyonszerzés, a dinasztiaalapítás és bekerülni az országos nemesek közé, mely egyúttal a politikai hatalom gyakorlását is jelentette. A pénz, illetőleg tőkeszerzés csak eszköz, elengedhetetlen alap volt egy nemesi birtok megvásárlásához, mely nélkül nehezen remélhetett volna előkelő házasságot, nagyreményű családalapítást. Ez volt a feltétele annak, hogy országos nemességet, vagy méltóságot nyerjen. Pénzt már eleget szerzett ahhoz, hogy a korabeli Magyarországon „igazi vagyont", egy nemesi birtokot is vegyen, mely azután kellő alap a további célok eléréséhez. Az első kiszemelt nagybirtok Vöröskő volt. A Fuggerek erre kölcsönt vettek fel, s miután nem tudták visszafizetni, 1578-ban 100 ezer talléron eladták a birtokot Thököly Sebestyénnek.[15] Rudolf király azonban ezt az adásvételi szerződést nem hagyta jóvá. Kereskedőnk belenyugodott a döntésbe, s újabb birtokot, Késmárkot és a savnyiki uradalmat célozta meg. E birtokok Laszki Albert tulajdonában,[16] ténylegesen Rueber János felső-magyarországi főkapitánynál voltak már évek óta zálogban, melyeket most Thököly 42 ezer Ft-ért váltott meg a maga nevére.[17] A zálogszerződésből hosszadalmas és bonyolult ügy lett: az új zálogbirtokos a késmárki és a savnyiki uradalmat kezéhez vehette, de Késmárk várát és a várost nem. Mind Rudolf király, mind Rueber a Lengyelországhoz közel fekvő várost, illetve várat véghelynek tekintette, s így jobbnak látta, ha az az evangélikus kereskedőé helyett továbbra is császári kézen marad. Az ügy bonyolultságára jellemző, hogy Thököly mindent és mindenkit megmozgatott; kopogtatott a kalocsai érseknél, az egri, a veszprémi, a váci püspöknél, akik érdekében valóban fel is léptek: folyamodványt nyújtottak be Rudolfhoz.[18] Ernő főherceg is, aki Thökölynek szintén nagyon le lehetett kötelezve, folyton-folyvást sürgette a császárt a pozitív döntés érdekében.

Thököly a nemesi birtok megszerzésével egy időben a dinasztiaalapításhoz is hozzálátott; gondosan kiválasztotta menyasszonyát, nagylucsei Dóczy Gábor leánykáját, Zsuzsannát — egy nagynevű, ősi család sarját, kinek révén azután rokonságba került a Thurzókkal, a Nyáriakkal, a Homonnayakkal, a Forgáchok-

13 *Pavel Horvath:* Die Viehausführ aus der Südwest-Slovakei in die europäischen, österreichischen und böhmischen Länder während des Fünfzehnjährigen Kriegs. Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650. (Hrsg. *Ingomar Bog*) Wien, 1971. 507.. 510. o.

14 Magyarország története, i. m. 311. o.

15 *Károlyi Árpád:* Thököly Sebestyén megszerzi Késmárkot. I. közl. *Századok,* (Sz.) 1878. 71. o.

16 Laszky Jeromos, János király egykori vajdája birtokolta e területeket. Laszky a savnyiki apátság szepességi földjeit is kisajátította. Fia, Laszky Albert házasságával a hatalmas Serédy-vagyont is megkaparintotta. *Maksay:* i. m. 16. o.

17 *Károlyi:* i. m. 73. o.

18 Uo. II. közl., 177. o.

kal és más családokkal. Nem tudhatjuk, hogy az özvegy, már korosodó Thököly — aki ekkor legalább 40 éves volt — mennyire vonzódott a fiatal, alig 15 éves leánykához, mindenesetre alaposan körültekintve választotta őt ki. Zsuzsanna házassági motívumait még kevésbé ismerhetjük, mindenesetre, híven a kor szokásához, ez sem volt szerelmi házasság, vagy legalábbis nem ez volt a döntő motívum. E két ember kapcsolatára mégis inkább a megértés lehetett a jellemző: a késmárki betegeket és szegényeket odaadóan ápoló, jólelkű Dóczy Zsuzsanna[19] szerethette és becsülhette nagyratörő férjét, hiszen mintegy 16 évi házasságuk alatt tizenhárom gyermeket szült.[20]

Thököly fölöttébb szerette volna lakodalmát a frissen szerzett késmárki várban megtartani, ehelyett azonban kénytelen volt az ottani városházával beérni, ugyanis a várkastély és a város kapui Rueber őrségével voltak megrakva.[21] Nagy szégyen érte őt, különösen az országos méltóságokat viselő rokonság előtt restelkedhetett.

A kortársak által felettébb „erőszakosnak" és „kevélynek" nevezett Thököly[22] kellőképpen méltányolta ezt az előkelő házasságot. Az uralkodónak 1582 januárjában írott panaszlevelében a „királyi kincstárnak sok ízben és hasznos szolgálatai" mellett főleg neje családjának régi származását említette föl: „Feleségem régi, előkelő családból való, kihez nem illik, hogy egyik helyről a másikra hurczoljam, s idegen hajlékban tartogassam, oly tűzhely kell énnekem, melyet magaménak mondhatok — s ha ezt fölséged birodalmában föl nem találhatom, kényszerítve leendek másutt keresni. Megbocsásson fölséged, hogy lelkem fájdalmát [...] ily őszintén kitárom."[23] Az efféle, uralkodónak szóló burkolt fenyegetés egyáltalán nem volt szokásos az udvari körökben, még abban az esetben sem, ha ez időben a Pozsonyi és a Szepesi Kamara jó nagy összeggel tartozott is Thökölynek. Ernő főherceg sem volt kevésbé lekötelezve neki: 1580-ban ismét kénytelen volt 12 315 forint kölcsönt felvenni tőle a végek ellátására.[24] A levél „lázadó" hangvétele egyszerre vet fényt az udvar anyagi kiszolgáltatottságára és a frissen, saját erejéből felkapaszkodott, de mágnásrokonságával megtámogatott „homo novus" mérhetetlen büszkeségére, öntudatára és becsvágyára.

1582-ben Rueber és Thököly egyességet kötött a késmárki vár átadásáról, a császár azonban ezt sem hagyta jóvá. Thököly látszólag belenyugodott a vereségébe, de valójában régi kérelmének felújításával egyfajta bumerángként ütött vissza; „Megnyugodtam fölséged határozatában, mert látom, hogy fölséged Késmárkot végház gyanánt tekinti, s megegyeztem Ruber urammal, jogomat ráruházván s nem gondolván azzal, hogy 9000 forintot vesztek, s családommal mintegy száműzetem. De éppen amiatt, hogy nőm az ország egy nagy családjából való, s amiatt is, hogy mióta Vöröskő vételét sürgetém, 50 ezer forintnál többet adtam ki, kérem fölségedet, engedje meg nekem mint magyar-

19 V.ö.: *Angyal:* i. m. 6. o. *Bruckner Győző:* Késmárk és a Thököly-család. Közlemények Szepes vármegye múltjából, 1909. 12. o.

20 *Nagy Iván:* i. m. 288. o.

21 *Károlyi:* i. m. I. közl., 75—76. o.

22 Laszky Albert Thökölyt olyan embernek nevezte, ki „rosszabb a zsidónál"— Laszky persze ellensége volt Thökölynek. Rueber Jánosnak sem volt túl jó véleménye polgárunkról, s utódja. Nogarolli Ferdinánd kassai főkapitány is igen erőszakos embernek nevezte a főhercegnek küldött jelentésében. V.ö.: *Károlyi:* i. m. III. közl., 267., 273. o.

23 *Károlyi:* i. m. II. közl., 178. o.

24 Uo. 179. o.

nak, s hív alattvalójának Vöröskő megszerzését. [...] Ha fölséged kérésemnek, a mint remélem, helyt adni méltóztatik, bizony elkisérem fölségedet, hogy udvara fényét növeljem jól fölszerelt szolgáimmal a jövendő országgyűlésre".[25] Thököly ismét felesége ősi családjával és saját adujával, gazdagságával érvelt az uralkodó előtt. A királynak felajánlott „fényes kíséretet" Thököly komolyan gondolta, hiszen egész életében erre vágyott — pompás kísérettel bevonulni az országgyűlésre. A nagyhatalmú német-római császárnak és királynak azonban ilyent csak egy gőgös „homo novus" írhatott. Rudolf Thököly „huszárvágására" nem tehetett egyebet, minthogy odaadja Késmárkot, hiszen a vöröskői uradalom sokkal nagyobb és fontosabb volt a késmárkinál. Nogarolli Ferdinánd aligha tévedett Thökly megítélésében, amikor a következőket jelentette Ernő főhercegnek a Laszky-féle akció idején: Thökölynek szerényebben és okosabban kellene [Laszkyval] bánnia. Thököly igen erőszakos ember, nagyra tartja magát, kevély, oktalan zsarnok, akit általában gyűlölnek a városon kívül és belül, míg Laszkyt bálványozzák. Szabadabban beszél ő fölségedről is, mint illenék, s vele is nagy hangon kezdett szólni.[26]

Rueber Jánosnak 1584-ben bekövetkezett halála újabb bonyodalmakhoz vezetett; az uralkodó azon hűséges embere halt meg, aki még vissza tudta volna váltani Thökölytől a fontos, Lengyelországgal határos birtokot, illetve várat. Laszky nem akart belenyugodni Késmárk elvesztésébe és a polgársághoz fordult; fellázította őket Thököly ellen. Ez az az eset, amelynek kapcsán Nogarolli kassai főkapitány erőszakosnak nevezte a város földesurát. Thököly mindenesetre nem esett kétségbe: megvédte magát, de gondja volt arra is, hogy királyi védelmet kérjen. A város és a várúr közötti küzdelem az utóbbi javára dőlt el: 1586-ban Nogarollival együtt elűzték Laszkyt és a polgárságnak be kellett szolgáltatnia a fegyvereit.[27] A királyi városnak a szabadságával kellett fizetnie „engedetlenségéért"; Thököly saját bíráskodása alá vetette a várost és a tisztségviselők választásába is beleszólt. A várúr igazi földesúrként regnált a szerencsétlen városon; a polgárság kötelezte magát arra, hogy földesura vendégeit elszállásolja, s nemesi felkelés esetén urát lóval, kocsival és pénzzel is segíti — mintha földesúri alattvalók lettek volna. A kereskedő-földesúr saját érdekeit maradéktalanul érvényesítette: az iparosok ingyen dolgoztak az úr számára, a város köteles volt ura boraiból bizonyos mennyiséget eladni, marhái pedig a városi legelőkön legelhettek.[28] Nyilvánvalóan nem csak a saját és háznépe szükségletéről, hanem kereskedelmi mennyiségű borról és marháról volt szó. Egyéb adatokból is az derül ki, hogy Thököly szinte élete végéig nem adta fel a kereskedést. Miért is adta volna fel, hiszen az ország főnemesei is éppen ekkor kezdtek el kereskedni — erre a századvégi gazdasági konjunktúra és a tizenötéves háború okozta fokozott kereslet egyébként is kiváló lehetőséget biztosított.

A szerencsétlen város az 1586. január 24-én kiállított reverzálisban bűnösnek ismerte el magát, mivel „jogtalanul" fogott fegyvert Thököly ellen.[29] Mindezért a várúr még 4000 forint kártérítést is kapott.

25 Uo. 181—182. o.
26 *Károlyi*: i. m. III. közl., 272—273. o.
27 *Bruckner* 1909.: i. m. 12. o.
28 Uo. 13. o.
29 Uo.

Thököly nem csak a késmárki várat és a hozzá tartozó birtokot, hanem a várost is saját tulajdonának tekintette. Az 1596-ban keltezett végrendeletében[30] e birtokról — „Arx et civitas Kis-Mark" — ennek szellemében végrendelkezett. Thököly mentségére szolgál az, hogy a város földesúri alávetettségét nem ő találta ki; Szapolyai Imre, akinek Mátyás király ugyancsak a várat és a királyt megillető censust ajándékozta oda, a várost pedig meghagyta a szent korona vagyonának, Késmárkot „civitas nostra"-nak mondta, és akként is kezelte.[31] Thököly csak ezt a régi, „bevett" szokást hozta vissza, s harcolt meglehetősen vehemens módon a város megszerzéséért, megtartásáért.

Thököly jól látta, hogy a társadalmi ranglétrán való előrejutásának, a politikai hatalomnak, egyszóval szinte mindennek az alapja a nemesi birtok. Minél nagyobb részt kanyarít ki magának ebből a „kincsből", annál hatalmasabbnak érezheti magát. Nyilván a szerencsétlen késmárki polgárokat sem azért alázta meg, törte meg ellenállásukat, hogy egykori saját polgári voltát feledve úrhatnámságból adjon leckét, hanem mert csak így tudta biztosítani hatalmát a város felett. Mivel Thököly a végrendeletében a késmárki és a savnyiki uradalom mellett egyéb, nagyobb szerzett birtokot nem említ, nem csoda hát, hogy ezt az általa nyilván jól kiépített és kézben tartott uradalmat nem akarta elveszíteni, illetve a birtokot szétdarabolni. Thököly a nemesek szabad végrendelkezése jogán[32] nem a kor szokásának megfelelően rendelkezett, azaz a gyermekei között nem egyenlő arányban osztotta szét a szerzeményt,[33] hanem valójában szét sem osztotta: az a birtok felaprózásához, szétforgácsolásához vezetett volna. Nemes-polgárunk Késmárkot és Savnyikot a legidősebb fiúra, Istvánra hagyta az elsőszülöttség jogán — „ut Arx et Civitas Kis-Mark [...] inter filios suos non dividant, sed eas filius suus natu major Stephanus jure primogeniturae possideat et gubernat..."[34] Természetesen meghagyta, hogy a regestrumok és urbáriumok alapján a többi gyermeke, Miklós és György, valamint Erzsébet és Anna egyaránt részesüljenek a jövedelemből. A birtok egységének efféle védelme ebben a korban nem volt még szokás.[35] Thököly szinte megelőlegezte a XVIII. században elterjedő hitbizományi birtok szellemét, noha abban az esetben a tulajdonjogról van szó.

Nem tudjuk, hogy Thököly erre hol látott, vagy hallott precedenst, mindenesetre bölcs előrelátással igyekezett megakadályozni azt, hogy a frissen és nehezen megszerzett birtok kicsússzon, vagy szétfolyjon az utódok kezéből. Nem volt még annyi birtoka, hogy mindegyik fiának jutott volna egy-egy gazdasági egység. Láthatta feltörekvő kalmártársainál, hogy az apa által szerzett

30 Thököly Sebestyén végrendelete átiratban maradt fenn, az Esterházy-család levéltárában találtam meg. Zimányi Vera hívta fel rá a figyelmemet. OL P 108. Esterházy cs. levéltára, Repos. 29. Fasc. A No. 14—15.

31 *Bruckner Győző:* A Thököly-család késmárki magánföldesurasága. (Bp.), 1925. 8—9. o.

32 *Werbőczy István:* Tripartitum. Partis I. Tit. 57.; *Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen:* Magyar törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Bp., 1897. 128—129. o.

33 Uo. Partis I. Tit. 40. 106—107. o.

34 Thököly Sebestyén végrendelete átiratban. OL P 108. Esterházy cs. levéltára, Repos. 29. Fasc. A. No. 14—15.

35 A XVI. század végéről ismert végrendeletekben a földesurak gyermekeik között általában egyenlő arányban osztják szét a birtokot. Ekkor még nem volt szokás kikötni, hogy a legidősebb fiú kezelje a birtokot, mint azt Thököly Sebestyén tette. V.ö. nemesi végrendeletekkel in: *Radvánszky Béla:* Magyar családélet és háztartás a XVI—XVII. században. Bp., 1879. II. k. E korban a Batthyány család tagjainak végrendeletei között sincs a Thökölyéhez hasonló tartalmú. Zimányi Vera szíves közlése. A XVI. század közepéről és a második feléből való testamentumokra l. még *Maksay:* i. m. 17—27. o.

pénz, vagy egyéb vagyon az utódok kezén hogyan oszlik meg, és ezáltal az éppen csak „folyóvá" szélesedett vagyon hogyan fut ismét szét vékonyka patakokká.[36]

Thökölynek, mint említettük, Dóczy Zsuzsannától tizenhárom gyermeke született, akik közül a felnőttkort, legalábbis a végrendelkezés időpontját, öten élték meg. Valószínű, hogy a három életben levő fiú közül István, az elsőszülött volt a legrátermettebb; őt rendkívül gondosan nevelték, taníttatták. Előbb Késmárkon, Lőcsén, majd Sárospatakon tanult és tizennégy évesen a híres hittudós, Lám Sebestyén kísérte külföldre, ahol mintegy nyolc évig tanult, illetve utazgatott.[37] A végrendelet írásakor a fiú éppen Heidelbergben tartózkodott, ahol az egyetem rektora kiemelte a görög nyelvben való jártasságát.[38] Tehát István, a kiszemelt majdani családfő valóban főúri nevelést kapott. Nincs adatunk arra, hogy a két fiatalabb fiú is hasonlóan gondosan megszervezett külföldi egyetemi tanulmányokat folytatott volna. Mindenesetre Sebestyén úr jól számított: István ága vitte tovább a családot. 1610-ben örökjogon megveszi Késmárkot, majd a gr. Thurzó György nádor leányával kötött házasságával megszerzi a hatalmas árvai uradalmat is. Ő már igazi, művelt arisztokrata; hatalmas könyvtárat és kultúrális központot alakít ki Késmárk várában. Azonban gazdagsága ellenére sem felejti el, hogy a vagyont nemcsak gondozni, hanem folyton-folyvást gyarapítani is kell. Az 1649-ben írt végrendeletében[39] igen gondosan felsorolja örökölt és szerzett birtokait, házait, szőleit, zálogos javait, meghagyván fiainak azok gondos ápolását, a tartozások behajtását, sőt mi több, a „jövőbeli szükségre" való tartalékolást. Többször is a fiai lelkére köti, hogy ha a keresztúri birtokperből[40] pénz származna, szerezzenek azon is jószágot, továbbá ha valamely zálogbirtokot kiváltanak tőlük a tulajdonosok, azt a pénzt is jószág vételére fordítsák. Az árvai és a lietavai birtokot ő sem osztja meg a gyermekei között, de meghagyja István fiának, hogy fizesse ki testvéreit, azok pedig kötelesek legyenek azt elfogadni, és a kapott pénzből szerezzenek másik jószágot maguknak. Ez a végrendelet már nem sokban különbözik a korabeli főúri testamentumoktól, talán csak annyiban, hogy István feltűnően gondosan végrendelkezik vagyonáról; „az régi itt való szokást pedigh az gazdálkodásban igyekezzenek megtartani." Ilyen hatalmas birtok esetén már nem volt feltétlenül szükség arra, hogy az egész egy kézen koncentrálódjon — jutott bőven mindkét fiú számára. Végső intelmét akár vagyonszerző apja is írhatta volna: „... igyekezzenek pedigh fiai bizonyos számú emberséges szolgákat és híveket tartani, az kikkel be érjék tisztességesen az ő állapotjok szerint, s' igen igyekezzenek azon, hogy az költség az jövedelemnél több és nagyobb

36 A Szegedről elszármazott, Nagyszombatban, majd Kassán megtelepedő Szegedi Márton kereskedő 85 ezer forintos vagyonát öt gyermeke között osztotta szét. V.ö.: *J. Újváry Zsuzsanna:* Egy kereskedőcsalád metamorfózisa. A mezőszegedi Szegedi család. „Óra, szablya, nyoszolya" Művelődéstörténeti tanulmányok a 16—18. századi Magyarországról. (Sajtó alatt) Az 1585-ben Nagyszombatba költöző Szegedi-fiúkat, Mártont és András valószínűleg ismerte Thököly.

37 *Angyal:* i. m. 11.o.

38 Uo. Thököly István támogatta az éppen Heidelbergben tartózkodó Szenczi Molnár Albertet. Szenczi a szótárát többek között Thököly Sebestyénnek is ajánlotta és a haláláról is megemlékezett. *Szenczi Molnár Albert:* Naplója, levelezése és irományai. (Kiad.: *Dézsi Lajos)* Bp., 1898. 38., 40., 213. o.

39 OL P 108. Esterházy cs. levéltára, Repos. 29. Fasc. A. No. 14—15.

40 Thököly István a következőket írja Keresztúr (Bodrogkeresztúr) városáról: „Szegény Bethlen Gábor nékem többet nem adott tízezer Tallérnál, holott szegény üdvözült Attyánk 40 Ezer forintokon vette volt, melly illyen conditioval, hogy az kiváltásnak idején ugyan anyi Summa pénzt adgyanak érette..." Vagyis Bethlen Gábor a zálogösszeget a „Kipper und Wipper" korszak után bevezetett új pénzben adta meg, 1 tallért 1 Ft 10 dénár helyett 4 Ft-ban számolva, a Thököly család nem kevés kárára.

ne légyen [. . .] mert az kinek tíz forint jövedelme, s' huszat költ, nagy adoságba ejti magát, s, nagy károk következik."

A Thököly-család erősen ingatlan-központú szemlélete még a harmadik generációt képviselő árvai főispánnál, II. István grófnál is kitapintható. Egy, a Wesselényi-féle összeesküvést követő vagyonelkobzások idején készült jegyzőkönyv szerint — amennyiben hihetünk a vallomásnak — az egyik tanú Likava vételekor Thököly István szájából a következőket hallotta: „. . . mondotta az szeghény Asszonnak Gyulaffy Marianak, mi haszna [az ékszereknek, kincseknek], ezek hevernek, jobb pénzre fordítani, s joszaghot venni rajtok".[41]

Thököly Sebestyén végrendeletében nemcsak a nehezen megszerzett birtokának kézbentartásáról, hanem az igazgatás módjáról is igyekezett gondoskodni; az allodiális gazdálkodást igen erősen fiai lelkére kötötte. Ez a művelésforma a XVI. század közepétől egyes peremmegyékben — a töröktől nem érintett területeken — már nagy számban előfordult.[42]

Thököly Sebestyén számára a nemesi birtok és a főúri rokonsági kapcsolat megszerzése lényeges, egyszersmind elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy a társadalmi tagozódásban előre léphessen. Mivel az európai társadalmakban, így nálunk is, íratlan törvény volt, hogy a ranghierarchia nem szakadhat le túlságosan a vagyonhierarchiától,[43] így Thököly is ráléphetett a megyei nemesek hivatalbeli pályafutásának lépcsőire. 1588-ben az országgyűlés az északi vármegyék és Lengyelország között fennálló határvita rendezésére biztosok kinevezését rendelte el. Pethe Márton és Homonnay István mellett, a királyi ítélőmesterek között már ott szerepelt Thököly Sebestyén is.[44] Bizonyára továbbra is ilyen szép ívben és egyenletesen, ámbár esetleg lassabban haladt volna Thököly politikai karrierje, ha nem jön közbe a század legnagyobb törökellenes vállalkozása, az ún. hosszú háború.

Ez az óriási reményekkel biztató hadjárat az ország számára sok vért, könnyet és pusztulást hozott. Azonban, mint minden háborúnak, ennek is megvoltak a természetes haszonélvezői, a hadiszállítók és a kereskedők egy része. Thököly Sebestyén sem panaszkodhatott, hogy túlságosan sok kára származott volna az országot pusztító hadjáratokból. Ezekben a háborús években a mindig anyagi nehézségekkel küszködő udvari kormányzat még inkább rászorult az őt már számtalanszor kisegítő Thököly kölcsöneire, aki pedig a főnemesi rang igen közeli várományosának érezhette már magát.

Thökölynek már az 1597. évi országgyűlésen is fontos szerep jutott; a rendek által megszavazott 10 portánkénti lovasok és gyalogok összeírását, valamint a dikát egy nemesi deputációnak kellett ellenőriznie, és e bizottságba a csanádi püspök mellé Thökölyt és a felsőmagyarországi középnemesség ellenzéki vezérét, Szokoly Miklóst nevezték ki.[45] Mind az országgyűlési felterjesztésnek, mind a törvénynek a szövegében Thököly neve előtt immár nem csak a nemeseknek

41 OL P 108. Esterházy cs. levéltára. Repos. 29. Fasc. A. No. 19.

42 V.ö. *Maksay:* i. m. 24—25. o.

43 V.ö.: *Stone, L.:* The Crisis of the Aristocracy 1558—1640. London—Oxford—New York, 1967. 28. o. és v.ö.: *Maksay:* i. m. 34. o.

44 Magyar Országgyűlési Emlékek (MOE) VII. k. (Szerk.: *Fraknói Vilmos*) Bp., 1881. 340. o.; *Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen:* Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, Bp., 1897. 1588:33. 720—723. o.

45 Uo. 1597:11. 816—817. o.

kijáró „dominus", hanem a főméltóságot feltételező „magnificus" jelző állott[46] — de bárói rangra emeléséhez hiányzott még egy kis vitézi kardforgatás.

Mivel Thököly az országgyűlés munkájába, majd a politikába is óriási vehemenciával vetette bele magát, feltételezhetjük, hogy a hadbavonulással sem csak a várva-várt bárói diplomát kereste. Nyilván nem kevés büszkeséggel vonult fel saját katonái élén 1596-ban Eger, majd 1598-ban Győr alatt. Lubomirszky Sebestyénnek, Késmárk város kapitányának maga számolt be egyik levelében az egri vitézkedéséről.[47] 1598-ban Pálffy Miklós mellett tűnik fel, akivel a kapcsolata ekkor már harcostársi, szinte baráti lehetett.

Thököly nyilván még nagyszombati korszakában ismerkedett meg Pálffyval, aki gyakran vásárolhatott nagyszombati és pozsonyi kereskedőktől, így Thökölytől is. Az 1580-as évekből két, Pálffyhoz írott levele is fennmaradt, melyekből már nem pusztán a kereskedői, hanem inkább a familiáris viszony olvasható ki. Thököly szerette és becsülte Pálffyt, mindazonáltal nem véletlenül igyekezett jó kapcsolatokat kiépíteni az országos méltóságokkal, hiszen ezen kötelékek is segíthették feljebb jutását. Az 1584 novemberében, Késmárkon keltezett levelében[48] a Pálffy által kért „huszárszörszámok" elküldéséről értesítette a megrendelőt, noha megjegyezte, hogy azok „nem eladny valiók, hanem magam szwksegere valiok volnyanyak"; ezek között szerepelt aranyas bársony nyereg ezüst fonállal kivarrott, aranyas szügyelő farmatringgal és aranyas sarkantyúval, aranyas szablyák, hegyestőr és más ezüst lószerszámok, összesen 1419 forint és 48 dénár értékben. Ezeket a feltételezhetően szépen kidolgozott fegyvereket és lószerszámokat Thököly a maga igényeihez szabta, de a nálánál összehasonlíthatatlanul régebbi és előkelőbb családi tradiciókkal rendelkező, országos méltóságokat, többek között királyi belső titkos tanácsosi hivatalt viselő Pálffyhoz sem lehettek méltatlanok. A gondos Thököly azt is megjegyezte, hogy a küldött áruk árait csak „ugy irta fel, amennyiben neki állott" Erdélyben, vagyis baráti szívességből küldte el. A fegyvereket, ahogy Thököly megjegyezte, Erdélyben vásárolta, illetve onnét hozatta. E korszakban a felsőmagyarországi városok és polgáraik, így Kassa is, Erdéllyel élénk fegyverkereskedelmet folytattak. A levél végén Thököly Pálffyt Gábor nevű fiának keresztelőjére is meghívta. A másik levél[49] Thököly kereskedelmi tevékenysége szempontjából érdekes; a levelet 1585 novemberében írta Nagyszombaton, ahol még mindig lehetett valamilyen kereskedői érdekeltsége, s Pálffytól diósi bort[50] akart vásárolni.

Mire a tizenötéves háború kitört, addigra Thököly már teljes magabiztossággal mozoghatott a mágnások között; mind családi, mind kezdetben kereskedelmi, később barátaivá vált kapcsolatai jól megalapozottan segíthették politikai és katonai tevékenységét.

A hosszú háború 1596-ban és 1597-ben elszenvedett vereségei után különösen jelentős volt a magyar hadvezetés számára egy lelkesítő siker, Győr visszaszerzése. Tudta ezt egész Európa, s Rudolf király is, aki „tudta, hogy Győr felől

46 A nemesi megszólításokra és címekre l. *Maksay:* i. m. 32—35. o.; MOE, VIII. k. 379—380. o.; Corpus Juris 1597:11. 816—817. o.

47 *Bruckner Győző:* Báró Thököly Sebestyén és a bécsi béke. Igló, é.n. (1906.) 6. o.

48 A Szlovák Köztársaság Állami Központi Levéltára, Bratislava, A Pálffy család levéltára, Arm. I. Lad. 3. Fasc. 7. No. 5./a.

49 Uo. No. 5/b.

50 Diós (Alsó- és Felső-Diós). Mindkét Pozsony megyei mezővárosnak híres bora volt. Földesura a Pálffy család volt. *Fényes Elek:* Magyarország Geographiai szótára. I. k. Pest, 1851. 261. o.

Ausztriát nagy veszedelem fenyegeti, ezért Schwarzenberget és Pálffyt jelölte ki erre a feladatra".[51] A két vezér lázasan készült a nagy viadalra. 1597—98 telén Schwarzenberg hosszas és óvatos előkészületet tett Bécsben Győr ostromára; elkészíttette az ostromszereket, majd hajóra rakatta és Komáromba vitette.[52] Addigra már a sereg is egybegyűlt. Itt várakoztak a francia, spanyol, vallon katonák, a Pálffy vezérlete alatt álló német és magyar lovasság, valamint a puskás hajdúk.[53] Thököly is itt lehetett már megfelelő számú katonája élén — talán éppen Pálffy hívására jelent meg.

A harc a kapuk sikeres berobbantásával vette kezdetét és az ostromló sereg villámgyorsan benyomult a várba. Maga Schwarzenberg a kapu alatt maradt; Pálffynak egyelőre más feladat jutott. A korabeli leírások közül Istvánffy Miklós vetette papírra a legrészletesebben a csapatok mozgását, elhelyezkedését, Thököly helyét is megemlítve: „Maga Schwarzenberg a kapu alatt tartózkodott Thököly Sebestyénnel és saját katonáinak bizonyos főből álló csapatával, hogy annál könnyebben küldhessen segítséget oda, ahol a szükség kívánja. Pálffy pedig a magyar és német lovasokkal, a harc esetlegességeire számítva, a mezőn őrködött, hogy az ellenség részéről onnan se érje őket valami veszély."[54] Az álmukból felriasztott janicsárok azonban olyan bőszen és halálmegvető bátorsággal támadtak újra és újra a keresztény seregre, hogy azok már a fehérvári kapu felé futottak, „s végveszedelembe került volna egész ügyünk, hacsak Schwarzenberg, Thököly figyelmeztetésére, nem szólítja fel Pálffyt, hogy azok a lovasok, kik künn őrködtek, leszállva lovaikról, a városban küszködő gyalogságnak vigyenek segítséget."[55] Istvánffy szerint tehát Thkölynek igen fontos szerepe volt a döntő pillanatban: mivel Pálffy nem láthatta, hogy mi történik a városban, valóban értesíteni kellett őt a gyorsan változó eseményekről. Ez először nyilván Thökölynek jutott eszébe, s ha nem cselekszenek azonnal, talán Pálffy emberei sem tudták volna megfordítani a már-már vesztésre álló kézitusa végkimenetelét. De Pálffy, leszállva lováról, gyalogosan rohant a város felé, s embereivel véres és ádáz harcot kezdett. A mintegy 5150 keresztény harcos így is csak reggelre tudta visszafoglalni a várost a törököktől.

A győzelem Európa-szerte nagy visszhangot váltott ki;[56] a résztvevők különféle elismeréseket, jutalmakat kaptak. Thököly Sebestyén sem lehetett elégedetlen bárói diplomájával; most már elismerten is tagja lett a mágnások rendjének, és személyes meghívó járt neki az országgyűlésekre. Nem is mulasztott el egyet sem közülük.

Az országgyűlések pedig a legfontosabb kérdésekben, a háború folytatásában és az ahhoz szükséges anyagi források előteremtésében hoztak törvényeket.

Az 1598-as hadiévet végül is szép sikerrel lehetett lezárni; Schwarzenberg és Pálffy vezetésével Győrt követően visszafoglalták Tatát, Gesztest, Veszprémet, Palotát, Cseszneket, Vázsonyt, Tihanyt, és Buda ostromára is kísérletet tettek. Létkérdés volt Erdély kulcsának, Váradnak a megvédése is. A háborús mérleg nyelve tehát egyértelműen a keresztény sereg előretörését jelezte. A remény

51 *Istvánffy:* i. m. 419. o.

52 *Kozics Lajos:* Győr vár 1594-től 1598-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK) 1891. 2. közl., 695. o.

53 *Istvánffy:* i. m. 419. o. és *Mohl:* i. m. 50. o.

54 *Istvánffy:* i. m. 423. o.

55 Uo.

56 V.ö. *Mohl:* i. m. 65—77. o.

— hogy az ország megszabadul a török uralom alól — újra éledt. A sikeres harcok mihamarabbi elkezdése érdekében a királyi helytartó és a magyar tanács egyaránt azt javasolta, hogy a király az országgyűlést minél hamarabb hívja össze — ki is tűzték az időpontot január 25-ére.[57] Az uralkodó előterjesztésében azonban hiába írta, hogy az addig elért győzelmek úgy teremnek igazi gyümölcsöt, ha az országgyűlés figyelme kizárólag a hadi intézkedésekre szorítkozik, a megerősödött országgyűlési ellenzék — nagyrészt jogosan — minduntalan a katonai kihágások és a közélet tűrhetetlen állapota ellen emelt szót.[58] A rendek áldozatkészsége sem növekedett egyenes arányban a megújult háborús reményekkel és készülődéssel: a kért 16 ezer katona helyett csak 10 ezret szavaztak meg 6 hónapra, és az azévi fuvarozás, valamint a személyes fölkelés alóli mentességüket is keresztülvitték.[59] Mivel Felső-Magyarországon nem volt magyar származású főkapitány, a hadinép toborzására külön biztosokat jelöltek ki: Forgách Zsigmondot és Thököly Sebestyént.[60] Úgy látszik, Sebestyén úr teljes erejével dolgozott a közjóért.

Az országgyűlést már berekesztették, amikor Thököly 1599 áprilisában Ujvárott tartózkodott, ahol egy grandiózus, egész évre szóló haditervet írt és terjesztett elő.[61] Tervezetének a középpontjában Buda megostromlása, illetve elfoglalása állt. Mind a császári-királyi hadvezetés, mind a magyar főkapitányok legfőbb törekvése a főváros visszavívása volt. Erre a hosszú háború során többször is kísérletet tettek. 1595 augusztusában Esztergom sikeres visszafoglalása után Istvánffy Miklós is eképpen vélekedett: „Azt mondják, hogy ha a mieink akkor minden erejükkel Buda előtt megjelennek, s a falak ledöntésére odahúzzák ágyúikat, könnyen ezt el is foglalhatták volna. A törökök ugyanis, rövid idő alatt három erős várat elveszítve, annyira megrémültek, [...] hogy feleségeiket és kisgyermekeiket meg értékes holmijukat már hajókra rakták, s Belgrádba és Szendrőre, meg más messzi és biztonságos helyre küldték, s sokan, különböző ürügyekkel, Ázsiába és tengeren túli vidékekre szétszéledtek."[62] Thököly azonban Buda megostromlásának feltételéül szabta Szolnok és Eger megszerzését. Szolnok visszafoglalásával a Tiszát és Eger környékét lehetett ellenőrizni, Eger pedig egész Felső-Magyarország kulcsa volt. Már Eger elvesztésekor mindenki úgy érezte, a török legfőbb szándéka, hogy „ugyanezzel a diadalmenettel feldúlja és megszerezze Tokajt, Kassát, Magyarország maradék részeit egészen Bécsig."[63]

57 MOE, i. m. IX. k. 193. o.

58 Uo. 196—197. o.

59 Uo. 196—215. o.

60 Az országgyűlési előterjesztésben a rendek hadbiztosnak Thököly Sebestyént kérték. 1599. márc. 27-én a rendek viszontválasza Mátyás főherceg replikájára a következőképpen hangzott: Quia autem in superiore Hungaria hoc tempore sua Mattas supremum capitaneum Hungarum non habet, ideo in illis partibus supradictum militem pro portione eius ditionis, domini Sigismundus Forgach, Sebastianus Tekeoli, Michael Serieny et Paulus Melith conducent." Oldaljegyzetben: Ad consilium bellicum. (MOE. i. m. IX. k. 282—283. o.) A főherceg választában nem állt a rendek személyes jelöltjei mellé: Quia pro tempore sua Mattas in Hungaria superiori supremum capitaneum Hungarum non habet, sua Serenitas cui dispositio copiarum istarum in Hungaria superiori committenda sit, iuxta priorem oblationem nomine suae Mattis Caesareae sere quamprimum et quidem ante ipsius discessum benigne resolvet." (Uo. 296. o.) Végül is a törvényekben Forgách Zsigmond mellé nem Thökölyt, hanem Rákóczi Zsigmondot delegálták. Corpus Juris, i .m. 1599:17. 860—861. o.

61 Thököly Sebestyénnek a Pálffy Miklóshoz szóló levelét az uralkodóhoz felterjesztett haditervvel együtt — mint annak mellékletét — a Pálffy család levéltárában találtam meg. A Szlovák Köztársaság Állami Központi Levéltára, Bratislava, A Pálffy-család levéltára, Arm. I. Lad. 3. Fasc. 7. No. 5.

62 *Istvánffy:* i. m. 394. o.

63 *Baranyai Decsi:* i. m. 329. o.

Thököly nagyon tudatosan számolt az ellenség erejével, illetőleg felvonulási idejével. Tisztában volt azzal a ténnyel, hogy a török sereg augusztus 1. előtt nem tud megjelenni a főhadszíntéren, tehát az azt megelőző három hónapot — május, június és július — kell jól kihasználni a várak elfoglalására és az előrenyomulásra. A király három részre osztott seregének — a horvátországinak, a dunainak és a felső-magarországinak — még a török megérkezése előtt egyesülnie kell, „mert ha a török erők megérkezésével, ha addig Szent Felséged említett seregei nem egyesültek, a csapatok egy része semmiképpen nem állhatna ellen a törököknek. Sőt ha a török itt van, és a három hónap nyújtotta alkalmakat elmulasztották és elhanyagolták, egyetlen várat sem lenne érdemes ostrom alá venni". Thököly jól látta, hogy a felső-magyarországi sereg — mint ahogyan azt az előző évek hadieseményei is mutatták — önmagában kevés akár Szolnok elfoglalásához is, így azt néhány ezer emberrel kiegészíteni javasolta. Hasonlóképpen vélekedett a horvátországi seregről — számukat a szomszédos tartományokból átvezényelt néhány ezer katonával kell megnövelni. A fő feladatot a dunai seregnek szánta; augusztus 1-éig tegyen meg mindent Buda sikeres ostromáért. Amennyiben a felvidéki, a dunai és a horvátországi sereg augusztus elseje körül egyesül, és az ország fővárosa is keresztény kézre kerül, „a Duna úgyszólván Nádorfehérvárig Szent Felséged birtokába jut majd [. . .] és a török hatalma Magyarországon összeomlik, valamint Szent Felséged most széltében-hosszában elnyúló határai megrövidülnek, és a Dráván lévő eszéki hidat is el lehet majd venni a törököktől". A felterjesztés szerzője Erdélyre is gondolt; a fejedelemség a nagy győzelmek hatására „emlékezni fog kötelezettségére" — írta.

A tervezet valóban grandiózus volt; egyszerre tükrözi az ország vágyát és az előző évi sikerek felkorbácsolta reményeket, de nem számol a hadvezetés addigi, részben keserű gyakorlati tapasztalataival. A terv gondolatai kiválóak, azonban megvalósíthatatlanok voltak — de akkor ezt a kortársak még nem tudhatták. A javaslat értelmi szerzője tudhatott a törökök terveiről, azzal azonban nem eléggé számolt, hogy az előző évi sikerek részben annak voltak köszönhetők, hogy a török hadvezetés inkább az erdélyiek megfékezését, s ezáltal a másik két vazallus, Havasalföld és Moldva visszatérítését tűzte ki célul, így a kulcsfontosságú észak-dunántúli várakat magára hagyta.[64] A török 1599-ben az előző év stratégiai terve által okozott csorbát készült kiküszöbölni. A szultán Ibrahim nagyvezirt küldte a „szemtelen Magyarország ellen",[65] a hadjárat célját az ország pusztításában jelölve meg. Thököly helyesen állapította meg a török sereg felvonulási, illetve érkezési idejét; a nagyvezir május 15-én indult el Isztambulból és júliusban ért Belgrádba. Augusztus közepén átkelt az eszéki hídon, majd Mohácson keresztül szeptember 17-ére ért Buda közelébe.[66] A mintegy öt hónapig tartó hadjárati időből a tényleges hadműveletekre csak mintegy egy hónapot használtak fel, a keresztény seregek mégsem tudták a rendelkezésünkre álló időt jól kihasználni. Pedig Schwarzenberg, Pálffy és Nádasdy korán kezdték meg a hadműveleteket, hogy még Ibrahim megérkezése előtt eredményt érjenek el.

64 *Tóth Sándor:* Török stratégia a tizenöt éves háborúban, 1593—1606. *Acta Historica,* Tomus LXIX., 1981. 35. o. és *uő:* A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban. HK. XXXII. évf., 1985. 768—769. o.

65 *Tóth* 1981., i. m. 35. o.

66 *Tóth* 1985., i. m. 769. o.

1599 februárjában Pálffy már megkezdte a katonák toborzását; egyik levelének tanúsága szerint előbb 1500 hajdút, majd márciusban újabb 1500 gyalogost fogadott fel Ujvárott.[67] A hadvezetés két nagy feladatot tűzött ki maga elé; Buda és Fehérvár visszavívását. Májusban Fehérvár városát ugyan sikerült elfoglalni, de a vár ostromára nem voltak felkészülve. Sajnos, így átfogó, nagy támadásra nem került sor, viszont az ellenség erőinek ellátását és felvonulását sikerült nagy mértékben zavarniuk. Igen jelentős volt a Pálffy által leküldött hajdúk Tolna melletti győzelme, majd az eszéki híd felgyújtása. Ibrahimnak oly nagy volt az élelem- és lőszerveszteségе, valamint az eszéki híd felgyújtása miatti késedelem, hogy ez több, mint két hónappal lerövidítette a török sereg aktív harcászati idejét. A császári-királyi hadvezetés azonban igazából ezt az előnyt nem tudta kihasználni. A pénztelenség miatt nem volt elég katona, elmaradt a zsoldfizetés és a hadellátás is erősen akadozott. Pálffy minduntalan szóvá tette a végházak katonáinak fizetetlenségét, mely miatt félő volt, hogy azok nem szállnak táborba. Esztergom, Győr, Komárom és Újvár megerősítését is sürgette, mivel ezekben a várakban kevés fegyveres volt — további 5000 katona toborzását szorgalmazta. A főherceget arra is figyelmeztette, hogy Basta felső-magyarországi serege minél hamarabb jöjjön alá, hogy egyesülhessenek a török ellen, akinek nyilvánvalóan a fő célpontja Esztergom volt.[68] Ha a hajdúk nem akasztják meg Ibrahim seregének Dunán úszó ellátmányát és a nagyvezir nem késlekedik oly sokat, könnyen végveszélybe kerülhetett volna akár Esztergom is, hiszen a vár nagyon „épületlen" állapotban volt. A Pálffy által kért katonákat — pénz hiányában — még szeptember elején sem állították ki.[69] Illésházy szerint a végbeliek, mivel fizetetlenek voltak, táborba sem szállottak.[70]

A keresztény sereg végül is összegyűlt; Schwarzenberg alatt 12 ezer német gyalog és 6 ezer lovas, Pálffy vezetése alatt a megyék által fogadott 10 ezer katona állott. A Dunán túli vármegyék hadinépét Nádasdy Ferenc hozta el, és „mind nemesek az táborban betakarodtak vala jó idején."[71] A keresztény seregek tehát egyesültek, de sem számuk, sem ellátásuk nem volt olyan, mint ahogyan azt Thököly elképzelte. A két hadsereg a stratégiailag fegfontosabb helyen nézett egymással farkasszemet. Mivel Schwarzenberg féltette a császári zsoldosokat, „Ibrahim passa előtt elfutott az német tábor Esztergomnál által az Dunán, és az török tatárral egész Mátyus földjét Csejteig, Tapolcsánig elrabolja."[72] A török fővezér tehát teljesítette a reá bízott feladatot; a tatárokkal együtt nagy pusztítást és rablást vitt véghez a Duna-Tisza közén, a Tiszamellékén, az Ipolyságban, de még az Alföldön is.

Az 1599. évi hadműveletek ezzel lezárultak, s az ország reményei ismét holdként fogytak el — „Ujvárat, de mind Pozsont, Galgóczot, Smentét [Semptét], Csejtét mind megvívhatta volna a török, csak előbb-előbb jött volna; mert mind urak, nemesek, vármegyék népe valahun ki volt, a táborban volt, az remén-

67 Gaizkoffler levele Pálffyhoz, 1599. febr. 13.; a haditanács levele Pálffyhoz, 1599. márc. 6.; *Jedlicska:* i. m. 670—671. o.

68 Gaizkoffler Zakariás Mátyás főherceghez a török elleni védelem hadi terveiről. 1599. aug. 23.; *Jedlicska:* i. m. 689—690. o.

69 Mátyás főherceg levele Pálffyhoz. 1599. szept. 8.; *Jedlicska,* i. m. 693. o.

70 *Illésházy István:* i. m. 67. o.

71 Uo. 70. o.

72 Illésházy István Diáriuma melletti bejegyzések. Magyar Történelmi Emlékek. MHH. Scriptores. VII. (Kiadja: *Kazinczy Gábor*) Pest, 1863. VII.

séggel, hogy megvínak az törökkel, kire az magyar nemzet igen kész volt, és az Istenért könyörögtek az németeknek, hogy el ne mennének előttük, hanem megvívnának az törökkel."[73]

Thököly, az ország sorsáért felelősen gondolkodó főnemesként, igen keserű levelet írt Pálffyhoz az év novemberében; élesen ostorozta az elmúlt hat-hét év szerencsétlen hadakozását, amelyben az ország olyannyira elpusztult, „hogy csak az maradék szélecske vagyon immár kezünk között, ennek is ez jövendő esztendőben igen könnyen végét érhetjük, ha így hadakozunk, az mint eddig hadakoztunk."[74] A török elleni harcokban egyre fogyó, „szélecské-"nek, vagy „fél gallér"-nak nevezett hazáért való aggodalom sok ember lelkében ült mélyen.[75] Thököly soraiból egyszerre érződik ki a nagy felelősség és a tehetetlen düh; nem akart belenyugodni a hadakozás addigi eredménytelenségébe. Öntudatosan vallotta, hogy ha az ő „opiniója" szerint történt volna a háborúság, bizony nem itt tartanának. A levélből az is kiderül, hogy Thököly nem véletlenségből, vagy merő felfuvalkodottságból tekintette magát a hadügyben „autentikusnak"; írásának egész tartalma és az „irva vagion nalam minden opiniom" megjegyzése úgy értelmezhető, hogy az uralkodóhoz esetleg több ehhez hasonló javaslatot is tett ezekben a háborús években. Mindenesetre az azévi előterjesztését Doktor Petz is hallotta, amikor Pálffynál volt, „es sollicitalna is eo feolseget hogj az szerenth menne veghez az dologh". Thököly — ahogyan maga írta — eleget munkálkodott az előterjesztésen, az uralkodó mégis mások véleménye szerint hadakozott, sőt addig még soha semmi nem történt az ő tetszése szerint. Őszintén sajnálta, hogy nincs authoritása ezekben a dolgokban. A hibás hadakozás következményét — „nyomorult nemzetünknek megh mondhatatlan nagj lelkj testi veszed[elmé]t" — kevesen látták és érezték át annyira, mint ő, aki végigjárta ezeket az országrészeket.

1600-ban, Pálffy Miklós halálával nagy veszteség érte az országot — az elkövetkező évek harcaihoz nemcsak a bátor és sikeres hadvezért, hanem azt a magyar tanácsost is nélkülözte, akinek a szavára hallgattak Bécsben és Prágában a hadügyek tekintetében.

Thököly, aki idős kora ellenére még mindig aktívan vett részt az ország közéletében, valószínűleg továbbra is kötelességének érezte, hogy hadügyekben esetleg további előterjesztéseket, hadi jelentéseket is írjon, melyek a bécsi levéltárakban rejtőzködhetnek. Az 1600. évi országgyűlésen a rendek ismét bizalmat szavaztak neki, újra toborzó hadbiztosnak jelölték.[76]

A törökellenes háború pedig tovább folytatódott, igaz, egyre „fáradtabb" ütemben. A szinte évről-évre ismétlődő harcok, várvívások menetét egyszerre csak megtörte, mintegy „felvillanyozta" Bocskai váratlan ellenállása. A felkeléshez a főnemesség nagy része hamarosan csatlakozott — közöttük volt Thököly Sebestyén is. Elhatározásának közvetlen indítékait nem ismerjük, de az az ember, aki egyrészt személyesen is részt vett a harcokban és az elmúlt évek háborús szenvedéseit is végignézte, másrészt a hadi események mögé is volt bepillantása, az országgyűlési munkában pedig megtapasztalhatta a ki-

73 *Illésházy:* i. m. 73. o.

74 A Thököly-féle hadügyi tervezet a Pálffyhoz írt levelének a melléklete. (1599. nov. 1. Zarkóc)

75 V.ö. Gyarmati Imre verse, 1596. Balassi Bálint és a 16. század költői. (Szerk.: *Varjas Béla*) Bp., 1979. II. k. 927—929. o.

76 MOE, i. m. XI. 623. o.

rályi udvar érzéketlenségét és tehetetlenségét a magyar ügyek iránt, nem habozhatott sokáig, hogy kinek az oldalára álljon. Lutheránus vallása és talán személyes sérelmei is szerepet játszottak abban, hogy az uralkodó ellen fordult; nem feledte birtokszerzési kálváriáját és a király feddő leveleit, melyeket a késmárki polgárok védelmében írt ellene. Azt is igen keserűen vette tudomásul, hogy az udvar a hadakozásban tett őszinte erőfeszítéseit, javaslatait semmibe vette és a rendek előterjesztését a toborzóbiztosi megbízatáshoz sem erősítette meg. Úgy tűnik, mintha az udvar Thökölyt igazából nem fogadta volna el arisztokrataként, hanem továbbra is műveletlen kalmárnak tekintette volna, ugyanakkor viszont az ellenzéki magatartású magyar rendek, a legfelsőbb körök egy részét is beleértve, maguk közé valónak ismerték el. Mivel Thököly birtokai Felső-Magyarországon voltak, a királyi zsoldosok pusztításait is megtapasztalhatta, melynél nagyobb dúlást már csak akkor szenvedett volna el, ha nem áll Bocskai pártjára.

Az öreg késmárki nagyságos úr ugyan már élete alkonyán volt, mégis igen nagy energiával és indulattal vetette bele magát az udvarral folytatott béketárgyalásokba.

Az egyik legfontosabb kérdésről, a szabad vallásgyakorlatról szóló cikk — „a vallás dolga Magyarországon mindenütt azon állapotban hagyassék, a melyben boldog emlékezetű Ferdinánd, Miksa és egyéb kegyes magyar királyok idejében volt"[77] — lényeges visszalépés volt még azon ígéretekhez képest is, amelyeket Forgách Zsigmond az udvar képviseletében tett Korponán.[78] Még a legmérsékeltebbek is elengedhetetlennek tartották, hogy a lutheránusok ellen hozott 1523. és 1525. évi törvényeket a hírhedt 1604. évi XXII. cikkellyel együtt határozottan eltöröljék. A radikálisabbak egyenesen és nyíltan támadták Illésházyt és követtársát; mivel a korponai kívánságokból egy jottányit sem volt szabad engedni, a biztosok Bocskai és az ország tudta nélkül nem cselekedhettek, hacsak az országot nem akarták veszedelembe dönteni.[79]

Thököly az elsők között volt, aki Illésházy ellen nagyhatású, erélyes szónoklatot intézett; „inkább a fejét hagyja levágatni", mintsem belenyugodjék abba, hogy a békeszerződésben a három vallás ne név szerint említtessék.[80]

Az országgyűlésen a rendek pontról-pontra ismét megtárgyalták és újrafogalmazták a követeléseiket. Thököly is derekasan kivette részét a munkából. A hadügyekben jártas főúr kedvét lelhette a magyar katonaság számára szánt haditörvények, illetőleg szabályzat megalkotásában, melyben az ő neve is aláíróként szerepel.[81] Részt vett a végzések ünnepélyes kiállítására alakított bizottságban is Illésházyval, Homonnay Bálinttal, Nyáry Pállal és Széchy Györggyel együtt. [82]

Az a kérdés, hogy a végzéseket ki vigye Bécsbe, komoly válságot idézett elő: az Illésházy által kért teljes felhatalmazás körül támadt huzavona odáig fajult, hogy az országgyűlés két nagy pártra szakadt. Az alsó tábla elfogadta Illésházyt és a plenipotentiájára vonatkozó feltételeket, a főrendek azonban nem.

77 Uo. 627. o.
78 Uo. 628. o.
79 Uo. 630. o.
80 Uo.
81 Uo. 783—787. o.
82 Uo. 714. o.

A szerintük túl engedékeny és békepárti Illésházy helyett, vagy legalábbis mellé, szerettek volna valaki mást, aki ellensúlyozhatná a főúr túlzott „rugalmasságát". Thököly teljhatalom nélkül is elvállalta volna a követséget, csakhogy ő meg túlzottan háborús pártinak számított. Illésházy és Thököly pártja között heves összecsapások zajlottak, míg végül is megszületett a kompromisszum: Illésházy megkapta ugyan a kért plenipotentiát a bécsi tárgyalásokhoz, de delegáltak mellé egy öttagú bizottségot is, ahová Thökölyt és nagyreményű fiát, Istvánt is beválasztották.[83]

A kalmárkodással induló életpálya így teljesedett ki — az ismeretlenség homályából kiemelkedett Thököly Sebestyén neve méltán szerepel a bécsi békét aláíró politikusok között.

Egyszerű alattvalónak született, és 1607 februárjában országosan megbecsült arisztokrataként és politikusként halt meg — testét pompás ceremónia közepette helyezték örök nyugalomra felesége mellé Késmárkon.

MELLÉKLET[84]

Spectabilis [ac] Magnifice D[omi]ne ac patrone observandiss[im]e.

Servi[ti]um meorum paratam commendationem.

Bizoni cziudalom [ho]gj kgd azt irhattya, hogj eö Feölsege az en opiniomhoz tartotta volna magath az [ha]dd dolgaban. Atta volna az Urr Isten bator hogj az szerenth hadakosztunk [volna], nem romlot volna es nem pusztult volna igj ell orszagungh, az mint ez hatt [...] héth esztendeoben ellpusztula, ugj annira, hogj chiak az maradek szeleczke [v]agjon immar keszünk keözeot, ennekis ez yovendeo esztendeoben igen keö[nn]jen vegeth erhettyuk, ha igj hadakoszunk, az mint edgik hadakosztunk, a[zt] az mindenhatto Urr Isten tudgia, hogj chiak egj esztendeobenis az en opiniom szerénth nem leen az hadakoszas, kitt mindenkor teokeletessen megh bizonith[ok], mert irva vagion nalam minden Opiniom, kiebeol ky tecszik hogj nylván n[émet][?] emberek Opinioia szerenth leött az hadakoszas nem az eniem szerenth, de m[ind] — azokatt en az Urr Istennek ittiletire hagiom, hiszem hogj bizonios ideoben m[egh]is itilj eo Sz. feolsege, mert eö Sz. feolsegenell mindenek nylvan vadnak. Tudom, hogj kgnek yoll yutt eszebe, hogj Doctor Petz Uram Zuhan kgnell vala, akara hogj az en Opiniomat ez esztendej hadakoszas feleol mondottam volna, kitt eo Feolsegenek Pragaba menven proponalhatott [volna], kiben yolehett hogj bizony elegge mentém magamath mert mégh ez ideigh soha semmi az en teczesem szerenth nem leott volna az hadakoszas dolgaban, de vegre egeieb nem lehette benne, hanem megh kelletek mondanom az en vekony teczesemetth, kitt mikor megh ertette volna, kevana hogj eo feolsegenek irva is fellküldenem Pragaba, kitt eomaga proponalna eö feolsegenek, es sollicitalnais eo feolseget hogj az szerenth menne veghez az dologh. Mely dolgott en eö feolsegenek az en vekony Opiniom szerenth megh irtam es fellis küldettem Pragaba, kinek az masatth, im le irattam es oda küldettem kgnek, az en

83 Uo. 710—715. o., v.ö. *Bruckner*, 1906. i. m. 14. o. Istvánffy Miklós a következőképpen írta le a bécsi béke aláírását: „Illésházy pedig Apponyin, Osztrisicson és Vizkeletyn kívül még maga mellé vett néhány követtársat, mint Homonnai Györgyöt, Mágócsi Ferencet, Thurzó Szaniszlót, Thököly Sebestyént, Hoffmann Györgyöt és Mladosevics Pétert, s szeptember hó 7-én Bécsbe érkezett [hogy aláírják a békét]." *Istvánffy:* i. m. 482—483. o.

84 Thököly Sebestyénnek a hadügyekben írott levelét Pálffy Miklóshoz és annak mellékletét, az uralkodónak szóló felterjesztést teljes egészében közöljük. A szöveget, tekintettel a fontosságára, nem a szakmában általánosan elfogadott, Benda Kálmán-féle forrásközlési szabályok szerint, hanem betűhíven adjuk közre. Mivel az eredeti irat sérült, a hiányzó részeket szögletes zárójelben kipontozva, az általam kiegészített részeket, valamint a latin szöveg rövidítéseit feloldva szögletes zárójelben közöljük.

A latin szöveg fordításában való közreműködést Jászay Gabriellának ezúton köszönöm meg.

A Szlovák Köztársaság Állami Központi Levéltára, Bratislava, a Pálffy-család levéltára. Arm. I. Lad. 3. Fasc. 7. No. 5.

hitemre hogj hosza sem tettem, sem ell nem vettem chiak egj igéttis benne, kibeol kgd leölke szerenth megh itilhetj, es egiebekis minden yamborok leolkok szerenth megh itilhetik, hogj Isten szerenth es igaz Opinio volt, seöt ugian azt mondom, hogj vilagh keszdetiteol fogva emberi czioda soha nagiob nem lehetet ennell, hogy soha mi az ellensegett akkor nem bantyuk az mikor keszületlen, es cziak az Isten tudgia holl vagion tull az Tengeren hada, Masar, hogy lattyuk hogj eö minden feleol egieve hosza hadat es derekastull yö reank, mi penigh soha az mi hadainkat eoszve nem hosszuk, hanem chiak az edgik reszevell fenegettyuk, melj kéth nagj Errdal az ellensegett giamolitiuk, es magunkatt telliessegell elrontyuk, de ezekett en mint az Urr Istennek ittiletire hadgiom, mert ez egjnehany esztendeoben Isten szerenth, es igazan az en kiczin ertelmem szerenth igaz elegett munkalottam benne, de mint heaba volt, mert talam voltak egiebek, az kik külömbet attanak eö feolsege eleibe. Lam nylvan vagion megh irva ez [eszte]ndey Opiniombanis, hogj ha az mi hadaink minden feleol edgiött nem [le]sznek, azkorr az mikor az Török hada ellenkeszik, semmiképpen az [...] hadunknak edgik ellene nem alhat az Török erejenek, melj dologh im [...] ugj megh telliesedett, az mint megh monttam es megh irtam volt [mi]nt ismegh ugian ezen Opiniomban megh vagion irva, hogj ha az mi ha[du]nk minden feleol edgieove yönek az duna mellett valo hadhoz, sic ta[nd]em erit omnium virium Turcici exercitus optima resistendj occasio, kitt minden yambor keresztyen Isten feleo ember megh itilhett, hagj igazak az [mi]kett irtam volt, Immar kik legienek azok, az kik mast attanak eö feölseg[e] eleibe, azokatt en az Urr Istennek ittiletire hagiom, en ezeknek feleött az kiket ebben az en Opiniomban megh nem írtam, sem mast kgnek meg [n]em irok, anni sok Errorakath latam, kiken ugian ell amelkottam, es sok yo moodokkall meghis bizonithatnam, hogj megh idelen megh monttam, hogj sem[mi] yo nem keövetkezik beleole, ki ugjan meghis esset annak utanna, kinek bizoni elegh nagj sok banatitt es kessereosigitt szenvettem, mert latm az mi szeg[ény] nyomorult nemzetünknek megh mondhatatlan nagj leolkj testi veszed[elmé]tt, az kitt igen keves ideki valo ember erszeotte ugj megh az mint en, mert sem nem lata, sem megh nem yarta azokatt az Tartomaniokatth az kiket ez egj nehany elmult esztendeoben ell rontta es ellpusztita az ellensegh, chiak tavalys sokkal nagiob feoldet rabla ell ennel Varad fele valo Tartomaniokatt, ez esztendeobenis mikor az giölesbe voltunk elegh nagj rablast teen az Tiszan tull. Annak utana ismegh az Tiszan innen Cassa fele, az minemeo rettenetes rablas leött lam megh irtak vala kgnek mikor Feyer Varr alol hasza yoiunk vala, de tavol valo emberekben igen keves volt az ki ugj megh erzeötte az mint meg kellet volna erszenj, de yoll lattya es tudgia az Urr Isten mint azokatt mint az eleöt valokatt es az mostanit is az menire erszettem es erszem is, itilie megh eö Sz. feölsege, hogj ha ereöm volt volna hosza, avagj chiak valami authoritasom volt volnais, mitt czelekettem volna, vagj mitt nem czelekettem volna, mert eö Sz. feolsege minde[n] sziveknek tittkaitt altal latya.

Az mi az Töröknek sok voltat avagj keves voltat illetj, yoll tudgiuk azt hogj az oda be valo derek Asiay hada minden esztendeoben kj nem yohett de azerth ollj hada lehett az kinek ellene valo alassa nem elegh az mi duna mellet valo eoregbik hadunk ha egiebünnen valo hadainkatt az duna mellet valo hadunkhoz nem hoszuk az mint az en Opiniombanis megh vagion írva, az mint lattuk Zattarszild Wacsznal, hogj oda be valo hadd igen keves volt vele de Posgaboll Bosznabull, Horvatt orszagboll, es az Magiarorszagj vegegbeoll annira megh eoregbittette volt hadat, hagj az mi duna mellet valo hadunkat keozell sem hassonlithattuk hosza, maga az Temesvari Bassa alat valo hadd is nem volt akkor vele, gia[log]iais ugian maid semmi nem vala, Tattaris semmi nem volt vele, e vol[t] [p]enigh az Ibrahim Bassavall, az Temesvari Bassa alatt valo haddis volt [v]ele mostan, az Tattaris vele volt, gialogotis egj nehanj ezeort szeorzett [v]olt Raczorszagban, kikett Jantsar fiormaban eoltesztetett volt, de azert [nyilv]an[?] nem volt ollian derek hada az mint Zinan Bassanak Giör alatt volt. Yövendeo esztendeoben az kj azt iri, megh latthatya hogy bizonios derek [ha]da lehett Torök Cziaszarnak eomaga szemelie szerenthis szabadon ellyo mert az Asiay derek hadatt mint ellhoszhattya vele, Zulyman Cziaszaris [mag]a nem yott annak kj veole kj hanem mikor azt kj hoszhatta, de ha chiak igj [h]adakozunk ez yövendeo esztendeobenis az mint ez ideigh bizoni igen keo[nn]ien mindent ellveszthetünk, mert mint Varak vivása, mint rablas megh l[eszen] esz yövendeo esztendeobe teolek, anni hadatt hoszhatnak reank, ha az Ur [Iste]nheoz valoba nem essünk, es ideien koran dolgainkhoz nem latunk. [Az] Tattaris penig keoszell sem volt

most anni az mint tavalj volt, mert egj re[sze] [mé]gh tavalj eoszell be küldette volt az rabokatt, ez esztendeobenis azonkepp[en] [kül]det rabokatt be az kikett tull es innen az Tiszan raboltatott, ha a[zoka]ttis Török Cziaszar reank hosza yövendeo esztendeoben sokkall teobben y[ön]nek kj hogj nem mint most voltanak itt, de mint ezekreol szeomben teobet, [mi]kor Isten szembe yutatt.

Az ezeor Araniat iria kgd hogj az kinek hagiom Nagjszambatban adnj szepen megh szeorzj kgd es annak adgia keszeheoz, de yoll tudgia kgd hogj ennekem Nagjszombatba se szolgam sem Attyamfia az kinek keszeben adatnam. Mas az penigh hogj en ott alat masnak tartozom, vele azerth kelleot valtanom, es azerth annak kell fizetnem, itthonis immar nem mulathatok hanem alla kell sietnem. Aszoniom Anyamoth eo kgmet kertem hosza, hogj erette küldjen, ide Zarnoczara hoszassa, es hoa hamareb ennekem megh iria hogj idefell küldhessek irette, es ala vitessem, de mivel hogj kgd most megh nem irta mikorra kellesek irette küldenj Kerem kgdt hogj hoa hamareb Aszoniomnak eo kgnek iria megh kgd hogj mikor külgien erette, es hoa küldgien, hogj ne legjen heaba valo Jaras erette. Isten tarczia megh kgdtt yo egessegbe, minden hoszatartozokkal egietemben. Keolt Zarnoczan.

1. Novembris Anno 1599.

Spect[abilis] ac Mag[nificae] Dom[inationis] V[est]rae Servitor et Affinis.

Sebastianus Thökeöly

Sacratiss[i]ma [Cesarea] Regiaq[ue] Ma[jes]tas D[omi]ne D[omin]e mihi semper clementiss[im]e. Post fideli[um] ac perpetuorum servitiorum meorum in gratiam et favorem M[a]jest[atis] V[est]rae Sac[ratissi]mae humilimam subjectionem.

Pro mea fidelita[te] Majest[atis] V[est]rae Sac[ratissi]mae: de processu bellico, haec significare breviter volui, quod an[te] [p]rimum diem Augusti, vires Turcarum advenire non poterunt, Copiae vero Ma[jesta]tis Vestrae Sac[ratissi]mae in tres partes distractae, in Croatia ad Danubium et in superiorib[us] partibus Hungariae sunt. Nihilominus tamen in his tribus Mensibus, Maj[o], Junio et Jullio, quilibet Exercitus partium progressum commode habere e[t] [a]nte adventum Turcici Exercitus, Arces finitimas obstaculo habitas, Turcis [ex]imere viamq[ue] aperire ad conjungendos exercitus, possent. Quia advenie[...]s copys Turcarum, si tunc jam Majest[atis] V[est]rae Sac[ratissi]mae praedicti exercitus conju[n]cti non essent, nullo modo pars una copiarum Turcis resistere. Imo praesente Tu[rc]a ullas Arces omissis et neglectis trium Mansium occasionibus obsidere valeret. Dei enim est dare et obycere occasiones, hominum autem eas divinitus datas [o]ccasiones obvys ut dicitur ulnis arripere, ne ingrati erga DEUM esse videantur. Quod vero partium superiorum regni Hungariae exercitus, adjunctis etiam illis duobus Millibus peditibus et Equitibus Mille quingentis ex Sylesia conscribere solitis, ob paucitatem, ad obsidendas Arces Turcicas huc usq[ue] insufficientes ac e[t]iam quolibet anno omnes expensae ibidem erogatae ab initio belli inutiles fuerunt, compertum est. Ideo exercitus ille partium superiorum aliquod millibus hominum augeri debet, qui per se ad obsidendam in primis Arcem Zolnok sufficientes esse possint, qua capta ad Hatthvan prodeatur ubi adventum nostrorum vix Turca expectabit. Quo facto porta Agriensis claudetur, et invectio rerum omnium necessariarum cum parva manu facile prohibebitur, et DEO volente in ista aestate absq[ue] ullius hominis periculo ad manus Ma[jesta]tis V[est]rae Sacr[atissi]mae pervenire poterit. Similiter Exercitum in Croatia habitum, ubi etiam huc usqure fere omnes expensae inutiles fuerunt, ex benigna Ma[jesta]tis V[est]rae Sacr[atissi]mae voluntate ex vicinis provincys aliquot millibus hominum augeri, demandare dignetur, qui Arces viciniores conjunctionem Exercituum prohibentes, intra praedictos tres Menses expugnent.

Et sic tam partium superiorum statim à Hatthvan, quam etiam ex Croatia exercitus maturare debeant, quod circa primum diem Augusti Exercitui penes Danubiano jungantur, sic tandem erit omnium virium Turcici Exercitus optima resistendi occasio. Interea tamen donec ista agantur, Ex[e]rcitus quoque penes Danubianus aput [!] quem summa rerum manet, usq[ue] primum diem [Au]gusti omnia faciat et ante o[mn]ia Budam caput regni obsideat, qua DEO volente, [pos]ita, Danubius fere

usq[ue] Nandoralbam in dominium Majest[atis] V[est]rae Sac[ratissi]mae perveniet. Et ita Transsylvani quoq[ue] obligatae fidei si memores futuri, ac etiam ex [Trans] Alpina exercitus conjungi nostris poterunt. Accedit quod expugnata Bu[d]a omnium confiniorum Turcicarum concidet animus, quia ex Buda tanquam Loco principali tempore necessitatis ad omnia loca et Arces Victualia et au[xi]lia dantur et suppeditantur.

In summa facile omnes aliae Arces et [tot]um regnum ad manus Majest[atis] V[est]rae Sacr[atissi]mae perveniet et potentia Turcar[um] in Hungaria concidet, confinia q[uoqu]e Majest[atis] V[est]rae Sacr[atissi]mae nunc longe lateque [ex]tensa abbreviabuntur, et pons quoq[ue] ad Ezek in fuvio Drava positus [T]urcis adimi poterit. Majest[atem] V[est]ram Sac[ratissi]mam diu et foelicissime valere exo[pt]o.

Datum ex Nova Arce, die 26. Aprilis Anno 1599.

[címzés és aláírás nélkül]

Császári és királyi Szent Felség, mindig kegyes Uram, hűséges, örökkévaló szolgálataimat alázatosan Szent Felséged kegyeibe és jóindulatába ajánlom.

Szent Felséged iránti hűséggel a háború folyásáról röviden ezeket akartam jelenteni: hogy augusztus elsejéig a török erők nem fognak tudni ideérkezni, Szent Felséged csapatai pedig három részre osztva Horvátországban, a Dunánál és Magyarország felső részein vannak. Mindamellett ebben a három hónapban: májusban, júniusban és júliusban e részeknek bármelyik serege kényelmesen előre tudna nyomulni és a török haderő megérkezése előtt az akadályt képező szomszédos várakat el tudná foglalni a törököktől és utat nyithatna a seregek egyesüléséhez. Mert a török erők megérkezésével, ha addig Szent Felséged említett seregei nem egyesültek, a csapatok egy része semmiképpen nem állhatna ellen a töröknek. Sőt ha a török itt van, és a három hónap nyújtotta alkalmakat elmulasztották és elhanyagolták, egyetlen várat sem lenne érdemes ostrom alá venni. Isten dolga ugyanis, hogy megadja és elénk tárja az alkalmakat, az emberéké pedig, hogy ezeket a gondviselés nyújtotta alkalmakat, ahogy mondani szokás, kinyújtott karral megragadják, nehogy hálátlannak mutatkozzanak Isten iránt. Hogy pedig Magyarország felső részeinek haderői, még ha hozzátesszük is azt a kétezer gyalogost és ezerötszáz lovast, akiket Sziléziából szoktak toborozni, csekély számuk miatt mostanig elégtelenek voltak a török várak ostromához és bármelyik évben a háború kezdete óta, az arra fordított kiadások hiábavalók voltak, tudott dolog. Ezért a felvidéki részeknek ezt a hadseregét néhány ezer emberrel növelni kell, hogy egymagukban elegendőek legyenek elsősorban Szolnok várának ostromához, ennek elfoglalása után pedig Hatvanhoz kell tovább menni, ahol a török aligha fogja várni a mieink jövetelét. Ha ez megtörtént, Eger kapuját kell elzárni, és könnyen, kevés erővel meg lehet majd akadályozni minden szükséges dolog bevitelét és ha Isten is úgy akarja, ezen a nyáron Szent Felséged kezére kerülhet minden emberélet veszélyeztetése nélkül. Hasonlóképpen a Horvátországban tartott sereget, ahol mostanig szintúgy minden kiadás jóformán hiábavaló volt, Szent Felséged akaratával a szomszédos tartományokból néhány ezer emberrel növelni kegyeskedjék elrendelni, hogy ezek a seregek egyesülését megakadályozva a szomszédos várakat az említett három hónap alatt bevegyék.

És így mind a felvidéki seregnek mindjárt Hatvanból, mind a horvátországinak sietnie kell, hogy augusztus elseje körül egyesüljenek a dunai sereggel, így végre kitűnő alkalom nyílik majd ellenállni a török hadsereg összes erőinek. De közben, míg ezek történnek, a dunai sereg is, amelyre a fő feladat hárul, augusztus elsejéig is tegyen meg mindent és mindenekelőtt Budát, az ország fővárosát ostromolja, amit ha Isten segítségével hatalmába kerített, a Duna úgyszólván Nádorfehérvárig Szent Felséged birtokába jut majd. És így, ha az erdélyiek is emlékezni fognak kötelezettségükre, az erdélyi seregek is egyesülhetnek a mieinkkel. Ehhez járul még, hogy Buda bevételével az összes török határvidék bátorsága megrendül majd, mert szükség idején Budáról, mint főhelyről adnak és szolgáltatnak minden helységnek és várnak élelmet és segítséget.

Egyszóval minden más vár és az egész ország könnyen Szent Felséged kezére jut majd, és a török hatalma Magyarországon összeomlik, valamint Szent Felségednek most széltében-hosszában elnyúló határai megrövidülnek, és a Dráván lévő eszéki hidat is el lehet majd venni a töröktől. Kérem az Eget, hogy Szent Felséged sokáig éljen boldogan. Kelt Újvárott, 1599 április 26-án.

MOLNÁR ANDRÁS

POLGÁRŐRSÉGEK MAGYARORSZÁGON A NAPÓLEONI HÁBORÚK IDEJÉN

Városvédelmi szervezetek és lövészegyletek a XVI—XVII. században

Magyarország szabad királyi városainak és polgárjoggal rendelkező városi lakosainak egyik legfontosabb „terhe" mindenkor a védelmi kötelezettség volt. A teljesítés mikéntje koronként és városonként változhatott ugyan, de alapvetően kétféle módon történt: a város közvetlen védelmével, vagy az ország védelméhez történő hozzájárulással. Az utóbbihoz tartozott a hadiadók fizetése, a különböző katonai alakulatok fegyverrel, felszereléssel való ellátása, valamint a felkelő- és újoncállítás. Az előbbihez a város védelmi rendszerének építése, karbantartása, a fegyveres gyakorlatozás, végül az őrszolgálat és kiállás a városfalak védelmére.[1]

A XVI—XVII. század török háborúinak, végvári csatározásainak, vagy a Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmek során a veszélyeztetett helyzetben lévő jelentősebb (várhoz kapcsolódó) városok polgárai előbb-utóbb mind rákényszerültek, hogy városuk védelmére (a várkatonaság mellett) maguk is fegyvert fogjanak.[2]

Nyugat-Magyarország és a Felvidék királyi kézen maradt városaiban egyfajta, a német és osztrák városokéhoz hasonló városvédelmi szervezet honosodott meg a XVI. század első felében. A már korábban is ismeretes, céhek szerint szerveződő védelmi rendszer mellett megjelent a német mintát követő fertály(viertel)-rendszer is. A városokat negyedekre, azokat tizedekre, tizenkettedekre osztották, a polgárőrségek alakulatait ezek szerint csoportosították a városfalak és bástyák védelmére. A magyarországi városok számára a legkézenfekvőbb példát Bécs nyújthatta. Bécsben 1444-ben épült ki az egységes védelmi rendszer, 1515-ben pedig már mintegy 1500 fős polgárőrséggel rendelkezett a város. Bécs 1526-os rendtartása (Stadtordnung) és 1528-as rendészeti utasítása és védelmi beosztása — miután kinyomtatták — eljutott a nyugat-magyarországi városokba is.[3]

A negyedek élén álló „Viertelmeister"-ek, és a tizedek (néhol tizenkettedek) élén álló „Rottmeister"-ek (máshol „Zehendter"-ek) kötelességeit a hazai vá-

1 *Király János:* Pozsony város joga a középkorban. Bp., 1984. 48—52, 77—78. o.; *Csizmadia Andor:* A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941. 35—36. o.; *Kállay István:* Fehérvár regimentuma 1688—1849. A város mindennapjai. (Fejér megyei történeti évkönyv, 18.) Székesfehérvár, 1988. (Az Akadémia kiadó 1989-ben ugyanezt a könyvet „A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon. 1686—1848" címmel jelentette meg. A továbbiakban csak a székesfehérvári kiadásra hivatkozunk.)

2 Komárom példája: *Kecskés László:* Komárom, az erődök városa. Bp., 1984. 70., 133—134. o.

3 *Weill, Philipp:* Die Fahnenweihe des erneuerten löbl. ungarischen Infanterie-Bürger-Korps in Pesth. Ein Gedenkbuch der Feier, welche am 15. Aug. 1844. auf dem Rákosfelde in Pest stattgefunden, nebst einer Geschichte der Pest-Ofner und Wiener Bürger-Milizen. Pest, 1845.; *Demkó Kálmán:* A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII. században. Bp., 1890. 88. o.; *Demkó Kálmán:* Lőcse története. Lőcse, 1897. 401—421. o.; *Hain Gáspár:* Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Bp., 1988. 132—133., 318—319., 360. o.; *Csizmadia Andor:* Tizedesek és fertálymesterek In: *Dunántúli Szemle,* 1942. 1—2. sz., 5—7., 13—15. o.; *Csizmadia Andor:* Népi közigazgatásunk tizedesi és fertálymesteri intézménye. A győri tizedesek és fertálymesterek. In: *Győri tanulmányok,* 5. Győr, 1983.; *Bariska István:* Városvédelmi szervezet a XVI. századi Kőszegen. In: Vas megye múltjából, III. (Levéltári évkönyv) Szombathely, 1986. 26. o.

rosokban is a tanácsok által megállapított rendszabályok írták elő. Körmöcbánya 1531-es „Viertelmeister—Ordnung"-ja szerint például minden polgár a fertálymester (és tizedes) ellenőrzése alatt állt. Ők vették számba a hadrafogható polgárokat és azok fegyvereit, ellenséges támadás esetén pedig ők gyűjtötték össze a legénységet, és személyesen vezették a városfalak és bástyák védelmét.[4] A fertálymesterek végezték a legénység évenkénti mustráját és a fegyverek vizsgálatát is. Az ekkor felvett mustra-jegyzékek (Musterregister, Wachtregister) rögzítették a városnegyedek és a városfalak védelmének beosztását.[5] Szigorú előírások voltak életben pl. Lőcsén és Pozsonyban: minden újonnan felvett polgártól megkövetelték egy lőfegyver (muskéta) beszerzését, és azt, hogy kezelni tudja a fegyverét. Abban az esetben, ha a fegyvert a mustra alkalmával nem találták rendben, az illetőt törölhették a polgárok sorából.[6]

A fegyverek beszerzése és karbantartása mellett háborúban és békében egyaránt fontos követelmény volt a fegyverforgatás gyakorlása. Erre a célra jöttek létre a fertályrendszertől független, de velük párhuzamosan működő lövészegyletek. Ezek az ugyancsak német mintára szervezett lövészegyletek a kézi tűzfegyverek elterjedése idején, a fertályrendszer bevezetésével nagyjában egy időben, a XVI. század első felében honosodtak meg Magyarországon. Mind a fegyvergyakorlásra, mind a szórakozásra kiváló lehetőséget nyújtottak a városokban évente megrendezett lövészversenyek, lövészünnepélyek. A lövészegyesületeket a városok tartották fenn: lövőházakat, lőtereket építettek, és fedezték a jelentősebb, évente ismétlődő (szinte rituális) lövészetek költségeit is.[7]

Ezek a lövészegyletek túlélték a fertályrendszer XVIII. századi felbomlását, és átszervezve, megváltozott külsővel ugyan, de fennálltak még a XIX. század első felében is. A fertályrendszer „romjain" kevésbé katonai jellegű, de annál pompázatosabb, új típusú polgárőrségek jöttek létre a XVIII. században. Ezek a különféle polgári alakulatok jelentették azután azt az alapot, amelyen a napóleoni háborúk idején országos méretekben is megszervezték az úgynevezett „polgár-katonaság"-ot.

„Polgárőrségek" a XVIII. században

Sopron szabad királyi városban a XVI. század közepén már mind a lövészegylet, mind a fertályrendszer létezett. A lövészek 1542-ben nyerték a tanácstól rendszabályaikat, ezeket 1577-ben újították meg.[8] A fertályrendszer első ismert dokumentuma a város 1532-es mustrajegyzéke, amely pontos kimutatása a hadrafogható legénység létszámának, vértezetének és fegyverzetének.[9]

4 *Demkó* 1890., 90. o.

5 *Lőcséről: Demkó* 1890., 88—89. o.; *Demkó* 1897., 413—414. o.; *Hain* 132—133. o., *Besztercebányáról: Demkó* 1890., 88—89. o.; *Kőszegről: Bariska:* i. m.

6 *Hain* 209. o.; *Oszetzky Dénes:* A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. Bp., 1935. 10. o.

7 *Schwartner. Robert:* Der Késmarker Schützen-Verein von 1510 bis Ende Juni 1882. Késmárk, 1882. 6—29. o.; *Demkó* 1890., 86—87. o., *Demkó 1897.*, 410—411. o. *Hain* 117., 144., 216., 236., 254—255., 281., 301., 525. o.; *Oszetzky* 9., 84. o.; Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes II/1. Der Verwaltungsbezirk Eisenstadt und die Freistädte Eisenstadt und Rust. Eisenstadt, 1954. 339—340. o.; *Verebélyi Kincső:* Célra tarts. Festett lőtáblák Magyarországon. Bp., 1988. 15—24. o.

8 *Winkler Elemér:* A soproni céhek története a XV—XIX. században. Sopron, 1921. 8. o.

9 *Mollay Károly:* Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. In: *Soproni Szemle*, 1983. 3. sz., 193—236. o.

A lövészegylet évente húsvétkor, majd az 1760-as évektől kezdve pünkösdkor tartotta ünnepi összejöveteleit. A tanács rendszeresen támogatta a néha több napig is elhúzódó versenyeket, céllövészeteket. A városi számadáskönyvben 1784-ig szerepelnek a lövészegyletnek évente folyósított összegek.[10]

Sopron levéltára — Magyarországon egyedülálló módon — csaknem hiánytalanul megőrizte az 1532-től a XVIII. század közepéig szinte évente tartott mustrák jegyzékeit. A város „Musterregister"-ei gyakorlatilag két évszázadon keresztül folyamatosan rögzítették a városi tisztikar és a fegyverforgató polgárság adatait, természetesen a fertályrendszer beosztását követve.[11] A legutolsó „Musterungs-liste" 1783-ból maradt fenn. Ez a jegyzék — bármennyire is meglepő — egy, a XVI. század közepén fennálló soproni és kőszegi fertályrendszerhez hasonló (azzal lényegében megegyező) beosztást írt le.[12] Nem lehet tudni, hogy ez a rendszer csak papíron létezett-e, vagy a valóságban is. Ez utóbbit látszik alátámasztani, hogy 1773 májusában, Mária Terézia soproni látogatása alkalmával a „város negyedeinek csapatai"-ról emlékeztek meg a felvonulást leíró ünnepi tudósítások.[13]

Sopron fegyveres polgári alakulatai rendszeresen „felléptek" a város XVII—XVIII. századi nagy egyházi és világi ünnepein (egyházi ünnepek, körmenetek, előkelőségek fogadása, az uralkodócsalád egyes tagjainak születés- és névnapja, katonai győzelmek örömünnepei stb.). Ilyenkor a polgárok a katonai helyőrségekkel és a nemesi bandériummal karöltve, ünnepi díszben, egyenruhát öltve vonultak fel, majd díszőrséget és díszsorfalat álltak, díszkíséretként parádéztak, végül (a városi tüzérséggel együtt) díszsortüzeket adtak.[14] Közvetlen háborús veszély esetén — pl. a Rákóczi-szabadságharc idején — a polgárok maguk is dolgoztak a városfalak megerősítésén és fegyveres őrszolgálatot is adtak.[15] Az ünnepségeket leíró beszámolók hol városi gárdának, hol muskétásoknak nevezték az ünnepségeken fellépő fegyveres polgárokat. A „muskétás" kifejezés 1637 és 1692 között,[16] a „városi" gárda 1647 és 1799 között fordult elő.[17] (Feltételezhető, hogy az előbbi a lövészegylet, az utóbbi pedig a negyedrendszer legénységének korabeli elnevezése volt!).

A XVII. század ünnepein 100—160 fegyveres polgár vonult fel egy-egy alkalommal. III. Ferdinánd 1637-es koronázásának helyi ünnepén tudunk csak 300 fős alakulat kiállításáról.[18] A soproni polgárok általában gyalogos egységeket alkottak, csupán 1704 nyarán esett szó egy lovascsapatról és 1734-ben „100 polgári lovas"-ról.[19] Az 1710-es évek ünnepi rendezvényein 200—250 fős alakulatok vettek már részt. A XVIII. század nagy ünnepein általában „városi gárda"

10 *Bárdos Kornél:* Sopron zenéje a 16—18. században. Bp., 1984. 280—281. o.

11 Győr—Sopron Megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) (a továbbiakban: GySML 2.), Sopron sz. kir. város tanácsülési iratai. A városi polgárőrségre vonatkozó iratok csomói, 1532—1783.

12 Uo. „Musterungs liste der löblichen Ritterschaft bey der Königlichen Freystadt Oedenburg pro anno 1783".

13 *Bárdos* 1984., 339. o.

14 Uo. 320—342. o.

15 Uo. 331. o.

16 Uo. 322—329. o.; *Szabó Jenő:* Pellican Ignác Lőrinc városi fegyvertáros számadása az 1692. évről. In: *Soproni Szemle*, 1981. 4. sz., 332. o.

17 *Bárdos* 1984., 322—349. o.

18 Uo. 322., 325. o.

19 Uo. 331., 333. o.

néven vonultak fel Sopron fegyveres polgárai. 1773-ban mind a város negyedeinek csapatai, mind a „lövészszázad" saját zenekaruk kíséretében parádéztak.[20]

Sopron többszáz éves múltra visszatekintő lövészegyletét 1791 nyarán szervezték újjá. Az egy századba tömörülő „Bürger-Miliz" ekkor kapott katonai jellegű beosztást és egyenruhát. A 100 főnyi legénység élén a kapitány állt, a tiszti- és altiszti kar tagjai a fő- és alhadnagyok, őrmesterek és tizedesek voltak. A puskával felfegyverzett lövészek egyenruhája zöld tollas háromszögletű kalapból, zöldhajtókás, aranyzsinóros szürke frakkból, sárga csizmanadrágból és fekete csizmából állt. Ez az „Uniformirter Scharfschützen Compagnie" — a katonás külső ellenére — sokkal inkább a szórakozás, a társasági élet egyik színtere volt, semmint valós katonai erő. Fő célja — amint az az egylet alapszabályaiból és jegyzőkönyvéből is kitűnik — a városi ünnepek fényének emelése volt; ennek azután maradéktalanul eleget is tett. Első felvonulásukat 1791. augusztus 2-án, a nádor soproni látogatásának alkalmával tartották. Zászlószentelésükre 1791 novemberében került sor. A következő években — a városi gárdával karöltve — minden jelentős ünnepségen felléptek.[21]

Kőszegen a XVII. század végén újították fel a „zűr-zavaros idők miatt félbe szakasztott" lövészeteket. Az első lövészünnepélyt 1688-ban tartották.[22] A város jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a „szabad királyi városokban divatozó lövöldözés" a XVIII. század derekán már Kőszegen is bevett szokás volt. 1751-ben kezdték meg a város „lövöldöző ház"-ának építését, és még ugyanabban az évben fel is avatták. A lövészetekre évente, általában pünkösd táján került sor.

A lövészet költségeire évente 3—3 forintot utalt ki a város pénztára, miután „az első lövést az városok szokták megtartani". A lövészeteken általában nem korlátozták a részvétel lehetőségét, 1758-ban azonban az „ifjú concivilitas"-ra szűkítették a résztvevők körét. Annak, hogy Mária Terézia uralkodása idején „egyenruhás polgárság", vagy szervezett lövészegylet létezett volna Kőszegen (amint azt a helybeliek később állították), a város levéltárában nincs nyoma.[23]

Kőszeg polgárai az 1790-es években tettek kísérletet első ízben lövészegylet alakítására, ám kezdeményezésük — rajtuk kívül álló okok miatt — balszerencsésen végződött. 1794 augusztusában egy bizalmas jelentés tájékoztatta az uralkodót, hogy a gazdagabb kőszegi polgárok fiai lövészegylet alakítása ürügyén egy egyenruhás, fegyveres társaságot szerveznek és katonai gyakorlatokat végeznek. A szervezkedést az keverte gyanúba, hogy a jakobinus „összeesküvés" egyik szála, gróf Sigray Jakab révén, éppen Kőszegre vezetett. Az uralkodó által a feljelentés nyomán elrendelt vizsgálatnak azt kellett eldön-

20 GySML 2. Krónikák gyűjteménye. „Chronik oder Merkwürtige Begebenheiten älterer und neuerer Zeiten die sich in der Königlichen Freistadt Oedenburg und ihren Ungebungen ereignet haben von Jahr 754 bis Anno 1848. (a továbbiakban: Geiger-krónika) 403. o., mellékelve a lövészt ábrázoló vízfestmény. V.ö. *Bárdos* 1984., 301. o.

21 Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára. Jesuitica 118. C. 7. „Protocoll... der löblichen uniformirten Bürgen—Scharf—Schützen—Compagnie der königlichen Freystadt Odenburg... 1791. 7—13. o. V.ö. *Bárdos* 1984., 301., 345., 355. o.; *Verebélyi* 19. o.

22 *Chernel Kálmán:* Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1878. I. k., 83—84. o.

23 Vas Megyei Levéltár Kőszegi fióklevéltára. Kőszeg sz. kir. város tanácsülési jegyzőkönyvei. (a továbbiakban: VaML Kfl Kőszeg jkv.) 1751. márc. 4. (507. o.), 1751. aug. 19. (950. o.), 1753. máj. 24. (199. o.), 1755. nov. 21. (442. o.), 1757. máj. 20. (176. o.), 1758. jún. 9. (221. o.), 1760. máj. 2. (165. o.), 1761. jún. 5. (678. o.), 1762. jún. 26. (225. o.); *Chernel* I. k., 83—84., II. k., 246. o., v.ö. *Molnár András:* A kőszegi polgárság fegyveres testületei 1794—1848. In: *Vasi Szemle,* 1988. 1. sz., 76. o.

tenie, hogy a polgárság tudatos politikai lépéseiről, vagy csupán az események véletlen egybeeséséről van-e szó Kőszegen. Az 1794 szeptemberében lefolytatott vizsgálat aprólékosan feltárta a szervezés részleteit, de semmi, a gyanút beigazoló, politikailag kompromittáló bizonyítékot nem talált. A nyomozás adatai szerint a lövészegyletet csupán ünnepnapi parádézásra szánták a szervezők (bizonyos Nigst ácsmester és Pfister harangöntő mester). Saját bevallásuk szerint az egyenruha utáni vágy, a katonák utánzásának lehetősége vezette, lelkesítette őket. A lövészegylet tagjait főként a jómódú, katolikus polgárok köréből toborozták. Az evangéliusok távol maradtak, miután a lelkészük a szószékről figyelmeztette őket a rekatolizáció veszélyére, ami az egyesületben rejlik. Volt is ebben némi igazság, mert a polgári alakulatot valóban a katolikus ünnepek fényének emelésére hozták létre, és zászlójukat is a katolikus plébános szentelte fel.

Végül is a vizsgálat nem igazolta a feljelentő aggodalmát, a nádor mégis úgy vélte, nem helyes, ha ilyen „veszélyes időkben" fegyver van a polgárság kezében. Éppen ezért — azzal az indokkal, hogy nem kértek előzetes engedélyt a lövészegylet szervezéséhez — az alakulat feloszlatását javasolta. Ez meg is történt, a legénységtől elszedték a fegyvereket és az egyenruhát, és a zászlójukkal együtt bezárták a város levéltárába.[24]

A nagy múltú, polgárait már a török ellen is felfegyverző Komárom Mária Teréziától nyert 1745-ös privilégiumlevele eképpen határozta meg a város polgárainak kötelességét: „tartoznak ezen város lakosai a háborúnak vagy más veszedelmes körülményeknek idején, (...) szükség esetén az őrségnek fegyveresen segítségére menni."[25] Az uralkodó kívánsága alig egy évtized múltán valósággá vált. Miután 1756 augusztusában kitört a „hétéves háború", a magyarországi erődök, várak helyőrségeit is a harctérre vezényelték. Ekkor, hogy a helyben maradó csekély létszámú katonaság ne maradjon segítség nélkül, Mária Terézia elrendelte a polgári őrhadak szervezését. Komáromban ezidőtájt öt századnyi polgárőr állt fegyverben, kapitányuk az egyik szenátor volt, tisztjeiket, altisztjeiket pedig az előkelőbb polgárok közül választották.[26]

A XVIII. század derekán már számos, korábban török kézen lévő magyar város rendelkezett lövészegylettel, vagy másféle fegyveres polgári alakulattal. Székesfehérvár polgári lövészei 1727-ben kezdték meg a később „Lűdöző-ház"-nak nevezett lövölde építését. Az épület, és a benne tartott rendezvények felügyeletét az 1780-as években a lövészegylet (Schütz Companie) látta el. Mária Terézia 1768 októberében engedélyezte a városi lövészegyletek működését. A jó hírhez a kamara még azt is hozzáfűzte, hogy a polgárok fegyvert hordhatnak.[27]

A szegedi polgároknak már a török uralom alatt is külön kiváltsága volt a fegyverviselés. A felszabadulás után, a XVIII. század elején általánossá vált a

24 A magyar jakobinusok iratai III. Naplók, feljegyzések, röpiratok (Sajtó alá rendezte: *Benda Kálmán*) Bp., 1952. 62—63., 66., 72. o.; *Benda Kálmán:* A kőszegi „jakobinusok" In: *Századok*, 1959. 2—4. sz., 534—535. o.; v.ö. *Molnár* 76—77. o.

25 *Kecskés László:* Komáromi mesterségek. Bp., 1978. 45. o. Újvidék sz. kir. város 1748-as privilégiumlevele hasonló módon kötelezte a város lakóit, hogy háborús veszély esetén fegyverrel is támogassák a pétervárad erőd katonai helyőrségét. *Érdújhelyi Menyhért:* Újvidék története. Újvidék, 1894. 450—451. o.

26 *Takáts Sándor:* Régi polgári őrhadainkról. In: *Takáts Sándor:* Kémvilág Magyarországon. Bp., 1980. 91. o.

27 *Kállay* 251., 321. o.

fegyvertartás a városban. Amikor 1741-ben a nemesi felkeléshez önkénteseket állított a város, a helyi védelemre és őrszolgálatra az összes polgárt felfegyverezte. Ennek a fegyveres alakulatnak egy része az inszurrekció feloszlatása után is fennmaradt és rendszeresen „fellépett" a XVIII. század második felének nagy szegedi ünnepségein. A csongrádi főispán 1790-es szegedi bevonulásakor például mintegy 100 főnyi felső- és alsóvárosi „fegyveres polgárság" vonult fel. A tisztek zöld mentét, „veres" nadrágot, nyestprémes kalapot, a közlegények pedig rókaprémes világos, illetve sötétkék egyenruhát viseltek.[28]

A XVIII. század fegyveres polgári alakulatainál már megfigyelhető a ruházkodásban kifejezésre jutó, nemzetiségek szerinti elkülönülés. Egerben 1725-től külön alakulatot képeztek a magyar és a német polgárok. 1741 áprilisában 300 főnyi magyar és német polgári alakulat parádézott a városban. 1752-ben három századra tagolódott az egri polgárőrség. 1757-ben (a francia követ átvonulásakor) 60 magyar lovas és 120 német gyalogos kézműves, az 1759-es nádorlátogatás alkalmából pedig 155 magyar és 54 német fegyveres lovas, valamint 150 német és 300 magyar fegyveres gyalogos vonult fel a vendégek tiszteletére. Mind a magyar, mind a német polgárság lovas és gyalogos egységei fennálltak a század végéig. Mellettük 1799-ben (majd 1803-ban) lépett színre Egerben is egy díszes öltözetű lövész-század.[29]

Győr polgárőrsége szintén magyar és német egységekre tagolódott a XVIII. században. Első említésük 1711-ből való. 1716-ban a fegyverben álló polgárságnak volt magyar lovascsapata is. 1726-ban a püspök bevonulásakor 100 fegyveres polgár tisztelgett, 1741-ben pedig már két századuk volt. A XVIII. század második felének győri ünnepeit leíró források egyszerűen csak „fegyveres polgárság"-ot említenek, külön magyar és német öltözetű alakulatokról 1790 tavaszán, a korona hazahozatalakor szólnak ismét. Az 1790-es év zsúfolt az ünnepi eseményekben, csak a „szentkorona" többször „átvonul" a városon, ilyenkor mindig tiszteleg előtte a „városi két formaruhás Kompánia". Mellettük 1790 októberében „összeállott egy Kompániára való Polgárság", azzal a céllal, hogy „formaruhát csináltasson, melyben tiszteleghet". Az újonnan szervezett alakulat első ízben II. Lipót koronázásának napján, 1790. november 15-én állt „forma szerint fegyveres lábra". Míg korábban csak a magyar polgári alakulat rendelkezett díszes egyenruhával (amely sötétzöld rövid bundából és dolmányból, valamint arannyal szegélyezett piros nadrágból állt), 1790 novemberében és decemberében már a német alakulat is új egyenruhában díszelgett: zöld kabátban, „szalma színű" nadrágban és mellényben. A győri „polgári katonaság" német „stuttzos" formaruhájú alakulatának zöld, és a magyar lovas (huszár-) csapat vörös zászlajának közös, ünnepélyes felszentelésére 1792. augusztus 5-én került sor. A századvég ünnepségeinek leírásaiból nem tűnik ki egyértelműen, hogy a magyar alakulat csupán lovasságból állt, vagy volt-e gyalogságuk is. A leírások általában két uniformizált polgári alakulatot (vagy két egyenruhás polgári századot) emlegettek, mellettük 1800 januárjában „egy szakasz egyenruhás polgári lovas" is részt vett a nádor fogadásán. 1803-ban a polgári alakulatok sorában „lovas polgárság"-ról és „egyenruhás lövész alakulat"-ról esett szó.[30]

28 *Reizner János:* Szeged története. Szeged, 1900 .III. k., 110. o.
29 *Bárdos Kornél:* Eger zenéje 1687—1887. Bp., 1987. 203—215. o.
30 *Bárdos Kornél:* Győr zenéje a 17—18. században. Bp., 1980. 249—250., 262—279., 280—286. o.

1796-ban Johann Schmidt festményen örökítette meg a város főterén álló, 1790. november 20-án alapított német lövészalakulatot. A magát „Uniformirte Erste Teutsche Schützen Companie"-nak nevező alakulat ekkor 69 tagot számlált. Mind az ábrázolásról, mind az alatta megörökített névsorból leolvasható az egység összetétele: 7 tisztből, 1 zászlótartóból, négy zenészből (közülük kettő dobos volt, a másik kettő sípos) és 57 közlegényből, lövészből állt.[31]

Pécs polgári fegyvereseinek első említése 1741-ből való.[32]

1750-ben a város tanácsa többször is foglalkozott a polgári kompániák egymás közti békétlenkedésével. Pécsett ebben az időben három, nemzetiség szerint elkülönülő egység létezett: magyar, német és horvát (illir). A magyar lovaskompánia 2 tisztből és 60 polgárból, a német lovaskompánia 1 tisztből és 40 polgárból állt, ezen kívül 4 kompánia (század) gyalogsága volt még a városnak.[33] Pécs 1780-ban nyerte el a szabad királyi városi rangot. Ebből az alkalomból királyi bizottság készítette el a város statutumait, amelynek a XXIII. pontja a polgárőrség rendezéséről szólt: „Egy Polgári Sereg a lövöldöző társaságnak neve alatt felállítani megengedtetik, úgy mindazonáltal, hogy az mind a három Nemzetbül egyarányos számban állíttasson fel, és üdőközben, a Pozsonyi és Pesti Társaság formájára szabattasson, és annak lövöldöző gyakorlása végett a Tetyei tájék, melly alkalmatos, és minden veszedelemtül ment hely, ki neveztessen olly feltétellel pedig, hogy ennekutánna csak az említett lövöldöző Társaság az előadandó Inneplésekre alkalmaztasson, és a szükséges Tisztek a Tanács által neveztessenek ki."[34]

Az újjászervezett „polgári kompániák" a szabad királyi városi rang elnyerésének ünnepén színpompás egyenruhákban, arannyal és ezüsttel gazdagon díszített zászlók alatt vonultak fel. A magyar lovasok csapata 83 főből — és egy trombitásból — állt. Sötétkék egyenruhájukat zöld szegélyű sárga tarsoly egészítette ki, a zászlójuk színe pedig, csakúgy, mint a magyar gyalogságé, vörös volt. A magyar gyalogság 100 főnyi csapata hasonló egyenruhát hordott, mint a lovasság, csupán a tarsolyuk szegélye volt piros. Az ötven német lovas vörös sujtásos rövid mentét és sárga szegélyű piros tarsolyt viselt. Zászlójuk, akárcsak a német gyalogságé, fehér volt. A kék öltözetű német gyalogság 96 főből állt, csapatukat két dobos, két sípos, valamint két, aranyozott szekercét hordó ács egészítette ki. A horvát (illir) gyalogosok viselték a legdíszesebb egyenruhát: rövid fekete bekecset, piros mellényt, fekete nadrágot, sárga harisnyát, bocskort, valamint magas, fehér, piros zsinórokkal és rózsákkal díszített süveget. Fegyverzetük puskából, szablyából, és az övükbe dugott pisztolyból állt. Zöld zászlójuk és fehér tarsolyuk volt. A magyar gyalogsághoz hasonlóan, őket is egy dobos kísérte.[35] A „századvég" pécsi ünnepségein rendre ez az öt kompánia lépett fel. 1799-ben, a nádor fogadásán a két-két magyar és német lovas- és gyalogszázad mellett már „két kompánia városi bosnyákság" is részt vett.[36]

31 Xantus János Múzeum (Győr) helytörténeti gyűjtemény. Leltári száma: C. 65. 39. 3., v.ö. *Bárdos* 1980., 250. o. és a 7. sz. képmelléklet.

32 *Bárdos Kornél:* Pécs zenéje a 18. században. Bp., 1976. 98. o.

33 Baranya Megyei Levéltár. Pécs sz. kir. város tanácsülési iratai. 1750: 228—231. (aug. 7.), 238. (aug. 25.), 311. (dec. 11.).

34 *Kolozsvári Sándor—Ovári Kelemen:* A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Bp., 1904. V/2. k., 573. o., v.ö. *Kállay* 251. o.

35 *Bárdos* 1976., 100. o.

36 Uo. 102—107. o.

Budán már 1696-ban (alig egy évtizeddel a török kiűzése után) állt a polgárok első lövöldéje (Schiesshaus). Itt tartották gyakorlataikat a város „Flintenschützen"-nek nevezett lövészei. Rövidesen Pest tanácsa is gondoskodott a polgárok fegyvergyakorlásáról: 1701 májusában utasította a város céheit, hogy tagjaik számára tegyék kötelezővé a céllövészetben való részvételt.[37] Buda polgárai a Rákóczi-szabadságharc idején fegyveres őrszolgálatot is teljesítettek,[38] a szatmári béke után pedig elrendelték, hogy az újonnan felvett polgároknak a polgárfelvétel évében hetente egyszer céllövészeten kell részt venniük.[39] Érvényben maradt a rendelkezés azután is, hogy 1743. május 5-én a város tanácsa jóváhagyta az újonnan alakult céllövész egyesület alapszabályait. A korábban a tanács kezelésében lévő és lövészmesterek által irányított lövőhely (Schusstadt) felügyeletét és fenntartását a továbbiakban ez, a mindinkább szórakozást, időtöltést kielégítő lövészegylet vette át.[40] 1751-ben a tanács elrendelte, hogy Mária Terézia fogadására vonuljon ki a katonai századokba beosztott polgárság is. Ekkor Pest-Budának öt századnyi polgárőrsége volt: két lovas- és három gyalogosszázad, ezek közül egy tüzér-, egy pedig lövészszázad. A főváros polgárőrsége ekkor vonult fel első ízben katonai alakzatban, egyenruhában és zászlóval, zenészek, dobosok és trombitások kíséretével.[41] Ettől kezdve Pest-Budán is rendszeressé vált a polgárőrség díszszemléje a nagyobb ünnepek alkalmából. 1780-ban, a Budai Egyetem avatása előtti héten ismét megkezdődtek a pest-budai polgári őrség fegyvergyakorlatai. Az egyetem avatásának napján Budán is, Pesten is mintegy ezer-ezer fegyveres polgár tisztelgett, ez utóbbiak 8 századra voltak osztva.[42]

A magyarországi polgárőrségek történetében akkor kezdődött minőségileg új szakasz, amikor az addig csupán lőgyakorlatokat tartó és ünnepségeken parádézó, önkéntesen szerveződött polgári alakulatokat a harctérre vonuló katonai helyőrségek feladatainak ellátására kötelezték. Erre — mint említettük — első ízben Mária Terézia uralkodása idején, a hétéves háború alatt került sor.[43]

II. József törökök elleni háborúja idején, 1789-ben Buda helyőrsége is a török határra vonult. Pótlására (a helyőrségi feladatok ellátására) a Helytartótanács rendelete nyomán a lövészegylet egyenruhás vadászszázaddá (bürgerlichen Scharfschützen) alakult át és katonai szolgálatba lépett.[44] Példájuk fellelkesítette Pest-Buda polgárságát, és rövid idő alatt (még 1789-ben) hét polgárőrségi századot szerveztek.[45]

1790 nyarán, amikor a bécsi udvar megrettent a magyar nemesség fellángoló nacionalizmusa láttán, terv született, amely a magyar nemességgel szemben a városi polgárságot kívánta a király, II. Lipót oldalán felhasználni. Hoffmann

37 *Zoltán József:* A barokk Pest-Buda élete. Bp., 1963. 164—165. o.

38 *Oszetzky* 23. o.

39 *Schmall Lajos:* Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp., 1899. I. k., 248. o., II. k., 251. o.; v.ö. *Oszetzky* 23. o.; *Zoltán* 164. o.

40 *Schmall* II. k. 252. o., *Oszetzky* 23. o.; *Zoltán* 164. o., v.ö. Budapest története a török kiüzésétől a márciusi forradalomig (Szerk. *Kosáry Domokos)* Bp., 1975. 155. o.

41 *Zoltán* 69—75., 166. o.; v.ö. Budapest története, 155. o.

42 *Zoltán* 77—78. o.

43 *Takáts* 91. o.

44 *Schams, Franz:* Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungarn. Ofen, 1822. 514. o.; *Weill* 87—92., 123. o.;*Schmall* II. k. 252. o.; *Oszetzky* 23. o.; *Zoltán* 166. o.; Budapest története, 155. o.

45 *Zoltán* 85. o.; Budapest története, 156. o.

tervének a lényege a következő volt: A városok fegyverforgatásra alkalmas polgáraiból „királyi városgárdákat" kellene szervezni, amelyek azután (mint önálló fegyveres erő) az uralkodó korlátlan rendelkezésére állnának. A szervezkedés alapja az a polgárőrség lehetne, amely 1789-ben állott fel Pest-Budán. Ezt a korábban csupán parádézásra használt fegyveres erőt a magyarországi főhadparancsnokság segítségével kellene átszervezni katonai alakulattá.

Első lépcsőként Pesten és Budán 300—300 fős gárdákat kellene szervezni a legmegbízhatóbb, királyhű polgárokból. Ebből következik, hogy magyarok csak kis számban (legfeljebb 25%-ban) lehetnének tagok, a gárdákat főként a német és szerb nemzetiségű lakosok közül kellene toborozni. A gárdisták katonai egyenruhát viselnének és rendszeres kiképzésben részesülnének. A gyakorlatokat és kiképzéseket a sorkatonaság tisztjeinek kellene irányítani, de feltűnés nélkül. A gárdák létszámát később fokozatosan növelni lehetne a szegényebb (zsolddal megfizetett) polgárok bevonásával. A főhadparancsnoksággal a gárdatisztek tartanák a kapcsolatot, akik a legmegbízhatóbb gárdisták közül kerülnének ki. Miután Budán és Pesten felállították a városgárdákat, titokban kedvet kellene ébreszteni a többi város polgárságában is. Az lenne a cél, hogy a városok maguk folyamodjanak az uralkodóhoz engedélyért saját városi gárdájuk felállításához. Ilyen módon azt a látszatot lehetne kelteni, hogy spontán, helyi kezdeményezésekről, s nem egy uralkodói parancs végrehajtásáról van szó. Az így felállított városgárdákat azután összevontan, városaikon kívül is be lehetne vetni, ha a helyzet úgy kívánná.

Noha az óvatos uralkodó nem adta áldását a tervre (később pedig teljesen el is vetette azt), Hoffmann belekezdett a megvalósításba. Egy vagyonos pesti német polgár, Tuschl Sebestyén vállalkozott a hálátlan szerepre, hogy a pesti polgárőrséget Hoffmann elképzelései szerint átszervezze és erre az uralkodótól engedélyt kérjen. Pest tizenegy századnyi polgárőrségéből egyetlen, Tuschl kapitánysága alatt álló lövészszázadot akartak szervezni a legmegbízhatóbbnak ítélt pesti polgárokból. Tisztjeik ünnepélyes alkalmakkor a katonai rangjelzéseket viselhették volna, hétvégeken viszont fegyvergyakorlatokat kellett volna végezniük. Tuschl, meg sem várva kérelmére a király engedélyét, titokban összegyűjtötte bizalmas embereit, s a polgárok hiúságának hízelgő külsőségek fitogtatásával táplálta a lelkesedésüket. A jó polgároknak pedig megtetszett a parádé, a békés katonásdi, ettek, ittak szorgalmasan, az ünnepnapokon méltóságteljesen, fontoskodva mulattak, mint akik nagy titkok tudói. Szervezkedésük azonban lelepleződött és a Tuschl által mellőzött régi polgárőrség (valamint annak tisztikara) a tervet ellenző városi tanács mellé állt. Hoffmann terve végül is nem nyert királyi jóváhagyást, és végrehajtásának „spontán" pesti kísérlete is kudarcba fulladt.[46]

1790-ben, a korona hazahozatalakor ismét csak az előző évben felállított polgárőrségek parádéztak: a pestiek nyolc századdal, a budaiak három lovasszázaddal és gyalogsággal.[47] A következő évtized folyamán szinte állandó változásban volt a pest-budai polgárőrség. Évről-évre többé-kevésbé eltérő adatok maradtak fenn létszámáról, egyenruhájáról és századai megoszlásáról.[48]

46 *Mályusz Elemér:* A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Bp., 1931. 242—244., 270—271. o.; v.ö. Budapest története, 427. o.; Magyarország története 1790—1848, (2. bőv. jav. kiad.) Bp., 1983. I. k., 64—65. o.

47 *Zoltán* 91. o.

48 *Schmall* II. k., 359—364 o.; *Zoltán* 93—123. o.

Mind a budai, mind a pesti polgárőrség alakulatait és azok egyenruháját részletesen leírta egy, a József nádor 1800. február elsejei budai fogadásáról készült beszámoló. E szerint a budai három lovasszázad egyenruhája olyan volt, mint 1790-ben, csupán a sötétkék ruhás huszárok viseltek vörös süveget, az ulánusok pedig zászlóval díszített pikát tartottak a kezükben. A budai polgári katonaság 800 fős csapata nyolc századra oszlott, ezek mindegyike zöld zekét és sárga nadrágot viselt. A pesti polgárságnak szintén három lovasszázada volt: egy zöld mentében, vörös nadrágban és kócsagtollas fekete süvegben járó magyar huszárszázad, az aranysújtásos sötétkék kabátot, fehér nadrágot és aranypaszományos kalpagot viselő német lovasság, valamint egy sötétzöld, aranyrojtos zekét, fekete, aranyzsinóros nadrágot és fekete strucctollas süveget hordó „rác" század. A pesti gyalogság nadrágja fehér volt, kalpagját paszomány díszítette, egyik részének sötétkék, a másiknak pedig zöld volt a kabátja.[49] 1803-ban ünnepelte Pest polgársága a szabadalomlevél elnyerésének 100 éves évfordulóját. Ezen az ünnepségen is döntő szerepet játszottak a pesti polgárőrség színpompás egyenruhájú, a nemességgel vetélkedő díszes alakulatai. A lovasság katonai mintára szervezett huszárszakasza, a dragonyosok és az ulánusok, valamint a gyalogos lövészszázadok látványa büszke öntudattal töltötte el a főváros polgárait.[50]

Ahogy Pest-Buda polgársága a bécsi polgárőrség, a „vidéki" magyar városok egy része Pest-Buda példáját tartotta szem előtt.

Arad városában 1796 tavaszán alakult meg a helyi polgárőrség, miután egy Pestről származó polgár, bizonyos Seitz Benedek javasolta, hogy a pesti polgárőrség mintájára itt is hozzák létre a fegyveres polgári alakulatokat. Elsőként a Seitz parancsnoksága alatt álló német egység alakult meg mintegy 70 fővel. Miután pedig a város magisztrátusa is pártfogásába vette az ügyet, az aradi polgárőrség létszáma 1796 májusában már ötszáz főre rúgott. Ez a létszám három századra tagolódott. A német század mellett még egy magyar és egy szerb polgárőr századot állítottak fel.[51]

Polgárőrségek felállítása a napóleoni háborúk idején

1805 őszén, csatlakozva Anglia és Oroszország szövetségéhez, Ferenc császár harmadszor is megindította csapatait Napóleon ellen. A hadműveletekhez igénybe vették a helyőrségi tartalékokat, Magyarország területén ugyanúgy, mint Ausztriában. A kivonuló sorkatonaság helyett Bécsben a polgárőrség (Bürgermiliz) lépett fegyveres őrszolgálatba, létszámát az uralkodó kívánságára mintegy 11 ezer főre emelték fel. A polgárőrség tisztikarában teljesített szolgálatot a város egész vezetősége, magisztrátusa.[52] A császárváros polgárőrsége lovasságra, gyalogságra és tüzérségre tagolódott. A gyalogságon belül több alakulatot különböztettek meg: volt egy „polgári ezred" (Bürgerregiment),

49 *Zoltán* 126—127. o.: 1800. májusában a pesti lovasság kötelékében ezeken kívül 16 görög lovas is szolgált. Uo. 135. o.

50 Uo. 140—141. o.

51 *Szőllősi Károly:* Az aradi egykori polgárőrségről. In: *Alföld,* 1886. 95. sz., (húsvéti melléklet); *Lakatos Ottó:* Arad története. Arad, 1881. I. k., 81—82. o.; *Márki Sándor:* Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Arad, 1895. II. rész, 500. o.

52 *Weill* 145—146. o.

több századnyi „városi őrsereg" (Stadtmiliz, ezek között voltak gránátosok is), a „polgári gránátosok" (Bürgerlicher Grenadier), egy zöld egyenruhás, újonnan szervezett gránátos alakulat, két, szürke és zöld egyenruhát viselő lövészegység (Scharfschützen), egy magyar polgári csapat (bürgerlich ungarischen Corps) és egy akadémiai alakulat (Akademische — Corps).[53]

1805. október 17-én Napóleon csapatai Ulmnál megadásra kényszerítették a császári hadsereg egy részét. A Pozsonyban ülésező magyar országgyűlés előtt másnap, október 18-án olvasták fel a királyi előterjesztést, amelyben Ferenc újabb katonai segélyeket kért. Október 31-én az országgyűlés mindkét táblája hozzájárult a nemesi felkelés fegyverbe szólításához. A súlyos katonai helyzetben három hét elteltével befejezte munkáját a diéta: Ferenc király november 7-én szentesítette az új törvényeket.

Az „általános fölkelés"-t elrendelő 1805. évi 1. törvénycikk 11. §-a előírta, hogy a szabad királyi és bányavárosoknak egy lovast és portánként hat gyalogost kell kiállítani, a lovasok állítása alól azonban felmenthetik magukat, ha *„azok helyett otthon kellőleg fölszerelt s fegyverekkel ellátott polgárőrséget"* tartanak *„a belső biztonságnak minden veszély esetén való megvédésére"*.[54]

Nincsenek pontos adataink arról, hogy a magyar városok milyen mértékben tettek eleget ennek a felhívásnak. Mindenesetre lehettek olyanok, ahol a XVIII. század második felében alapított polgári fegyveres alakulatok működtek tovább. Így Egerben a magyar és német kompánia, valamint a lövészszázad,[55] Aradon pedig a magyar, német és szerb polgárőrségi századok léptek fel az 1805—1808 között rendezett ünnepségeken.[56] Székesfehérvár 1805-ben kiállított Fejér megye nemesi felkelése számára egy lovast és 102 gyalogost, de emellett háromnégy „polgári század" felállítását kezdte meg. Mindegyik század élére — kapitányi rangban — egy-egy városi tanácsos állt, ők írták össze a fegyverviselésre alkalmas polgárokat és ők mentek a budai fegyvertárba 400 db puska, szablya és bajonett átvételére.[57] Ekkor került sor Szabadka „polgári miliciájának" felállítására.[58] Kassa polgárőrségét szintén 1805 őszén alakították meg. A következő év tavaszán már három századnyi gyalogsága, és egy kisebb lovascsapata volt Kassának. A gyalogság német egyenruhát: zöld galléros és hajtókás szürke kabátot, szürke nadrágot, és háromszögletű kalapot viselt.[59]

Ebben az időben szervezték újjá Kőszeg 1796-ban feloszlatott lövészegyletét is. 1805. május 3-án a Helytartótanácshoz folyamodott az akkor már 50 tagot számláló „lövöldöző társaság", hogy engedélyt kérjenek az egyenruha felvételére. A Helytartótanács válaszát 1805. augusztus 19-én hirdették ki Kőszegen: „engedelem adatik, hogy e Nemes Városba Polgári lövöldöző Társaság felállhasson."[60]

53 Wiens Bewaffnete Bürger. Im Jahre 1806. in ihnen Uniformen dargestellt. Wien, é.n. Egy példánya megtalálható: Helikon Kastélymúzeum Könyvtára.

54 Magyar Törvénytár 1740—1835. évi törvénycikkek Bp., 1901. 321. o.; *Kállay* 250—253. o.

55 *Bárdos* 1987., 216. o.

56 *Lakatos* I. k., 89. o.; *Márki* II. rész., 505. o.

57 *Kállay* 252. o.

58 *Iványi István:* Szabadka szabad királyi város története. Szabadka, 1886. I. rész, 356. o.; *Oszetzky* 24. o.

59 *Wick Béla:* Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941. 157—163. o.

60 VaML Kfl Kőszeg jkv. 1805. máj. 3. No. 5., 1805. aug. 19. No. 2.; *Chernel* II. k., 247. o.; *Molnár* 77. o.

Kismarton szabad királyi város tanácsa még 1804 januárjában intézkedett, hogy a belső biztonság védelmére szükséges polgárőrök számát fel kell emelni 180 főre. Később — a nádor parancsára hivatkozva — minden polgárt kötelezték rá, hogy fiával együtt lépjen be a fegyveres polgárok (Bewaffnete Bürger) sorába.[61]

Szeged helyőrségének nagy része is a harctérre vonult 1805 őszén. Az általuk addig őrzött objektumok — a vár, a kaszárnya, az élelemraktár, a posta és sóhivatalok — védelem nélkül maradtak. A katonaság feladatát, legalább részben, Szegeden is a polgárőrség vette át.

A város Csongrád megye nemesi felkelése számára már kiállított 67 gyalogost, emellett a helyőrségi feladatok ellátására újjászervezték a polgárőrséget. A tisztikar itt is a város vezetőiből alakult ki: a polgárőrség ezredese a város főbírája lett, törzstisztekké a magisztrátus tagjait nevezték ki. A palánki magyar gyalog század 6 tisztből, 14 altisztből, 146 egyenruhás és 134 civil ruhás polgárból állt. Fekete zsinórral és fekete prémmel díszített sötétkék bekecset, sötétkék nadrágot, fekete csizmát és fehér tollforgatóval, nemzetiszínű zsinórral díszített „gyöngyházszínű" csákót viseltek. A palánki német gyalogszázadban 6 tiszt, 10 altiszt, 63 egyenruhás és 86 civil ruhás polgár szolgált. Az egyenruhájuk piros hajtókás sötétkék frakkból, szalmasárga mellényből és nadrágból, aranysujtásos, fekete tollas fekete kalapból és magyar csizmából állt. A palánki „rác" „ulánusok" századát 4 tiszt, 3 altiszt, 28 egyenruhás és 65 civil ruhás polgár alkotta. Piros hajtókás sötétzöld zekét, gyöngyszínű mellényt és nadrágot, piros ulánus csákót és fekete magyar csizmát hordtak. A felsővárosi gyalogszázadnak 6 tiszt, 14 altiszt, 70 egyenruhás és 300 civil ruhás polgár volt a tagja. Az ő egyenruhájuk búzavirágkék volt, fekete csákót és fekete övet viseltek hozzá. Az alsóvárosi gyalogszázadhoz 5 tiszt, 14 altiszt, 26 egyenruhás és 155 civil ruhás polgár volt beosztva. Ők sárga zsinóros sötétkék dolmányt, fekete csákót és fekete csizmát viseltek. A felsővárosi lovasszázad, amelynek a felsővárosi gyalogsághoz hasonló egyenruhája volt, mentével, 7 tisztből, 12 altisztből, 43 egyenruhás és 60 civil ruhás polgárból állt. Az alsóvárosi lovasszázad egyenruhája az alsóvárosi gyalogosokéval egyezett meg és 3 tiszt, 4 altiszt és 30 civil ruhás polgár alkotta. A szegedi polgárőrség hét százada összesen 38 tisztből, 71 altisztből, 375 egyenruhás és 780 polgári ruhás polgárból, összesen 1264 főből állt. Dacára annak, hogy a legénység több mint kétharmada nem viselt egyenruhát, a tarka sereg látványa bosszantotta herceg Lothringen József altábornagyot, a szegedi hadosztályparancsnokot. 1806 márciusában panaszt tett a budai Generalcommandónál, hogy a város különböző módon ruházza és fegyverzi polgárságát. Különösen a tisztek arannyal és ezüsttel átszőtt, díszes egyenruhája, és az azokon hordott nemzeti jelképek (piros-fehér-zöld zsinór és kardbojt, magyar címer) ingerelték a császári tábornokot.[62]

1808-ban a két „főváros", Pest és Buda tanácsa és lakossága vegyes érzelmekkel viszonyult a polgárőrségi szolgálathoz. Buda tanácsa ekkor hozott határozatot arról, hogy az újonnan felveendő polgárok fejenként 15 forint külön díjat (armaturtax) kötelesek fizetni a város polgárőrsége számára szükséges 400

61 Allgemeine Landestopographie. II/1. k., 339. o.

62 *Reizner* II. k., 20. o. (v.ö. *Oszetzky* 24. o.), III. k. 111—112. o.; *S.C.*: Bonyodalmak a szegedi polgárőrség körül 1806-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1926. 222-225. o.

puska beszerzéséhez.[63] A pesti polgárok zúgolódását (tiltakozását az őrszolgálat ellen) titkosrendőrök jelentették az uralkodónak. „A pesti polgári őrhad tagjai nem valami nagy kedvvel teljesítik az őrszolgálatot, fölötte arcátlanul beszélnek az őrködésről, s nagyokat káromkodnak." Egy másik „kémjelentés" abban látta ennek okát, hogy „1805-ben a polgároknak egyenruhát kellett csináltatniok, s magukat fegyverrel kellett ellátniok, s mikor ezzel elkészültek, a fegyvereket elszedték tőlük, s az egyenruha viselését megtiltották nekik. Így tehát a polgárság az egyenruhát vagy eladta, vagy átalakíttatta".[64]

1808 nyarán ismét háborúra készült az Osztrák Császárság Napóleon Franciaországa ellen. A Pozsonyban szeptember 3-án összeült magyar országgyűlés alig két hónap alatt újabb törvényeket fogadott el a nemesi felkelésről és a katonaság kiegészítéséről. A nemesi felkelés végrehajtását részletesen meghatározó 1808. évi 2. törvénycikk 13. §-a kimondta, hogy a szabad királyi és bányavárosoknak a megyéhez kiállított lovason és az országos felkelőpénztárba fizetett segélyen felül „a törvényes felmerülő esetben, nyílt háború idején, minden veszedelem esetén a belső biztonság védelme végett kellőleg fölszerelt s fegyverrel ellátott polgárőrséget kell az országgyűlés által meghatározott módon tartaniok.[65]

A nádor utasítására elkészült, és 1809-ben Pesten nyomtatásban megjelent „Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn" címmel a magyar polgárőrségek részletes szolgálati szabályzata.[66] A szabályzatot a magyar nemesi felkelés részére készülő 7 kötetes kiképzési, gyakorlási és szolgálati előírásokkal egy időben, és azonos helyen állították össze. A kidolgozás felelőse Gomez altábornagy és Demuth őrnagy volt.[67] A szabályzat bevezető fejezete a polgárőrök jogait, kötelességeit rögzítette. Az első főfejezet a szolgálati szabályzatot írta elő részletesen a század minden tagja számára, kezdve a közlegényektől a tiszthelyetteseken és tiszteken át a törzstisztekig. A második főfejezet a katonai jellegű szolgálatok végrehajtását szabályozta. Ezen belül részletesen szólt az őrségváltásról, az őrök kötelmeiről, a tiszteletadásról, a dobjelzésekről, a jelszó és parancskiadásról, a tűzvédelmi feladatokról, az egyházi körmenetek, ünnepségek alatti fegyveres szolgálatról, a legénység mustrálásáról, a zászlószentelési ünnepség, és a bajtársi temetés rendjéről. A harmadik főfejezet az egyéni és csoportos kiképzés feladatait írta elő, amelyek a következők voltak: felállás (kiállás), előremenet, hátramenet, fordulatok, fegyverforgatások, tűzfogások, dísztűz és sortűz leadása, „arcmenet" előre, hátra és oldalt, fordulás, kanyarodás. A negyedik főcikkely az egyéni és kötelékben végrehajtott tiszteletadást szabályozta. Ez történhetett karddal, zászlóval és lőfegyverrel, álló helyzetben és menet közben, fegyverfogásokkal és díszsortűzzel, végrehajthatta szakasz, vagy zászlóalj kötelék.

63 *Iványi Béla:* A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Bp., é.n., 118. o.

64 *Takáts* 93. o.

65 Magyar Törvénytár 1740—1835. 379. o.

66 Reglement für die Bürger—Miliz im Königreich Ungarn. Auf hochsten Befehl Sr. K.K. Hoheit des Erzh. Palatinus entworfen. Pesth, 1809. Egy eredeti német nyelvű példánya: Hadtudományi Könyvtár. Előszavának és első fejezetének magyar nyelvű fordítása: VaML Kfl. Kőszeg tanácsülési iratai. Politikai iromány ok 1847: 1098/12. melléklet. „A polgári őrsereg rendszabályai Magyarországban".

67 *R. Kiss István:* Az utolsó nemesi felkelés. Bp., 1909. I. k., 54. o.

A négy főfejezet előírásait a nemesi felkelés szabályzataihoz hasonlóan a császári katonaság számára 1807-ben kiadott új szolgálati szabályzatból vehették át a szerkesztők, némi módosítással persze. Ez a katonai szabályzat a hangsúlyt ugyanúgy a kiképzésre, az egyéni és kötelékmozdulatok végrehajtására, a fegyverfogások és a céllövészet gyakorlására helyezte, mint a két évvel későbbi polgárőrségi szabályzat.[68]

A szabályzat értelmében a polgárőrségek legnagyobb egysége egy-egy városban a zászlóalj (Bataillon) volt. Egy zászlóalj két vagy három osztályra (Divisio) tagolódott, attól függően, hogy milyen létszámú fegyveres polgára volt az adott városnak. Az osztályok két századból (Kompagnie), a századok négy szakaszból (Zug) álltak. Ezek legalacsonyabb vagy legmagasabb létszámát ugyanúgy nem határozta meg a szabályzat, mint egy-egy századon belül a különböző rangú tisztek, tiszthelyettesek létszámát. Tartalmazta a szabályzat a polgárőr-eskü szövegét is, amely így hangzott:

„Esküszünk a mindenható Istenre, hogy felséges királyunkhoz, utánna minden legfőbb- és főhatóságokhoz, melyek Őfelsége nevében most vagy ezentúl velünk parancsolnak, különösen pedig városunk tanácsához, fővezérünkhöz, valamint fő és altiszteinkhez hívek és engedelmesek leszünk, azokat becsületben tartani, parancsaikat pontosan teljesíteni, tilalmaikat át nem hágni, a várost minden alkalommal védeni, zászlónk a város szolgálatában soha el nem hagyni, íly szolgálatokban éjjel és nappal magunkat mindig férfiasan és engedelmesen viselni, a városunkban a belső csend, rend és bátorság fentartását minden erőnkből eszközölni fogjuk, általában az előnkbe tűzött rendszabályok szerint minden kötelességünkben híven eljárni, s ellene soha sem véteni akarunk. Isten minket úgy segéljen! Amen."[69]

A polgárőrség alapvető feladatait és a polgárőrök kötelességeit a szabályzat általános bevezetője a következőképpen határozta meg: „A polgári őrsereg fő célja azon közpolgári kötelességen alapul, hogy városát védje, mire minden egyes polgár a polgári jognak elnyerése alkalmával hitletétel által kötelezi magát, egyszersmind minden ház vagy telek birtokos és állandóan helyben lakó kézműves, ha nemesi vagy polgári karhoz nem tartozik is, erre kötelezetik. Innen következik, hogy a polgári őrseregnek legfőbb kötelessége szükség esetén a városában őrt állni, azt védeni, s a benső csend, rend és bátorság fentartásán teljes erővel munkálódni. A polgári őrsereg mellesleges célja a tisztelkedési szolgálat, mely is a következőkből áll, ú(gy) m(int) az egész fegyveres polgárság közkiállása Úrnapján, a felséges király és királyné név- és születésnapján, a meghalt polgártárs eltemettetésekor, az őrsereg zászlójának felszentelése és a megvizsgáltatás (mustra) alkalmával".[70]

A polgárőrség csak akkor felelhet meg feladatának — írta a szabályzat —, ha tagjai alávetik magukat a katonai fegyelemnek (subordinatio). Ennek értelmében minden beosztott köteles az elöljárói parancsait azonnal és pontosan végrehajtani. A parancs kétségbevonása, az arról való vita, végrehajtásának késleltetése vagy elmulasztása büntetendő cselekedet. A polgárőröket nem csak saját becsületük kötelezi a szigorú és önkéntes engedelmességre, de szem előtt kell

68 Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Bp., 1984. 436. o.
69 VaML Kfl. Kőszeg politikai irományok 1847:1098/12. mell.
70 Uo. Közölte: *Molnár* 79. o.

tartaniuk azokat a büntetéseket is, amelyek a parancsok és a szolgálati szabályok megszegőire várnak. Ilyen büntetések voltak (az elkövető rangjához, és a vétség súlyához képest): a 6—24 órai (maximum 3 napos) elzárás, a pénzbüntetés, a lefokozás és a kizárás. A büntetés joga a polgárőrség parancsnokát illette, ám súlyosabb esetekben (több napi fogság vagy kizárás) ki kellett kérni a felettes hatóság, a városi magisztrátus véleményét is.

József nádor az 1808. december 6-i körlevelében rendelte el a törvény értelmében felállított polgárőrségek országos összeírását.[71] 1809 első hónapjaiban 42 szabad királyi város, több királyi bányaváros és a szabad kerületek településeinek összeírásait kapta kézhez a nádor.[72] A 42 szabad királyi város együttvéve mintegy 35 800 főnyi polgárőrséggel rendelkezett. A szabad királyi városok polgárőrségének kb. 1/3-a négy „nagyváros"-ban összpontosult: Szegeden 3364, Pesten 2557, Budán 2368, Székesfehérváron pedig 2102 polgárőrt írtak össze. Őket követte Debrecen 1854, Újvidék pedig 1682 fővel, míg Pozsonynak és Sopronnak közel 1500 fős polgárőrsége volt. Szabadka 1485, Győr, Temesvár és Zombor mintegy 1400—1400, Pécs 1224 főnyi fegyveres polgárral rendelkezett. 800—1000 főnyi polgárőrsége volt Kassának, Esztergomnak, Szatmárnémetinek és Fiumének. Kőszegen 760, Eperjesen, Modorban és Nagyszombaton pedig 5—600 polgárőrt írtak össze. A szabad királyi városok 50%-ában a polgárőrségek létszáma nem haladta meg az 500 főt. 4—500 főnyi volt Bártfán, Korponán, Nagybányán és Besztercebányán, 3—400 fő Bazinban, Breznóbányán, Komáromban, Késmárkon, Selmecbányán és Szakolcán. Bakabánya, Kisszeben, Körmöcbánya, Lőcse, Libetbánya és Szentgyörgy 2—300 főnyi, míg Kismarton, Ruszt, Trencsén, Zólyom és Újbánya alig 100—200 főnyi polgárőrséggel rendelkezett. A polgárőrségek zömét gyalogos egységek alkották. Lovassággal (az összlétszám 6—7%-a, mintegy 2350 fő) alig néhány város büszkélkedhetett. Szegednek 724, Debrecennek 469, Szabadkának 271, Pécsnek 202 lovasa volt. Pest 157, Zombor 135 lovast állított ki. Újvidék, Szatmárnémeti és Temesvár 50—100, Buda, Székesfehérvár, Nagybánya és Sopron 20—50 főnyi lovassággal rendelkezett. A lovas polgárőrök többnyire a reguláris huszárság egyenruhájához hasonló magyar öltözetet és fegyverzetet hordtak. A temesvári lovasság egésze és a pesti, illetve pécsi lovasok egy része — német polgárok — a dragonyosokéhoz hasonló öltözetet viselt.

A polgárőrségi századokat — a gyalogság, lovasság szétválasztásán túl — többféle szempont szerint szervezték. A nagyobb létszámú, vegyes etnikumú városok polgárőrségei általában magyar és német egységekre oszlottak. Pécsett és Temesvárott „illér" (szerb-horvát) századokat állítottak fel. Mind magyar, mind német egysége a következő városoknak volt: Székesfehérvár, Bazin, Buda, Kassa, Eperjes, Győr, Pest, Pécs, Selmecbánya, Sopron, Szeged, Nagyszombat. Kizárólag magyar századokkal csupán Nagybánya és Modor rendelkezett. A kisebb városok zömében (általában a német etnikumú településeken) csak német egységek voltak, így pl. Kőszegen, Lőcsén, Késmárkon, Bakabányán.

Több városban a nemzeti egységeken belül elkülönítettek még polgári és polgárjoggal nem rendelkező egységeket, századokat is. Modorban pl. egy ma-

71 *Weill* 96—100. o.

72 Magyar Országos Levéltár N 24. Regnicolaris Levéltár Archivum palatinale archiducis Josephi. Általános iratok. Insurrectionalia. 211—213. csomó. Cumulus armandorum civium. Fasc. I—III. A továbbiakban — külön hivatkozás nélkül — ezeket az iratokat elemezzük.

gyar, Eperjesen pedig egy német „ignobilis" századot hoztak létre. Máshol az egyenruhával nem rendelkező polgárokat különítették el és osztották be külön századokba. Kassa esetében pl. egy „plebejus" egyenruha nélküli századot is felállítottak. Nem volt ismeretlen a korábbi fertályrendszerrel rokonságot mutató, utcák, városrészek szerinti szerveződés sem. Budán a német, Szegeden pedig a magyar gyalogságot szervezték városrészenként külön századokba.

A szabad királyi városok közül egyedül Sopron polgárőrsége rendelkezett tüzérséggel. A gyalogságon belül Budán és Kassán szerveztek egy-egy speciális „gránátos" századot. A polgárőrségek elit egységei — mind társadalmi rangjuknál, mind egyenruhájuknál, mind fegyverzetüknél, felkészültségüknél, kiképzettségüknél fogva — az akkor már több városban is hosszabb múltra visszatekintő lövészszázadok (a lövészegyletek utódai) voltak. Pozsonynak 272, Szegednek és Zombornak 201—201, Győrnek 142, Sopronnak 101, Pestnek 89, és Kőszegnek 73 főnyi lövészszázada (Schützen Compagnie) volt.

A nádorhoz beérkezett jelentésekből és összeírásokból végül is nem tűnt ki, hogy a polgárőrségek ténylegesen milyen minőségű és mennyiségű fegyverrel rendelkeztek. Annyi bizonyos, hogy a központi katonai fegyvertárakból, a nádor elképzelésétől eltérően, nem kaptak lőfegyvert. A haditanács már 1808 őszén jelezte kételyeit: a polgári őrségek létszámát előre pontosan meghatározni nem lehet, de gyanítható, hogy a fegyverekben hiányt fognak szenvedni. 1809 tavaszán mintegy 20 000 darab régi rendszerű puskát igényelt a nádor a polgárőrségek részére. Miután azonban ezeket is a nemesi felkelők kapták meg, az osztrák hadvezetés azt ajánlotta a magyar városok polgárőrségeinek, hogy alabárdokkal és kardokkal szerelkezzenek fel.[73] A polgárőrségek számára így maradtak a vadászfegyverek és a lövészegyletek által már korábban beszerzett puskák, ami azt jelentette, hogy a többség semmiféle lőfegyverrel nem rendelkezett.

A magyarországi polgárőrségek szervezésével és hadrafoghatóságával elégedetlen nádor 1810. november 12-én újabb rendeletet bocsátott ki a szabad királyi városokhoz. Ebben elrendelte a polgárőrségek átszervezését: az alkalmatlanokat és az öregeket el kell bocsátani, helyükbe fegyverforgatásra képes fiatalokat kell besorozni. A fegyverek számát és minőségét össze kell írni, és ezentúl rendszeres fegyvergyakorlatokat kell tartani.[74] A városok 1811 első hónapjaiban eleget tettek a nádor utasításának, amint ez az újabb jelentésekből kitűnik. *(Lásd a mellékelt kimutatást, 118—119. o.)*[75] A részleges átszervezések következtében az egyes városokban többnyire ugyan csökkent a polgárőrök létszáma, összességében azonban ez alig 900 fő „leépítését" jelentette. Amíg 1809-ben (Fiume 853 polgárőrét is beleértve) mintegy 35 800 polgárt írtak össze, számuk 1811 tavaszán (Fiumét leszámítva) 34 052 fő volt.

Összehasonlítva az 1811-es létszámadatokat a városi népesség (időben legközelebbi) 1828-as összeírásával,[76] kitűnik, hogy a lakosság mintegy 2—13%-a

73 József nádor iratai (kiadta *Domanovszky Sándor*). Bp., 1935. III. k., 1807—1809. 327., 426. o.; *R. Kiss* I. k., 52., 58. o.; v.ö. *Veress D. Csaba:* Napóleon hadai Magyarországon, 1809. Bp., 1987. 18—19. o.

74 *Takáts* 92. o.

75 Az egyes városok 1811-es jelentései: OL N24 240. cs., az összesítő kimutatás: uo. 228. cs. A mellékelt táblázat az országos összesítés alapján készült.

76 *Bácskai Vera—Nagy Lajos:* Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., 1984. 372—374. o.

lépett be a polgárőrségekbe. A legnagyobb (10% feletti) résztvételi arány (sorrendben) Kőszegen, Sopronban, Modorban, Temesváron, Bártfán és Esztergomban, a legkisebb (5% alatti) Trencsénben, Pozsonyban, Körmöcbányán, Debrecenben, Kismartonban, Komáromban és Selmecbányán volt. Az átlag körüli részvételi arány Lőcse, Újvidék, Korpona, Kassa, Nagyszombat és Zólyom esetében figyelhető meg.

Az 1811-es jelentés szerint a legnagyobb létszámú polgárőrsége Szegednek volt. Ebből már 1809. március 27-én a nádor szegedi fogadásán fegyverben állt és felvonult 2 lovas és 12 gyalogosszázad, akik „török muzsika szó" és ágyúdörgés közepette kísérték a nádort a városba. Az egyenruhák ugyanazok voltak, mint 1805-ben és megmaradt a nemzetiség és városrészek szerinti külön szerveződés. 1809-ben Szegeden a következő egységeket különböztették meg: „Felső városi gyalog uniformírozott polgárság", „Felső városi lovas uniformírozott polgárság", „Palánki gyalog uniformírozott polgárság", „Palánki lovas uniformírozott polgárság" (ezek mind magyarok voltak), végül „Német Jáger (Schitzen Compagnie)." A szegedi polgárság fegyveres alakulatai nagy számban vettek részt a város ünnepségein, így pl. 1813. szeptember 13-án a tisztújításon, majd az ugyanazon év decemberében a lipcsei győzelem örömére rendezett emlékünnepségen.[77]

1811-ben a második legnépesebb polgárőrséggel Szabadka rendelkezett. 1809 októberében már a tavasszal jelentett létszámot meghaladva 1505 fő állt fegyverben (1 lovas és 6 gyalogszázad).[78] A tisztek fegyverzete kard és tölténytáska, a lovasságé kard, pisztoly és tölténytáska, a gyalogságé szuronyos puska és tölténytáska volt. (A gyalogos altisztek rövid karddal is el voltak látva).[79] 1811-ben, a nagyarányú fejlesztés következtében már 2700 polgár állt fegyverben.

Pest és Buda ugyancsak nagy létszámú polgárőrséggel rendelkezett. Pest egyik szabályrendeletének értelmében csak az kérhette felvételét a polgárok sorába, aki előzőleg már szolgálatra jelentkezett valamelyik polgárőrségi századnál. A polgári esküt azután ennek a századnak az egyenruhájában kellett letennie.[80] 1809 januárjában a pesti polgárőrség rendezésére összehívott bizottság a korábbi határozatot kiegészítette azzal, hogy „mindazok a polgárok, akik állandóan itt laknak, itt házat (telket) birtokolnak, mesteremberek, kereskedők, művészek, és azok, akik valamely más polgári mesterséget űznek, kötelesek belépni a polgárőrségbe".[81] A bizottság rendelkezése szerint a századok a továbbiakban 124 tagból és 4 tisztből álltak, és hat század alkotott egy zászlóaljat. A pesti polgárőrség magyar és német alakulatokra, ezeken belül lovasságra és gyalogságra tagolódott. A lovasság magyar huszárokból és német dragonyosokból, a gyalogság kisebb részben magyarokból, nagyobb részben német lövészekből (Scharfschützen) állt.[82] Ugyanebben az időben Buda polgárőrsége

77 OL N24. 213. cs.; *Reizner* II. k., 21—22. o.; III. k., 113. o.

78 OL N29. Acten des General Feldzeugmeisters Davidovich. 6. cs. Revisions-Tabelle der bürgerlichen Miliz 1809—14. A város polgárőrségének 1809. okt. 26-án kelt létszámkimutatása, v.ö. *Iványi István* I. rész, 356. o.

79 OL N24. 212. cs.

80 *Weill* 107. o.; Budapest története, 429. o.

81 *Weill* 105. o.

82 Uo. 105., 138. o.

városrészenként szerveződő magyar és német századokba tömörült. A magyarok két gyalogszázadot és egy fél huszárszázadot, a németek 1 (a dragonyosokéhoz hasonló sisakot viselő) vadász, és 9 lövészszázadot alakítottak.[83]

Debrecen város polgársága az alacsony részvételi arány ellenére is nagy létszámú polgárőrséget állított ki. 1809-ben egy osztály lovassággal (469 fő) és két osztály gyalogsággal (1358 fő) rendelkezett. A debreceni „polgár-katonaság" egyenruhája gyakorlatilag egységes volt. A lovas és gyalogos formaruha alig tért el egymástól: minden egység búzavirág színű posztóból készült dolmányt (vagy mentét), ugyanolyan mellényt és nadrágot, valamint fekete süveget és csizmát viselt.[84]

Székesfehérvár ugyancsak tekintélyes polgárőrséggel rendelkezett. A város magisztrátusa — Pesthez hasonlóan — elrendelte, hogy „minden városi polgárnak kötelessége a polgár-katonai személyes szolgálata, amit ha nem tudna teljesíteni, valamilyen más módon kell segítenie a polgári katonaságot". 1809 márciusában összeírták a fegyveres polgárokat és a birtokos adózókat, májusban felülvizsgálták a polgárőrséget, letetették velük az esküt, és elrendelték az előírt gyakorlást.[85] 1809-ben 11 gyalog, és egy negyed lovasszázaddal rendelkezett a város. A gyalogság magyar és német századokra, valamint egyenruha nélküliekre (4 század) tagolódott. Volt egy német gyalogszázad a hagyományos „német típusú" egyenruhában, egy hozzá hasonló ruházatú (de szurony nélküli puskával felszerelt) lövészszázad, 2 díszes öltözetű magyar század és 3, a magyar nemesi felkelés gyalogságához hasonló egyenruhát hordó (az előbbihez hasonlító, de annál szerényebb kiállítású) gyalogszázad.[86] A magyar gyalogszázadokat Székesfehérváron is városrészenként elkülönítve szervezték. A megüresedő tiszti állásokat — a polgárőrség javaslatára — a város tanácsa töltötte be, általában választás útján. Ugyancsak a magisztrátus őrködött a szolgálat rendje felett, és a kötelességüket megszegőket rendszerint rövidebb elzárásra ítélte.[87]

Sopron mind 1809-ben, mind 1811-ben több mint 1500 főnyi polgárőrséggel rendelkezett. A város polgárőrsége egy fél századnyi lovasságból, és 8 század gyalogságból állt. A lovasság a magyar huszárság mintájára kék egyenruhát, piros csákót és fekete csizmát viselt. A gyalogság első századát a még 1791-ben újjászervezett lövészegylet tagjaiból alkották a régi egyenruhájukban. A második század hozzájuk hasonló, de sötétkék formaruhát viselő német polgárokból állt. A 3—4 századnak nem volt egyenruhája, a kivonulások alkalmával a „civil" ruháját viselte. Az 5—6. századot a „gazda" polgárok (Wirthschafts--Bürger) alkották. Az ő egyenruhájuk is sötétkék volt, de nem frakkot viseltek, mint a 2. század, hanem atillát, háromszögletű kalappal. A 7—8. század egyszerű szőlőművelőkből (Hauer) állt, egyenruhájuk az előző századokéhoz hasonlított, de szerényebb kivitelben. Amíg a 2. század hosszú csövű szuronyos puskát, az 1. és az 5—6. század egyszerű, szurony nélküli puskát hordott, a

83 *Schams* 516—517. o.; *Weill* 124. o.

84 *Szűcs István:* Szabad királyi Debrecen város története. Debrecen, 1872. III. k., 838—839. o.; v.ö. Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása. (Szerk. *Zeliczy Dániel*) Debrecen, 1882. 888. o.

85 *Kállay* 253—254. o.

86 OL N24. 211. cs.

87 *Kállay* 245—255. o.

szőlőművelőknek nem volt fegyverük, csak szerszámaik — elméletileg ők az utászok feladatát látták el. (A második században néhány esztendeig volt egy gránátos szakasz, utóbb ezt a nádor utasítására megszüntették.)[88] A város 1809. május 28-án tartotta a „lövész csapat" és a „polgári katonaság" együttes zászlószentelőjét. A város ünnepeinek fényét ezentúl a lövészek és a „polgári katonaság" közös fellépése emelte. A napóleoni háborúk időszaka alatt a soproni polgárőrség legnagyobb ünnepét 1810. április 24-én (húsvétkor) tartották. Ekkor hat gyalogosszázad, valamint a huszárok és a tüzérek csapata vett részt közös szemlén és zászlószentelésen.[89]

A sopronihoz hasonlóan Temesváron is magas volt a lakosság részvételi aránya a polgárőrségben. A lovasság itt a dragonyosokéhoz hasonló egyenruhát és sisakot viselt, a vadászoknak hagyományos német formaruhájuk volt, az „illir" (rác) gyalogság világos színű, a cs. kir. gyalogságéhoz hasonló egyenruhát hordott.[90] Egy 1812-ben kelt kémjelentés szerint veszekedés volt az egyenruhák miatt a német vadászok (Jagerkorps) és az illir polgárőrök között. A rácok ugyanis nehezményezték, hogy amíg ők egyszerű, „szegényes" egyenruhában vonulnak ki, a vadászok arannyal cifrázott zöld ruhát hordtak. Miután a nádor később elrendelte, hogy a városok egységes egyenruhába bújtassák polgárőreiket, Temesvár tanácsa a rácok javára döntötte el a vitát.[91]

Győr polgárőrei 1809-ben „állapították meg és rendelték el tökéletesen magokat, akkor esküdtek fel a király s haza oltalmazására, a szoros katonai fenyítésekre és engedelmességre, s így mindabban az esztendőben az egész francia háború és Győrnek ostromoltatása alatt, mind valahányszor a rendes katonaság a városból elköltözött, minden terhes katonai szolgálatokat őt tettek.[92] A győri polgárőrség egy része kék magyar öltözetet, másik része német szabású egyenruhát viselt. Zöld frakkot és sárga nadrágot viseltek továbbra is az 1790-es években alapított lövészegylet (most már század) tagjai. A német polgárság hasonló, zöld zsinóros sötétszürke egyenruhát hordott.[93] A győri polgárőrség parancsnoka (ezredese) a „főtiszti karból lévő tiszt", gróf Aichelburg volt. A legtekintélyesebb tiszti rangokat a kereskedők sajátították ki maguknak. Míg a vendéglősök szintén előkelő helyet foglaltak el a tisztikarban, az iparosok, kézművesek aránya nem érte el az 1/3 részt sem.[94] Természetesen a győri polgárőrség is elsősorban az ünnepségek alkalmával hallatott magáról. 1809. április 30-án a nemesi felkelők győri zászlószentelésére a város hét gyalogszázada vonult ki. 1810. február 12-én (a király születésnapján) tartották az „uniformizált polgári alakulat" zászlószentelését. A polgárőrség ezután rendszeresen fellépett nemcsak a király születésnapjának ünneplésén, hanem pl. a városban állomásozó cs. kir. katonaság nyilvános zászlószentelési ünnepségein is.[95]

Győr polgárőrei nemcsak a békés ünnepségeken, hanem a katonai szolgálatban is kitüntették magukat. Harminc esztendővel később, 1839-ben állította ki a

88 GySML 2. Geiger-krónika, 428—436. o. mellékelve az egyenruha-rajzok.
89 *Bárdos* 1984., 358—361. o.
90 OL N24. 228. cs.
91 *Takáts* 93. o.
92 *Bárdos* 1980., 249. o.
93 OL N24. 211. cs. (az egyenruhák ábrázolásával).
94 Uo. A tisztek név szerinti összeírásai.
95 *Bárdos* 1980., 290—298. o.

számukra a város tanácsa az igazolást arról, hogy „az 1805/6. és 1809. esztendőben dühöngő francia háborúkon, és ezután következett esztendőkben, amidőn a császári királyi katonaság a haza védlésében fáradozott, mint a közbátorság fenntartására, mint pedig az e város kebelében találtatott kincstári javak őrzésére nézve, magukat jobbágyi hűséggel kitüntették."[96] 1813 februárjában a Pressburger Zeitung így emlékezett meg az akkor már 20 éves győri polgárőrségről: „Nem csupán az ünnepségekben, de a nehéz szolgálatok idején, az őrség ellátásában is bizonyította készségét."[97]

Magyarországon Győr polgárőrsége volt az egyetlen, amely — a hátországi őrszolgálaton túl — fegyveresen is szembeszállt Napóleon hadaival. 1809. június 16-án került sor a rövid, alig néhány perces „történelmi" szereplésre, akkor, amikor Győr helyőrsége megkísérelte átszakítani az ostromló franciák gyűrűjét. A Fehérvári kapun kitörő katonaság támogatására (őket fedezve) a polgári lövészegylet mesterlövészei is tüzet nyitottak az ostromlókra. Így írt erről az epizódról a szemtanú, Hohenegger Lőrinc győri teológiai tanár: „Némely polgárok a puskás seregből (Schützen-korps), kis bástyán a katonákkal öszve kapcsolták magokat, élesen és igazán eltalálták (a franciákat); de mivel igen esméretesek voltak kalapjaik, kéntelenek voltak házaikba vissza térni, mert az ellenség egy követ által avval fenyegetőzött, hogy őket, arra az esetre, ha beveszik a várt, úgy fogná tekénteni, mint hadi foglyokat. . ."[98]

Pécs polgársága a viszonylag magas résztvételi arány mellett 1811-ben 1065 fős polgárőrséggel rendelkezett. A polgári lovasság a huszárok öltözetét viselő magyar, és a dragonyosok egyenruháját és sisakját viselő német századokra oszlott. A gyalogság nemcsak nemzetiségek szerint különült el, hanem ezen belül még jogállás szerint is. A német gyalogság egységes volt, polgárok alkották a századot. A magyar és horvát (illir) gyalogság polgári és polgárjoggal nem rendelkező századokra oszlott, a horvátoknak a magyarokéhoz hasonló volt az egyenruhájuk.[99]

Zombor polgárőrsége 1809 májusában 1350 főből, köztük 201 lovasból és 135 lövészből állt.[100] A kép, amely az 1809 szeptemberében tartott vizsgálat nyomán bontakozott ki a város polgárőrségéről, nemcsak Zombor, de hazai polgárőrségek többségének helyzetét, állapotát is kiválóan jellemzi.

A zombori polgárőrség 1809 szeptemberében 1 zászlóaljat alkotott, amely 6 századból tevődött össze, köztük volt egy korábban szervezett lövészszázad. Mindegyik század 201 főből állt. Egyenruhája csak a lövészszázad tisztjeinek és közlegényeinek, továbbá a polgárőrség ezredesének volt. A lövészek a saját költségükön, a tanács támogatása nélkül szerezték be az egyenruhájukat és a fegyvereiket. A többi tisztnek és közlegénynek (az állomány 90%-ának) semmilyen egyenruhája nem volt, a polgári ruhájukban teljesítettek szolgálatot. Minden századparancsnok rendelkezett ugyan az előírt szabályzati könyvvel, de

96 Győr-Sopron Megyei I. sz. Levéltár (Győr) Győr sz. kir. város tanácsülési jegyzőkönyvei, 1839:2264.

97 *Bárdos*: 1980. 295—296. o.

98 *Hohenegger Lőrinc*: Győr ostromlásának Napló könyve 1809-ik esztendőben. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1820. II. k., 61. o.; v.ö. *Veress D. Csaba* 1987., 177. o.

99 OL N24. 212. cs. A képek többségét közölte: Magyarország története 1790—1848. II. k. 395—399. kép.

100 OL N24. 213. cs.

a vezényszavakat csupán a lövészszázad tisztjei sajátították el megfelelően, a többiek tudása gyenge volt. A lovasok maguk szerezték be a lovat és a nyerget (helyesebben a lótartó gazdák közül szervezték a lovasságot), fegyverük azonban (karabély, pisztoly vagy kard) semmilyen sem volt. A gyalogság többsége sem rendelkezett lőfegyverrel, csupán a lövészszázad tagjainak volt (igaz ugyan, hogy eltérő kaliberű) szurony nélküli puskája, lőszerrel azonban még ők sem voltak ellátva. Zászlaja is csupán a lövészszázadnak volt, azt már korábban felszentelték. Zenekarral ugyancsak kizárólag a lövészszázad rendelkezett: 12 főből állt, és rajtuk kívül a lövészeknek volt még 2 képzett dobosuk is. A polgárőrség minden tagjának személyesen kellett ellátni a szolgálatot, a helyettesítést a tanács nem engedte meg. A legénység elvileg minden vasár- és ünnepnapon gyakorlatokat tartott, de a többség nem volt még jól kiképezve, csupán a lövészszázad. Ezek után érthető is, hogy katonai jellegű szolgálatra is egyedül a lövészszázad vállalkozhatott; több ízben biztosítottak fegyveres kíséretet a Zomborból Pécsre irányított katonai szállítmányoknak.[101] A vizsgálat nyomán a legénység kb. 25%-át elbocsátották, 1811-ben századonként már csak 141—142 polgár teljesített szolgálatot, szemben a korábbi 201-el.[102]

Az egész országban a kőszegi polgárság vett részt a legnagyobb arányban a polgárőrségi szolgálatban. Itt az 1805-ben újjászervezett lövészszázadot és az 1809-ben felállított 3 új századot egy közös törzs alatt egyesítették. A kőszegi polgárőrség szolgálati nyelve a német volt és egységes, német szabású, világoskék posztóból készült, rózsaszínű hajtókával díszített egyenruhát hordtak, háromszögletű kalappal. Amíg az új századok nemcsak a polgárság, hanem a polgárjoggal nem bíró, de fegyverforgatásra alkalmas férfilakosság egy részét is felölelték, a zártkörű, válogatott lövészszázad volt (Zomborhoz hasonlóan) Kőszegen is a polgárőrség „elit" alakulata. A lövészszázad tagságának többsége a város céhes mestereiből szerveződött (64 fő, 86%) a tiszti rangok többségét (hasonlóan mint Győrben) mégis a viszonylag kis számú, de tekintélyes vagyonú kereskedőcsoport (7 fő, 9,5%) sajátította ki, szinte teljes egészében. Arról, hogy a város egész polgárőrsége, vagy annak egy része a napóleoni háborúk idején, vagy éppenséggel a francia megszállás alatt katonai feladatokat ellátott volna, nincs tudomásunk.[103]

Kőszeggel szemben Nagybányán mind a lakosság többsége, mind a polgárőrség magyar volt. Itt 1809 februárjában készült el a „felfegyverkezendő polgárok" összeírása, és akkor rendelték el a már meglévő fegyverek számbavételét is. A fél századnyi lovasságot egy trombitás, a 2 századnyi gyalogságot egy kisebb zenekar és dobosok egészítették ki. A nagybányai lovas és gyalogos polgárőrök egységes magyar egyenruhája a következő volt: Sötétkék dolmány vagy mente fekete bárányból prémmel, sötétkék mellény és nadrág, fekete magyar csizma, fekete csákó zöld-fehér rózsával, fekete kardszíj és fekete szíjas, fekete tölténytáska. A lovasok ezen kívül zöld posztóból készült, fehér zsinórból kivarrt N.B.V. betűkkel (Nagy Bánya Városa) díszített tarsolyt viseltek.[104]

101 OL N29. 6. cs. „Nota für die Bürger-Militz der Freystadt Zombor" Zombor, 1809. szept. 28.
102 OL N24. 240. cs.
103 OL N24. 211. cs., VaML Kfl. Kőszeg Protocollum Adnexorum 1809:442.; vö.: *Molnár* 78—80. o.
104 OL N24. 212. cs.

A viszonylag nagy lélekszámú Komáromban eredetileg alacsony volt a lakosság részvétele a polgárőrségben. 1811-ben még csupán 339 főnyi, két és fél századra osztott polgárság állt fegyverben, 1813-ban azonban a város magyar ruházatú alakulata már 320, a német egyenruhájú egység pedig 186 főből áll.[105]

Bakabányán mind 1809-ben, mind 1811-ben 201 fő állt fegyverben. A város polgárőrségének alig 15%-a rendelkezett polgárjoggal. Amíg a tisztek és altisztek kivétel nélkül polgárok voltak, a közlegényeknek csupán 1/15-öd része volt polgár. A kis bányaváros társadalma eléggé zárt volt: itt még a céhes mesterek uralták a vezető pozíciókat, esetünkben ők alkották nemcsak a legénységet, de a polgárőrség tisztikarát is. Egyedül az alakulat parancsnoka kivétel ez alól: Andreas Jezsovics városkapitány és szenátor volt. A bakabányai polgárőrség állományának 48,3%-a 30 év alatti, 35,5%-a 30—40 év közötti, míg 16,4%-a 40 évnél idősebb volt. Az átlagéletkor 31,5 évre tehető, ezért nem került sor 1811-ben a bakabányai polgárőrség átszervezésére, „megfiatalítására". A város fegyveres polgárai egyébként német típusú egyenruhát és háromszögletű kalapot viseltek, fegyverük a szuronyos puska volt.[106]

Kismarton polgárőrségének 1809-es szereplésére így emlékezett később a „Jelenkor" helyi tudósítója: „Városunkban 1809-ben fölfegyvereztetvén polgáraink egy része, az akkor ott őrködött Napóleon olasz őrezredei mellett igen bajos volt helyzetük, a tanács azonban e csiklandós és kétes állapotban is tudá a zavargás kitörését mellőzni, s a még csak akkor fejledező polgári őrséggel a háborgott indulatokat zabolázni".[107] A város nagy protektora, Esterházy herceg 1810-ben 160 db lőfegyvert bocsátott a polgárőrség rendelkezésére, az alakulat zászlószentelésén pedig a felesége volt a zászlóanya.[108]

Noha a törvény értelmében a nádor csak a szabad királyi városok és a szabad kerületek polgárőrségének felállítását rendelte el kötelező jelleggel, mellettük továbbra is fennálltak, és újjászerveződtek a nagyobb mezővárosok XVIII. század végén alakult polgárőrségei is. Az egri „polgári lovas és gyalog katonaság" négy százada: 1. „vadász katonák", 2. „magyar polgári katonaság", 3. „német polgárság", 4. „kapások" 1813. november 8-án, a lipcsei győzelem emlékére rendezett színpompás emlékünnepet.[109]

Arad polgárőrsége, miután az aradi erődítmény helyőrségének jelentős része a harctérre vonult, a várbeli őrszolgálat ellátásában és a francia hadifoglyok őrzésében segítséget nyújtott a cs. kir. katonaságnak. Így emlékezett meg erről a szolgálatról Arad szabad királyi város privilégiumlevele: „Ugyanazon francia háború alkalmával, őrködő sorkatonaság hiányában polgári őrcsapatokkal — melyet ötszáz idősebb polgárból és más lakókból állandóan 3 század és egy tüzércsapat képezett — a felügyeletet is magában a várban, úgy a kincstári pénztárak és a megyeházakban a börtönök körül szükséges minden őrködést ingyen teljesítették a nélkül, hogy ezen terhekért járó megtérítést köve-

105 *Takáts* 92—93. o.
106 OL N24. 211. cs.
107 *Jelenkor*, 1837. szept. 23. (76. sz.) 301. o.
108 Allgemeine Landestopographie, II/1. k., 339. o.
109 *Bárdos* 1987., 219. o.

telték volna." 1809-ben mintegy 40 fő kivált a német polgárőrségből, ők alapították meg a polgári tüzérséget. Királyi rendeletre az aradi vár tüzérségéhez osztották be őket, a cs. kir. tüzérség mellé segédszolgálatra. Kiképzésükről egy tüzértiszt gondoskodott, hadnagyuk tiszti rangját a rendes katonaság is elismerte. A feladatuk jobbára töltények készítésére, az ágyúkhoz való bombák, gránátok töltésére szorítkozott, de ünnepnapokon maguk is megszólaltatták a vár ormain álló ágyúkat.[110]

Szombathely püspöki mezőváros vendége volt 1809. március 3-án a nádor. A város tanácsa március 1-i ülésén elrendelte, hogy „lovasokból álló 50, magyar gyalogság karddal 90 és a német gyalogság uniformisban 27 személyek puskákkal díszesen, inneplő ruháikban" a nádor érkezésekor tisztelegjenek. A „polgár magyar lovasság", a „német polgár puskások" és a „magyar gyalog polgárok" alakulatait — még ha nem is tudunk korábbi szereplésükről — nyilván nem két nap alatt szervezte meg a város. Az egyenruhák, a fegyverek megléte, a csapatokban történő kivonulás mind arra vall, hogy Szombathelyen egy már korábban is létező intézmény lépett működésbe a nádorlátogatás idején.[111]

Pápa szabadalmas mezőváros ugyancsak rendelkezett polgárőrséggel a napóleoni háborúk idején. Amikor 1809 júniusában egy elesett francia tábornokot temettek, Magyarász József plébános feljegyezte a plébánia „Historia Domus"-ában, hogy a temetésen „a polgári és francia katonaság" közösen tisztelgett az elhunyt emléke előtt: a „szokásos három szoros tisztelet lövéseket a polgári katonaság egyedül végezé."[112] A pápai „formaruhás magyar polgárság" fennmaradt jegyzőkönyvének tanúsága szerint 1812/13-ban a városnak 158 főnyi „magyar kék forma ruhás fegyveres polgára" volt és az alakulat rendelkezett egy nagyobb zenekarral is. A város polgárőrségének kezdetben hiányzó rendszabását 1813. március 16-án fogadták el: „Noha az ellenség szembe szállására nem ösztönözhetünk, mindazon által, hogy némi részbe a városhoz csatolt hűséget megmutathassuk, szükségesnek látszik, a városnak dísze és a polgárság neve fönt tartására fegyverbe gyakoroltatni, aminthogy már az érdemes tanácsnak közbe vetésével nem csak az új polgárok, kiknek fel kelése eránt már elegendő meghatározások tetettek, hanem a régiek és elmaradottak is (ha csak szolgálatot tehetnek) azon kötelezésre fognak ébreszteni . . ." — írta a szabályzat bevezetése.[113]

Jóllehet a mezővárosok számára a törvény nem tette kötelezővé a polgárőrségi szolgálatot, Pápán, ha már egyszer felállították a fegyveres polgárságot, minden polgár számára kötelező volt a belépés. Erre utal, hogy a városban azok a polgárok, akik mentesültek a fegyveres szolgálat alól, 5—20 ft-ot fizettek váltságképpen.[114]

110 *Lakatos I. k., 81—82.*, 91. o.; v.ö. *Márki* II. rész, 506—507. o.

111 VaML Szombathely mezőváros tanácsülési jegyzőkönyvei 1809. márc. 1. (283—284. o.) 1809. márc. 2. (285—286. o.). V.ö. *Gőcze Rezső:* Szombathely francia megszállása 1809-ben. Szombathely, 1944. 7—8. o.; *Veress D. Csaba* 1987., 17. o.

112 *Veress D. Csaba:* Veszprém megye és az 1809. évi francia háború. In: *A Veszprém megyei múzeumok közleményei,* 17. (1984.) Veszprém, 1985. 382. o.; *Ugyanő:* 1987. 115. o.

113 Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Könyvtár Kézirattára (Pápa) O. 469. „Fegyveres kék polgárság" jegyzőkönyve 1812—1847., 3—16. o.

114 Uo. A jegyzőkönyv végén, az első visszafelé számozott oldalon.

Veszprém mezőváros polgárőrségének első alakulatát már a századfordulón felállították. Erre utal a német lövészcsapat zászlaja („Fane des deitshen Szitzen Korbps"), amelynek vértes lovast ábrázoló oldalán az 1800-as évszám olvasható.[115] 1812 áprilisában „a Szentség mellé állítandó 24 embereknek, vagyis magyarok közül való elrendelt katonáknak némely szükségére, vagyis az uniformisnak elkészítésére" a városi plébánostól 1000 forintot kölcsönöztek a magyar kompánia tisztjei.[116] Még ebben az évben 826 forintért elkészült Veszprém újonnan felállított magyar polgárőrségének a zászlaja is.[117] Ennek oldalán a barokk oltárképek „bevett" témája látható: Szent István felajánlja a koronát Magyarország védőszentjének, Máriának. Felirata: „A Weszpremi Contribuens (adózó) Magyar Compánianak Zászlója. Fölállítatot 1812-ik Esztendőben".[118] A város mindkét polgárőr egysége fellépett azon az ünnepségen, amelyet 1813. október 27-én, az újjáépült belvárosi tűztorony avatásakor rendeztek. Az ünnepi menetet „díszes muzsikaszó mellett a polgári katonaság" kísérte, „a magyar és német polgárság örömtüzet adott". A „magyar polgárkatonaság ugyan Paczai Ferenc kapitánya, a német polgár katonaság pedig Hermán Antal kapitánya kormányzásával pompás muzsika, trombita szók zengése alatt" parádézott.[119]

115 Bakonyi Múzeum (Veszprém) zászlógyűjteménye. A zászlók fotóit Veress D. Csaba bocsátotta rendelkezésemre, amiért neki ezúton is köszönetet mondok!

116 Veszprém Megyei Levéltár, (a továbbiakban: VeML) Veszprém mezőváros tanácsülési iratai A veszprémi formaruhás német és magyar polgárság iratai 1815—1842. A Formaruhás Magyar Polgárság iratai, Számadások.

117 Uo. Kimutatás az 1812-ben kifizetett költségekről.

118 L. a 115. sz. jegyzetet!

119 VeML Veszprém mezőváros tanácsülési jegyzőkönyve 1814:492.

A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK POLGÁRŐRSÉGEI (1811.)

		Század		Tisztek			közlegények	zenészek és ácsok	összlétszám	Ebből			
		lovas	gyalogos	törzs-	fő-	al-				lovas	lövész	vadász	tüzér
1.	Szeged	3	12,75	4	79	224	2739	41	3087	550	—	104	—
2.	Szabadka	1,5	12	3	62	189	2400	46	2700	276	—	—	—
3.	Pest	1	12	4	67	223	2253	39	2586	184	170	—	—
4.	Buda	0,5	12	4	59	173	2184	46	2460	56	—	—	—
5.	Pozsony	—	8,5	1	38	129	1477	22	1667	—	300	—	—
6.	Debrecen	2	6	3	43	112	1467	16	1641	424	—	—	—
7.	Székesfehérvár	0,5	10	3	46	148	1353	40	1590	54	—	—	—
8.	Sopron	0,5	8	2	42	116	1379	21	1560	47	104	—	14
9.	Újvidék	0,5	9,5	3	41	128	1317	30	1519	90	—	—	—
10.	Temesvár	0,5	8	4	42	138	1168	22	1374	67	—	—	—
11.	Győr	—	7	2	35	98	1187	18	1340	—	—	143	—
12.	Pécs	2	6	2	60	103	880	20	1065	202	—	—	—
13.	Zombor	1	6	2	30	92	851	23	998	134	140	—	—
14.	Esztergom*	—	5	—	20	70	882	10	982	—	—	—	—
15.	Kassa	—	4,5	1	21	61	834	13	930	—	—	—	—
16.	Kőszeg	—	6	1	27	74	649	6	757	—	—	109	—
17.	Szatmárnémeti	0,5	3	1	19	49	620	21	710	95	—	—	—
18.	Bártfa	—	2	1	10	28	508	3	550	—	—	—	—
19.	Besztercebánya	—	3	1	14	29	404	12	460	—	111	—	—
20.	Nagyszombat	—	3	1	13	42	339	—	455	—	—	165	—
21.	Modor	—	2	1	9	29	396	8	443	—	—	—	—
22.	Eperjes	0,5	3	1	15	38	360	6	420	(?)	—	—	—
23.	Nagybánya	0,5	2	1	10	29	346	13	399	45	—	—	—
24.	Lőcse	—	3	1	13	44	328	8	394	—	—	—	—
25.	Bazin	—	2	—	8	27	328	—	363	—	—	—	—
26.	Breznóbánya	—	0,5	—	7	21	318	5	351	—	—	—	—
27.	Szakolca	—	2	1	11	29	303	—	344	—	—	—	—

* 1809-es adatok.

		Század		Tisztek			közlegények	zenészek és ácsok	összlétszám	Ebből			
		lovas	gyalogos	törzs-	fő-	al-				lovas	lövész	vadász	tüzér
28.	Komárom	—	2,5	—	16	40	277	6	339	—	—	—	—
29.	Késmárk	—	2	1	11	24	274	14	324	—	—	—	—
30.	Selmecbánya	—	3	1	13	34	234	13	295	—	—	—	—
31.	Kisszeben	—	3	1	11	20	222	10	264	—	—	—	—
32.	Korpona	—	1,5	—	6	21	207	5	239	—	—	—	—
33.	Szentgyörgy	—	1	—	4	19	190	3	216	—	—	—	—
34.	Körmöcbánya	—	1	1	5	15	182	5	208	—	—	—	—
35.	Bakabánya	—	1	—	4	14	180	3	201	—	—	—	—
36.	Trencsén	—	1	—	5	14	139	2	160	—	—	—	—
37.	Újbánya	—	1	3	4	14	121	6	148	—	—	—	—
38.	Zólyom	—	1	—	4	15	126	—	145	—	—	—	—
39.	Libetbánya	—	1	—	5	16	106	1	128	—	—	—	—
40.	Kismarton	—	1	—	12	16	122	4	154	—	—	—	—
41.	Ruszt	—	1	1	4	10	93	2	110	—	—	—	—

FALUDI PÉTER

MAGYARORSZÁG ÉS A KOREAI HÁBORÚ 1950—1953*

A második világháború eredményeként a közép- és délkelet-európai térség vezető hatalma a Szovjetunió lett, melynek pozícióit a Szövetséges Hatalmak megállapodásain túl katonai jelenléte is alátámasztotta. Mindez nem kis mértékben befolyásolta, illetve meghatározta a térségbeli országok egyébként indokolt és törvényszerű társadalmi-politikai átalakulásának irányát és tartalmát, beleértve külpolitikai elkötelezettségüket is. Ugyanakkor az antifasiszta koalíció felbomlása, a győztes nagyhatalmak éles szembefordulása egymással, a hidegháború kibontakozása tovább mélyítette ezt a folyamatot: az 1948—1949-es fordulatokat követően Sztálin a szovjet politikai-gazdasági modellt erőltette a közép- és délkelet-európai országokra, köztük hazánkra, melyek így mindinkább azonos módon foglaltak állást a belpolitika minden alapvető és számos részkérdésében is. Kibontakozott továbbá a Szovjetunió és ezen országok egységes politikai, gazdasági, kulturális stb. együttműködési rendszere (például a kétoldalú szerződések megkötése a negyvenes évek végére). Ezt jelezte a Tájékoztató Iroda 1947 szeptemberi alakuló ülésén elfogadott alapelv, mely szerint „a háború utáni korszak... fő feladatainak megoldásában a Szovjetuniót és külpolitikáját illeti a vezető szerep".[1] Mindez egyre jobban korlátozta a nemzeti sajátosságok érvényesülését, a nemzeti érdekeket az akkori szovjet nagyhatalmi érdekeknek, törekvéseknek rendelte alá.

A belső és a regionális fejlődés, valamint a hidegháború eredményeként a negyvenes évek végére Magyarország és a közép-európai országok többségének Nyugat-Európához fűződő hagyományos kapcsolatai elsorvadtak, államközi viszonyuk is igen fagyos volt. A jugoszláv kérdés tovább súlyosbította ezt a helyzetet. Ami pedig a Távol-Keletet illeti, a tájékoztatás és a közvélemény elsősorban a Kínai Népköztársaság megalakulását kísérte figyelemmel. Ez utóbbit egyébként a hivatalos ideológia és propaganda is a szocializmus terjedésének, győzelmének igazolásaként értelmezte.

Közép-Európa és Észak-Korea — akkor még meglehetősen gyér — kapcsolatait is az azonos, szovjet típusú társadalmi-politikai fejlődés határozta meg. Ez az azonosság, „összetartozás" motiválta a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság haladéktalan elismerését a közép-európai államok részéről. A fentiek alapján a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság elismerése Magyarország által 1948. november 11-én politikai rutinaktusnak tűnhet, melynek a konkrét tényen túl nemigen lehetett „diplomáciai háttere". Vagy talán mégis? A fennmaradt diplomáciai iratok bizonyos „nagypolitikai" összefüggésekre utalnak.

Közbevetőleg meg kívánom jegyezni, hogy 1945 előtt hazánk és Korea között a japán annexió miatt különösebb kapcsolat nem volt. Az első világháborút megelőzően ugyan, még 1892-ben, az Osztrák-Magyar Monarchia barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződést kötött Koreával, ennek azonban inkább

* A szerző köszönetet mond *Balogh Sándor* és *Harsányi Iván* professzoroknak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott értékes segítségükért.

1 In: A magyar népi demokrácia története, 1944—1962. Budapest, 1978., 387. o.; *Kende István:* Forró béke — hideg háború. Budapest, 1970., 102. o.; *Balogh Sándor:* Magyarország külpolitikája, 1945—1950. Budapest, 1988. 269. o.

jelképes, mint gyakorlati jelentősége volt.[2] Korea-képünk az 1945 utáni években sem gazdagodott, a magyar sajtóban is alig-alig találunk koreai híreket. Sőt, a Szabad Nép, a központi pártlap is csak majd kéthetes késéssel foglalkozott az észak-koreai Nemzetgyűlés 1948 szeptemberi ülésével, illetve a KNDK megalakulásával — meglehetősen pontatlanul.[3] A lap egyébként december 25-én „1948: A győzelmek éve" címmel áttekintést adott az év legfontosabb eseményeiről, melyben viszont május 4-i (!) dátummal közli: „Új népi demokrácia születik Észak-Koreában".

„Magyarország elismeri a független Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot" címmel a Szabad Nép csak 1948. november 12-én ismerteti Pak Hon-Yong és Rajk László külügyminiszterek táviratváltását, illetve a magyar kormány döntését a KNDK elismeréséről, valamint a diplomáciai és a gazdasági kapcsolatok létesítéséről, koreai kezdeményezére.[4] Ez utóbbi realizálása érdekében azonban közel egy évig — úgy tűnik — nem történt semmi. Csupán 1949. augusztus 29-én jelenti a moszkvai magyar nagykövetség: központi rendeletre a követtanácsos felkereste a KNDK nagykövetét azzal, hogy a magyar kormány követet, vagy ügyvivőt óhajt küldeni. A nagykövet kijelentette; „... a koreai kormány fel szándékozik venni a diplomáciai kapcsolatokat az összes népi demokráciákkal, *amint az egyesülés megtörténik*" (kiemelés tőlem — F.P.), azaz kitérő választ adott a magyar kezdeményezésre. A magyar diplomata jelentése szerint a nagykövet szavaiból „kicsendült az a hit, hogy az egyesülés már csak rövid idő kérdése", s „az elmondottak úgy is értelmezhetők, hogy az egyesülés előtt valószínűleg nem kerül sor diplomáciai képviselet kiküldésére Korea és Magyarország között sem". A magyar Külügyminisztérium illetékesének az aktában található bejegyzése szerint „ez nem annyira a de facto egyesülést jelenti, ... hanem azt, hogy az Észak-koreai kormány egész Korea egyedül törvényes kormányának tekinti magát, tekintet nélkül az amerikaiak által elismert bábkormányra". S végül a kérdést egy Berei Andor külügyminisztériumi államtitkárra hivatkozó bejegyzés zárja le: szeptember 29-én „a moszkvai (koreai) nagykövet közölte: kormánya igen szívesen venné a két ország között a diplomáciai kapcsolat felvételét. Egyetlen feltétel: nagykövet legyen".[5]

Mi húzódott meg a moszkvai koreai nagykövet eltérő álláspontjai mögött? Tapasztalatlanság, vagy az országegyesítéssel kapcsolatos phenjani propaganda-álláspont korai megnyilvánulása? Ez sem kizárt az első válasz esetében, de azt cáfolja, hogy egy hónappal később a nagykövet, kormánya nevében, már üdvözli a magyar kezdeményezést. Nem valószínű, hogy a magyar diplomata megkeresése váratlanul érte volna a nagykövetet. Így első reagálása — „amint az egyesülés megtörténik" — szintén csak hivatalos álláspontot tükrözhetett egy olyan fontos elvi-politikai kérdésben, mint „a kapcsolatok az összes népi demokráciákkal". S ez esetben miért változott meg Phenjan álláspontja?

Az okokat feltehetően a globális nemzetközi helyzetben s az ezzel kapcsolatos szovjet külpolitikában 1949 nyarán — kora őszén bekövetkezett gyökeres

2 *Faludi Péter:* A magyar—koreai kapcsolatok száz éve (1892—1992). ELTE Információs Szemle, Elmélet és Politika, XVI. évf. 1989. 3. sz.

3 *Szabad Nép*, 1948. szeptember 22.

4 Uo. 1948. november 12.

5 Új Magyar Központi Levéltár, Korea XIX-J-1-j. 3. doboz, 4/h. dosszié, 580/49. (Moszkva 27/szig.biz.), 714/49 (Moszkva 31/szig.biz.).

változásokban kell keresnünk. Röviden: a NATO létrehozásával 1949. április 4-én az amerikai és általában a nyugati külpolitika új szakaszhoz érkezett. A négy nagyhatalom Külügyminiszteri Tanácsa párizsi konferenciáján (1949. május 23-június 20.) elutasították a Németország politikai, gazdasági közigazgatási egységének helyreállítására, a békeszerződés előkészítésére vonatkozó szovjet javaslatokat. Sőt, 1949 augusztusában már választásokat tartanak Németország nyugati megszállási övezeteiben, a Trizoniában; szeptember 20-án pedig megalakul a Német Szövetségi Köztársaság. Válaszul október 7-én létrejön a Német Demokratikus Köztársaság. Németország kettészakítása befejezett ténnyé vált. Ezzel a szovjet külpolitikai koncepció és gyakorlati tevékenység központjába véglegesen a fegyveres erők és a stratégiai biztonság erősítése került — szeptember 25-én bejelentik az első szovjet kísérleti atombomba felrobbantását.[6]

Összefoglalva tehát: nem zárható ki, hogy a magyar kezdeményezést megelőzően Phenjanban (s talán Moszkvában is?) lehettek bizonyos elképzelések Korea egységének helyreállításáról — valamiféle nagyhatalmi megegyezés alapján (bár a Szovjet—Amerikai Közös Bizottság tevékenysége Koreában már 1947 őszén félbeszakadt s Korea ügye 1948-ben az ENSZ Közgyűlése napirendjére került). A két német állam létrejöttével s általában a nemzetközi helyzet erős bipolarizációjával Korea egységének helyreállítása is irreálissá vált.

Mindenesetre a magyar-koreai diplomáciai kapcsolatok most már viszonylag gyorsan realizálódtak, de csak követi szinten. Az első magyar követ 1950. április 20-án adta át megbízólevelét Phenjanban, koreai kollégája pedig június 22-én Budapesten.[7] A diplomáciai kapcsolatokat — koreai szorgalmazásra — csak 1954. február elsejével emelték kölcsönösen nagykövetti szintre.

A koreai háború kirobbanása 1950. június 15-én Magyarországot, különösen a magyar közvéleményt, sajátos helyzetben, meglehetősen váratlanul érte. Az 1948-as „fordulat évét" követően az uralmon lévő Magyar Dolgozók Pártja vezetésének politikáját és gyakorlatát mindinkább a torzulások, az indokolatlan adminisztratív intézkedések, az „osztályharc élezése" jellemezte. A társadalmi-politikai struktúra erőszakos átalakítása, a politikai koncepciós perek, mesterséges „kémügyek", „szabotázsakciók", „leleplezések", az „osztályidegenek" kitelepítése — a kétségtelen eredmények mellett — az országban mind feszültebb légkört teremtettek. A társadalmi élet minden területét a bizalmatlanság, az „ellenségkeresés" hatotta át. A hidegháborús nemzetközi légkörben az ország politikai vezetése minden bajért az imperialista hatalmakat és „magyarországi ügynökeiket" vádolta. Az ország nemzetközi elzártsága és a tömegtájékoztatás egyoldalúsága megnehezítette a közvélemény reális tájékozódását (a nyugati kapcsolat, vagy rádióadások hallgatása például adminisztratív intézkedéseket vont maga után).

Ebben a helyzetben a tőlünk látszólag mégoly távoli koreai háború tényét a politikai vezetés, a hivatalos ideológia és propaganda haladéktalanul belpolitikai koncepciója, napi agitatív tevékenysége szolgálatába állította. Igazolva látta a fokozódó háborús veszélyen, a fenyegetettségen alapuló politikája he-

6 A magyar népi demokrácia története, 1944—1962. I. m. 145. o.; *Kende István:* i. m. 178—179. o.

7 Eddig nem ismeretesek más közép-európai országok, például Csehszlovákia, Lengyelország és a KNDK kapcsolatfelvételének konkrét körülményei, tapasztalatai.

lyességét, megerősítette az „imperialista ellenségképet", az imperializmus „leleplezését" a tömegpropagandában („itthon a kémek, szabotőrök segítségével, Koreában már fegyverekkel támadnak"). A túlfeszített gazdasági terv, az egyre magasabb hadikiadások (1950-ben a nemzeti jövedelem közel 20%-a) következtében jelentkező termelési és fogyasztási feszültségek „levezetésére" a koreai háborút a vezetés a fegyverkezés, a háborús felkészülés „legitimizálására" igyekezett felhasználni. Elfogadva a szovjet vezetésnek a világháború közeli lehetőségére vonatkozó álláspontját (lásd például, a Tájékoztató Iroda 1949 novemberi határozatát), tovább csökkentették a fogyasztási alapokat, növelték a honvédelem erősítését is szolgáló nehézipari beruházásokat.[8] A koreai háború kirobbanását követően, s arra hivatkozva, 1950 őszétől nyíltan is napirendre került a lakosság erkölcsi-politikai felkészítése, mozgósítása egy esetleges háborúra (az ország nyugati és déli határai gyakorlatilag „frontvonalnak" számítottak — tiltott övezet, műszaki zár létesítése, mozgáskorlátozás stb.). Felerősödött a társadalom „homogenizálása", a pártállam politikai struktúrájának centralizálása. 1950 novemberében — a legális állami és párttestületek tudta és jóváhagyása nélkül, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály részvételével — létrehozták a Honvédelmi Bizottságot. „Az elkövetkező két évben ténylegesen ez a bizottság döntött — teljhatalommal és minden ellenőrzés nélkül — az ország sorsát érintő valamennyi politikai, gazdasági, katonai stb. kérdésben".[9] Az 1951 februári pártkongresszuson jelentősen felemelték a tervelőirányzatokat, különösen a nehézipari beruházásokét. A feszített tervek megvalósítására széleskörű munkaversenyek szervezésével igyekeztek fokozni a dolgozók munkaintenzitását. Ebben 1950 nyarától több éven át kiemelkedő szerepet játszott a „koreai hét", a „koreai brigádok", „10 napos koreai műszakok" szervezése az üzemekben.[10]

Összegezve elmondhatjuk, hogy a koreai háború ténye s értelmezése igen rövid idő alatt nemcsak a kialakulóban lévő pártállam érvrendszerébe „épült be" szervesen, de nem kis szerepet játszott a bel-, gazdasági-, katonapolitikai, valamint külpolitikai döntéshozatalban is. A NATO és az NSZK létrehozásához hasonlóan a vezetés ezt is felhasználta a fenyegetettség, a veszélyeztetettség alátámasztására. A közvélemény s az egész társadalom mozgósítását szolgálta a szinte már a háború másnapján kibontakozó széleskörű szolidaritási mozgalom is. Annak ellenére azonban, hogy a politikai vezetés ezt éppen említett céljai érdekében kezdeményezte, szervezte és irányította, a közvélemény részéről ezektől eltérő, bár „párhuzamos" indíttatást is tapasztalhattunk.

A közhangulat alakulásában az is közrejátszott, hogy rövid idő alatt számos állam katonailag is bekapcsolódott a koreai háborúba. Ez azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság határainak közvetlen közelségében kirobbant háború a NATO, valamint a Szovjetunió és szövetségesei közti fegyveres konfliktushoz vezet.[11]

A közép-európai országokat — Albánia kivételével — kétoldalú kölcsönös segítségnyújtási egyezmények fűzték a Szovjetunióhoz, s épp 1950 februárjában írták alá a hasonló szovjet-kínai szerződést is. Ezért voltak, akik a koreai

8 A magyar népi demokrácia története 1944—1962. I. m. 176. o.
9 Uo. 169. o.
10 Uo. 177. o.
11 *Balogh Sándor:* Magyarország külpolitikája, 1945—1950. I. m. 339. o.

háborúban mintegy a harmadik világháború előjátékát látták s ennek a magyar sajtó is hangot adott. A magyar társadalom reagálását továbbá minden bizonnyal nem kis mértékben befolyásolta, hogy alig öt év telt el a világháború óta, melyben az ország lakosságának kb. 8—10%-a pusztult el,[12] s az ország Nyugat-Európához képest igen sokáig, kb. 7—8 hónapig volt a közvetlen haditevékenység, a front színtere. A közeli háborús emlékek és élmények motiválták a lakosság aggodalmát, jelentős részének humanitárius segítőkészségét, amely így végső soron egybeesett a politikai vezetés már ismertetett álláspontjával, törekvéseivel.

Nem feladatom, hogy a koreai háború kitörésének eltérő indoklásával, katonai és politikai fejleményeinek hátterével foglalkozzam. Mindez az irodalomból jól ismert. Az is, hogy a kelet-európai országok vezetői egyöntetűen magukévá tették és követték Phenjan, illetve Moszkva és Peking verzióját, álláspontját. Így a hivatalos magyar állásfoglalást is a fentebb már kifejtett belső és külső tényezők határozták meg. Ez annak ellenére teljesen egyértelmű volt, hogy a koreai háború kitörését követően — adataink szerint — nem jelent meg kormány- vagy külügyminisztériumi nyilatkozat, más hivatalos dokumentum.[13] A sajtó vezércikkekben és szerkesztőségi kommentárokban fejtette ki a magyar álláspontot.[14]

A magyar lapok 1950. június 27-én, kedden adtak először hírt a koreai háború kitöréséről (hétfőn a lapok nem jelentek meg). A Szabad Nép első-második oldalon, nagy terjedelemben számolt be a KNDK elleni „orvtámadásról". Nagyobb, térképes ismertetést is közölt Koreáról, a koreai kérdésről. Ettől kezdve kb. két hónapon át a lap naponta első-második oldalon foglalkozott — az észak-koreai hadijelentések alapján — a fronthelyzettel, nagy terjedelemben ismertette a konfliktus nemzetközi visszhangját, egyben „leleplezve" az amerikai és nyugati álláspontot.

Július elsejétől bontakozott ki a koreai szolidaritási mozgalom hazánkban („El a kezekkel Koreától!"), melynek során július 15-én a fővárosban nagygyűlésre került sor. A Szabad Nép két első oldalát ezen eseménynek szentelte: „Budapest népe hatalmas békegyűlésen tiltakozott az amerikai imperialisták koreai rablótámadása ellen" fejléccel. A nagygyűlésen vezető kulturális, egyházi személyiségek, a társadalom képviselői szólaltak fel. Határozatot fogadtak el, mely szerint „a koreai nép szabadságharcának megsegítésére, szolidaritásunk jelképeként, egy tábori kórházat küldünk a magyar dolgozó nép nevében a Koreai Népköztársaságba (sic!), orvosokkal, ápolószemélyzettel, teljes orvosi felszereléssel és gyógyszerekkel".[15] A „Megvédjük a békét!"-mozgalom Ország-

12 *Korom Mihály:* A magyar népi demokrácia első évei, 1944—1948. *Valóság,* 1984. 3. sz., 3—4. o., továbbá *Stark Tamás:* Magyarország második világháborús embervesztesége. Budapest, 1989. 80. o.

13 Később, 1950. július 15-én a budapesti amerikai követség jegyzékben közölte a magyar külügyminisztériummal, hogy az Egyesült Államok elnöke, az ENSZ Biztonsági Tanácsa határozatára hivatkozva, elrendelte a koreai tengerpart blokádját. A külügyminisztérium válaszjegyzékében leszögezte, hogy a Magyar Népköztársaság a Biztonsági Tanács döntését jogellenesnek tekinti s egyben rámutatott, hogy az Egyesült Államok nyílt fegyveres támadása agresszív beavatkozást jelent a koreai nép belügyeibe.

14 Például: „Az imperialisták koreai provokációja" (*Szabad Nép,* 1950. június 30.); „Támogatjuk a koreai nép szabadságharcát" (Uo. július 18.), „Harcos együttérzés Koreával" (Uo. július 28.) stb. — A hivatalos álláspontot s egyben a tájékoztatást és a propagandát szolgálta néhány szovjet kiadvány megjelentetése a Szikra pártkiadó „Nemzetközi kérdések" sorozatában: „Korea" (11. sz.); „A Szovjetunió és a koreai kérdés" (30. sz.) „A Szovjetunió és az amerikai intervenció Koreában", „Okmányok" (41. sz.).

15 *Szabad Nép,* 1950. július 16.

gos Tanácsa felhívással fordult a magyar társadalomhoz: erejéhez mérten mindenki járuljon hozzá a kórház költségeihez.[16] A lap folyamatosan beszámolt a gyűjtést támogató politikai-szolidaritási röpgyűlésekről országszerte, ismertette az egyes nagyüzemek kollektíváinak hozzájárulását, vezető művészek, tudósok, értelmiségiek adományait.[17] Az országos gyűjtés néhány nap alatt meghaladta a 12,8 millió forintot, ami akkor igen jelentős összegnek számított.[18]

Július 18-án a lapok már közlik a Koreába induló orvosok, ápolók interjúit, beszámolnak a magyar kórházvonat július 26-i ünnepélyes búcsúztatásáról. Az első magyar orvoscsoport 1950. július 27-én érkezett meg Koreába s kezdte meg tevékenységét.

Július végétől bontakozik ki Magyarországon a koreai szolidaritás már említett „termelési mozgalma". Ennek jellegét jól tükrözi a korabeli sajtó is. Néhány példa: „A koreai példa hősi tettekre lelkesít a termelés frontján" — „Az új normák túlszárnyalását határozta el a vasipari sztahanovisták értekezlete"; „Előre a Koreai Hét győzelméért" — „Kiváló termelési eredmények a Koreai Hét első napján"; „A Koreai Hét agitációs munkájának tapasztalatai"; „Hogyan hasznosítják a Koreai Hét tapasztalatait egy öntödében?"[19] S Csók István, a magyar képzőművészet és kulturális élet kiemelkedő személyisége, festőművész, augusztus 10-én nagyobb cikket közöl a Szabad Nép-ben: „A Koreai Hét — mindannyiunk ügye" címen.

A továbbiakban a magyar sajtó mindvégig kiemelten kezelte a hároméves háború és a fegyverszüneti tárgyalások fejleményeit, melyekről 1951. augusztus 12-től a Szabad Nép állandó koreai különtudósítója is rendszeresen beszámolt.[20]

A munkaverseny-felajánlások, a szolidaritási gyűjtési akciók a háború egész ideje alatt folytatódtak. 1950 augusztus végén például a békebizottságok „koreai szeretetcsomag-utalvány" vásárlási kampányt szerveztek, 5, 7,5 és 10 forintos címletekkel. Az így vásárolt közel egymillió darab ajándékcsomagot különvonattal szállították Koreába.[21] Ezek az akciók, érthetően, továbbra is politikai színezetűek voltak. Az Országos Béketanács elnöksége 1952 júniusi felhívása nyomán (Szabad Nép, június 24.) a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnöksége „Gyűjtés a hős koreai nép megsegítésére" tárgyban háromoldalas belső Körlevelet intézett az összes politikai tiszthez, melyben kifejtette a gyűjtés irányelveit, politikai céljait. A Körlevél hangsúlyozta: a) a gyűjtést

16 Uo., július 18.

17 Uo., július 21. Például: „Az Államvédelmi Hatóság küldöttsége ... ünnepélyesen átadta ... gyűjtésének eddigi eredményét: 454 604 forintot ... A küldöttség vezetője elmondta: ... az imperialisták koreai provokációjára úgy válaszolnak, hogy az anyagi támogatás mellett a legnagyobb erővel folytatják a harcot országunk mindenfajta ellenségével, az imperialisták ügynökeivel szemben". — Úgy tűnik, ez a sajtóhír is jól tükrözi az akkori politikai légkört, a vezetés belpolitikai törekvéseit. Egyébként az említett „párhuzamosságot" megerősíti az MDP KV Agitációs és Propaganda osztályának 1950. július 21-i feljegyzése „a Koreába küldendő kórház-gyűjtéssel kapcsolatos hangulatról": „Az eredmények mellett azonban meg kell állapítanunk, hogy szervezeteink kezdettől fogva nem tartják megfelelően kézben a kérdést. A tömegek lelkes aktivitása mögött kullogott nem egyszer a pártszervezetek munkája". Politikatörténeti Intézet Levéltára, Korea, 276. f. 65/209.

18 Uo., július 28.

19 Uo., július 28., augusztus 8., 16. és 18., stb.

20 Méray Tibor tevékenységét az illetékes koreai vezetők igen pozitívan értékelték: „... Úgy a külügyminiszter ... valamint a Kultúr- és Propagandaügyi miniszterhelyettes ... véleménye szerint »Méray elvtárs szilárdan tartja a vonalat, és jó kommunista munkát végez.«" Új Magyar Központi Levéltár, XIX J-1-j Korea, 7. doboz, 00858/1952. 1951. évi Összefoglaló.

21 *Szabad Nép*, 1950. augusztus 24., szeptember 14., 16.

nem szabad kötelezővé tenni; b) az illetményben részesülők (azaz a hivatásos állomány) havi fizetésük 3%-át ajánlják fel, míg a sorkatonák 2, 5, 10, 20, vagy 50 forintos bélyeget vásároljanak. „A gyűjtés sikeres lebonyolításáért a politikai tiszteket teszem felelőssé" — zárult a Politikai Főcsoportfőnök helyettese által aláírt Körlevél.[22]

A Béketanács említett felhívása alapján 1952. július 1—augusztus 1. között — „a koreai agresszió 2. évfordulójáról való megemlékezés" jegyében — koreai szolidaritási hónapra került sor. A fővárosi nagygyűlést sokezer vidéki, üzemi röpgyűlés követte, Koreában járt magyar orvosok részvételével. Az újabb gyűjtési akcióból közel 37 millió forint folyt be.[23]

Összességében elmondható, hogy a koreai háború három éve alatt mind a politikai vezetés és a propaganda, mind a társadalmi szolidaritás figyelmének központjában a magyar kórház és egészségügyi személyzet tevékenysége, valamint a különböző segélyszállítmányok (gyógyszerek, közszükségleti cikkek, élelmiszerek) álltak.

A magyar kórház (amely kezdetben Rákosi Mátyás nevét viselte) és az egészségügyi csoportok hét évig, 1950 július végétől 1957 júniusáig működtek Koreában. Ezen idő alatt összesen 162 magyar orvos, ápoló és más egészségügyi szakember dolgozott ott.[24] A kórház 1950—1953 között mint hadikórház funkcionált, tevékenységét a fegyverszünet megkötéséig az egészségügyi miniszternek a magyar kormány számára készített Jelentése foglalja össze.[25]

1953. augusztus 10-én Nam Ir külügyminiszter — Kim Ir-Szen megbízásából — a phenjani külképviseletek vezetőin keresztül arra kérte a szovjet, a román, a magyar, a csehszlovák és lengyel kormányt, hogy kórházaik és orvosaik az újjáépítés idején is minél tovább maradjanak Koreában.[26] Magyar részről méltányolták a kérést s további négy évig — az állami költségvetés évi 6,5 millió forintos hozzájárulásából — fedezték a kórház fenntartását és működését.[27] Megváltozott a kórház tevékenységének jellege is. Áttelepült Szarivonba, ahol egyben mint tartományi kórház folytatta működését. A magyar sebészekhez belgyógyászok, tüdőgyógyászok, szülészek és gyermekgyógyászok is csatlakoztak. A kórházi ellátást széleskörű járóbeteg-rendelés egészítette ki.

A gyógyító tevékenység mellett a magyar orvosok, koreai kollégáikkal közösen, évente tudományos konferenciákat is szerveztek, széles körű részvétellel (1956-ban például a tuberkulózis elleni küzdelem tapasztalatairól).[28] A konferenciák anyagát koreai nyelven is kiadták, hogy a helyi orvosképzésben is hasznosíthassák.[29]

A koreai politikai és egészségügyi vezetés igen magasra értékelte a magyar kórház és orvosok munkáját, szakmai tudását. Ezt számos alkalommal Kim Ir Szen, valamint Pak Hon-Jong külügyminiszter, Li Bjong-Nam egészségügyi

22 Hadtörténelmi Levéltár, MN Vezérkara, 2. Csoportfőnökség, V. 1952/T. 111/1., folió 112., 04922/Pol. Fcsf./1952.

23 Új Magyar Központi Levéltár, XIX-J-1-j Korea, 8. doboz, 11/f. dosszié, 001132/1952.

24 Hadtörténelmi Levéltár. VII. 205. Pgy. Ko. 1-11, 32. K/1. dosszié.

25 Új Magyar Központi Levéltár, XIX-J-1-j, Korea, 9. doboz, 13/g. dosszié, 0029/2/1954.

26 Uo., 001637/1953.

27 Uo., 0091/3/1954.

28 Új Magyar Központi Levéltár, XIX-J-1-j, Korea 3. doboz, 4/bc dosszié, 004431/1/1957.

29 Hadtörténelmi Levéltár, VII. 205. Pgy Ko. 1-11. 32. K/7.

miniszter is hangsúlyozta. Ez utóbbi „a kórházunkban felgyógyult volt sebesültek levelei tömegét kapja, akik felhívták a figyelmét a magyar orvosok munkájára és eredményeire"[30] Számos hasonló levelet kaptak orvosaink volt betegeiktől sok éven át már itthon, Magyarországon is. Sőt, a Hadtörténelmi Levéltár e levelekkel együtt megőrizte egy volt sebesült, Jang Bok-Jun „Gyengéd kéz — a magyar orvosokhoz" c. versét koreai és magyar nyelven.[31] A KNDK kormánya számos magas kitüntetéssel ismerte el orvosaink, ápolóink munkáját. A szarivoni kórház udvarán emlékoszlop őrzi áldozatkészségüket.

Az utolsó magyar orvos-egészségügyi csoport tiszteletére rendezett díszelőadáson megjelent Kim Du-Bong akkori államfő, pályaudvari búcsúztatásukon pedig több mint 1500 fős tömeg vett részt.[32]

Ami a magyar kórház és orvosok hétéves munkájának anyagi-pénzügyi hátterét illeti, azt a háború éveiben az Országos Béketanács a társadalmi gyűjtésekből fedezte; a továbbiakban, mint említettem, az állami költségvetésből biztosították. Így 1950—1957-ben a teljes ráfordítás 67,5 millió forint volt.[33] S bár a kórház egy ízben, 1950 őszén megsemmisült, s később is több bombatámadás érte, magyar áldozat, szerencsére, nem volt.[34]

A magyar orvosok, elsősorban a sebészek, idehaza feldolgozták koreai szakmai tapasztalataikat. Például, a „Katonaorvosi Szemle" c. havi folyóirat 1953—1954-ben cikksorozatot közölt „Háborús plasztikai sebészet" címmel. Bevezetőjükben a szerzők megjegyzik: „... Koreában az összes műtétek 40 százaléka esik a plasztikai beavatkozásokra. A meginduló cikksorozat célja a honvédorvosi kar számára ezen tapasztalatok átadása és gyakorlati alkalmazása".[35]

A baktériumfegyver állítólagos koreai alkalmazásával kapcsolatos orvosi jelentést, vagy tanulmányt nem találtam, ez főként a sajtócikkek, a Szabad Nép koreai tudósítójának témája volt. A Magyar Néphadsereg Tudományos Kutató Intézetben azonban 1952. június 2-án két feljegyzés készült. Az egyikben a szerző (egy Koreában *nem* járt orvosszázados) összegezte a baktériumfegyver koreai alkalmazásának formáit, eseteit és tapasztalatait, a másikban pedig javaslatot tesz külön intézet felállítására és szakemberek képzésére egy esetleges baktériumháború esetére.[36] A javaslat fogadtatásának nincs nyoma. Ugyanígy feltehetően visszhang nélkül maradt Ratkó Anna egészségügyi miniszter Rákosi Mátyáshoz küldött 1952. március 6-i jelentése „epidemiológus brigád és epidemiológiai munka elvégzéséhez szükséges felszerelések azonnali kiküldéséről".[37]

30 Új Magyar Központi Levéltár, XIX-J-1-j, Korea 7. doboz, 5/h dosszié, 001970/1951.

31 Hadtörténelmi Levéltár, uo., K/10.

32 Új Magyar Központi Levéltár, XIX-J-1-j, Korea, 9. doboz, 13/g. dosszié, 001362/4/1957.

33 Uo., 00292/2/1954. és 001362/3/1957.

34 Pak Hon-Jong külügyminiszter az ENSZ főtitkárához és a Biztonsági Tanács elnökéhez intézett táviratában tiltakozott a Csunhva falu kórházát ért bombázás ellen, melyben a magyar orvosok is dolgoztak — uo. 8. doboz, 11/f. dosszié, 001516/1950., — ez utóbbit a távirat nem említi.

35 *Katonaorvosi Szemle*, V—VI. évf., 1953., 1954. *dr. Zoltán János—dr. Galambos József* 1953. június, 540. o., továbbá *dr. János György:* Adalékok a lőtt sérüléses eredetű idült csontvelőgyulladások kezeléséhez, uo., VI. évf., 1954. szeptember, 892—908. o.

36 Hadtörténelmi Levéltár, HM Hadtápszolgálat, Egészségügyi csoportfőnökség, 1952/T. 229/4. 54. folió.

37 Politikatörténeti Intézet Levéltára, Korea, 276. f. 54/196.

A phenjani magyar nagykövet 1954. március 23-án emlékeztetőt adott át Nam Ir külügyminiszternek, mely szerint „a magyar kormány a legközelebbi jövőben egy 9 tagú légoltalmi delegációt szándékozik küldeni Koreába, amely a megtörtént bombázások hatását, a fel nem robbant bombákat, a baktériumháború elleni védekezés módszereit és minden olyan légoltalmi kérdést fog tanulmányozni, amire egyáltalán mód és lehetőség van". Korea részről már április 2-án közölték, hogy szívesen látják vendégül a magyar légoltalmi delegációt.[38] A delegáció útjáról nincsenek adataink.

Az egészségügyi segélynyújtás mellett a magyar támogatás másik jelentős formája volt a koreai háború alatti és utáni években a diákok és hadiárvák fogadása, akiknek száma — nem teljes adatok szerint — megközelítette az ezret. Az egyetemisták és főiskolások főként az orvosi és a különböző mérnöki (építészeti, villamossági, vegyészeti, agrár- stb.) karokon, valamint bölcsészeti tagozatokon tanultak. Az általános- és középiskolás korú hadiárvák részére két önálló iskola és kollégium létesült Budapesten, magyar és koreai tanárokkal (az iskolák Kim Ir Szen és Pak Den-Áj asszony nevet viselték). A koreai fiatalok népszerűek voltak a lakosság körében — sok magyar család akart örökbe fogadni koreai gyermeket, de erre nem volt mód. Sajnos, a koreai fiatalok külföldi tanulmányait erősen befolyásolta a phenjani vezetés mindenkori politikai álláspontja. Így, az 1956 őszi magyarországi eseményeket követően, a KNDK rövidesen hazarendelte valamennyi itt tanuló diákját. Csupán néhány végzős hallgató fejezhette be tanulmányait hazánkban 1958—1959-ben.[39] S bár a későbbiekben Magyarország és a KNDK mindinkább eltérő belpolitikai helyzete, gyakorlata nem tette lehetővé, hogy a hazánkban tanult koreai diákok aktívabban hozzájáruljanak a két ország együttműködéséhez, pozitív szerepük kulturális téren is megmutatkozott. Közreműködésükkel az ötvenes évek végére több koreai klasszikus irodalmi mű jelent meg magyarul s elkészült a magyar-koreai szótár is.

A magyar Oktatásügyi Minisztérium kimutatása szerint hazánk csupán 1951—1955-ben összesen 601 koreai ösztöndíjast fogadott; a velük kapcsolatos összkiadás 37,8 millió forintra rúgott. Az említett két koreai iskola és kollégium létesítése és fenntartása ugyanezen idő alatt 18,6 millió forint volt.[40]

Ami a gazdasági segélynyújtást illeti, a magyar kormány 1952. július 5-ével 15 millió régi rubel értékű áruvásárlási hitelt nyújtott a KNDK-nak, melynek visszafizetését 1959 júniusában elengedte. Más közép-európai országokkal együtt, részt vállalva Észak-Korea háború utáni újjáépítésében, a magyar kormány 1953. augusztus 5-én határozatot hozott a „koreai népnek nyújtandó baráti segítségről". Ennek alapján a két kormány szeptember 7-én megállapodást írt alá a gazdasági és műszaki segélynyújtásról. Eszerint Magyarország 1954-ben 15 millió régi rubel értékben különböző gépeket, berendezéseket (vasúti mozdonyokat, bányagépeket, szerszámgépeket stb.), valamint gyógyszereket szállí-

38 Új Magyar Központi Levéltár, XIX-J-1-j, Korea, 6. doboz, 5/e dosszié, 00738/1954 és 00739/2/54.

39 Egyes, meg nem erősített adatok szerint néhány koreai diák harci tapasztalataival segítette a magyar fiatalokat a népfelkelés alatt — *Gosztonyi Péter:* Feltámadott a tenger . . . A magyar október története. Budapest, 1989., 172. o.; *uő.:* 1956 — A magyar forradalom története, 159. o.

40 Új Magyar Központi Levéltár, XIX—J—1—j, Korea, 10. doboz, 17/d. dosszié, 003607/2/1955 és O. M. 8462-B. 8/1955.

tott segélyként, 1955—1956-ban pedig 10 millió régi rubel értékben küldött beruházási cikkeket.[41]

Ugyancsak az 1953. szeptember 7-i megállapodás értelmében Magyarország három gyár felépítését és teljes berendezését vállalta térítés nélkül. A phenjani mérleggyárat 1959 januárjában, a kuszoni szerszámgépgyárat és a ponguni festékgyárat 1960-ban adtuk át. Ezek költségelőirányzata még 1953-ban 70—85 millió régi rubel volt.[42] A műszaki segítségnyújtás keretében 1954—1955-ben 32 magyar építészmérnök és technikus vett részt Phenjan lakónegyedeinek tervezésében, további négy szakemberünk pedig a nágoni bányagépgyárban dolgozott.

Végül, az 1956. június 20-án aláírt kormányközi megállapodás keretében, Magyarország 7,5 millió régi rubel hosszúlejáratú hitelt, valamint szintén 7,5 milliós értékben térítésnélküli segélyt nyújtott közszükségleti cikkek szállítására.[43] Egyidejűleg a két ország ez évtől kezdve külkereskedelmi kapcsolatait éves árucsereforgalmi és fizetési jegyzőkönyvek alapján kezdte bonyolítani, viszonylag nem jelentős volumennel.

Összegezve, nehéz ma már pontosan megmondani, hogy Magyarország és a többi közép-európai ország, valamint a Szovjetunió és Kína milyen értékű, nagyságrendű segítséget nyújtott Észak-Koreának a háború alatt és a háború utáni helyreállítás éveiben. Az értékelést, vagy becslést megnehezíti a pontos adatok hiánya, illetve az ellentmondások, a publikációk hiánya az egyes érintett országokban, a különböző nemzeti valuták átszámítási és elszámolási problémái stb. Eltérnek az észak-koreai és a külföldi adatok is. Mindezt figyelembe véve, megközelítő becslés szerint a KNDK-nak nyújtott magyar segítség, a segélyek értéke, beleértve az elengedett hiteleket is, meghaladja a 180 millió régi rubelt (kb 40 millió új rubel).[44] Megnehezíti a becslést, hogy a kor politikai szellemével és gyakorlatával összhangban, az említett segélyformákon túl számos intézmény, különböző társadalmi és tömegszervezet, helyi szervezet küldött változatos segélyszállítmányokat Koreába, különösen a háború alatt (például, az Oktatásügyi Minisztérium tanszerszállítmányt, a Külügyminisztérium terepjáró gépkocsit stb.),[45] melyek nem szerepeltek a központi segélykeretben.

Anélkül, hogy itt részletekbe bocsátkoznék, számításaim szerint a Szovjetunió, Kína és a közép-európai országok által a KNDK-nak nyújtott segélyek, elengedett, vagy térítés nélküli hitelek, egyéb közvetlen és közvetett juttatások, stb. értéke minden bizonnyal meghaladja a 4,5—5,0 milliárd új rubelt, a katonai szállítások nélkül (Magyarország ez utóbbiakban nem vett részt). Phenjan ezt az összeget 500 millió rubelre becsülte.[46]

41 Uo. 3. doboz, 4/ba dosszié, 008011/1955.

42 Uo. 12. doboz, 25/j. dosszié, 001776/1953.

43 Uo. 11. doboz, 25/c. dosszié, 00369/1959.

44 Az 1960. évi szovjet pénzreformot követően a külföldi rubelelszámolásokat általában 4,4:1 arányban számítják át.

45 Uo. 10. doboz, 25/c. dosszié, 001858/1952.

46 *Nodong Szinmun*, 1963. április 23.

Mint korábban már utaltam rá, a magyar politikai vezetés mindvégig belpolitikai kérdésként, pontosabban eszközként is kezelte a koreai háború problémáját. Ennek megfelelően három éven át a sajtó és a tömegtájékoztatás is kiemelten foglalkozott a háború katonai és nemzetközi politikai fejleményeivel. A koreai háborúval kapcsolatos nemzetközi szolidaritási mozgalom egyszersmind bizonyos plusz mozgásteret jelentett Magyarország számára, beleértve a magyar értelmiség számos kiváló képviselőjét is.

A fegyverszüneti megállapodás aláírását a magyar sajtó és közvélemény egyaránt „a béke politikájának nagy győzelmeként" üdvözölte. Azonos című vezércikkében a Szabad Nép rámutatott: „A koreai háború nem pusztán koreai ügy volt, hanem az egész világpolitika legégetőbb kérdése. Ennek megfelelően a koreai fegyverszünet megkötésének hatása sem korlátozódik egyedül Koreára".[47] Nagy Imre akkori magyar kormányfő táviratban üdvözölte Kim Ir Szent és Mao Ce-tungot a fegyverszünet aláírása alkalmából.[48]

Túl a nemzeti tragédián, a koreai háború egyben a konfrontáció jelképe, a hidegháború legforróbb konfliktusa volt. Ma, negyven év távlatából is számos történelmi tanulsággal szolgálhat az új nemzedékek számára. S ahogy a koreai háborút közvetlenül megelőző nemzetközi helyzet, különösen a német kérdés fejleményei tagadhatatlanul kihatottak az akkori koreai helyzetre, a nagyhatalmak Korea-politikájára, úgy ma is feltehetjük a kérdést: Korea belső fejlődésén túl a mai német helyzet, a német egység helyreállítása milyen hatással lehet a koreai helyzet alakulására, a kettészakítottság felszámolására? S lesz-e, lehet-e Korea egységének előmozdításában valamilyen szerepük a közép-európai országoknak, köztük Magyarországnak, mely közülük elsőként érvényesítette politikájában az új nemzetközi realitásokat, elsőnek vette fel a diplomáciai kapcsolatokat a Koreai Köztársasággal? Úgy vélem, a kilencvenes évek hamarosan választ adnak mindkét kérdésre.

* * *

A cikk elkészülte óta világszerte számos tanulmány, elemzés foglalkozott a német újraegyesítés várható pozitív és negatív hatásaival, következményeivel a koreai kérdésre, a félsziget újraegyesítésével. Mind Szöulban, mind Phenjanban nagy figyelemmel kísérik a német helyzet alakulását, tapasztalatait.

47 *Szabad Nép*, 1953. július 28.
48 Uo. július 29., illetve augusztus 1.

VITA

ORMAY JÓZSEF

MÉG EGYSZER A KASSAI BOMBÁZÁSRÓL

Észrevételek Fomin ezredes érveivel kapcsolatban

1991. június 20—21-én, hadbalépésünk 50. évfordulója alkalmából a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, az MTA Történettudományi Intézete és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, nemzetközi tudományos konferenciát rendezett a Hadtörténeti Múzeum dísztermében.

A 16 előadó közül csak ketten foglalkoztak részletesen Kassa bombázásával: Vitalij Ivanovics Fomin nyugalmazott ezredes, szovjet hadtörténész és e sorok írója, Ormay József nyugalmazott kanadai történelemtanár, volt m. kir. repülő hadnagy, egykori bombázó pilóta.

A konferenciát követő hetekben és hónapokban újságközlemények, folyóiratokban közölt cikkek bőven foglalkoztak a kassai bombázással. Sajnos ezek főként állítólagos szemtanúk nagy képzelőtehetségről tanúskodó, szenzációt keltő elképzeléseinek kritikátlan közlései voltak. A konferencia után a bombázás részleteivel, a bombákra, repeszekre, repülőgépekre vonatkozó ismertetésekkel a magyar sajtó nem foglalkozott. Figyelmet érdemelnek azonban Fomin ezredes Kassával foglalkozó tanulmányai, amelyek 1991 folyamán jelentek meg.

Ebben az írásomban V. I. Fominnak az említett konferencián megtartott előadásával, a Magyar Hírlapban megjelent interjújával (1991. július 6.) és a Krasznaja Zvezda című szovjet katonaújságban megjelent cikkével (1991. július 30.) foglalkozom.

A budapesti konferencián megtartott Fomin-előadás címe „Szovjet dokumentumok és vélemények a magyar-szovjet hadiállapot beálltáról" volt.

Fomin ezredes előtt az én „Kassa bombázása — találgatások és bizonyítékok" című előadásom hangzott el, melyben kimerítően foglalkoztam a szlovák, a német és a román verziókkal és rámutattam, hogy Kassára szovjet bombákat csak szovjet gyártmányú repülőgépek dobhattak le. Ugyanis a Kassára dobott 100 kg-os szovjet bombákat csakis szovjet bombázógépek tudták „kiszolgálni". A kiszolgálás azt jelenti ebben az esetben, hogy a bombákat fel kellett függeszteni a megfelelő bombatárba és rögzíteni, biztosítani kellett, hogy idő előtt ne robbanhassanak és a megfelelő célzó és kidobó készülék segítségével célba kellett dobni.

Több mint harminc fényképet mutattam be az előadás folyamán. Ezek között szerepeltek a Kassán talált cirill betűs repeszek fényképei is.

Repeszek bőven akadtak a bombázás után. Számításaim szerint ha a 28 felrobbant bomba 100 kg-os volt, akkor kb. 1600 kg repesznek kellett a helyszínen maradnia. Ugyanis a bombák „töltényhányadosa" akkoriban általában a bombatest fémből készült alkatrészeire a bombasúly 60%-át, a robbanó töltetre pedig 40%-át vonatkoztatta.

Ezeknek az előrebocsájtása azért szükséges, mert Fomin ezredes előadása főként az én állításaim megcáfolásával foglalkozott. Érvei a következők voltak:

— A vörös légierők a német támadás első napjaiban a Timosenko-parancsot követték, amely megparancsolta az ellenséges csapatkoncentrációk megsemmisítését. Fomin csak kis részét ismertette a direktívának.

— Június 26-án több mint 1500 felszállást hajtottak végre a vörös légierők gépei.

— A 64. vadász hadosztály gépei ezen a napon felderítő repülést végeztek Ungvár, valamint Suceava térségében. Fomin nem nyilatkozott arról, hogy a felderítő repülés közben szovjet gépek alacsonytámadást hajtottak végre Tiszaborkútnál a pesti gyorsvonat ellen.

— Június 26-án távolsági bombázók bombázták Bukarestet, Ploestit és Constanzát. Távolsági bombázókat bevetettek a német páncélos ékek ellen is. Fomin ezredes egy szovjet levéltárossal, Hevesi Ákossal átnézte a június 26-ról szóló összesített jelentéseket, amelyek nyilvántartják a vörös légierők minden felszállását. Ezekben nem szerepel Kassa bombázása. Semmiféle adatot nem találtak, amely Kassa bombázására vonatkozott volna.

— Június 27-én a Szovjet Távirati Iroda foglalkozott Kassa bombázásával és megállapította: hazugság az, hogy szovjet gépek bombázták Kassát.

— A szovjet gépeken csak nagyméretű lajstromszámok voltak. Nem használtak más jelzést, vagy színezést. Sárga csík nem volt szovjet gépeken.

— A szovjet bombákon nem lehetett Putyilovkszkij Zavod felírás. A Putyilov-művek 1921-ben megszűnt.

— Csak a gyutacsokon (helyesen robbanófejeken) voltak betűk. Az APUV betűket 1932—1940 között használták a gyutacsokon. A bombákon semmiféle felesleges írást nem használtak.

— A Borsányi-könyvben („A második világháború kassai nyitánya") a fényképek retusálva vannak.

— „Egyben igaza van Ormay elvtársnak (a nyelvbotlást kijavította: Ormay kollégának), Kassát szovjet gépek bombázták. Ezek azok az SB-2-es bombázók voltak, amelyeket 1937-ben Csehszlovákia vásárolt a Szovjetuniótól, amelyeket a németek mint zsákmányanyagot 1938-ban elkoboztak".

A német provokáció lehetőségeiről azt mondta, hogy bár Hitler ellene volt a magyar beavatkozásnak, a német katonai vezetés mindent elkövetett a mielőbbi magyar hadbalépés elérésére.

Előadásában elvetette a szlovák beavatkozás (bombázás) lehetőségét; a román dokumentumok feltárása a román kollégák feladata lenne, mondotta.

Az előadást követő vitában Fomin ezredes számos állításának kellett ellentmondanom:

— Felolvastam a teljes Timosenko-direktívát, mert Fomin részlet-idézete félremagyarázható. Megjegyeztem, hogy június 25-én Szlovákia ellenséges területnek számított, s hogy zsákmányolt szovjet térképeken az 1938-as szlovák—magyar határ nem volt feltüntetve.

— Újságlap nagyságú felnagyított fényképen mutattam be, hogy az APUV felirat nem volt retusálva, mert tisztán látszanak a bemélyített betűk. Ez a fénykép nem az amerikai katonai attasétól származik, hanem egy kassai polgár gyűjteményéből. A bomba felfüggesztő hevederén, a fényképen az orosz „zs" betű tisztán kivehető.

— Bemutattam a „Profile" című magazin 216-os füzetét, amelynek 118. és 119. oldalain fekete-fehér fényképen világos gyűrű látható egy szovjet bombázón. A 115. oldalon világosra van festve a szárnyvég. A 124. oldalon színes reprodukció látható, sárga csíkkal. A „Magyar Repülés Története" című könyvben a 273. oldalon szovjet gép fényképe látható, amelyen szintén ott a világos csík a gép törzsén, továbbá Mocsáry István őrnagynak, a 4. bombázó osztály parancsnokának a hadinaplója említi 1942 július elején, hogy a repülődandár figyelmeztette: szovjet gépek a mi sárga jelzéseinket használják.)

— Felmutattam továbbá „Air International" 1989 januári számában közölt nagy méretű ábrát (48—49. o.) amelyik az 1937-ben Csehszlovákiának eladott SB-2-es gép műszaki rajzát mutatja be. Ez a kép 6 db 100 kg-os bombát mutat a bombatárban. A 48. oldalon, valamint az 51. oldalon a szöveg felsorolja a bombafelfüggesztési variációkat.

Fomin ezredes mindezekre nem reagált.

A konferenciát követő napokban a TV interjút készített Fomin ezredessel. Ennek során elmondta ugyanazokat, amiket a konferencián, egy szóval sem említette azonban a vita során elhangzott ellenérveimet.

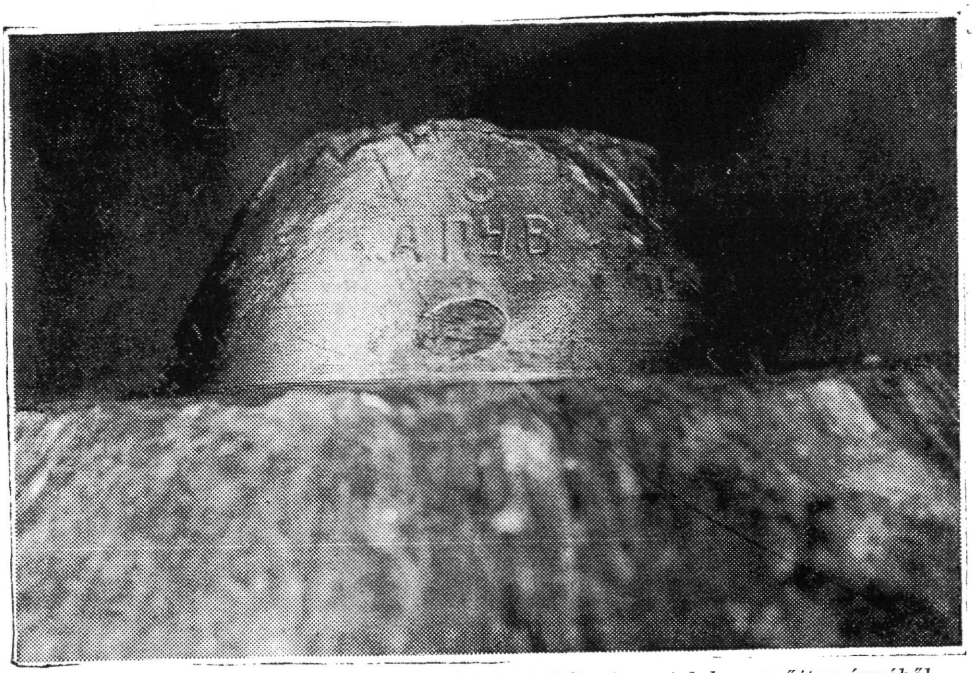

A kassán talált bomba fejgyújtója. Tárkányi Béla kassai lakos gyűjteményéből.

1991. július 6-án a Magyar Hírlapban Széles Róbert közölt öthasábos interjút Fomin ezredessel. Ellenvéleményekről, cáfolatokról ebben sem volt szó. Nyomatékosan felhívom a figyelmet a negyedik hasáb 20—23. soraira. Itt Fomin ezredes Kassa bombázásáról nyilatkozva 30 darab 100 kg-os bombát említ. Ez nyilvánvalóan kizárja az SB-2-es bombázókat, amelyeket Csehszlovákia 1937-ben vásárolt a Szovjetuniótól.

(A Magyar Hírlapnak elküldtem hozzászólásomat, de azt nem közölték.)

Fomin ezredes Krasznaja Zvezdában megjelent cikkének „1941 júniusa: ki bombázta Kassát?" első mondatában azt írja, hogy „három ismeretlen felségjelű repülőgép 29 száz kg-os bombát dobott az akkor Magyarországhoz tartozó Kassa városára". Alig egy hónappal ennek a cikknek a megjelenése előtt, a budapesti kongresszuson még azt állította, hogy az 1937-ben Csehszlovákiának eladott SB-2-esek bombáztak, amelyeket 1938-ban, Csehszlovákia elfoglalása után, a németek megkaparintottak. Az SB-2-es gépek 1936—1937-es típusai csak 6 db 100 kg-os bombát tudtak felfüggeszteni és összteherbírásuk is csak 600 kg volt. Tehát a csehektől zsákmányolt szovjet gyártmányú repülőgépek nem bombázhatták Kassát.

A Kassára dobott bombák közül egy nem robbant. Ez minden kétséget kizáróan szovjet eredetű volt. A Kassán talált repeszek szovjet eredete nem volt kétséges egészen a háború utáni marxista-kommunista történelemszemlélet uralomra jutásáig. Ettől kezdve a hadtörténészek a német-magyar vezérkari összeesküvést okolták Kassa bombázásáért, amely a „casus belli"-t előidézte. Ezért kellett a szovjet repeszek létezését kétségbevonni, vagy letagadni, vagy németek által ledobott szovjet bombák repeszének feltüntetni.

Ezért mondta Fomin ezredes az előadásán, hogy az általam bemutatott fotódokumentumok retusálva vannak. A Krasznaja Zvezda-cikkben azt írja, hogy „az előadó (Ormay) nem vett figyelembe olyan fontos részletet mint a fényképek eredetét. Többségüket az USA katonai attaséjának adták át Budapesten egy hónappal a történtek után". (Cikkem, „A Patridge-jelentések", a Hadtörténelmi Közlemények 1991 júniusi számában jelent meg. A Partridge-jelentéshez csatolt fényképek is láthatók abban a számban.)

Hogy a Partridge-féle fényképek dátumát ne hozhassák fel a szovjet repeszek létezésének a megcáfolására, kiállítottam olyan fényképeket is, amelyek nem a Partridge-jelentésben hivatkozott szovjet eredetű repeszeket mutatnak be.

Fomin ezredes említi továbbá cikkében, hogy a fel nem robbant bombán az akkori újságok szerint a „Putyilovszkij Zavod" felírás volt, noha a leningrádi gyár 1921 óta nem viselte ezt a nevet. A konferencián viszont azt említette, hogy az APUV felírást 1932—1940 között használták.

Fomin ezredes így folytatta érvelését: „A másik fényképen egy repülőbomba fejrésze látható, amelyre kézzel rákarcolták az A PUV feliratot. Az előadó (Ormay) helyesen fejtette meg a rövidítés jelentését — légi, pneumatikus, univerzális gyújtó. Nem fordított viszont figyelmet arra, hogy hasonló megjelölés a gyújtófejeken nálunk nem ezen a helyen szokott lenni és nem is kézzel, hanem pecséttel nyomták rá és egybeírva".

Fomin itt arról a fényképről ír amelyiknek egyik másolatát ehhez a cikkhez mellékeltem. Ezen a fényképen az APUV felíráson nincsen betűhézag az A és a P betűk között, amint azt Fomin állítja. A fényképen nem látszik a betűk kézzel való bekarcolása sem. Ezen a bombafejen, valamint a Partridge-jelentés fényképein is, az APUV betűk a bombafejnek ugyanazon a részén vannak „beütve" és nem kézzel bekarcolva. A fényképeken jól látható a felírás és egy gyári pecsét jele is.

A továbbiakban arról ír Fomin ezredes, hogy „A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Központi Irattárában vannak a délnyugati hadseregek és frontok légi ereje parancsnokságainak a jelentései az adott időszakról. Ezekben rögzítve van a bombázó légierők repüléseinek az útvonala, minden napra. 1941. június 26-án egyetlen bombázó személyzet sem tudta végrehajtani Kassa bombázásának a feladatát, már csak azért sem, mivel a szovjet légierő olyan távolságra volt, amely kizárja a véletlen támadás valószínűségét".

Nos, június 26-án, Kassa bombázásának a napján szovjet vadászgépek alacsonytámadást intéztek Tiszaborkúton (Rahó közelében) a budapesti gyorsvonat ellen. Ha a vadászoknak nem volt túl nagy a távolság a magyar légtérbe való berepülés végrehajtására, akkor miért lett volna túl nagy a távolság a bombázók számára? 1942 szeptemberében a Budapestet bombázó gépek 1000 kilométernyi távolságból jöhettek. A front akkor a Don folyónál volt.

Felmerül a kérdés, hogy ha a június 26-i távolság a véletlen bombatámadás valószínűségét kizárja, akkor a távolság kizárja-e a tiszaborkúti alacsonytámadás "véletlennek" vélhető lehetőségét is?

Fomin hivatkozik Gazsi Józsefre, aki a konferencián az ő előadása után „támogatta az ő felszólalását". Gazsi „kijelentette, hogy előtte ismeretes a Kassán talált bombák acéljának analízise. A szakvizsgálatot a magyar királyi hadsereg Haditechnikai Intézetének a munkatársai végezték el. Megállapították, hogy a bombák Krupp-acélból készültek" — írta Fomin ezredes.

Ott voltam Gazsi József felszólalásán, de a Fomin által említettekre nem emlékeztem. Megkérdeztem a konferencián résztvevő Kovács István történészt, aki a budapesti konferencia után egy héttel a Kassán megtartott konferencián beszámolt a repeszek elemzéséről, s hogy mire emlékszik Gazsi József felszólalásából. Ezeket írta: „Én úgy emlékszem ,hogy (Gazsi azt mondta) Kanotay Mihály vezérőrnagy nem tudta megerősíteni, hogy a katonai átvételi bizottság azt mondta volna, hogy az általuk vizsgált repeszdarab Krupp acél lett volna. Ez nem szószerinti idézet, csak a hozzászólás lényegét jegyeztem fel" — írta Kovács István Gazsi József felszólalásáról.

Levelet írtam Gazsi Józsefnek és megkértem, hogy ha Fomin valóban jól idézte őt, szíveskedjék a forrásait megnevezni.

Gazsi József 1992. március 23-i válaszában ezeket írta: „a helyszínen feljegyzéseket készítettem. 1986. X. 21-én Kanotay Mihály vörgy.-nál jártam... Megkérdeztem mindjárt a beszélgetésünk elején: — igaz-e, hogy az ő laboratóriumuk végezte a kassai bombázás után a repeszek ellenőrzését, az acél összetételét. Válasz: Ő semmi ilyesmire nem emlékszik".

„Másnap a feljegyzésem végére a következőket írtam: Nekem a főkérdésem az lett volna, talán Almásy Páltól hallottam, de ez nem biztos hogy tőle, hogy Kanotayék

megvizsgálták a kassai bombázás után a repeszeket, s azt Krupp acélnak találták. Most ezt kétszer is megkérdeztem. A válasz nemleges. Nem emlékszik, hogy ők ilyet csináltak volna. Ők ilyen vizsgálatot nem végeztek".

Így fest az a felszólalás, amelyik Fomin szerint őt támogatta.

Kémiai és fizikai analízissel nehéz megállapítani egy repeszszilánkból, hogy ki készítette annak acélját. Megszámlálhatatlan acélfajta létezik, attól függően, hogy mennyi a széntartalma, milyen hőkezelésen ment át és milyen más fémekkel keverve állították elő az acélötvözetet. A világ minden acélgyárosa „receptre" gyártja az acélt. A megrendelő szabja meg az acél széntartalmát, valamint azt, hogy milyen elemeket, vagy fémeket keverjenek az acélba (krómot, kobaltot, rezet, mangánt, molibdént, nikkelt, wolframot, vanádiumot, vagy egyebeket.) Nincs a világon olyan szakértő, aki egy acélszilánkból megállapítaná a gyártóját, ha azt nem lehet összehasonlítani egy olyan eredeti (autentikus) mintával, amelyiknek az előállítási, illetve gyártási „receptje" ismeretes.

Az Alfred Krupp (1812—1887) által alapított ipari konglomerátum kohóiban rengeteg acélötvözetet gyártottak az elmúlt 150 év folyamán. A Krupp név világszerte ismert. Ez az oka annak, hogy a kassai bombarepeszekről ki akarják sütni, hogy azok Krupp acélból készültek, tehát a Kassára dobott bombák német eredetűek.

Ez is olyan „kassai kacsa", mint a Putyilovszkij Zavod felírás meséje, ami állítólag a Kassán talált „dög" bombán volt. Előszeretettel hangsúlyozták ezt a Putyilovszkij Zavod-mesét marxista történészeink, csak azért, hogy kimutathassák: a Putyilov-gyár megszűnt 1921-ben; ha ilyen felírás volt a bombán, akkor az a cári időkből származik. Szerintük azt a bombát valamelyik múzeumból vették elő, vakra szerelték és ledobták Kassára, hogy bizonyíthassák: szovjet támadás érte a várost. Szerintük a tettesek természetesen a német bombázók voltak.

Matheidesz Konrád cikke: „Egy szilánk a kassai bombákból" (Reform, 1992. január 30.) foglalkozik a bombaszilánk eredetével. Ezeket írja: „Nem ad választ arra, hogy ki gyárthatta. A szovjetek baráti szerződés értelmében nyersanyagot szállítottak a németeknek, azok viszont megmunkált acélt adtak vissza. A szilánk tehát nem döntötte el a főkérdést."

Cikkét váratlan fordulattal fejezi be Fomin ezredes. Ezt írja a Krasznaja Zvezdában: „az igazsághoz legközelebb Ölvedi Ignác hadtörténész áll. Nem alaptalanul úgy véli, hogy a várost Antonescu marsall parancsára a román katonai légierő repülői bombázták".

Ölvedi „igazságának" az a nagy baja, hogy ez az igazság időről-időre megváltozik. Az 1981 előtti időkben az volt Ölvedi Ignác igazsága, hogy német-magyar vezérkari összeesküvés eredményezte Kassa bombázását. 1981 után már azt hangoztatta, hogy német-román összeesküvés következtében történtek az események. Ennek az elképzelésnek egyik változata az, hogy német közreműködés nélkül egy román kommandóvállalkozás repülőgépei bombázták volna Kassát. A repülőgépek Suceavából szálltak fel és oda tértek vissza. Legújabban úgy spekulál Ölvedi, hogy Suceavából szálltak fel, de nem légvonalban repültek Kassára, hanem az Erdős-Kárpátok vonulatánál, vagy azt megkerülve, a Beszkideknél lépték át a határt.

Ölvedinek nem volt elfogadható bizonyítéka sem a német-magyar vezérkari összeesküvésre, sem a román kommandóvállalkozásra. Mindkét változat inkább csak sötétben tapogatózó eszmefuttatás, amelyek az idők folyamán egyre színesebb adalékokkal szaporodtak.

Mindent összevetve Fomin előadásából és cikkeiből meggyőződhetünk arról, hogy nincsenek repülőtechnikai és bombatechnikai szakismeretei. Ezt nem lehetne hibájául felróni egy eseményt leíró történésznek. De fel lehet róni, ha ilyen történész repülési és bombatechnikai bonyodalmakba keveredik, annak ellenére, hogy sem a repülőgépekhez, sem a bombákhoz nem ért.

Fomin érvelése és az általa felhozott bizonyítékok egytől-egyig kétségen felül megcáfolhatók.

Gyenge lábon áll Fomin ezredes ítélőképessége, ha június 21-én még a németeket gyanúsítja a bombázás végrehajtásával és egy hónap múlva, a Krasznaja Zvezdában már a románokat.

Súlyos hibát követett el Fomin ezredes akkor, amikor azt állította, hogy a repeszekről készített fényképek retusálva vannak. Erről legjobb bizonyítékot a repeszek fényképei szolgáltatják.

Az APUV felirattal kapcsolatban félremagyarázás az, hogy az általam bemutatott fényképen a betűk között hézag van (A PUV) ami nem fordul elő a szovjet bombákon. Olyan bombafényképek is vannak, amelyeken az A és P betűk közelebb vannak egymáshoz. Azt is kifogásolja, hogy a pecsét nem azon a helyen szokott lenni, mint az általam bemutatott fényképen. Az az állítása pedig, hogy a betűk kézzel vannak bekarcolva, enyhén szólva gyenge lábakon áll.

Meg lehet kérdőjelezni az összesített jelentések megbízhatóságát is. Ha átvizsgálták is Hevesi Ákossal az 1941. június 26-ra vonatkozó összesített jelentéseket a nyugati front repülő tevékenységéről és azokban nem találtak semmiféle adatot Kassa bombázásáról, az még nem zárja ki a bombázás lehetőségét. Felmerül a kérdés, hogy az összesített jelentéseket minek az alapján összesítették? Mennyire voltak azok a jelentések, amelyekből az összesítést végezték, megbízhatóak?

Mindent megfontolva meg lehet állapítani azt, hogy Fomin ezredes érvei nem hogy meggyőzőek lennének, hanem ellenkezőleg, azt mutatják, hogy nincs elfogadható érve Kassa szovjet repülők általi bombázásának cáfolására.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

KOSSUTH LAJOS, AZ ORSZÁGOS HONVÉDELMI BIZOTTMÁNY ÉS A KORMÁNYZÓELNÖKI IRODA KIADATLAN IRATAI 1849-BŐL

Kossuth Lajos és az Országos Honvédelmi Bizottmány kiadatlan 1848-as iratait publikáló előző forrásközleményünkben (Hadtörténelmi Közlemények, 1989/2. szám) már szóltunk arról, hogy a „Kossuth Lajos összes munkái" című sorozat harmincegynéhány évvel ezelőtt megjelent 1848—49-es kötetei több szempontból sem teljesek. Nem teljesek, mert az idő szorításában jó néhány, kis sikerrel és eredménnyel kecsegtető levéltári egység átnézésére nem került sor; s nem teljesek azért sem, mert az elmúlt három és fél évtizedben számos, köztük nem egy fontos, Kossuth-irat került haza gyűjteményeinkbe.

E kötetekből azonban kimaradtak a már korábban publikált, de a bibliográfiákban nem szereplő Kossuth-iratok is. Érvényes ez az egyes megyék 1848—49-es történetét feldolgozó, jórészt múlt század végi monográfiákra, de igaz egyes folyóirat- és újságpublikációkra is.

Jelen forrásközlésünkben 42 olyan, Kossuthtól, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmánytól, vagy a kormányzóelnöki irodától származó iratot közlünk, amely vagy tartama, vagy a benne érintett személy miatt lényeges, vagy érdekes lehet. A közölt iratok közül 24 Kossuth saját kezű tisztázata, vagy hátirata. E saját kezű levelek közül ki kell emelnünk a Gaál Miklós ezredeshez (később tábornokhoz) írott leveleket (1., 2/a, 4., 7/a, 8. irat), a Klapka Györgyhöz írott leveleket (9., 16., 25., 28., 32. irat) és a Guyon Richárd számára kiállított bizonyítványt, illetve a neki szóló levelet (19. és 29. irat). A Gaál Miklóshoz írott levelek Kossuth 1849 januári tevékenységével, katonai elképzeléseivel kapcsolatban nyújtanak értékes adatokat. Ezeket a leveleket még a múlt században publikálta a Vasárnapi Újságban a tábornok fia, Gaál Gyula. Eredetijük jelenleg lappang, hitelességükhöz azonban nem férhet kétség. Ezt igazolja tartalmuk, illetve az a tény, hogy a Gaál Gyula által publikált egyik levél szövege megegyezik a KLÖM XIV. kötetében a fogalmazvány alapján publikált szöveggel.[1] Tematikusan ide kapcsolódik az a Hadik Gusztávnak szóló utasítás is, amelyet először Oláh György közölt. (2/b. irat).

A saját kezű iratok másik csoportját Kossuth olyan rövid utasításai és hátiratai alkotják, amelyeket az 1849-es pénzügyminisztérium pénzügyi osztályának iratai között találtunk. Ezt a levéltári egységet a KLÖM összeállításakor figyelmen kívül hagyták, holott sok, fogalmazványában ismert iraton kívül több érdekes Kossuth-irat is található itt. Ilyen pl. az a rövid utasítás, amely Ivánka Imre ezredes kiszabadításának tervére vonatkozik. (7/b. irat.)

1 Ez Kossuth 1849. január 3-án Szolnokról írott levele. L. *Kossuth Lajos* összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. (Szerk. *Barta István*) Bp., 1953. 25—26. o. (a továbbiakban: KLÖM XIV.)

Nagy valószínűséggel több százra tehető azoknak a Kossuth- és OHB-iratoknak a száma, amelyek a Hadügyminisztérium iratai között találhatók. Gyűjteményünkben ezúttal csak egy, tévesen beosztott Kossuth-utasítást közlünk, amely Noszlopy Gáspár és Kmety György tevékenységére vonatkozik. (30. sz. irat).

Az iratok kiválasztásánál figyelmen kívül hagytuk azokat az iratokat, amelyek csupán valamilyen intézkedést nyugtáznak, illetve amelyek a KLÖM köteteiben megjelent, ugyanazon iktatószámot viselő irathoz s a hozzáfűzött magyarázathoz képest semmi újjal nem szolgálnak. Ugyanígy kimaradtak azok a pénzutalványozások, amelyeket Kossuth nem sajátkezűleg írt.

Az iratokat jelenlegi helyesírásssal és központozással, de az eredeti hangzásalak megőrzésével közöljük. Elhagytuk a megszólítást, az aláírást és a dátumot, ha ezek semmiféle információs értékkel nem bírnak, illetve ha a levélen nincs utóirat. Az irat jelzeténél, ha volt ilyen, megadtuk az eredeti iktatószámot is.

1.

Debrecen, 1849. január 7.

***Kossuth Lajos, az OHB elnöke levele Gaál Miklós ezredesnek*[2]**

Tisztelt Ezredes úr!

Vetter tábornok[3] a hadügyminisztériummal holnap jön ide, őtőle tudom meg a dunai sereg e percbeni állását, — ezért Ezredes úr futárját tartóztatom, míg Vetterrel szólok holnap. Most csak azt a borzasztót tudom, hogy a dunai hadsereg kardcsapás nélkül adta fel Budapestet, vonult Pesten innenre.[4] — Nagy dolog kardcsapás nélkül. — Nem akarok ítélni, míg Vetterrel nem szólok. — Aztán intézkedem.

Másrészről Bem derekasan viseli magát. Már bevette Naszódot és Besztercét. Küldöm jelentését.[5]

Most egyre kérem a haza nevében Ezredes urat. — Debrecenben vagyunk. Míg hadsereg van és kormány van, az ország nem veszett el; s azért Debrecent biztosítani kell. A biztosításnak egyik fő neme: Erdély asszekurált[6] birtoka. Bem messze van. Puchnernek[7] eszibe juthat gyors marssal Nagyváradon teremni, s a kormányt Debrecenből kizavarni.

De ha Ön azon mozgó kolonn-nal,[8] melyet az erdélyi passzus biztosítására desztinált, a Maros völgyén benyomulhatna, s Bemnek Tordán álló seregrészével kombinatíve Puchnert elzárhatná addig, míg Bem a székelyekkel egyesülve Szeben felé nyomulna, egyesült erővel Erdélyt biztosíthatnák. Kiszámíthatlan nyereség volna. Ezt azonban most még nem rendelem, mert nem esmerem állásukat, nem tudom,

2 *Gaál Miklós* (1799—1854), nyugalmazott cs. kir. alezredes, ekkor az aradi ostromsereg (később V. hadtest) parancsnoka, 1849-ben honvédtábornok. A szabadságharc után várfogságra ítélik. Rabkórházban hal meg. Életrajzára l. *Böhm Jakab:* Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata az 1848/49. évi magyar szabadságharcról. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1985/1., 129—148. o.

3 *Vetter Antal* (1803—1882), cs. kir. alezredes, ekkor helyettes hadügyminiszter, 1849-ben honvéd altábornagy. Emigrál. — Vetter levelét a hadügyminisztérium érkezéséről l. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H 2. Kossuth Polizei Akten (továbbiakban: KPA) 579.

4 1849. január 4-ről 5-re virradó éjjel. A dunai hadsereg a Görgei Artúr tábornok vezette feldunai hadtestet (később VII. hadtest), Perczel Mór tábornok hadtestét (később II. hadtest) és Répásy Mihály tábornok tartalékhadtestét jelenti.

5 1849. január 2-án. Bem hadijelentését a magyar fordításban Kossuth Lajos kommentárjával közli a KLÖM XIV. 57—59. o.

6 Biztosított.

7 *Puchner, Anton von*, báró (1779—1852), cs. kir. altábornagy, erdélyi főhadparancsnok, az erdélyi osztrák hadtest parancsnoka.

8 Hadoszloppal.

minő hatással lesz a pesti katasztrófa a bács-bánáti seregre; de ha Ezredes úr hazafiúi indulata szerint ezt jónak találná, ne is tegyen kérdést, hanem cselekedjék.

Én köszönettel fogadom Ezredes úrnak gondolkozó tudományos lélekből eredett, s hazafiúi érzettől lelkesített tanácsait s pár nap alatt szerencsém leszen tábornoki ranggal oly tért kapcsolni össze, mely lelkes tehetségeinek megfelel.

A székely zászlóaljnak[9] úgyis el kelletvén onnan menni; ha Ezredes úr azon tisztjeit, kikbe oka van nem bízni, elmozdítja, jó szolgálatot fognának honvágyó érzelmeik mellett az erdélyi útban tenni; de Hunyadnak természetesen csak úgy mehetnének, ha több erő menne együtt. — Magát küldeni arra veszélyes lehetne.

Szoros parancsot küldtem, hogy Szolnokról a nehéz ágyúk és töltésszekerek expediáltassanak Szeged—Aradra.

A legszívesebb tisztelettel

Eredeti sk. tisztázat. Jelenleg ismeretlen helyen. Közli: *Gaál Gyula:* Gyulai Gaál Miklós 1848/49-iki honvédtábornok. *Vasárnapi Újság,* ill. *Képes Folyóirat,* 1899. 459—460. o.

2.

Debrecen, 1849. január 9.

a) Kossuth Lajos, az OHB elnöke utasítása Gaál Miklós ezredesnek

Bármilyen megnyugtató is Bem tábornok előhaladása Erdélyben a mostani körülmények közt, mégis attól lehet tartani, hogy a megvert ellenség visszavonulási vonalát át fogja helyezni a Maros mellé, hogy innen a temesvári helyőrséggel egyetemben Nagyvárad és Debrecen felé induljon. Ennél fogva Ezredes úrnak meghagyatik, hogy a hasznavehetőbb aradi csapatokat — néhány, a Bánságból elvont hadoszloppal szaporítva — két, 4—5 ezer emberből álló dandárban állítsa fel, s mint megfigyelő hadtestet a Nagyváraddal való összeköttetés fenntartására Zaránd megyében a Körös völgyében alkalmazza. Ezen hadtest feladata Nagyváradnak és a kormány mostani székhelyének födözésén kívül még az ellenség oldalainak fenyegetése is legyen azon esetre, ha ezt Bem tábornok Erdélyből szorítaná.

Elindulása és a még szükséges erősítések felől haladéktalanul értesítse Ezredes úr a bánsági csapattest parancsnokát.

A Honvédelmi Bizottmány elnöke
Kossuth L.

Bem és Ön fedezzék Nagyváradot és Debrecent, s szerezzék vissza biztosan Erdélyt; amint ez megvan s ezáltal tiszai vonalunk biztosítása kiegészítve, akkor Ön velem közölt másik tervével leend megbízva. — Most méltóztassék jól megérteni: A bánsági hadsereg Damjanich[10] alatt jő Aradhoz, — onnan a körülményekhez képest a tiszai vonalon Perczel—Répásyval egyesülendő. A bácsi hadsereg[11] Pétervárad után jő Szegedre, onnan hasonlóképpen a tiszai hadsereggel egyesülendő. Ön pedig ezúttal Nagyváradot, Debrecent fedezi, s Erdély meghódítását segíti. — Ez a legfontosabb feladat. Ha ez megvan, akkor megyünk előre, s háta mögé az ellenségnek majdan Ön menend, úgy, amint írá.[12]

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1849:132. A levél első fele német nyelvű, az utóirat Kossuth sk. magyar nyelvű írása. Jelenleg ismeretlen helyen. Közli *Gaál Gyula:* i. m., i. h., 460. o.

9 A 14. (1. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóaljáról van szó, amely korábban a bácskai hadszíntéren szolgált.

10 *Damjanich János* (1804—1849), cs. kir. százados, ekkor a bánsági (a későbbi III. hadtest egy része) hadtest parancsnoka. Aradi vértanú. — Damjanich csapatait ugyanezen a napon ugyanezen iktatószám alatti rendeletben rendelte fel Kossuth a Délvidékről. (KLÖM XIV. 6. o. 1. jegyzet).

11 A későbbi III. hadtest másik fele. Ekkor még Esterházy Sándor, később Vécsey Károly tábornok parancsnoksága alatt. A bácsi hadtest által Szegeden hagyott kb. egy hadosztálynyi erőből jött létre a későbbi IV. hadtest.

12 Kossuth ezen a napon hasonló értelemben írt Bemnek és Beöthy Ödön erdélyi biztosnak, s további két rendeletet adott Gaál Miklósnak. KLÖM XIV. 69—71., 75—77. o.

b) Kossuth Lajos, az OHB elnöke utasítása Hadik Gusztáv ezredesnek[13]

Ezredes úr!

Szedjen össze minden nemzetőr erőt, mely ezennel az egész vidékről rendelkezése alá bocsáttatik. Lelkesítse Szegedet, — az nem lehet, az gyalázat volna, — ha Szegednek 55 000 népe maga is nem volna képes magát megóvni.

Ismétlem tehát: Szegedet minden áron tartani kell. Szegednek kitakarításáról gondolni sem szabad.

Közli *Oláh György:* Békésvármegye 1848—1849. Gyula, 1892. II. k., 153. o. OHB-iktatószáma 1849:142.

3.

Debrecen, 1849. január 12.

Nyári Pál honvédelmi bizottmányi tag[14] *utasítása Török Gábor kormánybiztosnak*[15]

A Honvédelmi Bizottmány által múlt hónapi határozatánál fogva Szegeden fölállíttatni rendelt katonai élelmi tár az azóta megváltozott s Ön előtt is tudva levő körülmények miatt még szükségesebbé vált. Kossuth Lajos elnök úr az én távollétemben felszólította Szeged város tanácsát, hogy ott legalább 10 000 gyalog és 3000 lovas katona számára kívántató élelmiszerek készen tartassanak.[16] A nevezett város polgármestere[17] folyó hó 7-ről költ levelében azt válaszolta, hogy az érintett mennyiség vállalkozók által minden pillanatban beszereztethetik. Felkérem ennélfogva Önt, ki előbbi megbízatása következtében különben is a környéken létező gabona összevásárlásával foglalkozik, hogy a célba vett élelmi tárnak nemcsak a fentebb érintett mennyiségére vonatkozólag, hanem lehetőleg annál szélesebb terjedelemben is minél előbbi fölállítását vegye foganatba; s engemet a helyben és e környéken található s rendelkezésünk alá vehető gabona és széna mennyiségéről azonnal sürgöny vagy futár által tudósítson.

Eredeti sk. tisztázat. OL H 112. Török Tábor kormánybiztos iratai. 3. d. No. 1295.

4.

Debrecen, 1849. január 15.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke levele Gaál Miklós tábornoknak

Kollmann táborvezérkari ezredes úr[18] arra kért, engedném meg, hogy Aradra lemenjen, minthogy ő az aradi várban két esztendeig volt, azt tökéletesen ismeri s meg van győződve, hogy Tábornok úrnak a vár bevételénél hasznosan kezére dolgozhatik.

Ez szolgált alkalmul, hogy őt jelen soraimmal Tábornok úrnak bemutassam, s szolgálati készségének elfogadását ajánljam.

13 *Hadik Gusztáv* (1801—1873), kilépett cs. kir. alezredes, honvéd ezredes, ekkor a szegedi hadmegye, január végétől a Szegednél állomásozó hadosztály (a későbbi IV. hadtest magva) parancsnoka.

14 *Nyáry Pál* (1806—1871), képviselő, az OHB helyettes elnöke. Várfogságot szenved.

15 *Török Gábor*, Arad megyei alispán, Arad város polgármestere, előbb délvidéki élelmezési biztos, majd Arad megye kormánybiztosa.

16 Kossuth december 23-án értesítette Egressy Gábor szegedi népfelkelési kormánybiztost, hogy szándékában áll Szegeden egy tartalék élelmezési raktárt felállítani; magát a rendeletet nem ismerjük. Január 4-én értesítette Szeged város közönségét arról, hogy a Nyáry levelében említett létszámú sereg részére élelmiszert gyűjtsön. Kossuth egyébként már január 2-án tudósította ebbeli határozatáról Török Gábort. Az iratokat közli KLÖM XIII. (Szerk. *Barta István*, Bp., 1952.) 861—862. o., KLÖM XIV. 20—21. és 34—35. o.

17 *Vadász Manó.*

18 *Kollman József* (1808—1889), cs. kir. százados, ekkor a Vetter vezette honvéd vezérkarnál működik. Honvéd ezredes, emigrál.

Tábornok úr kimondhatatlan fontos szolgálatot tenne a hazának, ha Arad várát rögtön bevehetné. De rögtön kellene történni, mert félek, ha Bem nagyon szorítandja Puchnert és Gedeont,[19] ez a Maros völgyére veti magát.

A bánáti tábort nem adhatom Tábornok úr vezénylete alá, mert az Damjanich tábornok parancsnoksága alá van rendelve, és a többi tiszai seregeinkkeli koncentrációra desztinálva. Azonban éppen evégett úgy vagyon instradálva, hogy Arad felé vegye útját. Írjon hát Tábornok úr Damjanichnak, és sürgesse, hogy siettesse útját — talán hogy Arad bevételénél erejével ő is hasznosan közredolgozhassék.

Arra, hogy Tábornok úr seregét a lehetségig emelje és szaporítsa, nemcsak fel van hatalmazva, de ha ezt teszi, nagyon lekötelezi a hazát. Azonban ha ezen seregszaporítás azzal jár, hogy 200 000 frtot, mégpedig ezüstben és kis jegyekben, és fegyvert és ruhát és muníciót mind innen adjuk, sajnálattal kell mondanom, hogy ez lehetetlen. Az általköltözködés a munkában borzasztóan hátravetett. Mindezen rekvizítumok mikori kiszolgáltathatása végett csak egy hét múlva felelhetek. De akkor felelni fogok, s nem mulasztandom el ajánlatát használni.

Létszámának kimutatását kérem.

Szíves tisztelettel

Eredeti sk. tisztázat. Jelenleg ismeretlen helyen. Közli *Gaál Gyula:* i. m. 460. o.

5.

Debrecen, 1849. január 17.

a) Kossuth Lajos, az OHB elnöke hátirata Asbóth Lajos alezredes[20] *Bikkesy Alajos őrnagyhoz*[21] *intézett jelentésén*

Jóllehet mindjárt, midőn az térparancsot átvettem, első teendőm volt a városkapitányt felhívni, hogy futárok számára mindég kocsik készen legyenek, — mégis Clair nadnagy,[22] ki 1/2 7 órakor mint futár rendeltetett, eddig kocsit nem kapott, melyet legsürgősebben jelentem.

Debrecen, 17./1 849.

Asbóth al[ezre]des.

A város kapitánya amellett, hogy rögtön intézkedjék, holnap reggel a legszorosabb felelet terhe alatt Madarász László hv. bizottmányi tag úrnál[23] magát igazolja.

Sk. hátirat az eredeti tisztázaton. OL. H 95. Országos Rendőri és Postaosztály iratai. 1849. 1. kútfő 35. tétel.

b) Kossuth Lajos, az OHB elnöke hátirata Patay István alezredes[24] *kérvényén*

Tisztelt Elnök úr!

Múlt nyáron kezdett táborozásom alatt mostanig 2 legjobb lovam egészen haszonvehetetlenné vált, egy a Dunába fulladt, és így most ló hiányában szenvedek, holott az nekem, mint törzstisztnek főképp megkívánható, — jelen körülményeim azonban a pénzszűke miatt, hacsak az álladalomtól kölcsön segítséget nem kapok, e dologban magamon nehezen segíthetek.

19 *Gedeon József* (1789—1859), cs. kir. altábornagy, hadosztályparancsnok az erdélyi osztrák hadtestben.

20 *Asbóth Lajos* (1803—1882), nyugállományú cs. kir. százados, ekkor a debreceni térparancsnokság vezetője, később honvédezredes, hadosztály-, majd hadtestparancsnok. Várfogságra ítélik, 1862-től osztrák rendőrkém.

21 *Bikkesy Alajos* (1823—1849), cs. kir. főhadnagy, ekkor Kossuth vezérkari irodájának vezetője. Honvédezredes, diplomáciai kiküldött.

22 *Clair Alajos* hadnagy.

23 *Madarász László* (1811—1909), az Egyenlőségi Társulat elnöke, képviselő, az OHB tagja, az Országos Rendőri- és Postaosztály vezetője. Emigrál.

24 *Patay István* (1808—1878), kilépett cs. kir. hadnagy, 1849-ben honvéd ezredes.

Kérem ezért tisztelt Elnök urat, méltóztassék részemre az álladalom pénztárából 1000 pengő fr. kölcsönt utalványozni, melynek lefizetésére havi fizetésemből 80 pftot minden hóban hátrahagyok.

Debrecen, január 17-én 1849.

Patay István alezredes

A pénzügyminisztérium a bentírt kérést teljesíteni utasíttatik.

Egyszersmind értesíttetik a pénzügyminisztérium, hogy Patay alezredes úr szíveskedik ezüstjét beváltani akarni, mivel pedig az apró bankjegyek kibocsátása végett ezüstre múlhatatlan szükségünk van, utasíttatik a pénzügyminisztérium ezen ezüstöt minden esetre beváltani, s tegnapelőtti értekezésünk folytán pénzjegykibocsátás alapjául a bankbiztos ellenzárja mellett betározni.

Sk. hátirat az eredeti tisztázaton. OHB-iktatószáma: 1849:582. OL H 29. Pénzügyminisztérium. Pénztári osztály iratai (továbbiakban: PM PO) 1849:605.

6.

Debrecen, 1849. január 21.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke utalványa

A pénzügyminisztérium Mészáros Lázár hadügyminiszter úrnak a Dembiński osztálytábornok[25] számára tőle a kormány rendeletéből általvett lónak és lószerszámnak ára gyanánt nyolcszáz/nyolcszáz pftot ötforintos bankjegyekben fizessen ki.

Eredeti sk. tisztázat. OL PM PO 1849:1246.

7.

Debrecen, 1849. január 22.

a) Kossuth Lajos, az OHB elnöke levele Gaál Miklós tábornoknak

Szívből bosszankodom, hogy Hadik ezredes Szegedről fűhöz-fához folyamodik segítségért, mintha már kapuja előtt állna a tatár, pedig Szeged még jó távol van a veszélytől. Az a jó úr képes volna egy fél világot elrémíteni ok nélkül, haszontalanul.[26]

Ne hagyja Tábornok úr magát az ilyenek által helyes nézeteiben megzavartatni. Hadd rezignáljon Esterházy[27] stb. Isten hírével. A nemzet nem vész el miatta, miután ily férfiai vannak, mint Tábornok úr. Csak végezzen Araddal, s aztán válasszon tért lelkes munkásságának a haza további megmentésében.

Bem tábornok ugyancsak emberségesen dolgozik. Január 18-kán Puchner főseregét tökéletesen szétverte, s 20-kán már Szebent is bevenni ígérte.[28] Görgei a bányavárosokat kiragadta az ellenség torkából. Perczel pedig előrenyomul. Nem akartam elmulasztani ezeket tábornok úrnak megírni; tudósítván, hogy Istennek hála semmi új baj nincs; s hogy Hadiknak megírtam, ne legyen olyan rémült s ne rémítgessen.

Isten áldja Tábornok urat. Éljen a haza!

a Honvédelmi Bizottmány elnöke
Kossuth Lajos

25 *Henryk Dembiński*, gróf (1791—1864), az 1830—31-es lengyel szabadságharc tábornoka, egy ideig fővezére, 1849-ben honvéd altábornagy, februárban és augusztusban a fősereg vezére, emigrál.

26 Hadik Gusztáv amiatt aggódott, hogy a Délvidék kiürítése következtében az egyesült cs. kir. és szerb erők elfoglalják Szegedet. Kossuth e napon Szeged város közönségéhez is írt ez ügyben, közli KLÖM XIV. 169—197. o.

27 *Esterházy Sándor*, gróf (1809—1867), cs. kir. őrnagy, honvéd tábornok, a bácskai csapatok parancsnoka. Esterházy 1849. január 16-án Baján beadta lemondását, s jelentkezett a cs. kir. csapatoknál.

28 Bem január 16—17-én Gálfalvánál és Szőkefalvánál valóban megverte Puchnert, de a január 21-i Nagyszeben elleni támadása nem járt sikerrel.

Damjanich, reménylem, mikorra e levél odaérkezik, már vagy Aradnál vagy legalább közelében lesz.

Eredeti sk. tisztázat. Jelenleg ismeretlen helyen. Közli: *Gaál Gyula* i. m. 460—461. o.

b) Kossuth Lajos, az OHB elnöke utasítása a pénzügyminisztériumnak

Ivánka ezredes[29] kiszabadításának megkísértésére a kézbesített adatok nyomán igénybe vétetik 8000—10 000 pft., de oly pénzben, ami külföldön érvényes, például ausztriai bankjegyekben.

Kérdés intéztetik a pénzügyminisztériumhoz, mikor lehetne ezt effektuálnunk, például 7 000 ftot bécsi bankjegyekben, 1 000 ftot nem magyar köriratú aranyokban — a nemzet becsülete kívánja, s Ivánka hűsége iránti kötelességünk.

Szíves tisztelettel

Debrecen, jan. 22. 1849.

Kossuth Lajos elnök

Ha ezen utalványozás nyomban effektuálható volna, méltóztassék azt Ivánka képviselő úr[30] nyugtatványára effektuálni, vagy pedig őt értesíteni, hogy mikor tehetnők meg?

Eredeti sk. tisztázat. OL PM PO 1849:887.

8.

Debrecen, 1849. január 25.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke levele Gaál Miklós tábornoknak

Bem generális újabb tudósításai szerint (január 18-ikáról) megvervén Puchnert Gálfalvánál, január 19-én már Nagyselyken volt (3 órányira). Puchner szaladt mindenütt en debandade.[31] Medgyesen ágyúkat vett el s annyi províziót élelemben, hogy több holnapokra elég. — Rövid időn Magyarországnak ígér jönni segítségére.

Klapka 2 nap egymásután megverte Schliket.[32] Perczel megverte Ottingert[33] Szolnok és Abony közt, miután Szolnokról kiverte.[34]

Vécsey tábornok[35] már Szegeden van a bácsi táborral, jövend fel Kecskemét felé. Damjanich parancsot kapand a hadügyminisztériumtól egypár zászlóaljat Tábornok úrnak erősítésére hagyva nyomulni fel Gyula felé. — Ezt csak en passant[36] érintve, Tábornok úr becses levelére következőket válaszolom.

Az ország kormánya Tábornok úr hazafiúi indulatában s hadvezéri tulajdonságaiban a legnagyobb bizalommal viseltetik, s kétségen kívül oly tért nyitand a haza szolgálatábani vezérletre, mely jeles tulajdonaihoz lészen alkalmazva. De valljon Temesvár bevétele leszen-e az, vagy a dunántúli hadseregnek (hol 3 000 emberünk 9 ágyúval van Eszékre támaszkodva) teremtése s vezérlete, az a körülményektől függ. Ne csináljunk ilyen terveket a távolba, melyeket a körülmények módosíthatnak, legelső az, hogy *Tábornok úr Aradot vegye be.*

Ha ez meglesz, az akkori körülmények ismerete szerint Tábornok úr becses nézeteire s hazafiúi készségére teljes köszönettel kétségtelenül reflektálni fogunk.

29 *Ivánka Imre* (1816—1896), cs. kir. kapitány, honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1848. október 27-én hadikövetként Windisch-Grätz táborában jár, visszafelé jövet Jellačić határőrei letartóztatják. Várfogságot szenved.

30 *Ivánka Zsigmond* (1817—1902), Ipolyság képviselője, emigrál.

31 Felbomolva, rendetlenül.

32 1849. január 22-én Tarcalnál és 23-án Bodrogkeresztúrnál.

33 *Ottinger, Franz* (1793—1869), cs. kir. vezérőrnagy, Jellačić lovashadosztályának parancsnoka.

34 1849. január 22-én.

35 *Vécsey Károly*, gróf (1807—1849), cs. kir. őrnagy, honvéd tábornok. Ekkor a Bácskából felrendelt csapatok parancsnoka, később az V. hadtesté. Aradi vértanú. Vécsey csapatai január 23-án vonultak be Szegedre.

36 Futólag.

A bánsági hadsereget azért nem lehet Tábornok úr kezére átadnunk, mivel Damjanich tábornoknak érdemei olyanok, miszerint bizonyosan meg. nem érdemlené azt, hogy az ő keze alatt lévő sereg őtőle elvétessék, s ő a parancsnokságból elmozdíttassék, de arra kapott rendeletet, hogy egypár zászlóaljjal Ön seregét megerősítse.

Azért csak Aradot, Aradot Tábornok úr! ez az első lépés. További rendeltetéséről leszen szerencsém Tábornok urat azon szíves tisztelettel tudósítani, mellyel Tábornok úr iránt viseltetni szerencsém van.

Azon kívánságára nézve, hogy lovas és gyalog újoncok állításával seregét növelhesse, s avégett pénzt, ruhát, fegyvert, kardokat, pisztolyokat, nyergeket, nyeregszerszámokat küldjek, ezt válaszolom: Tudja Tábornok úr, hogy meghalni lehet a hazáért, de egy fegyvert adni, ha nincs, nem lehet. Senki sem tehet nagyobb szolgálatot a hazának, mint aki most a nemzet fegyveres erejét szaporítja, s ha csak pénzt, sőt, még ha ezen felül ruhát kívánna Tábornok úr, ezt a legnagyobb készséggel kiszolgáltatnám s ki is fogom szolgáltatni; de nyerget, nyeregszerszámot s kivált kardot, pisztolyt nem tudunk adni, mert ennek igen nagy szűkiben vagyunk. 5000 huszárújonc s 3000 ló áll készen a 18 huszárezred tartalék századainál; ezek már megvannak, csak fel kell fegyvereznünk, és beletelik 3 hét, még ezt meg tudjuk tenni. Bem generális 20 000 nyerget, kardot, pisztolyt kér. Ezt már igen nehéz lesz csak egyötöd részben is kiállítanunk. Míg tehát nem tudjuk a szükséges szereket, fegyvereket kiállítani, lovas újoncokat szaporítani haszontalan fáradság s költség volna, de ha Tábornok úr pénzzel tud a dolgon segíteni, akkor ezzel szívesen szolgálok, s serege szaporítását a legszívesebb készséggel fogadom.

Arad! Arad! mindenek felett.

Debrecen, jan. 25-ikén 1849.

A legszívesebb tisztelettel

Eredeti sk. tisztázat. Jelenleg ismeretlen helyen. Közli *Gaál Gyula:* i. m. 461. o.

9.

Debrecen, 1849. január 29.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke levele Klapka György ezredesnek

A legnagyobb megilletődéssel értem, hogy a tokaji híd leégettetett akkor, midőn az ellenség Tokajnak megtámadásáról még teljességgel nem is álmodott.[37]

Neveli ezen megilletődésemet az, hogy éppen most tudósíttatom a szolnoki hídnak is hasonlag — menthetetlenül kora leégetéséről. Megverik az ellenséget Szolnoknál, azután előnyomulnak Ceglédig, megverik ott is az ellenséget, megszalasztják; s akkor azon diszpozició következtében, hogy 4000 embert küldjön T[isza]füred felé: hátra vonúlnak Töröksz[ent]miklósig — és még az ellenség megveretve, s 7 mérföldnyi állásból Pest felé fut — a szolnoki hidat leégetik.[38]

Önnek írok részletesen a gyönyörű tokaji pozició védhetéséről, világosan megírom, hogy a Tiszát birtokunkban tartani mennyire szükséges, s hogy a hidat csak a legnagyobb, legutolsó szükségben engedhetem meg lerontatni;[39] és az első az hogy leégettetik — 200 000 frt. kár! és 3 hónapi időveszteség! és a roppant morális veszteség! és a híddal egész Zemplénnek elvesztése; és végre szeretném tudni: ha offenzíve

37 1849. január 28-ról 29-re virradó éjjel.

38 Perczel január 25-én Ceglédnél is megverte az ellene küldött cs. kir. csapatokat. Az OHB január 24-én két. később tévesnek bizonyult hírt kapott arról, hogy egy 4—5000 főnyi cs. kir. hadosztály közeledik Tiszafüred felé, ezért a hadügyminisztérium január 24-én utasította Perczelt, hogy vonuljon vissza Debrecen fedezésére. Az utasítást később egy másik követte; ebben már csak arról volt szó, hogy Perczel adjon egy hadosztályt a táborába érkezett Dembiński altábornagy parancsnoksága alá, hogy az észak felé induljon. Miután kiderült, hogy Debrecent nem fenyegeti veszély, Perczel folytatni akarta támadását, de Dembiński ragaszkodott a hadosztály átadásához. Perczel erre összeveszett Dembińskivel, majd lemondott a parancsnokságról. Dembiński elrendelte a visszavonulást, s átkelve a Tisza bal partjára, felgyújtatta a szolnoki Tisza-hidat.

39 1849. január 27-én. Klapka korábbi közlése alapján l. KLÖM XIV. Az eredeti tisztázat alapján közli *Klapka György:* Emlékeimből. (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1986. 90—92. o. és *Kossuth Lajos:* Írások és beszédek 1848—49-ből. (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1987. 292—295. o.

előre akarunk menni (amint akarunk — és a hadügyminisztérium a tervet már el is készítette)[40] — merre megyünk előre? — és ha Görgei jő, merre egyesül Önnel?

Borzasztó dolog! így lehetetlen kormányozni.

Szorosan megkívánom, hogy Ön azon tisztet, aki a hidat leégette, azonnal haditörvényszék elébe állítassa: s ha magát Ön rendeletével (mit nem hihetek) nem igazolhatja; érdeme s ítélet szerint kegyelem nélkül megbüntetni.[41]

Perczel leköszönt. Az összes tiszai hadsereg fővezéréül Dembiński altábornagy neveztetett ki;[42] a Perczel seregének parancsnoksága (Corps Commando) Répásy tábornokra[43] bizatván; — épp úgy mint a tokaji sereg parancsnoksága Ön hű kezeire van s marad bízva.

(A levél további része kivágva).

Eredeti sk. tisztázat. OL R. 295. Klapka György iratai. (továbbiakban: Klapka-ir.) 1. cs. 3. tétel. dátum szerint (továbbiakban: d. sz.).

10.

Debrecen, 1849. február 5.

a) Kossuth Lajos, az OHB elnöke hátirata Hodossy Miklós kormánybiztos[44] jelentésén

Az idemellékelt kimutatásból által méltóztatnak látni, hogy az országos költségekre utalványozott, s általam négy ízben felvett háromszázhetvennégyezer, azaz 374 000 ezüst forintból a közpénztárba mai nap nem maradott több kétezerszázhetvenöt, azaz 2175 forint 34 krnál. Minthogy pedig a pénztár ily csekély állásánál a költségeket fedezni egyáltaljában nem képes, kérem az Országos Honvédelmi Bizottmányt, szíveskedjen legalábbis százezer azaz 100 000 ezüst forintot utalványozni, mégpedig mentül elébb, azért annyival inkább, mert kivévén a 8-ik pont alatt honvédek felszerelésére tett költségeket, melyeket jelenleg kormánybiztos Lukács Sándor úr[45] kezel, a többi költségek még most is folyók és fedezendők.

Váradolaszi, február 3-án 1849.

kormánybiztos Hodossy Miklós

A pénzügyminisztériumhoz azon megjegyzéssel, hogy Hodossynak ugyan pénzt küldeni okvetlenül szükséges, de közel lévén, kisebb részletekben is ki lehet elégíteni. Hanem Erdélyben igen nagyon szükséges *minden haladék nélkül* legalább 100 000 pfrtot küldeni, ez semmi halasztást nem szenved; annyival inkább, mert új seregek mentek most oda, a Maros mellől, s ezeknek pénz kell — tehát Erdély valahogy hátra ne maradjon. N[agy] Várad miatt.

5./2. 49.

Kossuth

Sk. hátirat az eredeti tisztázaton. OL PM 1849:1421.

40 A hadügyminisztérium által készített terv datálatlan másolata: OL R. 23. Henryk Dembiński iratai, 2. k., 40. szám.

41 A híd felgyújtásának ügye máig sem tisztázott. A felelősséget Szemere Bertalan kormánybiztos igyekezett Friwisz Ferenc tüzérszázados (később őrnagy) nyakába varrni, de a felégetésre vonatkozó tanúkihallgatások nem hoztak egyértelmű eredményt, ezért a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya 1849. május 7-én felmentette Friwiszt. Az ügyre vonatkozó iratokat l. OL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály. 2. dob. 1849:1546., H 111. Szemere Bertalan kormánybiztos iratai. H 147. Vegyes iratok. 13. doboz. KLÖM XIV. 635. o. és *Szemere Bertalan:* Politikai jellemrajzok — Okmánytár (Szerk. *Hermann Róbert* és *Pelyach István*) Bp., 1990. 362—363., 437—438. és 484. o. (a továbbiakban: *Szemere*).

42 1849. január 29-én. L. KLÖM XIV. 265. o.

43 *Répásy Mihály* (1800—1849) cs. kir. őrnagy, honvéd tábornok. Július végén Szegeden kolerában halt meg.

44 *Hodossy Miklós* (1807—?), Bihar vármegyei kormánybiztos, várfogságot szenved.

45 *Lukács Sándor* (1822—1854), ügyvéd, képviselő, ekkor a honvédsereg felszerelési kormánybiztosa. Emigrál.

b) Kossuth Lajos, az OHB elnöke sk. hátirata Rauch József százados[46] és Bangya János őrnagy[47] nyugtáján

Vorpostens Commando zu Poroszló

Quittung

20 Stück Duccaten sammt mehrere Briefe erhalten

Rauch Hauptm.

Nyugtatvány

20/húsz darab aranyról, melyet Rauch százados és osztályparancsnok úrnak hiánytalanul és pengő pénzben általküldöttem.

Tiszafüred, febr. 3. 1849.

Bangya őrgy.

A bennírt 20 aranyat azon vitézek jutalmazására küldvén, kik Gyöngyösön Monteccuccoli ezredest[48] elfogták. Kérem ezen kiadást Szőllősy titoknok úr[49] nyugtatványa mellett magamnak megtéríttetni.

5./2. 49.

Kossuth Lajos elnök

Sk. hátirat az eredeti tisztázaton. OL PM PO 1849:1430.

11.

Debrecen, 1849. február 6.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke utasítása a pénzügyminisztériumnak

A pénzügyminisztérium utasíttatik Tchorznicki alezredes úr[50] nyugtatványára felszerelésben lévő lengyel dzsidásaink számára szükségelt némely ruházati kiegészítések beszerzésére, adandó számadás fellett 4 000, azaz négyezer pengőforintot kifizetni.

Sk. eredeti tisztázat. OHB-iktatószáma: 1849. 1434. OL PM PO 1849. 1475.

12.

Debrecen, 1849. február 8.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke utasítása a pénzügyminisztériumnak

A Nagyváradon fölállítandó hadszerhivatali főállomás életbe léptetésére következő pénzöszvegek szükségeltetvén, úgymint: négy lőporzúzda, valamint salétrom-, lőpor- és kénraktárak költségeire 25 000 pfrt., továbbá egy-egy nyereg- és szíjgyártó-, lakatos-, kovács-, szekérkészítő-, ács-, asztalos-, bodnár- s esztergályos- műhely felszerelésére s a szükéges műszerekre 15 000 pfrt; annak utána a kellő többféle fa- és vasszerek, bőr- és kötelek megszerzésére egyelőre 30 000 pfrt., az összes kezdeményhez tehát 70 000 pfrt. szükségeltetvén, oda utasíttatik a minisztérium, hogy N[agy]váradon a kívánt pénzöszveg részleteként kiszolgáltatandó erejéig a hadszerhivatali parancsnokságnak hitelt nyisson.

Eredeti tisztázat. OL PM PO 1849:1570.

46 *Rauch József* (1815—?), kilépett cs. kir. őrmester, honvéd százados.

47 *Bangya János* (1817—1868), újságíró, ekkor a 35. zászlóalj parancsnoka, később honvéd ezredes. Emigrál.

48 *Montecuccoli, Franz*, gróf, (1801—1872), a cs. kir. 8. vértesezred ezredese, 1849. február 1-jén magyar fogságba kerül Gyöngyösön.

49 *Szőllősy Nagy Ferenc* (1806—1854), diplomáciai ügynök, ekkor az OHB egyik titkára. Emigrál.

50 *Tchorznicki, Wladislaw* (1794 körül—1862?) az 1830—31-es lengyel szabadságharc századosa, 1849-ben a lengyel légió 1. dzsidásezredének szervezője, honvéd alezredes. Emigrál.

13.

Debrecen, 1849. február 9.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke levélkéje Henryk Dembiński altábornagynak

Überbringer dieses Herr Okruczky Lieutenant[51] hatt Auftrag ins Görgeysche Lager zu gehn. Ich schicke zum Herrn FML ob Sie nicht vielleicht auch einen Auftrag durch ihn haben.

E sorok átadójának, Okruczky hadnagy úrnak feladata Görgei táborába menni. Küldöm őt Altábornagy úrhoz, ha netalán valamilyen küldetése lenne általa.

Eredeti sk. tisztázat. OL R. 23. Henryk Dembiński iratai. 2. kötet, 16. szám.

14.

Debrecen, 1849. február 16.

Rákóczy János elnöki titkár[52] átirata Kiss Károly alezredes hadügyminisztériumi osztályfőnökhöz[53] Kossuth megbízásából

A beregi nemzetőrségi őrnagyi állomás ürességben van. Az bé kell hogy töltessék rögtön, mivel, amint értesítve van kormányelnök úr, három beregi reakcionárius fog érte folyamodni, kiknek kérelmét majdan elvetni nem lenne tanácsos, közülük nevezni pedig még kevésbé.

Itt van Simonffy Nyitra megyei nemzetőrségi őrnagy,[54] ki iránt elnök úr már szólott Ezredes úrral; ha méltóztatik őt Ezredes úr alkalmasnak találni, kinevezése ellen a beregi állomásra elnöki úrnak nem lenne semmi észrevétele.

Eredeti tisztázat. OL H 89. Hadügyminisztériumi vegyes iratok. 4. doboz. Kiss Károly iratai.

15.

Debrecen, 1849. február 17.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke utasítása a pénzügyminisztériumnak

Damjanich táborából Wysocki ezredes[55] itt van, holnap reggel megyen el. Többek közt Damjanich nevében azon panaszt hozta, hogy kimondhatatlan hiányban vannak az apró bankjegyeknek.

Tudom ugyan, hogy e napokban, talán éppen tegnap küldetett neki 30 000 fr., reménylem apróbb bankjegyekben, de nagyobb része alkalmasint mégis csak ötös le-

51 *Okruczky Aurél* (1824—1902), újságíró, 1848-ban kormánybiztosi titkár, 1849-ben honvéd főhadnagy. — Ő vitte Görgei táborába Kossuth 1849. február 9-i levelét. L. KLÖM XIV. 363. o.

52 *Rákóczy János* (1821—1878), ügyvéd, ekkor az OHB titkára, később honvéd őrnagy, kormánybiztos. Emigrál.

53 *Kiss Károly* (1793—1866), nyugalmazott cs. kir. százados, honvéd ezredes, előbb az Országos Nemzetőrségi Haditanács osztályfőnöke, majd a had-, később a belügyminisztérium nemzetőri osztályának vezetője. Várfogságot szenved.

54 *Simonffy József* (1790—?) nyugalmazott cs. kir. százados, nemzetőr őrnagy, várfogságot szenved. — Kossuth ezen a napon már írt a Hadügyminisztériumnak ebben az ügyben, azzal indokolva a kinevezést, hogy a megyei nemzetőrség eddigi parancsnokát. Eötvös Tamást közben Ung megye kormánybiztosává nevezte ki. Simonffyt végül nem Bereg, hanem Bihar megyébe nevezték ki nemzetőr őrnaggyá; Bereg megye nemzetőrségének parancsnoka Freyseysen Gyula őrnagy lett.

55 *Wysocki Jozef* (1809—1873), az 1830—31-es lengyel szabadságharc hadnagya; 1848-ban a lengyel légió egyik szervezője, ekkor hadosztályparancsnok Damjanich seregében. Később tábornok, hadtestparancsnok. Emigrál.

hetett. Óhajtanám, ha Wysocki ittlétét használva, méltóztatnék akként rendelkezni, hogy Damjanich tábora részére általa ha csak 5 000 ftot is küldhetnének, 2, 1 és 1/2 fr-os jegyekben, kivált pedig az utóbbiakban.

Wysocki a Fejér Lónál van szállva, holnap jókor reggel megyen.

Eredeti sk. tisztázat. OL PM PO 1849:1901.

16.

Debrecen, 1849. február 20.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke levele Klapka György ezredesnek

A kompolti csata iránt február 18-áról kelt becses jelentését szíves örömmel s nagy köszönettel vettem, s kellő elismerés s méltánylat végett a képviselőház legelső ülésének elő fogom terjeszteni.[56]

Fogadja addig is Ezredes úr a kormány nevében legszívesebb köszönetemet, s adja azt ezen fényes és sikeres expedició vezérének[57] s Uj kapitány[58] és Wartensleben n[emzet]őri őrnagy[59] uraknak, nemkülönben a csatában résztvett egész seregnek azon kijelentéssel tudtára; oly vitéz tettek dicső emlék gyanánt lesznek a nemzet szívében feljegyezve, s azok közé sorozva, melyek iránt az ily vitézek által megmentendő nemzet háláját leróni a legszentebb kötelességnek, s a kivívandó béke idején első [dolgomnak is]merem.

Eredeti sk. tisztázat. OL Klapka-ir. 1. cs. 3. tét. d. sz.

17.

Debrecen, 1849. február 22.

Nyári Pál honvédelmi bizottmányi tag átirata Pétery Mátyás hadügyminisztériumi osztályfőnökhöz[60]

A következők iránt kérek azonnal rendelést tenni:

1. Kardszagon (sic), hol jelenleg a katonai kórház létezik, finomabb bor teljességgel kapható nem lévén, legyen szíves azonnal intézkedni, hogy oda innen Debrecenből jó és hegyi bor szállíttassék. Úgy vagyok értesítve, hogy özvegy Sárvári professzornénál igen nagy mennyiségben kapható; az ára az 1834-ki termésnek 100 itcénként 20 pengőforint. Legalább 50 akóra lenne szükség.

2. Derecskéről úgy vagyok értesítve, hogy ott a kenyéradag 4 kr-ral fizettetik, holott Debrecenben és körülbelől mindenütt 6 kr.; és még ezen lenyomott ár is nem fizettetik rendesen. — Kérem, legyen szíves úgy intézkedni, hogy Derecskén is a debrecenihez hasonló ár árban (sic!) fizettessék a kenyéradag, s a hátralevő szolgáltatásokért a bér rendesen kifizettessék.

56 Klapka 1849. február 18-án kelt jelentését l. OL H. 2. OHB-iratok, 1849:4277. (a továbbiakban: OHB) Az ütközetről Klapka jelentése alapján Kossuth a *Közlöny* február 21-i számában tudósította a közönséget, s e tudósítás külön röplapon is megjelent. Közli KLÖM XIV. 494. o. — Kossuth a képviselőház előtt nem ismertette a történeket. A következő zárt ülés február 25-én, a nyílt pedig 26-án volt, Kossuth azonban már február 25-én elutazott a táborba, s február 28-án visszatért ugyan, de az aznapi ülésen nem vett részt, a másnapin pedig a kápolnai csatáról számolt be, a kisebb jelentőségű kompolti összecsapásról nem.

57 *Dessewffy Arisztid* (1802—1849), kilépett cs. kir. főszázados, ekkor ezredes és az I. hadtest hadosztályparancsnoka, később honvédtábornok és hadtestparancsnok. Az aradi vértanúk egyike.

58 *Uj Imre* (1811—?), cs. kir. százados, legmagasabb rangja honvéd alezredes. Várfogságot szenved.

59 *Wartensleben Ágoston*, gróf (1804—1875), kilépett cs. kir. hadnagy, ekkor Klapka segédtisztje. Legmagasabb rangja honvéd alezredes. Várfogságot szenved.

60 *Pétery Mátyás*, a hadügyminisztérium polgári-gazdászati osztályának főnöke.

3. Éppen most veszem elnök úr levelét, melyben aziránt tesz kérdést, vajon a debreceni gőzmalom képes lesz-e a törökszentmiklósi tábor számára kívántató liszt hiányát pótoltatni.[61]

Erre én egyenesen felelni nem tudok; most, miután a gőzmalom nem működik, szeretném tudni, miként intézkedett a táborban Ámon élelmezési biztos,[62] kibe én — megvallom — több bizalmat helyezek, mint Halassy Kázmér k[ormány]biztosban.[63]

Eredeti sk. tisztázat. OL H 82. Hadügyminisztérium. Polgári gazdászati osztály iratai. 38. doboz. (Iktatatlan.)

18.

Debrecen, 1849. március 4.

Az OHB válasza Repetzky Ferenc kormánybiztosnak[64]

Folyó évi február 24-én 143-ik sz. a. a Honvédelmi Bizottmány elnökéhez írt hivatalos jelentésének halasztást nem szenvedhető azon pontjára, minélfogva a Borsod megyében alispáni hivatalt bitorolt Sütő János[65] lefoglalt lovaira és kocsijára nézve utasítást kér, válaszoltatik: kormánybiztos úr mind a lovakat, mind a kocsit szakértők által megbecsültetvén, s erről a szükséges becslevelet kikérvén, a kocsit átverés útján készpénzfizetés mellett eladandja, a lovakat pedig saját előterjesztése szerint huszárok alá adandja.

Mind a kocsiért bejövendő pénz, mind a kivett becslevelek letéteményként megőrzendők, a pénzügyminisztériumhoz lesznek átteendők.

A rögtönítélő bíróságról szóló határozat néhány példányai ide mellékeltetnek.[66]

Kormánybiztos úr jelentésének többi pontjait részint tudomásul szolgálnak, részint annak idejében fognak elintéztetni.

Eredeti tisztázat. Nyáry Pál aláírásával. OHB-iktatószáma: 1949:2613. OL H 110. Repetzky Ferenc kormánybiztos iratai. 3. doboz. 286. sz. irat.

19.

Debrecen, 1849. március 10.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke bizonyítványa Guyon Richard ezredes részére[67]

Ich erkläre hiemit im Nahmen der ungarischen Regierung dass falls Vorzeiger diesen Zeilen Graf Guyon auf seine Reise in die Schütt vom Feinde vielleicht gefangen und nicht unbeanstandet frei gelassen würde; zehn von den vorzuglichsten oesterreichischen Gefangenen, nahmentlich der Graf Montecuculi, Graf Erbach[68] und Fligeli[69] ganz bestimt erschossen werden.

61 Kossuth levelét l. KLÖM XIV. 528. o.

62 *Amon Ferenc* (1809 v. 1815—1891), Székesfehérvár aljegyzője, honvéd százados, hadbiztos. Emigrál.

63 *Halassy Kázmér*, Heves megyei szolgabíró, szolnoki népfelkelési és szállítási biztos.

64 *Repetzky Ferenc* (1801—?), képviselő, kormánybiztos, a hétszemélyes főtörvényszék főbírája. Ekkor Heves megye kormánybiztosa.

65 *Sütő János* (1807—?), Borsod megyei tisztviselő, Schlik által kinevezett alispán. Elfogják, a fogságban állítólag megőrül.

66 A képviselőház által 1849. február 13-án elfogadott határozatot „a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítása, szerkezete, eljárása, — s ítéletek alá tartozó esetek meghatározása tárgyában". Közli: „Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés." (Szerk. *Beér János*) Bp., 1954. 717—720. o.

67 *Guyon, Richard* (1813—1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, ekkor honvéd ezredes, Komárom kinevezett parancsnoka, március 18-tól tábornok. Emigrál.

68 *Erbach-Fürstenau, Alfred zu,* gróf (1813—1874), cs. kir. százados, 1849. február 7-én Mezőkövesden futárként fogságba esik.

69 *Fligely, August* (1811—1879), cs. kir. őrnagy, 1848. szeptember 28-án Pákozdnál fogságba esik.

Eredeti sk. tisztázat. Jelenleg ismeretlen helyen. Másolata: Országos Széchenyi Könyvtár kézirattára. Fol. Hung. 1368.; *Dudás Ödön:* A magyar hadsereg tisztikara. Guyon Richárdra vonatkozó iratok. Az eredeti tisztázatot reprodukcióban közli: *Gracza György:* Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története. Bp., é. n., III. k., 353. o.

A magyar kormány nevében ezennel kijelentem, hogy ha ezen sorok előmutatója, gróf Guyon, a Csallóközbe tartó útján az ellenség által esetleg elfogatnék és feltétel nélkül nem engedtetnék szabadon; a jelesebb osztrák tisztek közül tízen, név szerint gróf Monteccucoli, gróf Erbach és Fligely egészen bizonyosan agyonlövetnek.

20.

Debrecen, 1849. március 15.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke, és Mészáros Lázár altábornagy, hadügyminiszter értesítése Klapka György ezredesnek

Ezredes úr a keresztúri, tarcali, tokaji és hidasnémeti ütközetekben tanúsított vitézsége tekintetében az Országos Honvédelmi Bizottmány március 14-éről 3286. sz. alatt kelt rendelete alapján a nemzet hálás jutalmául ezennel a katonai érdemjel harmadik osztályával feldíszesíttetik.[70]

Eredeti tisztázat. OL Klapka-ir. 1. cs. 2. tét.

21.

Cibakháza, 1849. március 15. (18—19.)

Kossuth Lajos, az OHB elnöke értesítése Lenkey János ezredesnek[71]

Lenkey János ezredes és komáromi seregparancsnok úr a nemzet nevében értesíttetik, hogy a magyar nemzet szabadságharcában kitüntetett bajnok érdemei tekintetéből a kormány által a mai naptól számított ranggal és illetménnyel a magyar hadseregben tábornokká kineveztetik. Rendes kinevezési oklevele a tér nyíltával fogván kezéhez szolgáltatni.[72]

Eredeti sk. tisztázat. Hadtörténelmi Levéltár. Abszolutizmuskori iratok. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék. 113/24. csomó. 2/179. (Az aradi vértanúk peranyaga.) Reprodukcióban közli: *Bartha Albert:* Az aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története. Bp., 1930. 103. o.

70 Kossuth eredetileg II. osztályú érdemjelre javasolta Klapkát, de Mészáros véleménye az volt, „hogy miután a keresztúri, tarcali, tokaji és hidasnémeti összeütközések csak kisebbszerű haditények voltak, őt a szabályok értelmében a katonai érdemjelek 3-ik osztályával vélném feldíszítendőnek, fennmaradván említett ezredes úrnak azon joga, miszerint ha ezen kitüntetést talán, mit nem hiszek, kevesellné, a tények felhordásával a hadügyminisztériumnál felállítandó becsület törvényszékhez folyamodni." Kossuth levelét l. KLÖM XIV. 622—623. o. Mészáros válasza: OL OHB 1849:3252.

71 *Lenkey János* (1807—1850), cs. kir. százados, ekkor a komáromi várőrség kinevezett parancsnoka, honvédtábornok. A fegyverletétel után a börtönben megőrül.

72 Kossuth a kinevezést predatálta. Március 15-én Törökszentmiklóson volt, Cibakházán március 18—19-én járt. Ugyanígy predatálta Guyon tábornoki kinevezését, amelyet március 8-ra keltezett, s amelyet szintén Cibakházán állított ki. (KLÖM XIV. 675. o.) A két tábornoki kinevezés közötti időkülönbség arra szolgált, hogy Guyon mint rangidős vehesse át Komárom parancsnokságát, s a csupán a várőrség parancsnokává kinevezett Lenkey ne neheztelhessen meg. Kettőjük közül Lenkey április 10-én, Guyon április 20-án jutott be a cs. kir. csapatok által ostromolt Komáromba. Guyon vár- és Lenkey várőrségparancsnoki kinevezését a Hadügyminisztérium táborkari osztálya még március 7-én állította ki. L. OL R 306. Katonai iratok. 1. csomó. Lenkey János iratai és H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok 1849:18021.

22.

Szentmártonkáta, 1849. április 6.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke értesítése Klapka György tábornoknak[73]

Örvendetes tudomásul írom, hogy a már-már hasonló okok miatt Eszék sorsára jutandott Péterváradot Perczel tábornok győzelmes előnyomulására az ostromzár alól felszabadította, s az áruló ellenek [helyesen: elemek — H. R.] kitisztításával egy időre legalább újólag biztosította. Gróf Batthyány Kázmér főispán s országos biztossal[74] egyetértőleg a körülményekhez képest célszerűen intézkedvén, s miután ezen expedíciót, melynek siettetésére mintegy a veszély előre értesítve volt,[75] szintoly szerencsésen mint dicsőségesen bevégzé, s a várat pénzzel, lőszerrel, gyutacsokkal és lőkupakokkal illően ellátta, — Verbásznál és Ókérnél pedig a lövöldöző rácságból tömérdeket lekaszabolt, hadseregét gyors működésben újra Bácskának az ellenség kitisztítására alkalmazá: március 30-án Kiskérre érkezett, útközben jelentést vőn első hadosztálya parancsnokától, Gál ezredestől,[76] hogy a T. [Despot] Szentiváni rác tábor ellen Mihálovich őrnagy[77] parancsa alatt egy dandárral Okérről rendelt támadás tökéletesen sikerült, a rácok megverettettek, 500-nál több halottat vesztettek, tömérdek ló és marha esett birtokunkba.

Második hadosztályának parancsnoka, Igmándy alezredes[78] pedig, ki Szeged biztosítására hagyatott, Gyálát is elfoglalá, ott Theodorević[79] két z[ászló]alját megverte, számos foglyot, fegyvert, töltésszekeret és marhát foglalt el.

Sőt, örömmel írhatom, hogy azon Szenttamás, mely a sok áruló miatt annyi nemes véráldozatba került, s a nemzetnek annyi erejét az rablá el annyi hónapokon át hasztalanul, immár birtokunkban van; — Perczel tábornok a csatatérről írt rövid jelentése szerint Szenttamást ostrommal bevette, mely ostrom alatt mintegy 3 000 rác esett el az igazságnak büntető fegyvere alatt.[80]

Sietek ezen örvendetes tudósításokat Tábornok úrral közleni, kérvén, hogy azt vitéz seregével is tudatni szíveskedjék.

Eredeti tisztázat. OL Klapka-ir. 1. cs. 3. tét. d. sz.

23.

Debrecen, 1849. április 14.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke és Mészáros Lázár hadügyminiszter, altábornagy értesítése Klapka György tábornoknak

Tábornok úrnak a folyó hó 2-kán, 4-kén és 6-kán történt szerencsés kimenetelű ütközetekben tanúsított azon vitézsége- és erélyes harcműveért, melyek főtényezői

73 Az itt következő iratnak csupán az utolsó két bekezdése jelent meg eddig. KLÖM XIV. 831. o. és *Klapka* i. m. 121. o. A szöveg megegyezik az ugyanezen a napon Görgeihez intézett levél egy részével. Mivel azonban ez utóbbi csupán német fordításban ismert, indokolt a magyar eredeti közzététele is. Valószínűleg hasonló értesítést kapott a többi hadtestparancsnok is. A másolatból fakadó hibák kiigazítását Perczel jelentése (OL OHB 1849:5255.) és a Görgeinek szóló levél német fordítása alapján végeztük. Közli KLÖM XIV. 828—830. o.

74 *Batthyány Kázmér*, gróf (1807—1854), liberális főrend, 1848-ban Baranya vármegye főispánja, majd teljhatalmú népfelkelési és kormánybiztosa, 1849 februárjától Bács vármegyei teljhatalmú országos biztos, címzetes honvéd ezredes, májustól a Szemere-kormány külügyminisztere. Emigrál.

75 Helyesen: mintegy a veszély előérzete által utasítva volt (gleichsam durch das Vorgefühl der Gefahr angewiesen ward.)

76 *Gál László* (1810—1850), cs. kir. főszázados, ekkor honvéd alezredesként a IV. hadtest hadosztályparancsnoka, később honvéd ezredes, hadosztályparancsnok, a temesvári csatában szerzett sebesülésébe hal bele.

77 *Mihálkovich Mihály* (1797—?), kilépett cs. kir. főhadnagy, legmagasabb rangja honvéd alezredes. Várfogságot szenved.

78 *Igmándy Sándor* (1808 v. 1810—1877), nyugalmazott cs. kir. főhadnagy. Legmagasabb rangja honvéd ezredes.

79 *Todorović, Kuzman* (1787—1858), cs. kir. vezérőrnagy

80 Perczel jelentését l. OL OHB 1849:5298. Közli: *Gracza György*. Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története. Bp., é. n. IV. k. 686. o.

voltak ezen ütközetek sikerrel koronázott eredményének, a hálás nemzet jutalmául Görgei tábornok, helyettes fővezér úr által a katonai érdemjelnek második osztályával a csatatéren lett feldíszíttetése a hadügyminisztérium által ezennel megerősíttetik.

Eredeti tisztázat. OL Klapka-ir. 1. cs. 2. tét.

24.

Debrecen, 1849. április 26.

Kossuth Lajos kormányzóelnök megbízólevele Lichtenstein György[81] *részére*

Ich beauftrage Sie hiemit im Namen der ungarischen Regierung, sich schleunigst nach Deutschland, namentlich nach Berlin zu begeben, wo es Ihre Aufgabe sein wird, nebst der Versicherung der Achtung und der Freundschaft-Gefühle, von denen die ungarische Nation für die grosse deutsche Nation durchdrungen ist, den politischen Ereignissen in Ungarn seit dem März des Jahres 1848, so wie der gegenwärtigen Sachlage die möglichst grösste Publicität zu geben. Sie werden der Wahrheit gemäss darzutun suchen, wie die österreichische Regierung unsere von 14 Königen beschworenen, durch unsere Constitution vielfach verbrieften und im März des vergangenen Jahres neuerdings bestättigen Rechte mit Füssen getreten, durch Anfangs heimlich, dann öffentlich unterhaltenen Aufhetzungen den fürchterlichsten in der Geschichte civilisierter Völker beispiellosen Bürkerkrieg zwischen Völkern angefacht, die seit acht Jahrhunderten in Eintracht und Brüderlichkeit mit und nebeneinander gelebt, — wie diese Regiergung in dem Herzen der von jeher vorzüglich monarchisch gesinten ungarischen Völker jeden Funken von Pietät für die Habsburg-Lothring Dynastie vertilgt und ungarische Nation selbst nach diesen neu Beispielen der schändlichsten Perfidie, noch immer an der ihr inwohnenden monarchischen Princip hangend, erst am 14-ten April 1. J. als das Mass der Schändlichkeit schon alle Gränzen überschritten und die östereichische Regierung die Russen, Erbfeind der Westeuropäischen Civilisation ins Land gerufen,[82] sich zu einem Schritt gezwungen sah, wornach sie sich von der Habsburg-Lotharing'schen Dynastie auf immer lossagte und ihre Unabhängigkeit in einem feierlichen Acte allen Völkern Europas kundgegeben.

Sie werden besonders durch eine reine Darstellung der wahren Sachlage, die masslosen Lügen zu wiederlegen suchen, die die östreichische Regierung im Auslande zu verbreiten sucht, um uns in den Augen der grossen deutschen Nation anzuschwärzen. Sie werden durch Anführung von Thatsachen beweisen, wie die sich deutsch nennende östreichische Regierung ihre deutschen Unterthanen in Banathe der cannibalischen Grausemkeit der halbwilden raiczischen und serb'schen Horden Preis gegeben, wie Tausende dieser geopferten deutschen nicht nur in unserer tapfern regulären Armee, sondern in einer eigenen mächtigen deutschen Legion[83] die ungarische mit der deutschen Tricolore vereinend ihr Leben opfern, um ihre geschändeten Weiber und ermordeten Kinder zu rächen und die Sache der ungarischen Nation zu verfechten, die der deutschen so wie der slavischen Nationalität eine wahre Gleichberechtigung angedeihen lässt.

Endlich wollen Sie sowohl in diplomatischer, als auch mercantilischer Hinsicht zwischen Ungarn und Deutschland, — und insbesondern mit Preussen der Weg der Annährung und Verständigung anbahnen.

81 *Lichtenstein György* (1820?—1893), diplomáciai ügynök.

82 Utalás az első orosz intervencióra. A havasalföldi orosz erők parancsnoka, Lüders gyalogsági tábornok 1849 február elején küldött két, összesen 6200 főnyi dandárt Nagyszebenbe és Brassóba. A nagyszebenit március 16-án, a brassóit március 20—21-én űzte vissza Bem a Havasalföldre.

83 A német légió szervezését 1848. november 30-án rendelte el Kossuth (KLÖM XIV. 595—596. o.) A légió szervezője Peter Giron Rajna-vidéki gyáros volt. A légió egy része az erdélyi harcokban súlyos veszteségeket szenvedett. Kossuth 1849. május 29-én elrendelte a légió feloszlatását. A légió megmaradt részeiből alakult meg a 126. honvédzászlóalj.

Ich baue auf Ihren Patriotismus, dass Sie kein der edler Aufgabe würdiges Mittel unbenützt lassen werden um der Stimme der Wahrheit Eingang zu verschaffen.

Eredeti tisztázat. OSZKK Analekta 3298. Kossuth Lajos megbízólevele Lichtenstein Györgynek.

Ezennel a magyar kormány nevében megbízom, hogy mielőbb Németországba, nevezetesen Berlinbe utazzék, ahol az Ön feladata lesz, hogy a tisztelet és a barátság ama érzéseinek biztosítása mellett, amely érzések a magyar nemzetet a nagy német nemzet iránt áthatják, a lehető legnagyobb nyilvánossággal ismertesse a Magyarországon 1848 március óta lejátszódott politikai eseményeket és a jelenlegi helyzetet. Az igazságnak megfelelően igyekezzék ismertetni, hogy az osztrák kormány a mi 14 királyunk által esküvel szentesített, alkotmányunk által sokszorosan biztosított és az elmúlt év márciusában újból megerősített jogainkat hogyan tiporta lábbal, hogy kezdetben titkos, később nyílt lázítással hogyan szított a művelt népek történetében példátlan, legborzasztóbb polgárháborút olyan népek között, melyek nyolc évszázad óta egyetértésben és testvérekként éltek egymással és egymás mellett, — hogyan irtotta ki ez a kormány az ősidők óta elsősorban monarchista érzésű magyar nép lelkéből a pietás minden szikráját a Habsburg-Lotharingiai dinasztia iránt és hogy a magyar nemzet, amely a leggyalázatosabb perfidiának ezen új példái után is még mindig a lelkében szunnyadó monarchikus elven csüggött, csupán f. é. április 14-én, amidőn a gyalázatosság mértéke minden határt túllépett és az osztrák kormány az országba hívta az oroszokat, a nyugat-európai civilizációnak ezt az ősi ellenségét, látta magát kényszerítve arra a lépésre, hogy örökre elszakadjon a Habsburg-Lotharingiai dinasztiától, és függetlenségét ünnepélyes okmányban tudatta Európa összes népeivel.

Különösen feladata lesz, hogy az igaz tényállásnak, a valóságnak megfelelő ismertetésével megcáfolja azokat a mértéktelen hazugságokat, amelyeket az osztrák kormány külföldön terjeszteni igyekszik, hogy bennünket a nagy német nemzet szemében befeketítsen. A tények felsorolásával bizonyítsa be, hogy a magát németnek nevező osztrák kormány mint szolgáltatta ki német alattvalóit a Bánságban a félvad rác és szerb hordák kannibáli kegyetlenségének és hogy ezen feláldozott németség ezrei nemcsak a mi vitéz reguláris hadseregünkben, hanem egy külön erős német légióban egyesítve a magyar és a német trikolórt, életüket áldozták, hogy megbecstelenített feleségeikért és meggyilkolt gyermekeikért bosszút álljanak, és a magyar nemzet ügyéért harcoljanak, amely magyar nemzet úgy a német, mint a szláv nemzetiségeknek igazi egyenjogúságot nyújt.

Végül feladata lesz, hogy úgy diplomáciai, mint kereskedelmi tekintetben egyengesse a közeledés és a megértés útját Magyarország és Németország, — és kiváltképp Poroszország között.

Bízom az Ön hazafiságában és abban, hogy nem hagy kihasználatlanul semmilyen, a nemes feladatokhoz méltó eszközt avégből, hogy az igazság hangja érvényre jusson.

25.

Debrecen, 1849. május 13.

a) Kossuth Lajos kormányzóelnök és Batthyány Kázmér külügyminiszter felhatalmazása Klapka György tábornok, helyettes hadügyminiszternek

Tábornok úr azon jelentése folytán, hogy hadügyminisztérium körébe tartozó némely lényeges kérdések iránt Görgei tábornok s fővezér és miniszter úrrali értekezés végett, egypár napra a budapesti táborba kirándulni szükségesnek találja; én viszont arról lévén meggyőződve, hogy előadhatják magokat útja közben valamely teendők, mellyek iránt teljes hadügyminiszteri hatósággal haladék nélkül intézkednie, a haza érdeke megkívánhatja: hazafiasságába s belátásába helyezett teljes bizalommal ezennel Tábornok urat szándokolt útja idejére teljes hatalommal akkint ruházom fel, hogy mint a hadügyminiszteri teendőkkel s hatósággal helyettesileg egész mértékben megbízott: mindazokat is az elkerülhetetlen szükséghez képest megtehesse, rendelhesse, s intézhesse, mihez különben az én előleges megegyezésem volna

szükséges. — Utólagos jelentése beváratván: s rendelkezései iránti engedelmességre mindenek ezennel köteleztetvén.[84]

Eredeti sk. tisztázat. OL Klapka-ir. 1. cs. 3. tét. d. sz.

b) Szabó Imre alezredes[85] *átirata a belügyminisztériumnak*

Kormányzó úr meghagyásából tisztelettel kérem a minisztériumot, hogy a felsőmagyarországi megyékbe kiküldetve lévő kormánybiztos urakhoz oly rendeletet kibocsátani szíveskedjék, miszerint azok Wysocki tábornok úrnak, ki a kormány megbízásából hadosztálya kiegészítése végett az ország azon részébe menend, feladatának minél gyorsabb és kedvezőbb sikerrel leendő megoldhatása tekintetéből célravezető közremunkálásokban minden kitelhető módon segédkezet nyújtsanak.

Eredeti tisztázat. OL H 13. Belügyminisztérium. Országlati osztály. 1849. I. sorozat. 9. kútfő 7. tétel.

26.

Debrecen, 1849. május 21.

Kossuth Lajos kormányzóelnök Batthyány Kázmér külügyminiszter ellenjegyzése mellett komáromi várparancsnokká nevezi ki Klapka György tábornokot

Tábornok úr jelen rendelet vételével az első hadtest parancsnokságától felmentetik, és Komárom vára, valamint az ottani hadsereg főparancsnokául neveztetik ki.

Szolgáljon jelen oklevél minden új méltóságával járó illetékei élvezése igazolásául.

Eredeti tisztázat. Hadügyminisztériumi iktatószáma: 15 724./h. ü. E. OL Klapka-ir. 1. cs. 2. tét.

27.

Debrecen, 1848. május 28.

Kiss Pál ezredes[86] *tábornoki kinevezése*

Kinevezés,

melynek erejével Kiss Pál ezredes osztályparancsnok e mai naptól számítandó ranggal és illetménnyel tábornokká s seregparancsnokká a magyar kormány nevében kineveztetik.

Fogalmazvány. OL H 2. OHB-iratok 66. doboz. Iktatatlan iratok. d. sz.

84 Nagysándor József tábornok, az I. hadtest parancsnoka 1849. május 11-én levélben kérte Vukovics Sebő igazságügyminisztert, hogy a minisztérium küldjön Pestre egy biztost, lehetőleg Klapkát. Klapka május 14-én érkezett a fővárosba. Görgeivel a hadi és politikai helyzetről tanácskozott, Nagysándortól pedig levelének okai felől érdeklődött. Nagysándor Görgeit vádolta a budai ostrom sikertelenségéért, Klapka pedig igyekezett megnyugtatni, s kérte, hogy „jövőben az ilyes panaszoktól tartózkodjék, ha azokat nem tudja jobban bebizonyítani". Nagysándor levelét közli *Deák Imre:* 1848. ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Bp., é .n. 368—369. o. Az ügyre l. még *Klapka:* i. m. 143—144. o.

85 *Szabó Imre* (1820—1865), kilépett cs. kir. főhadnagy, ekkor Kossuth katonai irodáján dolgozik. Később honvéd ezredes,hadügyi államtitkár. Emigrál.

86 *Kiss Pál* (1809—1867), cs. kir. alszázados, a szabadságharcban legmagasabb rangja, honvéd tábornok, Pétervárad parancsnoka. Amnesztiát kap. — Kisst azért nevezték ki ekkor tábornokká, hogy e rangban kísérje el a délvidéki táborba a minisztertanács összpontosítási határozatát vivő Vukovics Sebőt. Ha az ottani erők főparancsnoka, Bem altábornagy vonakodott volna eleget tenni a hadsereg felvezetésére vonatkozó utasításnak, Kissnek kellett volna felvezetnie a 12 000 főnyi hadtestet. Mivel Bem időközben sereg nélkül visszatért Erdélybe, s Perczel tábornok hajlandónak mutatkozott a sereg felvezetésére, Kiss megbízatása érvényét vesztette. A sereg felvezetéséből végül nem lett semmi, mert Perczel még elindulása előtt könnyelműen ütközetbe bocsátkozott, s június 7-én Kátynál katasztrofális vereséget szenvedett.

28.

Pest, 1849. június 7.

Kossuth Lajos kormányzóelnök levele Klapka György tábornokhoz[87]

Kedves Tábornok úr!

Megérkeztünk a kormánnyal Pestre. — A nép leírhatatlanul fogadott s fogadta bennünk a nemzeti szabadság és függetlenség eszméjét.

Itt és útközben vettem Önnek két levelét június 2-káról s 3-káról.[88] Válaszom a következő:

Én azt gondoltam hogy azon operacionális terv, melyet Ön Debrecenben a miniszteri tanácsnak előterjesztett s mi elfogadánk, Görgei barátunkkal egyetértőleg lőn[89] Tábornok úr által előterjesztve, s nem is kételkedtem, hogy Önnek Komáromba me-

87 Kossuthnak ez a levele először *Klapka:* Memoiren (Leipzig, 1850) c. munkájában jelent meg német fordításban, 54—58. o. Ennek alapján magyarra visszafordított szövegét közölte *Mészáros Károly:* Kossuth levelei a magyar szabadságharc karvtzéreivel 1848—49-ben. Ungvár, 1862. 116—119. o. Az első öt bekezdést közölte a magyar eredeti alapján *Klapka György:* Emlékeimből. Bp., 1886. 163—165. o. Ezt az első öt bekezdést magyarul, a többit németül közölte a KLÖM XV. 483—485. Az „Emlékeimből" újabb kiadásban *Katona Tamás* közölte a levelet 147—148. és 558—559. o., az utolsó bekezdés kivételével. A levél teljes szövege tehát itt jelenik meg először magyarul.

88 *Klapka az* „Emlékeimből"-ben a következőket írja e levelekről: Mielőtt Komáromot elhagyta, „tudósítást küldöttem úgy Görgeynek, mint Kossuthnak a védművek állásáról, az elsáncolt tábor közeli befejezéséről, de megemlítettem egyszersmind a talált hiányokat, s különösen azt, hogy a vár tökéletes ellátására még nagy mennyiségű készletre van szükség. Ezt az alkalmat felhasználtam arra is, hogy mind a kettőjüknek nyíltan kifejtsem, miszerint egyes hadtesteink mozdulataitól s azoknak újabb felállításából azt kell következtetnem, hogy közösen megállapított hadműveleti tervükben változás állott be, s így sajnálnom kell, hogy Görgey központi irodája, mely az ő távolléte alatt az operációt vezette, efelől semmi értesítést nem küldött számomra." 147. o. Klapka június 1-jén, 2-án és 3-án mind Kossuthnak, mind Görgeinek írt egy-egy levelet. Ezek közül a június 1-jén írottak részben, a június 2-án írottak teljesen azonosak; június 3-ról csak a Görgeihez írott levelet ismerjük. Június 1-jén Klapka Guyon távozását és Asserman Ferenc ideiglenes várparancsnoki megbízását jelentette, ill. közölte, hogy „ha az ország védelmét illető hadi tervem egészben el nem fogadtatva, Komárom nem tekintetnék, mint elsáncolt tábor, hanem csupán mint erősség, s közönséges várőrséggel láttatnék el, én a várparancsnokságot el nem vállalhatnám, hanem inkább megelégednék előbbi hadtestem parancsnokságával". A június 2-i levelekben beszámolt a Duna jobbparti erődítésekről, pénzt kért a vár szükségleteinek fedezésére, fegyver- és ruhaszállítmányokat sürgetett az újoncok ellátására, és jelentette, hogy megtette az intézkedéseket egy csappantyú- és gyutacsgyár, illetve egy lőpormalom felállítására. Június 3-án Görgeihez írott levelében beszámolt az ellenség mozdulatairól, s kifejtette, hogy Komárom erődrendszerének 25—30 000 főnyi seregre van szüksége, ha nem akarják, hogy a jobbparti sáncok az ellenség előnyére szolgáljanak. A levél elején a defenzív állás mellett érvelt, majd utóbb kifejtette, „ha az oroszok még az országban nincsenek, akkor az én nézetem szerint nincs időnk vesztegetni, hanem azonnal egyesített erővel az egyik vagy másik parton támadólag kell fellépnünk, mihez a legújabb események Németországban irányt adhatnak". A levélben kérte, „hogy a Duna jobb partján engem illetendő, s a többi mozgalmakkal egybehangzásban állandó feladatot a velem közlendő intézkedésekben világosan kijelölni, vagy pedig szabad működési tért engedni méltóztassék". A Kossuthnak írott leveleket l. OL OBH 1849:7688. és 8259. A június 1-jén és 3-án Görgeihez írott leveleket l. OL Klapka-ir. 1. cs. 3. tét. d. sz. A június 2-i levelet l. HL Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai, 31/100.

89 Az 1849. május 20-án Debrecenben tartott minisztertanács határozatát közli KLÖM XV. 363—365. o. és *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848—1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Bp., 1989. 73—76. o. Az itt elfogadott haditerv német szövegét közli KLÖM XV. 366. o.; magyar fordításban *Görgey István:* 1848 és 1849-ből, II. k., Bp., 1888. 327—329. o. — Klapka említett haditervének lényege az volt, hogy a Komáromnál és a Vág mentén állomásozó magyar fősereg mindaddig defenzív állást foglal el, amíg a Bem tábornok vezette bánsági csapatok, Perczel bácskai erőinek felével egyesülve, beveszik Titelt, felmentik Péterváradot és a Duna mindkét partján felvonulnak Komáromig. Klapka a haditervhez mellékelt kísérőiratban ugyan azt írta Görgeinek, „méltóztassék egyúttal belőle meggyőződni, mennyire iparkodtam e részben egészen az Ön nézetei nyomán eljárni"; de Görgei már május 29-én jelezte Kossuthnak, hogy általános eszméi „a jövő hadjárati terve iránt" némileg eltérnek „azon eszméktől, miket Klapka bajtársam tisztelt kormányzóelnök úrral már egyszer közölt". A későbbiek alapján úgy tűnik, hogy Görgei nem kívánta a támadó hadműveletekkel megvárni Bem seregének (soha be nem következő) felérkeztét, hanem Komáromra támaszkodva a Duna balpartján akart támadni. Klapka levelét közli *Görgey István* i. m. II. k. 329. o., Görgeiét *Katona Tamás* (szerk.): Budavár bevételének emlékezete, 1849. Bp., 1989. 551. o.

netelével ezen munkálati terv egyszersmind effektuáltatott. — Számítottam pedig az Ön parancsnoksága alatti hadtestet következőleg:

Komáromi őrség	 8000
Poeltenberg[90]	 8000
Kmety[91]	 4000
Damjanich hadteste	 7500
öszveg	..... 27500[92]

Vagy legalább számíték arra, hogy ha Damjanich serege időközbeni körülmények miatt a Duna balpartjára diszponáltatnék is, a Vág felé nyomulandván előre azon oldalról szintúgy Komáromot segítendi biztosítani, s Ön közvetlen hadseregе mégis 20 000 embert számítand, mely a kompletírozással e kis idő alatt is legalább 25 000-re emelkedendett.

Ha ez nincs így, úgy megvallom, ez nekem aggodalmat okoz, és igen sürgetőleg kell kérnem Tábornok urat, méltóztassék hadügyminiszter úrral személyesen értekezni, hogy azon munkálati terv lényegében megnyugtató foganatba menjen; — mert bárminő fontosnak is tekintsem Komáromot — ha az csak védelmezendő vár, s nem egy hatalmas elsáncolt tábor szerepére volna desztinálva — a hazára nézve nagy veszteségnek tartanám, hogy Tábornok úrnak szélesb munkakört igénylő, a hazára nézve ily munkakörben nagyon is szükséges tehetségei Komáromnak más által is teljesíthető őrzésére [volnának] kárhoztatva.

Egyébiránt Vukovics miniszter urat minden órán várom bánáti missziójából, s általa a 12—16 000 ember felindulásának tudósítását — mely sereg ha nem Bem tábornok alatt jövend fel, szintúgy Tábornok úr seregéhez fog nagy részben majd csatoltatni.[93]

Addig is az újoncozás az, mellyel a dolgon segíteni kell. — Hogy pedig segítve legyen, okvetlenül szükséges a hadügyminisztériumot s általa engemet is a zászlóaljak defektjeiről és a kompletírozás végett *átvett* újoncok iránt folytonos világosságban tartani, mire ezennel Tábornok urat szívesen megkérem.[94]

Holnap okvetlenül intézkedni fogok, hogy az újoncok számára 1000 darab komplett nyári öltöny, úgy a komáromi hadtest, mint a győri hadtest számára külön-külön, és a jövő héten szintannyi megküldessék. — Itt valóban nem találtam annyi készletet, mint Lukács ígérete szerint reményltem, azonban bármennyit találtam volna is, Komárom várában amint egy fiók fegyver- és lőkupakgyárnak s puskapormalomnak, úgy egy ruházati hivatalnak is lenni kell okvetlenül — és e részben megemlítem, miként a Szábelit,[95] kit Tábornok úr ösmer, becsületes és alkalmas embernek hinném kelme beszerző kommisszionáriusnak vagy lieferánsnak — ha őt használandónak véli Tábornok úr — amint én annak vélem, tessék tudósítani — elküldöm.

A futár viszen 100 000 f[orin]tot; holnapután ismét annyit küldenek.

Az építések, erődítések körül minden lehető energiát kifejtetni kérek — gondoskodni fogok, hogy pénzben ne legyen fennakadás. Ujházy kormánybiztos úr[96] pedig Tábornok úr felszólítására munkásokról gondoskodik.

90 *Poeltenberg Ernő lovag* (1813?—1849), cs. kir. huszárkapitány, honvéd tábornok, aradi vértanú.

91 *Kmety György* (1813—1865), cs. kir. főhadnagy, a szabadságharcban legmagasabb rangja honvéd tábornok, ekkor egy önálló hadosztály parancsnoka ezredesi rangban. Emigrál.

92 Az említett erők: a VIII. hadtest (komáromi várőrség) Asserman Ferenc ezredes vezetésével, a Poeltenberg tábornok vezette VII. hadtest Győrnél, Kmety önálló hadosztálya Pápa térségében, és a Knézić Károly tábornok vezette, korábban Damjanich tábornok parancsnoksága alatt álló hadtest, amely a Vág alsó folyásánál állomásozott.

93 *Vukovics Sebő* (1811—1872), kormánybiztos, a Szemere-kormány igazságügyminisztere. Emigrál. — Küldetésére l. a 86. sz. jegyzetet és Kossuthnak írott június 5-i jelentését, KLÖM XV. 474—475. o.

94 L. erre a június 6-án Görgei hadügyminiszterhez intézett felszólítást, közli KLÖM XV. 477. o. Klapka jelentése a VIII. hadtest hiányairól 1849. június 13-án: OL OHB 1849:7837.

95 *Szábeli Imre* személyéről csak annyit tudunk, hogy több ízben vitt 1849 telén és tavaszán Komáromba fontos sürgönyöket. L. KLÖM XV. 99. és 209. o.

96 *Újházy László* (1795—1870), Sáros vármegyei főispán, a Radical Párt elnöke, 1849. május 21-től Komárom megye és város kormánybiztosa. Emigrál.

Ami az offenzíva vagy defenzíva választását illeti, én megvallom, azon erős meggyőződésben vagyok, hogy minél inkább késünk az offenzívával, annál készültebb lesz az ellenség, s annál nehezebben fogunk boldogulni — s azt hiszem, az erőszaporítás körül az ellenség nem küzd annyi nehézségekkel, mint mi, már csak a fegyverhiány miatt is — Azt hiszem, azon hetek alatt, mi óta az orosz inváziót készítgetik, jó volt volna a még magában álló osztrákot megverni, s legalább egészen a Lajtáig előnyomulni. — Most e percben tanácsos-e? attól függ, mennyi ereje van az ellenségnek — ha a jobbparton valóban nincs több 15 000-nél, a balparton pedig 25 000-nél — azt hiszem biz' én, akár a jobb, akár a balparton meg lehetne verni, ha sietünk. Fogok eziránt szólani Görgeivel.

Egyébkint fő dolog az operációnál, hogy Komárom védhető állapotba legyen helyezve.

Láhner[97] fegyvereket küldött reparáció végett Komáromba. Bajosan hiszem, hogy az ottani műhely oly állapotban legyen, hogy azokat hamar feldolgozhassa; azért kérem Tábornok urat, hogy ha csak késedelemmel látná eszközölhetőnek a reparáció eszközlését — inkább küldje a reparálandó fegyverek egy részét ide, hogy az itteni puskamívesekkel feldolgoztathassam.

Salétromot is szállított oda Láhner generális úr 500 mázsát — a még csak felállítandó puskapormalomban feldolgozandót. Mikor lesz ez? bizon jobb volna azt a már létező malmokban feldolgoztatni — mikorra Komáromban lesz puskapormalom, lesz számára salétrom is.

Szíves tisztelettel

Sk. tisztázat. OL Klapka-ir. 1. cs. 3. tét. d. sz.

29.

Pest, 1849. június 26.

Kossuth Lajos kormányzóelnök levele Guyon Richard tábornokhoz

Schätzbarestes Herr General!

Der Diplom musste neu ausgefertigt werden — aber mit dem Ernennungs Datum von 8-t. März — folgt beiliegend.[98]

Nachrichten aus Temesvár beweisen, dass mit den disponiblen Kräften erfolgreich Temesvár nicht bombardirt werden kan — zum Strum aber die Cernirungs-Armee zu klein.

Opfern Sie die Geschütze nicht und wollen gefälligst sich erinnern dass wir an Pulver mangel haben. — Vécsey hatt sehr viel unnütz verschossen.

Lassen Sie mich Ihren werthen Freundschaft empfohlen seyn.

Sk. tisztázat. Hadtörténeti Múzeum. Kéziratos emlékanyag. 71 462/1.

Legbecsesb Tábornok úr!

A diplomát újra ki kellett állítani — de március 8-i kinevezési dátummal, — idezárva következik.

A Temesvárról érkező hírek azt mutatják, hogy a rendelkezésre álló erőkkel Temesvárt nem lehet sikeresen bombázni — rohamra pedig az ostromsereg túl kicsi.

Ne áldozza fel az ágyúit és méltóztassék emlékezni arra, hogy puskaporban hiányt szenvedünk — Vécsey nagyon sokat lövöldözött el haszontalanul.

Engedje meg, hogy legbecsesebb barátságába ajánljam magam.

97 *Láhner György* (1795?—1849), cs. kir. őrnagy, honvéd tábornok, hadfelszerelési és fegyverkezési főfelügyelő, aradi vértanú.

98 Valószínűleg Guyon tábornoki kinevezéséről van szó, amelyet Kossuth március 16—19. között Cibakházán állított ki március 8-i dátummal azzal, hogy „az illető oklevél a tér nyíltával fog kezéhez szolgáltatni". KLÖM XIV. 675. o. L. még a 72. jegyzetet.

30.

Budapest, 1849. június 27.

Kossuth Lajos kormányzóelnök átirata a hadügyminisztériumnak

Noszlopy Somogy megyei kormánybiztos[99] ./. alatt ide mellékelt felterjesztésében foglalt abbeli kívánságát, hogy az általa 4 évi szolgálatra beállott önkéntesekből alakított zászlóalj Somogy megye biztosítására meghagyassék;[100] annyival inkább teljesítendőnek vélem, mivel ezen zászlóaljat Somogy megye rendes újoncilletményén túl — melyet mintegy 38 egyén híján már lerótt — állította ki, és a Somogy megyei kis erő valóban legjobb sükerrel használtatott fel. Hogy azonban ezen z[ászló]alj rendeltetésének lehetőleg megfeleljen, a hadügyminisztérium részéről jó tisztekkel ellátandó; annak alakítóját, Hertelendy századost[101] különösen ajánlván.

A Somogy megyében történt lóvásárlást illetőleg: ha evégre még senki sem volna kiküldvén, vagy ha netán kiküldött egyén eddig eredmény nélkül működött volna, Gaál Gusztáv 2-ik huszárezredbeli százados,[102] ki eziránt Kmety ezredes által megbízatott, lenne kiküldendő; szükséges azonban, hogy a minisztérium őt egyszersmind a lóvásárlásra megkívántató pénzzel ellássa, mert a Somogy megyei álladalmi pénztárak, amelyekre a nevezett százados Kmety ezredes által utasítva vala, ezen költséget fedezni képtelenek.

Noszlopy kormánybiztos erre nézve tőlem vett utasítás nyomán a kiküldött vagy kiküldendő tisztnek mindenben segédkezet nyújtandó.[103]

Kmety ezredesnek hadosztálya lovasságának rögtöni szaporítása iránti kívánatát illetőleg végre felhívom a minisztériumot, miszerint ezt a huszárezredek tartalékaiból kitelhetőleg teljesíteni szíveskedjék, minthogy ezeknek legutolsó létszámkimutatása szerént néhány század a harctérre kiállítható.

Eredeti tisztázat. OHB-iktatószáma: 1848:8694. OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. 1849:3500.

31.

Pest, 1949. június 29.

Kossuth Lajos kormányzóelnök levele Bayer József ezredeshez[104]

Keine andere Combination kan jezt das Vaterland retten — als die: dasz die Truppen nicht auf lange Linien gedehnt, sondern in eine Mass zusammen genommen, und auf den Feind geräde loosgeführt werden.

99 *Noszlopy Gáspár* (1820—1853), Somogy vármegyei szolgabíró, honvéd őrnagy, Somogy vármegyei, majd dél-dunántúli kormánybiztos. A szabadságharc után egy függetlenségi szervezkedésben való részvételéért 1853. március 3-án kivégzik.

100 Noszlopy említett jelentését közli *Kanyar József:* Harminc nemzedék vallomása Somogyról, 2., bőv. kiad. Kaposvár, 1989. 291—292. o. Kossuth Noszlopynak küldött válaszát közli KLÖM XV. 610—611. o.

101 *Hertelendy János,* honvéd százados, ekkor a 127. honvédzászlóalj ideiglenes parancsnoka.

102 *Gaál Gusztáv* (1816—1898), cs. kir. főhadnagy, honvéd százados.

103 Kossuth Noszlopynak küldött utasítását közli KLÖM XV. 610—611. o.

104 A levél Bayer Frigyes bécsi udvari színész, Bayer József ezredes fia birtokából került előbb Szilágyi Sándor, majd Görgey István gyűjteményébe. Magyar fordítást először *Szilágyi Sándor* tette közzé: A forradalom végnapjaiból, Hazánk. (szerk. *Abafi Lajos*) II. k., 243—244. o. Ugyancsak a magyar fordítást közölte az utolsó bekezdés kivételével *Görgey István:* i. m. III. k., (Bp. 1888.) 35—36. o. Ezt a fordítást vette át — az eredetire való utalással, de annak kézbevétele nélkül — a KLÖM XV. 620. o. A német szöveg tehát itt jelenik meg először, a magyar fordítás pedig az eredeti tagolás szerint. — *Bayer József Ágost* (1821—1864) kilépett cs. kir. hadnagy, honvéd ezredes, Görgei vezérkari főnöke. Várfogságot szenved.

Wenn Sie das 2-te und 7-te Armee-Corps bei Ács in die Schlacht führt — verlieren Sie die Schlacht — wenn Sie aber auch das 3-te Armee Corps mitfechten lassen; gewinnen Sie die Schlacht.[105]

Ich war und bin nie den Meynung dasz die Manoeuvres gut sind, die sich auf Zertheilung der Kräfte basirt.

Werfen Sie nach Komorn 12 000 Mann, ziehen Sie alles übrige schnell an das rechte Ufer — und Sie können mehr als 30 000 Man dem Feinde entgegenstellen; und im hiemit werfen. — Concentriren Sie die Kräfte nicht alsogleich — so ist das Vaterland verlohren.

Die Regierung kan und wird sich von Pesth — nicht anders als mit der Armee entfernen — sterben wenn es nöthig ist, aber eine Flucht nach Groswardein — die die Russen und Oesterreichen dahin nachzieht — ist keine Rettung.[106]

Ich muss darauf beharren, was wir mit Görgei entschieden dass wir nicht hinter den Theis, sondern hinter den Donau operiren.[107] — Darum besetzen Sie Komorn und werfen alle übrige Kraft auf das rechte Ufer — lassen Sie das 3-te Armee Corps nicht bei Szőny ruhen, wen man bei Ács fechten. — Nur alles zusammen nehmen, Herr Oberst — und vorwärts.

Wir haben keine andere Wahl.

L. Kossuth
Gouverneur

Es ist zuviel Zeit verlohren worden. Wir lieszen den Feind sich verstärken. Jetz kan nur das retten wen man das linke Ufer aufgibt (ausgenommen Komorn) und am rechten — mit vereinten Kraft — schlägt — wolle Gott dasz es nicht zu spät sey.

Eben jetz bekomme ich die bereits sollenisirte Capitulation der Festung Arad, die Festung wird übermorgen vom unseren Truppen besetzt werden.[108]

Gegeben wie oben.

Eredeti tisztázat. Az utolsó bekezdés kivételével Kossuth sk. írása. OL P 295. A Görgey-család levéltára b/44. fasc. Bayer ezredes iratai 41—42. f.

Most semmi más kombináció nem mentheti meg a hazát — csak az, hogy a csapatok ne hosszú vonalakra széjjelosztva, hanem egyetlen tömegbe összevonva, egyenest nekivezettessenek az ellenségnek.

Ha Ön a 2. és 7. hadtesteket Ácsnál viszi a csatába — Ön elveszíti a csatát — de ha Ön a 3. hadtestet is harcba viszi; Ön megnyeri a csatát.

Én soha nem voltam és nem vagyok azon a véleményen, hogy azon manőverek jók, amelyek az erők szétosztásán alapulnak.

105 Az 1849. június 26-i minisztertanács Görgei indítványára elhatározta, hogy Bem erdélyi, Vetter délvidéki és Kazinczy Lajos ezredes Bereg megyei csapatain kívül minden erőt Komáromnál összpontosít, és ott eldöntőleg megtámadja a cs. kir. fősereget. Két nap múlva a Győrnél állomásozó Poeltenberg Ernő tábornok vezette magyar hadtestet és Kmety György ezredes Marcaltőnél álló hadosztályát a Haynau vezette cs. kir. hadsereg visszavetette Komárom—Székesfehérvár térségébe. A vereséget követően június 28-án éjjel 1/2 12-kor Bayer ezredes Tatáról levélben közölte Kossuthtal a történteket. A levélben tudatta Kossuthtal a másnapra kiadott menetintézkedéseket. Ezek szerint a II. és VII. hadtesteknek másnap a Duna jobbpartján előretörő cs. kir. főhadsereget kellett volna visszavetniük; a még balparton tartózkodó III. hadtestnek be kellett volna vonulnia a jobbparti elsáncolt táborba, az I. hadtestnek pedig a Vág-menti állásait kellett tartania. Kossuth polémikus megjegyzései erre a levélre vonatkoznak. Bayer levelét l. HL Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai, 35/236 1/2. Kossuthnak levele megírásakor még nem voltak kezében Görgei és Ludvigh János kormánybiztos június 29-én kelt jelentései a győri csatavesztésről. Ez utóbbiakat közli *Steier Lajos:* Haynau és Paskievics. Bp., é. n., I. k., 135—140. o. Éppen ezért tévesek mind *Görgey István:* i. m. III. k., 36—37. o., mind Barta István kommentárjai (KLÖM XV. 619—620. o.)

106 Bayer ugyanis azt javasolta, hogy a kormány tegye át székhelyét Nagyváradra. Görgei ehhez később hozzátette, hogy Bem, Vetter és Kazinczy csapatait a Tisza mögött kell egyesíteni.

107 A már említett június 26-i minisztertanácson.

108 A kapitulációra vonatkozó dokumentumokat közli *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben, Bp., é. n., III. k., 568—578. o. A várőrség július 1-jén hagyta el a várat. Ebből következően Bayer június 30-án, a kormány által elrendelt szegedi koncentráció határozatainak kézhezvételekor már tudott Arad megadásáról, ellentétben segédtisztje, Rochlitz Kálmán állításával; l. *Görgey István:* i. m. II. k., 680. o. — Kossuth e levél elküldése után kapta meg Görgei és Ludvigh említett jelentéseit, s ezek hatására összehívott hadi- és minisztertanács határozott a komáromi összpontosítás feladásáról és a szegedi koncentrációról; a határozatot közli KLÖM XV. 621. o.

Vessen Ön Komáromba 12 000 embert, a többit mind vonja Ön gyorsan a jobbpartra — és Ön több mint 30 000 embert állíthat szembe az ellenséggel; és azt ezzel visszavetheti. — Ha Ön nem koncentrálja rögtön az erőket — akkor a haza elveszett.

A kormány nem távozhat és nem is fog másképpen eltávozni Pestről, csak a hadsereggel együtt — meghalni igen, ha kell — de a Nagyváradra menekülés — ami csak odavonná az oroszokat és az osztrákokat — nem megoldás.

Nekem ahhoz kell ragaszkodnom, amiben Görgeivel megállapodtunk, hogy ne a Tisza mögött, hanem a Duna mögött operáljunk. — Ezért hát rakja meg Komáromot, és a többi erőket mind dobja a jobbpartra — ne hagyja a 3. hadtestet Szőnynél vesztegelni, ha Ácsnál csatáznak. — Csak mindent összeszedni, Ezredes úr — és előre.

Nincs más választásunk.

Kossuth L. kormányzó.

Túl sok időt vesztettünk. Hagytuk, hogy az ellenség megerősödjön. — Most csak az menthet meg, ha a balpartot feladjuk (Komáromot kivéve) és a jobbon — egyesült erővel — ütközünk — adja Isten, késő ne legyen.

Éppen most értesülök Arad várának már megkötött kapitulációjáról, az erődöt holnapután csapataink megszállják.

Mint fent.

32.

Pest, 1849. július 7.

Kossuth Lajos kormányzóelnök levele Klapka György tábornokhoz

Július 7-ke van, s még nem kaptunk Öntől tudósítást a tegnapelőtti rendeletek mikénti végrehajtása s a tegnapi nap történetei iránt.[109]

Még Bayer ezredes sincs itt. — Pedig már tegnap itt kellett volna lennie.

Zákó alezredes[110] orvosi bizonyítványt küldött be, hogy beteg, azért nem tehet eleget lejövetelét elrendelő parancsomnak.

Most az hallom, hogy az orvosi bizonyítvány olyan, minők gyakran szoktak lenni. Szemtelen koholmány. — Kérem ezt invesztigáltatni,[111] s ha a csalás való, az orvost a hadseregtől elkergetni. Zákó alezredest pedig haladék nélkül a kormányhoz leparancsolni.[112]

Eredeti sk. tisztázat. OHB-iktatószáma 1849:9124. OL Klapka-ir. 1. cs. 3. tét. d. sz.

109 A minisztertanács július 5-én elfogadta Görgei lemondását a hadügyminiszterségről, s meghagyta a tábornokot a Komárom mellől levezetendő hadsereg főparancsnokának. Elrendelte a hadsereg július 7-i elindulását a Tisza—Maros szögébe, ugyanakkor tanácsosnak mondta, hogy július 6-án nagy erőkkel felderítést hajtsanak végre, amelyet siker esetén ütközet is követhet. A határozatot közli KLÖM XV. 660—661. o. és *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848—1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Bp., 1989. 82—83. o.

110 *Zákó István* (1810—1860), ügyvéd, képviselő, honvéd alezredes. — Bayer ezredest a minisztertanács határozata szerint azért rendelték a fővárosba, hogy az ideiglenesen a hadügyminiszteri teendőket is ellátni kénytelen Kossuth mellett vezérkari tisztként szolgáljon; valójában azért, hogy — mint a délvidéki koncentrációs haditerv legfőbb ellenzőjét — eltávolítsák Görgei környezetéből. Zákó lerendeléséről a minisztertanácsi határozatban nincs szó. Kossuth valószínűleg szóban vagy egy azóta elveszett rendeletében intézkedett erről. Az intézkedés oka az lehetett, hogy Zákó, mint országgyűlési képviselő, fontos részleteket tudhatott Görgei július 1-jei leváltásáról és Mészáros Lázár fővezéri kinevezéséről. Erre utal Ludvigh János július 2-i jelentése is: „Én attól tartok, hogy Zákó, ki szintén ide megérkezett, Mészáros kinevezését tudja s kibeszéli, ez a katonaságban nem jó vért okozna". OL OHB 1849:8927., közli *Steier Lajos:* i. m. I. k., 159. o.

111 Kinyomoztatni.

112 Klapka válaszát l. OL OHB 1849:9261., a fogalmazvány alapján közli *Klapka:* Emlékeimből, 562—563. o.

33.

Cegléd, 1849. július 9.

a) *Kossuth Lajos kormányzóelnök Batthyány Kázmér külügyminiszter ellenjegyzése mellett aradi várparancsnokká és ezredessé nevezi ki Perczel Miklós alezredest*[113]

Tudósíttatik Alezredes úr, hogy ezennel aradi várparancsnokká, s mai naptól számítandó ranggal és illetménnyel ezredessé kineveztetik.

b) *Perczel Miklós alezredes várparancsnoki és ezredesi kinevezése*

Kinevezés,

melynél fogva Perczel Miklós alezredes aradi várparancsnokká, s mai naptól számítandó ranggal és illetménnyel ezredessé ezennel általam kineveztetik.

Eredeti tisztázatok. OHB-iktatószámuk: 1849:8985. és 8988. OSZK Kézirattár. Fond 89. Perczel Mór hagyatéka. 7. tétel.

34.

Hódmezővásárhely, 1849. július 11.

Kossuth Lajos kormányzóelnök utasítása Cserey Ignác ezredesnek[114]

Szent-Iványi Károly[115] rémülten elveszti a fejét, s végveszély felett lamentál, s mindnyájonkat elveszettnek kiáltja, és több sokezer karokat kér azért, mert hírt vett, hogy az oláhok Enyednél és Bánffyhunyadon felül Zilahig az utakat el akarják vágni.

Jó lesz mindenesetre szemmel lenni B[ánffy]hunyad felé, s Nagyváradot nem hagyni egészen Besatzung[116] nélkül, de azért Perczel tábornoknak a Püspökinél öszvegyűlt sereg iránti diszpozicióját nem kell zavarni, mert aki mindent fedezni akar, semmit se fedez.

A népfelkelés nem fog soká együtt maradni, sem messze vidékre menni. — Igyekezzék Ezredes úr reábírni egy részét, hogy hat heti szolgálatra a státus zsoldjába álljanak, részint a bánffyhunyadi passzus, részint a Tisza őrzésére fordítandók. Tudósítson Szegedre a dolgok állásáról.[117]

Másolat. OL H 106. Hodossy Miklós kormánybiztos iratai. 7. doboz.

35.

Arad, 1849. július 18.

Kossuth Lajos kormányelnök utasítása Tomcsányi József Arad megyei főispánnak[118]

Felhívom ezennel főispán urat, miszerint g. Gyulay osztrák hadügyminiszter[119] és Algyai József császári alezredesnek,[120] kik hazájuk irányábani vétkes tetteik által a

113 *Perczel Miklós* (1812—1904), Perczel Mór tábornok öccse, képviselő, honvéd ezredes, aradi várparancsnok. Július 27-én az aradi vár főfelügyelői tisztét betöltő Damjanich tábornok hatásköri összeütközés miatt lefogatta. Emigrál.

114 *Cserey Ignác* (1803—1897), honvéd ezredes, a nagyváradi hadmegye parancsnoka, várfogságot szenved.

115 *Szent-Iványi Károly* (1802—1877), Gömör vármegye főispánja, 1849 májusától erdélyi teljhatalmú országos biztos. — Hivatkozott jelentését nem ismerjük.

116 Helyőrség.

117 A levél mellett található Cserey július 12-én Nagyváradon kelt átirata Hodossy Miklós kormánybiztoshoz: „Tisztelettel ide mellékelem másolatban az ország kormányzójának július 11-ről hozzám intézett rendeletét, azon kérelemmel, hogy méltóztasson engemet értesíteni, hogy minekutána rendezett katonai erő N[agy]váradon és tájékán nincs, hatalmánál fogva a népfelkelés által mennyire lehet biztosítani a bánffyhunyadi vonalt, és mennyit lehet Debrecen tájékára küldeni?"

118 *Tomcsányi József* (1807—1878), Arad vármegye főispánja, kinevezett erdélyi teljhatalmú országos biztos.

119 *Gyulay Ferenc*, gróf (1798—1868), cs. kir. altábornagy, hadügyminiszter.

120 *Algyai József*, a cs. kir. 7. vértesezred ezredese.

honárulás bélyegét süték magukra, Arad megyében fekvő minden ingó s ingatlan javaikat azonnal lefoglalja, összeírassa, s a pénzügyminisztériumnak ez eljárás eredményéről jelentést tegyen.

Eredeti tisztázat. OHB-iktatószáma: 1849:9604. OSZK Kézirattár. Levelestár.

36.

Mezőhegyes, 1849. augusztus 1.

Kossuth Lajos kormányzóelnök megjegyzései egy jelentésen

Alólírt szarvasi futárok az ellenség mozdulatai megtudhatása tekintetéből Szentesre ki lévén küldetve, ott augusztus hó 1-ső napjának reggeli óráiban a bíróságtól következőket hallák:

Július 31-én Perczel megtámadta Kisteleken az osztrákokat, s azokat pozíciójukból kiverte, Kisteleket megtartotta. Néhány ágyún kívül nevezetes mennyiségű lőszerek birtokunkba jöttek. Erre a Csongrádon lévő osztrákok a városból kivonultak Kistelek felé vévén útjokat. Olvastunk Aulich hadügyminiszter úrnak[121] azon rendeletét, melyben a csongrádiakkal tudatja, miszerint Lenkey ezredes[122] 12 000 emberrel aug. 1-én este Szentesre érkezend, onnan Csongrádnak segítséget viendő. Az előőrsök állítása szerint a fennebbi csata óta az ellenség nem mutatkozik. A Tisza túlsó részén, Törökszentmiklósról érkezett levél szerint Korponay őrnagy[123] július 29-én Debrecenben volt.

Költ Szarvason, augusztus 1-én 849. Korpos Gyalai Béni szarvasi futár.

Korpos Gyalai Béni és Hungerleider Szarvas városi hatósága által hírnöki minőségben tegnap estve Szentesre ki valának küldve, onnan ma délutáni 4 órakor érkezvén, fentebbi jelentésüket itt szerkeszték, mely is ezennel Tomcsányi József Arad megyei főispány úrral kellő tudás végett másolatban közöltetik.

Kelt Szarvason, aug. 1-én 849.

Doleschall János polgármester által.

Ez mind nem igaz. Kisteleknél nem csatázott senki, hanem Csongrádot leégették a németek. Csongrád és Szentes közt átlődöztek a németek túlnanról. Lenkey innenről. — Lenkey megtartá a partot, a németek visszavonultak. — Lenkey fővezéri diszpozíció szerint Vásárhelyre ment.[124]

Sk. ceruzás feljegyzés az eredeti tisztázaton. OL H. 2. OHB-iratok. 66. doboz. d. sz.

121 *Aulich Lajos* (1793—1849), cs. kir. alezredes, honvéd tábornok, a Szemere-kormány második hadügyminisztere, az aradi vértanúk egyike.

122 *Lenkey Károly* (1802—1874), Lenkey János bátyja, nyugalmazott cs. kir. százados, honvéd ezredes, ekkor a X. hadtest hadosztályparancsnoka. Várfogságot szenved.

123 *Korponay János* (1819—1881), cs. kir. főhadnagy, honvéd ezredes, ekkor Békés, Bihar, Csanád, Szolnok megyék és a Jászkun-kerület népfelkelési parancsnoka. Várfogságot szenved.

124 Kossuthnak ezen a napon hasonló szellemben írott leveleit l. KLÖM XV. 814—815. o. A két szarvasi futár kiküldésére l. még *Oláh György*: i. m. II. k., 368—369. o.

SZEMLE

WAHLSTATT 1241
Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihren Nachwirkungen

Im Auftrag der Stiftung Kulturwerk Schlesien hrsg. v. Ulrich Schmilewski

(Bergstadtverlag Wilhelm Gottlieb Korn, Würzburg, 1991. 264 o.)

1241. április 9-én a Wroclaw (Breslau)-tól nyugatra fekvő wahlstatti mezőn Liegnitz — vagy mai lengyel nevén Legnica — mellett a muhi csatával közel azonos időpontban mérte össze erejét II. Henrik sziléziai herceg serege a tatárokkal. A csata ugyanazzal az eredménnyel végződött mint pár nappal később Muhinál: a kereszténység teljes vereségével, de ezzel végére is értünk a hasonlóságoknak. A muhi csatáról — hála Rogeriusnak és Spalatói Tamásnak — rendkívül jól vagyunk informálva, a wahlstatti ütközetről a közel egykorú források szinte semmi részletet nem árulnak el. Részben ennek is köszönhető, hogy — ismét Muhival ellentétben — a csata s a csatában életét vesztő Henrik körül már a XV. században megindult a mítoszképződés. Henrik bekerült anyja, a Szilézia patrónájává lett Szent Hedvig legendájába, s a csatamezőn felállított emlékkápolnát a XIV. században már egy bencés prépostság váltotta fel.

Már a kötetet kézbe véve elgondolkozhatunk azon, hogy megfelelően használtuk-e ki a tatárjárás és a muhi csata 1241—1991 évi évfordulóját. Minden bizonnyal a muhi csatáról is érdemes lett volna egy világnyelven közzétenni a legújabb eredményeket s tudatosítani, hogy a tatárjárás feltartóztatásával milyen nagy jelentőségű európai missziót vállalt fel Magyarország. (Szerencsére a magyarországi eseményekre vonatkozó források olvashatóak Hansgerd Göckenjan és James R. Sweeney kötetében német fordításban, Der Mongolensturm, Graz—Wien—Köln, 1985. Ungarns Geschichtsschreiber Bd. 3.; a magyarországi évfordulós kiadványokról l. ismertetéseinket a *Hadtörténelmi Közlemények* 1991. 3. számában.)

Ulrich Schmilewski a kötet nyitótanulmányában rövid bepillantást enged Szilézia történetébe a X. és XIV. század közötti időszakban. A csata későbbi értékeléséhez érdemes tisztában lennünk azzal, mit is jelent a „sziléziai" jelző II. Henrik herceg serege mellett. A herceg apja volt az első a lengyel hercegek közül, aki német telepeseket és lovagokat hívott területére, s a wahlstatti csata idejére már érzékelhetővé vált e telepítő politika eredménye: megvetették a német jogú települések sűrű hálózatának alapjait. A sziléziai jelzőnek akár németként, akár lengyelként való értelmezése a csatában ellentmond az 1241-re kialakult politikai-etnikai helyzetnek. A csata következményeit vizsgálva megállapítja, hogy az semmiképpen sem volt fordulópont Szilézia történetében, nem járt jelentős népességcsökkenéssel s utána csak a korábbi tendenciák érvényesültek: a német telepítés folytatódása s a területi széttagolódás felerősödése. A herceg halálát követően Szilézia egysége tarthatatlanná vált, s a század nyolcvanas éveire 11 hercegségre oszlott, s döntően egy cseh külpolitikai orientáció érvényesült.

A kötet magyar szempontból legtanulságosabb dolgozata a nálunk is ismert és nagyra becsült *Hansgerd Göckenjan* munkája: a nyugati hadjárat (1236—1242) bemutatása a mongolok nézőpontjából. Megismerkedhetünk a mongolok felkészülésével, a hadjárat megindításának eseményeivel, az orosz, lengyel majd a magyar hadjárat részleteivel. A kötet más szerzővel összhangban, ő is úgy véli, hogy a lengyel hadjárat célja nem volt egyéb mint a főhadszíntér, Magyarország bekerítése, s így azt az esetleges külső katonai támogatásnak még a lehetőségétől is

megfosztották. A Magyarország ellen támadókat összesen 60 ezerre becsüli, közülük a muhi csatában 20—35 ezren vehettek részt. Érdekes, hogy a szerző hitelt ad a hatalmas számoknak, s így IV. Béla seregét legalább 40 ezer harcosra becsüli. Ebben Matthaeus Parisiensis és a perzsa Dzsuvajní látszik véleményét támogatni, noha joggal kétségbevonható az utóbbi állítása, hogy a magyarok kétszer annyian lettek volna mint ellenfelük. IV. Béla hadvezéri képességeit nem tartja nagyra, s általában a hibáiról ejt szót. A magyar tábornál említett szekérvár létezését minden további nélkül elfogadja. A csata magyar áldozatainak számát az egyik forrás 10 ezres adata szerint becsüli meg. Az egész magyarországi tatár pusztítás mérlegét árnyaltabban vonja meg, s különbséget tesz az általuk nagy erőkkel pusztított kelet-magyarországi, s a viszonylag kevésbé dúlt dunántúli területek veszteségei között.

Felicitas Schmieder a tatárjárás nyugati visszhangját vizsgálja. Számba veszi a nyugati krónikások adatait s arra a következtetésre jut, hogy az idő múltával a lengyel hadjárat s a wahlstatti ütközet sorsa a feledés lett s elsősorban a magyarországi hadjáratról emlékeztek meg. Említi azt a magyar feldolgozások által sokszor mellőzött eseményt is, hogy 1241-ben július elejére Nürnbergben már ki is jelölték a keresztény felszabadító sereg gyülekezésének helyszínét; a hadjárat különböző okokból persze nem valósult meg. (Erre a problémára l. még az ismertetésünk végén említett Jackson-tanulmányt.)

Paradox módon a kötet kevésbé sikerült tanulmánya *Richard von Donaté*, aki a wahlstatti csata katonai szempontjait tekinti át. Meglepő, hogy a források helyett minduntalan a modern feldolgozásokra hivatkozik (mint például Dictionary of Battles, stb.). Hasonlóképpen megkerüli a Dlugosz-krónikával kapcsolatos forráskritikai problémát, noha adatait használja. Ha IV. Béla seregének létszámadatait illetően bizonytalanságban vagyunk, akkor még inkább ez a helyzet a szileziai herceg seregével. Richard von Donat 1000—2000 főről ír, Schmilewski 2000-re teszi, Göckenjan 10 ezer alá s elismerően említi a jegyzetben Labuda 7500 körüli becslését. (Magunk is így foglaltunk állást az 1991. április 12-i budapesti emlékülésen.) Nem kisebb a bizonytalanság a Sziléziára támadó tatárok létszámára vonatkozóan, ami 10 és 35 ezer között váltakozik, von Donat és Göckenjan 10 ezerre, azaz egy töményre teszik számukat. Kérdés, hogy hihető-e a Vencel vezette cseh felmentő sereg 50 ezres létszáma, amit a szerző minden további nélkül elfogad. Kérdésesnek érezzük a szerző véleményét, miszerint a színlelt visszavonulás idegen volt a nyugati seregek számára (v.ö. írásunkkal az Unger Mátyás emlékkönyvben, Bp., 1991. 1—5. o.), valamint megállapítását, hogy a mongoloknak hadigépeiket 2—3 km/h sebességgel magukkal kellett volna szállítaniuk a világ túlsó végéről s nem a helyszínen, vagy közel a helyszínhez ácsolták volna össze. Ugyanakkor érdekesek a cseh és a szileziai sereg táborhelye közötti domborzati viszonyokra tett megjegyzései s egyetérthetünk Henrik szileziai hercegre tett megjegyzésével is: tette hősies volt, de katonailag nem kellően megalapozott („unklug"). Végül nem haszontalan megállapítanunk, hogy a szerzők által nagy egyetértésben használt alapmunka továbbra is Gustav Strakosch-Grassmann 1893-ban megjelent monográfiája, ami akár a történészek munkájának maradandóságába vetett csalóka hitünket is erősítheti.

Winfried Irgang Jan Długosz-krónikájának a csatára vonatkozó híradását vizsgálja. Mára, úgy tűnik, sikerült túllépni a korábbi állapoton: a német történészek kétségbe vonták hitelét, míg a lengyelek jórészt hitelesnek tartják, korábbi elveszett krónikák üzenetét olvassák ki belőle. Dlugosz kétségkívül a csatával egykorú, vagy közel korabeli forrásokra is támaszkodhatott, de ezek nem befolyásolhatták a csata részleteinek leírását. A csataleírás kései szövegeken s a szerző fantáziáján alapszik, így az 1504-ben kinyomtatott német nyelvű Hedvig legendán.

Tomasz Jasinski írása összefügg az előzővel: arra keresi a választ, hogy a csatában részt vett-e a Német Lovagrend? A Długosz által említett nagymester, Poppo von Osterna biztosan nem, mivel ő csak a század 60-as éveiben halt meg. Tekintettel arra, hogy a Lovagrend területeit akkoriban más irányból is fenyegetés érte, csak kis számú német lovag részvétele valószínűsíthető.

Matthias Weber a csata mítoszát vizsgálja. Már a II. Henrik herceg halálát követő években megfogalmazódik, hogy a keresztény hit és népe védelmében keresztény mártírhalál lett a sorsa. A herceg körüli legendák a XIV—XV. században anyja, Hedvig életírásai hatására alakultak, bővültek. A csata megítélése a reneszánsz és barokk idején még nem vált a modern kori nacionalizmus által manipulálttá. Nem elsősorban Henrik német, vagy lengyel volta kerül a középpontba, hanem tettének heroizálása. Leonidas hőstettével állítják párhuzamba, Marcus Curtiust emlegetik, vagy I. Ottónak a magyarok feletti lech-mezei diadalát. Lengyelország keresztény védőbástya szerepének első feltűnését látták a tatárok elleni csatában, s úgy vélték, a Nyugatot a hősies lengyel ellenállás mentette meg a tatároktól. A sziléziai lengyel nemesség is előszeretettel illesztette be családi krónikájába a csatában való részvétel hagyományát, amihez elég volt, ha a familia XIII. századi létezéséről akadt adat (l. erre a kötet végén olvasható összeállítást). A XVIII. század végétől erősödnek meg azok a hangok, amelyek a csatában kizárólag vagy lengyel, vagy német (esetleg cseh) sikert láttak. Szergej Szolovjev (+1879) a vereséget isteni büntetésként értékelte, mivel a lengyelek beengedték a németeket Pomerániába és Sziléziába. A politikai retorikában éppúgy szolgált a német-lengyel együttműködés példájaként (a német-lengyel megnemtámadási egyezmény, 1934 táján), mint a bolsevik Oroszország elleni küzdelem szimbólumaként. A csata évfordulóján, 1941-ben német részről a sziléziaiak és Henrik német voltát bizonyították, s Bécs 1683. évi diadalának hagyományos megünnepléséhez hasonlóan a lengyel történetírás is a keresztény Európa hősies védelmét emlegette. Ez a hagyomány a csata 700. évfordulóján, 1941-ben is megmaradt, de a lengyel történetírás a csata 750. évfordulóján, 1991-ben már nem a keresztény hit és Európa védelmét emlegette, hanem a lengyel állam védelmét. Ez a változás a lengyel történetírás egyik legnagyobb változása, amely a lengyel történetírás egyik legnagyobb változása.

Werner Bein tanulmánya a csatának a német szépirodalomra gyakorolt hatását mutatja be, jól rímelve az előző írásra. *Vera Schmilewski* a csata középkori ikonográfiáját tárgyalja, míg a kötet zárótanulmányai *(Heinrich Grüger; Bernhard Rupprecht)* a wahlstatti bencés prépostság történetét és a mai barokk templomot ismertetik.

A kötetet hasznos, részletes bibliográfia zárja, amelybe az évfordulóra megjelent tanulmányok egy része is bekerült. Nemsokára a hazai történészeknek át kell tekinteniük az évforduló kapcsán külföldön megjelent munkákat. Ehhez most a következőket tudjuk még hozzátenni: *Jackson, Peter:* The Crusade Against the Mongols (1241.) In: Journal of Ecclesiastical History 42, 1992. 1—18.; *Golinski, Mateusz:* Templariusze a bitwa pod Legnice — próba rewizij pogladów. In: Kwartalnik Historyczny 98, 1991. 3. sz. 3—15.

A kötet példamutató módon nyújtja egy forrásszegény esemény és annak tanulságos utóélete színvonalas és érdekfeszítő, jól illusztrált bemutatását. Nem utolsó sorban annak is örülhetünk, hogy a nehezen megszerezhető lengyel tanulmányok — de részben ilyen a német sziléziai helytörténeti kutatás is — feldolgozásával minden korábbinál pontosabb képet kapunk a tatárjárás számunkra sem mellékes északi frontjáról s annak legjelentősebb csatájáról.

Veszprémy László

BENCZE LÁSZLÓ

KÖNIGGRÄTZ

A tesvérháború vége

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991. 292. o.)

Az első 30—40 oldalt elolvasva kissétúlméretezettnek éreztem a múltba való visszatekintést. Nem értettem, hogy egy 1866-os hadjárat és sorsdöntő csata leírását miért kell Mária Terézia és Nagy Frigyes kora háborúinak bemutatásával, illetve hadászati elveivel kezdeni. Aztán, ahogy haladtam előre a könyvben és az évtizedekben, fokozatosan bontakozott ki előttem az ismert hadtörténész, Bencze László művének „titka". Megértettem, hogy egy

nagyon is céltudatosan fölépített szerkezetű könyvet tartok kezemben, amely bár egy 125 évvel ezelőtti történelmi sorsforduló eseményeivel foglalkozik, minden sorával, minden szavával a mának szól és mondandóját nagyon is érdemes megszívlelni Szinte kézzel foghatóvá válik az ismert mondás: historia est magistra vitae. Napjaink egyik fontos kérdése az, hogy honvédségünk követésre méltó példaképeket, elődöket keres. Ezért múltunkba nyúl vissza. És múltunknak az idő múlásával megszépült emlékei között ott vannak az Osztrák-Magyar Monarchia császári és királyi (k.u.k.), illetve az azt megelőző császári királyi hadseregének hagyományai is. Ott vannak a pompás parádék, a harcászatot, lőkiképzést megelőző fontosságú, gondosan fehérre tisztított uniformisok, a pattogó de azért kissé keringőre is emlékeztető indulók és a birodalomból összeverbuvált soknyelvű katonák. A „birodalom" hadserege. Bencze László kiemelkedő érdeme, hogy aprólékos bizonyítással rávezet minket a felismerésre: ez a hadsereg már 1866-ot jóval megelőzően, már a napóleoni háborúkat követő években megrekedt a fejlődésben. Mind szemléletében, mind hadászatában-harcászatában, kiképzésében menthetetlenül elavult volt. A fő mozgató erejét nem a tudás, a rátermettség, a gyakorlat és a korszerűség alkotta, hanem a rokonság, a származás és a császár iránti feltétlen lojalitás. Ahol egy gróf Gyulai Ferenc tábornok azért lehetett 1859-ben az olaszországi osztrák hadsereg főparancsnoka, mert „káprázatos gasztronómiai képességekkel rendelkezett", ahogy ironikus hangvétellel Bencze László jellemezte. És a katasztrofális vereség miatt leváltott tábornok egyáltalán nem kesergett. „Visszavonult pompás bécsi palotájába és... haláláig európai hírű ebédeket, vacsorákat és bálokat rendezett." Egyszóval, ezek a hagyományok?

Különösen élessé és tapinthatóvá vált a Habsburg-birodalom elmaradottsága, hadseregének korszerűtlensége és parancsnokainak makacs ragaszkodása a Napóleon idejében bevált, de azóta már erőteljesen túlhaladott hadászati, harcászati elvekhez, amikor 1866-ban, a Németország feletti uralomért vívott küzdelemben a gyors ütemben fejlődő, polgáriasodó és korszerű hadsereggel rendelkező Poroszországgal került szembe. Szerzőnk biztos érzékkel fogalmazta meg, hogy Königgrätznél nem egyszerűen a több mint száz éves „testvérháború" ért véget. Königgrätz ennél sokkal több — ismeri fel —, az első modern értelemben vett európai háború! A háborúk gépi korszakának nyitánya és a régi háborúk epilógusa. A porosz hadsereg hátultöltő rendszerű puskái egyszerűen lesöpörték — az egyébként bátran harcoló — osztrák ezredeket a csatateréről. Kiemelkedő szerephez jutott a vasút, a távíró. Az e technikai újdonságokat céltudatosan kihasználó poroszok behozhatatlan előnyökhöz jutottak. Megteremtették a korszerű hadkiegészítést, mozgósítást. Modernizálták a kiképzést. Új hadászati, harcászati elveket vezettek be, stb. Az osztrákok — élükön Ferenc József császárral — meg, féltek minden újtól. Jellemző mozzanat: bár Morvaországban már rendelkeztek elegendő vasúttal, mégis *gyalogmenettel* vonták össze hadrendjüket, rengeteg értékes időt veszítve. Érdemes megjegyezni, mert pontosan érzékeli a kor Európája „felsőbbrendűségi tudatát", hogy bár alig egy évvel korábban fejeződött be az amerikai polgárháború Észak győzelmével, sem a poroszok, sem az osztrákok nem vesznek annyi fáradtságot, hogy tanulmányozzák tapasztalatait. Pedig Amerikában már az említett technikai újdonságokat nagy számban és tudatosan alkalmazták.

Bencze László — követve Rüstow egy megjegyzését — Königgrätzet egy nagyon jelentős történelmi folyamat első lépcsőfokának tekinti, kiemelkedő jelentőségű jelzésnek. Véget ért a sok nemzetből álló „birodalmak" korszaka. A leggyengébb pontnál, a Habsburg Birodalomnál megkezdődött az a bomlási folyamat, amely századunkban csúcsosodott ki és napjainkban, a Szovjetunió szétbomlásával ér véget. Az osztrák-porosz háborúban a modern, egynyelvű nemzetállam győzött a birodalom felett, jelezve, hogy a legközelebbi vihar kíméletlenül el fogja — az akkor a magyarok által megmentett — Habsburg Birodalmat sodorni.

Úgy tűnik, Bencze László írasakor a „klasszikus eposz" jól bevált szerkezeti felépítését követte. Ez könyvének vitathatatlanul előnyére vált, mert jól tagolt, könnyen követhető. Az alapkonfliktus fölvázolása után az olvasót megismerteti a „seregekkel", a szemben álló felek hadseregeivel, szerveze-

tével, fegyverzetével, hadászati, harcászati elveivel, majd a hadszíntérrel. És itt kezdődnek a problémáim. Nem azzal van bajom amit leírt, hanem azzal, ami kimaradt a könyvéből. Amit leírt, az mind a helyén van. Olvasmányos, stílusa az éppen leírtak tartalmához igazodva hol kellően mértéktartó, hol irónikus... Amit leír az támadhatatlan. Viszont kimaradt az az „apparátus", ami még használhatóbbá, kezelhetőbbé tette volna könyvét. Például: a hadszíntér színes hegy- és vízrajzi térképe. Olyan jól szerkesztett táblázatok, vázlatok, sémák, amelyekkel elérte volna, hogy a szöveges leírások olvasásakor vizuálisan is megelevenedjenek az erőviszonyok, a hadrendi felépítések, csoportosítások stb. És talán legjobban egy névmutató hiányzik. A magyar, horvát, cseh neveknél még csak eligazodtam, sejtve, hogy az osztrák hadsereg tagjai lehetnek, de a németekkel már csődbe kerültem. Márpedig viszonylag nagyszámú tábornokot emleget a szerző. Így — ennek hiányában nem maradt más, mint hogy készítettem magamnak egy „ki-kicsodát". E felsorolt hibákért a szerző mellett a kiadó is elmarasztalható. Mert a parancsnokok neveire nagyon is nagy szükség van. Bencze László ugyanis a hadműveletek leírásakor a szó szoros értelmében kézzelfogható közelségbe hozza az eseményeket. Következetesen, minden egyes eseménynél szembesíti az ellenfeleket. Szinte egy „detektívregény" izgalmával tudjuk tetten érni az egyes parancsnokok eredményeit vagy baklövéseit. Ez utóbbiban főleg az osztrákok jeleskedtek. Benedek Lajos táborszernagy, főparancsnokról kiderül például, hogy bár korábban kiváló hadtestparancsnoknak bizonyult, egy egész hadszíntér feletti főparancsnokoskodás már meghaladta erejét. Ráadásul vezérkarával sem tudta a kellő összhangot megtalálni. Igazából nem bizonyult a porosz vezérkar főnöke, a zseniális Moltke méltó ellenfelének, aki merész, kezdeményező és előrelátó hadvezér volt.

Az egyes hadmozdulatok és manőverek, már vázolt módszer szerinti elemzése nagyon sok hasznos tapasztalatot ad még ma is és segít megérteni azt a német és osztrák katonai gondolkozást, pontosabban kialakulásának egy döntő fontosságú szakaszát, amely hosszú évtizedeken át meghatározta a magyart is. Úgy vélem, nem túlzás, ha a hadtörténelemmel foglalkozók fontos olvasmányának tartom a könyvet.

Az 1866. évi porosz-osztrák háború és Königgrätz katonai történetének mind a mai napig ez a könyv az első részletes magyar nyelvű feldolgozása. Nem túlzok, ha határainkon túli jelentőségét is hangsúlyozom. Akár az osztrák, akár a német hadtörténelmet tekintjük át, Bencze László könyvének nincs miért szégyenkeznie. Helye van köztük is, mert bátran mer sablonokkal szakítani és bálványt dönteni. Nem kell részletesen bemutatni Ferenc József császár mai ausztriai népszerűségét. Elég Bécs forgalmasabb utcáin végigsétálni. Bencze László róla készített portréja viszont már korántsem olyan hízelgő, mint a bécsi kirakatokból ránk néző jovális, pofaszakállas uralkodóé. Szürke, unalmas, minden újítástól félő és elzárkózó szorgalmas bürokrata képe rajzolódik ki könyve oldalain. Nem ért a hadvezetéshez és elsősorban a hozzá hasonló bürokrata udvaroncokra hallgat. Ismerve szerzőnk többi írását is, megkockáztatom a kijelentést, hogy ma hazánkban kevesen ismerik jobban nála a hazánk sorsát is jelentősen befolyásoló, több mint hat és fél évtizedig uralkodó császárt és királyt. Véleménye autentikus és mentes minden túlzástól. Többek között ezért is tartom könyvét jelentős hadtörténelmi munkának. Tárgyilagossága, pontossága mintaszerű.

Befejezésül megjegyzem, hogy szándékosan nem tértem ki a hadjáratnak, az osztrákok katasztrofális vereségének a magyar történelemre is rendkívül fontos következményére: a kiegyezésre. Azt viszont célszerű még megjegyezni, hogy a soknyelvű császári hadsereg 300 000 katonájának mintegy harmada magyarországi származású volt. Königgrätz tömegsírjaiban több tízezer magyar katona is nyugszik.

Pataky Iván

BERNÁD DÉNES—MUJZER PÉTER—HANGYA JANOS

HORRIDO

Légicsaták a Keleti Fronton

(Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest, 1992. 136 o., 6 színes tábla)

Az utóbbi évben szerencsére jónéhány olyan mű jelenhetett meg a második világháborúról, mely az „alapvető" vagy „hézagpótló" kategóriába tartozik. Ez a könyv az utóbbiba sorolható és segít betömni (részben) azt a lyukat, amely a II. világháború repüléstörténetében „a kis országok légiereje" téma helyén tátong.

A szerzők tiszteletreméltó elszántsággal kezdték el témájuk kutatását, még az „ántivilágban". Azt — az akkor még „eretnek" — célt tűzték maguk elé, hogy bemutassák a Harmadik Birodalom Luftwafféjának árnyékában (nemegyeszer kötelékeiben) harcolt nem német repülők tevékenységét. Olaf Gröhler: A légiháborúk története c. könyvében (magyar kiadása: 1985) ugyan megemlítette őket, dehát a művén nagyon is érződik, hogy az egyik „legpártállamabb pártállamban", az NDK-ban született.

A szerzők közül Mujzer Péter írt a magyar, finn és olasz légierőről, Bernád Dénes a többiről; Hangya János készítette a grafikákat.

Az I. fejezet a Finn Légierőt (Suomen Ilmavoiminen) mutatja be. A változóan 4—6 ezred (magyar szemmel inkább osztály) erejű finnek egészen 1944 nyaráig legalábbis egyenlő erejű ellenfelei voltak a szovjeteknek. A háború során 536 gépet vesztettek, de ebből csak 209-et ellenséges behatás következtében. Ezzel szemben áll 1567 igazolt légigyőzelmük. A legnagyobb ász Juutilainen tiszthelyettes volt, 94 igazolt légigyőzelemmel.

Légierejük érdekessége, hogy a zsákmányolt szovjet gépeket is hadrendbe állították, s (amire hasonló példát említeni nem tudok) az elavult Morane vadászok motorjait zsákmányolt LaGG-motorokra cserélték ki 1943-ban, s így gépeik újra egyenrangúak lettek. A magyarokon kívül tudtommal csak a finnek csinálták meg azt, amit Puro hadnagy: leszállt bajtársa lelőtt gépe mellé, az együléses vadászba ketten bepréselődve hazarepültek!

A II. fejezet a Horvát Repülőlégió (Legija Zrakoplostva NDH) vázlatos története. A horvátok modern gépeket jó ideig csak a fronton kaptak, s azokat is csak a német alárendeltségben harcolt két osztály. A kritikus 1942/43-as télen nem is voltak a fronton. Az 1943-tól megszaporodó „átrepülések" miatt a németek a horvátokat egyre gyanúsabbnak tartották. 1944-től zömüket csak otthon alkalmazták az angolszász légitámadások és a partizánok ellen. Mindössze néhányan harcoltak német kötelék keretében másutt. Az egyre megbízhatatlanabbnak tűnő horvát légierőt a németek az utolsó másfél évben hol lefegyverezték, hol újra fel. A legeredményesebb horvát vadászrepülő Cvitan Galic főhadnagy volt 34 igazolt és 9 vitatott győzelemmel. Sikereit az orosz fronton aratta, de a honi légtér védelmében halt repülő hősi halált.

A III. fejezet a Magyar Királyi Honvéd Légierő vázlatos történetét tartalmazza. Nem értem igazán, hogy miért. Egyetlen elfogadható magyarázatnak az vélhető, hogy pusztán az összehasonlítás kedvéért.

A IV. fejezet az Olasz Királyi Légierő (Regia Aeronautica) orosz frontra küldött alakulataival foglalkozik. A „Corpo di Spedizione Italiano in Russo" (a név „Oroszországba küldött olasz kötelék"-nek fordítható) ezred erejű volt, egy vegyes bombázó-közelfelderítő, egy vadász- és egy gyenge szállító osztállyal. Gépeik eleinte még megfeleltek, 1942-től már egyre kevésbé, hiába cserélték ki viszonylag modernebbekre. 1943 első felében végleg haza-

tért a Corpo. 600 bevetés során 88 légigyőzelmet értek el, az ász German LaFerla százados volt szerény 13 győzelemmel. Mussolini Saloi Fasiszta Köztársasága 1944-ben néhány szállítószázaddal segítette a németeket.

Az V. fejezet a Román Királyi Légierőről (Fortele Aeriene Regale Romane) szól. Bernádnak ez az igazi kutatási területe, a témából már publikált.

Az ún. „kisállamok" közül kétségkívül Romániáé volt a legnagyobb légierő. Ütőképességét gyengítette, hogy 100 féle típus volt rendszeresítve benne, amelyhez hozzájöttek még az 1939-ben lefoglalt lengyel gépek. Viszont egy ideig hasznot húzott a kegyeiért történő német-angol versenyfutásból, s így több modern géppel rendelkezett.

1941-ben teljes odaadással, lelkesedéssel és 672 géppel avatkoztak be a háborúba. Az első nap 70 légigyőzelmet arattak, ami még akkor is becsülendő, ha figyelembe vesszük a támadás váratlanságát. A magukhoz térő szovjetektől azonban egyre nagyobb veszteségeket szenvedtek.

1941 végétől kisebb létszámú, de modern gépekkel felszerelt kötelék harcolt a fronton. A sztálingrádi csatában azonban 400 géppel vettek részt. Tisztességgel helytálltak, igen komoly veszteségek árán.

Mivel az USA-nak Románia is magától üzent hadat 1941 végén, földrajzi helyzetéből következően várható volt, hogy az USAAF nehézbombázói megjelennek légterében. Ez már 1942 nyarán megtörtént, de még kevés eredménnyel, sőt Kelet- és Közép-Európa felett az első amerikai nehézbombázót a román Pascu tiszthelyettes lőtte le. 1943-tól azonban egyre sűrűsödtek a támadások, s ugyanakkor rosszabbá vált a helyzet a keleti fronton is. 1944-re ott volt a totális légiháború. Nyártól a román honi vadászokat — feltehetően az átállásra készülve — egyre kevésbé vetették be. A tengelyhatalmak oldalán az utolsó légigyőzelmet Serbanescu százados aratta, aki e bevetésén repülő hősi halált halt. 55 légigyőzelmével ő volt a románok legnagyobb ásza.

A VI. fejezet a Szlovák Légierőről (Slovenské Vzdusné Zbrane) szól, melynek története azzal kezdődött, hogy megalakulása közben, 1939 márciusában, súlyos veszteséget szenvedett a magyar légierőtől, majd jónéhány pilótája az emigráns kormány felhívására nyugatra szökött és ott harcolt.

A Szovjetunió elleni támadásban egy vegyes repülőosztállyal vettek részt, kevés lelkesedéssel, de annál több átállási hajlandósággal. Légigyőzelmet alig arattak (szerintem inkább csak önvédelemből), de csak velük fordult elő, hogy *szándékosan* saját vagy szövetségesükhöz tartozó gépeket vagy alakulatokat támadtak meg. A németek a köteléket hol bevetették, hol kivonták. Volt mégis egy ászuk, Reznák zászlós 32 légigyőzelemmel.

Az 1944 nyári honi légiharcokban is alig-alig vettek részt, már a szlovák nemzeti felkelésre készültek. Kivétel volt Puskár főhadnagy, akinek romantikus tragédiába illő halála a 113—114. oldalon olvasható. A felkelés során aki tudott, átállt, s utána a szlovák légierőt a németek megszüntették.

A VII. fejezetben az önkéntesekről olvashatunk. Közülük a legeredményesebb a spanyol Kék Repülőszázad, az „Escuadrilla Azul" volt, mely váltott személyzettel 28 hónap alatt 148 győzelmet aratott, 25 fő elvesztése árán.

Természetesen sok baltikumi repülő állt német szolgálatba, érthető szovjetellenességből. Ők legfeljebb század erejű kötelékeket alkothattak, német felségjellel és alárendeltségben. Amikor a háború második felében világossá vált számukra a helyzet alakulása, egyre többen repültek át Svédországba.

A szovjetellenes oroszokat-ukránokat tömörítő Vlaszov-féle hadsereg repülőalakulata inkább csak kuriózum, éppúgy mint az a néhány svéd, francia vagy dán önkéntes, aki a Luftwaffe kötelékében harcolt.

Itt említik meg a Bolgár Légierőt (Vozdusnyij Vojszki Blgarii), mely teljesen felőrlődött az angolszászok elleni harcokban, mire a Szovjetunió hadat üzent Bulgáriának.

A fejezetek végén angol nyelvű összefoglalók találhatók, s a képaláírásokat is megismétlik angolul, csakhogy nem tisztázták, hogy a brit, vagy az amerikai terminológiát használják-e. Mert ha a vadászosztály Fighter Group, akkor a zászlós: Ensign!

A szerzők érezhetően minden hozzáférhető forrást felhasználtak, bibliográfiájuk folyóirat-része azonban elnagyolt.

A fejezetek terjedelme nagyjából arányos a részvétel jelentőségével s a hozzáférhető adatok is befolyásolták. A szerkesztés logikáját azonban nem sikerült megtalálnom sem a könyvön, sem az egyes fejezeteken belül. A fejezetek sorrendjében csak az a logikus, hogy a finnekkel kezdik és az önkéntesekkel zárják. De földrajzi logikai szempontból a finn-szlovák-magyar-román-horvát-olasz, a részvétel jelentősége szempontjából ellenben a finn-román-magyar-olasz-horvát-szlovák lenne a jó sorrend.

A könyv hangvétele általában tárgyilagos. Úgy tűnik azonban, hogy a szerzők némileg zavarban voltak az átrepülések megítélését illetően, s számomra túl ridegnek tűnik a finn fejezet hangvétele a románéhoz képest.

Nagyon hiányzik a mű végéről egy általánosító, összefoglaló, értékelő fejezet. Mert azt pl. nem egy képaláírásból kellene megtudni, hogy valamennyiük közös problémája volt a típusban és minőségben túlságosan is vegyes gépállomány.

Rengeteg, eddig közöletlen, forrásértékű fénykép van a könyvben. A feketefehér képek jelentős részét azonban olyan kis méretben hozzák, hogy a kiváló minőségű papír és nyomás ellenére is alig vehetők ki. A színes táblák egy része grafika, azaz rekonstrukció. Szemben több más történésszel, én nem ellenzem ezt a megoldást, mert esetenként szemléletesebb minden leírásnál. A belső címlapon a felségjelek egy részét közlik, fekete-fehérben, magyarázat nélkül. Ezek is megértek volna egy-két színes táblát, magyarázó szövegekkel.

Az egész könyvet átgondolva: elsietettséget érzek rajta. Mintha attól féltek volna a szerzők, hogy valaki megelőzi őket. S nem volt egy erős kezű szerkesztő, aki helyrehozza az elkerülhető hibákat.

A könyv címe félrevezető. Éppen az nem derül ki belőle, hogy miről szól a könyv.

Kár volt másodlagos ügyetlenségekkel csökkenteni egy alapjaiban kiváló mű értékét...

Nagy Domokos Imre

MANFRIED RAUCHENSTEINER—ERWIN A. SCHMIDL (SZERK.)

FORMEN DES KRIEGES

Von Mittelalter zum „Low-Intensity Conflict"

Militärhistorischer Dienst des Bundesministeriums für Landesverteidigung

(Verlag Styria, Graz—Wien—Köln, 1991. 208. o.)

A szakértő magyar olvasó figyelmére is érdemes, kilenc tanulmányt tartalmazó kötetet jelentetett meg az újonnan indított „Hadtörténelmi Kutatások" elnevezésű sorozat első publikációjaként az Osztrák Szövetségi Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Szolgálata. A tanulmányok közül hét eredetileg az 1990-ben Bécsben tartott, „A háború alakváltozásai" címmel rendezett tudományos ülésen, kettő további pedig az ugyancsak 1990-ben Linzben tartott történészkongresszuson hangzott el. Valamennyit az kapcsolja logikai egységbe, hogy a középkortól napjainkig terjedő történelmi korszakban háború és béke határesetét jelentő időszakokat tesznek vizsgálat tárgyává és a konfliktuskutatáshoz jelentős adalékokkal járulnak hozzá.

Johann Christoph Allmayer-Beck bevezető tanulmánya „Loudon tábornagy halálának 200. évfordulójára" címmel

a háborús gyakorlat és elmélet összefüggéseit, a háború fogalmát és a háború jellegének az elmúlt két évszázadban bekövetkezett változásait elemzi. Ennek során bemutatja, miként vált a háború az erőszak megnyilatkozásából előbb a politika folytatásának erőszakos eszközévé, majd politikailag kiszámíthatatlan kockázattá az anyagi-technikai fejlődés és ezzel együttjáró társadalmi változások hatására, amikor már csak a megtorlás, sőt méginkább csupán az elrettentés lehetősége maradt meg.

Leopold Auer „A háború alakváltozásai a középkorban Nyugaton" című tanulmányában bevezetőként felidézi, hogy a középkort általában olyan történelmi korszakként ábrázolják, amikor az erőszak és az erőszakalkalmazás különös mértékben meghatározó volt. Miután e nézetet elemzésével visszautasítja, a középkori háború fogalmát tisztázza az egykori elméleti írások bevonásával. A feudális állam által vívott és a feudális urak közti fegyveres viszályok megkülönböztető vizsgálatát követően a szerző a középkori hadügy feudális elemeit tárgyalja. Részletesen bemutatja a fegyverzetet és a harcászati eljárásokat, a várostromot és a várvédelmet, a tengeri harceljárásokat. Befejezésül a háború képének a korai, klasszikus és késő középkorban mutatkozó elérő vonásait emeli ki.

Johannes Kunisch „Loudon tábornagy és a kisháború" címmel megírt tanulmányában bevezetőben azt hangsúlyozza, hogy a neves hadvezér pályája kezdeti szakaszában kényszerűségből kapcsolódott kisháborús műveletekbe, míg számos kortársa ezt örömmel és tudatos választással tette. Ezt követően elemzi az ancien régime idejének kisháborúját, vagyis a nagyháború ellentétét, majd a kisháború korabeli tanulmányozásának irodalmi lecsapódását mutatja be. Eközben szót ejt a magyar Jeney Lajos Mihály: A portyázó című művéről is. A továbbiakban rátér arra, mint vált a könnyű csapatokbeli szolgálat, a kisháborúban való részvétel a katonai pályafutás szinte kötelező kezdeti időszakává, egyfajta hadi-próbaidővé. Befejelzésül visszatér a szerző Loudon pályafutásához, és annak buktatóit bemutatva, elemző képet ad róla.

Christopher J. Duffy „A XVIII. századi világháború dinamikája" című tanulmánya a hétéves, vagy harmadik sziléziai háború (1756—1763) lefolyását elemzi. Már bevezetőben kiemeli, hogy a nagyhatalmi fegyveres összeütközés súlypontját a Poroszország és a Habsburg-birodalom közti európai nagyhatalmi viszály ellenére a tengerentúl, Észak-Amerikában és Indiában a Franciaország és Anglia közti gyarmatosító rivalitás jelentette. Az eseménytörténet kronológiai felidézését követően azt a kérdést vizsgálja, miért lehet világháborúnak tekinteni ezt az eseménysorozatot. A szembenálló birodalmak lakossági, gazdasági, pénzügyi és hadügyi adatainak bemutatásával, majd a döntéshozatali folyamat ábrázolásával igazolja azután állítását a szerző.

Klaus Koch az 1864-es német—dán háborút vizsgálja „Korlátozott konfliktus és hatalmi politika" című tanulmányában. Rámutat, hogy a korábbi művek egyrészt a porosz—osztrák német szövetségbeli együttműködés záróakkordjaként, ugyanakkor a Németország fölötti uralomért vívott harc nyitányaként értékelték ezt az eseménysorozatot, másrészt, összeurópai tekintetben, kabinet,- vagy örökösödési háborúként fogják fel a Schleswigért és Holsteinért vívott harcot, amely német belügy és korlátozott helyi háború maradt. A történelmi események felidézését követően a szerző a tanulmány címének megfelelően előbb a korlátozott konfliktus kiterjedését, majd a hatalmi politika érvényesülését elemzi. Befejezésül kiemeli, hogy a háború még a régi keretek között maradt, ahogyan a korábbi ábrázolások is bemutatták.

Erwin A. Schmidl tanulmánya a „Gyarmati háborúk: nagy háború és kis béke között" címet viseli, ám a szerző már bevezetőben leszögezi, hogy csupán az utolsó századforduló körüli fél évszázadra, „a klasszikus gyarmatosítási korszakra", terjed ki vizsgálata, mégpedig abból a szempontból, hogy ezeknek a háborúknak a lefolyását mennyiben befolyásolták az európai háborúk. Ezután rátér a szerző arra, hogy kétféle gyarmati háborút kell megkülönböztetni, egy európai hatalomnak egy bennszülött berendezkedés elleni háborúját, illetve két európai hatalom tengerentúli fegyveres összecsa-

pását. Historiográfiája áttekintése után Erwin A. Schmidl a gyarmati környezetben állandó határvillongásokból fakadó „kis béke" fogalmát elemzi. Áttérve a gyarmatosító hatalom teljes potenciáljának „nagy háborúban" való bevetésére, kimutatja a technikai fölény és a korlátozott számú élőerő közti ellentmondást, ebből fakadóan mind nagyobb számban „nem fehér" katonák harcba kényszerítését. Ezt követően a tengerentúli „totális háborúkat" mutatja be, majd befejezésül a gyarmati divattal és a gyarmati gondolkodásmóddal foglalkozik. Záró gondolatsora arra mutat rá, hogy a gyarmati háborúk képét, annak fejlődését téves lenne a korszak európai háborúinak tükrében megítélni, ám fordítva, a gyarmati háborúkban szerzett tapasztalatok későbbi európai háborúkban való adaptálására kellene felfigyelni.

Gustav Däniker „A totális háború" című tanulmányában a bekövetkezett világpolitikai fordulat közepette azt hangsúlyozza, hogy az összes termonukleáris eszközzel vagy „csupán" valamennyi legmodernebb hagyományos fegyverzet és harcitechnika bevetésével vívandó háború csupán fenyegető rém volt a második világháborút követő negyvenöt esztendőben. Az öbölválság körülményei között azonban arra figyelmeztet, hogy ez a rém még nem tűnt el teljesen. A továbbiakban a totális háború lényegét elemzi, majd a jelenkor háborúinak példáján mutatja be mibenlétét. Ezt követően, meglepő fordulattal, „a totális háborúnélküliség" kérdését vizsgálja. Befejezésül úgy foglalja össze mondanivalóját, hogy magasan fejlett demokráciák között nem lehetséges az önmegsemmisítés veszélye nélkül totális háború, más régiókban, más hatalmak agressziója azonban torkollhat a totális háborúba, ennek kihatása lehet más régiókra is a totális háború kiterjesztésével, és nem kizárt, hogy a jövőben akad világuralmi igényű diktátor, aki ezt megkísérti, ezért ezzel eleve szembe kell állítani az átfogó, nemzetek feletti és interdiszciplináris létbiztosítást.

Heinz Magenheimer „Az 1962 októberi Kuba-válságot, mint a stratégiai válságkezelés példáját" elemzi tanulmányában, mégpedig a döntéshozatali folyamatot, a stratégiai fegyverkészlet nagyságrendjéből fakadó helyezetmegítélés és fenyegetettségi veszélyérzet döntéshozatali befolyásoló tényezőként való értékelése szempontjából. Bemutatja Kubának a Szovjetunió stratégiájában játszott szerepét 1961 tavaszától a rakétabázisok amerikai részről történt 1962 októberi felfedezéséig. Ezt követően rátér a válság amerikai részről való kezelésére, bemutatja a tengeri blokád elrendeléséhez vezető amerikai döntési folyamatot, a szovjet legfelsőbb vezetésben ennek hatására bekövetkező nézetkülönbségeket, a mérsékelt szovjet választ, az informális tárgyalásokat és az azokon született megállapodást: a szovjet rakéták Kubából való visszavonását és később a törökországi amerikai rakéták kivonását. Befejezésül a szerző az amerikai vezetés egysége és a mérsékelt reagálás közti ellentétet vizsgálja. Rámutat, hogy a termonukleáris fölény ellenére, kellő tapasztalat hiányában, nem született radikálisabb lépésre vonatkozó határozat. Ez a határozottság is elegendő volt viszont a megosztott szovjet vezetés meghátrálásának kikényszerítéséhez.

Manfried Rauchensteiner „A háború küszöbén. A »Low Intensity Conflict« történelmi dimenziói" című tanulmánya annak a folyamatnak az egyes fázisait mutatja be, ahogyan a totális háborúra berendezkedett amerikai hadvezetés gondolkodásában a második világháborút követő időszak helyi háborúinak hatására megszületett az „alacsony hatásfokú összecsapás" esetére való felkészülés szükségességének felismerése. Végülis az elképzelhető fegyveres konfliktusok negyvennégy szintjének megfelelő reagálást dolgozták ki. A továbbiakban a szerző „a korlátozott háború" és „az alacsony hatásfokú összecsapás" közti különbséget elemzi, majd eljut az új fogalom definiálásához: „az alacsony hatásfokú összecsapás magában foglalja az erőszakkal való fenyegetést, a haderő készenlétbe helyezését és a haderő harcbeli alkalmazását". Ezt követően Manfried Rauchensteiner rámutat, hogy az 1980-as években az új doktrina alkalmazásával eleve csak a harmadik világban számolt az Egyesült Államok legfelsőbb politikai és katonai vezetése. Befejezésül a kisháborúhoz való visszatérés folyamatát elemzi a szerző egyes legújabb példákon, amelyre mind belbiztonsági,

mind külpolitikai feladatok ellátása tekintetében felkészített az amerikai haderő, ahogyan sikerei tanúsítják. Napjaink amerikai hadviselése azonban, a szerző zárógondolata szerint, nem jelent újtípusú háborút, mint ahogyan a legújabban felvetett „Mid-Intensity Conflict" helyzetére való felkészítés gondolata sem jelent mást, mint egy évtizedes hadgondolkodási folyamat újabb fázisát.

Talán e néhány felvillantott gondolat is egyértelművé teszi, mennyire hasznosan forgathatják ezt a tanulmánykötetet a hadtörténelem és a hadgondolkodás iránt érdeklődő magyar olvasók is.

Zachar József

MANFRIED RAUCHENSTEINER—WOLFGANG ETSCHMANN (SZERK.)

SCHILD OHNE SCHWERT

Das Österreichische Bundesheer, 1955—1970

Forschungen zur Militärgeschichte, 2. k.

(Verlag Styria, Graz—Wien—Köln, 1991. 298 o.)

Az Osztrák Szövetségi Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Szolgálata és a Honvédelem Támogatását Szolgáló Osztrák Társaság 1990 októberében tudományos ülésszakot rendezett „A Második Köztársaság Szövetségi Hadserege — felállítás és válságok 1955—1970" címmel. Az akkor elhangzott előadásoknak a vita tanulságai alapján átdolgozott, kiegészített, jegyzetekkel ellátott változatát jelentette most meg önálló kötetben a Hadtörténelmi Szolgálat „Pajzs kard nélkül" címmel, mintegy az 1955—1970 közti helyzet rövid meghatározásaként. Az érdeklődő magyar olvasó — különösen az e korszakot tudatosan megélt kiszolgált katona olvasó — számára különösen tanulságos lehet, ha az egyes tanulmányokkal szembesíti az akkortájt belesulykolt hivatalos és tudatos tévismereteket.

Hannes-Christian Clausen „Ausztria és a Nyugat stratégiai felfogása 1955—1970" címmel a korszak külső meghatározó keretét vázolja fel tanulmányában. Ismerteti „a tömeges megtorlás" elméletét és az ennek alapjául szolgáló nyugati fegyverzetrendszerbeli fölényt, elsősorban a termonukleáris és a rakétatechnikai meghatározó túlsúlyt. Ezt követően bemutatja a négyhatalmi megszállás tíz éve után függetlenné vált és ennek áraként örökös semlegesség vállalására kötelezett Ausztria helyzetét. Rendkívül figyelemreméltó elemzése tudatosítja, hogy miként állt be változás a nyugati hatalmi tényezők nézetében, akik korábban Ausztriának a kommunizmus elleni nyugati védelmi harcba való bevonása mellett álltak ki. Az ausztriai honvédelem kiépítésére áttérve három külső meghatározó eseményt emel ki: „az 1956-os magyarországi eseményeket, az amerikai haderő 1958-as libanoni válságba történő beavatkozását és a CSSZSZK-nak a Varsói Szerződés csapatai általi 1968-as elfoglalását". Bemutatja, hogy e három esemény hatására miként változott a semlegesség értelmezése és ennek megfelelően Ausztria nyugati biztonságpolitikai és stratégiai értékelése. Magyar szempontból kiemelendő, hogy 1956-ban Ausztria csak katonailag és semmiképpen sem politikailag értelmezett semlegességet követett, és a NATO is a Nyugat részének tekintette.

Franz Freistetter a kérdés másik oldalát elemzi „A Kelet stratégiai felfogása és Ausztria 1955—1970" című tanulmányában. Bevezetőben az ideológiai meghatározókat mutatja be, mivel az ideológia a háború elkerülhetetlenségével számolt 1956-ig, és akkor is csupán „a szocialista tábor meg-

erősödése" következtében vélte elkerülhetőnek. Áttérve a stratégiai gondolkodásra a minden meglevő haditechnikai eszköz és fegyver, így a termonukleáris rakétafegyverek meglepetésszerű és tömeges bevetését és ezáltal a hadszíntér birtokba vételét emeli ki a szerző. E vonatkozásban tér át a tanulmány Ausztria geostratégiai helyzetére. Ehhez kapcsolódva, Magyarország tekintetében utal arra, hogy a szovjet legfelső vezetés a geostratégiát állandóan figyelembe vette, ez indokolta már a Kárpátaljának a Szovjetunióba való bekebelezését is, hiszen így a Kárpátok hágói és vasútvonalai a birtokába kerültek, és ezzel biztosítottá vált a Nagy Magyar Alföldre való kijutás. A Szövetségi Hadsereg felállításával kapcsolatosan jelentős teret szentel a tanulmány az 1956-os magyar válságnak, a magyarországi szovjet haderő ténykedésének. A későbbi időből részletesen ismerteti a Varsói Szerződés Magyarországról kiinduló és Ausztrián átvezető észak-olaszországi és dél-németországi támadási irányának tervezett hadműveleteit és Ausztriára várhatóan gyakorolható következményeit. További részletkérdésekre tér ki a szerző az 1968-as csehszlovákiai megszállással, a Jugoszlávia elleni Varsói Szerződés-beli stratégiai tervezéssel kapcsolatosan. Befejezésül azt emeli ki, hogy Szövetségi Hadsereg felkészítése a teljes időszakban a szovjet hadelvek szerint vívott háborúra volt tekintettel.

Otto Heller az 1955—1970 közti időszakot, vagyis a Szövetségi Hadsereg felállításától az első jelentős hadsereg-reformig terjedő éveket „A pajzs—kard-elmélet és a semlegesek" című előadásában stratégiai-hadászati szempontból tárgyalja. Bevezetőben bemutatja, hogy az 1956-ban felbukkant „pajzs—kard-elmélet" az amerikai hadifelfogásban azt jelentette, hogy a „kardnak", vagyis az atomfegyvernek és a „pajzsnak", azaz a hagyományos fegyvereknek kölcsönösen ki kell egészíteniük egymást és együttesen kell elrettentésül szolgálniuk. A továbbiakban a szerző ennek az új elméletnek a semleges államok védelmi politikájában való jelentkezésre tért át. A svéd és a svájci adaptáció ismertetését követi az osztrák felfogás bemutatása. Ennek értelmében a határvédelem jelenti a „pajzsot", míg a készenléti haderő bevetése a „kardot", bár egy időben úgy tűnt, hogy a készenléti dandárokat tekintették „pajzsnak", amelynek fel kell fognia az Ausztriába nyomuló idegen haderőt, míg „karddá" válnia a tartós ellenállásra felkészített tartalékerőknek kellett volna. Ebben a szellemben az 1968-as csehszlovákiai válság idején visszavonták a határövezetből a riasztott készenléti erőket, és ezeknek a készenléti állásokban kellett várakozniuk, a további fejleményeket kivárva. Befejezésül a szerző arra a következtetésre jut, hogy ezzel az osztrák módosítással ad absurdum vitték a „pajzs—kard-elméletet".

Mario Duić „A háborús és a háború utáni idő öröksége" címmel a Szövetségi Hadsereg felállításának feltételeit elemzi. Bevezetőben felidézi az 1955-ös esztendő pacifista, rövid távon gondolkodó, belpolitikai meghatározottságú, gazdasági központú, jóléti társadalmat célzó közhangulatát. Ez meghatározó volt a hadseregszervezés szempontjából is, amely az önálló haderő szüneteltetésének tizenhét évét követően került napirendre, mégpedig a hidegháború körülményei közepette szükségszerűen kapkodva és az általános hadkötelezettség tapasztalatának hiányával. A továbbiakban a szerző a kül- és belpolitikai feltételek felvázolása után a részben állandó hadseregként, részben általános hadkötelezettségen alapuló hadseregként felfogott haderőhöz szükséges személyi feltételekre tér át. Ezt követően a szellemi és anyagi örökséggel foglalkozik, utóbbival kapcsolatosan hangsúlyozza a feltétlenül szükségesnek mutatkozott amerikai segítséget. Végül bemutatja „a mini-méretű maxi-hadseregnek" jellemzett Szövetségi Hadsereget, amelynek kezdeti békelétszáma húszezer fő és tervezett hadilétszáma is csupán ötvenezer fő volt. Befejezésül a szerző az örökség további sorsával foglalkozik.

Manfried Rauchensteiner tanulmányának címe „Honvédelem és külpolitika — ellenséges testvérek?". Ebben rövid történelmi visszatekintés után azt hangsúlyozza, hogy a Második Köztársaság Szövetségi Hadseregének felállítását döntően külpolitikai okok indokolták. A szervezésre létrehozott Honvédelmi Főigazgatóság a kancelláriai hivatal alárendeltségében és a külügyminisztériummal együtt elhelyezve végezte — szinte ennek jelképeként —

munkáját. 1956-ban azután létrehozták az önálló Honvédelmi Minisztériumot, a magyar forradalom azonban azonnal próbára is tette a semlegességet. A továbbiakban a szerző azt elemzi, hogy az Ausztria számára is válságos időben sem talált egymásra a honvédelmi és a külügyi tárca a biztonságpolitika kidolgozása területén. A nézetkülönbségeket még fokozta az 1958-as libanoni válságba való amerikai beavatkozás során elkerülhetetlen, ám előzetes engedélykérés nélküli ausztriai légtérhasználat. Az 1960-as években bekövetkezett, külügyi-honvédelmi munkamegbeszélésekkel kezdődött és tartósan tovább tartó új korszakkal és az akkor megszületett biztonságpolitikai koncepcióval és az ezáltal lehetővé vált hadseregfejlesztéssel foglalkozik a szerző a további vizsgálat során. Eközben hangsúlyozza az újabb válságos helyzeteket, főleg az 1968-as csehszlovákiai szovjet beavatkozás idejével kapcsolatosan. Befejezésül kiemeli, hogy 1968 határvonalat jelentett nemcsak a hadseregfejlesztésben, hanem a két tárca kapcsolatában is.

Ernest König tanulmánya szerényen ezt a címet viseli: „Megjegyzések az 1955—1970 közti évek pénzügyi és hadiháztartási helyzetéhez". Az 1949—1955 közti időre való rövid visszatekintés után, az 1955—1962 közti éveket egységes szakasznak tekintve, az adott fegyverzet és felszerelés elégtelen állapotát, a szükséges hadianyag biztosításához nélkülözhetetlen beruházásokat emeli ki a szerző. A tárgyalt időszak meghatározó költségvetési adatainak tükrében mutatja be, mit jelentett a 2,04—3,72%-os honvédelmi részesedés. Kitekintve az 1970-ig terjedő további fejlődési szakaszra, elemzésével indokolja, miért volt szükséges a hazai hadiipar további fejlesztése, amely a honvédelemnek a költségvetésből való részesedését illetően az összeg megkétszereződéséhez vezetett. Befejezésül azt emeli ki a szerző újabb adatok tényszerűségével, mennyire a későbbi időszakokat tekintve is a fejlesztés megalapozását jelentette a tárgyalt néhány év.

Peter Gerlich „A honvédelem a politikai pártok felfogásában" című tanulmánya bevezetőként leszögezi, hogy a tárgyalt korszak politikatudományi szempontból a régi vonású nagykoalíció felbomlási folyamataként fogható fel, bár éppen a honvédelemben a néppárti egyedülkormányzás idején is érvényesültek még a régi felfogások, amelyek negatív kompromisszumokként voltak felfoghatóak. A tárgyalt időszak három honvédelmi miniszterének hivatali ideje szerinti tagolással vizsgálja azután a pártok honvédelmi politikáját a szerző. A Ferdinand Graf nevével fémjelzett, 1951—1961 közti évtizedet még a nagykoalíció léte jellemezte, és mind a Néppárt, mind a Szocialista Párt a semlegesség következményeként fogadta el a honvédelmet, anélkül, hogy hangsúlyozottan foglalkozott volna vele. A Szabadságpárt pedig, egyenesen önkéntes haderő mellett állást foglalva, elvetette a kormány határozatlan lépéseit is. Karl Schleinzer 1961—1964 közti periódusában még tovább tartott a nagykoalíciós kormányzás, de főleg külpolitikai események hatására a Szövetségi Hadsereg átszervezése napirendre került. A készenléti dandárok kérdésében az egyetértő Néppárt és a hevesen ellenző Szocialista Párt konfrontálódott, míg az ellenzéki Néppárt területvédelmi koncepciójával az egész reformot elvetette. Végül Georg Prader miniszterségе idején, 1964—1970 közt szűnt meg a nagykoalíció és született meg a néppárti egyedülkormányzás, amelyet a honvédelem adott keretek közti fenntartása jellemzett, míg az ellenzékbe kényszerült Szocialista Párt közömbösséget tanúsított a honvédelemmel szemben, az ugyancsak ellenzéki Szabadságpárt erősen bírálta a kormánypolitikát és ennek jegyében önálló koncepciót dolgozott ki korábbi nézetei alapján. Befejezésül a szerző a korszak tanulságait, a politikusokat motiváló tényezőket és a nagykoalíciót mozgató nézeteket foglalja össze.

Hans Penkler „A hadsereg jogi keretei" című megközelítésében ugyancsak három szakaszra bontja és így tárgyalja az adott korszakot. Az „alapító időt" úgy jellemzi, hogy akkor teremtették meg az osztrák védügy törvényes alapjait és ezzel eleget tettek az alapigényeknek. A második szakaszt a honvédelem jogi „fejlődése" határozta meg, ekkor a jogállapot tökéletesítéséhez fontos kiegészítéseket tettek és a jogi kereteket hozzáigazították a hadsereg megváltozott struktúrájához. Végül a harmadik volt a „reformszakasz",

amelynek meghatározója a hadsereg szerkezetének alapvető megváltoztatása volt, és amely a védügy jogi vonatkozásait tekintve is első ízben okozott mélyreható változásokat.

Berndt-Thomas Krafft tanulmánya „Forrásanyagok a tisztikar felállításához és kiegészítéséhez a Második Köztársaság Szövetségi Hadseregének kezdeti időszakában" címmel számba veszi a felhasználható forrástípusokat, majd ezeknek tükrében a szociológiai vizsgálat nehézségeiről szól. Ezt követően származás, születés, előképzettség, háborús múlt alapján veszi számba az 1955-ös osztrák tisztikart. Befejezésül a tisztikar további bővítésénél alkalmazott alapelvekről szól.

Walter Strauss „Vezetés és a katonák hétköznapjai 1955—1970" című tanulmánya a kiképzési alapelvekről, a kiképzés gyakorlati lefolyásáról, ennek jellemzőiről, a bevonulástól a leszerelésig terjedő időszak napirendjéről, a katonák szobarendtartásáról, szolgálatteljesítéséről és szolgálatmentesítéséről, szabadidő eltöltéséről, eltávozásáról, szabadságáról, sportolási lehetőségeiről, továbbképzéséről, állampolgári neveléséről és a vezetéssel szembeni magatartásáról ad részletekbe menően ábrázolt, eleven képet.

Udo Rumerskirch „Elfogadás — álom és valóság" címmel azzal a kérdéskörrel foglalkozik zárótanulmányában, miként foglalt állást a közvélemény a Szövetségi Hadsereggel, mint a biztonságpolitika végrehajtó eszközével szemben, illetve miként kellett volna optimális esetben állást foglalnia. Ehhez a hiánytalanul gyűjtött és szakterületek szerint kiértékelt sajtójelentéseket hasznosította. Elemzését a társadalom legkülönbözőbb rétegeire kiterjeszti. Ez alapján arra az eredményre jut, hogy a Szövetségi Hadseregnek, mint a biztonságpolitika végrehajtó eszközének elfogadása mindig nagyon csekély arányú volt. A lakosság nagy része érdektelenséget tanúsított, vagy csupán szükséges rossznak tekintette a Szövetségi Hadsereget. Egyes részkérdésekben mégis magas az elfogadási arány, így atekintetben, hogy Ausztriának egyáltalán van, mégpedig önálló hadereje. A médiumokról szólva a szerző a semlegességet tartja jellemzőnek, sőt kiemeli a háttérinformációk és a cselekvésre irányuló felszólítások pozitív szerepét. Befejezésül a további vizsgálat szükségességét emeli ki, különösen a jóléti társadalombeli lemondás és áldozathozatal kérdésében, amelyet a honvédelmi terv feltételez, ám amellyel kapcsolatosan hiányzik a készség.

E rövid ismertetés is meggyőzheti az olvasót, milyen sokoldalú megközelítéssel vizsgálták osztrák hadtörténészek és a hadüggyel foglalkozó más szakemberek az 1955—1970 közti másfél évtizedet, és e vizsgálatok alapján milyen sok, mindeddig a magyar érdeklődő számára ismeretlen, új felismerésre jutottak, ez pedig mennyivel árnyaltabbá teheti nézeteinket e mozgalmas időszakkal kapcsolatosan.

Zachar József

HELYREIGAZÍTÁS

A Hadtörténelmi Közlemények 1992. évi 2. számában Nagy László „A magyarországi Habsburg-uralom a török hódoltság idején" című tanulmányának szövegében lévő hibák a következők szerint javítandók:

Lapszám és sorszám	Hibás szöveg	Helyesbítés
3. o. 37. s.	1895.	1985
4. o. 12. s.	királyra. Hosszan	királyra, de hosszan
4. o. 13. s.	nevét is,	nevét,
4. o. 14. s.	nálunk	náluk
4. o. 16. s.	sikertelenségük mellett	sikertelenségük miatt
5. o. 12. s.	cseh királyság	Cseh Királyság
5. o. 23. s.	Cseh királyság	Cseh Királyság
7. o. 6. s.	vezetésénél	vezetésnél
7. o. 21. s.	fölsorakoztatni	fölsorakozni
7. o. 38. s.	értékeinek	értékeink
7. o. 48. s.	189.	1899.
7. o. 50. s.	Lázár György	Lázár Gyula
7. o. 51. s.	Heinschmann	Heischmann
8. o. 10. s.	külzdelmekben	küzdelmekben
10. o. 13. s.	oszám	oszmán
11. o. 11. s.	hogy"	hogy
12. o. 11. s.	ezet	ezt
12. o. 13. s.	Eszeterházy	Eszterházy
12. o. 19. s.	tudokozta	tudakozta
12. o. 26. s.	szabadságukban	szabadságunkban
12. o. 44. s.	uralkodásai	uralkodási
12. o. 56. s.	LO	MOL
13. o. 9. s.	Báthori	Báthory
13. o. 17. s.	abszolitiz-	abszolutiz-
13. o. 18. s.	transylvánikus	transsylvánikus
13. o. 39. s.	hanem	ha nem
13. o. 44. s.	a legújabb	A legújabb
13. o. 50. s.	1668.	1686.
15. o. 1. s.	1849-est	1849-et
16. o. 6. s.	**Csehszlovákiában**	**Csehországban**
17. o. 10. s.	csakis az	az
18. o. 9. s.	mint a papság	mind a pápaság
18. o. 32. s.	küzdelemben hosszú	küzdelemben rájuk volt utalva. Fia Miksa pedig
19. o. 46. s.	mégcsupán	még csupán
21. o. 5. s.	udvar	Udvar
22. o. 30. s.	korábban	korában
23. o. 12. s.	véleményét,	véleményt,
23. o. 20. s.	katona	katonai
23. o. 27. s.	zászlóaljára	zászlajára

Lapszám és sorszám	Hibás szöveg	Helyesbítés
24. o. 41. s.	de	sőt
25. o. 17. s.	tervét	tervét,
26. o. 15. s.	höchstädt	Höchstädt
26. o. 22. s.	haligha	aligha
26. o. 27. s.	hozhatott volna.	hozhatott.
27. o. 1. s.	monorchia	monarchia
27. o. 4. s.	(	/
27. o. 9. s.	előfordulhatnak	előfordulhattak volna
29. o. 18. s.	нашествия	ига
29. o. 24. s.	послодовательнасти	последовательности

A hibákért a szerkesztőség a Szerző és az Olvasók szíves elnézését kéri.

PONTOSÍTÁS

A Hadtörténelmi Közlemények 1992. évi 2. számában megjelent „Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein" című műhelytanulmány szerzője, dr. Várkonyi Gábor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Közép- és Koraújkori Magyar Történeti Tanszékén Granasztói György ösztöndíjasa. — A szerkesztőség.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

URBÁN ALADÁR — „... értesítve valánk a Hazától, hogy siessünk védelmére..." Lenkey századának hazatérése 1848-ban — — — — — — — — — — 3

OKVÁTH IMRE — A hadseregfejlesztés kezdete Magyarországon, 1947—1949 — — — — — — — — — 39

KÖZLEMÉNYEK

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA — A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig. Thököly Sebestyén pályafutása — — — — — — 75

MOLNÁR ANDRÁS — Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején — — — — — — — — — 94

FALUDI PÉTER — Magyarország és a koreai háború, 1950—1953 — 120

VITA

ORMAY JÓZSEF — Még egyszer a kassai bombázásról. Észrevételek Fomin ezredes érveivel kapcsolatban — — — 131

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT — Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnöki Iroda kiadatlan iratai 1849-ből — — — — — — — — 137

SZEMLE

* * * — Wahlstatt 1241. Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihren Nachwirkungen *(Veszprémy László)* — — — — — — — — 163

BENCZE LÁSZLÓ — Königgrätz. A testvérháború vége *(Pataky Iván)* 165

BERNÁD DÉNES—MUJZER PÉTER—HANGYA JÁNOS — Horrido. Légicsaták a Keleti Fronton *(Nagy Domokos Imre)* — — — — — — — — — 168

MANFRIED RAUCHENSTEINER—ERWIN A. SCHMIDL (szerk.) — Formen des Krieges. Von Mittelalter zum „Low-Intensity Conflict." *(Zachar József)* — — — 170

MANFRIED RAUSHENSTEINER—WOLFGANG ETSCHMANN (szerk.) — Schild ohne Schwert. Das Österreichische Bundesheer, 1955—1970. *(Zachar József)* — — — 173

CONTENTS

STUDIES

ALADÁR URBÁN — „... We have been let know by the Mother Country to fly to her succour..." The return of Lenkey's squadron home in 1848 — — — — 3

IMRE OKVÁTH — The beginning of the development of the army in Hungary, 1947—1949 — — — — — — 39

PUBLICATIONS

ZSUZSANNA J. ÚJVÁRY — From the covered wagon to the service of the public welfare. The career of Sebestyén Thököly 75

ANDRÁS MOLNÁR — Civic guards in Hungary in the time of the Napoleonic wars — — — — — — — — 94

PÉTER FALUDI — Hungary and the Korean War, 1950—1953 — — 120

DISPUTE

JÓZSEF ORMAY — Once again on the bombing attack at Kassa. Remarks in connection with the „arguments" of Colonel Fomin — — — — — — — — 131

HISTORICAL SOURCES

RÓBERT HERMANN — Unpublished papers of Lajos Kossuth, the National Defence Committee and the Governor—President's Bureau from 1849 — — — — 137

REVIEW

* * * — Wahlstatt 1241. Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihren Nachwirkungen *(László Veszprémy)* — — — — — — — 163

LÁSZLÓ BENCZE — Königgrätz. The End of a Fratricidal War *(Iván Pataky)* — — — — — — — — 165

DÉNES BERNÁD—PÉTER MUJZER—JÁNOS HANGYA — Horrido. Aerial Warfare in the Eastern Front *(Imre Nagy Domokos)* — — — — — — 168

MANFRIED RAUCHENSTEINER—ERWIN A. SCHMIDL (Ed.) — Formen des Krieges. Von Mittelalter zum „Low—Intensity Conflict" *(József Zachar)* — — — 170

MANFRIED RAUCHENSTEINER—WOLFGANG ETSCHMANN (Ed.) — Schild ohne Schwert. Das Österreichische Bundesheer, 1955—1970 *(József Zachar)* — — — 173

TABLE DES MATIERES

ETUDES

ALADÁR URBÁN — „... nous fûmes appelés par la Patrie pour courir à sa défense..." Le retour de l'escadron de Lenkey en 1848 — — — — — — — — 3

IMRE OKVÁTH — Les débuts du développement de l'armée en Hongrie, 1947—1949 — — — — — — — — 39

COMMUNICATIONS

ZSUZSANNA J. ÚJVÁRY — De la voiture à bâche jusqu'au service du bien public. La carrière de Sebestyén Thököly — — 75

ANDRÁS MOLNÁR — Gardes civiles en Hongrie à l'époque des guerres napoléoniennes — — — — — — — — 94

PÉTER FALUDI — La Hongrie et la guerre de Corée, 1950—1953 — 120

DISPUTE

JÓZSEF ORMAY — Une nouvelle fois sur le bombardement de Kassa. Remarques à propos des „arguments" du colonel Fomin — — — — — — — — — 131

PUBLICATIONS DE SOURCES

RÓBERT HERMANN — Documents inédits de 1849 de Lajos Kossuth, du Comité de Défense Nationale et du Bureau de Gouverneur-Président — — — — — — 137

REVUE

* * * — Wahlstatt 1241. Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihren Nachwirkungen *(László Veszprémy)* — — — — — — — — 163

LÁSZLÓ BENCZE — Königgrätz. La fin de la guerre fratricide *(Iván Pataky)* — — — — — — — — — — 165

DÉNES BERNÁD—PÉTER MUJZER—JÁNOS HANGYA — Horrido. Combats aériens au Front de l'Est *(Imre Nagy Domokos)* — — — — — — — 168

MANFRIED RAUCHENSTEINER—ERWIN A. SCHMIDL (rédacteurs) — Formen des Krieges. Von Mittelalter zum „Low-Intensity Conflict". *(József Zachar)* — — — 170

MANFRIED RAUCHENSTEINER—WOLFGANG ETSCHMANN (rédacteurs) — Schild ohne Schwert. Das Österreichische Bundesheer, 1955—1970. *(József Zachar)* — — — 173

INHALT

STUDIEN

ALADÁR URBÁN „... Wir erhielten die Nachricht, uns zu beeilen, um das Vaterland zu verteidigen..." Die Rückkehr der Lenkey—Eskadron im Jahr 1848 — — 3

IMRE OKVÁTH Die Anfänge der Entwicklung der ungarischen Armee, 1947—1949 — — — — — — — 39

MITTEILUNGEN

ZSUZSANNA J. ÚJVÁRY Vom Leiterwagen bis zum Dienste des Gemeinwohles. Die Laufbahn bes Sebestyén Thököly — 75

ANDRÁS MOLNÁR Die Bürgermiliz in Ungarn zur Zeit der Napoleonischen Kriege — — — — — — — 94

PÉTER FALUDI Ungarn und des Koreanerkrieg, 1950—1953 — 120

DISKUSSION

JÓZSEF ORMAY Noch einmal über den Bombenangriff gegen Kaschau. Anmerkungen zu den „Argumenten" von Oberst Fomin — — — — — — — 131

QUELLENPUBLIKATIONEN

RÓBERT HERMANN Die bisher unveröffentlichten Akten von Lajos Kossuth, des Landesverteidigungs-Ausschusses und des Büros des Landesgouverneurs aus dem Jahr 1849 — — — — — — — — — 137

RUNDSCHAU

* * * Wahlstatt 1241. Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihren Nachwirkungen *(László Veszprémy)* — — — — — — — — 163

LÁSZLÓ BENCZE Königgrätz. Ende des Bruderkrieges *(Iván Pataky)* — — — — — — — — — — — 165

DÉNES BERNÁD—PÉTER MUJZER—JÁNOS HANGYA Horrido. Luftkämpfe auf der Ostfront *(Imre Nagy Domokos)* — — — — — — — — 168

MANFRIED RAUCHENSTEINER—ERWIN A. SCHMIDL (HRSG.) Formen des Krieges. Von Mittelalter zum „Low-Intensity Conflict". *(József Zachar)* — — — 170

MANFRIED RAUCHENSTEINER—WOLFGANG ETSCHMANN (HRGS.) Schild ohne Schwert. Das Österreichische Bundesheer, 1955—1970. *(József Zachar)* — — — 173

СОДЕРЖАНИЕ

СТАЬТИ

АЛАДАР УРБАН — „... Отчизна зовет нас к себе на помощь...". Возвращение на родину роты Ленкеи в 1848 году — 3

ИМРЕ ОКВАТ — Начало строительства армии в Венгрии, 1947—1949 гг. — — — — — — — — — — — 39

ПУБЛИКАЦИИ

ЖУЖАННА Й. УЙВАРИ — От тележки с брезентовым верхом до служения общественному благу. Карьера Шебештьена Тёкёли — — — — — — — — — — — 75

АНДРАШ МОЛНАР — Боевые охранные посты, сформированные из мещан, в Венгрии в период наполеоновских войн — 94

ПЕТЕР ФАЛУДИ — Венгрия и война в Корее, 1950—1953 гг. — — — 120

ДИСКУССИЯ

ЙОЖЕФ ОРМАИ — Еще раз о бомбардировке города Кашша. Замечания в связи с „аргументами" полковника фомина — — — — — — — — — — — 131

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

РОБЕРТ ГЕРМАНН — Неизданные документы Лайоша Кошшута, Государственного Комитета по защите отчества и Канцелярии Премьера правительства от 1849 года — — — — — — — — — — — 137

ОБЗОР

* * * — **Wahlstatt 1241. Beiträge zur Mongolenschlacht bei Liegnitz und zu ihren Nachwirkungen** *(Ласло Вешпреми)* — — — — — — — — — 163

ЛАСЛО БЕНЦЕ — Кёниггрэтц. Конец братоубийственной войны *(Иван Патаки)* — — — — — — — — — 165

ДЕНЕШ БЕРНАД—ПЕТЕР МУЙЗЕР—ЯНОШ ХАНДЬА — Горридо. Воздушные битвы на Восточном фронте *(Имре Надь Домокош)* — — — — — — 168

МАНФРЕД РАУХЕНШТЕЙНЕР—ЭРВИН А. ШМИДЛ (редакторы) — **Formen des Krieges. Von Mittelalter zum „Low-Intensity Cenflict"** *(Йожеф Захар)* — — — — **170**

МАНФРЕД РАУХЕНШТЕЙНЕР—ВОЛЬФГАНГ ЭТШМАНН (редакторы) — **Schild ohne Schwert. Das Österreichische Bundesheer, 1955—1970** *(Йожеф Захар)* — — — **173**

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

105. ÉVFOLYAM 1992 DECEMBER 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, HM KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

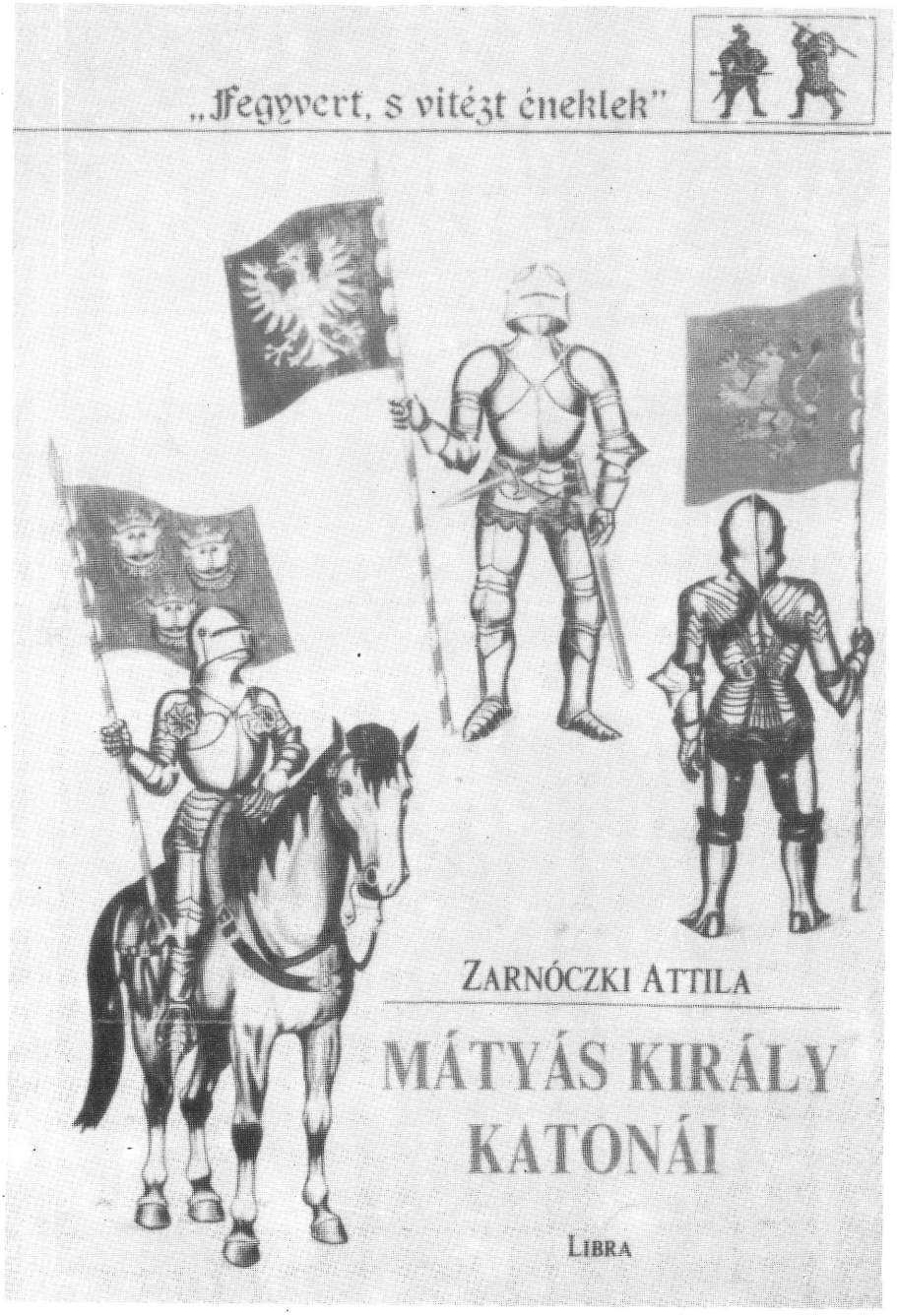

A kötet ismertetését l. a Szemle rovatban

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

105. ÉVFOLYAM ○ BUDAPEST ○ 1992. 4. SZÁM
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Borosy András, a történelemtudomány doktora, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest), *dr. Csonkaréti Károly* (Budapest); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Nagy Domokos Imre* középiskolai tanár (Budapest); *dr. P. Miklós Tamás* (Révfülöp); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs—Budapest); *dr. Zakar Péter* egyetemi tanársegéd, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Történettudományi Tanszék (Szeged).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:

Bona Gábor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240,— Ft, negyedévre: 60,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017-6540

HM Központi Nyomda, felelős vezető Benke Károly

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

HADSEREGLÉTSZÁMOK A X—XIV. SZÁZADBAN

I.

A középkori történelem egyik igen fogas kérdése a hadseregek létszámának megállapítása. A középkori elbeszélő források közölnek ugyan hadsereglétszámokat, de ezek kevés bizalmat érdemelnek. A krónikaírók e téren szabad szárnyalást engednek fantáziájuknak, és nem ritka eset, hogy ugyanarról a csatáról a legkülönbözőbb számadatokat közlik. Ezek általában olyan nagyok, hogy a kor demográfiai, gazdasági és főként logisztikai viszonyainak ismeretében elképzelhetetlenek. Ennek ellenére — mint látni fogjuk — nem ritkán modern és egyébként kiváló historikusok is hitelt adnak e krónikás adatoknak.

A krónikákon kívül egyes országokban konkrétabb, megbízhatóbb források is rendelkezésünkre állnak (pl. zsoldjegyzékek), ezekből pontosabb adatokat ismerhetünk meg, de ezek felhasználása is körültekintést igényel.

Az olvasó elnézését kell kérnem, mert tanulmányomban meglehetősen sok irodalmi hivatkozást, számadatot fog találni, ez azonban a téma elkerülhetetlen velejárója.

Az egyes krónikák elemzése túlságosan messzire vezetne, és ezt már elvégezték a középkori hadtörténelem kiváló művelői. A dolgozat első részében az ő nézeteikkel fogok foglalkozni, a második részben a kor magyar hadsereglétszámainak kérdését szeretném megvilágítani.

A múlt század végének kiváló hadtörténésze *Max Jähns* főművében egészen különböző hadsereglétszámokat látszik elhinni. A X—XII. századi német seregek létszámáról szólva — a 981. évi „indiculus loricatorum" alapján közli, hogy II. Ottó csak 2080—2093 páncélos lovassal indult az Alpokon túlra. Ezt nagyon kevésnek tartja, s feltételezi, hogy talán volt még egy másik ugyanekkora sereg is. Megállapítja, hogy egy-egy páncélos lovas mellé 2—3 fegyverhordozót is számíthatunk. Úgy gondolja, hogy a német seregek átlagos nagysága a XII. század elején 30 000 lovag lehetett, fegyverhordozókkal és hadtápegységekkel együtt pedig 100 000 főre becsülhető.[1]

Meglepő módon, katonaember létére, elhiszi, hogy az I. keresztes hadjáratban Bouillon Gottfried serege induláskor 900 000 (!!) főnyi volt, s ez Jeruzsálemig érve 50 000 főre csökkent.[2] A honfoglaló magyarok maximális sereglétszámát ezek után (a korabeli magyar irodalom alapján) nyugodtan mondhatja 216 000 főnek.[3] Az 1346-os crécy-i csatában az angol sereget 16 000, a franciát 72 000 főre becsüli, a XIV. századi orosz seregekét (az orosz elbeszélő források alap-

1 *Max Jähns:* Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance. Leipzig, 1880. 571. o.
2 I. m.: 586—589. o.
3 I. m.: 693. o.

ján) 150 000 főre.[4] Nézete szerint II. Valdemár dán királynak a XIII. század elején 160 000 harcosa volt.[5]

Némileg mérsékeltebb számokat közöl *Henri Delpech*. Az 1214-es bouvines-i ütközetben a francia seregben 5000 lovas és 20 000 gyalogos harcolt, a német — angol seregben viszont 86 000 fő volt szerinte az összlétszám.[6]

A századvég harmadik legtöbbször idézett középkori hadtörténésze, *Gustav Köhler*, szintén igen sokat foglalkozott hadsereglétszámokkal. A krónikákra alapozva számításait igen különböző eredményekre jutott, melyek közül némelyik reálisnak tűnik, némelyik nem. Szerinte a középkori krónikások közül azok adatait kell elfogadni, akik a legalacsonyabb hadsereglétszámot közlik. Az egyébként alapos felkészültségű, korában nagy tekintélynek örvendő szerző szerint az 1066-os hastingsi csatában az angolszász sereg 60 000—75 000 gyalogosból állt volna, normann pedig 14 000 lovasból (ebből 4—5000 nehéz lovas) és 40—50 000 gyalogosból (ebből 15 000 íjász, 30 000 nehéz gyalogos).[7]

Bouvines-nél (1214) a francia seregben 56 500 főnyire becsüli, ebből 6500 a lovas.[8] Courtrai-nál (1302) a flamand sereg 20 000, a francia csak 7000 fő volt.[9] Crécy-nél (1346) az angolok létszáma 18 900 fő, ebből 3 900 nehéz lovas, 10 000 íjász, a franciáké 62 000 főnél több, ebből 12 000 nehéz lovas.[10] 1386-ban Sempachnál Habsburg Lipót 1400 lovassal és párezer gyalogossal vonult a svájciak ellen, kik kb. 1500 gyalogossal arattak győzelmet.[11] Az 1396-os nikápolyi csatában a török sereget 200 000 főre becsüli, kikkel kb. 60 000 magyar és havasalföldi, valamint 26 000 keresztes szállt szembe.[12]

Köhler háromkötetes műve első kötetének függelékében külön is foglalkozik a XIII. század közepe utáni sereglétszámokkal. A bennünket különösen érdeklő 1278-as morvamezei csatáról szólva Habsburg Rudolf seregét csak 2000 lovasból állónak mondja, kik közül csak 250—300 volt igazi nehéz lovas. A magyarok legalább 30 000-nyien voltak. A cseh sereg 6500 lovasból állt (ezek közül 1000 volt az igazi nehéz lovas, kiknek lova is vértezve volt) és 23 500 gyalogos.[13] Szerinte a francia nemesi felkelés, zsoldosok nélkül, a XIV. században 10—12 000 nehéz lovasból állt. A XIV. század végén szerinte előfordul 44 000 lovasból álló, 100 000-es összlétszámú francia sereg is. E kor német seregei viszont csak párezer főnyiek.[14]

Nagy műve 3. kötetében Köhler a keresztes hadjáratok seregeivel és a tatár seregek létszámviszonyaival is foglalkozik. Szerinte 1098-ban Antiochiánál a keresztes sereg legfeljebb 1000 lovasból és 40—50 000 gyalogosból állt, Ascalonnál 1099-ben a keresztesek serege 5000 lovas és 15 000 gyalogos, a szaracénoké viszont 200 000 fő (!). 1191-ben Arsufnál Oroszlánszívű Richárd serege 100 000 fő (!), ebből 3000—4000 lovas.[15]

4 I. m.: 852, 865. o.
5 I. m.: 1022. o.
6 *Henri Delpech*: La tactique au XIII-e siècle. I. k. Paris, 1886. 4—37. o.
7 *Gustav Köhler*: Die Entwickelung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit von Mitte des 11. Jahrhunderts bis zu den Hussitenkriegen. 1. k. Breslau, 1886. 9., 14. o.
8 I. m.: 1. k. 126. o.
9 I. m.: 1. k. 218. o.
10 I. m.: 1. k. 401—402. o.
11 I. m.: 1. k. 618. o.
12 I. m.: 1. k. 643—644. o.
13 I. m.: 1. k. 779. o.
14 I. m.: 1. k. 793. o.
15 I. m.: 3. k. Breslau, 1889. 165—179., 234. o.

A mongol sereg szerinte 700 000 fő is lehetett. Batu serege 1241-ben 300 000 főt számlált, ebből 200 000 vonult a magyarok ellen. Az 1380-as kulikovói csatában az orosz sereg 150 000 fő. (Ezt a létszámot egyébként az orosz és szovjet történetírás a legutóbbi időkig elfogadta.)[16]

A középkori hadtörténelem kutatásában korszakalkotó fordulatot jelent *Hans Delbrück* munkássága. Ő nem volt hivatásos katonatiszt, mint Jähns és Köhler, hanem erős forráskritikai érzékkel bíró középkortörténész, aki a krónikák irreálisan magas sereglétszámait Köhlerrel ellentétben, ki a *legalacsonyabb* sereglétszámot közlő krónika adatait fogadta el — egyáltalán nem vette figyelembe. Az ő sereglétszámai sokkal kisebbek, ma már úgy látjuk, hogy helyenként túlságosan is alacsonyak. Megjegyzendő, hogy létszámadatait a magyar középkortörténészek a mai napig is csak kevéssé vették figyelembe. Szerinte Nagy Károly ritkán állított ki 5—6000 főnél nagyobb sereget, seregének zöme lovasokból állt.[17] A 955-ös augsburgi csatában a német sereg 7—8000 fő lehetett, inkább kevesebb, mint több és mind lovas. A magyarok száma valószínűleg kevesebb volt.[18] Hastingsnél a normann sereg 7000 fő körül volt, talán kissé kevesebb; az angolszász sereg 4000 és 7000 között mozgott.[19] A normann Angliában Hódító Vilmos idején 5000 lovagi hűbér volt, ebből 3—4000-et normannok bírtak. II. Henrik idején az angol király hűbéres lovagjainak száma 6400 volt.[20] A délitáliai normannoknál szerinte 1300 fő a lovagok legnagyobb létszáma.[21]

Mohamed serege 630-ban *állítólag* 30 000 főre rúgott, Abu Bekr hadvezére, Chalid, 18 000 fővel vonult Perzsia ellen, az Észak-Afrikát meghódító arab sereg létszáma biztosan kevesebb 20 000-nél.[22]

Otto Heermann 1887-ben végzett számításait elfogadva Delbrück megállapítja, hogy a keresztesek Palesztinában harcoló seregeiben egyetlen csatában sem szerepelt 1200 lovasnál és 9000 gyalogosnál több. Ennyi harcolt az 1099. augusztus 12-én vívott ascalon-i csatában.[23]

A Száli és Stauf császárok seregei nem voltak lényegesen nagyobbak, mint Nagy Ottóé 955-ben. 1176-ban Legnanónál Barbarossa Frigyes serege kb. 3000—3500 főnyi volt, az olaszoké jóval nagyobb. Az 1214-es bouvines-i csatában egyik sereg sem volt 8000 főnél nagyobb — sőt valószínű, hogy mindkét sereg kb. 5000—5000 katonát számlált. Ottó seregében 1300—1500 lovag volt, Fülöpében valamivel több.[24]

Az 1302. évi courtrai-i csatában a flamandok létszáma 13 000 volt, a franciáké 5000 lovas és 3000 íjász. Az 1346-os crécy-i csata után III. Edward angol király valóban 32 000 főt vont össze Calais-nál, mellyel VI. Fülöp francia király nem mert szembeszállni. E nagy sereget azonban nem tudta sokáig együtt tartani. Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereg összlétszáma 9—10 000, a törököké 11—12 000, más vélemény szerint 16—20 000 fő volt. A svájci-Habsburg háborúban Morgartennél (1315) a Habsburg sereg 2—3000, a svájciaké 3—4000

16 I. m.: 3. k. 422., 435., 459. o.
17 *Hans Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. III. Teil. Das Mittelalter. 3. kiadás, Berlin, 1923. 16. o. (Az 1. kiadás 1907-ben jelent meg Berlinben.)
18 I. m.: 115. o.
19 I. m.: 156. o. Az angol sereglétszámok a legmegfoghatóbbak, itt áll a kutató rendelkezésére a legtöbb, konkrét adatokat közlő forrás.
20 I. m.: 170—171. o.
21 I. m.: 192. o.
22 I. m.: 217—218. o.
23 I. m.: 233. o.
24 I. m.: 340., 363., 433. o.

fő, Sempach-nál (1386) Lipót serege 3—4000, a svájciaké 6—8000 fő. Elméletileg (ha minden alkalmas férfi fegyvert fog) Svájc 70 000 főt állíthatott volna ki.[25]

Delbrück iskolát teremtett a középkori hadtörténelemben, és hosszú ideig fellebbezhetetlen tekintélynek számított. Az ő munkájának alapján írta meg *Emil Daniels* rövid és igen használható összefoglalását. Ebből érdemes megemlítenünk, hogy szerinte Nagy Károly korában még 10 000 főnyi hadsereget sem igen volt lehetséges egy helyen összevonni. Barbarossa Frigyes német lovagjainak és szervienseinek létszámát 6—7000-re becsüli. Crécy-nél 1346-ban az angol sereg 14 000 fő volt, és szerinte a középkorban ekkora sereg egy helyen eladdig nem jött össze (!)[26]

Mint említettük, a konkrét adatokat tartalmazó források dolgában Anglia áll a legjobban. Ezek alapján *J. H. Ramsay* megállapítja, hogy az 1277-es walesi hadjáratban I. Edward király serege 6400 fő volt, ebből 1800 lovas. 1296-ban Skócia leigázására 5000—8000 gyalogos és 500—800 lovas indult. A Brit szigeteken belül vívott háborúban a legnagyobb sereglétszám 10—11 000 fő volt. III. Edward 1339-ben a százéves háború kezdetén azt állítja, hogy 15 000 harcosa van, ami lehetséges. 1346-ban a hadjáratra mozgósítottak száma 10 123. Forrásadatok igazolják, hogy ekkor Calaisnál 31 294 angol katona harcolt, de Ramsay szerint ezek *nem egyszerre* voltak fegyverben. Egyszerre aligha lehetett a seregben 11 000 főnél több.[27]

A. E. Prince viszont, bár általában hasonló hadsereglétszámokat fogad el, mint Ramsay — így 1335-ben 15 000 királyi zsoldosról ír, kik közül 3200 a nehéz lovas — Calais ostrománál 32 000-esnek tartja III. Edward seregét, ebből 5000 a nehéz lovas, 5000 lovas íjász, 15 000 a gyalogos íjász.[28]

A Delbück által feltételezett igen alacsony létszámok, s a kemény forráskritika híve volt *Wilhelm Erben is.* Szerinte a források közölte létszámok nagy elővigyázatossággal kezelendők, mert a szemtanúk az újabb időkben is nagyokat tévednek, (ehhez hozzátehetjük: a krónikaírók nem mindig szemtanúk, sőt többnyire nem azok). S e tévedésekhez járulnak a túlzások, tudatos hamisítások. A létszámba néha csak a teljes fegyverzetű harcosokat számítják bele, máskor a kisegítőket is. Megemlíti, hogy a források által közölt sereglétszámok kritikája a múlt század vége felé kezdődött, s ebben Delbrücknek volt döntő szerepe, ki több történetíróra volt hatással. Delbrück és tanítványai azonban nem minden esetben tudtak eredményt elérni. Ahol csak elbeszélő források adatai állnak rendelkezésre, nem elegendő a számadatokat egymással összehasonlítani, hanem minden egyes krónika számadatait külön kell megvizsgálni. Jobb esélyeket biztosítanak azok a források, melyek gazdasági természetűek, s a mozgósítás, sorozás, vagy elszámolás céljából készültek. Ezek hozhatnak konkrét eredményeket.[29]

Nem minden történész fogadta el Delbrück igen alacsony sereglétszámait; így *Eugen von Frauenholz* túlzottnak tartotta e számokat. Ő lehetségesnek tar-

25 I. m.: 450., 482—483., 498—501., 580., 599., 617. o.
26 *Emil Daniels:* Geschichte des Kriegswesens. II. Das mittelalterliche Kriegswesen. Leipzig, 1910. 25., 101., 122. o.
27 *J. H. Ramsay:* The Strength of English Armies in the Middle Ages. Estimates of Chroniclers and Modern Writers. *English Historical Review* 29., (1914) 221—227. o.
28 *A. E. Prince:* The Strength of English Armies in the Reign of Edward III. *English Historical Review* 46., (1931) 353—371. o.
29 *Wilhelm Erben:* Kriegsgeschichte des Mittelalters. München—Berlin, 1929. Beiheft 16. der *Historischen Zeitschrift.* 103—104. o.

tott olyan középkori seregeket, melyekben 150 000 fegyveres, s e számon belül 30 000 lovag harcolt.[30]

A nagytekintélyű és valóban kiváló francia középkorkutató *Ferdinand Lot* 1946-ban kétkötetes, kb. 900 oldalas monográfiát szentelt a középkori hadművészet és hadseregek történetének. Ebben határozottan kiállt Delbrück alacsony sereglétszámai mellett, s ezzel jó két évtizedre eldöntötte a kérdést: a Karolingok seregeiben a nehéz lovasok létszáma nem érte el az 5000 főt. Egy korabeli gróf kontingense századnyi lehetett, 866-ban a neustriai őrgróf csapata, 3 gróf által megerősítve, kb. 400 lovas.[31] VI. Lajos francia király 1119-ben Brémule-nél 400 lovaggal harcolt I. Henrik angol király ellen: 1198-ban Fülöp Ágost Courcellesnél 300-zal Oroszlánszívű Richárd ellen.[32] Nem fogadja el Anna Komnena állítását, mely szerint Bouillon Gottfried serege 10 000 lovasból és 70 000 gyalogosból állt volna. Ennek ellene mond, hogy az I. keresztes háború csatáiban a lovagok száma 500—1200, a gyalogosoké maximálisan 9000 fő volt.[33] Teljesen lehetetlennek tartja, hogy VII. Lajos francia és III. Konrád német királyok seregei egyenként 70 000 főből álltak volna. VII. Lajos saját (tehát nem hűbéresei) területéről 700 lovagot tudott kiállítani, hűbéresei közül egyedül Flandria grófja tudott 600 lovagnál többet. Konrád serege nem lehetett nagyobb, mint Lajosé, hiszen a nála hatalmasabb I. Frigyes 2—3000 lovaggal vonult Itáliába.[34] I. Frigyes keresztes seregének valószínű létszáma (a krónikák 100 000-es létszámával ellentétben) legfeljebb 2000 lovag és 4000 csatlós (écuyer) volt, Fülöp Ágost keresztes serege 650 lovag, 1300 csatlós és 6—8000 gyalogos, I. Richárdé pedig 11 040 és 11 600 fő között mozgott, ennek fele lovas, fele gyalogos volt. VI. Henrik császár tervezett keresztes hadjáratában serege 1500 lovagból és 1500 csatlósból állt volna.[35] A IV. keresztes hadjáratba induló sereg 13 000 fő lehetett, ebből 9000 harcos. A keresztes seregek közül az V. keresztes hadjáratba induló volt a legnagyobb: 2000 lovas, 1000 csatlós és 20 000 gyalogos.[36] II. Frigyes 1227-ben 2000 lovaggal indult el, kiket 10 nagyobb és 100 kisebb hajó szállított. IX. Lajos 1270-es keresztes hadjáratába 7333 harcossal indult, ebből 1333 volt lovag.[37] A XII. század végén a jeruzsálemi király serege 577 lovagból és 6025 gyalogosból állt; 1206-ban Henrik latin császár hadrendjét 600 lovag és 10 000 gyalogos alkotta.[38]

1018-ban Nagy Kanut 40 hajóval és legfeljebb 2000 harcossal hódítja meg Norvégiát. 40—60 hajós flották voltak ekkor, egy-egy hajó 40—50 harcost szállított.[39] 1066-ban Hastingsnél Hódító Vilmos serege 7000 fő körül lehetett.[40] Az 1214-es bouvines-i csatában Fülöp Ágost serege legalább 7000 és legfeljebb 10—12 000 főből állt, a német-angol sereg valamivel nagyobb volt. III. Fülöp idején a francia királynak 6—7000 harcosa volt, ebből 2000—2200 lovas, V. Fülöp

30 *Eugen von Frauenholz:* Das Heerwesen der germanischen Frühzeit, des Frankenreiches und des ritterlichen Zeitalters. München, 1935. (*Frauenholz-Elze-Schmitthenner:* Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. I. k.) 94—95. o.
31 *Ferdinand Lot:* L'art militaire et les armées au moyen age en Europe et dans le proche orient. I. k. Paris, 1946. 98—99. o.
32 I. m.: I. k. 123. o.
33 I. m.: I. k. 129. o.
34 I. m.: I. k. 142—143. o.
35 I. m.: I. k. 157., 161., 165. o.
36 I. m.: I. k. 175., 178. o.
37 I. m.: I. k. 180., 196. o.
38 I. m.: I. k. 201. o.
39 I. m.: I. k. 282. o.
40 I. m.: I. k. 282—285. o.

pedig 4—5000 lovasra számíthatott.[41] Az 1328-as casseli csatában a flamand sereg 3185 halottat vesztett, ez kb. a sereg létszámának fele volt.[42]

1346-ban az angolok Franciaországba induló serege kb. 10 000 fő volt, ebből 1200 lovag, és 9000 vehetett részt belőlük a crécy-i csatában. A franciák serege 12 000 fő lehetett, ebből 8000 lovas. Lot még ezt is túl nagy számnak tartja. Nem fogadja el az angol sereg 32 000 főnyi, Calais ostrománál említett létszámát sem. Szerinte legfeljebb 11 000-en lehettek. Az 1356-os maupertuis-i csatában az angol sereg legfeljebb 6000, a francia 5—6000 főnyi lehetett.[43]

A 955-ös augsburgi csatában győztes német sereg létszámát Lot 4000 főre becsüli.[44] Az 1268-as, Tagliacozzónál vívott csatában a Stauf sereg 5—6000 lovasból állt, Anjou Károlyé 4000 lovasból.[45]

Az 1396-os nikápolyi csatában a török sereg, a szerbeket nem számítva, nem volt nagyobb 10 000 főnél. A keresztény sereg 8000 főnyi lehetett, ennek kb. fele lehetett magyar.[46] Más helyen azt írja, hogy a keresztény sereg létszáma 9000—16 000 fő lehetett, a török seregé pedig 10 000—20 000.[47]

711-ben Tarik 12 000 főnyi sereggel hódította meg az Ibér félszigetet.[48] A las navas de tolosa-i döntő csatában a keresztény sereg valószínű létszáma 3000—3500 lovas (ebből 900 lovag) és 6—7000 gyalogos.[49] Dzsingisz kán halálakor egész serege 129 000 fő volt, de ennyi sohasem harcolt együtt; az egyes mongol hadjáratokban résztvevő seregek létszáma 20—30—40 000 fő volt, tehát Lot mértéke szerint igen nagy. Tamerlan *egész* seregét 78 000 főre becsüli.[50]

F. Lot művének nagy hatása volt, s adatait a történészek általában elfogadták. *J. F. Verbruggen* 1953-ban megjelent kiváló művében, bár nem egy kérdésben, így a lovagseregek taktikájáról írva, eltér Delbrück véleményétől, de hadseréglétszámait elfogadja, és elítéli Frauenholzot, mert vitatja azokat. Szerinte Flandria 1000, Brabant 700, a liége-i püspök 700 lovagot tudott kiállítani. Az angol király serege ritkán volt nagyobb 10 000 főnél, 1217-ben Lincolnnál az angol király serege 400 lovagból és 347 íjászból állt, a lázadó báróké 611 lovagból és 1060 gyalogosból.[51] Verbruggen azonban nem tartja lehetetlennek, hogy 1294-ben az angol királynak 31 000 gyalogos zsoldosa lehetett.[52] A XIV. század első felében lezajlott francia-flamand csatákban a flamand seregeket a francia seregeknél jóval nagyobbnak mondja.

Steven Runciman a kereszteshábórúkról írt nagy monográfiájában elfogadja ugyan a keresztes hadjáratok csatáiban résztvevő keresztény seregek Delbrück és Lot által közölt (egyébként Heermann kutatásain alapuló) alacsony seréglétszámait, de azt állítja, hogy az I. keresztes hadjáratban 4200—4500 lovas és

41 I. m.: I. k. 229., 236—237., 273. o.
42 I. m.: I. k. 277. o.
43 I. m.: I. k. 340—364. o.
44 I. m.: II. k. 145. o.
45 I. m.: II. k. 178. o.
46 I. m.: II. k. 222—223. o. Meglepő (vagy talán jellemző?) hogy az egyébként valóban kiváló Lot milyen tájékozatlan Kelet-Európa dolgaiban. A 219. o.-on azt írja, hogy nikápolyi vereséget Mircea *erdélyi* vajda (!) árulása okozta, a 221.-en pedig azt, hogy Mircea és oláhjai jobban gyűlölték a magyarokat, mint a törököket (ezt feltehetőleg XX. századi ismereteiből kiindulva állítja), és erdélyi vajdának itt Laszkovicsot (!) mondja.
47 I. m.: II. k. 460. o.
48 I. m.: II. k. 251. o.
49 I. m.: II. k. 289. o.
50 I. m.: II. k. 350., 363. o.
51 *J. F. Verbruggen:* The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages. From the Eight Century to 1340. Amsterdam—New York—Oxford, 1977. 1—25. o. — Verbruggen művének angol fordítását használtam. A flamand nyelven írott eredeti 1953-ban jelent meg.
52 I. m.: 141. o.

30 000 gyalogos vett részt. A bizánci haderőt a IX. században 120 000 főnyinek tartja, Anatólia elvesztése után 70 000 főnyinek, egy csatában egyszerre azonban nem harcolt 20 000 főnél nagyobb bizánci sereg.[53] A nikápolyi csatában részt vett seregeket jóval nagyobbaknak tartja, mint Delbrück, vagy Lot. Szerinte 10 000 harcos jött Franciaországból, 1000 Angliából, 6000 Németországból; Zsigmond 60 000-es sereggel várta őket. Vazallusa, Mircea havasalföldi vajda is hozott 10 000 harcost és jött még kb. 13 000 fegyveres lengyel, cseh, olasz és spanyol földről. A keresztény sereg tehát közel 100 000 főnyi volt, Bajazid serege pedig 100 000 feletti létszámú.[54]

A kereszteshábórúkról szóló másik nevezetes monográfia szerzője, *Adolf Waas* szerint Bouillon Gottfried 20 000 fővel indult a Szentföldre, ebből 2000 volt lovag, Barbarossa Frigyes 3000 lovagot és többezer gyalogost vezetett, Oroszlánszívű Richárd 1200 lovagot és sokkal több gyalogost, Fülöp Ágost 650 lovagot és 1300 csatlóst. Richárd és Fülöp serege együtt is kisebb volt, mint Frigyesé.[55] A templomos rend tagjainak létszáma legalább 1600 és legfeljebb 4—5000 fő lehetett. de ezek nem voltak mind lovagok. A rend feloszlatásakor, perük aktái szerint, összesen 3—4000 a rend tagjainak száma, ebből 1000 a lovag. Csak egy olyan esetről tudunk, hogy egy csatában 400—nál több templomos lovag vett volna részt;[56] 1000 lovagnál több sohasem élt a jeruzsálemi királyságban.[57]

A III. keresztes hadjáratba induló fejedelmek seregei közül I. Frigyes császár serege volt a legerősebb. Nem csoda, hogy a krónikások 100 000 főre becsülték; e számot a legújabb magyar történeti irodalom is átvette. *Ekkehard Eichhoff* 1977-ben megjelent tanulmánya szerint viszont Frigyes keresztes serege 12 000—15 000 főre becsülhető.[58]

Nem érdektelen megvizsgálnunk milyen sereglétszámokat közöl *Razin* magyar nyelven 1961-ben, orosz eredetiben Moszkvában 1957-ben megjelent művében. A marxista-leninista és emellett nacionalista világnézet alapján írott munka a XVI. század végéig vizsgálja a hadművészet fejlődését. Ismeri Delbrücköt, kötelességének érzi, hogy vitázzék vele. Létszámadataiban támaszkodik rá, de csak nyugat-európai viszonylatban, mivel Kelet-Európáról Delbrück nem ír. Razin tendenciája szemmel láthatólag az, hogy az ószláv és orosz hadművészet és hadseregek fölényét igazolja a nyugatiakkal szemben. Bizonyos mértékig igyekszik forráskritikát alkalmazni az orosz és orosz vonatkozású források tekintetében is, így kijelenti, hogy nem lehet hitelt adni az évkönyvek azon tudósításának, hogy az 1380-as kulikovói csatában az orosz hadsereg létszáma 200—

53 *Steven Runciman:* A History of the Crusades. I. k. Cambridge, 1951. 336. o.

54 I. m.: III. k. Cambridge, 1955. — Runciman sem tájékozottabb a térség történetében, mint Lot, ami annál meglepőbb, mert ő elsősorban *bizantinológus.* Szerinte a Havasalföld és Erdély fejedelmeit (prince!) eléggé megrémítette a török előnyomulás, s csatlakoztak Zsigmondhoz, bármennyire gyűlölték is a magyarokat. Eszerint 1396-ban már volt erdélyi fejedelemség, Erdélyben valamilyen, a magyarokat gyűlölő más nép lakott, s ezek soraiból került ki az erdélyi fejedelem! Nem sokkal utóbb Runciman azt írja, hogy Zsigmond vazallusa volt Mircea havasalföldi vajda, akit itt nem „prince"-nek nevez, hanem „voivoda"-nak. Erdélyi fejedelemről itt már nincs szó. Pár oldallal később Zsigmond erdélyi *vazallusairól* és havasalföldi *szövetségeseiről* olvashatunk. Zsigmond „őszintén megmondta" parancsnoktársainak, hogy nem bízhat az *erdélyiekben* és *havasalföldiekben.* Ehhez képest kicsiség, hogy Hunyadit Korvin Jánosnak és Zsigmond fattyúgyermekének nevezi. (Mindezeket l. i. m. III. k. 456—465. o.) Hogy olyan neves historikusok, mint Lot és Runciman ennyire tájékozatlanok, az több, mint meglepő, elszomorító . . .

55 *Adolf Waas:* Geschichte der Kreuzzüge in zwei Bänden. I. k. Freiburg/Breisgau, 1956. passim.

56 I. m.: II. k. 15. o.

57 I. m.: II. k. 193—195. o.

58 *Ekkehard Eichoff:* Die Bedeutung der Kreuzzüge für der deutschen Raum. In: Die Zeit der Staufer. III. k. Stuttgart, 1977. 245. o.

400 000 volt.[59] De az már elfogadhatónak tűnik számára, hogy Oleg fejedelem 88 000 főnyi haderővel indult Bizánc ellen.[60] Az 1241-es jégmezei csatában szerinte a német lovagrend serege 10—12 000 főnyi lehetett, a novgorodiaké 15—17 000.[61] Jaroszláv fejedelem legfőbb támaszai, a novgorodi bojárok 40 000 harcost állítottak ki, s volt egy 10 000 fős varég osztaga is.[62] Az 1380-as kulikovói csatában az orosz sereget 50—60 000 főre teszi; a tatárok számbeli fölényben voltak.[63] Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereg 40—45 000 főnyi, ebből 28—32 000 a magyar és havasalföldi, 5—6000 francia. A török sereg eléri a 80—90 000-es létszámot.[64]

Kétségtelen, hogy a lovagi fegyvernem a közelharcban rendkívül hatékony volt, és ezért néhány száz lovag már nagy erőt jelentett. 1134-ben Fotevik mellett ismerik meg a dánok a nyugat-európai nehéz lovasságot. 300 német zsoldos lovag szörnyű mészárlást visz véghez Magnus dán király seregében. Maga a király és öt püspöke is elesik. Nem csoda, hogy ezután gyorsan elterjed a lovagság Dániában, 1187-ben már lovaggá ütésről hallunk.[65] II. István királyunk 1127-ben 700 frank zsoldosával dúlta fel Bulgáriát, bár ezek seregének csak egy részét alkották.[66]

A Delbrück—Lot féle igen kis hadsereglétszámok elmélete azonban újabban ingadozni látszik. *John Beeler* megállapítja, hogy Angliában a XII. században a feudális kontingensek lovasainak összlétszáma 5000—7000 főre tehető, de ez nem jelenti az egész hadsereget. Megmaradt a népfelkelés (fyrd) intézménye. Az angol sereg sohasem tiszta lovagsereg, hanem kevert: lovas—gyalogos, hűbéres—zsoldos—népfelkelő és éppen kevertsége miatt hatékony.[67]

Különösen fontos ismereteket közöl *Karl Ferdinand Werner* kiváló tanulmánya. Megállapítja, hogy Delbrück és Lot óta a középkori hadseregeket egészen kicsiknek szokás tartani, s a nagyobb létszámokat közlő adatokban kételkedni illik. Lot a százéves háború forrásanyagából indult ki, és úgy vélte, hogy a korábbi seregeknek még kisebbeknek kellett lenniük. Szerinte Kopasz Károly idején egy nehéz lovas (loricatus) kiállításához 12 mansus (telek) kellett, s e földterületet 120—160 hektárra becsülte. Úgy vélte, hogy a Karoling királyok uralma kb. 180 000 km^2-nyi területre terjedt ki — később csak 85 000 km^2-re. Még ekkora területen is 23 500—32 000 12 mansus méretű birtok lehetett, de ő önkényesen 5000 főre becsüli a kiállítható nehéz lovasok számát.

Azóta ezt tartják egy Karoling-kori frank lovashadsereg maximális létszámának. Werner szerint Lot-nak már a kiindulása is hibás, mert nem vette figyelembe a szórt birtokokat, melyek szintén állíthattak ki katonákat. Emellett csak a nehéz lovasokat vette figyelembe, pedig a frank seregekben másféle katonák is szolgáltak.

Alapvető hibája azonban az, hogy a frank birodalom nem 85 000, hanem 1 millió km^2 területű volt, s ebből az ő számítása szerint 50 000 nehéz lovas jönne

59 *Razin:* A hadművészet története. II. k. A háború feudális korszakának története. Budapest, 1961. 25. o.
60 I. m.: 56. o.
61 I. m.: 153. o.
62 I. m.: 94. o.
63 I. m.: 256—276. o. Razin itt mérsékeltnek mondható; több szovjet történész — régi krónikás adatok nyomán — 150 000 főt említ.
64 I. m.: 217. o.
65 *Lucien Musset:* Problèmes militaires du monde scandinave (VII—XII. siècle). In: Ordinamenti militari, 290. o.
66 Chronici Hungarici composito seculi XIV.: SRH. I. 434—435. o.
67 *John Beeler:* The Composition of Anglo—Norman Armies. *Speculum* 40., (1965) 398—414. o.

ki. Annyi mindenesetre megállapítható — mondja Werner —, hogy a Karolingok és később a X. századi német királyok seregei jóval nagyobbak lehettek 5000 főnél.

E korszakban egy együtt menetelő seregtest maximálisan 5000—10 000 fő lehetett. De Nagy Károly gyakran 2—3 irányból is támadott s így e maximum többszörösét is bevethette. A frank birodalomban létezett kb. 200 királyi és hercegi palatium, több mint 1000 pfalz és fiscus (ezek a királyi birtokok igazgatási szervei), több mint 500 apátság (ezek közül 300 közvetlenül a király uralma alá tartozott), 189 püspökség és 140 nagyobb castrum. Tehát több, mint 1500 intézmény képviselte a királyi tekintélyt. Ezekhez járult 700 grófság (pagus), élükön mintegy 500 gróffal.

A létszámbecsléseknek — írja Werner — ezen adatokból kell kiindulniuk. Ha pagusonként csak 50 lovast számolunk, ez már 30—35 000 lovas. Több mint 100 püspök, 200 apát, 500 gróf és kb. 1000 vassus dominicus közvetlenül a király vazallusa volt. Ha mindegyik csak 20 vazallussal bírt, már ez is több, mint 30 000 fő.

Megjegyzendő, hogy Kopasz Károly idején illetlennek tartották, ha egy püspök 10—12 vazallusnál nagyobb kísérettel jelenik meg a király udvarában. Egy teljes hűbér általában 10—12 vazallust állított. A grófok által kiadott okleveleken általában 30, vagy több vazallus neve szerepel.

Eszerint 800 és 840 között az egész frank birodalom nehéz lovasainak száma nem lehetett 30 000 főnél kevesebb, s ehhez járultak még a nem nehéz fegyverzetű kísérők, akik 100 000-en felül is lehettek. Ekkora sereg persze sohasem állt ki egyszerre, de egy nagy hadjáratban, így az avarok elleni háborúban, több oszlopban, 15—20 000 frank nehéz lovas is bevetésre került, továbbá megfelelő mennyiségű gyalogos és kísérő harcos, és még ekkor is erős tartalékok maradtak a birodalom más határai mellett.

A szerző 1967 óta fektetett fel kartotékokat a német korai és virágzó középkor összes szereplőiről. 1968-ra mintegy 50 000 lapja gyűlt össze főként IX—X. századi szereplőkről. A kartotékok száma hetenként 1000-rel nőtt. (Jó volna tudni, hogy jelenleg hány kartotékja van?!) A Rajnavidék, Frankföld és Bajorország területéről már 1968-ban többezer olyan névvel szolgálhatott, akik képesek voltak lovas szolgálatot teljesíteni.

Az Ottók és Száliak korából nem maradt ránk a frank kapitulárékhoz hasonló részletes forrásanyag. Szerencsére 981-ből ránk maradt egy indiculus loricatorum nevű jegyzék. Eszerint a bajor püspökök a király itáliai hadjárataira 300 nehéz lovast kötelesek kiállítani, az alemanniai (svábföldi) püspökök 180-at, a felső-lotharingiak 210-et, az alsó-lotharingiaik 112-őt, a frankföldiek 420-at, a szászok pedig *valószínűleg* 600-at. Ez összesen csak a püspököktől 1822 nehéz lovas, közülük 1072 szerepel az indiculusban. Ehhez járulnak az apátok által kiállított loricatusok (Alemannia 150, Frankföld 350, Szászország 250 [becslés], Bajorország 200, Lotharingia 250) — ez összesen megint 1200 lovas. Az egyháziak tehát kb. 3000 loricatust állítottak ki.

Nehezebb felbecsülni a világiak erejét. Ezek: a) a király közvetlen környezete, b) a hercegek, c) az őrgrófok, d) a grófságok (pagusok — ha nem egyháziak), e) közvetlen (nem grófi rangú) királyi vazallusok. Werner becslése szerint mindez 6000 loricatust tesz ki; ebből Bajorország 1400, Alemannia 900, Lotharingia 1100, Frankföld 800, Szászország több, mint 1500 főt ad. Az egyházi és világi

kiállítású loricatusok száma így összesen 9000, ehhez járul a király közvetlen, kb. 1000 főnyi kísérete, összesen tehát 10 000 nehéz lovas. Ezek természetesen nem voltak egyszerre, egy irányban bevethetők.

A 981-es Itáliába vonuló német sereget a Szerző 7000—8000 loricatusra becsüli, összesen 20 000 főre. Az arabok elleni vesztes csatában csak a loricatusok vettek részt. (Az arab források 4000 német halottról szólnak.)

A német egyházi és világi vazullosok hamarosan megfelelő méretű új hadsereget tudtak kiállítani, mert az Alpoktól északra *legalább 15 000* lovagi fegyveres szolgálatra alkalmas személy élt megfelelő felszereléssel és kísérettel. Ezen kívül Itáliában még 5000, Burgundiában 2500, Franciaországban kb. 12 000 ilyen személy élt.

Ez közel van a Karoling-kori még egységes frank birodalomban számított 30 000 főhöz. Annyi változás azonban történt, hogy a loricatus felszerelése nehezebb és drágább lett, a könnyű lovasok (itt persze nem lovasnomád könnyűlovasokra kell gondolni!) száma csökkent, a kísérőké viszont (a fegyverzet nehezebbé válása miatt) szaporodott. A gyalogosok majdnem egészen eltűntek. I. Henrik és I. (Nagy) Ottó még használt — támadó háborúiban is — szász gyalogosokat. Később már nem hallunk róluk. A legtöbb loricatust Szászország állította. Ezek főként a szlávok ellen harcoltak, más frontokon ritkán. Az Itáliába vonuló sereg legnagyobb részét Frankföld adta, mert határőrző feladata nem volt. Bajorország figyelme megoszlott a határvédelem és az itáliai hadjáratok között; a birodalmi sereg magva Frankföld és Alemannia.

A 981-es indiculus adatai Werner szerint tartósaknak vehetők. A birodalmi gépezet a X—XI. században funkcionált a legjobban.[68]

A XI—XII. században katonailag igen erős volt a délitáliai normann állam. *Robert Fossier,* aki az I. keresztes hadjáratban a korábban közölt alacsony létszámokat elfogadja, megállapítja, hogy a sziciliai bárók 1152—53-as katalógusa szerint itt 20 000 harcossal számolhatunk, ezekből 8600 a lovag. Hozzáfűzi, hogy ez időben VII. Lajos francia királynak távolról sem volt ekkora serege.[69]

Korunk talán legkiválóbb középkori hadtörténésze a francia *Philippe Contamine.* Nem érdektelen tehát, ha megismerjük a hadsereglétszámokkal kapcsolatos nézeteit. A későközépkori francia hadseregekkel foglalkozó kötetében hangsúlyozza, hogy a hadsereglétszámokat elsősorban a pénzügyi természetű forrásokból ismerhetjük meg, mert a krónikák adatai elhanyagolhatók. A pénzügyi forrásokban azonban csak azok szerepelnek, akik a királytól zsoldot kaptak, nem szerepelnek viszont azok, akik a maguk erejéből vonultak hadba, s azok sem, kik a királyt szolgálták, de mástól kapták a zsoldot.

Nézzük Contamine néhány, a XIV. századra vonatkozó adatát. Az 1326—27-es gascogne-i háborúban 1327 május és szeptember között 5000 nehéz lovas és 20 000 gyalogos vett részt, egy 1339-ben lezajlott hadjáratban március és május között 3500 nehéz lovas és 11 500 gyalogos, június és szeptember között 10 000 nehéz lovas és 40 000 gyalogos.

VI. Fülöp francia király 1339-ben Angliában készült partra szállni. E vállalkozására Normandia 8—10 hétre 4000 nehéz lovast és 20 000 gyalogost ajánlott fel.

68 *Karl Ferdinand Werner:* Heeresorganisation und Kriegführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts. In: Ordinamenti militari, I. k. 791—843. o.

69 *Robert Fossier:* Enfance de l'Europe. Xe—XIIe siècles. Aspects économiques et sociaux. Paris, 1982. I. k. 285. o.

1340-ben VI. Fülöp zsoldjában 28 000 nehéz lovas és 16 700 gyalogos volt. (!) Ilyen nagy seregről később nemigen hallunk. VI. Fülöp ellenfelének, III. Edward angol királynak kisebbek a seregei. 1339-ben október 23. és november 16. között serege 4750 fő, ebből 1600 nehéz lovas, 1500 lovas íjász, 1650 gyalogos lándzsás és íjász. 1346—47-ben Calais ostrománál viszont Edward serege 32 000 főnyi, ebből 5000 nehéz lovas, 5000 lovas íjász és 15 000 gyalogos íjász.[70]

A XIV. század első felében a lovasok és gyalogosok száma kb. egyenlő. 1360—1370-től a gyalogosok szerepe csekély. 1369—1370-ben csak Languedocban 6000 nehéz lovas van zsoldban.[71]

A XIV. század végén a francia király uralmi területének csökkenése s a járványok következtében beállott demográfiai hanyatlás ellenére elég nagy seregeket tudnak fegyverbe állítani — néhány hétre. 1383-ban 16 000 nehéz lovas van a király zsoldjában, 1376 októberében 15 000, 1392 augusztusában 8000.[72] Mindezen adatok a zsoldjegyzékben szereplő személyekre vonatkoznak, tehát minimális adatok. A francia lakosság a százéves háborúban jelentősen csökkent. A legnagyobb seregről 1340-ben tudunk. Ekkor 50 000 harcos állt tartósan VI. Fülöp szolgálatában — *néhány hétig pedig* 80 000 fő.[73]

A későközépkori francia lovagsággal foglalkozó tanulmányában Ph. Contamine valószínűnek tartja, hogy Franciaországban 1300 táján összesen több, mint 5000, de kevesebb, mint 10 000 lovag élt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csak ekkora lett volna a nehéz lovasok száma. 1340-ben — mint láttuk — VI. Fülöp király zsoldjában 28 000 nehéz lovas volt, de ennek csak 16%-a, kb. 4500 volt lovag, a többi écuyer (csatlós). Később a nehéz lovasságon belül még kisebb a lovagok száma. Angliában — mint *Denholm-Young* írja —, szintén csökken a lovagok száma. A XI. század végi 5000—7000-ről a XIII. század végére 1250-re csökkent a számuk (nem számítva a néhány száz templomos és johannita lovagot), 1347-ben már csak 1000, 1420—1430-ban 300 körüli.[74]

A középkori háborúról írt nagyszabású összefoglaló munkájában Ph. Contamine megállapítja: H. Delbrück, F. Lot és F. L. Ganshof egyetértenek abban, hogy a Karoling királyok sohasem rendelkeztek többel 5000 lovasnál. Verbruggen szerint egy nagyobb frank sereg 2500—3000 lovasból és 6000—10 000 gyalogosból állt.[75] Ezzel szemben K. F. Werner szerint a frank birodalomban 800 és 840 között 35—36 000 lovassal és 100 000 gyalogossal számolhatunk összesen, s egy nagy hadjáratban, így az avarok ellen, 15—20 000 frank lovas is részt vehetett. Contamine kissé túl optimistának tartja Werner számadatait, de úgy véli, hogy mivel a frank forrásokban sok szó esik a hadseregek ellátásáról, ezek nem lehettek nagyon kicsik. Jellemző, hogy az egyik kapituláré intézkedése szerint minden grófságnak félre kellett tennie a széna kétharmadát a hadsereg részére. Németországban a parasztok is részt vettek a háborúban, néha lovon, többnyire azonban gyalog. (Ausztria, Szászország). A 981-ben keletkezett Indiculus loricatorumból kiderül, hogy Németországban az Alpoktól északra összesen 6000 loricatust kellett kiállítani, s ezek csak a loricatusok. Nincsenek

70 *Philippe Contamine:* Guerre, état et société a la fin du Moyen Age. 1337—1494. Paris, 1972. 64—74. o.
71 I. m.: 136—139. o.
72 I. m.: 222—225. o.
73 I. m.: 531. o.
74 *Philippe Contamine:* Points de vue sur la chevalerie en France à la fin du Moyen Age. *Francia* 4., (1976) 255—285. o.
75 *Uő.:* La guerre au Moyen Age. Nouvelle Clio. L'histoire et ses problèmes. 24. Paris. 1980. 101—104. o.

benne a nem teljes fegyverzetűek (clipeati, scutiferi, scutarii, armigeri). A loricatusok között voltak, akik általános hadkötelezettség alapján szolgáltak, mások hűbérbirtok ellenében. Sok volt közöttük a nem szabad állapotú miniszteriális.

Az 1066-os hastingsi ütközetben a normann sereg kb. 7000 főnyi, ennek fele lovag, másik fele lovas íjász és gyalogos. Nem sokkal később az angol királynak 5—6000 lovag állt rendelkezésére, kik háborúban évi 2 hónapot, békében évi 40 napot voltak kötelesek szolgálni.

II. Roger idején a dél-itáliai normann királynak 8620 lovag és 11 090 más katona állt rendelkezésére.

Az I. keresztes hadjárat csatáiban résztvevő keresztény seregek kis létszáma ismeretes. Bele kell azonban számítanunk, hogy a hosszú úton nagy volt a lemorzsolódás. *J. Prawer* induláskor 4500 lovagot és 30 000 gyalogost feltételez.

A nem lovaggá ütött lovagi származású lovasok másodrendű harcosoknak számítanak, de szerepük a csatában ugyanaz, mint a lovagoké, s Nyugat-Európában a másodrendű lovasság is nehéz lovasság.

1285-ben III. Fülöp francia király aragóniai hadjáratában közel 19 000 fő vett részt: 4000 nehéz lovas, 2700 egyéb lovas, 12 000 gyalogos.

1314-ben Velence fegyverraktárában 3067 páncél volt. 1325-ben a 400 000 lakosú firenzei állam szövetségesei nélkül 1500 zsoldos lovast, 500 firenzei lovast és 15 000 gyalogost tudott kiállítani.

1298-ban a falkirki csatában I. Edward király a 4 milliós Angliából 25 700 gyalogost és 3000 lovast vonultatott fel.

Későbbi, de igen érdekes adatok: a XV. század második felében Svájc 50—60 000 főt tudott volna kiállítani, ha az összes harcképes svájcit mozgósították volna. Nagy hadsereg kiállítása — Contamine szerint — nem volt nagyon nehéz, de több hétig való ellátása igen. Még nehezebb volt az állandó seregek tartása. A XV. század második felében a 8—10 milliós Franciaország 15 000 főnyi állandó sereget tudott fenntartani.[76]

Mit állapíthatunk meg e rövid áttekintésből? A középkori hadtörténelen kutatói — egészen Delbrückig — többé-kevésbé elhitték a krónikások adatait, vagy igen enyhe kritikával kezelték azokat. Ez alól nem kivétel a múlt század legkiválóbb középkori hadtörténésze Köhler sem. Delbrück igen erős kritikával kezelte az elbeszélő forrásokat, és igen alacsony hadsereglétszámokhoz jutott. Eredményeit a középkorkutatók nagy része elfogadta, köztük a legtekintélyesebbek is, — így Lot, Ganshof, Verbruggen. Voltak, kik e becsléseket túlságosan alacsonynak találták, és némileg nagyobb seregeket feltételeztek, bár kisebbeket, mint a Delbrück előtti hadtörténészek — így Frauenholz, Runciman.

Lényegesen nagyobb hadsereglétszámokat tart valószínűnek Werner és Contamine. Werner szerint 800 és 840 között az egész frank birodalom nehéz lovasainak száma nem lehetett 30 000 főnél kevesebb, s ehhez járultak még a nem nehéz fegyverzetű kísérők, kik 100 000-en felül is lehettek. Egy nagy hadjáratban, több oszlopban, 15—20 000 frank nehéz lovas is részt vehetett. Delbrück 5000 frank nehéz lovasával szemben tehát Werner 30 000-et feltételez. A X—XI. századi Német Birodalomban (az Alpoktól északra) szerinte legalább 15 000 lo-

76 Uo. passim.

vagi fegyveres szalgálatra alkalmas személy élt, megfelelő felszereléssel és kísérettel, Itáliában 5000, Burgundiában 2500, Franciaországban 12 000 körüli lehetett a számuk.

Werner adatait Contamine, bár némileg túlzásnak tartja, de lényegében nem cáfolja, sőt a XIV. század elejére ő is lehetségesnek tart, rövid időre, 100 000-res francia és 30 000-en felüli angol hadsereget. Ez azért némi különbséget jelent a Werner féle létszámbecslésekhez képest, hiszen a IX—XI. század és a XIV. század eleje között Nyugat-Európa lakossága lényegesen növekedett.

Úgy gondolom, további vizsgálódásaink során elsősorban Werner és Contamine nézeteit kell figyelembe vennünk.

II.

Tagadhatatlan, hogy a középkori hadtörténelem kutatása a magyar történelemtudomány különösen elhanyagolt része. Ezen belül különösen az a hadseregléstszámok vizsgálata, amin nem csodálkozhatunk, hiszen középkori forrásanyagunk sajnos igen szegényes.

Nézzük meg, mi volt a magyar historikusok véleménye a középkori hadseregléstszámokról?

Kozics László Nagy Lajos hadseregeiről szólva közli *Horváth Mihály* adatát, mely szerint a király 1345-ben 20 000 főnyi sereget vitt Horvátországba, 1346 tavaszán pedig állítólag 100 000 fős sereggel indult Zára alá. *Daru* Velence történetéről szóló művében 80 000 főnyi magyar seregről ír Zára alatt, a Velence ellen induló magyar haderőben pedig — szerinte 50 000 lovas volt. E számot Kozics túlzottnak tartja. Az első nápolyi hadjáratban szerinte az országból 30 000 főnyi haderő indult el, mely a csatlakozott önkéntesekkel és zsoldosokkal együtt 40—45 000 főre növekedett, s ebből 20—25 000 volt lovas.

A második hadjáratban Lajos seregében 15 000 magyar, 4—5000 olasz és 800 (!) német volt.[77] Az első tudományos igényű összefoglaló magyar hadtörténelem *Rónai Horváth Jenő* Magyar hadi krónika című kétkötetes műve, mely elsősorban adattár. Előadja, hogy a krónikák a honfoglaló magyar harcosok létszámát 200 000 főre, vagy 108 nemzetség után, mely mindegyike állítólag 2000 harcost számlált, 216 000 főre teszik. Ibn Roszteh viszont a hadba vonuló magyarok számát 20 000 lovasra teszi. Etelköz védelme azt mutatja, hogy a kivonuló erőn kívül legalább ugyanannyi harcos maradt a szállásokon (a besenyő támadás következményei nem ezt mutatják! — *B. A.).* Összesen 40 000-re teszi a szerinte 200 000 főnyi magyar nép harcosait, minden 5 főre számítva egy fegyverforgatót. Rónai Horváth úgy véli, hogy a költözködés s a honfoglalás idején és utána a magyarok serege az önként meghódolt és meghódított népek fegyvereseivel jelentékenyen megszaporodott, s a későbbi külföldi hadjáratokban néha a 100 000 főt is meghaladta. Úgy véli, hogy a kalandozó hadjáratokban a magyarok 10—20 000, néha 50—100 000 főnyi seregekkel vettek részt. Megemlíti, hogy a német krónikások a 955-ös augsburgi csatában résztvevő magyar hadsereget 100 000 főnyinek mondják, Ottó seregét pedig, hogy a német fegyveresek dicsőségét növeljék, csak 15—20 000-re becsülik. Az 1044-es ménfői csatában a

77 *Kozics László:* Nagy Lajos nápolyi hadjárata. HK 1890. 383—404. o.

német krónikák Henrik császár seregét 6000-re teszik, a magyarokét, képtelenül megnagyítva, 200 000 főnyinek mondják.

1099-ben Przemysl-nél az orosz krónikák szerint 300 kun vert meg 30 000 magyart. Rónai Horváth szerint valószínű, hogy a magyar sereg 8000, a kun 3000 fős volt. 1146-ban a Lajta menti csatában II. Géza serege 70 000 főnyi volt, ebből 12 000 fő a királyi dandár. III. Konrád keresztes serege 1147-ben 70 000, a csőcselékekkel együtt 200 000 fő, VII. Lajosé szintén 70—80 000 fő, de csőcselék nélkül. Az 1149-es oroszországi hadjáratban a magyarok állítólag 10 000 lovassal vettek részt, de valószínű, hogy számuk jóval kisebb volt. 1167-ben a zimonyi csatában Dénes ispán serege kb. 15 000 lovas, a görög sereg létszáma hasonló. Még ugyanebben az évben III. István király 30 000 főnyi sereggel vonult Dalmáciába.

Barbarossa Frigyes Magyarországon átvonuló keresztes hada a 100 000 főt messze meghaladta. II. András keresztes serege kb. 10 000 fő volt és hajóival még 5000 „német és szász" keresztes is ment.

A mongolok ritkán indultak nagyobb hadjáratra 100 000 főnél kisebb sereggel. Magyarországra 1241-ben 120 000-nyire becsülhető tatár sereg tört be, ebből kb. 100 000 lehetett ott a muhi csatában. Béla serege kb. 65 000 katonát számlált.

1260-ban az első morvamezei csatában a magyar és cseh sereg egyaránt közel 100 000 fő volt. 1271-ben Przemysl Ottokár serege megközelítette a 100 000 főt. 1273-ban a magyar sereg 30—40 000, Ottokáré 60 000 fő. Az 1278-as morvamezei csatában Kun László serege 40 000 körül volt, Rudolfé 2000, Ottokáré 30 000 fő. III. Endre serege 1291-es osztrák hadjáratában kb. 80 000 fegyverforgató.

1328-ban Károly Róbert Ausztria ellen támadó serege a cseh krónikák szerint 30 000 főnyi. Az 1331—32-es cseh hadjáratban az osztrákokkal szövetségben harcoló magyar sereg 50 000 volt, az osztrák hercegé 20 000 harcost számlált.

1345 nyarán Lajos király 20 000 harcossal vonult Horvátországba. Az 1346-ban Zára ellen induló magyar sereget a krónika — bizonyára túlozva, írja Rónai Horváth — 100 000 főre teszi.

1350-ben Nagy Lajos Nápoly ellen vonuló seregében 15 000 magyar, 8000 német lovas és 3000 lombard gyalogos volt, 5 gályán még 2000 magyar vitéz érkezett, így a király serege 30 000 főre emelkedett. Az 1356. évi, Velence elleni hadjáratban a magyar fősereg 40 000 fő volt, elővédje 4000 fő.

Az 1396-os nikápolyi csatában az egész keresztény sereg 70—80 000 harcos lehetett, ebből az idegen keresztesek száma 30—40 000, Zsigmond serege a havasalföldi vajdáéval együtt kb. ugyanennyi. A török sereg valószínűleg legfeljebb 100 000 lehetett.[78]

Rónai Horváth számadatait kortársai általában elfogadták, de ezek a számok sokáig „visszaköszönnek" az olvasónak a későbbi hazai történelmi irodalom hasábjain is.

Kerékgyártó Béla Károly Róbert Frigyes római király segítségére küldött seregét Pray György közlése alapján 26 000 főnyinek mondja, melyből 22 000 kun volt. Palacky-ra hivatkozva 50 000 főnyinek tartja Károly Róbert 1331-ben

78 *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. I. k. Budapest, 1895. passim.

János cseh király ellen küldött seregét. Nagy Lajos 1354-ben a litvánok ellen vezetett seregét „az akkori írók 200 000 főnyinek mondják."[79]

Milyen számadatokat találunk a nagy „millenáris" magyar történelmi összefoglalásban?

Marczali Henrik elfogadja Ibn Roszteh 20 000 fős adatát, de úgy véli, hogy az összes fegyverforgatók létszáma 40—50 000 fő lehetett, mert annyi gyors ellenségtől körülvéve a vitézek nagyobb része alig távozhatott sátraitól és nyájaitól. 899-ben Berengár serege 15 000, a magyaroké 5000 fő.[80]

Egyébként Marczali is elfogadja Rónai Horváth számadatait, bár gyakran feltételes módban. 1146-ban a Lajta menti csatában „a magyar sereget 70 000 főre tették." A kunokkal IV. Béla „negyvenezer vitéz nyilast nyer a tatárok elleni harcra." A tatárok ellen gyülekező magyar sereg oly nagy volt, „minőt akkor egy európai fejedelem sem gyűjthetett. 65 000-re becsülték, pedig az erdélyi dandárok nehezen voltak ott, és az északkeleti megyék népei sem igen jelenthettek meg." 1260-ban a magyar sereg számát 40 000-re tették, a cseh királyét 100 000-re. 80 000 főre becsülték azt a sereget, mely III. Endre alatt betört Ausztriába.[81]

Ugyane magyar történelmi szintézis III. kötetében *Pór Antal* elfogadja a krónikák létszámadatait, egyedül Nagy Lajos 1346-ban Zára ellen indított seregének 100 000-es létszámában kételkedik. Villani krónikája szerint Lajos király 200 000 főnyi seregével haladt át Oroszországon 1354-ben. Pór A. Villani adata mellé felkiáltójelet tesz, tehát csodálkozik rajta, de kérdőjelet nem. 1396-ban Nikápolynál *Schönherr Gyula* szerint Bajazid serege 140 000 főből állt, a keresztény sereg 90 000 főből, ebből 60 000 volt Zsigmond serege az oláh segédcsapatokkal együtt.[82]

Pauler Gyula klasszikus munkájában megemlíti, hogy 1087-ben Szent László kijelentette: a pápát a szakadárok ellen, ha kell, 20 000 lovassal segíti meg. — Bouillon Gottfried keresztes seregének nagyságát 70 000 gyalogosra és 10 000 lovasra becsüli.

Pauler megemlíti, hogy a XII. században a várbeli népek egy zászlóalját 300—400 lovasra becsülhetjük „úgy, hogy a magyar király — akkor roppant nagy szám — mintegy 25—30 000 lovassal rendelkezett."

Néhány oldal után azonban azt írja, hogy az 1146-os Lajta menti csatában a magyar sereget — „talán mindent összevéve nem is túlságosan" — 70 000 emberre becsülték. Így tehát Pauler szerint a királynak, a vármegyei csapatokon kívül, legalább még egyszer annyi lovasa volt. A német krónikák ugyanebben a csatában 12 000 főnyinek mondták a királyi dandár létszámát. A 70 000—12 000 arány talán arra vall, hogy az egész sereghez képest a királyi dandár létszáma meglehetősen nagy volt. Pauler elfogadja a II. keresztes hadjárat átvonuló német és francia seregeinek 70—70 000-es létszámát, megemlíti Dénes ispán 1167-es zimonyi csatában harcolt seregének 15 000-es és III. István ugyanezen évben Dalmácia ellen támadó seregének 30 000-es, nemkülönben Barbarossa Frigyes

79 *Kerékgyártó Béla:* A magyar hadügy állapota az Anjou királyok alatt. Budapest, 1880. 28., 32., 39. o.

80 MNT I. k. Magyarország a királyság megalapításáig. Budapest, 1895. 58—59., 138. o. A vonatkozó részt *Marczali Henrik* írta.

81 MNT II. k. *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). Budapest, 1896. 279—280., 462., 482., 522., 580. o.

82 MNT III. k. *Pór Antal—Schönherr Gyula:* Az Anjou ház és örökösei. Budapest, 1895. passim.

átvonuló seregének 100 000-es létszámát is. A muhi csatában IV. Béla seregét 65 000 főre becsüli, Batuét viszont csak 50 000 főre.

Megemlíti Pauler Rubruk 1255-ben leírt véleményét, mely szerint a kimerült Magyarországról még „sok év" múlva is az volt a vélemény külföldön, hogy *legfeljebb 30 000 fegyverest* képes kiállítani, és nem tudna ellenállni egy újabb tatár támadásnak.

Az 1260-as első morvamezei csatáról azt írja, hogy „a hír szerint" a cseh sereg 100 000 fő volt, a magyar jóval több, mint 100 000.

Ottokár seregét 1271-ben 90 000-re becsülték — írja, s 1273-ban 60 000-nyi sereggel tört Magyarország ellen. Az 1278-as morvamezei csatában szerinte 14—15 000 főnyi magyar lovas volt jelen, Rudolf serege 2000 páncélosra, Ottokár serege 30 000 főre tehető. Elfogadja III. Endre 1291-es Ausztria ellen induló seregének kb. 80 000-es létszámát is.[83]

A legnagyobb terjedelmű magyar hadtörténetet *doberdói Bánlaki (Breit) József* írta.

Művének első kötetében úgy vélekedett, hogy a magyar krónikák túlságosan nagyra becsülték a honfoglaló magyar harcosok számát: 210—216 000 főre, ezzel szemben Ibn Roszteh és Gurdézi 20 000 főre; az előbbi soknak, az utóbbi kevésnek látszik. Talán közelebb járunk a valósághoz, folytatta, ha a magyar harcosok számát 50—60 000 lovasra becsüljük.[84]

899-ben Berengár király serege 15 000, a kalandozó magyar sereg kb. 5000 fő volt. Ugyanennyire becsüli a 900-as bajorországi hadjáratban résztvevő magyar sereget. A 955-ös augsburgi csatában szerinte 25 000 némettel szemben 35—40 000 magyar állhatott.[85]

Nem hiszi el a német krónikások adatait, melyek szerint az 1044-es ménfői csatában 6000 német állt volna szemben 200 000 magyarral. III. Henrik serege (mint Giesebrecht mondja) legalább 17 000 fő lehetett. Aba Sámuel pedig akkor sem érhette volna el a 200 000-es létszámot, ha Magyarország összes fegyverfogható emberét zászlói alá tömörítette volna. Ha sokra becsüljük, talán 50 000 lovas lehetett jelen — a védelmi vonal őrségét is beleszámítva. A mogyoródi csata idején (1074) az ország hadi ereje Breit szintén 45 zászlóalj. Egy-egy zászlóalj létszáma bizonytalan, de semmi esetre sem több 1000 lovasnál; az ország hadereje tehát 45 000 lovasra tehető, de ezt az erőt csak akkor állították fel teljes egészében, ha külföldi nagy hadjáratról, vagy az országba benyomuló hatalmas ellenség kiveréséről volt szó. Szerinte így volt ez Szent István idején is. De Szent István korát tárgyalva, a 30—31. oldalon a „királyi" hadseregen kívül „nemzeti" hadseregről (?) is szól; számadatokat itt nem közöl.[86]

Freisingi Ottó 70 000-es létszámadatát az 1146-os Lajta menti csatában résztvevő magyar hadsereg esetében nem cáfolja. Pár oldallal később azonban azt írja, hogy a XII. század közepén már 72 vármegye létezett, a vármegyei katonák létszáma 400—500 lovas, az egész megyei katonaság 30—35 000 fő. Ehhez járul a királyi zsoldosok és hospesek serege — 24 000 fő; ez összesen 55—60 000. Itt megemlíti, hogy Pauler Gy. csak 25—30 000-re becsülte a magyar sereg létszámát. Mivel a Lajta menti csatában bizonyára nem az egész katonaság vett részt,

83 *Pauler, passim.*
84 *Breit* Első rész 140. o.
85 *Breit* Második rész 8., 22., 91—92. o.
86 *Breit* Harmadik rész 30—31., 57—58., 120., 121. o.

a 70 000 főt kissé túlságosan soknak mondja. Minden további nélkül elfogadja viszont III. Konrád 70 000-es („csőcselékkel" együtt 200 000-es), VII. Lajos 70 000-es és Barbarossa Frigyes 100 000-nél jóval nagyobb sereglétszámát. Elfogadja Spalatói Tamás adatát is, mely szerint II. Endre keresztes seregében 10 000 lovas volt.[87]

Reálisnak tartja Rogerius 500 000 fős adatát az egész tatár seregre vonatkozólag, melyből szerinte Batu seregére 200 000 fő jutott. A kunok — úgy véli — 40 000 harcost jelentettek volna. A magyar sereg létszáma nála 65 000 fő.[88]

Mivel a XII. század közepén 55—60 000 főre becsülte a kiállítható magyar sereg létszámá, 1241-ben még érthető, ha 65 000-re becsüli a magyar sereget, de az már kevésbé, hogy 1253-ban Béla király főerőivel, „állítólag" 80 000 fővel tört be Stíriába, még kevésbé, hogy szerinte 1260-ban Béla seregét az első morvamezei (kroisenbrunni) csatában „mintegy 160 000 főre" tehetjük.

1271-ben V. István 30 000 főnyi sereget küldött Ausztriába és Morvaországba 1273 július végén pedig a magyar sereg 30—40 000 fő volt.

Az 1278-as morvamezei csatában Kun László serege 30 000, Habsburg Rudolfé 8—10 000 fő, Ottokáré 30 000 lehetett.

Nem fogadja el az 1291-es ausztriai hadjáratban részt vett sereg 80 000-es létszámát, szerinte ennél jóval kisebb lehetett a magyar sereg.[89]

Megemlíti, hogy a krónikák 15—20 000 lovasra becsülik Károly Róbertnak 1304-ben Vencel ellen gyűjtött seregét. Csák Máté 8000 lovas kiállítására kötelezte magát Vencel ellen.[90] 1328-as osztrák hadjáratában egy cseh kútfő a magyar sereget, bizonyára erősen túlozva, 80 000 főre teszi. Állítólag Károly Róbert egész fegyveres erejét bevetette. 1330-ban a havasalföldi sikertelen hadjárattal egy időben Károly Róbert 8—10 000 fős sereget küldött Lokietek Ulászló lengyel király segítségére.[91]

1331—32-ben magyar-osztrák szövetséges sereg vonult Csehország ellen. Valószínűleg krónikaadatok alapján (melyek lelőhelyét nem idézi) Breit a magyar sereget 50 000 lovasból állónak mondja, kik közül 3500 volt a „sisakos", azaz nehéz lovas.[92]

Breit arra a megállapításra jut, hogy Magyarország fegyveres ereje Károly Róbert uralkodásának vége felé 25 000 főnyi lehetett.[93] Elutasítja a krónikák 100 000-es és 80 000-es adatait Nagy Lajos Zára felmentésére küldött seregével kapcsolatban.[94] A nápolyi hadjáratokkal kapcsolatban nem fogadja el Kozics idézett adatait, hanem Miskolczy István a továbbiakban idézendő adatait tartja reálisnak.[95]

Breit Nagy Lajos más hadjárataival kapcsolatban közli a krónikák szerinte is túlzó adatait. Ezek közül legérdekesebb Cabaret (Chronica Sabaudiae Scriptores I. 300.) adata, mely szerint 1366-ban Lajos király megígérte Savoya grófjának, hogy a szárazföld felől 60 000 főnyi hadat fog küldeni a török ellen[96], valamint

87 *Breit* Negyedik rész 91., 97—98., 104., 175., 213. o.
88 *Breit* Ötödik rész 42—53., 62. o.
89 *Breit* Hatodik rész 24. o.
90 *Breit* Hetedik rész 12. o.
91 *Breit* Hetedik rész 98. o.
92 *Breit* Hetedik rész 100—101. o.
93 *Breit* Hetedik rész 119. o.
94 *Breit* Nyolcadik rész 19. o.
95 *Breit* Nyolcadik rész 39. o. 78. jegyzet
96 *Breit* Nyolcadik rész 145. o.

egy diplomáciai adat, mely szerint Lajosnak az 1372—73-as padovai hadjáratban 30 000 lova veszett volna oda.[97]

Breit úgy véli, hogy Nagy Lajos rendelkezésére 200 000 főnyi sereg állt[98], ami annál sajátságosabb, mert Károly Róbert seregét uralkodásának végén 25 000 főre becsüli.[99]

Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereget hol 80 000, hol 100 000 főre teszi, a török sereget nem sokkal 100 000-en felüli létszámúnak.[100]

Erdélyi Gyula két könyvet írt a magyar hadszervezet és hadművészet fejlődéséről. Az elsőben, mely a IX—X. századdal foglalkozik, elfogadja a keleti kútfők 20 000 fős adatát, s ezt azzal igazolja, hogy a kazár lovashad csak 10 000 főnyi volt, a bolgár sem haladta meg a 20 000-et, a bizánci sereg is csak 12—18 000 főnyi volt. A besenyők seregét viszont jóval nagyobbnak tartja a magyarokénál.[101]

A 955-ös augsburgi csatában résztvevő német sereget 11—12 000 főre becsüli s a magyar sereget sem tartja nagyobbnak 12 000-nél.[102]

Erdélyi Gy. másik művében azt a nézetét fejti ki, hogy a Lebediában élő magyarok akkor állítottak ki 20 000 lovast, ha a szomszéd kazároknak kellett segítséget nyújtani.[103] A honfoglalás alkalmából e 20 000 lovashoz — mint Anonymus állítja — a kunok és székelyek is csatlakoztak, így a honfoglaló sereget 30 000 főre becsüli.[104] Az Augsburgnál 955-ben harcoló magyar sereg létszámát hol kb. 10 000-re, hol 10—15 000-re becsüli.[105]

Úgy véli, hogy a XII. század közepén a 72 várispánság 30 000 fegyverest állított ki, ehhez járultak a magánhaderők és a nemzetiségek, ez összesen 40—50 000 fő, a személyesen felkelőkkel együtt összesen 60—70 000. Így jön ki a muhi csatában a magyar sereg 65 000-es létszáma. Ugyanitt a tatárok seregét 60 000-re, a máshol működő két tatár sereget még 40—50 000 főre becsüli.[106]

Az 1278-as morvamezei csatában a magyar sereg szerinte 40 000 főnyi volt, Rudolfé 2000, Ottokáré 30 000 főnyi.[107] Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereget összesen 70—80 000-re becsüli (ebből Zsigmond magyar-havasalföldi serege 30—40 000 fő), a törökökét, a szerbekkel együtt, 100 000-nyire.[108]

Nagy Lajos nápolyi hadjáratairól a legalaposabb tanulmányokat *Miskolczy István írta.* Teljesen kizártnak mondja Kozics adatainak helyességét. Szerinte Lajos kb. 1000 lovaggal indult útnak, a nádor serege 1000—2000 fő lehetett, a Nápoly ellen vitt sereg az önként csatlakozókkal együtt elérte az 5—6000-es létszámot, ehhez járult 5000-nél nem több zsoldos. Ez együtt 10—12 000 fő, ami a kor viszonyaihoz képest jelentős sereg. Ezzel szemben Johanna csak 2500 lovast és párezer gyalogost tudott kiállítani. A magyar seregek harci érték dolgában is jobban álltak. 1348-ban Beneventónál a magyar sereg lovasainak számát

97 *Breit* Nyolcadik rész 171. o.
98 *Breit* Nyolcadik rész 199. o.
99 L. a 93. jegyzetet!
100 *Breit* Kilencedik rész. 62—64., 73. o.
101 *Erdélyi Gyula:* A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. Budapest, 1929. 59. o.
102 I. m.: 251. o.
103 *Erdélyi Gyula:* A magyarok hadiszervezete és hadvezetési művészete ezer éven át. Budapest, 1944/4. 9. o.
104 I. m.: 12. o.
105 I. m.: 21., 44. o.
106 I. m.: 60., 88. o.
107 I. m.: 95. o.
108 I. m.: 144. o.

6000-re teszik, Aversánál a magyar sereget 7000 főre. István serege kb. 7000 lovasra és 2000 gyalogosra rúgott.[109]

Másik tanulmányában Miskolczy megállapítja, hogy Gravinai Domokos egy helyen Lajos király egész seregét 15 000 magyar, kb. 8000 német lovasra és kb. 4000 lombard gyalogosra teszi. Ennek ellenére az aversai csatában 30 000 magyar, 15 000 német lovasról, kb. 20 000 főnyi lombard és toszkán gyalogságról beszél. Ugyanitt Villani krónikája csak 10 000 lovast említ és bizonyára ez állt közelebb a valósághoz.[110]

1350 októberében a hazainduló Lajos király 11 000 lovas és nagyszámú gyalogos felett tartott hadi szemlét.[111]

Hóman Bálint összefoglaló művében 10—12 000 főre becsüli a 955-ös augsburgi csata német seregét, 30 000 gyalogosra és 10 000 lovasra Bouillon Gottfried átvonuló keresztes hadát. Elfogadja III. Konrád és VII. Lajos keresztes seregeinek egyenként 70 000-es létszámadatát. Az 1167-es zimonyi csatában 15—20 000-es görög és kb. 15 000-es magyar seregről szól.[112]

Úgy véli, hogy III. Béla idején a király, anélkül, hogy a nemességet hadbahívta volna, minden nehézség nélkül harcba állíthatott 40—50 000 vitézt, kiknek jórésze már nyugati mintára felfegyverzett páncélos lovas volt. Barbarossa Frigyes keresztes hadához többezer főnyi magyar sereg csatlakozott, s ezekkel együtt Frigyes hada 150 000 főnyi volt. II. András királynak a visszatérők ellenére kb. 20 000 fegyverese maradt keresztes seregében. Az 1278-as morvamezei csatában a magyar—kun sereg 15 000 főnyi volt, Rudolfé 2—3000, Ottokáré 10 000 fő — pár sorral később azt írja, hogy 30 000 fő (!)[113]

A nápolyi hadjárat leírásánál elfogadja a 15 000 + 8000 + 4000-es számot, az 1356-os velencei háborúban 50 000 fős seregről szól. Úgy véli, hogy 1396-ban Nikápolynál Bajazid szultán serege 140 000-re, a keresztény had másfélszeresére tehető.[114] *Markó Árpád* a honfoglaló magyar sereget 20 000 fősnek tartja. A XII. század közepén a magyarországi fegyveresek létszámát összesen 60 000 főre teszi. II. András 1217-ben 10 000 lovag élén érkezett Spalatóba, VI. Lipót osztrák herceg csatlakozása után serege 20 000 főnyire nőtt. Kötöny bebocsátást kérő kun seregét 40 000 főnyinek mondja, Muhinál a magyar sereget 65 000, a tatárt 60 000 főnyinek. 1396-ban Nikápolynál a keresztény sereg 70—80 000-es volt szerinte, a török kb. ugyanannyi.[115]

A magyar történetírás 1945 után hosszú ideig alig foglalkozott középkori történelemmel, különösen hadtörténelemmel.

Kristó Gyula Csák Máté tartományúri hatalmáról szólva megállapítja, hogy annak familiárisaiból álló serege még szerény számítások alapján is több ezer főre tehető. Ez azzal magyarázható, hogy a XIII. század végére a királyi várszervezet dezorganizálódott, a királyi katonák maguk is jórészt a világi nagybirtokosok familiáiba kerültek, s az egyház elkésetten kezdett hozzá prediálisokból álló hadserege kiépítéséhez, a világi előkelőkkel folytatott katonai ver-

109 *Miskolczy István:* Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. HK XXXIV. (1933) 55—56., 65., 137. o.
110 *Uő.:* Nagy Lajos második nápolyi hadjárata. HK XXXV. (1934) 43., 50. o.
111 I. m.: 56. o.
112 *Hóman Bálint* (In: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar történet, Budapest, 1939/6. I. k.) 145—147., 346., 370., 382. o.
113 I. m.: I. k. 406., 414., 441., 600. o.
114 I. m.: II. k. 198., 211., 342—343. o.
115 *Markó Árpád:* Ungarisches Soldatentum. 895—1914. Budapest—Leipzig, é. n. (1942) 19., 29., 44., 53—55., 71. o.

senyben lemaradt, sőt egyházi emberek is beálltak az oligarchiák klienturájába. Így Csák Máté serege zsoldosaival együtt talán nemcsak megközelítette, hanem túl is haladta az ötezres számot.[116] Későbbi munkájában Kristó úgy fogalmaz, hogy Máté seregének teljes létszáma megközelítette, vagy talán el is érte az 5000 főt.[117]

Rázsó Gyula az 1396-os nikápolyi csatában vonuló francia sereg nagyságáról szólva megállapítja, hogy azt a szakirodalom 3000—6000 főnyi nehézlovasra és ugyanannyi kísérőre becsüli. Szerinte a kisebbik szám a valószínűbb. Útközben és Magyarországon csatlakoztak hozzájuk németek, csehek, lengyelek, itáliaiak, johannita és német lovagrendi lovagok. A nyugati nehézfegyveresek száma 6000—10 000 lovag és fegyvernök volt. Ez nagy erő, a kor háborúiban kevés példa van hasonló számú nehéz lovas koncentrációjára. Mekkora volt a magyar sereg? A krónikák közül Schiltberger 12 000, a st. denis-i krónikás 40 000, Froissart 60 000 főt említ. A feldolgozások közül Bánlaki (Breit) 40 000-es, Erdélyi Gyula 40 000-es, Kupelwieser 30 000-es, Wertner Mór (Froissartra és Köhlerre hivatkozva) 60—65 000-es, a Delbrück-tanítvány Kling 7—8000-es létszámot tart valószínűnek. Ez utóbbi minimális számot Rázsó szerint kizárja, hogy minden negyedik-ötödik magyar báró ott volt a csatában. A reális minimum szerinte 12 000, a maximum 18—20 000 fő. Rázsó feltevése szerint 15 000-en voltak a magyarok, 8000-en a havasalföldiek, 8—10 000-en a nyugati hadak, ami összesen 30—35 000 fő. Ebből 8000 a nyugati, 1—2000 a magyar nehézlovas. Nikápoly ostromának kezdetén a keresztény sereg már csak 25—30 000, Bajazid serege 40—50 000 fő volt.[118] Ezzel ellentétben *Mályusz Elemér* Zsigmond-monográfiájában Delbrück minimális létszámadatait fogadja el. Eszerint a keresztény sereg összesen 9—10 000 lehetett, a Nikápolyhoz érkező sereg már csak 7500, ebből a franciák 2500 fő.[119]

Györffy György Szent Istvánról szóló monográfiájában olvashatjuk, hogy Dzsajhani mohamedán geográfus szerint 870 táján a magyarok vezére, a gyula 20 000 lovassal vonult hadba, így a hét magyar és három kabar törzs összesen 50 nemzetsége egyenként átlagban 400 lovast tudott kiállítani, ami több, mint a kazár, a bolgár, sőt a besenyő uralkodó által kiállított sereg létszáma. Az utóbbi néhány nemzedékkel korábban csak 5000 főt tudott kiállítani.[120] Mint Kinnamosz leírásából tudjuk, az 1160-as években egy vármegyei csapat 400 főnyi volt. Ez a szám rögződött a székely lófők középkorvégi hadszervezetében. Minden lófő(ágszáz)-nem négy ágból állt, és vátyi csoportjuk egy század lovast állított fel. E rendszer alapján a 48 vármegye 19 200 könnyű lovast állított ki. Ehhez járult a jobbára a határmegyékben elhelyezett segédnépek: székelyek, kálizok, besenyők fegyveres ereje, kik békében határvédők voltak, háborúban az elő- és utóvédet szolgáltatták. Mindezeken kívül volt a páncélos törzs, mely kölpény, sváb, bajor, majd varég-orosz fegyveresekből állt. E kis létszámú, de igen erős páncélos had s a testőrség volt a királyi sereg magva. Melléjük sorolták a számban nagyobb, de saját fegyverzettel rendelkező szabadokat, kik saját birtokukon,

116 *Kristó Gyula:* Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest, 1973. 137., 151. o.
117 *Uő.:* Csák Máté. Budapest, 1986. 169. o. Érdekes adatot közöl az 1315-ös eseményekről szóló egyik cseh krónikából. Eszerint Csák Máté serege *magyar nyelven* (in idiomate Ungarico) csapott hatalmas zajt. (190. o.)
118 *Rázsó Gyula:* A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély. (1393—1437) HK U. F. XX. (1973) 415. o.
119 *Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon. 1387—1437. Budapest, 1984. 106. o.
120 *Györffy György:* István király és műve. Budapest, 1977. 17., 450. o.

vagy udvari földön éltek, s azokat, kik a püspökök, apátok, főurak kíséretét alkották. Számukat nem ismerjük, de a pécsváradi apátság 200, a somogyvári apátság 100 szabad vitéze sejtetni engedi a körülbelül 20 főegyház által kiállított egyházi harcosok tömegét. A főurak kísérete néhány tized könnyű lovas lehetett.[121]

Néhány évvel később megjelent művében Györffy 10 000 és 20 000 közötti létszámúnak tartja a 955-ben Augsburgnál harcoló német és jóval 20 000 alattinak a magyar sereget.[122] Néhány oldallal később leírja, hogy 955 nyarán csak a Nyugat-Magyarországon élő vezérek haderejét mozgósították, legfeljebb 10—12 megyényi terület vitézeit, a magyar haderő egynegyed része gyülekezett a Bulcsu vezette seregben. E haderő legalább 5000 és legfeljebb 10 000 fő lehetett, tehát kb. egyenértékű volt a német sereggel.[123] 1087 nyarán Szent László király állítólag kijelentette, hogy ha kell, 20 000 lovassal tudja a pápát megsegíteni.[124]

Ugyanebben a kötetben *Kristó Gyula* megállapítja, hogy Kinnamosz leírása szerint az 1167-ben a bizánciak ellen harcoló magyar sereg összlétszáma 15 000 fő volt. Ebből joggal következtethetünk arra, hogy egy-egy vármegye 400—400 főnyi katonaság kiállítására volt kötelezve. Így a csak a vármegyei haderőn alapuló „reguláris" királyi haderő létszáma ekkor 30 000 főre rúgott. Nem véletlenül jegyezte meg Abu Hamid muzulmán történetíró II. Gézáról, hogy hadai megszámlálhatatlanok és minden nép fél tőle hadainak nagy száma és nagy ereje miatt. A vármegyei haderőkön kívül voltak a besenyők, székelyek, mohamedánok és az idegen, jobbára nyugati lovagokat tömörítő királyi dandár, valamint a parasztok közül kiállított irreguláris egységek. Kilenc paraszt fegyverezte fel a tizediket, vagy hét a nyolcadikat, s ennél kisebb közösségek is egyet. E kollektív hadviselési forma Kálmán rendelkezésén alapulhatott.[125] 1163—64 fordulója táján Ampod bán vezetésével 30 000 főre becsült, nagy létszámú magyar sereg hatolt be Dalmáciába.[126] 1167-ben az országos haderő fele, azaz 36 vármegye csapatai és 37.-ként a király dandár vonult fel a bizánciak ellen.[127]

Kristó szerint Barbarossa Frigyes császár 1189-ben százezres sereggel vonult át Magyarországon.[128] Az 1236-ban Európa ellen induló tatár sereg szerinte „minden bizonnyal" elérte, vagy meghaladta a 150 000 főt. A tatár fősereg legfeljebb 60 000 fő lehetett. Ennek alapján a magyar sereget 60—70 000 főre tehetnénk: ez legalább kétszerese annak, amennyit a magyar király a XII. század közepén, a megyeszervezet fénykorában, ki tudott állítani. Ha figyelembe vesszük ezt s a tatárjárás előtti politikai és társadalmi viszonyokat, az uralkodó s az előkelők ellentéteit, a 60—70 000-es seregszám túlságosan magasnak tűnik. Lehet, hogy a magyar haderő nem volt nagyobb, mint a tatár, de az is lehet, hogy a tatár fősereg alatta volt a 60 000-nek.[129]

Az Árpád-kor háborúinak szentelt munkájában Kristó Gyula többnyire ugyanazokat a seregléstszámokat említi, melyeket (a megfelelő korról szólva) föntebb idézett munkájában elfogadott. Ezeken kívül megemlítendő, hogy szerinte 880 táján a magyarság arab kútfő szerint 20 000 lovast tudott kiállítani, s így a

121 I. m.: 313—314. o.
122 *Uő.* in: MT I. k. Budapest, 1984. 689—690. o.
123 I. m.: 694. o.
124 I. m.: 930. o.
125 *Kristó Gyula:* i. m. 1176., 1198. o.
126 I. m.: 1224., 1232. o.
127 I. m.: 1230. o.
128 I. m.: 1255. o.
129 I. m.: 1422., 1428. o.

899-ben Berengár ellen kiállított 5000 fő a kiállítható magyar sereg kisebbik része volt.[130]

Megemlíti, hogy egy arab forrás szerint a magyarok, a besenyőkkel együtt 934-ben déli irányban kalandoztak. W.l.n.d.r. város ellen vonultak fel kb. 60 000 lovassal. Ezt a sereget nagyobb toborzás és csapatösszevonás nélkül állították ki, egyébként 100 000 lett volna a számuk.[131] A 955-ben Augsburgnál harcolt német sereg létszáma Kristó szerint 3—4000 fő volt, a magyar ennél több.[132] A tatárjárásról szólva közli, hogy Batu serege a muhi csatában legfeljebb 60 000 fő lehetett, a magyar sereg pedig 60 000 főnél jóval kisebb.[133]

Az 1278-as morvamezei csatában a források szerint a cseh sereg 30 000, Rudolf serege 2000, a magyar-kun sereg 30—40 000 fő. Valószínű, hogy a 2000 katona nem volt Rudolf seregének teljes létszáma, a magyar-kun sereg valószínűleg a forrásadat *fele* lehetett.[134]

Mivel 1167-ben a zimonyi csatában felvonuló 15 000-es magyar sereg a teljes magyar haderő *fele volt*, így az egész magyar hadsereg 30 000 főre tehető.[135] A III. Béláról szóló gyűjteményes munka *Kristó Gyula* és *Makk Ferenc* által írott bevezetésében azt olvashatjuk, hogy Magyarország fegyveres ereje III. Béla korában az udvari katonasággal, a székelyekkel és besenyőkkel együtt megközelítette a 30 000 főt. [136]

A Magyarország hadtörténete c. mű 1301-ig terjedő általam írott fejezetében a következő, témánk szempontjából fontos számadatok szerepelnek:

Az arab történetírók szerint a magyar fejedelem 20 000 lovassal vonult hadba. E számot szükség esetén köznépi harcos elemekkel jelentősen megnövelhették.[137]

955-ben a német sereg legalább 8000 fő, a magyar valamivel nagyobb lehetett. A kalandozó magyar seregek (az augsburgi csata kivételével) nem voltak nagyobbak 5000 főnél.

Megkíséreltem megbecsülni a XII. századi magyar fegyveresek létszámát. Egyedüli, annyira-amennyire biztos adatnak a vármegyei kontingensek 400 főnyi létszáma tekinthető. Eszerint a vármegyei zászlóaljak létszáma a XI. század második felében 19 200, száz évvel később 28 800 fő. Ehhez járulnak a határőrző pásztorkatonák, a királyi közvetlen katonai kísérete és testőrsége, a királyi és királynéi udvarispánságok harcosai, az önállóan harcolni képes, vagy kollektív módon kiállított milesek és más közszabadok (később királyi szervienses). Ezek összes létszámát a XI. században 10 000, a XII. század második felében 15 000 főre becsültem. Eszerint Magyarország fegyvereseinek létszáma a korszak elején 1000—2000, a XII. század elején már 10 000 fő körüli, az úri magánhadseregekkel együtt a XI. század második felében elérhette a 30 000, a XII. század végén — XIII. század elején az 50 000 főt, ami nem jelenti, hogy ekkora

130 *Uő.*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 18. o.
131 I. m.: 34—36. o. — Az idézett szerző Maszúdi. 1. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 2. kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Györffy György*) Budapest, 1975. 101. o. Ez igen fontos adat. Arra vall, hogy a lovasnomád népeknek kétféle seregük volt. Egy olyan kisebb, melyet különösebb mozgósítás *nélkül* tudnak kiállítani, s egy nagyobb, melyet mozgósítás útján.
132 I. m.: 44. o.
133 I. m.: 120. o.
134 I. m.: 144—145. o.
135 I. m.: 198. o.
136 III. Béla emlékezete. Budapest, 1981. 30. o.
137 *Borosy András:* (in: Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin*. I. k. szerk. *Borus József* Budapest, 1984.) 15—16. o.

sereget tényleg gi lehetett állítani.[138] A muhi csatában részt vett magyar sereg létszámát 20—25 000 főre becsültem, a székelyek által kiállított fegyvereseket 4000, a kunokét a hódtavi csata után 10 000 főre.[139]

A XIII. század második fele magyarországi fegyvereseinek számát részben a tatárjárás okozta pusztulás, részben a költséges nehéz fegyverzet elterjedése miatt kevesebbre becsültem, mint száz évvel korábbi elődeikét — kb. 40 000 főre, ebből 20 000-re az úri magánhadseregek létszámát, 10 000-re a kunokét, 10 000-re a többi harcosokét.[140] Úgy véltem, az 1278-as morvamezei csatában a magyar-osztrák sereg összesen 20 000 fő lehetett, a cseh 15 000 fő.[141]

Előre meg kell jegyeznem, hogy e létszámadatokat jelenleg már túlságosan nagyoknak tartom.

Pálóczi Horváth András szerint a Magyarországon élő kunok katonáskodó elemeinek létszáma 4000—4800 férfira tehető, ebből a ténylegesen harcba vonulók száma 3000 lehetett. E szám azonban szükség esetén, a szabad köznép fegyverbe hívásával, talán két-háromszorosára emelkedhetett. A külső hadjáratokban, így az 1278-as morvamezei csatában résztvevő kun harcosok számát 3000 körülinek tartja.[142]

Az Árpád-kor Magyarországa sereglétszámainak vizsgálatában figyelembe kell vennünk Kristó Gy. újabb eredményeit, melyek szerint a vármegye és a várispánság két különböző intézmény.[143] A vármegye a magyar királyság helyi közigazgatásának birtoktípusoktól független alapegysége, az utóbbi pedig a vármegyén belül a királyi birtokok egyik típusa. Ebből kiindulva *Zsoldos Attila* úgy véli, hogy a várispánságok 3—400 fős kontingensei csak egy részét alkotják a vármegyei csapatoknak. A várispánsági kontingensen kívül a megyei csapatokhoz tartoztak még: az ispán fegyveres kísérete, a vármegye területén, de nem a várszervezetben élő, ahhoz nem tartozó királyi népek hadakozói és a vármegye területén élő birtokos közszabadok, a királyi szerviensek elődei. A hadnagy (maior exercitus) a várszervezet hadakozóinak parancsnoka lehetett, de nem az egész vármegyei csapaté. A többiek csak a megyésispán parancsnoksága alá tartoztak, ki a hadnagynak is felettese volt. Mikor a közszabadok nagy része királyi szervienssé vált, már nem tartozott a vármegyei szervezetbe sem. Zsoldos úgy gondolja, hogy a muhi csatában nem vett részt a magyar királyság egész hadserege. A várszervezet hadi népeinek egy része — úgy tűnik — a várakban maradt és fontos részese volt a sikeres helyi ellenállásnak. A várnagy (maior castri) talán helyettesítette a távol levő várispánt a vár védelmében és lehetséges, hogy a várjobbágyok fő feladata is a vár védelme volt.[144]

Az Árpád-kor hadakozóinak számát nem megállapítani, hanem csak megbecsülni — mint látjuk — nem könnyű feladat. Ugyanez a helyzet az Anjoukor hadakozóival kapcsolatban. A sereglétszámokat közlő elbeszélő források e korban sem megbízhatóbbak, mint az Árpád-korban.

138 I. m.: 34. o.
139 I. m.: 45., 48. o.
140 I. m.: 51. o.
141 I. m.: 54. o.
142 *Pálóczi Horváth András:* Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989. 63. o. Az 1278-as morvamezei csatáról szóló legkorszerűbb, legalaposabb munkákat Andreas Kusternig írta. Ezek alapján ismerteti a csatát. Pálóczi Horváth A. Eszerint a csatában részt vevő magyar kontingens (a kunokon kívül) csak néhány ezer fő lett volna.
143 *Kristó Gyula:* A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988. Passim.
144 *Zsoldos Attila:* A királyi várszervezet és a tatárjárás. HK 104. (1991) 45—76. o.

Kristó Gyula is rendszerint ezeket közli összefoglaló művében, azzal a megjegyzéssel, hogy e létszámadatokat túlzottaknak tartja.[145] 1375-ben egy olasz forrás szerint Nagy Lajos 40 000 főnyi sereggel győzi le Radu havasalföldi vajda hasonló létszámú seregét, miközben egy másik serege Erdélyben tartózkodott.[146]

Kristó úgy véli, hogy becslés alapján a magyarországi erőkből kiállítható lovasok száma 50—60 000 lehetett, s ezeknek — mint Rázsó Gy. megállapította — fele lehetett harcra valóban alkalmas. A hazai és a zsoldos nehéz lovasok létszáma összesen 6—7000 lehetett. Az első nápolyi hadjáratban kb. 6000 magyarországi harcos és kb. 6000 külföldi zsoldos vehetett részt, a másodikban — Miskolczy I. szerint — valamivel több.[147] Miskolczy sereglétszámait fogadja el *Bertényi Iván* is két újabb munkájában.[148]

Némileg más adatokat tart valószínűnek *Bellér Béla*. Szerinte az első nápolyi hadjáratban a magyar haderő alig haladta meg a 10 000 főt, Lackfi István serege pedig el sem érte azt, a második nápolyi hadjáratban viszont már ennek legalábbis háromszorosával számolhatunk.[149] Az 1348. január 11-én lezajlott capuai csatában Lajos király seregét 10—12 000 főre becsüli, ezen belül 6000 lovasra.[150]

Rázsó Gyula szerint a Magyarországról kiállítható lovasok összesen 50—60 000-re becsülhetők, de ezek közül csak 25—30 000 lehetett a harcra valóban alkalmas katonák száma. Ebből hazai nehéz lovas legfeljebb 2000—3000, egy-egy hadjáratban legfeljebb 1500—2000 fő. Itáliában létszámuk átlagosan 4—5000 zsoldossal nőtt.[151]

1345-ben Lajos a krónikások szerint 30 000, a valóságban feltehetőleg 15—18 000 főnyi sereggel indult Zára felmentésére.[152] 1347 júniusában Lajos 12—15 000 főnyi magyar és zsoldos serege érkezett Nápolyba.[153] 1350-ben — itt Rázsó is elfogadja a legmegbízhatóbbnak, legkonkrétabbnak tűnő számadatot — Lajos királynak 15 000 magyar és 8000 német lovasa, valamint 4000 lombardiai gyalogos katonája volt Itáliában.[154] 1351 és 1354 között Nagy Lajos három alkalommal is személyesen vezetett 25—30 000-es hadsereget a litvánok ellen, Kázmér lengyel király támogatására.[155] 1373-ban Lajos saját levele s a máriacelli kápolna domborműve szerint 40 000 főnyi haddal győzte le az oszmánokat.[156] E létszámadatot Rázsó, úgy látszik, elfogadja. Megjegyzi azonban, hogy 45—50 000-nél nagyobb seregeket e korban egyetlen állam sem tudott rendszeresen kiállítani.[157]

145 *Kristó Gyula:* Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. 20—21., 42—44., 81., 106., 117., 134. o.
146 I. m.: 168. o. — E létszámot elfogadni látszik Kumorovitz L. Bernát is. (I. Lajos király 1375. évi háborúja. *Századok* 117., [1983] 923. o.)
147 *Kristó:* i. m. 211. o.
148 *Bertényi Iván:* Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1987. 176. o. — *Uő.:* Nagy Lajos király. Budapest, 1989. 78. o.
149 *Bellér Béla:* Magyarok Nápolyban. Budapest, 1986. 71. o.
150 I. m.: 93. o.
151 *Rázsó Gyula:* (in: Magyarország hadtörténete. I. k. Budapest, 1984.) 66. o.
152 I. m.: 71. o.
153 I. m.: 72. o.
154 I. m.: 73. o.
155 Uo.
156 I. m.: 74. o.
157 I. m.: 79. o.

Mint látjuk, általában a X—XIV. századi európai, s ezen belül a magyarországi hadsereglétszámok pontos megállapítása jelenlegi ismereteink szerint nem lehetséges, megközelítőleg pontos becslése pedig igen nehéz feladat.

*

A továbbiakban kísérletet teszünk a magyar, illetőleg magyarországi hadseregek létszámának becslésére:

1. a X. században
2. a XI. század második felében
3. a XII. század második felében
4. a XIII. század második felében
5. a XIV. század második felében.

1. Ami a X. századot illeti, itt nem indulhatunk ki másból, mint Ibn Ruszta és Gardizi arabul, illetőleg perzsául író mohamedán szerzők közléséből, mely szerint a magyarok főnöke 20 000 lovassal vonul (lovagol) ki.[158] Ezt a 20 000-es adatot elfogadhatjuk. Valószínű, hogy ez a magyar törzsszövetség rendszeresen hadakozó hivatásos harcosainak számát jelenti, beleértve a csatlakozott népek (kabarok) hivatásos harcosait. A rendszeresen hadakozó hivatásos harcosok mellett azonban minden valószínűség szerint alkalmanként mások is hadakoztak. Mint Maszúdi idézett leírásából láthattuk,[159] a lovasnomád népeknek kétféle hadseregük volt. Egy olyan, amelyet különösebb mozgósítás nélkül ki tudtak állítani, és egy nagyobb, melyet mozgósítás útján. Maszúdi egy általa türknek nevezett nép különösebb mozgósítás nélkül kiállítható seregét 60 000 főnyinek mondja, a mozgósítottat 100 000 főnyinek, tehát majdnem kétszer akkorának. Ha a magyar törzsszövetség rendszeresen hadakozóinak számát 20 000-nek vesszük, a teljes mozgósítás által kiállítható — ha Maszúdi adatait elfogadjuk — inkább 30 000-re becsülhetjük, mint 40 000-re, mert a magyar nép félnomád és nem nomád nép volt, s a földművelők hadrafogása nehezebb, mint a pásztoroké.

A honfoglaló magyar törzsszövetség eszerint, mivel harcosainak bizonyos része a besenyők elleni védedekező harcban feltehetőleg elesett, 25—30 000 lovassal érkezhetett a Kárpátok medencéjébe, nem véletlen, hogy e nagy fegyveres erővel szemben az itt lakó népeknek igen kevés esélyük volt.

A zsákmányszerző, kalandozó hadjáratokban résztvevő magyar seregek általában nem voltak 5000 főnél nagyobbak, kivéve talán a 955-ös hadjáratban szereplőt, mely ennél nagyobb, de legfeljebb 10 000 fős lehetett.

Mielőtt a 2—5. pontokban említett becslésekre vállalkoznánk, néhány demográfiai megfontolást kell tennünk.

Györffy György számításai szerint a honfoglaló magyarság létszáma 500 000 lélek lehetett. A XI. századi Magyarország lakosságát 1 millióra becsüli, a XII. századvégi Magyarországét 1,8—2,2 millióra, az 1330 körüli Magyarországét,

158 A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 2. kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Györffy György.*) Budapest, 1975. 86. o.
159 L. a 131. jegyzetet!

mely már kiheverte a tatár pusztítást, kb. 2 millióra[160] Mekkora volt Európa főbb országainak lakossága? Mindenesetre nagyobb, mint Magyarországé, bár a történeti demográfusok itt is csak becslésekre vannak utalva, s becsléseik nem egyformák.

Wilhelm Abel szerint 1300 táján Anglia lakossága 4,5 millió. Franciaországé 21 millió, Németországé 14 millió.[161]

A Dictionary of the Middle Ages „Demography" szócikke szerint a Karolingok korában a brit szigetek lakossága 1,5 millió Franciaországé 5 millió, az Ibér félszigeté és Itáliáé 4,4 millió, a germán országoké (Skandináviát is beleértve) 4 millió, a szláv országoké összesen 6 millió, a görög és dél-balkáni területé 2 millió. Cáfolja F. Lot nézetét, mely szerint Franciaország e korban 14—15 millió lakost számlált. *J. C. Russel* 1948-as becslése szerint Anglia lakossága 1086-ban 1,1 millió, a XIV. század elején 3,7 millió. E becslést ma túlságosan alacsonynak tartják. Valószínű, hogy Anglia legnagyobb középkori lélekszáma 7 millió körül volt, Franciaországé 1328-ban 15 millió feletti. E lélekszámot Franciaország csak a XVIII. században éri el újra.[162]

Ettől eléggé eltérő adatokat közöl *Herbert Helbig*. Szerinte a XI. század elejéig Anglia lakossága 1,5 millióról 4—5 millióra nőtt, s a XIV. század közepén 3,5—4 millióra becsülhető. Ugyanezen időben Franciaország lakossága 6,2 millióról 21—22 millióra emelkedett.[163] Mint látjuk, eléggé nagy a bizonytalanság. Nem mindegy, hogy Franciaország lakossága 15 millió, vagy 22 millió!

2. A XI—XII. századi magyar királyság fegyvereseinek számát illetőleg két számadatból szokás kiindulni, részint Kinnamosznak az 1167-es zimonyi csatával kapcsolatos közléséből, mely szerint a Dénes ispán vezette magyar sereg 15 000 főnyi volt és 37 vezér irányította. A 37 vezér közül 36-ot megyeispánnak tartva a kutatók általában 400 főre becsültek egy-egy megyei kontingenst. A másik adat: 1204-ben a kevei ispán „legalább 300" fegyveressel fogta el Leót, a pápa követét.[164] Nem marad más hátra, mint e 300—400-as számot megszorozni a megyék számával, és ezután felbecsülni a megyei kontingensekbe nem tartozó fegyveresek számát. Eszerint a megyei kontingensekben harcoló fegyveresek létszáma a XI. század végén 400x48 fő lenne, azaz 14 400, vagy 19 200 fő. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a vármegyék csapatainak harcosait jelenti-e, vagy csak a várispánságok harcosaiét, mert a kettő, mint Kristó Gyula és Zsoldos Attila eredményeiből tudjuk, nem ugyanaz.[165] A vármegyék kontingenseiben a várelemeken kívül más fegyveresek is voltak, így a várispán kísérete, a vármegye területén élő más királyi népek hadakozói s az ott élő közszabadok. Ha a 300—400-as létszámot csak a várispánsági fegyveresekre vonatkoztatjuk, akkor a vármegyei kontingens 500—600 főnyi is lehet, így a

160 *Györffy György:* Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája. (Szerk.: *Kovacsics József.*) Budapest, 1963. 47., 49., 50., 58. o. — Ettől némileg különbözik a III. Béla emlékezete. (Szerk.: *Kristó Gyula* és *Makk Ferenc.*) Budapest, 1981. 30. oldalán közölt becslés, mely szerint III. Béla korában Magyarország lakossága 1,5 millió körül lehetett. Későbbi művében Györffy 1057 és 1138 között az ország 200 000 km²-t kitevő belső területén kb. 1,2 millió főnyi össznépességet feltételez. (MT I. 967. o.)

161 *Wilhelm Abel:* Landwirtschaft 900—1350. In: Handbuch der deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. (Ed. *Hermann Aubin-Wolfgang Zorn.*) I. k. Stuttgart, 1971. 198. o.

162 „Demography" szócikk. In: Dictionary of the Middle Ages. 4. k. New York, 1984.

163 *Herbert Helbig* (in: Handbuch der europäischen Geschichte; szerk.: *Theodor Schieder.* II. k. Stuttgart, 1987.) 199. o.

164 *Pauler,* II. 34—35. o.

165 L. a 143—144. jegyzetet!

XI. század végi Magyarországon a vármegyék kiállította sereg akár 28 800-ra is tehető.

A vármegyei csapatokon kívül az elbeszélő források csak a királyi sereget és a segédnépeket említik, s a királyi seregben a vármegyei csapatokon kívül álló királyi hadakozók: a király belső kísérete és testőrsége, talán a világi és egyházi főurak fegyveresei, esetleg királyi zsoldosok is szerepelnek. Ezek száma, a segédnépekével együtt, legfeljebb néhány ezerre tehető. A XI. század végi magyar királyság fegyveres erejét tehát becsülhetjük 14 400+2000-re, 19 200+2000-re, vagy esetleg 28 800+2000-re— azaz kb. 16—17 000-re, 21—22 000-re, vagy 30—31 000-re.

Ha a honfoglaló magyarok említett 30 000 fős létszámára gondolunk, a legnagyobb szám látszik legvalószínűbbnek, annál is inkább, mert közben a magyar nép lélekszáma 500 000-ről 1 millióra emelkedett. Más megfontolások azonban óvatosságra intenek. Időközben elterjedt a földművelés és csökkent azon népelemek száma, akik általában nem harcolnak, de könnyen hadrafoghatók. S figyelemmel kell lennünk más országok ismert adataira is. A modern történészek közül a legnagyobb sereglétszámokat valószínűnek tartó *Werner* a Karoling kori frank birodalom nehéz fegyvereseinek számát 30 000-re, a könnyű fegyverzetű kísérőkkel együtt 100 000 főre becsülte, s körülbelül 30 000 főre tette a X—XI. századi Németország, Franciaország, Burgundia és Észak-Itália nehéz fegyverzetű lovasainak számát is, nem számítva a könnyű fegyverzetűeket. A frank birodalomnak és méginkább utódállamainak lakossága azonban Magyarország lakosságának többszöröse, a legóvatosabb becslés szerint is 10 millió felett van a XI. század végén, tehát tízszer annyi, mint Magyarországé.

Ezzel szemben kétségtelen, hogy Magyarországon a lovas-nomád hagyományok valamivel egyszerűbbé és könnyebbé tették a könnyű (és átmeneti típusú) lovasság kiállítását, s figyelembe veendő az ország területének termékenysége és lovakban való gazdagsága.[166] E tényezők megkönnyítették a viszonylag nagyobb létszámú hadseregek kiállítását.

Végső következtetésként azonban úgy gondoljuk, hogy a három létszámváltozat közül elsősorban a második jöhet számításba. A 300—400 fős létszám a vármegye és nem a várispánság katonai kontingensét jelenti, s *ezen belül* volt a várispánság csapata, mely a várjobbágyokból s a várnép egy részéből állt.

A XI. század végi Magyarország fegyvereseinek száma ezek szerint 16 000 és 22 000 között mozoghatott, de valószínűleg a 16 000-hez állt közelebb.

Ha az eddigieket elfogadtuk, a XII. század végi Magyarország fegyveresei számának felbecsülése némileg könnyebb. A XI. század végétől a helyzet elsősorban abban különbözik, hogy ez időben már 72 vármegyével számolhatunk. Egyenként 3—400 főt számolva ez 21 600—28 800 fő, de mivel sok kis területű vármegye is létrejött, aligha gondolhatunk többre 25 000 főnél. Némileg nőtt a vármegyei csapatokon kívüli fegyveresek feltételezhető létszáma is. A világi és egyházi előkelők fegyveres csapatai még valószínűleg a vármegyei csapatokon belül hadakoztak, de új elem a királyi csapaton belül a király

166 Joggal állapította meg Makkai László: Kelet-Európában a lovasok fegyverzete könnyebb és olcsóbb, így létszámuk nagyobb. (*L. Makkai:* Les caractères originaux de l'hitoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le Moyen Age. *Acta Historica,* Tom. XVI. [1970] 261—287. o.)

muzulmán zsoldosai, azonkívül pedig a két szerzetes lovagrend, a templomosok és ispotályosok (johanniták) csekély létszámú, de igen jó minőségű csapatai. A vármegyei csapatokon kívül tehát a katonai segédnépek, a királyi csapat s a szerzetes lovagrendek fegyveresei lehettek talán összesen 5000-en, s így az ország összesen fegyvereseinek számát becsülhetjük e korban 28—32 000 főre. Ez annyit is jelent, hogy az 1241-es muhi csatában IV. Béla serege 20 000 főnél mindenképpen kisebb lehetett.

3. Az eddiginél is nehezebb feladat a XIII. század végi Magyarország fegyvereseinek számát felbecsülni, mert ekkor már nem a vármegyék a hadsereg keretei. Abból kell kiindulnunk, hogy az ország lakossága még 50 évvel a tatárjárás után is minden bizonnyal kisebb volt, mint a tatárjárás előtt. Györffy György szerint Magyarország lélekszáma 1330 tájára érte csak el a tatárjárás előtti szintet[167], annak ellenére, hogy közben a kunok és jászok is betelepültek. A haderő legnagyobb részét most a világi és egyházi előkelők magánhaderői teszik ki — és a király udvari hadserege. Ezek létszámára vonatkozólag azonban semmiféle adatunk nincs. Kívülük a fegyveres erők fontos tényezői a katonai segédnépek kontingensei, melyek közül a székelyek kb. 4000 főt tettek ki. Ami a kunokat illeti, Pálóczi Horváth András becslése látszik reálisnak, mely szerint a Magyarországon élő kunok katonáskodó elemeinek létszáma 4000—8000 főre tehető, ebből 3000 a ténylegesen hadba indulók száma, mely szám a szabad köznép fegyverbe hívásával talán 2—3-szorosára emelhető.[168] Ezek szerint a fegyverbe hívható kunok számát 6—9000-re becsülhetjük. A segédnépeken kívül, melyek nemcsak székelyekből és kunokból álltak, hanem többek között szászokból, románokból, jászokból, horvátokból is, e korszakban is számításba kell vennünk a templomos és ispotályos lovagrend kontingenseit is. Ha az ország haderejét az előző évszázad végén 28—32 000 főnek becsültük, akkor a XIII. század végén a demográfiai visszaesés és a költséges nehéz fegyverzet elterjedése miatt nem tehetjük többre 22—25 000-nél.

4. Ami a XIV. század második fele Magyarországa fegyvereseinek létszámát illeti, abból kell kiindulnunk, hogy 1330 után az ország hosszú békekorszakot élt át, ami furcsán hangzik, ha a rendkívül sokat hadakozó Nagy Lajos háborúira gondolunk. Az ország területén azonban általában nem folytak háborúk, s a külföldön folytatott hadjáratok, ha jártak is némi emberveszteséggel, az ország demográfiai képét nem befolyásolták jelentősen. Az ország lakosságát a XIV. század második felében legalább 2,5 millióra tehetjük. Ez az egyik adat, amelyből ki kell indulnunk. A másik az, hogy Európa 1340 előtt legnépesebb országa, a legalább 15 milliós Franciaország, ez időben legfeljebb 100 000 főnyi hadsereget tudott kiállítani, a kb. 4—5 milliós Anglia pedig egy esetben állított ki 32 000 főt. A 2,5—2,7 milliós lélekszámú Magyarországon — ha egy évszázaddal korábban, a talán 1,6—1,8 milliós Magyarországon 22—25 000 fegyverest feltételeztünk. ——Nagy Lajos korában, figyelembe véve a nemesség nagy létszámát, a kunok fegyvereseinek sokaságát, a király háborús ambícióit, lovagi dicsőségvágyát, melynek következtében minél több harcost igyekezett kiállítani, 35—40 000 főre becsülhetjük az ország fegyvereseinek számát a melléktartományok nélkül. Ez azonban — hangsúlyoznunk kell — igen nagy szám volt, és a térség vezető hatalmává tette Magyarországot.

167 L. a 160. jegyzetet!
168 L. a 142. jegyzetet!

RÖVIDÍTÉSEK

Breit	*Breit József, doberdói:* A magyar nemzet hadtörténete. I—XXII. k. (a VII. kötettől: *Bánlaky József)* Budapest, 1929—1942.
HK	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest
HK UF	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, Uj Folyam
MNT	A magyar nemzet története. I—X. (Szerk.: *Szilágyi Sándor).* Budapest, 1895—1898.
MT	Magyarország története tíz kötetben. Készült a MTA Történettudományi Intézetben.
Ordinamenti	Ordinamenti militari dell'alto Medioevo. Spoleto, 1968.
Pauler	*Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I—II. Budapest, 1899.
SRH	Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. (Ed: *E. Szentpétery)* Budapest, 1937—1938.

András Borosy

THE STRENGTH OF THE ARMIES IN THE 10—14TH CENTURIES

Summary

To determine the strength of the operating armies is one of the most problematic questions of the Medival history. The numbers given by contemporary sources cannot be trusted at all being so high that they are simply unimaginable in the knowledge of the demographic, economic and logistic conditions of the age. In case of certain countries we have some more precise sources (e.g. lists of names, payrolls or economical records) but their use needs special care, too. In the first part of this study the Author surveys the views of European research workers concerning the strength of the armies in the Middle Ages; the second part shows the change of the points of view of the Hungarian experts in the light of the increasing knowledge.

András Borosy

LES EFFECTIFS DES ARMÉES AUX Xe—XIVe SIÈCLES

Résumé

La détermination des effectifs des armées appartient aux questions captieuses de l'historie du moyen âge. Les données des sources narratives médiévales méritent, malheureusement, peu de confiance: ces sources parlent en général d'effectifs très gros, inimaginables, en considération de la situation démographique, économique et de logistique de l'époque. Heureusement, dans certains pays, nous trouvons des sources plus concrètes que les chroniques (listes de solde, listes nominatives, tableaux économiques [militaires]), mais l'utilisation de ces derniers exige également de la circonspection. Dans la première partie de cet essai l'auteur donne un aperçu des opinions des chercheurs de l'histoire militaire médiévale sur la question des effec-

tifs des armées européennes de l'époque, la deuxième partie de l'essai traite la modification de la thèse des experts hongrois, dans le miroir des connaissances de plus en plus nombreuses.

András Borosy

KRIEGSSTÄRKE IM 10.—14. JAHRHUNDERT

Resümee

Eine der kompliziertesten Frage der mittelalterlichen Geschichte ist die Feststellung der Kriegsstärke. Die Angaben der mittelalterlichen narrativen Quellen bezüglich der Kriegsstärke sind leider sehr unzuverlässig: in Kenntnis der demographischen, wirtschaftlichen und logistischen Verhältnisse der Zeit kann man feststellen, daß die Zahlen wohl übertrieben, ja sogar unvorstellbar sind. Zum Glück stehen den Forschern in einigen Ländern außer den Chroniken auch konkretere Quellen zur Verfügung (Soldbücher, Namenregister, kriegswirtschaftliche Statistiken usw.), die jedoch mit Umsicht verwendet werden sollten. Der erste Teil des vorligenden Aufsatzes bietet dem Lesen einen Überblick die Ansichten der Forscher der mittelalterlichen Kriegsgeschichte in der Frage der Kriegsstärke europäischer Armeen im Mittelalter, während der zweite Teill zeigt, wie sich der Standpunkt der Fachleute in dieser Frage im Besitz immer neuerer Informationen verändert hat.

Андраш Бороши

ЧИССЛЕННЫЕ СОСТАВЫ АРМИЙ В X—XIV ВЕКАХ

Резюме

Одним из трудных вопросов средневековой истории является установление численного состава армий. К сожалению, данные источников эпоха, сообщающие данные относительно численности войск, заслуживают немного доверия: обычно указываются такие громадные численности, которые поистине невозможно представить, зная демографические, экономические условия того времени и делая при этом соответствующие логические выводы. К счастью, помимо хроник в отдельных странах сохранились и имеются в нашем распоряжении и более конкретные источники (списки наемников, послужные списки, военные, экономические ведомости), однако и их использование требует соответствующей осторжности. В первой части данной статьи приводится обзор взглядов исследователей, изучающих средневековую историю с точки зрения численных соствов армий в Европе той эпохи. Вторая часть статьи иллюстрирует изменение позиции венгерских специалистов в зеркале все более расширяющихся исторических знаний.

ZACHAR JÓZSEF

A FRANCIAORSZÁGI BERCSÉNYI-HUSZÁREZRED TÖRTÉNETE

1721—1791

A Rákóczi-szabadságharc főgenerálisának, fejedelmi helytartójának és első szenátorának, Bercsényi Miklós grófnak[1] egyetlen fia ifjú kora ellenére ugyancsak aktív részt vállalt a függetlenségi küzdelemben.[2] Bercsényi László kapitányként érte meg a szatmári békekötést,[3] amelyet nem tekintett véglegesnek. Így rövid lengyelországi intermezzo után katonai szolgálatát a Francia Királyság haderejében folytatta,[4] majd az 1717/18-as osztrák—török háború idejére megszakította, hogy fegyverét apja és a kuruc konföderációt megújítók szolgálatába állítsa.[5] Reményeiben csalódva újólag visszatért francia szolgálatba és 1718. augusztus 1-jén a Liege Püspökségben fekvő Philippeville-ben csatlakozott alakulatához, a salamonfai Ráttky György[6] brigadéros tulajdonában állt huszárezredhez. Szolgálata újrakezdésének napjával a francia hadvezetés előléptette ezredessé és megbízta az egység vezényletével.[7] E rendfokozatban és beosztásban jelentős szerepet játszott az 1719-es francia—spanyol határháborúban.[8] Háborús teljesítményének elismeréseként a huszárok vezénylő ezredese 1720-ban elnyerte a királyi és katonai Szent Lajos-rend lovagkeresztje kitüntetést.[9]

A francia hadsereg akkori egyetlen, zömében magyarokból álló huszárezredére felfigyelő hadvezetés az elismerésen túl úgy döntött, hogy szükséges a huszárok számának gyarapítása. A korábbi háborúkban a szemben álló oldalon küzdő Habsburg-hadaktól elszökött magyar huszárokra építve hozták létre huszáregységeiket.[10] Az adott időben viszont azonos koalició tagja volt a Francia Királyság és a Habsburg-birodalom. Kézenfekvőnek tűnt, hogy a bécsi hadvezetés engedélyével közvetlenül magyar területeken toborozzanak huszárokat a francia király számára. Bercsényi egy késői levélnek tanúsága szerint „e célból tiszteket küldtek Bécsbe, ám alig érkeztek meg, az az udvar visszaküldte

1 A családra vonatkozóan l.: *Thaly Kálmán:* A székesi gróf Bercsényi-család, 3 k., Budapest, 1885—1895.

2 Életrajzát l.: *Zachar József:* Franciaország magyar marsallja, Bercsényi László. Budapest, 1987. (a továbbiakban: *Zachar 1987*).

3 Bővebben: *Zachar József:* Bercsényi László (1689—1778). *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1978/1, 68. skk. o. (a továbbiakban: *Zachar 1978*).

4 *Archives de Service Historique de l'Armée, Vincennes* (a továbbiakban: *ASHA*), Serie MF, Dossier 230/1.

5 L. bővebben: *Zachar József:* A törökországi kuruc katonai emigráció. A II. Rákóczi Ferenc halálának 250. évfordulója alkalmából 1985-ben Vaján rendezett tudományos ülésen elhangzott korreferátum, megjelenés alatt, v.ö.: *Bánkúti Imre:* Rákóczi-ülésszak Vaján, 1985. április 6., HK. 1985/2, 490. skk. o.

6 Életrajzát l.: *Zachar József:* Ráttky György kuruc ezereskapitány, francia generális (?—1742), HK, 1982/3, 355. skk. o. (a továbbiakban: *Zachar 1982*).

7 *ASHA*, Fasc. MF-230/1, fol. 75.

8 *ASHA*. Fasc. A[1]-2558, fol. 328. skk.; Kampagnen der Franzosen in den Niederlanden, am Rhein und in Italien unter dem Marschall von *Berwick*, von ihm erzählt. Bern, 1793. (a továbbiakban: *Berwick*), II. k. 289. skk. o.; *Aubert, François-Alexandre:* Le politique vertuex. La canduer et la bonne foi sont plus nécessaires à l'homme d'État que la ruse et la dissimulation. Nancy, 1761, (a továbbiakban: *Aubert*), XXVII. skk. o.

9 *ASHA*, Fasc. MF-230/1, fol. 3.

10 L. bővebben: *Zachar József:* Les houssards hongrois du roi de France (1692—1789). In: *Chaunu, Pierre—Berenger, Jean* (kiad.): Mélanges André Corvisier. Le Soldat, la Strategie, la Mort. Paris, 1989. 207. skk. o. (a továbbiakban: *Zachar 1989*), v. ö.: *uő.:* A Francia Királyság 18. századi magyar huszárai. Történelmi-statisztikai tanulmány, HK, 1980/4, 523. skk. o. (A továbbiakban: *Zachar 1980.*)

őket".[11] A magyarországi francia toborzás érdeklődés hiányában teljes kudarcba fulladt, talán a bécsi udvar sem szorgalmazta, ahogyan az idézett utaláson túl még egy Bercsényi-levél is határozottan állítja.[12]

A kudarcról tudomást szerző Bercsényi László ezredes 1720. június 12-én keltezett beadványában azután más megoldást indítványozott Claude de Leblanc francia hadügyminiszternek a huszárok számának növelésére: „Uram! Van szerencsém átnyújtani Önnek azt a tervet, amelyet egy lovas huszárezred (!), benne egy magyar svadron felállítására készítettem, és amelyhez kegyeskedett számomra engedélyt biztosítani. Hogy teljesen biztosított lehessen a fent nevezett regiment felállítása, legyen szíves engedélyezni, hogy Konstantinápolyba menjek egy kapitánnyal és három hadnaggyal, akiket Ráttky ezredéből kapnék, az ő beleegyezésével, akivel megegyeztem."[13] Már ez a bevezető gondolat is jelzi, hogy a magyar szabadságharc megújításához fűzött remény tovatűnésének, II. Rákóczi Ferenc fejedelem, Bercsényi Miklós és kuruc tábornoktársai törökországi letelepítésének idején Bercsényi László az oszmán felségterületre szorult antihabsburgiánus honfitársai között kívánt toborozni. A toborzást a francia uralkodó számára tervezte, így helyénvaló volt következő kérése: „Szükséges Bonnac márki úr, a Porta melletti követ utasítása, hogy mindenben pártfogoljon, amivel hozzá fordulok, és hogy megkönnyítse és segítse az emberek toborzását és behajózását."[14] A toborzáshoz szükséges összeggel az ifjú ezredes természetszerűleg nem rendelkezett, és azt nem várhatta az éppen Rodostóba [ma: Tekirdag] áttelepített édesapjától, de még Rákóczitól sem. Ezért kérte a hadügyminisztert e vonatkozásban: „Kegyesgedjék hitellevelet engedélyezni konstantinápolyi érvénnyel."[15]

Tudatában volt Bercsényi annak is, hogy nem valószínű valamennyi törökországi magyar jelentkező egyszeri áthajózása. Ezért azt indítványozta beadványában: „A fenti svadront, gyülekezése tekintetében, úgy tűnik nekem, Uram, ha Ön jónak találná, hogy Marseille-ben gyülekeztessük."[16] Szervezendő egységével azonban nem kívánt ott maradni, hanem a Francia Királyságnak a szülőföldhöz viszonylag legközelebb eső tartományában — ahol a német nyelvű lakossággal magyar harcosainak az érintkezése is könnyebb lehetett volna — kívánta ezrede telepítését. Ezt így indokolta meg: „Ha ott mind összegyűltek, kérem, Uram, engem Elzászba, Hagenauba [franciásan: Haguenau] vagy Colmarba [másként: Kolmar] küldjön, abban a tartományban könnyebb lenne a beszállásolás, felfegyverzés és felszerelés."[17]

Ezt követően szólt tervezett ezrede tisztikaráról. Tudatában volt annak, hogy kizárólag magyarok indítványozása nem lenne diplomatikus. Ezért így kezdte: „Az ezredembe beosztásra kerülő tiszteket illetően nem tudnék jobb választást alezredesnek, mint Bonnaire urat, Verseil-ezredbeli [helyesen: Verseilles-ezred, a Jacques Badier marquis de Verseilles brigadéros tulajdonában állt,

11 *Bibliothéque de la Ville Meaux*, Manuscrits, (a továbbiakban: *BVM*), Fasc. 110, fol. 12.
12 Közli: *Reinach-Foussemagne, H.*: Les Hussards Hongrois sous l'ancien régime. Revue de Hongrie, Budapest, 1910, (a továbbiakban: *Reinach-Foussemagne*), 322. o.
13 *ASHA*, Fasc. A[1]-2770, fol. 12., v.ö.: *Zachar József*: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. (Válogatott források). *Folia Rákócziana*, I. k., Vaja, 1979, (a továbbiakban: *Zachar 1979*), 85. o.
14 Uo.
15 Uo.
16 Uo.
17 Uo.

eredetileg huszárezred[18]] őrnagyot." Utána azonban már csak honfitársai következnek a javaslatban: „Ezredem őrnagyának nem tudnék e tisztség betöltésére jobb személyt találni, mint Kisfaludy [Boldizsár[19]] urat, Ráttky-ezredbeli kapitányt, aki kiváló ember, jó magyar nemesember, jól beszél franciául, ismeri a szolgálatot minden részletében. Megbízható és becsületes ember. Ezredem első kapitányának Dávid [Zsigmond[20]] urat, Ráttky-ezredbeli kapitányt választottam ki, akinek szerencséje van kilenc éve szolgálni a királyt ebben a beosztásában, Nemzete bátor és vitéz tisztje. Ezen túlmenően három hadnagynak Sulyokot [Sulyok Györgyöt], Tolnayt [?] és Csepreghyt [Csepreghy Istvánt] nevezem meg, mindhárom bátor és jó tiszt, és magyar. Uram, ezek a tisztek, akiket magammal akarok vinni Törökországba. Elhagyva Franciaországot, Marseille-ben hagynám alezredesemet és őrnagyomat."[21]

Bercsényi László kezdeményezése hamarosan jelentős visszhangot keltett a különböző országokba került egykori kurucok között. Rákóczi akkori franciaországi megbízottja, Brenner Domokos volt szepesi prépost, a fejedelem június 23-án a törökországi Jeniköyben kelt és hozzá intézett levelének szélére fontosnak tartotta feljegyezni: „Bercsényi úr, aki megkapta a huszárezredesi kiváltságlevelet, Konstantinápolyba ment, hogy ott állítson fel egy svadront, bizonyára huszárokból, vagy hasonlókból, akiknek szándékuk van ott hajóra szállni"[22] Az ifjú ezredes — az előzetes hadügyminiszteri ígéretet követően — valóban rendkívül gyorsan kézhez vette a tulajdonosezredesi pátenst. Annak birtokában kelhetett ugyanis útra, és Mikes Kelemen tanúsága szerint már szeptemberben Rodostóban volt: „Nem elég azt megírni Kédnek, hogy Bercsényi úrfi ideérkezett még 7-berben, mert azt már régen tudgya Kéd, hanem azt kell megírni, miért jött ide. A francia király megengedvén, hogy egy magyar regimentet állítson fel, azért ide jött, hogy magyar katonákat gyüjtsön Moldvában és Havasalföldiben."[23]

Valóban a magyar határhoz közelebb eső moldvai és havasalföldi területeken letelepedett egykori kurucok között toborzott az egykori kuruc kapitány. Ennél azonban még tovább ment. Ezredalapítása körülményeit felidézve, évtizedekkel később, 1762. február 13-i beadványában ezt írta: „A király engedélyt adott erre, és néhány tiszttel Törökországba mentem. Magyarország határára érkezve azzal a gondolattal végeztem a toborozást, hogy itt van egy Bercsényi Franciaországból, aki vezényelni fogja őket."[24] Valószínűleg nem volt elegendő számú jelentkező az emigrációs központokban, ezért igyekezett otthonról elszökötteket is toborozni.

A tények ismeretében, amelyekre még visszatérünk, erős kortársi túlzás volt az a vélekedés kuruc emigrációs körökben, mintha Bercsényi Lászlónak sike-

18 L. erről: *Zachar 1989.* 525. o.
19 L. rá vonatkozóan: *Bánkúti Imre:* Egy kuruc nemesifjú útja a laki udvarháztól a francia emigrációig. *Arrabona,* Győr, 1971/13, 257. skk. o.
20 Életrajzát l.: *Zachar József:* Idegen hadakban. Budapest, 1984, (a továbbiakban: *Zachar 1984*), 241. skk. o.
21 *ASHA,* Fasc. A[1]-2770, fol. 13., v. ö.: *Zachar 1979,* 86. o.
22 Közli: *Pillias, Emile:* Instructions secrètes de Rákóczi à l'abbé Brenner, son Ministre en France 1717—1720. Revue des Études Hongroises, Budapest, 1935, 141. o.
23 *Mikes Kelemen* Összes Művei, I. k. Törökországi levelek. Budapest, 1966. (a továbbiakban: *Mikes*), 62. o. Mikes és Bercsényi kapcsolatáról l.: *Zachar József:* Mikes Kelemen és Bercsényi László. Két közeledő, majd érintkező, végül távolodó életút, amelynek azonos a vezérlő csillaga. A Mikes Kelemen születésének 300. évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémián rendezett tudományos ülés előadása. Budapest, 1990., megjelenés alatt.
24 Közli: *Reinach-Foussemagne,* 322. o.

rült volna egész ezredét oszmán földön élt magyarokból felállítania. Ez a vélekedés mindenesetre tovább élt. Galántai Esterházy Antal gróf, Rákóczi tábornagyának unokája[25] is így idézte fel a XVIII. század végén emlékirataiban ezt az időt: „A magyar forradalom [!] történetét olvasva, gyermekeim, látni fogjátok nagyapám [Esterházy Antal] száműzetésének és Rodostóba érkezésének részleteit. Halála után atyám [Esterházy Bálint József[26]] vagyon nélkül Franciaországba jött, ahol Bercsényi gróf, azóta marsall, honfitársa és rokona, maga is száműzött, kompániát adott neki a huszárezredében, amelyet szülőföldünkről elvándoroltakból állított fel, akik nagy számban voltak Törökországban, és tanácsára a Legkeresztényibb Király szolgálatába állottak."[27]

Az pedig végképp téves volt, ahogy a történteket visszaemlékezéseiben ghimesi Forgách Simon gróf, Rákóczi másik tábornagya felidézte: „Franciaország királya akkor, amikor a spanyollal elkezdődött a háború, azt kérte a római császártól, hogy hadd toborozhasson egy ezredet Magyarországon. Az udvar azonban a francia királynak ezt a kérelmét elutasította, ezért a király Bercsényi fiát, aki már sok év óta szolgált a francia királynak, tehát ezt a kiváló ifjú Bercsényi grófot küldte el tengeri úton az emigráns magyarok közé, s Rákóczi fejedelem átadta neki a francia király szolgálatára minden magyar katonáját, a tisztekkel együtt; így azután az ifjú Bercsényi át is vette felettük a parancsnokságot, s hajón Franciaországba szállította őket. A magyar főrangú emigránsoknak azonban a fejedelemmel kellett maradniuk."[28]

Valójában sok nehézségbe ütközött az adott időben Bercsényi vállalkozásának a megvalósítása, még ha a francia—török viszony hagyományosan szívélyes volt is. A Portánál akkreditált francia követ, Jean-Louis d'Usson marquis de Bonnac 1721. március 22-i jelentése helyezi megfelelő megvilágításba az eseményeket: „A múlt év végén nekem adott utasításokat illetően, hogy könnyítsem meg annak a huszárezrednek a felállítását, amelynek a Nagy Úr államaiban való megalakítására Bercsényi gróf vállalkozott: A dolog új és több szempontból nehéz volt, de figyelembe véve a miniszter kedvező rendelkezéseit mindazok számára, akik Őfelségétől jönnek és amelyek megalapozták ezt a példát, eljött az idő, amelyet fel lehetett használni. Javaslatot tettem erről a Porta minisztereinek, úgy találtam, hogy Rákóczi fejedelem közvetlenül írt nekik. Visszautasították ezt a javaslatot azzal a kifogással, hogy a Nagy Úr nagylelkűségének híre bánná, ha azt látnák az emberek, hogy akik államaiban gyűltek össze, azért távoznak, hogy más fejedelmet menjenek szolgálni. Azt válaszoltam nekik, hogy ez így lenne, ha Rákóczi fejedelem, vagy más magyar tábornokok kérnék a távozást, de csupán ismeretlen, az országban szétszóródott emberekből van szó. Hozzátettem, hogy ha mégis más okuk van kívánni, hogy ne kerüljön nyilvánosságra, miszerint támogatóan kértem e toborzást, akkor csupán azt a nyilvános utasítást kérem, hogy az összegyűlt magyarok elhagyhassák a Dardanellákat. Reis effendi, akihez fordultam, először nem adott pozitív választ, de oly módon fejtette ki nézetét velem szemben, hogy jól megértettem, a nagyvezír részéről egyáltalán nem támasztanak nehézséget, mihelyt erről vele beszélek. És valóban, amikor az utolsó látogatásom alkalmából ezt szó-

25 Életrajzát l.: *Zachar 1984*, 432. skk. o.
26 Életrajzát l.: *Zachar 1984*, 230. skk. o.
27 *Esterházy, Valentin:* Mémoires. Paris, 1905, 3. o.
28 Közli: *Váradi-Sternberg János:* Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. *Századok*, 1968/5-6, 1073. o.

vá tettem, nagy kegyesen megegyezett velem e magyarok átköltözéséről. Ezután útnak indítottam százat, és remélem, a többieket három-négy hónap múlva útnak indíthatom."[29]

Szó sincs tehát arról, mintha az oszmán hatalom mellett 1717-ben fegyvert fogott magyar kötelékek, amelyeket közben letelepítettek, átléptek volna francia szolgálatba. Az sem áll, hogy bárki is Rodostóból, II. Rákóczi Ferenc közvetlen környezetéből beállt volna Bercsényi László francia hadseregbeli huszárezredébe. Ezzel szemben toborzótisztjeinek végig kellett járniuk az egyes európai, oszmán fennhatóságú területeket, majd a török—magyar határon magának Bercsényinek kellett megjelenni, hogy egyáltalán felfogadható legyen annyi fő, amennyivel már ezredet lehet alapítani, mégpedig Bercsényi elképzelése és terve szerint legalább egy svadronra való magyar bevonásával. Végül is ennél jóval több magyar jelentkezett. Jól jelzi ezt Mikes Kelemen 1721. szeptember 9-én keltezett levele is: „Édes néném, azt már régen tudgya Kéd, hogy Bercsényi úrfi innét elrepült hajón még júliusban. Viszen magával mintegy háromszáz katonát, annak a fele magyar, de a más fele, Isten tudgya, hányféle nemzet, talám maguk sem tudnák megmondani. Elég a, hogy már néki regyimentje vagyon, Akinek pedig ott regyimentye vagyon, a már az előmenetelnek az első grádicsára lépett, főképpen az idegenek közül. A kis Esterházy [Bálint József] is elment akinek is atyja [Esterházy Antal] már egynéhány holnapja, hogy itt vagyon."[30] Az egyetlen név szerint említeni érdemes ismerős Mikes számára a mindössze tizenhat éves Esterházy-gyermek volt, és ez ismét azt tanúsítja, mennyire nem a Rákóczi közvetlen környezetét alkotók közül kerültek ki a jövendőbeli Bercsényi-huszárok.

Az áthajózottak számát jól ismerte Mikes. Bonnac szerint, ahogyan már idéztük, az ifjú tulajdonosezredes számára ő először 100 toborzottat hajóztatott át. Bercsényivel pedig további 183 fő távozott Franciaországba.[31] Az Oszmán Birodalomban felfogadottak létszámát az első franciaországi összeírás e két adattal egybecsengően 283 főben adja meg. Közülük francia földön 185 vallotta magát magyarnak, és 124 fő — állítása szerint — egyenesen Magyarországról szökött el a toborzás hírére.[32]

Mire a törökországi toborzottak nagyobbik csoportja megérkezett francia földre, éppen lehetetlenné vált a toborzás ottani folytatása. A Provence-beli neves kikötő, Marseille helyett a Languedoc-ban fekvő, kevésbé ismert Maguelonne-ban kellett kikötni a toborzottakat szállító hajónak is, mivel Bercsényi László távolléte idején éppen Provance tartományban pestisjárvány tört ki.[33] Ilyen körülmények között további felvételről, a franciaországi esetleges jelentkezők közötti toborzásról egyenlőre szó sem lehetett. Ezt egyébként is sokszorosan megnehezítette az újdonsült ezredtulajdonos nehéz anyagi helyzete. A francia udvartól kapott hitellevél még az oszmán fennhatóságú területeken felfogadottak átszállítására sem futotta. Bercsényi Miklósnak és főleg Rákóczinak kellett segítenie az ifjún. A fejedelem ennek érdekében azt az ezüst ét-

29 Közli: *Angyal Dávid:* Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez. Budapest, 1905, 37. o.
30 *Mikes,* 64. o.
31 *Reinach-Foussemagne,* 322. o.
32 *ASHA,* Fasc. 3Yc-311.
33 *Capefigue:* Philippe d'Orléans, régent de France 1715—1723. Paris, 1838. II. k. 221. skk. o.; *Ruppelle, Comte Jacques de la:* Le maréchal de Bercheny de Szekes. *Vivat Hussar,* No. 12., Tarbes, 1977. 50. o., v. ö.: *Zachar József* ism., *Századok,* 1979/4. 711. skk. o.

készletet tette pénzzé, amelyet korábban éppen XIV. Lajostól kapott, nehogy Bercsényi László ezredalapítási terve, pénzhiány miatt meghiúsuljon.[34] Az ezred lábra állításához azonban az ezredtulajdonosnak visszaérkezése után mégis csak újra a francia udvarhoz kellett fordulnia. 1721. szeptember 21-én keltezte a még fiatalkorú XV. Lajos helyett az uralkodói felségjogokat gyakorló régensherceghez, Orleans-i Fülöphöz intézett sorait: „Bercsényi gróf előadja, hogy a huszárezred, amelyet felállított, felruházott és felfegyverzett, jelenleg gyalog szolgál. 300 livre-t kér minden huszárra, hogy ezáltal megígérhesse lóval és a szükséges felszereléssel való ellátásukat. Mivel saját hazájában minden javát elvesztette és onnan nem reménlhet semmiféle segítséget, évi 5000 livre járadékot kér a maga számára, amennyi Ráttky úr juttatása." A beadványra 1722. január 22-i keltezéssel rávezetett hivatalos feljegyzés szerint Bercsényi megkapta katonái számára a kért felszerelési segélyt, ő maga pedig Ráttkyhoz hasonlóan ettől kezdve évi 4600 livre évjáradékban részesült.[35]

Francia földre érkezve, a Bercsényi-huszárezredbe beállottak azonnal harcfeladatot kaptak. Minden különösebb felkészítés nélkül azonnal beosztották az újonnan szervezett egységet Jack Fitz-James duc de Berwick marsall csoportosításába, amelynek az volt a feladata, hogy egészségügyi zárat létrehozva — ha kell, fegyverrel is — akadályozza meg a pestis sújtotta területekkel való érintkezést. Így Bercsényi László kötelékének első helyőrsége ugyan Montpellier lett, onnan azonban haladéktalanul a Cévennes-hegységbe vezényelték, hogy részt vegyen Languedoc tartomány elszigetelésében.[36]

Az új huszárezred kezdeti mindennapjairól Kisfaludy Boldizsár őrnagy édesanyjához írt levelei nyújtanak részletesebb felvilágosítást. 1722. január 1-jén Montpellier-ből először is hollétét közölte: „Már az elmúlt nyáron a mi regimentünk fel állott, s ide ebbe az tartományban rendeltetett, csak két napi járóföldre vagyunk Spaniol Országtul." Miután a gazdag vidék és az udvar által biztosított felszerelési segély jóvoltából vége szakadt a kezdeti nélkülözésnek, amelyről korábban írt, így folytatta: „Most hála Istennek fizetésünk jobban van, és jó kenyérrel, borral, olajjal s jó hússal bővelkedő tartományban vagyunk, az mediterraneum [Földközi-] tengeritül csak egy orányira, a sok szép tengeri halaknak nincsen szüki, a muskotal borbul itt bővelkedünk, mely igen jó, [...], a figének, mandolának, malosa [mazsola]szölönek itt bősége van." Befejezésül rátért a dél-franciaországi tartózkodás okára is: „Jóllehet ennek az országnak némely tartományiban pestis volt, s még most is egészlen meg nem szünt, kerüllyük és távoztattyuk az ollyan helyeket, mi itt igen egészséges tartományban lakunk, s qvartélyunk jó."[37] Ezrede harcfeladatát Kisfaludy a május 22-én a Földközi tenger partján fekvő Cette [ma: Sete] helységben keltezett levelében említette: „Mivel holmi aprólékos pestis volt Provánsz [Provence] névő tartományban, arra nézve a hadaknak itt kelletett maradni, hogy onnéd senkit ki ne bocsássanak."[38]

Ugyancsak Kisfaludy Boldizsár őrnagy levelei tanúskodnak az Elzászba való áttelepülés kezdettől fennálló ezredtulajdonosi törekvéséről is, amelyet, lega-

34 *Zachar 1979.*
35 *ASHA,* Fasc. A[1]-2770, fol. 52. skk., v. ö.: *Reinach-Foussemagne,* 324. o.
36 *Berwick,* II. k. 330. skk. o.
37 Közli: *Bánkúti,* 261. o.
38 Uo. 264. o.

lábbis tiszttársaival, bizonyára tudatott Bercsényi. Már 1722. január 1-jei levelében kitért erre Kisfaludy: „Mivel pedig Német Ország szélétül igen meszsze estünk, nem remélyük, hogy a télen, hanem majd a nyáron vagy őszkor, említett Német Ország szilire, Alsásziában [Elzászba] megyünk."[39] Május 22-én újólag visszatért e kérdésre és akkor már az áttelepülésre irányuló konkrét lépésről tudósított: „Mast az obriszterünk Párisban van, várjuk a jó hírt, hogy innéd ki vigyenek bennünket, edig is el mentünk volna Német Ország szélére innéd."[40] Az augusztus 20-i következő levél azután már egyenesen az elzászi Hagenau-ban kelt és Kisfaludynak az áttelepülésre vonatkozó, következő fontos híradását tartalmazza: „Minden emberi reménség kivül, Isten Szt. Felsége és az udvar rendelésébül a mi regimentünk két holnapi massérozás után a minémü Déli Tenger mellett lévő Provanciában voltunk, onnéd ide ezen Alsóczia nevű tartományban ezen Hagenau városban csak egy hete hogy érkeztünk."[41] E levél tanusága szerint Bercsényi László ezredes 1722 májusában sikerrel járt közben az udvarnál annak érdekében, hogy egységével Elzászba településhessen át; júniusban megkezdhették a hosszú menetet, amelynek végén, augusztus közepére kiértek Hagenauba, az újonnan kijelölt helyőrségbe.

Az elkövetkező hónapokban a szükséges felszereléssel ellátott Bercsényi-huszárezrednek megadatott a nyugalmas időszak, amely lehetővé tette a szabályos, kiképzett kötelékké formálódást. Egységével az ezredtulajdonos olyannyira elégedett volt, hogy 1724. március 3-i jelentésében nem csak a kiképzés befejezését jelenthette, hanem engedélyt kérhetett Francois-Victor la Tonnelier marquis de Breteuil hadügyminisztertől arra is, hogy időlegesen visszatérjen Törökországba.[42] Ezt az újabb törökországi utat még nem világítják meg a források, de elsődlegesen bizonyosan nem családi, hanem politikai okai lehetnek rövid rodostói tartózkodásának.[43] Mindenesetre az ezredtulajdonos török földön való újabb megjelenése azt eredményezte, hogy az 1728-ig újonnan érkezett és az egységhez csatlakozott 231 magyar harcos közül 128 egyenesen szülőföldjéről az Oszmán Birodalmon át szökött el, hogy felcsapjon Bercsényi-huszárnak.[44]

1725-től kezdve a Bercsényi-huszárok a Párizshoz közeli Marne-völgyben vettek részt a szokásos évi gyakorlaton. Ez indokolta, hogy édesatyja halálát követően, a csekély örökségre alapozva, az ezredtulajdonos éppen e térségben vásárolt magának szerény kisbirtokot. Ennek jövedelmére egyre erőteljesebben kellett támaszkodnia a szükséges ellátás biztosítása érdekében.[45] Sőt 1729-ben arra kényszerült, hogy a birtok nagyobb részét eladja, majd a következő esztendőben a maradék területet is bérbe kellett adnia, hogy hozzájusson a még szükségessé vált pénzösszeghez.[46]

Bercsényi László anyagi gondjai nem tükröződtek huszárezredénél. Az 1733-ig tartó békeidőszakban még további 179 fővel nőtt az ezredlétszám, és az újonnan beálltak közül csak 85 volt a franciaországi. Az ma még nem mutatható

39 Uo. 261. o.
40 Uo. 264. o.
41 Uo. 266. o.
42 *ASHA*, Fasc. A¹-2770, fol. 63.
43 V. ö.: *Köpeczi Béla* (kiad.): d'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése 1725—1727. *Folia Rákócziana*, VII. k., Vaja, 1984. 5. skk. o.
44 *ASHA*, Fasc. 3Yc-311.
45 Notice historique sur le village de Luzancy par l'abbé *Torchet*, curé de la paroisse. Coulommiers, 1860. 75. skk. o.
46 *Rupelle*, 58. o.

ki, hogy köztük mennyi volt a magyar, de a többi 94 közül 44 szülőföldjéről, illetve a Habsburg-hadaktól elszökött magyar volt és a máshonnan érkezettek között is voltak Bercsényinek honfitársai.[47] Az ezredalapításkor toborzottakra és a később beálltakra vonatkozó eddigi töredékes adatok alapján is leszögezhető, hogy a Bercsényi-huszárezred katonáinak nagyobb része magyar volt.

Nehezebb helyzetben vagyunk az ezredlétszám meghatározásával kapcsolatosan. A korai ezredtörténet az állítja, hogy 1728-ban nyolc században összesen 56 tiszt, továbbá 800 altiszt és közhuszár szolgált.[48]Ezt az adatot előírt létszámnak és nem ténylegesen meglevőnek véljük. A Bercsényi-huszárok azévi mustráját ugyanis mindeddig nem volt módunk fellelni. A legközelebbi francia adat 1732-ből 493 altisztről és közhuszárról, köztük 407 magyarról szól. Az akkoriban létezett másik francia hadseregbeli huszáregység, a Rátky-ezred 1732-es mustrájából is csupán az első négy századra vonatkozó adatokkal rendelkezünk. Ott e négy században összesen 245 főt írtak össze.[49] A nyolc századból álló teljes ezred létszáma ezek szerint valóban 500 fő körüli lehetett. Így a Bercsényi-huszárezred 493 fős tényleges létszáma tűnik reálisnak. A következő háborús adat ugyancsak ezt a feltételezést erősíti meg.[50]

A pontos létszámnál is fontosabb azonban annak a ténynek a rögzítése, hogy Bercsényi László tulajdonosezredesként jól kézben tartotta katonáit. Ezt a legnyilvánvalóbban az a jelentés tükrözte, amelyet a Lotharingiában, a Moselle menti Richemont táborában tett szemleútját követően Charles Louis Auguste de Fouquet duc de Belle-Isle altábornagy, a később marsallként nevessé vált hadvezér és államférfi vetett papírra. A Bercsényi-huszárok szemléje alapján megállapította: „Tökéletesen fegyelmezetteknek találtam a huszárokat és látszott, hogy Bercsényi gróf úr gyakran gyakorlatozik velük, vagy gyakorlatoztatja őket, mivel nagyszerűen menetelnek, manővereznek és adják a szolgálatot."[51] Ez a jelentés arról tanúskodik, hogy Bercsényi mindazt, amit a Rákóczi-szabadságharc küzdelmeiben a katonai mesterségből elsajátított, sikerrel továbbadta katonáinak.

Harcosai élén a tulajdonosezredes 1733-ban, a lengyel örökösödési háború közvetlen francia—osztrák összecsapásaiban léphetett újra a tettek mezejére. A Bercsényi-huszárezredet már az év közepén, az első hadielőkészületekkel egyidőben a Rajna mellé vezényelték.[52] A Landauba telepítést követően Nicolas Propre-Bauyn d'Angervilliers hadügyminiszter parancsa értelmében Bercsényi László ezredes első feladata az volt, hogy huszárezredét hadilétszámra töltse fel. Ez azt jelentette, hogy a meglevő nyolc század mellé még négyet kellett szerveznie, és ezáltal 26 tiszt helyett 38-at és a 416 altiszt és közhuszár helyett 624-et kellett kiállítania.[53] A szükséges állományt ismételten elsődlegesen magyarokkal kívánta biztosítani. Újólag a korábban jól bevált utat választotta: a török és a tatár nyelvet is jól beszélő tisztjét, Tóth András kapitányt[54] el-

47 *ASHA*, Fasc. 3Yc-311.
48 *d'Ivry, Ogier:* Historique du 1er Régiment de Hussards. Valence, 1901. (a továbbiakban: *d'Ivry*), 16. o.
49 *ASHA*, Fasc. Y8c-21. v. ö.:*Zachar 1982*, 380. o.
50 *ASHA*, Fasc. 3Yc-311.
51 Közli: *Choppin, H.:* Les Hussards. Les vieux régiments 1692—1792. Nancy, 1898. 85. o.
52 *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára* (a továbbiakban: *OSzKK*) Fasc. Quart. Gal. 39. fol. 39. 39. skk. o.
53 *d'Ivry*, 17. o.
54 Életrajzát l.: *Zachar 1984*, 281. skk. o.

küldte az Oszmán Birodalomba, hogy a magyar határterületen toborzást végezzen.[55] Tóth azután 59 közvetlenül Magyarországról elszököttet és 36 egyéb keleti területről érkezettet küldött újoncként a Bercsényi-huszárezredhez.[56] A hadilétszámra való kiegészítéskor felvett többi toborzottra vonatkozó adatok egyelőre még hiányoznak.

A francia hadvezetés a Bercsényi-huszárezredet Jacques Fitz-James duc de Berwick marsall, II. Jakab angol király természetes fia alárendeltségében a Strassburgnál a Rajnán átkelő és Kehl erődítményének ostromához kezdő hadseregbe osztotta be. A magyar huszárokat és magát Bercsényi ezredest is a korábbi háborúkból jól ismerő hadvezér, kikülönítve, már az 1733. október 13-i folyóátkeléskor, majd az ezt követő menet során is azzal bízta meg a Bercsényi-huszárezredet és az Orléans-dragonyosezredet, hogy biztosítsa a főerőket. Kehl október 29-ig tartó ostroma során a huszárok állandóan nyugtalanították az ostromlott ellenséget és megakadályozták a tervezett kitöréseket.[57] Miután a császári-királyi hadak október 31-én elvonultak a feladott Kehlből, a Bercsényi-huszárok még néhány napig a térségben portyáztak, majd november 11-én Fort Louis térségében a Rajnán újólag átkelve, az elrendelt visszavonuláskor újra a főerőket fedezték, azután Elzászban vonultak téli szállásra.[58] Berwick ugyanis azon a véleményen volt, hogy „már túl késői évszak volt ahhoz, hogy újabb hódításokra gondolhassunk".[59] A Hagenauban a hadi fáradalmakat kipihenő egység teljesítményének elismerését is jelentette, hogy az újabb hadrakelést megelőzően, 1734. február 20-án XV. Lajos az ezredtulajdonos és vezénylő Bercsényi Lászlót brigadérossá nevezte ki.[60]

Az elzászi Lauterburg és a Pfalz-beli Landau közötti térségben 1734 április elején kezdte újra gyülekeztetni hadseregét Berwick marsall. Ettől kezdve a Bercsényi-huszárok sorra-rendre kisebb-nagyobb távolságra portyázni indultak. Portyáik közül kiemelkedett az április 19-i, amikor a felső-rajnai Worms előtt elfogtak egy utánpótlást szállító kocsioszlopot. A francia főerők április 30-án Fort Louis magasságában keltek át a Rajnán, ezt — már a túlpartról — újólag a Bercsényi-huszárok biztosították. Az átkelés befejezését követően Berwick Bercsényit 1200 harcosával tovább küldte a Neckar folyón is túlra, hogy felderítse azt a tájat, illetve az esetlegesen ott tartózkodó császári-királyi erők előremozgását zavarva fedezze a főerők előrevonását.[61] Berwick marsall ugyanis azévi fő feladatának a Speyer Püspökség-beli Philippsburg körülzárását és elfoglalását tekintette. Odarendelte a Bercsényi-huszárokat is és beosztotta őket a zárógyűrű legkülső vonalába, míg Bercsényi brigadérost az egész zárógyűrű parancsnokává tette meg. Május 23-án indultak meg a hadak, három nap múlva sikerült biztosítani a körülzárást; maga az ostrom július 18-ig tartott. Ezalatt a Bercsényi-huszárok több ízben megütköztek felmentést megkísérlő császári-királyi kötelékekkel. A kortársak a június 13-i eseményt találták különösen feljegyzésre méltónak: „Bercsényi gróf [...] ezredes maréknyi

55 *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 39. fol. 34.
56 *ASHA*, Fasc. 3Yc-311.
57 *Aubert*, XXVIII. o.; *Berwick*, II. k. 347. o.; Mémoires de *duc de Luynes* sur la cour de Louis XV 1735—1758. Paris, 1864. XVI. k. 199. skk. o.
58 *Österreichisches Kriegsarchiv, Wien* (a továbbiakban: *KA*), Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA), Römisches Reich, 1733—X—16, 1733—XI—3, 1733—XI—11, 1733—XII—1.
59 *Berwick*, II. k. 347. o.
60 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, fol. 71.
61 *KA*, AFA, Römisches Reich, 1734—IV—69, 1734—V—14, 1734—XIII—82; *ASHA*, Fasc. A[1]-2727.

vitéze élén üldözni kezdett hatszáz [cs. kir.] huszárt Mainz külvárosáig. Már kezdte őket szétszórni, amikor Württemberg hercege [Károly Sándor tartományi uralkodó, aki altábornagyként a Habsburg-oldalon vett részt e háborúban] azok segítségére sietett. Bercsényi arra kényszerült, hogy visszavonuljon, miután nagy veszteségeket okozott az ellenségnek."[62]

Miután 1734. július 19-én a császári-királyi erők feladták Philippsburg erődítményét, Berwick marsall újólag portyázásra küldte a Bercsényi-huszárokat. Ezek közül említést érdemel az augusztus 9-i amikor ismét Mainz falai alá jutottak és váratlan hadmozdulatukkal sikerült magukra vonni a császári-királyi hadvezetés figyelmét, ezzel pedig biztosítani tudták, hogy az időközben a francia főerőkhöz útbaindított jelentős mennyiségű élelem- és takarmányszállítmány rendben megérkezzen.[63] E haditettet a huszárok dragonyosokkal, királyi gárdistákkal, lovas és gyalogos gránátosokkal együtt hajtották végre, mégpedig háromszoros túlerő ellenében.[64] Visszatérőben a Bercsényi-huszárok még egy összecsapásra vállalkoztak és ezúttal a Rajnán átkelt, egy francia tábori őrséget kiemelni szándékozó császári-királyi huszárkülönítményt ugrasztottak szét.[65] A hadjárat további folyamán már csak kölcsönös portyázások folytak, miközben a francia hadak a túlerő elől folyamatosan visszavonultak. Az augusztus 23. és szeptember 3. közti, a Mürg patak menti kappenheimi táborban való gyülekezést újólag a Bercsényi-huszárok fedezték, miként ők biztosították az ezt követő menetet is.[66] Ebből fakadóan a szeptember 28-án a breisgaui Haslacknál bekövetkezett találkozóharcból is derekasan kényszerültek kivenni a részüket.[67] Ezt követően Berwick hadserege megint Elzászban tért téli szállásra. A Bercsényi-huszárok utolsóként vonultak vissza Hagenauba, hiszen november végéig még egészen Worms magasságáig tovább portyáztak.[68] Ezzel egyébként a Philippsburg ostrománál elesett Berwick marsall helyébe kinevezett új főparancsnok, Claude Francois Bidal marquis d'Asfeld marsall utasítását követték.

A Rajna menti portyázások elsődleges sikerét a francia király magyar huszárai főleg abban látták, hogy segítették a Habsburg-hadakban küzdő magyar huszárok átszökését. Az átszökés nagyságrendjét jól jellemzi az az egyetlen adat is, amely szerint a Pfalzban, a Heidelberg melletti leimeni táborban elhelyezett Károlyi-huszárezredből október második hetében „fegyverrel, lóval és tisztekkel együtt több, mint kétszáz fő dezertált".[69] A császári-királyi hadseregből való elszökés mértéke tette lehetővé, hogy a francia hadvezetés e háborúban a Rátky- és a Bercsényi-huszárezred mellé a tulajdonosezredessé kinevezett Esterházy Bálint József, a Bercsényi-huszárok addigi kapitánya alárendeltségébe és tulajdonába adva — döntően magyarokból — egy harmtdik huszárezredet is felállítson.[70]

62 Az idézet helye: *Fieffé, E.:* Histoire des Troupes Étrangeres en service de France. Paris, 1854. I. k. 310. o., v. ö.: *Massuet, P.:* Historie de la dernière guerre et des négociations pour la paix. Amsterdam, 1736. II. k. 104. skk. o.

63 *Pajol:* Les guerres sous Louis XV. Paris, 1881. (a továbbiakban: *Pajol*), I. k. 243. skk. o.; K. u. k. Kriegsarchiv (kiad.): Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Wien, 1876. skk. (a továbbiakban: *Feldzüge*), XIX. k. 256. skk. o.

64 *ASHA*, Fasc. A¹-2735, számozatlan, *Gazette de France*, 1734. aug. 11. V. ö.: *Zachar 1979*, 94. o.

65 *Erhard:* Beiträge zur Geschichte des polnischen Thronfolgekrieges. Berlin, 1887. 157. o.

66 *Pajol*, I. k. 254. o.; *d'Ivry*, 18. o.

67 *KA*, AFA, Römisches Reich, 1734—X—63.

68 *KA*, AFA, Römisches Reich, 1734—XI—29.

69 Közli: *Erhard*, 192. o.

70 L. erről bővebben: *Zachar József:* A francia ancien régime két Esterházy-huszárezrede 1735—1789, HK, 1983/2, 197. skk. o. (a továbbiakban: *Zachar 1983*).

A Bercsényi-huszárok az 1735-ös hadjáratban újólag a rajnai hadseregben kaptak beosztást. Az év nagy részében már mindkét oldalon szinte csak manőverezés folyt. A francia hadvezetés végső célja ezúttal Mainznak, az azonos nevű választófejedelemség székvárosának az elfoglalása volt. Ebbe az irányba indultak portyázásra április elejétől a huszárok is. Ezek sorában július 7-én a Lautern Hercegség-beli Dexheimnél ütköztek egy császári-királyi kötelékbe, amelyet szétugrasztottak, ezt követően átmenetileg a Brabant Hercegségben fekvő Stadeckenig előrevont francia erők összeköttetését biztosították. Augusztusban ismét Mainz térségében portyáztak. Szeptemberben azután a Bercsényi-huszárezredet Pfalzba, Lambsheim térségébe, majd onnét Lauternbe, Kaiserslautern térségébe vezényelték, ezúttal azzal a feladattal, hogy a francia király főhadiszállását fedezze.[71] Októberben, amikor Francois de Franquetot duc de Coigny marsall hírét vette, hogy nagyszabású élelmiszerszállítmányok vannak úton a Mainzba szorult ellenséges csapatok ellátására és úgy döntött, hogy megkísérli rohammal bevenni ezt az erődöt, a Bercsényi-huszárokat is ismét előrevonták. Miután Friedrich Heinrich Seckendorf gróf, császári-királyi táborszernagy felismerte a francia szándékot és jelentős erőket vont össze Mainz alá, váratlanul döntő szerephez jutottak a huszárok. A túlerő elől a francia csapatok visszavonultak, ennek fedezésére pedig Bercsényi brigadéros lovaserőivel, elsődlegesen saját huszáraival látszat-rajtaütést hajtott végre. Ennek során az ellenséges erőket „oly erővel rohamozta meg, hogy kikényszerítette a sebtiben való visszavonulásukat, visszanyomta őket egészen a bástyákig, bár jóval nagyobb számban voltak".[72]

A Bercsényi-huszároknak jelentős szerepük volt abban, hogy a francia kudarc nem végződött egyúttal vereséggel is. Erről a hadvezetés hamarosan újólag meggyőződhetett. A Mainz alól visszavonuló francia hadak október 19-én szándékoztak átkelni a Mosel [francia felségterületen: Moselle] folyón. Átkelés közben azonban rajtuk ütöttek a váratlanul felbukkant Habsburg-kötelékek. A támadás elsőnek az élővédet alkotó lovasságot (harminchat gránátos és huszár századot) érte. A Bercsényi brigadéros vezényelte erők, köztük saját huszárai derekasan verekedtek, és biztosították az éjszakába nyúló összecsapás során, hogy a többi francia egység átkeljen a túlpartra. Végül a túlsó parton felsorakozottak tüzének fedezetében — folytonos harc közben — ők is átkeltek. A másnap Klausenig tartó visszavonulás során utóvédet alkotva, tovább fedezték a hadoszlop menetét.[73]

A táborba vonulást követően 1735 október végétől már fegyverszünet volt, a szembenálló hadak kölcsönös tájékoztatást követően téli szállásra vonultak. A Bercsényi-huszároknak ezúttal a Sarre-vidékre [vagy németes írással jobban ismert módon: a Saar-vidékre] kellett vonulniuk és a Sarralbe mellett táborban kellett várakozniuk. Ott érte őket a lengyel örökösödési háborúnak véget vető előzetes bécsi béke híre.[74] Az ezredtulajdonos visszatért huszáraitól a családi körbe és a téli hónapok alatt újabb vásárlásokkal növelte szerény kisbirtokát.[75] Miután pedig a béke tartósnak ígérkezett, 1736-ban huszáregysé-

71 *ASHA*, Fasc A[1]-2794; *KA*, AFA, Römisches Reich, 1735—VI—69, 1735—VIII—152, 1735—XIII—2.
72 *Aubert*, LI. o., v. ö.: *Zachar 1979*, 94. o.
73 *KA*, AFA, Römisches Reich, 1735—X—34a, 1735—X—39d; *Pajol*, I. k. 320. skk. o.; *Feldzüge*, XIX. k. 150. skk. o.
74 *KA*, AFA, Römisches Reich, 1735—X—39d.
75 *Rupelle*, 93. skk. o.

gét is — a háborút megelőző módon — a Marne völgyének egyes településein helyezte el. Egyúttal pótolta a háborús veszteségeket. Ezek nagyok lehettek, hiszen a háború utáni szokásos létszámcsökkenést tükröző létszámot, 26 tisztet és 416 altisztet és közhuszárt sem látta biztosítottnak, ezért 1737-ben felvett 107 újoncot. Közülük rendkívül jellemző módon a meghatározó többség ismét magyar volt, sőt 57 fő megint egyenesen Magyarországról érkezett, míg 35 fő a Habsburg-hadaktól szökött át, s csak a maradék töredék volt franciaországi illetőségű.[76] Itt kell megemlíteni azt is, hogy a háború végleges lezárásakor, 1738-ban, Bercsényi László tábornoki előléptetésben részesült.[77]

Miután a békeszerződéssel az európai átrendeződés is egybekapcsolódott, és ennek során a hazájából másodszor is kiszorult lengyel király, I. (Leszczynski) Szaniszló Lotharingia és Bar Fejedelemség, valamint a kettő közti Commercy Hercegség uralkodója lett,[78] ő pedig új udvartartásába emelte a továbbra is a francia hadseregben szolgáló Bercsényi Lászlót,[79] az újdonsült tábornok elérte XV. Lajosnál, hogy huszárezrede is Lotharingiában állomásozhasson.[80] Miközben az ezredtulajdonos ideje nagy részét Lunéville-ben töltötte, egysége elvonult onnan gyakorlatozásra 1738-ban Sarralbe, 1739-ben Champagne és 1740-ben Franche-Comté területére.[81]

1740 azonban már újra háborús esztendőként zárult, október 20-án ugyanis fiúutód hátrahagyása nélkül elhunyt VI. Károly császár (III. Károlyként magyar király) és a Pragmatica Sanctio ellenére több uralkodó megkérdőjelezte Mária Terézia utódlási jogát. Közülük II. Frigyes azonnal támadásra indult és a porosz haderő hadisikere előrevetítette az újabb támadásokat. Károly Albert bajor választófejedelemnek a császári koronára való igényét támogatva hadielőkészületeket tett XV. Lajos francia király is. A hadrakelő hadseregbe beosztotta 1741. július 20-i nyílt parancsával Bercsényi tábornokot és annak huszárezredét is.[82] A főparancsnok egyébként ezúttal Charles Louis Auguste Fouquet duc de Belle-Isle marsall lett, akinek feladata abban állt, hogy a bajor hadakkal együttműködve, azokat támogatva, betörjön Felső-Ausztriába. Ehhez azonban a hadműveletekre kijelölt alakulatokat előbb hadilétszámra kellett feltölteni, a Bercsényi-huszárezred esetében 662 főre kiegészíteni.[83] Ez a gyülekezési színhelyül megadott Lauterburgban történt, a hadoszlopparancsnoknak kijelölt Bercsényi tábornok személyes felügyeletével, a 2. hadtest parancsnokának kinevezett Philippe-Henri marquis de Ségur altábornagy alárendeltségében.[84]

A Bercsényi-huszárok a számukra már jól ismert Fort Louis magasságában 1741. augusztus 23-án keltek át a Rajnán, majd a gyülekezési térségként kijelölt Neuburg Hercegség-beli Donauwörthöz vonultak, ahova a Badeni Őrgrófságon át Söllingen—Rastatt—Mühlberg—Bruchsal menetvonalon szeptember 12-én érkeztek be. Az újabb menet Passauhoz vezette őket, ahol a francia se-

76 *ASHA*, Fasc. 3Yc-311, v. ö.: *d'Ivry*, 18. o.; *Corvisier, André:* l'Armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul. *Le soldat*, Paris, 1964. 655. o.
77 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, fol. 1.; *Gazette de France*, 1738. márc. 1., v. ö.: *Zachar 1979*, 95. o.
78 L. bővebben: *Zachar József:* Leszczyński Szaniszló lengyel király és a magyarok. *Honismeret*, 1980/4., 33. skk. o.
79 *Aubert*, XLIII. o.; Stanislas le Grand dans l'infortune ou lettres de cet auguste Monarque a la Reine de France sa Fille. Vienne, 1759.
80 *Rupelle*, 93. skk. o.
81 *d'Ivry*, 19. o.
82 *Aubert*, XLIII. o.; *d'Ivry*, 19. o.
83 *ASHA*, Fasc. 3Yc-311.
84 *Gazette de France*, 1741. szept. 2.; *KA*, AFA, Böhmen, 1741—XIII—3.

gélyhadak egyesültek a már hosszú hónapok óta ott rájuk várakozó bajor kötelékekkel. Ezt követően Felső-Ausztrián át egészen az alsó-ausztriai Ybbsig tartott a következő harminc nap menete. Rövid pihenő után a Duna mentén Melken és Kremsen át Mauthausenig meneteltek tovább, majd november 8-ig e térségben fedezték a Bécs helyett váratlanul Prága ellen induló bajor—francia hadsereg mozgását. Ezt követően utóvédként Freistadton át Budweisbe [Ceske Budejovice-be] tartottak, ahova november 12-én érkeztek be.[85] A következő néhány nap a Tabor—Veseli—Wittingen [csehül: Trebon] közti összeszeköttetést biztosították. Amikor azonban a bajor—francia főerők Prága elfoglalására gyülekeztek, a Bercsényi-huszárezredet átvezényelték a Louis-Thomas du Bois de Fiennes marquis de Leuville altábornagy vezényelte 1. hadtesthez, hogy előbb Protivin—Pisek, majd Mirovice—Mnisek térségében fedezze a főerők mozgását. Amint november 26-án sikerült a szövetségeseknek bevenniük Prágát, Bercsényit és huszárait egyaránt Královkyhoz rendelték, hogy a várost védő külső zárógyűrűben tevékenykedjenek.[86] A téli szállásra vonulás elrendelését követően a Bercsényi-huszárok Prágától mintegy ötven kilométernyire délre, a Sázava folyó mentén telepített raktárakat biztosították, majd az Ondrejow—Pisej—Porsic vonalon álltak fel, hogy a portyázó császári-királyi huszárok előrenyomulását megakadályozzák.[87]

A mind gyakoribb harcérintkezések során a Bercsényi-huszárok vonzották a császári-királyi szolgálatban állt honfitársaikat. Bercsényi tábornok már 1742. január 28-án azt jelentette Pisejből, hogy „valóban könnyű embereket szereznünk, még elszökött huszárokat is, akik lovon érkeznek".[88] A francia hadsereg három huszárezredének kiegészítése annyira kizárólag magyarokból történt, hogy a csehországi francia erők élére állított Francois-Marie duc de Broglie marsall szükségesnek érezte megfogalmazni: „Kívánatos lenne, hogy a huszárezredekbe elvegyítsenek néhány francia tisztet is."[89] E gondolat ellen Bercsényi tábornok azonnal tiltakozott, és XV. Lajos utasítására hivatkozott, miszerint „a huszárezredekbe való alkalmazásnál más nemzetekkel szemben részesítsék előnyben a magyarokat" és „semmilyen más nemzetbélit, még franciákat se vegyenek fel a huszárok közé, kivéve abban az esetben, ha nem lenne elég magyar található".[90] Elegendő magyar viszont akadt. Ezt tanusítja a másik oldalról Nádasdy Ferenc gróf, a Habsburg-hadak generálisa, a később tábornagyként nevessé vált hadvezér[91] 1742. november 28-án keltezett magánlevele, amelyben arról panaszkodik, hogy csupán az ő alárendeltségéből az elmúlt egy esztendő alatt „már eddig mintegy 800 magyar szökött meg".[92]

A csehországi hadműveletek 1742-es újrakezdését megelőzően a francia hadvezetés egységeit Protivinnél gyülekeztette, majd Wodnianon és Mydlowaron át Sahayhoz vonta előre. A 18 000 főnyi csoportosításban nyert beosztást a Ber-

85 Souvenirs inédits du maréchal de *Ségur*. Paris, 1895. 51. skk. o.
86 Campagne de Broglie et de Belleisle en Bohême et en Bavière. Amsterdam, 1774. I. k. 276. skk. o.; K. u. k. Kriegsarchiv (kiad.): Österreichischer Erbfolgekrieg (a továbbiakban: *Öst. Erbf. Kr.*) Wien, 1900. skk., IV. k. 103. skk. o., V. k. 276. skk. o.; *Pajol*, II. k. 107. skk. o.
87 Campagnes des Messieurs des Maréchaux de Maillebois, de Broglie, de Belle-Isle, de Noailles et de Coigny l'an 1741—1743. Amsterdam, 1773. II. k. 188. skk. o.
88 *ASHA*, Fasc. A[1]-2969, fol. 20.
89 Uo. fol. 32.
90 Uo. fol. 320.
91 Életrajzát l.: *Zachar József:* Nádasdy Ferenc tábornagyra emlékezve. *Honismeret*, 1984/4., 13. skk. o.
92 Közli: *Horváth J.*: A gr. Nádasdy-levéltár. *Századok*, 1881, 421. o.

csényi-huszárezred is, amely a Ráttky-huszárezreddel együtt a menet elővédjét alkotta. Sahaynál ez az elővéd május 25-én beleütközött a Georg Christian Lobkowitz herceg, tábornagy alárendeltségében állt mintegy 15 000 főnyi császári-királyi hadsereg előhadába. Az összecsapásból, amely csupán rövid találkozóharc volt, hat halott és öt sebesült árán kerültek ki a huszárok. A főerők bevetésével bekövetkezett ezt követő csatában már nem vettek részt.[93] Miként e csata idején, a további menet során is biztosítóerőként működtek, és Piseknél egyesültek újra a főerőkkel. Ennek kötelékében Frauenberghez (Hlubokához) vonultak, hogy felmentsék azt a Habsburg-hadak ostroma alól. Megjelenésükre az ostromlók el is vonultak.[94]

A továbbiakban a magyar királynő hadvezetésének az volt a célja, hogy a porosz különbékét követően felszabadult hadak bevonásával körülzárja és visszafoglalja a cseh fővárost. Ezt felismerve, már június 8-án, a francia hadsereg is erőltetett menetben Prágához indult. A Bercsényi-huszárok ezúttal az utóvédbe nyertek beosztást. Prága elé érkezve felderítésre küldték ki őket. Ennek során Prossi térségében a tolnai Festetics János gróf, generális alárendeltségében állt magyar huszárokkal csaptak össze és vonultak vissza a túlerő elől.[95] Miután a teljes francia hadsereg beszorul Prágába, a Bercsényi-huszárezred sorsa is ez lett; a városban a Charles-Armand de Gontau duc de Biron marsall vezényelte tartalékcsoportosításba nyert beosztást és az első komoly feladatot július 29-én kapta, amikor valamennyi lovaserővel takarmányszerző kitörést hajtottak végre a francia csapatok. Bevonták a Bercsényi-huszárokat az augusztus 19-i éjszakai kitörésbe is, amelynek során az ellenség ostromanyagában vittek végbe nagy pusztítást. Három nap múlva sikeresen megismételték a kitörést, ezúttal nagyobb erőkkel és még nagyobb sikert aratva.[96]

A városvédő harctevékenységnek az vetett véget, hogy 1742. szeptember 14-én a Habsburg-hadvezetés félbeszakította Prága ostromát, mivel Bajorország felől erős felmentő francia hadsereg nyomult be Csehországba. Akkor a Bercsényi-huszárokat a Ráttky-huszárokkal, dragonyosokkal és némi gyalogsággal az Elba jobb partján fekvő Kourimhoz vezényelték, hogy ott biztosítsák az összeköttetést. Ennek során több portyát hajtottak végre részben felderítő, részben zsákmányszerző céllal. Amikor november 3-án visszarendelték őket Prágába, még elfoglalták Brandeist [ma: Brandys nad Labem], majd összecsaptak az őket üldöző császári-királyi huszárokkal.[97] Prága újabb császári-királyi ostroma idején a védelmi harcokban vettek részt. Ezúttal az előrárosokban elszállásolva, december 17-én más lovaserőkkel együtt ők fedezték a francia hadsereg zömének Prágából való elvonulását,[98] majd utóvédként követték bajtársaikat. Állandó harcok közepette, tíz napi nehéz menet végén értek be december 27-én a nyugat-csehországi Égerbe [Cheb-be].[99] Alig csatlakoztak a főerőkhöz, máris kiküldték őket a szükséges élelmiszer és takarmány begyűjtésére. Miután erőt gyűjtött a csehországi francia hadsereg, hazarendelési pa-

93 *KA*, AFA, Bayern, 1742—V—27, 1742—XIII—57.
94 *KA*, AFA, Böhmen, 1742—VI—8.
95 *Aubert*, XLV. o.; *d'Ivry*, 19. o.
96 *ASHA*, Fasc. A¹-2946, A¹-2954; *KA*, AFA, Böhmen, 1742—XIII—57, *Gazette de France*, 1742. szept. 22.; *d'Espagnac*, M.: Histoire de Maurice comte de Saxe. Lausanne—Neuchâtel, 1774. I. k. 270. skk. o.
97 *Campagnes*, VI. k. 142. o.; *Aubert*, XLVII. o.; *Öst. Erbf. Kr.* V. k. 226. o.
98 *ASHA*, Fasc. A¹-2959; *Luynes*, IX. k. 404. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, V. k. 241. skk. o.
99 *KA*, AFA, Böhmen, 1742—XII—8, 1742—XIII—2; *ASHA*, Fasc. A¹-2988; *Campagnes*, VI. k. 321. skk. o., VII. k. 87. skk. o.

rancsot kapott. A Bercsényi-huszárezred a francia határ menti Speyer Püspökségig tartó menet során végig kikülönítve fedezte a főerők mozgását.[100] 1743 február elején onnan az elzászi Weissenburgba [franciásan: Wissembourg] vezényelték téli táborozásra;[101] ott értesülhettek a francia király magyar huszárai arról, hogy az ő helytállásuk alapján is, ezredtulajdonosuk, Bercsényi László tábornok elnyerte a Szent Lajos-rend parancsnoki keresztje kitüntetést.[102]

Rövid pihenőjüket követően a Bercsényi-huszárok az 1743-as hadjáratra készülődve áprilisban visszatértek Speyerbe, mivel az ott gyülekező, Adrien Maurcie duc de Noallies marsall alárendeltségébe helyezett, a németalföldi határterületre küldendő hadseregbe nyertek beosztást.[103] Az ellenséges csapatmozgások következtében azután május 8-án a Pfalzi Választófejedelemségbe indították őket, hogy más kötelékekkel együtt felderítsék a Worms és Oppenheim közti terepszakaszt, majd fedezzék a francia hadsereg Wormshoz való előrevonását.[104] Június folyamán Pfalzból kiindulva további német-római birodalmi területeken, főleg Hessen-Darmstadt Tartománygrófságban és a Mainzi Választófejedelemségben kellett elterelő hadmozdulatokat végrehajtaniuk. Ennek során Oppenheimnél átkeltek a Rajnán, felderítették a túlpartot, majd visszatértek a főerőkhöz, aztán a visszavonuló ellenséges kötelékeket követték, elfoglalták Gross-Geraut és Treburt, és biztosították a főerők előrevonását Wormstól Pfungstadton át Aschaffenburghoz. Ennek során lerombolták a hátukban veszélyessé válható Rajna-hidat. Továbbvonulásuk során beleütköztek az ellenség angol és hannoveri kötelékekből álló utóvédjébe, amelyet találkozóharcuk eredményeként visszanyomtak a Majnán túlra.[105]

E kisebb harccselekmények után június 27-én kerültek bevetésre a Würzburg Püspökség-beli Dettingennél a főerőkkel vívott csatában. Noailles marsall jól kidolgozott haditerve ellenére az erőit összeszedő és ellentámadásra induló II. György angol király és hannoveri választófejedelem hagyta el diadallal a helyszínt. A váratlanul felbukkanó túlerővel szemben súlyos veréseget és veszteséget szenvedett a Bercsényi-huszárezred is.[106] Ennek ellenére a megtépázott egység utóvédben biztosította főerők elvonulását Seligenstadthoz. Miközben azután a francia zöm Steinheim felé húzódott, július 2-án a Bercsényi-huszárok szárnybiztosításként elfoglalták Offenbachot; az egy hét múlva elrendelt visszavonulásra tekintettel Frankfurt magasságában fedezték a főerőket, majd Würzburg és Pfalz határvidékén, a Sprendlingen—Gernsheim—Jügenheim térségben foglaltak el megfigyelő állást. Július 25-től a Wormsból kitelepített raktárakat és ispotályt szállító oszlop menetét fedezték Speyer városáig, ahol augusztus 11-én egyesültek a főerőkkel. A továbbiakban a főerők Rajnán való átkelését fedezték, majd a Speyer patak mentén felderítést hajtottak végre, végül megfigyelőállásba a Saar folyó mellé vonultak.[107] Kisebb harccselekmé-

100 *Campagnes*, XII. k. 46. skk. o.; Merkwürdiges Leben und Thaten des berühmten französischen Marschalls, Herrn Joh. Franz Desmarets Marquis v. Maillebois. Bremen, 1743. 215. skk. o.
101 *ASHA*, Fasc. A[1]-2990.
102 *Gazette de France*, 1743. márc. 30., v. ö.: *Zachar 1979*, 98. o.
103 *ASHA*, Fasc. A[1]-2988; *Gazette de France*, 1743. ápr. 20.
104 *BVM*, Fasc. 109. fol. 1., 2.; *ASHA*, Fasc. A[1]-2988, A[1]-2989; *Campagnes*, X. k. 115. skk. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, V. k. 389. o.
105 *Campagnes*, X. k. 182. skk. o.; *Aubert*, LI. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, V. k. 182. skk. o.
106 *BVM*, Fasc. 109. fol. 3.; *ASHA*, Fasc. A[1]-2990; *KA*, AFA, Main und Nieder—Rhein, 1743—VI—6a.
107 *BVM*, Fasc. 109. fol. 5., 6.; *Campagnes*, X. k. 249. skk. o.; Campagne de Monsieur le Maréchal *duc de Coigny* en Allemagne l'an 1743. Amsterdam, 1763. 83. skk. o.

nyeket követően[108] végül átkeltek a folyón és október végén Sarreguemines térségében, tehát már francia felségterületen vonultak téli szállásra.[109]

Az elhúzódó osztrák örökösödési háborúban mindegyre szöktek át magyar huszárok a császári-királyi haderőből a francia hadsereghez, ezért fogalmazott így egyik levelében 1743-ban a katonai szakíróként később híressé vált Jean Baptiste Joseph Damazit de Sahnguet baron d'Espagnac tábornok: „a hozzánk érkező dezertőrök létszáma kifejezhetetlen"[110]. Ez alapján a Bercsényi-, a Rátky- és az Esterházy-huszárezredben nemcsak biztosított volt az előírt egységenkénti 1012 fős hadilétszám, hanem állandó, nemegyszer ezredenkénti három-négyszáz főnyi felesleg is mutatkozott[111], sőt egy 1743-as, közelebbi keltezés nélküli jelentés szerint e három egységben együttesen 4050 huszár szolgált.[112] Minderre tekintettel XV. Lajos elrendelte a meglevő három mellé hat új huszárezred szervezését, s az így létrehozandó új csapatnem élére, a huszárság főfelügyelője beosztásába helyezve és altábornaggyá előléptetve, Bercsényi Lászlót állította.[113] A saját huszárezredétől magas megbízatása miatt most már tartósan távol levő ezredtulajdonos az egység vezényletét a törökországi toborzásokkal kapcsolatosan már említett Tóth Andrásra bízta. Egyik első intézkedéseként azután 1743. december 26-án, mint a huszárság frissen kinevezett főfelügyelője, kérelmezte számára az ezredesi előléptetést. Tóth András ugyanis tulajdonosezredesi pátenst már egy évtizeddel korábban kapott, de önálló egységet nem alapított, hanem még mindig alezredesi rendfokozatban állt a Bercsényi-huszárezred élén.[114]

Az 1744-es hadjáratot megelőzően a Bercsényi-huszárezredet újólag Noailles marsall alárendeltségébe, a németalföldi hadsereg kötelékébe osztották be. Első harcfeladatként Artois-ban a Marque folyó mentén kellett biztosítaniuk az összeköttetést a Lille-ben és Dounai-ben telepített jelentős raktárak és a Menint [Menent] és Ypres-t [Jepert] ostromló francia erők között.[115] E két flandriai erőd elfoglalását követően még Knosk és Furnes [Fournues] ostroma idején is, egészen július közepéig hasonló biztosító feladatot láttak el a Bercsényi-huszárok a határvidéken.[116]

Közben azonban jelentős Habsburg-erők váratlanul átkeltek a Rajnán és Lotharingiát veszélyeztették. Erre XV. Lajos átcsoportosítást rendelt el. Így, más huszárerők mellett, a Bercsényi-huszárezredet is Elzászba vezényelte át. Ott Coigny marsall, a rajnai hadsereg parancsnoka önálló csoportosítást hozott létre belőlük és felderítésre, illetve terepbiztosításra Schlettstadtból [franciásan: Selestat] átküldte őket a Rajnán, ahol a Nádasdy altábornagy vezényelte császári-királyi huszárezredekkel kerültek szembe. A két szemben álló táborban harcoló magyar huszárok közül ezúttal a francia szolgálatban álltak kerültek ki diadalmasan, a Habsburg-hadvezetés alatt küzdőket az augusztus 21-i

108 *BVM*, Fasc. 109. fol. 8.; *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 39. fol. 118. skk.; *Coigny*, 83. skk. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, V. k. 316. skk. o.
109 *Aubert*, LI. o.; *Campagnes*, XI. k. 243. o.
110 *ASHA*, Fasc. A[1]-3000, fol. 187.
111 *BVM*, Fasc. 109. fol. 17.
112 *Pajol*, VII. k. 372. o.
113 *BVM*, Fasc. 109. fol. 18. skk.; *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 39. fol. 43.; *Gazette de France*, 1744. jún. 13. V. ö.: *Zachar 1979*, 101. o.
114 *BVM*, Fasc. 109. fol. 31. V. ö.: *Zachar 1980*, 545. o., *Zachar 1984*, 176. skk. o.
115 *Gazette de France*, 1744. ápr. 25.; *BVM*, Fasc. 109. fol. 45. skk.; *Aubert*, LII. o.; *Campagnes*, XII. k. 85. skk. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, VI. k. 411. skk. o.
116 *KA*, AFA, Niederlande, 1744—VI—29, 1744—XIII—4.

Niederschopfheim melletti ütközet eredményeként visszaszorították a Kehlnél a Rajnába ömlő Kinzig folyón túlra.[117] E sikeres akciót követően azonban a francia hadvezetés visszarendelte Elzászba a huszárokat, hogy a továbbiakban — támadó hadműveletre készülve — Hagenau—Sufflenheim általános iránynyal Fort Louis felé hajtsanak végre felderítést. Sufflenheimnél ellenséges csoportosításba ütköztek és találkozóharc bontakozott ki, amelynek során sikerült kiszorítani a császári-királyi kötelékeket állásaikból.[118]

A francia főerők a Rajnához való kijutását követően szeptember első napjaiban a Bercsényi-huszárokat, más lovaskötelékekhez hasonlóan, átküldték a folyón túlra és felderítésre a badeni Diersburgon, majd a breisgaui Ichenheimen és Kappelen át Alt-Breisach térségébe vezényelték. Ott azt a feladatot kapták, hogy vegyenek részt a Freiburg ostromához vonuló főerők menetének fedezésében. Ezúttal a magyar huszárok zömét egyesítették Bercsényi altábornagy alárendeltségében és a Bercsényi-, Lynden-[119], Pollereczky-[120], Dávid-huszárok[121] egymással vetélkedve igyekeztek, hogy a Freiburghoz közeli Zartentől keletre Sankt Märgenen, Furtwangenen át egészen a Fekete-erdőbeli Villingenig kiküldve, sikeres felderítő portyákat hajtsanak végre. Ezek a felderítő portyák zsákmányszerzéssel kapcsolódtak össze, éspedig olyan sikerrel, hogy a továbbiakban egészen a svábföldi Riedlingenig kiterjesztették működési területüket. A portyáknak az vetett véget, hogy november elsejével a huszárokat áthelyezték a Sarre folyó mentére, Jean Baptiste Francois des Marets comte de Maillebois marsall hadseregébe. A Bercsényi-huszárezred azután a hónap végével Sarreguemines-ben vonult téli szállására.[122]

Az 1745-ös hadműveletek kezdetekor a korábbihoz hasonló nagyszámú huszár állt a francia uralkodó rendelkezésére, az átszökések folyamatosak voltak.[123] Az előírt ezredlétszám ezúttal szerényen 652, a Bercsényi-ezrednél kivételesen 972 fő volt, [124] ám mind a hat egységnél ezer-ezerkétszáz főt írtak összse a hadrakelést megelőzően.[125] A téli táborokból való elvonulásra ezúttal már március elején sor került. Ennek során Maillebois marsall a Bercsényi-huszárokat előbb a főerőkkel Gross-Gerauig, később a Majna-Frankfurt melletti Höchstig vonta előre, majd kikülönítve a Majna menti Offenbach és a würzburgi Steinheim közé rendelte, hogy ott portyázva lezárják a Mainz felé vezető utakat.[126] A továbbiakban a Bercsényi-huszárezred hat svadronját az Artois-beli Meubeuge-hez vezényelték el, míg a visszamaradt négy svadront a Hessen-Darmstadt Tartománygrófság-beli Rüsselsheimhez, illetve a Nassau-Usingen Grófság-beli Oberseltershez küldték portyázni, hogy megfigyeljék az ellenséges mozgásokat.[127] A bajor haderőnek a háborúból való kiválása és az ellenséges túlerő erőteljes előnyomulása hamarosan azt eredményezte, hogy az egységet újra egyesítették és más kötelékekkel együtt a veszélyeztetett Lotharin-

117 *ASHA*, Fasc. A[1]-3036.; *Coigny*, IV. k. 2. skk. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, V. k. 482. skk. o.
118 *Coigny*, III. k. 240. skk. o.; *Campagnes*, XVII. k. 241. skk. o.; *Pajol*, II. k. 407, skk. o.; *Aubert*, LIII. o. V. ö.: *KA*, AFA, Ober-Rhein, 1744—VIII—53.
119 L. bővebben: *Zachar 1982*, 388. skk. o.
120 L. bővebben: *Zachar József*: Pollereczky János őrnagy az amerikai függetlenségi háborúban. HK, 1980/2 (a továbbiakban: *Zachar 1980a*), 299. skk. o.
121 L. bővebben: *Zachar 1983*, 209. skk. o.
122 *ASHA*, Fasc. A[1]-3069.
123 Uo.
124 *Zachar 1980*, 528. skk. o.
125 *Coigny*, I. k. 86. o.
126 *ASHA*, Fasc. A[1]-3095.
127 *Gazette de France*, 1745. ápr. 17.; *Aubert*, LIV. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, VI. k. 511. skk. o.

gia védelmére Sarrelouis térségébe küldték.[128] Július elején azonban világossá vált, hogy a németországi francia hadsereget hátrább kell vonni. Ennek elősegítésére elterelő hadmozdulatra más erőkkel együtt a Bercsényi-huszárokat is a Darmstadt mellett Griesheimhoz irányították. Július 16-án ezt a francia csoportosítást, amelynek élén Bercsényi altábornagy állt, megtámadta bodorfalvi Baranyay János báró, altábornagy magyar huszárezredekből álló kétszeres túlereje. A magyar testvérharcból ezúttal a Habsburg-szolgálatban álltak kerültek ki győztesen, a Bercsényi-huszárok mintegy száz halottat és sebesültet vesztettek és visszavonultak a Würzburgban fekvő Stockstadthoz. Onnan a főerőkhöz vezényelték őket a Rajna menti átkelőhelyekre, hogy fedezzék a partváltást. Július 18-án maguk is átkeltek és visszatértek a Sarre-vidékre. Ott Vaudrevangue [ismertebb német nevén: Wallerfangen] városkában települtek és onnan indultak felderítő-zsákmányszerző portyákra.[129]

Változást a Bercsényi-huszárezred életében csak az új esztendő hozott. 1746-ban ezt az egységet a németalföldi francia hadseregbe osztották be. Május elején a Dyle folyóhoz kellett vonulnia, ott egyesült más kötelékekkel, 11-én benyomult ezekkel Brabant Hercegségbe, kiverte a Rotselaerben telelt ellenséget, sőt azt egészen Aerschotig [Aarschot] üldözte.[130] Ezt követően a tervure-i [tervuereni] táborban csatlakozott az ott gyülekező főerőkhöz, amelyekkel elvonult a Molines és Louvain [Leuven, Löwen] közt fekvő Bethlemhez. Onnan kiindulva állandó portyákkal nyugtalanította az ellenséges erőket, miközben a főerők Antwerpen [akkori ismertebb francia nevén: Anvers] ostromához készülődtek. A portyákat később elterelő hadmozdulat váltotta fel, amelynek során a huszárok átkeltek a Dyle, majd a Nette folyón. Antwerpen május 23-i elfoglalását követően a francia főerők Flandria Grófságban Mons, majd Saint-Ghislain, végül Liege Püspökségben Charleroi ostromához kezdtek. Ezalatt a Bercsényi-huszárok továbbra is Brabantban, június folyamán Santhoven [Sandheven] és Zoersel [Coursel], júliusban Heyst op den Berg és Oosterwick, majd Aerschot és Sichem, illetve Diest és Zoelhelm, majd Oplinter és Tirlemont, végül pedig Poux és Miroir térségében portyáztak.[131] Egy további portya során augusztus 5-én Mont Saint André [Mont Sint Andries] mellett a Bercsényi-huszárezred beleütközött két magyar generálisnak, lázi és bernyiczei Ghillányi Jánosnak[132] és pilisi Beleznay Jánosnak[133] a Habsburg-hadak kötelékében bevetett huszárezredébe, a túlerővel szemben vereséget szenvedett és nyolcvannál több harcosa fogságba esett.[134] A Heylissemhez visszahúzódott egységet Bercsényi altábornagy alárendeltségében a Dávid- és a Lynden-huszárezreddel, valamint két gyalogzászlóaljjal együtt a Brabant és Liege határvidéken fekvő Opheylissen térségébe rendelték, hogy egyrészt a Tirlemont és Hannut [Hannuit] közti terepszakaszon fedezze a francia utánpótlás-szállításokat, másrészt pedig őrizze a Gette [Gete] folyó vonalát. Miután Szász Móric [franciásan:

128 *ASHA*, Fasc. A[1]-3099.
129 *Öst. Erbf. Kr.*, IX. k. 594. skk. o.
130 *ASHA*, Fasc. A[1]-3136, A[1]-3137.
131 *Espagnac*, II. k. 187. skk. o.; *Maréchal de Saxe*, II. k. 353. skk. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, IX. k. 287. skk. o.
132 Életrajzát l.: *Zachar József:* Egy elfelejtett magyar hadvezér: báró Ghillányi János lovassági tábornok (1686—1752). *Tarsoly*, Budapest, 1986/87., 7. skk. o.
133 Életrajzi vázlatát l.: *Hirtenfeld—Meynert:* Österreichisches Miltärisches Konversations-Lexikon. I. k., Wien, 1851. 342. o.; *Wurzbach, Constant:* Lexikon des Kaisertums Österreich. I. k., Wien, 1856. 237. o.; *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von:* Geschichte des kaiserl. und königl. Husaren-Regiments Nr. 10. Wien, 1892. 31. o.
134 *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 39. fol. 111. skk.; *ASHA*, Fasc. A[1]-3148; *Öst. Erbf. Kr.*, IX. k. 333. skk. o.

Maurice comte de Saxe], I. Frigyes Ágost szász választófejedelem természetes fia, aki francia szolgálatban állt és akkoriban már marsallként az egész németalföldi francia csoportosítást vezényelte, támadásra készülődött és ez elől a Habsburg-erők elvonultak, azok üldözésére vezényelte a huszárokat. Ezek augusztus 25-én Brabantban Herbais térségéig, 29-én a picardiai Fallais [Faloise] és az Artois-beli Bourdinne [Haubordin] helységeken át egészen a Maas [francia területen: Meuse] folyóig nyomultak előre. Miután ott az átkelőhelyeket lerombolva találták, a folyó mentén kezdtek portyázni.[135]

A Bercsényi-huszárokat ezután, a portyázásoktól elvonva, váratlanul a főerőkhöz vezényelték, amelyek 1746. október 11-én döntő csata megvívására indultak az Artois-ban fekvő Rocoux-nál [Raucoux, ma: Raucourt-au-Bois]. A már erősen leharcolt egységet kíméletlenül bevetette a francia hadvezetés, és ennek következménye nem is lehetett más, mint ahogyan a szemtanú megfogalmazta: „a huszárok az ellenség szörnyű tüzében visszariadtak és kezdtek rendetlenül visszavonulni". Ám Louis de Crevant duc d'Humieres marsall jó megfigyelő volt, és azt is látta, hogy a más kötelékek élén harcba küldött ezredtulajdonos is észrevette ezt, ezért így folytatta beszámolóját a csatáról: „Bercsényi grófot ez azonnal arra ösztönözte, hogy élükre álljon. Túl messze volt attól, hogy felismerjék, így zsebéből kihúzott egy fehér zsebkendőt, amellyel megálljt jelzett nekik. Amint felismerték, engedelmeskedtek neki a harcmezőn. Amikor utolérte őket, szemükre vetette a szökésük miatti szégyenét, hogy ezt csak őt a harcba követve tehetik jóvá. Mindnyájan követték, tették a kötelességüket." Végül még hozzátette a francia hadvezér: „Bercsényi gróf olyan vitézen és olyan bölcsen viselkedett, hogy e nap sikerét neki tulajdonították."[136] A valóban fényes francia győzelemmel végződött csatáról[137] maga Bercsényi is beszámolt, a szokásos szerénységével csupán egy félmondatot vetve oda az előbbi eseményre vonatkozóan: „Magam a regimentem élére álltam, amely ugyancsak sok ember vesztét okozta."[138] Az ugyancsak súlyos saját veszteségekről sem szólt az ezredtulajdonos. A Bercsényi-huszárezredet mindenesetre azonnal hátraküldték téli szállásra, mégpedig immár hagyományosnak mondhatóan Sarreguemines-be.[139] Ott újabb katasztrófa érte az egységet, takonykór tört ki, és a járvány megtizedelte a lóállományt.[140] A kemény tél miatt az elhúzódó háborús körülmények között a drágaság is rendkívüli méreteket öltött, az ezredtulajdonos minden jövedelmére szükség volt, hogy segíthessen bajtársain.[141]

1747 áprilisában újra megkezdődtek a hadműveletek. A Bercsényi-huszárokat ismét a főhadszíntérré vált Németalföldön vetették be. Kezdetben csupán portyázó feladatokat kaptak a Dender és a Senne folyó közti területen.[142] Július 2-án azután újabb döntő csatára került sor, és ebben is bevetették őket. Az ő derekas helytállásuk is hozzásegítette a francia hadvezetést az újabb diadal-

135 *Espagnac*, II. k. 262. skk. o.
136 Közli: *Choppin*, 99. o., v. ö.: *Zachar 1979*, 104. o.
137 Részletesen l.: *Zachar József:* Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Budapest, 1990. (a továbbiakban: *Zachar 1990)*, 168. skk. o.
138 Közli: *d'Ivry*, 22. o.
139 *ASHA*, Fasc. A[1]-3149.
140 *Pajol*, VII. k. 507. o.
141 *d'Ivry*, 24. o.
142 *Gazette de France*, 1747. ápr. 22.; *ASHA*, Fasc. A[1]-3198, A[1]-3199, A[1]-3200; *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 55.; *Aubert*, LX. o.; *Maréchal de Saxe*, IV. k. 7. o.; *Öst. Erbf. Kr.*, IX. k. 481. skk. o.

hoz.[143] Sőt ahhoz is hozzájárult, hogy még mindig nagy számban érkeztek a másik táborból magyar huszárok, hogy a francia király harcosai lehessenek.[144] Ez folytatódott a harccselekmények északabbra való eltolódása idején is. Míg a főerők egyébként Berg-op-Zoom ostromára készülődtek, a Bercsényi-huszárok a térség biztosítására elterelő potyázásokat hajtottak végre.[145] A hazai bázisoktól való nagy távolságra tekintettel ezúttal a téli szállásra vonulás idején is németalföldi területen maradtak.[146] A jelentős veszteségek pótlására, a hadszíntéren való állandó átszökés ellenére, Bercsényi altábornagy megint elküldte a török—magyar határvidékre az immár brigadérosként ezredét vezénylő Tóth Andrást.[147]

Az újonnan toborzottakra már nem várt olyan súlyos megpróbáltatás, mint korábban beállt bajtársaikra. 1748-ban már kimerült volt mind a két hadviselő fél, csak erélytelenül indultak meg a harccselekmények. A Bercsényi-huszárok továbbra is Németalföldön maradtak, ott kerültek újólagosan bevetésre.[148] Jelentős eseményben azonban már nem vettek részt, megkezdődtek a fegyverszüneti, majd béketárgyalások. Végül a béke megkötésére csak október 18-án került sor, és ezt követően térhettek vissza a Sarre-vidékre a Bercsényi-huszárok, ahol azonnal téli szállásra vonultak.[149]

A békekötést megélt kilenc francia hadseregbeli huszárezred között már létszámát tekintve is a legtekintélyesebb a Bercsényi-huszárezred volt a maga 952 fős hazatért létszámával. Ezzel szemben a többi nyolc egységben összesen 4248 fő szolgált.[150] Zömük még mindig magyar volt, és ők tovább akartak szolgálni a francia hadseregben. Az ő érdekükben azonnal megszólalt az ezredtulajdonos, főfelügyelői jelentésében így írt: „A Bercsényi-ezred nem lesz az egyik középszerű, ha nem csökken az ideszökés, lévén valamennyien magyarok. Attól félnek, hogy visszaküldik őket, amiként visszaküldték a nagy többséget az elmúlt háborút követően."[151] Az aggodalom nem volt alaptalan. A bekövetkezett béke valóban együtt járt a haderő létszámának erőteljes csökkentésével. A francia hadvezetés a két leggyengébb harcértékű huszárezredet feloszlatta, a többi hétben pedig összesen 112 tiszt és 3328 altiszt és közhuszár megtartását írta elő.[152] Igazán magyar jellegű egység csak a Bercsényi-huszárezred maradt az ezredtulajdonos jóvoltából, egyenesen 92 fős létszámtöbblettel,[153] a többi huszárkötelékbe már nagyobb számban kerültek be németek, sőt franciák is,[154] ám a kompániás tisztek nyolcvanhét százalékban még az egész csapatnemnél magyarok voltak.[155]

Hamarosan azonban változott a helyzet, egyre több magyar szökött el az egyébként is csökkentett létszámú huszárezredekből, így a Bercsényi-huszárezredből is. Az ezredtulajdonos és huszár-főfelügyelő Bercsényi ezt nem is ta-

143 *KA*, AFA, Niederlande, 1747—VII—2; *ASHA*, Fasc. MF—230/1, fol. 90.; Fasc. A[1]-3206; *Rupelle*, 76. o.
144 *BVM*, Fasc. 110. fol. 47.; *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 55.; *Choppin*, 103. o.
145 *ASHA*, Fasc. A[1]-3206, A[1]-3262.
146 *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 39. fol. 116.
147 *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 55. V. ö.: *Zachar 1979*, 107. o.
148 *Espagnac*, II. k. 463. skk. o.; *d'Ivry*, 25. o.
149 *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 55.
150 *Uo.*; *d'Ivry*, 325. o.; *Zachar 1980*, 428. o.
151 Idézi: *d'Ivry*, 324. o.
152 *Zachar 1984*, 98. o.
153 *ASHA*, Fasc. Y8c-2.
154 *OSzKK*, Fasc. Quart. Gall. 55., v. ö.: *d'Ivry*, 325. o.
155 *Corvisier*, 655. o.

gadta, mindenesetre magyarázatként hozzáfűzte: „Kétségkívül előfordult szökés arra a hírre, amely az északi háborúról elterjedt. Mentek szerencsét próbálni. Felfedték, hogy porosz toborzók csábítottak el huszárokat."[156] Valóban, akkortájt folyt a porosz huszár-csapatnem kialakítása és a porosz hadvezetés igyekezett átcsábítani más országbeli szolgálatban állt magyar huszárokat.[157] Egy másik jelentésében Bercsényi azonban más szempontot is felvetett: „Lehet számítani a magyarok hűségére, még ha volt is azelőtt köztük néhány dezertálás könnyelműségből, vagy állhatatlanságból fakadóan, talán a hazájuk iránti szeretetből."[158] Végül ugyancsak a huszárok főfelügyelője mutatott rá az elszökés fő okára, a nagyfokú eladósodásra, a megfelelő jövedelmek hiányára. Így az ezredtulajdonosokról szólva megállapította: „Négy ezrednek sok az adóssága. Turpin 24 389, Pollereczky 23 746, Beausobre 26 000 és különösen Lynden több, mint 80 000 livre összeggel tartozik."[159] Arról ezúttal hallgatott, hogy ezredtulajdonosként neki magának is 60 000 livre adóssága gyülemlett fel,[160] ugyanakkor szerény birtokának évi jövedelme csupán mintegy 2 400 livre volt.[161] Így nem csoda, hogy például Pollereczky András brigadéros, ezredtulajdonosként, az első négy békeévben csupán 11 588 livre összeget tudott bajtársainál törleszteni.[162] Ezért Bercsényi külön is rámutatott tiszttársai súlyos helyzetére: „A három magyar ezred hadnagyai nem tudnak megélni a 290 frank 12 centime összegből, amely nekik tisztán a 300 frank fizetésből marad."[163] Volt olyan tiszt, aki becsületesen, erre a helyzetre való tekintettel, elbocsátását kérte, mint például a Bercsényi-ezredbeli Nándory hadnagy, akinek kérelmét Bercsényi határozottan pártfogolta, sőt indoklásban úgy fogalmazott, hogy „szegény ördögnek alig van egy öltözéke a testén".[164] Bajtársai esetében hiába kért az udvartól segélyt Bercsényi, Versailles-ban inkább az a nézet nyert teret, hogy a hét huszárezred magyarjait három, egyenként 440 fős egységgé kellene átszervezni, a többi huszárt pedig egyszerűen szélnek kellene engedni. Ez ellen a nagyobb áttekintéssel rendelkező főfelügyelő azonnal titakozott: „Ha most új beolvasztások történnének, akkor az adósok száma kevesbednék, és az adósságok a megmaradt ezredekre esnének, és ezeket agyonsújtanák. Tehát még egy csapás. Nem marad más hátra, mint várni, és én elmegyek addig, ameddig tudok."[165]

Az ezredfeloszlatás kérdése lekerült a napirendről, azonban nemcsak az elszökés tűrése következett el, hanem egyenesen újabb elbocsátásokra került sor.[166] Végül 1749 végére a francia király szolgálatában 2981 legénységi állományú huszár maradt, akinek már csak alig egynegyede, pontosan 714 fő volt

156 Közli: *d'Ivry*, 26. o.
157 L. bővebben: *Zachar József:* Recrutement et encadrement des Houssards dans l'Europe du XVIIIe siècle. A Sedicessime Settimana di Studio részére készült előadás, Istituto Internazionale di Storia Economica Francesco Datini, Prato, 1984., megjelenés alatt, v. ö.: *uő.:* Soldats Hongrois dans les armées européennes du 18e siècle. A *Revue Internationale d'Histoire Militaire* tervezett magyar száma, Budapest, 1985, kézirat és *uő.:* Huszárok. Történelmi bevezető. In: Huszárok. Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár, Vas megyei Múzeumok Katalógusai, 135. k., Sárvár, 1988, 4. skk. o.
158 Közli: *d'Ivry*, 26. o.
159 Közli: *Forster Gyula:* Gróf Bercsényi László, Franciaország maréchalja. Budapest, 1925. (a továbbiakban: *Forster*), 100. o.
160 *Rupelle*, 77. o.
161 *Forster*, 195. o.
162 *ASHA*, Fasc. MF—230/1.
163 Közli: *d'Ivry*, 326. o.
164 *Uo.* 26. o.
165 Közli: *Foster*, 100. o.
166 *Halmágyi István* Naplója. (Közli: *Szádeczky Lajos*) Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI—XVIII. századokból, 4. k., Budapest, 1906, 489. o., v. ö.: *Zachar 1979*, 109. o.

magyar.[167] A Bercsényi-huszároknál is hasonlóan alakult a helyzet, a 28 tisztből még 18 ugyan magyar volt, de a 749 legénységi állományúból csupán 128.[168] Bercsényi László ezt a körülményt nehezen viselte el. A huszárság főfelügyelőjeként addig mesterkedett különböző áthelyezésekkel, míg 1754-re elérte, hogy újólag 28 tisztre és 923 legénységi állományúra szaporította a tulajdonában állt egységet, mégpedig úgy, hogy 24 tiszt és 259 altiszt és közhuszár újra magyar legyen köztük.[169] Tegyük hozzá: az ezredbeli négy nem magyar tiszt közül kettő francia és a rokona volt, kettő pedig régi lengyel bajtársa, a Lotharingia fejedelmeként élő volt lengyel király, I. Szaniszló köréből.[170] Egyébként Bercsényi nemcsak jó elöljáróként igyekezett gondoskodni alárendeltjeiről, hanem a nehéz körülmények ellenére is mindent megtett annak érdekében, hogy a huszáregységek erkölcsi színvonala ne csökkenjen. Így például egyik tiszttársa esetében, aki elmaradt járandóságai helyett kártyával, kockával kívánta a kiadásaihoz szükséges pénzt biztosítani, a következőképpen járt el, ahogyan jelentette a hadügyminiszternek: „Sarrelouis-ban fogságra vetettem Perényi (Mihály) bárót, ezredembeli gyalog szolgáló kapitányt. Helytelen magatartása által előidézett adósságai és kicsapongásai követelték ezt. Nem fogja rossznak találni, hogy ott marad, amíg adósságait ki nem fizeti."[171] Ha a neves magyar arisztokrata család sarjával ilyen szigorúan bánt, elképzelhető, milyen fegyelmet tartott egységénél! Ennek érdekében az ideje java részét Lunéville-ben, I. Szaniszló udvarában töltő Bercsényi a nevét viselő huszárezredet viszonylag közeli laktáborokban helyeztette el, így 1749-ben a lothringiai Metzben, majd Sarrelouis-ban, 1750-ben a picardiai Vervins-ben, 1751-ben újra Sarrelouis-ban, 1752-től egészen 1754-ig a szintén lotharingiai Saint-Mihiel-ben, 1755-ben Richemont-ban, végül 1756-ban, már a háborús előkészületek jegyében, a Liege-beli Vancouleurs-ben.[172]

A továbbra is fennálló porosz—osztrák hatalmi konfliktusok és az akkorra kiéleződött angol—francia gyarmati ellentétek ugyanis 1755 szeptemberében az osztrák Habsburg- és a francia Bourbon-ház koalícióját, 1756 januárjában pedig angol—hannoveri—porosz szövetséget eredményeztek. A francia—osztrák szövetségi együttműködés jegyében 1756-ban arra vonatkozóan is megállapodás született, hogy a franciaországi huszárezredek hadilétszámra való feltöltésének elősegítésére a bécsi hatóságok engedélyezik a közvetlen magyarországi toborzást. Ez azonban, miként korábban, teljes érdektelenségbe fulladt és tökéletes kudarccal végződött.[173] Ugyanakkor viszont a konstantinápolyi francia követ azt jelentette, hogy továbbra is szöknek el magyar földről olyanok, akik néla jelentkeznek, mert a francia király magyar huszárjai kívánnának lenni.[174] E tényre alapozva Bercsényi László altábornagy ismét csak az Oszmán Birodalomba küldte Tóth András brigadérost, hogy toborzótisztjeivel minél több magyart fogadjon fel. Ehhez azonban őket Bercsényi szavaival „Tóth úr kénytelen volt Havasalföldre és Moldvába, Erdély és Magyarország határára küldeni az

167 *ASHA*, Fasc. Y8c-1, Y8c-2, Y8c-5, Y8c-9, Y8c-10, Y8c-20, Y8c-21.
168 *ASHA*, Fasc. Xc-81, Y8c-2.
169 *Uo.*
170 *d'Ivry*, 29. o.
171 Közli: *Foster*, 141. o., v. ö.: *d'Ivry*, 26. o.
172 *ASHA*, Fasc. A[1]-3394.
173 *ASHA*, Fasc. 3407, fol. 350. skk. o.
174 *Uo.* fol. 30.

újoncok keresése céljából". Ez pedig azonnal felvetette az akut pénzkérdést, hiszen „költségük erősen meghaladja azt a 130 livre-t, amelyet csak azokra a magyarokra számítottam, akik Rodostóban, vagy a környékén lennének találhatóak és nem pedig olyan messze keresettekre", — folytatta jelentését Bercsényi. Az eredmény egyértelműen kevesebb magyar francia földre juttatása volt. Ilyen körülmények között Bercsényi maga indítványozta, hogy a francia hadseregbeli négy német huszárezredet olvasszák bele a hadilétszámra feltöltendő megmaradó három magyar huszárezredbe.[175] Indítványának 1756. október 30-i döntésével a hadügyminiszter eleget tett.[176] A hét ezrednek hárommá való összeolvasztásával azután már nem maradt összetétele szerint egyetlen magyarnak tekintett egység sem, a Bercsényi-huszárezred sem maradhatott az. A vezényleti nyelv ugyan mind a három egységben a magyar maradt, azonban a németek mellett most már franciák is beléphettek ezekbe a huszárezredekbe.[177]

A huszárezredek a francia hadsereg kötelékében 1757 tavaszán kapcsolódtak be az előző esztendőben kirobbant porosz—osztrák összecsapással kezdődő harmadik sziléziai, vagy más néven hétéves háború küzdelmeibe. Ezt megelőzően megtörtént az egységek hadilétszámra való feltöltése. A Bercsényi-huszárezred 28 tisztjéhez és 656 legénységi állományú tagjához a toborzáskor immár elsődlegesen nem magyarok csatlakoztak.[178] A hadműveletekre való készülődéskor ezt az egységet ugyanúgy, mint a szintén hadrakelő idős hadvezért, Bercsényi László altábornagyot, a németországi segélyhadsereg kötelékébe osztották be.[179] A Rajna melléki gyülekezési térségből a Bercsényi vezényelte lovashadtest, ebben a nevét viselő huszárezred, Vesztfáliába indult, hogy ott „gyűjtsön babérokat".[180] A szemben álló porosz, angol és hannoveri kötelékekkel szemben április folyamán a Berg Hercegség-beli Neuss, majd a Cleve Hercegségben fekvő Wesel térségében, e hó 24-én Hessen-Darmstadt Tartománygrófságban Münsternél, végül pedig, néhány nap múlva beérkezve Vesztfáliába, az e hercegségbeli Lippstadtnál ért el figyelemreméltó sikereket a hadvezér és egysége.[181] Ezt követően, Hessen Tartománygrófságba vezényelve, ottani portyázásokkal segítették a főerők előrevonását. Ennek során a Bercsényi-huszárok észak felé egészen a Hannoveri Választófejedelemség határán fekvő Celle-ig és a Magdeburg Hercegség-beli Quedlinburgig jutottak el, míg két svadronjuk, Kasselnél visszamaradva, e térség biztosításában kapott szerepet.[182] Ezáltal ők kimaradtak az 1757-es döntő összecsapásból, a július 26-án Hastenbeck mellett megvívott csatából, amely viszont összeforrt az ezredtulajdonos nevével, aki ideiglenesen éppen abban az időben, éppen megbízott parancsnokként, az egész németországi segélyhadsereg élén állt.[183] Augusztus első napjaiban Bercsényi visszatért hadteste élére és huszáraival újólag Hessenben portyázott. Több kisebb harccselekmény közül kiemelkedik az a haditettük, amikor szeptember 4-én váratlan rohammal elfoglalták Hessen-Kassel

175 *Uo.* fol. 22.
176 L.: *Zachar 1980*, 528. o.
177 *Fieffé*, I. k. 279. o.
178 *ASHA*, Fasc. Xc-81, Y8c-4.
179 *Luynes*, XVI. k. 199. o., v. ö.: *Zachar 1979*, 111. o.
180 *Aubert*, LVII. o.
181 Der Siebenjährige Krieg 1756—1763. (Kiad.: Der grosse Generalstab, Abteilung für Kriegsgeschichte) Berlin, 1901. skk. (a továbbiakban: *Sj. Kr.*), V. k. 75. skk. o.
182 *d'Ivry*, 30. o.
183 Mémoire du *comte de Maillebois* au sujet de la bataille de Hastembeck. Amsterdam, 1758.

Tartománygrófságban a Holzminden melletti Bevernt.[184] Hadmozdulatai során Bercsényi felismerte az ellenséges szándékot, ezért kezdeményezte a felső hadvezetésnél, hogy hadtestével egyesülhessen az ugyancsak kikülönített szászországi francia hadtesttel. Ezt nem engedélyezték,[185] így a francia vereséggel járó rossbachi csatában sem ő, sem huszárai nem vettek részt. A két hadtest egyesítésére csak a vereséget követően, a téli szállásra vonulás elrendelésekor adott utasítást az uralkodó. Míg az idős Bercsényi a téli hónapokra hazatérhetett, huszáregységét Worms térségében továbbra is hadműveleti területen állomásoztatták.[186]

Ott értesültek a Bercsényi-huszárok, miként az egész hadsereg, az 1758 tavaszi előléptetésekről, amelyek élén az a közlés állt, hogy „Őfelsége, a Legkeresztényibb Király folyó évi március 15-én Franciaország marsalljává nevezte ki gróf Bercsényi altábornagyot".[187] Miután a legmagasabb katonai méltóságba emeléssel az egykori ifjú kuruc tiszt francia szolgálatban mindent elért, amit egyáltalán elérhetett, hazájával kapcsolatos reményei pedig végleg csupán reménynek bizonyultak, 1758. május 15-én keltezett beadványa alapján, „kiújult köszvényére és magas korára tekintettel", távol maradt a további háborús küzdelmektől.[188] A huszárság főfelügyelője beosztást továbbra is ellátta Bercsényi, de ez a csapatnem már nem az előző háborúban megismert volt. A meglevő három egységben csupán 1800 huszár szolgált, magyar alig volt már köztük, a harcérték pedig egyre romlott. Sőt az udvari intrikák eredményeként bekövetkezett a Pollereczky-huszárezred feloszlatása, és állományának a Bercsényi- és a Turpin- (volt Esterházy-) huszárezredbe való beolvasztása.[189] E háborúban már oly módon tudták csak növelni a huszárok számát a francia hadseregben, hogy a szemben álló hadaktól elszökött németekből, elzászi és lotharingiai németekkel kiegészítve hozták létre a Nassau-ezredet.[190]

Az 1758-as hadjárati esztendőben a Bercsényi-huszárok szinte egész esztendőben csak portyázó feladatot kaptak német területeken.[191] Változás csak őszszel következett be, amikor harmincöt gyalogzászlóalj és harminc lovassvadron — közte a Bercsényi-huszárok hat svadronja — összevonásával önálló csoportosítást hozott létre a francia hadvezetés, hogy ezzel akadályozza meg az észlelt jelentős ellenséges utánpótlási szállítást. Elzászban Lützelberg [franciásan: Lucelle] térségében október 10-én ütöttek rajta a francia kötelékek az ellenséges szállító hadoszlopon. A balszárnyon bevetve jelentős szerepük volt a Bercsényi-huszároknak a siker kivívásában, elsőnek a tizenhárom kisérő lóveget ragadták el, majd sok ellenséges málhásszekeret vettek birtokba, miközben jelentős számú foglyot is ejtettek.[192] A zsákmánnyal Kasselhez vonultak, majd az alsó-rajnai hadsereg biztosításában kaptak feladatot.[193] Az egész évi vesztfáliai tényked ést követően végül Hessenben, Hanau térségében tértek

184 *ASHA*, Fasc. A[1]-3435, fol. 17. skk.; *Gazette de France*, 1757. szept. 17.; *Aubert*, LVII. o.
185 *Luynes*, XVI. k. 198. o., v. ö.: *Forster*, 103. o. és *Zachar 1979*, 113. o.
186 *ASHA*, Fasc. A[1]-3439, fol. 222. skk., v. ö.: *Pajol*, IV. k. 103. o.
187 *Gazette de France*, 1758. márc. 18., v. ö.: *Zachar 1979*, 113. o.
188 *Aubert*, LXIV. o.
189 *ASHA*, Fasc. Y8c-1, Y8c-4, Y8c-9, Y8c-11, Y8c-20, Y8c-21, Brigadier Pollereczky, A[1]-3443, 40a, v. ö.: *Zachar 1980a*, 299. o., *Zachar 1984*, 258. skk. o.
190 *ASHA*, Fasc. Xc-80, Yb-597, Y8c-19, v. ö.: *Zachar 1980*, 529. o.
191 *d'Ivry*, 31. o.
192 *Musée de la Guerre, Paris:* Manuscrits, Journal des opérations de l'armée de Soubise par un officier de l'Armée.
193 *d'Ivry*, 31. o.

téli szállásra.[194] A hétéves háború küzdelmeiben már az ezredalapító idősebb fia, Bercsényi Miklós Ferenc ezredes[195] vezényelte az egységet, akinek a részére az ezredtulajdonosi jogkört is sikerült biztosítani. Ez az ifjú Bercsényi is olyan kimagasló helytállást tanúsított, hogy már az első hadjárati év alapján, 1728. február 10-én elnyerte a Szent Lajos-rend lovagkeresztje kitüntetést.[196] Vezényletével a továbbiakban is derekasan küzdöttek a Bercsényi-huszárok a hétéves háború küzdelmeiben. Így kivették a részüket az 1759-es vesztfáliai kisháborús műveletekből, sőt az augusztus 1-jei mindeni csatában is bevetették őket. Ez alkalommal súlyos veszteségeket szenvedtek. A Marburghoz való visszavonulást követően ezért rendkívül korán, már szeptember elsejével téli szállásra küldték őket a Majna menti Frankfurt térségében.[197] Az 1760-as esztendő Fulda térségében vívott harcokkal telt el a Bercsényi-huszárok számára. A kisebb jelentőségű eseményekből csupán a júniusi Schluchtern melletti összecsapás érdemel említést. A portyázások ezúttal egészen az év végéig tartottak, csupán 1761 januárjában vonultak téli szállásra, ezúttal a békeidőbelihez hasonlóan Saarrelouis mellett, hogy az év közben elszenvedett erős veszteségeket pótolni tudják. Az egységet vezénylő tulajdonosezredesnek ott kellett betagolnia a felső hadvezetés elhatározásából hozzá csatolt gyalog vadászokat, egy hatvan fős gránátos- és négy, egyenként száz fősnek előírt flintásszázadot.[198]

Az 1761-es hadrakeléskor a Bercsényi-huszárezredet a hadvezetés az elzászi Mühlhausen [franciásan: Mulhouse] térségébe telepítette. Az ifjú Bercsényi onnan vezette portyára harcosait, amelyek során egészen a Majna menti Mosbachig terjedően tényked tek. A Weseren való átkelés során, Scharfaltendorf és Grund között egy hesseni, erős túlerőben levő csoportosítás ütött rajta a huszárokon, akik közül sokat levágtak, másokat, így a magyar Bosnyák Ferenc kapitányt, sebesülten fogságba ejtették. Az alsó-rajnai Gosfeldnél tartott pihenő után tudott csak visszatérni a megtépázott egység Elzászba.[199] Ott támadta meg a himlőjárvány a harcosokat. A megbetegedettek közt volt és 1762. február 9-én elhalálozott az ezredtulajdonos, Bercsényi Miklós Ferenc ezredes is.[200]

Bercsényi László, az ezredalapító marsall, azonnal kérvényezte, hogy a francia uralkodó az ezredtulajdonosi jogot ifjabb és immár egyetlen fiára, Bercsényi Ferenc Antalra, az egységben kapitányként szolgáló és már jelentős harci tapasztalatokat is szerzett ifjúra ruházza át.[201] XV. Lajos meglepő gyorsan, már 1762. március 2-i nyílt parancsával teljesítette a kérést.[202] Mindenesetre amikor a tizennyolc esztendős ifjút ezredtulajdonossá nevezte ki, egyúttal elrendelte, hogy a főfelügyelő állandó vezénylőezredest állítson mellé, mivel bár „nagyon bátor, nagy reményekre jogosít, de még túl fiatal ahhoz, hogy maga vezényelje ezredét".[203] Kezdetben az addigi alezredes, Bercsényi László nevelt

194 *Uo.*, 32. o.
195 Életrajzát l.: *Zachar 1984*, 397. skk. o.
196 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, Y8c-2.
197 Correspondence particulière du *comte de Saint-Germain* avec Mr. Paris du Verney. London, 1789. I. k. 172. skk. o.
198 *d'Ivry*, 33. o.
199 *Uo.*, 34. skk. o. Bosnyák Ferenc életrajzát l.: *Zachar 1984*, 452. o.
200 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, *Gazette de France*, 1762. febr. 22.
201 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, Bercsényi Ferenc Antal életrajzát l.: *Zachar 1984*, 402. skk. o.
202 *Archives Départmentales de Meurthe-et—Moselle, Nancy:* Fasc. GG-2, No. 55; *ASHA*, Fasc. MC—2998/1, fol. 1.
203 *ASHA*, Fasc. MC—2998/1.

fia, Esterházy Bálint László,[204] majd miután ő is ezredtulajdonosi kinevezést kapott és önálló huszáregységet állíthatott fel,[205] az ugyancsak neves francia-országi magyar katonacsaládból származó Pollereczky Ferenc András alezredes[206] volt vezénylőként a harmadik ezredtulajdonos Bercsényi támasza.

A legifjabb ezredtulajdonosoknak már nem sok lehetősége volt a magyar virtus bizonyítására. A hadviselő felek erősen belefáradtak a mindkét részről döntő siker nélkül vívott háborúba és mindinkább csak kisháborús műveletekre került sor, azokra is egyre ritkábban. Az 1762-es évből csupán a Hessen-beli Homburg melletti találkozóharc érdemel kiemelést, amelyből a Bercsényi-huszárok is derekasan kivették a részüket.[207]

1763 már újra béke éve volt, noha a tavaszi mustra még hadilétszámot tükrözött. 43 tisztet és 900 legénységi állományút írtak össze az ezredtörzsben és a hat svadronban.[208] Magyar már nagyon kevés volt köztük. A tiszteknél még ugyan tizennégy vallotta magát büszkén magyarnak, az altisztek és közhuszárok közt azonban már csak összesen huszonkettő. Így az egykori magyar jelleg úgy-ahogy csupán a vezényletben tükröződhetett még valamelyest. Az égszínkék huszáröltözet — a Bercsényi-kék — immár megtévesztő volt, már francia volt ez a huszárezred a még mindig tovább élő magyar nyelvű vezénylet ellenére. A béke beköszöntésével egyébként erőteljes létszámcsökkentést rendelt el a hadvezetés, a hat svadronból csak három élt tovább, ezekben pedig összesen immár megint csak alig háromszázötven legénységi állományú szolgált, ezek közül is százhúsz gyalog.[209] A következő esztendőben a Bercsényi-huszárokat a még háborús körülmények által meghatározott Francia-Pfalz-beli Landau helyőrségéből visszavonták az ország belsejébe, és Donchery és Mouzon térségébe a Meuse mellé telepítették őket. Az áttelepítés együtt járt a véglegesnek tekintett békeszervezés elrendelésével, ezek szerint az egység négy svadronból, svadrononként két századból, századonként huszonöt fő legénységből állt. A szerény előírt létszám lehetővé tette, hogy a létszámfölöttivé váltak elvonásával létrehozzák negyedik élő huszárezrednek a második Esterházy-egységet.[210]

A csekély létszámú Bercsényi-huszárezred a következőkben a szokásos békeéveket élte. Már 1764-ben azt állapította meg az elöljárói szemle, hogy „katonákban nagyon jó, [...] elég jól felszerelt, és a lovak többsége háborút viselt".[211] A Bercsényi-huszárok a továbbiakban is vonzották magukhoz a katonáskodni kívánókat. Ezért már 1765-ben uralkodói engedéllyel a századok létszámát negyven főre növelhette az ezredtulajdonos. Az újoncozás a Seine-etMarne megyei Vaucouleurs-ben, és a Poitou-beli Limoges-ban folyt, a kiképzés viszont megint Mouzon térségében. 1767-ben azután az egységeket a Vogézek-beli Epinal-ba és Mirecourt-ba helyezték át. Végül a következő esztendőben ujra összevonva és a hadikészülődés jegyében megint Landau lett az egység helyőrsége. Bár Franciaország nem kényszerült újabb háborúra, a huszárok fontos harc-

204 Bővebben: *Zachar 1984*, 432. skk. o.
205 L. erről: *Zachar 1983*, 221. skk. o.
206 Életrajzát l.: *Zachar 1984*, 370. skk. o.
207 *d'Ivry*, 35. o.
208 *ASHA*, Fasc. Xc-81, Y8c-4.
209 *d'Ivry*, 37. o.
210 *Zachar 1983*, 221. skk. o.
211 Közli: *d'Ivry*, 38. o.

feladatot láttak el, a határ mentén portyázásaikkal megakadályozták, hogy dezertálhassanak az erre csábított francia hadseregbeliek.[212] 1770-ben az egység helyőrségévé a lotharingiai Saint-Avold városát jelölte ki a hadvezetés. A következő évi főfelügyelői szemle eredményeként részletes kép maradt az utókorra az egység állapotáról. Hosszasan időz ez a jelentés a lovaknál, miután már bevezetőben megállapítja: „A lovak általában középszerűek." Ennél számunkra fontosabbnak tűnik a személyi állománnyal kapcsolatos néhány megállapítás, így: „Az ezred jól gondozott és nagyon katonás." Majd tovább: „A tisztek mind nagyon jól képezettek.[. . .] Az altiszti kar kíváló."[213] A pozitív értékelés mögött egyértelműen az ezredtulajdonos sikeres tényked ését kell látnunk. Az 1772-es újabb főfelügyelői szemle rögzíti is a tényt: „Az ezredtulajdonos Bercsényi gróf úrnak a szolgálat iránti buzgóságát ismeri az udvar."[214]

Bercsényi Ferenc Antal ezredes buzgóságát valóban jól ismerték a versailles-i udvarban is. Elöljárói előterjesztésére így 1769-ben elnyerte a Szent János- és a Szent Lázár-rend lovagkeresztjét, 1771-ben pedig a Szent Lajos-rend lovagkeresztjét.[215] A buzgóság egyik megnyilatkozása volt az ezred létszámának állandó növelése. Az 1772-es szemle során már 56 tiszt és 1042 legénységi állományú szolgált az egységben, köztük azonban már csak három tiszt és tizenhárom legénységi állományú vallotta magát magyarnak.[216] A zöm természetszerűleg már francia volt. Velük azonban, sem a testi felépítés, sem a kiképzettség, sem a kisháborús feladatok végrehajtása tekintetében nem volt teljesen elégedett a felső vezetés.[217] Ez különösen 1774-ben mutatkozott meg, amikor, újólag Landau helyőrségbe telepítve, határportyázó feladatokat kapott az egység. Így már a következő esztendőben megint át is helyezték, ismét visszsza Lotharingiába, Saint-Mihiel-be, majd 1776-ban Stenay-be. A harcérték növelése érdekében megint létszámcsökkenés elrendelését látta célravezetőnek a francia hadvezetés, mégpedig mint a négy magyar alapítású egységnél, míg a Nassau-huszárezredet egyszerűen feloszlatta. A vidéki magányába visszavonult agg Bercsényi marsall, miként ezredtulajdonos fia is, a lehetőséget megragadva, megint növelte a magyarok számát a Bercsényi-ezredben. Így az évben immár nyolc tiszt vallotta magát magyarnak.[218] A két Bercsényinek még egy tény okozhatott őszinte örömöt. Az 1774-ben trónra lépett új uralkodó, XVI. Lajos ugyancsak 1776-ban, a hadsereg átszervezésével párhuzamosan, önálló hadrendi számokat adatott minden csapatnem egységeinek, a fennállás sorrendiségét követve. Ennek megfelelően az 1. huszárezred a Bercsényi László alapította, legrégibb, még fennálló egység lett.[219]

A huszár csapatnem újabb fejlesztését, amely az észak-amerikai függetlenségi háborúra tekintettel 1778-ban következett be, az ezredalapító már nem érte meg. Az év január 9-én elhunyt Luzany-beli magányában.[220] A marsall ezredtulajdonos fia azonban a gyász ellenére örömmel fogadta, hogy egységében 84 tiszt és 1116 legénységi állományú szolgál. Az előírt létszámra való feltöl-

212 *Uo.*
213 Közli: *d'Ivry*, 38. o.
214 Közli: *d'Ivry*, 41. o.
215 *ASHA*, Fasc. MC—2998/1, fol. 1.
216 *ASHA*, Fasc. Xc-81, Y8c-4, Yb-598.
217 *d'Ivry*, 41. o.
218 *ASHA*, Fasc. Xc-81.
219 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, v. ö.: *Staub:* Histoire de tous les régiments de hussards. Paris, 1867. 11. o.
220 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, fol. 1., v. ö.: *Zachar 1987*, 255. skk. o.

tés Saint-Mihiel-ben folyt, 1777 óta újólag ott állomásozott a Bercsényi-huszárezred. Ott érte az ezredtulajdonost és bajtársait az örömhír, hogy a függetlenségért küzdő tizenhárom gyarmat megsegítésére küldendő francia expedíciós hadtestbe beosztották a Bercsényi-huszárok egyik svadronját is.[221] Hiába siettek azonban a huszárok a tengerpartra, hogy a breton félszigeti Brest térségében csatlakozzanak az áthajózásra gyülekező erőkhöz, nagy csalódásukra vissza kellett maradniuk. Nem vígasztalta őket, hogy a Saon melletti Gray-ből új és nagyszerű lovakat, valamint első osztályú fegyverzetet és felszerelést kaptak. Megkeseredetten vonultak Poitou tartományba, ahol az ezredtörzsnek és három svadronnak Fontenay-le-Comte új állandó laktanyájában, míg a másik három svadronnak Lucon, Sainte-Hermine és Mareuil térségében jelölték ki állomáshelyét. Az 1779-es szemle során kénytelenek voltak megállapítani az elöljárók, hogy a hadisikerre való vágyódás fokozta a dezertálást ennél az ezrendnél is. Már huszonnégy huszár eleve visszamaradt az áthajózásra kijelölt alakulatoknál, majd továbbiak szöktek vissza, hogy az önkéntesek közt áthajózhassanak. Végülis száztíz Bercsényi-huszárnak nyílt módja, hogy az Újvilágban is csillogtassa virtusát.[222]

A Bercsényi-huszárok létszáma más okból is csökkent ebben az időben. Az uralkodó egy ötödik huszárezred felállítását rendelte el, mégpedig a fennálló négyből történő elvonással és az ezekhez az öreg katonákhoz való szabad toborzással. Hat tisztnek és százhárom legénységi állományúnak kellett ennek következtében kiválnia egységéből. A többi Bercsényi-huszár 1780-ban elhagyni kényszerült viszonylag kedvező körletét, mivel az egységet áttelepítették Gray-be, majd a következő esztendőben a már jól ismert Saint-Mihiel-be.[223] Az ottani szemle első ízben rögzíti az ezredtulajdonos alapvető gondját: „Sok huszár túl öreg ahhoz, hogy háborúba vonulhasson."[224] A zászlóhoz való hűség dicsérete ez a negatív értékelés. Mindenesetre lázas ténykedés indult meg a szükséges újoncok biztosítására. Az ezred tisztjei szinte vetélkedtek, ki fogad fel többet. Végül is százhatvanegy ifjú huszárral erősödött az egység, szinte valamennyien elzászi németek voltak.[225] 1783-ban a Bercsényi-huszárok helyőrsége Commercy, az azonos nevű hercegség székhelye lett, ahol katonai kormányzósági központjára tekintettel az ezredtulajdonos is tartózkodott.[226] Az ezévi szemle egy újabb momentummal gazdagítja ismereteinket: „Az ezred jó pénzügyi helyzetben van."[227] Más vonatkozású tanulságokkal szolgál az ugyancsak Commercy-ben 1785-ben tartott szemle jegyzőkönyve. A legénységi állományban megszemlélt kilencvenöt újoncról szólva ugyanis ez a megállapítás következik: „A tisztek a maguk részéről arra kényszerülnek, hogy a német nyelvet használják. Elrendeltem, hogy utasításukat fordítsák le erre a nyelvre."[228] Ezek szerint az egykori magyar jelleg a vezénylési nyelvet illetően a múltté lett, az összetétel megváltozása kikényszerítette a német vezénylést — a magyar ezredtulajdonos ellenére.

221 L. erről bővebben: *Zachar József:* Ungarn an der Wiege der Streitkräfte der Vereinigten Staaten. Az 1992. augusztus 30—szeptember 5. között Torinóban rendezett XVIIIe Colloque Internationale d'Histoire Militaire részére készített előadás, kézirat.
222 *Zachar 1980a*, 303. skk. o.; *d'Ivry*, 44. o.
223 *d'Ivry*, 45. o.
224 Közli: *d'Ivry*, 46. o.
225 *Uo.*
226 *ASHA*, Fasc. MC—2998/1.
227 Idézi: *d'Ivry*, 47. o.
228 Közli: *d'Ivry*, 48. o.

Újabb változások 1788-ban következtek az egység életében. Commercy helyet új helyőrséggé a hadvezetés az Ardennek lábánál a Meuse mellett fekvő, határ menti Charleville-t jelölte ki. Egyúttal újabb átszervezéssel négy svadronban, svadrononként két században, hétszáz fős békelétszámot és kilencszáz fős hadilétszámot írtak elő. A megmaradók szinte mind németek voltak, mégpedig háromszáz elzászi, száznegyvenöt német-lotharingiai, harmincöt birodalmi német területekről származó és így tovább. Magyarként már csak két közhuszár íratta össze magát. A tisztek közül még eddig szerepelt két utolsó magyar, Hericsy Ignác hadnagy és Mihályffy Ferenc kornétás éppen e szemlével vált meg kegydíjjal az aktív szolgálattól.[229]

A francia ancien régime e neves magyar alapítású egységéről ezután már nem sok feljegyezni való marad. 1789-ben a francia forradalom kirobbanása megrázta ezt az egységet is. Számos határon túlról érkezett német kivált az alakulatból. A későbbi események hatására mások is így tettek. Említést érdemel, hogy az ezredtulajdonos, Bercsényi Ferenc Antal tábornok, belső-franciaországi helyettes vezénylőként élte meg a rendszerváltozást. Tekintélyét jelzi, hogy Meaux-ban beválasztották a rendek gyűlésébe, sőt a nemesi rend tagjaként a Nemzetgyűlésbe is. 1790-ben a hadvezetés bizalmának kinyilvánításaként az északi határ mentén gyülekeztetett 17. sorhadosztály parancsnokává nevezték ki és alárendeltségébe helyezték a tulajdonában állt huszárezredet is. Új beosztásából fakadó lehetőségeit felismerve, royalistaként mind az ezredtulajdonos, mind utasítására huszárezrede, jelentős szerepet játszott a király sikertelen szökési kísérletében. Ezt követően Bercsényi tábornok mind többet maradt távol beosztásától. Végül 1791. október 24-i keltezéssel az előírt módon írásban kérte a beosztásából való felmentését és a francia hadsereg kötelékéből való elbocsátását a felső hadvezetéstől. Búcsút vett az atyja által alapított és korábban bátyja, majd általa vezényelt, örökölt huszárezredtől is, és visszavonult családi körbe. Így talált kiutat a királynak tett eskü és a forradalmi szolgálat dilemmájából.[230] A huszár csapatnem első hadrendi számát is viselő Bercsényi-huszárezred tulajdonjoga a születő francia polgári államra szállt át, amely megtartott a rangidősség alapján kiérdemelt 1. huszárezred megnevezést, bár a hadiiratokban még sokáig visszaköszönt a Bercsényi-megnevezés. Az egység vezényletét a hadvezetés az elzászi német Philipp Ritter von Georger ezredesre bízta és továbbra is határbiztosításra küldte az ezerkétszáz huszár élén.[231]

1792-ben az európai hatalmaknak a francia forradalom ellen indított első koalíciós háborújával új történelmi korszak kezdődött az 1. huszárezred történetében is. A magyar alapítású és az ancien régime idején három Bercsényi tulajdonában állt egység dicső története folytatódott.[232] Az újabb háborúk újabb küzdelmeiben ugyanúgy, mint a következő korok békeidőszakaiban, tovább élt ennél az egységnél a magyar alapítók hagyománya. Sőt a hagyomány-

229 *ASHA*, Fasc. Xb-81, Y8c-4, Yc-598.
230 *ASHA*, Fasc. MC—2998/1; *Forster*, 107. o.; *Rupelle*, 131. o.; *Zachar 1984*, 404. skk. o.; *Zachar 1987*, 264. skk. o.
231 *d'Ivry*, 53. o.
232 L. erről részletesen: *Zachar József:* Bercsényi-Husaren für und gegen die Französische Revolution 1792—1797. In: *Actes*, No. 15, XVe Colloque Internationale d'Histoire Militaire, Paris, 1991, I. k. 123. skk. o.

őrzés máig folytatódik: az egykori Bercsényi-huszárezred mai jogutódja az 1. légi szállítású deszant páncélos ezred büszkén viseli az ezredalapító Bercsényi László nevét és a múltra utaló huszár jelzőt is neve előtt.[233]

FÜGGELÉK

A francia hadsereg legnevesebb, magyar alapítású és hosszú évtizedeken át meghatározóan magyar többségű huszárezredével kapcsolatban természetes igény annak a kérdésnek a felvetése, vajon hány magyar is szolgált ebben az egységben. Ez a kérdés sajnálatos módon a kutatás mai állása szerint csupán megközelítőleg és hiányos adatokkal válaszolható meg.

Ennek oka az, hogy a Francia Hadilevéltárban (*Archives du Service Historique de l'Armée, Vincennes*) az X^c sorozatú ezredtiszti nyilvántartások, az Y^b sorozatú ezredtiszti személyi iratok és az $Y8^c$ sorozatú legénységi nyilvántartások csupán 1749-től vannak meg folyamatosan. A korábbi időre vonatkozóan segítséget nyújtanak a $3Y^c$ sorozatú toborzási iratok, a töredékesen és erősen hiányosan részben az A^1 sorozatú régi tábori iratok *2770.* számú csomójában fellelhető dokumentumok, ezen kívül részben a Meaux Város Könyvtárának Kézirattárában (*Bibliothèque de la Ville Meaux: Manuscrits)* Bercsényi László marsall hagyatékaként az *M-109.* és *M-100.* számú csomóban elfekvő ezrediratok, továbbá ugyancsak a Francia Hadilevéltárban az ezredalapító Bercsényi László *MF-230/1.* számú és a későbbi ezredtulajdonos, Bercsényi Ferenc Antal tábornok *MC-2998/1.* számú személyügyi iratcsomójába került, az ezreddel kapcsolatos iratok, hasonlatosképpen az esetleges más francia hadseregbeli magyar tábornokok (Ráttky György, Esterházy Bálint László, Dessőffy Károly, Tóth Ferenc és Pollereczky Ferenc András), illetve brigadérosok (Dessőffy Bálint, Tóth András és Pollereczky András) személyügyi vonatkozású iratai az MC sorozatú *1637/., 2826/1., 2900/1.* és *2908/1.* számú csomóban, és a *Brigadiers* elnevezésű sorozatban a *d'Ersoffy, Tott és Polerесky* megnevezésű csomóban, végül az A^1 sorozatú régi tábori iratok csomói közül azok, amelyek az egység ténykedésével kapcsolatos iratokat őriznek. Eddig hatvannégy ilyen csomót sikerült feltárnunk, ezek a következők: 2702., 2727., 2735., 2736., 2757., 2761., 2912., 2943., 2946., 2952., 2954., 2959., 2969., 2988., 2989., 2990., 2991., 2992., 2993., 3000., 3026., 3027., 3028., 3029., 3036., 3069., 3095., 3096., 3100., 3101., 3109., 3124., 3136., 3137., 3138., 3147., 3138., 3149., 3166., 3198., 3199., 3200., 3206., 3262., 3311., 3329., 3394., 3403., 3407., 3433., 3435., 3436., 3438., 3443., 3732., 3733., 3735., 40s., C^{oo}., LXVI., LXVII., LXVIII., LXIX., LXX. Végül átnéztük és hasznosnak találtuk az áthelyezésekre tekintettel a más huszárezredekből a Bercsényi-huszárokhoz kerültekre vonatkozóan szóba jöhető valamennyi levéltári egységet: az X^c sorozat 80., 81., 82., 83., az Y^b *sorozat* 594., 595., 596., 597., 598., 599., 600., 601., 602., 603., 604., az $Y8^c$ sorozat 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23. számú csomóját.

Mindezek alapján arra a felismerésre jutottunk hogy az ancien régime hetven esztendeje alatt bizonyíthatóan legalább 2745 huszár szolgált rövidebb-hosszabb ideig a Bercsényi-huszárezredben. Közülük, saját közlésük szerint, legalább 634 magyar volt. E magyarok közül a jól ismert ezredalapító tulajdonoson és két fián kívül eddig 404 nevére és — nem egyszer hiányos — adataira bukkantunk. Ezeket itt és most egyrészt az emlékük előtti tisztelgésként, másrészt a további kutatások ösztönzésére és újabb eredmények reményében közöljük. Megadjuk a nevet, a viselt rendfokozatot, a születési helyet és időt, a feltárt szolgálati időt. Eközben a következő rövidítéseket alkalmazzuk: *hu* = huszár, *ti* = tizedes, *strm* = strázsamester, *k* = kornétás, *hdgy* = hadnagy, *kap* = kapitány, *őrgy* = őrnagy, *alez* = alezredes, *ezds* = ezredes, *o* = ország, *vm* = vármegye, *áh* = áthelyezéssel, *nyá* = kegydíjjal nyugállományba helyezve.

233 V. ö.: *Bodin, Jérome—Cart-Tanneur, Philippe:* Hussards Parachutistes. Tarbes, 1988. Ismertetését l.: *Zachar József,* HK, 1989/1, 118. skk. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Ambrus József	hu.	Nagyvárad, Bihar vm., 1723	1749—56
Antal János	hu.	Borsod, Borsod vm., 1723	1749—56
Apponyi Gábor	hu-hdgy.	Appony, Nyitra vm., 1722	1741—56
Arady Ferenc	hu-strm.	Nagykároly, Szatmár vm., 1721	1754—67
Arady János ezredfi	hu.	? 1752	1765—72
Arany János	kap.	?	1749—56
Albogáti Antal	hu-kap.	?	1720—43, áh.
Bajai Mátyás	hu.	Illye, Bihar vm., 1724	1747—56
Bakos Mihály	hu.	Szekeres, Szatmár vm., 1725	1752—56
Balogh Gábor[1]	hu-kap.	Nagyréde, Heves vm., 1712	1740—49, áh.
Balogh János	hu.	Szekszárd, Tolna vm., 1717	1755—62
Balogh János	hu.	Pozsony, Pozsony vm., 1738	1767—72
Balogh Zsigmond	hu.	? 1723	1751—56
Barbik György	hu.	Kraszna, Szilágy vm., 1719	1749—56
Benyó Pál[2]	hdgy-alez.	Cambermay, Franciao., 1697	1722—72
Benyovszky János	hu.	Debrecen, Hajdú vm., 1731	1754—56
Bercsényi Ferenc Antal[3]	k-ezds.	Lunéville, Lotharingia, 1744	1754—91
Bercsényi Miklós Ferenc[4]	k-ezds.	Luzanczy, Franciaország 1736	1742—62
Berkes István	hu-hdgy.	Jászapáti, Jász vm., 1717	1747—68, nyá.
Berkes Pál	hdgy.	?	1762—72
Bernyák ?	kap.	?	1772—74
Beszterczey Pál[5]	hdgy-kap.	Besztercebánya, Zólyom vm., 1711	áh. 1749—76, nyá.
Béla ?	kap.	? 1725	1746—56
Bittó Gábor	hu.	?	1751—56
Bodnár György	hu.	Árva, Árva vm., 1709	1744—56
Boga István	hu.	Zilah, Szilágy vm., 1721	1749—56
Bohny János	hu.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1721	1746—56
Bolgár István	hu.	Töröko. 1714	1744—56
Bosnyák Ferenc[6]	hu-kap.	Érsekújvár, Nyitra vm., 1709	1743—83, nyá.
Bosnyák Ferenc	hu-hdgy.	? 1721	1743—56
Brecsy Mátyás	hu.	Finta, Sáros vm., 1721	1746—56
Budai György	hu.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1727	1749—56
Bujdosó György	hu.	? 1726	1753—56
Bujdosó Mihály	hu.	Kecskemét, Pest vm., 1714	1746—56
Bujdosó Mihály	hu.	Kapuvár, Sopron vm., 1720	1748—56
Bujdosó Péter	hu.	Nagykáta, Pest vm., 1717	1747—56
Busa János	hu.	Marosvásárhely, Maros vm., 1715	1753—56
Csákovics István	ti.	Dolha, Máramaros vm., 1715	1747—56
Csáky ?	hdgy.	?	1722—34
Csáky Sándor	hu.	Nyitra, Nyitra vm., 1725	1748—56
Csengey Kováts Márton[7]	k-őrgy.	Berkes, Torda vm., 1715	1735—56

A függelékben szereplő tisztek közül harmincnégynek az életútját sikerült az eddigi kutatások során többé-kevésbé egészében feltárni és ez már korábban publikálásra került. Az itt következő hivatkozások erre vonatkoznak.

1 *Zachar József:* Idegen hadakban. Budapest, 1984. (a továbbiakban: *Zachar 1984*), 451. o.
2 Uo. 447. o.
3 Uo. 402. skk. o.
4 Uo. 397. skk. o.
5 Uo. 453. o.
6 Uo. 452. o.
7 Uo. 449. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Csepreghy István	hdgy.	?	1720—35
Csepreghy János	hu.	Taszár, Somogy vm., 1720	1755—62
Cserny János	hu.	? 1711	1750—56
Dali János	hu.	Kissármás, Kolozs vm., 1715	1746—56
Dalvi Mihály	hu.	Kolozs, Kolozs vm., 1710	1746—56
Danksa Ferenc	kap.	?	1758—62
Darvassy András	hu.	? 1736	1759—62
Dávid Mihály	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1722	1748—56 áh.
Dávid Zsigmond[8]	k-őrgy.	?	
Deák(i) János	hu-alez.	Kőrös, Heves vm., 1707	1720—61, nyá.
Dedinszky Ádám	hu-hdgy.	Harta, Pest vm., 1720	1745—48
Dessőffy János Fülöp	hdgy-kap.	Mainville, Franciaország, 1756	1774—83
Dessőffy Károly[9]	k-kap.	Baulny, Franciaország, 1720	1733—41, áh.
Dégy János ezredfi	hu.	?	1777—88
Déssey István	hu.	? 1718	1751—56
Désy István	hdgy.	? 1709	1747—62
Désy János	hdgy.	? 1718	1747—61
Diósy ?	hdgy.	?	1747—56
Dombi István	hu.	Csepreg, Sopron vm., 1714	1753—56
Domby Károly Jenő	hdgy.	? 1767	1785—88
Domonkos János	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1726	1756—62
Domonkos Samu	ti.	Kér, Bihar vm., 1702	1746—56
Draguski György	hu.	Valkó, Szilágy vm., 1716	1746—56
Dudás András	hu.	Sáros, Nagy-Küküllő vm., 1713	1749—56
Enyedy ?	hdgy.	?	1747—48
Eöley ?	hu.	?	1753—64
Erdélyi Izsák	hdgy.	?	1747—48
Erdélyi János	hu.	Heves, Heves vm., 1719	1749—56
Erdélyi László	hdgy.	?	1742—48
Erdélyi Mátyás	hu.	Somoskő, Nógrád vm., 1723	1748—56
Esterházy Bálint József[10]	kap.	Kassa, 1705	1720—33, áh.
Esterházy Bálint László[11]	hdgy-alez.	Vigan, Franciaország, 1740	1752—62, áh.
Faber József	hu-hdgy.	Nagyvárad, Bihar vm., 1728	1760—64, áh.
Falussy János	hu-hdgy.	? 1715	1743—56
Falussy János	hu-hdgy.	Léva, Bars vm., 1725	1748—56
Farkas Ferenc	hu-hdgy.	?	1746—48
Farkas ?	strm.	?	1747—48
Farkas Mihály	hu.	Sopron, Sopron vm., 1718	1749—56
Farkas Mihály	hu.	Vásárhely, Zemplén vm., 1727	1749—56
Fábián György	hu.	? 1719	1749—56
Fáy ?	strm.	?	1791
Fehérmegyei János	hu.	Fraknó, Sopron vm., 1714	1749—56
Fekete Mátyás	hu.	Huszt, Máramaros vm., 1716	1746—49
Feleky István	hu-hdgy.	? 1715	1741—64

8 Uo. 241. skk. o.
9 Uo. 389. skk. o.
10 Uo. 230. skk. o.
11 Uo. 432. skk. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Ferencz ?	hdgy.	?	1750—56
Ferencz Márton	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1727	1754—56
Ferrary Ádám	hu.	Tornócz, Nyitra vm., 1723	1747—56
Fiát Ferenc	hu.	Eger, Heves vm., 1730	1756—62
Fodor Antal[12]	k-kap.	Kolmar, Elsass, 1713	1734—49, áh.
Fodor ?	hdgy-kap.	?	1723—48
Fodor István	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1706	1746—56
Fodor János	hu.	Marosvásár, Alsó-Fehér vm., 1722	1745—48
Fodor János	hu.	Marosvásárhely, Maros vm., 1722	1754—56
Fogarassy Tódor[13]	hu-kap.	Fogaras, Fogaras vm., 1699	1720—56, nyá.
Forgács György	hu.	Alsóőr, Vas vm., 1733	1765—72
Frestyovszky ?	hdgy.	?	1749—56
Gaál Mihály	hu.	Szarkavár, Somogy vm., 1724	1747—56
Galambossy János	hu.	Sopron, Sopron vm., 1727	1756—62
Gazdag János	hu.	Komárom, Komárom vm., 1723	1744—72
Gábor József	hu.	Szilágy, Pest vm., 1721	1748—56
Gergely ?	hdgy.	?	1744—45
Gotz János	hu.	Gárdony, Fejér vm., 1720	1749—54
Görög András	ti.	Konstantinápoly, Törökország, 1698	1748—56
Gross János	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1719	1749—54
Gruzda Péter	hu.	Doboka, Doboka vm., 1720	1749—54
Gyetvai András	hu.	? 1724	1752—56
György András	hu.	? 1722	1754—56
György József	hu.	Gerlice, Gömör vm., 1719	1749—56
Hajdu Raduly	hu.	?	1752—56
Halász Mátyás	hu.	Sopron, Sopron vm., 1735	1756—62
Handlé János	hu.	Eperjes, Sáros vm., 1715	1721—40, áh.
Hazay György	hu.	Késmárk, Szepes vm., 1741	1755—62
Hazay György	hu.	Késmárk, Szepes vm., 1736	1756—62
Házi Péter	hu.	Szömörcze, (?), Bihar vm., 1720	1748—54
Hegyi József	hu.	? 1713	1753—56
Henyey István	hdgy.	?	1776—82, nyá.
Hericsy Ignác	hu-hdgy.	?	1738—88, nyá.
Heves János	hu.	? 1726	1756—62
Hódossy János	hu.	Eperjes, Sáros vm., 1714	1731—40, áh.
Holló Gábor	hu.	Hollómező, Belső-Szolnok vm., 1717	1746—56
Horváth ?	hu.	Szombathely, Vas vm., 1713	1746—54
Horváth Antal ezredfi	hu.	Philippeville (Philippsburg) Speyer, 1734	1747—56
Horváth Armand	hdgy.	Neuville, (Neuweiler), Elsass, 1756	1773—76
Horváth Ferenc[14]	hu-őrgy.	Szombathely, Vas vm., 1720	1746—81
Horváth Ferenc ezredfi	hu.	Givent, Franciaország, 1736	1748—56
Horváth Ferenc ezredfi	hu-hdgy.	? 1743	1762—83
Horváth György	hu.	Somos, Sáros vm., 1719	1749—54
Horváth György	hu.	Szederkény, Baranya vm., 1719	1749—56
Horváth György	hu.	Zala, Somogy vm., 1733	1754—56
Horváth György	hu.	Debrecen, Hajdu vm., 1719	1755—62
Horváth György	hu.	Szolnok, Szolnok vm., 1725	1756—62

12 Uo. 447. o.
13 Uo. 450. o.
14 Uo. 453. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Horváth István[15]	hu-kap.	Győr, Győr vm., 1689	1720—43, áh.
Horváth István	hu.	Mártonhegy, Nagy-Küküllő vm., 1730	1763—72
Horváth István ezredfi	hu.	? 1750	1763—72
Horváth Jakab	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1735	1765—72
Horváth János	hu.	Verebély, Bars vm, 1716	1746—54
Horváth János	ti.	Kecskemét, Pest vm., 1708	1748—56
Horváth János	hu.	Tolna, Tolna vm., 1742	1767—72
Horváth János ezredfi	hu.	?	1771—72
Horváth József	hu.	? 1731	1751—56
Horváth Károly ezredfi	hu.	? 1750	1764—72
Horváth Márton	hu.	Sárvár, Vas vm.,1728	1752—56
Horváth Mihály	hu.	Somosvár, Sáros vm., 1717	1747—56
Horváth Mihály	hu.	? 1721	1748—54
Horváth Mihály	hu.	Oberhausbergen, Vesztfália, 1759	1776—88
Horváth Pál	hu.	?	1750—56
Hupa János	hu.	? 1721	1755—56
Hunyady Ferenc	hu.	Viskó, Sáros vm., 1717	1747—54
Illés János	hu.	Pásztó, Heves vm., 1724	1749—56
Inczédy ?	k-hdgy.	?	1747—54
Inody ?	hdgy.	?	1725—33
Jakab János	hu.	Nyitra, Nyitra vm., 1727	1753—56
Jakab László	hu.	Somosvár, Sáros vm., 1720	1749—54
Jámbor János	hu.	Komárom, Komárom vm., 1726	1756—62
János ?	hdgy.	?	1760—62
Jeney Lajos Mihály[16]	hdgy.	? 1723	1747—53, áh.
Jodossy ?	hu.	?	1750—56
Józsa András	hu.	? 1714	1752—56
Juhász Mihály	hu.	Győr, Győr vm., 1702	1748—54
Kacsarovszky ?	hu-k.	?	1733—35, áh.
Kabay György	hu.	Hatvan, Heves vm., 1718	1748—56
Kaliczka Márton	hu.	Nikla, Somogy vm., 1711	1747—54
Kalmár Ferenc	hu.	? 1731	1753—56
Karsay András	hu.	Karsa, Zemplén vm., 1736	1761—64
Katona Valkó	hu.	Szeged, Csongrád vm., 1696	1749—56
Kádár Péter	hdgy.	?	1741—61
Kálazy ?	hdgy.	?	1747—49
Kállay Ferenc	hdgy.	Vác, Pest vm., 1719	1747—54
Kálmán Pál	hu.	? 1727	1752—56
Kecskés ?	hu.	?	1750—54
Keller Bálint	hu.	Colmar, Elsass, 1731	1754—56
Kenessey Pál	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1729	1755—56
Kerekes ?	alez.	?	1762—64
Keresztes György	hu.	Nagyszombat, Pozsony vm., 1714	1744—54
Keresztes Mihály	hu.	? 1731	1753—56
Keresztesi Ferenc	hu.	Újvár, Torontál vm., 1728	1756—62
Kertész Boldizsár[17]	hu-kap.	?	1720—56
Kis Ferenc	hu.	Margitta, Bihar vm., 1722	1746—56
Kis Ferenc	k.	?	1747—49
Kis György	hu.	? 1728	1752—56

15 Uo. 448. o.
16 *Zachar József* (kiad.): Jeney: A portyázó. Budapest, 1986. 17. skk. o.
17 *Zachar 1984*, 449. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Kis János	hu.	? 1721	1753—56
Kis János	hu.	? 1719	1753—56
Kis János	hu.	Jászberény, Jász vm., 1742	1763—65
Kis Sándor	hu.	?	1720—33
Kisfaludy Boldizsár[18]	kap-őrgy.	Lak, Sopron vm., ?	1720—27
Kispál János	hu.	? 1724	1751—56
Kiss János	hu.	Kalocsa, Pest vm., 1717	1756—62
Kiss László	hu.	? 1724	1751—56
Kiss Samu	hu.	?	1720—35
Kóbor János	hu.	? 1728	1752—56
Koloritz Mihály	hu.	Répcesarud, Sopron vm., 1719	1746—56
Kolossi Márton	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1720	1749—56
Koma Ferenc	hu.	Munkács, Bereg vm., 1722	1749—54
Korber János	hu.	? 1726	1749—56
Korom Pál	hu.	Heves, Heves vm., 1750	1770—72
Kosáry Péter	hu.	Berkes, Torda vm., 1702	1752—56
Kosokan Tódor	hu.	Kolozs Kolozs vm., 1728	1752—56
Kostyán Mihály	hu.	Szék, Doboka vm., 1718	1748—56
Kovách János	k.	?	1747—48
Kovács Ferenc	hu.	?	1753—56
Kovács János	k.	?	1747—48
Kovács János	hu.	Szentes, Csongrád vm., 1722	1756—62
Kovács József	hu.	Őr, Szabolcs vm., 1722	1748—54
Kováts György	hu.	Kaba, Bihar vm., 1723	1746—56
Kováts István	hu.	Munkács, Bereg vm., 1713	1749—56
Kováts János	hu.	Léva, Bars vm., 1719	1746—56
Kováts János[19]	hu.	Ketzer (?), Magyarország, 1720	1746—52
Kováts János	hu.	? 1725	1751—56
Kováts János	hu.	?	1752—56
Kováts János	hu.	Karas, Baranya vm., 1706	1755—63
Kováts Mihály	hu.	Abroncsos, Sáros vm., 1732	1752—56
Kováts Mihály	hu.	Buda, Pest vm., 1737	1769—72
Kováts Mihály ezredfi	hu.	?	1780—88
Kozák Mihály	hu.	? 1728	1753—56
Kós Márton	hu.	? 1721	1748—54
Körössy János	hu.	Balavásár, Kis-Küküllő vm., 1715	1749—56
Kövér Mihály	hu.	Heves, Heves vm., 1721	1748—56
Krasznai Tamás	hu.	? 1721	1751—54
Krebs Pál	hu.	Nyitra, Nyitra vm., 1716	1746—56
Kurucz Mihály	hu.	Csík, Csík vm., 1726	1755—62
Kutla Mihály	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1718	1747—56
Lahant Mihály	hu-kap.	?	1738—88, nyá.
Lakatos János	hu-hdgy.	Szécsény, Nógrád vm., 1719	1747—64, áh.
Lakatos János	hu.	Fehérvár, Fejér vm., 1722	1749—56
Lakatos László	strm-hdgy.	?	1751—64, áh.
Lakatos Márton	hu.	Győr, Győr vm., 1706	1744—56
Lakits Ferenc	hu.	? 1698	1750—54
Lanczkó Pál	hu.	Szidér, Bereg vm., 1720	1752—56
Lantos György	hu.	Bereczke, Háromszék vm., 1712	1748—54
Lászlófi András	hu.	Diószeg, Bihar vm., 1719	1755—62

18 *Bánkúti Imre:* Egy kuruc nemesifjú útja a laki udvarháztól a francia emigrációig. *Arrabona*, Győr, 1971/13., 257. skk. o.

19 *Póka-Pivny Aladár—Zachar József:* Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. Kováts Mihály ezredes élete 1724—1779. Budapest, 1982. 11. skk. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Lászlóffy Sándor	hu.	Keresztes, ? vm., 1723	1753—56
Lelkes Pál	hu.	Esztergom, Esztergom vm., 1733	1756—62
Lenházy János	hu.	? 1721	1753—56
Lermethy Ferdinánd	hdgy.	?	1723—33
Lukács Ádám	hu.	Déva, Hunyad vm., 1717	1744—56
Lupány János	hu.	? 1718	1751—56
Madár György	hu.	Vatta, Borsod vm., 1716	1747—56
Magonitzky ?	hdgy.	?	1747—48
Magyar János	hdgy.	?	1760—62
Magyar Mihály	hu.	Nádorfa, Vas vm., 1729	1755—62
Marczi Márton	hu-hdgy.	? 1715	1741—60
Maronyi Ádám	hu-kap.	Szentmiklós, ? vm., 1718	1741—55
Martizy ?	hu-hdgy.	?	1720—35
Matházy András	hu.	Szentimre, Győr vm., 1725	1749—56
Matolcsy István	hu.	Beretu, Zemplén vm., 1734	1754—56
Matula János	hu.	Szentjános, ? vm., 1715	1746—56
Mándory ?	hu.	?	1747—49
Máriás János	hu.	Szentes, Csongrád vm., 1727	1754—56
Mátyás János	hu.	Vác, Pest vm., 1709	1749—56
Mészáros György	hu.	Tapolcsány, Nyitra vm., 1725	1755—62
Mészáros Márton	hu.	Kemence, Hont vm., 1718	1744—56
Mészáros Mihály	hu.	Bóly, Zemplém vm., ?	1763—66
Mihály János	hu.	Kereki, Somogy vm., 1723	1748—56
Mihályffy Ferenc	hu-k.	? Erdély, 1733	1757—88, nyá.
Miklóssy Pál	hu.	Pest, Pest vm., 1728	1754—56
Mogyoróssy ?	hdgy.	?	1746—48
Molnár András	hu.	Torda, Torda vm., 1726	1754—56
Molnár István	ti.	Sopron, Sopron vm., 1718	1748—56
Molnár János	hu.	Füred, ? vm., 1696	1746—72
Molnár János	hu.	Kassa, Abauj vm., 1725	1746—64
Molnár János	hu-ti.	Kiseszeny, Szabolcs vm., 1723	1748—56
Móricz ?	k.	?	1747—48
Morvay János	hu.	? 1718	1747—56
Munkátsy János	hu.	? 1724	1752—56
Nagy István	hu.	Diszel, Zala vm., 1718	1746—56
Nagy János	hu.	? 1718	1753—56
Nagy Márton	hu-k.	?	1720—34
Nagy Mátyás	hu.	Kecskemét, Pest vm., 1709	1749—56
Nagy Mihály	hu.	? 1720	1752—56
Nagy Mihály	hu.	? 1726	1753—56
Nándory János	hu-hdgy.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1717	1742—56
Nébely ?	hdgy.	?	1747—56
Németh Péter	hu.	? 1724	1752—56
Niczky ?	kap.	?	1747—49
Nigrény Ferenc	hu.	Ladomér, Zemplén vm., 1724	1749—56
Novák ?	hdgy.	?	1748—49
Nyesté János	hu-kap.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1716	1741—67, nyá.
Nyitray Pál	hu.	?	1753—56
Orosz János	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1717	1753—56
Onody János	hu-hdgy.	?, Magyarország, 1725	1745—68
Paál László	hu.	Szidérfalva, Bereg vm., 1714	1746—56
Palugyay Gábor[20]	hdgy-ezds.	?, Liptó vm., 1688	1720—48, áh.

20 *Zachar 1984*, 447. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Palugyay Gábor	hdgy.	Ensisheim, Elsass, 1743	1765—76
Palugyay István[21]	hu-főhdgy.	?, Magyarország, 1715	1741—76
Pap János	hu.	Szeged, Csongrád vm., 1726	1756—57
Parády ?	kap.	?	1736—37
Pasman ?	hdgy.	?	1723—33
Pásztor András	hu.	Fűrészfalu, Trencsén vm., 1721	1749—56
Pázmándy Péter[22]	k-kap.	?	áh. 1730—36, áh.
Perényi Mihály	hu-kap.	Feketeerdő, Pest vm., 1724	1720—59
Perényi Mihály	hu.	Kecskemét, Pest vm., 1717	1745—56
Petróczy Ferenc	hu.	Nagyhelvény, Trencsén vm., 1718	1748—56
Pfleger István	hu.	Dukavár, Vas vm., 1718	1749—56
Pfleger István	hdgy.	?	1762—66
Pickety ?	k.	?	1747—48
Pollereczky András[23]	hdgy-őrgy.	Besztercebánya, Zólyom vm., 1700	1722—43, áh.
Pollereczky Ferenc András[24]	k.	Molsheim, Elsass, 1737	1742—43
Pollereczky János László[25]	hdgy.	Molsheim, Elsass, 1748	1763—65, áh.
Pollereczky Mátyás[26]	hu-kap., ill. alez.	Besztercebánya, Zólyom vm., 1709	1730—43, áh. és áh., 1759—68, nyá.
Pongrácz Mihály	hu.	Szekeres, Vas vm., 1731	1754—62
Popovics Károly	hu.	Olaszi, Bodrog vm., 1743	1754—62
Porubszky Márton	hu-hdgy.	Szentmiklós, ? vm., 1717	1736—44, áh.
Pracsy György	hu.	Patkó, Zólyom vm., 1722	1752—56
Prenány György	hu.	? 1728	1752—56
Prior György	hu.	Komárom, Komárom vm., 1723	1753—56
Puskás ?	hu-kap.	?	1720—33
Pusztakováts Ferenc	hu.	Veszprém, Veszprém vm., 1732	1754—62
Pusztay János	hu.	Majsa, Kiskun vm., 1723	1755—62
Rabló György	hu.	Losonc, Nógrád vm., 1715	1748—56
Rajtsány János	hu.	? 1722	1752—56
Rácz János	hu.	Erdőszáda, Szatmár vm., 1724	1749—56
Rózsa János ezredfi	hu.	? 1734	1752—54
Rudnitzky Márton	hdgy.	?	1762—66
Sallaváry Ferenc	hu.	? 1718	1751—56
Sallay Gábor	hu.	Marosszentmihály, Torda vm., 1709	1749—56
Sándor János	hu.	Csütörtök, Pozsony vm., 1728	1756—57
Sárközy Lóránt[27]	hdgy-alez.	?, Erdély, 1689	1720—54, nyá.
Sárossy ?	hdgy-alez.	?	1720—48
Sáry Miklós	hu.	? 1730	1750—56
Simon Mihály	hu.	Zsibó, Szilágy vm., 1718	1746—56

21 Uo. 453. o.
22 Uo. 264. skk. o.
23 Uo. 250. skk. o.
24 Uo. 370. skk. o.
25 Uo. 378. skk. o.
26 Uo. 261. skk. o.
27 Uo. 447. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Simon(s)its Pál[28]	hdgy-kap.	Nagyszombat, Pozsony vm., 1718	1748—67, áh.
Sipos ?	hdgy.	?	1745—46
Sipos István	hu.	Györke, Abaúj vm., 1727	1748—56
Skultéti Mátyás	hu.	Királylehota, Liptó vm., 1723	1749—54
Sólyom András	hdgy.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1708	áh. 1748—58
Soproni Ábrahám	hu.	? 1729	1752—56
Sulyok György	hdgy.	?	1720—22
Stránszky Samu	k.	?	1723—33
Szabados János	hu.	Nagysáros, Sáros vm., 1705	1749—56
Szabady István	hu.	Eger, Heves vm., 1737	1766—68
Szabó Ferenc	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1724	1753—76, áh.
Szabó István	hu.	? 1723	1753—56
Szabó János	hu.	Érsekújvár, Nyitra vm., 1723	1748—56
Szabó János	hu.	Tihany, Zala vm., 1719	1747—56
Szabó János	hu.	Kecskemét, Pest vm., 1722	1753—56
Szabó János	hu.	Szolnok, Szolnok vm., 1725	1749—56
Szalay Jakab	hdgy.	?	1746—48
Szánthó Mihály	hu.	Vásárhely, Zemplén vm., 1730	1756—57
Szathmáry András	hu.	Zemplén, Zemplén vm., 1722	1756—58
Szegedi Márton	hu.	Valkó, Bars vm., 1726	1752—56
Szemerey József	hu.	Veszprém, Veszprém vm., 1727	1749—56
Szentiványi ?	hdgy.	?	1744—45
Szepesi Mátyás	hu.	Segesvár, Nagy-Küküllő vm., 1716	1746—54
Szerb János	hu.	? 1716	1744—56
Székely Imre	hu.	? 1728	1752—56
Székely József	hdgy.	? 1716	áh. 1748—54
Székely László	hu.	Hernécs, Máramaros vm., 1720	1746—56
Székely László	hu.	Magyarrégen, Maros vm., 1724	1749—54
Székely Mihály[29]	k-hdgy.	?, Magyarország, 1718	1758—64, áh.
Széphelyi ?	k.	?	1723—33
Szíjártó Ferenc	hu.	Nagyszombat, Nyitra vm., 1719	1746—56
Szilasy Ferenc	hu.	Kövesd, Bihar vm., 1730	1754—56
Szilágyi György	hu.	?	1751—56
Szilágyi István	hu.	Szoboszló, Hajdú vm., 1732	1755—56
Szögi ?	k-hdgy.	?	1746—48
Szodormay József	hu.	Heves, Heves vm., 1726	1749—56
Szombathelyi Ferenc László[30]	hdgy-kap.	?, Magyarország, 1733	áh. 1758—87, nyá.
Szombathelyi Ferenc Mátyás	hu-kap.	?	1778—91
Szombathelyi Gábor József	hu-kap.	Lovászi, Trencsén vm., 1744	1762—88
Szombathelyi Ferenc	kap.	?	1782—87, nyá.
Szombathelyi Gábor	hdgy-kap.	Sárvár, Vas vm., ?	1776—87
Szombathelyi Lajos Pál	hdgy.	? 1768	1785—88
Szombathelyi László	hdgy.	?	1768—76
Szombathelyi Mátyás	hu.	Molsheim, Elsass, ?	1777—78
Szombathelyi Miksa	hu-hdgy.	?	1789—91

28 Uo. 450. o.
29 Uo. 455. o.
30 Uo. 454. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Szombathelyi Pál ezredfi	hu-hdgy.	?	1781—91
Szoplári György	hu.	Kalocsa, Pest vm., 1733	1756—57
Szőnyi ?	kap.	?	1755—56
Takáts Antal	hu.	Zalavár, Zala vm., 1718	1746—56
Takáts Antal	hu.	Csengőd, Kiskun vm., 1720	1754—56
Takáts Mihály	hu.	Vasvár, Vas vm., 1701	1746—54
Tábory Demeter	hu.	Brassó, Brassó vm., 1718	1746—56
Telegdy János	hu.	Diószeg, Bihar vm., 1721	1749—56
Tersánszky ?	hdgy.	?	1747—48
Tódor ?	kap.	?	áh. 1746—56
Tolnay ?	hdgy.	?	1720—22
Tóth András[31]	hdgy-ezds.	Nyitra, Nyitra vm., 1698	1720—57
Tóth András[32]	hdgy-kap.	?, Franciaország, 1736	1742—56
Tóth András	hu.	? 1723	1752—56
Tóth András	hu.	?	1752—56
Tóth Ferenc[33]	k-kap.	Chamigny, Franciao., 1733	1742—65, áh.
Tóth György	hu.	Segesvár, Nagy-Küküllő vm., 1716	1749—56
Tóth István	hu.	Üreg, Nyitra vm., 1720	1747—56
Tóth József	k.	?	1727—33
Tóth László	hu.	Dorkó, Zemplén vm., 1722	1746—56
Török Ferenc	hu.	Baranya, Ung vm., 1745	1767—72
Turnay Ádám	hu.	Nagyvárad, Bihar vm., 1729	1749—56
Udvarhelyi Mihály	kap.	?	1746—52
Udvarhelyi Sámuel	kap.	?	1749—56
Vajta János	hu.	Makó, Csongrád vm., 1724	1754—56
Valay József	hu.	Komárom, Komárom vm., 1723	1747—56
Varga István	hu.	Templom, Temes vm., 1719	1747—56
Vas Imre	hu.	Léva, Bars vm., 1727	1755—56
Vasallay István	hu.	Székesfehérvár, Fejér vm., 1727	1756—57
Várady János	hu.	Katonavár, Kolozs vm., 1721	1749—56
Városi György	hu.	? 1729	1751—56
Váry ?	k.	?	1747—48
Végh István[34]	kap.	?	1736—53, nyá.
Vida István	hu-ti.	Komárom, Komárom vm., 1727	1749—71
Víg Ádám	hu.	Türje, Zala vm., 1730	1754—56
Víg István	kap.	?	1723—36
Vincze György	hu.	Miskolc, Borsod vm., 1720	1743—56
Virág János	hu.	Kassa, Abaúj vm., 1725	1754—56
Vitéz Ádám	hu.	Nikla, Somogy vm., 1721	1749—56
Vízi Pál	hu.	? 1728	1756—57
Vot (?) György	hu.	?	1720—36
Vörös János	hu.	Margitta, Bihar vm., 1719	1749—56
Zaniga György	hu.	Vasvár, Vas vm., 1728	1754—56
Ziárda Mihály	hu.	Nagyszombat, Pozsony vm., 1709	1744—56
Zilahy János	hu.	? 1712	1752—56
Zimbola János	hu.	Nagytapolcsány, Nyitra vm., 1696	1744—49

31 Uo. 281. skk. o.
32 Uo. 427. o.
33 Uo. 408. skk. o.
34 Uo. 449. o.

József Zachar

THE HISTORY OF THE 1ST (BERCSÉNYI) HUSSARS OF FRANCE

1721—1791

Summary

László Bercsényi, only son of Count Miklós Bercsényi, High General, First Senator and Lieutenant-Governor of the Rákóczi War of Liberation, served in Prince Rákóczi's army as a captain when the Peace of Szatmár was made in 1711. After a short sojourn in Poland the young captain went to the Kingdom of France and reached the highest ever rank in the service of the King of France: he was promoted to the Marshal of France. As a lieutenant-colonel he proposed to establish a new regiment of hussars from Hungarian refugees and emigrants as early as 1720 and his efforts were crowned with success by the end of the next year. This study treats the military activity of the 1st (Bercsényi) Hussars from 1722 to 1791 and at the end of his work the Author enumerates the names of 634 hussars who — on the basis of his research work — proved to be unquestionably Hungarian from among the 2745 men having been served in the regiment during its seven decades long existence in the ancien regime.

József Zachar

L'HISTOIRE DU RÉGIMENT DE HUSSARDS BERCSÉNYI DE FRANCE,

1721—1791

Résumé

Le comte Miklós Bercsényi avait été premier sénateur, gouverneur princier, général en chef de la guerre d'indépendence de Rákóczi, son fils unique, László Bercsényi était capitaine au moment de la paix de Szatmár. Ce dernier, après avoir fait un court crochet par la Pologne, a mis son talent au service du Royaume Français, où il a fourni une carrière militaire brillante: il est devenu maréchal de France. En 1720, encore comme colonel, il a pris l'initiative de mettre sur pied un nouveau régiment de hussards hongrois, au service de la couronne française, et ses efforts ont été couronnés de succès à la fin de 1721. Cet essai suit la carrière militaire du régiment de hussards portant le nom de son fondateur, Bercsényi, à partir de 1722 jusqu'en 1791. A la fin de l'essai l'auteur, à la base de ses recherches, donne en appendice la liste des noms des 634 hussards qui peuvent être prouvablement considérés comme hongrois parmi les 2745 personnes qui servaient au régiment pendant les 70 années de l'ancien régime.

József Zachar

ZUR GESCHICHTE DES BERCSÉNYI-HUSARENREGIMENTS IN FRANKREICH

1721—1791

Resümee

László Bercsényi, einziger Shon des Grafen Miklós Bercsényi, des Hauptgenerals und ersten Senators des Rákóczi-Frieheitskämpfes und Stellvertreters des Fürsten, erlebte als Kapitän den Friedensschluß von Szatmár. Nach einem kurzen Abstecher nach Polen stellte er sich in den Dienst des Französischen Königreichs, wo er den höchsten militärischen Rang bekleidete: er wurde zum Marschall von Frankreich. Bereits 1720, noch als Oberst, regte er zur Ausstellung eines aus Ungarn bestehenden Husarenregiments zu Diensten an der französischen Krone an, schließlich wurden seine Bestrebungen Ende 1721 von Erfolg gekrönt. Im Aufsatz werden die Kämpfe des nach Bercsényi benannten Husarenregiments von 1722 bis 1791. verfolgt. Im angeschlossen Anhang werden als Forschungsergebnisse des Autors die Namen von 634 Husaren aufgezählt, die während der 70 Jahre des ancien régime von den 2745 Mann, die in diesem Regiment ihren Dienst absolvieren, nachweislich ungarischer Abstammung waren.

Йожеф Захар

ИСТОРИЯ ГУСАРСКОГО ПОЛКА „БЕРЧЕНЬИ" ВО ФРАНЦИИ

1721—1791 гг.

Резюме

Ласло Берченьи, единственный сын главного генерала освободительной борьбы, возглавляемой Ракоци, княжеского наместника и первого сенатора графа Миклоша Берченьи, служил в звании капитана, когда был заключен сатмарский мирный договор. После короткой службы в Польше молодой талантливый офицер встал на военную службу королю Франции, где ему удалось добиться высочайших военных почестей, ибо во Франции он стал маршалом Франции. Будучи еще полковником, он в 1720 году выступил с инициативой по формированию нового гусарского полка, укомплектованного венграми и вступившего на службу французкой короне. Полк был сформирован к концу 1721 года, и стал носить имя его основателя Берченьи. Автор статьи прослеживает боевой путь гусарского полка Берченьи начиная с 1722 вплоть до 1791 года. В конце статьи автор, на основании своих иссладований, в приложении перечисляет фамилии 634 гусаров, которые по всей вероятности были венграми, и служили в полку, имевшем 70-летнюю историю и защищавшем режим роялистов. Всего в полку служило за этот период 2745 человек.

KÖZLEMÉNYEK

ZAKAR PÉTER

A HADÜGYMINISZTER GÖRGEI

Görgei Artúr sohasem tartozott történelmünk elfeledett alakjai közé. Működésének egésze mégsem tekinthető feltártnak. Az egyik tisztázásra váró probléma hadügyminiszteri tevékenysége. Az általunk vizsgált időszakban Görgei minisztersége mellett a főhadsereg ideiglenes főparancsnoka is volt. Miért vállalta el a főparancsnokság mellé még a miniszterséget is? Hivatali idejének legnagyobb részében helyettesek irányították a minisztérium közvetlen munkáját. Szeretnénk megvizsgálni, vajon maradt-e ideje arra, hogy a fővezénylet mellett a minisztérium hatáskörébe tartozó ügyeket is intézze? Ugyancsak szándékunkban áll a minisztérium életének bemutatása a személyi kérdésektől kezdve egészen a minisztérium által elintézendő ügyekig. Csak ezek után vonhatunk mérleget a tábornok miniszteri működéséről, szembesítve céljait és eredményeit.

Előzmények

1849. április 16-án Kossuth Lajos felkérte Görgei Artúr tábornokot a hadügyminiszteri tárca elvállalására „amellett hogy a nemzet hadseregének — melynek összetartó kapcsa — diadalmas fővezérletét megtartandja".[1]

Görgeinek és Ludvigh János kormánybiztosnak írott leveleiben a kormányzó részletesen kifejtette véleményét a hadügyminiszter feladatairól és kötelességeiről. Ezekből a levelekből kitűnik, hogy Kossuth a tárcák közül a hadügyminiszterit tartotta a legfontosabbnak[2]: a hadügyminiszter feladata 40—50 000 ember mihamarabbi kiállításának és felszerelésének hadügyi vonatkozásait irányítani[3]; ő fogja az egész honvédelmi rendszert szervezni, s ugyancsak ő fogja a hadműveletek fő vonásait kiszabni[4]. Május 12-én kelt leveléből kiderül, hogy — Görgeivel egyetértésben — a hadügyminiszter három elv alapján fogja ellátni feladatkörét. Először: joga van a gyávákat és a tudatlanokat rögtön elmozdítani. Másodszor: az előléptetések érdem szerint történnek. Harmadszor: a hadügyminiszter az egész ármádia valóságos feje.[5] Ezeknek a hatalmas feladatoknak a véghezvitelére a Hadügyminisztérium jelenlegi személyzete és vezetője nem alkalmas. Ezért sürgeti Kossuth Görgeit a tárca mielőbbi személyes átvételére. „Azt gondolom tehát, minél inkább hivatva van tábornok úr honunk megvédésében a legfontosabb helyen állani, annál inkább sietnie kell a hadügyminiszteri tárcát, mint ez idő szerint legfontosabbat, kezeibe venni.

Lehet, hogy egypár hónap alatt ismét a hadvezérlet leend fontosabb a miniszteri tárcánál, s én és a haza — mint mindig, úgy ekkor is — tábornok urat két-

1 Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai (KLÖM XV.) (S. a. r.: *Barta István*) Bp., 1955. 15. o.
2 Kossuth Lajos Ludvigh Jánoshoz. KLÖM XV. 90—91. o.
3 Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 27. o.
4 Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 237—238. o.
5 Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 288—289. o.

ségtelenül a legfontosabb hely elfoglalására hívandja fel."[6] Ebben a két mondatban foglalható össze Kossuth véleménye, aki Görgei szervező képességét még kapitány korában felismerte:[7] meg is üzente neki 1848 októberében, „hogy rövid időn Magyarország hadügyminisztere fog lenni, s az én jövendöléseim be szoktak teljesülni." Vukovics Sebő is alátámasztja: Kossuth nagyra becsülte Görgei szervező készségét és számon tartotta, mint a hadügyminiszteri poszt várományosát.[8]

A tábornok örömmel fogadta el a felkínált tárcát. Az ajánlatban lehetőséget látott az addigi hadügyminiszteri nemtörődömség felszámolására, továbbá meg volt arról győződve, „hogy Magyarország önvédelmi harca gyászos véget ér, ha a honvédelemnek tulajdonképpeni rákfenéje, az egyes önálló csapatvezérek önkényeskedése, valamint a tiszti kinevezések és előléptetések körüli protekció azontúl is, mint addig, gyöngeségből, vagy a belátás hiányából, magában a hadügyminisztériumban leli melegágyát".[9] Mivel Görgei saját jelenlétét a hadseregnél — a kormányzó elnökkel egyetértésben — egy ideig még szükségesnek ítélte, helyettes után kellett nézni. Görgei és Damjanich kezdetben Kiss Ernőre gondolt, de Kossuth tiltakozását követően Görgei felkérte Damjanich tábornokot, helyettesítse addig, míg hivatalát személyesen is átveheti.[10] Vukovics szerint Damjanich eleinte vonakodott és Mészárost javasolta helyettesnek; de midőn Görgei ez elől mereven elzárkózott, beleegyezését adta.[11]

Ludvigh megemlíti, hogy Damjanich és Klapka egyaránt kész volt a miniszterhelyettességet elvállalni.[12] A helyettesítés gondolata Kossuthtól származott, akinek nem tetszett Damjanich újdonsült feladata, mondván, hogy a hadügyminisztert rendeletek aláírására nézve csak miniszter, a belső ügyvitelre nézve pedig csak státustitkár helyettesítheti.[13] Sajnos az egész dolog tárgytalanná vált Damjanich lábtörése következtében. Így Klapka vállalta a helyettességet, s Görgei rögtön intézkedett, hogy helyettese útnak induljon a kormány székhelyére.[14]

A hadügyminisztériumi „slendrián"

Klapka május 6-án vette át a Hadügyminisztérium ideiglenes vezényletét.[15] Ahhoz, hogy megértsük azokat a nehézségeket, amelyekkel neki — és később Görgeinek — meg kellett küzdenie, szükséges egy pillantást vetni a minisztérium helyzetére.

Mészáros Lázár, a HM előző vezetője teljesen háttérbe szorult az OHB, különösen Kossuth hadügyi tevékenysége mögött. Több ízben benyújtotta lemondását, s hadvezéri működését sem koronázta siker. Visszaemlékezésében a szak-

6 Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 204—206. o.
7 Ludvigh János feljegyzései a magyar szabadságharcról (Közli: *Lengyel Tamás*) *Történetírás*. 1938. február. 139—140. és 147. o.
8 Kossuth üzenetéről l. *Jókai Mór:* Emléksorok. Napló 1848—49. In: *Jókai Mór.* Elbeszélések. 2/B. k. (S. a. r.: *Györffy Miklós*) Bp., 1989. 176. o. Vukovics véleménye: *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1982. 53—54. o.
9 *Görgei Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1988. II. k. 69. o.
10 Kiss Ernő helyettességéről l. Ludvigh és Kossuth levélváltását. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 2768. (A szabadságharc erdélyi eseményeire vonatkozó iratok) ill. KLÖM XV. 90. o.
11 *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1982. 79. o.
12 Ludvigh id. feljegyzései, 140. o.
13 Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 15., ill. 202. és 203. o.
14 *Klapka György:* Emlékeimből. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1986. 133. o.
15 *Közlöny*, május 8.

májába való sok beavatkozásáról tesz említést és olyan kinevezésekről, amelyek ártottak tekintélyének. Kárhoztatja a kormányzó „táborkari osztály"-át, mint amely a korrupció melegágya volt.[16] Az előléptetések rendjével elégedetlen volt Görgein kívül Henryk Dembinski is[17] Ugyancsak ő örökítette meg Kossuth nővérének nem kívánatos beavatkozását az előléptetésekbe.[18] Visszatérve a minisztériumra, annak háttérbe szorulása a Debrecenbe való leköltözést követően szükségszerű volt, mivel számos alkalmazott, sőt osztályfőnök sem követte a Hadügyminisztériumot új állomására.[19] Az újjászervezést követően viszont a kellő önállóság hiánya gátolta a szakszerű és hatékony hadi igazgatás működését.

Ugyanakkor Kossuth is elégedetlen volt a HM tevékenységével: „... itt ezen emberek inveterált slendriánjukkal nem tudnak semmit, de semmit eszközölni."[20] Görgeinek is módjában állt tapasztalatokat szerezni a hadügyminisztériumi munka pontatlanságáról. Kossuth egyik márciusi levelében tudatta vele: annak ellenére, hogy beadványa bizonyíthatóan megérkezett a minisztériumba, a személyzet azt sehogyan sem tudta előkeríteni.[21] Mészáros ugyan leteremtette beosztottjait az ügy kapcsán, ez azonban nem változtatott a dolog lényegén.

A katonai osztály munkatársai úgy értékelték, hogy a HM önállóságát teljesen elvesztette, s „egy országos hirdető, és expeditions bureauvá tétetett".[22] A hibák forrását több okra vezették vissza. A hadtestek parancsnokai felhatalmazást kaptak „főtiszteket századostól lefelé teljes érvénnyel kinevezni", minek következtében a főtisztek rendkívül elszaporodtak és alkalmazásukról a HM nem tudott gondoskodni. A hadtestek parancsnokai törzstiszteket is kineveztek „s ezeket néha tudomásul, máskor pedig a végett sem terjesztik fel a hadügyminisztériumhoz." Az Erdélyben működő hadsereg állapotáról, törzs- és főtiszti létszámáról a minisztériumnak nem volt tudomása. Dembinski altábornagynak olyan hatalom adatott, mely a minisztériumot továbbra is pangó önállótlanságban tartja.[23] Az Ormai Norbert ezredesnek adott jog és hatalom a HM tudta nélkül és jogainak csorbításával adatott.[24] Végül néhány előléptetéssel kapcsolatos anomáliát említ a katonai osztály felterjesztése (előfordult például, hogy az egyik táborból alkalmatlansága miatt elcsapott főtisztet egy másik táborban magasabb rangban vették vissza).[25] A tiszti kinevezésekkel kapcsolatos visszásságokért a HM katonai osztályát is felelősség terhelte. Mivel nem regisztrálták pontosan a kilépéseket, a valóságosnál magasabb tiszti létszámmal számoltak. Az is előfordult, hogy a hadügyminiszter által végrehajtott kinevezéseket nem

16 *Mészáros Lázár* emlékiratai. Pest, 1867. 182. o. A kormányzó táborkari osztálya alatt valószínűleg Kossuth katonai irodája értendő. *Fekete Miklós:* Kossuth katonai irodája. Egy soknevű hivatal tevékenysége 1848 szeptemberétől 1849 augusztusig. *Hadtörténelmi Közlemények* 1978/3. 385—402. o.

17 Dembiński Magyarországon. (Összeállította: *Danzer F. Alfonz*) Bp., 1874. 242. o. (A kiadás nem egészen hiteles!)

18 L. a Meszlényi asszonyságtól származó „illatos levélkét". *Dembiński:* i. m. 241. o.

19 *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848—1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1987. 352. o.

20 KLÖM XV. 27. o.

21 KLÖM XIV. (S. a. r.: *Barta István*) Bp., 1953. 693—694. o.

22 A hadügyminisztérium katonai osztálya Görgei Artúrnak Magyar Országos Levéltár (OL) H 147. Vegyes iratok 7. cs.

23 Dembiński seregéhez beleegyezése nélkül semmiféle tisztet nem lehetett küldeni. Hatáskörébe tartoztak a tiszti kinevezések századosig (ezeket a HM megerősíteni tartozott). Törzstiszti kinevezéseket a HM útján Kossuth elé kellett terjesztenie, de kivételes esetben utólagos jóváhagyás reményében maga is eszközölhetett törzstiszti előléptetéseket. KLÖM XV. 42. o.

24 KLÖM XV. 74. o.

25 Katonai osztály. id. felterjesztése Görgeinek OL H 147. Vegyes iratok 7. cs.

tették közzé a Közlönyben.[26] A katonai osztály munkatársai burkoltan Kossuth tevékenységét is bírálták, aki olyan jogokat adott a sereg- és hadtestparancsnokoknak, melyek zavarokhoz vezettek és amelyekért a katonai osztályt tették felelőssé. Kossuth ugyan 1849 januárjától tartózkodott attól, hogy a seregparancsnokoknak taktikai részletességű utasításokat küldjön[27], mégis számos olyan kérdésben intézkedett, melyek inkább a HM hatáskörébe tartoztak volna.[28] Az eddig elmondottakból is kitűnik: a seregparancsnokok nem becsülték sokra a HM utasításait. Bem legfeljebb másodlagos jelentőségű ügyekről tárgyalt a minisztériummal, s még Kossuth utasításainak sem mindig engedelmeskedett. Dembinski is ragaszkodott az önálló státushoz, Perczel Mórnak sem volt erős oldala az engedelmesség. Ennek hiányát személyes ellentétek is erősítették.

Végül szólaljon meg az ügyvitelben mutatkozó rendetlenség egyik fő felelőse, Azari János irodaigazgató. A rend felbomlásáért az osztályok munkatársait teszi felelőssé, mivel azok maguk bontják a leveleket, holott erre nem lenne joguk (az elnöki osztály kivételével). Előfordult, hogy a beadvány később érkezett az iktatói hivatalba, mint a fogalmazvány, s így ugyanazon tárgy két számot kapott. Az iratokat szállító hivatalnokok fecsgése is hátráltatta a munkát. Előfordult, hogy az iratokat be sem küldték központi iktatás végett, „hanem saját magánkönyvükbe iktatják". Ezért az iroda igazgatója nem tudott az iratokról felvilágosítással szolgálni. A fentiekhez hasonló állapot uralkodott a levéltárban is: a levéltáros jelenléte nélkül vettek ki iratokat.[29]

Ezek után nem meglepő, ha Mészáros Lázár emlékirataiban így emlékszik vissza miniszterségéről való (utolsó) lemondására: „Ki sem örült jobban annak, hogy ízetlen állásából megszabadult, mint az öreg hadügyminiszter."[30]

A helyettesek tevékenysége

Klapka május 6-án vette át hivatalát Mészárostól, s az osztályfőnökök jelenlétében „rövid barátságos beszéddel kezdte meg működését".[31] Klapkának nem lehetett túlzottan szimpatikus újdonsült állása, mert azt követően, hogy május 25-én felkérte Kiss Ernőt a tárca további ideiglenes vezetésére[32], eltávozott Komáromba. A fennmaradó időszakból néhány napot Budán töltött Görgei táborában, ekkor Répásy Mihály helyettesítette.[33] Klapka és két helyettese nem élhettek a hadügyminiszter ellenjegyzési jogával, azt a miniszter megérkeztéig Batthyány Kázmér gyakorolhatta. Működésük során nem hajtottak végre strukturális átalakítást a minisztériumban és csínján bántak vezető tisztségviselők kinevezésével is. Egyedül Klapka eszközölt egy ilyen kinevezést: Gedeon László

26 Poeltenberg május 28-án kelt jelentésében a következőket írja Görgeinek: „Még hadügyminiszter úr által tett kinevezések sincsenek kihirdetve a Közlönyben. Ezt a Debrecenben lévő és volt tisztviselőség hanyagságának lehet tulajdonítani. Három ízben küldetett fel a kinevezési jegyzék, — s mégsem erősíttetett meg." OL H 115. Görgei Artúr iratai 2. d. 1949:227. Az előléptetéseket egyébként Kossuth utasítására ápr. 18-tól az új miniszter megérkezéséig függőben tartották. L. KLÖM XV. 36—37. o. Kossuth utasításai a HM-nek.

27 *Hermann Róbert* recenziója a *Hadtörténelmi Közlemények*ben *F. Kiss Erzsébet* id. könyvéről 1988. 4. szám, 797. o.

28 Például lovas üteg gyalogos üteggé való átalakításáról KLÖM XV. 26—27. o., vagy az Ormai által alakított és alakítandó vadászezredek szervezetének szabályozásáról KLÖM XV. 51—52. o. Láhner tábornoknak az elkészült fegyverek felhasználásáról KLÖM XV. 179. stb.

29 OL H 75. 163. d. (iktatatlan iratok).

30 *Mészáros:* i. m. 182. o.

31 *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bp., 1882—1889. III. k. 401. o.

32 OL H 75. 1849:16238.

33 OL H 75. 1849:13957.

őrnagyot kinevezte a pótlovazási osztály élére.[34] Görgei alatt elmozdították állásából és kinevezték az egri újonctelep parancsnokává, ezt követően július 15-től térparancsnok volt Félegyházán.[35] Klapka és helyettesei megindították a létszámnövelést, melynek során különösen az irodai és számvevőségi személyzet létszáma emelkedett.[36]

Célszerű rendeletek egész sorát adták ki, amelyek segítségével megpróbálták helyreállítani a MH tekintélyét és némileg mérsékelni a hátországban igencsak elharapódzott fegyelmezetlenséget. F. Kiss Erzsében úgy véli, a kormányzó továbbra is szeretett volna befolyást gyakorolni a hadügyi tárgyakra, de ezen törekvésének a HM és vezetői erősen ellenálltak.[37] A rendeletben, amely alátámasztja állítását, többek között ez olvasható: „Az egész hadseregre vonatkozólag ezennel rendeltetik: hogy mindazok, kik a hadügyminisztérium hatásköréhez tartozó ügyben tárgyakban folyamodnak, vagy felterjesztéseket tesznek, ebbeli irataikat ne az országos kormányzó elnök úrhoz, mint eddigelő számtalan esetekben az alkalmatlankodásig tapasztaltatott, de egyenesen a hadügyminisztériumhoz intézzék . . .".[38] Az F. Kiss Erzsébet által interpretált kormányzói szándéknak ellent mond Kossuth június 2-án kelt rendelete, amely lényegében megismételte Klapka tábornok fent idézett rendeletét.[39]

A hatáskörök elhatárolása Kossuth számára is kívánatos volt, hiszen számos olyan kérdésben is intézkednie kellett, amelyben a HM lett volna illetékes.

A HM előkészületeket tett egy, a törzs-, és főtisztek névsorát tartalmazó névkönyv kiadására.[40] Utasítást fogalmaztak meg annak érdekében, hogy a betegségükből felépült katonákat kizárólag saját alakulatukhoz szállítsák vissza.[41] Sikertelenül kíséreltek meg gátat vetni az előfogatokkal kapcsolatos visszaéléseknek. Gyakran előfordult ugyanis, hogy tisztek ellenszolgáltatás nélkül vettek igénybe előfogatokat. Máskor a térparancsnokok próbáltak meg illetéktelen jövedelemhez jutni útlevelek kiállításának címén. Ilyen esetekben a minisztérium erélyesen felszólította az érdekelteket az érvényben levő rendelkezések betartására. Ennek ellenére az előfogatokkal kapcsolatos visszaélések a szabadságharc egésze alatt napirenden voltak.[42]

Klapka előterjesztésére a május 20-i minisztertanács több fontos hadügyi kérdésről hozott határozatot. A parancsnokokat figyelmeztették, hogy ezentúl „a hadügyminisztériumtól, mint az ország egész állapotát tekintő középponttól veendik dispositióik irányát, miszerint az összes hadi operatió minden egyes részeiben concentrice legyen vezetve."[43] Kimondták a kormányzó és a hadügyminiszter illetékességének helyreállítását a tiszti előterjesztésekre és kitüntetésekre nézve. Ezt követi a haditerv ismertetése, melynek lényege, hogy az ország

34 *Közlöny*, június 1. Gedeon László Klapka hadtestében volt zászlóalj-, majd dandárparancsnok.

35 A kinevezésre csak következtetni lehet Görgei Bárány őrnagyhoz intézett rendeletéből OL H 75. 1849:22937.; *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848—49. Bp., 1987. 157. o.

36 *F. Kiss Erzsébet:* i. m. 368. o.

37 *F. Kiss Erzsébet:* i. m. 365—366. o.

38 *Közlöny*, május 11.

39 KLÖM XV. 461. o.

40 OL H 75. 1849:13764. Ez annál is fontosabb volt, mivel a HM nem regisztrálta rendesen a kilépőket.

41 OL H 75. 1849:14694.

42 OL H 75. 1849:15295. és 1849:17170.

43 KLÖM XV. 363. o. Elvileg május 20-a előtt is létezett központi irányítás, de a táborkari osztály utasításai csak akkor érkeztek meg időben, ha az adott sereg Debrecen közelében tartózkodott.

határa mentén láncszerűen elosztott hadtestek egymással kapcsolatot tartva fedezik az ország határát. Komáromot alaposan megerősítik és mint elsáncolt tábornak a parancsnokságát, Klapka vezényletére bízzák. A legmerészebb feladatot Bem altábornagy kapta: 12 ezer emberével be kellett vennie Titelt, felmenteni Péterváradot, majd a Duna mentén északi irányban csatlakoznia kellett volna a fősereghez (vagy a Dunán átkelve önállóan operálni). A fősereg (Klapka és Aulich volt hadtestei) Aulich parancsnoksága alatt a Duna bal partján foglal állást. Dembinski seregei, az erdélyi hadtest és a bács-bánáti seregek zárják el az országot az ellenséges erők elől.[44] Az orosz beavatkozás előestéjén már nem lehetett jó haditervet készíteni. Mégsem nevezhető szerencsésnek sem az erők szétforgácsolása és a terv védekező jellege, sem Bem „hosszú menetelése". Klapka azt állította, Görgei nézetei szerint járt el, ez azonban nem felel meg a valóságnak: Görgei elvetette a defenzívát és később megnyerte Klapkát a támadás eszméjének. Az általuk elfogadott haditerv a Duna jobb partján védekezést, a Vágon át Nagyszombat, vagy Pozsony irányába támadást írt elő. Klapka két ízben is eltért ettől a tervtől. Kmety győzelmét követően támadást tartott szükségesnek a jobb parton is, a június 16-i balsikerű támadást követően pedig a támadás leállítását követelte.[45] Klapka egy ízben — visszaemlékezései szerint — javasolta a 18 és 36 év közötti férfi lakosság fegyverbe szólítását, de ezt a javaslatát a minisztertanács elutasította.[46]

Nem csupán szűkebb értelemben vett katonai intézkedéseket foganatosítottak ebben az időszakban. Klapka például rendeletet adott ki a betegápolás érdekében, Kiss Ernő pedig elrendelte a ragályos szembetegségben szenvedő tisztek elkülönítését és szigorú orvosi ápolás melletti gyógyítását.[47] Klapka két ízben felterjesztette Flór Ferenc egészségügyi osztályfőnököt alezredessé való kinevezése végett, de Kossuth mind a két ízben elutasította a kérelmet azzal az indoklással, hogy a HM „egészségügyi osztályának főnöksége nem katonai állomás".[48]

Ami a HM és a civilek kapcsolatát illeti, a minisztérium időnként hajlamos volt arra, hogy túlbecsülje a polgári lakosság hazafias lelkesedését. Klapka május 10-én felhívást írt alá, amelyben felhívja a polgárokat a náluk lévő fegyverek beszolgáltatására. Szuronyos, vagy vontcsövű puskáért 5 pft-ot helyezett kilátásba.[49] Két héttel később — mivel Szemere magasabb árat állapított meg rendeletében — kénytelen volt az árakat felemelni. Ezt követően vontcsövű puskáért 20 pft-ot, használható szuronyos puskáért pedig 15 pft-ot fizettek.[50] A felhívásokat Kossuth május 7-én kelt rendeletével összhangban adták ki, amely kinyilvánította: a fegyverek rejtegetőire „az ellenség orgazdái gyanánt"

44 KLÖM XV. 363—365. o.
45 *Görgei István:* 1848 és 1849-ből. Bp., 1885—1888. II. k. 329. o. Görgei május 28-án a következőket írta Kossuthnak: „Általános eszméinket a jövő hadjárati terv iránt legközelebbi alkalommal benyújtandom, melyek egyébiránt csak némileg térnek el azon eszméktől, miket Klapka bajtársam tisztelt kormányzóelnök úrral már egyszer közölt." In: Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r.: *Katona Tamás)* Bp., 1989. 551. o. Görgei és Klapka közös haditervéről l. Görgei, Klapka és Bayer levélváltását: *Görgey István:* 1848 és 1849-ből, Bp., 1885—1888. II. k. 489—495. o. és *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bp., 1882—1889. III. k. 524—526. o.; *Steier Lajos:* Haynau és Paskievics. I. k. 42—43. o.
46 *Klapka György:* Emlékeimből. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1986. 143. o.
47 *Közlöny,* május 11. és május 31.
48 OL H 75. 1849:15721. és 1849:16224.; KLÖM XV. 382. o.
49 OL H 75. 1849:13696., megjelent: *Közlöny,* május 13-i sz.
50 OL H 75. 1849:16078. L. még Irányi Dániel május 19-i levelét Szemeréhez. Közli: Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1989. 497—498. o.

fognak tekinteni.[51] Vissza kellett állítani az elmúlt évben eltörölt szökevényi fogdíjat is: 10 pft ütötte a markát annak a polgári személynek, aki egy szökevényt átadott a hatóságnak.[52]

Miközben a HM több ízben felszólította a törvényhatóságokat a kivetés szerinti újonctartozás kiállítására[53], ez utóbbiak majd minden esetben kísérletet tettek a tartozás törvénytelen csökkentésére. Így próbált meg letagadni Arad városa 35, Szatmárnémeti 8, Bereg megye 3 és Nógrád megye 14 újoncot.[54] Talán nem egészen véletlen, hogy a számolási hibák következtében sosem több, hanem mindig kevesebb kiállítandó újoncot ismertek el, mint amennyivel a törvényhatóság valójában tartozott. Míg a törvényhatóságokkal az újoncozási osztály, addig a hozzátartozóik felmentéséért folyamodó polgári személyekkel a polgári-gazdászati osztály polgári szakosztálya levelezett. Mérhetetlen mennyiségű kérvény érkezett a minisztériumhoz, amelyekben a szülők katonának sorozott fiaik felmentését kérelmezték.[55] Fent nevezett szakosztály a kérelmeket kivizsgálás végett áttette a megyei, vagy városi hatósághoz. Mivel a törvény lehetőséget nyújtott a „családfenntartásra múlhatatlanul szükséges egyén" (fiú vagy vő) helyettesítés melletti felmentésére, a törvényhatóságoknak jelentős befolyásuk volt ezeknek az ügyeknek a kimenetelére, annak ellenére, hogy a végső szót a HM mondta ki.[56] Répásy utasította a törvényhatóságokat, juttassák köztudomásra: katonáskodás alól kizárólag csak törvényes okok menthetnek fel bárkit.[57] Kiss Ernő pedig arra figyelmeztette a hatóságokat, „csak olyan egyének helyettesíthetők, akik a kiállítandó újoncok rovatába nem tartoznak"[58] A rendeletekkel nem sikerült a kívánt eredményeket elérni. A fegyverek beszolgáltatásával és az újoncozással kapcsolatos problémák végigkísérték a HM munkáját.

A pénzügyi visszaélések megszüntetésére a minisztérium javasolta a pénzügyminisztériumnak, hogy a hadügy tudomása nélkül ne adjanak pénzt hadicélokra (kivéve a sürgős eseteket, de ezeket azonnal jelentsék). Kormánybiztosok és katonai egyének gyakran hatalmas összegeket utalványoztak, de számadásaikat nem terjesztették fel a HM-nek. A polgári — gazdászati osztály illetékes tisztviselői arra törekedtek „hogy az összes hadi kiadásokat érdeklő" pénzeket a budai hadi főpénztárnál központosítsák, miközben elképzelésük szerint Debrecenben, Szegeden, Pétervárad on és Kolozsváron kellett volna hadipénztáraknak működniük.[59] Duschek ugyanakkor a havi pénzügyi szükségletek részletes kimutatásának mielőbbi beküldését szorgalmazta.[60]

Klapka visszaemlékezésében jelentős teret szentel Petőfivel való összetűzésének, amely a Bem és Vécsey között kitört nézeteltérés folyománya volt.[61] Petőfit

51 *Gelich*: i. m. III. k. 414. o.; KLÖM XV. 228—229. o.
52 Természetesen ez a rendelkezés nem kizárólag a civilek magatartásának következménye. Katonai egyén ilyen jellegű szolgáltatásait 6 pft-tal díjazták. OL H 75. 1849:15129.
53 OL H 75. 1849:14406.; *Gelich*: i. m. III. k. 415. o.
54 Az iratok az említett sorrendben OL H 75. 1849:14858., 1849:16163., 1849:16219., 1849:16382. A sor végtelen sokáig folytatható lenne, igaz, elvétve, akadnak ellenpéldák is.
55 A teljesség igénye nélkül pl.: OL H 75. 1849:13547., 1849:13463., 1849:14052., 1849:17573. stb.
56 Például Bátori Rebeka nádudvari lakos esetében, aki egyetlen fiának katonáskodása alóli fölmentéséért folyamodott. A megyei vizsgálat úgy találta, hogy nevezett özvegy élelme beszerzésére még képességgel bír (fonással és szövéssel keresi élelmét). Mivel fia nem bizonyult múlhatatlanul szükséges családfenntartónak, a HM kérelmét elutasította. OL H 75. 1849:14043.
57 OL H 75. 1849:15196.
58 OL H 75. 1849:16728.
59 OL H 75. 1849:17754.
60 Pl. OL H 75. 1849:17843.
61 *Klapka György*: Emlékeimből. Bp., 1936. 136—138. és 144—145. o.

végül is Görgei utasítására szabadon bocsájtották[62] és „koszorús népköltőnk" 1849. május 28-án ismételten lemondott őrnagyi rangjáról, sőt bejelentette, hogy „a katonai pályáról a polgári életbe lép át."[63]

Görgei meglehetősen elégedetlen volt Klapka működésével: „... a hadügyminisztérium Klapka alatt néhány napon belül többet vesztett önállóságából, mint Mészáros alatt hónapok során".[64] A kormányzó még április 16-án, tehát azt megelőzően, hogy Klapka átvette volna a minisztérium vezetését, kinevezte Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsannát „országos főápolónő"-vé, s erről Görgeit külön levélben értesítette.[65] Klapka pedig — összhangban Kossuth kinevezésével — utasította a kórházak igazgatóit és parancsnokait, hogy engedelmeskedjenek az országos főápolónő rendeleteinek.[66] Meszlényiné ugyan „a hadügyminisztérium kórodai főápoló osztályom" kifejezést használja egyik beadványában, a valóságban ilyen osztály a HM-ban nem létezett.[67] Görgei jogosan szögezi le a különbséget a betegek ápolása és egy harcoló hadsereg betegápolási ügyeinek szervezése és vezetése között, mégsem egészen igazságos, mikor Klapka működését és a Mészáros féle „slendrián"-t azonosította.[68]

Görgei és Klapka személyesen is találkoztak Buda ostroma közben. Nagysándor tábornok ugyanis egy teljhatalmú biztos kiküldését kérte — Klapkát ajánlva —, mivel elégedetlen volt Görgei intézkedéseivel. A teljhatalommal felruházott biztos meg is érkezett[69], s beszámolt Görgeinek debreceni tapasztalatairól és az ország helyzetéről. Szerinte az ország erőforrásai elégtelenek arra, „hogy a háborút akár csak egy fél esztendeig is erélyesen folytathassuk." Kifejezte meggyőződését, amely szerint Magyarország csak küföldi beavatkozással menthető meg. Késő őszig kell tehát kitartani, amikor az időjárás a hadműveletekben szünetet idéz elő. Vázolta a debreceni nehézségeket, pálcát tört az április 14-i törvény felett és tudósított ellenzőiről.[70] Nagysándor feljelentése minden reális alapot nélkülözött, ebben a kérdésben nem kellett eljárnia. Annak ellenére, hogy nyilván beszéltek a további teendőkről is, Klapka egy olyan haditervet vitt keresztül a minisztertanácson, amellyel Görgei nem értett egyet. Görgei kéthónapos hadügyminiszteri tevékenységének fele olyan időszakra esett, amikor a minisztérium személyzete nélkül, de miniszteri illetékességének tudatában adott tanácsokat és utasításokat. 1849. április 30-án Kossuth Lajoshoz intézett jelentésében Knézic és Wysocki ezredesek előléptetésével kapcsolatban megjegyzi, hogy Wysocki előléptetését nemcsak az indokolja, hogy „mint rangra korosabb és bokros érdemekkel felruházott tiszt magát méltán elmellőzöttnek érezhetné", hanem az is, hogy ezáltal „a lengyel csapatnak tetemes öregbedése-

62 L.: Ludvigh Kossuthnak írt május 16-i levelét. Közli: Budavár bevételének emlékezete, 1849., i. m. 476—478. o.

63 Petőfi Szalontán kelt lemondása megtalálható OL H 75 1849:17652. Vécsey egyébként nem szalasztotta el a kínálkozó alkalmat: mikor május 7-én kelt levelében kérte Klapkát, hogy hadtestét rendeljék újra közvetlenül az ő parancsnoksága alá, Bem elítélendő tettei között említi, miszerint olyanokat léptet elő mint Petőfi, akik inkább felmentésüket várhatnák. *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és a szabadságharc levelestára. Bp., 1955. III. k. 316—317. o.
316—317. o.

64 *Görgei Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Bp., 1988. II. k. 112. o.

65 KLÜM XV. 19—20. o.

66 *Közlöny,* május 11. Ezt a lépést Görgei élesen elítélte.

67 OL H 75. 1849:14267. A HM osztályaival a következő fejezet foglalkozik.

68 *Görgei Artúr:* i. m. II. k. 112. o.

69 Hajnik Pál jelentése május 14-én Szemere Bertalanhoz. In: Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r.: *Katona Tamás)* Bp., 1989. 468—469. o.

70 *Görgei Artúr:* i. m. II. k. 103—105. o.

és növekedésére okszerű kilátás van".[71] Előléptetésére csak olyan tiszteket javasolt, akik tehetségéről személyesen meggyőződött.[72] Kossuthnak címzett jelentéseiben nem csak saját intézkedéseiről számolt be, hanem javaslatokat tett személyi kérdésekben (Gáspár tábornok, Mészáros Lázár altábornagy foglalkoztatása tárgyában, Wysocki kinevezése a lemondó Dembinski helyébe stb.), tudósított a más hadszínterekről hozzá befutott jelentésekről.[73] Az idős, illetve rokkant osztrák tisztek kérvényeit — amelyekben hazabocsájtásukat kérték — pártolóan terjesztette Kossuth elé, tekintettel arra, hogy szabadonbocsájtásukból a hazára semmiféle kár nem származhat.[74]

Az ideiglenes fővezér és hadügyminiszter május 19—21. között Damjanichnak írt levelében vázolta elképzeléseit. Guyont mindenképpen el akarta távolítani Komáromból, s azt javasolta Damjanichnak, vegye át a vár parancsnokságát: „szomorú baleseted bizonyos mértékig azt ajánlja." Ha erre a tábornok hajlandó lenne, „akkor Klapka veszi át a fővezérséget, én pedig férfias beletörődéssel elmegyek Debrecenbe, jövendő Golgotámra, ahol efemer szerencsecsillagom letünésének nézek elébe."[75] Mire levelét befejezte, Klapka már ki volt nevezve Komárom és az elsáncolt tábor parancsnokának. Görgei maga sem zárta ki ezt a lehetőséget fent idézett levelében. Damjanichot viszont a sebe számára egészségesebb aradi levegőre szállították. Május végétől — betegsége miatt — Aulich is kiesett a vezénylők sorából, így a sereg „a szó szoros értelmében elárvult." Görgei tehát elhatározta — amennyiben bírja a kormány bizalmát — mindkét állásának megtartását, államtitkárul Szabó Imre alezredest ajánlva. Május 29-én Kossuth Lajoshoz írt levelében, miután Dembinski lemondását elfogadhatónak vélte, a következőképpen érvelt álláspontja mellett: „A baj, mely a minisztériumi tárgyak elhanyagolásából származhatnék, mély gyökeret verhet ugyan, s később sok erőbe kerülendhet azoknak kiirtása, de azon baj, mely következése lehetne a hadsereg vezéreibeni megcsonkulásának, igénytelen hazafiúi nézeteim szerint sokkal nagyobb, hazánk fennlétét veszélyeztetőbb és rögtöni."[76] A fővezénylet megtartása mellett szólt az a tény, hogy Görgei szeretett volna az osztrákokkal szemben mihamarabb támadólag fellépni. A tábornok, aki Buda bevételét követően ismételten visszautasította az altábornagyi rangot, találkozott Kazinczy Gáborral és Bernáth Zsigmonddal. A két képviselő figyelmeztette Görgeit: ne távozzon el a hadseregtől.[77] Számára új politikai hanggal ismerkedett meg az ideiglenes főparancsnok és a fentiek mellett bizonyára ez a találkozó is befolyásolta döntését. Vetter már május 8-án nehezményezte, hogy Görgei továbbra is ellátja a főparancsnoki teendőket és nyugalmaztatását kérte.[78] A probléma sok fejfájást okozott a kormányzó elnöknek.[79] Végül mérnöki és táborkari főfelügyelővé nevezte ki Vettert, így ez a probléma lekerült a napi-

71 OL H 2. OHB-iratok. 1849:7009. Knézić az előléptetést a komáromi sáncok sikeres megrohanásával érdemelte ki. (Az irat átengedéséért Hermann Róbertnek szíves köszönetemet fejezem ki.)
72 OL H 2. OHB-iratok 1849:7587. (Az irat átengedéséért Hermann Róbertnek szíves köszönetemet fejezem ki.)
73 Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1989. 449—450. és 548—552. o.
74 OL H 2. OHB-iratok 1849:7661. (Az irat átengedéséért Hermann Róbertnek szíves köszönetemet fejezem ki.)
75 Budavár bevételének emlékezete 1849., i. m. 520—523. o.
76 Uo. 550. o.
77 *Görgei Artúr:* i. m. II. k. 109. o.
78 OL H 75. 1849:13080., 1849:13489.
79 KLÖM XV. 27. és 90—91. o.

rendről, annyival is inkább, mivel a Közlönyben Görgeivel együtt kinyilvánították a kormánynak az altábornagy iránt érzett töretlen bizalmát.[80]

Klapka és a helyettes helyettesei (Répásy, Kiss Ernő) hasznos munkát végeztek a minisztériumban. Igyekeztek kézbe venni a HM hatáskörébe tartozó ügyeket, erőfeszítéseket tettek az újoncozás lebonyolítása érdekében, rendeleteket hoztak a visszaélések ellen. Mégis előfordult, hogy Kossuth személyesen intézkedett olyan esetekben, amelyek inkább a minisztérium hatáskörébe tartoztak volna.[81] A helyettesek tevékenysége nem hozott döntő változást a HM tevékenységében: az ügyek elintézési módja nem változott, a vezető tisztviselők továbbra is a helyükön maradtak. A minisztériumi rutinmunka mellett születtek olyan intézkedések is, amelyek kedvező körülmények esetén hozzájárulhattak volna a minisztériumi munka hatékonyabbá tételéhez. Gondolunk itt a minisztériumi hatáskör és Kossuth hatáskörének elhatárolására, a megindított létszámnövelésre, illetve arra a törekvésre, hogy a honvédségben szolgálatot teljesítő törzs és főtiszti létszámról pontos adatokkal rendelkezzenek.

Görgei „Golgotája"

Számos feldolgozásban olvashatunk azokról a személyi változásokról, amelyeket Görgei a minisztériumban végrehajtott. Egyetértés mutatkozik abban, hogy a miniszter a főbb állásokat saját embereivel töltötte be, illetve igyekezett betölteni.[82] Fontosabbnak tűnik azonban az a kérdés, vajon a kinevezett osztályfőnökök elvégezték-e munkájukat, vagy sem? Érdemes röviden áttekintenteni a személyi változásokat.

Görgei előterjesztésére június 2-án Kossuth Szabó Imre vezérkari ezredest hadügyminiszteri államtitkárrá nevezte ki.[83] Személyére nyilván kompromisszum eredményeképpen esett a választás. Szabó élvezte Kossuth rokonszenvét[84], ugyanakkor, saját bevallása szerint, egyedül Görgei bizalma vette rá, hogy elvállalja ezt a hivatalt.[85] Gelich nem becsülte sokra az államtitkár működését. Kétségbe vonta magasabb katonai képzettségét és nehezményezte a ranglétrán való gyors előrehaladást.[86] Ez utóbbi érthető, hiszen, ha Görgei nem vette volna észre a rangja és beosztása közötti szakadékot, Gelich könnyen mint százados fejezhette volna be a szabadságharcot. Ráadásul Gelichet — értehetően — idegesítette, ha egy katonai kérdés megoldása során politikai szempontok kerültek

80 *Közlöny*, június 15.

81 Például Kossuth utasítása Hatvani Imrének KLÖM XV. 273—274. o. A HM-nek nem volt tudomása a támadásról (OL H 75. 1849:15791) és Hatvanit haditörvényszék elé idézték (OL H 75. 163 d.: iktatlan iratok.)

82 *Ember Győző:* Az 1848/49-i minisztérium levéltára Bp., 1950. 212. o. *Gelich:* i. m. III. k. 607—608. o. *F. Kiss Erzsébet:* i. m. 369. o.

83 OL H 75. 1849:19468. (nyommtatvány).

84 Mikor Szabó visszatért diplomáciai kiküldetéséből, Kossuth sürgette a HM-nél előléptetését: KLÖM XV. 177—178. o. és rábízta a kormányzói katonai iroda vezetését: *F. Kiss Erzsébet:* i. m. 595. o.

85 „. . . nur Dein Vertrauen konnte mich bestimmen das Amt zu übernehmen . . ." Szabó Imre levele Görgei Artúrnak 1849. jún. 29. In: *Steier Lajos:* Haynau és Paskievics. I. k. 143—144. o. Gelich szerint is Szabó Györgynek „kebelbarátja volt". Szabóról írt lesujtó jellemzése: *Gelich:* i. m. III. k. 435—436. o. Szabó és Görgei barátságát bizonyítja még Szabónak két 1848. novemberben kelt levele. Közli: *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és a szabadságharc levelestára. Bp., 1955. II. k. 271—272. és 275—277. o.

86 „Szabó Imre inkább általános műveltséggel, mint magasabb katonai képzettséggel bírt." Az állítás elég meglepő, mivel Szabó a bécsújhelyi katonai akadémián végzett. V. ö.: *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848—49. Bp., 1987. 299. o.

előtérbe. Ugyancsak szerinte az államtitkár még két hónap múlva sem tájékozódott kellően hatáskörébe vágó teendői iránt. Görgeivel való közös tevékenységének értékelésére még vissza fogunk térni, most csak azt jegyezzük meg, hogy az adott helyzetben csak helyettesek kinevezésével lehetett betölteni egyszerre mindkét fontos állást.

A katonai osztály élén továbbra is Menyhárt Antal ezredes állt. Helyettese Királyi Pál őrnagy is szolgálati helyén maradt. Ebben nyilván szerepet játszott a katonai osztály idézett felterjesztése a hadügyminiszterhez.

A táborkari osztály egykori vezetőjét, Stein ezredest, politikai nézetei miatt, még áprilisban eltávolították Debrecenből, így az osztály ügyeit Gelich százados vezetésével intézték.[87] F. Kiss Erzsébet feltételezi, hogy ezt az osztályt az új osztályfőnök kinevezéséig a miniszteri helyettesek irányították.[88] A táborkari osztály a minisztérium egyik legfontosabb osztálya volt, ezért a mindenkori miniszternek (vagy helyettesének) ezen osztállyal a legszorosabb kapcsolatban kellett lennie.[89] Görgei — aki át akarta szervezni ezt az osztályt — Waldberg Károly ezredest nevezte ki osztályfőnöknek. Waldberget Gelich mint tanult, régi, praktikus tisztet jellemzi, aki képtelen volt magát új szerepébe beletalálni. Ekkor már hosszú szolgálat állt mögötte (36 év), s Görgei személyesen kérte meg Gelichet, hogy támogassa és segítse az új osztályfőnök munkáját. Gelich előléptetése is az új miniszternek köszönhető, ami azt mutatja: Görgei nem törekedett a HM minden régebbi munkatársának eltávolítására.[90]

A tüzéri és felfegyverzési osztály főnöke továbbra is Láhner György maradt. Munkáját eredményesen végezte, ennek elismeréséül 2. osztályú katonai érdemjellel tüntették ki.[91] A tüzérségi alosztály munkáját továbbra is Hefler József alezredes irányította. Igaz, fennmaradt a katonai osztály előterjesztése, melyben e posztra Rapaic Dániel alezredest javasolták, de a kinevezés nem történt meg.[92]

Az újoncozási és pótlovasi osztály élén sem volt változás, az osztályfőnök Répásy tábornok volt, aki egyúttal, Gedeon László távozását követően, a pótlovazási osztály munkáját is közvetlenül irányította.[93] Görgey Kornél csak július 20-tól lett alosztályvezető, így kinevezése az általunk vizsgált időszakon kívül esik.[94] Az újoncozási alosztály munkáját változatlanul Okolicsányi József alezredes irányította.[95]

Változás történt viszont az elnöki osztály élén. Görgei elmozdította Korponay János ezredest és helyére Molnár Ferdinándot nevezte ki.[96] A kinevezéssel két legyet akart ütni egy csapásra: el akarta távolítani Molnárt a hadseregtől, és fel akarta számolni a HM ügyvitelében mutatkozó pontatlanságokat. Az első törekvését érthetővé teszi, hogy Molnár állt azoknak a törzstiszteknek az élén,

87 Például: OL H 75. 1849:18195. és 1849:16916.; OL H 115. 2. d. 1849:97.

88 Klapka ilyen irányú tevékenységéből következtet erre (pontosabban: feltételezi) *F. Kiss Erzsébet:* i. m. 370. o.

89 Az osztály fontosságát az is bizonyítja, hogy előterjesztéseit (az elnöki osztállyal egyetemben) azonnal megtehette, szemben a többi osztállyal. OL H 75. 1849:18035.

90 *Gelich:* i. m. III. k. 437—438. o.

91 *Bona Gábor:* i. m. 218. o. Láhner e tárgyban Görgeihez intézett levele, amelyben köszönetet mond a kitüntetéséért: OL H 75. 163. d. (iktatatlan iratok).

92 *Bona Gábor:* i. m. 170. és 270. o.; OL H 75. 163. d. (iktatatlan iratok).

93 *Bona Gábor:* i. m. 283. o. Egy irat arra mutat, hogy Gedeon László már június elején nem látta el maradéktalanul hivatali teendőit (OL H 75. 1849:19963.), a legtöbb iraton Répásy aláírása látható pl. OL H 75. 1849:22393., 1849:20134. stb.

94 *Bona Gábor:* i. m. 163. o.

95 *Bona Gábor:* i. m. 255. o.

96 *Bona Gábor:* i. m. 207. és 244. o.; *Közlöny*, június 28. Kopornayt egyébként a „felső vidéki" népfölkelés vezérévé nevezték ki júl. 1-én. OL H 75. 1849:24097.

akik követelték a kormánnyal való leszámolást és az osztrákokkal való megegyezést.[97] Az utóbbival kapcsolatban az irodaigazgató feladatainak egy részét Molnár vette át: az ő feladata lett a beérkező összes levél felbontása. A HM levelezésének lebonyolítása mellett gyakran az ő aláírásával jelentek meg a hivatalos lapban a polgári személyeknek szóló köszönetnyilvánítások és ő továbbította a beadványokat az illetékes osztályokhoz.[98]

A polgári-gazdászati osztály vezetése lényegében nem változott: a polgári szakosztályt Markovics József, a gazdászatit Pétery Mátyás, a ruházatit Szölényi József irányította. Az osztály irányítását Péterytől Markovics vette át, az élelmezési szakhoz pedig a miniszter kinevezte Szabó Ferencet.[99]

Az igazságügyi osztály élén sem történt változás, a munkát Meierhoffer Károly irányította, bár Görgei Kálmán Györgyre akarta bízni az osztály vezetését.[100]

Az egészségügyi osztály élén Flór Ferencet Lumniczer Sándor váltotta fel. A kinevezés kedvező hadi helyzet esetén előnyösen befolyásolta volna a hadi egészségügy fejlődését, mivel Flór erősen támaszkodott Lumniczer Görgei tábornok által támogatott javaslataira.[101]

A hadlelkészi osztály élére a hadügyminiszter br. Mednyánszky Cézárt nevezte ki, aki Vidasics utódaként igyekezett biztosítani a papok és a lelkészek hatékony támogatását a harc megvívásához.[102]

A katonai nevelési osztályt továbbra is Kiss Károly ezredes vezette.[103]

Azari János irodaigazgató lemondását a miniszter elfogadta.[104]

A magunk részéről természetesnek tartjuk, hogy Görgei néhány megbízható munkatársát magával vitte a minisztériumba. Ez ugyanakkor nem jelentette azt, hogy az összes főbb állást saját embereivel töltötte volna be. A katonai osztály és a polgári-gazdászati osztály nem mellékes osztályok, azokat mégsem Görgei közeli munkatársai vezették. Az új osztályfőnökök közül Lumniczer, Molnár, Mednyánszky Görgei közvetlen környezetéből származtak és mindhárman pontosan megfeleltek a rájuk szabott feladatoknak.[105] Az idős Waldberg munkáját Gelich hatékonyan támogathatta. A hadügyminisztériumban alapos, de egyáltalán nem minden vezető tisztviselőt érintő változások történtek.

Görgei nem csak személyi politikájával próbálta még magasabb szintre emelni a HM munkáját. A vezérkari osztályt — Gelich szerint — öt szakaszra akarta osztani egy-egy törzstiszt vezetése alatt.[106] Mednyánszky Cézár is azt írta vissza-

97 *Steier Lajos:* Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. Bp., 1925. 214—217. és 252—254. o. Görgei álláspontját április 29-i kiáltványából (*Görgei:* Életem és működésem . . . c. idézett műve, II. k. 55—56. o.) és a kormányzóhoz írt május 13-i leveléből (közli: Budavár bevételének emlékezete, 1849., i. m. 459—460. o.) lehet rekonstruálni.

98 OL H 75. 1849:19710., 1849:21568., 1849:22129., 1849:22535. stb.

99 *F. Kiss Erzsébet:* i. m. 564., 583., 314—315., 595. o.; OL H 75. 1849:20808. Nem világos, mi indokolta az osztály vezetésében bekövetkezett változást.

100 *Bona Gábor:* i. m. 234—235. o.; OL H 75. 1849:21472.

101 OL H 75. 1849:21547., 1849:21885. Lumniczer szerepéről Flór osztályfőnöksége alatt: *Dr. Zétény Győző:* A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp., 1948. 56., 61., 65. o. Műve felejthetetlen stiláris élmény (Kossuth hangja szirénaként hangzik stb.), egyébként úgy véli, Görgei méltánytalanságot követett el Flórral szemben.

102 *Közlöny,* június 27.; OL H 75. 1849:21886.

103 *Bona Gábor:* i. m. 199. o.

104 OL H 75. 1849:18027.

105 Molnár Ferdinándot egyébként Görgei „örökölte" Dembińskitől, ill. Vettertől.

106 Gelich munkájában arról is szó van, hogy Görgei megbízta őt a hadműveleti szakasz vezetésével. *Gelich:* i. m. III. k. 437. o.

emlékezéseiben, hogy Görgei megváltoztatta a minisztérium szervezetét: négy szekcióra osztotta és legodaadóbb híveire bízta.[107] Az általunk áttekintett iratokban nem volt nyoma az említett négy szekció kialakításának, illetve az osztályok összevonásának. Nem zárhatjuk ki, hogy a tábornoknak voltak ilyen tervei, ezek megvalósítására azonban már nem maradt ideje.[108]

A hivatalát a Közlöny szerint június 2-án átvevő Görgei csak rövid időt töltött Debrecenben, mivel minden ellenkezése ellenére a kormány és az országgyűlés székhelyét Pestre helyezték át.[109] Június 2-án Kossuth Görgei ellenjegyzésével Szabó Imre államtitkári kinevezése mellett több hadügyi rendelkezést bocsátott ki. Kimondta, hogy a hadügyminiszter tudta nélkül hadügyi intézkedés nem foganatosítható és felhívta a vezéreket: jelentéseiket a „jövőre ne hozzám, a hadügyminisztérium mellőzésével, hanem egyenesen a hadügyminisztternek küldjék be."[110] A következő rendelet a tiszti kinevezésekkel foglalkozott. Századosig a HM, őrnagytól felfelé — a HM előterjesztése alapján — Kossuth döntött az előléptetések ügyében. Előléptetési ajánlatokat csak hadtestek (vagy önálló hadosztályok) parancsnokai tehettek, s Kossuth egyúttal elrendelte, hogy a tisztikar rang-, fokozati- és létszámkimutatását június végéig küldjék be, valamint kinyilvánította: a parancsnokok helyettesei nem formálhatnak igényt helyettesi mivoltukból következően semmiféle előléptetésre. A rendeletben Görgei elképzelései érvényesültek, hiszen az első a HM hatáskörének helyreállítását, a második a tiszti kinevezések körüli visszaélések megszüntetését célozta.[111] Mint látható, ez utóbbival kapcsolatban Görgei magáévá tette a katonai osztály idézett felterjesztését. Az is nehezen vitatható, hogy a rendeletek a kormányzó együttműködési készségéről tanúskodnak. Kossuth együttműködési szándékát bizonyítja az a két levél is, amelyeket még június 1-én írt Ormai Norbert, illetve Bethlen Gergely ezredesnek. Ormainak többek között a következőket írta: Önnek nincs több joga a kinevezésekkel kapcsolatban, „mint a kinevezési ajánlatnak a minisztériumhozi fölterjesztése."[112] Bethlen Gergelynek pedig kijelentette „a kormány senki mást katonatisztnek nem tekinthet, mint ki a hadügyminisztérium által megerősíttetett."[113]

Az együttműködés eredményét szépen mutatja Bem június 8-án kelt levelének néhány sora: „Jövőre magam egészen a közölt kormányzói rendelethez fogom szabni, s a tiszti előléptetésekre nézve időről időre a hadügyminisztériumtól a kinevezést elvárni."[114]

Görgei is, Szabó Imre is élt kinevezési jogával. A törzstiszteket vagy a miniszter, vagy az ő tudtával Szabó terjesztette fel megerősítés végett, aki ebben az esetben a felterjesztést átküldte Görgeinek aláírás végett.[115] A katonai osztály indokolt esetekben megtagadta a tiszti kinevezések megerősítését.[116] A fentiek

107 The Confessions of a Catholic Priest. London, 1858. 48. o.
108 Pusztaszeri László szerint Görgei az „osztályok számát összevonta(!) és 4-re csökkentette..." Állítását Mednyánszkyn kívül más forrással nem tudta alátámasztani. *Pusztaszeri László:* Görgey Artúr a szabadságharcban. Budapest, 1984. 411. o.
109 Görgei álláspontját ismerteti Ludvigh egyik Kossuthnak írt május 21-én kelt levelében. Budavár bevételének emlékezete 1849. i. m. 512—513. o.; OL H 75. 1849:19468. (nyomtatvány); *Közlöny*, június 7.
110 KLÖM XV. 461.; *Közlöny*, június 8.
111 *Görgei:* Életem és működésem..., i. m. II. k. 69. o. Ezt támasztja alá *Gelich:* i. m. III. k. 438. o.
112 KLÖM XV. 455—456. o.
113 KLÖM XV. 456—457. o.
114 OL H 75. 1849:20859.
115 Görgei felterjesztésére példa: OL H 75. 1849:19702., az utóbbi esetre: OL H 75. 1849:18736.
116 OL H 75. 1849:18385., 1849:18305.

szellemében Görgei rendeletet küldött Ormainak, melyben kötelezte az általa alakított csapatok létszámának, törzs-, és főtiszti jegyzékének és a kormányzótól kapott felhatalmazásának a felterjesztésére.[117] Szabó Imre pedig rendeletet adott ki, amelyben utasította a hadseregparancsnokokat a főtiszti előléptetések érdekében benyújtott előterjesztési ívek aláírására és arra, hogy minden esetben jelöljék meg, „kinek a helyére ajánltatik az illető" és milyen rendeletet kapott az, aki eltávozott állomásáról.[118] Görgei tiszti kinevezésekkel kapcsolatos törekvéseit siker koronázta, amihez a dandárkötelék megszüntetése kapcsolódott. Görgei ugyanis a cím- és rangkórságnak olymódon is igyekezett gátat vetni, hogy a hadosztályok dandárokra való felosztását megszüntette.[119] Gelich, aki Görgei rendeleteinek célszerűségét általában elismerte, bírálta e lépését, mondván, hogy egy fiatal hadseregnél indokoltabb kisebb harcászati egységek alkalmazása. Érvelésének gyengéje az a tény, hogy ott, ahol ezen átszervezés megvalósult (a főseregnél), a harckészség nem csökkent.[120] Görgei június 26-án kelt napiparancsában anyagi eszközökkel igyekezett gátat vetni alkalmatlan egyének főtiszti rangra való ajánlásának: az ilyen egyénekre pazarolt állami költségeket az illető parancsnokság lesz köteles megtéríteni.[121]

Görgei számos egyéb szervezési kérdésben is adott ki rendeleteket. Elrendelte a sorgyalogezredek rendes honvéd zászlóaljakká alakítását, intézkedett a Pest városa által felajánlott újoncok alkalmazásáról, elrendelte, hogy azok a zászlóaljak, amelyek lőfegyverekkel nincsenek kellően ellátva, a harmadik sorban „döffegyverekkel" láttassanak el, miáltal kevesebb lőfegyver megy veszendőbe, ha a harmadik sor tagjai az elesettek tűzfegyvereit átveszik.[122] Nyilván az ő beleegyezésével osztották meg Rapaic alezredes és Waagner őrnagy között a lőporgyártás és a salétromtermelés főfelügyelőségét, bár a rendeletet Szabó Imre írta alá június 27-én.[123] Igyekezett az új miniszter biztosítani a hadsereg utánpótlását is. A ruha és felszerelési cikkek biztosításának érdekében Szölényi alezredest kinevezte központi intendánsnak. Külön felhívta figyelmét, hogy a visszaélések meggátlása érdekében ne felejtse el egy „különös bélyeggel" a felszerelési cikkeket megjelölni. Utasítást fogalmazott meg a pesti fegyvergyár működésbe hozásának érdekében.[124] Szabó Imre pedig, hivatkozva Görgei május 29-i napiparancsára, rendeletet tett közzé a Közlönyben, amelyben minden szabadságot semmisnek nyilvánított és utasította a tiszt urakat, hogy azonnal térjenek vissza testületeikhez.[125]

Görgei hadügyminiszteri tevékenységének sokrétűségét és alaposságát dokumentálják azok a levelek, amelyeket különböző parancsnokoknak és törzstiszteknek írt. Így például Vetter altábornagynak, Láhner és Guyon tábornokoknak, Klapkának (a 7. hadtestet is közvetlen parancsnoksága alá helyezte), Lenkeynek, Wysocki tábornoknak, Mészárosnak (kifejezte a HM megelégedését, hogy a katonai nevelés ügyét ilyen férfira bízhatja).[126] Ezeken kívül rendeletet küldött

117 OL H 75. 1849:18333.
118 *Közlöny*, június 23.
119 *Közlöny*, június 15.
120 *Gelich:* i. m. III. k. 444. o.
121 *Supka Géza:* 1848., 1849. Bp., 1985. 520. o.
122 OL H 75. 1949:18735., 18996., 22733.
123 *Közlöny*, június 30. V. ö.: OL H 75. 1849:21125.
124 OL H 75. 1849:18401. (Szölényi kinevezése); 1849:22712.
125 *Közlöny*, június 15.
126 OL H 75. 1849:18136., 22521., 22699., 22712., 22728., 18135., 22687., 18139., 18113., 22730. A Wysockinak írt levél: OL H 75. 163. d. (iktatlan iratok).

Gergelyi alezredesnek (bocsásson 300 újoncot Valberthy hadnagy rendelkezésére), Hankovics és Scholze őrnagynak, Hauszer őrnagynak és írt Földváry Károlynak is (testvére ügyét — amint a szükséges iratok beérkeztek — a HM kötelességének fogja tartani mielőbb elintézni).[127]

Görgei egész hivatali ideje alatt élénk érdeklődést tanúsított a fegyelmi kérdések iránt. Parancsára előterjesztés készült a hadbírák ideális elhelyezéséről a hadseregnél, ő maga pedig minden hadbírót utasított, hogy a fegyencek jegyzékét terjesszék fel hozzá.[128] A fegyelmi kihágások ellen következetesen fellépett. Rendeletet fogalmazott meg annak érdekében, hogy a katonák ne adják el egyenruháikat kereskedőknek, ideiglenesen visszaállította a botbüntetést és az engedély nélkül eltávozó tisztek kézrekerítése érdekében segítséget kért a polgári hatóságoktól.[129] Mikor tudomására jutott, hogy a német légió legénysége csak a parancsnoknak tette le a hűségesküt, a miniszter ezt semmisnek nyilvánította és felszólította a legénységet az alkotmányra való haladéktalan eskütételre.[130] Gömöri Frigyes hadnagyot — aki egy „gúnyos elmélkedésekkel" kísért cikket tett közzé a Marczius Tizenötödike június 12-i számában — 14 napi porkolábi fogsággal sújtotta. Mivel nevezett egyén sebe még nem gyógyult, be, a minisztérium felhívta a pesti térparancsnokságot, hogy tegyék lehetővé az orvosi látogatásokat, illetve, ha szükséges, Gömöri a 14 napot kórházban tölthesse.[131] A hazaárulókkal szemben a törvény teljes szigora szerinti eljárást tartotta szükségesnek, amint azt a pétervaradi várparancsnokon kívül az összes hadbíróságnak is tudomására hozta.[132]

Sok problémát okoztak a minisztériumnak a Pesten és Budán tartózkodó főtisztek, akiknek csak elenyésző hányada jelentette be magát a városparancsnokságon. Schweidel tábornok előterjesztésére a minisztérium a városi sorompókhoz nemzetőröket állíttatott, akik az érkező tisztek útleveleit átvették és helyette tartózkodási jegyet adtak. A tiszteket kötelezték a parancsnokságon való azonnali jelentkezésre. A vendéglősöket vendégkönyv vezetésére kötelezték, amelybe a tiszteknek be kellett jegyezni a nevüket és ezt a vendégkönyvet a vendéglősnek, vagy a főpincérnek minden reggel be kellett mutatnia a helybeli térparancsnokságnak.[133] Szabó Imre utasította Pest katonai parancsnokát, hogy minden nap tegyen jelentést az érkező tisztekről és csapatokról.[134]

Igen hatékonyan emelte a Pesten lézengő tisztek létszámát Perczel tábornok, aki, miután a minisztertanács elfogadta lemondását, számos tiszt társaságában Pestre érkezett. A helyzet odáig fajult, hogy június 20-án Görgei szigorú német nyelvű rendeletet fogalmazott, amelyet Szabó magyar fordításban (és saját aláírásával) közölt az illetékes katonai hatóságokkal és a Közlönnyel. „Nemcsak igen feltűnő, hanem az összes közönség bosszúságát is felidéző tény, hogy most, midőn seregeink az ellenség előtt állnak, már is több véres csatát vívtak, és

127 OL H 75. 1849:22683., 22731., 22726., 22937., 22724.
128 OL H 115. 2. d. 1849:36. és 1849:286.
129 OL H 75. 1849:18039. (az egyenruhák eladása ellen), 1849:19445. (a botütés ideiglenes, Görgei általi visszaállítására hivatkozik a fogalmazvány). A botbüntetés problémája már 1848. decemberben felmerült Kossuth és Görgei levélváltásában: KLÖM XIII. 902. o. 1849:22746. (Hajnik Pálhoz fordult, hogy Wysocki szerte csatangoló tisztjei tartóztassák le.)
130 OL H 75. 1849:18377.
131 OL H 75. 1849:21236.; *Közlöny*, június 23.
132 Görgei levele Kiss Pál pétervaradi várparancsnokhoz. Közli: *Nyíri Erzsébet:* Osztrák kísérlet Pétervárad elfoglalására 1849 tavaszán (szakdolgozat).
133 OL H 75. 1849:18303.
134 Pest katonai parancsnoka Schweidel tábornok volt. Szabó rendelete: OL H 75. 1849:19356.

folyvást vívnak, mindkét testvérvárosban, de különösen Pesten egész tömeg egészséges kinézetű tisztek tétlen szertebarangolnak, akiknek múlhatatlan kötelességük lenne illető hadtestüknél a becsület és honszeretet igényei szerint hivatásukat híven teljesíteni." Azoknak, akik nem rendelkeznek érvényes kimenő igazolvánnyal, a rendelet szerint 24 órán belül vissza kell térni testületükhöz. Azok, akik nem teljesítik a rendeletet, rang- és rokonsági fokra való tekintet nélkül lecsukandók. Június 23-án a HM újabb utasításban követelte Schweideltől a szükséges intézkedések megtételét, aki egyébként nem késlekedett és Görgei rendeletét falragaszok segítségével közhírré tette.[135] Az eset azt is sejteti, hogy Szabó Imre nem működött önállóan a minisztériumban.

Görgei nem csak büntetni tudott. Mezősi Lászlót, akit alaptalanul mozdítottak el tisztségéből, rehabilitálta a Közlönyben,[136] Kubinyi Gyula főhadnagyot pedig — akit „Debrecenbe szorgalmazott elbocsájtatása következtében" hadifogolynak tekintettek —, Madocsányi Pál kérésére elengedte a Felvidékre, hogy ott az újoncok besorozásán és betanításán munkálkodjon. A kormánybiztos levelére a következőket válaszolta:

„Kubinyi Gyula tévútra akadt volt főhadnagy iránti kegyes levelére van szerencsém őszintén kijelenteni, hogy én ugyan nem vagyok nagy barátja a proselitáknak, de ezen fiatal ember úgy látszik sokkal tapasztalatlanabb mintsem hogy meggyőződésből tehette volna azon balfogást, mely őtet most minden előmenetelből kizárná, ha kegyetlen szigorúsággal ítélnők meg tettét. Örömmel tehát ragadom meg(!) az Uraságod által nyújtott alkalmat Kubinyi Gyulát bölcs rendelkezésére engedhetni át.

Hadd szerezzen érdemeket hazánk hű szolgálatában! A többi az igazság dolga."[137]

Görgei figyelmét nem kerülték el a hadsereg pénzügyei körül mutatkozó visszaélések sem. Már június 2-án Kossuth egy, a hadügyminiszter által ellenjegyzett rendeletében utasította az illetékes parancsnokokat és számvevőket, hogy számadásaikat és előleges költségvetéseiket aláírásukkal hitelesítve minden hónapban küldjék el a Hadügyminisztériumnak. Gyakran csak a számvevő írta alá a nyugtákat, ezen visszaélés meggátlása érdekében a hadügyminiszter június 13-án rendeletet adott ki.[138] Személyesen hagyta jóvá Waagner Gustaw június hóra szóló pénzügyi kimutatásait, a német légió belföldi tagjait pedig — akiknek zsoldja a honvédokét felülmúlta — nyilatkozattételre szólította fel, hogy vajon hajlandók-e a megállapított honvéd zsoldért szolgálni.[139] Görgei törekvéseivel összhangban Szabó Imre aláírásával több rendelet jelent meg a Közlönyben, amelyek a pénzügyekkel és a hadsereg utánpótlásával kapcsolatos visszaéléseknek igyekeztek gátat vetni. Mivel előfordult, hogy a főtisztek nejei vasutakon és gőzhajókon állami költségen utaztak — Csányi László ezirányú átiratának megfelelően —, utasította az érdekelteket, miszerint a jövőben ezen közlekedési eszközön csak a HM által kiadott, valamint a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium által láttamozott engedéllyel bíró egyéneket fogják állami költ-

135 Görgei rendelete és Schweidel jelentése: OL H 75. 163. d. (iktatatlan iratok), Szabó fordítása. OL H 75. 1849:21531., l. még 1849:21518.
136 OL H 75. 1849:22749.
137 OL H 115. 2. d. 1849:74.
138 *Közlöny*, június 19.
139 OL H 75. 1849:19325., 18337.

ségen szállítani.[140] Rendeleteket adott ki a szállásbér és az előlegzések rendes kifizetésének érdekében.[141] Utasította a parancsnokokat, hogy szükségleteiket a minisztériumon keresztül szerezzék be.[142] A szükséges felszerelésről Görgei is igyekezett gondoskodni. Már említettük Szölényi kinevezését, ezen kívül pl. június 27-én utasítást küldött Láhner tábornoknak valamennyi Tisza mögötti hadianyag és fegyverkészlet Pestre szállítása érdekében.[143]

A hadsereg állandó pénzhiánnyal küszködött, különösen kisebb bankjegyekben volt hiány és előfordult, hogy a legénységnek néhány hónapig nem tudtak zsoldot fizetni. Görgei több átiratban sürgette Duschek Ferenc pénzügyminisztert a hadi főpénztár számára szükséges összegek utalványozására.[144] Ugyancsak kérte a tábori hírhozók számára szükséges osztrák bankjegyek kiszolgáltatását.[145] Valószínűleg tőle származik az az irat is, amely — hivatkozva a minisztérium alkalmazottainak éjjel-nappali munkálkodására és a fővárosban uralkodó drágaságra — a személyzet fizetésének 50%-kal való felemelését kéri a kormányzótól.[146]

Ami a felszerelési cikkek vételezését illeti, sokszor nemcsak a hadtestek, de ugyanazon hadtestek zászlóaljai is a ruhabizottmányhoz fordultak hiányaik pótlása érdekében. Az ebből származó zavarok elhárítása érdekében Szölényi alezredes június 27-én rendeletet fogalmazott meg, amelyet Szabó közzétett a Közlönyben.[147] A minisztérium külön mérkőzést vívott Lukács Sándor felszerelési kormánybiztossal, aki „működése kezdetétől fogva sokat ígért, de keveset foganatosított." Lukács a felmerülő nehézségeket a gazdászati osztály téves intézkedéseinek tulajdonította, és felszólította a minisztériumot a fiók-ruhabizottmányok megszüntetésére. A gazdászati osztály — mellékelve Lukács levelét is — a kormányzóhoz írt felterjesztésében bírálta a kormánybiztos működését. Kimutatták, hogy Lukács vádjai alaptalanok, viszont éppen ő volt az, aki használhatatlan ruhaneműket szállíttatott Nagyváradról Debrecenbe, aki az árakat feleslegesen „felcsigázta", aki a minisztériumok tudta nélkül százezrekre menő szerződéseket kötött, aki tulajdon irodájának személyzetét a HM rovására díjaztatta. A fiókraktárak és felszerelési megbízottak működésének beszüntetésére tett javaslatot elfogadták és javasolták, hogy Lukács Sándort Kossuth helyezze a HM felügyelete alá.[148] Szabó Imre pedig június 23-án arról tájékoztatta a kormányzót, hogy a Kecskemétről érkezett, továbbá a zászlóaljakba már beosztott újoncoknak nem tudtak ruhát adni, mivel a ruharaktárban nincs ruhanemű. Ezért — mint írta — „tisztelettel felkérem kormányzó urat, miszerint Lukács Sándor fölszerelési kormánybiztost a reá ruházott feladatnak, s általa felvállalt kötelességének az idő sürgető körülményeihez képesti lehető legszorosabb teljesítésére figyelmeztetni méltóztassék."[149]

140 OL H 75. 1849:20020.
141 *Közlöny*, június 28.; OL H 75. 1849:21934.
142 Természetesen a rendkívüli eseteket kivéve: *Közlöny*, június 22.
143 OL H 75. 1849:22728.
144 OL H 75. 1849:14652., 18768., 19999., 21089.
145 OL H 75. 1849:22722.
146 OL H 75. 1849:21507.
147 OL H 75. 1849:23261.; *Közlöny*, július 13.
148 OL H 75. 1849:21988. Az irat eredeti tisztázata: OL H 2. OHB-iratok 1849:8611.; *Közlöny*, június 29. A rendelet a kolozsvári raktár kivételével megszüntette a fiókraktárakat. Lukács túlméretezett ígéreteiről: Kossuth levele Klapkának *Klapka:* i. m. 558. o. és *Steier:* Haynau és Paskievics. I. k. 151—154. o. Görgeinek sem volt jó véleménye Lukács Sándor működéséről. L. *Görgei Artúr:* i. m. II. k. 149. o.
149 OL H 75. 1849:21505.

Görgei hadügyminiszteri működése során egészségügyi kérdésekkel is foglalkozott, így például személyesen válaszolt Kossuth utasítására orvosok okleveleinek és egy állatorvosnak Komáromba küldésével kapcsolatban.[150] Lumniczer előterjesztésére úgy döntött, „hogy a Ludoviceum egyetemes központi kórházzá alakíttassék át."[151] A minisztérium szerződést kötött a Császár- és a Sáros-fürdő haszonbérlőivel, mivel csökkenteni akarják a Gellérthegy alatti katonai fürdő zsúfoltságát.[152] Kivette a munkából részét az államtitkár is, rendeletet adott ki a rokkantak szolgálat alóli felmentéséről és a „bujasenyv" (szifilisz) által fertőzöttek kikérdezéséről.[153] Nem feledkezett meg a hadügyminiszter a szabadságharcban megrokkantakról sem.[154] Arra is van példa, hogy gondoskodott az elesettek hozzátartozóiról. A csornai ütközetben halálos sebet kapott Münster százados özvegyéhez a következő sorokat intézte:

„Kegyed boldogult emlékezetű férjének néhai Münster 10ik huszárezredbeli volt századosnak a csatatéren kitüntetett vitézségét, s önfeláldozását érdeme szerint méltányolván, nyugdíjt rendeltettem aképp, hogy kegyed önszemélyére 400, egy egy gyermekére pedig, nagykorúságokig, 100 pengő forintot huzand, miről is kegyednek ezen igazoló oklevelet kiadattam."[155]

Görgei csak ritkán foglalkozott hadlelkészi ügyekkel, megelégedett néhány kinevezéssel és azzal a serény munkával, amit az osztály az új osztályfőnök vezetésével végzett.[156] Jellemző, amit Mednyánszky visszaemlékezéseiben írt: a négy újonnan kinevezett osztályfőnök közül egy sem egyezett volna bele, hogy Görgei előtt a legkevésbé lelkesnek tűnjön.[157] Mednyánszky tervezetet készített a tábori lelkipásztorkodásról. A szervezeti kereteken és a hagyományos kötelezettségeken (jegyzőkönyvek vezetése, istentiszteletek, temetés, elhalálozottak jelentése stb.) túl a hadlelkészek kötelessége minden ütközetben „papi öltönyben s kereszttel ellátva jelen lenni", s a katonák megáldását követően azokat „rövid, körülményekhez alkalmazott szónoklattal lelkesedésre, s kitartásra buzdítani."[158]

A hadügyminiszter működésének egyik legtöbbet vitatott pontja a polgári hatóságokkal való viszonya. Tény, hogy mindenkor — a tőle megszokott erélyességgel — igyekezett a civileket a szabadságharc hatékony támogatására ösztökélni, valamint a katonai kérdésbe való beavatkozásukat korlátozni. Június 11-én például figyelmeztette a hatóságokat, hogy ne mulasszák el az újoncoknak járó foglalópénzt kifizetni.[159] Mikor Gyapai győri helyettes kormánybiztos — önhatalmúan és a katonai hatóságok mellőzésével — elfogatta a már nyugalmazott Fischer ezredest, Görgei határozott hangvételű átiratban követelte az ilyen hatásköri túlkapások meggátlását.[160] Nem hagyta szó nélkül azt sem, midőn Kossuth a HM megkerülésével adott utasítást a debreceni fiók-fegyvergyárnak. Udvaris hangvételű levele a következőképpen hangzik:

150 KLÖM XV. 393. o.; OL H 75. 1849:16887.
151 OL H 75. 1849:21569.
152 OL H 75. 1849:19348., 23129.
153 *Közlöny*, június 20.
154 OL H 75. 1849:22695., 22696.
155 OL H 75. 1849:22698.; *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 426. o.
156 OL H 75. 1849:21572., 23247., 20581.
157 „None of us four would have consented to appear to Georgey the least zealous." The Confessions of a Catholic Priest. London, 1858. 48. o.
158 OL H 75. 1849:21641.
159 *Közlöny*, június 19.
160 OL H 75. 1849:18259.

„Nem kis zavart okozott a debreceni fiók-fegyvergyár igazgatóságánál Kormányzó Úrnak a Budai várban talált s kijavíttatni leküldött fegyverek hova szállítása iránt 7705/K szám alatti rendelete, miután ellenkezett egy már előbb a hadügyminisztérium által ezen fegyverek iránt kiadott utasítással: ugyanis a hadügyminisztérium a 92. és 93. zászlóaljak felfegyverzésére legelőbb Temesvárra 1600 fegyvert rendelt szállítani, ellenben kormányzó úrnak fent idézett meghagyásánál fogva minden harmadnap ide Budára egy szállítmány küldendő.

Hogy tehát az ilyen ellenkező rendeletekből múlhatatlanul következő zavarok s hátramaradások kikerültessenek, figyelmezve Kormányzó Úrnak azon rendeletére is, hogy minden katonai intézkedések egyenesen a hadügyminisztérium útján tétessenek, tisztelettel kérem meg, hogy ezután minden ilyen katonai szakba vágó intézkedéseit vagy rendeleteit ne a hadügyminisztérium mellőzésével, hanem inkább egyenesen csak a hadügyminisztérium által megtétetni méltóztassék."[161]

Fennmaradtak Görgei azon levelei is, amelyekben törzstiszti kinevezéseket terjesztett fel megerősítés végett a kormányzóhoz.[162] A hadügyminiszter a minisztertanács ülésein is aktív szerepet játszott. A június 8-i ülésen az amnesztia ellen és a vésztörvényszék feloszlatása mellett szavazott.[163] A június 14-én tartott minisztertanácson Görgei felolvasta levelét, amelyben „egyfelől a hadi munkálatok kivitelére és a tábor ellátására szükséges s legújabban már kölcsönnel is pótolt pénzhiánynak kitelhető eréllyeli sietős megszüntetését sürgeti, másrészről pedig elősorolja a pénzügyminisztérium által több ízben az ellátás könnyítésére követelt előleges és időszakokra osztandó hadiköltségvetésnek jelenleg még legyőzhetetlen nehézségeit." A minisztertanács helyt adott Görgei követelésének és a havonként szükséges 600 000 pengő forint készítését a pénzügyminiszterre bízta.[164]

Mednyánszky László őrnagy és Gödrösy (1848-ig Gruber) Fülöp kivégzésének híre óriási felháborodást váltott ki hazánkban. Kossuth is elérkezettnek látta az időt a visszatorlásra. Ennek ellenére a június 16-i minisztertanács Görgei álláspontját fogadta el és a „visszatorlást még jelenleg időelőttinek találta."[165] Ebben a szellemben intézett szózatot a hadsereghez, sőt június 25-én Kossuthnak írt levelében azt javasolta, hogy az összes felekezetnél tartsanak halotti misét Mednyánszky László hamvai felett, „mely alkalommal a szószékből mondandó halotti beszédben azon elvek magyarázata fejtetnék ki, melyek a miniszteri tanácsban a visszatorlás mellőzése iránt állapíttattak meg. E szerint midőn egyrészt Mednyánszkyért megteendjük azt mit a szabadság mártírjáért megtennünk kell, másrészt alkalom szolgáltatik a közönséget a vallás szent tanaiból merített okoskodással a visszatorlás erkölcstelensége — igazságtalansága s célszerűtlensége felől felvilágosítani."[166]

161 Az idézett irat mellett van mellékelve a fegyvergyár igazgatóságának jelentése. OL H 75. 1849:21552., v. ö. KLÖM XV. 447—448. o. A KLÖM jegyzete szerint az iratot Szabó Imre írta alá. Még ha létezne is egy ilyen irat, ez — mint láttuk — nem zárja ki, hogy a fogalmazvány Görgeitől származik, aki 18-án hajnali 4 órakor indult el a hadsereghez. KLÖM XV. 545. o. Az említett irat is 18-ára van keltezve.

162 OL H 75. 1849:18369., 1849:22688.

163 *Görgei:* Életem és működésem . . . I. m. II. 139—140. o.

164 OL H 75. 1849:21555.; *Görgei Artúr:* Életem és működésem . . . i. m. II. k. 140. o.; *Vukovics:* i. m. 130—133. o.

165 KLÖM XV. 512. és 532—533. o.

166 OL H 75. 1849:22684.; *Közlöny,* június 29.

Természetesen nem minden javaslata találkozott a minisztertanács helyeslésével. Mikor tudomására jutott, hogy a tisztek között „káros pártoskodási viszketeg fejledez", azaz egyesek mellette, mások pedig személye ellen izgatnak, elhatározta, hogy ezen szakadásnak akár lemondása árán is véget vet. Elutasított javaslata így szólt: „ha ezután bárki is tisztikarom közül érdekem, vagy személyem mellett bármiképp izgatna vagy pártoskodna; azt mint az egyetértés és összetartás megzavaróját, haditörvényszék elibe állíttatni s mint hazaárulót fogom büntettetni."[167]

Június 26-án este tartottak minisztertanácsot. A résztvevők meghallgatták az orosz seregek előrenyomulásáról szóló jelentéseket, majd Kossuth kérdését követően Görgei emelkedett szólásra. Vukovics így örökítette meg az eseményt:

„Énnekem Görgei zsenialitása s szilárd készültsége soha oly való alakban nem tünt fel, mint ez alkalommal. Előterjesztése majd óráig tartott, s korrekt magyarsággal s retorikai szabályokkal ékesnek mondható volt. A veszteségek okait részint az alvezérek hibáinak, részint azon körülménynek tulajdonította, hogy seregeink az ütközetben már nemcsak osztrák, hanem orosz hadseregekkel is verekedtek, mikről Görgeinek kezdettől fogva magosabb véleménye volt, mint az osztrák seregről. Részletes s logikai összefüggésű volt az előadás. Azon oldal, miszerint a fővezér miniszteri állása miatt gátolva volt a sereg viszonyaira folyton ügyelni, ügyesen mellőzteték. Ezen előterjesztésében tanúságát láttam annak, hogy Görgei a miniszteri padon is szónoklatával jeles volna.[168]

Visszaemlékezésében Görgei három pontban foglalja össze indítványát, amely tartalmazta:

„1. A nemzet felvilágosítását Magyarország valódi helyzete felől.

2. Kossuth és a miniszterek személyes kiállását a népfelszabadítás elve mellett.

3. Egy utolsó kétségbeesett csapást Ausztria ellen."[169]

A minisztertanács elfogadta Görgei hadászati elképzeléseit: Komáromot kell kiválasztani a hadműveletek bázisául és meg kell kísérelni csapást mérni Haynau seregeire.

Ami a hadsereg véleményét illeti, sikerült Guyont Komáromból eltávolítania és június 7-én rábízta a tartalék hadtest parancsnokságát.[170] Vetter altábornagyot — Kossuth egyetértésével — a déli hadsereg parancsnokává nevezték ki. Kossuth szerette volna, hogy Vécsey és Guyon helyet cseréljenek, végül is azonban Vetter meghagyta az V. hadtest vezényletét Vécseynek és Guyont a Perczel elmozdítása következtében felszabadult állásra, a IV. hadtest élére állította.[171] Dembinski az oroszok beözönlését követően Wysocki tábornoknak adta át az északi hadsereg főparancsnokságát. Perczel és Dembinski eltávolítása is szerepelt Görgei célkitűzései között, noha a kivitelezésben nem játszott olyan jelentős szerepet, mint azt később állította.[172]

167 *Görgey István:* i. m. II. k. 600. o.
168 *Vukovics:* i. m. 128—129. o.
169 *Görgei Artúr:* Életem és Működésem . . . I. m. II. k. 191. o.
170 OL H 75. 1849:18135.
171 KLÖM XV. 564—565. o.; OL H 75. 1849:22521.; *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek . . . i. m. 165., 330., 338—339. o.
172 *Görgei Artúr:* Életem és működésem . . . i. m. II. 132. o. Dembiński lemondásáról: Klapka május 29-i jelentése Kossuthnak OL H 2. 1849:7670. (Az irat átengedéséért Hermann Róbertnek szíves köszönetemet fejezem ki.) Görgei május 29-i jelentése Kossuthnak: „Dembiński altábornagy úr lemondása hadi működéseinket megakasztani éppen nem fogja . . ." Budavár bevételének emlékezete. I. m. 548. o.

Gelich — aki nem osztotta olcsón az elismerést — úgy látta, hogy Görgei komolyan törekedett mind főparancsnoki, mind hadügyminiszteri teendőinek megfelelni. Amint megállapította: „Görgei általában élénk érdeklődést tanúsított a szakmájába vágó teendők iránt." Utasítást adott ki a IX. hadtest visszavonulásához szükséges intézkedések kidolgozására és tájékozódott az erdélyi és a déli hadsereg helyzetéről. Nem mulasztotta el a szükséges intézkedések meghozását a sereg élelmezésének érdekében sem.[173] Bár minden tőle telhetőt elkövetett, mégis fizikai képtelenség volt, hogy mind a két állásának tökéletesen megfeleljen. Igaza volt Kossuthnak, mikor június 25-én kelt levelében — amelyben egyébként felvetette Bem altábornagyot, mint lehetséges fővezért — a következőket írta a hadügyminiszternek:

„Úgy látom, hogy minden perc kimondhatatlanul becses, s még csak azon időveszteség is, melybe utad a hadseregtől ide s innen visszakerül, a gyakran igen rögtön alakuló körülményekhez képest előre ki nem számítható bajt okozhat, s okozza mindenesetre azt, hogy te aztán helyrehozhatod ugyan a bajt, de csak helyrehozod — s nem ragadhatod meg a pillanat alkalmát nyereséget teremteni a hazádnak.

Mi ketten bizonyosan oly érdektelenül szeretjük a hazát, mint mások kevesen, de épp ezért, egész őszinteséggel kérdezhetlek — nem gondolod-e, hogy a hadügyminisztériumnak seregteremtő roppant hivatása mellett még a fővezérséget is lehetetlen, hogy elbírd — kivált midőn Aulich, Damjanich hibáznak mellőled — roppant teher! És két helyütt jelen lenned nem lehet: pedig mindenütt szükség volna, hogy jelen légy.[174]

Ami a HM és a törvényhatóságok kapcsolatát illeti, nem történt lényeges változás az előző részben tárgyaltakhoz képest. Így például Lőcse város tanácsa megkísérelte újonctartozását jogtalanul 4 fővel csökkenteni, Székesfehérvár pedig — a kormányzói rendelettel ellentétben — megkísérelte az önkénteseket is betudni a város tartozásának lerovásába.[175] Visszaélések történtek a helyettesítések körül is. Máramaros megye közönsége szerette volna elérni, hogy „az egyenlőség eszközlésének tekintetéből... az izraelitákra esett újoncok számát ugyancsak izraelitákból" állítsák ki. A HM — egy hónappal a zsidók emancipációját kimondó törvény elfogadása előtt — elutasította a megye álláspontját.[176] Sok panasz érkezett „a helyettesítések ellen, miképp ezáltal a vagyonosok a szolgálat alól kibújnak, szegényebb sorúakra pedig kétszeres teher nehezedik."[177] Tovább folytatódott az újoncozás. Május 26-tól június 11-ig 6816 újoncot sikerült kiállítani.[178] Ennek ellenére az ország elérkezett katonai és gazdasági teljesítőképességének határához. Nagy hiány volt lőfegyverekben és nehézséget okozott a legénység felruházása is. A magyar fegyvergyártás színvonala is kívánnivalót hagyott maga után. A nagyváradi fegyvergyárakban készült kardok a gyakorlatok során majd mind eltörtek.[179] A katonai vezetők (Klapka, Perczel, Görgei) már májusban felismerték, hogy az orosz beavatkozással — ha annak méretei

173 *Gelich:* i. m. III. k. 436., 446—447., 606. o.; OL H 75. 1849:18136.
174 KLÖM XV. 588—589. o.
175 OL H 75. 1849:18551., 19127.
176 OL H 75. 1849:17029.
177 OL H 75. 1849:22642.
178 OL H 75. 1849:19114.
179 OL H 75. 1849:22176. A fegyverhiányra rávilágít Görgei idézett „döffegyveres" rendelete és indoklása (OL H 75. 1849:22733), a ruhahiányra pedig Szabó Imrének június 23-án Lukács Sándorhoz intézett felszólítása (OL H 75. 1849:21505.).

megfelelnek a jelentéseknek, és a külföldi hatalmak továbbra sem sietnek hazánk segítségére — a szabadságharc sorsa megpecsételődött. Június végére már a polgári vezetésnek is szembe kellett néznie a kérlelhetetlen tényekkel.

Júniusban nem csak drámai események történtek. Kialakították a HM új iratkezelési rendjét. Már említettem, hogy június 20-tól a minisztérium postáját Molnár Ferdinánd bontotta. Ezt követően került sor az iratok iktatására. Az iktató személyzetnek minden posta érkeztével meg kellett jelennie Molnár ezredes szobájában, hogy az iratok szétküldése az osztályokhoz minél hamarabb megtörténhessen. Minden osztálynak saját iktatókönyvet is kellett vezetnie. A felterjesztési íveket az elnöki hivatalba naponként kellett benyújtani, ahol azok „egyenként átnézetvén, és az előkelőleg elintézendő tárgyak kijegyeztetvén határozat hozás és bejegyzés végett azok ismét az illető osztályoknak" adattak át. Ezen tárgyakról minden osztályfőnöknek még egy kivonatos tárgyjegyzéket kellett vezetni. Az iratkezelésnek ezt a módját Szabó Imre június 19--i utasítása tartalmazza.[180] Intézkedett az államtitkár a hivatalos órákat illetően is, a munkaidő 8 órától este 6 óráig tartott. Ezt megelőzően a minisztériumban valószínűleg nem voltak megszabott hivatalos órák.[181] Június végén kötelezték a személyzetet, hogy reggel 1/2 8-ra jelen legyen, sőt a hivatalos órákon túl addig, ameddig a hadügyminiszter, ill. az államtitkár jelen volt, minden osztályon legalább 2 egyénnek kellett tartózkodnia.[182]

Június 28-án Görgei — mint miniszter — még két tárgyban intézkedett. Felkérte Hajnik Pál rendőrfőnököt, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket a Wysocki tábornok vezénylete alatti seregből dezertált tisztek elfogására és a HM-hez való beküldésére. A másik ügy Mezősi László rehabilitálása volt.[183] Ezzel hadügyminiszteri tevékenysége gyakorlatilag véget ért. Mire 28-án eljutott a győri csatatérre, már csak a visszavonulást fedezhette. „Győr városát az ellenség elfoglalta. Seregeink sokkal gyengébbek, semhogy a főváros felé útját megakadályozzák" — írta másnap Kossuthnak. Három kormányférfi kiküldését kérte a hadsereghez, akiket fel kellett volna hatalmazni a sereg számára szükséges utalványok nyomtatására is.[184] Június 30-án kelt levelében már úgy nyilatkozott, hogy „a bács-bánáti seregek közti zavarok és Bem elkülönzése miatt minden felelőssége a hadügyminiszternek merő puszta szó lett, és véleményadása vagy határozata azon körülménynél fogva, hogy némely katonai egyének egyedül csak Kormányzó Úr parancsait elfogadni szíveskednek, úgy sem léphet életbe." Ugyanezen levélben elutasította a felperzselt föld taktikájának alkalmazását is.[185]

A győri csatavesztés hírére összehívott minisztertanács elvetette Görgei elképzeléseit és Dembinski javaslatára a Tisza-Maros szögében való összpontosítás mellett döntött. Görgei — az együttműködés érdekében — elfogadta ezt a lehető legcsekélyebb sikerrel kecsegtető tervet, feláldozva saját jobbik meggyőződését. Július 2-án a kormányhoz intézett levelet diktált Rohlitz Kálmánnak, „mely levél a hadügyminisztériumról való leköszönés akart lenni."[186] A július 2-án vívott komáromi csata kezdete félbeszakította a tollbamondást. Papíron még néhány

180 OL H 75. 1849:20252.
181 OL H 75. 1849:19558.; *Gelich:* i. m. III. k. 366. o.
182 OL H 75. 1849:22747.
183 OL H 75. 1849:22746., 22749.
184 *Steier:* Haynau és Paskievics, I. k. 137—138. o.
185 *Uo.* 151—154. o.
186 *Görgey István:* i. m. II. k. 694. o.

napig hadügyminiszter. Nem tartozik szorosan témánkhoz sem hősiessége, amellyel lehetővé tette a szőnyi országút ismételt elfoglalását, sem súlyos fejsebe, amelyet a július 2-i komáromi csatában kapott. Időközben Kossuth kérte Görgeit, hogy térjen vissza Budára, vezesse személyesen a hadügyminisztériumot, a sereg parancsnokságát pedig bízza Klapkára.[187] Az események megviselték a kormányzó elnök idegeit. Elmulasztotta megvizsgálni Görgei június 30-án kelt két levelének iktatószámait és azt hitte: a tábornok visszavonta azon ígéretét, miszerint a fősereget le fogja vezetni a Tisza-Maros szögéhez. Gyorsan cselekedett. Minisztertanácsot hívott össze és leváltotta Görgeit a fővezéri posztról, egyúttal a kormány székhelyére rendelte a hadügyminiszterség személyes folytatására."[188] Július 1-én a hadügyminiszterség már nem egyéb, mint ürügy, amelynek segítségével Görgeit el lehet távolítani a hadseregtől. Mennyire más volt a helyzet április 16-án, amikor Kossuth felkérte őt a hadügyminiszteri tárca elvállalására! Végül is a július 5-én tartott minisztertanács elfogadta Görgei lemondását a hadügyminiszterségről és egyúttal úgy határozott, hogy a Komáromból levezetendő seregrész parancsnokságát megtartja.[189] Talán nem is június 28-ára esett Görgei legutolsó hadügyminiszteri megnyilvánulása. Június 30-án kelt egyik levelében, amelyben ígéretet tett a Szeged körüli összpontosítás kivitelezésére, olvasható az alábbi mondat:

„Egyszersmind pedig a haza érdekében figyelmezteti a kormány, hogy minden alhivatalnokot fejével tegyen arról felelőssé, miszerint a hadsereg felfegyverzése, élelmezése, s felruházására, a fővárosban összehalmozott minden készletek életveszéllyel bár, az összpontosítási helyre elszállíttassanak, nehogy úgy mint az 1849-ik évi január 5-én a nép áldozatából megtelt raktáraink, a főváros felé nyomuló ellenség birtokába jussanak: — komoly fontolóra vévén: hogy a hadsereg egyedül az, mely képes a hazát megmenteni."[190]

Összegzés

Véleményünk szerint Kossuth nem valamilyen hátsó szándékkal kérte fel Görgeit hadügyminiszternek. Viszonylag hamar — még 1848-ban felismerte szervezőkészségét. Mikor 1849 áprilisának közepén felkérte a hadügyminiszteri tárca elvállalására, a hadsereg szervezése és kiegészítése a legfontosabb feladatok közé tartozott. Maga Kossuth is arra számított, hogy az ellenségnek időre lesz szüksége az újabb támadás megindításához.[191] Az adott pillanatban ez a vélemény is a szervezés fontosságát bizonyította. Hátsó szándék esetén nehezen magyarázható meg Kossuth együttműködése Klapkával, majd különösen június elején Görgeivel is.

Hadügyminiszteri működését nagyobbrészt sikertelennek tekintjük. Legfontosabb célkitűzését, a magyar hadügy egységes irányítását, nem sikerült megvalósítania. A biztató júniusi kezdet után kiderült, hogy egyes katonai vezetők továbbra is csak Kossuth utasításait voltak hajlandók elfogadni, illetve Kossuth

187 KLÖM XV. 626—627. o.
188 Katona Tamás előszava *Görgei Artúr:* Életem és működésem ... i. m. I. k. 82. o. és KLÖM XV. 634. o.
189 KLÖM XV. 660. o. Vukovics visszaemmlékezése szerint ellenezte ezt a megoldást. *Vukovics:* i. m. 147. o.
190 *Steier:* Haynau és Paskievics I. k. 145—147. o.
191 KLÖM XV. 15—16. és 204—206. o.

továbbra is közvetlenül levelezett a hadvezérekkel, így a hadügyminiszter csak névleg volt „az egész ármádia valóságos feje". Görgeinek nem maradt más választása, mint a lemondás. A fentiekből következik, hogy a sikertelenség egyik oka Kossuthoz fűződő viszonyának alakulása volt. A másik ilyen tényező: hivatali idejének rövidsége. Reformjainak jelentős részét nem volt ideje megvalósítani.

Áprilisban Kossuth a fővezérlet megtartása mellett szólította fel a miniszteri tárca elvállalására, május elején már felvetette, hogy a hadműveletek egy nevezetes szakaszának lezárása után, azaz Buda bevételét követően, fel kellene cserélnie a miniszteri tárcával a hadvezérletet. Buda ostroma közben Görgei más elhatározásra jutott. Nem csupán a kipróbált parancsnoki kar fogyatkozása, hanem minden bizonnyal az ostrom közben szerzett politikai információk is mindkét állásának megtartására ösztönözték. Ez viszont oda vezetett, hogy ismét helyettesről kellett gondoskodnia. Szabó Imre szerencsés választásnak bizonyult. Mindvégig szorosan együttműködött Görgeivel, akinek rendelkezései nem születhettek volna meg Szabó közreműködése nélkül. Ezért nem lehet — mint azt Gelich tette — Szabót maradéktalanul elmarasztalni, Görgei hadügyminiszteri tevékenységét pedig dícsérni.

Június elején Kossuth elfogadta Görgei javaslatát. Később azonban — a vereségek hatására — ismét felvetette, hogy a HM vezetése mellett lehetetlen egyúttal a fővezérletet is ellátnia: ekkor a szervező munka értéke már lényegesen kisebb, mint áprilisban volt. A katonai vezetők — miután a tömeges orosz beavatkozás megkezdődött — tisztában voltak azzal, hogy hamarosan nem lesz mit szervezni. Görgei is a harctéren akart maradni.

Ugyancsak Görgei céljai közé tartozott „egy célszerűen szervezett hadkiegészítő rendszer" kialakítása.[192] Ezt sem tudta megvalósítani. Az újoncozás, a helyettesítések körüli visszaélések az erélyes hangú rendeletek ellenére éppen úgy jellemzőek hivatali idejére, mint elődjének működése alatt. Ugyanakkor nem minden siker nélkül igyekezett gátat vetni a polgári hatóságok katonai ügyekbe való beavatkozásának.

Mindez nem jelenti azt, hogy hivatali tevékenysége teljesen eredménytelen lett volna. A minisztérium személyi állományának felfrissítése és az elnöki osztály hatáskörének kiterjesztése gyorsabbá és pontosabbá tette a minisztérium munkáját. Sikeresen lépett fel a tiszti kinevezések körüli visszaélések ellen, szemben a korábbi időszakkal, amikor a minisztérium inkább egy országos hirdető irodára emlékeztetett. Megakadályozta az indokolatlan előléptetéseket és reformjai (pl. a sorgyalogezredek rendes honvéd zászlóaljakká való átalakítása) az egységes hadi igazgatás irányába mutattak. Fegyelmi ügyekben szigorú volt, mégis meglepő humánus megnyilatkozásainak viszonylag nagy száma.

Görgei erélyesen képviselte a hadügy érdekeit a többi minisztériumokkal szemben. Érdeklődése a hadiigazgatás egészére kiterjedt. Élénk érdeklődést tanúsított a minisztériumi ügyek iránt és hivatali ideje alatt a HM tekintélye megerősödött. Ez sem feledtetheti el velünk azonban azt a tényt, hogy legfontosabb törekvéseit miniszterként nem koronázta siker.

192 *Görgei Artúr:* Gazdátlan levelek. Pest, 1867. 48. o.

P. MIKLÓS TAMÁS

ADALÉKOK A SZÁZADELEJI MAGYAR KATONAI ELŐKÉPZÉS TÖRTÉNETÉHEZ

1900—1918

Történetírásunkban az 1921:LIII. tc.-kel létrehozott leventeintézmény részletes, többé-kevésbé objektív elemzésére már többen is vállalkoztak.[1] Azonban annak előzményei — a magyar ifjúság katonai, militarista képzésére, nevelésére tett kísérletek — máig feltáratlanok. Enélkül pedig nemcsak a századeleji társadalom- és katonapolitikai képünk hiányos, hanem a leventeintézmény létrejöttének — a Horthy-korszakot és Trianont is megelőző — folyamatjellege sem tudatosodhat igazán. E specifikum már a világháború előtt és alatt is magában hordozta az ifjúság nevelésén, avagy militarizálásán munkálkodó szakemberek, pedagógusok, minisztériumi tárcák vetélkedését, ütközését s nem utolsósorban közös munkálkodását is.

Az előzményekről

A XIX. sz-i társadalmi, gazdasági és technikai haladás a korabeli hadügy szükségszerű modernizálását, korszerűsítését követelte és eredményezte. A polgári jogegyenlőség elvén Nyugat-Európában egyre inkább kiépültek az általános hadkötelezettségen alapuló nemzeti tömeghadseregek. Magyarországon az 1868. évi védelmi törvény életbe lépése után a tényleges szolgálati idő a honvédségnél 12 hónapra csökkent.[2] Szinte ezzel párhuzamosan jelentkeztek az első, a katonai előképzés megvalósítását szorgalmazó törekvések is. Az 1868. évi XXXVIII. tc.-kel a kormány a testgyakorlást és katonai oktatást a népiskolai, felsőbb népiskolai, polgári iskolai és tanítóképző intézeti rendes tantárgyak sorába iktatta.[3]

A korabeli elképzelések szerint a militarista tendenciájú iskolai testnevelést nemcsak az új nemzedékek hadviseléshez szükséges fizikai képzésére, hanem a fiatalok fegyelemre szoktatására is alkalmasnak tartották. E kettős funkciót szem előtt tartva az ifjúság ilyen formájú intézményesített katonai előképzését számos pedagógiai utasítás is „megpendítette" a múlt század utolsó harmadában.[4] Ennek ellenére a „katonásdiskodás" sem a népoktatási tanintézetekben, és a középiskolákban sem tudott teret hódítani a monarchiabeli Magyarországon. E „kudarc" fő okai között említhetjük — T. Varga Györgyhöz hasonlóan —

1 A két világháború között született *Tornay Károly:* A leventeintézmény története. (BP., 1935., 240 o.) c. kötete.
Az elmúlt évtizedek értékeléseiből l. pl. *Köte Sándor:* A leventeintézmény megszervezése és jellege. *Pedagógiai Szemle,* 1960. 3. sz., 221—232. o.; *Gergely Ferenc—Kiss György:* Horthy leventéi. Bp., 1976. 284. o.; *T. Varga György:* Katonai előképzés az ellenforradalmi Magyarországon 1919—1938. *Hazafiság—Honvédelem,* 1973. 2. sz. 155—200. o.; *Szabó János:* A leventeintézmény szervezeti fejlődése (1921—1944). *Ifjúsági Szemle,* 1988. 3. sz. 103—112. o.; *Uő.:* A leventeintézmény és társadalmi környezete. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1989. 4. sz. 495—520. o. stb.

2 A tényleges szolgálati idő a honvédségnél először 12, majd 21 hónap, 1890-től 24 hónap. A közös hadseregnél és haditengerészetnél ugyanez 3 év. Magyarország Hadtörténete. 2. k. Bp., 1985. 23., ill. 20. o.

3 L. az 1868. évi XXXVIII. tc. 55. §, 64. §, 74. § és a 88. §-át. *Belicza József:* Népoktatási törvények és rendeletek gyűjteménye. Bp., 1889. 9—13. o.

4 *Miklóssy István:* Az ifjúság előkészítése a katonai szolgálatra külföldön. Bp., 1918. *Magyar Középiskola,* 1918. 176. o. (Ism. *Morvay Győző*)

az önálló nemzeti hadsereg hiányát, a hadügy Ausztriától való függőségét, avagy a „boldog békeidő" gazdasági expanziójából táplálkozó és felerősödő antimilitarista tendenciákat, amelyeket csak a századelő háborús krízisei rázkódtattak meg.[5]

Annak a ténynek azonban, hogy a dualizmus időszakában végig napirenden tudott maradni az ifjúság katonai előképzésének az ügye, sajátos magyar specialitásként, a nemzeti függetlenségi eszmében gyökerező hazafiságtudat adott nyomatékot. Az európai államok katonai vezetői a századelőre megkezdték a katonai előképzés ügyének tervszerű rendezését. Tevékenységüket akaratlanul is elősegítette az akkoriban kibontakozó — az oktatás „intézményi" kereteinek feloldására törekvő, a testi és pragmatikus nevelést előtérbe helyező — polgári pedagógiai reformmozgalom is.

A magyar katonai vezetés sem tartotta elégségesnek az iskolai oktatás keretében többé-kevésbé megvalósuló test- illetve test- és fegyvergyakorlatokból álló premilitarista képzést. A hogyan tovább kérdésére a főbb tendenciák, kezdeményezések felvillantásával adhatunk leginkább, közel sem kimerítő választ.

Játékdélutánok, iskolai zászlóaljak, ifjúsági egyesületek

Az 1900/1901-es tanévtől az ország középiskoláiban a tornaórán kívül kötelező játékdélutánok megtartását rendelték el.[6] A nagy lendülettel induló, de hamarosan kifulladó szervezést a honvédelmi miniszter kezdeményezésére a VKM részben a katonai kiképzés céljára engedte át 1907-ben.[7] Ezután a középiskolák VII—VIII. osztályú tanulóit e játékdélutánok keretében oktatták a katonai tevékenységre, a célbalövés alapfogalmaira, gyakorlatára. A korabeli iskolai értesítők több esetben is megelégedéssel tárták fel az „újítás üdvös voltát", a meglepő előrehaladást a gyutacs és az éleslövészet terén, illetve az év végén megtartott vizsgalövészet jó eredményeit.[8]

E tevékenységben kiemelkedett az erdélyi római katolikus státushoz tartozó gróf Majláth Gusztáv Károly püspök által felügyelt 10 gimnáziumban, később pedig, más iskolatípusokra is terjesztve, a rákospalotai evangélikus népiskolában megvalósított katonai kiképzés, illetve az elsőként létrehozott kecskeméti elemi iskolai zászlóalj tevékenysége.[9] Azonban 1911-re világossá vált, hogy sem ezek, sem a játékdélutánok keretébe utalt katonai előképzés nem érte el célját. Számos gimnáziumban vagy már megszüntették, vagy el sem kezdték azok megszervezését, illetve kötelezővé tételét.[10]

5 L. *T. Varga György:* Katonai előképzés az ellenforradalmi Magyarországon... i. m. 158. o.
6 A VKM 25 954. sz. 1900. V. 10-én kelt rendelete a középiskolák I—IV. osztályaiban rendszeresítette a kötelező játékdélutánokat, amelyre az 1900/01. évi állami költségvetés 20 000 K-t határozott meg. A VKM 30 603. sz. rendeletével ugyanebben az évben az V—VIII. osztályok számára is kiterjesztették e játékdélutánok megtartását. L. *Bély Miklós:* A gimnáziumi testnevelés múltja. Bp., 1940. 86., ill. 89. o.
7 L. a HM 9699 sz. 1907. XI. 14-én kelt átirata alapján a VKM 82 950. sz. rendeletét: *Bély Miklós:* A gimnáziumi... i. m. 103. o.
8 A kézdivásárhelyi római katolikus főgimnáziumban az 1907/1908-as iskolaévben szombat délutánként Cser Sándor és Földes Gyula százados és Székely Ákos hadnagy vezette e „játékdélutánokat." *Kassák Vidor:* Kézdivásárhelyi r. k. főgimnázium 1907/08. évi értesítője. Kézdivásárhely, 1908. 64—65. o., illetve bővebben: I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszus főjelentése. Bp., 1910. 123. o.
9 Uo. 123. o.
10 *Bély Miklós:* A gimnáziumi... i. m. 145. o.

A katonai előképzés terén a honvédelmi tárca másik kezdeményezése a már meglévő állami, egyházi ifjúsági egyesületek tevékenységének katonai irányba történő befolyásolása volt. Eklatáns példája ennek a szobotiszti állami iskola katonai támogatást kérő beadványának ügyében eljáró VKM—HM levélváltás.[11] Ez utóbbi 1909 novemberi válaszában közölte, „hogy különösen éppen ifjúsági egyesületeket" részesít örömmel hathatós támogatásban.[12] Igen ám, de csak akkor, ha a VKM-nak is megküldött „Útmutatás" határozatai alapján, HM felügyelet alatt alló rendszeres tanfolyamot hajladóak szervezni a katonai „tornautasítás"-ban meghatározott testgyakorlatok, szabadtéri tornajátékok és célbalövés gyakorlására.[13]

A katonai tárca véleménye szerint — mint kiderült 27 ifjúsági egyesületben folytatott katonai kiképzés alapján — ilyen módon lehet „a 15—21 éves földműves, iparos és kereskedő ifjúságot a legkönnyebben megnyerni arra, hogy rendszeres testi kiképzésnek vesse alá magát..." Ezen a „módon való szervezkedés nélkül egyetlen iskolának, vagy egyesületnek sem adhatok semmiféle támogatást" — közölte a HM.[14]

A fenti álláspontot képviselve az ifjúsági egyletekben folytatott testnevelés és katonai kiképzés fejlesztésére szólított fel sárói Szabó Lajos százados az 1909 decemberében megtartott I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszuson. Beszámolójában vázolta, hogy a vasárnap délutánonként tartott foglalkozásokra a katonai tárca ingyen biztosította a szükséges szerelvényeket, a puskákat és a lőszert. Az ifjúság pedig „katonás rendben sorakozva, maguk közül választott parancsnok vezetése alatt dob- és kürtszó mellett vonul ki Isten szabad ege alá s nagy buzgalommal, jókedvűen végzi egészség- és testedző gyakorlatait".[15] Ugyanakkor sárói Szabó százados az ifjúsági egyletek tervszerű és egységes munkavégzése érdekében javaslatot tett egy országos központi szervezet létrehozására is.[16] Megállapításai szenvedélyes vitát és ellenzést váltottak ki a militarizálás ellen küzdők soraiban.

Az ifjúsági lövésztanfolyamok

A katonai előképzés új lehetőségeinek, módozatainak feltárására a Ludovika Akadémia Közlönye 1901-ben pályázatot írt ki, melyet Guilleaume Árpád vezérkari százados „A katonai kiképzés az iskolákban és a lövészet terjesztése" c. munkájával nyert meg.[17] A terjedelmes írás nagyívű fejtegetései felhívták a figyelmet a céllövészet fontosságára, amelyet az angol—búr háború (1899—1902) katonai tapasztalatai a gyakorlati oldalról erősítettek meg. Szemere Miklós a honvédelmi tárca képviselőházi tárgyalásain 1902. április 29-én tartott beszédével olyan ifjúságot is érintő mozgalmat kezdeményezett, amely a „céllövő sport népszerűsítésével a katonai előképzést szolgálta".[18] A Szemere-mozgalom-

11 VKM 139512/1909. 1909. november 30. Országos Levéltár (OL) VKM K500—1917—16—1924.
12 HM 143631/1. 1909. 1910. január 28. — OL VKM K500—1917—16—1924.
13 Az „Útmutatás"-t a HM 3420./eln. 1908. IX. 1-én kelt átiratával küldte meg a VKM-nek, OL VKM K500—1917—16—1924.
14 HM 143 631/1. 1909. 1910. január 28.... Uo.
15 I. Magyar Országos Testnevelési ... i. m. 25. o.
16 Uo. 26. o.
17 *Guilleaume Árpád:* A katonai kiképzés az iskolákban és a lövészet terjesztése. *Ludovika Akadémiai Közlönye*, 1903. 1. sz.
18 Bővebben l. *Bély Miklós:* A gimnáziumi ... i. m. 141. o.

hoz elsőként csatlakozó zilahi ev. ref. főgimnázium tornakörének maga báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter engedélyezte az első iskolai céllövő tanfolyam megtartását, amelyet katonai lőoktatókkal, kincstári puskákkal, díjtalanul átengedett lőszerekkel valósítottak meg.[19]

A céllövősport s a céllövészet elterjedését nagyban elősegítette Szemere Miklós „Puszta-Szentlőrinci" lövöldéjében 1903. május 5-én megrendezett első nemzetközi céllövő verseny sikere. Szemere nemcsak a helyszínt biztosította, hanem, mint a BEAC akkori elnöke, egyesületével bonyolíttatta le a versenyt, sőt a győzteseknek saját pénzéből ötezer korona tiszteletdíjat is felajánlott. A királyi család, a kormányelnök és kormánytagok jelenlétében vetélkedő 29 céllövő közül a legjobb magyar versenyzők (gróf Esterházy Móric, nemeskéri Kiss Géza, Mező Béla, Nickl Alfréd, Pallavicini őrgróf) helyezetlenek maradtak, azaz nem kerültek az első hét közé.[20]

A következő év januárjában a Szemere Miklós Társaság szervezett Budapesten céllövő tanfolyamot, amelyen 150 gimnáziumi tanuló is részt vett.[21] 1908-ban újból a fáradhatatlan Szemere Miklós hirdetett pályázatot „hogyan lehetne a katonai fegyverekkel való célbalövést a magyar ifjúság körében legjobban népszerűsíteni" — címmel, amelyre 25 pályamű érkezett be. Ekkoriban írta, s jelentette meg — bár a pályázaton nem vett részt — az ifjúsági katonai előképzés terén szaktekintélynek számító sárói Szabó Lajos is a maga elképzeléseit. Ebben az iskolai ifjúság katonai előképzése mellett vázolta az iskolába nem járó ifjúság lövészegyesületekben történő megszervezésének módját is.[22] A középiskolákban rendezett céllövő tanfolyamok, versenyek mellett 1910-ben elkészült „Az iskolai céllövészet tanterve és a reá vonatkozó utasítások" is.[23]

A Szemere Miklós által elindított ifjúsági céllövő tanfolyamokat 1906 novemberétől Jekelfalussy Lajos, később Hazai Samu honvédelmi miniszterek utasítása alapján Szurmai Sándor és Baitz József tábornokok, Schnetzer Ferenc és Burza Károly alezredesek, sárói Szabó Lajos, Szűcs Ervin és Gabányi János századosok szervezték, polgári és katonai hatóságok bevonásával.[24] 1910 decemberétől a HM a lövésztanfolyamok országos méretűvé terjesztésével próbálkozott, s lapjaiban a katonai előképzés országos intézménnyé fejlesztését és kötelezővé tételét sürgette.[25] 1913-ban a 91 falusi lövésztanfolyamon már 3436-an vettek részt.[26]

A világháború kitörése előtt 1914-ig 420 ilyen iskolai és falusi lövésztanfolyam keretében kb. 20 000 (16—22 éves) fiatal foglalkozott a katonai rend és testgyakorlatok, valamint a céllövészet tanulásával.[27] A háború alatt azonban különböző okok miatt fokozatosan visszaszorult e kezdeményezés. Többek között szerepet játszott ebben az a felismerés is, hogy a lövésztanfolyamok egyoldalú foglalkozásaikkal nem szolgálták az ifjúság általános testi nevelését, állóképességének és harci szellemének fejlesztését sem.

19 HM 25 600—III. sz. 1903. április 19. kelt rendelet. Teljes egészében közli *Bély Miklós:* A gimnáziumi . . . i. m. 142. o.

20 *Karafiáth Jenő:* A puszta-szentlőrinci céllövőversenyek. In: *De Sgardelli Caesar:* Polgári céllövészet. Bp., 1905. 90—116. o.

21 *Bély Miklós:* A gimnáziumi . . . i. m. 143. o.

22 *Sárói Szabó Lajos:* Tervezet a magyar ifjúság katonai szolgálatra való előkészítésének szervezésére. Bp., 1908. 24. o.

23 *Tornaügy,* 1909. 6., ill. 7. sz.

24 *Tomay Károly:* A leventeintézmény . . . i. m. 34. o.

25 *Katonás Nevelés,* 1910. június 25., augusztus 25.

26 Közli *Bodó János:* Erősödjünk! Bp., 1919. 21. o.

27 70 tiszt irányításával 153 tiszt, 208 altiszt és 332 polgár személy foglalkozott a lövésztanfolyamok működtetésével. L. *Tornay Károly* . . . i. m. 34. o.

Az együttműködés keresése
Az Országos Testnevelési Tanács létrehozása

Miközben a testnevelés és a katonai előképzés ügye akadozott, a statisztikák az ifjúság siralmas testi állapotáról tudósítottak. Pontos kimutatás hiányában csak tájékozódásul fogadhatjuk el a megdöbbentő adatot, miszerint az 1913—14-es tanévben a 6—18 éves fiúk 61%-a egyáltalán nem vett részt semmilyen testi nevelésben sem.[28] Míg az iskolába járó fiúk a testgyakorlás tantárgy keretében elsajátítottak némi katonai sor- és rendgyakorlatokat és tervszerűen tornáztak, addig az iskolába nem járók (iskolán kívüliek) semmilyen jártasságra nem tettek szert e téren. A helyzet megváltoztatására való törekvéskor számos problémával kellett szembenéznie a HM-nek. Többek között a honvédelmi tárcának ezen új kiadásokkal kapcsolatos pénzhiánya, a liberális, pacifista polgári körök, pedagógusok tiltakozása és általában az egész korszak katonai drill-ellenessége, és nem utolsó sorban az egyes — jelen esetben főleg a Vallás és Közoktatásügyi — minisztériumok mindig is kínosan ügyelt hatáskörének megsértése is bonyodalmakhoz vezethetett. A gondok elkerülése érdekében a Honvédelmi Minisztérium a békés kapcsolatok kiépítésére, az érintettek összefogására törekedett. A gróf Apponyi Albert kultuszminiszter által 1908 márciusában a középiskolai testgyakorlatok tárgyában összehívott értekezleten a már említett sárói Szabó Lajos százados képviselte a honvédelmi minisztériumot. Hosszú felolvasásában bizonygatta a középiskolások kirándulásokkal, a honvédségi szabályzat vezényszavait használó testi neveléssel, célbalövéssel bővítendő testnevelésének fontosságát.[29]

A közös munka és feladat elvégzésére „megbecsülhetetlen nagy haszon származnék abból — mondotta —, ha ez a két hatalmas népiskola (értsd a rendes iskola és a hadsereg, M. T.) egymás támogatására, egymás kiegészítésére szövetkeznék, a közös alapon, egységes terv szerint szervezkednék a közös cél szolgálatára és ha kölcsönösen törekednének a kettő között tátongó űr áthidalására".[30]

A következő, 1909-es év tavaszán a Magyarországi Testedző Egyesületek Szövetsége (MOTESZ) a képviselőházhoz intézett „Emlékirat"-ában mutatott rá a magyar nép testi „satnyulására", az iskolai és iskolán kívüli ifjúság testi nevelésének hiányára, egy ezen dolgokat irányító, vezető központi intézmény illetve egy „Országos testnevelési tanács" felállításának szükségességére.[31] Ugyancsak a MOTESZ évek óta szorgalmazott kezdeményezésére, többször módosított időpont után került sor 1909. december 27—29-e között a József főherceg, báró Schönaich Ferenc cs. és kir. hadügyminiszter, Jekelfalussy La-

28 Az 1910. évi népszámlálás szerint a 6—18 éves férfi lakosság száma Magyarországon 2 576 817 fő volt. Ebből iskolába járt 1913/14-es tanévben 1 144 309 fő, akik közül kerekítve kb. 1 000 000 tanuló részesült igen szerény mértékben testi nevelésben, azaz a 6—18 éves férfi lakosok kb. 39%-a. Testi nevelést kapott: 6—12 éves korig 26,5%, 6—14 éves korig (középiskola) 10,0%, 6—18 éves korig (felsőbb isk.) 2,5%.
A HM 238933/11—1917. sz. átirata a VKM-be. 1917. szeptember 5. OL VKM K592—1919—12—133 165., illetve a részletes kimutatást l. *Bodó János* . . . i. m. 6. o.

29 A középiskolai testgyakorlat tárgyában a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Gróf Apponyi Albert miniszter elnöklésével 1908. március 16., 18. és 19. napján lefolyt szakértekezlet jegyzőkönyve. Bp., 1908. 31—33. o.

30 Uo. 19. o.

31 A MOTESZ Emlékiratának Dr. Andor Endre által történő ismertetését l. az I. Magyar Országos Testnevelési . . . i. m. 33—37. o. Az emlékirat már 1908-ban megfogalmazódott: *Andor Endre:* Emlékirat a testi nevelésről. Bp., 1908. 48. o. Elküldésére valószínűleg — az I. Magyar Országos Testnevelési . . . i. m. alapján — csak 1909 tavaszán került sor.

jos m. kir. honvédelmi miniszter s mások védnöksége alatt álló I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszusra. E jelentős esemény azonban a Maurer János, sárói Szabó Lajos, Halász Zsigmond, lekcsei Sulyok János és mások által képviselt militarista tendenciák ellen fellépő galileisták (a Galilei Kör tagjai) és feministák erkölcsi győzelmét hozta.[32] Mindezek ellenére az ekkor elhangzott előterjesztések és javaslatok alapján a megválasztott végrehajtó bizottság „közel három év alatt törvényjavaslatot dolgozott ki az Országos Testnevelési Tanács (OTT) megalakítására és egy Országos Testnevelési Alap (OTA) létesítésére".[33]

Az Országos Testnevelési Tanács katonai előképzést szolgáló munkálatai

A Gerendai Györgyről elnevezett 1913. évi XIII. törvénycikk — közismert nevén lex Gerendai — a totalizatőr adó egy részét a testnevelés dotálására létrehozott Országos Testnevelési Alapba utalta.[34] Ugyanekkor, 1913 júniusában a frissiben kinevezett vallás- és közoktatásügyi miniszter, dr. Jankovich Béla, rendeletével életre hívta az 1902 óta érlelődő Országos Testnevelési Tanácsot és kinevezte annak tagjait. Elnökévé dr. Berzeviczy Albert tanácsost — volt kultuszminisztert — kérte fel, aki elfogadta a megtiszteltetést.[35]

A tanácsban a honvédelmi minisztert Burza Károly — akkor már — vezérkari ezredes, Bertalan Pál m. kir. honvéd alezredes, Pogány Géza m. kir. honvéd őrnagy és Homolya István m. kir. honvéd százados képviselték.[36] VKM alá rendelt, véleményalkotó és javaslattevő jogkörrel rendelkező testnevelési csúcsszerv alakuló ülésére 1913. szeptember 14-én került sor. A tényleges munka sem váratott magára. A következő három évben az OTT részletesen foglalkozott többek között az iskolán kívüli testnevelés reformjával, a cserkészet ügyével, az iskolai céllövő tanfolyamok kérdésével, valamint általában az ifjúság katonai szolgálatra történő előkészítésével.[37] Amíg az iskolai tanulók katonai jellegű előképzését az előbb említett oktatási reformmal, a céllövészet kiterjesztésével, az őrszem-cserkészet felkarolásával, addig az iskolába nem járó ifjúságét teljesen új — bár már korábban is javasolt formában — ifjúsági egyesületekben folytatandó képzéssel javasolta az OTT megvalósítani.

32 L. az I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszus főjelentését... i. m. 8—162. o., ill. Jelentés a Galilei Kör 1909/1910. évi működéséről. Bp., 1910. 4. o., ill. *Katonás Nevelés*, 1910. január 25.

33 *Tornay Károly*... i. m. 265. o.

34 Az 1913. április 18-án Ferenc József király által szentesített 1913:XIII. tc. 2. paragrafus c. pontja értelmében a lóversenyfogadások összegéből 2%-ot az állampénztárba szállítottak: s annak 80%-át a VKM kezelésében a testnevelésre áldozták. Részletesen elemzi *Gergely Ferenc:* Testnevelés és sportszervezés az ellenforradalmi erők hatalomra jutásának idején. (1920—1921) *Testneveléstudomány*, 1975. 3—4. sz., 62. o.

35 VKM 104 415/913. V. sz. r. 1913. június 21. Jelentés az Országos Testnevelési Tanács 1913—1916. évi működéséről. Bp., 1916. 3. o. Ugyanakkor 1902. április 14-én dr. Berzeviczy Albert, Gély Mihály, Juba Adolf dr.... stb. beadványukban a testi nevelés 1900. év végén tartott párizsi kongresszus ajánlásai alapján már javaslatot tettek egy OTT életrehívására, melyre az évek folyamán többször visszatértek: Emlékirat egy Országos Testnevelési Tanács megszervezése tárgyában. *Magyar Pedagógia*, 1902. 5—6. sz., l. még *Bély Miklós*... i. m. 94., ill. 102. o.

36 Jelentés az Országos... i. m. 27. o.

37 V. ö. uo. 6—15. o.

Az „Ifjúsági Honvédő Egyesületek" gondolatának felvetődése

Jankovich Béla kultuszminiszter már 1913 novemberében felkérte az OTT-ot, hogy „a magyar köznép fiatalsága, valamint a középosztály (iparos, kereskedő és mindennemű más hivatalnok osztály) egészségének, erejének, ügyességének fejlesztésére vonatkozó kérdést napirendre tűzesse, és a vonatkozó javaslatokat a tanácsban kidolgoztassa . . " és hozzá eljuttassa.[38]

Az OTT rövidesen előadókat kért fel e munkára, amely azonban a világháború kitörése miatt kissé elhúzódott. A tanács először 1915. április 18-i teljes ülésén tűzte a kérdést napirendre, ahol megoldási javaslatként elfogadták dr. Juba Adolf előadó tanácsos katonai irányú (ifjúsági honvédő egyesületekre vonatkozó) irányelveit.[39] Ennek alapján sürgős felhatalmazást kértek a VKM-től az előmunkálatok kidolgozására. A kultusztárca azon hamarjában átiratban közölte e munkálatokat a HM-mel, amely az OTT által kidolgozott „irányelvek"-hez hozzájárult.[40] Eszerint az Ifjúsági Honvédő Egyesületekbe (IHE) az iskolát elhagyó mindkét nembeli falusi ifjúság önkéntes módon léphetett volna be. A már belépetteknek azonban a tagság 12—21 éves korig kötelező, utána pedig fakultatív lett volna. A központosításra való törekvéseket bizonyítja, hogy a már működő ifjúsági egyesületek saját „képükre" való átszervezését is tervbe vették, illetve minden 1000 főnél nagyobb lakosságú községben, ahol ilyenek nem voltak, tervezték létrehozásukat. A helyi egyesületek vezetését az egyéves katonai önkéntes szolgálatot teljesített tanítókra kívánták bízni. Ugyanakkor — a tanítókkal való számolás is ezt jelzi már, hogy — ezeket az egyesületeket az iskolán kívüli nevelés iskoláiként képzelték el, azaz a testi, katonai foglalkozások mellett szellemi, erkölcsi és „gazdasági" nevelést is meg kívántak valósítani.[41]

A katonai tárcával való egyeztetés után Jankovich 1915 szeptember elején felkérte az OTT vezetőségét a munkálatok folytatására és az említett irányelvek 10. pontjában vázolt IHE alapszabály tervezetének, egyesületvezetői útmutatójának és testgyakorlati munkatervének a kidolgozására.[42] Ennek alapján az IHE további részleteinek munkálataira Galambos Ede előadó tanácsos kapott megbízást az OTT-től.[43] A sportszakember 1916 februárjában már be is terjesztette elképzeléseit a tanácshoz, amelynek szakbizottsága március 7-i ülésén a témához kapcsolódó külföldi helyzetelemzést és az IHE életre hívásának gyakorlati lépéseivel történő kiegészítést rendelt el.[44] Ezt az új, Galambos Ede által rendkívüli alapossággal és részletességgel összeállított, nyomtatásban is megjelent előadói javaslatot 1917. január 11-én tárgyalta az OTT teljes ülése.[45]

38 VKM 175 363/913. V. sz. r. 1913. november 4. OL VKM K500—1917—16—1924.
39 Érdekes módon *Juba Adolf* mégis következetesen ellenezte a Honvédő Ifjúsági Egyesületek elnevezést. Erre utal a *Magyar Pedagógia*, 1917. 589. o. — Az ülésről l. az. OTT 433/1914. sz. 1915. április 30-án kelt felterjesztését: OL VKM K500—1917—16—1924.
40 A VKM 47 393/1915. V. sz. átiratára a HM 220 900/11—915. sz. alatt 1915. augusztus 23-án válaszolt: OL VKM K500—1917—16—1924.
41 Az iskolán kívüli nevelés testnevelés reformja. Jelentés az Országos Testnevelési Tanács 1913—1916. évi működéséről. Bp., 1916. 8—9. o.
42 A VKM 93 394/915. V. sz. a. 1915. szeptember 3. OL VKM K500—1917—16—1924.
43 OTT 162/915. sz. 1915. szeptember 21.; *Galambos Ede:* Ifjúsági Honvédő Egyesületek. Bp., 1916. 3. o.
44 Galambos E. 1916. február 28-án terjesztette be tervezetét.
45 *Galambos Ede:* i. m. 1. o.

Az ifjúság katonai előképzése külföldön[46]

A Galambos-féle előadói javaslatban részletesen ismertetett külföldi katonai előképzési formákat két okból is érdemes röviden vázolnunk. Egyrészt nem árt megismernünk az 1910-es években oly gyakran hivatkozási, viszonyítási alapként kezelt külföldi törekvéseket, állapotokat, másrészt ezek ismeretében könnyű a következtetés a magyar törekvések adaptációs mintaországára (országaira).

Svájcban az ifjúság testi nevelését a szövetségi tanács hadügyi osztálya szervezte. Az iskolai ifjúság 1910-től a katonai szellemben vezetett iskolai tornaórákon kívül köteles volt katonai tanfolyamon is részt venni. A fiatalabbak fegyver nélkül, a 16—20 éves korosztály fegyverrel, végül lövészgyakorlatokon kapott kiképzést. Az iskolán kívüli ifjúság a szövetségi, vagy katonai tornaegyletekben tornázott, lövészegyesületekben célba lőtt. Ezen felül a polgári tornaegyletek, cserkészek és ifjúsági egyesületek foglalkoztatták a 14—20 év közötti fiú korosztály kb. egyharmad részét. A háború előtti Angliában, általános védkötelezettség híján, kadéttestületekben, különböző ifjúsági egyesületekben valósult meg az ifjúság katonai előképzése. Ezek közül kiemelkedett a király fővédnöksége alatt álló Boy Scouts-szervezet (cserkészet), amelyet a mafekingi hős, Baden-Powell tábornok hívott életre, s amelynek már 1912-ben félmillió tagja volt. Emellett a fiatalok jelentős tömegeit foglalkoztatták a Boys Brigades és a lelkészek vezetése alatt álló Church Lads Brigades egyesületek is. Franciaországban a revanspolitika jegyében a múlt század hetvenes éveitől a hadügyminiszter vezetése alatt a katonai kiképzés jegyében folyt az iskolai és iskolán kívüli testnevelésoktatás. Az iskolát elhagyókat 12 éves kortól már ifjúsági egyesületekbe vették fel, s a 17—20 éves fiatalokat pedig az állam által fenntartott katonai kiképző egyesületekben (Union des sociétés de préparation militaire) gyakorlatoztatták. Ezen kívül a francia ifjúságot hívták soraikba a különféle torna- és lövészegyletek és a francia cserkészek (eclaireur) is. 1913-ban törvénytervezetet dolgoztak ki a francia ifjúság hadi szolgálatra való felkészítéséről, amelyben a 16 éven aluliak számára a katonai szolgálatra való előkészítést, az öregebbek részére pedig a hadiszolgálat által igénybe vett testi, szellemi képességek fejlesztését tűzték ki. Galambos Ede e példán keresztül külön is hangsúlyozta a katonai előképzésnek az iskolákkal való összekapcsolódását, az államilag elismert és dotált egyesületek támogatását és az egésznek a hadügyi vezetés alá tartozását. Olaszországban az 1882-től felkarolt „nemzeti céllövészet"-be vonták be a fiatalokat. 15—16 éves kortól a céllövő egyesületeken keresztül folyt az ifjúság militarizálása.

A korabeli sajtó, de Galambos Ede tanulmánya is, Németország premilitarista nevelési koncepcióját, struktúráját mutatta be a legrészletesebben. A francia „revanche"-tól fenyegetett Németországban az egyes országok, tagállamok még a múlt század utolsó évtizedében hozzáláttak a katonai előképzéshez a különböző torna-, sportegyletekben, egyházi és világi egyesületekben. A századeleji szervezők már a Goltz báró, majd a német császár indítványára létrehozott Zentralausschuss für Volks- und Jugendspiele, az 1897-ben alapított kék-

46 A rövid összefoglaláshoz felhasznált irodalom: *Galambos Ede:* Ifjúsági . . . i. m. 5—22. o.; *Hackl N. Lajos:* Az ifjúság katonai kiképzése a külföldi államokban. *Nemzeti Kultúra,* 1916. 46. sz. 4—5. o.

fehér-kék Jugendwehr (1913-tól Jungsturm) egyesületek tervszerű katonai kiképzést megvalósító tapasztalataira támaszkodhattak. Poroszországban Scholz vallás- és közoktatásügyi miniszter 1911-ben elrendelte az iskolán kívüli 14—20 év közötti ifjúságról való — egyesületekben történő — gondoskodást. Az induló egyesületalapítási láz alapján a német császár katonai irodájának főnöke 1911 augusztusában engedélyezte Goltz tábornagynak, hogy a német iskolán kívüli ifjúság testi nevelésének vezetésére és irányítására létrehozza a Jungdeutschland-ot. E társadalmi intézmény a német császár engedélyével, a porosz hadügyminiszter támogatásával, a porosz vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetértésével 1911 novemberében meg is alakult. „A Jungdeutschlandbund mindazokat az ifjúsági egyesületeket, amelyek valamelyest a hazafias eszmének a szolgálatában állottak, magához vonzotta, nevezetesen az összes torna-, cserkész-, vándormadár és sportegyesületeket." A régi egyesületek felkarolása mellett újakat is létrehoztak. 1914-ben a 745 ezres szervezet keretében a fiatalok első sorban a menetelést, a futást, akadályleküzdést, terepismeretet, távolságbecslést, felderítést, járőrözést, térképolvasást... stb. gyakorolták. A porosz kormány tevékenysége nyomán a többi szövetséges állam is megindította, több-kevesebb lelkesedéssel, a munkát. A bajor királyságban Lajos trónörökös védnöksége alatt „bajor ifjúsági honvédő egyesületet" hívtak életre. A német helyzetképet összegezve kitűnt, hogy Németországban a katonai előképzés (testi nevelés) nemzeti üggyé vált, amelyről a társadalom támogatásával az állam gondoskodott. Kitűnt azonban az is, hogy az önkéntes részvételű, a kormány által megindított és a katonaság által támogatott mozgalom egyesületeiben a falusi ifjúság mérsékelten vett csak részt. Ausztriában az 1908-ban alakult Reichsbund der Jugendwehren und Knabenhorte Österreichs egyesületei végezték a 7 évnél idősebb fiúk katonai, testi, erkölcsi nevelését. Japánban a katonai előképzést a népiskolától kezdve kötelezővé és intézményesítették tették.

E vázlatos ismertetésből is kitűnik az európai államok premilitarista képzésének, nevelésének előrehaladottsága. Általánosítható jellemzőként a revanstól félő, illetve arra készülő országok egymást gerjesztő, spirálisan egyre magasabb szinten megvalósuló katonai előképzésének állami, hazafias üggyé válására figyelhetünk fel. (Franciaország, Németország.) Ezekben az országokban az élesedő európai feszültségekkel párhuzamosan a jogilag (törvényben) szabályozott, hadügyileg irányított, államilag dotált ifjúsági katonai előképzés felé haladást érhetjük tetten.

És a monarchiabeli Magyarországon?

Militarista ifjúsági egyesületek?

A világháború közepette a közvélemény megdolgozására már 1916-ban jelentek meg különféle írások, amelyek a külföldi ifjúsági katonai kiképzések előrehaladtával igyekezték bizonyítani az alakítandó IHE létjogosultságát.[47]

Szükség is volt a „Császári és Királyi Felség" fővédnöksége alá tartozó, kolosszálisnak ígérkező kezdeményezés megfelelő alátámasztására, propagandá-

47 Például *Hackl N. Lajos:* Az ifjúság... i. m. 4—5. o.; *Tihanyi Jenő:* Ifjúsági honvédőegyesületek. *Nemzeti Kultúra,* 1917. 4. sz. 3—4. o.

jára, mivel — a polgári rétegek hiányában — a szétszórtan élő, nagyszámú falusi fiatalság katonai előképzésére, nevelésére 10 000 egyesület alakításával kellett számolniuk. Ehhez újabb anyagi forrásokra, nagy létszámú vezetőkre, oktatóra, segédoktatóra lett volna szükség.

Javaslatok hangzottak el a társadalom megnyerésére, átfogó kormányszintű intézkedések meghozatalára is (OTA emelése, szabadidő törvényben való garantálása.) A 12. életévtől növendék, 15-től működő, a 21. évtől felnőtt tagokkal, „A hazáért, a királyért" jeligével alakuló egyesület jelvényében nemzeti zászló mellett egy föveg lett volna látható. Végeredményben az IHE egyesületeket a tervezet alapján — a fiúk katonai előképzése ellenére — sem tekinthetjük teljes egészében csak militarista szerveződésnek, mivel a nemzet erejének és védőképességének gyarapításában a testgyakorlás mellett egyenrangú célként tűzték ki a rendre, tisztaságra, egészséges életmódra, takarékosságra nevelést is. Tanfolyamokkal, felolvasásokkal, előadásokkal, dalárdákkal s az újságokkal „a mindennapi érintkezés révén az ifjúság lelkéből a szépet, a jót, a nemeset kiváltani, a rosszindulatokat és szenvedélyeket kiirtani törekszik" — fogalmazták meg az alapszabálytervezetben.[48] Galambos Ede ezen elképzeléseit néhány kisebb módosítással el is fogadták 1917 januárjában, azonban az ő közeli halála visszavetette a további munkálatokat. 1917 júniusában Gerenday György, az OTT társelnöke már magyarázkodni kényszerült Jankovich Béla miniszterhez intézett feliratában. Az összes anyaggal egyszerre kívánunk előállni, s ezek az előadók elfoglaltságai miatt még nem készültek el — írta. Ugyanakkor kérte, hogy a VKM más minisztériumoknál szakemberek kérése ügyében járjon el.[49]

A VKM intézkedései révén az OTT ezirányú munkájának segítésére az FM-ből Csík Imre miniszteri tanácsost, a HM-ból Világhy László századost, a BM-ből Bencze István tornatanárt, egyben tűzoltó szakaszparancsnokot rendelték ki.[50] Az Ifjúsági Honvédő Egyesület végül is csak tervezet maradt, illetve kiépítéséhez azzal a nagyon is gyakorlati lépéssel fogtak hozzá, hogy először az egyesületeket létrehozó, irányító vezetőket képezik ki. Ezért 1918 nyarán olyan tanfolyamot szerveztek, amelynek tematikája „... az elemi népiskolai, ismétlő iskolai, továbbá ifjúsági (honvédő) egyesületekben folyó testnevelés..." anyagát „... valamint ifjúsági egyletek szervezésének és vezetésének"... módját is tartalmazta.[51] A VKM erre a célra 219 580 koronát engedélyezett az OTA-ból.[52] Bár az „Ifjúsági Honvédő Egyesületek vezetőinek útmutatója és testgyakorlati munkaterve" Bély Mihály kidolgozásában elkészült, mégis, mind-

48 *Galambos E.:* Ifjúsági... i. m. 24—47. o.

49 Az OTT 10/917. sz. felirata a VKM-hez. 1917. június 4. OL VKM K500—1917—16—1924.

50 A VKM 77 508/1917. V. sz. a. 1917. június 29-én fordult az említett minisztériumokhoz. Az FM 12 0403/1917. IX. 1. üo. szám alatt 1917. július 23-án reagált, a BM 99 236/1917. IX. b. szám alatt 1917. augusztus 26-án.

A HM 238 748/917. 11. sz., 1917. augusztus 9-én keltezett átiratában értesítette a VKM-et, hogy Gabányi János (ekkor már) alezredes harctéri szolgálatot teljesít, s hogy Pogány Géza őrnagy az ifjúság testi nevelésére vonatkozó ügykört Világhy László századosnak adta át. OL VKM K500—1917—16—1924.

51 A Tanító- és Tanárképző Intézetek Szakfelügyelői Hivatalának összefoglaló jelentése a közoktatásügyi miniszterhez az 1918. évi testnevelési tanfolyamokról... 57/1919. sz., 1919. január 12. OL VKM K502—1919—5—2340., ill. *Nagy Béla:* A nép testnevelése. *Külügy—Hadügy,* 1918. július 7. 6—7. o.

52 A VKM 96287/1918. sz. rendelete. OL VKM K502—1919—5—2340.

ezek ellenére egyesületek szervezésére nem került sor.[53] Sőt arra a momentumra is felfigyelhetünk, hogy 1918-ra a honvédő szó említése is elmarad, vagy zárójelbe került a különféle megnyilatkozásokban.[54]

A Honvédelmi Minisztérium „lépésváltása" az ifjúság testi nevelése terén

A honvédelmi tárca 1917-ben elkészítette az ifjúság körében végzett katonai előképzés addigi értékelését és jövőbeli fejlesztésének irányvonalát.[55] A „Tanulmány az ifjúság testi neveléséről" c. összegzés az addigi előképzés kudarcát állapította meg. A mozgalommal kapcsolatos elnevezések katonai jellege, a pedagógusoknak, különösen a felekezeti iskoláknak az oktatás militarizálódásától való félelme, a túlbuzgó katonák újoncképzésre való törekvése ... mind hátráltató tényezővé váltak. A „helyes irányba" terelt mozgalomnak a jövőben „Az ifjúság testi nevelése" elnevezést adták, melynek katonai szempontú célja: „hogy a hadseregnek a kiképzésre alkalmas újoncot szolgáltasson". Ugyanekkor a fiatalok katonai kiképzésének gyakorlatát „visszautalták" a hadsereg keretébe.[56] Már a „Tanulmány"-ban megfogalmazódott a HM-nak arra az ideális állapotra való törekvése, miszerint „törvényes rendelkezés" keretében az ország minden egyes lakosát „a gyermekkortól legalább 18 éves koráig megszakítás nélküli testi és erkölcsi nevelésben" részesítette volna.[57] A HM a „Tanulmány"-ban felsorolt elvekhez megkérte az illetékes minisztériumok álláspontját is.[58]

Wekerle Sándor miniszterelnök, pénzügyminiszter 1918 januárjában kelt levelében részletesen kifejtette: „részemről is igen kívánatosnak tartom, hogy az ifjúság testi nevelésére a jövőben az eddiginél nagyobb gond fordíttassék, s hogy a kormány részéről az adott viszonyokkal számolva fokozatossan megtétessenek mindazok az intézkedések, amelyek a testi, s ezzel kapcsolatos erkölcsi nevelésnek intenzívebbé tétele és általánosítása céljából szükségesnek mutatkoznak."

Különösen egyetértett azzal, hogy az „... actio — minden militarizálási tendenciának a kerülésével — ne csak a katonai előképzésre" irányuljon, hanem a játékos torna, sport segítségével „... edzett, egészséges, ügyes testű, küzdelemszerető és erős jellemű ..." generáció nevelésére. Helyeselte az ügyben a VKM vezető és irányító szerepét, s azt is, hogy a „... 7-től 18 év közötti fiatalságnak minél szélesebb körére — tehát az iskolába nem járó ily korú ifjakra ..." is kiterjesztendő lesz a testi nevelés.[59]

53 *Tornay K.*: i. m. 35. o.
54 Pl. *Nagy Béla:* Az ifjúsági egyesületek szervezése és vezetése. Bp., 1918. 14. o., vagy *Juba A.:* Az ifjúság ... i. m. 262—275. o.
55 Tanulmány az ifjúság testi neveléséről. Hadtörténeti Levéltár (HL) HM 1527/Eln.—11—1917.
56 Uo. 10—12. o.
57 Uo. 13. o.
58 Az Igazságügyi Minisztérium 1917. november 7-én, a Földművelésügyi Minisztérium szeptember 21-én, a Miniszterelnökség szeptember 29-én, a Belügyminisztérium szeptember 21-én, a horvát kormány vallás és közoktatási ü. o. 1917. stude naga 12-én közölte válaszát. HM 21 028—11—1917. sz. HL HM 1527/11—1917.
59 Szurmay Sándor m. kir. honvédelmi miniszter 17819/Eln. 11. o. szám alatt 1917. szeptember 5-én fordult a pénzügyminiszterhez. Erre Wekerle Sándor miniszterelnök, aki 1917. szeptember 16-tól a pénzügyi tárcát is vezette, 6652/P.M. szám alatt válaszolt, 1918. január 26-án. OL VKM K500—1918—42—12924.

A kultusz-tárca enyhén szólva nem kapkodta el a „Tanulmány"-nyal kapcsolatos véleményadását. A HM háromszor is sürgette a miniszter válaszát.[60] Erre azért volt szükség, mert az egyes miniszterek, az Armeeoberkommando és a horvát bán is hozzájárulásukat adták a ifjúság testi neveléséhez, ugyanakkor a VKM közel fél évig késlekedett, s akkor sem adott maradéktalanul beleegyező választ.[61]

Az elhúzódás oka az volt, hogy a VKM a fenti „Tanulmányt" kiadva véleményezésre az OTT-nek, a Nemzeti Torna Egyletnek és a Tornatanárok Országos Egyesületének.[62] Ezek válaszainak összegzése után csak 1918. május 8-án született meg a kért vélemény.

Az egyesületek, szervezetek szempontjából a VKM nehezményezte, hogy a HM saját elemzéséből nem vonta le a megfelelő következtetéseket, vagyis „... hogy a testnevelésnek az iskolán kívüli ifjúságot csak megfelelő szervezetek alkotásával, s ezek igénybevételével nyerhetjük meg". „Az ilyen szervezeteknek pedig úgy a falun mint a városi fiatalság körében is nemcsak a testi, hanem az erkölcsi, szellemi és gazdasági nevelés központjainak is kell lenniök ..." — fogalmazták meg.[63] A kultuszminiszter egyéb kifogásai mellett közölte azt is, hogy az „... iskolán kívüli ifjúság csoportosítását az ifjúsági honvédő egyesületek kebelében óhajtanám megoldani". A tanítók, tornatanárok, szakemberek kényszerű távolléte miatt azonban csak a háború befejezése után tartotta elképzelhetőnek a munka megindítását, míg azonnali tennivalóként a maximális előkészítés megvalósítását javasolta. Ugyanekkor tudakozódott arról is, hogy a korábbi honvédelmi miniszter által 1915 augusztusában elfogadott irányelveket (t.i. Ifjúsági Honvédő Egyesület) Szurmay is magáévá tette-e.[64]

A honvédelmi miniszter válaszában ki akarta fejteni, hogy „Az ifjúságnak egyesületekbe való tömörítése ... nézetem szerint csak akkor lesz nehézség nélkül lehetséges, ha az ifjúságban először felébresztjük a testnevelés iránti szeretetet, ha megismertetjük ... ha megkedveltetjük azt velük".[65] 1918 október elején a HM megküldte a VKM-nek az ifjúság nevelésének újonnan kidolgozott — csak a katonai részről támasztott kívánságokat tartalmazó — „Irányelveket". Kérte a benne foglaltaknak az elemi, a középfokú és középiskolákra, valamint a tanszemélyzet felhasználásával az iskolán kívüli ifjúságra történő kiterjesztését.[66]

A HM ugyanezt megküldte a belügyminiszternek is, aki tájékoztatást kért a VKM-től e tárgyban hozott intézkedéseiről.[67] A válaszból kiderült, hogy a következő év februárjáig csak az OTT-hez és az Országos Közoktatási Tanácshoz való elküldés történt meg.[68]

60 Szurmay Sándor honvédelmi miniszter 17819/Eln. 11. sz., 1917. szeptember 5-én kelt átiratával fordult gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Ezt a 27874/Eln. 11. 1917. sz., majd 3136/Eln. 11—1918. sz., 1918. február 13-án kelt, s végül az április 25-én kelt 255478/Eln. 11—1918. sz. átiratával sürgette meg. OL VKM K500—1918—42—12924., ill. u. o. K500—1918—42—59391.

61 L. a HM 255478/Eln. 11—1918. sz., 1918. április 25-én kelt átiratát. OL VKM K500—1918—42—59391.

62 A VKM az OTT-hez 1917. november 9-én 119046. szám alatt fordult. A Tornatanárok Országos Egyesülete 1918. április 6-án, a Nemzeti Torna Egylet szintén áprilisban közölte véleményét a VKM-mel. OL VKM K500—1918—42—59391.

63 A VKM 59391/1918. V. sz. átirata Szurmay Sándor honvédelmi miniszterhez, 1918. május 8. HL HM 14519/Eln. 11—1918.

64 Uo. 2. és 4. f.

65 Fogalmazvány. Végül, szóbeli közlés után, elküldése feleslegessé vált. HL HM 14519/Eln. 11—1918.

66 HM 19473/Eln. 11—1918. sz., 1918. október 6.
Az új Irányelvek a VKM-nak 1914-ben 18036/Eln. 11. szám alatt megküldöttek átdolgozása volt.

67 BM 146344/1918. VI.-a. sz., 1918. november 28. OL VKM K500—1918—42—59391.

68 1919. II. 3-án kelt fogalmazvány, u.o.

A századelő ifjúsága katonai előképzésére tett kísérletek összegzésekor alapvető jellegzetességekre, sajátosságokra figyelhetünk fel.

Először is a múlt század végén, e század elején a katonai előképzésnek az oktatásba való beépülésével, betagolódásával találkozunk. Az iskolai testgyakorlásnak a premilitarista törekvések szolgálatába állítása azonban részben ütközött a testkultúra, igaz hogy „porosz utas", de számos esetben liberális tendenciákat hordozó fejlődésével, s a kultuszkormányzat a nevelés irányításának egészét (testi nevelését is) magának fenntartó törekvéseivel.

Másodszor a századelőn a kapitalisztikus társadalmi fejlődés hatására egyre élesebben jelentkezett a modern államnak az ifjúság nevelésére is kiterjedő politikai paternalizmusa. Az éledő munkásmozgalom és a liberális áramlatok terjedése ellenében a VKM először az iskolát elhagyó (ifjúsági egyesületek, 1901/2-től), majd a tanonciskolai (iskolai otthonok 1907-től) ifjúság ellenőrzött kiegészítő nevelésével próbálkozott. A katonai vezetés is egyre inkább az iskolai és az iskolán kívüli ifjúság (15 éven felüli tovább nem tanuló ifjúság) sajátos, különböző módon megvalósítandó előképzésén fáradozott.

A középiskolákban a középosztály gyermekei számára elkezdett ifjúsági céllövő tanfolyamok, a testnevelés melletti játékdélutánok katonai jellegűvé alakítása, az elemi iskolák mellett működő, a 15—21 éves korosztályt tömörítő ifjúsági egyesületek tevékenységének militarizálására tett kezdeményezések, a falusi céllövő tanfolyamok végeredményben nem érték el a céljukat, rövid időn belül elhaltak.

Harmadszor — s az előzőekben is szerepet játszott az, hogy — a VKM nem engedte ki a kezéből az iskolai testnevelés irányítását, szervezését, sőt semmilyen nevelést, így az iskolán kívülit sem, sőt a testi nevelés és sport állami fennhatóság alá vont központi szervezetét, a véleményező és tanácsadó Országos Testnevelési Tanácsot (1913) is befolyása alatt tartotta. Ez utóbbi legfontosabb pozícióiban a VKM által elkötelezett középiskolai testnevelő tanárok foglaltak helyet, bár a HM képviselői és azok támogatói is jelentős erőt képviseltek.

Negyedszer a külföldi államoktól eltérően a monarchiabeli Magyarországon a hadügyi tárca, merevségéből fakadóan, korán feladta, illetve nem ismerte fel az egyetlen konfliktusmentes lehetőséget, az egyesületekben történő katonai előképzés fontosságát. A Maurer János egyesületi művezető által kidolgozott és a Nemzeti Torna Egylet által a képviselőházba 1909-ben benyújtott „Az alsóbb néposztályok serdülő korú gyermekei testnevelési foglalkozásainak megoldása" c. memorandum már erkölcsi, egészségügyi és honvédelmi szempontok alapján javasolta, „hogy az állam vagy ismétlő iskolák, vagy pedig a vidéki ifjúsági egyletek keretén belül rendelje el s általánosítsa a serdültebb korban levő ifjúság testi nevelését..."[69] A HM, bár egyetértett a VKM, illetve az OTT által javasolt Ifjúsági Honvédő Egyesület szervezésével — s korábban is támogatott ifjúsági egyesületet —, ennek ellenére még 1917-ben is idegenkedett az önkéntes belépésű, egyesületi formájú katonai előképzéstől, helyette a törvényben szabályozott, kötelező tömegkiképzés elvét vallotta. Ugyanakkor

69 A Nemzeti Torna Egylet választmánya 1909. április 2-án tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest Főváros Levéltára, NTE jegyzőkönyvek, X. 235/a. 28. Közli *Kún László:* Szemelvények és válogatott dokumentumok a sport történetének tanulmányozásához. Bp., 1972. 186—187. o.

a HM átmeneti intéskedéseket sürgetett a fiatalok érdeklődésének felkeltésére, amelynek anyagi terheit az államra hárította volna, legfőbb irányítását azonban a maga kezébe kívánta összpontosítani.

Ötödször a feszítő igények hatására a VKM alá tartozó OTT a világháború éveiben kidolgozta az ifjúság (honvédő) egyesületekbe tömörítésének lehetőségeit. Ezekbe a totális ifjúságpolitikai koncepció árnyképét magukon hordozó félmilitáns egyesületekbe kívánták az iskolából kikerülő 12—21 éves korosztályt beszervezni. Ezek az elképzelések azonban — bár bőven található volt bennük katonai vonás — már csak azért sem elégítették ki a katonai vezetést, mert az irányítás, a vezetés nem a HM kezébe került volna, illetve önkéntes formája irritálta a tömegkiképzésre törekvő erőket.

Végeredményben a századelőn és a világháború alatt felvetett, részben a HM és a VKM (OTT) által különböző módon kidolgozott katonai előképzési koncepciók épültek be és valósultak meg 1920 tavaszától a békeszerződés „fájdalmai" által a revans-eszme jegyében megvalósuló ifjúságpolitikába. A most már önálló, de nemzetközileg ellenőrzött Magyarország trianoni békediktátumtól deformálódott militarizmusának sajátos képződményeként jött létre a testnevelési törvény elfogadásával a leventeintézmény, amelynek vezetése, bújtatott módon, már a HM kezébe csúszott át, fenntartásának problémája pedig az állam gondjává vált.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

KORMÁNYBIZTOSI IRATOK BUDA VISSZAFOGLALÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Budavár 1849-es ostroma máig is élénk viták témája, a Görgei-kérdés egyik kulcsfonosságú része. Bár a korabeli hadműveleti iratok alapján ma már egyértelműen megállapítható, hogy 1849 április végén—május elején a magyar főserég katasztrófális lőszerhiánya és a cs. kir. erők túlereje miatt katonailag ez volt az egyetlen sikerrel kecsegtető hadművelet a magyar hadvezetés számára, a történelmi tényeket előszeretettel figyelmen kívül hagyók számára száz okmány sem elég ahhoz hogy Buda ostromában ne Görgei árulásának illetve a szabadságharc „bukásának" kezdetét lássák.

Budavár ostromának dokumentumait jónéhány évig gyűjtögette egy olyan munkaközösség, amelynek jelen sorok írója is tagja volt. E dokumentumok egy része a közelmúltban látott napvilágot a Katona Tamás által szerkesztett „Budavár bevételének emlékezete, 1849" c. kötetben. Ám a kötetből kimaradt okmányok is fontos kiegészítői lehetnek eddigi ismereteinknek, s hasznos adalékokat jelentenek mind 1849 országos politika- és hadtörténetének, mind a főváros történetének tanulmányozói számára.

Forrásgyűjteményünk egy hónap történetébe ad bepillantást, 1849. április 30-tól május 29-ig, a Buda ostromát megelőző hadműveletektől az ostromot követő intézkedésekig. Közleményünkbe nem vettünk fel olyan jelentéseket, hirdetményeket, rendeleteket, amelyek akár a már említett kötetben, akár valamelyik korábbi forrásgyűjteményben, illetve várostörténeti monográfiában megjelentek.[1]

A kormánybiztosok körét részben kitágítottuk, részben szűkítettük. Így a főváros kormánybiztosává kinevezett Irányi Dánieléin, a felszerelési kormánybiztosként működő Lukács Sándoréin és a saját gabonakormánybiztosi működését megújítani akaró Jankó Vincéin kívül jelentéseik tartalma miatt közöljük az Országos Rendőri Hivatal által a fővárosba küldött Mérei (Mérey) Mór iratait, s ugyanígy közöljük az országos rendőrfőnökké kinevezett, Méreit felváltó Hajnik Pál jelentéseit és rendeleteit. Nem közöljük viszont a főserég mellé kirendelt tábori főkormánybiztos, Ludvigh János jelentéseit; ezek nagyobb része megjelent Steier Lajos munkájában, valamint a már említett gyűjteményes kötetben; a fennmaradó néhány irat viszont nem kapcsolódik szorosan Buda ostromához.[2]

Bevezetésként néhány szót kell szólnunk magáról a kormánybiztosi intézményről, az egyes biztosok személyéről.

1 Ilyenek pl. *Palugyai Imre:* Magyarország történeti, földirati és álladalmi legújabb leírása. Első kötet. Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest, 1852.; *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848—1849. Pest, 1869. II. k.; *Wildner Ödön:* Pest és Buda közigazgatásának története az 1848—1849-i szabadságharc alatt. Bp., é. n.; *Rózsa György—Spira György:* Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., 1973.

2 *Steier Lajos:* Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Bp., é. n.

A kormánybiztosi intézmény 1848—49-ben több célt szolgált. Legfontosabb célja az volt, hogy a kormánymegbízottak területi, vagy funkcionális teljhatalom birtokában elősegítsék az önvédelmi harc szervezését, egyes kormányzati döntések érvényesítését. 1848—49-ben nagyjából háromféle kormánybiztosról beszélhetünk. Legáltalánosabb volt a területi kormánybiztosság rendszere. Az így kinevezett kormánybiztosok egy-egy törvényhatóság, főkormánybiztosok esetében egy-egy országrész polgári irányítását látták el. Elősegítették a katonai és polgári hatóságok közötti érintkezést, sürgős esetben a megyei, városi stb. hatóságoknál gyorsabban intézkedtek, összekötő kapocs voltak a katonai és polgári, a központi és a helyi hatalom között.

Az előző típussal részben összefüggött a hadseregek melletti kormánybiztosság, illetve főkormánybiztosság rendszere. Az így kinevezett kormánybiztosok voltak a polgári kormányzat teljhatalmú képviselői a hadsereg mellett; sürgős esetben a polgári kormányzat nevében akár a fővezért is leválthatták. Az egyes főkormánybiztosok ugyanakkor a hadműveleti terület polgári irányítását is ellátták. Ugyanakkor nem feltétlenül követték a hadsereget, ha az elhagyta a számukra kijelölt területet. A szabadságharc a második szakaszában azonban kialakult a hadsereghez kötött kormánybiztosság intézménye is.

A harmadik típust a speciális, nem feltétlenül területhez kötött feladattal ellátott kormánybiztosok képezték. Ilyen volt pl. a felszerelési, toborzási, népfelkelési, élelmezési kormánybiztosság intézménye.[3]

Buda ostrománál mindhárom típus képviselőit megtaláljuk. Budapest teljhatalmú kormánybiztosává április 25-én Kossuth Lajos kormányzóelnök Irányi Dánielt nevezte ki. Irányi 1848 októberétől december közepéig Abaúj megye kormánybiztosaként a felső-magyarországi, később felső-tiszai hadtest mellett működött. December közepén Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos kormánybiztos váltotta őt fel; Irányi ezután december 24-én visszatért Pestre, majd követte az országgyűlést Debrecenbe. Az országgyűlés radikális baloldali szárnyához tartozott. Kinevezése után április 27-én érkezett meg a fővárosba. Ezután egészen június 6-i lemondásáig nagy energiával, de nem mindig ezzel arányban álló eredményességgel intézte az ügyeket. Feladatai közé tartozott a polgári közigazgatás újjászervezése és megtisztítása, a nemzetőrség újjászervezése, az újoncozás, a rögtönítélő bíróságok létrehozása, a tisztviselők igazoltatási eljárásának megindítása; Pest lövetése után ideiglenes táborok felállítása, stb.[4]

A fősereg melletti korábbi kormánybiztos, Vukovics Sebő 1849. április 27-én adta át tisztét utódjának, az április 17-én a lévai főhadiszállásra érkezett Ludvigh Jánosnak. Ludvigh a szepességi Igló város képviselőjeként vett részt a népképviseleti országgyűlés munkájában, egy ideig az országgyűlés jegyzője volt. 1848. szeptember 28-án Repetzky Ferenccel együtt őt küldte az országgyűlés a táborba, hogy a magyar fővezérletet csata vállalására bírják. December elejétől szepességi kormánybiztosként működött, s Görgei felvidéki hadjárata idején többször is teljesített futárszolgálatot Kossuth és Görgei kö-

3 A kormánybiztosi intézmény kialakulására és kezdeteire l. *Szőcs Sebestyén:* A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Bp., 1972. A kormánybiztosi intézmény további története még feldolgozatlan, s a kormánybiztosok többségének tevékenysége is feltáratlan.

4 Irányi megbízólevelét közli: *Kossuth Lajos* összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (Szerk.: *Barta István*) Bp. 1955. (a továbbiakban: KLÖM XV.) 108. o. Tevékenységét feldolgozta *Szőcs Sebestyén:* Irányi Dániel pest-budai kormánybiztossága 1849-ben. In: Budapest főváros levéltára közleményei '78. Bp., 1979. 99—149. o. (a továbbiakban: *Szőcs:* Irányi).

zött. Ezután is gyakran tartózkodott a fősereg, illetve Görgei táborában, s kisebb megbizatásait rendre pontossan ellátta. Vukovics Sebő visszaemlékezései szerint Ludvigh úgy vélte, „Kossuth és Görgei közt a kapcsot ő tartja fenn. Az összevonuló felleget ő szélesztette el már többször, mondá ő. Görgeire befolyást bírni vélt, ez azonban benne csak régi szepesi ismerősét ismerte. Komoly viszony nem létezett közöttük." Kormánybiztosi megbízatását 1849 júliusáig látta el. Ekkor Kossuth, aki úgy vélte, Ludvigh túlzottan Görgei befolyása alá került, leváltotta őt, s helyébe Bónis Sámuelt nevezte ki.[5]

A harmadik típushoz tartozott Lukács Sándor, akit Kossuth április 28-án küldött a fővárosba az országos ruhabizottmány felállítására. Lukács, Győr város képviselője, 1848. október 2-től kormánybiztosa volt. Kormánybiztosként főleg hadseregfelszerelési ügyekkel foglalkozott, felettese, Csány László teljhatalmú országos biztos nagy megelégedésére. Ezért amikor december végén Győr elvesztése után Lukács kiszorult a városból, Csány felhívta Kossuth figyelmét erre az agilis fiatalemberre. Kossuth ezért 1849. január 9-én kinevezte a magyar hadsereg felszerelési kormánybiztosává. Új posztján is a rá jellemző aktivitással és önbizalommal tevékenykedett. Kossuth április 28-i rendelete tehát nem változtatta meg Lukács státuszát, csupán működésének budapesti folytatását jelentette. A megbízatással együtt Kossuth Győr megyei és városi kormánybiztossá is kinevezte Lukácsot. Utóbbi megbizatását egy rövid győri tartózkodás kivételével helyettese, Gyapay Dénes útján látta el. Budapesti működésének egésze túlmutat témánk időhatárán, ezért csupán annyit mondunk összefoglalásként: Lukács — kétségtelen jószándéka ellenére — nem mindenben volt képes megfelelni saját igéreteinek; a honvédsereg felszerelésének ügye nem haladt a kellő ütemben, s ezért komoly szemrehányások érték a fővezér és hadügyminiszter, Görgei tábornok részéről.[6]

A három kormánybiztos mellett még négy kormánymegbízott tevékenykedett a fővárosban az ostrom egésze, vagy egy része idején. Elsőként az Országos Rendőri Hivatal által április 15-én kiküldött tanácsos, Mérei Mór érkezett a fővárosba. Mérei a bukott „rendőrminiszter", Madarász László belső köréhez tartozott. Felesége, Bikkesy Konstanza Kossuth korábbi szárnysegédjének, Bikkesy Alajosnak volt a testvére, emellett rokonságban állott Kossuth egyik titkárával, Rákóczy Jánossal is. Mérei a főváros rendőri ügyeinek intézésével foglalkozott egészen május 11-én a déli órákig. Ekkor vette át tőle az ügyek intézését — minden hivatali kellékekkel együtt — Hajnik Pál, országos rendőri igazgató. Mérei az 1849 májusi „hatalomváltás" áldozatául esett; Madarász László bukása után a miniszterelnök és belügyminiszter Sze-

5 Ludvigh szabadságharc alatti tevékenységére l. *Ludvigh János* feljegyzései a magyar szabadságharcról. Közli *Lengyel Tamás. Történetírás,* 1938. Jelentéseinek nagyobb részét kiadta *Steier:* i. m., *uő:* Haynau és Paskievics. Bp., é. n. I. k.; *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Bp. 1965. Vukovics véleménye: *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1982. 36. o.

6 Lukács tevékenységére l. *Balázs Péter:* Lukács Sándor. In: *Lukácsy Sándor és Varga János* (szerk.): Petőfi és kora. Bp., 1970.; *Balázs Péter:* Győr városa a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Bp., 1980. III. fejezet, passim. Győri tevékenységének nyomtatványait közli *Szávay Gyula:* Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr, 1896. 389—457. o. Csány Lukácsról: Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. (Szerk.: *Barta István*) Bp., 1952. 891. o. Kinevezése felszerelési kormánybiztossá: Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. rész. (Szerk.: *Barta István*) Bp., 1953. 79—80. o. Kossuth április 28-i rendelete: KLÖM XV. 158—159. o. Görgei elégedetlenségére l. június 24-i átiratát Kossuth-hoz. OL H 2. OHB-iratok. 1849:8611. és június 29-i levelét Kossuth-hoz. Közli *Steier:* Haynau és Paskievics. I. k. 152. o.

mere Bertalan elhatározta, hogy „kisöpri" Madarász pártjának embereit „a közügy csarnokából". Mérei ugyan időben igyekezett biztosítani saját pozícióját; május 9-én bonyolult körmondatokban biztosította Szemerét, hogy miniszterelnöki s belügyminiszteri kinevezése „óhajtásunk teljesedésére derülő örömmel lepett meg", ám Szemere éppen ezen a napon bízta meg Hajnikot azzal, hogy Méreitől vegyen át minden hivatalos iratot, „s összes vagyonát megvizsgáltatván", foglalja le az ékszerféléket.[7]

Április 27-én Kossuth háziorvosát, Obonyai Jánost nevezte ki a budapesti katonai kórházak főfelügyelőjévé és igazgatójává. Később maga Kossuth úgy értelmezte Obonyai megbízatását, hogy az csak a pesti kórházügy rendezésére vonatkozott. Obonyai nagy lelkesedéssel látott munkához; először a Károly-laktanyát ürítette ki a honvéd sebesültek részére, majd amikor Hentzi megkezdte Pest lövetését, kiürítette a laktanyát, s a betegeket átszállította a Ludoviceumba. Működése közben azonban hatásköri összeütközésbe került a Görgei által a fővárosi honvédkórházak főfelügyelőjévé kinevezett Stojanich Miklós őrnaggyal; összeütközésük pedig kínos jelenetben nyilatkozott meg május 27-én, a Pest város által a vár visszavétele alkalmából rendezett díszlakomán. Ezek után mind Ludvigh, mind Hajnik szükségesnek találták, hogy Obonyait mielőbb eltávolítsák Pestről.[8]

Sajátos jelenség volt Jankó Vince, akit Kossuth még 1848 novemberében bízott meg a dunántúli gabonafelesleg felvásárlásával és az ellenség elől való elszállításával. Jankó a főváros cs. kir. megszállása után elmenekült. Az 1849. április 10-i váci győzelem után csatlakozott a magyar sereghez, majd Pest felszabadulása után, mintha mi sem történt volna, jelentkezett Aulich tábornoknál, a II. hadtest parancsnokánál, hogy korábbi tevékenységét folytassa. Összeíratta a fővárosban található gabonamennyiséget, és értesítette Kossuthot arról, hogy még igen sok szállítónak vannak követelései az elmúlt ősszel átadott gabonamennyiség kifizetésével kapcsolatban. Kossuth írt a pénzügyminisztériumnak és Irányinak. Irányi, Kossuth felszólítására, átvette a gabonamennyiséget Jankótól, elszámoltatta őt, s elszámolását megküldte a pénzügyminisztériumnak.[9]

Utolsónak hagytuk Hajnik Pált. Hajnik Vác országgyűlési képviselője volt. 1848 áprilisától a belügyminisztérium rendőri osztályán dolgozott előbb tanácsosként, majd a pesti rendőri alosztály ideiglenes vezetőjeként szeptembertől pedig országos rendőrigazgatóként. Az Országos Rendőri és Postaosztály november végi megszervezése után egy ideig Hajnik is e hivatalban dolgozott. Januárban azonban elhagyta a hivatalt, valószínűleg Madarásszal támadtak összeütközései. Így aztán óriási elégtételt jelentett számára, amikor 1849. május 9-én Szemere őt nevezte ki országos rendőrfőnökké, s gyakorlatilag szabad kezet

7 Méreire l. *Szőcs:* Irányi 114. o., 13. jz. Hajnik rá vonatkozó jelentéseit l. Budavár visszafoglalásának emlékezete 1849. (Szerk.: *Katona Tamás)* (a továbbiakban: *Katona:* Budavár...) passim. Szemeréhez intézett május 9-i levelét l. uo. 445—447. o. Szemere Madarász pártjáról: *Csengery Antal:* Szemere Bertalan. In: Történeti tanulmányok és jellemrajzok. 2., bőv. kiadás. Bp., 1884. Csengery Antal összegyűjtött munkái, II. k. 278. o. Rendelete Hajnikhoz: OL H 9. Belügyminisztériumi elnöki iratok (továbbiakban: BME) 1849:42—43. Közli *Szemere Bertalan:* Politikai jellemrajzok. Okmánytár. S.a.r. *Hermann Róbert* és *Pelyach István.* Bp., 1990. 479. o.

8 Obonyaira l. *Zétény Győző* (Valójában *Antal Lajos*): A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp., 1948. 182. o. Kinevezését közli KLÖM XV. 156. o. Kossuth későbbi értelmezése: uo. 441. o. Obonyai Kossuthhoz intézett május 17-i jelentését közli *Katona:* Budavár... 487—490. o. Stojanich és Obonyai összeütközésére l. Hajnik és Ludvigh jelentéseit, uo. 547—548. és 556. o.

9 Jankóra l. *Szőcs:* Irányi 128—129. o. és KLÖM XV. 170—171. o., ill. Jankó levelét Puky Miklós komáromi kormánybiztoshoz, 1849. május 10. OL H 109. Puky Miklós iratai, 2. doboz, 622. irat.

biztosított számára új munkatársai kiválasztásában. Hajnik megbizatásába Szemere belevette azt is, hogy rendőri intézkedéseket Irányi csak Hajnikkal „egyetértőleg rendelhet és végezhet". Viszonyuk mindvégig fesztelen volt. Hajnik nemcsak Mérei munkáját folytatta, hanem — mint országos rendőrfőnök — kiterjesztette figyelmét a Dunántúlra is. Jelentései értékes forrásai az 1849 májusi politikai átrendeződésnek és a kormányzat rendelkezésére álló külpolitikai információknak.[10]

Néhány szót érdemes még szólni arról, hogy e biztosok kinek küldték jelentéseiket. Irányi előbb csak Kossuthnak, majd május 9. után Szemerének jelentett.[11] Ludvigh csak Kossuthnak jelentett. Lukács mind Kossuthnak, mind Szemerének, mind a hadügyminisztériumnak írt. Mérei jelentéseit Kossuthnak, az Országos Rendőri és Postaosztálynak(Álladalmi Rendőrség), illetve Szemerének küldte. Obonyai és Jankó csak Kossuthnak írt. Végül Hajnik — egyetlen, Damjanich egészségi állapotáról szóló levél kivételével — csak Szemerének küldött jelentéseket.

Gyűjteményünket abban a reményben adjuk közre, hogy egyszer majd a szabadságharc minden kormánybiztosának minden fontos irata megjelenhet. Ehhez is kívántunk ezúttal adalékokat szolgáltatni.

1.

Pest, 1849. április 30.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Tegnap küldött jelentésem óta semmi nevezetesebb dolog nem történt, mint az, hogy Aulich tábornok úr[12] ma arról tudósított, miszerint Görgei tábornoktól vett parancs következtében seregével lefelé húzódik, Adonynál a Dunán átkelendő. Pesten csak egy zászlóalj gyalogságot és egy osztály lovasságot akart hátrahagyni, de mivel aziránti aggodalmamat mondottam meg neki, ha valljon ily csekély erő ellen nem próbálná-e Pestet megrohanni az ellenség, annálfogva ő is jónak látta két zászlóaljat hagyni itten.

A közlekedést Buda és Pest között ma este teljesen megszüntettem Aulich tábornokkal egyetértőleg.

Lukács Sándor és Obonyai János megérkeztek, s így könnyítettek rajtam.

Úgyszinte Waagner tüzérőrnagy[13] is, kinek teendőit már én előbb egyrészt megkezdettem azáltal, hogy Leifer főgyógyszerészt[14] a kén, salétrom, borasság[15] lefoglalására utasítottam, mi meg is történt. A lefoglalt mennyiséget még pontosan nem tudom, de jócskán találtatott.

Az újoncállítás iránt már utasítottam a várost; holnap tárgyalni fogja.

A 30-ad hivatalban csupán 18 000 ftot találtam; a sóhivatalban csak vagy 200 ftot. Ebből máris Waagner tüzérőrnagynak 8000 ftot kelle utalványoznom, s ezentúl, a

10 Hajnikra l. *Szőcs.* Irányi 112—114. o. Életrajzára l. *Tragor Ignác:* Vác története 1848—49-ben. Vác, 1908. 347—348. o. és *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848—1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1987. 249—256. és 529. o. Madarászhoz való rossz viszonyáról tanúskodik *Hunfalvy Pál:* Napló 1848—1849. (S. a. r. *Urbán Aladár*) Bp., 1986. 199. o. és Szemeréhez intézett május 12-i és 18-i jelentései. Közli *Katona:* Budavár . . . 453—458. és 495. o. Szemere Hajnikhoz intézett rendeletét l. BME 1849:42—43. Hajnik jelentéseiből kettőt közöl *V.Waldapfel:* i. m. IV. k. 541—544. o.

11 Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Ábrányi Emil, Irányi titkára csak Kossuthnak jelentett.

12 *Aulich Lajos* (1793—1849), cs. kir. alezredes, honvéd tábornok, ekkor a II. hadtest parancsnoka, később hadügyminiszter, az aradi vértanúk egyike.

13 *Waagner, Gustaw Wenzel* (1813—?), honvéd őrnagy, ekkor a salétromgyártás országos főfelügyelője. Emigrál.

14 *Leifer János*, gyógyszerész, honvéd hadnagy.

15 Bórax.

pótlovászati tiszt jelentése szerint, majd lovakat is kellend vásárolnunk és fizetnünk. Azért gondoltam szükségesnek Debrecenből vagy 3000 ftot kérni.

A vészbíróságot valahára össze tudtam állítani, holnap már együtt lesz s ítélni fog.

Terczi pesti tanácsnokot[16] nem én küldöttem Debrecenbe, mint kormányzó elnök úr — Bajza[17] tudosítása szerint — gondolni méltóztatott, mert az még előbb fogatott el a katonai parancsnok által, s én azt nem is küldöttem volna máshova. De Földváry Lajost,[18] minthogy Debrecenben vannak azok, kik ellene tanúskodhatnak, és Mitterdorfer Jánost,[19] minthogy a hadügyminisztérium világosan úgy rendelte, csakugyan oda kell szállítani.

Hentzi úr odaáltal még henceg, mint az ide mellékelt hirdetménye mutatja.[20]

Méltóztassék kormányzó elnök úr meghagyni, hogy a Közlöny Pestre kellő mennyiségben és rendesen küldessék.

OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai (a továbbiakban: OHB) 1849:6509. Eredeti tisztázat.

2.

Pest, 1849. április 30.

Mérei Mór belügyminisztériumi tanácsos Kossuth Lajos kormányzónak

Szombaton délelőtt Pestre érkezvén, első kötelességemnek tartottam tisztelt kormányzó úr parancsa következtében Irányi Dániel képviselő- s kormánybiztosnál magamat bejelentve, szolgálatomat ajánlani; ki is szíves volt munkásságomat igénybe venni, és a rendőrségi teendőkkel megbízott.

Kötelességem szerint teszem jelentésemet az eddig tapasztaltakról. Pest városa népének hangulata nagyszerű, s a legvérmesebb várakozást is felülmúlta; nincs ház, melynek ablakából ne lobogna 5—10 nemzeti zászló; a nép vidor s megelégedett arccal idvezel minden egyes honvédet; s nincs honvéd, kinek fövegét ne övedzné koszorú; de kivált a huszárok főbb kedvencei a lakosságnak. A városi tanács, melyet Irányi Dániel kormánybiztos úr kellőleg kitisztított, erélyesen működik.

Budát az osztrák seregnek egy ottfelejtett kis része még mindig tartja, s Hentzi a parancsnok. A pesti parton a honvédek őrködnek, s eddig a közlekedés csolnakokon folyt szigorú felvigyázat mellett, s ami csodálatos, a pestiek írott engedelem mellett, melyet kormánybiztos úrtól nyertek, minden akadály nélkül jártak a várban, szóval az osztrákok respektálták a pestieknek kiadott átmeneti jegyeket. Ezen átjárás azonban ma kormánybiztos úr által eltiltatott.

Minden nap szökdösnek az osztrák katonák hozzánk, s a pesti nép örömrivalgásokkal fogadja őket, s nevetve nézi az elébb úgynevezett Nádor-kert bástyáiról áttátongó ágyúkat. — A német tisztek elég vakmerőek polgári ruhában Pestre átjönni, de a Duna-parton vigyázó tömeg őrködve vigyáz ilyféle jómadarakat, s késéri be a városházára.

A városi község nagyszámú küldöttséget bízott meg Kormányzó úr debreceni üdvözletére, e küldöttség e napokban indul.

Azon hír kering, hogy Almásy Móricot[21] több társával, kik öt kocsin menekültek Budáról, útjokban a nép elfogta.

16 *Terczi* vagy *Terczy Szilárd*, pesti városi tanácsos, a cs. kir. megszállás alatt városkapitány. Április 26-án letartóztatják, eljárás indul ellene, de felmentik. Terczi Debrecenbe küldésével kapcsolatban Kossuth április 27-én tett kérdést Irányinak. Közli KLÖM XV. 157—158. o.

17 *Bajza József* (1804—1858), költő, kritikus, 1848-ban a Kossuth Hírlapja szerkesztője.

18 *Földváry Lajos* (1811—1881), kilépett cs. kir. főhadnagy, honvéd ezredes. Eszék várának átadásáért tiszttársaival együtt magyar hadbíróság elé kerül, de felmentik.

19 *Mitterdorfer János* (1802—1878), nemzetőr, majd honvéd százados, a pesti katonai szállítóház parancsnoka.

20 Hentzi április 30-i kiáltványát közli *Palugyay:* i. m. I. k. 95. o., *Wildner* i. m. 189. o. és *Katona:* Budavár . . . 390—391. o.

21 *Almásy Móric, gróf* (1808—1881), kincstári alelnök, 1848 márciusában Pest és Buda királyi biztosa, 1849 januárjától az Ideiglenes Kamarai Igazgatás elnöke. — Az elfogatásáról szóló hír téves volt.

Úgyszinte félig biztos tudomásom van, hogy a híres hazaáruló, *Gaál Eduárd*[22] a Pestről futás alkalmával elkésett, s azolta Pesten lappang, s az éjet a Fehér Hajó vendégfogadóban tölti; rögtön, minden lárma nélkül, előhívattam a pincért, ki is a tényt, amint leírtam, bevallá, azon hozzátétellel, hogy a nevezett egyén estei tíz óra után szokott hazatérni. A pincért letartóztattam, s megtettem az intézkedést, hogy a Fehér Hajó vendégfogadója titkos kémeimmel lévén körülvéve, Gaál Eduárdot kézrekerítsem; — ha a feladás és a pincér vallomása igaz, holnap biztos sikerről tehetem tudosításomat.

Van szerencsém ezúttal tisztelt Kormányzó úrnak a mellékletben két lefoglalt levelek mását megküldeni, melyek szerént a hazaárulók névsora kettővel szaporodik.

Az újonnan kinevezett térparancsnok, Bíró Márton[23] ellen erősen nyilatkozik a közvélemény; pár órával előbb kaptam az ide mellékelt tudósítást, s nem akadt ember, ki, midőn felőle kérdezősködém, őt pártolná.

A nemzetőrség ügye lassan halad; erélyes, népszerű s a katonai pályán már működött vezénylet hiányzik.

Bővebb s kimerítőbb tudosításomat első alkalommal leszek szerencsés megküldeni.[24]

OL H 95. Országos Rendőri és Postaosztály iratai (a továbbiakban: ORPO) 1849. 1. kútfő, 586. tétel. OHB-iktatószáma: 1849:6507. Eredeti tisztázat.

3.

Pest, 1849. május 1.

Irányi Dániel kormánybiztos rendelete

A kormány által teljes hatalommal levén megbízva, minden politikai vétség okozta elfogatások az én rendelésemtől függenek; tudtára adatik tehát mindenkinek, miszerint a tetten kapatás esetét, továbbá a bélyegzett kétségen túli, vagy a könnyen szökhetés miatt rögtöni eljárást igénylő hazaárulókat kivéve — ezentúl minden elfogatások csak az én rendeletemre, s illetőleg beleegyezésem mellett történhetendenek; mi is szoros megtartás végett ezennek közhírül tétetik. Én szigorú akarok lenni és leszek is, de a szigorral a rendet és igazságosságot is meg akarom tartani és tartatni.

OL H 148. Nyomtatványok, Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kisnyomtatványtár (a továbbiakban: KNYT) dátum szerint. (A továbbiakban: d. sz.) Nyomtatvány.

4.

Pest, 1849. május 1.

Irányi Dániel kormánybiztos rendelete

Meghagyatik a Pest városi hatóságnak, nemkülönben minden, kebelében lévő köztisztségeknek, hivataloknak és közintézeteknek, miszerint az osztrák zsarnokság által behozott színek azon helyeken, melyeket dísztelenítettek, azonnal magyar színnel váltassanak fel.

22 *Gaál Ede, gyulai* (1808—187?), Fejér, majd Pest és Tolna megyék cs. kir. biztosa, 1849 őszétől a szegedi kerület cs. kir. főbiztosa.

23 *Bíró Márton* (?—1849), 1849 tavaszán a II. hadtest térparancsnoka századosi rangban. Július 11-én sikkasztásért főbelövik. A hivatkozott irat „egy igaz hazafi" április 29-i jelentése Bíró Mártonról.

24 Az irat mellékletei közé tartozik még Máriássy Ádám szepesi cs. kir. biztos március 22-i latin nyelvű levele ismeretlenhez és Cziráky János cs. kir. biztos átirata Havas József cs. kir. biztoshoz 1849. április 22-én; érdeklődik Petzelt József forradalom alatti magatartásáról.

Továbbá a pecsétekből az osztrák kétfejű sas, vagy bármiféle, az osztrák uralomra mutató jel vagy ábra, úgy a címer felett lenni szokott korona kimaradjanak, felváltván a hivatalos pecsétet a magyar állodalom uralmát jelentő egyszerű, korona nélküli magyar címerrel.

OSZK KNYT d. sz. Nyomtatvány.

5.

Pest, 1849. május 1.

Lukács Sándor kormánybiztos rendelete

1. Pest városából posztót, bőrt, vásznat vagy bármi más, a magyar hadsereg fölszereléséhez szükségelt cikket, valamint bárminemű felszerelési készletet kivinni keményen tiltatik; mely végből a sorompókon szigorú őrködés fog történni, — s ha e tilalom dacára is a fent nevezett cikkek kivitele megkíséreltetnék, a kiviendett cikk az ország részére fog elkoboztatni.

2. Pest városában található s a magyar hadsereg fölszerelésére szükséges minden úgynevezett commisse- és alkalmas kommersz-posztó, ing-, gatya-, és bélésvászon, foszlány, fej- és talpbőr, úgy a nyeregszerszámhoz szükséges fényes (blank) és timsós bőr, lópokróc és minden más, a fölszereléshez megkívántató cikkek gyárakban, raktárakban, kereskedésekben, nemkülönben egyes nyerészkedőknél lévők is, az ország részére ezennel lefoglaltatnak, azokból senki semmi szín alatt nem vásárolhat. A gyárosok, iparosok, kereskedők és egyes nyerészkedők pedig szigorúan oda utasíttatnak, hogy a kezeik között lévő fent említett cikkekről pontos jegyzéket készítsenek, s azt folyó hó 3-ki esti 6 óráig a Nádor vendéglőben 30. sz. a. hivatalos szállásomra okvetlenül behozzák. Kik ellenkezőleg cselekednének, vagy bármely fölszerelési szükséges anyagot bejelenteni elmulasztanának, azoknak be nem jelentett fölszerelési cikkeik az ország részére el fognak koboztatni, azonfelül, mint a haza ellenségei, büntettetni.

3. A fentebbi rendelet szól azokra is, kiknek a magyar hadsereg fölszerelésére alkalmazható kész köpenyeik, atillájok, nadráguk, bakancsuk, bornyújok vagy fölszerelési készletök van.

4. Mindazok, kik folyó évi január előtt Óbudán vagy pesti ruhabizottmánnyal szerződtek, és szerződésöket e mai napig nem teljesítették, szerződésöknek a Pesten általam, az úgynevezett Újépületben fölállított fölszerelési bizottmánynál leendő haladék nélküli teljesítésére szigorúan utasíttatnak.

5. Mindazok, kik bárminemű készletek szállítására szerződni akarnak, folyó hó 2-tól kezdve, fent kitett szállásomon fognak szerződéskötés végett megjelenni.

OL OHB 1849:6832. Nyomtatvány.

6.

Pest, 1849. május 2.

Irányi Dániel kormánybiztos rendelete

Legszigorúbb felelősség terhe alatt hagyatik meg az illetőknek, miszerint az ellenségtől vett vagy más úton birtokba kapott rablott javakat 3 nap alatt a városházában beszolgáltatni elmulaszthatatlan kötelességüknek ismerjék.

OL R 32. Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó nyomtatványok. (A továbbiakban: 18448/49. nyomt.) d. sz.

7.

Pest, 1849. május 3.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Hadi állapotunkról Klapka tábornok, ki jelen levelemet viszi, fog kormányzó elnök úrnak tenni tudósítást, s azért erről hallgatok.[25]

A rögtönítélő vegyes bíróságot immár alakítottam, s ma megkezdi eljárását. Elnökül Fényes Elek,[26] polgári bírákul Varsay Jakab és Tatai Pál, katonai bírákul Aulich tábornok ajánlatára Somosi Pál[27] és Sándor Ferenc,[28] közvádlóul pedig Kapocsfi Imre nevezettek ki általam. De miután tömérdek a megszökött jómadarak száma, akiknek vagyonát lefoglalni szükséges, éspedig késedelem nélkül, s miután a feladás is igen sűrű, s így káros hátramaradások nélkül egy, sőt egypár ember is a munkát nem győzhetné: ez okból a közvádló és elnök előterjesztésére egyéb ideiglenes kinevezéseket is kelle tennem; jelesül négy közvádlói segédet, ú. m. Kornis Károlt,[29] Tuba Gábort, Szánthó Ferencet és Petr Adolfot neveztem ki; továbbá a benyújtványok s kiadások és levéltárak rendbentartására is két egyént, ú. m. iktatónak Sághi Dánielt, kiadó- s levéltárnoknak Csoma Jánost, és végre írnokul Lisznyai Zsigmondot kineveztem, még két vagy 3 írnokra múlhatatlan szükség leendvén. Egyébiránt mindezen alkalmazások csak napidíj mellett történnek, s a munka fogytával kevesbítendők lesznek.

Pest város nem akarván kalkulálgatni, mennyi újonc esnék reá: egy 1200 főből álló honvédzászlóalj kiállítását s — a fegyvert ide nem értve — felszerelését is elhatározta. A toborzás ma már kezdődik. Egy buzdító szózatot intézek a lakosokhoz. Remélem és biztatnak, hogy 4 hét alatt kiáll az egész zászlóalj. Azonkívül Waagner tüzérőrnagy a tüzérséghez toboroz.[30]

Vidosról mit sem hallok; alkalmasint Vasban lesz, vagy pedig bujdos.[31]

A fegyvergyár részvényeseit feleletre vonom; egyébiránt a gyár megvan, a csődből pedig természetesen semmi se lehet. A banknál az előbbi törvényes állapotot visszahoztam, s az eddigi igazgatóságtól számonkérem a történteket.[32]

A nyomtatás végett ideküldött proklamációk sajtó alatt vannak, maholnap küldöm.

A hadügyminisztériumot utasíttatni kérem, hogy a pesti zászlóaljhoz tiszteket s ha lehet, altiszteket azonnal küldjön.[33]

OL OHB 1849:6632. Eredeti tisztázat.

8.

Pest, 1849. május 4.

Lukács Sándor kormánybiztos hirdetménye

Nyilatkozat

Azon meggyőződésben voltam, hogy a pesti gyárosok, kereskedők, iparosok és mesteremberek azon pillanatot, mely a fővárost a rabló ellenség zsarnok hatalmá-

25 Klapka mint helyettes hadügyminiszter utazott Debrecenbe; útközben megszemlélte a budai várat is. Debrecenbe 1849. május 5-érkezett.

26 *Fényes Elek* (1807—1876), statisztikus, az MTA tagja, 1849—49-ben a statisztikai hivatal igazgatója.

27 *Somossy* (1848—49-ben *Somosi*) *Pál*, honvéd százados a 61. zászlóaljnál.

28 *Sándor Ferenc* (1828—?), honvéd százados a 61. zászlóaljnál, a fegyverletétel után besorozzák.

29 *Kornis Károly* (1822—1862), jogász, újságíró, a pesti egyetem tanára, 1849 januárjától aradi rendőri biztos, májustól vésztörvényszéki közvádló. Emigrál.

30 Waagner őrnagy április 29-i kiáltványát l. OL H 148. Nyomtatványok. d. sz.

31 *Vidos József* (1805—1849), Vas megye alispánja, 1848-ban nemzetőrségének parancsnoka és kormánybiztosa. A cs. kir. csapatok decemberi támadása után bújdosik. — Kossuth még április 29-én utasította Irányit Vidos felkutatására. L. KLÖM XV. 173. o.

32 Kossuth erre vonatkozó április 29-i utasítását l. KLÖM XV. 169—170. o.

33 Kossuth ezzel kapcsolatos május 12-i intézkedését l. KLÖM XV. 297. o.

tól fölszabadítja, teljes hazafiúi örömmel és lelkesedéssel fogadandják, és ezt tettel is begyőzni nem késnek. És a legfájdalmasabb megilletődéssel tapasztalom, miként a pesti gyárosok, kereskedők, iparosok és mesteremberek — általam fölhíva levén a vitéz magyar hadsereg fölszereléséhez megkívántató cikkek és készletek illendő áron szállítására, — ők meghazudtolva a hazafiúi áldozatra kész érzést, fölszerelési cikkeiknek és készleteiknek árát a haza tetemes kárára a képtelenségig fölcsigázták. — A hazán nyerészkedő ily szívtelenek ellen, kikről világos tudomásom van, hogy a haza ellenségeinek minden szükségletet minél olcsóbb áron szolgálni versenyeztek, kénytelen vagyok úgy intézkedni, mint a hazának oly sok oldalról igénybe vett anyagi állapota, a haza szabadságáért vérét áldozó vitéz magyar hadsereg rögtöni fölszerelést igénylő szüksége, az egyesek méltányos keresetbeli tekintete s a szívtelen zsarlások meggátlása kötelességemmé teszik.

Ezeknél fogva a pesti gyárosoknak, kereskedőknek, iparosoknak és mesteremberekneknek ezennel tudtul adom, hogy ha fölszerelési cikkek és készletek árszabásában megkezdett vétkes lépésöket követni fogják, és illendő procentuális[34] nyereséggel meg nem elégedve a haza zsírját kiszíni akarni nem írtóznak, a zsarolók úgy fognak tekintetni, mint a haza ellenségei, s vagyonaik elkoboztatnak.

OL OHB 1849:6832. Nyomtatvány.

9.

Pest, 1849. május 6.

Mérei Mór belügyminisztériumi tanácsos az álladalmi rendőrségnek

Folyó hó 4-én délelőtti 10 órakor történt az első két ágyúlövés a budavári Vízivárosban, mely által a már harmadnappal azelőtt vélünk közöltetett Budavára megtámadása óráját eljöttnek megtudtuk. E két lövés után egész déli fél egyig csendesség volt, csak akkor kezdette meg Görgei főtábornok a vár ostromát, — e perctől szakadatlanul tart mindkét részről a tűz; mindjárt az ostrom kezdetekor a budai vár parancsnoka golyó-, gránát-, rakéta- s bombazáporral köszönté meg Pest lakóit, elein csak az Újépületnek irányzotta lövéseit, később a Bel- s Lipótvárost tisztelte meg, amikor is úgy három óra tájban az Angol Királyné előtt egy nőnek mind a két lábát, az Angol Királynőből pedig a szolgát és a pincért lőtte el, a pesti nép, ki ezerenkint sétált a Duna karajon, minden lövésre „Éljen a magyar!"-ral felelt, mi őt oly dühbe hozta, hogy estvefelé már az utcán sem lehetett az átküldött sűrű golyó- s egyéb pattanószerei miatt járni; a legrettentőbb órák voltak aznap az éjféli órák, 11-től egész egy óráig, mely időben az éghajlat Pest városa felett egy tűzzápor volt. Reggel felé Pest városa lövöldöztetését felhagyta. Derék tüzéreink emberül felelnek meg a szorultságukban esztelenül cselekvő rablóknak; leginkább zavarják őket a Szt. Gellért hegyéről, a kis Svábhegyről, a városi majortól, máriacelli hegyekből, minduntalan tűz támad a várban, az újon épült nádori istállók mindjárt 4-én estve felé lángba boríttattak röppentyűink[35] által; Pesten, dacára minden erőlködésnek, mindeddig tűz nem volt, holott Budán mind a várban, mind a vár körüli házakban sok kár történt a tűz által. Folyó hó 5-én estve 8 óra tájban ismét vagy 8 lövés történt városunkba, az éjen át csendesség uralkodott Pesten, de annál gyászosabb volt a budaiakra, hol ismét több ház lett a tűz martaléka; — folyó hó 6-án, azaz ma délben egy órakor ismét egypár lövés történt Pestre, melyek közül egy gránát hivatalunk szomszédságába esett.

Tetemes kár eddig Pesten nem történt sok, kivéve a Dőring házát a Szél utcában, a Lengyel Királyt a Király utcában, a Nagy Kristóf épületét a Váci utcában — mely alkalomkor a tőlünk lefoglalt cs. kir. dohány- s porcelántár is szenvedett —, a Drummer Antont az Újépületnél, Fluk háza a Király utcában, a harmincadi épület, Ruppa háza s az egész Dunasor. Kisebb sérelmekben sok ház részesült, különösen szétrombolva vagynak olyan házak, melyekben 60 [fontos] bomba tört be, ember

34 Százalékos.
35 Rakéta.

eddig a lakosság közül 5 veszett, sérült van vagy 15. Ha megfontoljuk, hogy eddig is már vagy 500 golyó, röppentyű, granát s bomba küldetett át hozzánk, valóban csekély a kár.

De annál szomorúbban néz Buda ki, hol már eddig is a kapott hírek szerént sok ember s vagyon lett ezen ostrom áldozatja; a várban, mennyire a Szt. Gellért hegyéről kivenni lehet, már több ágyú hever haszonvehetetlenül.

Az éjjel s ma minden a városban létező nagy hágcsók s kamók öszveszedettek s Budára szállíttattak, Görgey Ármin[36] is megérkezett nagy súlyú ágyúival s bombamozsaraival, s amennyire értésemre esett, ma estve felé kezdődik meg az erős ostrom, borzasztó éjnek nézünk eleibe; — folytatólagos tudósításom megküldöm.

Egyúttal ide melléklem ./. alatt Hoffmann Hugó nyilatkozatát is, mely tárban (sic!) részletesebb adatokat várok.[37]

OL ORPO 1849. 1. kútfő, 587. tétel. Eredeti tisztázat.

10.

Pest, 1849. május 6.

Jankó Vince kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Mihelyt Irányi Dániel pest-budai kormánybiztos úrnak megérkezése tudomásomra esett, kötelességem szerint én is megtettem nála udvarlásomat; kormánybiztos úr azonban személyemet illetőleg akkint nyilatkozott, hogy előbbi állásom elfoglalásához új megbízás szükséges, mert nem tudni, ha a kormány akarja-e szolgálatomat ismét igénybe venni vagy sem. De mivel működésemet a területi parancsnok beegyezésével kezdettem meg, s annak következtében a jelentést Giczey úr[38] által Debrecenbe már el is küldöttem volt, Irányi kormánybiztos úr addig is, míg eziránt kormányzó úrtól valamely intézkedés fog érkezni, működésem folytatásában meghagyott.

Várva vártam Giczey úrnak megérkezését, mert ha tisztelt Kormányzó úr további bizodalmára érdemetlennek tart, az eddigi állásommal járt hatóságot nem akarnám egy percig is bitorolni. Azonban Giczey úrnak eredmény nélküli hosszas elmaradása nem a legjobbat hágy reménylenem. Pedig fájdalmasan fog esni, ha tisztelt Kormányzó úrnak kegyét ártatlanúl el kell vesztenem, s hazám független önállásához való ragaszkodásom miatt áldozatul esem. Anyagilag már úgyis temérdeket szenvedtem, s ha most még morális exisztenciám is oda lesz, úgy nekem nem marad egyéb hátra azon vigasztalásnál, hogy anyagi mint morális létemet a hőn szeretett hazáért áldozatul hoztam.

Ha lehetséges, kérem Elnök urat, távolítsa el tőlem e keserű poharat.

A pénzügyminisztériumnak megküldöm a holnapi postával a még hátralevő fizetések lajstromát a pénztári kimutatással együtt. Ha netán a pénzügyminisztérium jelenleg a szükséges öszvegről nem rendelkezhetne, bátor vagyok kormányzó urat a pesti bankra figyelmeztetni. Mint értesülve vagyok, 1 200 000 pft. heverő pénzök van.

A kerületi parancsnok megbízásából, s később Irányi kormánybiztos úr helybenhagyása következtében is az élelmezési hivatal kezelése alá tartozó s az inváziónális seregek kivonulása után még megmaradt élelmi szereknek számbavételével is megbízva lévén, mielőtt az átméréshez fogtam, magam mellé vett becsűsök által annak körülbelőli mennyiségét felbecsültem, mit tudomás végett Kormányzó úrnak ./. alatt ide mellékelni bátor vagyok. Ebből láthatja tisztelt Kormányzó úr, hogy még az

36 *Görgey Armin* (1812—1877), Görgei Artúr bátyja, kilépett cs. kir. hadnagy, honvéd alezredes, ekkor egy önálló hadoszlop parancsnoka a bányavárosok vidékén. Várfogságot szenved. — Az érkezéséről szóló hír tévedésen alapult, akáresak az ostromágyúk megérkezéséről szóló tudósítás.

37 A nyilatkozat nincs az irat mellett. Hoffmann Hugó talán azonos azzal a Hoffmann Gergellyel, akit Irányi Dániel számvevői feladatok ellátásával, majd az élelmezési hivatal vezetésével bízott meg.

38 Talán azonos *Ghyczy Miklóssal* (1800—1853), aki 1848-ban a pénzügyminisztérium tanácsosa volt, s 1849 elején Pesten maradva a cs. kir. adminisztrációban vállalt szolgálatot.

élelmezési hivatal kezelése alatt is tetemes élelmiszer van, s 25 ezer főnyi sereget három hónapig kenyérrel könnyen kitarthat. Ezen felül van azután azon mennyiség, mi az én felügyelésem alá tartozik, nevezetesen itt Pesten a megmaradt mintegy 97 000 pozs. mérő többnyire búza, Komáromban pedig sok árpa, zab és búza, különösen zab több 100 000 mérőnél. S eszerint seregünk a dunántúli operációknál élelem dolgában hiányt nem szenvedhet, s öt hónapra bőven el van látva élelmiszerrel. Nem mulaszthatom el azonban tisztelt Kormányzó urat figyelmeztetni, hogy ha idejében gondoskodva nem lesz, a rozs miatt könnyen fennakadás lehet, mert tiszta búzalisztből prófuntot sütni nem lehet. Magánosok kezében is kevés a készlet. Íme én összeírattam a pesti gyűjteléket, s a kétszeres és rozs nem megy többre 21 975 pozsonyi mérőnél. Én szükségesnek tartanám, hogy ez az álladalom részére lefoglaltassék, vagy készpénzért, vagy cserébe búzáért. Ide mellékelem 2./. alatt a magánosok kezében levő gabonák összeírását, 3./. alatt pedig a legújabb gabona árkeletet a pesti piacon.[39]

Három nap óta foglalatoskodom már az élelmezési hivatal kezelése alá tartozó élelmiszerek felméretésével s illetőleg reszignációjával. Hoffmann úr van Irányi kormánybiztos úr által az élelmezési hivatal igazgatásával ideiglenesen megbízva. Amint látom, ezen reszignációnális munkálat jó oskola lesz nekem, hogy egykor az élelmezési hivatalok reorganizációja körül hazámnak hasznos szolgálatot tehessek. Szörnyű visszaélések lehettek az eddigi manipuláció mellett. Íme csak egyet bátor vagyok felemlíteni: az élelmi raktárakban talált zabnak egy része már zsákokba el volt készítve a katonaság számára, s tizenötével halomba rakva. Én egy ilyen halmot megméretvén, 26 1/2 pozsonyi mérőt adott. Az élelmezési hivatal pedig 30 mérő gyanánt vezeti számadásba. Tehát az álladalom minden 30 mérőnél 3 1/2 mérővel károsodik. Hasonlag vannak fortélyok a gabna őrletésnél is, s nem csoda, ha a szegény katona kenyere sokszor oly rossz. Az álladalom kára évenkint ezen mesterkélések által milliókra rúghat.

Budavár ostrománál az ágyúzás ma igen gyéren folyik.

Magamat tisztelt Kormányzó úrnak hajlandóságába ajánlván, maradok kész szolgája.

OL OHB 1849:7972. Eredeti tisztázat.

11.

Pest, 1849. május 7.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Eddigi működésem folytán jelenthetem elnök úrnak, miszerint az összes magyar hadsereg, legyen az bár 200 ezernyi, hat hét alatt két pár fehérruhával leend személyenként ellátva.

A posztóanyagot illetőleg, fölhívásom következtében a helybeli kereskedőség mintegy 130—140 ezer rőföt jelentett be. Egész bizonyossággal tudom azonban, hogy ugyanannyi, ha nem több, el van rejtve.

./. alatt ide mellékelt rendeletem tanúsága[40] szerint a pesti gyárosok, iparosok és kereskedők irányában a legméltányosabban léptem föl, mert hazafiságoktól sokat vártam; de minthogy sajnálattal kénytelenittettem tapasztalni, hogy entuziazmusom két oldalról csalt meg, amennyiben ti. a fölszerelési cikkeket szállítók követeléseiket annyira túlfeszítették, hogy azok majdnem kétszer oly magasra rúgnak, mint amit az ellenség irányában tanúsítottak; másodszor pedig a meglevő kész anyagot bejelentetlenül elrejtik; ezek, mondom, késztettek engem a 2 ./. alatt ide csatolt nyilatkozat kibocsátására,[41] s ezennel jelentem Elnök (úrnak) miszerint a haza ily hűtlen fiai irányában az abban kimondott móddal a legszigorúbban fogok eljárni.

39 L. az irat mellett.
40 L. az 5. iratot.
41 L. a 8. iratot.

Posztó és vászon tehát lesz a jelenlegi szükségekhez aránylag elégséges mennyiségben.

Teendőm legelsője lesz a fölállítandó s a már létező hadsereget fehérruhával, blúzzal, nyári nadrággal, bakancsal és köpennyel ellátni; de azalatt atillát s posztónadrágokat készíttetek a leggyorsabban és legnagyobb mennyiségben. És így bizton ígérem, hogy a nyári hónapokban kiteremtem az egész hadsereg téli öltözetit.

A budai fonógyár igazgatójával ezideig csak a folytonos ostromlás akadályoztatott bővebb értekezésbe jöhetni, de rövid nap alatt ezt megteszem és személyesen megyek a fonógyárba, s teljesen meggyőződhetik elnök úr, miként a legcélszerűbben fogok intézkedni.

Jelentem továbbá, hogy az országban lévő minden, a magyar hadsereg fölszerelésére szükséges cikkeket készítő gyárosokat folyó hó 25-re Pestre magamhoz rendeltem, miszerint velök, mint a hadsereg fölszerelési szüksége igényli, rendelkezhessem.

Danielisz ezredes úrral[42] értekeztem, — ő minden fölszerelési működéssel fölhagyott, s úgy intézkedett, hogy rendelkezése alatt lévő készleteket és anyagokat még e héten nekem mind általadhassa.

A nagyváradi ruhabizottmány tagjai közül néhány már fölérkezett, — két nap alatt az egész személyzet feljő, s akkor fogom ez anyagok és készletek általvételét, szabatását s. a. t. teljes erővel megkezdeni.

OL OHB 1849:6832. Eredeti tisztázat.

12.

Pest, 1849. május 7.

Mérei Mór belügyminisztériumi tanácsos az álladalmi rendőrségnek

Folyó hó 6-ról küldött hivatalos jelentésemhez a budai vár ostromáról folytatólagos toldalékul van szerencsém az álladalmi rendőrségnek a ma délutánig történteket tudomására adni, ugyanis

folyó hó 6-án, mint már első tudósításomkor közlöttem, Hentzi egész figyelmét hivatalos lakunkra fordította, s két pattantyúval csaknem béköszöntött irodánkba. Szerencsére bosszúja a szomszédokat érte, a város többi részére az ostromot nem terjesztette ki, — sőt, általános meglepetésünkre, Budán is a várebek s seregeink közt a tűz megemlítést is alig érdemlően folyt az éjen át; mai nap szinte csak rövid **szakaszokban halljuk kölcsönös megköszöntést**, mely miatt a legkalandosabb okoskodások szolgálnak Pest város lakosainak társalgási ürügyül, reggel és dél felé ismét egypár golyóval tisztelgett, hivatalunknak szánva, de eggyel sem érhetett célt, mert csak egy pattantyúja esett a Váci utcában, ahol is anélkül, hogy kárt tett volna, elpattant.

Hogy mégis ezen éretlen játékának véget vessünk, s a célt, melyet újdonc tüzéreinek kitűzött, eltávolítsuk, elhatároztam kormánybiztos Irányi Dániellel egyetemben, hogy jelen hivatalos lakunkat egy, a lövési pályán túleső lakkal felcseréljük, s így mai naptól kezdve hivatalom már nem a Nádor fogadóba, hanem a Király utca végén lévő *Süke* nevezetű házban létezik, mely helyváltoztatás a kormánynak úgy a költségesebb lak, — mert alámrendelt hivatalnokaim távolsága miatt bérkocsin kénteleníttetnek hivatalosan járni, — de másrészről üdvös, mert Pest városa lakosai kívánságának megfelel, s ezekre nyugalmát, kik a Belvárosban laknak, biztosítja.

A bevételi roham s ostrom még vagy 24 órára fog halasztani, mert főtábornok Görgei jelenleg legóvatosabb készülettel jár, hogy terve biztosítva legyen.

Az ostrom további folyamát jövő tudósításomban közlendem.

OL ORPO 1849. 1. kútfő. 587/b. tétel. Eredeti tisztázat.

42 *Danielisz János* (1800—1861), a feldunai hadtest, majd a feldunai hadsereg főhadbiztosa, honvéd ezredes. Emigrál, hazatérése után várfogságra ítélik.

13.

Pest, 1849. május 7.

Irányi Dániel kormánybiztos hirdetménye

Tudomásul

Patay István alezredes- s a Pest városi helyőrség parancsnokának[43] f. hó 5-én kiadott rendeletében Pest városának azelőtt való délután kezdett s egész éjen át tartott ágyúztatása nagyrészben a polgárság által a Duna-partról átalirányzott lövések által előidézettnek mondatik.

De, hallgatva arról, hogy egypár puskalövés egyáltalán nemcsak jogot, de sőt ürügyet sem adhat az egyébiránt csendes város borzasztó lövetésére; — hallgatva tovább arról is, hogy vajon azon nehány egyes puskalövés polgári avagy katonai egyénektől eredt-e, mert ez a dolgon mit sem változtat, miután mindössze két vagy három lövés, — az is hosszú szünetek közbenestével — történt (és nemcsak nem parancsra, sőt, tilalom ellenére, miért az illetők meg is fenyíttettek); miután az, hogy Pest város ágyúztatása már jókor délután kezdetett el, midőn még egyetlen lövés se történt a pesti partról, legkisebb kétséget se szenvedne: ugyanazért a fentebb említett hirdetményben foglalt állítás valóságos tévedésből származtatnak nyilvánittatik; annyival inkább, mert maga Hentzi budai bitor várparancsnok saját nyilatkozatában nem ezen puskalövéseket, hanem az éppen nem történt ágyúlövéseket a pesti partról vette fel hazug ürügyeül a város ágyúztatásának.

Egyébiránt hogy az ország fővárosának minden ok és cél nélküli irtózatos ágyúztatása tökéletes hitelességgel konstatíroztassék, — egy bizottmány neveztetett ki, mely különösen az itt tartózkodó külföldi szemtanúk meghallgatása mellett a tényeket összeállítsa, és egy ünnepélyes okiratban letegye.

OL H 148. Nyomtatványok, d. sz. Nyomtatvány.

14.

Pest, 1849. május 8.

Irányi Dániel kormánybiztos a Belügyminisztériumnak

Minél tágasb kört nyer a magyar kormány hatósága az ellenségtől megszállt országban, annál nagyobb számban szükségeltetik a Közlöny hivatalos lap szétküldése. Miért is ezennel felkérem Belügyminisztériumot, méltóztassék engemet aziránt tudósítani, nem kívánja-e a dunántúli részekre, melyek az ellenségtől tiszták, a Közlönyt elküldetni, s ha igen, nem általam-e, és kinek hány példányban? — mely esetben a kellő példányokat magamhoz küldetni kérem.

OL H 15. Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) Rendőri osztály, 1849. 14. kútfő, 70. tétel. Eredeti tisztázat.

15.

Pest, 1849. május 8.

Irányi Dániel kormánybiztos hirdetménye

Amint egyrészt természetes, hogy a lehető veszély elkerülése végett ki-ki családja, neje s gyermekei biztosságáról gondoskodik, úgy másrészt nem illő s helytelen, ha

43 *Patay István* (1808—1878), kilépett cs. kir. hadnagy, honvéd ezredes, ekkor Pest város térparancsnoka. — A hivatkozott rendeletet közli *Palugyay:* i. m. I. k. 100. o. és *Katona:* Budavár . . . 429. o.

a férfiak, kiknek veszély idején helyt állniuk kell, a várost elhagyják. Különösen pedig a tisztviselők és nemzetőrök, kiknek hittel is fogadott kötelességük nem hagyni el helyeiket, s őrködni a város és közbátorság fölött, avval ez idő szerint kétszeresen tartoznak.

Ha e részben akár tisztviselő, akár nemzetőr ellen panasz fog tétetni, én kötelességemnek ismerendem az ilyenek ellen szigorúan intézkedni.

Bátorság, bizalom a jó kimenetelhez! Az isteni gondviselés nem szűnik meg őrködni felettünk.

OSZK KNYT d. sz. Nyomtatvány.

16.

Pest, 1849. május 8.

Irányi Dániel kormánybiztos figyelmeztetése

1-ör. Pest városa közönsége ezennel figyelmeztetik, hogy a városnak ismét bekövetkezhető ágyúztatása miatt személye s vagyona biztosításáról gondoskodjék.

2-or. A Pest városában létező minden közhivatalok s intézetek pénz- és levéltárainak s egyéb értékének a város ismét bekövetkezhető ágyúztatása miatt biztosítása elrendeltetett, s illetőleg és pedig legszorosabb felelet terhe alatt elrendeltetik.

Egyszersmind rendelkezés történt, hogy a kórházakban lévő betegek távolabb s biztosabb helyre szállíttassanak. A szükséges szekerekről a városkapitány gondoskodik.

OL 1848—49. nyomt. d. sz. Nyomtatvány.

17.

Pest, 1849. május 8.

Lukács Sándor kormánybiztos rendelete

1-ör. Minden Pest városi gyárosnak, iparosnak, mesterembernek, kereskedőnek és egyes vállalkozónak ezennel hivatalosan tudtul adatik, hogy a posztó, vászony, bőr, pokróc, készruhaneműk, bakancsok, csizmák, csákók, nyeregszerszámok, szóval, minden, a magyar hadsereg felszereléséhez szükséges cikkek és készletek meg- és átvétele az Újépületben az országos ruhabizottmány hivatalos szállásán f. h. 14-én megkezdetik — és naponkint reggeli 9 órától déli 12-ig, és délutáni 3-tól esti 7-ig szakadatlanul folytattatik.
Ugyanazért

2-or. A pesti gyárosok, iparosok, mesteremberek, kereskedők és egyes vállalkozók, kik felszerelési cikkeik vagy készleteik jegyzékét f. h. 1-én kibocsájtott rendeletem nyomán hozzám benyújtották, azon jegyzékben foglalt cikkeket f. h. 14-től kezdve az ország részére leendő átvétel végett, az Újépületben levő országos ruhabizottmánynak szállására hozzák be.

3-or. Azon mesteremberek, kik a volt óbudai ruhabizottmánytól azon ideig, még az ellenséges Pesten tartózkodott — vagy kik a pesti ruhabizottmánytól múlt év végéig varrás végett kiszabott anyagokat kaptak, azokat rendes kiviteli könyvükkel együtt f. h. 14-ki reggeli 9 órától 18-ki esti 7 óráig, az Országos Ruhabizottmány újépületi szállására okvetlen behozzák. Azok pedig, kik a megvarrás végett kivett anyagokat az ellenségnek akár önként, akár erőszak következtében általadták, általadásról szóló nyugtatót fogják a fenn kitett időre behozni.

OL H 148. Nyomtatványok, d. sz. Nyomtatvány.

18.

Pest, 1849. május 12.

Irányi Dániel kormánybiztos felhívása

Sajnálattal kellett értesülnöm nehány Pest városi, de főleg a szomszéd helységekbeli lakosok azon nyerészkedési vágyokról, miszerint a város ágyúztatása elől éltök mentése végett menekült felebarátaik szorult állapotjával visszaélve, az élelmiszerek árának s lakbérnek túlcsigázása által a szerencsétlenek nyomorúságából nem pirulnak hasznot zsarolni.

Komolyan intem ezért az illetőket, hogy ne tévesszék szemök elől a felebaráti szeretet szent kötelességét, hanem emlékezzenek meg a Szentírás szavairól: „amit magadnak nem akarsz, ne tedd másnak, — és úgy cselekedjél másokkal, amint akarod, hogy mások cselekedjenek veled".

Remélem, hogy ezen intésem nem lesz sikertelen; de ha mégis az lenne, akkor intézkedni fogok, hogy ily szívtelen nyerészkedés érdemlett büntetésben részesüljön.

OL OHB 1849:7012. Nyomtatvány.

19.

Pest, 1849. május 14.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Pest városa hatósága az általa megajánlott ezerkétszáz újonc kiállítása végett a toborzást elrendelte. Mindeddig azonban ennek eredménye negyven újoncnál többre nem megy. A város mostani állapota nem engedi, hogy akár a toborzást sikerrel folytatni, akár sorshúzás útján a hátralévő újoncok számát kiállítani lehessen, mert a naponta ismételt ágyúzás miatt a lakosság nagyobb része kiköltözködött a város széleire és környékére. A városi hatóság tehát bármint óhajtaná a megajánlott újoncok rögtöni kiállítását, mégis addig, míg ez állapot tart, oly sikerrel nem működhetik, mint azt kívánná, és a tárgy fontossága igényli. Egyébiránt a város népe úgy van lelkesítve a haza ügye iránt, hogy mihelyt a rend helyreáll, — mi, amint remélni lehet, nemsokára megtörténik, — az újoncozás bevégzése legrövidebb idő alatt eszközölhető lesz.

Mit is ezennel feljelenteni kötelességemnek tartottam.

OL OHB 1849:7086. Eredeti tisztázat.

20.

Pest, 1849. május 14.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Kormányzóelnök úrnak f. évi május 12-én 6918-k sz. a. kelt, s Herkules gőzhajót illető rendelete[44] folytán van szerencsém jelenteni, miszerint a Herkules gőzhajónak használható állapotba tétele iránt Görgei tábornok felszólítása folytán Mandl századosnak,[45] mint a fővezér által evégre kijelöltnek, nyílt rendeletet adtam, mely szerént a hiányzó gépszereknek a budai hajógyárból átvételére fölhatalmaztatott, s amint nekem Feley Ede biztosi segédem[46] jelenté, ezen rendelet mindjárt akkor teljesítendett is.

OL OHB 1849:7087. eredeti tisztázat.

44 A rendeletet közli KLÖM X.V 295. o.
45 *Mandl (Mandel) Ferenc* (1815—1895), a 66., majd a 15. zászlóalj századosa.
46 *Feley Ede*, óbudai jegyző, majd budai tanácstag, 1848 szeptemberétől decemberéig helyettes városkapitány, Irányi segédje.

21.

Pest, 1849. május 14.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajos kormányzóelnöknek

Ma délelőtt tömérdek sürgetős dolgaim miatt nem lehetett szerencsém kormányzóelnök urat a történtekről tudósíthatni, hanem oldalam mellett foglalkozó titkár Ábrányi Emilt[47] kértem meg, hogy azt helyettem tegye, amit ő meg is tett. Most írhatok.

A tűzkárok folytáni intézkedéseim röviden következők:

Minthogy a felfogadott polgári sorsú tűzoltók a sűrű, s éppen az égő házaknak irányzott ágyúzása miatt helyt nem állanak, felszólítottam Schweidel tábornok s Pest városi hadiparancsnokot,[48] hogy a tűzoltásra a katonaságot alkalmazza, mit ő meg is ígért, de nagy sükert az itteni őrség csekély száma (2-k zászlóalj) és ennek is a Duna őrzése miatti másképp elfoglaltatása miatt nem ígérhetvén; felkértem Görgei tábornokot, hogy avégre 4 századot küldjön, melyek kettős napibért, sőt a magokat kitüntetőknek különös jutalmat is szándékozom adni.

Hogy a lakosság el ne csüggedjen, az ide ./. alatt mellékelt felhívást adtam ki.[49]

Továbbá miután a népnek és katonaságnak gyanakodó hangulata miatt némely ártatlan embert kém gyanánt elfogva, megvéreztek, sőt kifosztottak, Schweidel tábornokkal egyetértőleg a ./. alatti hirdetményt közrebocsátottam.[50]

Nemkülönben az eddig Görgei tábornok nézete szerint nem szükségelt megszüntetését a közlekedésnek Buda és Pest között egyébiránt most már Görgei akaratával összehangzólag egészen elrendeltem; kivételt csak a hivatalos küldöttek tévén.[51]

A lakosság már unni kezdi a hivatalos készületeket, és mielőbbi komoly fellépést óhajt a vár bevétele iránt. Egyébiránt pedig jól van hangolva, s mennyire tehetségemben áll, bár az állam részéről pénzáldozattal is, azon vagyok és lesztek, hogy a jó hangulat fenn is tartassék.

OL H 13. BM Országlati osztály (a továbbiakban: Országl.) 1849. I. sorozat. 3. kútfő, 28. tétel OHB-iktatószáma: 1849:7083. Eredeti tisztázat.

22.

Pest, 1849. május 14.

Irányi Dániel kormánybiztos felhívása

A budai bitor várparancsnok múlt estve késő éjjelig ismét irtóztatóan ágyúztatta a várost, és borzasztó pusztítást vitt véghez templomokon, köz- és magánépületeken.

A szerencsétlenség, mely a várost érte, nagy; de van alapos okom remélni, hogy a vandállelkű pusztító nem sokáig fogja űzni gyalázatos gazságait.

A hadsereg parancsnoka részéről minden intézkedések meg vannak téve, és minden lehető eszközök fognak felhasználtatni, hogy az alávaló pusztításoknak a vár bevétele által mihamarabb vége vetessék.

E hon kormánya mindent elkövetett, miszerint az ország virágzó fővárosa az ágyúztatástól mentve maradjon; és azért a károsultak és az egész mívelt világ átka

47 *Ábrányi Emil* (1820—1850), író publicista, 1848-ban belügyminisztériumi titkár, 1849-ben az Országos Rendőri és Postaosztály titkára, később ismét a belügyminisztériumban szolgál. — Hivatkozott jelentését l. OL OHB 1849:7012., közli *Katona:* Budavár . . . 462—465. o.

48 *Schweidel József* (1796—1849), cs. kir. őrnagy, a szabadságharcban honvédtábornok, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadtestben, később a kormány mindenkori székhelyének városparancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

49 L. a 22. iratot.

50 L. a 23. iratot.

51 Közli *Palugyay:* i. m. I. k. 104. o.

csak a nyomorult zsoldosokat érheti, kik seregeink elől szöknek, és templomokon s épületeken gyakorolják vitézségöket.

Mindamellett a nemzeti kormánytól mindazon szerencsétlenek, kik Pest ágyúztatása által vagyonuktól megfosztatnak, remélhetik, hogy az gyámolításukról és felsegélésekről a lehetőségekhez képest intézkedni fog.

A szabadság, melyből a jóllét származik, áldozatot kíván, de a nemzet szabadságát, ha másképp nem lehet, bár fájdalmasan essék, áldozattal is meg kell szerezni és biztosítani.

Csak bizalom és kitartás, szeretett polgártársaim!

OL 1848—49. nyomt. d. sz. Nyomtatvány.

23.

Pest, 1849. május 14.

Schweidel József tábornok és Irányi Dániel kormánybiztos rendelete[52]

Több esetben megtörtént, hogy oly embereket, akiket kémeknek tartottak, nemcsak elfogtak, hanem azonkívül tettleg is bántalmaztak, és a náluk talált tárgyaktól megrabolták őket. Elrendeljük tehát:

Először. Ha valamely gyanús embert, akit alapos oknál fogva kémnek kell tartani, tetten kapnak, az minden legkisebb megsértése nélkül a városi vagy katonai hatósághoz kísérendő.

Másodszor. Az, aki e rendelet ellen cselekedve, valakit elfog, és annak személye vagyona ellen vét, legyen bár katona vagy polgári személy, mint rabló és tolvaj a rögtönítélő törvényszék elé kerül.

Nem fogjuk sem tűrni, sem megengedni, hogy amikor az országos kormány a hazaárulók és kémek szigorú megbüntetéséről gondoskodott, egyesek önkényűleg bármily rendőri vagy bírói hatalom gyakorlásába avatkozzanak, és hogy a személy- és vagyonbiztonság az utcán az úgynevezett népítéletnek adassék zsákmányul.

OL 1848—49. nyomt. d. sz. Nyomtatvány.

24.

Pest, 1849. május 14.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Folyó évi 6832./K. szám alatt hozzám bocsátott levelére[53] Elnök úrnak van szerencsém válaszolni:

Miképp én az Országos Ruhabizottmány hivatalát Nagyváradról Pestre Elnök úrnak reám vonatkozó s engem kötelező 6291. számú nyílt rendeleténél fogva tettem át,[54] s ezen eljárásomról Elnök urat folyó évi 9./1849. szám alatt máj. 1-én értesítettem is,[55] valamint 14./1849. sz. a. a hadügyminisztériumot is, s átala ebbeli eljárásom 12 628./f.g. alatt nyíltan helyeseltetett.

Jóllehet azonban Pest folytonos ostromállapotban van, s én első szándékom szerint a ruhabizottmányt nem állíthattam föl az Újépületben, mindamellett tiszta öntudattal biztosíthatom Elnök urat, hogy a kellő erő legkevésbé sem pazaroltatik el; — sőt állíthatom, hogy az ideiglenesen fölállított helyen, a puskaporos toronynál, hol a működésre elég alkalmas helyünk van, egész eréllyel kezdetett meg a működés, miről a legközelebbi jövő legigazságosabb tanúságot teend, s én kötelességemnek fogom tartani Elnök urat az eredményről hetenként kimerítőleg tudósítani.

52 Az irat eredetije német nyelvű.
53 L. KLÖM XV. 274—275. o.
54 L. KLÖM XV. 158—159. o.
55 L. OL OHB 1849:6525., közli *Katona*: Budavár . . . 416—417. o.

A 12 ezer ember a kívánt időre teljesen fel fog szereltetni, mint erről már 101. sz. a levelemben Elnök urat,[56] 100. alattiban a hadügyminisztériumot értesítettem.

Mi a készítendő öltönyök formáját illeti, Elnök úrnak utasítása folytán Görgei fővezér úrral folytonos összeköttetésbe teendem magamat.

OL OHB 1849:7034. Eredeti tisztázat.

25.

Pest, 1849. május 14.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajos kormányzóelnöknek

Fekete László elnöki titoknoknak[57] folyó hó 3-án kelt levelére vonatkozólag van szerencsém válaszolni, hogy:

Az érintett 12 ezer újoncnak kellő felszerelése a kiszabott időre múlhatatlanul meg fog történni, s a hadügyminiszter által kijelelt helyekre általam pontosan el fog küldetni. E tekintetben tehát méltóztassék Elnök úr minden aggodalom nélkül lenni. Jóllehet, az Újépületben nem állíthatnám fel a ruhabizottmány hivatalát, a puskaporos toronyhoz azonban nem szolgálnak az ellenséges ágyúk, és én ott ütöttem fel ideiglenesen hivatalomat, hol most már egész erővel fogtam a működéshez.

Győrből most tértem vissza. Mind a megyében, mind a városban visszaállítám az alkotmányos rendszert; ideiglenesen mindegyiknél becsületes s bizalomra érdemes tisztviselőket neveztem; a nemzet függetlenségi chartáját az első nyilvános közgyűlésen kihirdettem, mit a nép osztatlan tetszéssel fogadván, e tekintetbeni határozatát az ország kormányzójának rögtön megküldeni elhatározá.

Úgy intézkedtem továbbá, hogy az újonnan kiállítandó 50 ezernyi újoncból Győr megyére és városra esett, s a megyénél még az első kiállításról hátramaradt mennyiséget is mind a megye, mind a város 10 nap alatt, azaz folyó hó 22-ig okvetlenül kiállítsa. Azonkívül a Függetlenségi Nyilatkozat emlékére a megye 150, a város 100 teljesen fölszerelendő újoncal szaporítandja a magyar sereg számát.

Győrben a közgyűléseket folytonos ágyúszó között tartottam, mert nincs egy nap, melyben Győr megye szélén — Bezin, Kónyon —, és Moson megyében Sz. Miklóson tartózkodó ausztriai sereg által seregünk ne nyugtalaníttatnék: — de ezideig sikerült Poeltenberg[58] hadtestének az ausztriai sereget mindannyiszor visszavetni.

Ennyiről kívántam Elnök urat előlegesen értesíteni, míg majd hivatalos jelentésemet működésemről egész kiterjedésben lesz szerencsém fölterjeszteni.

OL BM Országl. 1849. I. sorozat. 9. kútfő, 25. tétel. OHB-iktatószáma: 1849:7033. Eredeti tisztázat.

26.

Pest, 1849. május 15., reggel 6 óra

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajos kormányzóelnöknek

A Függetlenségi Nyilatkozatot a megrendelt példányokban, oláh, rác és német nyelven már elküldöttem Debrecenbe, de miután legközelebbi rendeletében Kormányzó úr minél több példányban sürgeti,[59] tehát íme a németből küldök most még 3000 ezer (sic!) példányt, az oláh- és ruténből öt-ötezret megrendeltem, s az maholnap kész lesz; de a tót, mely Károlyinál[60] nyomtattatott, megakasztatott, mert a for-

56 L. a 25. iratot.

57 *Fekete László*, a pénzügyminisztérium, az OHB. majd a kormányzóelnökségi titkára, május végétől az országos törvényszék közbírája. — Az említett valószínűleg iktatószám nélküli levél nem ismert.

58 *Poeltenberg Ernő* (Ernst Poelt Ritter von Poeltenberg) (1813—1849), cs. kir. kapitány, honvédtábornok, a VII. hadtest parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

59 A két rendeletet l. KLÖM XV. 146—147. és 196—197. o.

60 *Károlyi István* (1794—1863), ügyvéd, nyomdatulajdonos.

dító a mostani zavaros körülményekben a korrektúrával nem találtatik, s újról kell gondoskodni. De meglesz az is. Csak Pestnek mostani állapotát ne méltóztassék szemei elől téveszteni Kormányzó úr, mert ez valóban akadályozólag hat igen sok rendelkezés elébe.

Ezen mostani német küldeményt Poenisch[61] viszi magával Debrecenig.

Ma reggelig csend van.

OL BM Országl. 1849. I. sorozat. 1. kútfő, 4. tétel. OHB-iktatószáma: 1849:7085. Eredeti tisztázat.

27.

Pest, 1849. május 15.

Hajnik Pál rendőrfőnök Kossuth Lajosnak

Idezárva van szerencsém Balassa doktor úrnak[62] kormányzóelnök úrhoz Damjanich tábornok úr állapotárul tett tudósítását megküldeni.

Jelentem továbbá, hogy fenn nevezett tanár úr ma délután indult Vácra s onnét Nógrádban a windschachti ütközetben[63] lövés által megsérült Sréter alezredesnek[64] hasonlóul orvosi segedelmet nyújtandó.

Szemere miniszterelnök s belügyminiszter úr e napokban tudatá velem hivatalosan országos rendőri igazgatóvá lett kineveztetésemet,[65] s midőn a tisztelt kormánynak eme bennem újabban helyzett bizalmát hódoló hálás érzettel fogadnám, egyszersmind kijelentem, miszerint az kettős ösztönül fog szolgálni, hogy tisztemnek hív s pontos teljesítése által kormányzóelnök úr-, úgy belügyminiszter főnökömnek teljes megelégedését ezentúl is kiérdemelni szerencsés lehessek; magamat kormányzóelnök úr további kegyébe ajánlván.

OL OHB 1849:7070.

28.

Pest, 1849. május 16., déli 12 óra

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

Ma éjfél után két órakor sűrű ágyúlövések vertek fel álmunkból, de a tüzelés mind a két részről csak egy óra hosszáig tartott, több bombát s rakétát is küldött át az

61 Poenisch Guido.

62 *Balassa János* (1814—1868), sebész, egyetemi tanár, 1848—49-ben a pesti egyetem orvosi kar igazgatója, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tanácsosa. A május 15-én kelt jelentés szövege a következő:

„A haza minden ügyei, kicsinyek úgy, mint nagyok, egyaránt Kormányzóelnök úrnak nagyszerű működésén fordulnak meg. — Múlhatlan kötelességemnek tartom azért Kormányzóelnök urat ezen ügyek egyik fontosbikárul tudósítani annyival inkább, minthogy azt Kormányzóelnök úrnak komoly figyelme és érzékeny részvétele pártfogolja.

Tudósításom Damjanich tábornok urat, a fájdalmasan nélkülözött hadvezért illeti, kinek megtekintésére Görgei fővezér és hadügyminiszter úr által voltam kiküldve. A tábornok úr sérülése a legsúlyosabbak egyike ugyan, azonban úgy, mint jelenleg mutatkozik, az nem életveszélyes, hacsak szokatlan események nem jönnek közbe.

A gyógyulás folyamata mindenesetre húzodalmas leszen; — s habár annak fontosabb része oly élénken működő testben, mint milyen a tábornok úré, nyolc vagy tíz hét alatt valószínűleg be leend végezve, mégis, a köztiszteletben és sajnálatban részesülő beteg a nyár vége előtt alig fog biztosan talpra állhatni. — Ilynemű eseteket szokványosan némi bénaság követi, mely azonban a tábornok hadi szolgálatát nem teendi lehetetlenné. — A tábornok úr körüli orvosi segedelem és ápolás a lehető legkielégítőbb, — az ügynek és hazának fájlalt és kedves betegét mindazáltal időszakonkint meglátogatni s a leggondosabb figyelemmel kísérni hazafiúi kötelességének tekintendi

mélyen tisztelt Kormányzóelnök úrnak

alázatos tisztelője s szolgája."

63 Az 1849. január 21-i szélaknai ütközetben, amelyben a Wyss- és Jablonowski-dandárok Selmecbányára szorították vissza Guyon hadosztályát.

64 *Sréter Lajos* (1811—1875), cs. kir. főszázados, ekkor honvéd alezredes, később ezredes. Emigrál. — Az említett sebesülés miatt jobb karját amputálni kellett.

65 L. OL BME 1849:43.

ellenség ismét Pestre, de szerencse, hogy egész éjjel az eső hullott, a tüzelés nem gyújtott. Reggeli 7 órakor ismét nekikezdettek az ágyúzásnak, úgy látszik azonban, hogy ez még nem kombinált megtámadás, s hihetőleg csak a munka fedezésére szolgál; az éjszaka számos lajtorja vitetett innét át Budára.

Küldöm a mai pesti lapokat, nemkülönben Görgey Árminnak éppen e pillanatban birtokomba jutott felszólítását, mely mind engemet, mind Irányit igen meglepett; átküldöttem azt másolatban azonnal Görgeyhez, kérdezvén őt, valjon van-e erről tudomása vagy sem; ezen felszólítással egybehangzólag biztos hírek szerint már 4000 emberünk kelt volna fel Zólyom megyében.[66]

A múlt éjszaka az idezárt proklamációt küldte át hozzám kinyomtatás végett, melyet a várban lévő olaszokhoz intézendő vala, de nekem ezen proklamáció tartalma sehogy sem tetszvén, s emellett sok nyelvbeli hiba lévén benne,[67] Ábrányi által egy újat fogalmaztattam magyarul, melyet most fordítanak olaszra, s aztán azt kinyomatván, majd átküldöm Kmetynek.[68]

Ma Holics s illetőleg Göding felé is útnak indítottam egy biztos egyént, miszerént az orosz betörés iránt azonnal biztos tudósítást adjon.

A bécsieket egyre ámítják álhírekkel ügyeink felett, minek oka, hogy legújabb hírek szerint az ottani metalliques papírosok 93-on állnak.

Klauzál Gábor[69] Vacsra vitette ki magát; ezen Pest megyei puszta Coburg herceg tulajdona. Klauzál egészen odavan, úgy látszik, vízkórságban sínylik, s nincs remény felgyógyulásához.

OL H 18. BM Debreceni iratok. 2. doboz. Számozatlan. Eredeti tisztázat.

29.

Pest, 1849. május 16.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Kormányzó úrnak hozzám intézett s május 6-kán kelt levelét[70] folyó hó 16-kán vettem Danielisz főintendáns úrtól. Erre vonatkozólag van szerencsém válaszolni, és pedig mindenek előtt a kereskedőknek az országon elkövetni szándékolt zsarolását illetőleg.

Méltóztassák Elnök úr aggodalmon kívül lenni, mert a kereskedőségnek ebbeli eljárására különös figyelmet fordítván, úgy intézkedtem, hogy a státus vére méltatlanul ne szívassék ki. Ez érdemben bocsátottam is ki 55/1849. sz. a. máj. 4-kén egy nyilatkozatot, melynek egy példányát Elnök úrnak volt szerencsém beküldeni.[71] — Általában azt jegyeztem meg Elnök úrnak, hogy jelenleg az álladalom számára semmi sem vétetik másképp át, mint az Országos Ruhabizottmány tagjai által rendesen meghatározott becsárban. Tekintettel vagyok s leendek arra, hogy a kereskedőnek illő procentuális nyeresége legyen —, de a zsarolást nem engedhetem, s nem fogom engedni soha. — Tájékozásul írhatom: mikint ezelőtt 44 pengő garason aluli posztó nem is volt, s vettek a ruhabizottmányok egész 3-4 pftig. Most azonban 36 pengő garastól vesszük, — a legfelsőbb ár 50 garas.

A fentebb említett nézetből kiindulva szüntettem meg a fiók felszerelési intézeteknél bárminemű anyagok átvételét, mert éppen ezeknél történtek a leggyalázatosabb visszaélések. — Most nagy számban elfoglalt s folyvást beszolgálandó anyagok átvételével, fölszabásával s készítésével foglalkozunk.

66 A melléklet Görgei Ármin 1849. május 13-án Sztankován kelt német és szlovák nyelvű felhívása. Közli az orosz betörés hírét és népfelkelésre szólít fel.

67 A melléklet N. Heynes „Carissimi Fratelli Italiani" (Drága olasz testvérek) kezdetű felhívása, mellette Kmety György 1849. május 14-i kísérőlevele.

68 *Kmety György* (1813—1865), cs. kir. főhadnagy, ekkor honvéd ezredes, egy önálló hadosztály parancsnoka, később honvéd tábornok. Emigrál.

69 *Klauzál Gábor* (1804—1866), ügyvéd, képviselő, 1848-ban a Batthyány-kormány földművelés-, ipari- és kereskedelemügyi minisztere.

70 Kossuthnak ezt a levelét nem ismerjük. Hasonló tartalmú a május 4-i utasítás, l. KLÖM XV. 209. o.

71 L. a 8. iratot.

Racedula bárónőhöz[72] még nem volt szerencsém; — kellő figyelembe vevén azonban Elnök úrnak e tekintetbeni fölhívását, mihelyt megjelenik, örömmel fogok vele rendelkezni.

Ami a konkurrencia végett támadt aggodalmát illeti Elnök úrnak, van szerencsém nyilvánítani, miszerint én Danielisz ezredes főintendáns úrral még e hó elején úgy egyeztem meg: hogy ezentúlra ő semminemű anyagok vagy készletek megvásárlásába úgy átvételébe sem bocsátkozván, mindezeket mint a ruhabizottmányi működéssel szorosan egybefüggő kötelességeket csak én végzendem el.

Görgei tábornok, hadügyminiszter úrral Elnök úr rendeletéhez képest már összeköttetésbe tettem magamat.[73]

OL OHB 1849:7175. Eredeti tisztázat.

30.

Pest, 1849. május 17.

Irányi Dániel kormánybiztos Szemere Bertalan miniszterelnöknek

Naponta jelentik magokat nálam álladalmi tisztségviselők, akik a kormánynak Debrecenbe vonultával Pesten maradtak. Én mindannyinak azt felelem, hogy magokat az illető miniszter előtt tartoznak igazolni, már akár Debrecenben, akár Budapesten, akár írásban, akár személyesen, de én fizetésöket nem utalványozhatom, kivéve az olyanokét, akik, mint p. o. az egyetemi tanárok, a múzeum tisztsége stb., helyhez kötvék, s föltéve, hogy az ellenséggel nem cimboráltak. Annál is inkább nem utalványozom fizetéseiket, mert egy az, hogy tudomásom nincs, kik rendeltettek Debrecenbe, kik nem; más pedig, mert a parlamentáris kormányforma természeténél fogva állandó miniszteriális hivatal nem létez, s azért, hogy valaki decemberig volt tisztviselő, nem következik, hogy májusban is az legyen.

Én ezen tárgyat már a pénzügyminisztériumnak fölterjesztettem, a fizetéseket illetőleg; most pedig Önt, Miniszterelnök úr, fölkérem, hogy e tárgyban netalán szükségesnek látszható utasítással ellátni méltóztassék.

Hajnik megküldötte tegnap Görgey Hermann[74] proklamációját népfelkelés végett az oroszok benyomulása hírére. Ma egy futár ugyancsak Görgey Hermannak egy másik proklamációját hozta, mely Kralovánban f. hó 11-én kelt, s melyben az mondatik, hogy Vogel[75] Görgey elől szökik, hogy a bányavárosok többé nem fenyegetvék, s hogy tehát a fölkelt nép hazatérhet. Szóval pedig azt beszéli a futár, miszerint az oroszok egy csapata csakugyan bejött volna Trsztinába, hanem tüstént visszsza is vonult.

Én tegnap odaáltal voltam Görgei fővezérnél. May őrnagy[76] tegnapelőtt megszüntetvén minden készületeket a Pest felőli megtámadásra, azt adá okul, hogy ezen megszüntetés azért történik, mivel a pesti nép az utolsó irtóztató lövetését a városnak ezen készületeknek tulajdonította, hogy tehát ezen hangulat miatt nem akarja Budát innen is ostromolni. Megmondottam tehát Görgeinek, hogy ámbár meglehet, miszerint az utolsó lövetés főleg az itteni munkálatok gátlására volt számítva: a pesti nép egyáltalában nem tekinti fő dolognak a pesti házak épen megmaradását, hanem Budának mielőbbi bevételét. És ez úgy is van. Egyébiránt az igaz, hogy restellte a hosszas készülést, s talán magam is óhajtottam volna, hogy

72 *Wilhelmine Beck* vagy *Beck Vilma*, állítólagos bárónő (?—1851), 1848—49-ben magyar hírszerző (esetleg kettős kém), álneve Racidula v. Racedula. Emigrált. Élénk képzelőerőről tanúskodó emlékirataiban hosszan ír budapesti tartózkodásáról is. L. *Beck Vilma:* Egy hölgy emlékiratai az 1848—49-iki magyar szabadságharcból. (Ford.: *Halász Sándor*) Miskolc, 1901. 133—154. o. Május végén egyébként egy honvédtiszt nyilvánosan megpofozta, l. erre Ludvigh János május 31-i jelentését. Közli *Steier* i. m. 328. o. és *Katona:* Budavár . . . 556. o.

73 Kossuth hasonló értelmű utasítását l. KLÖM XV. 275. o.

74 T. i. Görgey Armin.

75 *Vogel, Anton* (1789—1871) cs. kir. vezérőrnagy, ekkor egy Galíciából betört cs. kir. hadosztály parancsnoka.

76 *May, Johann* (1809—1851), cs. kir. hadnagy, ekkor honvéd őrnagy, a Budát ostromló tüzérség egyik irányítója, később alezredes, komáromi kapituláns.

mindjárt nagyobb lövegekkel láttak volna hozzá az ostromhoz, de tegnap óta a 24 fontosok dörögnek, s bombák repülnek és gyújtanak a várban, s a nép epedve várja a döntő pillanatot. Figyelmeztettem Görgeit az elhatározó ostrom sürgetőségére, mert ha lassan megy előre, addig az ellenség összeszedi magát; s erre ő azt felelte, hogy meglesz. És pedig, amint transpirált, az éjjel lesz meg. De ha, mit Isten ne adjon, nem sikerül: úgy véleményem szerint nem kellene erőltetni a vár bevételét, hanem bekerítve tartani egy bizonyos számú sereggel, a többit pedig a Győr alattival egyesíteni, s mielőbb ráütni az ellenségre. És erre Görgei azt viszonozza: egy elhatározott próbát csak kell tenni. Helyesen, csakhogy azután egy újabbat ne diktáljon a vezéri becsületérzés, amitől azonban Görgei jelleménél fogva nem tartok, ha hogy azt az egészre károsnak látná.

Sebestyén Sámuel futár által hozzám szóval intézett azon kérdésére miniszterelnök úrnak: vajon Batthyány István Fejér megyei k. biztos[77] általment-e már küldetése helyére? van szerencsém válaszolni miszerint tudtommal igenis általment, s működését meg is kezdette.

Pesten, május 17. 849.

Irányi Dániel t. h. kormánybizt.

Éppen most jön hozzám egy Marinesch nevű pesti kereskedő, aki Morvaországból jött. Azt állítja, hogy saját szemeivel látott Hradischban oroszokat, összesen 1700 ember, naponta 400 jön a vasúton. Csupa gyalogság és ügyetlen. A morvák igen jól éreznek ügyünk iránt. Sokan azt állítják, hogy a muszka nem fog Magyarországba betörni, hanem csak a határon maradni, hogy az osztrák minden seregeit ellenünk küldhesse.

Ir.

A tilalom ellenére mégis ezen Marinesch nevű kereskedő is tudott behozni felszerelési árukat.

Múltkori levelemben[78] érintett azon körülményre nézve, mintha a budai várban kolera ragály ütött volna ki, ma veszem Feley Ede óbudai korm. biztosi segédem tudósítását. Eszerint kolera a várban egyes jelenetekben még húsvét óta mutatkozik, de naponként csökken. Igazolja ezt azon tény, hogy f. hó 1-től 58 halott közt csak 17 halt el kolerában. Pedig e kimutatás a népesség nagyobb számát tevő r. katolikusokról szól.

Éppen most esik tudomásomra, hogy Batthyány István Fejér megyei korm. biztos működését már tettleg megkezdette. Bizottmányi ülést tartott, a bizottmányt reorganizálta s e napokban megtartja a tisztújítást is.

Irányi

OL H 9. BM elnöki iratok (a továbbiakban: BME) 1849:72. Eredeti tisztázat.

31.

Pest, 1849. május 18—19.

Horváth Károly főjegyző[79] *közzéteszi Irányi Dániel kormánybiztos rendeletét*

A haza tökéletes felszabadítására nem hiányzik semmi erő, a nép megismerte ellenének vészt hordó dühét, önkényt ajánlkozik számtalan kar szabadságunk biztosítására, a bajnok nép fegyverre vár, hogy harcra szállhasson s győzzön. S ezért fegyvert szerezni, mennyit lehet, minden áron fő feladatunk.[80]

77 *Batthyány István, gróf* (1812—1880), képviselő, népfelkelési kormánybiztos Székesfehérvárott, majd 1849-ben Fejér megye kormánybiztosa. Kormánybiztosi kinevezését l. KLÖM XV. 139—142. o.

78 Irányi erre vonatkozó május 15-i jelentését l. OL H 4. Szemere Bertalan miniszterelnöki iratai. 49. sz. Közli *Katona:* Budavár. . . 470—473. o.

79 *Horváth Károly* (1812—1893), ügyvéd, Pest városi tanácsi jegyző. Windisch-Grätz elmozdítja, a magyar kormány visszahelyezi. Várfogságot szenved.

80 Szemere 1849. május 9-i rendeletének fogalmazványát l. OL H 4. Szemere miniszterelnöki iratai, 2. sz. Közli *Szemere Bertalan:* i. m. 477—479. o.

Így szól hozzám intézett rendeletében a miniszterelnök, utasítván, hogy hatóságom körében található fegyverek összeszedésére fő gondomat fordítsam.

Minek folytán ezen rendelet további tartalma értelmében ezennel rendelem:

1-ör. Holnapután, azaz május 20-iktól kezdve, nyolc nap alatt minden lakos tartozik a birtokában lévő minden, akár szuronyos, akár szuronytalan puskát, ideértve a nagyobb csövű vadászfegyvereket is, továbbá minden pisztolyt, karabélyt, úgy szinte kardot (a valódi díszkardokat kivéve) beszolgáltatni.

2-or. Az általadás helye, a Bel-, Lipót- és Terézvárosokra nézve, a lövöldében, mint a városi hatóság ideiglenes székhelyén, a József- és Ferencvárosi negyedekre nézve az illető bírósági házaknál leend.

3-or. A városi hatóság az átvétellel egy vagy több tisztviselőt, a térparancsnokság pedig egy-egy tisztet bízand meg; mellékjök rendelvén a hatóság egy-egy puskaművest és kardcsinálót, akik a beadandó fegyver használhatósága vagy használhatóvá tehetése iránt a katonatisztettel együtt véleményt adni s azt megbecsülni fogják.

4-er. Az önkényt beszolgáltatott fegyver becsár szerint az átvételkor azonnal készpénzzel ki fog fizettetni a hatósági tisztviselő által. Egy-egy katonai puska ára 5 pfnt leend, egy vont fegyveré 20 pfnt-ig terjedhet, egy pár huszárpisztolyé vagy karabélyé pedig 2 pfnt 30 kr., s egy kardé 2 pfnt-ra tétevén. Egyébiránt ajándékot az állomány köszönettel fogad el, s az illetők nevei hírlapilag közzé fognak tétetni. Ellenben:

5-ör. Mindazt, ki a fentebb kiszabott nyolc nap alatt fegyvereit az említett helyeken be nem adja, a fegyver elkoboztatásán felül annak tízszeres becsárában elmarasztaltatik, melynek egyharmada a feljelentőé, kétharmada pedig az állományé leend.

A haza kormány reményli és elvárja Pest város lelkes polgáraitól, miképp sietni fognak a birtokukban található fegyvereket a haza megszabadítására beszolgáltatni.[81]

Kelt Pesten, május 18-án 1849.

budapesti teljhatalmú kormánybiztos
Irányi Dániel

Kormánybiztosunk ezen rendelete azzal juttatik a közönség tudomására, hogy a fegyverek beszedésével a lövöldében Ritter István tiszti főügyész, a teréz-külvárosi bíró, illető becsüs fegyverművesekkel, a József- és Ferenc-külvárosokban az ottani bírák és jegyzők szinte becsmesterekkel bízattak meg.

Kelt Pesten, 1849. május 19-én tartott hatósági közgyűlésből.

Kiadta Horváth Károly

OL 1848—49. nyomt. d. sz. Nyomtatvány.

32.

Pest, 1849. május 19.

Irányi Dániel kormánybiztos Görgei Artúr vezérőrnagynak

Önnek folyó évi május 18-án kelt hivatalos levelére válaszolólag ezennel előterjesztem, miszerént Pest városa a haza védelmére felajánlott 1200 újoncokat fölszerelve fogja kiállítani. Ezek iránt a toborzás már megindíttatott, de a jelen körülmények miatt eddig 43 újoncnál több fel nem avattathatik.

A hatóság hajlandó a sorshúzást is elrendelni, de ez is a jelen viszonyok közt, midőn a lakosság nagyobb része a város külső részeibe és a szomszéd helységekbe menekült, kellő sikerrel nem eszközölhető. A körülmények jobbra változtával azonban e részben minden intézkedés kellő eréllyel fog megtétetni.

81 Irányi rendeletének meglehetősen ötletszerű kivonatát l. *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben. Bp., é. n. III. k. 431. o.

Egyébiránt ezen 1200 újonc Répásy Mihály tábornoknak[82] f. évi május 13-án kelt levele értelmében nem külön zászlóaljjá alakuland, hanem a hadsereg hiányos zászlóaljai kiegészítésére fog fordíttatni.[83]

OL H 115. Görgei Artúr iratai. 2. doboz. d. sz. Eredeti tisztázat.

33.

Pest, 1849. május 20.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Az öszves magyar hadsereg fölszerelése ügyében tett és teendő intézkedéseimről Görgei hadügyminiszter, Klapka tábornok és Guyon komáromi várparancsnok[84] urakkal értekezéseim folytán, és Kormányzó úrnak rendeletei nyomán következőleg van szerencsém hivatalos jelentést tenni:

1-ör. Az újonnan kiállítandó 12 000 újonc a megrendelt időre, azaz folyó hó végére fölszereltetik.

2-or. A komáromi várőrség számára — ideértve a körülfekvő megyékből rövid határidő alatt odaérkezendő újoncokat is — mától számítandó 14 nap alatt 18 000 újoncnak megkívántató nyári és téli fölszerelés elküldetik, — az első transzport már folyó hó 23-án megindíttatik.

3-or. Klapka tábornok és ideiglenes hadügymiszter úr rendeletére Görgei tábornok úr hadtestének kiegészítésére Pesten 600 újoncot már fölszereltem, és két nap alatt még 2400-at fogok fölszerelni.

4-er. Jövő hó végével az egész magyar hadsereget, ideértve az Erdélyben lévőt is, két pár fehérruhával, foszlánnyal nyári nadrággal, nyakkendővel, sapkával, bakanccsal, csizmával s a szükségelt köpenyekkel egyszerre el fogom látni. És így, miután jövő hó végeig az egész magyar hadsereg nyári öltönnyel, a komáromi várőrség pedig télivel is elláttatik.

5-ör. folyó év augusztus végére a még kiállítandó újoncok fehérruháján, nyári öltönyén és köpenyén kívül az egész magyar hadsereg számára szükségelt téli öltönyöket is készen fogom tartani.

6-or. A fentebbi szükségleteket csak azon intézkedéseimmel voltam és vagyok képes kiteremteni, melyekről Kormányzó urat múlt alkalommal értesítettem, tudniillik a gazdálkodás és erőegyesítés tekintetéből a fiók ruhabizottmányi tetemes kárral járt működéseket megszüntettem, a vásárlásokat, kellő szigorú vizsgálat útján Pesten tétetem, s az egész országban mesteremberek ereje kifejtését a centrumból, Pestről intézem. Ennek következtében jelentem

7-er, hogy e mai napig Pestről és vidékéről több mint 400 000 rőf posztó, 3 annyi vászon, és bőr, amennyi kell, van a ruhabizottmányi raktárban; ezenfelül naponkint többszáz láda posztók, vásznak s bőrök érkeznek. Az uzsorások ellen hiteles kereskedői könyvök előmutatását követelem, — a második vagy harmadik kéz által a ruhabizottmányhoz beszállított anyagokat pedig az első kéztől veszem át, azaz a harmadik vásárlónak a második, a másodiknak pedig az első visszaadja az anyag megvásárlásáért letett pénzét; az elsőnek pedig, ha a ruhabizottmányi becsáron felül akarná az eladást tenni, főkönyvét kell előmutatnia, melyből kitűnik, menynyiért vette a gyárból. És csak így érhettük el a célt, hogy most az anyagokat olcsó áron vásároljuk.

8-or. A tegnapi napig a szabással kétszáz szabót foglalatoskodtattam, a holnapi naptól kezdve pedig legalább 500 szabó fog szabni naponkint, — és így holnaptól

82 *Répásy Mihály* (1800—1849), cs. kir. őrnagy, honvéd tábornok, ekkor a hadügyminisztérium pótlovazási és újoncozási osztályának főnöke.

83 Az irat mellett található Répásy 14 246./D. g. számú átirata Kossuthhoz és Kossuth 1849:6968. számú átirata Görgeihez. Utóbbit l. KLÖM XV. 316. o.

84 *Richard Guyon, esquire* (1813—1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, honvéd tábornok, ekkor Komárom várának parancsnoka, később a IV. hadtesté. Emigrál.

kezdve napról-napra legalább kétezer darab foszlány vagy posztó szabatik föl, minden darabra 26 rőftől 30-ig számítva.

9-er. Magyarországban lévő minden városbeli mesteremberek küldöttei az illető városoktól nyert jótálló levél mellett elkészítés végett Pestről a főraktárból kapják a kiszabott anyagokat, bizonyos meghatározott időre.

10-er. Nagyváradról Szilágyi Lajos[85] megbízottamtól tegnap vett hivatalos kimutatásból kitűnik, miszerint a nagyváradi állományi szíjgyártó műhelyben jelenleg legalább két egész huszárezred számára szükséges nyeregszerszám, a hozzá tartozó vasszereletekkel együtt készen áll; azonkívül *14 naponkint* egy huszárezred számára készíttetik. — Nyeregszerszám tehát van, csak huszárokról méltóztassék gondoskodni.

OL OHB 1849:7347. Eredeti tisztázat.

34.

Pest, 1849. május 20.

Lukács Sándor kormánybiztos Szemere Bertalan miniszterelnöknek

Múlt hó végével az ország kormányzója az összes magyar hadsereg fölszerelése végett értekezésre engem magához rendelvén, azzal meg is bízott. Ugyanakkor kezeimbe adott nyílt rendelettel Győr megyébe és városba teljhatalmú kormánybiztosnak is kinevezett[86] azon nyilatkozattal, hogy fölszerelési hivatalom Pesten leendvén, honnét részint személyesen, részint Győrbe általam kinevezendő megbízottam által a győri ügyeket is vezethessem.

Én az első megbízást azért fogadtam el, mert nyugodt lélekkel éreztem, hogy arra alkalmasabb és a haza érdekei iránt forróbb rokonszenvű polgári állású férfiúra a kormányzó alig talál; — a másodikat pedig azért, mert egész életemet a politikai pályára szentelvén, egy város és megye kormányzására magamban elég akaratot és erőt, egyszersmind legtisztább hajlandóságot éreztem.

Én tehát az elsőt mert kellett, a másodikat mert azon pályának éltem és élek, mindkettőt pedig azon öntudatban fogadtam el, hogy mindkettővel járó kötelességeknek pontosan meg is akarok és meg is tudok felelni.

A fentebbieknél többet és mást érdemes Miniszter úrnak folyó hó 15-ről hozzám intézett bizalmas felhívására nem is kellene felelnem; — de miután említett levelében Kálóczy Lajosra[87] hivatkozik, kihez engem a legtisztább baráti és elvrokonsági láncok csatolnak, nem tehettem, hogy még néhány szót ne írjak.

Ha az a kérdés, megfelelek-e vagy nem mindkét hivatalnak, azt mondom, igen, és mutassák a tények. Ha az a kérdés, hogy két hivatalt nem viselhetek, tehát választanom kell, választom a politikai kormánybiztosságot, mert mint mondám, a politikai pályára szenteltem életemet. Ha az a kérdés, én legyek-e vagy Kálóczy Lajos a győri kormánybiztos, — akkor lelépek és leszek egyszerű képviselő.

OL BM Országl. 1849. I. sorozat. 9. kútfő. 30. tétel. Eredeti tisztázat.

35.

Buda, 1849. május 21.

Ábrányi Emil Kossuth Lajoshoz

F. hó 21-kén d. után felmentem ős Buda várába. Nem hiszek embert, kit az ottani látvány veséig nem illetett volna meg. — Első percben nem tud szólni, nem gon-

85 *Szilágyi Lajos;* nem tudni, hogy id. Sz. L. (?—1861) Bihar megyei szolgabíróról, vagy fiáról, ifj. Sz. L.-ről van-e szó.

86 L. KLÖM XV. 159. o.

87 *Kálóczy Lajos* (1819—?), országgyűlési képviselő, emigrál. — Végül is Lukács maradt Győr város és megye kormánybiztosa is.

dolkozni — látva azt, minő erősséggé alakíttatott e vár, s minő példátlan vitézség kell vala ezt nagyobbrészt létrákon s fényes nappal elfoglalni. Azt hiszem, Buda vára visszavétele a várostromok példányai között a legnevezetesebbek közé fog tartozni.

Az egész vár alulról a kapuk sarkáig két-három rétben palliszádokkal[88] volt elkerítve. A palliszádok háta mögött sánc, melynek belső színéből félig fedve lőttek elleneink. A palliszádok emberrel tömve, s középen vagy fölül ágyúkkal ellátva. A várkapuk teljes magasságok szerint kővel s fövenyzsákokkal annyira berakva, hogy napok telnek el kitisztíttatásukig. Fölül a bástyák nemcsak új rétegekkel fölemeltetve, hol a lőlyukak voltak, hanem az egész várkör félölnyi laufgrabennel van megerősítve. Minden szögleten vagy fokon ágyúk és bombák által egész telepekben kiegészíttetve. És ezen várat három órai ostrom alatt, 4000 ember, bevették vitéz honvédeink. A világ méltán bámulandja vitézségüket.

A létrák még mindenütt falhoz támasztva voltak, és a roham oly sebesen történt, hogy az ellenségnek ideje sem az ágyúk beszegezésére, sem némelyiknek elsütésére nem volt. Töltve jutott kezeinkbe. A halottak eltakarítása egész nap folyt, de még d. után sok dicsőn kimúlt honvédet szedtek föl a bástyák alól, a horvátok pedig sok helyt az utcán hevertek. A halottakon azon különöst vettem észre, hogy elhunyt honvédeinken alig látszott sebhely, legtöbben golyó által múltak ki. De az ellenségnek képe, feje s teste annyira szétzúzva, hogy borzasztó volt csak egyet is látni. Innen is gyanítható, micsoda bosszúdühhel vívtak a mieink! A tüzérek közül nehezen menekült csak egy is. A horvátok közül iszonyú sok eleshetett, mert szekérderekra lehetne szedni a vár utcáin porba taposott végőrvidéki csákókat.

A vár maga legtragiko-komikusab alakzatot mutat. A volt cs. k. lak még tegnap erős lánggal égett, s már az első emelete roskadozott. A tűz oly makacsul emészti bútorait, mintha megesküdött volna, hogy utolsó ízig elrontja az áruló dinasztia emlékjeleit! Tovább egy horvát fekszik halva, sápadtan, mintha a magyartóli félelem sújtotta volna földre. Nem messze hozzá egy szurtos honvéd ül a nádori palotából kidobott aranyozott, s bíborszínű vánkosú zsellyeszékben. Amott egy huszár sétál, lenézve a világot Buda ormairól, még mellette egy összedüledezett háznak közepén ágyú által improvizált ajtón egy kis tüzér búv ki, hozva magával cukrot, egy vasalót, asszonykalapot stb.

Ludvigh János képviselőt óhajtván meglátogatni, szerencsés voltam azon terembe jutni, hol Görgei altábornagy a tegnap magukat kitüntetteket a katonai rend 3-ik szalagával feldíszíté. Görgei t. n. az előtte dicső vegyületben fölállított (huszár, tüzér, honvéd, tiszt, közlegény stb.) vitézekhez azon rövidséggel, mely a katonai nagy zseniket mindég jellemezte, imígyen szólott: „Fiam! Minden jónak gyorsan és egyszerűen kell történnie. Én tegnap azt mondtam nektek, ezt a várat ostromolni fogjuk, s ti bevettétek. Becsületesen teljesítettétek a haza iránti tisztetöket, s most nekem kötelességem titeket kitüntetéstök által megjutalmazni".

Láttam azon olasz ezredes[89] holttestét, ki a hidat légbe akarta röpíteni. Iszonyúan lakolt a gaz vandál bűnkísérletéért. Jobb karját s oldalát egészen elvesztette.

Hajnik Pál rendőrfőnök szólott Hentzivel is. Igen meghatottnak s töredelmesnek látszik. Panaszkodott, hogy őt Ausztria megcsalta, mert mielőbbi fölmentést ígért az ostrom alól. Legfőbb óhajtása — meghalni, s legborzasztóbb gondolata: ha fölakasztatnék! Sebe az oldalcsontok kettejét zúzta össze, s nem lenne életveszélyes fiatalnál, de nála valószínűleg az lesz.[90]

Katonai előadás szerint 48 sugár- s 15 vetágyút kaptunk a várban. Én többet hittem volna; szekér igen nagy számban, s 16 kocsin hidászi készületek.

Pest most kezdi élni tavaszát, minden arc mosolyg, a nép munkás hangyabolyként hemzseg, és dicséri a magyar hadsereg vitézségét napfeljöttétől naplementig. De érdemesb vitézekre nem is hullott soha a dicséret koszorúja.

Közlöny, 1849. május 24. OHB-iktatószáma: 1849:7350.

88 Cölöpművek.

89 *Allnoch, von Edelstadt, Alois* (1799—1849), a cs. kir. 23. gyalogezred ezredese, a budavári osztrák őrség dandárparancsnoka.

90 Hentzivel folytatott beszélgetését aznap Hajnik is leírta Szemeréhez intézett levelében: OL BME 1849:102., közli *Katona*: Budavár . . . 518—519. o.

36.

Pest, 1849. május 22.

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

A tegnap este írt hosszabb tudósításom[91] után ma csak röviden értesítem miniszterelnök urat, hogy tegnap este óta semmi különös nem történt.

A 4000 fogoly holnap fog innét Szolnokig s onnét tovább szállíttatni.

Batthyány Kázmér mint ideigl. kereskedelmi miniszter[92] egy jól rendezett csempészeti ügyvitel organizációja iránt szólítván fel, egyszersmind megkeresett, hogy némely általa megnevezett s más, általam is evégre ügyesnek találandó helybeli kereskedő egyénekkel a legnagyobb óvatossággal magamat érintkezésbe tegyem.

Irányi s én is ma költözünk be a városba hivatalainkkal.

OL BME 1849:102. Eredeti tisztázat.

37.

Pest, 1849. május 23.

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

A vár falainak lerombolása már folyik erősen.

Görgei fővezér pénteken szándékozik a sereghez menni. Seregét már tegnap Esztergom felé útnak indította.

Irányi ma a budai magisztrátus rekonstruálásával foglalkozott, ideiglenes polgármesternek Feleyt nevezte ki.

Molnár József ügyvéd elnöksége alatt kinevezett egy bizottmányt, melynek feladata leszen kipuhatolni s megbecsültetni az ostromkor magányosoktul rekvirált anyagi szereket, s kivált a tömérdek gyapjúban okozott kárt, a gyapjúnak egy része megégett, a zsákok számát s bélyegét pedig besározvák vagy letörülvék, úgyhogy nem tudni, ki a tulajdonos, ez iszonyú zavart okoz.

A katonai főtanodai tanárok igazolására hasonlóul egy bizottmányt neveztünk ki, Schweidel tábornok az elnök, tagjai pedig Kapusy Tamás és Frölich Frigyes.[93]

A budai csillagvizsgáló épületbe 118, részint 18, részint 24 fontos golyó és 21 bomba esett be.

Küldöm a mai pesti lapokat.

OL BME 1849:106. Eredeti tisztázat.

38.

Pest, 1849. május 25., délben

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

A pozsonyi tót lap volt szerkesztője, Kostelni[94] ma délelőtt jelentette nálam magát, ő többedmagával menekült Trencsén megyébül, melyet folyó hó 22-kén hagyott el. Beszéli, hogy Jablonowski, Vogel, Benedek,[95] nemkülönben Wohlgemuth[96]

91 A május 21-i jelentésre l. a 90. jegyzetet.

92 *Batthyány Kázmér, gróf* (1807—1854), Baranya vármegye főispánja, majd kormánybiztosa, később Bács megye kormánybiztosa, címzetes honvéd ezredes. A Szemere-kormány külügyminisztere, emigrál.

93 *Frölich Frigyes*, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank egyik igazgatója, 1848-ban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium tanácsosa.

94 *Kostelni (Kostolny) András* (?—1865), ügyvéd, 1848 júliusától decemberéig a „Slovácke Novini" c. kormánypárti szlovák lap főszerkesztője.

95 *Benedek Lajos* (1804—1881), cs. kir. vezérőrnagy, egy dandár parancsnoka.

96 *Wohlgemuth, Ludwig von, báró* (1788—1851), cs. kir. altábornagy, 1849 áprilisában egy tartalékhadtest parancsnoka.

osztrák tábornokok egyesülve állnak Pruszka körül mintegy 12—14 000 emberrel, a Vágon eddigelé már tán át is jöttek.

Mondja, hogy ez valóságos rablósereg, s mindenütt, merre ment, s kivált a szabadelvűek birtokain, valóságos vandalizmust gyakoroltak. Borcsiczkyt[97] elfogták, minden jószágát elpusztították, őt magát pedig Pozsonyba küldötték.

Szóbeli jelentése hosszasb, de igen érdekes lévén, felhívám őt, hogy ezt írásba foglalná, mit tenni megígért, s én holnap reggeli postával Miniszter úrnak majd megküldendem.

Ugyanaz jelenté, hogy az Árvába beütött oroszok onnét lefelé Morvába vonultak, és Rozenkón s a drietomai völgyön keresztül hír szerint már betörtek Trencsénbe, s ott a császári osztrák sereggel alkalmasint egyesülni fognak, ezek erejét mintegy 10 000-re teszi. Többnyire kozákok, de azt mondja, hogy oly hitvány, kiéhült, roszszul felszerelt katonaság ez, miszerint egy huszár képes ötvenet, de százat is közülök elriasztani.

Legközelebb azon vidékről érkezett pesti kereskedőktül kivett híreket van szerencsém az ide mellékelt hivatalos jelentésekben megküldeni.

Bonyhádra is tegnapelőtt mintegy 300 nyomorult horvát váratlanul beütött, a többi közt több nőt is vittek el magukkal.

Hentzi képét, mely halála után egy honvédtiszt által levétetett, ezennel hasonlóul megküldöm.

Láng Náci[98] az imént meglátogatván, s a Közlöny 111-ik számát forgatván kezében, egyszerre azt kérdezi tőlem, hogy minő Láng Ignác az, ki belügyhöz miniszteri tanácsosnak van kinevezve, mire én is örvendetten meglepetve azt felelém neki, hogy senki más, mint ő; nagyon örült kineveztetésének; mondtam neki, hogy holnap már befogom őt, mert sok a munka, magam így mindeddig ment, nem is győztem volna; ugyanazért én is szíves köszönetemet nyilvánítom Miniszter úr előtt, hogy őt ajánlatom következtében kinevezni méltóztatott.

OL BME 1849:120. Eredeti tisztázat.

39.

Pest, 1849. május 25.

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

Hogy Miniszterelnök úr budai szállásán a vár bevétele után kár nem történt, eziránt Poenisch Guido által volt már szerencsém értesíteni.

Azóta tudtomra esett, hogy a kocsit s Miniszter úr lovait ezek a gaz osztrák tolvajok elrabolták.

Hasonlóul értesültem, hogy az osztrákoknak budai uralma alatt Miniszterelnök úr szállásául 7 darab Verschlag[99] elvitetett s a Generalkommando épületbe hozatott.

Drescher volt pozsonyi cenzor volt ezen ládák kikutatásával s szoros megvizsgálásával megbízva, azt hitték, hogy Isten tudja, minő irománykincsre tettek szert. Azonban, mint Drescher — kit eziránt ma kihallgattam — mondá, az egyikben üvegneműek, a másikban porcelán, a 3-ikban könyvek s. a. t. voltanak bepakolva; kivettek azonban mindent a ládákbul, meg akarván győződni, vajon az üveg vagy porcelán alatt nincsenek-e valami titkos iratok elrejtve, s látván, hogy semmi irományokat sem foglalnak, a holmikat ismét visszapakolták, ez alkalommal egynéhány üvegfindzsa és tányér a pakoló katonák kezeihez ragadt.

Egyébiránt a ládák még Generalkommando épületben vannak, s ma írtam a budai térparancsnoknak, miszerint a Generalkommando épület felügyelőjének meg-

97 Valószínűleg *Borcsiczky Istvánról* (1783—?) Trencsén megyei képviselőről, a korábbi reformellenzék egyik tagjáról van szó Megjegyzendő, hogy éppen 1849. május 24-én törölte őt az országgyűlés tagjai közül.

98 *Láng Ignác* (1812—1864), ügyvéd, 1848-ban Pest város főkapitánya, 1849-ben belügyminisztériumi tanácsos.

99 Láda.

hagyná, hogy a 7 ládát Rácz János úrnak[100] Miniszterelnök úr számára minden vonakodás nélkül kiadni kötelességének ismerje.

Rácz János holnap délután maga is Debrecenbe utazván, mindenekrül bővebben fogja Miniszterelnök úrat értesíteni.

Jászay Antal[101] és Rácz Károly urak is holnap készülnek Debrecenbe maguk igazolása végett, egyikük sem fogadott hivatalt a schwarzgelbektől, s egész idő alatt mint becsületes magyarok viselték magukat; Jászayra nézve e tekintetben tanúság az is, hogy most, midőn Irányi a budai képviselőket egy kicsit megtizedelte, Jászay neve megmaradt a becsületes honfiak, mint képviselők közt.

Hajnik Károly[102] unokatestvérem folyamodását is bátor vagyok ide mellékelve miniszterelnök úr kegyes pártfogásába ajánlani; ő szegény most is nagybeteg, s attul tarthatni, hogy sorvadásba esik, mi financialibus[103] pedig nem áll legjobban.

Alig várom már, hogy Miniszterelnök urat Pesten személyesen tisztelhetni szerencsém lehessen.

Kegyébe ajánlott mély tisztelettel maradok
Miniszter úrnak

Pesten, máj. 25. 849.

alázatos szolgája

OL BME Eredeti tisztázat. 1849:120.

40.

Pest, 1849. május 27.

Irányi Dániel kormánybiztos rendelete

A budai vár bevétele után azonnal találkoztak emberek, akik az ostrom következtében rend és felügyelet elégtelenségét felhasználva, részint maguk tulajdonítottak el úgy az álladalom, mint magánosok tulajdonában tartozó mindennemű javakat, — részint pedig a honvédektől vettek meg ilyeneket. Melynek folytán Budapestre nézve ezennel rendelem:

1. Hogy minden ingóságok, fegyver, lőszer, ruha s egyéb felszerelési cikkek, ideértve a magánosok bármi néven nevezendő tulajdonát is, melyek a vár bevétele alkalmával vagy után akár közvetlen elvitettek s illetőleg eltulajdoníttattak, akár *katonáktól* vagy *bárkitől* pénzen vétettek meg, avagy bármi úton-módon kézre kerültek légyen, a legsúlyosabb beszámítású tolvajság s illetőleg orgazdaság büntetésterhe alatt mától számítandó 3 nap alatt a városházban beadandók. — Továbbá

2. ezen rendelet azon bármi néven nevezhető ingóságokra is kiterjesztik, melyeket régebben az osztrák katonaság elrablott és netalán egyeseknek eladott volna.

OSZK KNYT d. sz. Nyomtatvány.

41.

Pest, 1849. május 29.

Irányi Dániel kormánybiztos a belügyminisztériumnak

Wodianer Sámuel, a budai takarékpénztár igazgatója[104] bejelenté, nekem, hogy a budai takarékpénztár, jóllehet az osztrák bitor várparancsnok az egyleti választ-

100 *Rácz János*, borsodi főjegyző, 1848—49-ben belügyminisztériumi tanácsos, majd a hétszemélyes bíróság közbírája.
101 *Jászay Antal*, helytartótanácsi fogalmazó, majd belügyminisztériumi alkalmazott.
102 *Hajnik Károly* (1806—1866), ügyvéd, 1848-ban országos gyorsírási főnök, a Közlöny országgyűlési tudósításainak szerkesztője.
103 Pénzügyileg.
104 *Wodianer Samu (Sámuel)*, állami bankár, bérlő és nagykereskedő.

mányt biztosította volt, hogy a takarékpénztár vagyona respektáltatni fog; mégis, amint némely adatokból kisült, már a horvát katonák által kiraboltatott, úgy, hogy abból minden arany- és ezüstnemű, valamint státuspapírok, részvények, sorsjegyek stb. elvesztek.

Hogy ez mind a horvátok által raboltatott-é vagy nem, eddig ki nem sült. Annyi azonban Wodianer folyamodása szerint szemtanúk vallomásaiból kitűnik, hogy a II-k honvédzászlóalj katonáinál, kik a vár e részét ostromolták, tetemes pénzmennyiség, arany- és ezüstneműk láttattak.

Nevezett igazgató engem ezeknél fogva megkért, hogy a fogoly horvátoknál, vagy netalán az ostromló II-k honvédzászlóaljnál[105] s egyébkint is Pest-Budán az elrablott holmik iránt vizsgálatot rendeljek.

Én, még ezen kérelem vétele előtt, rendeletet bocsátottam ki Budapestre nézve, miszerént mindenki, aki bármi néven nevezett akár álladalmi, akár magánvagyonnak, mely a budai várostrom előtt, alatt vagy után elraboltatott, bármi módon birtokába jött, azt a legsúlyosabb beszámítású tolvajság s illetőleg orgazdaság bűnterhe alatt a rendelet vételétől számítandó 3 nap alatt okvetetlen az illető városházhoz beadni siessen.[106]

Minthogy azonban lehetséges, hogy a foglyokul elvitt horvátok az elrablott vagyonból némely tárgyakat magokkal elvittek, sőt talán útközben már másoknak el is adtak; bátor vagyok figyelmeztetni a belügyminisztériumot, hogy célszerű volna a Közlönyben egy általános rendeletet kibocsátani, melyben mindenki az akármi módon birtokába jött tárgyaknak, melyek a budai ostrom előtt, alatt vagy után elidegeníttettek, az illető hatóságnál történendő rögtöni beszolgáltatására tolvajsági, illetőleg orgazdasági büntetés alatt köteleztessék.

Egyszersmind szükségesnek vélem, hogy a horvát és egyéb osztrák hadifoglyok, kik innen eltávoztak, ha még eddig nem történt volna, azonnal legszigorúbban megvizsgáltassanak, miszerént az elrablott vagyon jogszerű birtokosának visszaadathassék.

OL H 15. BM Rendőri osztály. 1849. 1. kútfő. 31. tétel. Eredeti tisztázat.

42.

Pest, 1849. május 29.

Irányi Dániel kormánybiztos Görgei Artúr vezérőrnagynak

A budai országos pénztárhivatalnak ./. alatt másolatban idemelléklett jelentéséből kitűnik az, miszerént Buda várának ostrommali bevétele alkalmával az országos pénztár honvédeink által kiraboltatott.[107] Ezenkívül más pénztár is prédául elvitetett, sőt, ami legsajnosabb, több irattár is némely becsesb irományoktól megfosztatott, s általuk ez alkalommal egyéb álladalmi- és magányjavak is széthordattak.

Miért is felkérem tábornok urat aziránt, hogy mind az országos és egyéb pénztárból elvitt pénzeknek, iratoknak, könyveknek, mind pedig egyéb álladalmi és magányjavaknak visszakerítése iránt hatályosan intézkedni szíveskedjék.

OL H 115. Görgei Artúr iratai. 2. doboz. d. sz. Eredeti tisztázat.

105 A 2. honvédzászlóalj 1849 januárjától szeptemberéig a pétervárad várőrségben szolgált; Irányi valószínűleg a II. hadtestre utalt, amelynek katonái valóban itt hatoltak be a várba.
106 L. a 40. iratot.
107 Az irat mellett található Nisnyánszky Dániel és Vekerle Nepomuk János május 25-i jelentése Irányihoz.

43.

Pest, 1849. május 29.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

A magyar hadsereg fölszerelése ügyében tett intézkedéseimről következőkben van szerencsém Kormányzó urat hivatalosan értesíteni:

1. Klapka tábornok és Görgei hadügyminiszter úr rendeletére a komáromi várőrség számára megrendelt szükségletből folyó hó 25-kén az első részlet már Komáromba szállíttatott, ti. 18 ezer pár fehérruha, 3000 pár bakancs, 2000 és néhányszáz atilla, köpeny, nadrág, blúz, csákó, sapka, nyakkendő; — és a komáromi szállítás folytattatik, mihely ti. az ezen fölszerelési cikkekkel a Komáromba ment gőzös visszaérkezik.

2. Buda vára ostrománál összesített minden zászlóaljaknak legsürgetőbb szükségi fedeztettek; — akként fedeztük csak a legsürgetőbbeket, mert Görgei hadügyminiszter és Danielisz főintendáns urakkal úgy egyezkedtünk meg, miszerint az armadánál behozandó rend és tisztaság tekintetéből jövő hó 20-ra egyszerre fogok kiadni 65 ezer blúzt, nadrágot, fehérruhát, sapkát, mellényt, bakancsot és köpenyt, amennyi szükségeltetik. — Eszerint tehát jövő hó 20-kán Görgei főhadvezér úr parancsnoksága alatt álló minden hadtestek egyszerre lesznek fölruházva.

3. A tartalék zászlóaljak részint már kivették szükségleteiket, részint pedig megbízott századosaik Pesten vannak, és a szükségleteket illető zászlóaljaik számára most veszik által.

4. Görgei hadügyminiszter úr rendeletére a fölszerelési bizottmány szállását Pestre az Újépületbe tettem, hol is teljes erővel működünk, s honnét az egész országban levő mesteremberekkel már előbb tett intézkedéseim folytán a legcélszerűbben rendelkezünk. — Jelenleg Magyarországban a főruhabizottmány részére legalább 16 ezer mesterember dolgozik; de naponkint jönnek számos vidéki város céhekbeli küldöttei munkanyerés végett, — és én bizton számítok arra, hogy 5-6 nap múlva országszerte számunkra legalább 30 ezer mesterember fog dolgozni. A közelfekvő városokban lévő céhek számára két hétre, a távolabb esők számára pedig négy hétre adatik ki a munka. Néhány hét múlva a praktikus élet fogja megmutatni, hogy ily rendszerrel mily teméntelen készletet tudtunk összeteremteni.

OL OHB 1849:7608. Eredeti tisztázat.

CSONKARÉTI KÁROLY

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA HADITENGERÉSZETÉNEK HADMŰVELETEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Összesítések, táblázatok

A Hadtörténelmi Közlemények az 1985. évi 2., az 1986. évi 3., az 1989. évi 1. és az 1991. évi 4. számaiban közreadta — folytatásban — az „Osztrák—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban" című írásomat. Ez a feldolgozás alapvetően két nagy munkára támaszkodik. Az egyik H.H. Sokol: „Österreich—Ungarns Seekrieg 1914—18" című könyve, a másik Sachsenfelsi Dietrich Richárd: „A cs. és kir. haditengerészet világháborús története és magyar hősi halottai" című kézirata, mely a Hadtörténeti Intézet Levéltárában található. Ezeken felül sok más, a tárggyal foglalkozó, nagyrészt osztrák szerzőktől származó kiadványt és visszaemlékezést is felhasználtam. Munkám megjelentetésével az volt az elsőrendű célom, hogy egyrészt a téma iránt érdeklődő magyarok is képet kapjanak a haditengerészetünk működéséről, másrészt, hogy hadtörténészeink figyelmét és érdeklődését felkeltsem a Monarchia fegyveres erői egyik haderőnemének a hadműveletei iránt, mert erről az első világháborút tárgyaló írások — úgy tűnik — nálunk megfeledkeznek. Ahol pedig mégis megemlítik a cs. és kir. haditengerészetet, ott a hajóhad tevékenysége nem kapja meg azt a hangsúlyt, amely eredményei alapján megilleti. Jóindulatú feltételezésem szerint flottánknak a történeti művekből való kimaradása csak arra vezethető vissza, hogy nem eléggé ismeretes a háborúban betöltött szerepe és nem ismertek eredményei.

Hadd utaljak a haditengerészetünkkel kapcsolatos nagyfokú tájékozatlanságra néhány kirívó példával — s itt nem is a hajóállományról szóló számszerű adatokra gondolok —, hanem olyan feltűnő tévedésre, amely pl. Galántai József: Az első világháború című könyvében olvasható, amikor a következőket írja: „... a Monarchia hadihajói is kifutottak a cattarói támaszpontról, hogy megkíséreljék az Otrantói-szoros blokádjának áttörését, de a korfui francia flotta még a szoros elérése előtt kikényszerítette az összecsapást, és a SZENT ISTVÁN elsüllyesztésével visszafordította a Monarchia flottáját." Az idézetben foglaltaknak semmi köze sincs a valósághoz. A cs. és kir. hajóhad ugyanis sohasem akarta áttörni, csupán széttörni az otrantói tengerzárat és a zár szétzúzására vezetett támadások — különösen az 1916. július 8-i (NOVARA gyorscirkáló, parancsnoka Horthy Miklós sorhajókapitány), az 1916. december 22—23-i (négy romboló, kötelékparancsnok Bogumil Nowotny korvettkapitány), és az 1917. május 15-i (NOVARA-csoport, kötelékparancsnok Horthy sorhajókapitány) — sikeresek voltak. Ezekben a támadásokban azonban sem csatahajók, sem páncélos cirkálók nem vettek részt. Továbbá, a SZENT ISTVÁN csatahajó elsüllyedését eredményező, 1918. június 8—10-ei akcióra a hajók Polából futottak ki. A korfui francia flottáról pedig tudni illik, hogy miután az U 12 (parancsnoka Lerch Egon sorhajóhadnagy) 1914. december 21-én megtorpedózta a franciák vezérhajóját (JEAN BART csatahajó), a franciák többé nem vezényeltek csatahajót az Adriára. 1915. április 27-én pedig az U 5 (parancsnoka lovag Georg von Trapp sorhajóhadnagy) torpedózta meg és süllyesz-

tette el a francia LÉON GAMBETTA páncélos cirkálót s ettől az időponttól a háború végéig nem hajózott több francia páncélos cirkáló az Adrián. Tehát semmiféle francia flotta nem kényszerített ki összecsapást. Az igazság az, hogy a SZENT ISTVÁN-t két véletlenül arra cirkáló olasz MAS közül a MAS 15 két torpedója süllyesztette el. Hol volt itt összecsapás? Az oszrák—magyar haditengerészetről ennél a néhány téves sornál több alig olvasható ebben az első világháborút tárgyaló könyvben. Mintha ez a félbeszakított akció lett volna a legfontosabb, legjellemzőbb a cs. és kir. hajóhadra.

Még ennyi sincs az Akadémiai Kiadónál 1978-ban megjelent „Magyarország története" című, egyébként számtalan részletkérdést is tárgyaló munkában, bár, annak ellenére, hogy nem hadtörténetet ad közre, a „Magyarország az első világháborúban" című XV. fejezetében az 1083. oldaltól az 1234. oldalig foglalkozik a témával. Egyik alfejezetének címe: „A Monarchia hadereje", de a haditengerészetet meg sem említi, holott az vitathatatlanul a haderő része, amint azt a véderőről szóló 1868: XL. tc. 2. §-a leszögezi: „A fegyveres erőt képezik: a hadsereg, a hadi tengerészet, a honvédség és a népfölkelés." A haditengerészetet csak a cattarói matrózlázadással és a hajóhad átadásával kapcsolatban méltatja néhány sorral . . .

De azt is feltételezhetem, hogy a cs. és kir. haditengerészetről azért nem írtak történészeink, mert nem is akartak. Hiszen amiről nem beszélünk, nem írunk, az nincs, vagy előbb-utóbb elfelejtik. És miért kellett volna elfeledni a hadiflottát? Talán, hogy ne emlékezzünk egy nemzeti öntudatot is tápláló tényre: volt (osztrák—)magyar Adria, Tengermellék?

Vagy valószínűbb, hogy azért kellett elhallgatni a hadiflottát, mert arról szólva nem lehetett nem említeni Horthy Miklóst. Márpedig Horthy Miklós kitünő tengerésztiszt volt, a Habsburg Birodalom történetében az egyetlen magyar flottaparancsnok, akiről egy 1985-ben, Koblenzben kiadott tengerész-életrajzi lexikon többek között azt írja, hogy „legalább tíz esztendővel előbb lett volna szükség a cs. és kir. flotta élén egy ilyen férfiúra". S a haditengerészetről szólván, semmiképpen sem lehetett volna Horthy személyét kihagyni. Tehát inkább a flottáról se essék szó.

És mi olvasható a haditengerészet első világháborús hadműveleteiről az 1985-ben kiadott „Magyarország hadtörténete" című reprezentatív műben? Úgyszólván semmi. Csupán egy bekezdés arról, hogy a hadiflotta hány hajóval rendelkezett a háború kezdetén, s felkészült az Adria védelmére és „Szerbia—Montenegro kikötőinek zár alá vételére". (Szerbiának nem volt kijárása az Adriára, így kikötője sem . . .). És egy bekezdés — természetesen — a cattarói matrózlázadásról. De hogy ez a hajóhad mit csinált, hogyan látta el feladatát, hogyan védte meg az Adriát és az egész tengerpartot, hány hajója pusztult el s ő mennyit süllyesztett el stb., erről egy árva szó sem esik.

E példálózó felsorolás is világossá teszi, hogy a cs. és kir. haditengerészet első világháborús harcait feltáró és bemutató munka nagy űrt hivatott betölteni hadtörténetünkben, amikor többek között bemutatta azt is, hogy milyen roppant erőfeszítéssel és helytállással küzdöttek a haditengerészek hazájukért

A cs. és kir. haditengerészet háborús eredményeiről és veszteségeiről az itt következő táblázatok adnak tájékoztatást. A kimutatásokból — és az 1989-ben és 1991-ben megjelent részekből — terjedelmi korlátok miatt hiányoznak a

tengerészeti repülők. Tevékenységük külön tanulmányt igényel. Annyit azonban e helyen is el kell mondanunk, hogy a repülőgépgyárak 1918. október 7-ig 570 darab különböző típusú repülőgépet adtak át a haditengerészet részére. Ebből a háború alatt (október 7-ig) az ellenség lelőtt 71-et (más forrás szerint 56-ot), szerencsétlenség következtében elpusztult 151 (más forrás szerint 166), kiselejteztek 80-at s így a haditengerészet repülőgépállománya 1918. október 7-én 268 darabból állt. A cs. és kir. tengerész repülők lelőttek 24, leszállásra kényszerítettek 30 ellenséges (olasz és francia) gépet, elsüllyesztettek 8 hajót, köztük a történelemben először víz alatt hajózó tengeralattjárót, a francia FOUCAULT-t, hogy utána személyzetét az utolsó emberig kimentsék. Megsemmisítettek 5 léghajót, amelyek közül kettő a táblázatban is szerepel. A tengerészrepülők közül elesett 101 fő, fogságba jutott 64 fő.

A táblázatokba foglalt kimutatásokból azonban nem tűnik ki minden, ezért röviden összefoglaljuk a legfontosabbakat.

Az osztrák—magyar haditengerészet legnagyobb és mindenkit meglepő eredménye az volt, hogy sikerrel megvédte partvonalát és hadikikötőit a nála sokkalta nagyobb és erősebb francia flotta támadásai ellenében; a háború négy évében biztosította a part menti hajózást, vagyis a hadianyag, a katonaság és minden más utánpótlás tengeri úton való szállítását Trieszttől Cattaróig, majd Durazzóig. „Megállapítható — írta Lapeyrere altengernagy már 1914 december végi jelentésében —, hogy nem csupán a Monarchia partvidéke elleni vállalkozások járnak nagy kockázattal, hanem ezután a Montenegróba irányuló hajókíséreteknél is óriási kockázattal kell számolni . . .” A Times pedig ugyanekkor így írt: „. . . A francia tengerészeti vezetőség azt remélte, hogy flottája képes lesz megszerezni Cataro kikötőjét operációs bázisul, ámde Cattaro elfoglalása nem következett be . . .” Haus tengernagy, a cs. és kir. haditengerészet parancsnoka erről 1915 februárjában írt jelentésében leszögezte: „A háború előtt mindenki tudta, hogy a cs. és kir. hajóhad gyengébb annál, hogysem a nála sokkalta erősebb francia flottával egyedül megütközhessen, ennek még a gondolata sem merült föl. A háborúban most már több mint hét hónapja teljesen egyedül harcol a cs. és kir. flotta a franciák ellen, akiknek mégis tetemes veszteségeket okozott (JEAN BART, CURIE, DAGUE, Lovcen ütegek elhallgattatása) . . .” És 1915 májusától a francia hajóhadhoz csatlakozott az olasz, később brit egységeket is vezényeltek az Adriára, nem beszélve a francia és az olasz tengerészeti repülőkről. És ilyen hatalmas túlerővel vette fel a küzdelmet eredményesen a cs. és kir. hajóhad, amelyről itthon soha egyetlen elismerő szó sem esik . . .

A számszerű veszteséglista szerint néhány kirívó adat: a cs. és kir. haditengerészet vesztesége, azaz elsüllyedt hajóinak száma 39, további 6 pedig súlyosan megsérült, de vízen maradt s később kijavították. Az antant hajóvesztesége ezzel szemben 219 egység (köztük négy léghajó), és egy súlyosan megsérült cirkáló (DARTMOUTH). Ebben a veszteségszámban a JEAN BART, a DUBLIN cirkáló, a WEYMOUTH cirkáló és a japán SAKAKI romboló nincs benne.

Az elsüllyesztett cs. és kir. egységek között van 9 tengeralattjáró, az antant ugyanakkor 16 tengeralattjárót veszített, igaz, közülük hármat saját egység süllyesztett el, tévedésből (az olasz GUGLIELMOTTI-t egy brit ágyúnaszád, a H 5 brit tengeralattjárót egy másik brit tengeralattjáró, a W 4 brit tengeralattjáró pedig saját aknára futott). Az antant elveszített 10 rombolót, míg a cs.

és kir. flotta 5-öt, de ebből egy, a STREITER saját gőzössel ütközött össze s azért süllyedt el.

Ami a cs. és kir. tengeralattjárókat illeti, annak ellenére, hogy összesen csak 27 darab volt belőlük, a legtöbb ellenséges hajót, összesen 131 egységet ők küldtek hullámsírba, mégpedig leginkább szállítógőzösöket a Földközi-tenger térségében, szám szerint 117-et.

Erről a flottáról talán mégis érdemes lett volna legalább megemlékezni az első világháborút tárgyaló könyvekben.

Befejezésül álljon itt egy sor annak a dr. Hardy Kálmánnak az első világháborús Dunaflottilláról írt tanulmányából, aki maga is tengeralattjárón szolgált, majd 1942-től a magyar királyi honvéd folyamerőknek volt a parancsnoka: „Nincs az a tökéletes technika, amely a harcosok lelkületét pótolni tudná!"

I.

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HAJÓHAD ÚSZÓEGYSÉGEINEK ELOSZTÁSA 1919—1921-BEN

1918. október 30-án este, 20 h-kor a badeni főhadiszálláson tartózkodó IV. Károly király, lovag Franz von Keil tengernagy útján elrendelte, hogy a cs. és kir. hajóhadat parancsnoka, nagybányai Horthy Miklós ellentengernagy adja át a Délszláv Nemzeti Tanácsnak. Az átadás október 31-én történt meg s utána, 16 óra 45 perckor, a Polában állomásozó egységeken bevonták a haditengerészet piros-fehér-piros lobogóját. Ezután a magyar, osztrák és cseh nemzetiségű legénység és tisztikar partra szállt. A hajókon csak horvát, dalmát, szlovén és szerb ajkú tisztek és legénységiek maradtak, akik fölvonták az új lobogót, a leendő Jugoszlávia — az akkor alakuló Szerb-Horvát-Szlovén Állam (később Királyság) — új hadilobogóját. A fegyelem teljesen meglazult, a maradék szláv legénység elégtelen volt a szolgálat ellátására, mert a szükséges létszám alig egyharmadát tette ki, pedig akkor még a fegyverszünet sem volt megkötve. Ebben a zűrzavarban, október 31-ről november 1-re virradó éjjel az S-1 önjáró torpedóval az olasz Rossetti és Paulicci tengerésztisztek áttörték a védőrendszert és két időzített aknát helyeztek el a VIRIBUS UNITIS volt zászlóshajó alá, amelyek felrobbantak. A csatahajó 14 perc alatt elsüllyedt, magával rántva a hullámsírba kb. 400 főnyi legénységet és a jövendő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság tengerészetének csaknem teljes tisztikarát.

IV. Károly királynak ugyanekkor kiadott rendelkezése alapján a cs. és kir. Dunaflottilla egységei a magyar királyi kormány tulajdonába kerültek, amely egységek — a zátonyon megfeneklett BODROG monitor kivételével — Wulff Olaf korvettkapitány parancsnoksága alatt november első napjaiban befutottak Budapestre.

Az antant hatalmakkal 1918. november 3-án, Padovában kötött fegyverszünet értelmében — amely november 4-én lépett életbe — az olasz haditengerészet 5-én megszállta Polát, más egységek pedig partraszálltak Triesztben, Monfalconéban, majd Fiumében, Cattarót pedig angol, francia és olasz haditengerészeti erők vették birtokukba.

Az antant Katonai Tanácsa több irányelvet is kidolgozott a német és osztrák—magyar hajóhad sorsára vonatkozóan, de ezeket nem sikerült a tervek szerint végrehajtani. Az Amerikai Egyesült Államok és Japán érdektelenséget nyilvánított a cs. és kir. hajóhad ügyében, mert saját flottájuk olyan nagy volt, hogy az elérte, illetve megközelítette a brit flotta erejét, idegen hajókra nem volt szükségük.

A brit, francia és olasz érdek csak abban volt egységes, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot meg kell fosztani újonnan szerzett flottájától, mert nem engedhették meg új vetélytárs megjelenését a Földközi-tenger térségében. IV. Károly király eredeti elképzelése szerint azért engedte át a haditengerészetet a délszlávoknak, mert a wilsoni elvek alapján a Monarchiát olyan trialista állammá akarta átformálni, amelyben Ausztt-

ria és Magyarország mellett, ez előbbiekhez hasonló, vagy azonos státuszú Horvát-Szlovén vagy Délszláv állam alakult volna meg a Habsburg uralkodó jogara alatt, ami gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy a haditengerészet továbbra is a Monarchia — tehát az uralkodó — rendelkezése alatt marad. Az antant rövid úton, hatalmi erővel megfosztotta a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot is a hajóhadtól, és 1921-ben olasz és francia legénység olasz, illetve francia kikötőkbe vitte az egységek nagy részét. Az antant Katonai Tanácsa — valójában azonban a brit és francia kormány — a következő határozatot hozta: a volt cs. és kir. hajóhad összes egységét, jelképesen, felosztják Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország között, illetve a háborúban elvesztett kereskedelmi hajótér pusztulása ellenében kárpótolják Görögországot, Portugáliát és Romániát néhány hadihajóval. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak pedig csupán könnyű partvédő hajókat és fegyvertelen kis egységeket adnak. A nagy hadihajók (csatahajók, páncélos cirkálók) valamint a tengeralattjárók öt éven belül lebontandók, vagy ha kísérletezésre, tanulmányozásra akarják azokat felhasználni, fegyverzetüket másfél éven belül el kell távolítani. Ezt a döntést kemény pénzügyi szankciók fenyegetése mellett Olaszországgal is elfogadtatták, az egyetlen antant hatalommal, amely érdekelt volt a neki juttatott teljes hajóállomány megtartásában, mert ez kedvezőbb helyzetbe hozta volna a Földközi-tengeren Franciaországgal szemben.

A brit Admiralitás egyetlen hajó besorolására sem tartott igényt, mert a brit hajók műszaki színvonala magasabb volt, mint a cs. és kir. hadihajóké. Ellenben megbízást adott olasz gyáraknak arra, hogy a Nagy-Britanniának juttatott egységeket bontsák le és csak az anyag értékesítéséből befolyt összegre tartott igényt.

A francia és az olasz haditengerészet a határozat értelmében kénytelen volt tehát a nekik adott nagy és még jól használható egységeket is lebontani. Flottájukba csupán kisebb egységeket sorolhattak be, néhány gyorscirkálót és rombolót, ami gyakorlatilag nem változtatott a tengerészeti erőviszonyokon.

Az említett kisebb országok azonban megtarthatták a kapott hajókat, hiszen azok nagyrészt torpedónaszádok voltak. Közülük jó néhány még a második világháborúban is szolgálatban állt, némelyik — a háború lefolyásától függően — jugoszláv vagy görög, majd olasz, végül német lobogó alatt.

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADITENGERÉSZET ÚSZÓEGYSÉGEINEK ELOSZTÁSA A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Lebontásra rendelt egységek

Nagy-Britannia bontja le:

Csatahajók:

HABSBURG, ÁRPÁD, BABENBERG, BUDAPEST, MONARCH

Páncélos cirkálók:

KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA, KAISER KARL VI, SANKT GEORG

Cirkálók:

ADMIRAL SPAUN, ASPERN, SZIGETVÁR, LEOPÁRD, PANTHER

Aknahajók:

CHAMÄLEON, SALAMANDER

Torpedónaszádok:

6., 7., 8., 9., 10., 14., 18., 50., 51., 53., 55., 56., 57., 58., 59., 62. 63., 64., 65., 66., 67., 68., 70., 71., 72., 73. számúak.

A brit Tengernagyi Hivatal megbízásából a lebontást olasz gyárak végezték La Speziában, Genovában, Velencében és Tarantóban.

Franciaország bontja le:

Csatahajók:

ERZHERZOG KARL (Bizerta előtt vontatás közben elsüllyedt), ERZHERZOG FRIEDRICH, ERZHERZOG FERDINAND MAX, PRINZ EUGEN

Páncéloshajó:

DON JUAN D'AUSTRIA (leszerelt állapotban, vontatás közben Pola előtt elsüllyedt)

Cirkáló:

KAISER FRANZ JOSEF I (Punta d'Ostro előtt ismeretlen okból elsüllyedt)

Aknahajók:

BASILISK, DROMEDAR

Torpedóhajó:

SATELLIT

Rombolók:

PANDUR, REKA, SCHARFSCHÜTZE

Torpedónaszádok:

13., 15., 16., 17. számúak

Tengeralattjárók:

U 4, U 27, U 31

Aknaraktárhajó:

DELTA (volt ZRÍNYI korvett, Pola előtt ismeretlen okból elsüllyedt)

Olaszország bontja le:

Csatahajók:

ERZHERZOG FRANZ FERDINAND, RADETZKY, ZRÍNYI, TEGETTHOFF

Torpedóhajók:

SPALATO, ZARA, SEBENICO, METEOR, BLITZ, KOMET, PLANET, TRABANT, MAGNET

Őrhajó:

MARS (volt TEGETTHOFF páncélos hajó)

Lakóhajó:

KRONPRINZESSIN ERZHERZOGIN STEPHANIE (volt csatahajó)

Rombolók:

HUSZÁR, USKOKE, TURUL, CSIKÓS, DINARA, VELEBIT, WARASDINER

Torpedónaszádok:

1., 2., 3., 5., 12., 20., 21., 22., 23., 24., 27., 29., 30., 31., 32., 33., 34., 35., 37., 39., 40. számúak

Tengeralattjárók:

U 1, U 2, U 5, U 10, U 11, U 15, U 17, U 21, U 28, U 32, U 40, U 47

KÜLÖNBÖZŐ GYŐZTES ÁLLAMOK HAJÓHADAIBA SOROLHATÓ EGYSÉGEK

(zárójelben az új név)

Nagy-Britannia nem sorolt be hajóhadába cs. és kir. egységet.

Franciaország:

Cirkáló:

NOVARA (THIONVILLE)

Tengeralattjárók:

U 14 (volt CURIE, visszakapta), U 22, U 29, U 41

Romboló:

DUKLA

Olaszország:

Cirkálók:

HELGOLAND (BRINDISI), SAIDA (VENEZIA)

Rombolók:

UZSOK (MONFALCONE), LIKA II (CORTELLAZZO), TRIGLAV II (GRADO), TÁTRA (FASANA), ORJEN (POLA majd ZENZON), CSEPEL (MUGGIA), BALATON (ZENZON)

Segédhajók:

POLA (FIANONA), TEODO (BARBANA), GÄA (SAN GIUSTO), PELIKAN (GENERALE ALIMONDI), VESTA (MARTE)

Mentőhajó:

HERKULES (TESEO)

Jachtok:

SEN (vitorlás), LILY (vitorlás), FREDA (vitorlás), MIRAMAR (motorjacht), LACROMA (volt TIGER cirkáló, motorjacht)

Állomáshajó:

TAURUS (MARECHIARO, AURORA)

Torpedónaszádok:

11. számú (FRANCESCO RISMONDO) 25.

Víztender:

NYMPHE (LIVENZA)

Vontatók:

PLUTO (VOLOSCA), HIPPOS (CAPO D'ISTRIA), BÜFFEL (MEDOLINO)

Hulkok, gép nélküli, leszerelt hajók:

ADRIA (ex RADETZKY), ALPHA (ex GREIF), GAMMA (ex FASANA), FEUERSPEIER (ex ERZHG. ALBRECHT, BUTTAFUOCO), CUSTOZA, ALBATROS, NAUTILUS, BELLONA (ex KAISER), MINERVA (ex SAIDA), BETA (ex KAISERIN ELISABETH)

Torpedóhajó:

LUSSIN (SORRENTO)

Görögország:

Romboló:

ULAN (SMYRNI)

Torpedónaszádok:

92. (PROUSSA), 94. (PANORMOS), 95. (PERGAMOS), 98. (KYZIKOS), 99. (KIOS), 100. (KIDONIA) számúak

Portugália:

Torpedónaszádok:

85. (ZEZERE), 86. (AVE), 88. (CAVADO), 89. (SADO), 90. (LIZ), 91. (MONDEGO) számúak

Románia:

Torpedónaszádok:

74. (VIFORUL), 75. (VARTEJUL), 80. (VIJELIA), 81. (SEORUL), 82. (NALUCA), 83. (SMEUL), 84. (FULGERUL) számúak

Monitorok:

SAVA (BUCOVINA), TEMES (ARDEAL), INN (ex ÚJVIDÉK, ex MARX) (BASARABIA)

Jugoszlávia:

Torpedónaszádok:

19. (D 4), 36. (D 2), 38. (D 3), 54. (T 12), 60. (T 9), 61. (T 10), 69. (T 11), 76. (T 1), 77. (T 2), 78. (T 3), 79. (T 4), 87. (T 5), 93. (T 6), 96. (T 7), 97. (T 8), számúak.

Partvédő páncélos:

KRONPRINZ ERZHERZOG RUDOLF (KUMBOR)

Állomáshajó:

DALMAT (VILA)

Műhelyhajó:

CYKLOP (PERUN)

Aknahajó:

AURORA

Vontató:

GIGANT (MOCNI)

Segédhajók:

NAJADE (SITNICA), NIXIE, VERMAC (MARLJIVI), QUARNERO

Hulkok, gép nélküli, leszerelt hajók:

SCHWARZENBERG (ex LAUDON), DONAU, KAISER MAX, VULKÁN (ex PRINZ EUGEN), FRUNDSBERG

Monitorok:

BOSNA (VARDAR), ENNS (DRAVA), BODROG (SAVA), KÖRÖS (MORAVA)

A Nemzetközi Dunabizottság rendelkezésére:

Monitorok:

SZAMOS, LAJTA (ex LEITHA), MAROS

Az 1918 utáni sorsuk ismeretlen: LOLIGO, UB 3 tengeralattjárók, STÖHR és LACHS I. őrnaszádok, LINZ páncélosnaszád, a Müller-Thomamühl és Szombathy-típusú siklócsónakok, a Nr. 1. siklócsónak, a PM 1. és PM 2. páncélos naszádok és a haditengerészet gőzbárkái, gőz- és motorcsónakjai, parancsnoki csónakjai. A haditengerészet különböző típusú repülőgépeinek háború utáni sorsáról sincsenek megbízható adataink.

AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG SZÁMÁRA
FOLYAMRENDÉSZETI CÉLRA VISSZAJUTTATOTT ŐRNASZÁDOK

Ausztria: STÖR, BARSCH, COMPÓ, FOGAS

Magyarország: LACHS, WELS, VIZA, CSUKA

II.

ÉPÍTÉS ALATT ÁLLÓ, SZÉTBONTÁSRA ÍTÉLT ÚSZÓEGYSÉGEK
1918 OKTÓBERÉBEN
(AZ ELKÉSZÍTETTSÉG FOKA %-BAN)

TENGERALATTJÁRÓK

a) Cantiere Navale Triestino, Pola
U 48 (71%), U 49 (54%), U 101 (47%), U 102 (30%), U 103 (15%);

b) Cantiere Navale Triestino, Monfalcone
U 104, U 105, U 106 (gerincfektetés megtörtént);

c) Austria-Werft, Trieszt
U 52, U 53 (gerincfektetés megtörtént);

d) Ganz és Tsa. Danubius Rt., Fiume — Bergudi
U 50 (87%), U 51 (59%), U 107 (33%), U 108 (29%), U 109 (24%), U 110 (20%);

TORPEDÓROMBOLÓK

Ganz és Tsa. Danubius Rt. Fiume — Porto-Ré
HONVÉD (35%), LOVCEN (35%), NO. III. (15%), No. IV. (5%);

TENGERALATTJÁRÓ-VADÁSZOK

a) Tengerészeti Szertár, Pola
6,7 tonnás Szombathy-típus: I, II (100%), III, IV, V, VI (25—85%);
7 tonnás Szombathy-típus: 1 db, (15%).
25 tonnás Eckert von Labin-típus: Mb. 107, Mb. 108, Mb. 109 (100%)

b) Austria-Werft, Trieszt
25 tonnás Eckert von Labin-típus: Mb. 110 (45%), Mb. 111 (40%), Mb. 112 (30%), Mb. 113 (15%), Mb. 114 (15%), Mb. 115 (15%).

c) Eppel, Bécs
10 tonnás Grillo-típus: No. I, No. II (75%)

TENDEREK

a) Austria-Werft, Trieszt
47 tonnás: T 66 (100%), T 67 (97%), T 68, T 69, T 70 (96%), T 71 (92%);
51 tonnás tűzoltó tender: FT 5 (90%);
28 tonnás: T 8 (40%), T 9 (100%), T 10 (97%);
160 tonnás Bravo-típus: T 160 (94%), T 161 (90%);
100 tonnás: T/BA 3, T/BA 4 (4%);

205 tonnás: T 201 (35%), T 202 (32%);
85 tonnás aknatenderek: DMSCH 1, 2, 3, 4 (65—45%);
1080 tonnás anyagtender (25%);
8 db különböző rendeltetésű egység (3—100% között)

b) Kauf und Brummer, Muggia
6 db különböző 200—250 tonnás anyaghajó (15—66%);

c) Ganz és Tsa. Danubius Rt. Fiume — Porto-Ré
50 tonnás aknatenderek: MT 50, MT 51 (27%);
130 tonnás aknatenderek: MT 133 (65%), MT 134 (56%), MT 135 (51%), MT 136 (46%), MT 137 (44%), MT 138 (41%), MT 139 (39%), MT 140 (37%), MT 141, MT 142 (37%), MT 143 (35%);
250 tonnás víztender: WT 250 (44%);

d) Ganz és Tsa. Danubius Rt. Fiume — Bergudi
130 tonnás aknatender: MT 130 (77%), 131 (76%), 132 (73%);

e) Állami hajógyár, San Rocco
1 db 50 tonnás üzemanyag-tartályhajó

f) Martinolich, Lussin, Lussinpiccolo
500 tonnás tankhajó: ÖL 502 (99%), ÖL 503 (69%).

ŐRNASZÁD

Ganz és Tsa. Danubius Rt. Budapest
140 tonnás: „r" (80%)

CIRKÁLÓ

Cantiere Navale Triestino, Monfalcone
5353 tonnás, No. 68. (kb. 75%),
1500 tonnás cirkáló: 2 egység (kb. 45%);

Polgári hajózási társaság részére óceánjáró egységek:

FRANZ JOSEF I

III.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN ELSZENVEDETT HAJÓVESZTESÉGE A TENGEREKEN (A MEGSÉRÜLTEKKEL)

Sorszám	Időpont	Az elsüllyedt (megsérült) hajó		Az esemény		Az eseményt előidéző hajó		Megjegyzés
		neve	vízkiszorítása (t) (tonnatartalma, BRT)	helyszíne	okozója	neve	lobogója	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	1914. VIII. 16.	ZENTA cirkáló	2300 t	Castellastua	lövegtűz	COURBET, JUSTICE stb.	francia	A ZENTA-t az egész földközi-tengeri francia flotta lőtte
2.	1914. VIII. 13.	BARON GAUTSCH gőzös	-	Dalmát partsáv	akna	-	-	Elszabadult saját akna
3.	1914. VIII. 23.	26. sz. (ex FLAMINGO) torp. naszád	78 t					
4.	1914. IX. 17.	MARIA szkúner	-					
5.		JOSEFINE gőzös	-					
6.	1914. XI. 3.	KAISERIN ELISABETH cirkáló	4000 t	Csingtau	önrobbantás	-	-	Önsüllyesztés
7.	1915. VIII. 12.	U-12 tengeralattjáró	$\frac{240}{273}$ t	Velence	akna	-	-	-
8.	1915. VIII. 13.	U-3 tengeralattjáró	$\frac{240}{300}$ t	41°É, 18°15'K	lövegtűz	BISSON romboló	francia	-
9.	1915. IX. 9.	51-T (ex ANACONDA) torp. naszád	200 t	Lissa	torpedó	PAPIN tengeralatt-járó	francia	Nem süllyedt el, kijavítva ismét szolgálatba állították
10.	1915. XII. 29.	KUPA gőzös	-	Planka-fok		tengeralatt-járó	olasz	Még partra futott, ott süllyedt el, vihar felfordította

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
11.	1915. XII. 29.	LIKA romboló	850 t	Durazzo	akna	-	-	-
12.		TRIGLAV romboló	850 t					
13.	1916. III. 18.	ELEKTRA kórházhajó	3199 t	Planka-fok	torpedó	AMPÈRE tengeralattjáró	francia	Partra futott, később kijavították és szolgálatba állították
14.	1916. III. 31.	ANDRÁSSY gőzös	1553 t	San Giovanni di Medua	akna	-	-	Saját akna
15.	1916. IV. 16.	TIROL kórházhajó	2836 t	Durazzó				Partra futott, nem süllyedt el, kijavítás után szolgálatba állították
16.	1916. V. 4.	CSEPEL romboló	850 t	Bocche di Cattaro bejárata előtt		BERNOULLI tengeralattjáró		Nem süllyedt el, kijavították, szolgálatba állították
17.	1916. V. 9.	DUBROVNIK gőzös	-	Lesina-sziget	torpedó	ARCHIMÈDE tengeralattjáró	francia	-
18.	1916. V. 12.	ALBANIA gőzös	219 t	Dalmát partsáv		tengeralattjáró	-	-
19.	1916. V. 13.	U-6 tengeralattjáró	$\frac{240}{273}$ t	Otrantói-szoros	háló- és lövegtűz	DULCIE DORRY, EVENING STAR II. őrhajók	brit	-
20.	1916. VI. 5.	LOCRUM gőzös	924 t	Durazzó	torpedó	MAS 5, MAS 7	olasz	-
21.	1916. VI. 20.	ADELSBERG gőzös	1122 t	Sebenico	akna	-	-	Saját akna
22.	1916. VI. 26.	SARAJEVO gőzös	1111 t	Durazzo	torpedó	MAS 5, MAS 7	olasz	-

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
23.	1916. VII. 31.	MAGNET torpedóhajó	510 t	Galiola előtt	torpedó	tengeralattjáró	?	Nem süllyedt el, kijavítása után ismét szolgálatba állt
24.	1916. X. 17.	U-16 tengeralattjáró	$\frac{127}{142}$ t	Albánia előtt	vízibomba	NEMBO romboló	olasz	-
25.	1917. I. 17.	ZAGREB gőzös	537 t	Planka-fok	torpedó	tengeralattjáró	?	-
26.	1917. III. 31.	U-30 tengeralattjáró	$\frac{268}{306}$ t	?	?	?	?	III. 31-én kifutott, eltűnt
27.	1917. V. 16.	U-5 tengeralattjáró	$\frac{240}{273}$ t	Fasana-csatorna	akna	-	-	Kiemelve, újjáépítve, iskolahajó 1918-ban
28.	1917. VI. 4.	WILDFANG romboló	400 t	Penedeától nyugatra	akna	-	-	-
29.	1917. XII. 10.	WIEN csatahajó	5636 t	Trieszti-öböl	torpedó	MAS 9	olasz	-
30.	1918. II. 12.	PELAGOSA gőzös	245 t	Fiumei-öböl		F-12 tengeralattjáró	olasz	-
31.	1918. II. 21.	U-23 tengeralattjáró	$\frac{173}{210}$ t	Otrantói-szoros 40°26'É, 19°2'K	vízibomba	AIRONE romboló	olasz	-
32.	1918. III. 19.	LINZ gőzös	3819 t	Rodoni-fok	akna	-	-	-
33.	1918. IV. 16.	STREITER romboló	400 t	Dalmát partsáv előtt	ütközés	-	-	Összeütközött a PETKA gőzössel, elsüllyedt
34.	1918. V. 3.	GIULIA gőzös	4337 t	Pola-Fiume között	akna	-	-	Saját akna, nem süllyedt el, partra futott, kijavították
35.	1918. V. 12.	BREGENZ gőzös	3905 t	Durazzó		tengeralattjáró	olasz	-
36.	1918. VI. 10.	SZENT ISTVÁN csatahajó	20000 t	Premuda előtt 44°16'É, 14°23'K	torpedó	MAS 15	olasz	-

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
37.	1918. VI. 30.	VILA gőzös	405 t	Capocesto előtt		tengeralatt-járó	-	-
38.	1918. VII. 4.	U-20 tengeralattjáró	173/210 t	Tagliamento előtt 45°29'É, 13°15'K	torpedó	F-12 tengeralatt-járó	olasz	-
39.	1918. VII. 9.	U-10 tengeralattjáró	127/142 t	Piave-torkolat	akna	-	-	1918. VII. 26-án kiemelték, megkezdték helyreállítását
40.	1918. VIII. 11.	EUTERPE (ex GÖDÖLLŐ) gőzös	2302 t	Pago	torpedó	-	-	-
41.	1918. VIII. 20.	GORITIA gőzös	3104 t	Bojana-torkolat		-	-	-
42.	1918. IX. 21.	MARINA gőzös	-	-	akna	-	-	Partra futott
43.	1918. X. 2.	STAMBUL gőzös	3817 t	Durazzo	lövegtűz	WEY-MOUTH cirkáló	brit	-
44.		HERCEGOVINA gőzös	748 t					
45.	1918. X. 4.	OCEANIA kórházhajó	5497 t	Rodoni-fok	akna	-	-	Partra futott, később a 16. torpedónaszád felrobbantotta

IV.
ELSÜLLYEDT CS. ÉS KIR. TENGERALATTJÁRÓK

Sor-szám	Időpont	A tengeralattjáró		Az elsüllyedés oka	Az elsüllyedés helye	Megjegyzés
		száma	parancsnoka			
1.	**1915.** VIII. 12.	12	Lerch	akna	Velence előtt	17 halott, túlélő nem volt
2.	VIII. 13.	3	Strnad	BISSON romboló	Dél-Adria	10 halott, a többi fogságba került (12 fő)
3.	**1916.** V. 13.	6	Falkhausen	háló	Otrantói-szoros	Mindenki - 20 fő - túlélte, fogságba kerültek
4.	X. 17.	16	Zopa	NEMBO romboló	Albánia előtt	2 halott, a többi - 14 fő - fogságba került
5.	**1917.** IV. 1-2.	30	Fähndrich	?	?	Március 31-én kifutott a támaszpontjáról, ahova többé nem tért vissza; a hajó 21 főnyi személyzetével együtt nyomtalanul eltűnt
6.	V. 16.	5	Schlosser	akna	Fasana-csatorna	6 halott, a többit kimentették. 1917. június 23-án kiemelték, kijavították, 1918. VIII. 27-én ismét szolgálatba állt, mint oktatóhajó
7.	**1918.** II. 21.	23	Bézárd	AIRONE-torpedónaszád, vízibombákkal	Otrantói-szoros	21 halott, túlélő nem volt
8.	VII. 4.	20	Müller	F 12 olasz tengeralattjáró megtorpedózta	Tagliamento-torkolat	18 halott, túlélő nem volt
9.	VII. 9.	10	Ulmansky	akna	Caorle	Személyi veszteség nem volt. 1918. VII. 25-én kiemelték, Triesztbe vontatták s megkezdték kijavítását

V.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁVAL SZEMBEN ÁLLÓ FELEK HAJÓVESZTESÉGE AZ ADRIÁN 1914-1918-BAN (A TENGERALATTJÁRÓK ÁLTAL ELSÜLLYESZTETT HAJÓK NÉLKÜL)

Sor-szám (1)	Időpont (2)	Az elsüllyedt (zsákmányolt, megsérült) hajó			Az esemény		Az eseményt előidéző cs. és kir. egység (8)	Megjegyzés (9)
		neve (3)	lobogója (4)	vízkiszorítása (tonna, BRT) (5)	helyszíne (6)	okozója (7)		
1.	1914. XII. 20.	CURIE tengeralattjáró	francia	$\frac{407}{554}$ t	Pola	torlasz, tüzérségi tűz	VIII. és XV. tender, TURUL, 63-T, SATELLIT, az ÁRPÁD motorcsónakja, a Punta Christo erőd	Kiemelve, besorolva a cs. és kir. flottába: U-14
2.	1914. IX. ?	ALFREDO P. halászhajó	olasz	-	Olaszország északi partvize	akna	-	Elszabadult aknák, semleges hajók
3.	1914. IX. ?	MOROSINI halászhajó		-			-	
4.	1915. II. 23.	DAGUE romboló	francia	731 t	Antivari		-	-
5.	1915. III. 2.	RUMIJA jacht	montenegrói	-		torpedó	57 T	-
6.	1915. III. 19.	GASPARE (ex TIRRENO)	francia	-	San Giovanni di Medua	hajótörés	-	-
7.	1915. V. 24.	TURBINE romboló		370 t	Vieste előtt	ágyútűz	CSEPEL, TÁTRA, LIKA	-
8.	1915. VI. 8.	CITTA DI FERRARA léghajó	olasz	-	Fiume	pisztolylövés	L 48 repülőgép	-
9.	1915. VI. 18.	GRAZIA tehergőzös		-	San Benedetto előtt	torpedó	74 T	-
10.	1915. VIII. 5.	P 5 léghajó		-	Pietro d' Orio	kézifegyver	L 47 repülőgép	-
11.		CITTA DI JESI léghajó		-	Pola	légv. ágyúk	NOVARA gyorscirkáló	-

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
12.	1915. VII. 13.	17 OS torpedónaszád	olasz	120 t	Piranótól északra	akna	-	-
13.	1915. VIII. 15.	JALEA tengeralattjáró		252/300 t	Grado-Trieszt között		-	-
14.	1915. IX. 27.	BENEDETTO BRIN csatahajó		13 400 t	Brindisi	önrobbanás (szabotázs?)	-	Kideritetlen eset diverzáns akció sem kizárható
15.	1915. VIII. 29.	NAUTILUS tengeralattjáró		225/300 t	Sdobba-torkolat	repülőbomba vagy akna	L 46 vízirepülőgép	Egyik változat sincs kétséget kizáróan bizonyítva
16.	1915. XI. 22.	KALMARA vitorlás		-	Otranto előtt	lövegtűz	TRIGLAV	-
17.		PALATINO gőzös		-	Brindisi-Valona vonal		TATRA	-
18- -36.	1915. XII. 5.	ismeretlen nevű gőzösök, összesen 4 egység ismeretlen nevű vitorlások, összesen 10 egység kisebb szállítóhajók (bárkák), összesen 5 egység	-	-	San Giovanni di Medua		NOVARA, HUSZAR, PANDUR, TURUL, WARASDINER	Mind a kikötőben horgonyzott és rakodott, azonosíthatatlanok
37.	1915. XII. 5.	FRESNEL tengeralattjáró	francia	398/550 t	Bojana-torkolat		WARASDINER	-
38.	1915. XII. 4.	INTREPIDO romboló	olasz	780 t	Valona	akna	-	-
39.	1915. XII.	RE UMBERTO gőzös		-			-	-
40.	1916. II. 16.	MEMPHIS gőzös	francia	-	Durazzo		-	-
41.- -45.	1915. XII. 6.	4 vitorlás	albán	-		lövegtűz	CSEPEL, BALATON, TATRA, TRIGLAV, ORJEN, LIKA	Kikötőben horgonyzó, ismeretlen nevű hajók
		1 trabakel	olasz					
46.	1915. XII. 29.	MONGE tengeralattjáró	francia	398/550 t	Menders-fok		BALATON	-

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
47.	1916. II. 26.?	MONSONE gőzös	olasz	-	Durazzo	akna	-	-
48.-49.	1916. II. ?	2 halászhajó	brit	-				-
50.	1916. VII. 14.	BALILLA tengeralattjáró	olasz	-	Lissától 6 mf-re nyugatra	torpedó	65 F, 66 F	-
51.	1916. VII. 31.	GIACINTO PULLINO tengeralattjáró		$\frac{345}{400}$ t	Galiola	zátonyra ült	-	Bevontatása közben elsüllyedt
52.	1916. VIII. 26.	ROSIE halászgőzös	brit	-	Otrantói-szoros	repülőbomba	L 132 vízirepülőgép	-
53.	1916. VI. 1.	1 halászgőzös				lövegtűz	ORJEN	-
54.-55.	1916. VII. 9.	CLAIVIS halászgőzös ASTRUM SPEI halászgőzös					NOVARA	-
56.	1916. VIII. 2.	LEONARDO DA VINCI csatahajó	olasz	22 380 t	Tarantói-öböl	pokolgép	-	Diverzáns akció
57.	1916. VIII. 9.	B 10 tengeralattjáró	brit	$\frac{280}{320}$ t	Velence	repülőbomba	20 repülőgép bombázta a velencei kikötőt	Kideríthetetlen, melyik gép bombája találta el
58.	1916. VIII. 5	léghajó	olasz	-	Lissa-sziget	önrobbanás	-	-
59.	1916. VII. ?	H 3 tengeralattjáró	brit	$\frac{370}{450}$ t	Punta d' Ostro	akna	-	-
60.	1916. IX. 15.	FOUCAULT tengeralattjáró	francia	$\frac{398}{550}$ t		repülőbomba	L 132, L 135	-
61.	1917. ?	GUGLIELMOTTI tengeralattjáró	olasz	$\frac{700}{1070}$ t	az olasz part közelében	lövegtűz	brit ágyúnaszád	Ellenségnek nézte, tévedésből lőtte
62.	1917. ?	H 5 tengeralattjáró	brit	$\frac{370}{450}$ t		torpedó	brit tengeralattjáró	
63.	1917. IV. ?	W 4 tengeralattjáró		$\frac{450}{580}$ t	Punta d' Ostro	akna	-	-
64.-65.	1916. XII. 22.	2 halászgőzös		-	Otrantói-szoros	lövegtűz	RÉKA, VELEBIT, DINARA	A gőzösök nevét nem sikerült tisztázni

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
66.	1917. IV. 21.	JAPIGIA gőzös	olasz	-	Linguetta-fok	torpedó	92 F, 94 F, 100 M, 84 F	-
67.	1917. ?	CITTA DI SASSARI segédcirkáló		-	-	akna	-	-
68- -80.	1917. V. 15.	ADMIRABLE, AVONDALE, CORAL HAVEN, FELICITAS, GIRL ROSE, HELENORE, QUARRY KNOWE, SELBI, TAITS, SERENE, TRANSIT, YOUNG LINNET halászgőzösök névtelen halászgőzös	brit	-	Otrantói-szoros	lövegtűz	NOVARA, HELGOLAND, SAIDA	-
81.		BOREA romboló	olasz	370 t	Éliás-hegy		CSEPEL	-
82.		CARROCCIO gőzös		-			BALATON	-
83.		VERITA gőzös		-				
84.		DARTMOUTH cirkáló	brit	5250 t	Brindisi	torpedó	U 89 (német)	nem süllyedt el
85.		BOUTEFEU romboló	francia	714 t		akna	-	-
86.	1916. XI. 4.	MAS-6	olasz	-	-	összeütközött	-	összeütközött, elsüllyedt
87.	1918. IV. 13.	CAVALLETTA		8 t	-	önsüllyesztés	-	-
88.		PULCE						
89.	1918. V. 14.	GRILLO		8 t	Pola	lövegtűz	V. tender, SENJ, VIII. őrhajó	tengerésztank

VI.

A CS. ÉS KIR. TENGERALATTJÁRÓK ÁLTAL ELSÜLLYESZTETT (ZSÁKMÁNYOLT) HAJÓK

Sor-szám	Időpont	A tengeralattjáró		Az elsüllyesztett (elfogott) hajó			Az elsüllyesztés (elfogás) helye (földrajzi fok, perc)	
		száma	parancsnoka	neve	lobogója	nagysága BRT-ben		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
1.	1914. XI. 28.	4	Jüstel	FIORE DEL MARE	albán	13 t	42°00'É	19°00'K
2.	1915. III. 22.			FIORE DI DULCIGNO	montenegrói	3 t	41°53'É	19°15'K
3.				HILUSSIE		3 t		
4.				FIORE I.		3 t		
5.				FIORE II.		3 t		
6.	III. 31.	12	Lerch	BUONA FORTE		3 t	41°54'É	19°11'K
7.				INDAVERDI		3 t		
8.				HAILIE		2 t		
9.	IV. 27.	5	Trapp	LÉON GAMBETTA	francia	12550 t	39°45'É	18°30'K
10.	V. 29.	12	Lerch	VIRGINIA	görög	1065 t	45°35'É	13°30'K
11.	VI. 10.	11	német	MEDUSA		252/300 t	Velence előtt	
12.	VI. 26.	10	személyzet	5 PN	olasz	120 t		
13.	VII. 7.	26		AMALFI		10400 t	Chioggiától 15 mf-re keletre	
14.	VII. 18.	4	Singule	GIUSEPPE GARIBALDI	olasz	7350 t	42°28'07"É	18°15'07"K
15.	VIII. 5.	5	Trapp	NEREIDE		303 t	42°23'17"É	16°15'45"K
16.	VIII. 29.			CEFALONIA	görög	1074 t	41°20'É	19°25'K
17.	XI. 23.	16	Zopa	UNIONE	olasz	25 t	41°46'É	19°32'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
18.	XII. 7.	16	Zopa	FIORE ALBANIA	albán	62 t	41°45'É	19°31'K
19.	XII. 9.	4	Singule	PAPAGALLO		10 t	41°40'É	19°25'K
20.				GJOVADJE		3 t		
21.	XII. 18.	15	Fähndrich	ERZEN		25 t	41°37'É	19°31'K
22.	XII. 21.			FIGLIO PRELIGIONA		80 t	41°47'É	
23.	1916. I. 1.	17	Hudecek	-		40 t	41°57'É	19°25'K
24.	I. 3.	4	Singule	?	?	10 t	41°59'É	19°15'K
25.				HALIL	albán	3 t		
26.	II. 2.			JEAN BART II.	francia	475 t	41°08'É	19°20'K
27.	III. 18.	6	Falkhausen	RENAUDIN		800 t	41°17'É	19°22'K
28.	III. 30.	4	Singule	JOHN PRITCHARD	brit	118 t	38°40'É	20°20'K
29.	V. 17.	15	Fähndrich	STURA		2238 t	40°47'É	19°00'K
30.	VI. 8.	5	Schlosser	PRINCIPE UMBERTO	olasz	7929 t	40°19'É	19°10'K
31.	VI. 23.	15	Fähndrich	CITTA DI MESSINA		3495 t	40°09'É	18°48'K
32.				FOURCHE	francia	746 t		
33.	VII. 10.	17	Hudecek	IMPETUOSO	olasz	680 t	40°10'É	18°50'K
34.	VIII. 14.	4	Singule	PONTE MARIA		204 t	39°55'É	17°15'K
35.				INVERBERVIE	brit	4309 t	37°55'É	16°15'K
36.	X. 13.			MARGARETHA	olasz	2092 t	40°01'É	17°34'K
37.	X. 17.	16	Zopa	NEMBO		370 t	40°08'É	19°30'K
38.	X. 26.	15	Rzemenowski	POLCEVERA		2207 t	39°54'É	19°45'K
39.	1917. IV. 10.	29	Prasil	DALTON	brit	3486 t	36°00'É	22°40'K
40.	IV. 12.	27	Teufl	MERITOS	görög	2500 t	37°13'É	15°20'K
41.	IV. 15.	29	Prasil	MASHOBRA	brit	8326 t	34°12'É	21°01'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
42.	IV. 16.	27	Teufl	ZENOBIA	görög	3500 t	38°53'É	17°25'K
43.	IV. 28.	14	Trapp	TEAKWOOD	brit	5315 t	36°39'É	21°10'K
44.	V. 3.			ANTONIO SCIESA	olasz	1905 t		
45.	V. 4.	4	Singule	PERSEO		3935 t	38°02'É	18°43'K
46.	V. 19.	29	Prasil	MORDENWOOD	brit	3125 t	35°02'É	22°05'K
47.	V. 30.	4	Singule	ITALIA	francia	1305 t	39°45'É	19°00'K
48.	VI. 9.	27	Teufl	ROLAND		703 t	35°50'É	22°01'K
49.	VI. 19.	4	Singule	EDUARD CORBIERE		475 t	40°00'É	17°30'K
50.				CEFIRA		890 t		
51.	VI. 30.	28	Hudecek	HAIGH HALL	brit	4809 t	36°12'É	15°24'05"K
52.	VII. 3.			MONGARA		8205 t	38°10'É	15°36'K
53.	VII. 4.	14	Trapp	MARIONGA GOULANDRIS	görög	3191 t	35°18'É	22°36'05"K
54.	VII. 12.	4	Singule	BERTHILDE	francia	1500 t	38°35'É	16°50'K
55.	VII. 15.	32	Vio	PORTO DI ADALIA	olasz	4073 t	34°40'05"É	18°40'K
56.	VIII. 10.	31	Nejebsy	LEALTA		4021 t	35°45'É	16°50'K
57.	VIII. 13.	28	Hudecek	MASTON	brit	3881 t	38°25'08"É	16°43'01"K
58.	VIII. 16.			BRADFORD CITY		3683 t	38°10'É	15°37'K
59.	VIII. 19.	40	Krsnjavi	GARTNESS		2422 t	34°52'É	18°14'K
60.	VIII. 23.	14	Trapp	CONSTANCE	francia	2468 t	36°51'É	17°25'K
61.	VIII. 24.			KILWINNING	brit	3071 t	35°26'É	16°30'K
62.	VIII. 27.			TITIAN		4170 t	34°20'É	17°30'K
63.				NAIRN		3627 t	34°05'É	19°20'K
64.	VIII. 29.			MILAZZO	olasz	11480 t	34°45'É	19°16'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
65.	X. 5.	28	Hudecek	BONTNEWYDD		3296 t	33°57'É	22°19'K
66.	X. 19.			GOOD HOPE	brit	3618 t	35°53'É	17°05'K
67.		14	Trapp	ELSISTON		2908 t	35°40'É	17°28'K
68.	X. 24.			EUSTON		2841 t	34°53'É	19°50'K
69.	XI. 16.	43	Schlosser	ORIONE	olasz	4016 t	40°35'É	18°50'K
70.	1918. I. 1.	40	Krsnjavi	SANDON HALL	brit	5134 t	36°17'É	12°50'K
71.	I. 12.	47	Molitor	MICA	francia	1535 t	37°09'05"É	22°45'K
72.				BOSFORO	olasz	2773 t	37°54'É	16°06'K
73.	I. 13.	28	Hudecek	REPALLO		3811 t	38°05'É	15°34'K
74.	I. 21.			WEST WALES		4331 t	34°00'É	16°50'K
75.	I. 22.	27	Holub	ANGLO CANADIAN		4239 t	35°15'É	15°05'K
76.				MANCHESTER SPINNER	brit	4247 t		
77.	III. 8.			UGANDA		4257 t	36°26'É	12°05'K
78.		28	Hudecek	AYR		3050 t		
79.	III. 11.			STOLT NIELSEN		5684 t	35°10'É	14°40'K
80.	III. 20.	40	Krsnjavi	ANTONIOS THUPILATOS	görög	2282 t	35°38'É	13°20'K
81.	IV. 29.			MARIA		40 t	35°58'05"É	23°50'K
82.	V. 1.			S. NICOLA	olasz	8 t	35°49'05"É	26°29'K
83.	V. 3.	27	Holub	PANAGHIA		6 t	35°42'É	25°52'K
84.				AGIOS DIMITRIOS		40 t		
85.	V. 6.			TAXIARCHIS	görög	40 t	35°38'É	25°13'K
86.				EVANGELISTRIA		46 t		
87.	V. 10.	47	Seyffertitz	ITINDA	brit	5251 t	33°46'É	21°56'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
88.	V. 13.	32	Kasseroller	JULIA	görög	48 t	36°35'É	22°10'K
89.				-		40 t		
90.	V. 14.	27	Holub	PHOENIX	brit	765 t	40°22'05"É	19°08'K
91.	V. 20.	32	Kasseroller	AGHIOS DIONISIOS	görög	58 t	36°39'É	22°18'K
92.				ANGELIKI		30 t		
93.	V. 21.			CHATHAM	brit	3592 t	34°51'09"É	21°34'K
94.	VII. 3.	27	Holub	EVANGELISTRIA	görög	9 t	36°39'É	22°18'K
95.				AGIA TRIAS		14 t	36°50'É	22°10'K
96.				PANAGHIA		12 t		
97.	VII. 6.			SAN NICOLA	olasz	29 t	36°06'05"É	25°19'K
98.	VII. 7.	31	Rigele	GIUSEPPINO PADRE		67 t	37°30'É	18°30'K
99.	VII. 9.	27	Holub	TREIS ADELPHOI	görög	53 t	35°47'É	25°19'K
100.	VII. 10.			AGIOS GEORGIOS		17 t	35°45'É	
101.				AGIOS LOVKAS		11 t		
102.	VII. 11.			AGIOS KONSTANTINOS		14 t	35°38'É	25°12'K
103.				MARIGO		9 t	36°05'É	25°16'K
104.	VIII. 13.			ANHUI	brit	2209 t	35°04'É	34°08'K
105.	IX. 11.			ANTOINETTE	francia	3 t	45°34'05"É	37°27'K
106.	IX. 13.	41	Wolf	AMIRAL CHARNER		4604 t	36°36'É	12°58'K
107.	IX. 14.	27	Holub	AGIOS NICOLAOS	görög	113 t	34°20'É	32°51'K
108.	IX. 17.			PORTARITISSA	olasz	16 t	35°39'É	26°08'K
109.				SOFIA		6 t		
110.	IX. 18.			ADELPHOTIS	görög	26 t	36°14'É	25°25'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
111.	IX. 18.	27	Holub	AG. AMMA	görög	16 t	36°14'É	25°25'K
112.	IX. 19.			AGIOS SPIRIDION		58 t	36°04'É	24°00'K
113.	IX. 20.	47	Seyffertitz	CIRCE	francia	498 t	41°39'É	19°25'K
114.		27	Holub	AG. NICOLAOS	görög	13 t	36°26'É	22°20'04"K
115.				AG. SPIRIDION		18 t		
116.				THEOLOGOS		103 t	36°57'É	22°05'K
117.				PROF. ELIAS		5 t	36°42'É	22°12'06"K
118.				névtelen		7 t	36°57'É	22°05'K
119.				névtelen		10 t		22°05'08"K
120.				DRAGONOS		6 t	36°59'01"É	21°59'05"K

VII.

FELDERÍTETLEN NEVŰ ÉS NEMZETISÉGŰ, ELSÜLLYESZTETT GŐZHAJÓK

Sorszám	Időpont	A tengeralattjáró		Az elsüllyesztett hajó nagysága (BRT)	Az elsüllyesztés helye (földrajzi fok, perc)	
		száma	parancsnoka			
1.	1917. V. 22.	29	Prasil	3000 t	36°20' É	21°00' K
2.	VII. 8.	14	Trapp	3000 t	32°46' É	23°19' K
3.	VIII. 16.	17	Rigele	1000 t	40°35' É	18°40' K
4.	VIII. 29.	40	Krsnjavi	4500 t	37°00' É	17°10' K
5.	1918. I. 3.			4000 t	35°12' É	15°56' K
6.	III. 19.			4500 t	35°10' É	14°27' K
7.	III. 23.			5000 t	36°14' É	13°11' K
8.	IV. 4.	29	Prasil	8000 t	35°06' É	14°24' K
9.	V. 21.	32	Kasseroller	5000 t	34°51' É	21°34' K
10.	VIII. 12.	27	Holub	3000 t	35°05' É	34°07' K
11.	IX. 26.	41	Wolf	?	37°50' É	18°40' K

VIII.

ELFOGOTT ÉS SZABADON ENGEDETT VAGY TORPEDÓTALÁLATOT KAPOTT, DE EL NEM SÜLLYEDT HAJÓK

Sor-sz.	Időpont	A tengeralattjáró		A megtorpedózott hajó			A torpedózás helye (földrajzi fok, perc)	Megjegyzés
		száma	parancsnoka	fajtája	neve	nagysága (BRT)		
1.	1914. XII. 21.	12	Lerch	csatahajó	JEAN BART	23470 t	40°44' É, 18°55' K	Francia; Máltára vontatták
2.	1915. VI. 9.	4	Singule	cirkáló	DUBLIN	5400 t	41°15' É, 19°10' K	Brit; saját erőből elérte Brindisit, 13 halott
3.	1916. I. 20.	11	Teufl	kórházgőzös	KÖNIG ALBERT	10484 BRT	41°48' É, 19°33' K	
4.	IX. 14.	4	Singule	gőzös	ITALIA	3498 BRT	37°55' É, 16°15' K	Olasz; elvontatták, kijavították. 1917. VI. 18-án német tengeralattjáró elsüllyesztette
5.	1917. VI. 11.	27	Teufl	romboló	SAKAKI	800 t	36°10' É, 23°46' K	Japán; 50 halott, Pireusba vontatták, kijavították
6.	VII. 4.	14	Trapp	vitorlás	EPHTUPHIA	60 BRT	36°24' É, 22°24' K	Görög; rakományát a vízbe dobták, majd szabadon engedték
7.	1918. X. 2.	31	Rigele	cirkáló	WEYMOUTH	5250 t	41°19' É, 19°19' K	Brit; Brindisibe vontatták

SZEMLE

ZARNÓCZKI ATTILA

MÁTYÁS KIRÁLY KATONÁI

(Libra Kiadó, „Fegyvert s vitézt éneklek", Budapest, 1992. 65 o.)

Régóta időszerű szemléletváltozásra került sor a hadtörténet és fegyvertörténet népszerűsítésében. Ennek első jelei a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában indított népszerűsítő sorozat („Hadtörténelem fiataloknak"), valamint a Tankönyvkiadó sorozatai („Hadtörténelem mindenkinek", „Hősök-csaták") voltak. E kötetek közös jellemzője volt, hogy ugyan a témák legjobb hazai szakértőit nyerték meg szerzőnek, külső kiállításuk sok kívánnivalót hagyott maga után. Az újságpapírhoz hasonló minőségű papírra nyomtatták őket, s csak fekete-fehér képek közlésére volt lehetőség.

A könyvkiadás 1990-es évekbeli változása minden bizonnyal a fenti sorozatok végét is jelenti. Annál örvendetesebb, hogy ezzel egyidőben jelentek meg a hadtörténeti népszerűsítés új formái: a Libra kiadásában 1991-től a Militaria Modell Magazin, s a jelen kötettel megindított „Fegyvert s vitézt éneklek" sorozat.

A kötet igényes nyomdai kiállításával, gondosan kiválasztott és rekonstruált fegyverillusztrációival, színpompás rajzaival a jól ismert „Men-at-Arms" sorozat legjobb köteteit idézi az olvasó emlékezetébe. A szakmai alaposságban, a szöveg és az illusztrációk részletgazdagságában pedig még az ötletet adó angol sorozat színvonalát is sikerült meghaladni.

Jelen kötetet forgatva nehezen érthető, hogy a korábban Mátyás király seregéről megjelent munkák miért olyan gyengén illusztráltak, s miért csak néhány várnak a metszetére találtak rá (Mátyás király emlékkönyv I. k., A lovagkor csatái, Mátyás király 1458—1490 stb.) A XV. századi magyar hadtörténelem és fegyvertörténet írott és tárgyi emlékanyagának a bőségét példázza, hogy a Szerző két kötetben mutatja majd be Mátyás király seregét.

Ez az első kötet ismertet meg a sereg hagyományos fegyvernemeivel (nehézlovasság, könnyűlovasság, gyalogság), a katonák viseletével és fegyvereivel, míg a tüzérség, a hadiszekerek, a naszádosok, várak, várostromok, a hadiellátás és szállítás tárgyalása a második kötetre marad. A képek forrásai a legkülönbözőbbek, az összhatás mégis egységes és meggyőző: fegyverek a Magyar Nemzeti Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből, a Szapolyaiak sírkövei, páncélos vitézt, lovassági sisakdíszt, számszeríjat, törökös szablyát ábrázoló címereslevelek, a Bécsi Udvari kártyasorozat képei, vagy éppen a Weisskunig metszetei. A rajzokon szerencsés kézzel válogatnak a kor heraldikai emlékei közül, s így a kor tartomány-, városcímereit is megismertetik az olvasóval.

A rajzok sokszor többet nyújtanak mint a puszta fényképek. Segítségükkel megismerhető a korabeli fegyverek használata (így például a számszeríjé) s viselete is (hogyan erősítették fel a sarkantyút, miként nézett ki a láncszövet, hogyan viselték a kézvédő lándzsakorongot stb.). Bizony nem mindig könnyű elképzelni, hogy az egyes fegyvereket miként használták, viselték, s ebben van az olvasó segítségére a kötet, amely egyaránt ajánlható a szakma és a szélesebb nagyközönség figyelmébe.

Ismerve a hazai könyvkiadói gyakorlatot, hosszú évtizedeken át viszont fogjuk látni az e könyvecskéből kifényképezett illusztrációkat a témával foglalkozó kiadványok lapjain. Nem fogjuk bánni!

Veszprémy László

KISS JÓZSEF

A PESTI INVALIDUS HÁZ JÁSZKUNSÁGI FÖLDESURASÁGA

1731—1745

Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 114. k.

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 268 o.)

A Jászkun Kerület avatott és ismert kutatója újabb jelentős monográfiával gazdagította történelmi irodalmunkat. Már 1979-ben közzétett „A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején 1702—1731" (Akadémiai Kiadó, Budapest) című megelőző összefoglaló művével felhívta magára a figyelmet, hiszen hazai és külföldi levéltárak állagainak korábban mások által még csak nem is sejtett gazdag anyagait tárta fel, és az azokban való évtizedes elmélyülés után reális elemzéssel jutott máig érvényes és maradandónak ígérkező következtetésekre. A Jászkun Kerület hadtörténelmi szempontból is rendkívül fontos gazdaság- és társadalomtörténetével kapcsolatos kutatásait időrendben folytatva ezúttal a következő másfél évtized folyamatainak hasonlóan elmélyült, elsődleges forrásfeltáráson alapuló elemzésére és erre építve a valóságos folyamatok bemutatására vállalkozott, nem ismételve korábbi alapmunkája állításait, de a szükséges mértékig visszanyúlva előző megállapításaihoz. Ezen újabb műve még inkább a hadtörténelem körébe is vág, mivel a Német Lovagrend után a Pesti Invalidus Ház gyakorolta a Jászkun Kerület földesúri jogait.

A világosan tagolt monográfia első nagyobb egysége a magyar királyi koronabirtokok jogállását elemzi, s bebizonyítja, hogy az Udvari Kamara részéről, miként 1702-ben, 1731-ben is törvényes alap nélküli eladás történt, akkor a Német Lovagrendnek, ezúttal a Pesti Invalidus Háznak, bár uralkodói utasításra következett be mindkét alkalommal. Ezt követően a szerző felvillantja Széchényi György esztergomi érsek személyiségét és életútját, majd azt a folyamatot mutatja be, miként jutott el az agg egyházfő a pesti és pozsonyi katonai menház létrehozására szánt alapítvány tételéhez. Az alapítólevél részletes ismertetését követően visszafogottan és mégis érzékletesen ábrázolja az utód, Kollonits Lipót esztergomi érsek mesterkedéseit, amelyek révén titkos társvevővé vált már 1702-ben a Jászkun Kerületnek a Német Lovagrend részére történt eladásakor, éppen a Széchényi-féle invalidusalapítványt használva fel erre a célra. Miközben az alapítványból illegálisan felhasznált összeg visszaszerzése sikertelen folyamatának bemutatására kerít sort Kiss József, párhuzamosan szól arról is, miként kezdett hozzá az újabb esztergomi érsek, Keresztély Ágost szász herceg a Pesti Invalidus Ház építtetéséhez. Ezt követően bemutatja az első invalidusoknak még az építkezés alatti 1729-es beköltöztetését és ismerteti a menház működését a további építkezési munkálatok közepette.

A harmadik fejezet foglalkozik azzal, miként került sor az Udvari Kamara közreműködésével a Jászkun Kerületnek a Német Lovagrend földesuraságától való megszabadulására és miként következett erre a Pesti Invalidus Ház földesurasága, miután az alapítványi összeg oly szintre emelkedett, hogy a vásárlásra mód nyílhatott. Ezt követően az új földesúri tulajdonba való 1731-es beiktatás folyamatának elemzése következik. A továbbiakban a következő nagyobb egység a megvásárolt terület gazdasági és társadalmi viszonyait mutatja be. Az ezt követő ötödik fejezet különös figyelemre tarthat igényt a hadtörténelem iránt érdeklődők részéről. E szövegegységben ugyanis a szerző a Pesti Invalidus Ház belső szervezeti felépítését, katonai rendtartását, működését, gazdálkodását, az ott szolgálatra beosztott és elhelyezett állomány ellátását és napi életét mutatja be.

Különösen érdekes részt képez ebben a földesúri bevételek és az ellátmányi kiadások egybevetése. Hasonlóképpen

mindeddig ismeretlen kép tárul fel az irgalmasrendi atyák beteggondozó tevékenységét részletező szövegrész olvastán. A hatodik fejezetben Kiss József a Jászkun Kerületben foglalkoztatott földesúri tiszteket mutatja be, az ő működésüket elemzi, miközben életközelbe hozza az eddig zömében ismeretlen történelmi személyiségeket. Ezt követően újabb önálló egységben a helyhatósági közigazgatási és bíráskodási folyamatok részletes bemutatása következik, ezekkel kapcsolatosan a szerző megint minden egyes személyt bemutat az olvasónak. A nyolcadik fejezet a Jászkunság adott időbeli adóztatását elemzi. Ez megint rendkívül hasznos információkat szolgáltat a hadtörténészek számára, hiszen a lengyel örökösödési háborúval, III. Károly második török háborújával, a két sziléziai és az osztrák örökösödési háborúval terhelt időszakra vonatkoztatóan a legapróbb részletekig tartalmazza a kivetett és behajtott rendes és rendkívüli hadiadókat is. Ezen túlmenően azonban, a rövid békeidőszakok vonatkozásában elsődlegesen, az átvonuló és beszállásolt katonaság eltartásából fakadó tehertétel adatait hasonló részletességgel közli, így e területen is számos új ismeretet nyújt.

Legfontosabb hadtörténelmi szempontból, legalábbis a recenzens szerény véleménye szerint, a záró fejezet. Ebben Kiss József a Jászkun Kerületben érvényesített hadkötelezettséget és katonaállítást mutatja be, gyakorlatilag a XVIII. század egész első felére vonatkozóan. E tekintetben is kettős a vizsgálata, ismerteti az előírásokat, elvárásokat, majd azokat szembesíti a valós adatokkal. Felidézi az insurrectiós kötelezettséget előíró törvényt, majd arról a körülményről szól, hogy a Jászkunság 1702 óta már nem a nádori joghatóság alatt áll. Ennek ellenére, mint ahogyan a nádori porták után kivetett hadiadót fizetniük kellett, jogérvényesnek tekintették továbbra is a hadkötelezettségüket. Ezt az érintettek elfogadták, csakhogy éppen a Rákóczi-szabadságharc alatti, a fejedelem zászlaja iránt tanúsított nyolc esztendős hűségük bizonyította, miként értelmezték azt. Mindenesetre — bizonyára éppen ezért — az 1716/18-as török háborúban csupán részlegesen vette őket igénybe a bécsi hadvezetés.

Rendkívül érzékletes képet fest a szerző az 1735-ös insurrectiós alkalmazásról, amikor a békési mozgolódás ellen küldték táborba a jászokat, kis- és nagykunokat. Pontos adatokat nyerünk mind a mozgolódás, mind az ellene küldött hadak mozdulatainak mértékéről. Ugyancsak érzékletesen ábrázolja Kiss József, mennyire csalódtak a hadrakeltek, mivel a korábbi törvényességet semmibe véve, miként a török háború idején is történt, újólag, az insurrectio idejére is beszedték tőlük a hadiadót. Hasonló részletességgel mutatja be a szerző — az 1741-es poroszellenes sziléziai hadbaküldésre tekintettel — a Jászkun Kerületből még az országgyűlés összehívása előtt kiállított insurrectio összetételét, útbaindulását.

A továbbiakban az 1741. évi általános insurrectio törvénybe foglalását követően előírt portális katonaállítás kötelezettségének teljesítését részletezni. Befejezésül, az országgyűlési munkálatokhoz visszatérve, arról tájékoztat, hogy a karok és rendek a Pesti Invalidus Ház indigenatusát ugyanúgy nem fogadták el, mint korábban az 1712 15-ös országgyűlésen a Német Lovagrendét sem. Ezután a Jászkun Kerület ezáltal végre lehetővé vált, régóta célul kitűzött önmegváltásának folyamatát elemzi, amelynek ára — az 500 000 Ft megváltási összegnek a Pesti Invalidus Ház részére való kifizetésén túl —, mintegy jelezve a nádori fennhatóság alá való visszatérést, az 1744-ben újra meghirdetett általános insurrectióra is tekintettel, a jászkunsági huszárezred felállítása volt.

Kiss József nem elégszik meg a bőséges jegyzeteléssel, a fordításban és eredeti idegen nyelven is közölt sok forrásidézettel, hanem függelékként még a tárgyalt másfél évtized legfontosabb alapokiratainak teljes terjedelemben való közreadására is vállalkozott, hogy ezáltal tegye teljessé az általa nyújtottan immár egyértelmű történelmi képet. Mindez a hadtörténelem, különösen az oly kevéssé ismert XVIII. század eseményei iránt érdeklődő szakember számára nélkülözhetetlen alapmű lesz, és a recenzens csak sürgős nyomatékkal ajánlani tudja e valóban hézagpótló mű alapos tanulmányozását minden érdeklődő számára.

Zachar József

FÜZES MIKLÓS

BATTHYÁNY KÁZMÉR

Magyar História: Életrajzok

(Gondolat Kiadó — Baranya Megyei Levéltár, Budapest, 1990. 216 o.)

A XIX. század végén és a XX. század elején egymás után jelentek meg a Magyar Történeti Életrajzok című sorozat kötetei. Olyan munkák láttak napvilágot ebben a sorozatban, amelyek mindmáig nélkülözhetetlen kézikönyvei a magyar történelem kutatóinak. A sorozatban megjelent művek között voltak jobbak és rosszabbak — mint általában a sorozatokban szokás. A fő hangsúly azonban — érthetően — a magyar középkorra és korai újkorra esett; a XIX. század nagyjainak életrajzát a levéltári adatok hiánya és a kortársakkal szembeni köteles tapintat miatt nem nagyon lehetett feldolgozni. A kevéske XIX. századi személyiséget bemutató életrajz közül is azok sikerültek jobban, amelyek a „második vonal" politikusairól szóltak: Horváth Mihály, Bezerédj István és Jósika Miklós biográfiái közül máig is ezek a legjobbak. Kevésbé sikerültek Széchenyi, Eötvös vagy Kölcsey életrajzai; s hiába keresnénk e sorozatban Batthyány Lajos, vagy Kossuth életrajzait.

Amikor a Gondolat Kiadó az 1980-as években a Magyar História sorozaton belül „fióksorozatként" megindította az életrajzok kiadását, ezt a meglehetősen magas mércét kellett megütnie. A rövidebb terjedelem, a szerényebb külső egyenlőtlenné tette a „versenyt"; ám a sorozat egyes kötetei általában kiállták a próbát a nagy „elődd el" szemben. A kutató talán csak azon sajnálkozhat, hogy ezekben a munkákban is csak sommás irodalom- és forrásjegyzéket kap a kötet végén; s így még az új eredményeket is kételkedéssel kell fogadnia, mert nem tudja, hogyan jutott el hozzájuk a Szerző.

Ha a múlt század végén a források szegénysége miatt volt nehéz dolga annak, aki egy XIX. századi személyiség életrajzát kívánta megírni, úgy mostanság éppen a források gazdagsága teszi kétségessé e vállalkozást. Különösen igaz ez 1848—49 szereplőire, akikről e kb. másfél évben olyan mennyiségű forrásanyag áll rendelkezésünkre, hogy az már-már áttekinthetetlen. Még a második-harmadik vonalbeli személyiségek, képviselők. kormánybiztosok, újságírók életútját is szinte hétről-hétre, sőt, napról-napra követhetjük a nagy év folyamán.

Természetesen nehezebb dolog Kossuth Lajos, Batthyány Lajos vagy Görgei Artúr életrajzát megírni, mint jelen kötet hőséét, Batthyány Kázmérét. Batthyány ugyanis nem tartozott a korszak jelentős személyiségei közé. Tevékenysége mégis jól dokumentálható, különösen 1848—49-ben és az emigráció idején. Ám ebből az irtózatos mennyiségű iratanyagból is csupán az derül ki, amit a kötet szerzője is bevall a sorok között: Batthyány Kázmér a múlt századi reformnemzedéknek nem az első sorába tartozott, s még a második sorban is (képzavarral élve) meglehetősen hátul állt. Nem volt olyan jelentős elméleti politikus mint Széchenyi vagy Kossuth; a politikai stratégia és taktika oly nagymestere, mint Batthyány Lajos; nem alkotott olyan jelentős műveket, mint Eötvös, vagy Kölcsey. Nem mérhető az első felelős magyar minisztérium tagjainak többségéhez: talán csak ahhoz a két miniszterhez, akinek később utódja lett: Esterházy Pálhoz és Klauzál Gáborhoz. A második minisztériumban is inkább Horváth Mihály, vagy Duschek Ferenc (politikusi és nem emberi!) mértékével mérhető, mint Szemeréével, vagy Vukovics Sebőével. Világéletében másodhegedűs volt; a reformkorban Kossuth és Batthyány, a szabadságharcban Kossuth és Szemere, az emigrációban Szemere mellett. Töredékesen és áttételesen ismert emlékirataiból is kitűnik,hogy nem rendelkezett a nagy összefügések áttekintésének képességével, s nem rendelkezett a napi politikai taktika ismeretével sem.

Füzes Miklósnak tehát nehéz dolga volt, amikor erről a meglehetősen szür-

ke személyiségről kezdett életrajzot írni. Az életrajz nem igazán sikerült. Ennek oka részben az, hogy a Szerző hajlamos elveszni a részletekben (l. pl. a Védegyleti lakomák leírását), illetve az, hogy nem mert szembenézni azzal a ténnyel, hogy hőse nem jelentős személyiség. A reformkori fejezetekből ugyan rengeteg érdekes apróságot megtudhatunk Batthyány Kázmér mecénási tevékenységéről, vagy birtokosi magatartásáról; de közéleti szereplésének leírásában mindig csak mások oldalán jelenik meg, a tőle idézett szövegrészletekben pedig semmiféle egyéni nézetet nem találunk. Batthyány Kázmér a reformországgyűléseken és szűkös elméleti munkásságában semmi olyat nem mondott vagy írt, amit a reformnemzedék más tagjai — jóval színvonalasabban — ne fogalmaztak volna meg. Ugyanakkor a szövegben jónéhány olyan általánosítással találkozunk, amelyek meglehetősen üresnek hatnak. Például a Szerző egyetlen Széchenyi-idézet alapján azt állítja, hogy Batthyány Kázmér mecénási tevékenysége nem talált megértésre kortársai között; vagy a Védegylet végét kurtán-furcsán elintéző bekezdésében a következő mondatot találhatjuk: „Új idők, új feladatok jelentkeztek, amik Batthyányt is egyre nyíltabb és élesebb politikai csaták megvívására szólították." A Védegyletről szóló fejezetben — óvatosan — Batthyánynak tulajdonítja a „Der ungarische Schutzverein" című, 1845-ben Lipcsében megjelölt kötet szerzőségét; bizonyítékként azonban csupán Batthyány egy 1845 nyári beszédét hozza fel. Azonban a beszédben nincs semmi olyan, ami kimondottan az ő szerzőségére utalna. Abban is vitatkoznánk a Szerzővel, hogy az említett röpiratban csupán „felületesen olvasva" lelhetnénk nacionalista megnyilvánulásokat. A röpirat a magyar liberális nacionalizmus programjának alapján készült; s ebben nincs semmi szégyellni, vagy mentegetni való. A nacionalizmus ugyanis a korszak politikai életének egyik természetes jellemzője és megnyilvánulási formája; kész csoda lett volna, ha Batthyány Kázmér (ha ugyan ő a szerző) nem ebben a szellemben írt volna.

1848-ban Batthyány előbb Baranya megye főispánja és kormánybiztosa, majd — Eszék feladása után — a Bácska (és nem az egész Délvidék) kormánybiztosa, majd a Szemere-kormány külügyminisztere volt. Füzes Miklós munkájának egyik legjobb fejezete Eszék ostromának leírása. A stratégiai szempontból fontos erőd 1849 februári eleste után a Dráva-vonal egésze a cs. kir. csapatok kezére került. Füzes érzékelteti, hogy Batthyánynak — a várparancsnok szándéka ellenében — nem sok reménye volt az erőd megtartására; ezért nem ítélhető el különösebben, hogy 1849 február elején elhagyta a várat. Jóval rövidebb a bácskai országos biztosi működésének bemutatása. A Szemere-kormány miniszterét bemutató részben pedig külön alfejezet szól Batthyány Kázmér nemzetiségpolitikai eszméinek fejlődéséről. Talán egy idézetet, illetve az arra való reflektálást hiányoljuk e fejezetből. Vukovics Sebő emlékirata szerint 1849 március végén „Batthyány a rácok kiirtásának eszméjével igen megbarátkozva volt; ő ezen szinte úgy kivihetlen, mint emberiség szempontjából borzasztó eljárást lehetségesnek tartotta".

Batthyány külügyminiszteri tevékenységét több alfejezetben tárgyalja a Szerző. Talán itt a legtöbb a következetlenség és a tárgyi tévedés. Igaz, Batthány külügyminiszteri ténykedését jórészt csak diplomáciai jegyzékei alapján lehet dokumentálni; ám a szövegben ezek közül sem mind szerepel. A Szerző utal arra, hogy Batthyány 1849. május 16-án jegyzéket intézett a Galiciában összevont orosz csapatok parancsnokához, majd megjegyzi, hogy „Paszkevics nem válaszolt". Nem is tehette, mert meg sem kapta a jegyzéket; a kézbesítéssel megbízott Dembiński altábornagy visszatartotta azt, ma is irathagyatékban található, s innen közölte 1874-ben Alfons Danzer. Szemere és Batthyány 1849 július végi küldetéséről szólva kiemeli, hogy Kossuth 1849. augusztus 10-i lemondását megelőzte „ez a korlátozott jogkörű felhatalmazás"; s megjegyzi, hogy ezt a magyar történetírás „nem hangsúlyozza ki". Csakhogy Szemeréék felhatalmazása semmiben sem volt nagyobb mértékű, mint Vukovics Sebőé 1849 május végén, délvidéki küldetése idején; vagy Csány László, Aulich Lajos és Kiss Ernő megbízatása 1849. június 29-én. Az oroszokkal folytatott tárgyalások leírásában is sok a zavar. A Szerző szerint Szemere és Batthyány első memoranduma 1849. augusztus 5-én készült el, s nem tudni, hogy

Szemere, vagy Batthyány munkája-e? Nos, a dokumentum fogalmazványa Szemerétől származik, és július 30-án kelt; ennek a — Görgeihez írott — levelének a francia fordítását készítette el 1849. augusztus 3-ig; de csak 5-én továbbították az orosz táborba. A második, augusztus 6-án kelt memorandum Batthyány francia nyelvű fogalmazványában maradt ránk, s Szemere csupán néhány ceruzával írott javítást és betoldást eszközölt rajta.

Az utolsó fejezet az emigráns Batthyány Kázmér utolsó éveit mutatja be.A Szerző mértéktartóan ismerteti az emigráción belüli vitákat, s nem mentegeti hősét Kossuth elleni fellépéséért. Külön alfejezet tárgyalja Batthyány felségárulási pörének és emlékiratainak történetét is. A kötetet az életpálya átfogó értékelése zárja.

Füzes Miklós Batthyány Kázmérről írott életrajzában nem mindig tudott megbirkózni a forrásanyaggal és az addigi irodalom ellentmondó adataival. Az életrajz legsikerültebb részei azok, ahol a tárgyalt események egyetlen szálon futnak. Ám egy ilyen személyiség életrajzírójától nem várhatjuk azt, hogy a korszak minden bizonytalan kronológiájú eseményének tárgyalásánál megtalálja a helyes rekonstrukciót. A kifogások jó része tehát nem annyira a Szerzőt, mint eddigi historiográfiánkat érinti.

Hermann Róbert

CSONKARÉTI KÁROLY—BENCZÚR LÁSZLÓ

HADITENGERÉSZEK ÉS FOLYAMŐRÖK A DUNÁN

A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflottillájától a Magyar Királyi Honvéd Folyamerőkig 1870—1945

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. 291 o.)

Csonkaréti Károly neve nem ismeretlen a Hadtörténelmi Közlemények olvasói előtt Avatott kutatója az elmúlt mintegy másfélszáz év monarchiabeli és magyar hadihajózástörténetének. Érzelmileg is kötődik egykori fegyvernemének, hiszen a háború utolsó 10—12 hónapjában maga is a „Föte" tagjai közé tartozott. Ezt korábbi írásaiban sem titkolta, s a könyv 243. oldalán egyenruhás nagykamaszként néz az olvasóra az AM 11 fedélzetéről.

1980-ban jelent meg alapvető könyve, a „Hadihajók a Dunán". Ebben részletesen ismertette a dunai hadihajózás történetét az I. világháború végéig, és vázlatosan 1945-ig. Hogy akkor a könyv vége elnagyolt lett, annak több oka is volt, s mind objektív. Azok most már nem léteznek, viszont a szemtanúk is fogynak...

Ezt a könyvet rajta kívül senki más nem tudta volna ilyen színvonalon megírni. Teljesítménye minden elismerést megérdemel, s ezek után kötözködésnek tűnhet, ha a kritikus kifogásokat emel, vagy kérdéseket tesz fel. Pedig csak az a célja, hogy a gyenge pontok bemutatásával jelezze a szerzőnek: hol kell hézagokat betömnie, vagy egy-egy részletet jobban megvilágítania.

A könyv felépítésével, s ezen belül a fejezetek sorrendjével, azok felépítésével teljesen egyetértek. Célszerűbb lett volna mindazonáltal a könyv fejezeteit néhány nagyobb egységbe összevonni. Valahogy így: I. Eseménytörténet. II. Függelék. S ezen belül az I. felépítése: A) A cs. és kir. Dunaflottila. 1. 1870—1914. 2. 1914—1918. 3. 1918—1919. B) A m. kir. Honvéd Folyamerők. 1. 1919 vége — 1938. 2. 1939—1945. Egy határozottabb szerkesztő, vagy lektor sokat segíthetett volna ebben.

Az első világháború végéig terjedő fejezetekről csak dicsérően lehet szólni.

1980-hoz képest még kibővítette, s jelentőségének megfelelően értékel(het)te a Dunaflottilla ukrajnai expedícióját is.

1918 őszétől az események sorozata már hiányosabb, de néhány fontos és ismeretlen részlet azért előkerült. Így pl. Hartmann Gaszton shhdgy. merész — és részben sikeres — vállalkozása 1918 novemberében a déli Dunaszakaszon rekedt hajók és uszályok megmentésére.

A korábbinál érthetően tárgyilagosabb és jobb a Tanácsköztársaság idején történtek leírása is. Ez azért is örvendetes, mert ezt az időszakot eddig — 1945 előtt éppúgy, mint után — tendenciózusan értékelték. Sajnos a résztvevők már nem élnek, és a mindenkori „elvárásoknak megfelelő" visszaemlékezések pontosítása nagyon nehéz. Egyébként szerintem a tengerészek is azt szerették volna zömükben csinálni, amit a felvidéki visszavonulástól a repülők: eljutni Szegedre. Számukra Horthy még nagyobb vonzerő lehetett. De míg a levegőben ez viszonyag simán ment, a hadihajók előtt ott állott az angol haditengerészet által ellenőrzött Dunaszakasz. Áttörhetetlenül.

Egyébként a dél felé vonuló „fellázadt" úszóegységek elleni légitámadást „jelentőségének" megfelelően egyetlen mondattal elintézi. A saját aknájára futott BÁCSKÁ-ról éppenséggel meg lehetett volna valahol jegyezni, hogy az 1960-as évek második felében kiemelték.

A folyamőrség korai időszakáról, érthetően, kevés dokumentum maradt. Egy rejtett fegyvernemnél ez természetes. A 159. oldalon a szerző felsorolja a folyamerők (folyamőrség stb.) legfőbb parancsnokait. Csakhogy, ha összevetjük Szakály Sándornak a Hadtörténelmi Közlemények 1984-es évfolyamában megjelent „Adattárával", kiderül, hogy Csonkaréti nem említi közöttük sachsenfelsi Dietrich Richárdot és wartenschildi Hartmann Gasztont, viszont szerepel nála galántai Hild Ferenc. Nem lehetett volna erről a két kutatónak előzetesen konzultálni? Egyébként ebben a részben a szerző érzékletesen írja le az antant-ellenőrzés megalázó, fárasztó és csak gyűlöletet szülő időszakát.

A „Folyamőrség" kor utolsó eseménye a felvidéki bevonulás volt. A KECSKEMÉT esetét *egyes szám első személyben* még a hatvanas évek közepén mondta el nekem Dezsényi Miklós, aki még akkor is fájlalta, hogy elmaradt a hivatalos elismerés. Itt érdemes lett volna kicsit tovább idézni Dezsényi könyvét, hogy a PRESIDENT MASARYK akkori parancsnoka „minden felső parancs nélkül határozta el" az átkelés megzavarását. Legalábbis ezt mondta Dezsényinek egy fogadáson. (Örvények a Dunán, 28. o.)

A továbbiakban — végre! — részletesebben olvashatunk a délvidéki harcokról, s a mai TV-nézőknek nem szükséges megmagyarázni, hogy milyen tragédiák rejlenek azon mondat-darabka mögött hogy „a csetnikek megmozdultak".

Nincs szó a könyvben róla, de ekkoriban történt, hogy a brit titkosszolgálat beszervezte a zsidótörvények miatt leszerelt Kruchina Viktor folyamőrkapitányt, akinek sikerült a német megszállás alatt rábeszélnie Dezsényit az együttműködésre. Dezsényi beszélt erről is, részletesebben, mint könyvében írt róla. Állította, hogy nem tudta, Kruchina kinek dolgozik. Az Intelligence Service nem hagyta el Kruchinát 1945 után sem, krimibe illő módon szöktették ki az országból az NKVD orra elől, magára hagyva a tájékozatlan — és naiv — Dezsényit, akit aztán koncepciós perben el is ítéltek.

Sajnos kimaradt a könyvből az is, hogy a Duna elaknázásának brit tervét Popper Ottó cseh származású volt cs. és kir. hajómérnök dolgozta ki, aki 1940-ig a Nemzetközi Dunabizottság munkatársa volt. (Petneházy Zalán: A magyar hajózás és a dunai aknaharc a második világháborúban. Hadtörténelmi Közlemények 1988 1; 129. o.)

Az 1944-es harcok leírását a lehetőség szerint Csonkaréti már 1982-es tanulmányában részletesen tárgyalta. Azóta több érdekes apró részlettel kiegészítette. Hiányolom viszont a 256. oldalról a „futni hagyott" brit pilóta történetének csattanóját, melyet így fejezett be Petneházy: „Huszonöt év után angol autó állt meg a házam előtt. Kopaszodó úr szállt ki belőle. Ő volt az, a régi lelőtt pilóta, George Harvester.) (Hadtörténelmi Közlemények, 1982 2; 194. o.).

Befejezésül a könyv a hajók sorsáról szól. Nem érdektelen tudni, hogy az amerikaiak által zsákmányul ejtett úszóegységeket *visszavásárolhattuk* volna 1947-ben. Normális körülmények esetén az AM és PAM naszádok bizto-

san hazakerültek volna... De ez már egy más történet lenne...

Nem tudom, miért hagyta ki a szerző az eseménytörténeti rész végéről 1982-es tanulmányának zárógondolatait: „... befejezésül megállapíthatjuk, hogy a folyami erők őrnaszád ezredének harctevékenysége semmivel sem maradt el az első világháborúban küzdött cs. és kir. Dunaflottilláétól. Sőt... leszögezhetjük, hogy teljesítményük — embereké és úszóegységeké egyaránt — felülmúlta amazokét." (Hadtörténelmi Közlemények, 1982/2; 203. o.).

A függelékben a szerző ismerteti a folyamőrség egyenruháját, szervezetét, az úszóegységeken történő szolgálatteljesítését. Lehető legteljesebben közli az egyes őrnaszádok személyzetét, s a végén megemlékezik a Haditengerész Hősi Emlékműről.

Nagyon hiányolok a könyvből egy táblázatos kimutatást az úszóegységekről, olvasformán, mint a Weyers Flottentaschenbuch köteteiben szokás. Az adatok ugyan zömében megtalálhatók a szöveges részben, de nagyon nehéz összekeresni azokat.

Méltatlan a könyv színvonalához a „Felhasznált irodalom" című összeállítás, mégpedig azért, mert ömlesztve és hiányosan közli a felhasznált anyagot. A nyomtatásból megjelent művek közül kapásból fel lehet sorolni vagy ötöt, melyek hiányoznak az 1980-as könyvéhez képest. Az újabbak közül feltétlenül fel kellett volna használnia Petneházynak általam már hivatkozott tanulmányát. A „Forrásjegyzéket" (és *nem* irodalomjegyzéket) a következő módon kellett volna közölnie:

1. Feldolgozások. (A kéziratosokat őrzőhelyük megadásával).

2. Visszaemlékezések, (írásbeliek, hasonló módon.)

3. Közgyűjteményekben őrzött dokumentumok, kellő részletezéssel.

4. Másutt (pl. magánszemélyek birtokában) lévő dokumentumok.

5. Személyes (szóbeli és levélbeli) közlések.

Egyébként egy ilyen jelentős műtől elvárná az olvasó a pontos jelzetelést, bár ennek hiányáért nem biztos, hogy a szerző a felelős.

Igen növelik viszont a könyv értékét Benczúr László műszaki precizitással készített rajzai az úszóegységekről és a lövegekről. Ezek jobbak, mint a Jane's Fighting Ships hasonló rajzai! A sok eredeti, közöletlen, dokumentum-jelentőségű fotó szintén emeli a könyv értékét.

De megint (és félelmeim szerint nem utoljára) kérdezem: miért kellett egy ilyen kiváló könyv színvonalát könnyen elkerülhető hibákkal lerontani?!

1992 nyár elején a (végre) megtartott folyamőr találkozón az egykori résztvevők elbeszélgettek Csonkaréti Károllyal, melynek során „nem titkolták, hogy részletesebb írói feldolgozást — talán külön könyvet — érdemelne" a M. Kir. Honvéd Folyamerők második világháborús története. (Magyar Honvéd 1992/23; 37. o.). Ez igaz, de hozzáteszem: nélkülük, az ő visszaemlékezéseik nélkül az nem oldható meg. S ez vonatkozik a szerzőre is, hiszen „közfolyamőrként" is lehetett olyan élménye, mely jellemző vagy érdekes. Jó lenne, ha elkészülne ez a könyv, csakhogy sok-sok időrabló részletkutatásra lesz még hozzá szüksége a szerzőnek. S ezt elkapkodni vétek lenne...

Nagy Domokos Imre

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS — Hadsereglétszámok a X—XIV. században — — 3

ZACHAR JÓZSEF — A franciaországi Bercsényi-huszárezred története, 1721—1791 — — — — — — — — — 33

KÖZLEMÉNYEK

ZAKAR PÉTER — A hadügyminiszter Görgei — — — — — — 74

P. MIKLÓS TAMÁS — Adalékok a századelejei magyar katonai előképzés történetéhez, 1900—1918 — — — — — — 98

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT — Kormánybiztosi iratok Buda visszafoglalásának történetéhez — — — — — — — — — 112

CSONKARÉTI KÁROLY — Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. Összesítések, táblázatok — — — — — — — 144

SZEMLE

ZARNÓCZKI ATTILA — Mátyás király katonái *(Veszprémy László)* — — 171

KISS JÓZSEF — A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága, 1731—1745 *(Zachar József)* — — — — — — 172

FÜZES MIKLÓS — Batthyány Kázmér *(Hermann Róbert)* — — — 174

CSONKARÉTI KÁROLY—BENCZÚR LÁSZLÓ — Haditengerészek és folyamőrök a Dunán. A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflottillájától a Magyar Királyi Folyamerőkig, 1870—1945. *(Nagy Domokos Imre)* — — — — — — — 176

CONTENTS

STUDIES

ANDRÁS BOROSY — The strength of the armies in the 10—14th centuries — — — — — — — — — — — — 3

JÓZSEF ZACHAR — The history of the 1st (Bercsényi) Hussars of France, 1721—1791 — — — — — — — — 33

PUBLICATIONS

PÉTER ZAKAR — Görgei as Minister of War — — — — — — 74

TAMÁS P. MIKLÓS — Glosses on the history of the preliminary military training in Hungary at the beginning of our century, 1900—1918 — — — — — — — 98

HISTORICAL SOURCES

RÓBERT HERMANN — Papers of government commissioners in connection with the recapture of Buda in 1849 — — 112

KÁROLY CSONKARÉTI — The operations of the Austro-Hungarian Navy in the Great War. Recapitulations, break-downs 144

REVIEW

ATTILA ZARNÓCZKI — The soldiers of King Matthias Corvinus *(László Veszprémy)* — — — — — — — — — — 171

JÓZSEF KISS — The seigniorate of the House of Invalids of Pest in Jazygia and Cumania (District Jászkunság), 1731—1745 *(József Zachar)* — — — — — 172

MIKLÓS FÜZES — Kázmér Batthyány *(Róbert Hermann)* — — — 174

KÁROLY CSONKARÉTI—LÁSZLÓ BENCZÚR — Mariners and sailors of the River Forces on the Danube. From the Danube Flotilla of the Imperial (and) Royal Navy to the Royal Hungarian River Forces, 1870—1945 *(Imre Nagy Domokos)* 176

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

ANDRÁS BOROSY — Les effectifs des armées aux Xe—XVe siècles — 3

JÓZSEF ZACHAR — L'histoire du régiment de hussards Bercsényi de France, 1721—1791 — — — — — — — 33

COMMUNICATIONS

PÉTER ZAKAR — Görgei, le ministre de la guerre — — — — 74

TAMÁS P. MIKLÓS — Suppléments à l'histoire de l'instruction prémilitaire hongroise du début du siècle, 1900—1918 — 98

PUBLICATIONS DE SOURCES

RÓBERT HERMANN — Documents de commissaires de gouvernement sur l'histoire de la reprise de Buda — — — 112

KÁROLY CSONKARÉTI — Les opérations militaires de la marine de guerre de la Monarchie Austro-Hongroise pendant la première guerre mondiale. Statistiques, tableaux 144

REVUE

ATTILA ZARNÓCZKI — Les soldats du roi Mathias *(László Veszprémy)* 171

JÓZSEF KISS — La seigneurie de Jászkunság de la Maison d'Invalide de Pest. 1731—1745 *(József Zachar)* — — 172

MIKLÓS FÜZES — Casimir Batthyány *(Róbert Hermann)* — — — 174

KÁROLY CSONKARÉTI—LÁSZLÓ BENCZÚR — Marins et gardes fluviaux sur le Danube. De la flotille de Danube de la marine impériale (et) royale aux Forces Fluviales Royales Hongroises, 1870—1945 *(Imre Domokos Nagy)* — — — — 176

INHALT

STUDIEN

ANDRÁS BOROSY — Kriegsstärke im 10.—14. Jahrhundert — — — 3

JÓZSEF ZACHAR — Zur Geschichte des Bercsényi-Husarenregiments in Frankreich, 1721—1791 — — — — — — 33

MITTEILUNGEN

PÉTER ZAKAR — Görgei, der Kriegsminister — — — — — 74

TAMÁS P. MIKLÓS — Angaben zur ungarischen militärischen Vorschulung am Anfang des 20. Jahrhundert 1900—1918 98

QUELLENPUBLIKATIONEN

RÓBERT HERMANN — Dokumente des Regierungs-Kommissärs über die Rückeroberung von Buda — — — — — — 112

KÁROLY CSONKARÉTI — Die Operationen der Kriegsmarine der Österreichisch-Ungarischen Monarchie im Ersten Weltkrieg. Gesamtausweis, Tabellen — — — — 144

RUNDSCHAU

ATTILA ZARNÓCZKI — Die Soldaten des Königs Mitthias *(László Veszprémy)* — — — — — — — — — — — 171

JÓZSEF KISS — Der Grundbesitz des Pester Invalidenhauses im Territorium der Jazygen und Kumanen, 1731—1745 *(József Zachar)* — — — — — — — 172

MIKLÓS FÜZES — Kázmér Batthyány *(Róbert Hermann)* — — — 174

KÁROLY CSONKARÉTI—LÁSZLÓ BENCZÚR — Kriegsmarine und Flußwache an der Donau. Von der Donau-Flottille des K.(u.)K. Kriegsmarine bis zur Königlich Ungarischen Flußwache, 1870—1945 *(Imre Nagy Domokos)* — — — — — 176

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АНДРАШ БОРОШИ — Численные составы армий в X—XIV веках — — 3

ЙОЖЕФ ЗАХАР — История гусарского полка „Берченьи" во Франции, 1721—1791 гг. — — — — — — — 33

СООБЩЕНИЯ

ПЕТЕР ЗАКАР — Министр военных дел Гёрген — — — — — 74

ТАМАШ П. МИКЛОШ — Материалы к истории военной подготовки венгров в начале века, 1900—1918 гг. — — — — 98

ИСТОЧНИКИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Документы уполномоченного правительства по истории освобождения Буды — — — — — — 112

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Операции военно-морского флота Австро-Венгерской Монархии в первой мировой войне. Сводки, таблицы. — — — — — — — — — 144

ОБЗОР

АТТИЛА ЗАРНОЦКИ — Солдаты короля Матьяша *(Ласло Веспреми)* — 171

ЙОЖЕФ КИШШ — Вотчина в Яскуншаге Пештского Дома Инвалидов, 1731—1745. *(Йожеф Захар)* — — — — 172

МИКЛОШ ФЮЗЕШ — Казмер Баттьяни *(Роберт Германн)* — — — — 174

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ—ЛАСЛО БЕНЦУР — Военные моряки и речные пограничники на Дунае. От Дунайской Флотилии императорско-королевского военно-морского флота до Венгерских Королевских Речных Сил, 1870—1945. *(Имре Надь Домокош)* — — — — — — — — 176

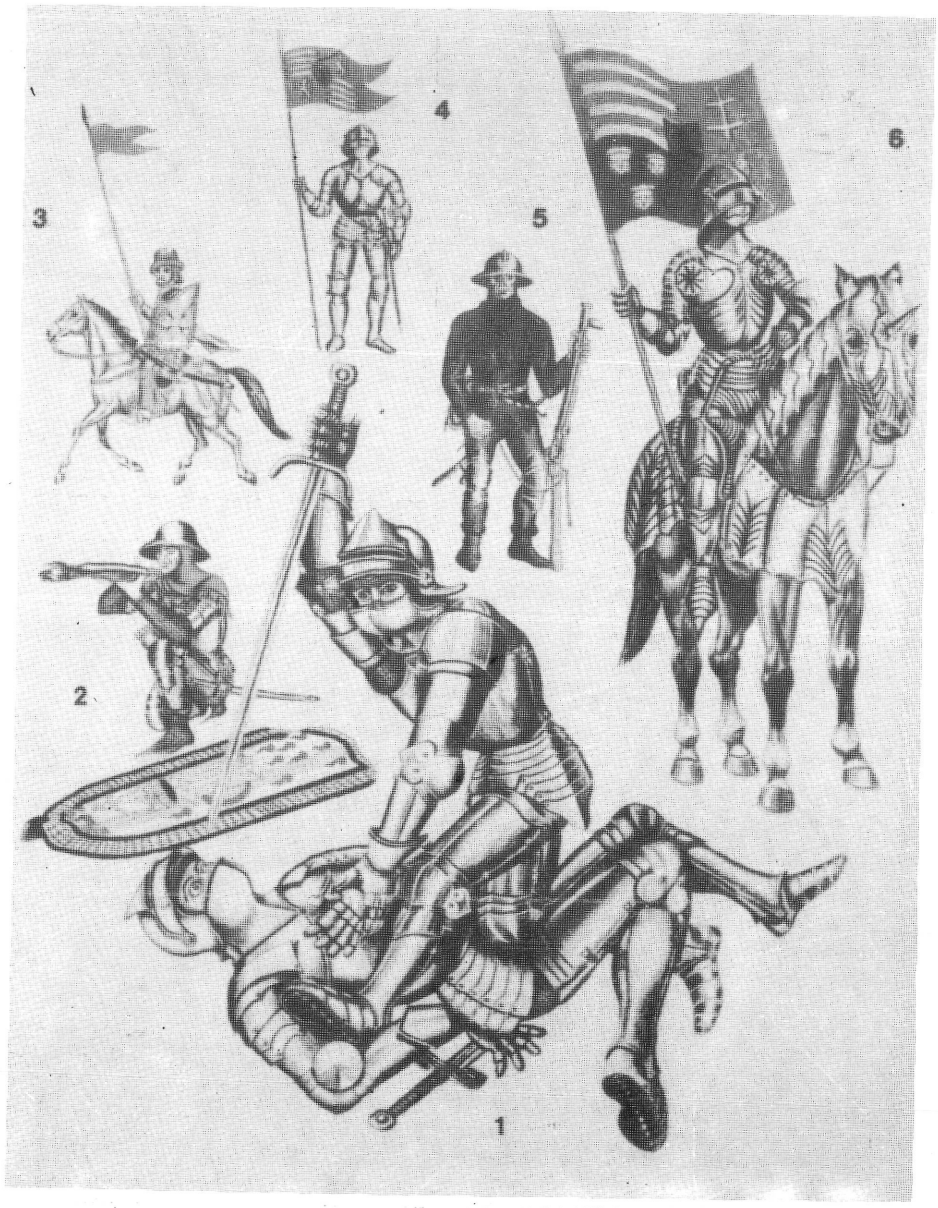

Egy színes (!) tábla Zarnóczki Attila Mátyás király katonái c. könyvéből

Ára: 60,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.